FELSEFE SÖZLÜĞÜ

M. ROSENTHAL

P. YUDİN

SOSYAL YAYINLAR

FELSEFE SÖZLÜĞÜ

Felsefe Sözlüğü

M. Rosenthal ve P. Yudin / Çeviren: Aziz Çalışlar / Redaksiyon: Sosyal Yayınlar redaksiyon kurulu / Yaymlayan: Sosyal Yayınlar / Beşinci Basım: Temmuz, 1997 / Baskı: Söğüt Ofset

M. ROSENTHAL ve P.YUDİN

FELSEFE SÖZLÜĞÜ

Türkçeye çeviren :

AZİZ ÇALIŞLAR

SOSYAL YAYINLAR
Babıâli Cad. No: 14, Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 527 79 36 – 527 79 82

Copyright : Sosyal Yayınlar, 1972

ÖNSÖZ

I.

Elinizdeki sözlük Türkçede yayımlanmış, materyalist karakterde ilk felsefe sözlüğüdür. Başka bir deyişle, bu sözlüğün en önemli özelliği, felsefeye ve felsefe tarihine «tarafsız» ya da idealist bir açıdan değil, tam tersine, materyalist felsefe ve onun getirdiği belli bir dünya görüşü açısından bakmış olmasındadır. Bu noktayı şöylece açıklayabiliriz: Sözlük, *1) İ.Ö. 8. yüzyıl'dan İ. S. 20. yüzyıl'a kadar uzanan materyalist felsefe tarihini, 2) materyalizmin en yüksek aşaması olan diyalektik ve tarihsel materyalizmin kökenlerini, oluşmasını ve kategorilerini, 3) idealist felsefeler ile «tarafsız» felsefelerin tarihini ve bunların materyalist felsefe açısından eleştirilmesini ve tarihen doğru olarak yerli yerlerine oturtulmalarını, 4) materyalist filozoflarla idealist filozofları ve bunların içinde yer aldıkları felsefi okulları ve dolayısıyle, 5) materyalist felsefe ve materyalist filozoflar ile idealist felsefe ve idealist filozoflar arasındaki çatışmanın felsefenin ana dinamiğini teşkil ettiği olgusunu ve sürecini, 6) çağdaş materyalist felsefenin, kendinden önceki felsefelerle idealist felsefeleri reddederek değil, tam tersine, bunları özümleyip aşarak diyalektik ve tarihsel materyalizm'de bütünlüğüne kavuşmasını; yani, diyalektik ve tarihsel materyalizm'in, yüzyıllar boyunca oluşagelen felsefi mirasın, tabii en yüksek aşaması halini alarak, felsefeye en gerçek ve doğru boyutları, niteliği gereğince kazandırmasını; en kısa deyişle, felsefeyi yeniden hayatla kaynaşmış hale getirişini vermektedir.*

Sözlük, *bundan başka ve aynı zamanda ansiklopedik karakterde*

olup, felsefenin yanısıra, öbür düşünce bilimlerini, tabiat bilimlerini ve sosyal bilimleri de kapsamakta, felsefe ile bu bilimler arasındaki sıkı bağlantıyı ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, bir zamanlar felsefe alanı içinde olan ontoloji, epistemoloji, mantık, etik, estetik, psikoloji, sosyoloji ve tarih'ten gayrı, fizik, kimya, biyoloji, astronomi gibi tabiat bilimleri; iktisat, siyaset gibi sosyal bilmler de Sözlük'te organik bir tarzda ele alınmakta, ve bütün bu bilimlerin tarihen izafi olarak elde ettikleri nihaî sonuçların ortak noktalarındaki bilimsel mutlaklık gösterilmektedir. Böylece, felsefe ile bilimler arasındaki derin bağlar (meselâ, kuantum fiziği'nde varılan yeni sonuçların materyalist felsefe ilkelerini doğrulaması) açığa çıkmakta; en kısa deyişle, bilimlerle bütünlüğü içinde ve bilimlerin gelişmesi ölçüsünde, felsefenin hayatla içiçe geçme sürecine girmesi ve bu süreçte aşamalarda bulunması gerçeği apaçık ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek, şu anlamda da dile gelmektedir: antik çağ'da felsefe nasıl bilimlerle, özellikle tabiat bilimleriyle ve daha çok da fizikle içiçe bir gelişme göstermişse, bugün de felsefe bu bilimlerle içiçe ve karşılıklı olarak birbirini doğrulama sürecine girmiş bulunmaktadır. Bugün için, diyalektik ve tarihsel materyalizm, materyalist felsefenin en yüksek aşaması olup, bu aşamadan dolayı, felsefe yeniden bilimlerle, özellikle tabiat bilimleriyle ve daha çok da fizik'le bütünlüğüne, ama daha üst düzeyde bir bütünlüğe kavuşmuş bulunmaktadır.

Sözlük'te Çin, Hint ve Japon felsefeleri gibi Doğu felsefelerine de geniş biçimde yer verilmiş, antik çağ'da Doğu felsefelerinin, antik Batı felsefesi'nden çok daha önce varolduğu ve onun üzerinde dolaylı bir etkide bulunmuş olduğu ve bunların bazı ortak yanlar taşıdığı da gösterilmiştir. Böylece, Sözlük'te, felsefe olarak, sadece klasik Batı felsefesine değil, aynı zamanda Doğu felsefelerine; daha doğrusu, Batı'dan başka felsefelere de eğilinmesi gereği ve bunun önemi duyurulmaktadır. Bütün bunlardan başka, Sözlük'teki maddelerde geçen kavram, terim, kategori, akım ve isimler aynı zamanda başlı başına birer madde olduğundan, Sözlük, kendi kendini açıklıyan bir bütünlük taşımaktadır. Bu özellik de Sözlük'e başka sözlüklerden farklı bir nitelik kazandırmaktadır. Bunun sonucu olarak Sözlük, hem gerektikçe başvurulacak, hem de, bir belkemiğine sahip bulunması ve sürekli bir temele oturması bakımından baştan sona okunacak bir eserdir.

II.

Sözlük'ün çevrilmesinde karşılaşılan en büyük güçlük «dil» meselesi (Türkçenin bugünkü durumu) oldu. Türkçenin Sözlük'ün hazırlanmasıyla ilgili olarak ortaya çıkardığı güçlükleri şu birkaç noktada özetlemeye çalışalım: 1) şimdiye kadar Türkçede yayımlanmış

bulunan felsefe sözlükleri kavram ve terimler bakımından yanlışlıklar ihtiva etmekte, hiç değilse yetersizlik taşımaktadır, 2) şimdiye kadar Türkçede yayımlanmış felsefe literatüründe bir dil birliği görülmemektedir, 3) aynı eksiklik sanat literatürü için de söz konusudur: o kadar ki, felsefe ve sanat alanı içinde yer alan kavram ve terimler, çok kere yazarın kişisel insiyatifi içinde değerlenmekte, dilde apaçık bir kendinden yaratmacılığa düşülmektedir, 4) düşünce bilimleri ve sosyal bilimler konusunda son yıllarda yayımlamış olan sözlükler kapsam bakımından yetersiz olduğundan, bizim için yeni sayılan birçok kavramların Türkçeye nasıl aktarılması gerektiği konusunda bunlardan yararlanmak da hemen hemen imkânsızdır, 6) öztürkçeleştirme akımı, bir bilim ve felsefe dili olma yolunda Türkçemizin önüne yeni yeni engeller çıkarmakta ve onu adeta fakirleşmeye götürmektedir. Bütün bu güçlükler karşısındaki tutumumuz sade ve açık bir dil kullanmak suretiyle, kavram ve terimlere dilin kendi zenginliği içinde en isabetli karşılığı vermeye çalışmak oldu. Hiç şüphe yok ki, bir sözlüğün dilimize mal edilmesinde en önemli nokta, kavram ve terimlere en doğru karşılığı vermek ve metnin muhtevasını, ne kadar çetin olursa olsun, en anlaşılır hale getirmek, bunun için de, kısıtlayıcı bir dil anlayışına kapılmadan, dilin bütün imkânlarından yararlanmaktır. Bunları göz önünde tutarak, Sözlük'ün *çevrilip hazırlanmasında, 1) yerleşmiş terimleri olduğu gibi aldık, 2) anlamca karşılığı yanlış olup da kullanılış olarak yerleşmiş («galat» olmuş) terimler için de aynı şeyi uyguladık (şurası da göz önünde tutulmalı ki, «galat» olmuş pek çok kelimenin, dilde önceden kullanılış biçimi de yine «galat» olarak bulunmaktadır), 3) anlamca karşılığı oturmamış terimleri aslındaki gibi, yani Türkçe okunuşuyla aldık, 4) bugün için birden fazla karşılığı olan terimlerin en doğru ya da en yerleşmiş karşılığını kullandık, 5) birden fazla karşılığı olup da, bu karşılıkları aynı derecede yerleşmiş olanları maddelerde parantez içinde yanyana verdik, 6) birden fazla karşılığı olup da, bu karşılıkların daha az geçerli, ya da daha tutarsız olanını maddeden maddeye gönderme biçiminde verip, bize göre en uygun olanını madde başlığı olarak aldık, 7)* Sözlük'te *dil karşılığı olarak değil de başka bir madde içinde verildiğinden dolayı yapılan göndermeler ise, yine kitabın aslında bulunan göndermeler olup, buradaki «bak işaretleri, daha geniş bilgi edinilmesi için, o madde ile ilgili başka maddelere yapılan göndermelerdir, 8) karşılığını bulamadığımız ya da aslı bakımından değişmemesi gereken pek az terimi ise italikle verdik, 9) Sözlük'te adı geçen eserlerin Türkçede yayımlanmış olanlarını Türkçe olarak, öbürlerini de asıl adlarıyla vermeye elden geldiğince çalıştık, 10) Latin ve Anglo-Sakson dillerindeki özel adları, asıllarında olduğu gibi; Rus, Hint, Japon dilindeki özel adları Türkçe okunuşları ile; Yunanca özel adları da klasik yazılış biçimleriyle verdik.*

Bütün bunlardan başka Sözlük'*te geçen maddeleri İngilizce karşılıkları ve Türkçe göndermeleri ile birlikte metnin sonuna ekleyerek, dil ve terminoloji konusunda okuyucunun açıklık kazanmasına yardımcı olmak istedik.*

III.

Materyalist Felsefe Sözlüğü, *M. Rosenthal ile P. Yudin tarafından yazılmış olan* Dictionary of Philosophy *adlı eserin çevirisi olup, esere bu adı kendi karakteri gereğince vermeyi uygun gördük. Çeviriye girecek maddelerin seçilişinde, esas itibarıyle, orijinale bağlı kaldığımız gibi, maddelerin muhtevasını elimizden geldiğince objektif olarak aksettirmeye çalıştık. Tabiî, eserde kişiler ve akımlar için yapılmış olan değerlendirmeler çevirenin değil, fakat eseri telif edenlerin görüşlerini yansıtmaktadır. Mantık alanında çok ayrıntılara giren ve bu alanda ancak uzmanlaşmış kişileri ilgilendirebileceği düşüncesiyle* Sözlük'*ün 1. basımına alınmayan maddeler 2., 3. ve 4. basımlara tam olarak dahil edilmiştir. Ayrıca, eserin çevirisi Yayınevi kurulunca da gözden geçirilmiştir.*

A

ABELARD, PIERRE (1079-1142), Fransız filozof ve ilâhiyatçı; felsefe tarihinde, üniyersal'in (tümel'in, küllî'nin) mahiyeti konusunda ortaya çıkmış olan tartışmada (ki, felsefe tarihindeki bu tartışma, aslında, materyalizm ile idealizm arasındaki çatışmayı ifade eder), materyalizm'e yakın düşen konseptüalizm görüşünü savunmuştur. İskolâstik realizm'le (bak. Realizm, Orta Çağ) açıkça tartışmaya girmiştir. Abelard *Sic et Non* adlı kitabında, dinsel inancı «rasyonel öncüller» olarak sınırlandırır; Kilise otoritelerinin sözlerindeki uzlaşmaz çelişkileri ortaya koyar. Abelard'ın sözü geçen kitabı, Orta Çağ'ın şartları içinde, ilerici karakterde bir değer taşıyordu, ve Katolik Kilisesi tarafından dinden sapmışlıkla mahkûm edilmiştir.

ACOSTA (da **COSTA**), **URIEL** (1585 ilâ 1590 arasında, Portekiz'de doğdu, 1640'da öldü), Hollanda'lı filozof, rasyonalist. Katolik eğitim görmüştür. 1614'de Hollanda'ya kaçtı, Yahudilik adına Hıristiyanlığı reddetti. Hemen sonra da, Yahudiliğin dinsel dogmatizmine karşı çıktı. Farisiler'i (Hahamları) Musa inancını tahrif etmekle suçladı. 1623'de *Sobra a mortalidade da homen* üzerine, ruhun ölümsüzlüğünü, ölümden sonra hayatı inkâr eden bir risale yazmıştı. Görüşlerinden ötürü, Sinagog'dan iki defa (1622 ve 1623'de) afaroz edildi. Hahamlarla Hollanda'lı otoriteler tarafından eziyete uğratılmış, intihar etmiştir. *Exemplar humanae vitae* adlı kitabı, gerek resmi dini, gerekse insanın özünde saklı bulunduğu, insanların karşılıklı sevgiyle bir araya gelmelerini sağladığı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmaya yaradığı iddia edilen tabii kanun fikrini eleştirir. Acosta'nın fikirleri, Spinoza üzerinde etkili olmuştur.

AÇIKLAMA, incelenen objenin özünü ortaya çıkarma amacını güden bilimsel faaliyetin bir aşaması yada tarzı. Açıklama, taşıdığı epistemolojik anlama göre, birkaç tipe ayrılır: genel yoldan Açıklama (analoji, model), nedensel Açıklama, kanunla Açıklama, v.s. Açıklama doğrudan tasvire bağlıdır, tasvire dayanır, Olayların bilimsel öngörülüşü, Açıklama'ya dayanılarak yapılabilir. Sosyalizmin öngörülüşünün ve pratikte kuruluşunun temelinde marksizm-lenizim tarafından ortaya konan sosyal gelişme kanunlarının derin bilimsel Açıklama'sı vardır.

AÇMA,* Açıklama (bak. Açıklama)** Açınım, sonunda belirli bir ünitenin muhtevasının ortaya çıkarıldığı ve bu üniteyi meydana getiren unsurların bağımsızlaştığı, birbirinden ayrıldığı bir süreç. Açıklama terimi, idealist felsefede, çoğu defa bu anlamda kullanılır. Meselâ, Yeni-Platon'culuk, dünyayı ve bireysel şeyleri, bir Açma olarak, bu bireysel şeyleri kendinde bir ünite halinde bulunduran Tanrı'nın «kendini-açması» olarak görür. Hegel, dünyayı, kavramın kendi tanımlarının çokluğuna «kendini-açması» olarak ele alır.***, Bilinen fakat apaçık olmıyan nosyonların yada fikirlerin yerine apaçık bilimsel nosyonlar koyan mantıksal-metodolojik metod. Açma, genellikle bilimsel bir teorinin geliştirilme si bakımından gerekli kavramları yani bilimsel-öncesi yada kesinlik kazanmamış kavramları bilimsel bilgi'den ayırma işinde kullanılır. «Açma» terimi, semantik mantık'ta sık sık bu anlamda kullanılır.

AD, mantık'ta, yalnız maddi obje olarak değil, adlandırabileceğimiz her şey olarak, yani en geniş anlamıyle anlaşılan obje'yi gösteren lengüistik bir ifade. Mantıksal semantik, genel olarak, «semantik üçgen»le uğraşır: 1) ad; 2) ad'la (adlandırma'yla) belirtilen obje; 3) ad'ın anlamı (bak. Adlandırma ve Anlam). Çağdaş mantık, kelimelerin günlük kullanılışından farklı olarak, yalnız terimleri (kelimeleri) değil, fakat ifadeleri de ad olarak görür.

ADALET VE ADALETSİZLİK, sosyal fenomenlerin, ahlâk açısından farklı nitelendirilişini ifade eden etik kavramlar: sosyal bir fenomenin haklı görülerek kabul ve tasvip edilmesi yada haksız görülerek red ve inkâr edilmesi. Adalet ve Adaletsizlik kavramları, genellikle, felsefî, vs. teorilerde yer alır. Adalet ve Adaletsizlik anlayışı, genellikle her tarihsel dönem için geçerli ve mutlak olarak görülür. Ne var ki, aslında, bu kavramlar sosyal ilişkilere bağlı olarak, her dönemde değişirler. Bundan başka sınıflı bir toplumda, ayrı ayrı sınıfların mensupları da bunları farklı tarzda anlarlar. Yönetici sınıf, ekonomik ilişkileri tasvip ederken, devrimci sınıf bunları eleştirir ve reddeder. Marksizm, Adalet kavramının anlamını açıklığa kavuşturmuş ve onu tabii-sosyal gelişmenin hayati gerekleri ile olan ilişkisi içinde değerlenmiştir. Marksist etik, Adalet kavramını, toplumu sömürüden kurtarma fikriyle birleştirir. Ancak sosyalizmdir ki, adaletli, eşit ilişkiler, kardeşçe dostluk ve halklar arasında işbirliği yaratır. Sosyal ve ekonomik farklılıkların bütün izlerinin ortadan kalktığı sosyalist toplumun yüksek aşamasında sosyal Adalet doruğuna ulaşır.

ADLANDIRMA VE ANLAM.* Bir şeyin anlamı, o şeyin toplum için ifade ettiği şeydir. Anlam, insanların faaliyetinde o şeyin yaptığı fonksiyona bağlıdır ve yalnızca, kendi tabiatıyla belirlenmiş fonksiyonları yerine getiren o şeyin gerçek objektif özüyle belirlenir. İnsanlar bir şeyin anlamını çeşitli dil işaretleriyle birbirlerine iletirler. Dilde, şeylerin pratik anlamları, kelimelerin Adlandırılmasıyle kaydedilmiş, pekiştirilmiş ve saklanmıştır. Anlam başka kelimelere yada objektif bir duruma izafeten yapılan Adlandırmanın spesifik bir biçimidir. Adlandırmaların anlam kazanmalarına yol açan adlandırmalar arasındaki karşılıklı ilişkiler ve bağıntılar, ya objektif gerçek faktörler ve objektif muhakeme mantığı tarafından, yada sübjektif faktörler, yani kişisel istekler, dilekler, sosyal (aynı zamanda sınıfsal) amaçlar ve niyetler tarafından belirlenir. Sübjektif anlamların gerçek şeyler ve fenomenlerle uygunluğunu sağlıyan şey sadece sosyal pratiktir. Sosyal pratik sübjektif sapmaları bertaraf eder ve somut şeylerle fenomenlerin gerçek farklılığını meydana getiren anlam

farklılıklarını tesis eder.* Lengüistik'te, (sözlük anlamıyle) Adlandırma kelimenin anlamı olarak anlaşılır. Bir kural olarak, kelimelerin değişik Adlandırma'ları ve değişik anlamları, vardır. Bundan ötürü, kelimelerin adlandırılması, kelimelerin içinde kullanıldıkları kontekse ve kullanış durumlarına bağlıdır çoğu kere.*** Objeleri adlandıran lengüistik ifadelerde, Adlandırma, Anlam kavramları semantik mantık'ın kapsamı dışında tutulmuştur. Lengüistik bir ifadenin adlandırılması, genellikle, işaret ettiği obje yada objeler sınıfı olarak, yani belli bir ifade *(nominatum)* olarak, ifadenin anlamı ise, onun delâleti (konnotasyonu) olarak, yani belirli bir ifadeyi şu yada bu objeye atfetmeyi mümkün kılan enformasyon olarak anlaşılır. Şöyle ki, «Akşam Yıldızı» ile «Sabah Yıldızı»nın kendi anlamları olarak objeleri tek ve aynıdır, yani Venüs gezegenidir; fakat konnotasyonları, yani delâletleri değişiktir. Çağdaş mantıkta, Adlandırma ile Anlam ayırımı Frege ile başlar. Lengüistik ifadelerin eşanlamlılığı (sinonimik) kriteriyle ilgili problemleri semantik mantık inceler.

AGNOSTİSİZM, Evren'in bilinmesi imkânını kısmen yada tamamen inkâr eden bir doktrin. Bu terimi, ilk olarak bilgin Thomas Huxley kullanmıştır. Lenin, Agnostisizm'in epistemolojik köklerini ortaya koyar, ve agnostikler'in öz ile görünüşü birbirinden tecrit ettiklerini, fenomenlerden öteye gidemediklerini, fenomenlerin özüne nüfuz edemediklerini ve duyumlar dışında otantik olarak hiçbir şeyi kabul etmek istemediklerini söyler. Agnostisizm'in tavizci tutumu, Agnostisizm taraftarlarını idealizm'e vardırır. Agnostisizm, eski Yunan felsefesi'nde şüphecilik biçiminde ortaya çıkar; Hume ile Kant'ın felsefesinde ise klasik biçimini alır. Pragmatizm ile pozitivizm'in savunucuları. Kant felsefesi'nin «kendinde-şey»ini atarlar ve dünyanın kendinde- varlık olarak ele alınamıyacağını ileri sürerler. Agnostisizm'in hareket noktası, bilimi sınırlandırmak; mantıksal düşünceyi reddetmek; dikkati tabiatın, özellikle de toplumun objektif kanunlarının bilinmesinden uzaklaştırmaktır. Pratik, bilimsel deney ve maddi üretim, Agnostisizm'i en tam biçimde çürüten şeylerdir. Eğer insanlar, bazı fenomenlere nüfuz edip, bu fenomenleri yeniden meydana getirebiliyorlarsa, «bilinemez kendinde-şey»in işi bitmiş demektir.

AGRIPPA, Evren'in bilinmezliğine dair beş kanıtı (bak. Troplar) ileri süren Roma'lı şüpheci filozof (1-2. yüzyıllar). Agrippa'nın, rasyonel bilgi problemlerini ele alan troplar'ı, Lenin'in belirttiği gibi (*Toplu eserleri,* Cilt 38, s. 301), diyalektik bazı unsurlar ihtiva eder.

AHLÂK, sosyal realitenin etik niteliklerinin (iyi'nin, refah'ın, adalet'in, vs. nin) yansıdığı ve yerleştiği bir sosyal bilinç formu. Ahlâk, insanların gerek birbirlerine, gerekse topluma karşı ödevlerini belirliyen insan davranışları ile birarada yaşama kurallarının, standartlarının bütünüdür. Ahlâk'ın mahiyetini belirliyen, ekonomik ve sosyal düzen'dir; ahlâk standartları sınıf menfaatlerini, sosyal bir tabakanın ya da halkın menfaatlerini yansıtır. Sınıflı bir toplumda farklı ahlâklar vardır; çünkü, sınıf menfaatleri karşılıklı değişirlik içindedirler. Bir sınıf reaksiyoner hale geldiğinde kendini haklı göstermek imkânını kaybeder, tamamiyle bencilliğe düşer, tarihe ayak uyduramaz olur. Ama, öte yandan, Ahlâk, tarihsel gelişmenin sesini duyurduğu zaman ilerici olur. Ahlâk, davranış standartlarından ibaret değildir, insanın ruhsal fizyogonomisinin bir sınıfın, sosyal bir tabakanın yada halkın ideoloji ve psikolojisinin spesifik bir çizgisidir. Davranış, objektif olarak iyi ve adaletli olduğu zaman ahlâkidir; kötü ve adaletsiz olduğu zaman ise

gayri ahlâkidir. Ne var ki, insan sapabilir. Bu bakımdan, Ahlâk, değerlendirmeyi içine alır. Değerlendirmenin özü, sadece yargılarda (ideoloji'de) değil, hissi ve iradi reaksiyonlar ile duyusal hallerde de görülür. İnsanlar arasında, davranışların, yaşayış tarzının etik değerlenmeleri olarak ifade edilen ilişkiler, ahlâk ilişkileridir. Ahlâk toplumun doğuşuyla aynı zamanda, devletten ve kanundan önce ortaya çıkmış olup, üretim tarzında ve sosyal sistemde meydana gelen değişmelerle birlikte, uzun bir tarihsel gelişme sürecinden geçerek kendi mahiyetini değiştirmiştir. Antagonist sınıflar arasında, bu sınıfların meydana gelmesinden bu yana devam eden çatışma, Ahlâk alanında ifadesini bulur. Bu bakımdan, ahlâk standartları ve ahlâk ilişkileri, ne metafizikçilerin gördüğü gibi, ezeli ve ebedî olarak konmuş şeyler, ne de idealist ilâhiyatçıların iddia ettikleri gibi, aklın, ruhun saf bir yaratışıdırlar. Din, sömürücü Ahlâk'ı savunur. Burjuva Ahlâk'ı, özel mülkiyet anlayışıyla yayılmıştır; burjuva Ahlâk'ın ilkeleri ve tavrı, bencillik ve bireyselliği yansıtır. Emperyalist burjuva hayat tarzı ve davranışı ahlâkî değildir; çünkü insanlığın ortak menfaatlerine ve tarihin gidişine aykırı bir yol tutar. Emperyalist Ahlâk, en kesin ifadesini faşizm'de bulur. Sosyalizm'in gerçekleşmesiyle, burjuva Ahlâk'ın yerini sosyalist Ahlâk alır. Sosyalist Ahlâk'ın kaynağı, eski rejimde yaratılmış bulunan proletarya Ahlâk'ı ile, emekçi halkın sosyal baskıya ve haksızlığa karşı mücadelesinde biriktirdiği ilerici ahlâk ilkeleridir. Sosyalizm'in üst evresine geçiş döneminde, Ahlâk ve ahlâk ilkeleri çok büyük önem taşır; gerek insanlar arasında gerekse insanlarla toplum arasındaki ilişkiler etik ilkeler tarafından düzene sokuldukça yönetim kurallarının rolü azalır.

AHLÂK, HIRİSTİYAN, Hıristiyan dini tarafından vaazedilen ahlâk. Hıristiyan ahlâk standartlarını bütün insanlıkta ortak şeylermiş gibi gösteren ilâhiyatçılar, Hıristiyan ahlâkını en yumuşak, en insanî, sevgiye en ön plânda yer veren ahlâk diye ortaya koymaya çalışırlar. Ama gerçekte, Kilise, belirli dinsel standartları tekeline alarak kutsallaştırmış, sömürücü sınıfların hizmetine koymuştur. Tarihte, bir ezilenler dini olarak ortaya çıkan Hıristiyanlık, kitlelerin özlemlerini (özellikle de, kardeşlik, herkesin birbirine sevgi göstermesi, v.s. fikrini) yansıtmıştır. Evrensel sevgi ve bağışlamayı öğütliyen Kilise, bu emirleri bizzat kitlelerin aleyhine çevirmiştir. İşte Hıristiyan Kilisesi'nin iki yüzlülüğü ve bağnazlığı buradadır. Kilise çektikleri acılardan dolayı ezilenlere vaadedilen mükâfatı ve adaletin zaferini, doğuşu insanın değil, Tanrı'nın iradesine tâbi bulunan «Tanrı ülkesi» ne bağlamaktadır. Böyle yapmakla da, Kilise, toplumun yeniden düzene konması uğruna kitlelerin yapacağı mücadeleyi ahlâkdışı ilân etmektedir. Hıristiyan Kilisesi, aza kanaat etmeyi ve tevekkülü vaaz etmesi bakımından gericidir.

AHLÂK KANUNU, idealist felsefe'de insanın davranışına bir temel olarak belirlenmiş bir etik ilke. Voltaire, Ahlâk Kanunu'nu, tabii bir ahlâk olarak formüle eder: «Başkalarının sana davranmasını istediğin biçimde başkalarına davran». Kant, Ahlâk Kanunu'nu, ampirik bir doğrulanışa ihtiyacı olmayan, insan tabiatında ezelden bulunan, şarta bağlanmamış bir ahlâkî buyruk olarak ortaya koyar ve buna kesin buyruk (emperatif kategorik) adını verir. Fichte, Ahlâk Kanunu'nu bireyin zorunlu yaratıcı faaliyeti ile birleştirir. Bu faaliyet ile bağdaşan her şey ahlâkidir. Marksist etik, Ahlâk Kanununu, sınıf ve tarih dışı bir kategori olması bakımından reddeder.

AHLÂK, SOSYALİST, sosyalist toplumu kuranlar'ın davranış ilkelerinin ve

standartlarının bütünü. Sosyalist Ahlâk'ın objektif kriteri, sosyalist toplumun zaferi yolunda mücadeledir. Başlıca Sosyalist Ahlâk ilkeleri şunlardır: sosyalizm davasına gönülden bağlılık, sosyal refahın çalışmayla arttırılması; kamu ödevi duygusu, kolektivizm hümanizm, enternasyonalizm, sosyalist ahlâk standartlarını ihlâl edenlere karşı tavizsiz tavır alma, v.s... (Bak. Sosyalist Toplumu Kuranların Ahlâk İlkeleri). Sosyalist Ahlâk'ın tarihsel ve teorik temeli, işçi sınıfının, geçmişteki ilerici sınıflar tarafından elden ele aktarılan, sade ve yüce ahlâk standartlarını ihtiva eden dünya görüşü ve ahlâkıdır. İşçi sınıfı, aynı zamanda, emekçi halkın kurtuluşu yolunda sınıf dayanışması, enternasyonalizm gibi kendi ahlâk standartlarını da ortaya koymuştur. Sosyalist Ahlâk, insan maneviyatının bütün ilerici standartlarını, işçi sınıfı aracılığıyla kendi içinde bulundurur. Sosyalist Ahlâk standartları, halkın davranışlarıyla sınırlı değildir; Sosyalist Ahlâk standartları, halkın davranışlarının ve sosyalist sosyal kurumların, sosyal gelişme sürecini etkilemesi anlamında toplumu dönüşüme uğratışın, insanı eğitişin ve yeniden eğitişin aktif faktörleridir. Sosyalist Ahlâk standartları evrensel hale geldiğinde, bireyle toplum arasındaki ilişkiler, yasama ve yönetme kurallarının ortaya çıkardığı birçok kayıtları gereksiz kılacaktır. Kamu görevi bilincinin emrettiği insan davranışı, dıştan gelen bütün zorlayıcı biçimleri tasfiyeye uğratarak, birşeyin hakiki hürlüğüne yol açacaktır. Kanunlarla yönetme tarzlarının, Sosyalist Ahlâk standartları tarafından dönüşüme uğratılması, ahlâk tarihinde bir devrim olacaktır. Bu, şiddet ilkesinin tasfiyesine de yol açacaktır. Olgunlaşma yolunda olan Sosyalist Ahlâk standartları, günümüzde, antisosyalist âhlak'la iki yerde çatışma halindedir: birincisi, toplumda yürürlükte bulunan kanunları çiğneme ve ihlâl etme biçiminde ortaya çıkıp, ahlâkdışı fiil ve cürümlere yol açan köhnemiş ve kullanılmaz hale gelmiş standartları, geçmişin kalıntıları olarak ihtiva eden sosyalist toplum'da; ikincisi, burjuva toplum ahlâkının Sosyalist Ahlâk'la çeliştiği yerde, yani sosyalist toplum dışında. Sosyalist Ahlâk, bütün insanlığın gelecekteki ahlâkı olarak bu karmaşık mücadele ve yapı içinde oluşmaktadır (bak. Ahlâk, Etik).

AHLÂK YARGISI, bireylerin, organizasyonların, halkın, v.s.'nin faaliyet ve davranışlarındaki ahlâkî meziyetlerin değerlendirilmesi. Genel bir Ahlâk Yargısı iyi ile kötü kategorileri içinde yapılır. Ahlâk Yargısı, sosyal sisteme, sınıf mücadelesine göre değişen, objektif, tarihsel ahlâk kriterine dayanır. Halkın faaliyet ve davranışlarının bilimsel etik tarafından Ahlâk Yargısı'na tâbi tutuluşu, ahlâkî saik ile sonuçta ortaya çıkan sosyal faydanın birliğine, söz ile aksiyonun birliğine dayanır. Sosyalist toplumda, Ahlâk Yargısı'nın kriteri, halkın menfaatlerini, insan hayatının maddî ve manevî şartlarının ilerleyici gelişmesi ile insanın mutluluğunu ve refahını amaç edinen emektir.

AİLE, evlilik ve kan yakınlığına, yani, karı ile koca, ana-baba ile çocuklar, kardeşler, v.s. arasındaki ilişkiye dayanan bir toplum çekirdeği. Aile hayatı, maddî ve manevi süreçlerle karekterize edilir. Bunlardan ilki, biyolojik ilişkilerle ekonomik-tüketim ilişkileridir; ikincisi ise, kanunî, ahlâkî ve psikolojik ilişkilerdir. Aile, tarihsel bir kategoridir. Aile hayatım ve aile şekil lerini belirliyen şey, toplumdaki sosyo-ekonomik düzen ile bir bütün olarak sosyal ilişkilerin taşıdığı karakterdir. Eski çağlarda, cinsel ilişkilerin geçici, düzensiz bir yapısı vardı ve Aile denilen şey yoktu. Aile, ekonomik bağların ve menfaatlerin ayrı cinsiyette kişiler arasındaki tabiî ilişkiye eklenmesiyle yerleşen hayat tarzına ve bir

de cinsiyet ve yaşa göre işbölümü temeline dayanan *gentil* sistem döneminde ortaya çıkar. Anaerkilliğin hüküm sürdüğü zamanda geniş bir anaerkil Aile vardı: komün, grup, sonra da iki kişilik evlilik. Ataerkillik döneminde, geniş bir ataerkil Aile ortaya çıktı; askeri demokrasi olarak kurulan, tekeşli evliliğe dayanan ve ufak bir ataerkil aile'ye dönüşen komün. Böylece, kadın da, mülk haline, kocasının kölesi haline geldi. Servet birikişi ve bu servetin kanuni mirasçılara geçmesi, Aile'nin başlıca amacını teşkil ediyordu. Burjuva toplumda, özel mülkiyet, Aile üzerinde çok geniş izler bırakmıştır. Burjuva toplumda, maddî düşünceler ve ticarî menfaatler evlilikte çok büyük rol oynar. Sosyalizmin gerçekleşmesi ise, sosyal hayatın bütün alanlarında, üretimde ve Aile'de geniş çapta bir kadın erkek eşitliği getirir. Karşılıklı sevgi ve saygı, çocukların yetiştirilmesi başlıca ahlâki ilkeler haline gelir.

«AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ», F. Engels'in 1884'de yazdığı eser. Engels, bu eserinde, Morgan'ın *Eski Toplum* adlı eserindeki veriler ile daha başka bilim verilerine dayanarak, ilkel komün sistemi'nin gelişmesindeki temel çizgileri araştırır. Evlilik ve aile biçimlerinde, toplumun ekonomik ilerleyişine bağlı olarak meydana gelen değişmeleri gösterir; tribü sisteminin bozulma süreci ile bunun ekonomik sebeplerini (Yunanlılar'dan, Romalı'lardan ve Tötonya'lılardan örnekler vererek) tahlil eder. Emeğin verimliliğindeki artış ve bu sürecin temelinde yatan işbölümü, mübadeleye, özel mülkiyete, tribü sistemi'nin bütünlüğünü kaybetmesine, sınıflar'ın oluşmasına yol açmıştır. Engels'in eseri, şunları ortaya koyar: 1) özel mülkiyet, sınıflar ve devlet, her dönemde mevcut şeyler olmayıp, ekonomik gelişmenin belirli bir evresinde ortaya çıkmışlardır; 2) sömürücü sınıfların elindeki devlet, halkın baskı altına alınması ve ezilmesi için bir aletten ibarettir; 3) sınıflar, ilk başlangıçta nasıl mevcut değil idiyseler, ilerde de kaçınılmaz olarak ortadan kalkacaklardır. Sınıfların ortadan kalkışıyla, devlet de kaçınılmaz olarak ortadan kalkacaktır. Engels'in eseri, marksist öğretiye değerli bir katkıdır, ve tarihsel materyalizmin öğrenilmesi bakımından hâlâ önemli bir elkitabıdır.

AİNESİDEMOS (İ.Ö. 1. yüzyıl), eski Yunan'lı şüpheci filozof, Pyrrhon'un şüphecilikten yana bir öğrencisi ve Akademia'nın izleyicisi Ainesidemos'a göre, şeyler hakkında otantik bir bilgi edinilmesi asla mümkün değildir, çünkü her iddia, karşıtı bir başka iddia ile karşılanabilir. En iyisi hiçbir şey iddia etmemektir, çünkü, ancak bu şekildedir ki, bir iç huzuruna kavuşulabilir. İnsan, ya herkesin mutad olarak hareket ettiği gibi, ya da zorunlu bir ihtiyaçtan dolayı hareket etmelidir. Ainesidemos'un felsefesi, klasik Yunan felsefesinin bir ürünüdür.

AJİVİKA, eski Hint felsefesinde, ruhun varlığını inkâr eden bir eğilim. İlk defa, en eski Buda'cı kutsal metinlerde sözü edildiğine göre, Ajivika, aslında, muhtemelen bir çeşidi olduğu Buda'cılığa bağlıydı. Geleneğe göre, bu öğretiye babalık eden bilge, İ.Ö. 5.-6. yüzyıllar'da yaşadığı sanılan Markali Deva'dır. Ajivika, öğretinin öbür fikir ve kavramlarını belirliyen atomistik teorisi üzerine kurulmuştur. Ajivika'ya göre, tabiatın dört unsurunu (toprak, su, ateş ve hava'yı) teşkil eden dört çeşit atom vardır; bütün bu atomlar ise bileşebilir. «Hayat» atom cinsinden bir şey olmamakla beraber, atomların bileşimlerini kavrayabilen bir şeydir. Atom çeşitleri ve hayat, mevcut bütün şeyleri bileştiren beş cevher'i meydana getirirler. Atomlar yaratılmamışlardır ve yokedilemezler, sonsuzdurlar ve bölünemezler. Her yönde hareket ede-

bilirler. Bir cismin özellikleri, onu bileştiren atomların cinsine, bir hacim biriminde mevcut atom sayısına ve bir araya geliş tarzına bağlıdır. Ajivika, eski Hint dinleri ile Budacı felsefeye karşı çıkan, realist, genel olarak da materyalist bir teoriydi.

AKADEMİA, Platon tarafından (İ.Ö. 387 yılında Atina'da kurulan ve adını içinde bulunduğu koruluktan alan, eski bir idealist felsefe okulu. Eski Akademia (Speusippus ile ötekiler, İ.Ö. 3. ve 4. yüzyıllar) üzerinde Pythagoras'cıların etkisi artmış, Platon'un görüşleri, mistik 'sayı teorisi'ne dayanılarak sistemleştirilmişti. Akademia, matematik ve astronomi'nin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Orta Akademia (Arkesilaos ile ötekiler, İ.Ö. 3. yüzyıl), şüpheciler'den etkilenmişti. Yeni Akademia (Karneades ile ötekiler, İ. Ö. 1. ve 2. yüzyıllar) ise, Orta Akademia'nın şüpheciliğini geliştirip, Stoacılar'ın, hakikat kıstası hakkındaki öğretilerine karşı çıktı. Sonraki devirde, Akademia, Platon'cu, Stoacı, Aristoteles'ci öğretilerle daha başka öğretileri eklektik bir tarzda birleştirdi. 4. ve 5. yüzyıllar'da ise, Akademia, tamamıyle Yeni-Platon'culuk öğretisine geçti. Akademia, 529'da da İmparator Justinian tarafından kapatıldı. Rönesans zamanında (1459-1521) Floransa'da kurulmuş olan Akademia, Platon'cu bir pozisyondan iskolastikleştirilmiş bir Aristoteles'ci pozisyona geçiş savaşı vermiş, Platon'un metinlerini çevirip yorumlamıştır (Marsilius Ficinus).

AKHUNDOV, MİRZA FATALİ (1812-78), Azerbaycan'lı yazar, Aydınlanma'cı halk adamı, Akundov'un dünya görüşü, ilerici Rus sosyal düşüncesinin etkisi altında oluşmuştur. Akhundov hem kendi kendisinin nedeni, hem de dünyadaki bütün süreçlerin temeli olan tek bir maddi cevher'in varlığını kabul eden bir materyalistti. Bilgi teorisi'nde dünyanın bilinebilirliği'nden yola çıkan Akhundov, aynı zamanda, sansüalistlerin pozisyonunu da savunuyordu. Akhundov'un materyalizmi ateizm' le birleşiyordu. Akhundov, İslâmlık'ı eleştirmiş, iman ile bilgi'nin bağdaşmazlığını, toplum tarihinde dinin gerici rolünü önemle belirtmiştir. Akhundov, Azerbaycan edebiyatı, dramaturjisi ve tiyatrosu'nun kurucusudur. Gerçek bir yurtsever olan Akhundov, Rus halkları arasında kardeşçe ilişkilerin yerleşmesini savunmuştur. Akhundov'un başlıca felsefi eseri, *Hind Prensi Kemal-ud-Devle'den İran Prensi Cemal-ud-Devle'ye Üç Mektup ve İkincisi'nin Buna Cevapları*'dır.

AKIL VE ALGIGÜCÜ, marksizm-öncesi bazı felsefe sistemleri'nde ortaya konmuş olan düşünüş biçimleri yada evreleri. Akıl, genellikle, doğru muhakeme, sonuçlar çıkarma, düşünceleri mantıksal bir biçimde ortaya koyma melekesi demektir. Algıgücü ise, fenomenlerin nedenlerini ve özlerini bulma, onları, kavrayıcı bir biçimde araştırma ve karşıtların birliğini açığa vurma yeteneğidir. Bunların birbirlerinden ayırt edilmesinin başlangıçlarına Platon, Aristoteles ve Nikolaus Cusanus'un öğretilerinde rastlıyoruz. Kant ile Hegel'in felsefelerinde bu ayırım özel bir yer tutar. Kant'ın kanaatine göre, duyumlar, bilinemez «kendinde-şey»in duyu organları üzerindeki etkisinden ortaya çıkar; apriori duyarlık formları (zaman ve mekân) ve zihin formları (birlik, çokluk, nedensellik, imkânlılık, zorunluluk v.s.) aracılığıyle düzene sokulur. Algıgücü, zihnin formlarını duyarlığın muhtevasına uygular; bundan dolayı da Algıgücü, şeyleri oldukları gibi değil de, göründükleri gibi bilir. Bilme'nin daha sonraki evresi, yani sentez formları ise, ruh, dünya ve Tanrı ideleri'ne malik olan aklın yardımıyle mümkün olur. İnsan zihni bu ideler'in tekâbül ettiği objeleri bilmeye kalkıştığında, antinomilerle karşı karşıya kalır. «Kendinde

şeyler» dünyasına giden yol teorik akıl'a kapalıdır. Dünya hakkındaki görüşü genişletmek için, geriye kala kala şu kalır: «pratik akıl»a ve daha da olmazsa iman'a başvurmak. Hegel'in kanaatine göre, akıl, statik kesinliğin, soyut özdeşlik'in, soyut tümenlik'in, bir birinden ayrılmış, donmuş karşıtların (öz ile görünüş, zorunluluk ile tesadüf, hayat ile ölüm'ün v.s.) ötesine geçemez. Çıkarsamalı düşünce yeterli değildir; sadece, daha yükseğe, kavrayıcı bilme formları'na doğru çıkılmasına yarıyan zorunlu bir evredir. Düşüncenin diyalektik negatif-kavranır yanı, tekyanlı ve sınırlı tanımların çözülüşleri ve karşıtlarına geçişmeleridir. Düşüncenin spekülatif pozitif-kavranır yanı, çıkarsamalı aklın ötesine geçemediği, çözülmüş karşıtları ihtiva eder ve kendisini somut ve tam olarak burada ortaya koyar. Marksizm, Hegel'in idealizmi'ni reddetmekle beraber, Akıl ve Algıgücü'ne ilişkin öğretilerindeki metafizik ve diyalektik eleştirileri önemle değerlendirir.

AKILCILIK, bak *Rasyonalizm.*

AKILDIŞICILIK, bak. *İrrasyonalizm.*

AKIŞ, şeylerin ve fenomenlerin maddî değişirliğini, durmaksızın başka bir şeye dönüşürlüğünü ifade eden felsefi bir kategori. Akış'ın klasik önericisi, Herakleitos, kendi realite kavrayışını, şu ünlü formülünde dile getirmiştir: her şey akış halindedir. Akış kategorisi, diyalektik dünya görüşüyle organik olarak bağlantılıdır: her şey ve her fenomen, karşıtların (varlık ile varlıkolmıyan'ın) organik birliği kavramına dayanır. Bu kavram basit niceliksel artma ve azalma şeklindeki metafizik ilk başlangıç ve gelişme nosyonunun karşıtıdır. Akış'ın diyalektik özü Hegel tarafından geliştirilmiştir. Hegel'in felsefesi'nde Akış, ide'nin (kategori'nin) mantıksal belirlenişlerinin bütün ardarda gelişmelerindeki «unsur»u meydana getiren «ilk hakikat»tir. Varlık ile yokluk'un birliği olarak Akış, ilk çıkış'ın, ilk başlangıç'ın ve bütün şeylerle fenomenlerin evrensel soyut formu'nu ifade eder: «Varlık ile yokluk arasında bir ara durum olmayan hiç bir şey yoktur» (Hegel). Lenin, Hegelin önerisinin taşıdığı değeri *Felsefe Defterleri*'nde önemle belirtir.

AKIŞKANLAR, cisimlerin kendilerine özgü özelliklerini belirleyen tamamlayıcı elemanlar olarak görülen, ağırlıksız, ipotetik maddeler (ışık, termojen, manyetik, elektrik, pozitif ve negatif akışkanlar, filojiston). Akışkanlar kavramı, özellikle, 18 yüzyıl'da ve 19. yüzyıl'ın ilk yarısında yaygındı. O zamanlar, cisimlerin özellikleri ve yapıları bir birlik halinde ele alınmıyordu; objenin birbirinden farklı özellikleri, bir cisimden ötekine geçen özel dış aktif unsurlar olarak görülüyordu. Akışkanlar öğretisi, ilk çağların tabiat felsefesindeki unsur anlayışının, yani aktif form ve pasif madde anlayışının (Aristoteles) bir gelişmesiydi ve bu anlayış kimyasal elemanların oluşması ile ilgili kavramlara bağlıydı. Özellikler'in, kaliteler'in, hareket'in ve güç'ün, objektif olarak var oldukları objelerden yalıtılmaları ve objeden bağımsız bir takım şeyler olarak ele alınmaları olgusu, dinamizm'de enerjimiz'de ve vitalizm'de görülür. Akışkanlar teorisi, bütün yanlışlığına ve ilkelliğine rağmen, birbirinden farklı kimyasal ve fiziksel fenomenlerin sistemleştirilmesine yol açmak ve bunların incelenmesi için genel bir temel sağlamakla, tabiat bilimlerinde önemli bir rol oynamıştır.

AKSİYOLOJİ, değerleri inceliyen felsefe dalı. Marksist Aksiyoloji, 20. yüzyıl'da ortaya çıkan (bak. Rickert; M. Scheler; v.s.) ve genellikle, değerlerin sosyal mahiyetini dikkate almayan burjuva teorisine temelden karşıdır. Marksist-olmayan teorisyenler, değerlerin sosyal mahiyetini dikkate almadıkları için, Aksiyoloji'de ya sübjektif

idealist, yada objektif idealist sonuçlara varırlar. Örneğin, değerlerin, bizzat objelerin kendilerinde mevcut bulunan özellikler olduklarını bütünüyle inkâr eden yeni-pozitivisitler, iyi ile güzel değerlerinin, ele aldığımız objeler karşısındaki tavrımızdan başka bir şey ifade etmediklerini iddia ederler. Objektif idealistler, değer'i, mekân-zaman dışı bir dünyaya ait bir çeşit tabiatüstü mahiyet olarak görürler. Aksiyolôji'ye marksist yaklaşım tarzı, her şeyden önce, sosyal, bilimsel, ahlâkî estetik, v.s. değerlerin kabul edilmesine; değerlerin tarih-dışılığı görüşünün reddedilmesine; değerlerin tarihsel şartlara, sınıf ilişkilerine, v.s.'ye bağlı bulunduklarının kavranmasına; bundan başka, değerlerin gelişmesinde, izafi ile mutlak arasındaki diyalektik ilişkinin dikkate alınmasına dayanır. Sosyalizmin kurulmasında elde edilen hürlük ve insan, marksist açıdan en üstün değerleri teşkil ederler.

AKSİYOM, bilimsel bir teorinin hareket noktasını teşkil eden ve ayrıca ispata ihtiyaç göstermiyen önermesi; teorinin diğer önermeleri bu önermeden (yada bunların toplamından) yerleşik kurallara göre çıkarsanır. Antik Çağ'dan 19. yüzyıl'ın ortalarına kadarki zaman içinde, Aksiyom, sezgisel bir açıklık yada apriori bir doğruluk taşıyan bir şey olarak düşünülüyordu. Bu anlayış, Aksiyomların insanların binlerce yıllık pratik bilgi faaliyetinden gelen itibarî karakterini gözönüne almıyordu. Lenin, mantık figürlerinin Aksiyom haline gelebilmesi için, insanın pratik faaliyetinin, bu mantık figürlerini insan zihninde milyonlarca defa tekrarlatmasına ihtiyaç olduğunu yazar. Günümüzün aksiyomatik metod anlayışı, Aksiyom'un aprioriliğini asla kabul etmez. Aksiyomlar'ın belli bir özelliği haiz olmaları gerekir: belirli bir teorinin bütün önermeleri, bu Aksiyomlar'dan, hem de sadece bunlardan çıkarsanabilmelidir. Ele alınan Aksiyomlar'ın doğruluğu, belirli bir sistem'in yorumlarının (bak. Yorum ve Model) mevcut bulunması halinde belirlenir; eğer bu yorumlar mevcut ise, yada hiç değilse, bu yorumların yapılması mümkün ise Aksiyomlar'ın doğruluğu kabul edilmelidir.

AKSİYOMATİK METOD, bilimsel bir teorinin yapımında kullanılan tümdengelimci bir metod; bu metod'da 1) belirli bir teori için, ayrıca ispata ihtiyaç olmayan bazı önermeler kabul edilebilir (bak. Aksiyomlar); 2) belirli bir teori çerçevesi içinde, bu önermelerin ihtiva ettiği kavramlar açıkça tanımlanamazlar; 3) belli bir teoriden hareket ederek tümdengelim ile tanımlama yapılması için, bazı önermelerden diğer bazı önermelere geçişi sağlayan ve teoriye yeni terimler (kavramlar) getiren kurallar meydana getirilir; 4) belirli bir teorinin diğer önermeleri «3»e dayanmak suretiyle «1»den çıkarsanır. Aksiyomatik Metod üzerine ilk düşünceler eski Yunanistan'da ortaya konmuştur (Aristoteles, Eukleides). Bu konuda daha sonra girişilen denemeler, çeşitli bilim ve felsefe dallarını aksiyomatik tarzda tahlil etme amacını güdüyordu. Bu tahliller, belirli bir teorinin yoğun (özel) bir biçimde kurulmasını kapsıyordu; daha çok da, tanımlamanın sezgisel olmasına ve sarih aksiyomlar seçilmesine dikkat ediliyordu. Aksiyom teorisi, matematik'e ve matematiksel mantık'a giren problemlerin derin bir şekilde işlendiği zamanlardan, yani 19. yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren, ihtiva ettiği unsurlar (semboller) arasında bağlantı kuran ve aksiyom'a tekabül eden objeleri temsil eden bir çeşit formel mantık olarak görülmeye başlandı. Bütün dikkat, sistemin çelişmezliğine, tamlığına ve aksiyomlar'ın bağımsızlığına, v.s.'ye çevrilmişti. Sembolik sistemler, bu sistemde mevcut bulunması, ya da bu sisteme ait olması mümkün belirli

bir muhtevadan bağımsız olarak incelenebildiğinden, sentaktik aksiyomlar ile semantik aksiyomlar arasında bir ayırım yapılıyor, aksiyomlar sentaktik ve semantik olmak üzere iki tipte formüle ediliyordu. Formalize edilmiş aksiyomatik sistemlerin tahlili, genel bir aksiyomatik sistem kurmanın imkânsızlığı sonucuna yol açmıştır (bak. Gödel). Aksiyomlaştırma, bilimsel bilginin düzenlenmesi metodlarından ancak bir tanesidir. Aksiyomlaştırma, genellikle, belirli bir teoriye yeterli bir muhteva kazandırılmasından sonra yapılır; burada amaç, teoriyi genişletirken, özellikle de kabul edilmiş iddialardan sonuçlar çıkartırken son derece dakik olunmasıdır. Son yıllarda yalnızca matematikle ilgili konularda değil, fizik, biyoloji ve lengüistik'in belirli dallarında da aksiyomlaştırma'ya önem verilmektedir. Tabiat bilimlerinin, yani matematiksel olmayan herhangi bir bilimin incelenişinde, Aksiyomatik metod ipotetik tümdengelim metodu biçimine girer (ayrıca bak. Formalizasyon).

AKSİYOMATİK SİSTEMİN BAĞIMSIZLIĞI, Aksiyomatik'in karakteristiklerinden biri (bak. Aksiyomatik Metod). Tümdengelimci bir sistemin temelini teşkil eden tek bir aksiyom, şayet, o sistem'in tümdengelim metodlarıyle çıkarsanamıyorsa, bu aksiyomlar sistemine bağımsız aksiyom sistemi adı verilir. Aksi halde, aksiyomlar sistemi bağımlı bir sistemdir. Aksiyomatik bir sistem'in bu açıdan incelenmesi, yalnız aksiyom bilgisi'nin basitleştirilmesi bakımından değil, fakat ilke bakımından da önem taşır. Eukleides'in beşinci postula'sının bağımsızlığının kurulması, Eukleides'ci-olmayan geometrilerin gelişmesine yol açmıştır.

AKSİYOMATİK TEORİNİN ÇELİŞMEZLİĞİ, bir aksiyomatik teorinin haiz olması gereken bir şart; buna göre, bir teoriden, aynı zamanda, hem Ö önermesinin, hem de onun olumsuzlaması olan $\bar{Ö}$ önermesinin çıkarsanması mümkün değildir. Çelişmezlik, aksiyomatik teorilerin sentaktik ve semantik olmalarına göre, iki biçimde formüle edilir: şayet, bir teoriden, bir önermenin olumsuzlanması olan önerme aynı anda çıkarsanamıyorsa, söz konusu teoride sentaktik çelişmezlik var demektir; şayet, teorinin hiç değilse bir modeli, yani ele alınan teoriye tekabül eden belirli bir objeler alanı varsa, o takdirde, bu teoride semantik bir çelişmezlik var demektir. Aksiyomatik yapının şartları arasında en önemlisi, çelişmezlik'tir: çelişmezlik'in ihlâli halinde teori geçersizleşir; çünkü, bu takdirde, teorinin ihtiva ettiği bir önermenin ispatlanması imkânı ortadan kalkmış olur.

AKSİYOMATİK TEORİNİN TAMLIĞI aksiyomatik olarak kurulmuş teorilerde, her önermenin doğruluğunun belli bir sisteme göre ispat edilmesi (yani, bu önermelerin, aksiyomlardan çıkarsanması) gerekliliği. Sentaktik aksiyomatik teoriler ile semantik aksiyomatik teoriler arasında bir ayrım olmasından dolayı tamlık da, Sentatik Tamlık ve Semantik Tamlık olmak üzere ikiye ayrılır.

ALBERDI, JUAN BAUTISTA (1810-84) Arjantin'li devlet adamı, yazar, filozof ve sosyolog. Arjantin'in devlet yapısı üzerinde büyük bir etki meydana getirmiş olan *Bases para la Organizacion Politica da Confederacion Argentina* adlı eseri (1852), bu ülkenin Anayasa'sının temelini teşkil eder. Paraguay savaşı (1864-70) dehşetinin verdiği izlenimle yazılmış olan *El crimen de la guerra* adlı eseri ise, Alberdi'ye, dünya barışının ve kardeşliğin candan bir savunucusu olarak tarihte bir yer sağlamıştır. Alberdi, saldırganlık savaşlarının suç olduğunu ilân etmiştir. Savaş hakkındaki görüşleri, Grotius'un fikirlerinden esinlenmiştir. Alberdi'nin dü-

şüncelerinin zayıf noktası, savaş problemini hukuk ve Hıristiyan ahlâkı açısından ele almış olmasıdır.

ALEMBERT, d', JEAN LE ROND (1717-83), 18. yüzyıl Fransız Aydınlanmacısı, filozof ve matematikçi, Diderot'nun çalışma arkadaşı, Ansiklopedia'nın (bak. Ansiklopedistler) matematik bölümü editörü. Francis Bacon'ın ilkelerine dayanarak insansal bilginin kökenini ve gelişmesini açıklamaya, bilimleri sınıflandırmaya çalışmıştır. Alembert, felsefe bakımından, sansüalizm'in temsilcisidir. Descartes'ın doğuştan ideler teorisi'ne karşı çıkmıştır. Ne var ki, sansüalizmi kararlı biçimde materyalist değildi. Alembert, düşünce'nin madde'nin bir özelliği olduğunu kabul etmeyip, ruhun madde'den bağımsız olarak var olduğu görüşündedir. Bu yüzden, görüşleri düalist'tir. Alembert şeylerin bilinebilirliğini de reddeder. Öteki Fransız Aydınlanmacı'larının tersine, ahlâkın sosyal bir ortama bağlı bulunmadığı görüşündeydi. Tanrının yaratıcı cevher olduğunu söyler. Diderot, gerek *Le rêve de d'Almbert*'de gerekse öteki eserlerinde, Alembert'in kararsız sansüalizmi'ni eleştirmiştir. *Essai sur les éléments de philosophie* Alembert'in başlıca felsefi eseridir.

ALET, bazı değişik ölçmeleri kaydetmede kullanılan bilgi araçları. Çağdaş bilimsel bilgide Aletlerin rolü gittikçe artmıştır. Aletler doğrudan algı'ya girmiyen maddi bölgelerin araştırılmasına imkân verdikleri gibi, insanın duyu organları için de büyülteç vazifesi görürler. Bilgi edinmede Aletlerin gittikçe artan rolünün yanlış yorumlanması «aletçi idealizm»in ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aletçi idealizm «prensipiel koordinasyon» önermesine ve boşlukların «kontrol edilemezliği ilkesi»ne dayanır; bu ilkeye göre, ölçme süreci bir mikro-obje'nin şu yada bu özelliğinin belirlenmesinde «kontrol edilemez gedikler»in ortaya çıkmasına yol açar. «Aletçi idealizm»in temsilcileri (P. Jordan ve diğerleri) süjenin Alet aracılığıyle fizisel realiteyi «hazırladığı», yarattığı görüşündeydiler.

ALETÇİLİK, Amerika'lı filozof J. Dewey ve izleyicileri tarafından ortaya atılan sübjektif idealist bir doktrin, pragmacılık'ın bir çeşidi. Dewey'e göre, süje ve obje, düşünceler ve olgular, fizik ve psişik arasındaki farklılıklar, «tecrübe», «durum», unsurların, «olay»ın görünüşündeki farklılıklarından başka bir şey değildir. Böyle iki yana çekilebilen terimlere ve «tecrübe»nin «sosyal mahiyeti»ne başvurulması bu felsefenin idealizminin sahte kılığıdır. Aletçilik'e göre, kavramlar, bilimsel kanunlar ve teoriler, «durum» aletleri, anahtarları, «aksiyon planları»dır. Bilme'yi, bir organizmanın hayati fonksiyonu kabul eden Aletçilik, bilgi'nin öneminin objektif dünyayı yansıtmasında olduğunu kabul etmez; hakikat'i, belli bir durum'da başarıya yol açan ve böylece haklılık kazanan bir şey olarak görür. Dewey ve taraftarları sosyal sınıflar realitesini tanımazlar; «genelde» toplum, birey ve devlet gibi metafizik soyutlamalara sığınırlar. Aletçi «ilerleme teori»sine (meliorizm'e) göre, ilerleme, toplumun belli hedeflere varması değil, hareket sürecinin kendisidir. Gerçekte, Dewey'in meliorizmi, «hareket her şeydir, nihai amaç hiçbir şey değildir» tarzındaki oportünist sloganı yeniden diriltir. Dewey, Hook, Childs ve Schlesinger Aletçilik'in başta gelen temsilcileridirler.

ALEXANDER SAMUEL (1858 - 1938), İngiliz yeni-realist filozof; belirici evrim idealist teorisinin kurucusu. O, zaman-mekân'ı Evren'in ilk maddesi olarak kabul eder ve zaman-mekan'ı hareketle özdeşleştirir. Bu teoriye göre, önceden görülemiyen bir sıra niteliksel sıçrama, bu zaman-mekân'dan birbiri ardı sıra, maddenin, hayatın, ruhun, «üçüncü sıradan değerler»in, «melekle-

rin» ve Tanrı'nın zuhuruna yol açar. Belirici evrim, yeni ve doğru bir çaba olarak anlaşılan bir düşünsel itiş tarafından yönetilir. Alexander'in görüşleri çağdaş bilimle çelişir. Başlıca eserleri. *Space, Time, and Deity* (1920), *Art and the Material* (1925), *Beauty and Other Forms of Value* (1933).

ALGI,* objektif dünyanın duyu organları üzerindeki etkisiyle, bir objenin bilinçte beliren yansısı. Görme, işitme, dokunma biçimindeki duyumlar Algı unsurlarıdır. Epistemoloji açısından en önemli algılar görsel Algı'lardır. Bunlar, çevresiyle ilişkisi sırasında insanın tecrübeyle, yani dokunmakla bir objenin biçimini ve imajını, yapısını belirleyen el hareketlerinin etkisiyle edinilen duyumlardan meydana gelir. Objektif dünyanın doğru algısı, dış objenin zihindeki imajının yapısı ile bu objenin kendi yapısı arasındaki eşbiçimlilik'e (bak. İzomorfi) bağlıdır. Algı'nın bilme sürecindeki rolü şudur: 1) örneğini «ada», «bitki», insan» gibi objelerin mahiyetini açıklamıyan genel kavramların temelini teşkil eder; 2) bilimsel kavramların oluşması için ilk maddeyi, Algı aracılığıyla elde edilen imajların yapısından soyutlamayla elde edilen teorinin ilk unsurlarını teşkil eden bazı farklı bağlantıları ve ilişkileri sağlar.** Leibniz'in anladığı şekilde Algı; buna göre, Algı, kavrayıştan farklı olarak, zihnin (spiritüalite'nin) daha aşağı (bilinç dışı) bir formudur.

ALGORİTMA, mantık ve matematikte temel bir kavram. Algoritma terimi, 9. yüzyıl Orta Asya'lı matematikçi el-Havarizmi'nin (öbür adıyle Muhammed bin Musa'nın) adının Latince yazılışından türetilmiştir. Algoritma, benzer tipteki bütün problemlerin çözüm tarzlarını veren, belirli bir sıraya konmuş bir işlemler sistemi'nin yürütülmesine yarıyan bir sıra talimattır. Aritmetik'in toplama, çıkarma, çarpma ve bölme, köklerin alınması, iki sayının en büyük ortak tam böleni'nin bulunması, v.s. kuralları, Algoritma'nın en basit örnekleridir. Genel tipte bir problemin, değişik şartlar altında, başka bir sınıfa dahil bütün problemler için geçerli olan çözüm tarzını elde ettiğimiz zaman Algoritma'yı kullanıyoruz demektir. Algoritma, bir talimat sistemi olarak formel bir karakter taşıdığından, bilgisayar için daima geçerli bir programın geliştirilmesi, ve verilecek problemin mekanik olarak çözülmesi mümkündür. Algoritma'nın işlenip geliştirilmesi ile bilgisayar tekniğinin geliştirilmesi ve sibernetik arasında yakın bir bağ vardır.

ALIŞKANLIKLAR, sürekli tekrarların sonucu olarak otomatik hale gelen davranışlar. Alışkanlıkların fizyolojik mekanizması dinamik stereotip ile temsil edilir. Hayvanların Alışkanlıklar'ı bilinç-dışıdır. Çevreye uyma sırasında insanda da, buna benzer bir fizyolojik Alışkanlıklar mekanizması meydana gelir. İnsanın bu gibi Alışkanlıklar'ı, somut spesifik durumlara uygun düşen otomatik davranışlarıdır. Bazı Alışkanlıklar pratik bir değer taşırlar, fakat bunlar bilinçli olmadıkları için başka bir kimseye aktarılamazlar. Alışkanlıklar'ın en yüksek şekli, bileşkenleri önceden kavranabilen, bilinçli bir şekilde seçilen insan Alışkanlıkları'dır. İnsan Alışkanlıkları'nın işleyişi, bu Alışkanlıklar'ın rol oynadığı süreç içinde bilinçli olarak kontrol edilebileceği gibi, bu Alışkanlıklar'ı, gerektiğinde kolaylıkla değiştirebilmek de mümkündür. Alışkanlıklar'a, dış (yani, motor Alışkanlıklar) ve iç (yani, otomatikleşmiş zihinsel Alışkanlıklar) olmak üzere, her türlü davranışta rastlanır. Alışkanlıklar sadece bir sonuç olmayıp, insanın yaratıcı faaliyetinin şartıdırlar.

«ALMAN İDEOLOJİ», Marx ve Engels'in 1845-46'da kaleme aldıkları, sol-Hegelciler'i ve Feuerbach materyalizminin sınırlı mahiyetini eleştirdikleri

ilk felsefi eserlerinden biri, Alman İdeolojisi, Marx ve Engels hayattayken yayınlanmamış, ilk olarak 1932'de, Sovyetler Birliği'nde yayınlanmıştır. Marx ve Engels, *Kutsal Aile*'de ileri sürülen fikirleri «Alman İdeolojisi»nde daha da geliştirerek, idealizm'in proletarya'ya düşman sınıflarla bağdaştığını, özellikle de, sol-Hegelcilik'in Alman burjuvazisinin korkaklık ve güçsüzlüğünün yansısı olduğunu göstermişlerdir. Marx ve Engels, Feuerbach materyalizmi'nin metafizik karakteri ile temaşacı mahiyetini eleştirmişler, Feuerbach'ın tarih görüşünün idealist olduğunu, dolayısıyle, Feuerbach'ın da, sol-Hegelciler gibi, sosyal gelişmenin itici gücünü anlayamadığını ortaya koymuşlardır. «Alman İdeolojisi» Stirner'in burjuva bireyciliği ve anarşizm'inin; K. Grün, M. Hess ve ötekilerin ise, gerici, sözde «ha kiki sosyalizm»lerinin mükemmel bir eleştirisini yapar. Marx ve Engels, proletaryanın hasımlarına karşı mücadele ederek, «Alman İdeolojisi»nde bilimsel sosyalizm teorisi'ni geliştirmişler, proletaryanın faaliyetinin, sosyal gelişmenin objektif kanunlarına dayandığını ispat etmişlerdir. Proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesinde, sosyalist devrimin gerçekleşmesiyle kaçınılmaz şekilde kurulan sosyalist sistem'de, insan iradesinden bağımsız olarak var olan ekonomik kanunların işleyişinin zorunlu sonucunu görmüşlerdir. «Alman İdeolojisi», materyalist tarih anlayışının: sosyo-ekonomik formasyon'un, üretim ilişkileri'nin (bu ikinci terim «Alman İdeolojisi»nde daha kullanılmamıştı), sosyal varlık'ın sosyal bilinc'le ilişkisinin, v.s.'nin ilk defa olarak, ayrıntılı bir açıklamasını verir. «Alman İdeolojisi»nde Marx ve Engels, o zaman açık bir ifadesine kavuşan dünya görüşlerini ortaya koymuşlardır.

ALOGİZMA, mantıksal düşüncenin hakikate varmada bir yol olarak reddedilmesi; Alogizma, mantığın yerine sezgi, iman ve vahiy'nin konmasıdır. Gerici filozoflarca irrasyonalizm'in, mistisizm'in ve fideizm'in haklı çıkarılmasında kullanılır. Alogizma, insanlığın sosyal tecrübesi ve bilim tarafından çürütülmüştür.

ALTYAPI VE ÜSTYAPI. bak. *Temel ve Üstyapı.*

AMAÇ, zihinde ve yoğunlaşmış insan aksiyonunun meydana gelişinde öngörülen bir sonuç. Amaç, insanoğlunun bilgi faaliyetinin regüler bir özelliğidir; insanın bilgi faaliyetinin, dış dünyaya ve objektif kanunlara - ki bu kanunlarla insanların amaçlı faaliyetleri arasında bir koordinasyon olması gerekir - dayanan bağımsızlığın ifade eder. Bu objektif kanunlara aykırı olan bir Amaç, gerçekleşebilir olmıyan bir amaçtır. Zorunluluk ve özgürlük arasındaki diyalektik karşılıklı etki, insanların amaçlı faaliyetinde ifadesini bulur. Amaç, aynı zamanda aksiyona yön veren ve onu düzenliyen, bilinçli bir motiftir. Amaç, hareket tarzının, hareketin mahiyetinin, ve insanın iradesini kullanarak yaptığı hareketlerin iç kanunu olarak pratiğin içinde yer alır. Amaç; uzak, dolaysız doğrudan, genel, özel yada nihai olabilir.

AMAÇLILIK, organik dünya'nın, sosyal sistemler'in, insanların faaliyetlerinin, v.s.nin kanunlar uyarınca gelişmeleri ve bunlar arasındaki girift nedensel bağıntıların bir veçhesi ve tezahürü. Amaçlılık değişik alanlarda farklı şekillerde ortaya çıkar; organik dünya'da, organizmaların çevre'ye adapte olmalarında, sosyal hayat'ta, köhnemiş sosyal düzenlerin ortadan kalkması ve toplumu ileriye götürmeye yetenekli yeni düzenlerin ortaya çıkmasında, halkın belirli hedeflere yönelmiş faaliyetinde, v.s. Teoloji tarafından, Tanrı'nın varlığını ispatlamak maksadıyle kullanılan, organik Amaçlılık olguları, Darwin'in tabii seleksiyon teorisinde bilimsel bir açıklamaya ka-

vuşmuştur. Sosyal hayat formları'nın Amaçlılık'ı, marksizm'in ekonomi teorisi'nde ve tarihsel materyalizm teorisi'nde bilimsel bir biçimde ortaya konmuştur. Amaçlılık'ın en yüksek formu, sebep-sonuç zincirinin en önemli halkası olarak, amaçlı bir hedefin yer aldığı faaliyetlerdir. Bir takım hedeflere yönelen bütün insan faaliyetleri, geniş anlamda amaçlıdırlar. Daha iyi ifade edilirse, sadece belirli şartlara değil, genel gelişme eğilimine uyan ve gelişmenin objektif kanunlarının ve gereklerinin bilgisine dayanan faaliyetler amaçlı'dır.

AMPİRİOKRİTİSİZM, yada **MACH'ÇILIK**, Avenarius ile Mach tarafından kurulan sübjektif idealist bir akım. «Düşünce ekonomisi»ni (bak. Düşünce Ekonomisi İlkesi), bilgi'nin temel kanunu olarak kabul eden Ampiriokritisizm, tecrübe anlayışını, madde (cevher), zorunluluk, nedensellik, v.s. kavramlarından «arındırır». Ampiriokritisizm'e göre, sözü geçen bu kavramlar, tecrübe'ye hatalı olarak sokulmuş olan «aprioi özalgı'lar»dan (rasyonel kavramlar'dan) başka bir şey değildirler. Bu görüşün bir sonucu olarak, Ampiriokritisizm, dünya kavramını, «nötr unsurlar»ın yada duyumların bir toplamı olarak ele alır. «Prensipiel koordinasyon», yani süje ile obje arasında kopmaz ilişki teorisi'ni ortaya atmasıyla, Ampiriokritisizm, sübjektif idealist bir sistem haline gelmiş olur. Ampiriokritisizm, felsefe'de tarafsızlık perdesi arkasında, Berkeley ve Hume doktrinlerinin diriltilmesinden başka bir şey değildir. Ampiriokritisizm, aynı zamanda, fizik'teki kriz'e, «fiziksel» idealizm akımına da bağlanır. *Materyalizm ve Ampiriokritizm* adlı eserinde Ampiriokritisizm'i eleştiren Lenin bu felsefi akımla fideizm arasındaki bağıntıyı ortaya koyar. Ampiriokritisizm, politivizm'in bir çeşidi olarak görünür. Ampiriokritisizm'in temsilcileri. Mach ve Avenarius'un yanısıra, V. Petzoldt, F. Carstanjen, R. Willy, F. Adler, A. Bogdanov, V. Bazarov,v.s.'dir Ampiriokritisizm'in «anti-metafizik» doktrini, yeni-pozitivizm tarafından devam ettirilmiştir.

AMPİRİOMONİZM, ampiriokritisizm'in yada Machçılık'ın bir çeşidi olan kendi felsefesine Bogdanov'un verdiği isim. Ampiriomonizm, Mach'ın, fiziksel ve ruhsal telâkkisinde, tecrübe unsurlarının (duyumlar) nötr bir karakter taşıdığını öne süren sübjektif idealist görüşlerine dayandırılmıştır. Bogdanov'a göre, Avenarius ile Mach'ın felsefesi düalist'tir (bak. Düalizm), çünkü bu felsefe, tecrübe'nin fiziksel ve psişik unsurlarının birbirlerinden bağımsız olduklarını kabul eder; oysa tecrübe, monist görüş açısından, yorumlanmalıdır. Bogdanov'un bu teorisinin, Ampiriomonizm adını alması buradan gelir Ampiriomonizm'e göre, bütün şeyler, duyu yoluyla elde edilen «nötr» veri olarak ele alınan, yani, idealist bir tarzda anlaşılan organize tecrübe'dir. Fiziksel dünya, sosyal ve kolektif olarak organize tecrübe'dir; psişik dünya ise bireysel olarak organize tecrübe'dir. Ampiriomonozim'de, bu tanım lamaların ardından diğer problemlerin çözümü gelir. Ampiriomonizm'e göre objektivite ile genel anlam arasında özdeşlik vardır; nedensellik, zaman ve mekân, tecrübe'nin sosyal organizasyonunu ifade eder. Bogdanov'un rölativizm'e kayan hakikat anlayışına göre, hakikat, tecrübe'nin, canlı, organize formu'dur; insan dolaysız tecrübeler'in bir karmaşasıdır, v.s. *Psyche*'yi enerjizm açısından tahlil eden Ampiriomonizm, asıl önemi, psişik seleksiyona (organizmaların çevreye biyolojik adaptasyonuna) ve ikame metodu'na verir. İkame metodu, psişik bir olgu'nun hiç bilinmeyen bir fiziksel ve fizyolojik olgu'nun yerine geçebilmesi ya da bunun tam tersi demektir. Bu ise, maddi'nin ideal'e indirgenmesinden başka bir şey değildir. Ampiriomonizm, sosyal varlık ile sosyal bilinç arasında eşitlik kurar

ve tarihte idealizm'i savunur. Ampiriomonizm, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm'de* Lenin tarafından, ayrıca da Plehanov tarafından eleştirilmiştir.

AMPİRİOSEMBOLİZM, ampiriokritisizm'in bir çeşidi anlamında, idealist Yurkeviç tarafından kullanılmış bir terim. Ampiriosembolizm'de temel fikir şudur; kavramlar (hakikat, varlık, öz, vs.) sembollerden ibarettirler, gerçek hiçbir şeyi yansıtmazlar. Ampiriomonizm'in bu görüşü, örneğin madde'yi sadece mantıksal bir sembol olarak gören Poincaré ile Mach'tan alınmıştır. Yurkeviç, bir Mach koleksiyonu olan *Ocherki po filozofii marksisma*'da (1908) ve *Materyalism i krticheschesky realism* (1908) adlı eserinde yayımlanan «Çağdaş Enerjizm» başlıklı yazısında, dünyanın bir ampirio-semboller (tecrübe sembolleri) toplamından ibaret olduğunu, bununise kolektif insan bilimcinin verilerini sistemleştirmek amacını güttüğünü ispata çalışır. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* adlı eserinde, Ampiriosembolizm'in sübjektif idealizm'den başka bir şey olmadığını, burada, dış dünya ile dış dünya-kanunları'nın sadece, insan'ın bilgi yeteneğinin sembolleri olarak görüldüğünü ortaya koymuştur.

AMPİRİZM, duyumsal tecrübe'yi bilgi'nin biricik kaynağı olarak gören, bütün bilgi'nin tecrübe üzerine kurulu olduğunu ve tecrübe yoluyla elde edildiğini ileri süren bir bilgi teorisi öğretisi. İdealist Ampirizm (bak. Berkeley; Hume; Mach; Avenarius; Bogdanev; Modern mantıksal-ampirizm, v.s.), tecrübe'yi duyumlar ve nosyonlarla sınırlandırır; tecrübe'nin objektif dünyaya dayandığını inkâr eder. Materyalist Ampirizm ise (bak. Francis Bacon; Hobbes; Locke; 18. yüzyıl Fransız materyalistleri), objektif olarak mevcut dış dünya'nın duyumsal tecrübe'nin kaynağı olduğu fikrindedir. Fakat, Ampirizm ile rasyonalizm arasındaki temel antitez, bilgi'nin kaynağı sorunundan gelmez; bazı rasyonalistler, daha önceden duyumlarda mevcut bulunmayan hiçbir şeyin akılda mevcut bulunamıyacağını kabul ederler. Ampirizm ile rasyonalizm arasındaki temel anlaşmazlık noktası, Ampirizm'in bilgi'deki genellik ve zorunluluk karakterini akıldan değil, tecrübeden çıkarsamasından ileri gelir. Bazı Ampiristler (Hobbes ile Hüme gibi), rasyonalizm'in etkisi altında, tecrübe'nin bilgi'ye hiçbir zorunluluk ve genellik kazandırmadığı sonucuna varmışlardır. Ampirizm'in kusurları şunlardır: tecrübe'nin rolünü metafizik bir tarzda abartmak; bilimsel soyutlamaların ve teorinin bilgide oynadığı rolü küçümsemek, düşünce nin aktif rolünü ve nispî bağımsızlığını inkâr etmek. Marksist felsefe, bilgi teorisi'nin bütün problemlerini, pratik'in diyalektiği açısından incelemekle, Ampirizm'in bu kusurlarının üstesinden gelmiştir (bak. Bilgi; Teori ve Pratik; Temaşa).

ANAERKİLLİK, ilkel komün sistemi'nin gelişmesi seyrinde sosyal ekonomide hâkim rolü kadınların oynadığı tarihsel bir evre. Anaerkilik, istisnasız olarak, bütün halklarda mevcut olmuştur. Grup evliliği'nin esas olduğu sosyal gelişmenin en aşağı evrelerinde, çocuğun babasının kim olduğu bilinmezdi; çocuğun anası bilinirdi sadece. Böylece, soy ana tarafından belirlenirdi, sadece ana bağı bilinirdi. Kabile'nin bütün ekonomisi kadınların elindeydi. Avlanma, yani erkeğin gördüğü iş, daima güvenilir bir geçim aracı sayılmazdı. Üretici tarım işini yapanlar, genellikle kadınlardı. Çocuk ve ev bakımı, yiyeceklerin sağlanması, bahçe işleri v.s. kadının görevleriydi. Hayvan besleme'nin gelişmesiyle birlikte kadının rolü azalmağa başladı. Erkek, toplumdaki esas üretici güç, üretim araçlarının, daha sonra da kölelerin sahibi durumuna geldi. Böylelikle de erkek *gentil* komün'ün reisi oldu. (bak. Ataerkillik).

ANAKSAGORAS (İ.Ö. 500-428), eski Yunan'lı filozof, kararsız materyalist, köleci demokrasi'nin ideologu, Tanrı-tanımazlıkla suçlanıp, ölüme mahkûm edilmiş, hayatını kurtarmak için Atina'yı terketmiştir. Anaksagoras, bütün varlıkların, daha sonraları, benzer parçalar (homoeomeri'leri) olarak tanınan, nitelikçe sonsuz çeşitlilikteki ana maddelerin (tohumların) değişik bileşimlerinden meydana geldiğini kabul ediyordu. Temel parçacıkların bir araya gelişini ve dağılışını sağlayan itici kuvvet, Anaksagoras'ın en ince, en arınmış madde olarak gördüğü nous' dur. Anaksagoras'ın kozmogonisi, kaotik bir karışım içindeki ana maddelerin çevrinti hareketi sonucunda gökyüzü cisimlerinin ortaya çıktığını ileri sürer.

ANAKSİMANDROS (İ.Ö. 610-546), Yunan'lı materyalist filozof, spontane diyalektikçi, Thales'in öğrencisi. İlk felsefe eseri *Tabiat Üstüne*'nin yazarı. Bu eser günümüze kalmamıştır. Anaksimandros «ana ilke» olarak, yada her şeyin başlangıcı, *apeiron* olarak gördüğü *arché* kavramını ortaya atmıştır. Anaksimandros'un kozmogoni teorisi, yassı silindir şeklindeki Dünya'yı Evren'in merkezine koyar. Üç gökyüzü halkası, yani Güneş, Ay ve Yıldız halkaları Dünyayı çevrelemiştir. Evrim fikrini tarihte ilk ortaya atan Anaksimandros'dur; buna göre bütün hayvanlar gibi insan da balıktan türemiştir.

ANAKSİMENES (İ.Ö. 588-525) Eski Yunanlı materyalist filozof, spontane diyalektikçi, Anaksimondros'un öğrencisi. Kurduğu teoriye göre her şey ana madde olan hava'dan türer ve yine ona dönüşür. Hava sonsuzdur, ebedidir, hareket halindedir. Yoğunlaştığında ilkin bulut, sonra su, sonra da toprak ve taşı meydana getirir; seyrekleştiğindeyse ateş olur. Anaksimenes, bu teoride, nicelikten niteliğe geçiş fikrini dile getirmektedir. Hava her şeyi kuşatan ruh'tur ve Evren'deki sonsuz dünyaların ortak medium'udur. Anaksimenes, yıldızların ateş olduğunu, ama çok uzakta oldukları için sıcaklıklarını duymadığımızı bize öğretir (Anaksimandros, yıldızları gazegenlerden daha yakına koymuştu). Anaksimenes'in Ay ve Güneş dönenceleri üzerine açıklamaları hakikate yakın düşüyordu.

ANALİZ VE SENTEZ, en genel anlamıyla, bir bütünü, kendisini meydana getiren unsurlarına zihnen ayırma ve bu unsurları bir araya getirerek bu bütünü yeniden kurma süreçleri. Analiz ve Sentez, bilme sürecinde önemli bir rol oynar, ve bu sürecin her evresinde yer alır. Analiz ve Sentez faaliyetinin merkezi, beyin kürelerinin korteksi'dir; fakat bu faaliyetin ortaya çıkışı ve yürüyüşünün temeli sosyal üretim tecrübesidir. Zihinsel süreçlerde, Analiz ve *Sentez*, soyut kavramları kullanan diğer zihinsel operasyonlarla (soyutlama, genelleştirme v.s.) sıkı ilişkili olan mantıksal-düşünme metodları olarak ortaya çıkar. Mantık'ta Analiz, incelenen objeyi onu meydana getiren unsurlarına ayırmak demektir, canlı bir bilgi edinme metodudur. Objeyi, kendisini meydana getiren unsurlara ayırma işi, objenin tablatını açığa vurur, karmaşık fenomen'i basit unsurlarına ayırma, araştırmacıya, asli-olan'ı asli olmıyan'dan ayırd etme ve karmaşık'ı basit'e indirgeme imkânını verir. Analiz şekillerinden biri de, objelerin ve fenomenlerin sınıflandırılmasıdır. Gelişmekte olan bir sürecin Analiz'i, bu sürecinin çeşitli evrelerini, çelişik eğilimlerini, v.s. açığa vurur. Analitik faaliyet sırasında zihin karmaşık'tan basit'e, tesadüfi'den kaçınılmaz'a, çokformluluk'tan özdeşlik'e ve birlik'e gider. Analiz'in amacı, karmaşık bir bütünün parçalarını, bu bütünün unsurları olarak kavramak, bunlarla bütünün gelişmesine hükmeden kanunlar arasında bağlantı kurmaktır. Bununla

birlikte, Analiz, tezahürlerinin somut formlarıyla henüz bağlantısı tesis edilmemiş olan özelliklerin yalıtılmasına götürür; yalıtılan bir birlik, çeşitlilik içinde bir birlik olarak ortaya çıkmamış olur. Sentez, yani analiz yoluyle yalıtılan parçaları, özellikleri ve ilişkileri, özdeş ve asli olan'dan farklı ve çeşitli olan'a doğru giderek bileştirme; ortaklaşa-olan ile bireysel-olan'ın, bir'lik ile farklılık'ın canlı ve somut bir bütün içinde birleştirilmesidir. Sentez, Analiz'i tamamlar, ve onunla çözülmez bir bağlılık içindedir. Diyalektik materyalist Analiz ve Sentez anlayışı, Analiz ve Sentez'i objektif dünya ve insan tecrübesine bağlı olmıyan düşünce metodları olarak ele alan idealist Analiz ve Sentez anlayışına karşıdır. Analiz'i Sentez'den yalıtan metafizikçiler, birbirlerine kopmaz bağlarla bağlı olan bu iki süreçten herhangi birini mutlaklaştırarak onları birbirlerine karşıt hale getirirler. Bu karşılaştırmanın kökleri, felsefe tarihinde, 17. ve 18. yüzyıllarda tabii bilimlerle klasik burjuva ekonomi politiğindeki analitik metodun ortaya çıkışına kadar uzanır. Sözü geçen bu analitik metod spekülatif konstrüksiyonların yerine, ampirik realiteyi koymak suretiyle ilerici bir rol oynamıştır. Analitik araştırma metodu, şeyleri birbirleriyle bağlılıkları ve gelişmeleri dışında incelemeye yönelen bir mutlak felsefi metod şekline girdiğinde, bir metafizik düşünüş metodu haline geldi. Bilimin gelişmesi göstermiştir ki, analitik metod kendisine sıkıca bağlı olan sentetik metod'un tarihteki öncüsüdür. Teorik değerleri açısından ele alındıklarında, bu iki metod, tekyanlılıktan çıkmaları halinde, diyalektik metodun gereklerine uyan, karşılıklı olarak şartlandırılmış mantık süreçleri olarak görülebilirler.

ANALOG, bazı maddî şeyleri, süreçleri yada kanunları sadakatle yansıtan düşünsel objeleri (teori, araştırma metodu, v.s.) belirtmek için bilgi terisi'nde kullanılan bir terim. Modern felsefe literatüründe, Analog, bilgi teorisindeki herhangi bir teori, kanun yada mantık kuralı için gerçek bir temel teşkil eden (insanın maddî tecrübesinin çeşitli formaları da dahil) maddî bir obje anlamında kullanılır. Örneğin, şeyler arasında en ortak ve en çok geçerli ilişkiler, yargıların, spekülasyonların ve daha başka düşünce formlarının objektif temelini meydana getirirler. Analog'un bulunmasıyla, bazı düşünsel fenomenlerin doğuşu tespit edilmiş olur ki, bu, idealizmin çeşitli şekillerine karşı mücadelede büyük bir önem taşır. Metodolojik bir kanunun, bir mantık kuralının, v.s. spesifik tabiatının açıklanması, belirli bir bilgi sistemi içinde, fonksiyonlarının çok yönlü analizini gerektirir (bak. Analog Simulasyon).

ANALOG SİMULASYON, incelenmekte olan bir objenin özelliklerinin, belli kurallara göre özel biçimde kurulan analogu ile türetilmesi. Bu analog'a model denir. Eğer, model, obje ile aynı fiziksel yapıdaysa; o zaman model, fiziksel Analog Simulasyon ilkesine göre; eğer bundan başka bir yapıdaysa o zaman da matematiksel Analog Simulasyon ilkesine göre kurulur. Durum ne olursa olsun, Analog Simulasyon'un görevi, orjinalde incelenen görünüşleri tasvir eden sisteme benzer bir denklem sistemi ile tasvir edilir. Bir model'in kurulması için, obje ile modelin görünüş ve süreçleri arasında bir analoji'nin yapılması gerekir. Gerçek objelerin incelenmesinin pahalı, zor ya da imkânsız olduğu durumlarda, Analog Simulasyon, ilk baştaki süreçlerin analizini kolaylaştırır. Model'in avantajları, kolaylıkla üretilebilir olması, laboratuvar şartlarında gerekli ölçmeleri etkileyecek şekilde, model'in çalışma şekli ile karakteristiklerinin istendiği zaman ve kolaylıkla değiştirilebilir olması'dır. Elektronik simulasyon araçları bugün

geniş çapta kullanılmaktadır. Burada, model, gerçek süreci tasvir eden denklemin elektronik şemasıdır. Bu gibi modellerin kurulması metodları, benzerlik teorisi ve Analog Simulasyon-teorisi tarafından işlenmektedir. Analog Simulasyon ilkesi, sibernetik'in başlıca temellerinden biridir, ve balistik füzelerin yörüngelerinin hesaplanmasında; makinaların, işletmelerin çalışma sistemlerinin incelenmesinde; otomatik makinalara «bilgi verme»de, biyolojik objelerin davranışlarının, hattâ insanın zihinsel faaliyetinin incelenmesinde geniş şekilde kullanılmaktadır. Ne var ki, bu sistemlerin imkânlarının analizinde, model ile obje arasındaki analoji sınırlarının unutulmaması gerekir. Bu sınırlarının görmezlikten gelinmesi, büyük teknik ve felsefî hatalara yol açar.

ANALOJİ, benzer-olmayan objelerin belirli yanları, özellikleri ve ilişkileri arasında benzerlik kurulması; Analoji'de bu gibi benzerliklere dayanılarak sonuçlara varılır. Analoji yoluyla bir sonuca ulaşmak için kullanılagelen şema şöyledir: B objesi'nin *a, b, c, d, e,* özellikleri varsa; C objesi de, *b, c, e,* özelliğine sahipse, o takdirde, c objesinin de *a* özelliğine sahip olması mümkündür. Analoji, araştırma faaliyetlerinde büyük bir değer taşır. Toplumun gelişmesinin ilk dönemlerinde, gözlem ve deney yerine Analoji kullanılıyor, dış ve ikincil görünüşlerden sonuçlara varılıyordu. İlk Çağ filozofları tarafından kurulan tabiat felsefeleri bu şekilde meydana geliyordu. Analoji, bir açıklama aracı olarak, önemini artık kaybetmiş olmakla birlikte, problemlerin çözülmesinde yol gösterici rolü bugün de devam etmektedir. Huygens ışığın bir dalga olduğu hakkındaki teoriyle ilgili fikrini, ışık ve ses titreşimleri arasında Analoji kurmak suretiyle ortaya koymuştur. James Maxwel, bu fikri genişleterek, manyetik alanların karakteristiklerine uyguladı. Analoji, yalnız başına, ispatın yerini tutamaz; çünkü, Analoji yoluyla varılan sonuçlar, ancak bir olasılık gösterir. Bundan dolayı, Analoji, bilgi edinmenin diğer yollarıyla birlikte kullanılmalıdır. Analoji yoluyla varılacak olasılığı arttırmak için şu şartların yerine getirilmesi gerekir: 1) Analoji, karşılaştırılan objelerin temel çizgilerine ve mümkün en çok sayıda ortaklaşa özelliklerine dayandırılmalıdır; 2) üzerinde durulan özellik ile objelerin ortaklaşa özellikleri arasında mümkün en yüksek sayıda bağıntı bulunmalıdır; 3) Analoji gelişigüzel herhangi bir bakımdan değil, belirli bir bağıntı içinde olan objeler arasında benzerlik kurmak için kullanılmalıdır; 4) Analoji doğrudan doğruya, objeler arasında benzerlik kurmak amacını güttüğünden, objeler arasındaki farklılıkların belirtilmesi ve bu gibi farkların araştırılması gerekir. Modern bilimde, Analoji, benzerlik teorisinde geniş bir şekilde uygulanmakta ve analog simulasyon metodunda kullanılmaktadır.

ANARKO-KOMÜNİZM, Kropotkin tarafından kurulmuş, bir çeşit anarşizm.

ANARŞİZM, proletarya diktatörlüğü de dahil, her türlü otoriteye düşman olan, geniş çapta üretim temeline dayanan toplum ilerlemesinin karşısına küçük, özel mülk sahipliği'nin menfaatlerini koyan bir küçük-burjuva sosyo-politik eğilim. Anarşizm'in felsefi temelleri bireycilik, sübjektivizm ve iradecilik'dir. Anarşizm'in ortaya çıkışı, ütopik teorileri Marx ve Engels tarafından eleştirilmiş olan Schmidt, Stirner, Proudhon ve Bakunin gibi adlara bağlanır. Anarşizm, 19. yüzyılda, Fransa'da, İtalya'da ve İspanya'da yaygınlaşmıştı. Anarşizm, sömürüye karşı genel lâflar söylemekten öteye gidemediği gibi, sömürünün nedenlerini ve sınıf mücadelesini de anlamak gücünden yoksundur. Siyasi mücadelenin anarşistçe reddedilmesi, objektif olarak, işçi sı-

nını burjuva siyasetine bağımlılaştırmaktan başka bir anlama gelmez. Devrimcilerin devlet ve devletin genel olarak rolü karşısında tutumları, Anarşizm'e karşı mücadelede en önemli çıkış noktasıdır. Anarşistler, burjuva devletten proletaryanın devrime hazırlanması bakımından yararlanılabileceğini kabul etmeyip, devletin derhal ortadan kaldırılmasını isterler. Anarşizm'in bugün de, İspanya'da, İtalya'da, Güney Amerika'da etkileri görülmektedir.

ANİÇKOV, DİMİTRİ SERGEYEVİÇ (1733-88), Rus eğitimci, filozof; Moskova Üniversitesi'nde matematik, mantık ve felsefe hocası; *Rassuzhdeniya iz naturalnoi bogoslovii o nachale i proisshestvii naturalnogo bogopochitaniya*'nın yazarı (1769); bu eserde, dini inançların «tabii» kökeni sorunu ortaya atılmıştır. 18. yüzyıl Fransız Aydınlanma'cıları gibi, Aniçkov da, dinsel inançların, «barbarlık» çağında, insanların kendilerini çevreliyen fenomenleri izah edemeyip bilgisizlik, korku ve vehim nedeniyle her şeyi tabiatüstü kuvvetlere atfetmeleriyle ortaya çıktığını göstermiştir. Aniçkov İncil efsanelerini eleştiri süzgecinden geçirmiş, bu yüzden gerici profesörlerle Kilise tarafından cezalandırılmıştır. Aniçkov'un felsefe üzerine yazıları da vardır: *Slovo o svoistvakh poznaniya chelovecheskogo* (1770); *Slovo o raznykh prichinakh* (1774), v.s. Bu yazılarla Aniçkov, bilgi teorisi'nde materyalist sansüalizm fikirlerini geliştirmiş, Descartes, Leibniz ve Wolff'un izleyicileri tarafından desteklenen doğuştan ideler teorisi'ni eleştirmiştir. Ne var ki, Aniçkov'un materyalizmi kararlı değildi, deizm (yaradancılık) kılığına bürünmüştü, Aniçkov, Wloff'cular'ın öncel - uyum teorisini eleştirdiği halde ruhun mümkün olümsüzlüğünü kabul ederek dine ödün verir.

ANİMİZM, insanların ve hayvanların ruh tarafından yönetildiği, objeler ve çevre fenomenlerinin ruhun etkisi altında oldukları inancı. Animist kavramlar ilkel toplumlarda ortaya çıkmıştır. İlkel insan şeyler, bitkiler ve hayvanlarda bir ruhun bulunduğuna inanıyordu. Animizm'in ortaya çıkışının başlıca nedeni, üretim güçlerinin son derece düşük bir gelişme düzeyinde bulunması, dolayısıyle, ilkel insanın bilgi dağarcığının pek ufak olması ve kendisine yabancı ve gizemli gözüken tabiat kuvvetlerine karşı koyamayışıdır. Sosyal gelişmenin belirli bir düzeyinde, tabiat kuvvetlerinin kişileştirilmesi, bu kuvvetleri egemenlik altına almanın bir şeklidir. Animist kavramlar daha sonraki dinlere temellik etmiştir; ilke olarak, bütün dinlerin bir parçasıdır.

ANSELMUS (1033-1109), ilâhiyatçı ve filozof; ilk iskolastikler'den. Anselmus'a göre iman bilgi'den önce gelir, anlamak için önce iman etmek gerekir. Üniversal (tümel, külli) hakkındaki tartışmada Anselmus aşırı gerçekçiliği (bak. Gerçekçilik, Orta Çağ) savunmuştur. Tanrının varlığının ispatı (bak, İspat, v.s.) olarak «ontolojik» ispatı geliştirmiştir. Canterbury Başpiskoposu olarak şaşmaz hedefi, Katolik Kilisesi'ni yüceltmekti.

ANSİKLOPEDİSTLER, *Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*'nin (1751-80) derleyicileri ve yazarları. Fransız burjuva devrimi'nin ideolojik bakımdan hazırlanışında bu eserin büyük bir rolü olmuştur. O zamanki bilimsel bilgi'nin sistematik bir özetini vermiştir. *Encyclopédie*'nin başında, 1772'ye kadar, d'Alembert yardımcı olmak üzere Diderot bulunmuştur. Öbür Ansiklopedistler, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Helvétius, Holbach'dı. *Encyclopédie*'nin materyalist simaları, feodal ideolojiye karşı kararlı bir şekilde savaşan kimselerdi; Ansiklopedistler'in ılımlı üyeleri ise, kendilerini sosyal gelişmenin savunucuları ilân ederek, Kilisenin bili-

me müdahalesine karşı çıkmışlar, despotizm'i eleştirmişler ve insanın sınıf baskısından kurtulmasının sözcülüğünü yapmışlardır.

«ANTİ-DÜHRİNG», Engels'in *Herr Eugen Dührings Umwalzung der Wissenchaft* (Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor) adlı eserinin tarihe geçen adı; marksizm'in üç temel bölümünün: 1) Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel materyalizm; 2) Ekonomi Politik; ve 3) Bilimsel Sosyalizm Teorisi'nin ekspozesi. «Anti-Dühring», «felsefe, tabiat bilimi ve sosyal bilimler alanındaki son derece önemli problemleri» tahlil eder. «...Olağanüstü zengin ve öğretici bir eserdir», diye yazar Lenin (*Toplu Eserleri*, Cilt 2, s. 25). Engels, bu eseri, görüşleri genç Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin bazı üyeleri tarafından desteklenen bir küçük burjuva teorisyeni olan Dühring'in saldırılarına karşı marksist teoriyi savunmak için kaleme almıştır. Wilhelm Liebknecht'in ricası üzerine Engels, 1876 Mayıs'ında bu yeni eğilime karşı bir dizi yazıya başladı; bu yazılar, Dühring'i destekliyenlerin önlemeye çalışmasına rağmen, Sosyal Demokrat Parti'nin organ *Vorworts*'de yayımlandı. Marx, Anti-Dühring'i müsvedde halindeyken okumuş, ekonomi politik'in tarihine dair olan cüzü (Bölüm II, Cüz X) yazmıştır. Bu yazılar, 1878'de kitap halinde yayımlanmış, o yıl da yasaklanmıştır. «Anti-Dühring» üç bölümü içine alır: Felsefe, Ekonomi Politik ve Sosyalizm. Önsözde Engels felsefe'nin gelişmesini anlatır; bilimsel sosyalizmin ortaya çıkmasının kaçınılmazlığını gösterir. I. Bölüm, diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm'in ana hatlarını çizer; felsefenin temel sorusuna materyalist bir cevap getirir. Dünya'nın maddi mahiyetini, bilme'nin temel kanunlarını, bütün varlıkların form'u, ve madde ile hareketin birliği olarak da zaman ve mekân'ı temel ilkeler olarak ileri sürer. «Anti-Dühring», maddenin hareket biçimlerini ve bilimler'in sınıflandırılmasını ele alır. Engels, burada, özellikle, diyalektik'in tasvirine, temel kanunlarına ve diyalektik ile formel mantık arasındaki ilişkiye yer verir. «Anti-Dühring», tabiat bilimlerinin önemli problemlerini —Darwin teorisini, organik hücrenin rolünü ve, hayatın mahiyetini, Kant'ın kozmogonik ipotezini— diyalektik materyalizm açısından inceler. Engels, bundan başka, ahlâk'ı, eşitliği, tesadüf ve zorunuluğu, v.s.'yi diyalektik materyalist görüşle ele alır. II. Bölümde, Engels, Dühring'in ekonomi politik'e dair görüşlerini eleştirmiş, ekonomi politik'in ana konusu ile metodunu tanımlamış, Marx'ın meta ve değer, artı-değer ve sermaye, toprak rantı, v.s. teorilerinin ana hatlarını tasvir etmiştir. Engels, yine bu bölümde, idealistlerin şiddet teorisi'ni eleştirmiş, toplumun gelişmesinde ekonominin kesin önemini göstermiş, özel mülkiyetin ve sınıfların kökenini açıklamış ve devrim aşamasında şiddetin ilerici rolünü ortaya koymuştur. III. Bölüm, bilimsel sosyalizm teorisi ve tarihi üstüne parlak bir deneme olup, Engels'in utopyacı sosyalizm'e karşı tavrını açıklar; toplumun sosyalizme dönüşme yollarının ve görevlerinin özünü mükemmel bir biçimde ortaya koyar; sosyalizm ve komünizm'in temel bazı problemleri hakkında, sosyalizm ve komünizm'de maddî değer üretimi ve dağılımı hakkında, devlet, aile, okul hakkında, kentle köy arasında ve kafa işçiliği ile kol işçiliği arasındaki karşıtlığın aşılması, v.s. üzerine marksist teori'nin ana hatlarını belirler. Engels'in «Anti-Dühring»i devrimci proleteryanın dünya görüşünün ve menfaatlerinin tutarlı bir savunusudur, bilimde tahriflere ve siyasette oportünizm'e karşı marksist tutumun bir örneğidir. Engels'in eserinin değeri, diyalektik ve tarihsel materyalizm'in dünya görüşünü öğrenmek için bir ders kitabı ve halkın ideolojik silâhı olmasındandır.

ATİKOMÜNİZM, günümüzde emperyalist reaksiyonerlerin kullandığı, baş ideolojik ve politik silâh, Antikomünizm'in esas muhtevası, sosyalist sisteme iftira etmek, sosyalist politikayı ve bu politikanın amaçlarını, marksist doktrini tahrif etmektir. Antikomünizm, ekonomik alanda, sosyalist ülkelerdeki ekonomik sistemin sosyalist niteliğinin inkâr edilmesinde ve sosyalist ülkeler ekonomisinin devlet kapitalizmi olarak nitelendirilmesi girişimlerinde kendini gösterir. Antikomünizm, siyasi alanda, sosyalist ülkelerde «totaliterlik» olduğu ve dünya sosyalizminin saldırgan bir nitelik taşıdığı yolunda iftiralar icat edilmesinde yatar. İdeolojik alanda Antikomünizm ise, sosyalizm'de «düşüncenin standartlaştığı» tarzındaki acemice buluşların tekrar tekrar ileri sürülmesi anlamına gelir. Olguların böylece tahrifi, sosyalizm'de, sosyal ilişkilerin «gayrı insani» ilişkiler halini aldığı; «liderler»in bazı amaçlar uğruna insanları âlet olarak kullandıkları; ve bilimsel sosyalizm'in programlarının utopyacı programlar olduğu görüşlerinde doruk noktasına ulaşır. Aslında, Antikomünizm, burjuva ideolojisinin had derecedeki yozlaşmasının bir yansımasıdır. Burjuva ideologlar, kitlelerin ihtiyaçlarına cevap verecek müspet herhangi bir program ortaya koymak gücünden yoksundurlar. Sosyalizm'e karşı duyulan nefret hakikatte, sosyal ilerleme korkusundan doğar.

ANTİLOJİZM, bir kategorik kıyasın öncüllerinin, bu kıyasın sonucunun olumsuzlanması ile uyuşmazlığını ifade eden bir mantık formülü. Antilojizm teorisi kıyasın çeşitlerinden biridir.

ANTİNOMİ, muhakeme sırasında, çelişken fakat eşit derecede sağlam iki çıkarsamanın ortaya çıkması. Antinomi kavramı, daha Antik Çağ'da (Platon, Aristoteles) bilinen bir kavramdı. Eski Yunan'lı filozoflar «aporia» terimini Antinomi anlamında sık sık kullanmışlardır (örneğin, Elea'lı Zenon, aporia'yı, hareket ve çokluk yargılarındaki çelişkileri ifade etmek için kullanıyordu); o çağda ele alınmış olan bazı Antinomiler bugün semantik Antinomiler olarak görülmektedir. İskolastik mantıkçılar, Antinomi'nin formülasyon ve analizine büyük dikkat göstermişlerdir. Kant, Antinomi'yi, felsefesinin temel tezini doğrulamak için kullanıyordu, Kant felsefesi'nin bu temel tezine göre, algıgücü duyumsal tecrübe'nin sınırlarını aşamaz; kendinde şey'i *(res per se)* kavrıyamaz. Kant, bu gibi girişimlerin algıgücünü çelişmeye götürdüğünü, çünkü bunların «saf akıl'ın antimonileri»nde hem idda'yı ('tez'i), hem de bu iddianın inkârını (antitezi'ni) ispatlanabilir kıldığını söyler. «Saf akıl'ın antinomileri» şunlardır: 1) Evren sonludur — Evren sonsuzdur; 2) her karmaşık madde, baparçaların bileşimidir — basit olmıyan hiçbir şey yoktur; 3) dünya başıboşluk içindedir — dünya başıboşluk içinde olmayıp, nedensellik içindedir; 4) Evren'in bir ana nedeni (Tanrı) vardır - Evren'in bir ana nedeni yoktur. Kant'ın Antinomiler'i, modern formel mantık Antinomiler'i değildir; çünkü, Antinomiler'in ihtiva ettiği tez ve antitezler mantık bakımından doğru bir muhakeme olarak temsil edilemezler. 19. yüzyıl'ın sonuna kadar, matematik'in mantıksal temelleri hakkında yapılan araştırmalar, gerçek birkaç Antinomi'nin bulunmasına yol açmıştır (daha önce bilinen birkaç Antinomi de buna dahildir). Günümüzde, Antinomiler genellikle, mantık ve dizi teorisi'ndeki Antinomiler ile semantik Antinomiler olarak ayrılırlar. (bak. Antinomiler, Semantik; Paradokslar; Dizi Teorisi). Antinomi, bir kimsenin düştüğü sübjektif bir hata demek değildir; bilme sürecinin diyalektik tabiatına, özellikle de form ile muhteva arasındaki çelişkiye dayanır. Antinomi, bir mu-

hakeme sürecinin belirli bir formülasyonu (bu formülasyon açıkça kavranamamış olabilir, fakat aslında daima vardır) çerçevesi içerisinde ortaya çıkar; bunun böyle olması, o formülasyonun sınırlılığını ve yeniden düzenlenmesi gerektiğini gösterir. Antinomi'nin çözülüşü, yeni ve daha tam bir formülasyonun, yani ifade edilen muhteveya daha uygun düşen bir formülasyonun ortaya çıkması demektir. Antinomi, ebediyen bilme'nin dışında bırakılamaz; ne var ki, her Antinomi, büründüğü formalizasyon metodunda uygun değişmeler yapılarak tasfiye edilebilir. Günümüzde, bilme'nin diyalektiğini ve mantıksal formalizasyonun rolünü derinliğine tasvire imkân veren ve Antinomi'nin ortadan kaldırılmasını sağlıyan çeşitli yollar ortaya çıkmıştır.

ANTİNOMİLER, SEMANTİK, belirli bir dilin ifadelerini obje olarak alan önermelerde ortaya çıkan antinomiler. Semantik Antinomi'nin başlıca tiplerinden birine örnek, Milet'li Eukulides'e (İ.Ö. 4. yüzyıl) atfedilen sahte antinomi'dir; bu antinomi şöyle formüle edilir: (Parantez içinde okumakta olduğunuz bu cümle yanlıştır.) İmdi, bu önerme eğer doğruysa, o takdirde, muhtevasından yanlış olduğu sonucu çıkar. Eğer bu cümle yanlışsa, gene muhtevasından doğru olduğu sonucu çıkar. Böylece sözkonusu önerme, mantıksal çelişmezlik kanununa aykırı olarak, hem doğru, hem de yanlış çıkmaktadır. Semantik Antinomi'nin başka bir örneği de, Grelling'in «ayrıcınslı yüklem» antinomisi'dir. Bir yüklem, yani, belirli bir özelliği ifade eden bir kelime, eğer bu özelliği taşımıyorsa, ayrıcinsli'dir (örneğin, «beşheceli» kelimesi beşheceli değildir). «Ayrıcinsli» yüklemi bu şekilde tanımlanacak olursa, ortaya bir antinomi çıkar: Eğer ayrı cinsliyse, tanımlamaya göre, ifade ettiği özelliğe sahip değildir, yani ayrıcinsli değildir; ayrıcinsli değilse, yine tanımlamaya göre, ifade ettiği özelliğe sahip olması gerekir, yani ayrıcinsli'dir. Bu çeşit antinomiler, antinomi'nin kurulduğu dilde, onları ifade eden adların aynı zamanda, «doğru», «yanlış», «ayrıcinsli», v.s. yüklemelerini ihtiva ettiği hallerde de ortaya çıkar. Semantik Antinomi'yi ortadan kaldırmanın değişik metodları vardır: bunlardan birisi dilötesi ve obje-dil ile dilötesi içinde mütekabil yüklemlerin kesin tanımları arasında bir ayrım yapmaktır.

ANTİSHENES (İ.Ö. 435-370), Sokrates'in bir öğrencisi; hocasının öğretilerini geliştiren ve ancak tekil (bireysel) şeylerin bilgisini gerçek bir bilgi olarak gören kynikler okulu'nun kurucusu Antisthenes, Platon'un ideler teorisi'ni (bu ideler'in bağımsız varolan genel kavramlar olmaları bakımından) eleştirmiş, ancak tekil şeylerin varolduğunu iddia etmiştir. Antisthenes'in önemli yanı, uygarlığı bütün başarılarına rağmen eleştirmesi; insanı kendi hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan şeylerden başka hiç bir şeye ilgi duymamaya çağırmış olması; tabaka ve sınıf ayrımını hiçe sayması, dolayısıyle o zamanki toplumun demokratik unsurlarıyle birlik olması idi (bak. Kynikler).

ANTONOVİÇ, MAKSİM ALEKSİYEVİÇ (1835-1918), Rus materyalist filozof, gazeteci ve demokrat; Çernişevski ve Dobrolyubov'la aynı bakış açısında yer alır. St. Petersburg ilâhiyat Akademisi'ni bitirdi. Kilise karyerinden vazgeçip, 1859'da *Sovremennik* dergisinde yazmaya başladı. Yazıları, «Çağdaş Felsefe» (1861), «Çağdaş Filizofların İki Tipi» (1861), «Hegel Felsefesi» (1861), «Tabiat Kuvvetlerinin Birliği» (1865), v.s., *Sovremennik* editörlerince de benimsenen materyalist görüşleri dile getiriyordu. Antonoviç, Kant'ın apriorizm ve agnostisizmini, Hegelcileri (bak. Strakov ve Çiçerin), Grigoryev'in Schelling'ciliğini, Yurkeviç'-

in idealist görüşlerini, Gogotski'yi, Karpov'la diğerlerini, Slav'cı teorileri ve Lavrov ile Mihaylovski'nin eklektizmini eleştirmiştir. Felsefi mücadele ile siyasi mücadele arasındaki bağı çok iyi kavrayan Antonoviç, Feuerbach ve Çernişevski'nin ortaya koydukları antropolojik ilkelere dayanarak, emekçi halkın yaşayış şartlarında bir ilerleme sağlanmasını, okuma yazmanın yaygınlaştırılmasını, siyasi özgürlüklerin tanınmasını istemiş ve liberalizm'e karşı mücadelede, Rusya'daki sosyal sistemin köklü değişmelere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Çernişevski'nin estetik teorisi'nin savunuculuğunu yapmış, «sanat için sanat» teorisini eleştirmiştir. *Sovremennik*'in susturulmasından (1866) sonra Antonoviç, materyalizm ve tabii bilim propagandasına günlük yayınlarında devam etmiş, bu amaçla da çağının bilimsel başarılarından (bak. Seçenov un çalışmalarından, Darwin ve diğerlerinden) yararlanmıştır. 1896'da *Charlz Darvin i yego teoriya* adlı eseri yazmıştır. Antonoviç, 1909'da, *Vakhi* yazar grupuna karşı çıkarak, 1860'ların (Çernişevski ve diğerleri) edebi eleştiri geleneklerinin yeniden canlandırılması için çağrıda bulunmuştur. Antonoviç, tabiat bilimlerinde materyalist görüşlerin propagandasını yapmak ve demokrasiyi savunmakla beraber, hocalarının görüşlerini yer yer basitleştirip vülgarize etmiş, görüşlerinde devrimci demokratlar gibi kararlı olamamıştır. Materyalizminde diyalektik unsurlar varsa da, esas bakımından spekülatif ve metafizik olarak kalmıştır.

ANTROPOJENESİS, insanın ortaya çıkışı. Darwin, Huxley, Haeckel insanın maymundan türediğini belirtmişlerdir. Engels gösterir ki, Antropojenesis'de, motif güç, ilkel insanın sosyal emeği'dir. Antropojenesis, insanın kutsal bir kökenden geldiğini ileri süren dinsel idealist mitleri çürütür. Modern bilim, Antropojenesis'in sosyal emek teorisi'ni doğrular, İnsanın ortaya çıkışı ve gelişmesi şu dönemlere ayrılır: 1) *Australopithecus;* iki ayak üzerinde hareket etme, avlama, tabii aletlerin düzenli kullanılması dönemi; 2) ilkel sürü, *Pithecanthropus, Sinanthropus, Neanderthalers;* suni aletlerin düzenli yapımı dönemi. Sosyal üretimin ortaya çıkışı, bilincin gelişmesini, konuşmayı sağlamış, insan vücuduna şekil vermiştir; insanın meydana gelişi, yüzbinlerce yıl sürmüştür (Güney Doğu ve Güney Asya'da, Ön Asya'da ve Afrika'da); 3) ilkel sürü'nün ilkel toplum haline, Nean derthal insanın da modern insan haline gelmesi dönemi.

ANTROPOLOJİZM, insanı tabiatın en üstün ürünü olarak gören ve insanın bütün spesifik özellik ve niteliklerini tabii kökeni bakımından açıklıyan Marx-öncesi materyalizm'in tipik bir çizgisi. Burada, insan ile tabiatın birliği, insan hakkındaki idealist anlayışa ve beden ile ruhu birbirinden ayrı şeyler olarak ele alan düalist görüşe karşı önemle vurgulanır. Antropolojizm, 17. ve 18. yüzyıl materyalizminde, burjuva devrimi destekliyen ve sosyal sistem ve din ile gerçek insan tabiatı arasındaki bağdaşmazlığı gösteren kanıtlardan birini meydana getiriyordu. Bir bütün olarak Antropolojizm, materyalizm'in yanlış bir tasvirinden başka bir şey değildir. Başta, insanın sosyal tabiat ve bilincini anlamak gücünden yoksunluğu olmak üzere, Marx-öncesi materyalizmin yanılgılarını taşır. Antropolojizm, insanın gerçek bütün özelliklerini ve niteliklerini, «soyut, bireyin özünde... bulunan» (Marx), yani toplumdan ve sosyal tecrübeden soyutlaşmış bir şey olarak görür. Antopolojizm, aslında, bireysel (somut) insanı yaratan ilişkilerin bütünlüğünden, sosyal gelişmenin objektif kanunlarından çok, «soyut insan»ın felsefi incelenişini ön plâna alır; buysa, özünde, insanın incelenmesine biyolojik bir yaklaşımdır.

Bu yaklaşım, tarih anlayışında, kaçınılmaz olarak idealizme yol açar; çünkü, burada, sosyal fenomenler insanın tabiî niteliklerine dayandırılmaktadır. Antropolojizm, Feuerbach ve Çerniçevski'nin eserlerinde bütün sonuçlarına kadar geliştirilmiş, Çerniçevski'nin hayat karşısındaki aktif devrimci tavrında, Antropolojizm'in bazı yanları aşılabilmiştir. Modern burjuva felsefesinde Antropolojizm, objektif dünyayı insan tabiatından türeyen bir şey olarak gören çeşitli idealizm biçimlerine temellik eder. Antrolojizm, birçok felsefi eğilimlerin (bak. Varoluşçuluk; Pragmacılık; Hayat Felsefesi), birçok sosyolojik eğilimlerin (bak. Antropososyoloji; Sosyal Darwin'cilik) ve psikoloji'deki eğilimlerin (bak. Freud'culuk) ayrılmaz bir parçasıdır.

ANTROPOMORFİZM, İnsanın biçim ve karakteristiklerinin dış tabiat kuvvetlerine aktarılması ve mitolojik varlıklara (tanrılar, ruhlar) izafe edilmesi. Antropomorfizm'i uygulayan Ksenophanes, dinin özelliklerini Antropomorfizm'de görmüştür. Feuerbach ise, Antromorfizm'in dindeki belirtilerini genişliğine ve derinliğine ortaya koymuştur. Antropomorfizm ile animizm ve totemizm arasında bağlılık vardır ve Antropomorfizm en modern dinlerde yer alır; örneğin; İslâmlık ve Yahudilik'te gizli bir form halinde vardır. Son zamanlarda, dinleri, ilkel antropomorfik kavramlardan (bak Deizm; Teizm) arındırma çabaları gösterilmektedir.

ANTROPOSOFİ, mistik ve çürümüş bir teori, teosofi'nin bir çeşidi. Phythagoras'cı ve Yeni-Platon'cu mistisizm, gnostisizm, kabalizm, masonculuk ve Alman tabiat felsefesi'nden alınmış dinsel ve felsefi fikirler yığınına dayanır. Antroposofi'nin temel özelliği, insan tabiatının tanrılaştırılmasıdır; ancak mistik bilgiye erişmiş bir kimsenin bunu kavrıyabileceği kabul edilir. Antroposofi, Alman okültist Rudolph Steiner (1861 -1925) tarafından Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce kurulmuştur *(Secret Science,* 1910; *Anthroposophic Theses,* 1925). Antroposofi, Federal Almanya Cumhuriyeti, İngiltere ve Birleşik Devletler'de bugün de geçerlidir.

ANTROPOSOSYOLOJİ, reaksiyoner ırkçı bir teori; antropolojik olguları tahrif eder ve bireylerin ve birey gruplarının sosyal pozisyonu ile insanın anatomik ve fizyolojik özellikleri (kafatası büyüklüğü ve biçimi, uzunluk, saç rengi, v.s.) arasında doğrudan bir bağıntı kurar; sosyal fenomenleri bu açıdan inceler. Antropososyoloji, Aryanlar'ın başka ırklardan üstün, aristokratik bir ırk oldukları, ve soylulukla burjuvalığın bu ırka özgü olduğu biçiminde bir sonuca varan J. Gobineau'nun (1816-82) sahte-bilimsel teorisini benimseyip geliştiren J.V. Lapouge (1854-1936) tarafından kurulmuştur. Antropososyoloji, sınıf mücadelesini ırklar arası bir mücadele olarak ve işçi kurtuluş hareketlerinin gelişmesini Aryan unsurda bir azalmadan ileri gelen bir gerileme olarak gösterir. Lapouge, «huzursuz kitleler»in yatıştırılması için, döl iyileştirici önlemlere boşvurulması gerektiğini ileri sürer. Antropososyoloji, Alman Nazizmi'nin ideolojik silâhlarından biriydi; bugünkü ırkçılar tarafından da savunulmaktadır.

APATİ, bak. *Duyumsamazlık.*

APEİRON, Anaksimandros tarafından, sınırsız, belirsiz, niteliksiz maddenin sürekli hareket halini belirtmek için ortaya konulan bir kavram. Buna göre, sonsuzca çeşitli objeler, ve bütün âlemler, karşıtların (sıcak ile soğuk, yaş ile kuru) ve onların mücadelesinin Apeiron'dan yalıtılmasıyla meydana gelirler. Arperion kavram, madde ve somut cevherler (hava, su) arasında özdeşlik gördüğü için, eski Yunan materyalizmi'nin gelişmesinde ileri bir adımdı. Pythagoras'cılar'a göre, Apeiron, kendi karşıtı (sınırlı-olan) ile yar-

olan herşeyin temelini teşkil eden sınırsız ilkedir.

APOLOJETİK, akla hitap eden kanıtlar yoluyla, bir dogmayı savunan ve haklı gösteren bir teoloji dalı. Apolojetik, Katolik ve Ortodoks teoloji sistemlerinin kapsamına girmiştir; fakat, Protestanlık, Apolojetik'i reddeder ve inancın akla önceliğini öne sürer. Apolojetik, Tanrı'nın varlığının ispatını, ruhun ölümsüzlüğünü, (mucize ve kehânetler de olmak üzere) tanrısal vahiy belirtileri öğretisini: dine ve dinin çeşitli dogmalarına karşı yöneltilen itirazların olduğu kadar, yabancı inançların da teolojik bir analizini kapsar. Apolojetik bir yandan akla seslenmek, öte yandan da, temel dinsel dogmaların akılla kavranmamıyacağını öne sürmek gibi bir sakatlık taşır, yani Apolojetik, biçim olarak rasyonel, muhteva olarak irrasyonel'dir. İncelmiş safsata, aşırı yantutarlık ve dogmatizm, karanlık ve bilimsel-olmayış Apolojetik'in tipik özellikleridir.

APOPHANSİS (inkâr anlamına gelen «apophasis» ile karıştırılmamalıdır), Aristoteles tarafından şöylece tanımlanan bir öneme: «her cümlenin bir anlamı vardır... fakat her cümle bir önerme değildir; ancak, doğruluk yada yanlışlık taşıyan cümleler önerme'dir». Klâsik mantık'ta Apophansis, bir şey hakkında bir şeyi olumlamak yada olumsuzlamak anlamına gelir sadece. Apophansis, bir çıkarsama yapmak amacıyle, başka cümlelerle birlikte kullanıldığında, Aristoteles buna «protasis» (öncüller) adını verir.

APORİA, eski Yunan felsefesinde, objenin kendisinde yada kavramındaki bir çelişkiden ileri gelen, çözülmesi güç bir problem. Elea'lı Zenon tarafından ileri sürülen hareketin imkânsızlığı kanıtına Aporia denir. (Zenon'un kendisi bu terimi kullanmış değildir). «İkiye bölme» Aporiası şöyledir: herhangi bir noktaya varmak için o noktaya kadar olan mesafenin yarısını katetmek gerekir; yarı mesafeyi katetmek için de onun yarısını katetmek gerekir; ve bu, sonsuza kadar böylece devam eder. Bu öncülden, hareketin imkânsız olduğu sonucu çıkarılır. «Akhilleus ile kaplumbağa» Aporias'ında belirtilen şey şudur: koşucu Akhilleus hiçbir zaman kaplumbağaya yetişemez; çünkü Akhilleus kaplumbağanın hareket noktasına vardığında kaplumbağa daha ileride bir noktada olacaktır, ilh. Zenon, hareketin çelişik mahiyetini doğru bir biçimde işaret etmiş olmakla birlikte, hareketin çelişik momentlerinin birliğini kavrıyamamış ve bundan hareketin imkânsızlığı sonucunu çıkarmıştır. Aporia terimi, felsefi anlamını, ilk olarak Platon ile Aristoteles'in eserlerinde bulmuştur. Aristoteles, Aporia terimini «karşıt yargılar arasında eşitlik» olarak tanımlamıştır. Kant'ın antinomi'leri Aporia'ya yakındır.

A POSTERİORİ, a priori'nin karşıtı; A posteriori, tecrübe yoluyla elde edilen bilgiyi nitelendirmek için kullanılır.

A PRİORİ, idealist felsefede A Priori, tecrübeden gelen a posteriori bilgi'ye karşı, tecrübeden bağımsız olarak ve tecrübeden önce elde edilen, zihinde başlangıçtan beri saklı duran bilgiyi belirtmek için kullanılır. Bu iki terimin, a posteriori ile A Priori'nin karşıtlaştırılması, özellikle Kant felsefesinin tipik bir yanıdır. Duyumsal algı yoluyle elde edilen bilginin hakiki bir bilgi olmadığını söyliyen Kant, bunun karşısına, otantik bilgi olarak duyumun formları (zaman ve mekân) ile aklın A Priori formlarını (nedensellik, zorunluluk, v.s.) koyar Diyalektik materyalizm, hiçbir A Priori bilgi formu kabul etmez.

AQUİNDOLU THOMAS (1225-74), İtalyan Katolik ilâhiyatçı, Dominiken

keşiş ve Büyük Albert'in tilmizi; 1923'te Kilise tarafından resmî aziz olarak kabul edilmiştir. Aquino'lu Thomas'ın objektif idealist felsefesi, Aristoteles'ci felsefenin tahrifi ve Hıristiyan dinine adapte edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Aquino'lu Thomas, Aristoteles'ci felsefede yer alan materyalist fikirleri kısırlaştırmış, bu felsefenin idealist unsurlarını (hareketsiz dünyanın ilk muharriki doktrini, v.s.) ön plâna çıkarmıştır. Yeni-Platon'cu doktrinler de Thomas'cılık'ı hayli etkilemiştir. Üniversal (tümel, küllî) tartışmasında «ılımlı gerçekcilik»den (bak. Gerçekçilik, Orta Çağ) yana bir tavır almış; üç tip üniversal belirtmiştir: tekil'den önce gelen üniversaller (tanrısal akıl'da), şeylerdeki üniversaller (tekil'de üniversaller olarak), ve şeylerden sonraki üniversaller (şeyleri bilen insan zihninde). Thomas'cılık'ın ana ilkesi iman ve aklın uyumudur; ona göre, akıl, Tanrı'yı rasyonel olarak ispatlıyabilir ve dinin hakikatlerine karşı çıkışları reddedebilir. Aquino'lu Thomas, varolan her şeyi, Tanrı tarafından yaratılmış olan hiyerarşik düzene sokar. Bu teori, yani varlıkların hiyerarşisi teorisi, feodal çağda Kilise'deki organizasyonu yansıtıyordu. Aquino'lu Thomas'ın iskolâstik sistemi, 1879'da, resmen, «Katolikliğin hakiki biricik felsefesi» olarak ilân edildi. Anti-komünizm ideologları tarafından da, marksist bilimsel dünya görüşüne karşı mücadelede kullanıldı (bak. Yeni-Thomas'cılık). Başlıca eserleri: *Summa contra gentiles*, 126-64; *Summa theologica*, 1265-73.

ARAP FELSEFESİ, 9. yüzyıl'dan 12. yüzyıla kadarki Arap düşünürleri, El Kindi, Farabi, İbni Sina, İbni Rüşt, El Gazali tarafından geliştirilen felsefî öğretiler. Arap felsefesi, Aristoteles'in materyalist - panteist felsefesini geliştirerek (yorumlayarak), Batı dünyasına geniş çapta tanıtan İbni Rüşt ile İbni Sina'nın çalışmalarıyle önem kazanmıştır.

ARAZ, aslî'nin, cevhersel'in karşıtı (bak. Cevher); bir şeyin, geçici, sürekli olmayan, aslî olmıyan özelliği. İlk olarak Aristoteles tarafından kullanılan bu terim, iskolâstisizm'de, 17. ve 18. yüzyıl felsefesinde yaygınlık kazanmıştır. Marksist felsefede geçerliği yoktur.

ARDARDA SÜREKLİLİK, gelişme süreci içinde eskiyle yeni arasındaki objektif ve zorunlu bağıntı; inkârın inkârı kanununun temel çizgilerinden biri. Objelerin basit artışını (nicelik artışı) mutlaklaştıran metafiziğin aksine, materyalist diyalektik, tabiat, toplum ve düşüncenin ilerleyici gelişme süreçlerinin araştırmasına yönelir. Maddenin hareketinin başlangıç biçimlerinin incelenmesi bize gösterir ki, daha alt hareket biçimlerinin yerini alan daha üst hareket biçimleri, bu alt hareket biçimlerini bertaraf etmez, onları kapsar ve içerir. Gerek varlıklar alanında, gerekse bilgi alanında diyalektik materyalist inkâr anlayışı eskinin tasfiye edilmesini değil, önceki evrelerde elde edilmiş olan'da mevcut bulunan ilerleyici ve rasyonel unsurların muhafazasını ve geliştirilmesini içerir. Ardarda Süreklilik süreçlerinin doğru olarak anlaşılması, bilim ve sanatın gelişme kanunlarının analizinde, geçmiş başarılar karşısında eleştirici-olmayan bir tavır takınılmasına ve kültürel mirasın nihilistçe inkâr edilmesine karşı mücadelede özel bir önem taşır.

AREOPAJİTİK, dört risale («Tanrısal Adlar Üzerine», Göksel Hiyerarşi Üzerine», «Kilise Hiyerarşisi Üzerine», «Mistik Teoloji Üzerine») ve on tane dinsel inceleme'den meydana gelen bir koleksiyon. Uzun zaman, bunların 1. yüzyıl Atina piskoposu Areopajit Dionysius'a (eserin adı buradan gelir) ait olduğu sanılmışsa da, daha sonra bunun bir yanlışlık olduğu bilginler tarafından ortaya çıkarılmıştır. 1. yüzyıl'da Yeni-Platon'cu akım henüz mev-

cut olmadığı halde, Areopajitik'te bu akımın geniş izleri görülür. Ayrıca, Areopajitik, bir Kilise doktrinini de içine alır, ama 1. yüzyıl'da bu doktrinin varlığından söz edilemez. 5. yüzyıl'a kadarki ilk Hıristiyan literatüründe Areopajitik'in adına rastlanmaz. Gerek bu durum, gerekse başka kanıtlar, bilginlerin, Areopajitik'in ortaya çıkışı tarihi olarak 5. yüzyıl'ı vermelerine, Areopajitik Dionysius'un da ilk Hıristiyan Kilisesi üzerindeki büyük otoritesinden ötürü Areopajitik'in derleyicisi olarak tanınmış olduğu sonucuna varmalarına yol açmıştır. Bazı bilginler ise, Arepoajitik'in derleyiciliğini, Doğu'da faaliyet göstermiş bir Gürcü psikopos olan İberya'lı Peter'e izafe ederler. Areopajitik, sistemli, planlı bir Orta Çağ Kilise doktrini teşkil eder. Buna göre, bütün varlığın merkezi, kavranması imkânsız bir tanrılık'tır; ondan sızan ışık ışınları, her yönde, melekler dünyası ve kilisenin nüfuz alanından, âlelade insanların ve eşyanın bulunduğu yere kadar işır. Bu öğretilerde yer alan güçlü panteist unsurlar, Kilise doktrinine kıyasla daha ilericidir. Rönesans'a kadar gelen bin yıllık süre içinde Areopajitik, hem en çok benimsenen bir dinsel felsefe eseri, hem de Orta Çağ felsefesinin ideolojik kaynaklarından biri olmuştur.

ARİSTARKHOS (İ.Ö. 320-250), astronom, Pytagoras'cı, Straton'un öğrencisi. Yeryüzü'nün Güneş ve Ay'a uzaklığı konusunda yaptığı geometrik ölçümler ona Aristoteles'in yermerkezci sistemi'nin yanlışlığını gösterdi ve güneşmerkezci bir sistem kurmasına yol açtı (bak. Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik). Aristarkhos'un sistemi Antik Çağ'da itibar görmedi, Kopernikus'un zamanına kadar yararlanılmıyan bir sistem olarak kaldı.

ARİSTİPPOS (İ.Ö. 435-355), filozof, Sokrates'in öğrencisi ve Kyrene (hedonizm) okulunun (bak. Kyrene Okulu) kurucusu. Yazıları kaybolmuştur. Aristippos, bilgi teorisi'ndeki sansüalizm ile etik'teki hedonizm'i bileştirir. Hazzı hayatın en yüce amacı olarak görmüş olmakla birlikte, insanın kendisini en büyük nimet olan «entelektüel zevk»e vermesi gerektiğini ileri sürer.

ARİSTOTELES (İ.Ö. 384-322), filozof ve ansiklopedik bilgin; mantık bilimi'nin ve daha birçok özel bilgi dalının kurucusu. Marx, Aristoteles için «Antik Çağ'ın en büyük düşünürü» diye yazmıştır. Trakya'daki Stageiros'da doğdu, Platon'un okulunda öğrenim gördü. Aristoteles, Platon'un cisimlilikten soyutlanmış formlar («ideler») teorisini eleştirmiş, fakat «idealizm ile materyalizm arasında» (Lenin, *Toplu Eserleri*, Cilt 38, s. 286) kararsızlığından ötürü, Platon idealizmi'nin üstesinden gelememiştir. Aristoteteles, İ.Ö. 355'de Atina'da kendi okulunu (bak. Lykeion) kurdu Aristoteles felsefesi şunlara ayrılır: 1) teorik veçhe — varlığı, varlığın unsurlarını, nedenlerini ve kökenlerini ele alır, 2) pratik veçhe — insansal faaliyeti ele alır, 3) poetik veçhe — yaratıcılığı ele alır. Bilimin konusu zihinle elde edilebilen genel'dir. Fakat genel, duyumsal yoldan kavranabilen tekil'de vardır ve tekil aracılığıyla bilinir; genel'i bilme'nin şartı tümevarımcı genelleştirme'dir, bu ise duyusal algı olmaksızın mümkün değildir. Aristoteles dört ilk neden kabul eder: 1) madde, yada oluşun pasif imkânlılığı; 2) form (cevher, varlık'ın cevheri), maddede bir imkânlılık olarak bulunan şeyin realitesi; 3) hareketin meydana gelişi; 4) amaç. Aristoteles, bütün tabiatı «madde»den «form»a, «form»dan «madde»ye zincirleme geçiş olarak görür. Fakat, Aristoteles, maddeyi sadece pasif bir ilke olarak düşünüyor, bütün faaliyeti ise, hareketin meydana gelişini ve yönelimini içine alan forma atfediyordu. Bu hareketin nihai kaynağı «ilk muharrik» olan Tanrı'dır. Bununla

birlikte, Aristoteles'in objektif idealist «form» teorisi birçok bakımdan «Platon idealizmine oranla daha objektif ve *ilerde, daha genel*'dir, bundan ötürü de tabiat felsefesinde daha çok = materyalizm'dir». (Lenin, *Toplu eserleri*, Cilt 38, s. 282). «Aristoteles, materyalizm'in kıyısına kadar gelir» (Aynı eser, s. 287). Aristoteles'in formel mantık'ı, onun varlık teorisi, bilgi teorisi ve hakikat teorisi'ne sıkıca bağlıdır; çünkü, mantık formlarında varlık formlarını da görüyordu. Bilgi teorisinde Aristoteles, kesinlik kazanmış bilgi (bak Apodeiktik) ile «tahmin» sahasında kalan olasılık arasında bir ayırım yapıyordu (bak. Diyalektik). Fakat o, bilginin bu iki formunu dil aracılığıyle bağlar. Deney, Aristoteles'e göre «tahmin»in doğru olup olmadığını gösterecek nihaî aşama değildir, ve bilimin yüksek postulaları duyumlar yoluyla değil, fakat doğrudan doğruya zihinden gelen hakikatler olmaları bakımından doğruluk kazanırlar. Ne var ki, zihnimizin spekülatif olarak varılan yüksek aksiyomları da zihinde mündemiç olmayıp olguların derlenmesi, düşüncenin olgulara doğru olarak yönelmesi gibi faaliyetlerin bir sonucudur. Bilimin nihaî amacı, incelenen objenin tanımlanmasıdır, bunun şartı ise, tümdengelim ve tümevarım'ı birleştirmektir. Bütün öbür kavramları yüklemliyen bir kavram bulunmadığı ve, dolayısıyle, değişik kavramlar aynı bir sınıf içinde genelleştirilemediği için, Aristoteles, kategorileri, yani gerçekten varolan her şeyin ait olduğu yüksek sınıfları ortaya koyar. Kozmoloji'de, Pythagoras'cı teori'yi reddeden Aristoteles, güneşmerkezci sistem'in yaratıcısı olan Kopernikus'a gelinceye kadar bütün zihinleri yanıltmış olan yermerkezci sistem'i geliştirmiştir. Etik'te, Aristoteles, temaşa'yı zihinsel faaliyetin en yüksek biçimi olarak kabul eder. Buysa, kol işi ile kafa işi'nin birbirinden ayrılmasından, eski Yunan köleci devletinin tipik bir özelliği olan hür kişilerin imtiyazlı durumundan ileri gelir. Toplum teorisinde Aristoteles, köleliğin köklerinin tabiatta bulunduğunu ileri sürer. Devlet otoritesinin yüksek biçimleri, iktidarın bencilce kullanılmasına imkân vermiyen ve otoritelere toplumun bütününe hizmet zorunluluğunu yükliyen biçimlerdir. Aristoteles felsefesinin kararsızlıkları, bu felsefenin düalitesini açıklar; bu felsefenin materyalist eğilimleri, feodal toplumun felsefesinde yer alan ilerici fikirlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır; bu felsefedeki idealist unsurlar ise, Aristoteles teorilerini «her türlü araştırmayı, şüphe ve soruşturma modlarını reddeden ölü bir iskolâstisizm» (Lenin, *Toplu eserleri*, Cilt 38, s. 368-69) düzeyine indiren Orta Çağ Kilise adamları tarafından yaygınlaştırılmıştır. Aristoteles'in temel eseri *Metafizik*'i inceliyen Lenin, burada «diyalektik'in canlı tohumlarını ve *onun araştırıcı yanını*», aklın gücüne, bilimin kudretine ve objektif hakikatine (Aynı eser) gösterilen safdil güveni derinliğine değerlendirir.

ARKESİLAOS (İ.Ö. 315-241), eski Yunan'lı filozof: İkinci Akademia'nın kurucularından. Bu Akademia'nın bir özelliği, Platon'un fikirlerinden şüphecilik'e geçiştir. Burada Platon'un etkisinden kalan şey, çeşitli mantık kavramları tiplerine gösterilen bir eğilimdir sadece; bu eğilim, sonunda, dogmatik felsefenin yıkılmasına ve yalnız olasalık kavramlarının öne sürülmesine varmıştır. Etik'te, Arkesilaos, ruh sükûnu durumuna indirgediği Platon'un coşkunluk teorisini değişik bir şekilde yorumlamakla temayüz eder.

ASKERÎ DEMOKRASİ, *gentil* düzenin yıkılması ve devletin oluşması sırasında ortaya çıkan toplum siyasî organizasyonunun ilk biçimlerinden biri. Askeri Demokrasi terimi, Morgan tarafından bulunmuştur. Askeri Demokrasi'yi Homer Çağı'nda (İ.Ö. 12-9. yüz-

yıllar) Yunanlılar, kırallık çağında da (İ.Ö. 8-6 yüzyıllar) Romalılar uygulamışlardır. İskitler, Keltler, eski Germen kabileleri, Normandiya'lılar da Askeri Demokrasi'yi uyguluyanlar arasındadır. Askeri Demokrasi'nin karakteristik özelliği, iktidarın giderek şefler, komutanlar, ruhaniler elinde toplanması, soy yoluyla geçen bir kurum haline gelmesidir. Burada, yağma savaşları devamlı bir sanat halini alır, bazı imtiyazlardan yararlanan askeri bir kast meydana gelir. Böylece, *gentil* düzenin organları «halk iradesinin araçları olmaktan çıkıp, halkı yöneten ve ezen, kendi başına buyruk organlar haline gelirler.» (Marx, Engels, *Seçilmiş Eserler*, Cilt II, s. 314).

ASLI ÖZELLİKLER VE ASLİ - OLMIYAN ÖZELLİKLER, şeylerin yada fenomenin, bu şeylerde ve fenomende oynadıkları role göre ayrılan özellikleri. Asli özellikleri olmaksızın hiçbir şey varolamaz, fakat şeyler, bazı asli-olmıyan özellikleri olmaksızın da varolabilirler. Asli özellikler objenin özü tarafından belirlenirler. Felsefede, Aslî özellikler yüklemler olarak, Asli-olmıyan özellikler ise araz olarak kabul edilirler. Özellikler arasında bir ayırımın yapılması, objelerin objektif varlığından ileri gelen belirli bir değerlendirme olarak, şeyler hakkındaki bilginin bir karakteristiği olması bakımından önem taşır. Bunan tersine, sübjektif idealizm, Asli özellikler ve Asli-olmıyan özellikler ayırımını özne bakış açısından açıklar, ve tabiatın kendisinde böyle bir ayırımın varlığını göremez. Asli özelliklerle Aslî-olmıyan özellikler arasında bir ayırım yapma güçlüğü, bilginin başlangıç aşamalarında, gerek Aslî özellikler'in gerekse Aslî-olmıyan özellikler'in kıyas adı verilen aynı mantıksal metodla ortaya konulması olgusunda yatar. Filiyattaki ayırıma, daha sonraları, özelliklerin öze (essence) yerleştirilmesiyle ve aslî olan'ın kendisini evrensel olarak açığa vurmasıyle varılmıştır. İnsan pratiği ki, bir şeyin Aslî özellikleri onda kendisini gösterir, bu ayırımın yapılmasında belirleyici bir şarttır.

ASTRONOMİ, gök cisimlerinin ve diğer kozmik madde biçimlerinin durumlarını, hareketlerini, yapılarındaki gelişmeleri inceliyen bilim. Astronomi her biri kendi içinde de bölümlere ayrılan çeşitli disiplinlere ayrılır. Örneğin, Astrometri gök küreleri bilimini, jeofizik'i, denizcilik bilimini ve pratik Astronomi'nin diğer dallarını kapsar ve gök cisimlerinin durumlarını ve büyüklüklerini ölçme problemleriyle uğraşır. İkinci dünya savaşından bu yana gelişmiş olan radyo-Astronomi, çeşitli kozmik cisimleri onların yaydıkları radyo dalgalarını gözlemliyerek inceler. Astrofizik, diğer şeylerin yanısıra, kozmik maddelerin (cisimler, toz, gaz) ve kozmik kürelerin özelliklerini inceler. Kozmogoni, kozmik maddelerin kökeni ve gelişmesiyle ilgili problemleri inceler. Kozmoloji ise, bütün kozmik sistemleri kucaklıyan tek bir sistem olarak Evren'in yapısının genel kanunlarını inceler. Astronomi, tabii bilim'in ve genellikle insansal bilginin deneysel alanını muazzam bir ölçüde zaman ve mekâna yayar. Astronomi sayesinde, insan zekâsı dış mekânda milyonlarca ışık yılı derinliklere, zamanda ise yüzlerce ve binlerce milyon yıl geçmişe ve geleceğe nüfuz etmiştir. Astronomi'nin objeleri devasa tabiifiziksel labratuarlardır ki, burada hareket halinde bulunan son derece çeşitli süreçler, yeryüzü şartları altında ya hiç tekrarlanamaz, yada pek küçük çapta tekrarlanabilir. Örneğin termonükleer reaksiyonlar ilkin yıldızlarda keşfedilmiş, sonradan da Dünyamızda (şimdiye kadar kontrol edilemiyen patlamalar sadece) husule getirilmiştir; kozmik ışınlar halindeki parçacıkların en güçlü akseleratörlerde bile erişilemiyecek enerjileri

vardır. Mekânda, madde'yi, süper yoğunluk ve aşırı seyreklik, çok büyük çapta boyutları ve güçleri olan çekimsel ve elektromanyetik alanlar, dev çapta patlamalar ve savrulmalar halinde gözlemliyebiliriz. Astronomi fiziğin deneysel alanını sınırsız mekâna yayar, fakat kendisi ilkin fizik bilimlerin usul ve metodlarına dayanır. Çok yakın bir geçmişe kadar, astronomlar, hemen tamamen gözlemle uğraşırlardı. Fakat, 1957'den bu yana. SSCB. ilk defa olarak, dünyamızın yapma uydusunu fırlatıp uzay araştırmaları için yolu açınca durum değişti. Dünyamızdan yapılan çok üsttün gözlemler (gezegenler arası mesafelerin ölçülmesi; Ay'ın arka yüzünün fotoğrafının çekilmesi, v.s.), hatta başka gök cisimlerine giderek orada deneyler düzenlemek olağanlaştı. Astronomi en eski bilimlerden biridir; hakiki materyalist tabiat görüşünün işlenip yayılmasına diğer bütün tabiat bilimlerinden daha çok hizmet etmiştir. Astronomi gök cisimleriyle uğraştığından, Kilise ve Kilise adamları tarafından sürekli olarak şüpheyle karşılanmış. Evren'in bilinmesini önlemek için Astronomi'yle uğraşanlar işkence kazığına oturtularak öldürmekten suikaste kadar varan barbarca muamelelere maruz bırakılmışlardır. Din adamları bugün tabii bilimlerin büyük otoritesini kabul zorunda kaldıkları halde, Astronomi verilerini hâlâ da tahrif etmeye çalışırlar. Astronomi'yi dini haklı çıkarma işinde kullanmak isterler.

AŞMA, bir şeyin, aynı zamanda hem ortadan kaldırılmasını, hem de muhafaza edilmesini belirten ve Hegel felsefesi'nde sık sık kullanılan bir terim. Hegel, mantıkın soyut kategorilerinin hareketini karakterize etmek için Aşma terimini kullanır. Üçlem'de (tez, antitez, sentez üçlemi), en üst kategoriyi teşkil eden sentez, düşüncenin hareketi içinde antitez'i aşar, onu ortadan kaldırır. Bununla birlikte, en üst kategori, kendisinden daha önceki kategorilerin pozitif muhtevasını, fakat artık dönüşüme uğramış olan bu muhtevayı içinde barındırır. Hegel'de, Aşma, soyut ve mantıksal'dır ve bir kategoriler sisteminin kurulmasına araçlık eder; çelişmelerin çözülmesinin formel bir aracı olarak iş görür, fiili çelişmeleri uzlaştırır. Diyalektik materyalizm'de ise, Aşma terimi, gelişmenin kesintisiz sürekliliğinin tavsir edilmesinde, daha alt bir fenomen ile daha üst bir fenomen arasındaki bağıntıyı karakterize etmek için kullanılır. Örneğin, mekanik hareket, maddenin hareketinin biyolojik biçimi içinde «aşılmış» bir biçim olarak bulunur, diye belirtilir.

ATAERKİLİK, ikel komün sistemi'nin gelişmesinde, sistem'in bütünlüğünü yitirmesiyle ortaya çıkan tarihsel bir aşama. Ataerkillik, anaerkillik'ten sonra ortaya çıkmıştır. Ataerkillik'in spesifik özelliği, klan toplumunun ekonomisine ve yaşayış tarzına erkeğin hâkim olmasıdır. Ataerkillik, ilk geniş ölçüde işbölümü (hayvancılığın tarımdan ayrılması) ile birlikte ortaya çıkmış ve üretim güçlerinin, sürekli mübadelenin, özel mülkiyetin ve köleliğin oldukça hızlı gelişmesine yol açmıştır. Hayvancılık ve çiftçilik geliştikçe, köle ve davar sahipliği de (köleler davar karşılığında mübadele ediliyordu) derece derece gelişmiştir. Ataerkillik'te, grup evliliğinin yerini iki-kişilik evlilik almış, koca çocukların babası olarak kabul edilmiş; karı ve çocuklar üzerinde kocanın sahiplik hakkı tanınmıştır. Yüz yada daha çok sayıda bireyleri içine alan Ataerkil aile, her şeyden önce ekonomik bir birim (unity)'dir (bak. Klan). Üretim güçleri'nin, özel mülkiyet'in ve mübadele'nin daha da gelişmesi, Ataerkil aile'nin birbirinden ayrı, tek-eşli küçük ailelere bölünmesine yol açmıştır.

ATARAKSİYA, eski Yunan filozofları'na göre, bilge bir kişi için erişilebile-

cek manevi huzur ve sükûn hâli. Demokritos, Epikuros ve Lucretius'a göre, Ataraksiya'ya giden yol, Evren'i bilme, korkunun üstesinden gelme ve ondan kurtulma yoluydu. Şüpheciler (Pyrrhon ve diğerleri), hüküm vermekten kaçınmak, olup bitenlere neşe ve üzüntüyle kayıtsız kalmakla (bak. Apati) Ataraksiya'ya erişileceğini düşünüyorlardı. Marksist etik, hayat karşısında temaşacı davranışı, dolayısıyle, Ataraksiya'yı, özellikle de şüpheciler'in ileri sürdükleri Ataraksiya'yı bir ideal olarak reddeder.

ATOM VE ATOM ÇEKİRDEĞİ, atom, bir ışık zarfına sarılı, pozitif yüklü bir çekirdek ile elektron denilen ve çekirdeğin yörüngesinde hareket eden negatif yüklü parçalardan meydana gelmiş karmaşık bir sistemdir, kimyasal bir elemanın küçük parçacığını teşkileder. Atom çekirdeğinin kendi yapısı karışıktır, nukleon diye adlandırılan neutron'lar ile proton'lardan (bak. Temel Parçacıklar) meydana gelmiştir. Atom bir santimetrenin yüzmilyonda biri kadar küçük bir şeydir. Çekirdekteki yüklerin değeri, proton sayısına eşittir ve atomdaki elektron sayısına tekâbül; buysa, Mendelyev'in peryodik tablosu'nda belirli bir elemanın sıra sayısıdır. Aşağı yukarı bütün atom kitlesi, çekirdek'te yoğunlaşmıştır. Atom'un bütünsel bir formasyon olarak varlığı, kuantum kanunları'na tâbidir; bu kanunlar, Atom'un dengesini, elektronlar'ın dalga-parçacık ikiliği ile belirlenen özel hareketi, bir denge halinden başka bir denge haline geçiş sırasında atom enerjisinde meydana gelen ani değişmeleri, atomların karşılıklı etkisini, v.s.'yi açıklar. Atomlar, elektronik zarflarında, karşılıklı etki yoluyla birleşebilirler; bu ise, maddenin kimyasal hareket biçiminin çeşitli görünüşler kazanmasını sağlar. Kimyasal değişmeler, atom çekirdeğini etkilemez. Çekirdeğin dengesi, karşıt güçlerin eşzamanlı aksiyonuna tâbidir; bu karşıt güçler, özdeş yüklü protonların elektriksel itme güçleri ve çekirdeğin bütün parçacıkları arasındaki özel çekim güçlerinden ibarettir; bunlar sadece kısa uzaklıklarda geçerli olan, çekirdeğe özgü güçlerdir. Çekirdek kütlesi, kendisini meydana getiren parçacıkların kitlesinden daima daha azdır. Bu, çekirdeğin oluşumunda, kitle azaldığı zaman buna uygun olarak, belirli bir miktarda enerjinin serbest kalmasıyla (Einstein tarafından keşfedilen, enerji ve kitle arasındaki ilişki uyarınca) açıklanır. Çekirdeğin dönüşümü (kimyasal elemanların konversiyonu, radyoaktivite) enerjinin muazzam bir miktarının serbest kalmasına eşlik eder. Değişik elemanların atomları derin karşılıklı diyalektik bağlarla birbirlerine bağlanmıştır. Atom ve atom çekirdeği, maddenin artan bir tarzda karmaşık biçimlerinin —ki bunlar maddenin gelişiminin belirli aşamalarında ortaya çıkarlar— genel dizisindeki «boğumlar» («nodes»)'dırlar. Atom teorisinin gelişmesi felsefe, tabiat bilimleri ve teknolojinin gelişmesinde biyük bir rol oynamıştır (bak. Atomistik). Modern fiziğin kaydettiği ilerlemeler —atomun karmaşık yapısının keşfedilmesi, bir atomun başka bir atom haline gelmesi (radyoaktivite), v.s.—, tabiat bilimlerinde, maddenin yapısına ve özelliklerine ilişkin eski kavramların yeniden gözden geçirilmesine, materyalizmin yeni bir biçim almasına varan gerçek bir devrim meşdana getirmiştir. Özellikle, maddenin güya karşıt «dalga-parçacık» özelliklerinin birliği olarak mikrokozmun nitel özelliklerinin keşfedilmesi; maddenin en «basit» parçacığının bile sonsuz sayıda özelliklere sahip bulunduğunun keşfedilmesi, v.s. Bütün bunlar diyalektik materyalizmi doğrulayan en yeni kanıtlardır. Atom enerjisinin uygulamada (pratical) kullanılması, birçok bakımlardan, ardarda çözüme kavuşturulan çok sayıdaki bilimsel ve teknik prob-

lemlerden biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda, modern toplumun hayatına ilişkin en çetin problemlerden de biridir. Atom enerjisinin barışçı biçimde kullanılması, üretim araçlarının gelişmesi bakımından insanlığın önüne en geniş alanları açmıştır.

ATOMİK OLGU, mantıksal-ampirizm'in temel kavramlarından biri. Atomik Olgu şeylerin ve düşünce objelerinin bir bileşimi olmakla birlikte, kendisini meydana getiren parçalarına bölünemez. Atomik Olgular diğerlerinden bağımsızdırlar. Bir Atomik Olgunun varolması (yada varolmaması) başka bir Atomik Olgu'nun varolduğunu (yada varolmadığını) göstermez. Böylece, burada, karşılıklı bağlılık ve Evren'in birliği inkâr edilmiş oluyor; ve bilgi süreci, pratikte, Atomik Olgu'nun tasviriyle sınırlandırılıyor. Atomik Olgu metafizik kavramı, matematiksel mantık'ta önemli bir rol oynıyan «atomik» (elemanter) cümlelerin belirli özelliklerinin dış dünyaya aktarılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Özünde Atomik Olgu kavramı, Mach'ın «dünya unsurları» ile ilişkilidir.

ATOMİSTİK, maddenin yapısını (atomlardan ve diğer mikro-parçacık'lardan meydana gelen) kesikli bir yapı olarak ele alan teori. Atomistik ilk olarak eski Hint felsefi teorilerinde, *nyaya* ve *vayseşika* teorilerinde; daha tam olarak da, Leukippos, Demokritos, Epikuros ve Lucretius'un felsefelerinde formüle edilmiştir. Bu felsefelerde atomlar, nihai, bölünmez, en küçük, öz bakımından sonsuzca ufak parçacıklar olarak düşünülüyordu. Atomistik, 17. ve 19. yüzyıllar arasında Galileo, Newton, Lomonosov, Dalton, Bulterov, Mendeleyev, Boyle ve Avogardo'nun eserlerinde işlenerek maddenin fiziko-şimik yapısı teorisi haline geldi. Atomistik, materyalist dünya anlayışları için bir temel rolü oynamıştır herzaman. Bununla birlikte, Eski Atomistik, oldukça metafizik kapsamlıydı; çünkü, atomun kesikliliği mutlaklaştırılıyor, ve atom, maddenin nihai, değişmez hali olarak, dünyanın yapısının «ana tuğlaları» olarak kabul ediliyordu. Modern Atomistik, maddenin yapısındaki moleküllerin, atomların, «temel parçacıklar»ın ve diğer mikro-objeler'in çeşitliliğini, bunların sonsuz karmaşıklığını, bir biçimden diğer bir biçime dönüşebilirliğini kabul eder. Çeşitli mikro-objeler'in varlığı Modern Atomistik'te, nicelikten niteliğe geçiş kanununun bir tezahürü olarak görülür; maddenin yeni nitel biçimlere geçişi, mekândaki uzaklıkların azalmasına bağlıdır. Modern Atomistik, maddeyi kesikli bir şey olarak değil, bir süreklilik olarak ele alır. Mikro-parçacıklar arasındaki karşılıklı etki güçleri, «temel» parçacıklarla sıkı bağlılık halindeki sürekli alanlara —elektromanyetik nükleer, v.s.— intikal eder. Karşılıklı etkinin alanlara yayılışı dolaysız etki biçiminde cereyan eder. Modern Atomistik, nihai ve değişmez maddenin varlığını reddeder ve maddenin nitel sonsuzluğunun kabulüne yol açar.

AUGUSTINUS (354-430), Hippo (Kuzey Afrika) Psikoposu, Hıristiyan ilâhiyatçı ve mistik filozof, görüşleri Yeni-Platon'culuk'a yakındı. «İmanın, olmadığı yerde, ne bilgi, ne de hakikat vardır» ilkesine dayanan dünya görüşü, tam bir fideist karakter taşır. İleri sürdüğü görüşler, iskolastik'in kaynaklarından birini teşkil etmiştir. *De Civitate Dei (Tanrı Ülkesi)* adlı eserinde, Augustinus, Tanrı tarafından takdis edilmiş öncel düzen olarak, kaderci bir tarzda anlaşılan dünya tarihinin Hıristiyan nosyonunu geliştirmiştir. Evrensel Kilise düzeni, Tanrı Ülkesi'ni, günahkâr dünyasal devlet'in, *Civitas terrena*'nın *(Yeryüzü Ülkesi* nin) karşısına koyar. Bu doktrin, Papalığın feodallere karşı mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Hıristiyan

ilahiyatının gelişmesi üzerinde; Augustinus'un dikkate değer etkileri vardır. Augustinus'culuk, Hıristiyan ve Protestan ruhaniler tarafından günümüzde de geniş bir biçimde hâlâ kullanılmaktadır.

AVENARUS, RICHARD (1843-96), sübjektif idealist okul'un İsviçreli filozofu, ampiriokritisizm'in önde gelen temsilcilerinden, Zürih Üniversitesi profesörü. Felsefesinin ana özelliği, karşıtlar'ı (bilinç ve madde, fizik ve psişik) uzlaştırılabilir sayan tecrübe kavramıdır. Avernarius, materyalist bilim teorisini, entrojeksiyon, yani dış dünya ve ruhsal'ı birleştiren bir teori olarak tasvir edip eleştirdi. Avenarius, keza, süje ile objenin prensipiel koordinasyonu'nu, yani, objenin süjeye bağımlılığı, teorisini desteklemiştir. Avenarius'un görüşlerinin temelsizliği ve tabiî bilimlerin olgularıyla bağdaşmazlığı Lenin tarafından *Ampiriokritisizm*'de gösterilmiştir. Avenarius'un başlıca eseri *Kritik der reinen Erfahrung*'dur (1880-90).

AVRUPA'DA ÇAĞDAŞ MARKSİST FELSEFÎ DÜŞÜNCE,1917 Ekim Sosyalist Devrimi ile geri kalmış çarlık Rusya'sında sosyalizmin kurulmasına geçiş, birçok kapitalist ülkede marksizme ve onun felsefesine geniş ilgi uyandırmış; bunun sonucu olarak, ortaya çıkmaya başlıyan, daha sonra da Üçüncü Enternasyonal'de biraraya gelen (1919) Komünist Partiler diyalektik ve tarihsel materyalizmi felsefî ilke olarak benimsemişlerdir. 1920'lerde Lenin'in eserleri başlıca Avrupa dillerine çevrilmiş bulunuyordu. 1918-23'lerde bazı Avrupa ülkelerinde meydana gelen devrimci çalkantılar, bu partilerde, ana nitelikleri sübjektivizm, kitlelerin tarihsel rolünün küçümsenmesi, ve sosyal devrimin siyasi oyunlara indirgenmesi olan bir sol eğilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Lenin'in «*Bir çocukluk hastalığı-Sol Komünizm*» adlı eserinin, bu sol sapma görüşlerin teşhir edilmesinde kesin önemi vardır, 1924-29'larda, kapitalizmin nispî bir istikrar kazanması, bununsa burjuva ve sağ-kanat ideolojisinin yoğunlaşmasına yol açması, sağ-kanat oportünizminin ve onun ideolojik temeli olan mekanik felsefenin ABD, Alman, İtalyan ve daha başka ülkeler işçi sınıfı partilerine sızmasına yol açmıştır. Bunun üzerine, Üçüncü Enternasyonal'e katılan marksistler, felsefî problemlerde görülen sağ ve sol sapmalara karşı mücadelede birleşmişlerdir. 1920'lerde, felsefî problemler, G. Dimitrov, A. Gramsci, P. Togliatti, M. Thorez, E. Thalman, W. Foster ve daha başkalarınca işleniyordu. Bu şahsiyetler, marksist teori ile proletaryanın devrimci pratiğinin birliği öğretisinin safında yer alarak, sübjektivist ideolojinin ve mekanist felsefenin teorik iflâsını ve pratikteki zararlarını göstermişlerdir. Sosyalist hareketin gelişmesi ve genel ekonomik buhranın (1929-33) ortaya çıkması sonucunda kapitalizmin genel buhranının giderek şiddetlenmesi, bazı kapitalist ülkelerde faşizmin kurulmasına yol açmıştı. İdeoloji alanında, bu olaylar irrasyonalizmin, mistisizmin ve benzeri düşüncelerin propagandasının yoğunlaşmasında yansımaktaydı. Faşizme karşı mücadelede birleşik bir halk cephesinin kurulması için Komünist Partileri tarafından uygulanan taktikler, ilerici aydınların marksistlerin çevresinde hızla toplanmasına katkıda bulunduğu gibi, belli sayıda aydınların da diyalektik materyalizm felsefesi safında yer almasını sağlamıştı. Marksist filozofların sezgicilik'e karşı (G. Politzer, Fransa), yeni-Hegelcilik'e karşı (A. Gramsci, İtalya), yeni-Plâton'culuk'a karşı (H. Selsam, ABD), pragmatizm'e karşı (W. Foster, ABD.), Rehmkianizm'e karşı (T. Pavlov, Bulgaristan) ve 1930'ların diğer idealist eğilimlerine karşı çalışmaları, diyalektik materyalizmin itibarını artırmış, bilimlerin metodolojik temeli

olarak oynadığı rolü ve faşist ideolojiye karşı güçlü bir silâh oluşunu ispat lamıştır. 2. Dünya Savaşından sonra marksist felsefede, modern toplumun ekonomik, sosyal ve sosyo-politik bütün alanlarında meydana gelen derin değişmelerin bir sonucu olarak yeni bir evre başlamıştır. Alman faşizminin ve Japon militarizminin yenilgiye uğratılmasından sonra, Avrupa ve Asya'da sosyalist birkaç ülke ortaya çıkmıştır. Avrupa Halk Demokrasilerindeki Komünist ve İşçi Partileri, sosyalist kuruluşun ve bu kuruluş içinde beliren ulusal özelliklerin genel diyalektik kanunları gibi çok önemli teorik ve pratik sorunları işlemişlerdir. Bu ülkelerde sosyalizmin kurulması sırasında bir kültür devrimi yer almış ve marksist-leninist felsefenin buna büyük katkısı olmuş; bu arada, emekçi halkın felsefi eğitimi ile kapitalist kalıntıların ve batıl dinsel inançların bilinçlerden silinmesi gibi ödevler yüklenilmiştir. Halk Demokrasilerindeki yeni marksist filozoflar, eskilerinin yanısıra çalışmalarını sürdürmektedirler. Bütün bu şahsiyetler, bilimsel felsefenin halka yayılmasına çalışmakta, sosyal gelişme ve sosyalizmin kurulması problemlerini (Bulgaristan'da P. Pavlov, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde H. Scheler, Polonya'da A. Schaff ve diğerleri); tabiat bilimlerindeki felsefi sorunları (Macaristan'da L. Janossy, Bulgaristan'da Polikarov ve diğerleri); etik problemleri (Romanya'da C. Gulian, ADC'de A. Abusch ve diğerleri); felsefe tarihi sorunlarını (ADC'de H. Ley ve R. Gropp); çağdaş idealizmin eleştirilmesini (ADC'de G. Mende Çekoslovakya'da J. Bodnar, Bulgaristan'da Iribayakov, ve diğerleri); mantığı (Macaristan da B. Fogarasi, ADC'de G. Klaus ve diğerleri) diyalektik açıdan ele almaktadırlar. Kapitalist ülkelerde, 2. Dünya Savaşından bu yana, marksist felsefi düşünce, kapitalizmin yeni buhranının şartları içinde demokrasi ve sosyalizm için mücadele yollarının araştırılmasını amaç edinmiştir. Bu ülkelerdeki komünist partilerinin ileri gelenlerinin konuşma ve yazıları, yeni tarihsel şartlar altında her ülkenin ulusal özelliklerinin bir tahlilini, barış, demokrasi ve sosyalizm için mücadelenin somut yollarının araştırılması gerekliliğini belirtmektedirler. Kapitalist ülkelerdeki marksist düşünürler, anti-komünizmi ve idealizmin en son ve en incelmiş metodlarını teşhir ederek, ileri ci felsefi gelenekleri aktif bir biçimde savunmaktadırlar. Goldmann, Kanapa (Fransa), A. Cornu (F. Almanya), A. Sereni ve Longo (İtalya) H. Selsam (ABD) ve daha başka düşünürlerin çalışmaları, sosyalizmin yeni bir kültür ve en iyi felsefi geleneklere dayalı yeni bir hümanizma getirdiğini göstermektedir. Conforth (İngiltere), Besse, H. Denis (Fransa) ve daha başkalarının eserleri de idealizmin en son eğilimlerinin (yeni pozitivizm, varoluşçuluk, Yeni-Thomasçılık) özünü açığa vurmakta, bunların ilerici kültüre ve hümanizme düşmanlıklarını göstermektedir. Kapitalist ülkelerin ileri gelen aydınları, marksizmi desteklemekte ve diyalektik materyalist düşüncenin safında yer almaktadırlar (İngiltere'de Bernal, Fransa'da Langevin, Vigier; ABD'de J. B. Furst, B. Dunham ve diğerleri). Başlıcalıkla da birçok ülkedeki marksistler revizyonizmi, dogmatizmi eleştirmekte ve bunların sosyalist harekete vereceği zararları ortaya koymaktadırlar.

AYDINLANMA, sosyo-politik bir eğilim; bu eğilimin temsilcileri, o zamanki toplumun kusurlarını düzeltmeye, iyilik, adalet, ve bilimsel bilgi anlayışını yayarak, toplumun ahlâkını, politikasını ve yaşayış tarzını değiştirmeye çalışmışlardır. Aydınlanma'nın temelinde yatan fikir, bilinçliğinin toplumun gelişmesinde kesin rol oynadığı, insanların bilgisizliğinin ve kendi tabiatlarını anlamak gücünden yoksun oluş-

larının sosyal kötülüklerin nedeni olduğu tarzındaki idealist fikirdir. Aydınlanma'cılar ekonomik gelişme şartlarının belirleyici rolünü keşfedemediklerinden, toplumun objektif kanunlarını ortaya koyamamışlardır. Aydınlanma'cılar, vaazlarında bütün sosyal sınıf ve tabakalara, en başta da hâkim sınıflara sesleniyorlardı. Aydınlanma, burjuva devrimlerinin hazırlanış döneminde yaygınlık kazanmıştır. Aydınlanmacılar arasında Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Herder, Lessing, Schiller, Goethe, Desnitski, Kozelski ve daha bir çokları vardır. Aydınlanma'cıların faaliyetleri, klerikal ve feodal ideolojinin etkisinin kırılmasına büyük ölçüde yardım etmiştir. Aydınlanma'cılar, yalnız Kiliseye karşı değil, dinsel dogmatizm'e ve iskolâstik düşünce metoduna karşı da kararlı bir biçimde savaşmışlardır. Aydınlanma'cılar, 18. yüzyıl'ın sosyolojik görünüşünün oluşmasında etkili olmuşlardır. Aydınlanma'cıların fikirleri, ütopyacı sosyalistleri, Rus Narodniklerini etkilemiştir. Aydınlanma, zamanımızda güçlü bir düşünce eğilimi olmamakla birlikte, Aydınlanma fikirleri marksist-olmıyan entelligensiya içinde hâlâ geçerlidir.

AYER, ALFRED (1910—), yeni-pozitivist, Oxford Üniversitesi metafizik profesörü (1959'dan itibaren). Viyana grupu tarafından ileri sürülen fikirlerin propagandasını içine alan *Language, Truth and Logic* (1936) adlı eseriyle ün kazanmıştır. Daha sonraki eserlerinde *(The Foundations of Empirical Knowledge,* 1940; *Thinking and Meaning,* 1947; *The Problem of Knowledge,* 1956, *v.s.),* mantıksal-pozitivizm'in ortodoks şeklinin etkisinden uzaklaşıp lengüistik felsefenin etkisi altına girmiştir. Ayer, bu eserlerinde, felsefi problemleri (bilgi'nin otantikliği; maddi objeler ile «duyumsal veriler» arasındaki ilişki problemleri, v.s.), bu problemlere ait kavramları tahlil ederek, pozitivist bir tutumla inceler ve bunları «mantıksal bakımdan aydınlık» terminolojiye sokar.

AYNICİNSLİLİK VE AYRICİNSLİLİK Kant tarafından postulalaştırılan aynıcinslilik ilkesine göre, özel kavramların ortak yanları olması zorunludur, bu ortak nitelikler onları bir ortak jenerik kavram içinde sınıflandırır. Öte yandan, ayrıcinslilik ilkesi, aynı jenerik kavram içinde sınıflandırılan özel kavramların farklılığıdır. Ayrıcinslilik'in modern yorumu, ayrıcinsli ilkelerin aynı bir teorinin çerçevesi sınıflandırılmasına meneder. Bu ilkenin çiğnenmesi eklektisizm'e yol açar.

AYRIKLIK, cümleler arasında mantık bağlacı; iki cümleyi «yada» bağlacı ile birleştirerek bileşik bir cümle meydana getiren mantık işlemi. Sembolik olarak (A yada B diye okunan) AVB biçiminde gösterilir. Klasik matematiksel mantık, iki tip Ayrıklık arasında bir ayrım yapar; bu tipler içleyici (bağlayıcı) Ayrıklık ile dışlayıcı (ayırıcı) Ayrıklık tipleridir. Bir içleyici Ayrıklık, en az bir yükleminin doğru olması halinde doğru olan ve bütün bileşken yüklemlerinin yanlış olması halinde yanlış olan karmaşık bir cümle, hüküm yada önermedir. İçleyici Ayrıklık günlük dilde, «yada» bağlacının ayırıcı-olmıyan anlamında kullanılır. Dışlayıcı Ayrıklık ise, dilimlerinden biri doğru ise doğru olan bir bileşik cümle, hüküm yada önermedir. Bu da, günlük dilde «yada» bağlacının ayırıcı anlamında kullanılır.

B

BABEUF'CÜLÜK, 18. yüzyıl'da, Fransa'da, tek bir merkez tarafından yönetilen bir «Eşitler Cumhuriyeti» —tek bir ulusal komün— kurmak amacıyle girişilen devrimci bir hareket. Adını, önderi ve teorisyeni olan Gracchus Babeuf'den (1760-97) alır. 1796'da Babeuf ve arkadaşları (Buonarotti, Maréchal, Antonelle, Darthé, Germain, Debon, Lepelletier ve diğerleri), hareketin en yüksek noktasını teşkil eden «Eşitler Gizli İttifakı»nı kurmuşlardı. Gizli İttifak öğrenilmiş, katılanların çoğu tutuklanarak yargılanmıştır. Babeuf ve Darthé'nin, 1797'de giyotinle kafaları kesilmiştir. Babeuf'cülük, sömürülen plebler ile burjuvazi arasında, Devrim'in hazırlık evresinde ortaya çıkan ve Devrim sırasında devam eden ittifakın parçalanışını işaret ediyordu. Plebler ile burjuvazi arasındaki ittifakın sallantılı olduğu açıktı; çünkü, bir burjuva devrimi, nüfusun en çok sömürülen kesimine temelde hiçbir şey sağlıyamazdı. Bu durum, özellikle Thermidor gerici hareketinde açık ve seçik olarak ortaya çıkmıştı. Babeuf'cülük, ön-proletarya ile genel plebiyen kitle arasındaki ilk ayrılığın politik ve ideolojik yansımasıydı. Babeuf'cülük, 18. yüzyıl Fransız materyalizminin, Meslier'in popüler devrim fikirlerinin, Morelly'nin «rasyonalist» komünizminin ve Fransız Devrimi'ndeki en radikal eğilimlerin örgütsel ve ideolojik tecrübelerinin ideolojik mirasçılarıydılar. Babeuf'cülük, sosyalist düşüncenin gelişmesinde ileriye doğru bir adımdı; çünkü, Fransa'nın sosyo-ekonomik gelişmesinin yeni bir evresinde, kapitalist ilişkilerin pekiştirildiği bir evrede ortaya çıkmıştı. Babeuf'cüler, sosyalizmi teori alanından devrimci hareketin pratiğine geçirme işine girişen ilk kişilerdi. Babeuf'cüler, geleceğin «Eşitler Cumhuriyeti»nin genel statüsünün yanısıra, yoksulların hayat şartlarını düzeltmek, karşı-devrim güçlerinin direncini kırmak için alınacak geniş bir tedbirler sistemi de meydana getirmişlerdi. Babeuf'cüler, devrimin gerçekleştirilmesinden sonra emekçi halk diktatörlüğü'nün getirilmesi görüşünü ortaya atarak toplumun devrimci dönüşümünün ana evrelerini belirlemeğe çalışmışlar; ve tarihin zenginler ile yoksullar, patriciler ile plebler, efendiler ile köleler, toklar ile açlar arasın-

da bir mücadele olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tarihsel realizm'in özelliklerine sahip bulunan Babeuf'cülük, taktiklerinde gizli tertipçilikten öteye geçememiştir. Bundan ötürü, sosyalizmin bir ütopya olmaktan çıkarak bir bilim haline gelmesinde Babeuf ve arkadaşlarının örgütsel ve ideolojik katkıları olmakla birlikte, Babeuf'cülük utopyacılık olarak kabul edilir.

BACHOFEN, JOHANN JACOB (1815 - 87), İsviçreli hukuk ve din tarihçisi; *Das Mutterrecht* adlı eseri (1861) aile tarihinin, özellikle de anaerkillik'in incelenmesinde öncü bir çalışmadır; fakat, Bachofen'in idealist dünya görüşü, aile ve evlilik ilişkilerinin ve bunların gelişmesinin gerçek yapısını keşfetmesine engel olmuştur. Dinsel fikirlerin evrimini, tarihin itici gücü olarak görmüştür. Felsefesi, Engels tarafından geniş bir şekilde irdelenmiştir (bak. «Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni»).

BACON, FRANCIS (1561-1626), İngiliz filozof, yeni materyalizm'in ve deneysel bilim'in kurucusu. I. James zamanın en yüksek mevkii olan Baş Şansölyelik'e yükselmiştir. 1620'de, ünlü eseri olan *Novum Organum*'u yayımlamıştır (eserin adı, Aristoteles'in *Organon*'unabir atıftır). Bacon, bu eserinde, bilimin görevleri ve tümevarımın temelleri üzerine yeni bir görüş getirmiştir. Bilgi'nin amacının, insanın tabiat üzerindeki egemenliğini artırmak olduğunu söyleyen Bacon, bu amaca, şeylerin hakiki nedenlerini ortaya çıkaran bilmeyle erişilebileceğini gösteriyordu. Bacon, bundan ötürü, iskolâstiğe karşı çıkmıştır. Bilgi, başta, örümceğin kendi ağını örmesi gibi, bilgin'in de kendi icadı olan kavramlardan yola çıkarak kendi önerme sistemini kurması anlamına gelen «dogmatizm»den, yada, olguların birbirleriyle bağlantısızca, sadece ardarda sıralanması anlamına gelen «ampirizm»den zarar görmekteydi. Bundan dolayı, Bacon, daha önceki bilgilerin hepsine yönelen bir şüphecilik çağrısında bulunmuştur. Hakiki bilgi'nin mümkün olduğunu kabul eden Bacon, bilgi edinme metodunda bir reform yapılmasının gerekli olduğu düşüncesini ileri sürüyordu. Bu yolda atılacak ilk adım zihnimize musallat olan ön-yargı ve ön-fikirlerden (idol'lerden) kurtulmaktı. Bu illüzyonların bazıları, bütün insan soyunun zihinsel karakteristiğini teşkil eden alışkanlıklara, diğerleri ise tek bu araştırıcının yada araştırıcıların kendi zihinlerinin karakteristiğini teşkil eden alışkanlıklara ilişkindi. Yeni bilgi metodlarının uygulanması, bu kötü zihin alışkanlıklarından kurtulmakla mümkün olabilirdi. Bu bilgi edinme, Bacon'a göre, tecrübe olgularının rasyonel işlenişi olmalıydı. Bu yeni bilgi edinme metodlarının çıkarsama öncüleri *(media axiomata)*, metodik genelleştirme yada tümevarım yoluyle elde edilen kavramlara dayanan önermeler olacaktı. Tümevarım analitik tecrübe kavrayışına dayanmıştır. Engels'e göre, Bacon'un tek-yönlü gelişmesi, Bacon'a ve daha sonra da Locke'a, 15. ve 16. yüzyıllarda şekillenen metafizik yaklaşımı tabiat bilimlerinden felsefeye kaydırmak imkânını vermiştir. Bacon, tümvarım teorisinde, «negatif örnekler» denilen şeylerin, yani genelleştirme ile çelişen ve onun yeniden gözden geçirilmesini gerektiren hallerin önemini ilk olarak işaret eden kimse olmuştur. Onun felsefenin gelişmesine katkısı şöyle belirlenebilir. Birinci olarak, materyalist geleneği restore etti ve bu görüş açısından gelen geçmişin felsefi doktrinlerini itibarlarına kavuşturdu; İlk Çağ materyalizmini övdü ve idealizmin hatalarını ortaya koydu. İkinci olarak, materyalist tabiat anlayışını geliştirmiş ve onu şu fikre dayandırmıştır: madde parçacıkların birleşimidir ve tabiat çeşitli özelliklere sahip cisimlerin bileşimidir. Hareketi maddenin temel bir niteliği olarak gören Bacon'a göre, hareket sa-

dece mekanik hareketten ibaret değildi (19 tip hareket tanımlıyordu). Bacon'un görüşleri, İngiltere'deki, ilk sermaye birikimi çağında, bilgiye duyulan ihtiyacı yansıtıyordu. Fakat, Bacon kararlı bir materyalist değildi. Bacon'un öğretisi, Marx'ın işaret ettiği gibi «teolojik tutarsızlıklar»la doluydu. *Yeni Atlantis*'te ifadesini bulan siyasi görüşleri, yönetici sınıf ile ezilen sınıf antitezi yerinde dururken, bilim ve gelişmiş bir teknolojik temel üzerinde ekonomik bakımdan serpilip gelişen ideal bir toplum utopyasıdır.

BACON, ROGER (1214-92), İngiliz Orta Çağlar düşünürü; modern deneysel bilimin habercisi; zanaatkârların ideologu, Feodal törelerle feodal ideoloji ve politikayı teşhir etmiştir. Dinden sapmış görüşler beslediği ileri sürülerek, 1277'de Oxford Üniversitesi'ndeki öğretim görevine son verilmiş, Kilise otoriteleri tarafından bir manastıra kapatılmıştır. Dünya görüşü materyalistti, fakat materyalizmi kararlı olarak devam etmemiştir. Bacon, iskolâstik dogmatizm'i ve otoriteye bağımlılığı reddeder ve tabiatın deneysel incelenmesine ve bilime, yeni bir tarzda, doğmalardan bağımsız olarak yaklaşılmasını savunur. Bilgi'nin amacı, insanın tabiat üzerindeki egemenliğini artırmaktır, diyen Bacon, matematik'i bir bilgi edinme aracı olarak görür. Eserlerinde, astroloji, simya ve batıl inançlarla ilgili izlere rastlanırsa da. teknik ve bilimsel mahiyette bazı cesur tahminler yapmıştır.

BADEN OKULU, Yeni-Kant'çı en etkili okullardan biri. Bu okulun adı, profesör Wilden Bald ve Rickert'in Baden Okulu teorisi öğretimi yaptıkları Heidelberg ve Freiburg Üniversitelerinin Baden eyaletinde bulunmasından gelir. Esas olarak, tabii bilimsel metodun karşısına tarihsel metod'un konmasıdır; tarih, burada kültürel değerlerin bireysel gelişme olgularının bilimidir; tabii bilim ise, tekrarlanan, genel tabii fenomenlerin kanunlarının incelenmesidir. Her iki halde de, kavramlar realitenin yansıları değildir. Bunlar, realitenin, a priori ilkelere bağımlı düşünceye çevrilmesidir sadece; tabii bilim genel'in bilgisidir, tarihsel bireysel'in bilgisidir. Kant'ın yolundan giden Baden Okulu, varlık ile zorunluluk'u karşı karşıya getirir. Tarihin kanunlarının inkârı, yani okulun tipikliği, ileri sürdüğü değer teorisine sıkıca bağlıdır. Bu teoriler, H. Münsterberg (1863-1916) ve E. Lask (1875-1915) tarafından geliştirilmiştir, J. Cohn (1869-1947) ve B. Christiansen tarafından estetik'e, Weber tarafından da sosyoloji'ye uygulanmıştır. Aşırı sübjektivizm ve iradecilik anlayışıyle geliştirilen Baden okulunun modern sosyoloji fikirleri marksizm'e karşıdır. Batı Almanya'daki bu sosyoloji okulunun başında W. Theimer ve G. Ritter vardır.

BAĞDAŞMAZLIK, bir mantık işlemi: bu işlemde, bir içermenin önermeleri olan ön-bileşen ve ard-bileşen yerine, bunların olumsuz halleri konur (tersine çevirme-*obversion)*, önermelerin yerleri de değiştirilir (yerdeğiştirme-*conversion)*. Şöyle ki, «eğer X 4'le bölünebiliyorsa, o halde 2'yle bölünebilir» önermesinin Bağdaşmazlık'ı, «eğer X 2'yle bölünemiyorsa, o halde 4'le de bölünemez» önermesidir. Bağdaşmazlık, birinci önermenin doğruluk ya da yanlışlık değerini korur.

BAKUNİN, MİHAİL ALEXANDROVİÇ, (1814-76), Rus küçük burjuva devrimci; aristokrat doğuşlu; anarşizmin ideologu; felsefe'de eklektik'tir. Bakunin, 1836'dan 1840'a kadar Moskova'da yaşadı. Burada Fichte ve Hegel'i inceledi; Hegel felsefesini *Gimnazicheskiye rechi Gegelya (Predisloviye perevodchika)'da* muhafazakâr bir anlayışla yorumladı. Bakunin, 1840'da Rusyadan göç edip sol-Hegel'cilere katıldı. Prag ve Dresden'de 1848-1850 Devrimi'nde

yer aldı. Rusya'ya döndü, 1851'de tutuklandı, 1857'de Sibirya'ya sürüldü, 1861'de sürgünden kaçtı. 1860-70 yıllarını Batı Avrupa'da geçirdi; burada Herzen ve Ogaryov'la işbirliği yaptı. Anarşist hareketin örgütlenmesinde aktif bir rol alarak, 1872'de atıldığı Birinci Enternasyonal'de marksizm'e karşı savaştı. Dört yıl sonra Bern'de öldü. Bakunin'in teorisi altmış yılının bitiminde son biçimini almıştır *(Gosudarstvennost i anarkhiya,* 1873). Bakunin'nin temel görüşüne göre, bir Tanrı icadı olan devlet, insanı ezen başlıca araçtır. Din «kolektif deliliktir», ezilen kitlelerin bilincinin çirkin ürünüdür, Kilise ise, çatısı altında ezilen kitlelerin günlük dertlerini unutmayı aradıkları «kutsal bir taverna»dır. Bilimsel metodu toplum teorisine uygulamanın önemini kavrıyamamış, sınıf mücadelesi ve proletarya diktatörlüğü marksist öğretisine karşı çıkmıştır. Bakunin'in anarşist fikirleri, devrimci Rus Narodnikleri arasında ve ekonomik bakımdan yoksul diğer ülkelerde (İtalya, İspanya, v.s.), 1870 yıllarında yaygınlık kazanmıştır. Bakunin'in anarşist fikirleri Marx, Engels ve Lenin tarafından eleştirilmiştir.

BARIŞ İÇİNDE BİRARADA YAŞAMA, yeni bir dünya savaşından sakınmak için, bazı sosyalist devletlerce yürütülen dış politikanın bir ilkesi. Farklı sosyal sistemli devletlerin birarada yaşaması görüşü, ilk olarak, kapitalizmin eşitsiz ekonomik ve politik gelişme kanununa dayanarak Lenin tarafından ortaya konmuştur. Buna göre, sosyalizme geçiş, bütün ülkelerde aynı zamanda olmamaktadır; bu geçiş, sosyalizmin bir yada birkaç ülkede gerçekleşmesiyle başlayıp sonunda bütün dünyada sosyalizmin gerçekleşmesine varan bütün bir tarih dönemini kapsamaktır. İşte, sosyalist devletlerle kapitalist devletlerin barış içinde birarada yaşamaları gereği burada görülür. Barış İçinde Birarada Yaşama, uluslararası anlaşmazlıklarda, bu anlaşmaları görüşme yoluyle çözüme kavuşturma; uluslararası karşılıklı güven; başka ülkelerin içişlerine karışmama; bütün ülkelerin hükümranlık haklarına tam saygı; karşılıklı menfaat ve tam eşitlik temeline dayanan ekonomik ve kültürel işbirliğinin ilerletilmesi aracı olarak, savaştan vazgeçilmesi gereğini ifade eder. Sosyalist devletlerle kapitalist devletlerin birarada yaşaması, revizyonistlerin düşündüğü gibi, sınıf mücadelesinin gevşemesi yada burjuva ideolojisiyle uzlaşılması anlamına gelmez. Barış İçinde Birarada Yaşama, sınıf mücadelesinin barışçı yollardan yürütülen spesifik bir biçimidir. Bu durumda, sosyalizm ile kapitalizm arasındaki esas mücadele alanı ekonomik yarıştır; ve sosyalizm, üstünlüklerinden ötürü, bu yarışta zafer kazanacaktır. Başka ülkelere karşı savaşa girişilmemesi, çok daha mükemmel bir sosyal düzen örneği verilmesi, üretim güçlerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bu mücadele biçimi, dünyada yer alan muazzam değişmeler sonucunda hayata girmiştir. Çatışmaların çözümünde bir yol olarak geçmişte de arzu edilmiyecek bir şey olan savaş, bugün artık, bütün bir insanlık için dehşetli bir yıkım demek olan dünya çapında bir çatışmanın tehlikeleriyle doludur. Bugün bu, sosyalizmin düşmanları tarafından da görülmektedir. Uluslararası alanda kuvvet dengesi büyük değişikliklere uğramıştır. (Kapitalist ülkelerde sosyalizm ile işçi sınıfının ve demokratik akımların gücü artmıştır). Emperyalistler bu değişiklikleri görmezlikten gelemezler. Bütün bunlar, uluslararası çatışmaların barışçı yollarla çözüme kavuşturulması imkân ve gereğini yaratmaktadır. Barış içinde Birarada Yaşama, ulusal kurtuluş hareketinin bir kenara atılması anlamına gelmez; tam tersine, bu, ulusal kurtuluş hareketi için en uygun şart-

ların yaratılması demektir. Bundan başka, Barış İçinde Birarada Yaşama uğrunda yapılan mücadele emperyalizme (askeri tehlikenin kaynağına) karşı yürütülen bir mücadele olduğundan, kitlelerin kendi hayati menfaatlerini daha iyi anlamalarına yol açar.

BATI AVRUPA'DA ORTA ÇAĞ FELSEFESİ, Roma İmparatorluğunun (5. yüzyıl'da) çöküşü ile kapitalist toplum biçimlerinin ortaya çıkışı (14-15. yüzyıllar) sırasında gelişen Batı Avrupa feodal toplum felsefesi. Antik köleci toplum'un çöküşünü felsefede de bir düşüş izlemişti. Antik Çağ felsefesi'nin bıraktığı miras ortadan silinmişti; bu miras 12. yüzyıl'ın ikinci yarısına kadar da bilginler için meçhul kalmıştı. Avrupa'da egemen ideoloji din'di- Yakın Doğu'da, Arabistan'da ve Arapça konuşan öteki ülkelerde İslâmlık ve de Hıristiyanlığın iki çeşidi (Roma Katolikliği ile Yunan Ortodoksuluğu). Okul ve eğitim; tabiat, dünya ve insan hakkındaki bütün peşin fikirlerin temelini teşkil eden dogmalara sahip bulunan Kilisenin pençesine düşmüştü. Meslek ve din okullarının gelişmesi ve 12. yüzyıl'ın ortasında ilk üniversitelerin kurulması (İtalya'da, İngiltere'de, Bohemya'da ve Fransa'da), dinsel dogmalar'ın, hattâ din'in haklı gösterilmesinde ilâhiyatı, felsefi açıklamalara girişmeye sevketti. Böylece, birkaç yüzyıl, felsefe «ilâhiyatın işi» olarak kaldı. Felsefe, dinsizlere karşı Hıristiyanlığın şampiyonluğunu yapan apolojistler'in elinde, daha sonra da «Kilise Babaları»nın yazılarında bu rolü oynadı. Bunların içinde en önde geleni, Yeni-Platon'culuk'u Hıristiyan doktrinleri sistemine sokan Augustinus idi (354-430). Sahte-Dionysius, Areopajit (5. yüzyıl) gibi Doğu'lu Yeni-Platon'cular, Hıristiyan ilâhiyat'ın ihtiyaçlarına uydurulmuş, Yeni-Platon'cu etkinin diğer bir Batı'lı kaynağı idiler. Johannes Scotus Erigena, Orta Çağ felsefesi'nin formüle edilmesinde başta geliyordu. Ne var ki Orta Çağ filozofları, dinsel dogmaları belirleyip açarken, tekil ile genel'in ilişkisine dair karmaşık problemlerde takılıp kalacaklardı. Bu filozoflar, problemleri kendi tarzlarında çözüyorlardı; iskolâstik, başta realizm ve nominalizm doktrinleri (bak. Gerçekçilik, Orta Çağ) olmak üzere antogonist bir takım görüşleri geliştirmişti. 12. yüzyıl'da Pierre Abelard bu iki düşünce okulu'nun da aşırıcılığına karşı çıktı. 12. yüzyıl'ın ortasında başlıyarak, Aristoteles'in başlıca eserleri Latince'ye çevrildi. Kilise bunları ilk önceleri düşmanca karşıladı; ama kısa bir zaman sonra, Aristoteles'ci doktrinler, Hıristiyanlık'ın felsefi temelleri olarak tanındı. İskolâstikler, Aristoteles'in yorumcuları, savunucuları durumuna geldiler. Bunlar, Aristoteles'in fikirlerini kendi dinsel ve felsefi kavramlarına uyarlayarak, Aristoteles'ci doktrin'in eskimiş yanlarını (yani, Aristoteles'ci fizik'in ilkelerini; yermerkezci sistemi) dogmalaştırarak, bilimde yeni'nin araştırılmasını reddettiler. 13. yüzyıl'da iskolâstik'in en başta gelen önderleri, Büyük Albert, Aquino'lu Thomas ve John Duns Scotus'du. 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında Aquino'lu Thomas öğretisi'ni kendi resmi doktrini (bak. Yeni-Thomas'cılık) olarak ilân eden Kilise, kendisini azizleştirmişti. 13. yüzyıl'ın en önde gelen üç iskolâstiğinin bir çağdaşı da, feodal toplum'un sosyal temeline karşı çıkan Roger Bacon'dı. 13. yüzyıl Orta Çağ şehirlerinde, sanat ve zanaatta, ticarette ve ticaret yollarında, Haçlı seferlerinden ötürü Doğu ile genişliyen ilişkilerde meydana gelen gelişmeler, felsefe'yi, özellikle de nominalizm'i ileriye doğru azçok harekete geçirmişti; nominalizm'in en önde gelen temsilcileri Occam'lı William ile Paris Occam'cılık okulu'nun izleyicileriydi. İdeolojik mücadele, iskolastik'in içinde başlamakla kalmıyordu; mistisizm

de dışardan, ona karşı çıkıyordu; mistisizm, Kilise otoritesi'ne ve Kilise doktrinleri'ne insanın duyumları'nın ve sübjektif bilincinin aşağısında yer veriyordu. Mistisizm feodal toplumun manevi hayatında resmi dine çok kere bir karşı koyma tarzı olmuş; Tanrı'ya inanan insanın kişisel davranışı, feodal ideoloji ve feodal toplum sisteminin eleştirisi halini, hatta bunlara karşı mücadele halini almıştı. Fakat mistiklerin Bonaventura ve Clairvaux tarzında reaksiyoner bir kanadı da vardı. 13. yüzyıl'da iskolastiğe karşı, İbni Rüşt'ün insan ruhunun ölümlüğüne ve bütün insanlarda ortaklaşa bir aklın varlığına ilişkin öğretileriyle beslenen güçlü bir akım ortaya çıktı. Bu kavramlar, anti-iskolastik bir savaşçı olan, ve 1282'de öldürülen Brabantlı Siger tarafından Paris Üniversitesi'nde cesaretle geliştirildi. 12. yüzyıl'ın ilk başlarında, dinden sapışlara, klerikalizme ve yeni felsefi görüşlere karşı savaşmak üzere Dominiken ve Fransisken tarikatları kurulmuştu. Bu iki tarikata mensup bilginler, 12. yüzyıl'da, Aristoteles'in öğretilerini, Katolik ideolojiye uygun hale getirmek amacıyle ıslah ederek, Papa IX. Gregory'nin tasarısını yürürlüğe koydular. 13. yüzyıl'da, Orta Çağ felsefesi'nde, öncesine oranla bir yükseliş görülmekle birlikte, bin yılı aşan gelişmenin sonuçları, gerek felsefe, gerekse bilim bakımından zayıftı; çünkü, en büyük düşünürler bile, hakikatten çok dini haklı gösterme yol ve çareleri ile ilgileniyorlardı; Orta Çağ toplumunun papaz rejimi, bu dar kafalı çerçevenin ötesine geçecek kadar cesur kimselerin hareket ve düşüncelerine zincir vurmuştu. Ancak yeni kapitalist üretim tarzı ve bilimin teorik ve pratik yeni değerlendirmeleri ortaya çıktığı zamandır ki, Batı Avrupa'nın önde gelen şahsiyetlerinin düşüncesi Orta Çağ felsefesi'nin bağlarından kurtulabilmiştir.

BATICILAR, 1840'lardaki bir Rus sosyal düşünce eğilimi'nin önericileri. Feodal geri kalmışlığın tasfiyesi, Rusya'nın da «Batı»nın yanısıra, yani burjuva yoldan gelişmesi için çağrıda bulunmuşlardır. 1840'ların ortalarında, Batıcılar'ın Moskova grupunda A. Herzen, T. Granovski, N. Ogaryov, V. Botkin, K. Kavelin, N. Ketcher ve Y. Korsh bulunuyordu. V. Belinski bunlarla yakın ilişki kurmuştu. I. Turgenev, P. Anenkov ve I. Panayev de Batıcılar'ın görüşlerini benimsemişlerdi. Batıcılar, otokratik feodal sistemi mahkûm ediyorlardı ve objektif bakımdan bir burjuva muhteva taşıyan bir görüşü, Rusya'nın Avrupalılaştırılması görüşünü savunuyorlardı; fakat kendi aralarında ayrılıklar da vardı. Birlikte girişilen hareket estetik, felsefi ve daha sonra da sosyo-politik sorunlardaki polemiklerle gölgelendiyse de, ilkin, tartışmalar Batıcı grupların dışına taşmadı. Fakat, 1840'ların sonlarına doğru, iki temel eğilim kristalize oldu. Belinski, Herzen ve Ogaryov materyalist devrimci demokratlar ve sosyalistler olarak ortaya çıktılar; Kavelin, Botkin Korsh ve diğerleri ise dini ve idealizmi savunuşlarıyle siyasi sorunlarda burjuva-toprak sahibi liberalizm çizgisini yansıtır oldular. Günümüzde bazı tarihçiler, Rus sosyal düşünce tarihini tahrif etmekte, bu terimin muhtevasını bozarak Cadet'ler (Anayasacı-Demokratlar) ile Menşevikler'i Belinski ve Herzen'i izliyen Batıcılar olarak, Bolşevikleri ise Slavcılar'ın ideolojik mirasçıları olarak göstermeğe çalışmaktadırlar.

BATIL İNANÇ, asılsız inanış anlamına gelen bir terim. Burjuva ve teolojik metinlerde, Batıl İnanç genel ve hakiki inancın karşıtı olarak kullanılır ve ilkel büyü (sihir) ile birleştirilir. Bir dine mensup olan bir kimse, başka dinlerin dogmalarına ve ritüellerine Batıl İnanç olarak bakma eğilimi gösterir. Marksist ateizm, dinsel inanç ile

Batıl İnanç arasında bir fark kabul etmez.

BATURİN, PAFNUTİ SERGEYEVİÇ (1740-1803), Rus Aydınlanma'cı, deist; *Issledovaniya knigi o zabluzhdeniyakh i istine, 1790,* ve *Kratkoye povestvovaniye o aravlyanakh,* 1787, adlı kitapların yazarı. Sözü geçen ilk kitabı, Saint-Martin'in *Des erreurs et de la vérite ou des hommes rappelés au principe universel de la science* adlı kitabındaki görüşleri tahlil eden felsefi bir polemiktir. Baturin'in kitabı, Saint-Martin'in adı geçen kitabını kendilerine ideolojik bir silâh yapan masonların dinsel mistisizmini eleştirir. Baturin, o zamanki tabiat bilimlerine dayanarak, tabii fenomenin materyalist bir açıklamasını yapmış; kozmogoni'de güneş merkezcilik'i, madde ve hareketin sakımı kanununu savunmuş, bundan başka, gözlem ve tecrübe verilerine önde yer vererek, materyalist bilgi teorisini desteklemiştir. Mistiklerin cisimsel-olmıyan cevher öğretisini reddetmiştir. Baturin'in materyalizmi karakter itibarıyle metafizik, biçim itibariyle deist'tir. Baturin tabiat bilimlerinin gelişmesinin ve tabiat bilimi eğitiminin şampiyonluğunu yapmış, «adaletli» kanunlar'dan ve hümanizmadan yana olmuştur.

BAUMGARTEN, ALEXANDER GOTTLIEB (1714-62), Alman filozof; Leibniz ve Wolff'un tilmizi, *Meditationes philosophicae de non-nullis ad poema pertinentibus* (1735) adlı kitabında, akılla varılan bilgiyi ele alan mantık'a karşı, güzel'i ve güzel'in artistik biçimleri içinde tasvirini ele alan duyumsal bilgiyi belirtmek için «estetik» terimini ileri sürer. Baumgarten'in tamamlanmamış olan *Aesthetica* adlı kitabı (Cilt I, 1750; Cilt 2, 1758) duyumlar yoluyle elde edilen bilgi problemlerini ele alır. Baumgarten, bir bilim olarak estetik'in kurucusu sayılmazsa da, ileri sürdüğü kavram, bu alanda o zaman revaçta olan düşünce tarafından desteklenerek geniş ölçüde uygulanmıştır.

BAYLE, PIERRE (1647-1706), gazeteci, şüphecilik filozofu; Fransız Aydınlanmacılığının temsilcilerinden. Sedan Akademisi ve Rotterdam Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yapmıştır. Katoliklik ile polemiğe girmiş, sonunda dinin aleyhine dönmüş ve dinsel hoşgörünün savunuculuğunu yapmıştır. Hiçbir zaman bir ateist olmamakla birlikte, din karşısında kayıtsızdı; din karşısındaki bu kayıtsız karakterini Voltaire isabetle tasvir ederek, Bayle'nin inançsız bir kişi olmıyabileceğini, fakat başkalarını inançsızlaştırdığını belirtir. Bayle, mitolojinin bir çeşidi olarak Hıristiyan doktrininin eleştirici bir incelemesini vermiştir. Bayle'nin kanıtları, kökünü Descartes'çı şüphe ilkesinden alan, ve Marx'a göre, bütün metafizik ve teolojik inançları küçümsiyen bir şüphecilik'e dayanır. Bayle, etik problemlerin din tarafından denetlenmesi gerektiğini beyan eder. Bütünüyle ateistlerden oluşan bir toplumun mümkün olduğunu savunmuştur. Yazıları, özellikle de *Dictionnaire historique etcritique et critique* adlı eseri 18. yüzyıl Fransız materyalizmine kılavuzluk etmiştir.

BEBEL, AUGUST (1840-1913), Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularından marksizmin önde gelen propagandacı ve teorisyenlerinden; tarihsel materyalizmin bir temsilcisi. Kadının toplum içindeki yeri problemine ilişkin incelemesi özel bir değer taşır. *Die Frau und der Sozialismus (Kadın ve Sosyalizm)* (1879) adlı eserinde, üretim tarzının değişmesiyle aile ilişkilerinin de değişikliğe uğradığını, kadının sosyal eşitsizliğinin özel mülkiyetin egemenliğinden ileri geldiğini göstermiştir. Özel mülkiyetin doğuşu «kadının küçümsenmesine, hattâ hor görülmesine yol açmıştır». Kadınlığın kurtuluşu, sömürünün ve sosyal baskının ortadan kalkması genel probleminin bir yanı-

dır. Bebel bir ateist militan olarak, dinsel öğretileri tahlil etmiş, ve dinin çok kısa vâdede bir mutluluk vaadettiğini, «bir egemenlik aracı» olarak yönetici sınıflara yarıyan bir illüzyon yarattığını göstermiştir. Bebel, burjuva ideolojisine aktif bir şekilde karşı çıkmış bir şahsiyettir; Malthus'culuk'u, felsefî idealizmi ve revizyonizmi teşhir etmiştir. Bernstein'in görüşlerinin proletaryaya esasta düşman olduğunu ilk kavrıyanlardan biridir. Bazı taktik hatalarına ve önerilerinde düştüğü yanlışlıklara rağmen teorik ve pratik çalışmaları işçilerin sosyal baskıya karşı yürüttükleri mücadeleye büyük hizmetlerde bulunmuştur.

BEHAVİYORİZM, felsefî bakımdan pragmatizme dayanan modern bir psikoloji akımı. Behaviyorizm, E.L. Thorndike (1874-1949) tarafından hayvanların davranışları konusunda yapılan araştırmaların sağladığı malzemeye dayanılarak, Şikago Üniversitesi'nden J. B. Watson (1878-1958) tarafından 1913'de başlatıldı. Watson'un teorisini K.S. Lashley (1890-1958) ve A.P. Weiss (1879-1931) da paylaşıyorlardı. Psikoloji'deki mekanist akımı devam ettiren Behaviyorizm, psikolojik fenomeni organizmanın reaksiyonlarına indirger; davranış ve bilinci özdeşleştirir; uyarma ve refleks arasındaki ilişkiyi bilincin tek temeli olarak görür. Behaviyorizm'e göre, bilgi, organizmaların (insan dahil) şartlı reaksiyonlarını ifade eder. Watson'un teorisi, 1930'larda, en geniş anlamıyla «şartlandırma» olarak bilinen yeni-behaviyorizm teorileri tarafından geride bırakıldı. Yeni behaviyorizm'in temsilcileri Clark Hull (1884-1952), Edward Tolman (d. 1886) ve Edwin Guthrie (1886 - 1959) idi. Bu teoriler, Pavlov'cu öğretinin etkisi altında gelişmişti. Gerek terminolojilerini gerekse davranış biçimlerinin sınıflandırılmasını Pavlov'dan alan yeni-behaviyoristler, Pavlov doktrininin materyalist temellerinin yerine operasyonalizmi ve mantıksal-pozitivizmi koyarlar. Şartlı refleksleri ele alışlarında, beyin korteksi'nin davranış'ta ki rolünü dikkate almazlar. Çağdaş Behaviyorizm, «aradeğişkenler» (maharet, uyarı ve potansiyel tutukluk, eksiklik, v.s.) adını verdiği şeyi işin içine sokarak uyarım-reaksiyon formülünde değişiklik yapmıştır. Fakat, bu, Behaviyorizm'in mekanist ve idealist mahiyetini değiştirmez.

BELİNSKİ, VİSSARYON GRİGORYEVİÇ (1811-48), Rus devrimci demokrat, edebiyat eleştirmeni, Rus gerçekçi estetik'in kurucusu. Belinski'nin ortaya çıkışı, Rus kurtuluş hareketinde asalet'in yerini *raznoçintsi*'nin (orta sınıfın ve meslek tabakalarının) alışını işaret eder. Belinski, Sveaborg'da bir doktor aileden dünyaya geldi; 1829'dan 1832'ye kadar Moskova Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi yaptı. 1833'de, önemli ilk yazısı «Edebî arzular», *Teleskop* dergisinin edebiyat ekinde yayımlandı. 1838'den 1839'a kadar *Moskovsky Nablyudatel* dergisini yönetti; 1839'un sonlarında St. Petersburg'a geçerek *Otechestvenniye* dergisinin edebiyat eleştirisi bölümünü deruhte etti. 1846'da, *Sovremennik*'in baş eleştirmeni oldu, ama 1847'de sağlık nedeniyle yurt dışına çıkmak zorunda kaldı. Ertesi yıl, S. Petersburg'da veremden öldü. Yaptığı çalışmalar, ideolojik bakımdan, otokrasi ve toprak köleliğine karşı Rus sosyal düşünürlerinin yeni mücadele yolları araştırmaya, henüz yeni yeni bir sosyal gelişme teorisi kurmaya başladıkları döneme rastlar. Belinski'nin ideolojik evriminin aşırı karmaşıklığı ve keskinliği işte buradan gelir. Belinski 1840'larda, köylülüğün mizacını yansıtan devrimci demokratik bir görüşe varmış; sosyalizm, ateizm ve materyalizmle derinden ilgilenmeye başlamıştı. Buysa, onun, davranışının, 19. yüzyıl felsefi ve sosyo-politik doktrinleri (bak. Fichte; Schelling; Hegel; Feuerbach; Sol-Hegel'ciler; Sosyalizm.

Ütopyacı; Marx) tarafından formüle edilmesine yol açtı. Belinski felsefi bir eser yazmamıştır, ama bütün denemeleri, felsefi problemleri ele alır. 1837 ile 1839 yılları arasında Hegel'in hararetli bir destekleyicisi olarak, onun «was wirklich ist, das ist ver nünftig» «gerçek olan rasyonel olan'dır») sözünü siyasi bir muhafazakârlık, Rus otokrasisiyle uzlaşıcı bir anlayış içinde yorumlamıştır. İnkâr fikrini, köhne ve akla aykırı olan her şeye karşı mücadele ilkesini ileri sürdüğü zaman sona eren bu dönemde bile, Belinski'nin bütün düşüncesi, insan ve toplum hayatını yöneten kanunları anlamaya yönelmişti. Belinski, 40'larda materyalizmde karar kıldı. Madde ile düşüncenin birliği problemine eğilen Belinski «spiritüel», «fiziksel'in faaliyetinden başka bir şey değildir» diye belirtir. Bundan başka, insanla çevre arasındaki karşılıklı etki sürecinde bilincin önemli rolünü de işaret eder. Hegel'ci sistemin tutuculuğunu reddeden Belinski, diyalektikte, bilimsel araştırma ve devrimci aksiyon metodunun temellerini ve hakiki bir «tarih felsefesi» nin tohumlarını bulur. Objektif hukuk, ki kendisi onu, tüm insansal faaliyeti baştan sona etkiliyen ve büyük adamların aksiyonlarında ifadesini bulan bir şey olarak tanımlamaktadır, Belinski'nin düşüncesinde merkezi bir yer tutar. Aynı zamanda, bu objektif hukuk Belinski'nin Rus tarihinin problemlerine (Peter I'in rolü v.s.) yaklaşımının ve dünya tarihinin metodlarıyle ilişkisinin temelidir. Objektif hukuk realite ve ideal arasındaki korelasyonu açıklayışının esasını teşkil eder. Belinski «varlıklıyla yoksulun, Çar'la uyruklarının var olmıyacağı, kardeş insanların var olacağı» adaletli bir toplum sosyalist anlayışını benimsemiş olmakla birlikte, Batı Avrupa'lı bazı sosyalistlerin reformcu tasarılarını şüpheyle karşılamıştı. Yeni toplumun «zamanla, şiddetli karışıklıklar olmadan, kan dökülmeden» pek kurulacağa benzemediği fikrindeydi. Fakat kendisi de, sosyalizmin kaçınılmazlığına ilişkin bilimsel bir anlayışa varmış değildir. Gelecekteki ahlâkın temeli olacak ilk Hıristiyanlık fikirlerinin kendisine çekici gelmesi bundan ötürüdür. Burjuva sisteminin feodalizme oranla ilerici mahiyetini kabul etmiştir; Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu âcil görevlerin ataerkil, efendi-serf yaşayış biçimlerinin (en başta da bizzat serfliğin) yıkılması ve bir takım burjuva demokratik reformların kanunlaştırılması olduğunu söylemiştir. Bunu hareket noktası yaparak «halkın duygularının resmi yansıması» biçimindeki fikirlere karşı amansız bir savaş açmış, Rusya'nın ataerkil geçmişinin Slavcı idealizasyonunu alaya almıştır. Belinski'nin devrimci demokrasisi, 19. yüzyıl Rus demokratik basınının sansürden geçmemiş, en iyi yazılarından biri olan «Gogol'e Mektup»da (Haziran, 1847) en devrimci ifadesini bulmuştur. Belinski bu mektubunda, toprak köleliğinin derhal ortadan kaldırılması için çağrıda bulunmuş, ayrıca monarşist, dinsel ideolojiye hücum etmiş, otokrasiyi, Ortodoks Kilisesi'ni eleştirmiştir. Tarihsellik anlayışı, onun estetik yargılarının bir karakteristiğidir. Tarihselliği, realitenin tipik özelliklerini imaj yoluyla yansıtması bakımından, sanatın özü ve spesifik yanı olarak gören Belinski, reaksiyoner romantizme ve didaktik fiksiyona çok şiddetli hücumlarda bulunmuş, Puşkin'in eserlerinin temelini kuran gerçekçilik ilkeleri ile Gogol'ün önderlik ettiği «tabii okul»u savunmuştur. Halka yakınlık kavramı ve sanatta gerçekçilik arasında bağlılığı vurgulamıştır; edebiyatın eğitimden geçmiş «zümre» ile halk kitleleri arasında köprü kurulması bakımından taşıdığı sosyal öneme ve hakiki bir sanatçının temel bir niteliği olarak «çağdaşlık ve sempati» ye ve ilerlemeye dair önemli düşünceler ileri sürmüştür. Estetik'in gelişmesinde, Belinski'nin ar-

tistik görüşlerinin büyük hizmetleri olmuştur.

BELİRLENMECİLİK VE BELİRLENMEZCİLİK, bak. *Determinizm ve Endeterminizm.*

BELLERS, JOHN (1654-1725), İngiliz küçük burjuva ütopyacı, ekonomist, filantropist. Çalışmaları değer-emek teorisinin habercisi olmuştur. Merkantilistlerden farklı olarak, emeğin verimliliğinin artması ve mevcut üretim tarzının değişmesi gereğini önemle vurgulamıştır. *Proposals for Raising a College of Industry of All Useful Trades and Husbandry* (1695) adlı eserinde, üretim araçlarının kollektif mülkiyeti ve «çalışmıyan yemez» ilkesi uyarınca, emeğin rasyonel organizasyonu temeline dayanan bir plân hazırlamıştır. Sosyal güvenliği ve mesleki eğitimi savunmuştur.

BEN (felsefe'de), süje'nin aktif ve düzenleyici ana faktör olduğunu ileri süren idealist sistemlerin merkezi nosyonu. Bu sistemlerde, Ben, zihinsel yeteneklerin mutlak bağımsız taşıyıcısı olarak görülür. Ben nosyonu, Descartes'ten bu yana, felsefi sistemlerin konstrüksiyonunda «köken» problemine sıkıca bağlıdır. Descartes'a göre rasyonalist düşüncenin sezgisel ilkesi olan Ben, düşünen cevherdir. Her türlü cevheri reddeden Hume ise, Ben'i bir algı toplamına indirger. Kant, özalgı'nın, kesin buyruk'un taşıyıcısının transandantal birliği olarak gördüğü saf Ben'i, tekil ampirik Ben'in karşısına koyar. Fichte Ben'i şöyle mütalaa ediyordu: bizzat kendisini ve her varlığı kendi Ben-olmıyan'ı olarak ortaya koyan mutlak yaratıcı ilke. Bir objektif idealist olan Hegel, Ben'i başlangıç noktası olarak alan bütün bu girişimleri reddederek, Ben'i, objektif kendinin - bilinci'nin mutlak bir bütünlüğü olarak açıklamaya çalışmıştır. Ben'in mutlaklaştırılması, sübjektif idealist en son akımlarda (yani, bak. ampiriokritisizm; yeni-pozitivizm; varoluşçuluk) ifadesini bulur. Sübjektif idealist «Ben» görüşlerinin en aşırı biçimi solipsizm'dir. Freud (bak. Freud'culuk) insanı biyolojikleştirir ve onu «Ben»e ve «Üst-Ben»e ayırır. Marksizm, Ben'in irrasyonalist açıklamalarının karşısına materyalist insan kavramını koyar. İnsansal Ben'in özünü yalnızca sosyal ilişkilerde gören marksizm, şunu ispat eder ki, insan sosyal ilişkilerin, bütün maddî ve manevî kültürün tek yaratıcısıdır, ve bundan dolayı da, bir bütün olarak tabiatın gelişmesini taçlandıran varlıktır.

BENCİLLİK, başkalarının yada toplumun menfaatlerini değil, kendi kişisel menfaatlerini merkez olarak kabul eden bir davranış tarzı. Bencillik, bireyciliğe derinden bağlıdır. Daha başka filozofların yanısıra, Alman filozof Striner, Bencillik'i bilimsel olarak meşrulaştırma denemesine girişmiştir. Sosyalist toplumda, Bencillik, büyük bir kusur ve kapitalizmin bir kalıntısı olarak görülür.

BENTHAM, JEREMY (1748-1832) İngiliz ahlâkçı ve hukuk yazarı. Etik teorisinde, ahlâkı, aksiyonun yararlılığıyla (bak. Faydacılık) özdeşleştiren Bentham, insan davranışlarının bütün motiflerini zevke yada ıstıraba indirger. Bentham'a göre, herhangi bir aksiyonun sonunda meydana gelen zevk yada ıstırap ölçüsü matematiksel olarak hesaplanabilir. Bentham tarafından, ahlâkın böyle metafizik ve mekanik bir tarzda ele alınışı (hedonik kalkülüshaz hesabı) kendisini kapitalist toplumu savunmaya götürür. Bentham'a göre, bir bireyin özel menfaatlerinin tatmini (bencillik ilkesi), «en geniş çoğunluğun en büyük mutluluğu»nu (özgecilik ilkesi) sağlıyan bir yoldur. Bentham, tabiî hukuk teorisini eleştirir. Bentham. Tanrı kavramı ve yeryüzündeki yöneticiler arasında bir benzetme yaparak tabii dini ve Tanrı kavramını

reddetmekle birlikte «içe doğan din» görüşünü savunmuştur. Bentham epistemoloji'de bir nominalistti. Başlıca eseri *Deontology or the Science of Morality*'dir (1834).

BENZEYİŞ, öz'ün dış görünümleri, yada, daha tam olarak, şeylerin duyum yoluyla doğrudan algılanan bazı özellikleri. Beliriş'te sübjektif faktör, onun şeylerin özünün sadık olmıyan, çarpık ifadesini vermesi olgusunda yatar (suya daldırılan bir çubuğun kırıkmış, gibi görünmesi, v.s.) Fakat, Benzeyiş'i tamamen sübjektif olarak almak yanlıştır; çünkü, daima şu yada bu biçimde bir görünümü olduğu objektif realiteye bağlıdır. Realiteyi yansıtan sübjektif faktörün kendisi de, çoğu kere objektif faktör tarafından belirlenir. Bilgi'nin görevi, Benzeyişi realiteye indirgemek, realitenin Benzeyiş'te nasıl tezahür ettiğini açıklamaktır (bak. Öz ve Görünüş).

BENZEMEZ, eşit olmıyan, benzer-olmıyan, ayrı, farklı. Benzemez terimi, 19. ve 20. yüzyıl mantıkı'nda kavramlarla ilişkili olarak kullanılır. Genel özelliklere sahip bulunmıyan ve böyle olduğu için de pek fazla genelleştirilemiyen obje kavramları için farklı ve karşılaştırılamaz terimler verilir (örneğin, kare ve ideoloji, metal ve parlak lık). Leibniz'de olduğu gibi, bazen ayırma ifadeleri («ısı renkle aynı şey değildir»; «her insan hayvandır, ama insan ile hayvan aynı değildir») Benzemez olarak tasvir edilir. Herbert gibi bazı psikologlar Benzemez terimini duyum organlarının farklı duyumlarını, örneğin tatlı ile sıcağı ifade etmek için kullanırlar.

BENZER PARÇALAR, bak *Homoeomeri.*

BERDAYEV, NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ (1874-1948), Rus burjuva mistik filozof, varoluşçu, «yeni-Hıristiyanlık» akımının kurucusu, Vekhizm'in ideologu. Berdayev, ilkönce, «legal marksizm»in bir temsilcisi iken, daha sonraları, 1905'de marksizmin «eleştrisel değerlendirmesi» onu devrime doğrudan (direct) muhalefete götürmüş, yeni-Kant'çı hevesleri yüzünden Tanrı-arayıcılık'a ve mistisizme sürüklenmiştir. Berdayev işçilerin kurtuluşu uğruna yürütülen sınıf mücadelesinin yerine, insanın din yoluyla, «içsel», «manevi» kurtuluşunu koyar (*Filosofiya Svobody, 1911; Smysl Tvorchestva,* 1916, v.s.). 1917 Ekim devriminden sonra yurtdışına çıkan Berdayev, kararsız entelektüelleri mistizmin kucağına düşürecek bir teori kotarmaya koyuldu. Kapitalizmi «insansal - olmıyan bir sistem» olarak, ilk Hıristiyanlık'ı da bir «sömürme silahı» olarak ilân eden bu teori «komünizm gerçeği»ni üretimin sosyalleştirilmesi sınırlarını geçmemek kaydıyle kabul ediyordu. Berdayev, marksizmin kişisel faaliyet ve özgürlük problemini çözemiyeceğini, çünkü, sosyalizmin bireye sınıf kavramının aşağısında bir yer verdiğini ileri sürüyordu. Berdayev'e göre, bu problem, Hıristiyan varoluşçuluk yada personalizm tarafından çözülmüştür. Ona göre, biricik realite süj'enin «varoluş»udur; süje'nin yaratıcılığı ruhsal derinlik»ten gelen «mutlak özgürlüğe dayanıyordu; öte yandan, bu yaratıcılığın özü güya «ilâh - insanlık'ın diyalektiği»dir; Tanrı'nın insanda, insanın da Tanrı'da kendisini göstermesinin sırrı da buradaydı. Berdayev bu «tanrısal insansal yaratıcılık»ın gerçekleştiği yer olarak, yeryüzünde bütün yaratıcı faaliyetin kendisini gösterdiği «yeni Orta Çağlar»ı, yani «dördüncü boyut» içindeki «sonraki-hayat»ı gösterir (*Ya i mir obyektov,* 1934; *Opyt eskhatologicheskoi metafiziki, Tvorchestvo i obyektiyatsiya,* 1947, v.s.) Berdayev'in felsefesinin reaksiyoner mahiyeti, daha ziyade, *Filosofiya neravenstva* (1947) adlı başlıca eserinde ortaya çıkar;

1923'de yayımlanan bu eserde, eşitsizliğin hayırlı ve doğru bir şey olduğu, savaşın da insanlığın yaratıcı faaliyetinin temelini teşkil ettiği ileri sürülmekteydi.

BERGSON, HENRI (1859-1941), Fransız idealist filozof; sezgicilik'in temsilcisi. 1900'de College de France'da profesör olmuş, 1914'de Akademi üyeliğine seçilmiştir. Bergson idealizminin merkezi kavramı, her şeyin temeli ve kökeni olan «saf», yani maddî-olmıyan «süre»dir *(duration)*. Madde, zaman ve hareket kendilerinde «süre»yi *(duration)* algıladığımız çeşitli formlardır. Süre *(duration)* bilgisi, «bilme fiili»nin realiteyi yaratan fiille çakıştığı mistik «algı» yada «bilme» olarak anlaşılan sezgiyle elde edilebilir. Bergson diyalektiğin karşısına biyolojik idealizm'den (bak. Vitalizm) alınmış kavramların genelleştirilmesine dayanan kendi doktrinini, «yaratıcı evrim» doktrinini koyar. Toplum üzerine görüşlerinde, Bergson, bir sınıfın başka bir sınıf tarafından ezilmesini «tabii» bir hal olarak, savaşı da kaçınılmaz bir «tabiat kanunu» olarak meşrulaştırmıştır. Felsefesi, irrasyonalizm'in canlı bir ifadesidir. Başlıca eserleri: *Essai sur les données immédiates de la consience* (1889), *Matière et mémoire* (1896); *L'évolution créatric* (1907), *La pensée et le mouvant* (1934), v.s.

BERKELEY, GEORGE (1685-1753), İngiliz filozof, sübjektif idealist, 1734'de Cloyne (İrlanda) Psikoposu olmuştur. Başlıca eseri *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge (Beşeri Bilginin İlkeleri Üzerine Bir Deneme)*'dir (1710). Berkeley, insanın kendi idelerinden (duyumlar) başka hiçbir şeyi doğrudan algılıyamıyacağı öncülünden hareket ederek, şeylerin ancak algıladıkları için var oldukları *(esse est percipi)* sonucuna varır. Berkeley'e göre, ideler pasiftir. Bu ideler cisimsel- olmıyan bir cevher, bir bilinç tarafından, aktif olan ve aynı zamanda ideleri meydana getiren bir bilinç tarafından algılanırlar. Solipsizm'e düşmemek için çabalıyan Berkeley, bunun için «spiritüel cevherler»in çokluğunu ve «kozmik zihin» in, Tanrı'nın varlığını kabul eder. İdeler Tanrı'mn zihninde potansiyel olarak, insan zihninde ise fiili olarak bulunurlar. Daha sonraları, Berkeley, Yeni-Platon'culuk'a yaklaşan bir tavır alır. Ateizmi ve materyalizmi çürütmeye çalışır, iç çelişmelerle yıprandığım ve bilgi'nin araştırılmasında bir işe yaramadığını ileri sürdüğü madde kavramına hücum eder. Onun madde hakkındaki eleştirisinin temelini teşkil eden şey, idealist nominalizm'dir. Berkeley, Locke'un birincil ve ikincil özellikler teorisi'ni (ayrıca, bak. Locke) reddederek, bütün özelliklerin sübjektifliğini ilân etmiştir. Bilimin dünyayı kavrama imkânını reddeden Berkeley, bilimcilerin görevi «şeyleri» cisimsel nedenlerle açıklamak değildir, onların görevi tabiatın yaratıcısının dilini anlamaya çalışmaktır. diyordu. Bunlara dayanarak Newton'un mutlak mekân teorisini reddediyor; yerçekimi teorisine, maddi cisimlerin hareketini tabiî nedenlerle açıklıyan doktrin olarak hücum ediyordu; çünkü, Berkeley'in kendi teorisine göre, sadece spiritüel cevherler aktif olabilirdi. Kendisi, Leibniz ve Newton'un sonsızca -küçük- hesabı'nı *(infinitesimal calculus)* da kabul etmiyordu; çünkü «gerçek mekân»ın sonsuz bölünebilirliğini kabul etmek, kendi felsefesinin temel postülasıyla çelişmeye düşmek olurdu. Berkely'in felsefesini diriltmek için 19. yüzyıl'dan bu yana çaba gösteren idealist birçok okul onun fikirlerini aktarmıştır: immanantizm; ampiriokritisizm, pragmatizm. v.s. Lenin, Berkeley felsefesini ve onun 20. yüzyıl'daki izleyicilerini *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de eleştirmiştir.

BERNAL, JOHN DESMOND (1901-), İngiliz fizikçi, tanınmış sima. Kıraliyet Akademisi (1937'den beri) ve SSCB. Bilim Akademisi (1958'den beri) dahil, birçok ülkelerdeki akademilerin üyesi. Lenin Enternasyonal Barış Ödülü'nü almıştır (1953). Bernal fizik, kimya, kristalografi alanlarındaki çalışmalarının yanısıra çeşitli eserler de yazmıştır (*The Social Function of Science*, 1939; *Science and Society*, 1953; *Science in the History of Society*, 1954). Bernal bu eserlerinde bilimin felsefi değerini ve insan tarihindeki rolünü, sömürü temeline dayanan bir toplumda bilimin gelişmesindeki çelişkileri ve sosyalist toplumda bilimin ilerleyişini ortaya koyar, bilimin bir bütün olarak elde ettiği başarıların genel bir özetini verir. Bernal'in bilim alanındaki tahlilleri diyalektik materyalizme dayanır. *World Without War* (1958) adlı eserinde, bilimsel buluşların insanlığın yararına barışçı bir tarzda kullanılması tasarılarını ele alır.

BERNSTEİN, EDUARD (1850-1932) Alman Sosyal-demokrat, işçi sınıfı hareketinde reformculuğun başlatıcısı ve sistematik bir teori olarak revizyonizm'in kurucusu *Sosyalizmin Problemleri ve Sosyal-demokrasi'nin Görevleri* başlıklı bir dizi yazıda (1897-1898), marksizmin felsefe, ekonomi politik ve bilimsel sosyalizm teorisi'nin temel postülalarını revizyona uğratmıştır. «Kant'a dönüş» sloganını ortaya atan Bernstein, marksist diyalektik ile Hegel'ci diyalektiği aynı şey olarak görmüş; felsefenin temel problemine tutarlı bir materyalist çözüm getirilemiyeceğini ileri sürmüş; sosyalizmi sadece ahlâki ve etik bir ideal olarak görmüştür. Bernstein proletarya diktatörlüğünü reddeder; sınıf mücadelesinin ortadan kaldırılması teorisini savunur, kapitalizm çerçevesi içinde işçi sınıfı yararına ufak reformlardan başka bir hedef kabul etmez. Bernstein'in «sonuç... hiçtir, hareket her şeydir» sözü buradan gelir. Plehanov, Bernstein'in revizyonist fikirlerini çürütmek için büyük emek sarfetmiştir. Lenin, Bernstein revizyonizminin Rusya'daki izleyicilerini: ekonomistleri, menşevikleri, Enternasyonal'deki revizyonistleri teşhir etmiştir.

BEYİN, sinir sisteminin merkezî kısmı. Hayvanlar ve insanların pisişik hayatı ile dimağın en üst kısımları arasında doğrudan bir bağlılık vardır. İnsan beyninin geniş yarım küreleri, konuşma ve soyut-sesli düşünce organlarıdır. Beyin, ekli (addiditional) intibak reaksiyonlarının, karmaşık değişim ortamında varlığını sürdürme şartlarını arayışın kaçınılmaz olduğu hayvansal yaşayış döneminde oluşmuştur. Merkezî sinir sistemi ve bu sistemin en üst kısımları (Beyin) kontrol organıdır, yani, çeşitli organların faaliyetini koordine eden ve psişik yansımalar yoluyle organizmanın ilişkilerini düzenleyen sistemdir. Felsefe ve bilimler tarihi boyunca, insan *psyche*'sinin, bilinçliliğin mahiyeti probleminde materyalist akımlarla idealist akımlar arasında bir mücadele sürüp gitmiştir. Fakat, merkezî sinir sisteminin, özellikle Beyin'in yapısı ve işleyişi konusundaki biyolojik araştırmaların ilerlemesi, bu problemin çözümünde materyalizmin zaferiyle sonuçlanmıştır. Materyalizmin bu zaferinde, hayvanlarla insanların psişik faaliyetinin reflektör, yani determinatif yapısını ispat eden Seçenev ile Pavlov'un büyük rolü olmuştur. Hayvanlarla insanlar arasında ortak birinci sinyal sisteminden ayrı olarak insanda soyut-sesli-düşünce'ye (yani konuşma'ya) bağlı bir ikinci sinyal sistemi meydana gelmiştir (bak. Sinyal Sistemleri). Beyin'de algı (görme ve duyma) ve konuşma özel merkezleri vardır. Hayvanlara kıyasla, insanın bütün sosyal mahiyeti, söz (konuşma) aracılığıyla karşılıklı ilişkide bulunmayı ve sesli-düşünce'yi sağlıyan yeni morfolojik yapıların oluşmasında ifadesini

bulur. Varlığın spesifik formu ve insanlığın geçmiş tecrübelerinin özümlenmesi (assimilation) beyindeki mekanizmaların mükemmelleşmesine eşlik eder. Hayvanlarda türün tecrübesi, içgüdü biçiminde soydan soya aktarıldığı halde, insanlarda tarihen meydana gelen faaliyet biçimleri bireyin gelişmesi sürecinde özümlenir. Bundan ötürü, müzik ve konuşma için kulağa, yada soyut-sesli düşünce yeteneği, v.s.'ye sahip olma gibi insansal yetenekler beynin morfolojik yapılarının fonksiyonları değil, nispeten istikrarlı nörodinamik yapıların fonksiyonlarıdır. İnsanın psişik faaliyetinin ilerlemesi, hayvanlar dünyası tarihinde olduğu gibi, Beyin'in morfolojik evriminden değil, fonksiyonel yeteneklerinin şaşmayan evriminden doğmuştur. Bu ilerleme, insansal tecrübe formlarının birikmesinin, aktarılmasının ve geliştirilmesinin insanın yaratıcılık imkânını artıran ve zihinsel faaliyetine yardımcı olan otomatik mekanizmaların yaratılmasına varan bir gelişmesine bağlıdır. Beyin faaliyetlerinin, yüksek sinir faaliyetinin klasik psikoloji metoduyla ve elektrofizyolojiyle incelenmesi, sibernetiğin geniş kullanımı sayesinde, modeller metoduyla mükemmelleştirilmiştir. (bak. Sibernetik; Analog Simulasyon). Beyin faaliyetinin taklit edilmesi (simulation) iki ana doğrultuda gelişir: 1) Beyin faaliyetinin ayrı veçhelerinin taklid edilmesi, ve 2) fiziksel faaliyetin nihai ürünlerinin biçimsel yapısının taklidi.

BİÇİMCİLİK, bak. *Formalizm.*

BİLGİ, değişmelere uğrıyan objektif dünyanın kanunlara bağlı objektif ilişkilerinin dil biçimi içinde ve düşünce halinde röprodiksiyonu; insanların sosyal emeğinin ve düşüncesinin bir ürünü. İnsanın pratik faaliyetinin sosyal yapısı ortaya konmadan Bilgi'nin özü anlaşılmaz. İnsanın sosyal gücü, Bilgi'de yoğunlaşmış ve kristalleşmiştir. Bunun böyle olması, felsefe tarihinde objektif idealist sistemler (Platon, Hegel) tarafından Bilgi hakkında ileri sürülen görüşlere, yani insanın sosyal faaliyetinin ürünleri olan Bilgi'nin bağımsızlığı ve kendi kendine belirlendiği yolundaki görüşlere temellik eder. Marksizm-öncesi materyalist epistemoloji'de, Bilgi, bunun tam tersine, bireysel bilme çabasının, bireysel tecrübenin bir ürünü olarak anlaşılıyordu. Sansüalis ilkeye dayanan böyle bir görüş, insanın bilme sürecine, toplum tarafından daha önce işlene işlene meydana getirilmiş «hazır» kavram ve kategorilere sahip olarak başladığı olgusunu açıklıyamaz. Bilgi'nin doğrudan görevi, bu kavram ve kategoriler arasında pratik aksiyon için bir temel olarak başkalarına aktarılabilecek olanları muhafaza ederek, dağınık kavram ve kategorileri evrensel bir biçime sokmaktır. Bu açıdan ele alındığında, Bilgi, şeylerin ampirik, değişken özelliklerini ifade eden vülger nosyonların karşıtıdır.

BİLGİ TEORİSİ, bak. *Epistemoloji; Bilme; Yansıma Teorisi.*

BİLİM, toplumun pratik tecrübesi sırasında doğruluğu ispatlanan ve sürekli olarak dakikleşen bilgi'nin tarihsel gelişme sistemini temsil eden bir sosyal bilinç formu. Bilimsel bilgi'nin gücü, onun genel karakterinde, evrenselliğinde, zorunluluğunda ve objektif hakikatindedir. Sanatın dünyayı artistik imajlarla yansıtmasına karşı, bilim, dünyayı mantıksal-düşünce biçiminde, kavramlar biçiminde ortaya koyar. Realitenin çarptırılmış, fantastik bir tablosunu çizen dinin tam tersine, Bilim elde ettiği sonuçları olgulara dayandırır. Gücünü genellemelerden alan Bilim, arızi katolik olan'ın arkasında objektif kanunları —ki bu kanunların bilgisi olmazsa bilinçli ve amaçlı pratik faaliyet mümkün değildir— bulur ve

araçtırır. Üretimin gerekleri, toplumun gelişmesinin ihtiyaçları Bilim'in ilerletici basit nedensel-sonuçsal ilişkilerin ve temel bağıntılarının keşfinden varlığın ve düşüncenin daha derin ve asli kanunlarının formülasyonuna geçişten ibarettir. Bilimsel bilginin diyalektiği, yeni buluşlar ve yeni teoriler, daha önceki vargıları ilga etmedikleri gibi, bunların objektif hakikatini de inkâr etmezler; eski teorilerin uygulanma sınırlarını çizerler ve bilimsel bilginin genel sistemi içindeki yerlerini belirlerler. Bilim, onu objektif dünyanın gelişmesini yöneten en geniş kanunların bilgisiyle, bilgi teorisi ve bir araştırma metoduyla silahlandıran bir felsefi dünya görüşüne sıkıca bağlıdır. İdealizm ise, Bilim'i agnostisizm'in karanlıklarına sokar ve onu dine bağımlılaştırır. Bugün realiteye doğru bir biçimde yaklaşarak, geniş ve verimli genellemelere imkân veren biricik felsefe diyalektik materyalizmdir. Toplumun üretici faaliyetlerinin ihtiyaçlarından ortaya çıkan ve toplumun sürekli kamçılayıcı etkisine konu olan Bilim, buna karşılık, toplumun gelişme seyrini güçlü bir biçimde etkiler Bugünkü üretim, rolü gittikçe büyüyen Bilim olmaksızın düşünülemez. Komünizmin kurulmasının maddi ve teknik sürecinde, üretime daha da sokulan Bilim, toplumun doğrudan bir üretici gücü haline gelmiştir.

BİLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI, bilimler arasındaki karşılıklı bağlılık; farklı bilimler tarafından incelenen objelerin özelliklerini ve onlar arasındaki bağlılığı yansıtan ilkelerle belirlenen bilgi sistemi içinde bilimlerin yeri. Epistemolojik bakımdan, Bilimlerin sınıflandırılmasının dayandığı ilkeler bilimlerin inceleme konularına göre objektif, yada insanların ihtiyaçları temel alınarak sübjektiftir. Engels *Tabiatın Diyalektiği* adlı eserinde, bilimlerin sınıflandırılmasının diyalektik materyalist ilkelerini ortaya koymuş, sınıflandırma konusunda daha önce girişilmiş olan denemelerin (bak. Saint-Simon; Comte; Hegel ve diğerleri) tekyanlılığına son veren bir sınıflandırmayı geliştirmiştir. Engels bilimler arasındaki karşılıklı bağlılıkları ve geçişmeleri, bu bilimler tarafından inceleme konusu olarak ele alınan maddenin hareket biçimleri arasındaki karşılıklı bağlılık ve iç içe geçişlerin bir yansıması olarak görür. Engels tabiat bilimleri için şu sıralamayı öne sürer: mekanik— fizik— kimya— biyoloji. Bundan başka, Engels tarafından işlenip meydana getirilen Antropojenesis'in emek teorisi, tabiat 'tan insan'a geçişi ve buna uygun olarak da tabiat bilimlerinden sosyal bilimlere ve düşünce bilimlerine geçişi açıklıkla gösterir. Engels dikkatini en çok, farklı bilimler arasındaki geçişmelere (ki bu geçişmeler, hareket biçimleri arasındaki geçişmelere tekabül eder) çevirmiştir; bunu yaparken Engels, daha üst bir hareket biçiminin özünün, onun daha alt hareket biçimleriyle olan bağlantısının bilinmesi suretiyle ortaya çıktığını ifade eden ilkeye dayanır. Hareketin yüksek biçimleri, tarihen, daha aşağı biçimlerden ortaya çıkmış olup bu alt biçimleri içerir. Bilimlerin gelişmesi öyle bir yol izlemiştir ki, bu gelişme içinde, daha önceleri bileşik olmıyan bilimlerle daha genel bilimler arasında ara bilimlerin ortaya çıkması ve bilimlerin farklılaşması, bilimlerin gittikçe bütünleşmesini ve tek bir bütün içinde bileşmesini sağlamıştır. Teknik bilimler (tarım ve tıp dahil), tabiat bilimleri ve sosyal bilimler arasında; matematik, tabiat bilimleri ve felsefe arasında yer alır; matematiksel mantık ise bu ikisinin sınırları arasında yer tutar. Psikoloji üç bilgi alanına bağlıdır (zoopsikoloji ve yüksek sinir faaliyeti yoluyle tabiat bilimleri'ne; lengüistik, pedagoji, sosyal psikoloji, v.s. yoluyla toplum bilimleri'ne; mantık ve bilgi teorisi yoluyla düşünce bilimleri'ne bağlıdır). Sibernetik

özel bir yer tutar: teknik ve matematik bilimler'in bir bölümüne dahil olduğu gibi, tabiat bilimleri'ne (biyoloji ve fizyoloji), sosyal bilimler'e (lengüistik, hukuk, ekonomi), mantık'a, özellikle de matematik'e girer. Bilimde meydana gelen çağdaş gelişmeler, Engels tarafından çizilen orijinal şemada, Bilimlerin Sınıflandırılması şemasında esaslı değişmelere yol açmıştır: tamamıyle yeni bir mikro-dünya bilimi (yardımcı atom fiziği, nükleer, kuantum mekaniği) ortaya çıkmış; arabilimler (biyokimya, biyofizik, jeokimya, v.s.) meydana gelmiştir; eski bilimler bölünmüştür (örneğin, makro-dünya'yı inceliyen bilimler ve mikro-dünya'yı inceliyen bilimler). Sonuç olarak denilebilir ki, bilimler artık tek bir çizgi üzerinde sınıflandırılamaz; bilimlerin sınıflandırılması'nın pek çok kollara ayrılmış olarak yapılması gerekir. Bilimleri, her biri spesifik bir maddi yapıya (substratum'a) sahip bulunan hareket biçimlerini inceliyen daha genel ve soyut bilimlerle özel bilimlere ayırma gereği ortaya çıkmıştır.

BİLİMSEL ÖNGÖRÜ, teorik ve deneysel verilerin genelleştirilmesi ve gelişmeyi yöneten objektif kanunların dikkate alınması suretiyle, henüz deneyden yada gözlemden geçirilmemiş tabii ve sosyal fenomenlerin önceden tahmin edilmesi. Bilimsel öngörü iki türlüdür: 1) Bilinmeyen yada henüz deneysel gözlemden geçirilmemiş fenomenler hakkında olabilir (örneğin, o zamana kadar bilinmeyen karşıt-parçacıklar, yeni kimya elemanları, maden yatakları, v.s. hakkındaki ön tahminler); 2) Gelecekte, belirli şartlar altında ortaya çıkması kaçınılmaz olan fenomenler hakkında olabilir (örneğin, kapitalizmin çöküşünün ve sosyalizmin kaçınılmazlığının Marx ve Engels tarafından önceden tahmin edilmesi; sosyalizmin tek bir ülkede gerçekleşmesinin mümkün olduğuna dair Lenin'in vargısı). Bilimsel öngörü, tabiat ve toplumun bilinen kanunlarının, bilinmeyen yada henüz ortaya çıkmamış fenomenler alanına teşmil edilmesi temeline dayanır. Bilimsel Öngörü, kaçınılmaz olarak, ipotetik unsurları (varsayım unsurlarını), özellikle de somut ve geleceğe ait olaylarla bu olayların tarihleri hakkındaki tahminleri içerir. Bunlar, gelişme seyrinde, daha önce mevcut olmayan nitelikçe yeni nedensel bağıntıların ve imkânların ortaya çıkışıyla belirlenir. Toplum söz konusu ise, bunlar özel bir karmaşıklığı ele almak zorundadırlar, çünkü toplum, bireysel karakterlere ve farklı düşünceye sahip bireylerden meydana geldiği için, beklenmedik durumların ortaya çıkması mümkündür. Bilimsel Öngörü'nün kesin kıstası pratik'tir. Realitenin objektif kanunlarının inkârı (agnostisizm, şüphecilik), sosyal gelişme hakkındaki idealist teorilerin kaçınılmaz sonucu olarak, Bilimsel Öngörü'nün inkârına varır. Bilimsel Öngörü'nün kabulü materyalist tarih anlayışına dayanır.

BİLİNÇ, objektif realitenin sadece insanda bulunan, en yüksek yansıma biçimi. Bilinç, insanın objektif dünyayı ve kendi kişisel varlığını anlamasına aktif olarak katılan zihinsel süreçlerin toplamıdır. Bilinç'in kökeni emektir, insanlığın sosyo-üretim faaliyetidir. Bilinç, kendisi kadar eski olan dilin ortaya çıkışıyla bağıntılıdır. Bilinç'in gelişmesi ve soyut-mantıksal düşüncenin oluşması üzerinde dilin çok büyük etkisi olmuştur. Ancak emek süreci içinde, karşılıklı sosyal ilişkiler içindedir ki, insanlar objelerin özelliklerini farkederler ve bunları ortaya koyarlar; çevreye olan ilişkilerini kavrarlar; kendilerini ondan ayırırlar ve tabiat kuvvetlerini kendilerine hizmet ettirmek üzere, tabiat üzerinde amaçlı bir aksiyon gösterirler. Bundan dolayı, Bilinç, sosyal gelişmenin bir ürünüdür, toplumun dışında varolamaz.

Dil terimleri içinde, soyut-mantıksal terimler içinde işliyen düşünce, obje ve fenomenlerin dış tezahürlerini, duyumsal tezahürlerini yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda bunların anlamlarının, fonksiyonlarının, özlerinin de anlaşılmasını mümkün kılar. İnsanın sosyo-tarihsel faaliyetiyle dilin bir ürünü olan anlama ve bilgi olmadan Bilinç de olamaz. Bir objenin duyumsal imajı, duyum yada kavram, sosyal faaliyet yoluyla elde edilen bilginin sistemi içinde belirli bir anlam taşıdığı için Bilinç'in bir parçasıdır. Dil'de muhafaza edilen bilgi, duyum ve anlam, insanın duygularını, iradesini, dikkatini ve diğer zihinsel fiillerini tek bir Bilinç'te birleştirerek yönlendirir ve farklılaştırır. Tarihen biriken bilgi, politik ve hukuki fikirler, sanat ürünleri, ahlâk, din, sosyal psikoloji, bütün bunlar bir tüm olarak toplumun bilincini meydana getirirler (bak. Sosyal Varlık ve Sosyal Bilinç). Fakat Bilinç soyut-mantıksal düşünce ile özdeş sayılmamalıdır. Genel olarak insansal hayatın olmadığı yerde, zihinsel faaliyet, duygular ve irade diye bir şey yoktur. Eğer insan birbiri ardınca mantıksal işlemler yapmakla kalıp, kendi kavramları ve faaliyeti ile realitenin algıları arasındaki sürekli ilişkiyi hissetmemiş, anlamamış ve denememiş olsaydı, ne realiteyi ne de kendisini anlayıp kavrıyabilirdi. Yani insanın ne Bilinç'i, ne de kendinin-bilinci diye bir şey olmazdı. Öte yandan, Bilinç kavramı ve *psyche* de özdeş görülmemelidir; belirli bir andaki bütün ruhsal süreçlerin Bilinç'te yer aldığını sanmak yanlış olur. Bir takım zihinsel heyecanlar, belirli bir zaman için Bilinç «basamağı»nın dışında kalabilirler (bak. Bilinçaltı). Bilinç tarih boyunca edinilmiş tecrübeleri, bilgileri ve daha önceleri işlenmiş düşünme metodlarını özümleyip yeni amaçlara ve görevlere yönelerek, insanın bütün pratik faaliyetini yönetir ve realiteyi düşünsel biçimde algılar. Biliç'i şekillendiren şey faaliyettir; Bilinç de bu faaliyeti düzenleyerek etkiler. İnsanlar kendi yaratıcı tasarlarını kavrayarak tabiatı ve toplumu, dolayısıyle kendilerini dönüşüme uğratırlar. Bu anlamda, Lenin şunu göstermiştir ki, «insanın bilinci, objektif dünyayı yansıtmakla kalmaz, onu yaratır da» (*Toplu eserleri*, cilt 38, s. 212). Bilinç problemi ve Bilinç'le madde arasındaki ilişki problemi, bilim felsefelerinin ideolojik mücadelesi boyunca en keskin ve temel problemi teşkil etmiştir. Materyalist tarih anlayışı, Marx'a bu problemi ilk olarak bilimsel bir biçimde çözmek ve böylece de hakiki bir bilimsel felsefe yaratmak imkânını vermiştir.

BİLİNÇALTI, bilinçli faaliyet karakteri taşımadıkları halde, bilinçli süreçleri etkileyen aktif zihinsel süreçlerin karakteristiği. Burada, insanın, belli bir anda, üzerinde doğrudan doğruya düşünmediği, sadece önceden bildiği ve düşüncelerinin konusuyla ilintili olan şey, buna eşlik eden düşünceyi etkileyebilir. Bir halin, bir durumun ve otomatik hareketlerin farkedilebilir etkisi (her ne kadar, dolaylı ve bilinçdışıysa da), bütün bilinçli faaliyetlerde Bilinçaltı algı olarak vardır. Dil'in konteksi içinde, ifade edilmemiş, fakat cümlenin esas yapısında yatan bir fikir, bilinçte belirli bir rol oynar. Bilinçaltı'nda esrarlı yada bilinmesi imkânsız hiç bir şey yoktur. Bilinçaltı fenomenleri bilinçli faaliyetin yan ürünleridir; bunlar belirli bir anda, insanın dikkatini üzerine çevirip kontsantre ettiği objelerin kavranmasında doğrudan hiç bir rolü olmayan ruhsal süreçleri içerirler. Bilinç ve Bilinçaltı'nın idealist tarzda nasıl çarpıtıldığı konusunda Bilinçdışı ve Freud'culuk maddelerine bakınız.

BİLİNÇDIŞI,* Otomatik olarak, refleksle, nedeni bilince henüz erişmemiş iken yapılan (korunma reaksiyonları v.s. gibi), yada bilinç tabii yada suni bir biçimde ortadan kalktığı hallerde (uyku hipniz, sarhoşluk, uyur

gezerlik, v.s. halleri) vukua gelen hareketlerin niteliği.** İdealist teorilerde, pisişik faaliyetin özel bölgesi anlamında kullanılan bir terim. Bu teorilere göre, içgüdüler tarafından belirlenen ve bilinçin nüfuz edemediği ebedi ve değişmez istekler psişik faaliyetin bu bölgesinde toplanırlar. Bilinçaltı hakkındaki idealist doktrin, *psyche*'yi üç tabakaya (bilinçaltı, bilinçdışı, bilinç) ayıran Freud'culuk'ta tam gelişmesini bulur. Freud'culuk'a göre, bilinçaltı *psyche*'nin derin temelidir; bireylerin hatta ulusların bilinçli hayatını belirler. Bilinçdışı haz ve ölüm arzuları (saldırganlık içgüdüsü), bütün heyecanların ve heyecan yaşantılarının çekirdeğini meydana getirir. Bilinçaltı, bilinç ve Bilinçdışı'nın sınırları arasında yer alan özel bir bölgedir. Bu bölgeyi Bilinçdışı istekler kaplar ve bunlar bilinç tarafından sıkı bir sansür altına alınır. Bilinç, *psyche*'nin gerçek dünyayla bağlantı noktasında ortaya çıkan sathî bir tezahürdür ve Bilinçdışı esrarlı güçlere bağlıdır. Schopenhauer'in ve diğer idealistlerin teorilerinde Bilinçdışı, bilinçli faaliyetin bilinmesi imkânsız esrarlı temeli olarak ortaya çıkar.

BİLİNEMEZCİLİK, bak. *Agnostisizm.*

BİLME, realitenin insan düşüncesinde yansıması ve yeniden yaratılması süreci; bu süreç sosyal gelişme kanunlarıyla şartlandırılmıştır ve pratiğe sıkıca bağlıdır. Bilme'nin hedefi, objektif hakikate erişmektir. Bilme sürecinde insan, realitenin fenomenleri hakkında bilgi ve kavramlar elde eder; bizi kuşatan dünyayı kavrar. Bu bilgi, dünyayı dönüşüme uğratma, tabiatı insan ihtiyaçlarına tabi kılma amacıyle pratikte kullanılır. Bilme ve tabiatla toplumun pratikte dönüşüme uğraması, tek bir tarihsel sürecin, birbirini karşılıklı olarak şartlandıran ve karşılıklı bağımlılık halinde bulunan iki veçhesidir. Bilme, toplumun pratik faaliyetinde zorunlu bir faktördür; çünkü, bu faaliyet, insanlar tarafından obje ve şeylerin özellik ve fonksiyonlarının bilinmesi temeline dayanılarak yürütülür. Öte yandan, pratik, toplumun üretim faaliyeti içinde bizzat bilme sürecinin zorunlu bir faktörü olarak rol oynar. Maddi dünya hakkındaki bilginin kökenine ve oluşmasına hükmeden objektif kanunların keşfedilmesi ve bilgi teorisine pratiğin sokulmasıyladır ki, bilgi teorisi gerçek bilim haline gelmiştir. Tabiat üzerinde yapılan aktif pratik etki, tabii cevherin egemenlik altına alınması ve şeylerin şu yada bu özelliklerinden üretim amacıyla yararlanılması Bilme'nin kaynağı'dır. Objenin dış görünüşü değil objenin fonksiyonları, objektif cevheri pratikte özümlenerek, insansal bilginin, kavram ve teorilerin malı olur. Bilme, değişik formlarda yer alan, kendi gelişme evre ve dereceleri olan, insanın çeşitli güç ve yeteneklerini içine alan karmaşık diyalektik bir süreçtir. Tecrübeye ve pratiğe dayanan Bilme'nin başlangıcı, kendisini çevreleyen şeyler hakkında insanın duyusal algısıdır. Bunun içindir ki, Bilme sürecinde, «canlı algı»nın, insanın objektif dünya ile olan duyusal ilişkisinin rolü büyüktür. Duyumlar olmadan realite hakkında bilgi edinmek imkânsızdır. «Canlı algı», örneğin duyumlar, algılar, kavramlar, olguların araştırılması, fenomenlerin gözlenmesi gibi formlar içinde yer alır. Duyumlar insan ile objelerin dış nitelikleri arasında bir bağlantı kurar. Sıcak, soğuk, renk, koku, sertlik, yumuşaklık, v.s.'nin ayırt edilmesiyle insan objektif dünyadaki ilişkileri keşfeder; şeyleri birbirinden ayırt eder, ve bizi çevreleyen realite hakkında çeşitli enformasyonlar edinir. Objelere ait imajların algılanması ve bu imajların muhayyilede birikmesi, insanın bu objelerle rahatça iş görmesini ve objelerin dış görünüşleriyle fonksiyonları arasındaki ilişkiyi kavramasını sağlar. Fakat, Bilme'nin du-

yumsal biçimi, ne kadar önemli olursa olsun, objelerin mahiyetine nüfuz edilmesine, realitenin kanunlarının keşfedilmesine tek başına imkân vermez. Bununla birlikte, bu, bilme'nin görevidir. «Canlı algı» ve deney verileri, kavramlar, hükümler, çıkarsama formları halinde ortaya çıkan daha üst derecedeki insansal bilgi kabiliyeti, yani soyut-mantıksal düşünce tarafından düzenlenir ve genelleştirilir. Kavramlar da insanda sosyo-üretici faaliyetin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Objelerin nitelikleri ve fonksiyonları, bu objelerin, insanlar arasındaki sinyal dil faaliyeti sırasında teessüs eden objektif pratik değerleri, kelimelerin anlamlarını ve ifadelerini teşkil eder; öyle ki, insan düşüncesi, objelerin belirli kavramlarını, niteliklerini ve tezahürlerini bu kelimeler aracılığıyla ortaya koyar. Düşüncenin mantıksal işleyişi, çeşitli formlar halinde kendisini gösterir: tümendengelim ve tümevarım, analiz ve sentez, varsayımlar ve teoriler kurma, v.s. Belirli tecrübe verilerinden hareketle şeylerin mahiyeti hakkında genelleştirilmiş fikirler meydana getiren muhayyile, yaratıcı fantezi ve sezgide, Bilme'nin oluşmasında büyük rol oynar. Bununla birlikte düşünce ancak sübjektif fikirler yaratır; ve burada, bu sübjektif fikirlerin realiteye tekabül edip etmedikleri sorusu ortaya çıkar. Bu problem, teorik tartışmalar ve iddialarla değil, fakat her şeyden önce, sosyo-tarihsel pratikle çözülebilir. Sübjektif fikir, Bilme'ni ayrı bir döngüsünü (cycle) tamamlıyarak, pratik sosyal faaliyete direkt yada endirekt temellik etmesi halinde objektif hakikat haline gelir ve tabii yada sosyal güçlerin insan tarafından egemenlik altına alınmasını sağlar. (bak. Hakikatin Kıstası). Çünkü, bilginin, teori ve fikirlerin realiteye uygunluğu sosyo-üretici pratik tarafından doğrulandığı takdirdedir ki, bu bilgilerin, fikir ve teorilerin doğruluğundan söz edilebilir. Şöyle yazar Lenin: «canlı algı'dan soyut düşünceye, buradan da pratiğe —hakikati bilmenin, objektif realiteyi bilmenin diyalektik yolu işte budur» (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 38, s. 117). Bilimsel hakikat, tekil olarak, özel olarak aktarılan bir tecrübeyle değil, en sonunda, sosyal pratikle doğrulanır. Bilgiyi belirleyen şey, bir bütün olarak sosyo-üretici pratik'tir; kendi tarihsel gelişme çizgisi içinde bütün sosyal varlıktır. Hakikat bir süreçtir. Bizzat pratiğin kendisi de, objektif hakikati hatadan ayırmaya yarıyan bir kesinlik taşıdığı ölçüde gelişen bir süreçtir. Bu süreç, tarihin belirli bir evresinde, üretim potansiyeli ve ve üretimin teknik düzeyi tarafından sınırlanmıştır. Bu, aynı zamanda, pratiğin de izafi olduğu anlamına gelir. Bu izafiliğin bir sonucu olarak, pratiğin sürekli gelişme halinde bulunması, hakikatin bir dogma, değişmez mutlak hakikat haline gelmesini imkânsız kılar (bak. Mutlak Hakikat ve İzafi Hakikat).

BİLME'NİN OBJESİ, objelerin belirli şartlar içinde, belirli bir amaçla araştırılan veçheleri, özellikleri ve ilişkileri; bunlar, tecrübe içinde tespit edilir ve insansal pratik faaliyet sürecine girerler. Bilgi'nin gelişme düzenine göre, mahiyeti bir dereceye kadar bilinen fenomenler de araştırmanın objesi olabilirler. Bilgi, böylece, yani objenin daha asli ve daha genel kanunlarına nüfuz edilmesiyle elde edilir; böylece objenin özü daha tam bir şekilde ortaya konmuş bilgi'nin birinci kademesinden ikinci kademesine geçilmiş olur. Bundan başka, obje hakkında edinilen bilgilerin gelişmesiyle objelerin yeni yeni veçheleri keşfedilmiş, ve bu veçheler, Bilme'nin objesi haline gelmiş olurlar. Aynı bir objeyi ele alan ayrı bilimlerde, bilmenin farklı objeleri vardır (örneğin anatomi organizmanın yapısını, fizyoloji onun organlarının fonk-

siyonlarını, tıp da bozukluklarını ele alır). Bilme'nin objesi, bilme'nin kendi objesine ilişkin olması anlamında objektiftir, onun muhtevaları insandan ve insan türünden bağımsız olarak varolurlar. Bilme'nin Objesi'nin seçilmesi bazı hallerde isteğe bağlı, sübjektif görünse de, son tahlilde, sosyal pratiğin gelişme düzeyi ve gerekleri tarafından belirlenir. Bilme'nin objesi, duyumlarda dolaysız verili olabilir yada olmayabilir. İkinci halde, Bilme'nin Objesi, o objenin tezahürlerine dayanılarak araştırılır. Objenin bütünlüğünün ve kendi kendine gelişmesinin bilgisine soyuttan somuta geçen düşünce ile varılır. Bilme sürecinin kendisi de Bilme'nin Objesi olabilir.

BİREY, bak. *Fert.*

BİR ULUSUN SOSYO-POLİTİK VE İDEOLOJİK BİRLİĞİ, sosyalizmin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik, politik, ideolojik ve moral menfaat ve ilkeler birliği. Ekonomik bakımdan, Bir Ulusun Sosyo-Politik ve ideolojik Birliği'nin temeli, üretim araçları ve âletlerinin sosyalist mülkiyeti ve sosyalist üretim ilişkileridir. Politik bakımdan, bu birliğin temeli, sosyalist devlet, sosyalist demokrasi sistemidir. Ulusal sorunun çözümü ulusun sosyo-politik ve ideolojik birliğinin zorunlu bir parçasıdır (bak. Halkların Dostluğu). İdeoloji bakımından, bu birliğin temeli, marksizm-leninizm'dir, bütün halkların ideolojisi durumuna yükselen ideolojisidir, işçi sınıfı ideolojisidir. Bir ulusun Sosyo-politik Birliği'nin canlı örneği, bir proletarya iktidarı olarak var olan devletin bütün halkın devleti haline gelmesidir, önceleri işçi sınıfının partisi olan partinin de bütün halka öncülük etmesidir.

BİRİNCİL NİTELİKLER VE İKİNCİL NİTELİKLER, şeylerin niteliklerini (özellikler) objektivitilerine göre ayırmaya yarıyan terimler. Bu ayırım, daha önce, Demokritos, Galileo, Descartes, Hobbes tarafından yapılmış olmakla birlikte, sözü geçen terimler Locke tarafından ortaya atılmıştır. Locke, birincil yada objektif özelliklerden şunları anlar: hareket, nüfuz edilmezlik, kalıcılık (solidity), temel parçacıkların yapışıklığı (cohesion), biçim (shape), hacim, v.s. İkincil yada sübjektif nitelikler (renk, koku, tad, ses) ise Lock'a göre «objelerin kendilerinde var olmayıp» birincil niteliklere bağlıdırlar. Bu bakış açısı, Locke materyalizminin mekanist mahiyetiyle açıklanır. Böylece, mekaniğin imkânlarıyle açıklanamıyan bütün özellikler, Locke tarafından ikincil, yani sadece süje'nin yapısı ve durumuyla belirlenebilen özellikler olarak ifade edilirler. Sübjektif özelliklerin ayırdedilmesi özelliklerin objektif varlığı ile bu özelliklerin objeye uygunluk derecesinin ve bilinçte yansıma biçiminin konfüzyonuna dayanır ve objelerin özelliklerini yansıtmada düşüncenin özel rolünün yanlış anlaşılmasından ileri gelir. Metafizik materyalizmin tutarsızlığını ele alan sübjektif idealistler, D. Berkeley, D. Hume ve diğerleri, birincil özelliklerini sübjektif özellikler olarak sınıflandırırlar. Diyalektik materyalizm, şeylerin özellikleri arasında objektif ve sübjektif ayırımını reddeder.

BİYOJENETİK KANUN, her organizmanın, kendi gelişme sürecinde (ontojenesis), soyunun geçmişteki evrim sürecinin (filojenesis) belirli çizgilerini ve özelliklerini tekrarlaması halini ifade eden bir biyolojik kanun. Bu olgu, daha önce Alman tabiat filozofu Oken, Rus biyologu K. Rulye ve diğerleri tarafından işaret edilmiş olmakla birlikte, terimi 1866'da Haeckel ortaya atmıştır. Fakat ontojenesis ile filojenesis arasındaki ilişkiyi esas olarak araştıran Darwin olmuştur. Biyojenetik Kanun'un metodolojik önemi, «evrim teorisi'ne en sağlam temeli kazandırmış olması»dır (Engels). Biyojenetik

Kanun, basit'ten karmaşık'a doğru gelişmenin tabii bilimler tarafından bir doğrulanışıdır. Bu kanunu bireysel zihinsel gelişmeye uygulama girişimleri (Baldwin, Stanley, Hall, Freud ve diğerleri), sosyal fenomenin biyolojik kanunlardan yola çıkan sathi mekanik yorumlanışıdır.

BİYOLOJİ, hayatın incelenmesi. Biyoloji, maddenin hareketinin özel bir biçimi olarak hayatı, canlı tabiatın gelişme kanunlarını ve canlı organizmanın çoğalma biçimlerini, bu organizmaların yapılarını, fonksiyonlarını, evrimlerini, çevreyle karşılıklı ilişkilerini ele alır. Biyoloji, zooloji, botanik, fizyoloji, embriyoloji, paleontoloji, mikrobiyoloji, jenetik gibi bilim kollarını da içine alır. Uyumlu bir bilgi sistemi oluşturan Biyoloji eski Yunanlı'larca biliniyordu, fakat bilimsel bir temele ancak modern zamanlarda oturmuştur. Soyu tükenmiş canlı organizmaları ilk olarak hemen hemen tam bir biçimde sistemleştirenler John Ray (17. yüzyıl) ve Limaeus'dur. 17 ve 18. yüzyıllarda ve 19. yüzyıl'ın ilk yarısında Biyoloji, esasta tasvirci bir bilimdi. Engels türlerin sürekliliği görüşünün, organizmaların amaçlılığının tabiat-üstü nedenlerden ileri geldiği düşüncesinin teorik bir temel teşkil ettiği bu dönemi metafizik dönem diye adlandırır. Biyolojik fenomenin maddi nedenlerinden habersizlik ve bu fenomenin spesifikliğini kavrama gücünden yoksunluk, biyoloji alanında, idealist ve metafizik görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (bak. Vitalizm; Preformasyonizm; Mekanizm, v.s.). Canlı yaratıkların hücre yapısının keşfedilmesi, Biyoloji'nin bir bilim olarak kurulmasında âdeta bir devrim meydana getirmiştir. Bu teori, evrimin temel faktörlerini ve itici güçlerini, canlı organizmaların çevreye adapte olmaları hakkındaki materyalist görüşü ortaya atarak, teoloji'nin biyolojik teorilerdeki eski egemenliğini temelden sarsmıştır. 19. yüzyıl'ın sonları ve 20. yüzyıl'ın başlarında, biyolojik bilimlerde önemli başarılar elde edildi. Fakat Biyoloji, temel hayati süreçlerin (beslenme, üreme, metabolizma, irsî karakteristiklerin intikali, v.s.) kanunlarıyle uğraşan fizyoloji, jenetik, sitoloji, biyokimya, biyofizik gibi dalların ortaya çıkışıyla daha hızlı bir ilerleyişe kavuştu. Biyoloji'nin bugünkü ana problemi, süreçlerin tabiatının keşfi, organik dünyanın gelişmesinin biyolojik kanunlarının araştırılması, canlı varlıkların fizik ve kimyasının incelenmesi, hayati süreçleri ve özellikle de metabolizma'yı, irsiyet'i ve organizmaların mütasyonu'nu kontrol altına almanın çeşitli yollarının ortaya konmasıdır. Fizik, kimya ve matematiğin araştırma metodları çeşitli alanlarda esaslı sonuçlar elde etmiş; gen'lerin yapıları ve fonksiyonları tahlil edilmiş, irsî karakteristiklerin intikali mekaniğinin genel bir tablosu elde edilmiş, en temel proteinler sentetikleştirilmiş, proteinlerin biyosentez mekaniğinin tahlili yapılmış, canlı hücrelerin kimyasal süreçleri keşfedilmiş, Biyoloji'de Darwin'in evrim teorisi daha dakikleştirilerek türlerin çeşitliliğinin nedenlerine dair Darwin'ci görüş, mütasyonların mahiyetinin moleküler düzeyde açıklanması biçimine sokulmuştur. Çağdaş Biyoloji açısından, çevrenin meydana getirdiği mütasyonlar, temel itici güç tabii seleksiyon olmak üzere, organik evrimde kendini gösteren ana faktörlerdir. Biyoloji'deki ilerlemeler nükleer enerjiden yararlanmaya eşit bir önem taşır, ekonomik gelişmeye esaslı bir katkıda bulunur. Bitki fizyolojisi (bak. Timiryazev), hayvan fizyolojisi (bak. I. Pavlov), ve tür üretme (bak. Miçurin) alanındaki dikkate değer başarılara dayanan materyalist okula bağlı materyalist tarım teorisine ve tarım pratiğine katkılarda bulunmuşlardır.

BİYOSFER, yeryüzünün, içinde hayatın varolduğu ve dolayısıyle, özel bir

jeolojik ve fiziko-şimik yapıya sahip bulunan bir bölümü. Biyosfer kavramı Eduard Suess tarafından ortaya atılmış ve Vernadski tarafından geliştirilmiştir. Vernadski, Yeryüzü'ndeki hayatın kökenini ve Biyosfer'in formasyonunu münferit embriyonların münferiden, izole noktalar halinde ortaya çıkışı olarak değil, fakat elverişli şartlara sahip bulunan gezegenin her parçasını ihata eden ve hayatın «monolite»sini meydana getiren güçlü ve tek bir süreç olarak tasavvur etmiştir. İnsan toplumunun ortaya çıkışı ve bilim ve teknolojinin gelişmesiyle, Biyosfer, noosfer'e doğru gelişmiştir.

BLANQUI, LOUIS-AUGUSTE (1805 - 81), Fransız ütopyacı komünist. 1830 ve 1848 devrimlerinde yer almış, iki defa ölüme mahkûm edilmiş, hayatının yarısını hapisanede geçirmiştir. Blanqui'nin dünya görüşü, mekanik materyalizm, ateizm, 18. yüzyıl rasyonalizmi, ütopyacı sosyalizm ve özellikle de Babeuf 'çülüğün etkisi altında oluşmuştur. Genel felsefi görüş bakımından bir materyalist olan Blanqui, tarihsel gelişmeyi ve aydınlanma'nın yayılmasını idealist bir tarzda açıklamıştır. Blanqui'nin görüşüne göre, tarih vahşet devrinin mutlak bireyciliğinden, «uygarlığı taçlandıracak» olan «geleceğin toplumu»na, sosyalizme kadar giden bir ilerleme idi. Blanqui tarihte sosyal güçler arasında geçen mücadelenin de bilincindeydi ve kapitalist toplumun çelişkilerini sert bir biçimde eleştiriyordu. Blanqui'nin gizli ittifakçı taktikleri yanlışlarla doluydu, ve bu taktikler kendisini destekleyenlerin başarısızlığa uğramasına yol açıyordu. Blanqui devrimin, ancak, devrimci bir partinin önderliğindeki emekçi kitleler tarafından yürütülebileceği hususunu kavrayamamıştı. Blanquicilik başka ülkelerdeki, özellikle de Rusya'daki devrimci hareketleri (bak. Narodnizm) etkilemiştir. Blanqui'nin devrimci hizmetleri marksizm'in kurucuları tarafından değerlendirilmiş, fakat taktikleri eleştirilmiştir. Başlıca eseri *Critique sociale*'dir (1885).

BOCHENSKİ, JOSEPH (1902'de Polonya'da doğdu), Yeni-Thomas'cı ve Dominiken; 1945'de İsviçre'de, Freiburg Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. Bir tarihçi ve mantık teorisyeni olarak Bochénski, marksizmi ve Sovyet felsefesini saptırmayı iş edinmiştir.

BOETHIUS, ANICIUS MANLIUS SEVERINUS (480-524), Romalı filozof, Yeni-Platon'culuk'un resmi temsilcisi olmakla birlikte, eklektisizmiyle dikkati çeken felsefesi, kesin bilimlere doğru bir eğilim gösterir; bu felsefe ahlâkî yanlarıyla stoacılık'a yakındır. Boethius, Aristoteles'in mantık konusundaki eserlerini ve Porphyrios'un *Kategorilere Giriş ve Kategoriler Üzerine Yorumlar*'ını çevirmiş ve şerhetmiştir. Boethius, Eukleides'i de çevirmiş, Nikomakhus'un *Introductio Arithmetika*'sının bir yorumunu yapmıştır. Eski Yunan musiki teorisini dikkatle işleyen bir kitap da yazmıştır. Stoa'cı *De Consolatione Philosophiae* kendisinin başlıca eseri sayılır. Aristoteles'den yaptığı bazı çevirilerse bugün sahte şeyler olarak görülmektedir.

BOGDANOV (Malinovski'nin takma adı), **ALEKSANDER ALEKSANDROVİÇ** (1873-1928) Rus filozof, ekonomist, gazeteci; Sosyal-demokrat. Tıp öğrenimi yaptı; 1903'de Bolşeviklere katıldı. 1905-07 Rus Devrimi yenilgisini izleyen irtica hareketi yıllarında Parti'nin illegal mücadele tarzından yararlanmasına karşı koyan otzovistler'in liderlerinden biri oldu. Kapri adasında antiparti bir okulun organizasyonuna yardım etti. 1909'da Bolşevik Partisinden atıldı. 1926'da Kan Dolaşımı Enstitüsü'nün direktörü oldu, kendi üzerinde deneme yaparken öldü, 1908'de, Bogdanov'un felsefi görüşlerinin niteliğini ortaya koyan Lenin, onun felse-

fi «yalpalamalar»ının dört evresini işaret eder. Başlangıçta Bogdanov, «tabii-tarihsel» bir materyalistti *(Osnovniye elementry istoricheskogo vzglyada na prirodu,* 1899)., Yüzyılın bitiminden hemen sonra, enerjizm olarak bilinen bir doktrini ele aldı *(Poznaniye sistoricheskoi tochki zreniya,* 1901). Daha sonra Mach'ın felsefesini destekledi. En sonunda da, Mach'cılık'ın çelişkilerinin üstesinden gelme ve bir çeşit «objektif idealizm» yaratma çabaları onu ampriomonizm'e sürükledi *(Ampirio-Monizm,* 1904-06). Bundan sonra ise, bütün dünyayı tecrübenin organizasyonu'nun çeşitli formlarından meydana gelmiş olarak gördüğü için, bütün bilimleri birleştirmek, bütün organizasyon biçim ve tiplerini tasvir amacını güden evrensel bir organizasyonel bilim, yani kendisinin «tektoloji» adını verdiği şeyi formüle etmeye girişti. «Tektoloji»nin idealist temelleri, tarih-dışı, soyut yaklaşım tarzı, realitenin tahlilini tamamen yararsız bir hale getiriyordu. Bogdanov, marksist diyalektiğin karşısına denge teorisini çıkarır. Bogdanov'un görüşleri, Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'iyle Plehanov'un eserlerinde eleştirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Kratky kurs ekonomicheskoi nauki,* 1897; *Filosofiya zhivogo opyta,* 1913; *Vseobshchaya organizationnaya nauka (tektologiya), 1913-17; O proletarskoi kulture, 1904 24,* 1924, *vs.*

BOHR NIELS (1885-1962), Danimarkalı fizikçi, kuantum teorisinin müelliflerinden biri; Nobel Ödülü'nü almıştır. 1929'da, SSCB Bilim Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Kopenhag Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Manchester'de Rutherford Laboratuarı'nda çalışmıştır. Bohr'un hidrojen atomu modeli ve mütekabliliyet ilkesi formülasyonu 1918 den başlar. Fiziğin spesifik problemlerine epistemolojik bir muhteva vermeğe çalışmıştır. Kuantum mekaniğini yorumlamak için çeşitli alanlara uygulanabilir olarak gördüğü pozitivist tamamlayıcılık ilkesini öne sürmüştür. Daha sonraki yıllarda, yeni-pozitivizm'i aşarak kuantum mekaniğinin ve bilgi teorisinin birçok problemlerinin materyalist bir yorumuna yöneldi. Dakik araştırma aletleri olarak ölçme âletlerinin gittikçe büyüyen rolünü ve mikro-süreçleri'ni sadakatle tasvir aracı olarak matematik formalizmi önemle belirten Bohr şunu kaydeder: «kavramsal çerçevede bir genişleme, objektif tasvir açısının büyümesine yarıyan... dakik araçların meydana gelmesini mümkün kılar» *(Atomic Physics and Human Knowledge,* 1958, s. 70). Bohr'un dakik araştırmalarının objektif muhtevası, tabiatın diyalektik tarzda gelişmesi fikrini ve materyalist diyalektik metodu bilinçli bir biçimde kavramanın bir bilgin için ne derece büyük bir önem taşıdığını gösterir.

BOLTZMANN, LUDWIG (1844-1906), Avusturya'lı fizikçi, Viyana Bilimler Akademisi üyesi. Çalışmalarında ele aldığı başlıca konular radyasyon teorisi, gazların kinetik teorisi, termodinamik'in ikinci kanununun istatistiksel yorumudur. Boltzmann'ın ünlü H teoremi (1872) moleküler-kinetik teorisi'ni temel alarak, geriye-dönmez-süreçler temel kanunu'nu, entropinin artışı kanunu'nu açıklar. Boltzmann Evren'in «Isısal sona erişi» idealist kavramına (bak. Isısal Sona Eriş) karşı, «dalgalanma» varsayımını geliştirmiştir; buna göre, farklı âlemlerin eşitsiz bir gelişme göstermesine yol açan devasa dalgalanmalardan ötürü, Evren'in genel dengesi belirli bazı kesimlerde sürekli ve kaçınılmaz olarak bozulmaktadır.

BONAVENTURE, GIOVANNI di FIDANZA (1221-74), iskolastik filozof, Fransisken tarikatın başı. Bonaventure kendi zamanının ilerici fikirlerine karşı çıkmış ve Roger Bacon'ı mahkûm etmiştir. Bonaventure iskolastisizmi'nde egemen eğilimler, Augustinus'un Yeni-

Platon'culuk fikirleri ve mistisizmdir. Bonaventure Tanrı'nın varlığının ontolojik ispatını (bak. İspat, v.s.) kabul etmiş ve insanın Tanrı'yla kaynaştığı tabia-üstü vecd ve temaşa halini bilgi'nin en yüce mertebesi olarak düşünmüştür. Bonaventure üniversaller üzerine tartışmada realizmden yana olmuştur (bak. Gerçekçilik, Orta Çağ), 1482 de aziz mertebesine yükseltilmiş, 1587 de ise Kilise Doktoru olarak ilân edilmiştir.

BOOLE, GEORGE (1815-64), İngiliz mantıkçı ve matamatikçi. 1849'dan hayatının sonuna kadar Queen's College'de matematik profesörlüğü yapmıştır. Sonraları mantık cebiri diye bilinen metamatiksel mantık sisteminin tarihteki ilk kurucusudur. Cebir ve mantık arasında bir analoji kurma fikri, onun mantık alanındaki araştırmalarının yönünü belirlemiştir; bu araştırmalar onun başlıca eserleri olan şu iki kitabın içeriğini teşkil eder. *Mathematical Analysis of Logic* (1847), *An Investigation of the Laws of Thought* (1854). Boole olasılık teorisi ve matematiksel analiz üzerine araştırmalar yapmış, Aristoteles ve Spinoza felsefeleriyle ilgilenmiştir. Mantık cebiri konusundaki fikirleri Peirce, Schröder ve Poretski'nin eserlerinde geliştirilmiştir.

BORN, MAX (1882-) Alman teorik fizikçi. 1921'de Göttingen Üniversitesi'nde profesörlük yaptı; Nazi yönetimi sırasında İngiltere'ye göç etti. Bugün Batı Almanya Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. SSCB Bilimler Akademisi dahil (1934'ten itibaren), birçok akademilerin üyesidir. Atom ve kristaller teorisi hakkında önemli birçok eserlerin yazarıdır; daha çok da kuantum mekaniğine yaptığı önemli katkılarla tanınmıştır (1925-26). Temel parçacıkların hareketinin bir dalga sürecine bağımlı dalga denklemleri olarak ortaya konması halinde, Born, dalga denkleminin, parçacıkların belirli bir andaki muhtemel pozisyonunu belirlediğini öne sürer. İdealist filozoflar temel parçacıkların hareket kanunu hakkındaki görüşü, mikrodünya'da yeralan süreçlerin endeterminizminin kuantum mekaniği tarafından sağlanmış bir «ispat»ı olarak kabul ederler. Born'un kendisi bu idealist teoriye bağlılık göstermişse de, daha sonra temel parçacıkların hareketini belirleyen istatistik kanunları birleştiren daha genel bir determinizm anlayışına yaklaşmıştır. Born yeni-pozitivizm'i eleştirmiştir.

BOTEV, HRİSTO (1849-76), Bulgar şair ve materyalist filozof. Dünya görüşü aynı zamanda hem devrimci demokrasiyi, hem de ütopyacı sosyalizmi kucaklar. Bulgaristan'da fikirlerini savunduğu Herzen ve Çernişevski'nin büyük etkisi altındaydı. Bulgar köylü devriminin önderi ve ateşli bir yurtsever olan Botev, Türk feodallerinden ve yerli sömürücülerden kurtulunduğu zaman ülkesinde sosyalizmin kurulabileceğini düşünüyordu. Köylü komünü'nün özünde «sosyalist ilkeler»in bulunduğu görüşündeydi. Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinin ve Batı'daki işçi sınıfı hareketinin etkisi altında kalan Botev, hayatının sonlarına doğru, sosyalizmi kuracak olan sosyal gücün proletarya olduğu sonucuna varmış, fakat, genellikle yoksulları proletarya olarak görmek hatasına düşmüştür. Felsefe bakımından materyalist olan ve görüşlerinde bazı diyalektik unsurlar geliştiren Botev, aynı zamanda bir ateist idi. Fakat, öte yandan, onun sosyal fenomen anlayışı idealist bir anlayıştı: halk kitlelerinin kurtuluş mücadelesini aklın mükemmelliğinin bir sonucu olarak görüyordu. Estetik alanında Çerniçevski'yi izlemişti; devrimci harekette önemli bir rol oynıyan şiirinde realizm ve devrimci romatizm organik bir biçimde kaynaşmıştır.

BÖHME, JACOB (1575-1624), Alman

panteist filozof, eserleri teolojinin birçok unsurlarını barındırır. Kendi kendini yetiştirmiş bir düşünür olan Böhme, bir bütün olarak, yaratıkların ve dünyanın çelişkili tabiat hakkında, Hıristiyanlık, astroloji ve simya'dan esinlenmiş şiirli bir sembol ve imaj dili içinde diyalektik bazı sezişler ortaya koymakla birlikte, kararlı ve üniform bir sistem yaratamamıştır. Eserlerinde, bir yandan da, derin felsefi gözlemlere rastlanır. Böhme'ye göre, Tanrı ve tabiat birdir; tabiatın dışında hiçbir şey yoktur. Her şey çelişkilerle doludur, iyi ve kötü Tanrı'da bile vardır. Başlıca eseri olan *Aurora oder die Morgenröte in Aufgange* (1612) dinden sapmış olarak mahkûm edilmiştir. Fikirleri kendisinden sonraki Alman felsefesinin (Hamann, Hegel, Schelling, ve diğerleri) gelişmesini etkilemiştir.

BRAY, JOHN FRANCIS (1809-95), İngiliz ütopyacı sosyalist, ekonomist, işçi sınıfı hareketinin aktif bir siması. Kendi kendini yetiştirmiş bir emekçi olan Bray'ın görüşüne göre, insanlığın gelişmesinin itici gücü, insanın maddi ihtiyaçlarıdır; emekçi halkın acılarının kaynağı ise, mübadele sistemi'dir. Bray, bundan başka, değer'in emek tarafından yaratıldığını kabul ediyordu. Üretim araçları ve emek sosyalleştirilmeliydi. Geleceğin sosyalist toplumunun Owen'ninkine yakın bir portresini çizmiştir. Bray'a göre, bu topluma giden yol bölge merkezleri ve ulusal merkezler tarafından koordine edilen çeşitli sanayi kollarından, sanayi işçileri kooperatiflerinden, bir çeşit emek-para sisteminden, market ve bankalardan geçer. Onun bu önerileri Proudhon'u ve Proudhon okulunu etkilemiştir. Şartist hareketin aktif bir siması olan Bray, toplumun bağrında ki sınıf çelişkilerinin ve de sosyalizmin ancak işçi sınıfı hareketiyle kurulabileceği olgusunun da tamamıyle farkındaydı, fakat buna giden yolun reformlardan geçtiği fikrindeydi. *Labour's Wrongs and Labour's Remedy* (1839) ve *A Voyage from Utopia* (1841) adlı eserlerinde İngiltere ve Birleşik Devletler örneklerini ele alarak kapitalizmin sarsıcı bir eleştirisini yapar.

BRENTANO, FRANZ (1838-1917), Avusturya'lı idealist filozof, Würzburg ve Viyana'da felsefe okutmuştur. Kant kritisizm'inin muarızlarındandır. Ortaya koyduğu metafizik felsefi sistem, teizm'in anlayışının ve Katolik iskolastisizmin etkisi altında kalmıştır. Onun başta gelen ilgi alanı psikoloji idi. Ampirik psikolojiyi temel alarak zihinsel fenomenin «kasıtlılığı» idealist doktrinini yaratmıştır. Bu doktrine göre, objeler, ancak, süje'nin maksadında, duygularında vardır. Brentano'nun görüşleri Husserl ve diğer burjuva filozofları etkilemiştir. Brentano, Avusturya felsefesindeki idealist değer teorisinin kurucularından biri olarak kabul edilir. Başlıca eserleri şunlardır: *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (1874), *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (1889), ve *Die vier Phasen der Philosophie* (1895).

BRIDGMAN, PERCY WILLIAMS (1882 1961), Amerika'lı fizikçi ve filozof, Mezun olduğu Harvard Üniversitesi'ne 1954'de matematik ve tabiat felsefesi profesörü oldu. Yüksek basınçlar fiziği alanındaki çalışmalarından ötürü Nobel Ödülü'nü almıştır (1946). Bridgman felsefede operasyonalizm olarak bilinen sübjektif idealist akımın kurucusu ve önderiydi. Felsefi görüşleri şu eserlerde açıklanmıştır: *The Logic of Modern Physics* (1927), *The Nature of Physical Theory* (1936), v.s.

BROGLIE, LOUIS VICTOR de (1892-) Fransız fizikçi, Paris Üniversitesi profesörü; SSCB Bilimler Akademisi yabancı üyesi. Modern mikro-objelerin hareketi teorisi'nin (bak. Kuantum Mekaniği) kurucularından. Bütün mikroskopik maddi objelerin hem

madde hem de dalga özelliklerine malik olduklarını belirten çok önemli tablat kanununu ortaya koyan teorik derin çalışmaları, kuantum mekaniğinin temelini teşkil eder. Bu matematik kanunu. Broglie denklemi biçiminde ifade edilir, şöyle ki, bu denklem, mikro-objelerin parçacık karakteristikleri (E enerji, P impuls) ile h'nin etki kuantumu olduğu dalga karakteristikleri (parçacık γ, dalga uzunluğu λ) arasındaki ilişkiyi gösterir: $E = h\gamma, = \frac{h}{\lambda}$. Burada h, etki kuantumunu ifade eder. Broglie'ye göre, her mikro-parçacık yukarıdaki denklemle belirtilen özel dalga karakteristiklerine maliktir. Broglie dalgaları, esasta, kuantum mekaniğinin tanımlamayı, temel amaç edindiği *psi*-fonksiyonlardır. Broglie modern fiziğin çeşitli dallarına esaslı bir katkıda bulunmuştur. Rölativist kuantum mekaniğini, elektronlar teorisini, atom çekirdeğinin yapısı problemlerini, elektromanyetik dalgaların dalga-iletkenler'inde dağılımı teorisi'ni, v.s.'yi incelemiştir. Broglie pozitivizm'e karşıdır ve mikro-fenomen'in yorumlanmasında materyalist bir tutumu sürdürür.

BRUNO, GIORDANO (1548-1600), İtalyan filozof; iskolastiğe ve Roma Katolik Kilisesi'ne karşı, panteizmin bir biçimi olarak anladığı materyalist dünya görüşünün ateşli savunucusu. Sekiz yıl hapiste kaldıktan sonra Roma'daki Engizisyon tarafından ateşte yakılmıştır. Başlıca eserleri felsefî diyalogları-dır: *De la causa, principio et uno* ve *De l'infinito universo et mondi*. Bruno'nun dünya görüşü, eski klasik felsefenin (yeni-Platon'culuk ve Pytagoras'cılık, daha sonra da Empedokles, Anaksagoras, Epikuros, Lucretius gibi materyalistler), Rönesans çağı İtalyan materyalist serbest düşünürlerin, kendi zamanındaki bilimin, özellikle de Kopernikus'un güneşmerkezci teorisinin etkisi altında şekillenmiştir. Sonsuz bir tanrısallığı tabiatla özdeşleştiren Bruno, bizzat tabiatın sonsuzluğu fikrini, kendisinden etkilendiği Nikolaus Cusanus'tan da daha kararlı bir biçimde sürdürdü. Bruno, Kopernikus'un keşfinden yararlanarak, bu felsefî ilkelerin muhtevasına somut bir biçim vermeğe çalışmış, böylelikle de Kopernikus'un teorisinin başlıca kusurlarını bertaraf etmiştir. Kopernikus'un teorisinin başlıca kusurları şunlardır: Evren'in sonluluğu hakkındaki geleneksel kavram; bir sabit yıldızlar kapalı küresi hakkındaki fikir; ve Güneş'in de Evren'in mutlak merkezini teşkil eden bir sabite olduğu fikri. Bruno Evren'de sonsuz sayıda dünyaların bulunduğu ve bunlardan bazılarının meskûn olmasının muhtemel olduğu sonucuna varmıştır. Toprak, su, hava, ateş ve esir'den meydana geldiğini tasavvur ettiği dünya ve gök cisimlerinin homojenliğini öne sürerek iskolastiğin tabiat hakkındaki felsefî düalizmini çürütüyordu. Bruno Yeni-Platon'culuk'un etkisi altında kalarak, her şeye nüfuz eden ve her şeyin ilk hareket ilkesi olan bir manevi cevher'in, hayatın ilkesi olarak anladığı evrensel ruh'un varlığını kabul ediyordu. Bruno, bu hususta çok sayıda eski materyalist gibi, hilozoizm yanlısı olmuş, maddenin kendiliğinden hareket eden aktif bir cevher olduğu fikrini, insanın ve insan bilincinin tek bir bütün olan tabiatın bir parçasından ibaret bulunduğu fikrini yürütmüştür. Bruno, aynı zamanda, diyalektik mahiyetteki şu önermeleri de geliştirmiştir: birlik; karşılıklı bağımlılık; tabiattaki evrensel hareket; karşıt kutupların hem sonsuz büyük'te, hem de sonsuz-küçük'te düşümdeşliği (çakışırlığı).

BUCKLE, HENRY THOMAS (1821-62), İngiliz tarihçi, pozitivist sosyolog, *History of Civilisation in England* (1857-61) adlı eserin yazarı. Teolojik tarih anlayışını eleştirerek tarihsel sürecin

kanunlarını bulmaya ve örnek olarak seçtiği ülkelerde bu kanunların nasıl işlendiğini göstermeye çalışmıştır. Comte'u izliyerek entelektüel ilerlemeyi tarihsel gelişmenin ana faktörü kabul etmiş ve manevî ilerlemenin varlığını inkâr etmiştir. Coğrafî determiniz'in (bak. Coğrafî Çevre; Coğrafî Determinizm) bir temsilcisi olarak, çeşitli halkların tarihsel gelişme özelliklerini tabii faktörlerin (tabii çevre, toprak, iklim, besin tipleri) etkisine atfetmiştir.

BUDA'CILIK, benliği körleterek ve nirvana denilen en yüce aydınlanma noktasına erişerek ıstıraptan kurtulmayı vaaz eden bir dünya dini (bak. Hıristiyanlık; İslâmlık). Buda'cılık, İ.Ö. 6. yüzyıl'da, Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Günümüzde Japonya, Çin Nepal, Burma ve başka ülkelerde Buda'cılık'a mensup olanların sayısı 500 milyondur.

Buda (Aydınlanmış Kişi) adıyla bilinen ve Buda'cılık'ın kurucusu olan Sidarta, ilkel komün sistemi'nin çöktüğü ve sınıflı toplumların ortaya çıktığı sıralarda, Brahman dinine ve bu dinin kutsal kast ayrılıklarına, tanrılara tapınma ve kurban kesme gibi çapraşık ritüellere karşı halkın duyduğu hoşnutsuzluğu dile getiriyordu. Buda ıstıraplardan kuruluşu, sosyal değişimde yada tabiat kuvvetlerine karşı mücadelede değil de, insanın hayattan eletek çekmesi, kendisini nirvana'ya adamasıyla ulaşılan ahlâk mükemmelliğinde arar. Buda bir Yaratıcı Tanrı'nın varlığını ve Veda dinini reddetmekle birlikte, bu dini görüşlerin ileri sürdükleri hayat ve ölüm döngüsü *(sansara)* öğretisiyle günah *(karma)* öğretisini kabul eder; fakat Buda, yeniden hayata kavuşmanın, bedenleşmenin, kastlar sistemine kurban adamaya değil, insanın iyi yada kötü davranışlarına bağlı olduğunu söyler. Buda'nın kurtuluşa erişme fikri, ilk başlarda (İ.Ö. 3. yüzyıl'dan 1. yüzyıl'a kadar), dünyanın ve insan kişiliğinin sürekli olarak yer değiştiren madde ve bilinç unsurları akımından *(darmas)* oluştuğunu ileri süren felsefi doktrine dayanıyordu. Buna göre, kurtuluşa erişmenin yolu, *darmas*'ın ajitasyonunun dizginlenmesi ve baskı altına alınmasıydı. İ.S. ilk yüzyıllarda ise, Buda dini, tamamıyle farklı bir karaktere büründü. Buda dininin bu yeni biçiminde, din ululanının anısına gösterilen sade ve basit saygının yerini, Buda'nın tanrılaştırılması aldı; insanın kurtuluşa erişmesi de bu tanrılığın tekeline verildi; kurtuluş yolu, bundan böyle, kutsal metinlerin, *sutralar*'ın ezbere tekrar edilmesiydi. Buysa, bizzat Buda'dan gelen Hinayana geleneğinden farklı, Mahayana denilen yeni bir din halini aldı. Bundan başka, Buda felsefesinin kendisi de değişti. Maddi ve psişik *darmas*'ı gerçek bir şey olarak gören Hinayana filozoflarından farklı olarak, Mahayana filozofları gerek *darmas*'ın gerekse tüm dünyanın gerçek bir şey olmadığı görüşünü ileri sürerler. *Darmas*'ın gerçek bir şey olmadığı yada *Sunyata* (hiçlik) olduğu yolundaki bu görüş Nagarjuna (İ.S. 2. yüzyıl) tarafından bir mantık temeline oturtulmak istendi. Nagarjuna'nın eserleri, bütün Mahayana *sutralar*'ı içinde, mantıklılık ve istikrarlılık bakımından dikkati çeker. Nagarjuna'nın rasyonalizm'i, Dinaga ve Darmakirti'nin temsil ettikleri Buda'cı mantığın hareket noktasını teşkil eder. Kavramsal düşüncenin gerçek-dışılığı ve sezgiyle elde edilen bilgi'nin mutlaklığı yolunda Nagarjuna tarafından ortaya konan öğretiler, daha sonraları Tantrik Buda'cılık (Madyamaka, Vijnamavada) ve Zen Buda'cılık gibi idealist okullara temellik etmiştir. Çağımızda da Buda'cılık'ı savunanlar, onun «akılcı» ve «tanrıtanımazcı» karakterini öne sürerler. Bu yeni sıfatlar, Buda'cı dinin modernleştirilmiş bir biçimini ortaya çıkarma çabalarından başka bir şey değildir. Dünya Buda'cılar Birliği üyesi olan Buda'cılar, silâhsızlanmayı ve

barış içinde birarada yaşamayı savunurlar.

BULGAKOV, SERGEY NİKOLAYEVİÇ (1871-1944), Rus ekonomist ve idealist filozof, Vekhizm'in ideologu. 1922'de Rusya dışına göç etti. Paris Üniversitesi'nde teoloji profesörlüğü yapmıştır. «Legal marksizm»in bir destekleyicisi olarak, Narodnizm'i eleştirmekle işe başlamış *(O rynkakh pri kapitalisticheskom proizvodstve)*, 1897'den sonra kapitalizmin ateşli bir savunucusu olmuştur. Marx'ı kant'ın «miheng»ine vurma yolundaki revizyonist girişimi kendisini tarihsel materyalizm ve marksist ilerleme teorisiyle çatışmaya sürüklemiştir. *(Osnovniye problemy teorii progressa*, 1902). Bir filozof olarak izlediği çizgi, bir dinsel mistisizm felsefesine dönüşle uç noktasına varmış; ve saf dinin vardığı saçmalıklardan kaçınmak için sonunda imana bağımlılaştırdığı bilim, felsefe ve dini bu mistisizm felsefesinde «sentezleştirme» denemelerine girişmiştir. Bulgakov «mutlak» (Tanrı) ve «kozmos»un yanısıra, gerek Tanrı'yı gerekse tabiatı içine alan bir «üçüncü varlık»ı, «sofia» kavramını ortaya çıkarmıştır. Bütünüyle bilim-dışı olan «sistem»ini şu eserlerinde açıklamıştır: *Svet nevecherny*, 1917; *Tikhiye dumy*, 1918, *O bogochelovechestve*, 1933.

BULUTSULUK VARSAYIMI, kozmogonik bir varsayım. Bu varsayıma göre, güneş sistemi (yada genellikle gökyüzü cisimleri) seyrekleşmiş bir bulutsudan doğmuştur. Bu terim Laplace tarafından ifade edilmiş olan varsayıma uygulanmıştır. Laplace'ın görüşüne göre, gezegenler bir akkor gaz bulutsudan doğmuştur. Gezegenlerin bir toz bulutsudan doğduğu görüşünde olan Kant'ın varsayımında olduğu gibi, modern varsayımlara da uygulanmıştır. Bulutsuluk Varsayımı'nın temelini teşkil eden fikir, kozmik cisimlerin ortaya çıkışının başka kozmik cevher biçimlerinden (gaz, toz) geldiği fikri, günümüzde de önemini korumaktadır.

BUTAVADA (elemantalizm), eski Hint materyalizminde bir akım. Yaklaşık olarak İ. S. 1. yüzyıl'da ortaya çıkmıştır. Bazı kaynaklarda Lokayata'nın bir çeşidi olarak görülür. Butavada'ya göre, objeler arasındaki bütün niteliksel farklılıklar, onları oluşturan maddi elemanların değişik bileşimlerinin bir sonucudur. Bilinç maddi elemanların özel bir bileşiminin ürünüdür; bu bileşim bir kere meydana geldi mi, artık, ona benzer bileşimler üretebilir, fakat bu diğer bileşimler, hiçbir zaman bilinci meydana getirmezler. Lokayata'nın savunucuları gibi, Butavada'nın izleyicileri de epistemolojide sansüalist, etik'te ise hedonist (hazcı) idiler.

BUTLEROV, ALEKSANDIR MİHAYLOVİÇ (1828-86), Rus kimyacı. Butlerov'un eserleri, kimyasal bileşkenlerin tabiatını ve maddenin kimyasal yapısını ele alan bütün modern bilimlerin temelini teşkil eder. Kimyasal yapı teorisi (1861) şu temel fikre dayanır: moleküllerin kimyasal tabiatını belirliyen şey, atomların tabiatı, niceliği ve molekülleri meydana getiren atomlar arasında ilişki tipleri, ve bu atomlarla diğer atomlar arasındaki etki ve ilişki düzenidir. Atomların uyumlu bir denge içinde hareket ettiklerini belirten Butlerov, moleküle ölü ve statik bir şey olarak değil, fakat parçacıkları sürekli bir hareket içinde bulunan bir çeşit dinamik sistem olarak bakar. Butlerov, kimyasal reaksiyonları da, maddenin hareketinin bir tezahürü olarak kabul eder. Bu teori, o zaman, idealist ve agnostik kimya akımlarına karşı mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Butlerov göstermişti ki, moleküllerin iç yapısı bilinebilir, dolayısıyle de, insan tarafından aktif bir şekilde ele alınabilir ve değişikliğe uğratılabilir. Butlerov'un kimyasal yapı teorisi, atomun karmaşık yapısının keşfedilmesi ve bir

molekülün atomları arasındaki kimyasal kuantum ilişkisinin açıklanmasıyle daha da geliştirilmiştir. Butlerov kimyanın temel problemlerini ele alış tarzında spontane materyalizm'e sadakat göstermiş, fakat felsefi problemleri ele alışında idealist görüşler dile getirmiştir.

BÜTÜNSELLİK, diyalektiğin temel ilke ve kategorilerinden biri. Bu ilkeye göre, bütün varlıklar birbirleriyle ilişki halindedirler ve birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler, dolayısıyle de, bir şeyi incelerken, o şeyin başka şeylerle ilişkisini göz önünde tutmak gerekir. Diyalektik bütünsellik ilkesi, başka idealist bütünsellik ilkelerinin hepsinden farklı olduğu gibi, onu mutlak zihnin bütünselliği olarak kabul eden Hegel'in anlayışını da aşar, çünkü onu diyalektik materyalizmin diğer kategorileriyle birlikte ele alır (ayrıca bak. Parça ve Bütün; Üçlem).

BÜYÜ, ilkel din biçimlerinden biri; insanlar, hayvanlar ve muhayyel ruhları etkilemek amacına yönelmiş bir sıra ritüel. Büyü'nün temeli, insanla çevresi arasında tabiatüstü bir ilişki bulunduğu inancıdır. Felâket, hastalık, kötülük, v.s.'ye karşı büyüler vardır. Orta Çağlar'ın ikinci yarısına kadar devam eden Büyü'ye inanma (bak. Simya), günümüzde okültizm akımında yeniden ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık, İslamlık gibi dünya dinlerinde Büyü unsurları görülür (Duacıların ölüyü meshetmeleri, dua, adak, v.s.)

BÜYÜK ALBERT (doğumu: 1193-1207, ölümü: 1280), Alman filozof, tabiatçı, ilahiyatçı. Büyük Albert'le tilmizi Aquino'lu Thomas, Aristoteles felsefesinin İbni Rüşt'çülük anlayışıyla yorumlanmasına ve ilerici iskolastik okullara karşı çıkmışlardır. Büyük Albert, Aristoteles'in fikirlerini tek bir felsefi teolojik sistem meydana getirme yolunda kullanmıştır. Saf felsefi eserleri (*Summa Theologiae*, v.s.) dışında, Büyük Albert, tabiat tarihi üzerine birçok eser yazmıştır. Bu eserlerde, İncil'deki mitlerle fantastik efsanelerin yanısıra, tabiat üzerine dolaysız gözlemler de vardır.

BÜYÜK SAYILAR KANUNU, genel bir ilke, ki bu ilke uyarınca, çok sayıda arızi faktörlerin birleşik etkisi, bu çeşit faktörlerin çok geniş bir bölümü itibarıyle, tesadüfe hemen hemen bağımlı olmıyan sonuçlar meydana getirir. Bazı hallerde, bu kanun niceliksel olarak değerlendirilebilir (bak. Olasılık Teorisi). Bu durumların ve onlardan çıkarılacak değerlendirmelerin sınırlı fakat ilk kesin formülleştirilmesi Bernoulli tarafından yapılmıştır (1713). Büyük Sayılar teoremi, Büyük Sayılar kanunu terimini ilk kullanan Poisson tarafından genelleştirilmiştir (1837). Bu teoreme 1867'de Çebişev tarafından en geniş biçimi verilmiş ve ispatlanmıştır. Büyük Sayılar Kanunu'na ilişkin teoremlerin en geniş pratik kullanılışı istatistik'te ve istatistiksel fizik alanlarındadır.

BÜYÜKLÜK, matematik'te fiziksel niteliklerin sayısal anlamlarının bir soyutlanması olarak ortaya konan bir temel kavram. Büyük kavramı objelerle realitenin süreçleri arasındaki niceliksel ilişkilerin kesin tanımı için kullanılmıştır. Bundan ötürü, ona, sayı, süreklilik, v.s. kavramları gibi nicelik kategorisinin yakın bir tanımı olarak bakılabilir. Sadece sayıyla karakterize edilen ölçek Büyüklük'leri (meselâ, uzunluk, yüzey, hacim, v.s.) ile vektör Büyüklükler'i (yön, güç, hız, v.s.'yi kapsıyan büyüklükler) arasında bir ayırım yapılmıştır. Büyüklük, değişken Büyüklükler ve değişmez Büyüklükler diye de ayrılmıştır. Değişken kavramını matematiğe getiren Descartes'tır; bu kavram modern matematiğin ve modern bilimin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

C

CABANİS, PIERRE JEAN GEORGES (1757-1808), Fransız materyalist filozof, Aydınlanmacı, fizikçi, 1789-94 burjuva devriminin çağdaşı; Jacobin'lerin terörünü mahkûm eden bir Jirondist. Cabanis, Descartes'ın fiziğini kabul, fakat metafiziğini reddeden materyalist okuldandır. Fizyoloji onun çalışmalarının ana konusuydu. Bilinç'in esasta, insanın fizyolojik fonksiyonlarına ve iç organlarının faaliyetine bağlı olduğu görüşündeydi. Cabanis karaciğerin safra salgılaması gibi, beynin de, organik olarak, düşünce «salgıladığını» öne sürer. Vülger materyalizm'e eğilim gösteren Cabanis, şu inanıştaydı: tabiat bilimleri sosyal bilimlerin temelidir; insan organizmasının işleyişi ve yapısı hakkındaki bilgilerimiz, sosyal fenemlerin ve bu fenomenlerin değişmelerinin anlaşılmasını mümkün kılar; tıp ve fizyoloji toplumun ahlâkını değiştirecektir. Cabanis hayatının sonlarına doğru, ruhun bağımsız varlığını kabul ederek vitalist oldu (bak. Vitalizm). Başlıca eseri *Traité du physique et du moral de l'homme*'dur (1802).

CABET, ETIENNE (1788-1856), Fransız utopyacı sosyalist; gizli Carbonari Derneği'nin üyesi; 1830 Fransız Devriminde yer almıştır. *Voyage en Icarie* (1840) adlı romanında, sosyalist toplumun kapitalist topluma üstünlüğünü göstermiştir. Fakat Cabet, proletaryanın devrimci mücadelesine muarızdır; sosyalizmin barışçı propagandasıyla tedrici reformları savunmuştur. Felsefi sorunlarda, özellikle de tarihle ilgili görüşlerinde Cabet, 17. yüzyıl rasyonalizmini, Platon'culuk'u ve Yeni - Platonculuk'u birleştirmiş ve idealizm'e sadık kalmıştır. Cabet sosyalizmin popüler fakat yüzeyde kalan bir propagandacısıdır, diye kaydeder Marx.

CALVIN, JEAN (1509-64), Reformasyon'un liderlerinden biri. Fransa'da doğmuş, 1536'da Cenova'ya yerleşmiş, ve ruhani-olmıyan otoriteleri Kilise'ye bağımlılaştırmış, şehrin fiili diktatörü olmuştur. (1541). Calvin tarafından kurulan protestanlık sistemi, kalvenizm, «o zamanın burjuvazisinin en atılgan kısmının» (Engels) dileklerini ifade

eder. Kalvenizm'in temeli, kiminin tanrısal takdirle «kurtuluş»u, kiminin de «lanetlenme»si doktrinidir. Fakat tanrısal takdir insan faaliyetini engelliyen bir şey değildir, çünkü, insanoğlu, Tanrı'nın ona çizdiği kaderi bilmese de kişisel yaşayışıyle «Tanrı'nın seçkin insanı» olduğunu gösterebilirdi. Kalvenizm, ilk birikiş döneminde burjuva girişimciliğini meşrulaştırmıştır. Buysa, alçakgönüllülüğün ve sadeliğin en büyük erdemler olarak ilân edilmesinde ifadesini bulmuştur. Kalvenizm başka dinsel inançları hoş görmemiştir. Bilgin Michel Servet, Calvin'in emriyle yakılmıştı (1553). Calvin'in başlıca eseri *Institution chrétienne*'dir (1536).

CAMBRIDGE OKULU,* 17. yüzyıl İngiliz felsefesi'nde Platon felsefesini yeniden canlandıran bir akım. Bu okul, Bacon ve Hobbes'un ampirik materyalizminin karşısına Platon'cu bilgi doktrini ve Orta Çağ «realizm»nin anlayışı içinde yorumlanan idealist doğuştan ideler öğretisini çıkarır. R. Cudworth (1617-88), tanrısal akıldaki ebedi hakikat ve iyilik idelerini, insanın yargı ve davranışlarının kıstası olarak ele alır. Dış objeler, bilgi için sadece bir vesiledir, fakat bilmenin kaynağı değildir. Tabiat tanrısal amaçlarla donatılmış uyumlu bir sistemdir. Cambridge Okulu'nun aşırı mistik kanadını, Descartes'çı metafizikten mistisizm'e geçen Henry Moore (1614-87) temsil eder. Cambridge Okulu'nun üyeleri ateizm ve materyalizme karşı savaşırlar ve dini savunurlar.** Bir felsefi analiz okulu; felsefeyi (mantıksal-pozitivizm'den farklı olarak) «sun'i» diller'in *(«artificical» languages)* değil, fakat konuşma dilinin *(conversational language)* mantıksal analizi olarak gören İngiliz yeni-pozitivizmi'nin bir çeşidi. Bir «analiz», Cambridge Okulu'nun temsilcilerine göre, farklı bir kavram aracılığıyle tahlil edilen kavramın ifadesinden ibaret olmalıdır, bir farklı kavram ki muhtevaca aynıdır fakat farklı bir biçimde ifade edilmiştir ve tahlil edilen kavramı içlemlemez. Bu okulun kurucusu George Moore'dur, başlıca temsilcileri ise Gilbert Ryle, Arthur John Wisdon, Max Black ve diğerleridir. Bunlar, felsefede, yeni-pozitivizm'in ötesine geçememişlerdir.*** Geniş anlamda, Cambridge okulu deyimi, değişik eğilimler taşıyan, fakat Cambridge Üniversitesi («Cambridge felsefesi») etrafında toplanan bir filozoflar grupunu belirtir: C. Broad, K. Popper, A. Ayer, G. Byle, R. Braithwaite, H. Bondi, v.s.

CAMPANELLA, TOMMASO (1568-1639), İtalyan filozof, ütopyacı sosyalist. 15 yaşındayken Dominiken tarikatına girdi. Campanella, tabiat filozofu Telesio'nun görüşlerine katılmış, iskolastik'e karşı çıkmış, büyü ve astroloji'ye olan eğilimlerini, dinsel mistik görüşleriyle, ve deizm ve sansüalizm'le o gün için ileri sayılabilecek bir biçimde bileştirmiştir. Campanella serbest düşünceliliğinden ötürü Engizisyon tarafından ölüme mahkûm edilmiştir. Campanella insanlığın birlik ve refahının Papalık'ın yardımıyle gerçekleşebileceğini hayal etmiştir. 1599'da, İtalya'yı İspanya'nın hükümranlığından kurtarmak için isyan çıkarmaya çalışmıştı. Düzenlenen plân öğrenilmiş ve Campanella kaba işkencelerden sonra 27 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. İdeal sosyalist toplumu tasvir eden *Civitas Solis*'i 1602'de hapishanede yazmıştır (yayımlanması 1623). Kilise ideolojisinin etkisi altında kalan Campanella, bu ütopyasını rahiplerle bilgeler tarafından yönetilen bir teokratik toplum olarak tasarlamıştır. Campanella bu sosyalist ideali aklın ve tabiat kanunlarının buyruğuna dayandırıyordu. *Civitas Solis* ilerici sosyal fikirlerin gelişmesinde ve sosyal ilerlemede önemli bir rol oynamıştır.

CAMUS, ALBERT (1913-60), Fransız filozof ve yazar, «ateistik» varoluşçuluk'un temsilcisi, *Combat* gazetesinin yöneticisi, Nobel Ödülü almıştır (1957). Başlıca eserleri şunlardır: *Le Mythe de Sisyphe* (1942), *La Peste* (1947) ve *L'Homme Révolté* (1951). Görüşleri Schopenhauer, Nietzsche ve Alman varoşçularının etkisi altında oluşmuştur. Camus'ya göre, dış dünya, Evren, süje'nin durumudur; tek felsefi problem «intihar problemi»dir. Camus'nun etik'le ilgili fikirleri aşırı kötümserlikle yoğrulmuştur: insan daima bir «saçma durum»dadır, «saçma sitüasyon»larla (kıskançlık, hırs, bencillik) karşı karşıyadır ve de anlamsız ve amaçsız faaliyete mahkûmdur. Eserleri, aşırı bireyciliğin ve irrasyonalizm'in açık ifadesidir.

CARLYLE, THOMAS (1795-1881), İngiliz filozof ve tarihçi; panteist (bak. Panteizm) ve agnostik. Alman idealist felsefesi'nin ve reaksiyoner romantizm'in savunuculuğunu yapmıştır. Kişinin faaliyetini dünyanın yaratıcı unsuru olarak ele alan Fichte'ci doktrini topluma uygulamıştır. Böylelikle, toplum tarihteki büyük şahsiyetlerin hayat hikayelerine ve «kahramanlara tapınma»ya indirgeniyordu. Carlyle, tarihsel tekerrür teorisi (bak. Tarihsel Tekerrür) taraftarıydı. Onun kapitalizm hakkındaki eleştirisi «feodal sosyalizme yakındı. 1848 Devriminin ve İngiltere'deki Şartist hareketin yenilgiye uğramasından sonra büyük burjuvaziye yanaşmış ve onun diktatörlüğünü desteklemiş, işçi sınıfı üzerindeki baskıyı ve İngilterenin sömürge politikasını haklı göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Sartor Resartus* (1834), *Heroes and Hero Worship and the Heroic in History* (1840), *Past and Present* (1843), *History of the French Revolution* (1837), *Latter-Day Pamphlets* (1850).

CARNAP, RUDOLF (1891 —), filozof mantıkçı, yeni-pozitivizm'in önderlerinden ve Viyana Grupu'nun aktif üyelerinden biri, Viyana ve Prag Üniversitelerinde felsefe okutmuştur. 1936'dan bu yana Birleşik Devletler'de yaşamaktadır; Kaliforniya Üniversite'sinde profesördür. Carnap felsefenin evrensel bilim rolünü inkâr eder, ve onu matematiksel mantık temeline dayanan bir «dilin mantıksal analizi»ne indirger. Onun bu anlayışında, bu analize temellik eden teorik bilme ilkeleri, mantık ve matematiğin yorumunda idealist ampirizm ve konvansiyonalizmin bileşimini temsil eder. Carnap'ın eserlerinde, yeni-pozitivizm'in felsefi kavramı, mantık teorisi incelemeleri ve mantıksal-metodolojik bilim analizleri içiçedir. Mantıksal'ın tabiatı üzerine Carnap'ın görüşleri iki evreli bir evrimden geçmiştir: 1) Sentaktik evre, yani bilim mantığına bilim dili'nin mantıksal sentaksı olarak bakıldığı evre; 2) semantik evre, yani bilim dili'nin yalnız formel yanının değil, fakat anlam yanının da inceleme konusu olduğu evre. Bu ikinci evrede Carnap, semantik mantık'ın başlangıç kavramları temeli üzerinde tek bir formel mantık sistemi kurmaya çalışır. Başlıca eserleri şunlardır: *Logische Syntax der Sprache* (1934), *Introduction to Semantics* (1942-47), *Meaning and Necessity* (1947) *ve Einführung in die symbolische Logic* (1954).

CASSIRER, ERNST (1874-1945), Alman idealist filozof, Yeni-Kant'çılığın Marburg Okulu üyesi. Berlin ve Hamburg'da felsefe profesörlüğü yapmış, faşist diktatörlüğün kurulmasından sonra İsveç ve Birleşik Amerika'da yaşamıştır (Yale Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır). Marburg okulu'nun fikirlerini epistemoloji tarihine ve felsefe tarihine uygulamıştır. *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (1910) adlı eserinde, bilimsel soyutlamalar realitenin yansılarıdır görüşünü reddetmiş; maddi dünyayı saf düşünce kategorileri içinde eritmiş, ve maddi dünyanın kanunlarının yerine, bir fonksiyonel ba-

ğımlılık idealist yorumunu koymuş, bunun sonucu olarak, bilimsel bilgiyi «sembolik düşünce»nin bir biçimi olarak tasvire çalışmıştır. Cassirer, felsefe tarihi (Antik Çağ, Rönesans, aydınlanma Çağı) üzerine bir dizi eser ve Leibniz ile Kant üzerine manografiler kaleme almıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit* (4 cilt, 1906-57) ve *Philosophie der symbolischen Formen* (3 cilt, 1923-29).

CEVHER, marksizm-öncesi felsefe'de değişebilir somut objeler ve fenomenlerden farklı olarak, hiçbir dönüşüme uğramıyan ve bütün varlıkların temelini teşkil eden değişmez ilk ilke; nedeni ve temeli sadece kendinde olan, en genel, en derin öz. İdealizm, Cevher'i, Tanrı, evrensel akıl, idea, v.s. olarak; panteizm (bak. Nikolaus Cusanus; Bruno) tabiat ve maddeyle özdeşleşen Tanrı olarak alır. Materyalistler, onu maddî bir şey olarak alırlar. Düalist teoriler (bak, Descartes), çift cevher kabul ederler: Cevher fikrine aykırı düşen, her ikisi mutlak eşdeğerli, biri maddi, öteki ideal iki cevher. Değişmez, tek- biçimli, homojen bir Cevher görüşünü reddeden diyalektik materyalizme göre, sürekli hareket ve sürekli değişme halindeki madde, dünyanın temelidir. Bu kavram daha kesin ve aydınlıktır (bak. Dünyanın Birliği ve Çeşitliliği).

CEVHER VE ALAN, makroskopik düzeyde, maddenin iki temel biçimini belirten temel fizik kavramları; burada, Cevher, sabit bir kitlesi olan kesikli formasyonların (atomlar, moleküller ve bunların bileşimleri) toplamı (aggregate). Alan ise, sürekliliği ve sıfır sabit kitleye sahip olmasıyle karakterize edilen, maddenin bir biçimidir (elektromanyetik alan ve çekimsel alan). Maddenin bir biçimi olarak Alan'ın keşfedilmesi, büyük bir felsefî önem taşır; çünkü bu kesif madde ile Cevher'in aynılığını ileri süren metafizik görüşlerin yanlışlığını ortaya koymuştur. Lenin'in diyalektik materyalist madde formülasyonu, birçok bakımdan, Alan doktrininin felsefî genelleştirilmesi temeline dayanır. Cevher ve Alan ayırımı, atom-altı *(subatomic)* düzeyde (örneğin, temel parçacıklar düzeyinde), izafileşir. Alan'lar (elektromanyetik ve çekimsel) kendi yalın-sürekli karakterlerini kaybederler; kesikli formasyonlarla benzeşirler, kuantumlar (fotonlar ve çekimler); ve Cevher'i meydana getiren temel parçacıklar (protonlar, nötronlar, elektronlar, v.s.), nukleon, meson, v.s. Alan'ları olarak tezahür ederek, kendi yalın kesikli karakterlerini kaybederler. Atom-altı düzeyde, Cevher ve Alan arasında, sabit bir kitleye malik olup olmama esasına göre bir ayrım yapılması bile yanlıştır; çünkü, nükleon, v.s. Alan'ların sabit bir kitlesi vardır. Modern fizik'te, Alanlar ile Cevherler, mikrokozm'un birbirine sıkı sıkıya bağlı iki görünüşü olarak, yani mikro objeler'in hem parçacık (kesikli), hem de dalga (sürekli) özelliklerinin birliği olarak ele alınırlar. Alan kavramları, yakın etki ilkesinin içerdiği karşılıklı aksiyon süreçlerinin temelidirler (Yakın-Etki ve Uzak Etki).

CHARRON, PIERRE (1541 - 1603), Fransız filozof. Önce yargıçtı, sonra papaz oldu. *De la sagesse* (1601) adlı kitabında öne sürülen, Montaigne'e yakın şüpheci görüşleriyle tanınır. Charron şu inançtadır: din insanın özünde varolan bir şey değildir, eğitim ve ortam şartlarının etkisiyle oluştuğu için, herhangi bir din biçiminin hakikati garanti edilemez. Ahlâk insanın özüdür. Bundan ötürü de, din ahlâka dayanır. İnsanların temel ahlâk kanunlarına göre yaşaması, fakat otoritelerin benimsedikleri dine de inanmaları gerekir. Charron, Ortodoks dinini formel olarak kabul ederken, şüpheci ve karşı-dinci görüşlerini saklar. İlâhiyatçılar,

De lasagesse'de Charron'u inançsızlıkla suçlamaya yetecek nedenler bulmuşlardır.

CLAUSIUS, RUDOLF JULIUS EMANUEL (1822-88), Alman fizikçi, termodinamikler ve kinetik gaz teorisi'nin kurucularından. Clausius, elektromanyetik fenomen'i Newton mekaniği açısından yorumlama girişimleriyle bilinir. Termodinamik'in ikinci kanununu formüle etmiş ve entropi kavramını ortaya atmıştır. Termodinamik'in ikinci kanununun sınırlarını tümüyle dünyayı kapsıyacak biçimde genişletmiş, Evren'in ısısal sona erişi'nin kaçınılmazlığı konusunda bazı sonuçlara varmıştır. Vardığı bu sonuçlar, Engels'e göre, onu, enerjinin sakımı kanunuyla çatışmaya götürmüştür.

COĞRAFİ ÇEVRE, belirli bir anda sosyal üretim sürecine dâhil olan ve bir toplumun varlığı ve gelişmesi için zorunlu ortamı oluşturan canlı ve cansız tabiattaki (yeryüzü kabuğu, atmosferin alt tabakaları, su, toprak, flora ve fauna) şeylerin ve fenomenlerin tümü. Toplumun gelişmesi Coğrafî Çevre'de değişme ve gelişmelere yol açar. Uzak zamanlarda, insanlar tabii yaşama kaynaklarından (yabanî bitkiler, hayvanlar, verimli toprak, v.s.) çok az yararlanırlardı. Zamanla iş araçlarını, madenleri ve kuvvet kaynaklarını da kapsıyan tabii zenginlikler daha büyük rol oynamaya başladı. Ülkelerin ve ulusların gelişmesini hızlandıran yada yavaşlatma eğilimi gösteren Coğrafî Çevre unsurları, üretimin artan ihtiyaçlarına gereken yeterlikte değildir. Bundan ötürü, insan bu unsurları değişikliğe yada dönüşüme uğratır ve böylece, Coğrafi Çevre'nin dönüşüme uğramasında en güçlü etken olarak rol oynar. Fakat, değişmenin kapsamı, mahiyeti ve biçimleri sosyal sisteme bağlıdır. Kapitalist toplumda hüküm süren üretim anarşisi ve rekabet, Coğrafi Çevre'de meydana gelen, toplum için felâketli değişmelerin nedenini teşkil etmese de bu değişmelere vesile olan bir şeydir. Ancak sosyalist toplumdadır ki, insanlar «tabiatı ortaklaşa kontrolleri altına alarak... tabiatla karşılıklı değişmelerini rasyonel tarzda düzenlerler... bunu da en az enerji harcıyarak ve insan tabiatına en uygun düşen ve tabiata yakışan şartlar içinde gerçekleştirirler.» (Marx, *Kapital*, cilt 3, s. 800). Sosyalizmin üst evresinin maddi ve teknik temelinin kurulması, halkın iyiliği için Coğrafî Çevre unsurlarından etkili ve plan-yönetimi içinde yararlanılmasına dayanır.

COĞRAFİ DETERMİNİZM, coğrafî çevrenin (iklim, kara, nehirler, v.s.) sosyal gelişmede ana faktör olduğunu ileri süren bir sosyoloji okulu; tarihe, esas itibariyle natüralistçe ve idealistçe yaklaşım. Coğrafi determinizm ilk olarak, Platon ve Aristoteles gibi antik çağ düşünürleri tarafından dinsel ve mitolojik görüşlere karşı savunulmuştur.Montesquieu'nün etkisi altında, 18. yüzyıl'da ayrı bir düşünce okulu olarak şekillenen Coğrafi Determinizm, sosyal fenomenin tanrısal öncel-düzen'e bağımlı olduğu ve onun tarafından desteklenen feodal ideolojiye karşı çıktığından ilerici idi. Fakat, 19. yüzyıl'da, Buckle'da görüldüğü gibi, sömürgeci yayılmanın ve sosyal eşitsizliğin değişmezliği iddiasını ispat yolunda kullanılmıştır. Nehirleri uygarlığın başlangıcının ve gelişmesinin asıl faktörü olarak mütalâa eden Meçnikov teorisi ile Coğrafi Determinizm arasında sıkı bağlılık vardır. Meçnikov'un iddiasına göre, sosyal gelişme, kaçınılmaz olarak, tiranlık'tan anarşiye doğru gider. Coğrafi okul, emperyalist çağda, jeopolitik'in ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

COHEN, HERMANN (1842-1918), Alman filozof, Marburg okulu'nun kurucusu, 1870'lerden başlıyarak, Kant'ın tecrübe teorisi'ni, etik ve estetik'ini Kant'tan daha kararlı bir idealizm anlayışı içinde yeniden kurmaya çalıştı:

«kendinde-şey»i duyumların gerçek nedeni olarak reddetmiş ve bunu sınırlı tecrübe kavramı olarak mütalâa etmiştir. Kant'tan hareket ederek mantık, etik, estetik ve din felsefesini kucaklıyan bir felsefi sistem kurmuştur. Cohen'e göre, felsefe, şeyleri ve süreçleri değil, bilim olgularını ele aldığındadır ki, bir bilim düzeyine erişmiş olur. Cohen'in felsefesinin ruhu, matematiksel sonsuz-küçük-hesabı'na göre modelleşmiş idealist metoddur. Bilen düşünce yaratıcıdır; konusu «verili» olmayıp bir problem olarak onun önüne «konulmuş» tur. Bilgi ihtiyacını karşılıyan kavramlar, ne felsefenin, ne de bilimin nihai cevaplar verdiği yeni ihtiyaçları ortaya çıkarır. Felsefi bilinç, bilen bilinçtir; dinsel inanç da sistematik bilgi'nin açıklığına dayanır. Cohen'in başlıca eserleri şunlardır: *Kants Theorie der Erfahrung*, 1871; *System der Philosophie* (üç cilt, 1902-12).

COMTE, AUGUSTE (1798-1857), Fransız filozofu, pozitivizm'in kurucusu. Saint-Simon'un sekreteri ve çalışma arkadaşı (1818-24). Comte'un «pozitif felsefe»sinin temel tezi, bilimin fenomenlerin sadece dış görünüşlerinin tasvirleriyle yetinmesi isteğiydi. Comte bu tez'den güç alarak, «metafizik»e, fenomenin özü öğretisi'ne son verilmesi gerektiğini ileri sürer. Comte, tabii bilimlerin elde ettiği çok sayıda veriyi sentezleştirmeye girişmiş, fakat sahip olduğu felsefi görüş (sübjektif idealizm ve agnostisizm) yüzünden, bu girişimi onu bilimi tahrife götürmüştür. Comte, tabiat bilgisi'ni her biri belirli bir dünya anlayışına tekabül eden şu üç evre içinde tasvir eder: teolojik evre, metafizik evre ve pozitif evre. Birincisinde, yani teolojik evrede insanlar çeşitli fenomenleri tabiatüstü kuvvetlere yada Tanrı'ya izafe ederler; Comte'a göre, metafizik dünya görüşü, teolojik dünya görüşünün değişik bir biçimiydi; metafizik görüşe göre, bütün fenomenlerin temeli metafizik soyut özlerde (essences) yatar. Comte'a göre, metafizik dünya görüşlerinin ardından, «mutlak bilgi»yi (önce materyalizm, sonra da objektif idealizm) reddeden «pozitif metod» gelir. Üç evre formülü bilim ve felsefe tarihini tahrif eder. Örneğin, Comte'un ortaya attığı bu sınıflandırma, insan düşüncesinin gelişmesinde bütün bir çağı (Antik çağ) nazara almamıştır. Keza, Comte'un formülü Saint-Simon'dan alınan diyalektik üçlem'in kaba bir taklidi idi. Compte üç evre formülünü bilimlerin sınıflandırılmasına ve uygarlık tarihinin sistemleştirilmesine uygulamıştır. Sosyolojisinde (sosyoloji terimini ortaya atan odur), toplumu açıklamak için bilimsel olmıyan biyolojik bir yaklaşım tarzı kullanmıştır. Sosyolojik doktrinin başta gelen gerici fikri, burjuva sistemini devrimci yollardan değiştirmeye kalkmanın hiçbir şeye yaramadığı iddiasıydı. Kapitalizm, Comte'a göre, insan evriminin en yüce mertebesi ve doruğuydu; ve sosyal uyum, bir kişisel Tanrı'ya inanmanın yerine, soyut bir yüce varlığa (genel olarak insanlık) inanmayı koyan «yeni» dinin propagandası ve yayılmasıyla gerçekleşebilirdi. Comte'un en önemli eseri *(Cours de philosophie positive*'dir (1830-42).

CONDILLAC, ETIENNE BONNET DE (1715-80), Fransız ansiklopedist (bak. Aydınlanma), Grenoble'de dünyaya geldi, bir Katolik rahip olduğu halde, eserleriyle Kilise ideolojisini yıkmaya çalışmıştır. Bilgi teorisi'nde Locke'un izleyicisi olmakla birlikte, bu filozof tarafından bilgi'nin duyumdan sonra gelen ikinci kaynağı olarak görülen «refleksiyon»un varlığını reddeder. Duyumlar ve dış objeler arasındaki ilişkinin mahiyetini kavrıyamaması, ve bunların sübjektivitesini mübalâğa etmesi, Condillac'ı sübjektif idealizm'e götürmüştür. Duyumlar, Condillac'a göre, kendileriyle duyumlar arasında ortak hiçbir yan bulunmayan dış obje-

ler tarafından meydana getirilirler. Madem ki duyumlar, zihinle dünya arasında biricik bağdır, öyleyse zihnin objesi objektif dünyanın değil, duyumların toplamıdır. Bununla birlikte, Condillac'ın sansüalizmi, Leibniz'in idealizmine ve spekülatif felsefelere karşıdır. 18. yüzyıl Fransız materyalizmi üzerinde Condillac'ın dikkate değer bir etkisi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Le traité des systèmes, ou l'on en démele les inconvenients et les avantages* (1749), *Le traité des sensations* (1754). v.s.

CONDORCET, JEAN ANTOINE (1743-94), Fransız filozof ve ansiklopedist, Jirondist sempatizanı, Paris Bilimler Akademisi üyesi. Ekonomi alanında fizyokratların bir izleyicisidir. (Bak. Turgot). Condortcet'nin din eleştirisi deizm'e ve Aydınlanma'ya dayanır. Batıl inançların tasfiye edilmesinden ve bilimsel bilginin geliştirilmesinden yana olmuştur. En önemli eseri olan *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*'de (1794) Condorcet, tarihe insan zihninin bir ürünü olarak bakmış ve burjuva sistemini «akla uygunluk»un ve «tabiilik»in en yüce biçimi olarak ilân etmiştir. Bir takım arızi özelliklere dayanarak tarihi on döneme ayırmış; kapitalizmin kendi bağrında sonsuz gelişme imkânları taşıdığını ispata çalışmıştır. Condorcet sosyal tabakalar sistemine karşı çıkmış; siyasi eşitlik için mücadele etmiş; despotik hükümranlığın tasfiyesinden, bireyin gelişmesinden yana olmuştur. Görüş ve hayalleri, yeni doğmakta olan burjuvazinin ideologlarının tipik özelliklerini taşır.

CONTA, BASILE (1845-82), Romanya'lı materyalist filozof. Vardığı sonuçları C. Lyell, J. Lamarck, Ch. Darwin ve E. Haeckel tarafından ortaya konan teorileri temel alarak, tabiat bilimlerinden çıkarsamıştır. Conta'ya göre, tabiat, bilinçten önce gelir. Vogt'un vülger materyalizmini reddetmekle birlikte, Conta, düşüncenin bilimsel bir açıklamasına varamamıştır. Conta sonsuz maddeyi zaman ve mekânda gelişen bir şey olarak mütalâa eder. Bütün kanunları maddenin değişik biçimlerine göre sınıflandırmış, tesadüf kavramını reddederek, bütün kanunların bir kader kesinliğiyle işlediğini kabul etmiştir. İnsan zihninin bilme kapasitesini, realitenin kendisi gibi sınırsız olarak görür. Bilgi pratik tarafından doğrulanır, buysa, Conta'ya göre laboratuar deneyi ve kişisel tecrübedir. Bir ateist olarak Conta, dinin kökenlerini ilkel insanın bilgisizlik ve korkusuna bağlar. Conta'nın materyalistçe öğretileri 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında Romanya'daki sosyolojik ve politik düşüncenin gelişmesi üzerinde derin izler bırakmıştır. Önemli eserleri şunlardır: *The Theory of Fatalism* (1875-76) ve *Essays on Materialistic Metaphysics* (1879).

COUTURAT, LOUIS (1868-1914). Fransız filozof ve mantıkçı; matematik ilkelerini mantık temellerine oturtarak rasyonelleştiren Russell ve Whitehead'in görüşlerine katılmış ve bunları popülarize etmeye çalışmıştır. Leibniz'in ortaya koyduğu mantıkta yer alan hesaplar mantığı'nın temelleri üzerinde araştırmalara girişmiş ve bu filozofun mantık problemleri alanındaki çalışmalarını ve elyazmalarını yayımlamıştır. *Algebra of Logic* (1905) adlı eserinde Rus bilgini Poretski'nin mantık cebiri alanındaki vargılarını değer lendiren ve kullanan ilk yazarlardan biridir. Çouturat, *Principles of Mathematics* (1905) adlı eserine yazdığı ekde, Russell'in mantıksal ve matematiksel formalizmi açısından, Kant'ın matematik teorisinin ve bu teorinin epistemololik ilkelerinin eleştirisini geliştirmiştir. Couturat, Poincaré'nin «yarı-Kant»çı matematik teorisine de bir dizi yazıyle karşı çıkmıştır.

CROCE, BENEDETTO (1866 - 1952), İtalyan yeni-Hegel'cilik okulu (bak. Yeni-Hegel'cilik) filozofu, Napoli'de, 19. yüzyıl'ın sonlarına doğru, marksizm'in felsefi ve ekonomik teorilerinin bir eleştirisini yapma denemesine girişmiş tir. Croce'nin felsefesi, mutlak idealizmin felsefesidir. Bu felsefi sistem «dünya ruhu»nun gelişme ve ilerlemesinde dört aşamanın bulunduğunu ileri sürer: 1) estetik aşama (yani, ruh'un (spirit) bireysel'de bedenleşmesi); 2) mantıksal aşama (yani, genel'in alanı); 3) ekonomik aşama (yani, bireysel menfaat alanı); 4) ahlâki aşama (yani genel menfaat alanı). Croce'nin estetik teorisi, burjuva sanat eleştirisi üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Croce duyular yoluyle elde edilen imajlarda dile gelen bireyselin sezgici bilgisi olarak gördüğü sanatı, genel'i bilmemizi sağlıyan rasyonel bir süreç olarak gördüğü mantıksal düşünüşün karşısına çıkarır. Croce'nin etik doktrini ise, ahlâkın sosyal temelini ve sınıfsal karakterini örtbas etmeye çalışır. Croce'ci etik, bireysel'in evrensel'e, yani egemen sömürü düzenine bağımlılığı ilkesini öne sürer. Croce İtalyan liberal burjuvazisinin ideologlarından ve siyasi liderlerinden biri, ve faşizmin bir muhalifidir. En önemli eseri *Philosophy of Spirit*'dir (1902-17).

CUSANUS, NIKOLAUS (1401-64) (asıl adı Nikolas Crebs yada Chrypffs'dir, doğduğu yerin adıyle adlandırılmıştır). Alman filozof ve bilgin; iskolastikle hümanizm ve erken kapitalist toplumun yeni bilimi arasındaki geçiş dönemi ilâhiyatçısı. Yeni-Platon'culuk'un etkisi altında kalarak, insanın sınırlı aklının insanın tabiat objelerini karşıtlarla düşünmesinin üstünde yer alan en büyük varlık olarak Tanrı öğretisini ve Hıristiyan felsefesi kavramlarını yeniden işlemiştir. Bütün karşıtlar: sonlu ile sonsuz, en küçük ile en büyük, tek-olan ile çok-olan, v.s. Tanrı'da çakışır. Mistik idealist muhtevasına rağmen Cusanus'un öğretisi, Tanrı'da karşıtların uyuşması *(Coinsidentia oppositorum)* temel tezini ve bir sıra verimli fikirler ihtiva eder. Bu fikirler şunlardır: spekülâtif karşıtların sınır lılığının eleştirisi; tabiatı bilmede matematik kavramların metodolojik önemi; daha sonra ortaya çıkacak olan sonsuz küçükler kavramının önceden sezilişi; ve çelişki kanununun matematik'e uygulanmasının sınırları sorununun formülasyonu. Cusanus'un başlıca eserleri şunlardır: *De Docta Ignorantia* (1440), *De Genesi* (1447).

CUVIER, GEORGES (1769 - 1832), Fransız tabiat bilgini, Paris Bilimler Akademisi üyesi. Cuvier mukayeseli anatomi ve paleontoloji'nin gelişmesine esaslı bir katkıda bulunmuştur. Tabiat fenomenine metafizik bir yaklaşım tarzını desteklemiştir. Cuvier'nin ortaya koyduğu katastrof «teori»si hayvanların ve bitkilerin evrimi görüşünü (bak. Lamarck; Geoffroy; Saint-Hilaire) geçersizleştiriyordu. Engels'e göre, «Cuvier'nin yeryüzündeki devrimsellik teorisi, lâfta devrimci, özde reaksiyonerdi. Cuvier, *tekil* bir tanrısal yaratış kavramının yerine bir tekrarlanan yaratış fiilleri dizisi koymuş ve mucizeyi tabiatın aktif bir gücü olarak kabul etmiştir» *(Dialectics of Nature,* s. 240).

Ç

ÇADAYEV, PİYOTR YAKOVLEVİÇ (1794-1856), Rus düşünür ve halk önderi. Çadayev, asil bir aileden gelmiştir; Napolyon'a karşı 1812-14 savaşı'na katılmıştır. Rusya'ya döndüğünde, ilkin Refah Birliği'ne (1819), sonra da Kuzey Birliği'ne (1821) katıldı. 1823'de, ordudan ayrılıp yurtdışına çıktı, orada Lamennais ve Schelling'i inceledi ve kendileriyle tanıştı. 1826'da yeniden Rusya'ya döndüğünde, Dekambrist'ler ile olan ilişkilerinden dolayı tutuklandı. Delil yetersizliğinden serbest bırakıldı, güvenlik gözetimine alındı. 1829-1831 arasında, ilki 1836'da *Teleskop* dergisinde yayımlanan ünlü bir dizi yazıyı, *Filosoficheskiye pisma (Felsefi Mektuplar)* kaleme almıştır. Herzen'e göre, bu mektuplar, Rusya'daki enteligensiya'yı altüst etti, monarşik çevrelerin öfkesini çekti. *Teleskop* kapatıldı, yönetici Nadezdin sürüldü. Çadayev akıl hastası olarak ilân edildi. 1837'de Çadayev, *Apologiya sumasshedshego*'yu kaleme aldı, 1840'larda da Herzen ve Granovski ile birlikte, Slavcılar'a karşı Batıcılar'a katılmıştır. Çadayev'in kaleme aldığı birçok yazı müsvedde halinde elden ele dolaşmıştır. Çadayev'in 1823'den önceki dünya görüşü, Fransız ansiklopedistlerinin ve toprak köleliğine karşı çıkan 18. yüzyıl aydınlanmacı'larının fikirleriyle yoğrulmuş o günkü ilerici düşünceli Rus asilzadelerinin görüşlerinin tipik bir örneğiydi. Çadayev'in şahsi dostu Aleksander Puşkin, ona Brutus yada Perikles diye ad takarak onun o sıralardaki görüşlerinin radikalliğini belirtiyordu. Dekambristler'in teorik tutumlarını yeterli görmiyen Çadayev, Dekambrist'lerin ortaya koydukları sosyal idealleri doğrulamak üzere tarihin gelişme kanunlarının mahiyetini incelemiştir. Çadayev'in görüşlerinin değişmesine yol açan bu araştırmalar, onu Katolikliğe kaydırmış, toplumun devrimci metodlarla dönüşüme uğratılması yolundaki görüşü reddetmesiyle sonuçlanmıştır. Şurası bir gerçektir ki, Çadayev'in Katolikliği, aslında, bir çeşit sosyal ütopya idi. *Felsefi Mektuplar*'ın tahlilinin de gösterdiği gibi, Çadayev, o sıralarda bile otokrasinin Rus Ortodoks Kilisesi'nin ve toprak köleliğinin hasmıydı. Rusya'daki sistem hakkında yaptığı eleştiri, Rus progresistler tarafından büyük takdir-

le karşılanmıştı. *Felsefi mektuplar*'ın ilkinin yayımlanması, baskı altında bir ülke olan Rusya için, otokrasi'ye ve toprak köleliğine karşı 25 Aralık 1825'den sonra girişilmiş ilk protesto hareketi olarak büyük önem taşıyordu. Çadayev'in felsefesi'nde tanrısal hukukun tabiat ve toplumda geçerli en yüce kuvvet olduğu ileri sürülüyordu. Çadayev, bütünü bakımından, tabiat biliminin kavramlarını bir dereceye kadar benimseyen bir objektif idealizm'e bağlı kalmıştır. Çadayev'e göre, insan, gökten vahiy inmemiş olsaydı, dünyanın en genel kanunlarını kavrıyamazdı. Bu ilkeyi tarih felsefesi'ne uygulayan Çadayev, tanrısal vahiy'nin sosyal gelişme'de kesin rol oynadığı sonucuna varmıştır. Buna bağlı olarak da, insanlığın dinsel eğitimini, yeryüzünde «Tanrı Ülkesi»nin kurulması için başlıca araç olarak görmüştür. Çadayev gelecekteki «Tanrı Ülkesi»ni, eşitliğin, özgürlüğün ve demokrasinin hüküm sürdüğü uygar bir toplum olarak anlar. Bundan ötürü Çadayev de, Lamennais ve St. Simon gibi, Katolikliğin modernleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Görünüşlerindeki dinsel reform anlayışı, Çadeyev'i, Rus devrimci demokratik hareketi'nin genel gelişmesinin dışında tutmuş, ideolojisi ile, tarihsel pesimizm'e doğru bir eğilim göstermiştir. Çadayevin dünya görüşünün çelişkili karakteri, Vekhistler'in (bak. Vekhizm) ve Rus sosyal düşüncesini yanlış gösteren başka kimselerin, Çadayev'i sosyal menfaatlere ve özlemlere yabancı mistikler sınıfına koymalarına yol açmıştır.

ÇAĞRIŞIM, *psyche*'nin unsurları arasındaki bağlantı; öyle ki, bu unsurlardan birinin ortaya çıkması, belirli şartlar altında, ona bağlı öteki unsurların ortaya çıkmasına yol açar. En basit biçimiyle Çağrışım'a verilecek bir örnek, alfabe'deki harflerin düzenli aralıklarla tekrarıdır. Çağrışım, süje ile obje'nin karşılıklı etki'si sırasında, bu karşılıklı etki'nin elemanter ürünlerinden biri olarak ortaya çıkar ve şeylerle fenomenler arasındaki gerçek bağlantıyı yansıtır. Çağrışım, zihinsel faaliyetin zorunlu bir şartıdır. Çağrışım'ın varolmasının fizyolojik temelini Pavlov keşfetmiştir; bu temel, geçici sinirsel bağlantının formasyonu mekanizmasıdır, yani beyin korteksi'nin muhtelif noktaları ile bu noktalarda meydana gelen uyarmalar arasında kısa devreli bir sinir yolunun teşekkül etmesidir. Çağrışım, insan *psyche*'nin en dolaysız formasyonlarının temelidir.

ÇAĞRIŞIMCI PSİKOLOJİ, psikoloji'de çağrışım'ı temel ilke olarak alan çeşitli eğilimler. Konunun başlangıçları Hobbes'a, Locke'a ve Spinoza'ya kadar gider; bütün bu eğilimler genelde materyalist ve idealist kollara ayrılır. İlkin Hobbes'un izinden giden Hartley, daha sonra da Priestley, bu konuda materyalist geleneği devam ettirmişlerdir; bunlar, psikolojik faaliyeti, genel çağrışım kanunlarıyle açıklarlar ve bu faaliyetin beyin titreşimleri tarafından şartlandırıldığını kabul ederler. Çağrışımcı Psikoloji'nin idealist kolu psikolojik faaliyeti sübjektif kavramların çağrışımına indirgerken, öte yandan, Hume'un fenomenalizmi'ne (Hume, «izlenim demetleri»nden söz ediyordu) ve Herbart'a dayanır. Çağrışımcı Psikoloji, özellikle İngiltere'de, 19. yüzyıl'da (bak. J.S. Mill, James Mill, Alfred Benn) nihaî biçimini almış, materyalist ve idealist kolları, mekanist bir anlayış içinde (psikolojik atomizm, zihinsel kimya, v.s.) biraraya getirmiştir. Çağrışımcı Psikoloji, 20. yüzyıl'da, bu psikolojinin içindeki mekanist eğilimleri aşırılaştıran behaviyorizm'de sürdürülmektedir.

ÇANG SAY (1020-77), Yeni-Konfüçyüs'cülük'ün kurucularından. Çang Say'a göre, dünyada varolan bütün şeyler, hareket ve duraganlık özellikleri taşıyan ana madde'den, *çi*'den meydana gelmiştir. Tabiat «kök»tür, akıl ise o-

nun ürünüdür. Çang Say, *çi*'nin ilk haline «Kesin Boşluk» (Tay Sü) adını verir. İlk madde, Kesin Boşluk'a yayılmıştır; yoğunlaşması ise su'yun buz'a dönüşmesi gibidir. *Çi*'nin yoğunlaşması ya da dağılması, bütün fenomenlerin doğuş ve sona erişini belirler. Çang Say'ın felsefesi, *çi*'nin değişme ve dönüşme sürecini gösteren *tao* (usul) kavramına çok önem vermiştir (bak. Tao). Ana madde'nin hareketi ve değişmesi, karşıt iki ucun, artı *yank* ile eksi *yin*'in karşılıklı aksiyonuna dayanır. Bunların birliği, Çang Say'ın Büyük uyum olarak tanımladığı *tao*'dur. Hareket, özünde kaotik değildir, *çi*'de bulunan *li* kanunu tarafından belirlenir. Kanun, insanların iradesine bağlı değildir. Çang Say bilgi teorisinde tutarlı olamamıştır. Kendisine göre, duyumlar bilgi'nin kaynağıdır; insan duyumlar aracılığıyle dış dünya ile ilişki kurar. Fakat, *tao* bilgisi duyumsal algıya dayanmaz. Çang Say'ın öğretileri, kendisinden sonra Yeni-Konfüçyüs'cü okulu izliyenler arasında yaygınlık kazanmıştır.

ÇARVAKA, bak. *Lokayata*.

ÇATIŞMA, insan hayatında ortaya çıkan çelişkilerin dramatik, özellikle estetik ifade biçimi; çatışma halindeki insan fiillerinin, fikirlerinin, çabalarının ve tutkularının şiddetli mücadelesini sanat yoluyla yaratma (reproducing) biçimi, Çatışmanın kökeni, belirli sosyal gelişme eğilimleriyle belirli sosyal güçler arasındaki mücadelede yatar. Gerçekçi sanat, sosyal çelişkileri, tipik durumlardaki tipik karakterlerin mücadelesi biçiminde, yani dramatik çatışmalar biçiminde sunar. Dramatik çatışmanın spesifik muhtevası, güzelle çirkinin mücadelesidir, bu mücadelenin büründüğü biçim ve bunun belirli bir estetik ideal ışığı altında değerlendirilmesidir. Sosyalist gerçekçilik okulunun sanat eserlerinde yeniden yaratılan bu çatışmada zafer yolu engellerden, geçici yenilgilerden trajik durumlardan geçse de, yeniyi temsil edenler, sonunda zafere ulaşırlar. Çatışma'nın rolü biçimi çeşitli sanat türlerine özgü tipleştirme tarzlarına ve karakteristiklerine dayanır. Böylece, karşıtların mücadelesi dramda (tiyatro) ve roman'da, çeşitli fikir ve duyguların çarpışması da resim'de, lirik şiir ve müzik'te açık bir biçimde dile getirilir. Gerçek sanatta, dramatik çatışma, esere güçlü bir estetik etkililik sağlıyan muhtevanın derinliği, gerilimi ve sarsıcılığıyla kendini gösterir.

ÇELİŞKİ, diyalektik'te, her çeşit hareketin iç kaynağını, hayatiyetin temelini, gelişme ilkesini belirten bir kategori, Diyalektiği metafizikten ayırdeden şey, diyalektiğin, maddi dünyadaki obje ve fenomenlerde çelişkinin varlığını bilmesidir. «Doğru anlamıyle diyalektik, *objelerin özünde* bulunan çelişkinin bilgisidir...» (Lenin, Cilt 38, s. 253-54). Diyalektik çelişkiler, düşüncede, kavramlarda, teorilerde yansıyan, düşünüşte karışıklık, tutarsızlık belirtileri olan mantıksal çelişki denen çelişkilerden ayırd edilmelidirler.

ÇELİŞKİ KANUNU, bir mantık kanunu, buna göre birbirini olumsuzlayan iki önerme (A ve $\bar{A}$) aynı zamanda doğru olamazlar. Çelişki Kanunu'nun ilk formülasyonunu Aristoteles vermiştir. Bu kanun şöyle formüle edilebilir: A önermesi, aynı zamanda, hem doğru, hem yanlış olamaz. Buysa sembolik olarak şöyle gösterilebilir $A \cdot \bar{A}$; burada (.) bağlaç işaretidir, sembollerin üstündeki çizgi de olumsuzlama işaretidir. Çelişki Kanunu düşünme ve bilmede önemli rol oynar. Hükümler yada teoriler formel çelişkiler ihtiva ettikleri zaman tutarsızlaşırlar. Çelişki Kanunu objelerin niteliksel belirlenimlerinin zihindeki yansımasıdır, yani objedeki değişmenin soyutlanması halinde, bu objenin birbirini dışlayan özelliklere eşzamanlı olarak malik olamıyacağını ifade eder.

ÇELİŞMEZLİK, bilgi'nin haiz bulunması gereken temel bir şart; buna göre, belli bir teoriden, aynı zamanda, hem Ö önermesi hem de $\bar{Ö}$ önermesinin çıkarsanması imkânsızdır. Bir teori bu şartı taşımazsa geçersizleşir; çünkü, o takdirde, gelişigüzel her önerme ispat edilebilir hale gelir. Her gelişmedeki objektif çelişkilerin açığa vurulmasını gerektiren karşıtların birliği ve mücadelesi diyalektik kanunu ve bilgi'nin Çelişmezlik'i birbirini red ve inkâr etmezler. Mantıksal Çelişmezlik önermesi, temsili (presenting) bilgi metoduna uygulanır ve düşüncelerimizin ve kanıtlarımızın tutarlı ve çelişkilerden arınmış olmasını içlemler (bak. Çelişki Kanunu; Aksiyomatik Teori'nin Çelişmezliği).

ÇELPANOV, GEORGİ İVANOVİÇ (1862-1936), Rus psikolog ve idealist filozof, mantıkçı; Kiev Üniversitesi (1892-1906) ve Moskova Üniversitesi (1907-23) psikoloji ve felsefe profesörü. 1912'de Moskova Psikoloji Enstitüsü'nü kurdu. Felsefe'de yeni-Kant'çılığa ve pozitivizm'e yakın bir pozisyonu vardır. 1900'de yayımlanan *Mozg i dusha (Beyin ve ruh)* adlı eseri ile öteki eserlerinde materyalizmi eleştirir. Psikoloji'de, kökleri gerilere, Wundt'un psiko-fizik paralellik'ine kadar giden ruh ile bedenin «ampirik paralellik»i teorisi'ni geliştirmiştir. Çelpanov, kendisinin asıl çalışma konusu olan psikoloji'yi yanlış metodolojik biçimde incelemiştir (meselâ, kendi kendini gözlemleme'yi, zihinsel fenomenler hakkındaki bilgi'nin tek kaynağı olarak alması, tecrübeye ancak yardımcı bir rol atfetmesi, v.s.). Çelpanov, Ekim Devrimi'nden sonra marksizm'in Sovyet psikoloji'sine uygulanmasına karşı çıkmıştır. Çelpanov'un tutumunun gerici mahiyeti marksist eleştiriciler tarafından, 1923 ile 1925 arasında ortaya konmuştur. Eserleri şunlardır: İki cilt halinde 1896 ve 1904'de yayımlanan *Problema vospriyatiya prostranstva ve svyazi s ucheniyem ob apriornosti i vrozhdyonnosti 1896-1904; Vvedeniye v eksperimentalnuyu psikhologiyu*, 1915, v.s.

ÇERNİÇEVSKİ, NİKOLAY GAVRİLOVİÇ (1828-89), Rus devrimci demokrat, materyalist filozof, eleştirmen, ütopyacı sosyalist. Staratov'da bir rahip ailesinden dünyaya geldi. 1850'de St. Petersburg Üniversitesi'ni bitirdi, Saratov'da bir okulda öğretmenlik yaptı. 1853'den 1862'ye kadar *Sovremennik*'te yazmış, onun başyazarı olmuştur. 1862'de tutuklanmış, St. Peter ve St. Paul kalesi'nde hapis yatmış, daha sonra da kürek cezasına mahkûm edilip müebbed olarak Sibirya'ya sürülmüştür. 1883'de, Astrahan'a yerleşmesine, daha sonra Saratov'a dönmesine izin verildi, orada öldü. Çerniçevski, 1860'larda, Rusya'daki devrimci demokratik hareketin önderiydi; Rus Sosyal Demokrat'ların «köylü devrimi fikrini, eski otorite'nin yıkılması uğruna kitle mücadelesi fikrini» (Lenin, *Toplu eserleri*, Cilt 17, s. 123) ısrarla izliyen öncülerinden de biriydi. Lenin'in de belirttiği gibi, Rus devrimcilerinin bütün bir kuşağı Çerniçevski'nin, sınıf ruhunu alevlendiren yazılarıyle yetişmiştir. Çerniçevski'nin dünya görüşü, Herzen ve Belinski'nin fikirleri ve Alman klasik felsefesi'nin, özellikle de Feuerbach'ın etkisi altında yoğrulmuştur. Ama, Çerniçevski genel olarak felsefe'nin sosyal rolünü, özellikle de Hegel diyalektiği'nin önemini kavramak bakımından Feuerbach'tan çok ilerdeydi. Teorik görüşlerini, «basit halk»ın toprak köleliği'nden ve burjuva köleliği'nden kurtuluş mücadelesinin hizmetine adamıştı. Epistomoloji'de materyalist pozisyonu benimsemiş ve Kant'ın agnostisizm'i hakkındaki kesin eleştiriye katılmıştır. Çerniçevski, insanın duyu organları üzerinde etki meydana getiren objektif dünyayı bilgi'nin kaynağı olarak görür. Teorinin denek taşı dediği pratiğe büyük önem verir. Çerniçevski, Feuerbach'ten farklı olarak,

Hegel diyalektiğine materyalist bir anlayışla yeni bir biçim vermeye çalışmıştır. Bir çok alanlarda (ekonomi politik, tarih, estetik ve sanat eleştrisi), teorik ve pratik problemlere diyalektik açıdan yaklaşımın mükemmel örneklerini ortaya koymuştur. Çerniçevski, feodalizm çağında yaşadığı ve çalışmalarını bu çağda yaptığı için, Marx'in materyalizmine ulaşamamıştır. Çerniçevski'nin materyalizmi temel hatalar ve kusurlar taşır (antropolojizm, pratik ve bilgi süreci hakkında sınırlı anlayışı, v.s.); bununla beraber, devrimci demokrasi anlayışı, antropolojizm'in bir çok zaaflarının üstesinden gelmesinde ona yardımcı olmuştur. Bazı problemlerde, hayatın materyalist bir açıklamasına hayli yaklaşmıştır. Bu, her şeyden önce, çağdaş toplumun sınıfsal yapısını anlamış olmasından, sınıf mücadelesini de gelişmenin itici gücü olarak görmesinden ileri geliyordu. Çerniçevski, halkın bilinç ve ideolojisi ile onun yaşayışının ekonomik şartları arasındaki bağıntıyı görmüştü; emekçi halkın menfaatlerinin, toplum tarihinde başlıca önemi taşıdığını belirtmiş, kitleleri tarihi yapanlar olarak görmüştür. Rus ve Batı Avrupa liberalizminin karşı devrimci mahiyetini ortaya koymaktaki hizmeti büyüktür. Köylü Reformu sırasında liberallerin feodal beylere yardakçılık etmelerine karşı mücadele etmiştir. Lenin, Çernişevski'den, «Köylü Reformu şamatasının ne denli sınırlı, ne denli yetersiz olduğunu görmüş, onun hakiki feodal mahiyetini anlıyan» bir insan olarak söz etmiştir. Çerniçevski, eski köylü komünü yoluyla sosyalizme doğru gitmeyi düşünüyordu; Herzen gibi, o da, Narodnizm'in kurucularından biridir. Sosyalizmi ancak proletaryanın kurabileceğini göremiyordu, göremezdi de. Bununla beraber, umutlarını devrime bağlamış olması bakımından, bütün ütopyacı sosyalistler içinde bilimsel sosyalizm teorisine en çok yaklaşmış olanı Çerniçevski'dir. Çerniçevski'nin ütopyacı sosyalizmi, devrimci demokratik görüşlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Sosyalizmin ancak gelişmiş teknolojiye dayanılarak yaratılabileceğini, ve sosyalizmi ancak halkın kurabileceğini düşünüyordu. Çerniçevski ekonomi politik alanında önemli çalışmalara girişmiştir. Marx, Çerniçevski'nin bir iktisatçı olarak burjuva ekonomisinin iflâsını başarılı bir biçimde gösterdiğini söyler. «Emekçi halkın ekonomi politik»ine dair temel görüşü, «fabrika sahibi ile işçiyi aynı bir şahısta birleştirme» fikriydi. Emeğin «satılık bir mal» olmaktan çıkması gerektiğini söylüyordu. Çerniçevski *Esteticheskiye otnosheniye iskusstva k deistvitelnosti* (1855) adlı eserinde, idealist estetiği derin bir biçimde eleştirmiş, gerçekçi sanatın temel ilkelerini formüle etmiştir. Çerniçevski'nin edebiyat eleştiriciliği Belinski ile Dobrolyubov'un eserlerinin yaptığı gibi, Rus ilerici edebiyatının, resminin ve musikisinin gelişmesi üzerinde büyük etki yapmıştır; bu etki bugün de önemini kaybetmiş değildir. Çerniçevski'nin başlıca eserleri şunlardır: *Ocherki gogolevskogo perioda russkoi literatury*, 1855-56; *Kritika filosofskikh predubezhdeny protiv obshchinnogo vladeniya* 1858; *Antropologichesky printsip v filisofii*, 1860; *Kharakter chelovecheskogoznaniya*, 1895; *Ne yapmalı?*, 1863; *Prolog*, 1867-69, ve diğer fiksiyon kitapları.

ÇIKARIM, öncül denilen bir yada birkaç önermeden, bu önermeleri mantıksal bir biçimde takip eden bir çıkarım, yeni bir önerme (ki buna sonuç adı verilir) çıkarılmasına yarıyan bir muhakeme süreci. Öncüllerden sonuca geçiş, daima bazı mantık kurallarına (çıkarsama kuralları) göre olur. Çıkarımların tahlili, öncüllerle sonucun birbirinden ayırımlanması ve Çıkarım'ın yapısının belirlenmesi suretiyle yapılır. Aynı Çıkarım kurallarına ve mantık kanunlarına göre yapılan Çıkarım'lar tek ve aynı bir mantık formuna aittirler. Böylece, Çıkarım'ın tahlili

onun mantıksal formunu ortaya koyar. Çıkarım (kavram, önerme ve diğer düşünce formları ve muhakeme metodlarının yanısıra) dış dünya hakkında soyut düşünce düzeyinde bilgi edinilmesini sağlıyan bir düşünce formudur. Her sahih Çıkarım'ın şu şartı yerine getirmesi gerekir: öncüller doğruysa sonuç da doğrudur. Bu şartın yerine gelmesi için Çıkarım'ın seyri sırasında mantık kanunlarının ve Çıkarım kurallarının ihlâl edilmemesi lâzımdır. Fiiliyatta, düşünce süreci içinde Çıkarım'ın bazı öncülleri (ön öncüller) çoğu zaman atlanır ve onun temelini teşkil eden Çıkarım kurallarına ve mantık kanunlarına uyulmaz. Bu ise Çıkarım'da hatâlara yol açar. Mantık geçerli bir Çıkarım'ı geçerli olmıyanından ayırdetme metodlarını ortaya koyar, ve böylece, mantık hatâlarını önlemeye ve düzeltmeye yardım eder. Genellikle, muhakeme ve ispat süreci bir Çıkarımlar zinciri meydana getirir. Öyle ki, burada, bir önceki Çıkarım'ın sonucu, bir sonrakinin öncülünü teşkil eder. Bir ispatlamanın geçerli olabilmesi için, onun ilk öncüllerinin —ispatlamanın temeli— ve Çıkarım'lardan her birinin doğru olması gerekir. Çıkarım'ların bilinen en genel sınıflanması tümdengelimci ve tümevarımcı Çıkarımlar'dır (bak. Tümevarım, Tümdengelim).

ÇIKARSAMA, muhakemenin, dolaylı (mediate) mantıksal düşüncenin bir özelliği; duyuma dayanan, dolaysız (immediate) ve sezgisel bilgiden farklı bilgi. Dolaysız (sezgisel) ile dolaylı (ispatlamaya dayanan) bilgi ayırımı ilk olarak Platon ve Aristoteles tarafından yapılmış olmakla birlikte, terimi ilk kullanan Aquino'lu Thomas'dır. Marksist felsefe —matematiksel, teknik ve bilimsel ilerleme çağı olan günümüzde, en başta mantığın yardımıyle formlara ve metodlara dair gittikçe artan bir değer kazanan— Çıkarsama'nın bilgi alanında taşıdığı önemi gereğince takdir ve kabul eder.

Çİ, yada YUAN Çİ. Çin tabiat felsefesi'nde temel bir kavram. Kökeni bakımından, «hava», «buğu», «nefes» demektir. Bu kavram, çok geniş bir anlam kazanmıştır (ana madde, tabiatın temel maddesi, hayat gücü, v.s.). En eski tabiat felsefesi kavramlarına göre, dünya, Çi'den, yani, ana madde'den meydana gelmiştir; Çi'nin arı ve hafif kısmı yukarılara doğru yükselerek gökyüzünü yaratmış; arı olmıyan, ağır kısmı da aşağılara çökerek yeryüzünü yaratmıştır. Bunlardan birincisine *yang çi*, ikincisine de *yin çi* adı verilmiştir. Bundan başka, tabiatın beş tane ana unsuru vardır: su, hava, ağaç, maden ve toprak. *Yin-yang*'ın serpilip gelişmesi ve sona ermesi ve «beş unsur», yıl içindeki dört mevsim doğrultusunda vuku bulur. *Yin-yang* ile «beş unsur» un yarı-fiziksel ve yarı-metafiziksel kavramlar olarak aynı anda göründükleri bu tabiat felsefesi şeması, Çin felsefi düşüncesinin gelişmesi üzerinde çok büyük etki yapmıştır. Tao'culuk, Konfüçyüsçülük, bir dereceye kadar da Buda'cılık bu şema'dan geniş biçimde yararlanmıştır.

ÇİÇERİN, BORİS NİKOLAYEVİÇ (1828-1904), Rus tarihçi, hukuk teorisi uzmanı, idealist filozof, Moskova Üniversitesi profesörü (1861-68), liberal hareketin liderlerinden biri. Çiçerin, özellikle, Hegel'in ampirizm hakkındaki eleştirisini ve mutlak ide doktrinini iktibas eden bir Hegel'ci idi. Çiçerin, diyalektiği kabul etmekle beraber, onu tahrif edip, özel mülkiyeti meşrulaştırmaya çalışan kendi sosyolojisine uydurmuştur. Çiçerin'e göre, hakiki bilgi, spekülâtif ilkelerin incelenen objeye uygulanmasıyla imkân dahiline girer. Sosyal ilişkilerin kaynağı, bir çeşit «metafizik varlık» olarak bireydir. Toplumda başlıca rolü, hukuk, yani, yasal düzenlemelerle belirlenen bireyin «hür iradesi» oynar. Yasal ve etik unsurlar, Çiçerin'in, halkı tek bir bütün içinde bir araya getiren «ideal»

güç olarak gördüğü devlet'te kaynaşır. Çiçerin, burjuva-toprak sahibi devleti, sınıfların üstünde yer alan bir organizasyon olarak görür. Tarihsel süreçleri ele alan Çiçerin bunları, her şeyden önce hukuki ilişkilerin bir başarısı olarak mütalâa eden, ve (Rus historiografi'sinde) legal okul adını alan okulu kurmuştur. Çiçerin, anayasacı monarşi'nin bir savunucusu olmuş, devrimci harekete ve bilimsel sosyalizme karşı çıkmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Nauka i religiya* (1879), *Mistitsism v nauke* (1880), *Sobstvennost i gosudartsyo*, (ikicilt, (1882-83), *Polozhitelnaya tılosofiya i yedinstvo nauki* (1892), *Osnovaniya logiki i metafiziki* (1894), *Filosofıya prava* (1900).

ÇİFTE HAKİKAT, felsefe ile ilâhiyat'ın hakikatleri'nin karşılıklı bağımsızlığını ifade eden terim. Bu teori, Orta Çağ'da, dinin koyduğu engelleri bilim'in sarsmaya çalıştığı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Çifte Hakikat kavramı son derece açık biçimde Arap Felsefesi'nde ortaya konulmuştur. İbni Rüşt, felsefe'de, ilâhiyat'ın kabul edemiyeceği; ilâhiyat'ta da felsefenin kabul edemiyeceği hakikatler olduğuna inanıyordu. Çifte Hakikat fikri, İbni Rüşt'çülük ile, Duns Scotus, Occam'lı William gibi nominalizm temsilcileri ve Rönesans zamanında da Pietro Pomponazzi tarafından işlenmiştir. Günümüzde, Çifte Hakikat doktrini, dinin savunulması ve bilimsel materyalist dünya görüşüne karşı mücadele yolunda ilâhiyatçılarca kullanılmaktadır.

ÇİLECİLİK, bir yaşayış tarzı; bu yaşayış tarzının temel özellikleri nefsi aşırı derecede körletmek ve yüksek bir ahlâki yada dinsel ideal uğruna rahattan mümkün olduğu kadar kaçınmaktır. Çilecilik terimi, ilk defa eski Yunan'da erdem eğitimini belirtmek için kullanılmıştır. Çilecilik, Brahmanizm'in ve Budacılık'ın en önemli unsurlarından biridir. Hıristiyanlık'ın ilk çağlarında Çileci adı, perhiz tutup dua ederek, hayatlarını yalnızlık ve riyazet içinde geçiren kimselere verilirdi. Hıristiyanlık'ın ilk dönemi ile Orta Çağ'daki Çilecilik ideali Reform döneminde bir değişime uğradı. Protestanlık, «dünyasal çilecilik» talebinde bulunuyordu. Çilecilik, yönetici sınıfların lüksüne ve aylaklığına karşı girişilen ilk köylü ve proletarya hareketlerinin bir çeşit ifadesi olmuştur. Marksizm, Çilecilik'i, irrasyonalist ve haklı gösterilemez bir aşırılık olarak, ahlâki bir ideale giden yolun yanlış anlaşılmasının bir ürünü olarak görür. Ama, marksizm, öteki aşırı ucu, yani ihtiyaçların giderilmesinde açgözlülüğü, gereksiz lüksü, hayatın eğlence peşinde koşmaya indirgenmesini de mahkûm eder.

ÇİN FELSEFESİ, bu felsefenin uzun bir tarihi vardır. Kaynakları, İ. Ö. birinci bin yılın başlarına kadar gider. İ.Ö. 8. ve 5. yüzyıllar arasında Çin Felsefesi'nde «ilk kaynaklar»: su, ateş, ağaç, maden ve toprak doktrini yaygındı. Eski Çin düşünürleri, Beş Unsur'un bileşimlerinin fenomenlerin ve şeylerin çeşitliliğini meydana getirdiğini düşünüyorlardı. Çin Felsefesi'nde, gerçek dünyanın ilk kaynaklarını ortaya koymanın bir başka sistemi daha vardı. *Yi King (Değişikliklerin Kitapları)*, karşılıklı etkileri realitenin değişik durumlarını meydana getiren böyle sekiz tane ilk kaynak adı verir. *Yi King*, aslında, bir sezişler toplamından ibaretti; ancak daha sonraları felsefi bir yorum kazanmıştır. *Yi King* imaj ve sembolleri, Çin Felsefesi'nin sonraki gelişmesi üzerinde görülmemiş bir etki yapmıştır. Bu dönemde, hem karşıt, hem de birbirine bağlı olarak düşünülen *yin* (pasif) ve *yang* (aktif) güçler doktrininin ana ilkeleri de şekillenmişti. Bu güçlerin faaliyeti, tabiattaki hareket ve değişmenin nedeni olarak görülüyordu. Bunlar, ışık ve karanlık'ın, pozitif ve

negatif'in, tabiattaki dişi ve erkek unsurların sembolleri idiler. Eski Çin Felsefesi, İ. Ö. 5. yüzyıldan 3. yüzyıl'a kadar büyük gelişmeler gösterdi. Başlıca Çin felsefe okulları bu çağda ortaya çıkmıştır. Tao'culuk'un temsilcileri, hepsinden önce de Lao Tzu ile Çuang Tzu, felsefi problemlerle geniş biçimde ilgilenmişlerdir.Mao (bak. Mo Tzu) ve onu izleyenler epistemoloji sorunlarını incelemişlerdir. Bir çok eski Çin düşünürü, «ad» ile realite arasındaki mantıksal ilişki problemini çözmeye çalışmıştır. Hsün Tzu ve daha başkaları, kavramlar'ın objektif fenomenin ve şeylerin yansımaları olduğu fikrindeydiler. Kungsun Luna ise, bu problemin idealist bir açıklamasını yapmıştır. Kungsun Luna, gerek Zenon'un aporia'larına benziyen cümleleri, gerekse kavramların mutlak bir soyutlanmayla realiteden kopuşunu ifade eden cümleleri ile tanınır. «Adlar» doktrini ile Platon'un «ideler» teorisi arasında ortak birçok noktalar vardır. Bu çağda, Tsou Yan, *yin* ve *yang* kavramı ile tabiatın Beş Unsur'u kavramını işlemiştir. Konfüçyüs ile Meng Tzu'nun etik ve politik kanstrüksiyonları, Han Fey Tzu ile Legal okul'un öteki üyelerinin devlet ve hukuk konusundaki görüşleri yaygınlık kazanmıştı. Bu dönem Çin Felsefesi'nin Altın Çağı idi. Tabiat felsefesi'nin problemleri konusunda devam edegelen mücadele *tien* (gök) kavramı çevresinde dönüyordu; bazıları bu kavramı tabiat olarak (Hsun Çi) bazıları da üstün amaçlı kuvvet olarak görüyordu, (Konfüçyüs, Meng Tzu), tao kavramları usul (tabii hukuk ve mutlak); *te* (erdem), güç, karakter; *çi*, ilk madde; tabiat'ın «unsurları»; v.s. konusunda tartışmalar yapılıyordu. Etik alanında, bütün dikkatler insanın özü öğretisine çevrilmişti. Konfüçüyüs'ün görüşleri, insan tabiatının doğuştan iyi olduğu yolundaki Meng Tzu'nün görüşüne, ve insan tabiatının doğuştan kötü olduğu yolundaki Hsun Çi'nin görüşüne yol açmıştı. Yung Çu'nun bireycilik teorisi ile Mo Tzu'nun öz teorisi de yaygınlaşmıştı. Tabiat felsefesi'ndeki eski Çin kavramları, ampirik malzemeden yoksundu. Beş Unsur doktrini ile *yin* ve *yang* kutupları doktrini, İ. Ö. 3. yüzyıl ile İ.S. 3. yüzyıl arasında kurulan sayısız tabiat felsefeleri ve kozmolojik kontrüksiyonların temeli olmakta devam etmişti. Çi kavramı, derinliğine temellendirilmiş, Vang Çung sisteminde materyalist bir yorum kazanmıştı. Aynı zamanda, çeşitli mistik öğretiler gelişmiş, Tao'culuk ve Konfüçyüs'cülük'de çeşitli dinsel eğilimler ortaya çıkmıştı. Çağın ilk yüzyıllarında, «varlık» ile «varlık-olmıyan» arasındaki ilişki problemi, materyalizm ile idealizm arasındaki mücadelenin merkezi haline geldi. Başlangıç *(yuan)*, Ana Madde *(çi)*, *tao* kavramları ile varlık'ın kaynakları hakkındaki öteki kavramlar, bu dönemde, taoculuk ile Konfüçyüs'cülük fikirlerinin karşılıklı etki ve sentezi'nin bir sonucu olarak geliştirilmişti. Buda'cılık, 1. yüzyıl'dan başlıyarak Çin'de yayılmaya başladı, Konfüçyüs'cülük ve Tao'culuk ile birlikte Çin düşüncesinde önemli bir akım haline geldi. Çin Felsefesinde, 5. ve 6. yüzyıllar, Buda'cı mistisizmin damgasını taşır. Dünyanın gerçek olmadığı yolundaki Buda'cı öğreti konusunda çıkan fikir mücadelesi bu dönemde gelişmiştir. Birçok filozof, öz ve fenomen, varlık ve varlık-olmıyan, beden ve ruh problemlerine büyük ilgi göstermişti. Materyalist Ho Çen-Tien ile Fan Çen ruhun ölmezliği inancını sert bir eleştiriden geçirdiler. Buda'cılık, 7. ve 10. yüzyıllar arasında en yaygın öğreti olarak devam etti. Budacı idealizme hücumlar, esasta, konfüçyüs'cülük ve Taoculuk'un pozisyonundan kaynaklanıyordu. 10. ve 13. yüzyıllar arasında Çin'de felsefe derin sosyo politik değişmelerin bir sonucu olarak gelişti. Yeni - Konfüçyüs'cülük olarak bilinen, Konfüçyüs'cülük'ün daha gelişmiş biçimi, Buda'cılık ve Tao'culuk'a karşı bir reaksiyon olarak

ortaya çıktı. Yeni-Konfüçyüs'cülük, etik ve politik düşüncelerle sınırlı değildi. Ontoloji, tabiat felsefesi ve kozmogoni problemleri yeni-Konfüçyüs'cülük'de daha geniş bir biçimde ele alınıyordu. Çıkış noktası, ideal unsur *li* (kanun, ilke)ile maddî unsur *çi* (anamadde) arasındaki ilişki idi. İlk yeni-Konfüçyüs'cüler bazı problemlere materyalist açıdan yaklaştılar (bak. Çank Tsay ve Çu Tun-i). Yeni-Konfüçyüs'cü öğretilerin gelişmesi ve genelleşmesi'nde Çu Hsi önemli bir yer tutar. *Li* ile *Çi* arasındaki karşılıklı bağlılığı inceliyen Çu Hsi, sonunda, *li*'yi birincil *çi*'yi ise ikincil olarak görüyordu. Lü Çiu-yüan (Lu Hsiang-şan), özellikle de Vang şu-jen (Vang Yang-ming) Yeni-Konfüçyüs'cülük içinde sübjektif idealizmi geliştirmiştir: «Dünya benim aklım (yüreğim), aklım da dünyadır». Çi'en Lung, Yeh Şih, Lo-Çinşun ile Vang Ting-hsiang'ın materyalist doktrinleri, yeni-Konfüçyüs'cü idealizm'e karşı idi. İlerici düşünür Li Çih, yeni-Konfüçyüs'cülük'ün ortodoks okulu'na karşı mücadelede büyük rol oynamıştır. *Li* ile *çi* arasındaki ilişki problemleri, 17. ve 18. yüzyıllar'da daha da geliştirilmiştir; bunun materyalist çözüm tarzını ise, Vang Fu-çih (Vang Ç'uanşan) ile Tai Çen ortaya koymuşlardır. 1840'daki Afyon Savaşı, yabancıların Çin'e sızmasının başlangıcını gösterir. Çin halkı, feodal ağalar ile yabancı saldırganların baskısına karşı güçlü bir köylü isyanı olan Taiping hareketi ile cevap vermiştir. Toplum'un yeniden kurulması yolundaki ütopya'cı fikirler de bunda büyük bir rol oynamıştır. Daha sonra, Çin yarı-sömürge haline getirildi. Çin Felsefesi'ndeki en iyi gelenekler ve materyalist fikirler ilerici düşünürler tarafından yeniden ele alınıp devam ettirildi (bak. Tan Su-Tung ve Sun Yat-sen). Emperyalizme ve feodalizme karşı 4 Mayıs 1919 hareketi ise Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin etkisi altında başgöstermiştir. O zamandan bu yana da ulusal bağımsızlık ve Çin'in devrimci bir biçimde dönüşüme uğratılması mücadelesinde ideolojik silâh olarak marksizm her zamankinden daha çok önem kazanmıştır. Ne var ki, küçük burjuva ideolojisi, Çin'in düşünce hayatında önemli bir rol oynamakta devam etmiş ve Çin'li marksistler üzerinde kaçınılmaz etkisi olmuştur. Bu etki, onların saflarında sürekli olarak ortaya çıkan sapmaların nedenidir. Gene bu, vülger materyalizmin, volontarizmin ve sübjektivizmin unsurlarının halen Çin Felsefesi'nde baş yeri almasının nedeni olmuştur.

ÇİRKİN, güzele aykırı olan fenomeni ve insanın bu fenomen karşısındaki olumsuz tavrını belirten estetik kategori. Toplumda, güzelliğin karşıtı olarak, çirkinlik, insanın hayatî enerjisinin özgürce tezahürüne ve serpilmesine aykırı olan sosyal şartların bir ürünüdür, onun sınırlanması ve tekyanlı kabaca gelişmesi, ve bunun sonucu olarak estetik idealin çöküşüdür. Hakiki sanatta, çirkinin estetik açıdan ne olduğunun resmedilmesi, güzellik idealini ortaya koymanın tek yoludur.

ÇOKLUKIYAS, karmaşık kıyas: bu kıyas, ardarda gelen bir kıyaslar zincirinden meydana gelir; burada, bir önceki kıyaslar (önkıyaslar) daha sonra gelen kıyasların (üstkıyaslar) öncülleri arasında yer alır. Her üstkıyas'ın önüne aynı bir önkıyas'ın geldiği Çoklukıyas'a hat-kıyas *(linear syllogism)* adı verilir. Çoklukıyas'daki kıyasların ilerleyici yada gerileyici karakteri, önkıyas'taki sonuçlamanın, üstkıyas'ın büyük yada küçük öncülü olmasına göre ayırdedilir. Her üstkıyas'ın önünde iki önkıyas'ın yer aldığı Çoklukıyas'a müteselsil Çoklukıyas adı verilir. Formel mantık, Çeşitli Çoklukıyas'ların doğru olması için bazı genel şartlar koyar.

ÇOKTANRICILIK VE TEKTANRICILIK, bak. *Politeizm* ve *Monoteizm*.

ÇÖZÜMLEME VE BİREŞİM bak. *Analiz ve Sentez.*

ÇU HSİ (1130-1200), Çin filozofu ve Sung dönemi (960-1279) Yeni-Konfüçyüs'cülük'ünün önde gelen temsilcisi. Buda'cılık ile Tao'culuk'un etkisi altında Yeni-Konfüçyüs'cü problemlerin işlenmesini ele almıştır. Çu Hsi'nin doktrini bütünüyle idealisttir. Konfüçyüs'cülük fikirlerini sistemleştirmiştir. İdeal cevher, *li* biçim ve özelliklerden yoksundur ve de duyumsal, algılarla erişilmez olan'dır. Bir Nihai Ulu vardır ve hareket gücü *yang* ile duraganlık gücü *yin*'i meydana getirir. Hareket ile duraganlık sürekli olarak yer değiştirirler, dünya'nın beş maddi ilk unsuru (su, ateş ağaç, maden ve toprak) bu süreç içinde meydana gelir. Çu Hsi, ideal unsur *li*'yi birincil unsur olarak, maddi unsur *çi*'yi ise ikincil unsur olarak görür. Çu Hsi, Konfüçyüs'cülük'ün etik ve politik doktrinini tam bir biçimde devam ettirmiştir. İnsan'ın doğuştan tabiatını ideal unsur *li*'den çıkarsamıştır. Çu Hsi, sosyal hayatın temelini, Konfüçyüs'cü etik ve politik ilkelere sıkı sıkıya uyulmasında görür. Çu Hsi'nin doktrini, daha sonraları, resmi doktrin olarak kabul edilmiş, geleneksel eğitim sisteminin temeli haline gelmiştir.

D

DADA'CILIK, Birinci Dünya Savaşı dehşetinden kurtulmak için İsviçre'ye yerleşen şairler, özellikle de Tristan Tsara, Richard Hülsenbeck. Jean Cocteau ile Hans Arp, Marcel Duchamp, Joan Miro, Paul Klee, Max Ernst, Francis Picabia gibi ressamlar ve daha başkaları tarafından 1915-16 yıllarında, burjuva sanat ve edebiyatında meydana getirilen bir akım. Savaşın gayrı insaniliğine karşı Dada'cılar'ın anarşistçe başkaldırması, insanın hayvansal tabiatını sınıf çatışmalarının ve halkın ıstıraplarının kaynağı gibi göstererek açıklamaya çabalıyan küçük burjuva aydınların sosyal aczini ifade eder. Dada'cıların estetik ilkeleri şunlardı: tahrip patozu, daha doğrusu psikozu; imajların ve eserlerin çatısım meydana getiren olayın yapısının; yani plânların saçma ve gelişigüzel bir biçimde düzenlenmesi; ve hiçbir şeye inanmamak. Kelimelerin başaşağı yazılması, hecelerin anlamsız biçimde bir araya getirilmesi, kâğıt kırpıntılarının ve kırık cam parçalarının tuvale yapıştırılması gibi sanat-dışı Dada'cı usuller buradan gelir. Dada'cıların çoğu, daha sonraları, öncülüğünü yaptıkları soyut sanat'ın, gerçeküstücülük'ün temsilcileri oldular.

DALGA - PARÇACIK İKİLİĞİ, kuantum mekaniği'nde kullanılan ve mikroskopik objelerin hem dalga hem parçacık özellikleri taşıdığını gösteren bir terim. Dalga-Parçacık İkiliği'nin tam fiziksel formülü Broglie, denklemleri'nde açıklanmıştır. Dalga-Parçacık İkiliği, makrokozm ile mikrokozm arasındaki sıkı iç bağlılık ve bunların birliğinin taşıdığı özel çizgileri sembolize eder. Dalga Parçacık İkiliği'nin pozitivist tarzda yorumlanışında mikroskopik objelerin dalga özellikleri ile parçacık özellikleri arasında herhangi bir iç birliğin varlığı inkâr edilir, bunların birbirlerine kapalı olduğu, sadece karşılıklı olarak birbirlerini tamamladıkları ileri sürülür (bak. Tamamlayıcılık İlkesi). Dalga-Parçacık İkiliği'nin tutarlı materyalist yorumlanışı, Langevin, Vavilov ve daha başka bilginler tarafından geliştirilmiştir. Bu bilginler, mikro-parçacıklar'ı dalga yada parçacık olarak değil, fakat bambaşka bir şey olarak, yani dalga ve parçacıkların sentezi olarak görürler. Ne var ki, bu

yorum, elle tutulur apaçıklığa henüz kavuşmuş değildir. Günümüzde, bu apaçıklık temel parçacıklar hakkındaki yeni teoriler tarafından geliştirilmeye başlanmıştır.

DALTON, JOHN (1766-1844), İngiliz kimyacı ve fizikçi; bir yandan, atomların felsefi nosyonu ve temel elemanlar, bir yandan da tecrübeyle varılan olgular arasında somut ilişkilerin kurulmasında büyük rol oynamıştır. Dalton kimyasal elemanları tamamen belirli niteliksel karakteristik taşıyan, yani atomik ağırlığı olan atom çeşitleri olarak mütalaa etmiş ve birçok kimyasal elemanın atomik ağırlığını bulmuştur. Dalton atomların kimyasal olarak bölünemezliği ve ancak tam birimler olarak bir araya gelebildikleri düşüncesindeydi. O, kimyada temel kanunlardan biri olan basit müteaddit ilişkiler kanununu bulmuştur. Dalton'un buluşları atomla ilgili nosyonların felsefi tahmin düzeyinden bilimsel teori düzeyine yükselmelerine yardım etmiş ve materyalist yaklaşımı tabiat bilimi alanında geliştirmiştir. Engels, Dalton'u modern kimyanın babası olarak gösterir.

DARWIN, CHARLES ROBERT (1809-1882). İngiliz tabiat bilgini, Cambridge Üniversite'sinde öğrenim yaptı, organik dünyanın tarihsel gelişme teorisinin kurucusudur. Çağdaş biyolojik bilgiyi ve biyolojide pratiği genelleştirmiş ve bunları dünya gezisi sırasında (1831-36) elde ettiği son derece geniş malzemeyle zenginleştirip, bütün bunlardan canlı tabiatın evrimi fikrini çıkarsamıştır. Darwin, *Türlerin Kökeni* (1859) adlı eserinde, evrim teorisi'nin temel önermelerini ortaya koymuştur. 1868'de, suni seleksiyon yoluyla evcil hayvan ve bitkilerin kökenini *The Variation of Animals and Plants Under Domestication* adlı eserinde açıklamış, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1871) adlı eserinde de insanın hayvan soyundan türeyişini bilimsel biçimde ortaya koymuştur. Ama, insanı hayvanlar âleminden ayıran sosyal özellikleri daha sonra ortaya çıkaran Engels'e göre, bu özellikler şunlardır: emek, rabıtalı konuşma ve insanların ilkel sürü hâli. Darwin'in dünya görüşü materyalistti. Ama, bir diyalektikçi ve ateist olmasına rağmen, Darwin'in düşüncesi burjuvaca sınırlılıklardan kurtulamamıştı. Darwin'in yaptığı açıklamalar, bilimsel biyoloji'nin ortaya çıkmasına yardım etmiş; idealizme, teolojiye ve metafiziğe karşı yürütülen mücadeleye büyük bir hizmette bulunmuştur. Darwin, tabiat bilimlerinin diyalektik materyalizme dayandırılmasında rol oynamıştır.

DAVİDOV, İVAN İVANOVİÇ (1794-1863), Rus idealist filozof ve dilci; 1812'de Moskova Üniversitesi'nden mezun oldu, 1822'den 1847'ye kadar bu üniversitede profesörlük yaptı. İlkönce, *Nachalniye osnovaniya logiki* (1819-20) adlı eserinde ortaya konduğu üzere, sansülalizm ve Scheling'ci idealizm gibi farklı felsefi fikirleri eklektik bir biçimde birleştirdi. *Vstupitelnaya rech o yozmahnosti filosofii kak nauki* (1826) adlı eserinde ise, Schelling'ci idealizm tavrını tam olarak benimsedi. Davidov, daha sonra, dikkatini edebi eleştri'ye, lengüistik'e, estetik'e çevirdi. «Rusya Alman Felsefesini kabul edebilir miydi?» başlıklı yazısında (1841), Hegel'e sağcı bir açıdan hücum etti. Rus felsefesinin ulusal bakımdan farklılığına ilişkin Slavcı görüşü ortaya koydu.

DAVRANIŞÇILIK, bak. *Behaviyorizm.*

DEĞER, TEK bir vargının yada öngörünün doğruluğunu temin eden, tam olarak belirlenmiş tekil ifade. Tek Değer kavramı, çağdaş bilimsel bilginin çeşitli alanlarında geniş çapta uygulanmaktadır. Örneğin, matematikte Tek değer bir argümanın her

ifadesi için, tek bir ifade kabul eden bir fonksiyonu karakterize eder; Tek Değer, formel mantık'ta, bir sonucun kesinlik ve tutarlılığın bir şartını, fizik'te ise, neden ve sonuç arasındaki bağıntı tiplerinden birini (Laplace'çı determinizm denilen) ifade eder. Tek Değer, mümkün diğer ifadeleri (çoklu değerler) meneden müteaddit şartların dermeyan edilmesiyle meydana gelmiştir. Tek Değer ve çoklu değerleri anlamak için, bunları, zorunluk ve tesadüf, mümkünlülük ve realite gibi diyalektik materyalist kategorilerle bağıntıları içinde incelemek gerekir.

DEĞERLER, maddi objelerin ve sosyal bilinç fenomenlerinin, toplum, sınıf ve insan açısından taşıdıkları önemi belirleyen özellikleri. Maddi varlıklar farklı değerleri temsil ederler; çünkü bu varlıklar, insanların değişik ihtiyaçlarını (maddi, ekonomik, manevi) tatmine yarıyan objelerdir. Örneğin, bir su içme kabı olarak bardak maddi bir değeri yani malı yada kullanma değeri'ni temsil eder. İnsan emeğinin bir ürünü olan bardak ise, bir meta olarak ekonomik bir değer taşır. Bardak, bir sanat objesi ise, estetik bir değer taşır; bu değer güzellik'tir. Ama, bütün bu ilişkilerde, bardak, sadece maddi bir obje olarak değil, sosyal bir fenomen (bir kullanma değeri, bir meta, bir sanat eseri olarak) ortaya çıkmaktadır; yani insan ihtiyaçlarını tatmine yarıyan bir objedir. İşte bunun gibi, sosyal bilinç fenomenleri, fikirler de birer değerdir. Bu değerler, insanın ihtiyaçlarını ideolojik bir biçim içinde ifade ederler. Örneğin sosyalizm fikri, kitlelerin menfaatlerini, özelliklerini, isteklerini, emekçi halkın iradesini proletarya partilerinin pratik hedeflerini temsil eden sosyal bir ideal, ya da manevi bir değer'dir. Maddi, ekonomik ve estetik Değerler'in yanısıra, ahlaki, hukuki, politik, kültürel ve tarihsel Değerler de vardır. İnsanların davranışları ve sosyal fenomenler, ahlaki bakımdan iyi'yi yada kötü'yü (etik Değerler'i) temsil ederler; yani tasvip yada mahkûm etme konusu teşkil ederler. Toplum insanların davranışlarını yönetmek ve düzene sokmak üzere, bir ahlaki kavramlar sistemi (idealler, ilkeler, vs.) yaratır. Bunlar ahlaki Değerler'dir. Bir Değer taşıyan fikirler, realiteyi kısmen yansıtırlar; eşya hakkında elde edilmiş bilgiyi meydana getirirler; bundan başka, insanların davranışlarına yön vermeleri bakımından pratik bir mahiyet taşırlar. Sosyalist ideoloji ile burjuva ideolojisi arasındaki mücadele, aynı zamanda, karşıt Değer sistemleri arasındaki bir mücadele demektir. Değer'in mahiyetini değer teorisi inceler.

DEĞİŞKEN VE DEĞİŞMEZ, matamatik'te ve mantık'ta kullanılan terimler. Matematik'te, Değişken, değişik değerler alabilen bir nicelik demektir. Değişmez ise, hep aynı değeri taşıyan bir nicelik demektir. Bu terimleri, sistematik olarak ilk defa kullanan Descartes'tır. Matematiksel mantık'ta, Değişkenler, mantık kanunları'nın, aksiyomlar'ın ve mantık işlemlerinde başvurulan çıkarsama kurallarının formüle edilmesinde kullanılır; böylece bunların genel yapısı ortaya konur. Değişkenler, mantık'ta, keyfi olarak, yani rasgele ele alınan değişmez objeleri (ifadeler, konular ve yüklemeler) gösterir; bu gibi değişkenlere «substantif» Değişkenler adı verilir. Değişkenler, hesaplar mantığı'nda özel bir biçimde tanımlanmış objeler olarak kabul edilirler; bu gibi Değişkenlere de «formel» Değişkenler adı verilir. Mantık işlemlerinin sembolleri, mantıksal Değişmez'lerdir.

DEĞİŞME, bütün objelerin ve fenomenlerin en genel varlık biçimi. Değişme, her türlü hareket ve karşılıklı etki'yi, bir hal'den öteki hal'e geçişi, v.s. kapsar. Değişme, felsefede, daima, özelliklerin izafi dengesine ve istikrarına, cisimlerin varoluş kanunlarına yada yapısına karşıt bir kavram olarak

ele alınmıştır. Fakat bizzat bu özellikler ve kanunlar, karşılıklı etki'nin sonuçlarıdırlar; ve cisimler arasındaki çeşitli ilişkilerle belirlenirler; yani, maddenin Değişmesi ile meydana gelirler.

DEĞİŞMEZLİK, koordinatların ve zamanın değişmesine rağmen değişmez olarak kalan büyüklüklerin, denklemlerin ve kanunların taşıdığı özellik. Örneğin, klasik mekanik'in hareket kanunları, Galileo'nun mekân - zaman transformasyonlarına nazaran; relativite teorisi'nin hareket kanunları, Lorentz'in ortaya koyduğu transformasyonlara nazaran; temel parçacıklar teorisi'nin hareket kanunları ise, zaman-mekânın ayrı bir mahiyeti olduğunu ifade eden transformasyonlara nazaran, bir değişmezlik gösterirler. Eski bir teori'den yeni bir teori'ye geçişte, eski Değişmezlik özelliği ya olduğu gibi devam eder, yada genelleştirilir; yani bertaraf edilemez. Değişmezlik, dünyanın maddi birliğinden, fiziki objelerin ve bu objelerin taşıdığı özelliklerin temelde aynıcinsli olmalarından ileri gelir.

DEHA, insanda, yaratıcı zihinsel faaliyetin en yüksek derecesi; böyle bir zihinsel güce sahip bulunan insan. Deha ile yetenek arasındaki nispi fark dikkate alındığında, bir dâhinin eserlerinin olağanüstü bir yenilik, kişilik ve tarihsel değer taşıdığı söylenebilir; bundan dolayıdır ki, deha eserleri, insanlığın hafızasından hiçbir zaman silinmez. Bir dahi, olağanüstü zihinsel melekeleri ve çalışma gücü sayesinde, hayati önem taşıyan sosyal talepleri dile getiren ve cevaplandıran bir kimse demektir.

DEİZM, bak. *Yaradancılık.*

DEKAMRİSTLER, 1825 Aralık'ında çarlık otokrasisi'ne ve toprak köleliği'ne karşı bir ayaklanma düzenliyen, çoğu aristokrat olan Rus devrimcileri. Lenin Dekambristler ile Herzen'i, Rus kurtuluş hareketinin aristokratik döneminin en önde gelen liderleri olarak tasvir eder. Dekambristler, gizli dernekler kurmuşlardı (1821'de Kuzey Derneği'ni, 1821'de Güney Derneği'ni, 1823'de de Birleşik Slav Derneği'ni). Ama, Dekambristler'in etkisi bu organizasyonların dışına taşmış, Rus toplumu'nun ilerici kesimlerine yayılmıştı. Dekambristler'in silâhlı ayaklanması bastırılmıştır. En önde gelen liderleri ve ideologları (P. Pestel, K. Rileyev, S. Muravyov-Apostol, P. Kakovski ve M. Bestuznev-Riyumin) ölüme, yüzden fazlası da kürek cezasına mahkûm edilmişti. Dekambrist hareketi, toprak köleliği altında ezilen halkın çaresizliğinin doğurduğu bir hareketti. Dekambristler, çarlık otokrasisini yıkmak, ezilmeyi ve toprak köleliğini ortadan kaldırmak, demokratik özgürlükleri getirmek amacını güdüyorlardı. Fakat aristokratik sınırlılıklarından ötürü, bir halk devriminden korkuyorlardı. Dekambristler'in taktikleri müteredditi taktiklerdi. Dekambristler halk kitlelerinin uzağında kalmışlardır. Rus toplumunu yeni bir düzene sokma planları, esasta, Pestel'in *Russian Truth*'u ile, N. Muravyov'un *Draft Constitution, Rules of the United Slavs* adlı eserlerinde ve daha başka belgelerde açıklanmıştı. Lenin, Dekambristler'in Rus sosyal düzüncesi'ne getirdikleri cumhuriyetçi geleneği işaret etmiştir. Dekambristler'in tasarıları ve fikirleri, giriştikleri hareketin burjuva kökenliliğini gösterir Dekambristler felsefe'nin amacını «hakikat'i bulmak», zihni aydınlığa kavuşturmak, onu tutkulardan arındırmak, yurt ve insanlık sevgisini uyandırmak biçiminde tanımlarlar. Dekambristler Lomonosov ve Radiçev'in materyalizminden ve Fransız materyalist filozofların fikirlerinden etkilenmişlerdir. Dekambristler, toprak köleliği ideolojisine, din, mistisizm ve idealizme karşı çıkmışlardır. Dekam-

bristlerin materyalist olanları, İ Yakuşkin, N. Kriyukov, P. Borisov, I. Gorbaçevski, V. Rayevski, v.s. idi. Bunların materyalizmi tabiat bilimlerine dayanıyordu. Dekambristler'e göre, maddi dünya «değişmez» kanunlar tarafından, en başta da nedensellik kanunu tarafından yönetiliyordu; düşünce de maddi bir cevher olan beynin spesifik bir özelliği idi. Fakat, Dekambristler düşünce kavramını madde'ye indirgememişler, sosyal mahiyetinin ne olduğunu kavrıyamamakla beraber, spesifik karakterini belirtmişlerdir. Dekambristler dünya'mn bilinebilirliğini kabul edip, bilme'nin iki tarzını —deney (yada duyular) ve zekâ— postulalaştırmışlardır. Dekambristler'e göre, duyular, objelerin etkisi altında, fikirlere ve duyumlara yol açarlar, zekâ ise ortak özellikleri, fenomenlerle kanunlar arasındaki bağıntıyı keşfeder. Bilgi'nin doğruluğu, yeni kavramlarla eski kavramların karşılaştırılması ve bunlar arasındaki çelişmelerin ortadan kaldırılmasıyla sağlanır. Dekambristler'in materyalist olanları, Descartes düalizmine ve idealist Alman filozoflarına hücum etmiş, kendi saflarındaki idealistlere (Y. Obolenski, V. Kiyukelbeker, M. Lunin ve diğerleri) karşı çıkmışlardır. Materyalist görüş ve materyalist tabiat bilimi bilgisi, bazı Dekambristler'in ateizme doğru gitmelerine yol açmıştır. Dekambristler dinin kökenlerinin, ezilen kitlelerin çektiği ıstıraplan yatıştırmak isteklerinde ve öteki dünya'da daha iyi bir hayat umudu içinde besledikleri özlemde bulunduğunu düşünüyorlardı. Dekambristler'in felsefesi, o zamanlar için ilerici olmakla beraber, metafizik unsurlar taşıyan, temaşacı bir felsefe idi. Dekambristler, sosyal konulara idealist bir açıdan yaklaşmış, sosyal hayat konusunda en büyük önemi eğitimde görmüşlerdir. Birçok Dekambrist, tabii kanun ve sosyal sözleşme teorilerden yana olmuştur. Dekambristlerin giriştikleri hareket, kendilerinden sonraki Rus devrimci demokratları derin biçimde etkilemiştir.

DEMBOVSKİ, EDWARD (1822-46), Polonyalı filozof, 1846 Krakov devriminde devrimci demokratik grupun önderlerinden biri. *Komünist Partisi Manifestosu*'nda, Marx ve Engels, Dembovski grupunu, Polonya'nın ulusal kurtuluşu için köylü devrimini bir şart olarak kabul eden, bu bakımdan da komünistlerin desteğini kazanan bir parti olarak nitelendirirler. Engels, Polonya sorunu üzerine yaptığı bir konuşmada (1848), Dembovski grupunun «takriben proleter bir cesaret»e sahip olduğunu belirtmiştir. Dembovski, felsefi görüşlerinde, 18. yüzyıl materyalistleri ile Polonyalı materyalistlerin, Hugo Kollataj ve Stanislav Staziç gibi düşünürlerin sağlam geleneğini devam ettirmiş; Hegel'ci idealizme ve Fransız Aydınlanmacılarının metafizik materyalizmine karşı çıkarak, halkın ihtiyaçlarına ve pratiğin olgularına dayanan bir «yaratış felsefesi» yada «geleceğin felsefesi» kurmak gerektiği iddiasında bulunmuştur. Dembovski'nin kanaatine göre, diyalektik, köylülerin kendilerini ezen toprak sahiplerini devirmelerini ve sosyalist bir düzen kurmalarını meşru kılıyordu. Dembovski, Hegel'e, «varolan kötülükle uzlaşma halindedir» diyerek, yeni'yi eski'nin hizmetine sokmaya kalkışmaktadır diyerek hücum etmiştir. Bir ateist olan Dembovski, dini ve Katolik Kilisesi'ni, feodal reaksiyonun bir âleti olmaları bakımından reddediyordu. Ne var ki, toplum görüşü açıkça idealistti; Feuerbach natüralizmini reddetmiş, insan aklını tarihin itici gücü olarak görmüştür. Polonya'daki devrimci demokrasi estetiğinin kurucusu olan Dembovski, aynı zamanda, «sanat için sanat» teorisine en kesin bir biçimde karşı çıkanlardan da biriydi. Başlıca felsefi eserleri şunlardır: *A Few Ideas About Eclecticism* (1843), *Creation as a Principle of Polish Philosophy* (1843)

ve *Ruminations on the Future of Philosphy* (1845).

DEMİURGOS (Grek. *demiourgos:* literer anlamda, yapıcı, sanatkâr; özel anlamda, dünyanın kurucusu, yaratıcısı), Planton'da ve Yeni-Planton'cu mistiklerde, Evren'in yaratıcısı yada tanrısallık anlamına gelir. Hegel, Demiurgos terimini, tanrısallaştırdığı ve bağımsız bir kudret olarak nitelendirdiği düşünce sürecini belirtmek için kullanır.

DEMOKRASİ (Grek. *demokratia:* halk ve iktidar, yönetim), azınlığın çoğunluk iradesine bağımlılığım resmi olarak beyan ve vatandaşlar arasında eşitlik ve özgürlüğü kabul eden bir iktidar biçimi. Burjuva bilimi, kendi Demokrasi tammında genellikle, sadece bu formel nitelikleri gözönünde tutar; bu nitelikleri, toplumun sosyo-ekonomik şartlarından ve fiili durumundan soyutlayarak ele alır. Oportünistler ile reformistlerin kullandığı ve saf demokrasi adını verdikleri kavram, bu soyutlamanın bir sonucudur. Her Demokrasi, toplumun siyasi düzeninin bir biçimi olarak, nihaî bakımdan üretime hizmet eder ve nihaî bakımdan o toplumun üretim ilişkileri tarafından belirlenir» (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 32, s. 81). Bunun içindir ki, Demokrasi'nin tarihsel gelişmesini, sosyo-ekonomik formasyonlara bağımlılığını ve sınıf mücadelesi içinde taşıdığı mahiyeti gözönünde tutmak gerekir. Sınıflı toplumlarda, Demokrasi, egemen sınıf tarafından yürütülen bir diktatörlük biçimidir, dolayısıyle, aslında yalnız egemen sınıflara mensup kimseler için varolan bir sınıf demokrasisi karakterini taşır. Örneğin, burjuva toplumunda, Demokrasi, burjuvazinin sınıf egemenliğinin bir biçimidir. Burjuvazi, politik iktidarının bir aleti olarak, Demokrasi'yi ancak bir noktaya kadar ister. Bir anayasa yapar, bir parlamento ve daha başka temsili kurumlar meydana getirir, genel oyu ve politik formel özgürlükleri kabul eder (halkın baskısıyle). Ama bütün bu demokratik haklardan ve kurumlardan halk kitlelerinin yararlanma imkânlarını her yönden kısıtlar. Burjuva cumhuriyetin işleyiş düzeni, emekçi halkın politik faaliyetini felce uğratacak ve halkları politik faaliyetten uzak tutacak tarzda organize edilmiştir. Formel olarak ilân edilen siyasi haklar için herhangi bir garanti sağlanmamıştır. Parlamento sistemi, yani yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ayrılması; yürütme erkinin de yasama erkinden ayrılması; burjuva Demokrasisi'nin tipik bir özelliğini meydana getirir. Sosyalist Demokrasi, en yüksek Demokrasi biçimidir, halkın çoğunluğunun, emekçi halk'ın hakiki demokrasisidir. Sosyalist Demokrasi, ekonomik bakımdan, üretim araçlarının sosyal mülkiyeti temeline dayanır. Sosyalist Demokrasi'de, en «demokratik» burjuva devletlerde bile görülmiyen, genel, tek dereceli ve gizli oylama sistemi yürürlüktedir; cinsiyet, ırk milliyet farkı gözetilmeksizin herkes ekonomik, politik ve kültürel haklardan yararlanır. Sosyalist Demokrasi, vatandaşların haklarını maddi güvencelerle sağlama bağlar. Örneğin, sosyalist toplumda, çalışma hakkı lâf olarak ortaya konmamış, sömürünün, işsizliğin ortadan kaldırılması, bu toplumlarda üretim buhranlarının imkânsızlaşması, v.s. suretiyle fiilen güvence altına alınmıştır. Sosyalist Demokrasi ile burjuva Demokrasi'si arasındaki temel fark işte buradadır. Sosyalist Demokrasi'nin daha da geliştirilmesi halk devletinin ortaya çıkmasına varır.

DEMOKRİTOS (İ.Ö. 460-370), eski Yunan'lı materyalist filozof, Leukippos'un tilmizi, «eski Yunan'lılar arasında ilk ansiklopediyen kafalı» düşünür (Marx). Lenin, Demokritos'u, Antik Çağ materyalizmi'nin en parlak temsilcisi olarak nitelendirir. Atomistik'in kurucularından biri olarak, iki ilk başlangıcı, yani atomları ve boşluk'u kabul ediyordu.

Demokritos'a göre, bölünmez parçacıklar olan atomlar, değişmiyen, ezeli ve ebedi bir hareket içinde bulunan ve birbirlerinden sadece biçim, hacim, durum ve düzen bakımından farklı olan şeylerdi. Demokritos'un görüşüne göre, atomlar ses, renk, tad, v.s. gibi özelliklere sahip bulunmazlar, bu özelliklerin itibarî bir karakteri vardır, ve şeylerin özünde mevcut değildirler. Demokritos'un bu bakış açısı, şeylerin birincil ve ikincil özellikleri öğretisinin çekirdeğini içerir. Atomların birleşmeleri cisimleri meydana getiriyor, çözülüp dağılmaları ise, cisimlerin ortadan kalkmasına yol açıyordu. Sonsuz sayıdaki atomlar, sonsuz boşlukta ebedi bir hareket içindeydiler. Farklı yönlerdeki hareketleri sırasında, atomlar zaman zaman atom girdapları meydana getirerek çarpışırlardı. Tanrı tarafından yaratılmamış olan, tabii zorunluluk uyarınca meydana gelen ve dağılan, «doğup ölen» sonsuz sayıda dünyalar vardı. Bilgisizliğin bir ürünü olarak gördüğü tesadüfü reddeden Demokritos, nedensellik ile zorunluluk arasında bir özdeşlik kuruyordu. Bilgi teorisi alanında Demokritos, cisimlerin, duyu organları üzerinde bir etki meydana getiren ince zarar (fikirler ve imajlar) yaydıkları düşüncesindeydi. Ona göre, duyumlar yoluyle elde edilen algı, bilme'nin ana kaynağıdır; ama bu algı, eşya hakkında, ancak «karanlık» bir bilgi verir; dünyanın özünü (atomlar ve boşluk) bilmemizi sağlıyan bilgi, daha «aydınlık» ve daha incelmiş bir bilgidir; akıl yoluyla elde edilen bilgidir. Demokritos, bütün bunlardan başka, bilme sücinde, duyular ile akıl arasındaki ilişki sorununu da ortaya atmıştır. Demokritos'un politik görüşleri, antik demokrasi'ye doğru bir eğilim gösterir. Köleci aristokrasi'ye karşıdır. Demokritos'un materyalizmi Epikuros ile Lucretius tarafından devam ettirilmiştir.

DE MORGAN, AUGUSTUS (1806-71), İngiliz matematikçi ve mantıkçı; Londra'da, «University College» profesörü (1828-66); Londra Matematik Derneği'nin ilk başkanı. Cebir onun asıl ilgi alanıydı. Matematiksel metodlar öne sürerek ve bunların kullanılmasının sonuçlarını ilk olarak ortaya koyarak, mantık hakkında birçok denemeler kaleme almıştır. Matematiksel mantıkta, aşağıda gösterilen temel mantıksal cebir kanunları Morgan'ın adıyla anılır: bağlacın reddi, olumsuzlar'ın ayrıklığı ile eşdeğerlidir ($\overline{A.B}$ ile $\overline{A} \vee \overline{B}$ eşdeğerlidir); ayrıklık'ın olumsuzlanması olumsuzların bağlacı ile eşdeğerlidir ($\overline{A \vee B}$ ile $\overline{A}.\overline{B}$ eşdeğerlidir). Başlıca eseri: *Formal Logic, or the Calculus of Inference, Necessary and Probable* (1847).

DENEYİM, bak. *Tecrübe.*

DENEY, fenomenlerin araştırılmasında bir metod; bu metod, araştırıcının incelenen fenomene aktif bir tarzda müdahalesine, incelemenin amacına uygun olarak, yeni şartlar meydana getirmesine, yada sürece istenilen yönü vermesine dayanır. İnsanın sosyo-politik pratiği'nin bir yanı olan Deney, bundan dolayı bilginin kaynağını, varsayım ve teoriler'in hakikat kıstasını teşkil eder. Basit gözlem ile gerçek Deney arasında bir ayırım yapmak gerekir. Bundan başka, gerçek Deneyim'i «zihinsel deney» adı verilen şeyden de ayırt etmek gerekir; «zihinsel deneyim», teknik yada başka nedenlerden ötürü o anda meydana getirilemiyen, fakat belirli şartlar yaratılmış olsaydı şu ya da bu fenomenin meydana geleceğini gösteren mantıksal bir kanıtlamadır. Deney, zorunlu şartların vücuda getirilmesini, araya karışan etkilerin ve faktörlerin ortadan kaldırılmasını, objenin değişik araçlarla tespit edilmesini olduğu kadar, fenomenin suni olarak ortaya çıkarılmasını, teknik aletler yardımıyle ölçülmesini ve gözlemlenmesini de ifade eder. Her De-

ney, incelenmekte olan fenomenin analojik yoldan türetilmesine dayanır. Bilim ve teknoloji ilerledikçe, Deney alanı da genişler ve maddî dünyanın gittikçe daha karmaşıklaşan fenomenlerini içine alır. Apriorizm'in aksine, diyalektik materyalizm, teorik kavramların kaynağını Deney ve gözlemde görür. Teorik kavramlar Deney'den dolaysız olarak çıkarsandığı hallerde, ikisi arasındaki ilişki dolaysız bir ilişkidir; teorik kavramlar daha önceki Deney'den çıkarsanan kanunların ve önermelerin tahlilinə dayandığı hallerde ise, söz konusu ilişki dolaylı bir ilişkidir. Ne var ki, bir teori Deney verilerinin toplamından ibaret değildir; bilgi'de yeni, niteliksel bir adımdır; Deney'de yansıyan fenomen'den özedoğru, daha derin kanunların bilgisine doğru bir gidiştir.

DENGE TEORİSİ, hareket ve gelişmenin arızi bir hal, dengenin ise tabii ve «normal» hal olduğunu söyliyen vülger ve anti-diyalektik bir teori. Genel olarak, iç çelişkilerin varlığını, özel olarak da, çelişkilerin gelişmenin kaynağı olduğunu inkâr ederek, hareketin kaynağını dış çelişkilerde arar. Denge Teorisi, esasında şu görüşten hareket eder: toplumun gelişmesi, toplum ile çevre yani tabiat arasındaki ilişkiye dayanır; toplum gelişmesinin itici gücü sınıf mücadelesi değil, toplum dışındaki çelişkilerdir. Denge teorisi, Comte, Kautsky, Bogdanov, Bukharin ile daha başkaları tarafından işlenmiştir. Gümümüzde, bazı idealistler, sağcı sosyalistler ve revizyonistler tarafından paylaşılmaktadır. Oportünizm ideologları, Denge Teorisi'ne dayanarak, kapitalimz'den sosyalizm'e «barışçı yoldan gidilebileceği»ne, sınıf menfaatlerinin «uyum» içinde bulunduğuna dair antimarksist dogmalar icat etmektedirler. Kapitalizmin savunucuları, Denge teorisi'nin bu yanlış iddialarını, yani karşıtların (örneğin, sınıflar, yada karşıt sosyal menfaatler) karşılıklı tarzda birbirlerini giderecekleri, bunun ise toplumun devamlılığının biricik yolu olduğu yolundaki iddiaları kullanmaktadırlar. Ne var ki, karşıtlar, gerçek çelişki içindedirler, bu çelişki antitez'in kaçınılmaz bir biçimde ortadan kalkmasına, toplumda somut çelişkilerin yeniden çözülmesine ve toplumun dönüşümüne yol açar (bak. Devrim, Sosyalist).

DESCARTES, RENE, adı Renatus Cartesius olarak Latinceleştirilmiş (1596-1650) Fransız filozof, matematikçi, fizikçi ve fizyolog. La Flèche'de, Cizvit Koleji'nde öğrenim yaptı. Askerlik hizmetinden sonra Hollanda'ya yerleşti, burada yirmi yıl kendisini bilimsel ve felsefi araştırmalara verdi. Hollanda'lı ilâhiyatçılar tarafından cezalandırıldığı için İsveç'e gitti, orada öldü. Descartes'in felsefesi onun matematik, kozmogoni ve fiziğine bağlıdır. Descartes analitik geometrinin kurucularındandır. Mekanikte hareket ve ataletin röletivitesini belirtmiş, etki ve karşılıklı etki genel kanunu formüle etmiştir. Kozmogoni'de, güneş sistemi'nin tabii gelişmesi fikrini postulalaştırmıştır. Descartes'ın iddiasına göre, parçacıkların çevrintisi, kozmik madde'nin temel hareket biçimi idi ve bunlar dünyanın yapısını ve gökyüzü cisimlerinin kökenini belirliyorlardı. Descartes mekanist kavramın gelişmesine yardım etmiş olmakla birlikte, onun kurduğu varsayımlar, diyalektiğin ilerlemesine hareket gücü kazandırmıştır. Descartes'in madde yada cisimsel cevhere ilişkin öğretisi, kendisinin matematik ve fizik alanlarındaki araştırmalarına dayanır. Descartes, maddeyi, yerkaplama yada mekân ile özdeleştirir. Yerkaplama herhangi bir sübjektif unsura dayanmayıp, cisimsel cevher'in zorunlu özellikleriyle belirleniyordu. Ne var ki, Descartes'in materyalist fizik'ine düalizm sinmiştir. Israrla belirtiyordu ki, hareketin ortak nedeni Tanrıdır. Hareket ve sükûnet hallerindeki maddeyi

yaratmış olan Tanrı, maddede, hem hareket halinin, hem de sükûnet halinin bulunmasını sağlamıştır. Descartes'in insana dair öğretisi de düalist'tir. Descartes'ın iddiasına göre, insanda iradi ve akli bir ruh'la, ruh cinsinden olmayan, cansız, cisimsel bir beden bir araya gelmiştir. Ayrı cinsten olan beden ile ruh, kozalaksı bez denilen özel bir organ aracılığıyla, birbirleri üzerinde karşılıklı etkide bulunurlar. Descartes, fizyoloji'de refleks hareketlerinin ilk tasvirlerinden biri olan bir motor reaksiyonlar şeması çizmiştir. Ne var ki, Descartes'ın materyalist fizyolojisi, ortaya attığı maddi-olmayan ruh fikirleriyle çelişki halindedir. Descartes'a göre beden'in mahiyetinin yerkaplama'ya dayanmasına karşılık, ruh'un mahiyeti düşünceye dayanır. Descartes, hayvanları, ruhtan ve akıl yeteneğinden yoksun bir biçimde hareket eden otomatlar olarak görür. Bacon gibi, Descartes da, tabiat kuvvetlerinin insanın egemenliği altına alınmasını, teknik araçların keşif ve icat edilmesini, neden ve sonuçların kavranmasını ve insan özünün mükemmelleştirilmesini bilginin nihaî hedefi olarak gösterir. Bu hedefe gidişte, kesinlikle ispat edilmeyen hiçbir şeye inanmamak gerekir. Bu şüphe, mevcut bütün şeylerin bilinemez olduğu anlamına gelmez; söz konusu şüphe, Descartes'in *«cogito: ergo sum»* («düşünüyorum, öyleyse varım») diye tanımladığı bilginin şartsız otantik başlangıcına varan bir metoddan ibarettir. Descartes, bu formülü, Tanrı'nın varlığına, daha sonra da dış dünyanın realitesine ulaşmada kullanmıştır. Descartes, epistemoloji'de rasyonalizmin kurucusudur, onun rasyonalizmi, matematiğin mantıksal karakterine ilişkin tekyanlı anlayışından ileri gelir. Descartes, matematiksel bilgi'nin evrensel ve zorunlu karakterinin beynin yapısı gereği olduğu görüşündedir. Bunun içindir ki, Descartes, bilme eylemindeki müstesna gücü, sezgisel biçimde kavranan kabule şayan aksiyomlar temeline dayanan tümevarım'a atfeder. Descartes'ın, kendinin-bilinci'nin dolaysız olarak kabule şayanlığı ve doğuştan fikirler (ki bunlara Tanrı fikrini, ve manevî ve cisimsel varlıklar fikrini ithal etmiştir) doktrini, kendisinden sonraki idealist okulları etkilemiş, materyalist filozofların ise şiddetli hücumlarına uğramıştır. Öte yandan, Descartes'in teoloji'ye aykırı düşen, temelde materyalist tabiat öğretisi, materyalist fizyolojisi ve mekanist metodu, materyalist dünya görüşünü etkilemiştir. Başlıca eserleri şunlardır. *Metod Üzerine Konuşma* (1637), *Principia philosophia* (1644).

DESCHAMPS, LEGER-MARIE (1716-74), Fransız materyalist filozof, Benedikten tarikatı keşişi. Başlıca eseri olan *La vérité ou le vrai système*, ilk defa Rusya'da yayınlandı (1630). Deschamps felsefi görüşlerinde, Spinoza'cılık'a kayan bir rasyonalizm eğilimi ile kendisine özgü bazı diyalektik fikirleri birleştirmiştir. Sistemi'nin temel direği olan «evrensel birlik» kavramı, bütün fizik cisimlerin birliğini postulaştırır. Deschamps, «evrensel birlik»i duyumlarla değil, akıl'la kavranabilen bir yüksek duyumsal öz olarak tasvir eder. Tanrı'yı insan tarafından meydana getirilmiş bir kavram olarak gösteren Deschamps, ateizmin dar bir aydın çevrenin imtiyazı olduğunu düşünür.

DESNİTSKİ, SEMYON YEFİMOVİÇ (1789 doğumlu), Rus Aydınlanmacı, hukuk uzmanı, sosyolog; önce Moskova ve Petersburg Üniversiteleri'nde, daha sonra da yüksek diploma aldığı Glaskov Üniversitesi'nde öğrenimini yaptı. Daha sonra ise, Moskova Üniversitesi hukuk profesörü oldu. Başlıca eserleri şunlardı: *Slovo o pryamom i blizhaishem sposobe k naucheniyu yurisprudenstii*, 1768, *Yuridischeskoye rassuzhdeniye o nachale i proiskhozhdenii*

supruzhestya, 1775, *Yuridicheskoye rassuzhdeniye o raznykh ponyatiyakh, kakiye imeyut narody o sobstvennosti*, 1781, *Yuridicheskoye rassuzhdeniye o veshchakh svyaschchennykh, svyashchennykh, svyatykh i prinyatykh v blagochestiye*, 1772, v.s. Bunlar Rus sosyoloji düşüncesinin gelişmesinde önde gelen eserlerdi. Desnitski, insanlığın gelişmesini dört evreye (avlanma evresi, hayvan besleme evresi, tarım evresi, «ticarî» evre) ayırmıştır. Rusya'da, mülkiyet ve aile'nin tarihsel kökenleri hakkında ilk araştırmalara girişenlerden biridir. Dinsel inançların kökeni konusunda Aniçkov'un görüşlerini paylaşmış, toprak köleliğine karşı çıkmış ve Çarlık hükümetince reddedilen yeni bir Rus «yasama, hukuk ve ceza otoritesi» tasarısı hazırlamıştır.

DETERMİNİZM VE ENDETERMİNİZM, nedensellik'in yerî ve rolü hakkında karşıt iki felsefî kavram. Determinizm, bütün fenomenlerin evrensel nedenselliğe dayandıklarını ileri süren bir doktrindir. Kararlı Determinizm, nedenselliğin objektif karakterini postulalaştırır. Bu, kararlı Determinizmi, evrensel nedenselliği kabul ettiklerini beyan eden, fakat aslında, evrensel nedenselliğin objektif mahiyetini inkâr edip onu kesintiye uğratan (bak. Kant) çeşitli sahte determinist eğilimlerden ayırır. Determinizm'in nedenselliğin evrensel mahiyetini inkâr eden çeşitleri olduğu gibi, nedensellik denen şeyi inkâra kadar giden çeşitleri de vardır. Determinist nosyonlar, ilk olarak, Antik Çağ felsefesi'nde ortaya çıkmış. Antik Çağ atomistleri tarafından açık bir biçimde postulalaştırılmıştır. Determinizm kavramı, tabiat bilimi ve materyalist felsefe tarafından, Bacon, Galileo, Descartes, Newton, Lomonosov, Laplace, Spinoza ile 18. yüzyıl Fransız materyalistleri tarafından temellendirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu düşünürlerin Determinizm'i, o çağın biliminin düzeyine uygun olarak kaçınılmaz biçimde mekanist ve soyut bir Determinizm idi. Bu düşünürler, nedensellik biçimlerinin mutlaklığına, nedenselliğin mekaniğin kesin dinamik kanunları tarafından yönetildiğine inandıkları gibi, nedenselliği ve zorunluluğu tanımladılar ve tesadüfün nesnelliğini reddettiler. Pierre Simon de Laplace, bu görüş noktasını bütün filozoflardan çok daha açık olarak tanımlamıştır (onun içindir ki, bu Determinizm'e öteki adıyla Laplace'ci Determinizm denir). Laplace, Evrenin geçmiş yada gelecek herhangi bir andaki durumunun evrendeki parçacıkların koordinatları ve itici güçleri tarafından belirlendiği görüşündeydi. Determinizm'in bu çeşidi kaderciliğe yol açar; mistik bir karmaşıklık taşır; ve sonuç olarak, imana ve ilâhî takdire varır. Bilimsel Determinizm, böyle bir Determinizmi sadece organik tabiat ve sosyal hayatta değil, fakat fizikte de çürütmüştür. Kuantum mekaniğinde belirli-olmıyanlar korelasyonunun keşfedilmesi, sadece Laplace'cı Determinizm'in safdilce bir şey olduğunu gösterdiği halde, idealist filozoflar bu korelasyonu, Endeterminizmin espirisi içinde yorumlamışlardır (elektron'un «özgür iradesi», mikro-süreçlerde nedensellik in mevcut bulunmadığı v.s., biçimindeki çıkarsamalar). Diyalektik materyalizm, mekanik Determinizm'in sınırlılıklarını ortadan kaldırmıştır. Diyalektik materyalizm, nedenselliğin objektif ve evrensel karakterini kabul eder, onu zorunlulukla özdeşleştirmez. Diyalektik materyalizm, Determinizm'in işleyişini saf dinamik kanunlara indirgemez (bak. İstatistik ve Dinamik Kanunlar). Determinizm ve Endeterminizm arasında sürüp gelen anlaşmazlık tabiat bilimlerinde ve özellikle sosyal bilimlerde çok daha şiddetli bir hal almıştır. Endeterminizm, sosyolojide iradecilik biçiminde ortaya çıkar. Endeterminizm, bundan başka, ampirik sosyoloji kılığına bürünüp, sadece tekil fe-

nomenleri tasvir ettiğini ileri sürdüğü sosyal bilimlere (ideografik bilimler) ve kanunlar koyan tabiat bilimlerine (nomotetik bilimler) karşı çıkar. Birtakım sosyologlar, Determinizm'i reddetmemekle beraber, ona çok kaba bir açıdan bakarlar (sosyal gelişmenin biyolojik kanunları, vülger teknisizm, v.s.) Sosyal araştırma alanına hakiki Determinizm'i ilk olarak getiren diyalektik materyalizm'dir.

DEVLET, ekonomide egemen sınıfın siyasi organizasyonu; Devlet'in amacı mevcut düzenin korunması ve öteki sınıfların direncinin baskı altında tutulmasıdır. Devlet, toplumun sınıflara bölünüşüyle birlikte, sömürülen kitlenin baskı altında tutulması için sömürücü sınıfın bir aleti olarak ortaya çıkmıştır. Devletin zuhuru, ordu ve polisi, hapishaneleri ve çeşitli baskı kurumlarıyle özel bir kamu otoritesinin meydana gelmesi temeline dayanır. Üretim araçlarının özel mülkiyeti temeline dayanan bir toplumda, Devlet, her zaman için, egemen sömürücü sınıfın bir aletidir, bir diktatörlük'tür, hükümetin özel biçimi ne olursa olsun devlet sömürülen kitleleri ezmek amacını güden bir kuvvettir. Sosyalist Devlet ilkede farklıdır. Sosyalist Devlet de sınıf diktatörlüğü'nün, proletarya diktatörlüğünün bir âletidir, fakat bütün emekçi halkın yararına, yani sömürücüleri baskı altında tutarak, büyük çoğunluğu teşkil eden halkın yararına faaliyet gösterir. Sosyalist Devlet değişik biçimler alabilir, ama özünde her zaman aynıdır, proletarya diktatörlüğü'dür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa ve Asya'nın bazı ülkelerinde Halk Demokrasisi Devletleri ortaya çıktı. Bunlar da kendine özgü sosyalist Devletler'dir. Engels, proleterya Devleti'nin kelimenin tam anlamıyla Devlet olmadığını kaydeder. Kelimenin tam anlamıyla Devlet, halka gitgide yabancılaşan, halka karşı duran ve halkı sömürücü sınıfın egemenliği altında tutma amacını güden bir kuvvettir. Öte yandan, proletarya devleti, esas olarak, halkın menfaatlerini ifade eder. Proletarya devletini diğerlerinden ayıran özellik, Lenin tarafından devletin «zeval bulması» diye adlandırılan özellik buradan gelir. Devlet sonsuza kadar sürmez. Gelecekte, onun yerini, halkın kendi-kendisini-yönetmesi komünist ilkesi alacaktır. Bütün halkın devleti bizi tabiiyetsiz devlete yaklaştıran bir aşamadır. Bütün halkın devleti komünist toplumun kuralmasının belirli bir aşamasında yer alan işçi-sınıfı diktatörlüğü devletinden gelişir.

DEVLET MÜLKİYETİ, KOLEKTİF ÇİFTLİK VE KOOPERATİF MÜLKİYET BİÇİMLERİ, sosyaist mülkiyetin iki biçimi. Bu iki biçim de, üretim araçları üzerinde kolektif mülkiyet temeline dayanır. Devlet mülkiyeti, bütün halkların mülkiyetidir; kooperatif mülkiyet ise, tekil kolektif çiftliklerinve kooperatiflerin mülkiyetidir. Burada, toprak, işletilmek üzere kolektif çiftliklerin serbest tasarrufuna bırakılmıştır. Üretim ürünleri ile menkul ve gayrımenkul mülklerin semereleri kolektif çiftliğe aittir. Ortaklaşa mülkiyetin yanısıra, kişilere ait arazi parçaları ve evcil hayvanlar kolektif çiftlik mensuplarının tasarrufunda bulunur. Belirli bir aşamada, kolektif çiftlikler, bu çiftliklerde çalışan kişilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek hale geldiğinde, kişilerin tasarrufundaki özel arazi parçalarının gereği kalmıyacaktır. Devlet mülkiyeti yada ulusal mülkiyet, mülkiyetin en önde gelen biçimidir; kooperatif mülkiyet biçimi ise, ikinci derecede gelen bir mülkiyet biçimidir. Bu iki mülkiyet biçiminin kaynaşması komünizmin tam olarak kuruluşunda tedrici biçimde gerçekleşir. Devlet mülkiyeti işbirliğinin ve uzmanlaşmanın ilerlemesi ve üretimin yoğunlaşıp merkezleşmesi ile mü-

kemmelleşir. Kooperatif mülkiyet, kolektif çiftliklerin ekonomik bakımdan geliştirilmesi, sabit değerlerin artması, ortaklaşa mülkiyetin devlet mülkiyeti ile birlikte yürümesi, kolektif çiftlik enerji istasyonlarının kurulması ve kolektif çiftlikler arasında üretim bağlarının gelişmesi yoluyla ulusal mülkiyet düzeyine getirilir.

«DEVLET VE İHTİLÂL», marksist devlet teorisi ve proletaryanın devrimdeki görevleri hakkında, Lenin tarafından 1917 Ağustos'u ve Eylül'ünde kaleme alınıp, 1918 Mayıs'ında yayımlanan eser.Rusyada'da sosyalist devrimin hazırlanışı sırasında, devlet konusunda proletaryanın alacağı tavırla ilgili sorunlar, son derece hassas teorik ve pratik politik önem taşıyordu. Lenin bu eserinde, Marx ve Engels tarafından 1848-51 devrimi, özellikle de 1871 Paris Komünü tecrübesine dayanılarak geliştirilen devlet teorisi'nin önemli birçok yanlarını ele almıştır. Lenin, devlet konusunda, çalışan sınıfın devrimdeki başlıca görevinin burjuva devlet mekanizmasını yıkmak ve proletarya diktatörlüğünü kurmak olduğu yolundaki marksist çıkarsamanın hakikatini ispatlamıştır. Lenin, komünist toplumun iki evresini tasvir ederken, proletarya devletinin silinip gitmesinin ekonomik nedenlerini tahlil etmiş; demokrasinin genişletilmesi, devlet yönetiminde kitlelere gittikçe daha çok yer verilmesi, v.s. gibi, sosyalist devletin temel özelliklerini ortaya koymuştur. Lenin'in eseri, marksist devlet öğretisini tahrif eden ve bu öğretinin devrimci muhtevasını (özellikle, proletarya diktatörlüğünü reddederek) iğdiş eden akımların, anarşizmin ve oportünizm'in yıkıcı bir eleştrisini ihtiva eder. Eser tamamlanmış değildir. Lenin, 1905 ve 1907 devrimlerini özetleyecek bir bölümü yazmadan bırakmıştır.

DEVLET VE TEKELCİ-DEVLET KAPİTALİZMİ, kapitalist özel girişimlerin devlet girişimlerine dönüştüğü ve ekonomik sorunların devlet tarafından kontrol altına alındığı kapitalist ekonomi biçimleri. Tekel-öncesi durumda, devlet kapitalizmi kapitalist üretimin hızlandırılmasına hizmet ederdi. Emperyalist çağda, bunun yerini tekelci devlet kapitalizmi alır, burada, burjuva devlet mekanizması büyük tekellerle kaynaşır ve tekelci devlet kapitalizmi, kapitalist maksimum kâr'ın sağlanması amacıyle, devleti bu tekellerin emrine koyar. Tekelci-devlet kapitalizmi, kapitalizmde üretimin en yüksek derecede sosyalleşmesinin ifadesidir; bunun içindir ki, Lenin, bu dönemi, «sosyalizm için tam bir *maddi* hazırlık» olarak nitelendiriyordu. Fakat, emperyalizmden farklı olmayan devlet kapitalizmi, kapitalizmin barışçı yollarla sosyalizme doğru gelişmesini içermez. Kapitalizmin mahiyetinde bir değişiklik meydana getirmediği gibi, ne emek ve sermaye arasındaki çelişmeleri, ne de üretim anarşisini ve ekonomik krizleri aşamaz. Devlet kapitalizmi, kapitalist sistemi güçlendirmek şöyle dursun, onun temel çelişkilerini derinleştirir. Emekçi halkın sömürülüşünü yoğunlaştıran, emekçi ve ulusal hareketleri baskı altında tutan tekelci devlet kapitalizmi'ni, ekonomik ilerleme ve ulusal kurtuluş hareketlerini ileriye doğru götüren (örneğin, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler) ilerici devlet kapitalizmi ile karıştırmamak gerekir. Devlet kapitalizmi'nin benimsenmesinde, kimin menfaatlerinin, tekellerin menfaatlerinin mi, yoksa halkın menfaatlerinin mi korunduğu gözönünde tutulmalıdır. Bir proletarya iktidarında, devlet kapitalizmi egemen ekonomik biçim değildir ve mahiyeti itibariyle temelden farklıdır; çünkü, emekçi sınıf tarafından denetlenmekte ve geniş-çapta üretimden yararlanılmasında kullanılmaktadır. «Komünizme geçiş — diye yazar — Lenin devlet kuvvetinin işçi sınıfı tarafından kontrol altına alınması kayıt ve şartıy-

le, devlet kapitalizmi yolundan da mümkündür» (*Toplu eserleri*, Cilt 33, s. 403-4).

DEVRİM DURUMU, belli bir sosyal sistemin ekonomik ve politik bunalımını ifade eden, ve sosyal devrimin ortaya çıkmasının mümkünlüğünü belirleyen objektif şartların toplamı. Lenin'in işaret etmiş olduğu gibi, Devrim Durumu, şu temel belirtileri gösterir: egemen sınıfların üstünlüklerini aynı biçimde sürdürmelerinin artık imkânsızlaşmış olması: öte yandan, bir devrimin ortaya çıkması için, sadece «alttabakanın eskisi gibi yaşamak istememesi» yeterli değildir, bunun diğer bir şartı da, «üst tabakanın artık öyle yaşıyamamasıdır». Ayrıca, ezilen sınıfların ihtiyaçlarından ve yoksunluklarından doğan baskının görülmemiş derecede artmış olması; «barışçı» dönemde hiç ses çıkarmadan soyulmalarına rıza gösteren, ama, bunalım ve «üst tabaka»nın yarattığı şartlar karşısında, fırtınalı günlerde, bağımsız olarak tarihsel eyleme geçen kitlelerin faaliyetlerinde gözle görülür bir artışın olması gerekir. (Bakınız: Lenin, c. 21, s. 214). Ortada sadece bir Devrim Durumun'unun bulunması sosyalist devrimin gerçekleştirilmesi için yeterli değildir. Objektif şartların yanısıra, sübjektif şartların da varolması, örneğin devrimci kitlelerde gözüpeklik ve yüreklilikle savaşma yeteneğinin varolması, doğru bir strateji ve taktik uygulayan, tecrübeli bir devrimci partinin varolması gerekir. Marksist Devrim Durumu teorisi, devrim sorunlarına yaklaşımda küçük burjuva maceracılığını ve darbeciliği, reddeder. Devrimlerin suni biçimde, özellikle de savaşların yardımıyla, «arkadan itilmesine» karşı çıkar.

DEVRİM, BURJUVA, esas itibarıyle, üretim güçleri ve feodal yada yarı-feodal ekonomik ve politik sistem arasındaki çelişkilerin çözülmesine ilişkin bir sosyal devrim tipi. Burjuva Devrim kategorisi sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde emperyalizme ve feodal kalıntılara karşı yeralan devrimleri içerir. Burjuva Devrim'in tahrisel fonksiyonu, kapitalist gelişmenin karşılaştığı engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Burjuva Devrim'lerden bazılarının bir takım anti-kapitalist ölçüler taşıması, bu devrimlerin genel karakterini değiştirmez; çünkü, burada asıl olan şey, burjuva toplumunun temeline, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dokunulmamış olunmasıdır. Tarih, çeşitli zamanlarda, çeşitli yüzyıllarda, bir çok Burjuva Devrim'leri kaydetmiştir. 16. yüzyıl'da başlıyan feodalizmi tasfiye süreci (Almanya'da Büyük Köylü Savaşı, Hollanda'daki Devrim), henüz tamamlanmamıştır (örneğin, Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki sömürge ve bağımlı ülkelerde yer alan Burjuva Devrimleri). Bu bakımdan, Burjuva Devrim'in kendine özgü bir çok biçimleri olduğu gibi, bu gibi devrimleri zorlıyan çok çeşitli itici güçler de olabilir. Ne var ki, tekelci kapitalizm'in yükselme-öncesi döneminde, Burjuva Devrim'lerde öncü rolü bütünlükle burjuvazi oynamışsa da, emperyalizm döneminde, Burjuva Devrim'in gidişi ve sonuçları üzerinde proleteryanın geniş etkisi olmuştur (1905 Rus Devrimi, Çin Yeni Demokratik devrimi). Burjuva Devrim'leri sınıflamanın en genel yolu, bunları, üst-tabaka Burjuva Devrim'ler ve burjuva demokratik devrimler olmak üzere ikiye ayırmaktır. Üst-tabaka Burjuva Devrimler, halkın geniş iştiraki olmaksızın, burjuvazinin liderliği altında vücuda gelmişler ve derin sosyal değişmelere yol açmamışlardır, örneğin, ulusal bağımsızlığın kazanılmasından öteye gidemiyen, 1867-68 Japon devrimi, Jön Türk devrimi, Asya ve Afrika ülkelerindeki çeşitli çağdaş devrimler. Burjuva Devrim'in özel bir biçimi burjuva-demokratik devriminde görülür. Burjuva-demokratik devrim'in

özellikleri şunlardır: Protletarya ve köylülüğün aktif katkısı, tarımsal devrim ve toprak ilişkilerinde temel reform yolunda köylü hareketiyle bağlılık, ve burjuvazinin taleplerinden farklı taleplere dayanan kitlesel eylem. Burjuva-demokratik devriminin, ayrı ayrı tarihsel role ve itici güce sahip bulunan birçok tipleri vardır: 1) burjuvazinin önderliği altında yürütülen ve onun ekonomik ve politik egemenliğini sağlıyan, feodalizme karşı mücadele dönemindeki burjuva-demokratik devrimler, örneğin, 1789-94 Fransız devrimi; 2) emperyalizmin ilk dönemi ve kapitalizmin genel bunalımının ilk evresindeki burjuva-demokratik devrim. Kapitalizmin hızla gelişmesine zemin hazırlıyan ve burjuva-demokratik devrimin sosyalist devrime dönüşmesi şartlarını yaratan bu tip Burjuva Devrim'e köylülük ile ittifak halinde hareket eden proletarya önderlik eder, örneğin Rusya'da şubat 1917 devrimi; 3) kapitalizmin genel bunalımının ikinci evresindeki burjuva-demokratik devrimler (Halk demokrasilerindeki devrimler); 4) kapitalizmin genel bunalımının üçüncü evresinde, sömürgeler ve bağımlı ülkelerde görülen, ulusal-demokratik devrimler olarak bilinen burjuva-demokratik devrimler. Bu tipteki başarılı devrimler, bağımsız Ulusal Demokrasiler'in kurulmasına yol açar.

DEVRİM, SOSYAL, sosyal hayatta, eskimiş sosyal sistemin yıkılmasını ve yeni sosyal sistemin kurulmasını işaret eden bir dönüm noktası. Sosyal Devrim'i arızi telâkki eden liberal burjuvazi ve oportünizm teorisyenlerine karşı, marksizm-leninizm devrimlerin, sınıflı toplumların gelişmesinin zorunlu ve tabii sonucu olduğunu öğretir. Sosyal devrimler çağı, evrim sürecini, yani yeni bir sosyal sistemin unsurlarının yada öngereklerinin eski toplumun rahminde tedrici olarak olgunlaşmasını tamamlar. Sosyal Devrim yeni üretim güçleri ile eski üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi çözer, kohnemiş olan üretim ilişkilerini yıkar, üretici güçlerin daha da gelişmesine yol açar. Sosyal Devrim, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakterine uygunluğu kanununun (bak. Üretim İlişkilerinin Üretici Güçlerin Karakterine Uygunluğu Kanunu) gereklerini yerine getiren devrimlerin bir sonucudur. Eski üretim ilişkileri, bu üretim ilişkilerini yürüten kişiler tarafından, yani düzeni devlet zoruyla sağlama bağlıyan yönetici sınıflar tarafından güçlendirilir. Bundan dolayı, sosyal gelişmenin yolunu açmak için, mevcut devlet sistemini ilerici sınıfların değiştirmesi gerekir. Her devrimin temel problemi siyasi iktidar problemidir. İktidarın, yönetici reaksiyoner sınıfın elinden devrimci sınıfın eline geçmesi, ancak çetin bir sınıf mücadelesiyle başarılır. Devrim, sınıf mücadelesinin en yüksek biçimidir. Devrim aşamasında, daha önceleri siyasi hayatın uzağında kalmış geniş halk kitleleri, bilinçli olarak mücadeleye girerler. Bunun içindir ki, devrim çağları sosyal gelişmenin büyük hızla gelişmesini ifade ederler. Devrimler, saray darbeleri, hükümet darbeleri, v.s. ile karıştırılmamalıdır. Devrimlerin karakteri, gerçekleştirilen sosyal ödevler ile devrimlerde yer alan sosyal güçler tarafından belirlenir. Bu bakımdan da, sosyalist devrim, daha önceki bütün devrimlerden (bak. Devrim, Burjuva) kökten ayrılır; çünkü, sosyalist devrim, halkın hayatında çok daha derin değişmeler meydana getirir, sömürücü sınıfları ortadan kaldırır, insanın insanı sömürmesinin her türlü biçimini sona erdirir. Emperyalizm dönemi'nde, kapitalist ülkelerde görülen düzensiz ekonomik ve siyasi gelişmeler, değişik ülkelerde, değişik zamanlarda devrimlerin patlak vermesine yol açar. Bundan da şu sonuç çıkar ki, kapitalizm'den sosyalizm'e dünya çapında geçiş,

bütün bir tarihsel evreyi meydana getirir. Bu evrede, kapitalist sistemin içinde bulunduğu bunalım, daha da şiddetlenerek, birbiri ardısıra, ülkelerin kapitalist sistemden kopup ayrılmasına neden olur. Yine bu evrede, sosyalist devrimin yanısıra, ulusal kurtuluş hareketleri ve çeşitli demokratik kurtuluş hareketleri büyük önem taşır. Bu devrimler, emperyalizm'in sallanan sömürge sistemini yıkarak, emperyalizm'e arkadan darbe vurmakta devam ederler. Sosyalist devrimler, anti-emperyalist ulusal kurtuluş devrimleri, demokratik halk devrimleri, geniş köylü hareketleri, faşizme ve despotik rejimlere karşı girişilen genel demokratik hareketler, bütün bunlar, kapitalizmi parçalayıp yıkan, dünya çapında tek bir devrim süreci içinde kaynaşır. Bugünkü çağda, bir bütün olarak kapitalist dünya sistemi, proletaryanın sosyalist bir devrim yapması için olgun bir hale gelmiş durumdadır. Ne var ki, her ülkede, devrimin gelişme imkânları, bir takım şartlara dayanmaktadır (bak. Devrim Durumu). Somut tarihsel şartlara, her şeyden önce de, emekçi sınıflar ile müttefiklerinin gücüne ve reaksiyoner sınıfların gösterdikleri direncin derecesine göre, devrim, barışçı bir yoldan da gerçekleştirilebilir.

DEVRİM, SOSYALİST, katipalizmden sosyalizme geçişi belirten, toplumun köklü biçimde dönüştürülmesi. Sosyalist Devrim, özel mülkiyete dayanan egemen ve bağımlı üretim ilişkilerinin yerine işbirliği ve yardımlaşma ilişkilerini koyar ve insanın insanı sömürmesinin her biçimini ortadan kaldırır. Sosyalist Devrim'in temel ilkeleri, sosyal gelişme kanunlarını keşfeden Marx ve Engels tarafından ortaya konmuştur. Marx ve Engels, Sosyalist Devrim'in toplumların gelişmesinin tabii bir sonucu olduğunu ispat etmişler, Sosyalist Devrim'i proleterya'nın tarihsel görevi olarak tanımlamışlardır. Sosyalist Devrim, yeni üretim tarzına ilişkin formların hiçbiri yokken vücut bulur ve, bundan ötürü, mahiyetçe yaratıcıdır. Yeni bir toplumun yaratılması belirli bir zaman alır ki, Marx bunu, sosyalizmden komünizme geçişin özel bir peryodu (onun ilk aşaması) olarak tanımlamıştır. Proletarya diktatörlüğü yeni toplumun kurulmasının bir aracıdır. Proletarya diktatörlüğüne ilişkin bu vargı, Marx'ın devrimci teorisinin temel unsurudur. Kapitalizmin emperyalizm aşamasını tahlil ederek, Lenin, marksizmi ilerletmiş ve onu büyük önem taşıyan temel önermelerle zenginleştirmiştir: bir yada birden çok ülkede, proletaryanın zafer kazanmasının mümkünlüğü ve kaçınılmazlığı —farklı sosyal-ekonomik ve politik sistemlerin egemen olduğu ülkelerin bir arada yaşaması (co-existance) zorunluluğu— dünya kapitalist ekonomi zincirini en zayıf halkasından ilk olarak koparan devrim; proletarya egemenliğinin ve ulusal burjuva demokratik devrimlerin sosyalist devrimlere doğru gelişmesi; ileri kapitalist ülkelerde işçilerin mücadelesiyle sömürge halklarının ulusal kurtuluş hareketi arasındaki bağıntı, devrimci durum; objektif ve sübjektif faktörlerin mahirane bileşimi; Sosyalist Devrimler'in biçimce çeşitliliği, ve çok sayıdaki diğer önermeler. Sovyetler Birliği'nde ve diğer sosyalist ülkelerde sosyalist kuruluşu belirliyen şunlardır: işçi sınıflarının devrimde öncülüğü ve proletarya diktatörlüğünün kurulması; işçi sınıfı ile köylülüğün ittifakı; kapitalist mülkiyetin ilgası; tarımın sosyalist dönüşümü; ekonomik gelişmenin palanlanması; kültürel devrim; ulusal baskının ilgası; sosyalist kazanımların korunması; ve proleter enteransyonalizminin Sosyalist Devrimin temel kuralını teşkil etmesi. Belirli bir ülkede, üretici güçlerin gelişme düzeyine bağlı olarak, kapitalizmden sosyalizme geçişin spesifik özel-

liklerini şunlar belirler: ulusal özelliklerin bileşimi, halkın genel kültürel düzeyi ve tarihsel gelenekleri, ülkede ve dünyada sınıfların güçlerinin sıralanışı. Böylece, Marksizm-Leninizm'e göre, sınıf mücadelesinin sertliği ve yoğunluğu, halkın çoğunluğuna karşı reaksiyoner burjuvazi tarafından gösterilen direncin gücüne ve burjuvazinin şiddete başvurup vurmamasına bağlıdır. Sosyalist Devrim teorisi, çok sayıdaki yeni sonuçlamalarla günümüzde çok gelişmiştir: devrimin barışçı yoldan gerçekleştirilmesi için elverişli şartların gerekliliği; geri kalmış ülkelerde kapitalist-olmıyan gelişmenin ve ulusal demokrasinin kurulmasının mümkünlüğü; proletarya diktatörlüğü yolundaki mücadelede geçiş aşamalarının mümkünlüğü; mali oligerşinin istibdadına karşı, bütün demokratik hareketlerin, anti-emperyalist güçlü bir cephe halinde birliği.

DEWEY, JOHN (1859-1952), Birleşik Amerika'da felsefe, sosyoloji, estetik ve pedagoji üzerinde büyük etki yapmış olan Amerika'lı idealist filozof; Chicago pragmacılık okulu'nun kurucusu. Dewey pragmacılık'ı, aletçilik yada «hümanist natüralizm» olarak bilinir. Dewey, materyalist yansıma teorisine karşı çıkan felsefesinin sübjektif idealist ve agnostik mahiyetini gizleme çabasındadır. Sosyoloji alanında burjuva liberalizmi'ni («yasallaşmış özgürlük», «fırsat eşitliği») ve bireyciliğini savunur. Sınıf mücadeleesinin ve sosyalist devrimin karşısına sınıflararası işbirliğini ve eğitim reformu yoluyla toplum ilerlemesini koyar. Dewey'in eğitime ilişkin «deneysel metod»u bilimsel bilginin ekspansiyonunda bireysel becerikliliği, girişkenliği, hamleciliği telkin eder. Başlıca eserleri şunlardır: *School and Society* (1899), *Experience and Nature* (1925), *Art as Experience* (1934), *Logic: The Theory of Inquiry* (1938), vs.

DEZAMI - THEODORE (1803 - 50), Fransız ütopya'cı sosyalist, gizli devrimci derneklerin («Société des Saisons», «Société Republicaine Centrale» ve diğerleri) üyesi; 1848 devriminde işçilerin taleplerinin en önde gelen savunucularından biri oldu. Dézami'nin ütopyacı fikirleri, Morelly'nin, Babeuf'ün ve Fourier'in fikirlerine dayanır. Dézami, Etiènne Cabet'nin «barışçı» karakterdeki komünizm'i ile Hugues Félicité Lamennais'nin Hıristiyan sosyalizmine karşı çıkar. Felsefi bakımdan Dézami, bir materyalist, bir ateist ve Helvétius izleyicisi idi. Marx, Dézami'nin teorisini «realist hümanizm» ve «komünizmin mantıksal bir temeli» olarak nitelendirir. En önemli eseri *Code de la Communauté*'dir (1842).

DIDEROT, DENIS (1713-84), Fransız filozof ve Aydınlanma dönemi düşünürü; Ansiklopedi'nin editörü ve yayımcısı, yazar, sanat eleştirmeni ve teorisyen. Voltaire ile birlikte Diderot'nun çağdaş sosyal düşünce üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Felsefe'de Diderot, deizm ve etik idealizm'den materyalizme (tabiat öğretisi, pisikoloji ve bilgi teorisi'nde) ve ateizme hızlı bir geçiş yapmıştır. La Mettrie ve Holbach'ın paylaştığı bu mekanist görüş, madde ile hareket'in bağıntısı, tabiatta meydana gelen süreçlerin bağıntısı, tabiatta sonsuz biçim değişmesi fikirleri gibi diyalektik bazı unsurlar ihtiva ediyordu. Diderot, maddi parçacıkların hareketinin, duyumların spesifik muhtevasını nasıl meyedana getirdiğini açıklamak için maddenin evrensel duyarlığı kavramını ele alır. Bu görüşleri geliştiren ve pisişik fonksiyonların materyalist bir teorisini ileri süren Diderot, böylece, çok daha sonraları ortaya atılan, refleksler hakkındaki teorinin öncülüğünü yapmıştır. Diderot'nun teorisine göre, insanlar ve hayvanlar hissetme ve hafıza meleklerine sahip aletlerden ibarettirler. Diderot, epistemo-

loji'de, düşüncenin spontaneliği hakkındaki idealist nosyonu reddeder. Diderot'ya göre, her türlü muhakemenin kökleri tabiattadır; bizim bütün yaptığımız şey, aralarında zorunlu yada konvansiyonel bir bağlılık bulunan, tecrübe ile bildiğimiz fenomenleri kaydetmektir. Diderot'ya göre, bu, duyumlarımızın şeylerin tam-sadık kopyaları oldukları anlamına gelmez; çok kere, duyumlarla onların dış nedenleri arasındaki benzeyiş, kavramlar ve onların dildeki işaretleri (denotations) arasındaki benzeyişten hiç de daha büyük değildir. Diderot, Locke'un birincil nitelikler ve ikincil nitelikler görüşünü benimsemekle birlikte, ikincil niteliklerin objektifliğini vurgular. Diderot, F. Bacon'ın şu öğretisini de geliştirmiştir: kaynağını tecrübeden alan bilgiyi teşvik eden şey, sadece hakikati kavrama güdüsü değil, fakat aynı zamanda, insanoğlunun kendi gücünü arttırma ve makemmelleştirme isteğidir. Bununla, Diderot, düşünce ve bilginin gelişmesinde teknoloji ve endüstrinin rolünü işaret ediyordu. Diderot için, deneme ve gözlem bilgi'nin metodu ve kılavuzu idi. Düşünce, tamamıyle otantik olmasa bile, otantiklik olasılığı büyük olan bilgiyi, deney ve gözlem yoluyla edinir. Diderot, hayatı boyunca feodal dinsel ideolojiye karşı mücadele hedefine yöneltilen Ansiklopedi'nin tamamlanması için çalıştı. İlerici bir muhtevaya sahip olan Ansiklopedi'nin, aynı zamanda militan bir yanı vardır. Ansiklopedi bir yandan yeni fikirleri yayarken, bir yandan da, donmuş, kalıplaşmış fikir ve inanışların eleştirisini yapıyordu. Diderot, cezaya uğratılmasına rağmen, Ansiklopedi'nin yayımlanmasını tamamlamayı başarmıştır. Diderot, sanat ve sanat eleştirisi üzerine birçok eserin de yazarıdır; iyi ile güzel'in birliğini savunup yeni bir realist estetik geliştirmiştir. Yazdığı romanlarda ve tiyatro eserleri'nde kendi estetiğinin ilkelerini somutlaştırmaya çalışmıştır. Marksistler, Diderot'nun öğretilerini övgüyle karşılamışlardır. Engels, özellikle *Rameau'nun Yeğeni*'ni ele alarak, Diderot'nun eserleri için «diyalektiğin şaheserleri» der. Lenin ise, Diderot'nun «çağdaş materyalizmin bakış açısının kıyısına kadar gelmiş» olduğunu, «başlıca felsefi eğilimleri vuzuhla karşılaştırdığını» belirtmiştir. (Ciit 14, s. 35). Bütün bunlara rağmen, Diderot, sosyal fenomen hakkındaki görüşlerinde bir idealist idi. Feodal despotizm'le mücadelesinde, aydın momonarşinin politik sistemini savunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Pensées sur l'interpretation de la nature* (1754), *Entretien entre d'Alembert et Diderot* (1789), *Principes philosophiques sur la matière et le mouvement* (1770) *Eléments de physiologie* (1774-80).

DIETZGEN, JOSEPH (1828-88), işçi, debbağ, «Alman sosyal-Demokrat felsefe yazarlarının en seçkinlerinden» (Lenin, Cilt 19, s. 19). Kendi kendini yetiştirmiş bir filozof olan Dietzgen, Feuerbach materyalizminin etkisi altında kalmış ve bağımsız olarak diyalektik materyalizmi keşfetmiştir. Almanya, Rusya ve Amerika'da yaşadı ve çalıştı. Daha çok epistemoloji'ye ayrılan eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (1869), *Das Akquisit der Philosophie* (1887). Dietzgen'e göre, bilinç, ezelden varolan ve hareket halinde bulunan madde'nin, «universum»un düşünsel bir ürünüdür. «Bütün halindeki Dünya»nın bir parçası olan beyin bilincin taşıyıcısıdır. Tabii ve sosyal varlık ise bilincin muhtevasından ibarettir. Bilme, duyusal ve soyut formlar içinde meydana gelir. İzafi hakikat'ten mutlak hakikat'e doğru giden bir süreçtir. Kant'ın agnostisizmi'ni reddeden Dietzgen şöyle düşünür: bilme'nin duyusal ve soyut formları, dış dünyanın tecrübe ile doğrulanan imajlarıdır. Dietzgen, «universum»u hareket ola-

rak telâkki eder ve gelişmenin kaynağını çelişkide bulur. Ne var ki, Dietzgen, diyalektiği bilimsel bir sistem halinde yoğuramamış, diyalektiğin, bir bilgi teorisi olarak kıvamlı bir açıklamasını yapamamıştır. Bu durum, onun relativizm'e ve vülger materyalizm'e ödün vermesine, maddi ile ideal'i karıştırmasına yol açmıştır. Mach'ın izleyicileri, diyalektik materyalizme karşı yürüttükleri savaşta, Dietzgen'in hatalı önermeleri'ni kullanmışlardır. Lenin, Dietzgen'in tutarsızlıklarını göstermiş olmakla beraber, onun öğretilerinin genel olarak marksist çerçeve içinde gelişmiş olduğunu da belirtmiştir. Militan bir ateist olan Dietzgen, Marx ve Engels'in öğretilerinin ateşli bir savunucu olduğu gibi, marksist felsefenin proleter karakterini ortaya koyanların da başında gelenlerden biridir.

DILTHEY, WILHELM (1833 - 1911), Alman idealist filozof, Berlin Üniversitesi profesörü, hayat felsefesi adı verilen felsefenin temsilcisi. Tarihsel formlar içinde gelişen bir canlı ruh kavramı Dilthey'in görüşlerinin temelini teşkil eder. Felsefe'nin, duyum-üstü cevherlerin kavranması değil, fakat «bilimler bilimi» yani, «bilim öğretisi» olabileceğini ileri süren Dilthey, tarihsel sürecin kanunlarının bilinebilirliğini inkâr eder. Dilthey, bilim dünyasını, tabiat bilimleri ve manevi bilimler'e ayırır; buna göre, manevi bilimler'in konusu, sosyal realite'dir. Felsefe'nin işi, bilincin analizi olmalıdır; çünkü, «ben» in dolayımsız tecrübesinden yola çıkıp, tabii ve manevi hayatın özüne nüfuz imkânını bize veren şey sadece bilinçtir. Dilthey ileri sürer ki, bütün manevi bilimler içinde en temel bilim psikoloji'dir; burada Dilthey'in kastettiği şey, nedenselliğe dayanan açıklayıcı pjsikoloji değil, tasviri psikolojidir. İmajcı sanatlar konusunda yaptığı çalışmalarda, Dilthey, fantezi'nin rolü üzerinde önemle durur; buna göre, şair, fantezi yardımıyla, arızi'yi özsel'e çevirir; tekil'in temeli olarak tipik'i, fantezi yoluyla tasvir eder. Dilthey'e göre, «yorumlama bilimi» ya da «hermeneutik», felsefe ile tarih arasında bir halka meydana getirir.

DIRAC, PAUL, (1902-), İngiliz fizikçi; Cambridge Üniversitesi profesörü (1932); SSCB Bilimler Akademisi Yabancı Danışman Üyesi; Kuantum mekaniğinin kurucularından; «temel» parçacıklar'ın karşılıklı-mutasyonu kanunu'nu ortaya koyan ve karşıt-parçacıklar'ın (pozitron, anti-prqton, nötron) varlığını kabul eden rölatif kuantum teorisi'nin temsilcisi. Dirac'ın Kopenhag Okulu'na, özellikle de «gözlemleme ilkesi» ne (bak. İdealizm, Fiziksel) bağlılığını ifade eden öğretisindeki felsefi görüşleri ile fizik alanında «negatif enerji», v.s. gibi «gözlemlenemez» olağanüstü mahiyetleri ortaya koyduğu ve kendisini matematiksel varsayımlar üstadı durumuna getiren eserleri arasında büyük bir çelişki vardır.

DIŞ DÜNYA, insan bilincinin dışında ve ondan bağımsız olarak varolan objelerin, fenomenlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkilerin tümü. Dış Dünya bilginin kaynağıdır. İnsan, Dış Dünya'yı —tabiat ve toplumu— sosyal hayat ve üretim süreçleri içinde tanır. İdealizmin bakış açısından, Dış Dünya, ya fani-olmıyan bir manevi (spiritual) varlık tarafından yaratılmıştır (objektif idealizm) yada biriysel bilincin bir ürünüdür (sübjektif idealizm).

DIŞAVURUMCULUK, bak. *Ekspresyonizm.*

DIŞSAL VE İÇSEL*, bütünün yapısı içindeki yer ve rolleriyle ayrılan bir obje yada sürecin görünümleri. Dışsal kategorisi, duyumlar tarafından dolaysız olarak algılanan bir objenin görünümünü, yada objenin mevcut dış

realitesini yüzeysel olarak yansıtır. İçsel kategorisi ise, bir objenin temel (essantial) görünümünü ifade eder. Bu içsel görünüm, dolaysız olarak algılanamaz, ve içsel aracılığıyla, içsel'in tezahürleri aracılığıyla bilinir. Bir objenin dışsal görünümleri objenin içsel görünümleri tarafından, yasa tarafından, delâletiyle bu içsel görünümlerin keşfedildiği ve bilindiği öz tarafından belirlenir. Bir objenin içsel tabiatının araştırılması, o objenin bağrındaki çelişkilerin, objenin gelişmesinin kaynağının, ve onun kendisini izhar ettiği dışsal formların idrakine götürür.** Realitenin dış dünya ve iç dünya olarak belirlenen görünümleri. Bu anlamda, içsel manevi (spiritual) dünyadır, dışsal ise tabiat dünyasıdır. İçsel ve dışsal, objektif ve sübjektif arasındaki fiili bağıntı, felsefe ve bilim tarihinde, materyalizmin idealizme ve agnostisizme karşı yürüttüğü mücadele sayesinde tedrici bir biçimde aydınlığa kavuşturulmuştur.

DİKKAT, bir şahsın, kendi kavrayıcı (cognitive) ve pratik aktivitesini belirli bir obje yada aksiyona yöneltmesi ve konsantre etmesi esnasındaki zihinsel durum. Bir objeye yönelen irade-dışı Dikkat (psikolojik anlamda oryantatif bir refleks), objenin kendisine has özellikleri, örneğin efekt'in (yani, parlak ışık, kuvvetli ses) yeniliği, değişimi, kontrast etkisi tarafından uyarılır. İradî Dikkat ise, bilinçli amaç tarafından belirlenir. İnsana özgü olan İradî Dikkat, emeğin yüzyıllarca süren akışı içinde gelişmiştir. Marx, emek konusunda şöyle yazar: «bedensel organların sarfının yanısıra, süreç, bütün operasyon boyunca, çalışan insanın emeğinin onun hedefi ile sürekli uygunluk içinde bulunmasını gerektirir. (Marx, *Kapital*, c. 1, s. 178).

DİL, insan faaliyeti sırasında, insanların birbirleriyle anlaşma ve haberleşmelerini sağlayan ve fiziksel, maddi bir yapısı olan bir işaretler sistemidir. Dil, tabii yada sunî olabilir. Tabii Dil, düşünceyi ifade formu olarak ve insanlar arasında anlaşma ve haberleşme aracı olarak hizmet gören günlük hayattaki Dil'dir. Sun'i Dil ise, insanların bazı özel ihtiyaçlarla icad ettiği bir dildir (matematik semboller dili, çeşitli işaretleşme sistemleri dili, v.s.). Dil, sosyal bir fenomendir. Dil, sosyal üretimin gelişme sürecinde ortaya çıkar ve sürecin ayrılmaz bir yanıdır; insan faaliyetini koordine eden bir araçtır. Dil, fizyolojik bakımdan bir «ikinci sinyalizasyon sistemi» olarak iş görür. Pavlov, buna insan *psyche*'sinin özel uzantısı adını verir. Dil, düşüncenin bir varolma formudur ve düşünceyi ifade eden bir formdur. Dil, aynı zamanda bilincin oluşmasında da önemli bir rol oynar. Dil'in dışında bilinç yoktur ve olamaz. Fiziksel yapısı gereği, belirttiği şeye göre itibarî bir karakter taşıyan Dil işareti, zorunlu bir biçimde, bilincin muhtevası tarafından sosyal olarak şartlandırılır; bu muhteva Dil'in lengülistik muhtevasıdır (Dil işaretinin sözlük ve dilbilgisi anlamı). Dil, biriken bilginin tespit ve muhafaza edilmesi ile kuşaktan kuşağa geçmesinin bir aracıdır. Soyut düşünce, ancak Dil ile varolabilir. Dil'in oluşması düşüncenin genelleştirici faaliyetinin zorunlu bir şartıdır (bak. Genelleştirme). «Her kelime bir genelleştirme» demektir (Lenin). Bununla beraber, Dil ile düşünce arasında bir özdeşlik yoktur. Dil, bir kere ortaya çıktı mı düşüncenin kanunlarından ayrı kanunlara tâbi olur ve nisbi bir bağımsızlık kazanır. Bundan dolayıdır ki, kavram ile kelime, hüküm ile cümle arasında özdeşlik yoktur. Dil, öyle bir iç-yapıya sahip bir sistemdir ki, bu iç yapı olmadıkça Dil işaretinin anlamı ve mahiyeti anlaşılamaz. Son zamanlarda, teorik çalışmaların artan rolünün yanısıra, formel dillerin kanunlarına, onların sentaks mantığı kanunlarına ve semantik'e daha çok ilgi gösterilmek-

tedir. Çağdaş yeni-pozitivizm, bu çalışmaların rolünü mutlaklaştırarak, felsefe alanına giren sorunları, yanlış bir biçimde, mantıksal bir Dil analizine indirgemeye çalışmaktadır.

DİL-ÖTESİ VE OBJE-DİL modern mantık kavramları. Eğer, inceleme konusunu teşkil eden şey tabii yada suni bir dil ise (örneğin, hesaplar mantığı dili, yada somut bilimsel bir teori dili ise), bu takdirde, incelenmekte olan ve obje-dil adı verilen dil'i, bu dil'i incelerken kullanılan dil'den ayırmak gerekir. Bu ikincisine, yani belli bir obje-dil ile ilintili olana Dil-ötesi denir. Özel'de bir metateoride formüle edilmiş olan dil bir dil-ötesi'dir. Dil-ötesi ile Obje-Dil arasında ayrım yapılmaması paradokslara yol açar. Bir kural olarak, Dil-ötesi'nin, ilkin, Obje-Dil'in ihtiva ettiği bütün ifadeler için adlara, ikinci olarak da, Obje-Dil'in sentaktik ve semantik karakteristiklerini ifade eden terim lere sahip olması gerekir. Tabii dil, en yüksek düzeyde Dil-ötesi'dir.

DİN, günlük hayatta insanlara egemen olan güçlerin insanların zihnindeki fantastik yansısı; dünyasal güçlerin dünyasal-olmayan formlara büründüğü bir yansı. Teolojik bakış açısından (ki felsefi idealizm bunu haklı göstermeye çalışmaktadır), Din, insanın ebedi iç duygusuna bağlıdır; insanın manevi bazı ilkelere bağlılığını ifade eder. Temel karakterini, dünya görüşü, duygular ve kült'ün (ritüel-büyü törenleri) birliğinden alan Din, sosyal bilincin spesifik bir biçimidir. Dinin belirleyici temel karakteristiği, tabiatüstü'ne inançtır. Marksizm, Din'i, sosyal bakımdan, dolayısıyle tarih bakımından şartlandırılmış, geçici bir fenomen olarak görür. Uzun bir tarihsel dönem boca, insanlar Din nedir bilmiyorlardı. Din, ilkel komün sistemi'nin gelişmesinin belirli bir evresinde, kavranılmayan bazı tabiat güçleri önünde insanın güçsüzlüğünün bir yansısı olarak vücut bulmuştur. Sınıflı bir toplumda Din'in kökleri, sosyal gelişme unsurları, sömürme ve yoksulluk ile karşı karşıya kalan insanın çaresizliğinde ve kitlelerin özleminde yatar. Din, burada, Lenin'in sözleriyle, «devamlı olarak başkaları hesabına çalışmaktan bunalmış halk kitlelerinin yalnız başlarına kalışlarından ve sefaletlerinden doğan ve onlar üzerinde her an ağırlığını hissettiren manevi baskı biçimlerinden biridir» (Cilt 10, s. 83). Sosyalist devrimin gerçekleşmesiyle Din, sosyal bilinç üzerindeki etkisini yavaş yavaş yitirir. Bilimsel sosyalist dünya görüşünün kitleler arasında yayılmasıyle, Din yavaş yavaş yokolmaya doğru gider. Din'in sona ermesi ve insan hayatından silinip gitmesi, ancak gelişmiş ileri sosyalist toplumda mümkündür. Fakat, Din'in silinip gitmesi otomatik bir süreç değildir, kitlelerin ateizm ruhu içinde, yoğun tabiat bilimleri bilgisi ve marksist dünya görüşüyle eğitilmesini gerektirir. Din'in özü ve Parti'nin Din karşısındaki tavrı, Lenin'in «Sosyalizm ve Din», «İşçi Partisi'nin Din Karşısındaki Tavrı», v.s. yazılarında derinliğine işlenmiştir.

DİN PSİKOLOJİSİ, tablatüstü varıklara inancın doğurduğu heyecan hallerini, dinsel etkilerin yarattığı duyguları, dinsel telkin yollarını, insanlara din korkusu aşılanmasını, dinsel vecd hallerini ve dinsel inancın korunmasını sağlıyan faktörleri, v.s. inceliyen psikoloji akımı. Çağdaş ilâhiyatçılar, dini, iç dünyanın ebedi faktörü, psişik faktör haline getirmeye çalışarak onun psikolojik görünümüne büyük önem atfetmişlerdir. Ampirik Din Psikolojisi'nin temsilcileri, dinin «objektif» olarak incelenmesi ve pozitivizm yaftası altında ortaya çıkarlar (James, Starbuck, Flournay, Ribot, Godin,sel). Bu okul, dini, sübjektif psişik duruma indirgiyerek, tekil bireylerin dinsel duygula-

rını inceler. İnsanın *psyche'sini* ve dünya görüşünün deformasyonunu ifade eden halleri meydana getiren nedenleri dikkate almaz. Din Psikolojisi taraftarları, çeşitli test ve soruşturma metodlarından, çeşitli gözlem ve deney metodlarından geniş biçimde yararlanırlar. Din Psikolojisi, Tanrı'nın varlığını ispata çalışır. Bu çalışmalar, çok kere, insan *psyche'si* üzerinde dinsel etki yolları aramak gibi pratik amaçlarla yapılır. Saptırılmış heyacanlar, irade bozuklukları, insan *psyche'sinin* marazi tezahürleri, nevroz, isteri, vecd, v.s. dinin ve dolayısıyle Kilise otoritesinin güçlendirilmesi amacıyle kullanılır. İnsan *psyche'* sinin saptırılması ve dinsel amaçlarla kullanılması, müminlerin Tanrı'ya «aracısız» yakardıkları dinsel tarikatlarda fanatik bir biçime bürünür.

DİN SAPMIŞLIĞI, ortodoks din doktrininden sapma. Din sapmışlıkları, Katolik Kilisesi'nin desteklediği feodal toplumun yönetici sınıflarına karşı, basit halkın protestosunun dinsel formlalarıyle sıkı bağlar kurmuştu. Din Sapmışlıkları (montanizm, Yahudi-Hıristiyanlık, gnostizm) 2. ve 3. yüzyıllarda yerleşik Hıristiyan dogmalarına karşı larıyle sıkı bağlar kurmuştu. Din Sapmışlığı, Orta Çağlar'da doruk noktasına varmıştı; bu çağlarda, Katolik Kilisesi, feodal toplumun sömürücü sınıflarıyle sıkı bağlar kurmuştu. Din Sapmışlığı hareketi, büyük bir önem taşıyordu: çünkü, bu hareket, Batı Avrupa'daki feodal sistemin çöküşünü haber veriyordu. Basit halk kitlelerini esinlendiren ve köylü isyanlarının sloganlarını hazırlıyan köylü-pleb Din Sapmışlıkları, bu bakımdan büyük bir rol oynamıştır. Kapitalizmin yükselişiyle Din Sapmışlıkları, militan karakterlerini kaybetmiş, dinsel mezhepçilik haline gelmiştir.

DİNAMİK STEREOTİP, Pavlov'un, yüksek sinir faaliyeti öğretisinde yer alan ve yaşama süreci içinde bedende gelişen şartlı reflekslerin karmaşık, tekrarlı ve devingen sistemini ifade eden bir kavram. Dinamik Stereotip, birbirlerini belirli bir düzenlilikle izliyen günlük şartlanmaların (uykudan sonra uyanıklığın gelmesi, v.s.) etkisiyle vücut bulur. Bunun sonucu olarak, karşılıklı ilişki içinde dengeli bir şartlı refleks sistemi oluşur. Şartlı reflekslerin stereotip tarzda ardarda gelişi, sinirsel enerjinin harcanmasında ekonomi sağlıyarak ve gelişmiş Dinamik Stereotip'e dayanan yeni şartlı reflekslerin meydana gelmesini kolaylaştırarak beyin korteksinin gördüğü işi hafifletir. Yaşama tarzında ve hayat faaliyetinde ortaya çıkan köklü bir değişiklik, yerleşmiş Dinamik Stereotip'in ayarını bozar ve sık sık nevrozların gelişmesine yol açarak, yüksek sinir faaliyetini hassasiyete sokar. Dengeli Dinamik Stereotip işlemler, tatmin, neşe, öfke gibi duygularla, yani pozitif heyecanlarla birlikte büyür; Dinamik Stereotip'in bozulması ise, çöküntü, kaygı, umutsuzluk, v.s. gibi tamamen ters heyecanlar meydana getirir. Bu bakış açısından, girişilen bir işin başarıya ulaşması, bir dereceye kadar, çalışmanın ritmine ve düzenliliğine bağlıdır.

DİOGENES, KYNİK (İ.Ö. 404-323), Sinop'lu filozof; Antisthenes'in tilmizi, felsefe'de Kynik okulu'nun kurucusu (bak. Kynikler). Antisthenes gibi, Diogenes de, tikel'den başka herşeyi reddetmiş, ideler'in genel cevherler olduğu tarzındaki Platon öğretisini eleştirmiştir. Uygarlığın ulaştığı bütün başarıları reddetmiş, insanın zorunlu hayvansal ihtiyaçlarla yetinmesini öğütlemiştir. Gereksiz ve tümüyle insan icadı olarak nitelendirdiği bütün dinsel kültleri ve politeizm'i yermiştir. Diogenes, sınıf ayrılıklarına hücum etmiş, çileciliği savunmuştur. Rivayete göre, yöneticilerle karşılaştığında sözünü sakınmayıp, kendi başına buyruk hare-

ket edermiş; yerleşmiş sosyal standartlara alayla bakarmış. Yine rivayete göre, bir fıçının içinde yaşamakla ün yapmıştır. Ne var ki, eldeki bilgiler birbirine çok aykırı düştüğünden, adı geçen Kynik'in bu gayet renkli tasvirinin doğruluğu şüphe götürür.

DİOGENES LAERTİUS, 3. yüzyılda yaşamış Yunan'lı yazar. On kitap tutan eseri, *Ünlü Filozofların Hayat ve Görüşleri* felsefe tarihinde Antik Çağ'dan kalan tek özet derleme eseridir. Sectos Empeirikos'a kadarki Yunan filozoflarının öğretileri ile biyografik bilgi ihtiva eder. Diogenes, sadece, ilgi çekici ve merak uyandırıcı bir nitelik taşıyan çeşitli düşünce ve bilgileri derleyen bir kimse olarak üzerinde durulmaya değer. En ilgi çekici yazıları, VII. Kitap'da Stoa'cılara ve X. Kitap'da Epikuros'a ayrılmıştır. Son kitap, Epikuros'un sadece eldeki eserlerini, üç mektubunu ve doktrinlerinin bir özetini ihtiva eder.

DİYALEKTİK, tabiatın, toplumun ve düşüncenin gelişmesini yöneten en genel kanunların bilimi. Bilimsel Diyalektik kavramının ardında uzun bir tarihsel gelişme yatar. Gerçekte Diyalektik kavramı, diyalektik teriminin ilk anlamının yeniden gözden geçirilmesi, hattâ bir yana atılmasıyla ortaya çıkmıştır. Antik Çağ'da, filozoflar, varolan her şeyin değişirliğini önemle belirtiyorlar; her özelliğin kendi karşıtına dönüştüğünü postulalaştırıp, dünyayı bir süreç olarak ele alıyorlardı. Herakleitos'u, Milet'li bazı filozofları ve Pythagoras'cıları, bu görüşü benimsiyen filozoflara örnek olarak verebiliriz. Ama, Diyalektik terimi, o çağlarda henüz kullanılmıyordu. Diyalektik terimi *(dialektike téchne:* diyalektik sanatı), kök anlamıyle, münazara ve tartışma sanatı, yani, a) soru ve cevaplar ortaya atarak münazara yapma, b) kavramları sınıflandırma, şeyleri genel ve özel olmak üzere türlere ayırma sanatı demekti. Herakleitos'un Diyalektik'ini kavramıyan Aristoteles, Diyalektik'in, hareket ve çeşitlilik kavramlarının çelişik görünümlerini tahlil edip ortaya koyan Elea'h Zenon tarafından meydana getirilmiş bir şey olduğuna inanıyordu. Aristoteles, Diyalektik'i, yani kesinlik taşımıyan, olasılı kanaatlerin bilimini, analiz bilgisi'nden, yani ispatlar bilgisi'nden ayrı tutuyordu. Platon ise, Elea'lıların izinden giderek, gerçek varlığı, aynı kalan, değişmiyen bir şey olarak tanımlamış olmakla beraber, *Sofist* ve *Parmenides* adlı diyaloglarında varılan şu sonuçları benimsiyordu: varlığın yüksek genel türlerinden her biri, ancak, varolan ve varolmıyan olarak, aynı-kalan ve «başka bir şeye» dönüşen olarak kavranabilir. Bunun içindir ki, varlık, çelişkiler ihtiva eder: varlık tekil ve çoğul'dur, ebedi ve geçici'dir, değişmiyen ve değişen'dir, hareket ve sükûnettir. Çelişki zorunlu şarttır ve ruhu düşünmeye (reflection) sevkeder. Diyalektik sanatı, Platon'a göre, işte budur. Yeni-Platon'cular da, Diyalektik'i geliştirmişlerdir (bak. Plotinos ve Proklos). İskolastik'te, yani feodal toplum felsefesinde, Diyalektik terimi, *rhetorika*'ya karşı, formel mantığı belirtmek için kullanılır. Kapitalist gelişmenin ilk zamanlarında, «karşıtların birliği» hakkındaki diyalektik fikirler Nikolaus Cusanus ve Bruno tarafından dile getirilmiştir. Daha sonraları, metafizik'in hükümranlığına rağmen, Descartes ve Spinoza, diyalektik düşüncenin örneklerini vermişlerdir; bunlardan birincisi, yani Nikolaus Cusanus, kozmogoni'sinde, ikincisi ise kendinin nedeni olarak cevher öğretisinde bu örnekleri ortaya koyarlar. Diyalektik fikirlerin zenginleşmesine Rousseau ve Diderot'da rastlanır. Rousseau çelişki'yi tarihsel gelişmenin ilk şartı olarak ele alır. Diderot, bir adım adaha atar ve *Rameau'nun Yeğeni* adlı eserinde,çağdaş rasyal bilinçteki diyalektiği inceler. Diyalektik'in gelişmesinde, marksizm'den

önceki en önemli aşama, metafizik materyalizm'in aksine, realiteyi sadece bir bilgi konusu olarak değil, bir faaliyet konusu olarak ele alan Alman klasik idealizmi'dir. Ama, bilme'nin ve süjenin faaliyetinin gerçek maddi temelini göremeyişleri, Alman idealistleri'nin diyalektik anlayışlarını sınırlılığa, çarpıklığa mahkûm etmiştir. Metafizik'te ilk gediği açan Kant'tır, o, fiziksel ve kozmogonik süreçlerde karşıt güçlerin rolünü ve önemini belirtti ve tabiat bilimlerine gelişme fikrini sokarak Descartes'in yolundan gitti. Kant, epistemoloji'sinde de, antinomiler öğretisindeki diyalektik fikirleri geliştirdi. Lakin Kant aklın diyalektiğini, düşünce kendi içine rücu eder etmez uçup giden, bizzat fenomenin bilgisiyle sınırlı bir illüzyon olarak tasvir ediyordu. Daha sonra, Fichte, *Wissenschaftslehre*'sinde, kategorileri çıkarsamanın antitetikal metodu denilen metodu geliştirdi; bu metod, önemli diyalektik fikirler ihtiva ediyordu. Kant'tan sonra Schelling de tabiat fenomenine dair diyalektik bir değerlendirmeyi (appreciation) geliştirdi. Hegel'in idealist Diyalektik'i, marksizmden önceki Diyalektik'in gelişmesinde doruk noktası oldu. Hegel'in diyalektiği yanlış bir diyalektik olmakla beraber, bu diyalektikte, «ilk defa olarak, dünya, yani, tabii, tarihsel, entelektüel her şey, bir süreç olarak, yani sürekli hareket, değişme, dönüşme, gelişme içinde tasavvur edilmiş; bütün bu hareket ve gelişmeyi sürekli bir bütün haline getiren iç bağıntının tasvirine çalışılmıştır.» (Engels, «*Anti-Dühring*, s. 37-38). Hegel'e göre, Diyalektik, aklın çeşitli soyut belirlenimlerine karşıt olarak, bu belirlenimlerin tekyanlılığını ve sınırlılığını ortaya çıkaran ve bir belirlenimden ötekine geçiş biçiminde gerçekleşen, yani bu belirlenimlerin kendi inkârlarını kendi içlerinde taşıdıklarını açığa vuran bir süreçtir. Bunun içindir ki, Hegel, Diyalektik, «bilimlere iç bağlılığı ve zorunluluğu sağlıyan biricik dinamiktir» diyordu. Hegel'in Diyalektik'inin sonuçları, kendisinin ona atfettiği değeri pek çok aşmıştır. Her şeyin zorunlu olarak, kendi inkârına vardığını söyliyen Hegel öğretisi, hayatı ve düşünceyi kökten değişikliğe uğratan bir unsuru ihtiva ediyordu; zamanının en önde gelen düşünürlerinin, onun Diyalektik'ini «devrim cebiri» (Herzen) olarak görmeleri bundandır. Diyalektik'e gerçek bilimsel bir karakter kazandıran Marx ve Engels'dir. Marx ve Engels, Hegel felsefesi'nin idealist unsurlarını atıp, onu, tarihsel sürecin ve bilgi'nin gelişmesi hakkındaki materyalist görüşlerine; tabiatta, toplumda ve düşüncede yer alan gerçek süreçler hakkında yaptıkları genellemeye dayandırdılar. Bilimsel Diyalektik, varlığın gelişmesini yöneten kanunları ve bilgi kanunlarını organik bir biçimde bileştirir; bu ikisi mahiyet itibarıyle aynıdırlar; sadece biçim bakımından farklıdırlar. Bunun içindir ki, materyalist Diyalektik, yalnızca «ontolojik» değil, aynı zamanda, epistemolojik bir öğretidir; materyalist Diyalektik, düşünce ve bilgiyi, bir varlık ve gelişme hali olarak gözönüne aldığı kadar; şeylerin ve fenomenlerin, gelişme süreci içinde, ne olduklarını ve ne olmakta olduklarını, ve gelecek bakımından bir eğilim olarak neyi ihtiva ettiklerini, yada ne olacaklarını da göz önüne alan bir mantık'tır. Bu anlamda, bilgi teorisi de, materyalist Diyalektik tarafından, genelleştirilmiş bir bilgi tarihi olarak mütalaa edilir; ve, bundan ötürü, her kavram, her kategori, son derece genel bir karakter taşımasına rağmen, mahiyetçe tarihseldir. Çelişki, materyalist Diyalektik'in baş kategorisidir. Çelişki hakkındaki öğretide, o, bütün gelişmenin itici gücünü ve kaynağını açığa vurur. Çelişki diyalektik gelişmenin diğer bütün kategori ve ilkelerinin —nicel değişmenin nitel değişmeye geçişiyle değişme, tedriciliğin kesintiye uğraması, sıçramalar, geliş-

menin başlangıç momentinin inkârı ve inkârın inkârı, ve ilk kademenin bazı görünümlerinin ve özelliklerinin daha yüksek bir düzeyde tekrarı— anahtarını ihtiva eder. Materyalist Diyalektik tabiat ve toplumu araştırmanın felsefi bir metodudur. Objektif hakikatin karmaşık ve çelişkili zuhurunu, bilimin gelişmesinin her derecesinde, mutlak ile izafi'nin, değişen ile değişmiyen'in unsurları arasındaki bağıntıyı, ve genelleştirme formlarının bir dizisinden diğerine, daha derin formlara geçişin anlaşılmasını yalnız ve yalnız diyalektik yaklaşım sağlar. Hiç bir katılaşma ve kalıplaşmaya izin vermiyen materyalist Diyalektik'in devrimci özü, onu, toplumun yeniden kurulmasının bir âleti yapar ve sosyal gelişmenin objektif tarihsel gereklerinin, eski formlar ile yeni muhteva arasındaki uyuşmazlığın, insanlığın ilerleyişini tahrik eden daha yüksek formlara geçişin zorunluluğunun keşfine yardım eder.

DİYALEKTİK İLÂHİYAT, daha çok Batı Almanya'da yaygınlaşmış bulunan, çağdaş Protestan ilâhiyatında görülen bir akım. Bu akımın ideolojik kökleri, gerilere, Kierkegaard'ın mistik dinsel öğretilerine ve Alman varoluşçuluk'una kadar gider. Kurucusu olan Batı Almanya'lı ilâhiyatçı Karl Barth (1886'da doğdu, şimdi İsviçre'de yaşamaktadır), Calvin'cilik (bak. Calvin) anlayışında yatan orijinal reformasyon ilahiyatı'nın canlandırılmasını öne sürmüş, Katoliklik felsefesi'nde sözü edilen «Tanrı'nın varlığının felsefi ispatı»na, yada, iman'ın «dindar ruh heyecanları»ndan çıkarsanmasına (bak. Schleiermacher) önem vermeksizin, dinsel imanın bütün akli ispatlamalarına karşı çıkmıştır. Gerek Barth, gerekse Diyalektik İlahiyat'ın, diğer temsilcileri, kendi yazılarında Hegel terminolojisinden serbestçe yararlanmışlardır. Diyalektik İlahiyat, Birinci Dünya Savaşı sonrasında (1920'lerde), Batı Almanya'da burjuva toplumundaki bunalımı «insanın manevî bunalımı»yla açıklama girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Diyalektik İlşhiyat'ın temsilcileri, politik bakımdan, Batı Almanya burjuvazisindeki liberal gruplarla uzlaşır.

DİZİ TEORİSİ, felsefe, mantık ve matematik'in ana kategorilerinden birini —sonsuz kategorisini— kesin metodlarla ele alan bir matematik dalı. Georg Cantor tarafından kurulmuştur. Dizi Teorisi'nin süjeleri, genellikle sonsuz olan dizilerin (genel toplamlar, sınıflar, takımlar) özellikleridir. Dizi Teorisi'nin temel ilkesi sonsuzun değişik «kademeler»inin tesisidir. Klasik Dizi Teorisi, sonlu alanında kesinliği şüphe götürmiyen (unquestionable) mantıksal ilkenin sonsuz dizilere uygulanabilirliğinin kabulünden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, daha 19. yüzyılın sonunda, Dizi Teorisi'ndeki gelişmeler, formel mantık kanunlarının, özellikle de üçüncü şıkkın imkânsızlığı kanununun sonsuz dizilere uygulanmasıyla ilgili paradokslar gibi açık zorluklara yol açmıştır. Bununla ilgili olarak başlıyan polemiklerde, matematiksel bilginin önemli bazı epistemolojik problemleri formüle edilmiştir: matematiksel kavramların tabiatı, bu kavramların gerçek dünya ile ilişkileri, varlık kavramının matematikteki somut muhtevası. Bu polemikler sırasında, matematik ve felsefede, formalizm, sezgicilik, lojisizm gibi bazı eğilimler belirmiştir. Özel ilgi, Sovyet matematiğinde konstrüktif metod tarafından değerlendirilmiştir. Dizi Teorisi'nin metodları modern matematiğin her alanında geniş çapta kullanılmaktadır. Bu metodlar matematiğin hakikatinin ispatlanması (substantiation) problemlerinde, özellikle, aksiyomatik metodun (bak. Aksiyom) modern biçimi bakımından, bir ilke olarak önem taşırlar. Matematiğin hakikatinin mantık aracılığıyle ispatlanması problemleri, Dizi

Teorisi'nin hakikatinin ispatlanması problemlerinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, bizzat Dizi Teorisi'nin hakikatini ispatlama gayretleri, bugüne kadar üstesinden gelinemiyen güçlüklerle karşılaşmaktadır.

DOBROLYUBOV, NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ (1836-61), Rus devrimci düşünür, materyalist filozof, eleştirmen, gazeteci, Çerniçevski'nin yakın dostu. Bir din adamının oğlu olarak Nizhni Novgorod'da dinsel eğitim gördü (1853), St. Petersburg'daki Pedagoji Yüksek Enstitüsü'nden mezun oldu (1857). 1856'da *Sovremennik*'e katıldı. 1857'den 1861'e kadar eleştiri ve bibliyografi bölümünü yönetti. Bu dönemde yazdığı yazılar pedagoji, estetik, felsefe ve sanat ile ilgiliydi; en önemlileri şunlardır: «Eğitimde Otoritenin Önemi» (1857) «Akli ve Ahlâkî Faaliyetlerine Bağlı Olarak İnsanın Organik Gelişmesi» (1858); «Bay Zerebstov'un Anlayışıyla Rus Uygarlığı» (1858); «Geçen Yılın Önemsiz Konuları» (1859); «Oblomov'culuk Nedir» (1859); «Robert Owen ve Sosyal Reform Alanındaki Denemeleri» (1859); «Karanlıklar Diyarı» (1859; «O Gün Ne zaman Gelecek?» (1860); «Basit Rus Halkının Karakteristikleri» (1860). Çeşitli felsefi problemlere yaklaşırken, o çağın bilimsel bilgilerinden yararlanan Dobrolyubov, tabiat ve insanın jenetik evrenselliği ilkesini, insan organizması'nda zihinsel ve fizyolojik süreçlerin birliği materyalist görüşünü savunmuş; düalizm felsefesi'ne, epistemoloji alanında agnostisizm'e ve şüphecilik'e karşı çıkmıştır. Bu alanda, 19. yüzyıl ortaları devrimci Rus düşünürlerinin eleştirilerine başlıca hedef olarak aldıkları bir dogmaya, Hıristiyan dininin bir dogması olan «ruh»la beden ayrılığı'na karşı bir polemik açmıştır. Dobrolyubov, Feuerbach'ı, insanın bütünsel bir varlık olarak incelenmesini ilk defa ele alan kimse olarak görüyordu. Dobrolyubov, sosyal problemleri ele alarak ve insansal faaliyetin sınırlarını göstererek, antropolojik ilkenin yetersizliğini ortaya koyar. Dobrolyubov, tarihlilik kavramına yönelmiş, tabiat ve toplumda gelişme ilkesini savunmuştur. Çerniçevski ile kıyaslandığında görülür ki, sosyalist teori'nin işlenmesine onun kadar özen göstermiş olmamakla beraber, esasta hocasının tutumunu benimsiyerek, Rusya'nın sosyalist bir çizgide gelişmesi uğrunda çaba harcamıştır. Dobrolyubov estetik'e önemli bir katkıda bulunmuştur. Belinski'nin yolundan giderek, halkın «tabiî özlemleri»ni dile getirmeyi ve hayatta bir ideal gütmeyi, o zamanki «sosyal ilişkilerin gayritabiiliğini» ortaya koymayı edebiyat ve sanatın bir görevi olarak görmüştür. Dobrolyubov'a göre, yazarın en büyük erdemi, hayatı tasvir edişindeki doğruluktur. Dobrolyubov, hayatı incelemenin bir aracı olarak «realist eleştiri» yi öne sürmüş ve onu, Rusya'nın sosyal uyanışının geliştirilmesindeki esas amaç olarak görmüştür. Bundan başka, ancak basit halk tarafından yapılacak devrimin, ancak devrimci eylemin mevcut düzeni kökünden değiştirebileceği, toprak köleliğinin «karanlık rejimi» ne son verebileceği, «sapına kadar çürümüş» otokratik mekanizmayı yıkabileceği düşüncesindeydi. Dobrolyubov, liberal edebiyat eleştirisinin sahte-radikal karakterini de ortaya sermiştir. Dobrolyubov'un ideali, «her insanın değerinin, o insanın taşıdığı kişisel nitelikleriyle ölçüldüğü, her insanın kendi emeğinin değeri ve miktarı ile tam orantılı olarak maddi refahtan payını alacağı» bir toplumdu.

DOGMATİZM felsefe ve bilimde zaman ve mekânın spesifik şartlarını, hakikatin somutluğu ilkesini gözönüne almaksızın, değişmez kavram ve formüllere dayanan bir düşünce tarzını belirten bir terim. Dogmatizm'in kaynağı, tartışılamaz hakikatler olarak ileri sürülen Kilise dogmalarına inanış is-

teğinde aranmalıdır. Klasik şüphecilik'in destekleyicileri, dünyaya dair bütün pozitif doktrinleri Dogmatizm olarak sınıflamışlardır. Kant, Descartes'tan Wolff'a kadarki bütün sosyalist felsefeyi «dogmatik» olarak nitelendirmiş, kendi kristisizmini alternatif olarak ortaya koymuştur. Çağdaş felsefe'de, Dogmatizm, dünya'nın gelişmesini ve değişirliğini inkâr eden anti-diyalektik görüşlere, ve realitenin devrimci bir biçimde dönüşüme uğratılması ve toplum gelişmesi hakkındaki marksist öğreti'ye karşı çıkan burjuva sosyolojisine bağlanır. İşçi sınıfı hareketinde, Dogmatizm, marksizmin yaratıcılığının reddedilmesine, sektarizm'e, sübjektivizm'e ve pratik hayat ile bağlantının ortadan kalkmasına yol açar. Günümüzün şartları içinde, Dogmatizm, revizyonizm'in yanısıra, enternasyonal işçi sınıfı hareketi için büyük bir tehlikedir. Dogmatikler, sosyalist ülkelerde ve enternasyonal hayatta yer alan somut süreçleri tahlil edecek yerde, anlamını kaydırdıkları ve yanlış yorumladıkları, Marx, Engels ve Lenin'den alıntıları kanıt olarak kullanırlar. Dogmatikler, marksizmi canlı, yaratıcı bir teori olarak değil, nihai, değişmez kurallar yığını olarak görürler.

DOĞRULAMA İLKESİ, mantıksal-pozitivistler'in benimsedikleri temel ilke. Buna göre, dünya hakkındaki herhangi bir ifadenin doğru olup olmadığı, bu ifadeyi, duyuların apaçıklığı kıstasına vurmakla anlaşılabilir. Viyana grupu tarafından ileri sürüldüğüne göre, bilgi, son tahlilde,duyusal tecrübenin sınırlarını aşamaz; çünkü, verdiğimiz hükümler ya sadece tecrübe verilerini kapsar ve dolayısızca doğrulanabilir, yada, dolaysız doğrulanabilir hükümlere mantıken indirgenerek dolaylı bir biçimde doğrulanabilir. Solipsizm'e varan, ve «dolaysız tecrübe» ile kontrol edilemiyen her türlü bilimsel ifadeyi bilginin dışında bırakan bu ilkenin felsefi güçsüzlüğü, mantıksal-pozitivistler'i bu ilkenin standartlaşmış bir biçimini, bilimsel ifadelerin kısmi ve dolaylı doğrulanmasını içeren sınırlandırılmış bir biçimini kabule götürmüştür. Bu ilkenin, bu biçimiyle kabaca ifade ettiği şey, teorik önermelerin ampirik olgulara uygun olması gerekliliği yolunda bilimde gözetilen metodik gereklilikten başka bir şey değildir.

DOĞRULUK VE HAKİKAT, mantık ve bilgi teorisi kategorileri: doğruluk (mantıksal) mantıksal işlemlerin (operations) bir niteliğidir ve bu mantık işlemlerinin, mantık kanunlarına ve kurallarına uygunluğu anlamına gelir. Mantık işlemlerinin, değişik somut muhtevalar taşıyan süreçler ve düşünceler için aynı zamanda geçerli olmasından dolayı, işlemlerin mantık bakımından, doğru yada yanlış olması da, düşüncenin somut muhtevasının özellikleri ile değil, düşünce formları ile belirlenir. Hakikat ise düşünce'nin bir niteliğidir ve düşünce'nin objektif realiteye uygunluğu anlamına gelir (bak. Hakikat). Son tahlilde, Doğruluk ve Hakikat kavramları, düşünce ile objektif dünya arasındaki ilişkiyi karakterize ederler, çünkü, mantıksal Doğruluk, düşünce işlemlerinin, mantık kanunlarında yansıyan realitenin belirli ilişkilerine uygun olmasıdır. Doğruluk ve Hakikat kavramları, bilme sürecinde sıkı bir karşılıklı bağlılık içindedirler. Mantıksal Doğruluk, Hakikat'in zorunlu (biricik değilse de) bir şartıdır. İdealist mantık ve felsefe (özellikle de Kant'çılık, modern mantıksal pozitivizm, v.s.) mantık kanunlarının objektif kaynağını inkâr eder, ve de düşüncenin mantıksal Doğruluk'unu da yanlış yorumlayarak, bunun temelinin akılda a priori olarak, insanlar arasında ortak bir özellik olarak, v.s. bulunduğunu zanneder.

DOĞUŞTAN İDELER, idealist epistemoloji'ye göre, tecrübeden bağımsız

olan ve insan aklının özünde yaratılıştan bulunan kavramlar. Bunlar matematik ve mantıktaki aksiyomları ve felsefenin temel ilkelerini içerir. Bazı filozoflar, özellikle de Descartes, bu ilkelerin doğuştanlığına inanıyorlardı. Diğer bazıları, Leibniz gibi, bu ilkelerin duyumsal tecrübenin tahrikiyle gelişen zihnin meyilleri yada istidatları olduklarına inanıyorlardı. Rasyonalist dolaysız bilgi teorileri (entelektüel sezgi teorileri) bazı ilkelerin doğuştan varolmadıklarını, fakat mantıksal tümdengelim yada ispat olmaksızın, hakikatin dolaysız zihinsel biçimde algılanmasıyla iktisap edildiklerini kabul ederler (bak. Sezgi). Yukarıdaki farka rağmen, Doğuştan İdeler teorileri ve entelektüel sezgi aynı bir apriorizm unsurunu, yani bilginin tecrübeye önceliği ve tecrübeden bağımsızlığı unsurunu ihtiva ederler. Kant'ın apriorizmi Doğuştan Ideler teorilerinden ayrılır, çünkü onun a priori bilgisi ilkelerin ve kavramların muhtevasına değil, fakat tecrübemizin muhtevalarını düzenleyen akıl ve duyumların evrensel formlarına uygulanır. Doğuştan İdeler teorileri, sadece idealizmin temel öncüllerinden değil, fakat, aynı zamanda, genel kavram ve ilkelerin kökenine, dolaylı ve dolaysız arasındaki, bilgideki duyumsal ve rasyonel unsurlar arasındaki, bireysel ve sosyotarihsel arasındaki ilişkiye tarihsel-olmıyan, diyalektik-olmıyan bir yaklaşımdan kaynaklanır.

DOLAYIM, bak. Mediasyon.

DOLAYSIZ ÇIKARIM geleneksel mantıkta, sonucun tekbir öncülden dolaysız biçimde çıkarsandığı bir muhakeme. Dolaysız Çıkarım bağdaşmazlığı (bak. Bağdaşmazlık), karşıtlık karesiyle (bak karşıtlık karesi) uygunluk halindeki sonuçları, ve diğerlerini içerir. Dolaysız Çıkarım iki yada daha çok sayıdaki öncülden meydana gelen emplikatif çıkarım'ın tersidir.

DOLAYLI İSPAT, bir önermenin rasyonelleştirilmesine ilişkin metodlarıyle ayırdedilen bir mantıksal ispat biçimi. Dolaysız ispat'tan farklı olarak, dolaylı yoldan ispat edilecek önermenin doğruluğu, belirli öncüllerin yanlışlığının ortaya konması suretiyle rasyonelleştirilir. İspatı gereken önerme ile bu öncüller arasında öyle bir ilişki vardır ki, bu öncüllerin yanlış olması, sözkonusu önermenin doğruluğunu gösterir. Dolaylı İspat'ın çeşitli tipleri vardır. Bölen Dolaylı İspat şöyledir: belirli iddialar incelenerek yanlışlıkları ortaya konur, bunlar bir araya getirildiğinde, belirli bir durumda ileri sürülmesi mümkün olan bütün iddiaların yanlışlığı gösterilmiş olur. Dolaylı İspat'ın başka bir biçimi de karşıtlarla ispattır.

DOSTOYEVSKİ, FYODOR MİHAYLOVİÇ (1821-81), Rus yazar, eleştirisel gerçekçiliğin en önde gelen temsilcilerinden biri. Orta tabakadan gelen aydın bir ailenin çocuğudur: 1840'larda Belinski'ye yakınlık kurmuş ve ütopyacı sosyalizmden etkilenmiştir. Petraşevski grupu'nda yer aldığı için ölüme mahkûm edilmiş, daha sonra da mahkûmiyet, ağır hapis cezasına ve orduda er olarak hizmet biçimine çevrilmiştir. Dostoyevski başlangıçta bir hümanistti, «aşağılanmış ve hakarete uğramışların» bir savunucusuydu. Basit halka sempati duymak, sosyal eşitsizliğe ve ahlâksızlığa karşı nefret Dostoyevski'nin sanatının belirgin özellikleriydi. Dünya görüşü çelişkiler taşıyordu. Avrupa'daki 1848 Devrimi yenilgisi ve kendi kişisel acıları, Dostoyevski'de psikolojik bir bunalıma yol açmıştır; 1860 ve 1870'lerde geliştirdiği teoride (bak. Yeni-Slavcılar) Yeni-Slavcı bir anlayışla ileri sürdüğü görüşe göre, insanlığın kurtarıcısı olmanın ve «Tanrı Ülkesi»ni yeryüzünde gerçekleştirmenin yolunu göstermek Rus halkının alın yazısıydı. Bu dönemde Dostoyevski, materyalizmi ve ateizmi eleştirmiş,

devrimci demokratlara ve eşitçi küçük burjuva sosyalizmi biçiminde adlandırdığı sosyalizme saldırmıştır. Etik problemler onun başlıca ilgi konusu haline gelmişti. Dostoyevski kendi hümanizmini bireyin manevî kurtuluşu olarak sınırlandırdığı için, benliğin ahlâki mükemmelliği anlayışından daha yüksek anlayışlara geçememiştir. Sahip bulunduğu büyük yetenek ve aristik hakikat duygusu, Rus yaşayışının amansızca bir eleştirisel tahlilini yapmasına ve hem otokrasi, hem de kapitalist sömürü altında ezilen alt sınıfların trajedisini vermesine imkân açmıştır (*Ezilenler, Karamazof Kardeşler*, v.s.). Marksist eleştiricilerin (Gorki, Lunaçarski, ve diğerlerinin) de gösterdiği gibi, bir yazar olarak Dostoyevski'nin eserlerinin objektif değeri buradan kaynaklanır. Dostoyevski'yi sadece bir dinsel mistik, personalist, varoluşçu, v.s. olarak tanıtmak için burjuva filozofların (Berdayev, Loski A. Macenia, J. Bohatec, v.s.) gösterdikleri çaba, onun bıraktığı büyük mirasın kabaca tahrifinden başka bir şey değildir.

DÖL İYİLEŞTİRME, insan soyunun iyileştirilmesiyle ilgili yanlış bir doktrin. Bu terim ilk olarak İngiliz biyolog Francis Galton tarafından kullanılmıştır (1869). Bu doktrinin temeli, sosyal eşitsizliğin insanlar arasındaki psikolojik ve biyolojik eşitsizliklerden ileri geldiği görüşüdür. Cyril Darlington *Facts of Life* (1953) adlı eserinde, sınıfların biribirlerinden ekonomik bakımdan değil de, jenetik bakımdan ayrıldıkları görüşünü öne sürer. Döl iyileştirmeciler Darwin'in öğretisini tahrif ederek, insan soyunun gelişmesinin tabii seleksiyonun ortadan kalkmasıyle durduğunu iddia ederler; fiziksel yada psikolojik kusurları olan insanlar arasında evlenmenin yasaklanmasını ve kısırlaştırma yoluyle suni seleksiyon'a başvurulmasını savunurlar. Bir insanın «değerce aşağılığı»nı sosyal durum, mali güç, v.s. gibi faktörlerle ölçerler. Döl İyileştirme doktrini, ırkçılık ve Malthus'culuk'a bağlıdır. Bu doktrin Nazi Almanyasında yaygındı, bugün de Birleşik Devletler'de bir hayli taraftarı vardır.

DÖNEMLER TEORİSİ, Birleşik Amerika'lı sosyolog Walt Rostow'un *The Stages of Economic Growth. A. Non-Communist Manifesto* (1690) adlı eserinde ortaya koyduğu bir görüş. Bu görüşe göre, tarih şu beş döneme ayrılır: 1) «geleneksel toplum: bu, kapitalist toplum dahil, bütün toplumları içerir, bu dönem, emeğin verimliliğinin düşüklüğü ve tarımın egemenliğiyle ayırdedilir; 2) «geçiş toplumu», bu dönem, tekel-öncesi kapitalizme geçişe tekabül eder; 3) «atılım» dönemi, bu dönem, endüstriyel devrimler ve endüstrileşmenin başlamasıyla belirlenir; 4) «olgunluk dönemi» (endüstrileşmenin tamama ermesi ve endüstriyel bakımdan gelişmiş ülkelerin ortaya çıkması); 5) «yüksek tüketim dönemi», bunun şimdilik sadece Birleşik Devletler'de varolduğu öne sürülmektedir. Dönemler Teorisi, faktörlerin (teknik, ekonomik, psikolojik, politik, kültürel, tarihsel ve buna benzer faktörler) eklektik bir karşılıklı aksiyonunu ortaya koyar. Ulusal gelirdeki sermaye payını toplum tarihini dönemlere ayırmada temel olarak ele alan Rostow, değişik sosyo-ekonomik formasyonları «geleneksel toplum» başlığı altında keyfi olarak sınıflandırmakta, böylelikle, bunlar arasındaki niteliksel farkları görmezden gelmektedir. Dönemler Teorisi nitelikçe birbirinden farklı sosyal muhtevaları olan fenomenleri «endüstriyel toplum» genel başlığı altında toplamakla bu fenomenleri özdeşleştirmeye çalışır (yani sosyalist endüstrileşmeyle kapitalist endüstrileşmeyi özdeşleştirmeye çalışır). Dönemler Teorisi, sömürgeciliği ve A.B.D. kapitalizmini meşrulaştırmak için, sosyalist devrimlerin zorunlulu-

ğunu reddederek, bütün dünyanın Birleşik Devletler'in bir örneğini meydana getirdiği «bütünleşmiş endüstriyel toplum»a doğru gitmekte olduğu fikrini ileri sürer. Bu arada da sömürgeciliğin pençesinden kurtulmuş olan halkları kapitalist gelişme yoluna sokmaya çalışır. Rostow, getirdiği bu görüşün toplumun materyalist bir yorumlanması olduğunu iddia ederken bu kavramın dış görünüşü ve marksizm arasındaki benzerliği sömürmeğe kalkışır (teknik ve ekonomik faktörlerin kabülü, ve benzeri). Dönemler Teorisi, sosyo-ekonomik formasyonlar marksist öğretisine cephe almış olan bazı kapitalist ülkelerde de resmi doktrin düzeyine çıkarılmıştır. Felsefi bakımdan bu teori, sübjektif idealizme ve volontarizm'e (iradecilik) bağlanır. Dönemler Teorisi, değişik faktörlerin karşılıklı etkisini ele alırken, nihai olarak, tarihsel çığırın «serbestçe tercihi», «serbestçe çözüm» ve benzeri sübjektif faktörleri vurgular.

DÖNER İSPAT (Latince: *circulus in demontrando)* yada **KISIR DÖNGÜ** (Latince: *circulus vitiosus)*, ispat edilmesi gerekeni kanıt olarak kabul etmek suretiyle muhakeme yürütülmesinden doğan mantık hatası. Buna bilimsel çalışmalarda da rastlanır. Örneğin, 2.000 yıldan beri birçok matematikçi kendileri tarafından yapılan ispatların, ispat edilmesi gereken postulaya dolaylı yoldan dayandırmak suretiyle Euclelides'in beşinci postulasını («paralellik» postulası'nı) ispatlama yolunu tutmuşlardır. Marx göstermiştir ki, A. Smith ile öteki burjuva ekonomistler bir «kısır döngü» içinde muhakeme yürütürler, çünkü bu ekonomistler, bir yandan, emtia değeri ücretlerin, kârların ve rantın toplamını temsil eder derler; öte yandan da, ücretler ve rant, emtia değerleri tarafından belirlenir diye ileri sürerler.

DÖNÜŞÜMCÜLÜK, bitki ve hayvan organizmalarında meydana gelen değişmelerle ilgili bir görüş, Dönüşümcülük organik dünyada sürekliliği ve ilerleyici gelişmeyi kabul etmez. Dönüşümcülük terimi evrim teorisiyle eş anlamda da kullanılır.

DRIESCH, HANS ADOLF EDUARD (1867-1941), Alman biyolog, filozof, yeni-vitalizm'in kurucusu (bak. Vitalizm). Driesch hayatın mekanist açıklamasına karşı şu tezi öne sürer: hayat fenomeni, maddi-olmıyan bir özel «hayatiyet gücü» ne yada entelekya'ya dayanır. Driesch'e göre, entelekya hayati süreçlerin akışını belirler ve Evren'in amacına cevap verir. Entelekya'nın aktivitesi hiçbir maddi kanuna bağımlı olmadığından, bilim tarafından açıklanamaz. Bu öğreti Driesch'in idealizmini ve agnostisizmini yansıtır.

DUHEM, PIERRE-MAURICE-MARIE (1861-1916), Fransız fizikçi, Bordeau Üniversitesi profesörü, bilim ve felsefe tarihi üzerine incelemeler yapmıştır. Duhem fizik'te, enerjimizi ve matematik formalizmi benimser. Felsefi eserlerinde Poincaré'nin konvansiyonalizmini ve Mach tarafından geliştirilen düşünce ekonomisi ilkesi'ni desteklemiş; bilim tarihinin hiçbir sürekliliği olmıyan, karşılıklı olarak birbirlerine kapalı çeşitli teorilerden meydana geldiğini ileri sürmüştür. Relativizmin bu tek yanlı metafizik açıklaması, bilginin itibariliği görüşü, Duhem'i idealizme ve agnostisizme götürmüştür (bak. İdealizm, Fiziksel). Başlıca eseri, 1913-59'da on cilt halinde yayımlanan *Le système du monde*'dur.

DUNS SCOTUS, JOHN (1265-1308), Fransisken tarikatı keşişi; Orta Çağ iskolastiğinin önde gelen bir temsilcisi. İskoçya'da doğdu; Oxford ve Paris üniversitelerinde hocalık yaptı. Marx'ın deyişiyle, Duns Scotus, «teolojinin kendisini materyalizmi vaazetmeye zorlamıştır.» (Marx ve Engels, *Seçilmiş*

Eserler, cilt 2, s. 172). Aquino'lu Thomas'ın karşısında yer alan Duns Scotus felsefe ve teolojiyi birbirinden ayırmaya çalışmıştır, hiçlikten yaratılış kavramının dayanacağı akılcı temeller bulunamıyacağını açıkça tartışmış ve aklın iradeye bağımlı olduğunu kabul etmiştir. Duns Scotus'un görüşüne göre, Tanrı mutlak özgürlüktür. Orta Çağ'da üniversaller (tümeller, küller) hakkında ortaya çıkan tartışmada nominalizmi savunmuştur. Tekiller'in önceliğini belirtmek için tekil farkları gösteren «*haecceitas*» terimini ortaya atmıştır. «Kasıt» ve «akılla kavranabilir türler» kavramını getirdikten başka, kendisi tarafından ortaya atılmış bir terim olan «somut anlam» ve «soyut anlam»ı ilk defa karşıtlaştıran kimse de kendisidir; modern matematik'te çok iyi bilinen «hatadan her şey gelebilir» postulasını kurmuştur.

DURKHEIM, EMILE (1858-1917), Fransız sosyolog ve pozitivist filozof, Comte'un tilmizi, Sorbon Üniversitesi profesörü. Durkheim'e göre, sosyoloji bireysel psikoloji'den farklı kanunları olan manevi realitenin özel bir çeşidi olarak toplumu incelemelidir. Her toplum ortaklaşa olarak kavranmış ve benimsenmiş kolektif tasavvurlara dayanır; bilgin, sosyal çevrenin insan bilinci üzerinde baskı yapan sosyal olgularıyle, kolektif fikirlerle (hukuk, ahlâk, din, duygu, alışkanlık, v.s.) ilgilenir. Durkheim sosyal gelişmeyi şu üç faktöre bağlar: nüfus yoğunluğu, haberleşme araçlarının gelişmesi ve kolektif bilinç. İlk toplumda dayanışma «mekanik»ti, çünkü, kan bağlılığına dayanıyordu. Modern dünya'da ise dayanışma «organik» tir, çünkü işbölümü'ne, yani geçim araçlarını elde etmek için sınıf işbirliğine dayanır. Durkheim'e göre, din toplum hayatında ulaştığı gelişme aşamalarına göre biçim değiştirir ve insan varoldukça sürüp gider; çünkü toplum, kendisini dinde tanrılaştırır. başlıca eserleri şunlardır: *De la division du travail social* (1893), *Les règles de la méthode sociologique* (1895), *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912).

DUYGULANIM, etkisi çok güçlü ve şiddetli olan, fakat mizaç yada tutkudan kısa süreli oluşuyla ayrılan bir hal (öfke, dehşet duygusu, v.s.) Duygulanım ani, ekspressif hareketler (spesifik taklit ve lâtifeler ve jestler) ve sesli reaksiyonlar (ağlama, bağırma) ile birlikte ortaya çıkar. Duygulanım'da bazen tam tersine, uyuşukluk meydana gelir. Duygulanım'ın dış tezahürleri ve derinliği kişisel özelliklere, daha çok da irade eğitimine ve yüksek sinir faaliyetinin tipolojik çizgilerine dayanır. Duygulanım içinde bulunan bir insan buna yol açan nedenin etkisi altındadır («dar bilinç»); bu yüzden zihnin akışı kesintiye uğrar, davranış üzerindeki kontrol ortadan kalkar. Henüz başlangıç halindeyken ve oldukça büyük bir irade gücü göstererek Duygulanım'ı yenmek mümkündür.

DUYGUNLUK, şeylerin, duyu organları üzerinde duyumlar meydana getirme özelliklerini belirtmek için Kant tarafından kullanılan bir terim. Duygunluluk kavramı Kant'çılık'ın materyalist görünümünü ifade eder; buna göre, duyumlar «kendinde-şeyler»in duyular üzerindeki etkisinin ürünüdürler. Bu kavram, Kant'çı sistem'de transandantal özalgı kavramına tekâbül eder. Bununla birlikte Kant, şeylerin bilinemezliğinde ısrar eder. Duygunluk kavramı, Yeni-Kant'çılar ve Kant'çılık'ı tam bir idealizm haline getirenlerce eleştirilir.

DUYUM, objektif dünya tarafından insanın duyu organları (analizatörler) üzerinde meydana getirilen etkinin ele manter ürünü. Çeşitli çevre faktörleri (elektromanyetik titreşimler, kimya-

sal cevherlerin molekülleri, v.s.) analizatör'ün, yani alıcı'nın dış yüzeyini uyarır; uyarılma farklı etki biçimleri halinde, Duyum'un doğduğu beyin korteksine, analizatör merkeze iletilir. Bunun içindir ki, Duyum, maddî realiteye oranla ikincildir. Duyumlar dış uyarıların spesifik karakterine göre, farklı duyum gruplarına, yani görme, dokunma, işitme, tad alma, koku alma ile ilgili duyumlara ayrılır. Her Duyum grupunun spesifik bir modalitesi vardır; buysa, öteki Duyum gruplarının nitelikleriyle karşılaştırılması imkânsız olan niteliklerin bir toplamıdır. Bundan ötürü, örneğin renkler, ne seslere, ne tadlara, ne de kokulara benzer. Duyumlar içinde en gelişmiş olanları görsel duyumlardır; bundan sonra sırasıyle, dokunma, işitme, tad alma, koku alma duyumları gelir. Duyumlar ve duyumları meydana getiren maddî dünyadaki objelerin özellikleri arasındaki ilişkinin ayırıcı bir özelliği de şudur: dış objelerin değişik özelliklerinden her biri, bir duyum niteliğine tekabül eder sadece. Objektif dünyayı bilme süreci Duyum'la başlar. Bu süreçte duyumların iki fonksiyonu vardır: birincisi, Duyumların birer işaret olarak etki yapmalarıdır, örneğin, renk, kızarmış bir cismin ısısını işaret eder. Belirli bir cismin ısısını bilmemizin kaynağı, bu cismin rengi değil, fakat renkle ısı arasındaki daha önceden bilinen ilişkidir. Duyum'un ikinci ve en önemli fonksiyonu, algıda verili imajın bir parçası olarak, objektif dünyadaki ilişkileri ve bağıntıları iletmesidir. Diğer duyusal temaşa formları gibi, Duyum da, onun aracılığıyle insanın objektif dünya ile dolaysız bağlantı kurduğu kanaldır. Lenin *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de idealist Duyum yorumunu eleştirmiştir.

DUYUMCULUK, bak. *Sansüalizm.*

DUYUMSAMAZLIK, bir kayıdsızlık hali, aktivitenin sınırlılığı, aktivite için bir iticinin yokluğu (çok kere, duyumsamazlık yüksek sinir faaliyetindeki bir bozukluğun sonucudur). Stoa'cıların etik teorilerinde, Duyumsamazlık, manevi, soğukkanlılık olarak, duyuların zihinsel faaliyette müdahale etmemesi hali olarak anlaşılır. Stoa'cılara göre, Duyumsamazlık, temaşa bakımından ideal bir durumdur. Doğu'nun dinsel ve felsefi görüşleri, özellikle de Buda'cıların ve Jainistlerin insan ruhunun en yüce hali olarak nirvana'ya yada mutlak sükûn haline dair görüşleri Stoacılar üzerinde etki yapmıştır.

DÜALİZM, maddî cevherle manevî (spiritual) cevheri eşdeğer ilkeler olarak gören monizm'in karşısında yer alan bir felsefî doktrin. Düalizm, çoğunlukla, idealizmle materyalizmi bağdaştırma girişimi olarak kendisini gösterir, ve bilinci maddeden düalistçe ayırması, nihaî olarak idealizme varır. Düalizm Descartes ve Kant felsefelerinin temel çizgilerinden birini meydana getirir. Düalizm psiko fiziksel paralelizm teorisi'nin felsefî temellerinden biridir.

DÜĞÜM PROBLEM, formel mantık sistemlerinin kuruluşunu ele alan mantıkta ortaya çıkan temel problemlerden biri. Her somut formel mantık sistemi için verilen pozitif yada negatif hüküm, problemi meydana getiren sistemdeki bir formülün o belirli sistem içinde ispat gücü olup olmadığını sınırlı sayıda operasyonlarla tespite imkân veren bazı genel metodların (yada algoritma'nın) varlığına yada yokluğuna bağlıdır. Düğüm Problem'in, örneğin önermeler hesabında ve formelleşmiş Aristoteles'ci kıyas öğretisi'nde pozitif bir çözümü vardır. Fakat, fonksiyonlar hesabı'nda bu problemin genel bir çözüm imkânı yoktur. Formel bir sistem için genel bir metod bulma imkânsızlığı, o sistemde ayrı formül sınıfları için çözüm araştırma yolunu kapatmaz.

DUHRING, EUGEN KARL (1833-1921). Alman filozof ve ekonomist, mekanik profesörü; bir devlet memurunun oğlu; Berlin Üniversitesi Doktoru (1863-74). Felsefede pozitivizm, metafizik materyalizm ve idealizmi bileştirmek istiyen bir eklektiktir; ekonomi politik ve sosyoloji'de küçük burjuva ideolojisini dile getirir. Daha önce kurulmuş olan iki bağımsız partiden (Lassalle'cular ve Eisenach' cılar) teşekkül eden Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin sarsıntı geçirdiği ve teorik çalışmaların özel bir önem kazandığı sırada Marx ve Engels'e muhalefet etmiştir. Dühring'in felsefe, ekonomi politik ve sosyalizm alanındaki bulanık ve zararlı görüşleri bazı sosyal-demokratlar arasında destek görmüştür. O zaman henüz olgunluğa erişmemiş olan Alman işçi sınıfı hareketi için Dühring'in yazılarının arzettiği tehlikeyi kavriyan Engels, ünlü eseri *Anti-Dühring*'de bu yazılara hücum etmiştir. Dühring daha sonraları Yahudi düşmanlığına ve ırkçılığa kaymıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Kursus der Philosophie* (1875), *Kursus der National-und Sozial-Ökonomie* (1876), *Kritische Geschichte der National-Ökonomie und Sozialismus* (1875).

DÜNYA GÖRÜŞÜ, bizi çevreliyen dünya hakkındaki görüşler, kavramlar ve nosyonlar sistemi, Dünya Görüşü, geniş anlamda, çevremizdeki dünya hakkında felsefi, sosyo-politik, estetik, bilimsel, v.s. görüşlerin bütünüdür. Her Dünya Görüşü'nün eksen problemi felsefenin temel problemidir. Bu probleme getirilen çözüme göre, felsefe başlıca iki tip Dünya Görüşü'ne ayrılır: materyalist Dünya Görüşü ve idealist Dünya Görüşü. Dünya Görüşü sosyal varlığın yansısıdır; ve insansal bilginin belirli bir tarihsel dönemdeki düzeyine ve sosyal sisteme dayanır. Dünya Görüşü sınıflı bir toplumda sınıfsal bir karakter taşır; böyle bir toplumda egemen Dünya Görüşü yönetici sınıfın Dünya Görüşü'dür. Dünya Görüşü'nün pratikte büyük önemi vardır, çünkü, bizi çevreliyen realite karşısında insanın tavrını belirler ve aksiyonuna kılavuzluk eder. Tabiat ve toplumun objektif kanunlarını bulup ortaya çıkaran bilimsel Dünya Görüşü, ilerici güçlerin menfaatlerini dile getirir ve genel ilerleyişi harekete geçirir. Reaksiyoner, bilim-dışı Dünya Görüşü ise yozlaşmış sınıflara hizmet eder ve sosyal gelişmeye zarar verir; sömürücü sınıfların menfaatlerini dile getirir ve işçileri kurtuluşları uğruna mücadeleden caydırır. Biricik bilimsel Dünya Görüşü marksist-leninist Dünya Görüşü'dür, temeli ve bütünsel parçası diyalektik ve tarihsel materyalizm olan marksizm-leninizm'dir. Bu Dünya Görüşü, menfaatleri sosyal gelişmenin objektif kanunlarına uygun düşen proletaryanın ve emekçi kitlelerin menfaatlerini ifade eder. İşçi sınıfının Dünya Görüşü olarak oluşan marksizm-leninizm bütün halkın Dünya Görüşü haline gelir. Marksist-leninist Dünya Görüşü'nün bilimsel hakikati, insan pratiğinin bütün tarihi tarafından olduğu kadar; sosyalist devrimlerini yapmış olan ülkeler ve bilimsel veriler tarafından doğrulanmıştır. Burjuva ideolojisinden kurtulunması, marksist-leninist Dünya Görüşü'nün özümlenmesi, bütün insanlığın barış ve mutluluk içinde yaşaması uğruna mücadelede işçi sınıfının bütün aktivitesini ve yüksek bilincini her zamankinden daha ileriye götürür.

DÜNYANIN BİRLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ, dünyanın birliği onun maddiliğinde, bütün şeylerin ve her fenomenin hareket halindeki maddenin değişik biçimlerinden yada sıfatlarından (attributes) ibaret duğu olgusunda yatar. Bütün dünyada hiçbir şey yoktur ki, maddenin somut biçimi yada maddenin niteliklerinin ve içilişkilerinin tezahürü olmasın. Dünyanın birliği fenomenlerin ve objelerin evrensel bağıntısında, maddenin bü-

tün biçimlerinin hareket, mekân, zaman, gelişme yeteneği, vs. gibi evrensel sıfatlara sahip olması olgusunda, maddenin yapısal organizasyonunun bütün düzeylerinde hükmünü yürüten, varlığın evrensel diyaleklik kanunlarının mevcudiyetinde ifadesini bulur. Fakat dünyanın birliği, dünyanın yapısının tek-biçimliliği olarak, var olan şeylerin basit sonsuz tekrarı olarak, ve her şeyin aynı spesifik kanunlara bağımlılığı olarak anlaşılmamalıdır. Tabiatta, maddenin yapısal organizasyonunda, nitelikçe farklı sonsuz sayıda düzeyler vardır, bu düzeylerinde madde farklı özelliklere ve yapıya sahiptir ve de farklı spesifik hareket kanunlarının sujesidir. Halen, farklı kademelere tekabül eden bu düzeylerin birkaçını bilmekteyiz: atom çekirdeği ve temel parçacıklar, atomlar ve moleküller, mikroskopik varlıklar, değişik manzumelerin kozmik sistemleri. Tabii fenomenin nicelik ve nitelik bakımından gösterdiği çeşitlilik, onların otantik bilgisine erişmemizde aşılmaz bir engel değildir. Tabiî fenomenin birliğinden ve maddî hareketin evrensel niteliklerinden ve kanunlarından yola çıkan insan zihni, her sonlu fenomende sunsuzun unsurlarını, ve geçici de ebedî'nin görünümlerini (aspects) keşfeder.

DÜNYANIN FİZİKSEL TABLOSU, son yıllarda yaygınlık kazanmış olan ve fiziğin bazı genel ilkelerinden çıkarılmış olan bir tabiat (bazen, dar anlamıyle inorganik dünya) anlayışını belirten bir terim. Bu anlamda, Dünyanın bir fiziksel tablosunu Antik Çağ atomizmi, Descartes fiziği ve Newton sistemi vermiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda, Dünyanın Fiziksel Tablosu'nu çizmek için yapılan her girişimin özel çizgilerinden biri, karmaşık tabiat fenomeninin, maddenin kesikli parçacıklarının basit hareketlerine indirgenebileceği görüşü idi. Bu görüşü en derin ve en genel biçimiyle dile getiren eser Engels'in *Tabiatın Diyalektiği*'dir. 19. yüzyılda Dünyanın Fiziksel Tablosu, hareket biçimlerinin hiyararşisi ve bunların birbirine karşılıklı geçişmesi fikrine dayanıyordu; bu anlamda, hareketin sakımı kanunu, Dünyanın Fiziksel Tablosu'nun en genel ilkesini teşkil ediyordu. 20. yüzyılda Newton'cu mekanik, Dünyanın Fiziksel Tablosu'nun en genel kanunu sayılmıyordu artık; elektromanyetik fenomenlerin kanunlarının en genel kanunların yerini aldığı iddia ediliyordu. Fakat, Dünyanın elektromanyetik tablosu, fiziksel fenomenlerin tümünü kucaklıyamıyordu. Öte yandan elektromanyetik alanlar, çekimsel alanları tasvir eden genel rölalitivizm teorisine uymuyordu. Bütün alanları kapsıyan tek bir alan kurmak için, Einstein ve başka fizikçiler tarafından yapılan çalışmalar da, yeni ve uyumlu bir Dünyamn Fiziksel Tablosu'nun yaratılmasını sağlamamıştır. Böyle bir tablonun temeli olabilecek biricik teori, temel parçacıklar ve onların transmütasyonları teorisidir; günümüzde, fizik sahasında bu teorinin kaba çizgilerinin çizilmesine başlanmış tır. Böylece bilimin gelişmesi, diyalektik materyalizmin fikirlerini pekiştirmektedir ki, Lenin'in deyişiyle, bu, hiç şüphe yok ki «*hareket halindeki madde* dünyasının ölçülemez derecedeki karmaşık, elektromanyetik yada başka türlü bir tablosu değil de, mekanik tablosunu öncelikle açığa vurmuştur» (*Toplu eserleri*, cilt 14. s. 280).

DÜŞÜNCE,*, özel biçimde organize olmuş madde olarak beynin en yüksek ürünü; objektif dünyanın kavramlar, teoriler, v.s. halinde yansıtıldığı aktif süreç. Düşünce insanın sosyal ve üretici faaliyet süreci içinde ortaya çıkar, realitenin dolaylı bir yansısını verir ve realitedeki bağıntıları ortaya koyar. I. Pavlov Düşünce'nin maddî fizyolojik mekanizmasını incelemiş ve bunu ikinci sinyal sistemi

teorisi'nde sonuçlarına vardırmıştır. Düşünce beyne ayrılmazcasına bağlı olmakla birlikte, fizyolojik sistemin faaliyetiyle tam olarak açıklanamaz. Düşüncenin başlangıcı biyolojik evrimden çok sosyal gelişmeye bağlıdır. Düşünce, başlangıcı, işleyişi ve sonuçları bakımından sosyal bir üründür. Bunun açıklaması şu olguda yatar: Düşünce insan toplumuna özgü olan emek ve konuşma gibi faaliyetlere ayrılmazcasına bağlıdır. Bundan ötürü, insan düşüncesi konuşmayla sıkı bağlılık içinde ortaya çıkar, ve bu bağlılık dilde ifadesini bulur. Düşünce, soyutlama, analiz, sentez gibi faaliyetlerin formüle edilmesi, bunların çözümlerinin bulunması, varsayım ve kavramların öne sürülmesi gibi süreçleri kapsar. Düşünce'nin realiteyi dolaylı olarak yansıtma gücünde olması olgusu, insanın mantıksal sonuçlama ve ispatlama yeteneğinde ifadesini bulur. Bu yetenek bilmenin alanını genişletir. O, duyu organlarıyla algılanmıyan şeyi, çözümleme yoluyla algılamayı mümkün kılar. Kavramlar ve kavram sistemleri (bilimsel teoriler) insanlığın tecrübesini kaydeder (genelleştirir), insanın bilgisinin toplamını temsil eder ve realiteyi daha yakından bilmek için bir hareket noktası olarak hizmet eder. Düşünce çeşitli disiplinlerin (yüksek sinir faaliyeti fizyolojisi, mantık, sibernetik, psikoloji, epistemoloji, vs.) çeşitli metodlarla yaptıkları incelemenin objesidir. Düşünce alanındaki incelemeler arasında başta geleni, bugün çeşitli sibernetik cihazlarla yapılan modelleştirme biçimindeki incelemelerdir. Düşünce hiçbir bireyin hayatında saf zihinsel (intellectual) bir süreç olarak varolan bir şey olmayıp diğer psikolojik süreçlere ayrılmaz bir biçimde bağlıdır, yani bir bütün olarak insan bilincinden yalıtılmış olarak varolamaz. İdializm, Düşünce'yi maddeden (insan beyni, dil, toplumun pratik faaliyetleri) daima ayırmaya çalışmış, böyle bir birliği kabul ettiği hallerde ise, tekil bireylerin Düşünce'sini maddeden ve bireysel bilinçten üstün bir takım spritüel ilkelerden çıkan bir şey olarak sunmuştur (örneğin, bak. Hegel). Düşünce'nin gerçekten varolan bir şey olarak inkârı yeni-pozitivizm tarafından vaazedilmektedir.Tıpkı Behaviyorizmin yaptığı gibi, insanoğlunun bütün tecrübe sahasını doğrudan doğruya gözlemlenen olgulara indirgiyen yeni-pozitivizm, Düşünce'yi, maddeye ilişkin olan (değişmez bir biçimde, duyu-organları aracılığıyla algılanan bir olgu olarak bakılan dile ilişkin olmıyan) bir fiksiyon olarak ilân eder. Yeni-pozitivizm şu olgudan habersizdir ki, dil bir ifade aracı, düşüncenin bir varlık biçimidir. Dil analizi beynin düşünce olarak bilinen özelliklerinin incelenmesinde kullanılır.** Psikolajide, Düşünce, bilmenin süjesi olan birey ile bilmenin objesi arasındaki karşılıklı aksiyon sürecidir, bireyin realitedeki oryantasyonunun üstün tarzıdır. Düşünce, bu itibarla, yaratıcıdır; o, problemlerin çözümünün, ihtiyaçlara uygun olarak çevrenin değişikliğe uğratılmasına ilişkin yeni bilgi ve metodların elde edilmesini gerektirdiği hallerde kendisini gösterir. Realitenin psikolojik modelleri (psişik) olan düşünce ürünleri, epistemolojik bakımdan objelerin imajları olarak görülürler. Düşünce, diğer bütün faaliyetlerin temel ön-gereği'dir, çünkü faaliyet düşüncenin özümlenmiş ve sindirilmiş ürünüdür. Düşünce zihinsel (intellectual) faaliyetin türevsel biçimlerinden meydana gelen karmaşık bir evrim takip eder, algı, imgeleştirme (imagination), edinilmiş çeşitli itiyadlar, vs.'ye ilişkin süreçler gibi. Bu itiyatlar güçlendikçe, Düşünce, yeni ve daha karmaşık problemlerin çözümünde bunlardan yararlanır. Elementer biçimi içinde Düşünce, hayvanların da karakteristiğidir. İnsanın zuhur ettiği aşamada, emeğin (işin) ortaya çıkması, insansal varlığın karakteristiğini

teşkil eden ve pratikten ayrı olarak teorik bir faaliyet formunu temsil eden Düşünce'nin konuşma (dil) formunun vücude gelmesine yol açmıştır.Düşünce, ikinci sinyal sisteminin gelişmesinin sonucu olarak, en yüksek biçimiyle iç faaliyet planına intikal eder. Düşüncenin bu yüksek biçiminin objeleri, gerçek şeylerden çok psişik modeller olabilir. Konuşma (dil) yardımı ile inşa edilen realite modelleri, Düşünce'nin bu yüksek formunun sübjektif sonuçlarıdırlar. Bu modeller, sadece süje ile obje arasındaki ilişkileri değil, fakat çeşitli objeler arasındaki ilişkileri de temsil ederler. Bu modeller, epistemolojik bakış açısından, objelerin hareketini yansıtan kavramları, yargıları, sonuçlamaları, ve onların çok kere doğrudan algı dışında kalan özelliklerini ve spesifik görünümünlerini, temel bağıntılarını ve karşılıklı ilişkilerini teşkil ederler. Düşünce'nin konuşma formunun objektif ürünleri pratik faaliyete dahil olur ve gerçek şeylerin mütekabil transformasyonlarında sabitleşirler. Bunlar, yeni yeni kuşakların bilme süreciyle edindikleri sosyo-tarihsel tecrübeyi meydana getirirler. Düşünce; üretici, yaratıcı (bak. Yaratıcı Faaliyet; Yaratıcı Faaliyetin Psikolojisi) yada yeniden-üretici (bak. Hafıza; Alışkanlık) olmak üzere iki biçimde olabilir. Düşüncenin bu her iki biçimi sıkı bir karşılıklı ilişki halindedir. Üretici düşünce, yeniden-üretici düşünceye dönüşebilir ve yeniden-üretici düşünce de yaratıcı düşüncenin ön-gereklerinden biri haline gelebilir.

DÜŞÜNCE EKONOMİSİ İLKESİ, sübjektif idealist bir önerme. Buna göre, bir bilginin hakikat kriteri, minimum bilgi aracılığıyle maksimum bilgi'nin elde edilmesidir. Terim, E. Mach *(Das Princip herhaltung der Arbeit,* 1872) ve V. Avenarius *(Philosophie als Denken der Welt gemass dem Prinzip des kleinstein Kraffmasses,* 1976) tarafından ortaya konmuştur. «Yalınlık ilkesi», «ekonomi ilkesi», v.s. adları altında modern filozoflar arasında yayılmıştır. Lenin *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de Düşünce Ekonomisi İlkesi'ni şiddetle eleştirir; çünkü, bilimsel önermelerin hakikati, düşünce-ekonomisi ile değil, kavramların objektif dünyaya uygunluğu ile belirlenir.

E

EBEDÎ HAKİKAT, bilginin gelişmesi seyrinde, bazı hakikatlerin çürütülemezliğini belirten bir terim. Ebedî hakikat mutlak hakikatın benzeri olarak görülebilir. Bununla birlikte, bilgi sürecinde, insan, esas olarak, mutlak hakikatin sadece bir çekirdeğini ihtiva eden izafî hakikatlerle ilgilidir. Hakikati şartlara bağlı olmıyan bir şey olarak kabul eden metafizik ve dogmatizm, hakikatin içindeki mutlak faktörün önemini abartırlar. Böylece, bütün hakikatlerin ebedilik ve çürütülmezlik düzeyine çıkarılmasının epistemolojik olarak haklı gösterilmesine yol açılmış olur. Dühring tarafından ele alınan görüş budur ve bu, Engels tarafından Anti-Dühring'de kesin bir biçimde eleştirilmiştir. Aşırı dogmatizmin bir biçimi olarak din, bütün dinsel postulalara çürütülemez ve ebedî hakikatler olarak bakar.

EBEDİLİK, maddenin yaratılmazlığı ve yokedilmezliğinden ötürü dünyanın sonsuzca sürüp gitmesi. Ebedilik yalnız tabiatta vardır. Maddenin spesifik her biçimi zaman içinde geçicidir. Ebedilik, aynı bir maddenin değişmiyen sonsuz varlığı olarak değil, fakat ardı arkası kesilmeyen niteliksel dönüşümlerin kaçınılmazlığı olarak anlaşılmalıdır.

EDDINGTON, ARTHUR STANLEY (1882-1944), İngiliz fizikçi ve astrofizikçi, bilimi popülarize etmeye çalışanlardan ve felsefede modern «fiziksel» idealizm'in önde gelen temsilcilerinden biri. Başlıca çalışma alanı, yıldızların yapısı ve hareketi problemi, relativite teorisi, ve kozmogoni'dir. Eddington, Kant'ın, Russel'ın ve mantıksal-pozitivizm'in etkisi altında gelişmiş olan felsefî görüşlerine «selektif sübjektivizm» adını verir. Edington'un düşüncesine göre, fizik kanunları ve kuralları, de neye başvurmaksızın, a priori epistemolojik fikirlerden çıkarsanabilir. Bu, Eddington'u Pythagoras'cı (bak. Pythagoras'cılar) ve mistik sayılar teorisi'ne götürmüştür.

EFEKTİVİZM (yada yarı-sezgicilik), modern matematiği fiilen ispatlanmış şeylerle sınırlandırmak istiyen matematiksel-felsefe akımı. Efektivistler,

ancak bütün matematikçilerce açık seçik sayılan şeylerin matematik'te yer alabileceği iddiasındadırlar. Açık-seçik olmıyan her şey şimdilik matematiğin dışında sayılır (Efektivizm ile sezgicilik arasında bu bakımdan fark vardır. Sezgicilik'in temsilcileri, fiilen ispatlanmamış her türlü materyeli matematik için bir yük sayarlar ve bu materyelin matematik'ten tamamıyle atılmasını isterler). Efektivistler, matematik'in doğruluk-değeri kriteri hakkında ileri sürdükleri kavram, kanıt ve teorilerde, sübjektif idealist görüşlere bağlanırlar. E. Borel ve H. Lebesgue gibi Fransız matematikçiler ve daha başkaları, efektivistlerin görüşlerini paylaşırlar.

EINSTEIN, ALBERT (1879-1955), Alman, fizikçi; mekân, zaman, hareket, cevher, ışık ve çekim hakkında yeni nosyonlara yol açan birçok fizik teorisiyle relativite teorisinin kurucusu. 1905'de, Brown'cı hareket teorisini, moleküllerin bombardımanının etkisi altında sıvıda yüzen küçük cisimlerin hareketi teorisini formüle etmiştir. Bu teori, moleküllerin ve molekül hareketlerinin realitesinin sağlam bir kanıtını veriyordu. Einstein, aynı yıl, ışık parçacıkları, ışık kuantası yada fotonlar nosyonunu ortaya koymuştur. Özel relativite teorisi'ne dair ilk eseri 1905'de yayınladı. 1916'da da genel relativite teorisini formüle etti. Faşist terör, Einstein'ı Almanya'yı terketmek zorunda bıraktı. Princeton'a (ABD) yerleşti. 1930 ve 1940'larda, Einstein, yalnız çekim alanının değil, fakat diğer alanların da tabiatını açıklıyarak birleşik alan teorisi yaratmaya çalıştı. Einstein'ın felsefi görüşleri Spinoza'nın görüşlerine çok yakındır. Tanrı'nın mutlak bir varlık olarak inkârı, maddi olmıyan bir cevherin varlığının inkârı, dünyanın objektifliğine ve bilinebilirliğine tam bir inanış, bütün tabiat süreçlerinin nedensel karşılıklı bağımlılığı —bütün bunlar Einstein'ın dünya görüşünün temel ilkeleridir. Einstein, Kant'ın apriorizmine, Poincaré'nin görüşlerine ve bilimsel hakikatin «şart lılığı»na dair diğer görüşlere karşı çıkmıştır. Başlangıçta Mach'a sempati duymuş olmakla birlikte, daha sonra Mach'cılık'ı tamamıyle reddetmiş, 1920 de de Mach için «zavallı bir filozof» demiştir. Einstein bazı bilgi problemlerinde idealistçe hatalara düşmüş olmakla birlikte, mantıksal-pozitivizmi ve kuantum mekaniğinin pozitivist bir tarzda ele alınışını kesinlikle reddetmiştir. Sosyo-politik görüşlerinde sosyal baskıya, militarizme, gericiliğe karşı çıkmış; atom enerjisinin savaşçı amaçlarla kullanılmasını kesinlikle reddetmiştir.

EKLEKTİZM, birbirinden farklı, çok kere de birbirine taban tabana karşıt görüşlerin, felsefi anlayışların, teorik öncüllerin, siyasi önerilerin, v.s.'nin sistemsiz konfüzyonu. Materyalizm ve idealizmi, marksizm ve ampiriokritisizm'i, diyalektik materyalizm ve Kant'çılık'ı, v.s.'yi uzlaştırma girişimleri Eklektizm'in örnekleridir. Eklektizm'in metodolojik temel hatası, bir objenin, yada bir fenomenin belli bir anda çevre ile bağıntılarını görememesinde; objektif dünyanın bağıntı ve ilişkilerinin bütünlüğünü kavrayamamasından ötürü, obje yada fenomenin farklı görünümlerini ve niteliklerini karmakarışık bir biçimde bir araya getirmesindedir. Pratikte ve politikada Eklektizm, hatalara ve yanlış tahminlere yol açar; çünkü, olaylar zincirinin ana halkasının keşfedilmesini, somut bir tarihsel dönemin en acil problemleri için başvurulacak tedbirlerin kararlaştırılmasını engeller.

EKONOMİ VE POLİTİKA (karşılıklı etkileri) Politika üstyapıyı kuran parçaların içinde en önemlisidir; toplumda egemen ekonomik sistemin yansımasıdır. Şu yada bu sınıfın menfaatleri yoğun ifadesini Politika'da bulur. Ekonomi'nin bir yansıması olan Politi-

ka, sırasında, Ekonomi üzerinde büyük bir etki yapar. Politik sorun, ekonomik sorundan önce gelir; çünkü bir sınıf, siyasi iktidar olmaksızın, istediği ekonomik düzeni ne kurabilir, ne de sürdürebilir. Sosyalizmin kurulmasında, belirlenen doğru politika başarının vazgeçilmez şartıdır. Bu şartın gerçekleşmesinden, yani doğru politikanın başarıya ulaştırılmasından sonra yeni toplumun kurulmasında ağırlık merkezi, ekonominin organize edilmesine kaydırılır; planlama, kontrol sorunları, üretimin düzenlenmesi ön plana çıkar. Sosyalist toplumda ekonominin gelişmesi, kapitalist toplumda olduğu gibi kendiliğinden değil, ekonomi kanunlarının bilinçli olarak uygulanmasına dayanılarak planlı bir biçimde yürütülür.

EKONOMİZM, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başında, Rus sosyal demokrasi'sinde görülen oportünist bir eğilim. Ekonomistler Rus işçi hareketinin görevlerini, ekonomik mücadele (çalışma şartlarının düzeltilmesi, ücretlerin artırılması, v.s.) olarak sınırlandırmaya çalışmışlardır. Ekonomistler politik mücadelenin liberal burjuvazi tarafından yürütülmesi gerektiği inancındaydılar. İşçi sınıfının partisinin ve devrimci teorilerin rolünü inkâr ediyorlardı. Revizyonizmin bir çeşidi olan Ekonomizm, burjuvazinin proletarya üzerindeki etkisinin bir aracı olarak iş görmüştür. Ekonomizm'in yayılması, merkezi bir proletarya partisinin kurulmasını engelliyordu. Lenin'in gazetesi *İskra*, Ekonomizm'in kofluğunu ortaya koymak görevini yüklenmiştir. Lenin'in *Ne yapmalı?* adlı eseri ise, Ekonomizmin ideolojik köklerini açığa çıkarmıştır.

EKSİK KIYAS, geleneksel formel mantıkta, tümdengelimci bir sonuçlama (kıyas, şartlı ve ayrıklı sonuçlama); kısımlarından biri, bir öncülü yada bir sonuçlaması açık seçik olarak belirtilmemiş olan bir kıyas. Örneğin: «bütün marksistler materyalisttir, şu halde, bu adam da bir materyalisttir» kıyasında olduğu gibi. Bu Eksik Kıyas'ta, kıyasın ikinci öncülü (bu adam bir marksisttir) bir yana bırakılmıştır.

EKSİK KIYASLI SONUÇ, öncülleri eksik kıyaslardan meydana gelen bir kıyasi sonuç. Eksik Kıyaslı sonuç, bir çeşit karmaşık, kısaltılmış kıyastır. Eksik Kıyaslı Sonuç için örnek olarak şu gösterilir. P, bütün M'lerde bulunmaktadır, çünkü N bütün M'lerde bulunmaktadır (yani, burada, P'nin bütün N'lerde bulunduğu zımnen kabul edilmektedir). M. bazı S'lerde bulunmaktadır, çünkü, R bazı S'lerde bulunmaktadır (burada, M'nin bütün R'lerde bulunduğu zımnen kabul edilmektedir). Dolayısıyle de, P'nin bazı S'lerde bulunduğu sonucu çıkmaktadır.

EKSPRESYONİZM, güzel sanatlarda ve edebiyatta bir akım. 20. yüzyılın başında ortaya çıkmış (1905'de, Alman sanatçılarından bir grup *Die Brücke* dergisinin çevresinde toplanmıştı), 1. Dünya Savaşı'ndan sonra da yayılmıştır. Ekspresyonizm'in temsilcileri M. Pechstein, F. Marc, E. Kirchner, P. Klee (Almanya), O. Kokoschka (Avusturya), M. Chagall (Rusya) ve daha başkalarıdır. Ekspresyonizm'i etkiliyenler P. Cézanne, V. Van Gogh, E. Munch, F. Hodler, J. Ensor'dur. Bir estetik kavramı olarak Ekspresyonizm, aşırı sübjektivizm'dir. «Bütün kanunları unutalım... yalnızca bizim ruhumuz dünyanın hakiki yansımasıdır» (Kokoschka); «Ekspresyonistler hayatın başka bir realitesini dikkate almaksızın sadece kendi yarattıkları realiteye inanırlar» (K. Edschmid). Biçim'in muhteva'ya, bireysel'in sosyal'e, akıl-dışı'nın mantıksal'a önceliği, dekandan formalist bir eğilim olarak Ekspresyonizm'i karakterize eder. Ekspresyonistler eserlerinde gerçek dünyayı bütünüyle çarpıtırlar, onu kendi dengesiz heyecanla-

rının nesnelleştirilmesi ve temsili için bir vesile olarak görürler. Aşırı grotesk'e, imajlarda düzeylerin kaldırılmasına, objelerin çarptırılmasına, vs. ye eğilim göstermelerinin temeli budur. Ekspresyonizm edebiyatta (W. Hasenclever, K. Edschmid, bir noktaya kadar L. Andreyev, A. Strindberg, v.s.) heykeltraşlıkta (A. Arkhipenko, W. Lehmbruck), tiyatroda (L. Jessner), sinemada (R. Wiene), müzikte (A. Schönberg) görülür. Ekspresyonizm homojenlik göstermez. Ekspresyonizm'in sol temsilcileri (G. Kaiser, G. Grosz ve daha başkaları) kapitalizmi eleştirirler ve savaşa karşı çıkarlar. J. Becher, B. Brecht, O. Nagel de sanat hayatlarının başında Ekspresyonizm'e katılmışlardı. Bugün için «soyut Ekspresyonizm» terimi soyut sanatı belirtmek için kullanılır.

EL KİNDİ (800-79), Arap filozof, astrolog, matematikçi, fizikçi, İslamlık'ta Aristoteles felsefesinin kurucusu; kendisine «İslamların filozofu» adı verilmiştir. El Kindi, Aristoteles'in eserlerine (örneğin, *Organon*) şerhler kaleme almış, metafizik üzerine eserler yazmıştır. El Kindi'nin dünya görüşünün temeli evrensel nedensellik fikridir. Bu nedensellik tam olarak kavrandığı zaman, tıpkı bir aynada olduğu gibi, bütün evreni yansıtan bir nedensellikti. Kuran'a taassupla inananlar, El-Kindi'yi dinden sapmış (rafizi) olarak görüyorlardı. El Kindi'nin çok sayıdaki eserlerinden günümüze sadece bazı parçalar kalmıştır.

ELEALILAR, İ.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda, Elea kentinde (Güney İtalya'da) meydana gelen bir Yunan felsefe okulunun temsilcileri. Eleali'lar felsefesinin özündeki idealist eğilim, bu okulun ortaya çıkmasıyle birlikte gelişmiştir. Başlıca temsilcileri Ksenophanes, Parmenides, Elea'lı Zenon ve Samon'lu Melisus'tu (İ.Ö. 5. yüzyıl). Şeylerin değişmezliği temel fikrine dayanan Eleaokulu, Herakleitos ve Milet okulunun spontane diyalektik görüşlerinin karşısına, hakiki varlığın değişebilirliği ve gözle görülebilen her türlü gelişme ve değişmenin aldatıcı olduğu yolundaki öğretiyi koyar. Bu tavır, bilgi'nin temeli olarak duyumsal tecrübeyi küçümsemekle kalmayıp, daha sonraları idealizmin bir kaynağı olmuştur. Elea'lıların diyalektiğe karşı ileri sürdükleri kanıtlar (özellikle, Zenon'un Aporia'sı), vardıkları metafizik sonuçlamalar dikkate alınmazsa, diyalektiğin sonraki gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Elea'lılar hareketin çelişik mahiyetinin mantıksal kavramlar halinde ifadesi problemini ortaya koymuşlardır.

ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK, bak. *Kritikçi Realizm.*

ELEŞTİRİ VE ÖZELEŞTİRİ, bak. *Kritik ve Otokritik.*

ELİS-ERETRİA OKULU, İ.Ö. 4. ve 8. yüzyıllardaki bir okul. Platon'a göre, Sokrates'in en çok tuttuğu Elis'li Phaidon tarafından kurulmuştur. Bu okul, daha sonra, Stilpon'un tilmizi Menedemos tarafından Eretria'ya götürülmüştür. Elis-Eretria okulunun eserlerinin asıllarından hiçbiri günümüze kalmamıştır. Bu eserler üzerine bilgiyi daha çok Cicero ve Diogenes Laertius'un eserlerinden öğreniyoruz. Bu okulun izleyicileri başlıcalıkla etik problemleri ele almışlardır. Menedemos değişik bütün erdemlerin temelde birleştiğini, bundan ötürü de, bütün bunların tek bir iyi'ye, akıl tarafından kavranan hakikate indirgenebileceğini belirtmiştir. Menedomos değerini, şeylerin genel özelliklerinin bağımsız olarak var olmadıklarını, ancak tekil somut şeylerde tezahür ettikleri görüşünden alır. Bu okulun diğer temsilcileri Ankhipilus ve Asklepiades'dir.

EMEK, «Emek, her şeyden önce, içinde insanla tabiatın yer aldığı, ve insa-

nın kendi yararına, kendisiyle tabiat arasındaki maddi reaksiyonları başlattığı, düzenlediği ve kontrol ettiği bir süreçtir» (Marx, *Kapital*, Cilt 1, s. 177). İnsan dış tabiatı etkiliyerek hem tabiatı, hem de kendisini değiştirir. İnsan-tabiatı değişikliğe uğratarak kendi bilinçli amacını gerçekleştirir ve tabiat objelerini kendi ihtiyaçlarına uydurur. Emek süreci şu üç şeyi içine alır: 1) insanın amaçlı faaliyeti yada Emek' in kendisi, 2) Emek'in objesi, 3) insanın obje üzerinde işlemesini sağlıyan üretim aletleri. Emek insanlığın varolmasının ilk şartıdır. Emek insanlar için zorunlu geçim araçlarını sağlar ve insanı yaratır. İnsan, hayvanlar dünyasının dışına Emek sayesinde çıkabilmiştir. İnsanla hayvan arasındaki temel farklılıklardan biri şudur: hayvan tabiattaki hazır ürünlerden yararlanır; insan ise, emeği sayesinde, tabiatı kendi amaçlarına hizmet ettirir, tabiatı değişikliğe uğratır ve kendi ihtiyaçlarına bağımlılaştırır. Değişik sosyo-ekonomik formasyonlarda, Emek, çağın sosyal ilişkilerinin gelişme düzeyini belirten değişik biçimlere bürünür. İlkel komün sisteminde, Emek ortaklaşadır; mahiyeti itibariyle kollektiftir; ilkel komün'de üretim araçları mülkiyeti ve üretimin semereleri de ortaklaşadır. İlkel komün'den sonra gelen antagonist bütün sosyo-ekonomik formasyonlarda, insan emeği sömürüye tâbidir: köleci toplumda kölenin emeği, feodalizmde serfin emeği ve kapitalizmde işçinin emeği sömürülür. Sosyalizm'de ve özellikle sosyalizmin üst evresinde emeğin gerçek bir amacı vardır; bu amaç, sadece var olmanın kaynağı olarak değil, fakat neşe ve yaratıcı esinin kaynağı olarak iş görür (bak. Sosyalist Emek; Sosyalizm ve Komünizm; Fikir İşçiliği ve Kol İşçiliği Antitezi)

EMEĞİN AHLAKİ UYARIMLARI, insanın bir fikir uğrunda, bencillikten uzak olarak çalışma eğiliminden, ahlâk anlayışından, ideolojik, politik ve bilimsel inançlarından doğan ve insanı çalışmaya sevkeden derine-kök salmış iç güçler. Emeğin Ahlâki Uyarımları komünizmin ilk evresinde dikkate değer bir önem taşıyan maddi emeğe duyulan ilgiye sıkıca bağlıdır. Emeğin uyarımlarının özü ve biçimi sosyal şartlar tarafından belirlenir. Emeğin Ahlâki Uyarmaları, sosyalizmde temeldeki sosyal dönüşümlere (üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması, insanın insan tarafından sömürülmesinin son bulması, eşit haklara sahip özgür işçilerin kardeşçe işbirliği ve dayanışmasının ortaya çıkması), ve insanın manevi dünyasında meydana gelen köklü değişmelere dayanır. Emeğin Ahlâki Uyarımları, sosyalist toplumda, işçinin kendi emeğini sosyal bakımdan yararlı bir hale getirmesini, işinden ve manevi ve fiziksel yeteneklerini yaratıcı bir biçimde kullanabilmesinden duyduğu hoşnutluğu, işçi arkadaşlarının ve toplumun saygısını kazanma arzusunu, emek yarışmasında başarı kazanmayı ifade eder. Sosyalizmde, işçinin uyanıklığı, insiyatifi ve bencillikten arınmış yaratıcı çalışması Emeğin Ahlâki Uyarmaları'nın ürünleridir.

EMERSON, RALPH WALDO (1803-82), Amerika'lı filozof, gazeteci ve şair, transandantalistlerin önderi. Ünitaryen bir papaz aileden dünyaya gelmiş, 1921'de Harward Koleji'nden mezun olmuş, rahipliğe hazırlanmış, fakat Kilise ile ilgisini kesmiştir. 1835'den sonra Concord'da yaşamıştır. Görüşleri çelişiktir. Platon, Carlyle ve İngiliz romantik şair W. Wordsworth'ün büyük etkisi altında kalmıştır. Emerson'a göre, felsefenin «ezeli ve ebedi problem»i, ruh (spirit) ve madde arasındaki ilişki problemidir. Emerson bu problemin çözümünde, bir objektif idealist olarak hüküm verir: «Tabiat, ruhun sembolüdür». (*Eserleri*, Cilt

1, 1901, s. 27). Varlığın en yüce sentetik ilkesi ruh-üstü'dür. Epistemoloji'de Emerson, sezgiciliğe yakındır. Emerson'a göre, şeylerin özüne nüfuz etmenin en mükemmel yolu temaşa, sezgi ve vecd'dir. Güzellik dünyanın her yanında vardır, güzelliğin temel çizgileri uyumluluk, mükemmellik ve manevilik'tir. «Sanat güzelliğin yaratılmasıdır» (*Eserleri*, s. 26). Tarihte belirleyici rol onıyan büyük adamlar, bireyin ahlâkî mükemmelliğiyle ortaya çıkan sosyal ilerlemeyi daha da geliştirirler. Emerson, Yeryüzünde yoksullarla varlıklılar arasındaki uzlaşmazlığın ve mücadelenin ebediliğine inanır. Kendisinin eğilimi yoksullardan yanadır. Burjuva rejimini kıyasıya eleştirmiş; ABD'deki köleliğe ve yağma savaşlarına karşı çıkmıştır. Hayatının sonlarına doğru mistisizme dönmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Nature* (1835), *Essays* (1841-44), *Representative Men* (1850).

EMPEDOKLES (İ.Ö. 483-423), Sicilyadan gelme Yunan'lı materyalist filozof, köleci demokrasi ideologu. Felsefi şiiri *Tabiat Üstüne*'de şeylerin bütün çeşitliliğini dört unsura indirger: toprak, su, hava ve ateş. Tabiatın dört unsuru doktrini, Antik Çağ ve Orta Çağ felsefelerinde uzun yıllar sürdürülmüştür. Unsurların bileşme ve ayrışmasını karşıt iki gücün, çekme ve itmenin (sevgi ve nefretin) harekete getirici gücüyle açıklıyordu. Empedokles evrenin gelişmesinin değişik aşamalarını sözü geçen bu güçlerin birinin yada öbürünün galebesiyle açıklıyordu. Empedokles, canlı varlıkların kanunlar uyarınca evrimlerinin, yaşama gücü daha çok olan varlıkların tabii seleksiyonuyla yürüdüğü tarzındaki sezişi büyük bir önem taşır.

EMPERATİF KATEGORİK, bak. Kesin Buyruk.

EMPERYALİZM, 19. yüzyılda başlıyan, kapitalizmin en yüksek, en tekelci, nihai evresi. Lenin *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1961) adlı eserinde, Emperyalizm teorisinin sistematik ve ayrıntılı bir açıklamasını yapmıştır. Lenin bu eserde, kapitalist ülkelerin ekonomisini tahlil etmiş, Emperyalizm'in ekonomik özünü ortaya koyarak şu beş temel özelliğini göstermiştir: 1) Emperyalizm çağında üretim ve sermaye o derece yoğunlaşır ki, bu, kapitalist devletlerin ekonomik hayatında kesin bir rol oynıyan tekelleri doğurur, 2) tekelci banka sermayesi, tekelci sanayi sermayesiyle kaynaşarak, mali sermayeyi ve sermaye oligarşisini meydana getirir, 3) sermaye ihracı emtia ihracından farklılaşarak özellikle büyük bir önem kazanır, 4) tekelleşme süreci, dünyayı ekonomik bakımdan paylaşan enternasyonal tekellerin oluşmasına yol açar, 5) bir avuç büyük kapitalist devlet arasında, dünyanın paylaşılması işi tamamlanır. Kapitalizm tekelci aşamaya girerken, aynı zamanda, çürüyen, asalak kapitalizm haline gelir. Lenin Emperyalizm evresini, sosyalist devrimin arifesi olarak nitelendirir. Emperyalizm zincirinin en zayıf halkalarından birini koparan Ekim Sosyalist Devrimi, Emperyalizmin çöküşünün başlangıcını işaret eder. Dünya kapitalizminin bundan sonraki tarihi ve işçi sınıfının devrimci mücadelesi, Lenin'in tahlillerini doğrulamıştır. Ekonomik bunalımlar gittikçe derinleşmekte, işsizlik artıp kronikleşmektedir. Militarizm, geniş tabiat ve insangücü kaynaklarını kurutup tüketmekte, ulusları yıkmakta, yeni korkunç savaşlara hazırlamaktadır. Bu aşamada, tekelci kapitalizm, halkın sömürülüşünü yoğunlaştırmak ve tekelleri daha da zenginleştirmek için, tekellerin kudretini devlet kudretiyle birleştiren tekelci devlet kapitalizmi haline gelmiştir. Dünya sosyalist sisteminin kuruluşu da Emperyalizm'in bunalımını şiddetlendirmiştir. Emperyalizm'e karşı ulusal kurtuluş devrim-

leri her zamankinden daha güçlü bir biçimde gelişmektedir. Dünya sömürge sistemi çökmüştür. Emek ve sermaye arasındaki çelişkiler artmaktadır. Kapitalist politika ve kapitalist ideoloji derin bir bunalımın eşiğindedir. Emperyalizm gerileme ve çökme aşamasına girmiştir. Kapitalizmin ekonomik ve politik sistemi, politikası ve ideolojisi, tepeden tırnağa, amansız bir çürüme sürecine girmiştir. İnsanlık üzerindeki egemenliğini de bütünüyle yitirmiştir. Artık, insanlığın gelişmesinin ana muhtevası, toplumun sosyalist düzene sokulması için Emperyalizm'e karşı savaşan güçler tarafından belirlenmektedir.

EMPRESYONİZM, bak. İzlenimcilik.

ENDÜSTRİ DEVRİMİ, teknik devrim (iş tezgâhlarının ve buharlı makinaların keşfi ve kullanılması ve sosyo-ekonomik devrim) ve manüfaktürcü üretimden makinalaşmış kapitalist üretime geçiş biçimindeki kapitalist üretim ilişkilerinin yayılıp pekişmesiyle «üretim araçlarının dönüşme uğramasının zorunlu bir sonucu» olarak «sosyal çalışma tarzının da temelden dönüşme uğraması» (Marx ve Engels) suretiyle meydana gelmiştir. Ekonomik gücün feodal senyörlerden burjuvaziye geçişi (özellikle, İngiltere ve Fransa'da 18. yüzyılda, Almanya'da 19. yüzyılda) devrim yoluyla olmuştur. Genç burjuvazi siyasi mücadelesini, sahip bulunduğu ekonomik güce dayanarak yürütmüştür. Burjuva devriminin zaferi bütün feodal engelleri aşarak, kapitalist yeni üretim ilişkilerini sağlamlaştırdı ve bu yoldan yeni üretim güçlerine hızla gelişme imkânı sağladı. Kapitalizmin iki esas sınıfı, burjuvazi ve proletarya bu süreç içinde oluştu. Antagonist sınıflar olarak, toplumun bu yeni güçleri arasındaki mücadelenin objektif temelleri de böylece meydana geldi. 18. ve 19. yüzyıllarda Endüstri, feodal üretim tarzı üzerinde kapitalizmin kazandığı zaferin bütün teknik ve ekonomik temellerini belirlemiştir.

ENDÜSTRİ TOPLUMU, çağdaş burjuva felsefesi ve sosyolojisinin temel bir görüşü; bu görüşe göre, sosyalist toplumlar ile, marksizm tarafından sosyal-sınıflı toplumlar olarak tanımlanan kapitalist toplumlar birbirlerine yakınlaşacaklardır. Endüstri toplumunun spesifik yanı, fabrika ve atelyelerde otomatlaşmış meta üretimidir. «Endüstri toplumu» kavramı, sosyal muhtevasından arıtılmış bir sosyal kavramdır. Bu kavram, kapitalizmle sosyalizm arasındaki en önemli farklılıkları muhtevalarından yalıtır ve çağımızdaki toplum formasyonlarının farklı sosyal yapıları sorununu, sırf bir teknik sorun olarak ele alır. Kapitalizmle sosyalizm arasındaki temel, belirleyici sosyal farklılıklar böylece bertaraf edilmiş olur; iki toplum sistemindeki gelişme sorunları ise, üretim araçları üzerinde farklı mülkiyet biçimleri olarak görülecek yerde, teknik ve tekniğin kullanılışı sorunu haline getirilir. Endüstri toplumu kavramı bilimsel değerden yoksundur, hiçbir bilgi fonksiyonu yoktur.

ENERJİ, maddenin değişik hareket biçimlerinin ortak ölçüsü. Maddenin nitelikçe farklı fiziksel hareket biçimlerinin birbirlerine dönüşme özelliği vardır; bu dönüşüm süreci, belirli miktarlarda eşdeğerlerle olur. Buysa, hareket biçimlerinin ortak bir ölçüsünün, yani enerji'nin varlığıyle mümkündür. Enerji teorisinin fiziksel sisteminde, çeşitli biçimlerde ifade edilir: mekanik enerji, termik enerji, elektromanyetik enerji, çekimsel enerji, v.s. Enerji'nin her biçimi, hareketin miktarı sabit kalmak şartıyle, hareketin fiziksel bir biçiminden başka bir biçimine dönüşmesiyle belirlenir.

ENERJİNİN SAKIMI KANUNU, sakım

kanunlarından biri ki, buna göre, enerji bir türden diğer bir türe geçerken, enerjinin toplam miktarı ne azalır ne de artar. Maddi bir sistem bir halden diğer bir hale geçerken, enerji miktarı, sistemle karşılıklı etki halindeki cisimlerin enerjisinde meydana gelen artış yada azalışla doğru orantılı olarak değişir. Enerjinin bir biçiminden diğer biçimine geçiş süreci, sayısal eşdeğerler tarafından ayarlanır. 19. yüzyılın ortalarında Mayer, Joule, Helmholtz ve diğerleri tarafından ispatlanmış olan Enerjinin Sakımı Kanunu'nun keşfine, Descartes, Leibniz ve Lomonosov tarafından madde ve hareket konusunda öne sürülen tahminler öncelik etmiştir. Enerjinin Sakımı Kanununun çok geniş felsefi kapsamları vardır. Hareketin bölünmezliği materyalist nosyonunun bilimsel doğrulanışı vazifesini görür. Engels Enerjinin Sakımı Kanunu'nun keşfedilmesini, diyalektik materyalist tabiat anlayışının bilimsel temelleri arasında yer alan üç büyük keşiften biri olarak görür. Şöyle yazar Engels: «tabiatta hareketin birliği, bundan böyle, sadece bir felsefi kavram değil, bilimsel bir olgu'dur.»

ENERJİZM, 19. yüzyılın sonunda bazı tabiat bilginleri arasında revaçta olan bir felsefi görüş. Enerjizm taraftarları bütün tabiat fenomenini maddilikten yoksun olan enerjideki değişmelerle açıklarlar. W. Ostwald, Mach, ve diğer Enerjizm taraftarları tabiat biliminin enerjetikal bir yorumunu geliştirmişler, atomistik teorinin bilimsel değerini inkâr etmişlerdir. Daha sonra, bunlar, 20. yüzyılın atomistik teorisinin başarılarının etkisiyle, atomların varlığını kabul etmek zorunda kaldılar. Atomizmin fikirleri enerjinin fiziksel doktrinine de nüfuz etti. Enerjinin küçük parçacıklar —kuantalar— haline gelebildiği keşfedildi. Bununla birlikte, Enerjizm fikirleri, nükleer fizik ve temel parçacıklar fiziği tarafından ortaya konulan yeni verilerle bağıntılı olarak, daha az sistematik bir biçimde de olsa yeniden başgösterdi. Özellikle de, azalan kitle ve parçacıkların alan'a, alan'ın ise parçacıklar'a dönüşmesinin mümkünlüğü keşifleri, maddenin enerjiye yada enerjinin maddeye dönüşümü olarak yorumlanmıştır. Bu «enerjetikal» argümanlar, bu mümkünlüğün teorik temeli olarak açıklanan, kitle ve enerjinin karşılıklı bağıntısına ilişkin kanun ($E = cm^2$) dolayısıyle desteklemiyordu. Enerjizm'in eppistemolotik kökleri, bir yandan tabiat bilimlerinde enerjetikal metod tarafından elde edilen başarılarda ve, öte yandan, maddenin yapısına ilişkin çağdaş teorinin karşılaştığı güçlüklerde yatar. Bilim maddenin yapısal düzeyine derinden nüfuz göreviyle karşılaştıkça, Enerjizm, felsefi bir eğilim olarak yeniden rağbet bulur. Ostwald'ın Enerjizm'i, maddenin henüz bilinmiyen atomik yapısını tanımak için yapılan araştırmada bilimsel düşüncenin bocalamalarını yansıtır. Çağdaş Enerjizm ise, temel parçacıkların yapısını tanımada fiziğin karşılaştığı güçlüklerle çevrilidir.

ENFORMASYON, sibernetiğin (bak. Sibernetik) temel kavramlarından biri. Bilimsel Enformasyon kavramı mesajların anlamını genellikle daraltır ve onların niceliksel görünümlerini ele alır. Şöyle ki, Enformasyon'un ölçümü kavramı mesajda zikredilen olayın olasılık derecesiyle orantılı belirli bir nicelik olarak gösterilir. Olayın olasılık derecesi ne kadar çoksa, onun vukuuna ilişkin mesajda geçen Enformasyon derecesi o kadar azdır, ve bunun tersi. Bilimsel Enformasyon kavramının gelişmesi, daha önceleri hiçbir ortak yanları olmadığı sanılan bazı süreçlere —örneğin mühendislik komünikasyon sistemlerindeki mesajların iletimi, sinir sisteminin işleyişi, bilgisayar işlemleri, çeşitli kontrol sü-

reçleri, vs.— üniform bir yaklaşımı mümkün kılmıştır. Bütün bunlarda Enformasyon'un iletilmesi, depolanması ve süreçlendirilmesi sözkonusudur. Burada, Enformasyon kavramı, en farklı fiziksel süreçlerin ortak bir bakış açısından anlatımını kolaylaştırdığından, fizikte enerji kavramınınkine benzer bir rol oynamaktadır. Enformasyon kavramında iki görünüm ayırd edilmelidir. Birincisi, Enformasyon, bir sistemin organizasyonunun bir ölçüsüdür. Enformasyon'un matematiksel ifadesi, ters işaretle (+ yada —) belirtilen entropi ifadesiyle özdeştir. Entropi nasıl bir sistemin dezorganizasyonunun bir ifadesi ise, Enformasyon da o sistemin organizasyonunun ifadesidir. Bu anlamda, Enformasyon, bizzat bir süreç sisteminin içsel özelliğini meydana getirir ve bundan ötürü buna yapısal Enformasyon da denebilir. Fakat, bu, iki süreç arasındaki karşılıklı ilişkiyle ilgili olan rölatif Enformas'yondan ayırd edilmelidir. Farklı durumlardaki A ve B süreçlerini ele alalım. Eğer A'nın her safhasına B'nin belirli bir safhası tekâbül ediyorsa, ve B'nin safhaları arasındaki ilişkiler A'nın safhaları arasındaki ilişkilerle eşbiçimliyse (isomorphous) (bak. Eşbiçimlilik), bu takdirde, B sürecinin, A süreci hakkında enformasyon taşıdığını söyliyebiliriz. Enformasyon teorisi, genellikle rölatif Enformasyon'la ilgilidir. Bu teorinin bakış açısından, bizim beynimiz, dış dünyadan gelen Enformasyon'u algılıyan, depolıyan ve süreçleştiren son derece karmaşık bir sibernetik sistemi temsil eder. Beynin dış dünyayı yansıtma ve algılama yeteneği, Enformasyon'un iletilmesi ve süreçlendirilmesine ilişkin süreçlerin gelişmesinde bir halka görünümündedir. Bunun içindir ki, modern Enformasyon teorisinde, bütün maddenin âdeta bir algılama, yani yansıma niteliğine sahip bulunduğu yolunda Lenin tarafından ortaya atılan tezin bir somutlaşmasını görmekteyiz.

ENGELS, FRIEDRICH (1820-1895), marksist doktrini, bilimsel sosyalizm teorisini, diyalektik materyalizm teorisini Marx'la birlikte yaratan proletarya önderi. Barmen (Almanya) kentinde dünyaya geldi. Gençlik yıllarından başlıyarak, mevcut sosyal ilişkileri dönüşüme uğratmak yolunda yürütülen mücadelede yer aldı. 1841 sonbaharında, Berlin'de askerlik görevine başladı, boş zamanlarında üniversitede okutulan dersleri izledi. Daha sonra sol-Hegel'ciler katıldı. İşte bu sıralardadır ki, Engels, Schelling'in reaksiyonermistik görüşlerinin parlak ve derin bir eleştirisini yaptı (*Schelling und die Offenbarung*, 1842, vs.) Hegel'i muhafazakâr sonuçlamalarından ve idealist diyalektiğindeki çelişkilerden ötürü eleştirmesi de bu zamana rastlar. Babasının isteğine uyarak, ticaret öğrenimi için gittiği İngiltere'de, Engels'in görüşleri köklü bir dönüşüme uğradı. Engels, İngiltere'de, yani o zamanın en gelişmiş kapitalist ülkesinde, işçi sınıfının yaşayışı ile ilgi kurdu. Buysa, proletaryanın dayanılmaz ekonomik şartlarının ve haklardan yoksunluğunun nedenleri üzerinde derinliğine düşünmesine yol açtı. Bu vesileyledir ki, Engels, kapitalistlerin kendi rızalarıyle iktidarı bırakmaları tarzındaki Şartist hareketin ideolojisinde ve ütopyacı fikirlerde açığa çıkan hataları incelemeye girişti. Bu incelemelerin sonucu, Marx'ın ekonomi politik kategorilerine parlak bir katkı dediği *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1844) ile *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (1845) adlı eserleri oldu. Engels bu eserlerde proletaryanın büyük geleceğini, proletaryanın yüklendiği tarihsel görevi gösterdi. Proletaryanın sadece acıçeken bir sınıf değil, fakat kurtuluşu için mücadele eden bir sınıf olduğunu da ilk olarak ortaya koyan Engels'tir. İngiltere'de sosyalist olan Engels, kısa bir zaman sonra İngiltere'yi terketti. 1844'de Paris'te Marx'la tanıştı. Bu tanışma proletaryanın kapitalizmin kö-

leliğinden kurtulması yolunda ortak fikirlere ve birlikte mücadeleye dayanan derin arkadaşlıklarının başlangıcını işaret eder. 1844-46 yıllarında Marx'la Engels birlikte *Kutsal Aile*'yi ve *Alman İdeolojisi*'ni kaleme aldılar. Bu eserlerin amacı, Hegel, Feuerbach ve diğerlerinin o zamanki egemen felsefi görüşlerine yeni bir eleştirel yaklaşımdı. Marx'la Engels diyalektik ve tarihsel materyalizmin temellerini işlediler. Keza, daha sonra, proletaryanın devrimci partisi durumuna gelen Komünist Lig'in fiili organizasyonu yolunda yoğun biçimde çalıştılar. Engels 1847'de, Lig'in program taslağını —*Komünizmin İlkeleri*— kaleme aldı. Marx ve Engels bu taslağa dayanarak, birlikte *Komünist Partisi Manifestosu*'nu yazdılar, böylece de, marksizmin bütünsel öğretisini ve işçi sınıfının bilimsel ideolojisinin doğuşunu ilân ettiler. Engels'in gazetecilik faaliyeti, demokratik güçlerin pekişmesi ve proletarya mücadelesi teorisinin yayılmasında büyük bir rol oynadı. Engels 1848-49 olayları sırasında, Almanya'daki devrimci güçlerden yana yaylım ateşine daşladı. Devrimin yenilgiye uğramasından sonra Almanya'yı terketti. Bundan sonraki yıllarda yurt dışında yaşadı. *Almanya'da Köylü Savaşları* ve *Almanya'da devrim ve karşı-devrim* adlı eserlerinde Alman devriminin tecrübelerini genelleştirmiştir. Bu eserler proletaryanın müttefiki olarak köylünün rolünü ve burjuvazinin hilekârlığını ortaya koyar. Marx'ın yerleştiği İngiltere'ye geçtikten sonra Engels, Birinci Enternasyonal'in yaratılması ve küçük-burjuva oportünist ve anarşist fikirlere karşı mücadelede işçi hareketine aktif olarak katıldı. Daha sonraki kırk yıl, Engels, *Kapital* üstüne çalışan Marx'a her yönden yardımcı oldu. Engels arkadaşının ölümünden sonra bu eserin ikinci ve üçüncü ciltlerini düzenledi. Bu düzenleme işi için de büyük bir araştırma yapmıştır. Marx *Kapital* üstüne çalışmalarını sürdürürken, Engels de diyalektik ve tarihsel materyalizmin gelişmesi yolunda yoğun çalışmalarına devam etti. Engels'in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, Anti-Dühring, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserleri marksist felsefenin özünü ve değerini ortaya koyan klasik örneklerdir. Engels diyalektik materyalizm fikirlerini tabiat bilimlerine uygulayarak, özel likle büyük bir hizmette bulunmuştur (bak. *Tabiatın Diyalektiği, Ludwig Feuerbach ve Klâsik Alman Felsefesinin sonu, Anti-Dühring)*. Engels, 20. yüzyılın bilimsel birçok keşiflerini önceden görmüştür. (Örneğin, madde ve hareketin ayrılmazlığı nosyonu ve bunun sonucu olarak zaman ve mekânın birliği öğretisi; maddenin biçimlerinin bitmez tükenmezliği ve atomların karmaşık yapısı; Evren'in «ısısal sona erişi» teorisinin eleştirisi, inorganik tabiatın gelişmesinin belirli bir evresinde, maddenin hareketinin bir biçimi olarak tezahür eden hayat (canlı varlıklar; v.s.). Engels'in çok cepheliliği, maddenin hareketinin objektif biçimleri arasındaki farklılıkları temel alarak, bilimlerin sınıflandırılmasında uyumlu bir sistem meydana getirilmesini mümkün kılmıştır. Buradan yola çıkan Engels, felsefeye, bilimlerin bilimi gibi, hiç de uygun düşmiyen bir rolün verilmesini kesinlikle reddetmiş, ve felsefenin metodolojik değeri üzerinde ısrarla durmuştur. Engels felsefeye, geçmişin sayısız okul ve sistemleri arasında bir yönelim imkânı sağlamış, felsefenin temel problemini formüle etmiş ve felsefenin sınıf karakterini ortaya çıkarmıştır. Bilgi teorisinin gelişmesi ve agnostisizm eleştirisi son derece büyük bir önemi taşır. Diyalektik mantığın birçok problemlerini ortaya koymuş ve işlemiştir. Tarihsel materyalizmin temel problemlerini özleştirerek, tarihin materyalist anlayışının vülger kavramlarının eleştirisine büyük dikkat göstermiştir. Engels şunu ispatlamıştır ki, halkın içinde yaşa-

dığı şartların belirleyici (decisive) rolü hiç de tarihte fikirlerin yada bireylerin rolünü geçersizleştirmez. Engels ekonomik temel ve ideolojik üstyapı arasındaki bağlılık ve karşılıklı ilişki, v.s. hakkındaki mekanist görüşlere karşı mücadele etmiştir. Engels Rusya'daki devrimci harekete büyük bir ilgi göstermiş, yaklaşan Rus devrimini önceden haber vermiş ve ona büyük umutlar bağlamıştır. Hayatının sonlarına doğru Avrupa siyasi hayatına katılmış, Marx'la birlikte işçi sınıfının bir önderi olarak kabul edilmiştir.

ENSTRÜMANTALİZM, bak. *Aletçilik.*

ENTELEKT, bak. *Akıl ve Algıgücü.*

ENTELEKTÜALİZM, algıgücüyle *(intellect)* bilme'yi ön plâna koyan ve onu duyumsal bilgi ve pratikten metafizik biçimde, ayıran idealist bir felsefî doktrin, Entelektüalizm ile rasyonalizm arasında yakınlık vardır. Antik Çağ felsefesinde Entelektüalizm, duyumsal bilgi'nin hakikatini inkâr ediyor, ve sadece zihinsel *(intellectual)* bilgiyi gerçek bilgi olarak kabul ediyordu. (bak. Elea'lılar; Platon'cular). Modern felsefede Entelektüalizm, sansüalizmin tekyanlığına karşı çıkar, ve Descartes ile kartezyenler tarafından bir ölçüde de Spinoza'cılık tarafından temsil edilir. Günümüzde, agnostisizm'in katılmasından da güç alan Entelektüalizm, mantıksal-pozitivizm tarafından savunulmaktadır.

ENTELEKYA, Aristoteles felsefesinde ve iskolastisizm'de amacın gerçekleşmesi (bak. Teoloji) yada imkânlılığın fiiliyat haline gelmesinin aktif ilkesi. Biyolojik fenomenlerin idealistçe açıklanması, Entelekya nosyonuna dayanır.

ENTERNASYONALİZM, bak. *Proletarya Enternasyonalizmi.*

ENTROJEKSİYON, (Lat. *intro* —içeriye, *jacere*— doğru atmak), Avenarius tarafından ortaya atılmış bir kavram. Avenarius'a göre Entrojeksiyon, bireysel bilinçte algılanan imajın ve de süjenin düşüncelerinde idealin elverişsiz bir enkorporasyonudur. Entrojeksiyon'a karşı, Avenarius, ben ile çevre arasındaki prensipiel koordinasyon teorisini koyar (bak. Prensipiel Koordinasyon). Diyalektik materyalizm, antropolojik materyalizm'in aksine, Entrojeksiyon görüşüne itibar etmez; çünkü, diyalektik materyalizm, epistemoloji'de bireyi izole olarak ele alan görüşü bertaraf eder. Entrojeksiyon'un özü, Lenin tarafından kıyasıya eleştirilmiştir (bak. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm).*

ENTROPİ, R. Clausius tarafından bilime getirilen, klasik fizik temel kavramlarından biri, Makroskopik bakışaçısından Entropi, enerjinin değişebilirliğini ifade eder: bu sistem'de Entropi ne kadar büyük olursa, değişen enerji de o kadar az olur. Fiziğin temel kanunlarından birini, Entropi'nin değişme yönünü belirliyen termodinamik'in ikinci ilkesini formülleştirmemizi sağlayan şey, Entropi nosyonudur. Kapalı bir sistemde Entropi azalmaz. Maksimum Entropi'nin elde edilmesi, bir denge halinde ifade edilir; şöyle ki, burada, enerjinin değişebilirliği imkânsızdır artık, bütün enerji ısı haline gelir ve ısısal bir denge hali teessüs eder. Termodinamik'in ikinci ilkesinin yaratıcıları R. Clausius ve W. Thomson, bu ilkeyi evrenin tümüne uygulayarak yanlış bir sonuçlamaya varmışlardır. Bu yanlış sonuçlama, Evren'in «ısısal sona erişi»nin kaçınılmazlığı görüşüdür. Daha sonraları fizikte meydana gelen gelişmeler Entropi'nin muhtevasını derinleştirmiş ve istatistiksel mahiyetini ortaya çıkarmıştır. İstatistiksel fizik terimleri içinde Entropi, bir sistemdeki bir halin olasılığını ifade eder ve Entropi'nin artması, daha az olasılı hallerden da-

ha çok olasılı olan hallere geçiş anlamına gelir. Entropi'nin artması mutlak değildir, sürecin en olasılı gelişmesini ifade eder sadece. Çok sayıda parçacıklardan meydana gelen makroskopik sistemlerde Entropi'nin artması kaçınılmazdır; fakat, mikroskopik sistemlerde (örneğin, Brown hareketin de), termodinamik'in ikinci ilkesi geçerliliğini yitirir. Entropi'nin istatistiksel açıklanışı, ikinci ilke'nin alanını makroskopik süreçlerle sınırlandırır; buysa, onun, sadece, parçacıkları az sayıda olan sistemlerde (mikrosistemler) değil, fakat parçacıkları sonsuz sayıda olan sistemlerde de (tüm Evrende) uygulanamıyacağını gösterir. Bu sistemler için, en çok olasılı durum anlamını kaybeder (sonsuzca büyük sistemlerde her durum aynı derecede olasılıdır), bundan ötürü, bir sistemin, az olasılı bir durumdan çok olasılı bir duruma geçişi kanunu da anlamını kaybeder. Modern bilim, ısısal dengenin kaçınılmazlığı ve Evren'in «ısısal sona eriş»i tarzındaki iddianın hiçbir temele dayanmadığını göstermiştir.

EPİFENOMEN, bilinci dünyanın maddî (yada düşünsel) muhtevasının pasif bir yansısı olarak tasvir etmek için kullanılan bir terim. Tabii bilimsel materyalizm'in bazı temsilcileri (A. Huxley, F. Le Dantec) ve idealist bazı filozoflar (E. Hartmann, F. Nietzsche, G. Santayana) tarafından kullanılmıştır.

EPİJENESİS, organların embriyonik gelişmeleriyle ilgili bir anlayış. Preformasyon'un (öncel-oluşum'un) aksine, Epijenesis, her türlü preformasyon'u (öncel-oluşum), başka bir deyişle, olgunlaşmış bir organizmanın gelişiminin daha önceden embriyonda belirlenebileceği görüşünü kesinlikle reddederek, organizmanın gelişmesini ancak yeni bir oluşum (formation) olarak kabul eder.

EPİKTETOS, (İ.S. 50-138), Roma stoasının bir temsilcisi. Epiktetos'un öğretisi, tilmizi Arianus Flavius tarafından kaleme alınmıştır. Epiktetos'un *Sohbetler* adlı eseri ve diğer eserleri günümüze kadar gelmiştir. Epiktetos'un öğretisi, fizik, mantık ve etik bölümlerine ayrılır. Epiktetos'un öğretisindeki bütün *pathos*, onun etik'inde, özellikle de içsel özgürlüğü vaaz edişinde yatar. Epiktetos şunu ispatlamaya çalışır: efendi kendi tutkularının kölesi olabilir, köleyse kendi iç manevî bağımsızlığıyla özgürdür, fakat bu özgürlük dünyayı değiştirmeye kalkmakla elde edilemez; insanı mutlu kılan, şeylerin kendisi değil, insanın bu şeyler hakkındaki nosyonudur; iyi ve kötü şeylerin kendi içinde değil, şeyler karşısında bizim takındığımız tavırdadır. Dolayısıyle, mutlu, olmak irade işidir. Epiktetos'un felsefesi, kölelik sistemine karşı, ezilenlerin pasif bir protestosunu ifade eder. Bu felsefe Hıristiyanlığı etkilemiştir. Epiktetos'un felsefesi Rusya'da da Tolsoy'cular tarafından vaaz edilmiştir.

EPİKUROS, (İ.Ö. 341-270), eski Yunanlı materyalist filozof ve Helen çağı ateistlerinden. Epikuros iç hareketin kaynağı olan maddenin öncesizliğini kabulden yola çıkmış, tanrıların dünya işlerine karıştıkları inancını red etmiştir. Epikuros, bazı değişikliklerle, Leukippos ve Demokritos atomizmini canlandırmıştır. Boşlukta eşit bir hızla hareket eden atomlar arasındaki çarpışma olanağını açıklamak için, atomların kendi yörüngelerinden kendiliklerinden (iç şartlanmayla) «saptıkları» fikrini ileri sürer. Bu görüş, Demokritos'un mekanist determinizmiyle kıyaslanırsa, ona oranla bir adım ileri olmak üzere, zorunluluk ve değişme arasındaki karşılıklı ilişki fikrinin daha derin bir temelini oluşturur. Epikuros, bilgi teorisi'nde bir sansüalisttir. Epikuros'a göre, duyumlar kendiliklerinden hakikidirler, çünkü objektif reali-

teden gelmişlerdir; yanılgılarsa duyumların yorumlanmasından doğar. Epikuros duyumların kaynağını, safdil materyalist bir tarzda açıklar: duyu organlarına işliyerek şeylerin imajlarını meydana getirmek üzere, cisimlerin yüzeylerinden sürekli olarak, anlık parçacık akımları yayılır. Bilgi'nin amacı, insanı bilgisizlik ve boş inançlardan, tanrı ve ölüm korkusundan kurtarmaktır ve bu olmadan mutlu olmaya imkân yoktur. Epikuros ruhun verdiği neşeyi yüceltir; buysa, ıstıraptan kaçarak sakin ve neşeli bir ruh haline ulaşma tarzındaki bireysel ideale dayanır. İnsan için en akla uygun hal, aktivite değil, tam sükûnet, yani ataraksiya'dır. Epikuros'un materyalist doktrini, idealist felsefede örneğin Hegel'de) çarpıtılmıştır.

EPİSTEMOLOJİ, İngiliz-Amerikan burjuva felsefelerinde, ve daha seyrek olarak da Fransız ve bazı Alman burjuva felsefelerinde kullanılan bir terim. Bu terimin ortaya konuşu, felsefeyi epestemoloji ve ontoloji bölümlerine ayıran İskoçya'lı filozof J. F. Ferrier'e atfedilir. Epistemoloji bilgi teorisi demektir; felsefe teorisi'nin önemli bir bölümüdür; insanın realiteyi bilme yeteneğinin, bilme'nin kaynakları, formları ve metodlarının, hakikatin ve hakikate varma yollarının doktrinidir. Felsefenin temel problemine yaklaşım, Epistemoloji'de hareket noktasını teşkil eder. Materyalist Epistemoloji dünyanın objektifliğini ve bilinebilirliğini kabul eder. Marksizm-öncesi mater yalizm temaşacılıktan kurtulamamış; bilgi'nin gelişmesinde sosyo-üretim faaliyetinin belirleyici rolünü anlıyamamış, bilme'ye metafizik açıdan bakmıştır. İdealist Epistemoloji, ya bilgiyi idenin bir yansısı olarak mistik bir tarzda ele alır (bak. İdealizm, Objektif); yada bir «duyumlar karmaşası» telâkki ettiği objelerin dünyayı algılama süreci içinde yaratıldıklarını ileri sürer (bak. İdealizm, Sübjektif), yada dünyanın bilinebilirliliğini inkâr eder (bak. Angostisizm). Marksist felsefe, gerçek bilimsel bir felsefe ortaya koymuştur. Tabiatın, toplumun ve düşüncenin gelişmesini yöneten en genel kanunların kökenine inen materyalist diyalektik, biricik bilimsel bilgi teorisi'ni oluşturur. Materyalist diyalektik «bugün, bilgi teorisi adını alan şeyi, yada Epistemoloji'yi içerir; Epistemoloji, bilgi'nin kökenini ve gelişmesini, bilgi-olmıyandan bilgiye geçişi inceleyerek ve genelleştirerek, konusuna tarihi bir açıdan bakmalıdır». (Lenin, *Toplu Eserleri*, Cilt 21, s. 54), (Ayrıca bak. Bilme; Teori ve Pratik; Yansıma Teorisi).

ERIGENA, JOHANNES SKOTUS, (815-877), İrlanda doğumlu ve eski eğitimden gelen bir filozof; Fransa'da yaşamıştır. Erigena, *De Divisione naturae* adlı eserinde özünü ortaya koyduğu doktrinini Yeni-Platon'culuk temeli üzerinde meydana getirmiştir. Erigena, varlığı şu dört mahiyete ayırır: 1) yaratılmamış-olan fakat yaratan, her şeyin kaynağı olan Tanrı; o Tanrı ki suretsiz ve ifade edilemez'dir ve ancak şeylerin varoluşuyla bilinir, 2) hem yaratılmış olan hem de yaratan, ilk neden olarak varolan tanrısal ideler; ideal dünya, Tanrı tarafından ve bizzat Tanrıdan yaratılmıştır, ebedi olarak var olur, 3) yaratılmış olan fakat yaratan-olmıyan, farklı şeylerin çeşitliliğinde tek bir düşünsel dünyanın tezahürü olan, duyumlar tarafından algılanan tanrısal dünya, 4) yaratılmamış-olan ve yaratan-olmıyan, her şeyin nihayeti olarak algılanan Tanrı. Erigena şeylerin tümünün yaratılışını insanın Tanrı'dan uzaklaşmasına, ilk günaha bağlar. Fakat ilk günahı pişmanlık izler ve her şey yeniden Tanrı'ya döner. Erigena'nın sisteminin özü panteizm'dir.

ERİSTİK, Antik Çağ Yunan sofistleri tarafından geliştirilmiş olan konuşma sanatı. Hakikati bulmanın aracı olarak doğmuş olan Eristik, daha sonraları iki

kola ayrılmıştır: *diyalektik* ve *safsata*. Eristik Sokrates tarafından geliştirilmiştir. Eristik'i hakikati bulmanın bir aracı olarak değil, aleni bir tartışmada galebe çalma aracı olarak ele alan Sokrates, Eristik'i, bir iddianın hem doğrulanması, hem de çürütülmesi aracı düzeyine indirmiştir. Aristoteles, bundan ötürü, Eristik ve safsata arasında hiçbir fark görmez.

ESİN, özellikle, yaratıcı faaliyetin çeşitli formlarına sevkeden durum. Esin'i karakterize eden şey, bireyin bütün zihinsel enerjisini, yaratmakta olduğu şey üzerine tam olarak konsantre etmesi, ve çalışmayı müstesna bir biçimde verilmleştiren heyecan yükselmesidir. Esin'i «tanrısal bir çılgınlık», bir mistik sezgi ve vahiy olarak gören (Platon, Schelling, Hartmanın, Freud, H. Read ve diğerleri) idealist Esin kavramının tersine, materyalizm, Esin'in tabiatüstü bir karakter taşıdığını reddeder, ve ona, bireysel ve sosyal yaratma eğilimleri, ve de çalışma sürecinin kendisi tarafından belirlenen bir zihinsel fenomen olarak bakar.

ESİNLENMECİLİK, bilginin misitik-dinsel karakterinin idealist bir teorisi, ki bu teoriye göre, hakikat rasyonel mantıksal yoldan, çıkarsamalı olarak (discursively) değil, fakat apansız, hiçbir bağıntı olmaksızın, sadece esin yoluyla kendisini açığa vurur, yani esin yoluyla doğan bir fikir gökten tanrısal bir ima biçiminde kavranır. Saf biçimiyle Esinlenmecilik, nadiren, ve başlıcalıkla teolojik doktrinlerde bulunur, fakat aktüel olarak bu ilke, bütün irrasyonal felsefe tarafından paylaşılmaktadır.

ESİR, mekânı dolduran varsayımsal (ipotetik) bir maddi ortam *(medium)*. Esir kavramı, onu bir çeşit «ilk madde» olarak ele alan ve mekânla özdeşleştiren antik filozoflarda da geçer. Klâsik fizikte Esir. Newton'un mutlak mekânını dolduran homojen ve mekanik bakımdan esnek bir ortam *(medium)* olarak anlaşılır. Deneysel araştırmalar tarafından çürütülmüş olan bu metafizik kavram, rölativite teorisinden de kovulmuştur. Modern fizikte Esir kavramının yerini, mekanik bir ortama *(medium)* indirgenmeyen bir maddi alan kavramı almıştır. Alan teorisi, Esir varsayımının yani mutlak bir boşluğun imkânsızlığı fikrinin ve maddenin mekândan ayrılmazlığı fikrinin rasyonel çekirdeklerini muhafaza eder.

ESKATOLOJİ, dünyanın ve insanlığın kaderi, dünyanın sonu ve kıyamet hakkında ileri sürülen dinsel bir doktrin. Eskatoloji, eski nosyonlara dayanır: tabiatta gizli aktif güçler vardır; hayır ve şer mücadele halindedir; ölümden sonra, öbür dünyada günahkârlar cezalanacak, doğru insanlarsa mükâfatlandırılacaktır. Eskatolojik fikirler gelişmiş biçimleriyle Hıristiyanlık'ta (Kıyamet) ve Musevilik'te görülür. Sınıf çatışmaları eskatolojik eğilimlerin doğmasına yol açar; bundan ötürüdür ki, bu fikirler. İ. S. 1. yüzyılda Yahudiye'de, 15. ve 16. yüzyıllarda Almanya'da, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de, 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın başında Rusya'da görüldüğü gibi, sosyal ve politik bunalımların meydana geldiği sıralarda yaygınlaşmıştır. Günümüzde de, Kilise adamları Eskatoloji'den yararlan maktadırlar. Çağdaş ilâhiyatçılar Eskotoloji'nin pozisyonunu sağlamlaştırmak için, idealist tarzda ele alınan tabiat bilimleri verilerini kullanırlar.

ESTETİK, dünyanın insan tarafından estetik biçiminde temsilini yöneten kanunların bilimi; sanatın sosyal-dönüştürücü rolünün ve gelişmesinin kanunları ve özü bu temsilin özel bir formudur. Estetik, yaklaşık olarak 2500 yıl önce, Babil, Mısır, Hindistan ve Çin'deki köleci toplum döneminde doğdu. Eski Yunan'da Herakleitos, De-

mokritos, Sokrates, Platon, Aristoteles'in eserlerinde; eski Roma'da Lukretius, Horatius'un eserlerinde geliştirildi. Rönesans düşünürleri (F. Petrarch, L. B. Alberti, Leonardo da Vinci, A. Dürer. J. Bruno M. Montaigne ve diğerleri), Batı'da Orta Çağ'ın tanrısal güzellik» mistik doktrinleri'ne (St. Augustinus, Aquino'lu Thomas) karşı yürütülen mücadelede, hümanist, gerçekçi akımları geliştirmişlerdir. Aydınlanma çağı teorisyenleri (Burke, Hogarth, Diderot, Rousseau, Winckelman, Lessing, Herder, v.s.) ile onların geleneğini sürdüren Schiller ve Goethe sanatlarla gerçek hayat arasında bir bağın bulunduğunu kabul ettiler ve gerici aristokratik Estetik fikirleri bu yoldan yenilgiye uğratmağa çalıştılar. Kant, Schelling ve Hegel —18. yüz yıl'ın sonunda ve 19. yüzyıl'ın başında Alman felsefesi'nin klasikleri— bazı estetik problemleri diyalektik tarzda ele almaya çalışmış olmakla birlikte, ortaya koydukları teoriler esasta çelişkili olarak kalıyordu. Belinski, Herzen, Çerniçevski ve Dobrolyubov, Estetik'in birçok problemlerinde çelişkilerin üstesinden geldiler. Realist sanatın kanunları, ideolojik yönelim ve halka yakınlaşma konusunda olduğu kadar, «saf sanat» teorisi'ne karşı mücadele konusunda da etkisini gösteren devrimci demokratik Estetik, eleştirici realizm'in sanat metodu'nun teorik temeli olarak hizmet görmüştür. Demek oluyor ki, Estetik'in bütün tarihi, sosyal gelişmenin her safhasında, ilerici sınıflarla gerici sınıflar arasındaki mücadeleyi yansıtması itibariyle, materyalizm ve idealizm arasındaki çatışmadan başka bir şey değildir. İdealistler estetiksel fenomeni zihinden doğan bir şey olarak görürler, materyalistler ise estetik estetiksel fenomenin objektif temelini tabiat'ta ve insan hayatında ararlar. Marksizm-öncesi materyalizm, temaşacı bir materyalizm olduğu için bilimsel bir Estetik meydana getiremezdi. Marksizm'in doğuşu ve tarihsel gelişme kanunlarının materyalist açıdan ele alınışıyladır ki, diyalektik materyalist epistemoloji, estetik faaliyetlere nüfuz etti. Buysa, gerek Estetik'in başlıca problemlerinin çeşitli yönlerden işlenmesinde, gerekse onun tahrifine karşı yürütülen mücadelede teorik temeli teşkil etti. Marksist estetiğin esas konusunu ve görevlerini belirliyen şey, Estetik'in amacıdır; insanın dünya'yı estetiksel biçimde temsil etmesidir. Estetiğin spesifik süjesi birbirinden ayrılmaz olan şu üç görünümden ibarettir: 1) objektif realitede estetik görünüm, 2) sübjektif estetik görünüm (estetik bilinç), 3) sanatlar. Estetik bütün bu görünümlerin özünü, kanuniyetlerini ve somut tezahürlerini onların diyalektik birliği içinde inceler. Marksist Estetik, idealist ve vülger materyalist teorilerin aksine, dünyanın estetik temsilinin objektif temelini, insanın pratik ve amaçlı yaratıcı faaliyetinde görür. Tabiatı ve toplumu dönüşüme uğratma amacını güden insanın sosyal tabiatı ve yaratıcı gücü, bu faaliyet içinde uyumlu, kavranır ve hür olarak gelişir. Estetik başlıca kategoriler yani güzel ve çirkin, yüce ve bayağı, trajik ve komik, kahramanca ve adice, sosyal varlığın her alanında ve insan hayatında (insanın üretici ve sosyo-politik faaliyetinde, tabiata karşı tavrında, kültür'de ve günlük yaşayış'da) dünyanın estetik tarzda anlaşılmasının özel tezahürleri olarak görünür. Marksist estetik, dünyayı estetik tarzda temsil etmenin, yani estetik duyguların, estetik zevklerin, değerlendirmelerin, deneylerin, fikirlerin ve ideallerin sübjektif görünümünü, objektif estetik süreçler ve ilişkilerin cisimleşmesinin ve yansımasının özel formları olarak kabul eder. Estetik, insanların estetik duygularının çeşitli yanlarını, yani insanın kendi yaratıcılığının ürünlerinden aldığı estetik tadı, yüce gayeler için halkın özgürlüğü ve

mutluluğu uğruna mücadelede bulduğu hoşnutluğu, insanı etkileyen şartların çirkin ve kaba yanlarının ona verdiği tiksintiyi inceler. Marksist Estetik, estetik eğitimin, estetik zevk ve duyguların iyice yerleşmesinin teorik temelidir. Sanatlar, artistik yaratış, Estetik'in ve onun temel görünümünün bir parçasıdır; marksist estetik, sanatı, güzellik kanunlarına, sanat bilincine ve ifade kanunlarına uygun yaratıcı faaliyetin bütünlüğü olarak görür; ve onu, dünyayı temsil etmenin spesifik bir formu olarak ele alır. Estetik, sanatların özünü ve kanunlarını tahlil ederken, teorik ve tarihsel mahiyetteki özel sanat bilimleri ile sıkı bir bağ kurar. Fakat Estetik felsefi bir bilimdir. Sanatları inceleyen, yalnız sanatı ele alan bilimlerden farklı olarak, Estetik, insanın realite karşısındaki estetik tavrının (sanat dahil) genel ilkelerini inceler. Felsefe gibi, Estetik de ideolojik bir bilimdir ve sanatların sosyal varlıkla, insan hayatıyla ilişkileri problemini estetik bilinçle çözmeyi kendisi için başlıca görev sayar. Marksist-Leninist Estetik bu problemin çözümüne ilişkin materyalist metod tarafından yönlendirilir; o, sanatların tabiatının çeşitli görünümlerini olduğu kadar artistik yaratış süreçlerini de bilimsel olarak açığa vurur: sanatların kökeni; sanatların özü ve sosyal bilincin diğer biçimleriyle olan ilişkisi; sanatların taraflılığı ve onların halkla olan yakınlığı; sanatların tarihsel kanunları; artistik imajın özellikleri; sanatta biçim ve içerik arasındaki karışıklı ilişki; artistik metod ve stil; sosyalist realizmin temel ilkeleri, komünizmin kuruluşunda bu ilkelerin sosyo-dönüştürücü rolü, vs. Marksist-Leninist Estetik'in başta gelen görevleri şu andaki estetik süreçlerin derin bilimsel bir analizi ve genelleştirilmesi ve de komünist toplumun insanının uyumlu bir biçimde, tam olarak gelişmesi çetin probleminin aktif çözümüdür.

ESTETİK ZEVK, güzelle çirkin'i seçebilme, değerlendirme yeteneği, insan bu yeteneği, toplumun yaşayışına katılmakla elde eder. İyi bir Estetik Zevk, gerçekten güzel olan bir şeyden haz duyma melekesini; insanın günlük hayatta, davranışta ve sanatta güzel'i yaratma duygusunu gösterir.

ESTETİKSEL VE ETİKSEL, insanla realite arasındaki ilişkinin spesifik görünümleri. Etiksel, iyi ve kötü, haklı ve haksız, vazife, şeref, vs. gibi ahlâki değerlendirmeleri, insanın yada insan gruplarının aksiyonlarını, ve bunların etkilerini ifade eder. Estetik ise, bireyin uyumlu gelişmesini, güzelliği özgürce yaratışını, asil ve kahramanca olanı gerçekleştirmesini, çirkin ve bayağıya karşı mücadelesini ilerleten, yada köstekliyen objektif sosyal ilişkilerin (tabiat kuvvetlerinin asimilasyonu dahil) bu görünümlerinin duyumsal bir tecessümüdür. Estetiksel, keza, sübjektif görünümleri -insanın kendi yetenek ve güçlerinin özgürce serpilmesinden, sosyal ve özel hayatın her alanında yaratıcı faaliyetin (çalışma, sosyal ilişkiler, günlük yaşayış, kültür) duyduğu, zevki de içerir ürünlerinin güzelliğinden duyduğu zevki de içerir. Sanatlar Estetiğinen dolgun ve en genelleşmiş ifadesidirler. Sanatlar, sosyal iş bölümünden ötürü, pratik faaliyet alanından ayrılır ve artistik yaratışın spesifik alanı az yada çok bağımsızlık kazanır. Estetiksel ve Etiksel'in birliği, hayatta ve sanatlarda kendisini gösteren objektif bir kanundur. Belindeki dediği gibi, güzellik ve ahlâklılık ikiz artistirler. Bir sanat eseri gerçekten artistik ise, aynı zamanda ahlâkidir de. Estetiksel ve Etiksel'in birliği sosyalist gerçekçiliğin en önemli ilkelerinden biridir. Halkın yaşayışını, onun yücelik ve güzelliğini yansıtan artistik imajlar saygı, sevgi ve içten hayranlık uyandırır. Hayattaki gerçek kahraman tipleri okuyucu ve

imajlar ise, çirkin ve bayağıyı algıladığımız zaman hissettiğimiz iğrenme ve nefret duygularıyle karakter baskımından sıkıca bağlı bulunan moral mahkumiyet ve tiksinme dulguları uyandırır. Bundan ötürü, Estetiksel ile Etiksel'in birliği, sanatın sosyal hayattaki eğitici ve ideolojik bakımdan dönüştürücü rolünün temelidir.

EŞBİÇİMLİLİK, yapıları eşit ve benzer olan objeler arasındaki ilişkiyi ifade eden bir terim. Elemanları ve fonksiyonları birbirine uyan cisimlere eşbiçimli cisimler adı verilir. Eşbiçimlilik, genellikle, karşılaştırılan objeler arasındaki ilişkilerden yada özelliklerden sadece birini gösterir. Tam Esbiçimlilik, ancak soyut iki obje arasında, örneğin geometrik bir şekil ile bu şeklin matematik formülünün analitik ifadesi arasında mümkündür. Eşbiçimlilik, matematik'te matematiksel-mantık'ta, teorik fizik'te sibernetik'te ve öteki bilgi dallarında geniş biçimde kullanılır. Eşbiçimlilik kavramı ile, «model», «işaret» ve «imaj» (bak. Yansıma; İdeal) kavramları arasında yakınlık vardır.

EŞDEĞER, (özdeş değer), mantık'ta, ikisi de doğru, yada ikisi de yanlış olan iki önerme arasındaki ilişki. Bu ilişkinin sembolik ifadesi $\leftrightarrows$ $\equiv$ $\sim$ ile gösterilir. Örneğin «bu sayı 6 ile bölünebilir» önermesi ile «bu sayı 2 ve 3'ler bölünebilir» önermesi eşdeğerli önermelerdir ($A \equiv B$). Bu ilişki şöyle de ifade edilebilir: «bir sayı 2 ve 3 ile bölünebildiği takdirde, 6 ile bölünebilir.»

EŞİTLİK*, Toplum içindeki insanların özdeş şartlarını belirten fakat değişik tarihsel çağlarda ve değişik sınıflarda değişik muhtevalara bürünen bir kavram. Burjuvazinin eşitlik anlayışı vatandaşların kanun önünde eşitliğini kabul eder; fakat insanın insanı sömürmesi ve siyasi bakımdan eşitsizlik, emekçi kitlelerin sömürülmesi ve köleleştirilmesi olduğu gibi devam eder. Bundan dolayı, burjuvazinin eşitlik anlayışı, tamamen formel bir eşitlik anlayışıdır. Burjuvazinin feodal eşitsizliğe ve genellikle feodalizme karşı devrimci mücadelesi döneminde, ilerici bir rol oynamış olan Eşitlik sloganı, burjuvazinin zafere erişmesinden sonra, ezilmiş kitleleri aldatmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Küçük burjuvazinin Eşitlik'i savunan sözcüleri, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasını ve kolektif mülkiyet haline gelmesini hiçbir şekilde kabul etmezler. Onlara göre Eşitlik, sadece ve sadece mülkiyet eşitliğidir.**, mantık'ta, Eşitlik kavramı, özdeşlik kavramı ile eş anlamlıdır. Eşitlik, simetrik, geçişli ve yansıyıcı özellikler taşır. Eşitlik'in bu özel liklerinden ortaya çıkan ve herkesçe bilinen aksiyom şudur: her biri üçüncü bir niceliğe eşit olan iki nicelik birbirine eşittir.

EŞSESLİLİK, özdeşlik kanunu'na aykırı olarak, aynı bir kelimenin iki anlamının özdeş olarak kullanılmasından ileri gelen mantık hatası. Eşseslilik'in ortaya çıkmasının sebebi, eşsesliler'ın (söylenişte aynı sesi taşıyan, ama değişik anlamlara gelen kelimelerin) ve polislemi'nin varolmasıdır. Eşseslilik terimini, Sophistici *Elenchi* adlı tretesinde Aristoteles ortaya atmıştır.

EŞZAMANLILIK, ayrı mekânlarda meydana gelen olayların zaman bakımından çakışması. Dünyanın klasik tablosu (picture) mutlak bir zaman, yani, her mekânda aynı biçimde başlıyan ve mekân boyunca ardarda gelen tek bir zaman akışı kavramını içerir. Rölativite teorisi esir'e atfedilmiş olan mutlak harekete, dünyanın bilimsel tablosunda yer vermeyip, mutlak Eşzamanlılık kavramını reddeder. İki ayrı olayın zaman uğraklarının aynılaştırılması, ancak, olayları, belli bir çerçeve içinde incelediğimiz hallerde bir anlam taşır. Belli bir çerçeve içinde ele aldığı-

mız Eşzamanlı olaylar, diğer hallerde Eş zamanlı olmaktan çıkar.

ETİK, ahlâk bilimi. Etik normatif Etik'i ve ahlâk teorisi'ni içine alır. Bunlardan birincisi, iyi, kötü, faydalı, v.s. problemlerini inceler, ahlâki bir davranış kuralı ortaya koyar, neyin yapılması gerektiğini, hangi davranışın iyi olduğunu, neyin hayata anlam kazandırdığını gösterir. Ahlâk teorisi ise, ahlâk'ın özünü, kökenini ve gelişmesini, ahlâk standartlarını, bu standarların tarihsel karakteristiklerini belirliyen kanunları ele alır.Normatif Etik ile ahlâk teorisi birbirinden ayrılmaz. Son zamanlarda, etik ifadeleri, bu ifadelerin hakikatle olan ilişkisini, etik teoriler'in yapısını ve kökenini ele alan etik-ötesi, bilimlerin, metodları bakımından mantıksal-analiz'e yöneldikleri modern çağın bir ürünüdür. Etik, gerçeklikteki «pratik» ahlâk'la ve ahlakî davranışla aynı şey olarak görülmemelidir. Etik bir bilimdir, ahlâk ve ahlakî davranış doktrini'dir. Ahlâk, Etik'ten daha önce doğmuştur. Ahlâk, ilkel komün sistemi zamanında vardı. Etik ise köleci toplum döneminde ortaya çıkmıştır. Etik, o dönemde felsefi öğretinin bir unsuruydu, felsefî bir teoriydi. Etik'in ortaya çıkmasıyla birlikte, materyalist ve idealist ahlâk anlayışları arasındaki mücadelede ortaya çıkmıştır. Materyalistler, Etik alanında teolojik görüşlere karşı mücadele etmişlerdir. Ahlâk standartlarının «dünyasal» bir kökene ve kaynağa sahip olduğunu savunan materyalistler, hayatın anlamı konusundaki teolojik ve idealist yorumları eleştirmişlerdir. Eski çağlarda, realitenin etik tarzda açıklanmasına katkıda bulunanlar, Çarvakas (Hindistan), Yang Çu ve Lao tsu (Çin), Demokritos, Epikuros, Aristoteles (Yunan), v.s.'dir. Kapitalist sistem'in kök salmağa başladığı zamanlarda, etik fikirlerin gelişmesine hayli katkıda bulunulmuştur. O dönemde, devrimci burjuvazinin ideologları— Spinoza, Rousseau, Helvétius, Holbach, Diderot, Feuerbach— etik problemlerin tahliline büyük önem veriyorlardı. Kant ve Hegel gibi filozoflar ise, idealist ahlâk anlayışına bağlı kalmakla beraber, değerli bazı etik görüşler ortaya koymuşlardır. Rus devrimci demokratlar, özellikle de Belinski, Herzen, Dobrolyubov ile Çerniçevski, Etik'e önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ütopyacı sosyalistler (Fourier, Saint-Simon, Owen, vs.) gibi, bu düşünürler de, adaletli bir toplum düşüncesine eğilmişler, insanlar arasında yeni ahlâkî ilişkileri dile getirmişlerdir. Geçmişteki etik teorilerde değerli olan ne varsa hepsini özümleyen marksist Etik, Etik'in gelişmesinde yeni bir dönem açar. Marksizm öncesi'nin etik doktrinleri idealist idi. Marksizm-öncesi filozofları, yayılmasını öğütledikleri ahlâka erişmek için insanın bilinç düzeyinin yükseltilmesini, insanın aydınlatılmasını, yada hükümet biçiminin değişmesini yeterli sayıyorlardı. Marx ve Engels, ahlâkın bir ulusun ekonomik ve sosyal sistemi tarafından belirlendiğini, tarihsel bir ürün olduğunu göstermişlerdir. Marx ve Engels, öğretilerinde, mutluluğa, adalete ve hürlüğe giden hakiki yolu göstermişlerdir. Etik'in gelişmesinin bir sonraki evresi Lenin'in imzasını taşır. Marksist Etik'in zenginleşmesinde, G. Plehanov, P. Lafargue, A. Bebel, N. Krupskaya, A. Makarenko ve daha başkaları yardımcı olmuşlardır. Sosyalizm'in kurulması, gittikçe bağımsız bir bilim haline gelen Etik'in önüne yeni problemler getirmiştir. Sosyalizmi kuranların ahlâk ilkeleri, marksist Etik'in (bak. Ahlâk, Sosyalist) ileriye doğru gelişmesinde büyük önem taşır. Burjuva Etik'i, marksist Etik'ten farklı olarak, metafizik ve idealist teorilere dayanır. Yeni-Thomas'cılar ile varoluşçular, etik problemler üzerine ciltler doldurmaktadırlar. Yeni - pozitivistler ise etik problemleri bırakıp, gerilere, semantik mantık'a gitmektedirler. Kapitalist ülkelerde, başlıca Etik akımı, gerçek hayatı göz önüne almaksızın,

«mutlak» Etik değerlerin peşine düşmekte, hümanizm, adalet ve iyilik problemlerini soyut ve metafizik tarzda ele almaktadır. Bireyci vaazlar, kolektivizm'e karşı mücadele bu Etik'in özelliğidir. Bilimsel bir Etik'in imkânsızlığını ispata çalışan ahlâkî-rölativizm, Yeni-Thomas'cı ahlâk dogmatizminin yayılması ile birlikte gelişme gösterir.

ETİK, EVRİMSEL, etik'te, Spencer tarafından kurulan vülger, mekanist bir akım. 20. yüzyıl'da Evrimsel Etik taraflısı olanlar, J. Huxley, Waddington (İngiltere), Edwin Holt, Ralph Gerard (ABD), Teilhard de Chardin (Fransa), v.s.'dir. Evrimsel Etik'in ana ilkeleri şunlardır: insanın ahlâkî davranışı, tabii çevrenin bir fonksiyonu olmalıdır ve ona uymalıdır; biyolojik süreç (evrim) ahlâkın ölçütüdür; bu süreci ilerleten şey iyi'dir, ona aykırı olan şey ise kötü'dür. Ahlakî nosyonlar ve fikirler tabiat olguları içindeki oryantasyonu bakımından insan tarafından işlenir. Toplumun kendisi aynı türden organizmaların tabiî bir biçimde bir araya gelmesinin (natural association) en yüksek biçimidir. Bunun içindir ki Holt, hayvansal ile biyolojik'in insanda sosyal kısıtlamalardan kurtulması gerektiğini öne sürer. Diğer evrimciler (Huxley ve Chardin) böylesine açıkça anti-sosyal ve ahlâk-dışı fikirler vaazetmezler; onlar topluma ilişkin biyolojik yorumlarında daha ihtiyatlıdırlar. Evrimsel Etik, toplumu ve ahlakı, kendisini anti-sosyal, ve dolayısıyle de, reaksiyoner ve bilim-dışı kılan biyolojiyle sınırlandırır.

ETİK, ÖZERK VE ÖZERK-OLMAYAN, Özerk Etik, ahlâk kanununun temelinin, ahlâkî biçimde hareket eden süjenin bizzat kendisinde bulunduğu önermesinden kaynaklanır. Bu önermeye göre, insan kendi ahlâk kanununun yaratıcısıdır ve her türlü dış etkiden tamamiyle bağımsızdır. Özerk Etik, ahlâkı ahlâkî ödevin a prioriliğine, ahlâkın insanın özünde bulunduğu görüşüne dayandırır. Ahlâk'ın mutlak bağımsızlığı yani özerkliği iddiası, ahlâk ile belli bir tarihsel sistem yada sosyal ilişkiler arasında bir bağın varlığını inkâr demek olduğundan, bilimsel değildir. 18. yüzyıl Fransız materyalistlerine karşı çıkan Kant, ahlâk davranışının özerkliği ilkesini derinleştirdiği *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Özerk Etik görüşünü geliştirir. Özerk Etik'e karşı, Özerk-olmıyan Etik ise, Etik'i, süje'nin iradesinden bağımsız nedenlere dayandırır. Bu dış nedenler, devletin koyduğu kanunlar, dinsel buyruklardır; kişisel menfaatler yada başkasının iyiliğini isteme gibi eğilimlerdir. Bunun içindir ki, ahlâk ilkesini hayattan haz alma gerekliliğine dayandıran hazcılık, değerin faydalılık tarafından belirlendiği fikrine dayanan faydacılık ve diğer bazı sistemler. Özerk-olmıyan Etik'in çeşitlerini teşkil ederler. Özerk Etik ve Özerk-olmıyan Etik ayırımı bilimsel değildir; bu ayırım ahlâk'ın objektif sosyal kanunlar tarafından belirlendiğinin inkârına, iradenin özgürlüğü idealist ilkesine ve süje'nin toplumdaki aktif rolünün görmezlikten gelinmesine dayanır.

ETİKSEL RÖLATİVİZM, ahlâk standartları'nın konvansiyonel bir karakter taşıdığını; insan'ın, genel davranış ilkelerine uymakla yükümlü bulunmadığını, herhangi bir davranışın doğru bir ahlâkî izahını yapmanın imkânsızlığını ileri süren bir görüş. Etiksel Rölativizm, hiçbir mutlaklık unsuru taşımadığı düşünülen ahlâk standartları'nın itibarî mahiyetinin abartılmasıdır. Rölativizm, bilimsel etik yaratma imkânının inkârı anlamına gelir. Etiksel Rölativizm, Antik Çağ filozofları arasında, şüpheciler'in (bak. Pyrrhon ve diğerleri) doktrinlerinde temel bir yer tutuyordu. Bazı modern felsefî akımlarda, yani yeni-pozitivizm, varoluşçuluk ve pragmatizm'de de görülür. Ayer ile Carnap, bir ahlâk yargısının

doğru mu, yanlış mı olduğu sorusunun ortaya atılamayacağını düşünüyorlardı. Etiksel Rölativizm, ahlâkdışılık'ın mantıksal olarak meşrulaştırılması sonucuna varır.

ETİK, TEOLOJİK, teolojik sistemlere dayanan etik. Başlıca üç din'in, yani Hıristiyanlık, İslâmlık ve Buda'cılık'ın etik doktrinleri, Teolojik Etik akımları içinde en etkilileri olmuşlardır ve bugün de öyledirler. Teolojik Etik'te, ahlâk'ın kaynağı Tanrı'dır. Ahlâk açısından iyilik ve erdem Tanrı'da birleşir; kötülük ve sosyal ahlâksızlık ise «ilk günah»a bağlanır. Bir davranışın iyi yada kötü oluşu, bu davranışın, Tanrı iradesi yada Tanrı'nın «özü» ile uygunluk içinde bulunup bulunmamasına bağlıdır. Ahlâk'ın değerlendirilmesi Tanrı'ya aittir; yani, bir davranışın ahlâklığını değerlendiren biricik otorite O'dur. Bundan ötürü, Teolojik Etik'in güttüğü amaç anti-sosyal'dir; çünkü bu etik, toplumun ahlâk değerlendirmelerini ortaya koyma hakkını inkâr eder. Teolojik Etik'te, doğruların mükâfatlandırılması, günahkârların cezalandırılması doktrini büyük bir yer tutar ki, ilâhiyatçılar bunu, dünyanın sonu ile birleştirirler (bk. Eskatoloji). İyi ile adaletli'nin nihai zaferi, ya ölümden sonra hayat'a yada «Tanrı ülkesi»nin gelmesine bağlanır. Başka bir deyişle, tevekkül, alçak gönüllülük, kötüye karşı direnmeme erdem düzeyine yükseltilir. Teolojik Etik, sömürücü toplumun bir ahlâk mazereti halini alır.

ETİK-ÖTESİ, ahlaki yargıların mantıksal bakımdan tahlili problemlerini işliyen etik dalı. Bu terim, mantıksal pozitivistler tarafından ortaya atılmıştır. Etik-ötesi ile metafizik arasında bir benzetme yapan mantıksal-pozitivistler'e göre, Etik-ötesi, diğer bütün bilimlerin üstünde yer alan ve normatif ettik'ten önce gelen bir bilimdir. Etik yargıları incelemenin yanlışlığı elbette ileri sürülemez; ne var, ki, mantıksal-pozitivistler, yaptıkları bu incelemeden, bir şeyin iyi mi, kötü mü olduğu, yada insan davranışının sosyal şartlardan ileri gelip gelmediği tarzında sonuçlar çıkarmaya yanaşmazlar; Etik-ötesi'ni, «etik dili»nin mantıksal yapısının bilgisi olarak, etikteki yargıların ve terimlerin delâletlerinin bilgisi olarak görürler. Etik ötesi'nin bu tarzda anlaşılması, burjuva etikçilerin ileri sürdüğü tarafsızlık anlayışına, insan davranışlarına ilişkin «tarafsız» bir bilim yaratma iddiasına dayanır.

ETKİ, bak. *Nedensellik*

ETKİ KUANTUMU, $6.55X10^{-27}$ erg/saniye'ye eşit bir *h* evrensel sabitesi.Kuantum mekaniğinde, 1900'de Plancık tarafından keşfedilen temel bir nicelik. Etki Kuantum'una, küçük-ölçek fenomen ve büyük-ölçek fenomen arasındaki sınır olarak bakılır. Etki Kuantumu'nun nazara alınmadığı ve sıfır olarak kabul edildiği alan, makroskopik alandır. Bunun aksine olarak, mikroskopik olaylar alanında Etki Kuantumu, ilke bakımından, sıfıra indirgenemez. Etki Kuantumu'nun esas önemi mikroskopik parçacıkların kendilerine has, diyalektik olarak çelişkili ve karşılıklı olarak birbirini dışlıyan özellikleri arasında bağıntı kurmasıdır. Bu bağıntı Louis de Broglie denklemlerinde ifadesini bulur (ayrıca bak. Dalga - Parçacık İkiliği; Kesinsizlik İlkesi).

ETKİ, YAKIN VE UZAK, fiziksel objeler arasındaki karşılıklı etkinin genel karakteristiklerini belirtmek için kullanılan karşıt kavramlar. Yakın Etki kavramı, bir obje üzerinde vukua gelen bir etkinin, ancak mekânın belirli bir noktasında, ona doğrudan doğruya bitişik olan noktaya ve belirli bir süre içinde geçebileceğini ifade eder. Uzak Etki ise, anlık bir hızla vukua gelen etki demektir; âdeta zaman ve mekân

dışı etki'yi ifade eder. Bu kavram, Newton'dan bu yana, fizik alanında geniş biçimde kullanılmıştır. Uzak Etki kavramı böylece yaygınlaştırılmış olmakla birlikte, bizzat Newton, Uzak Etki güçlerinin (örneğin, yerçekimi), gözlemlenen fenomenlerin ancak kısmen doğru bir tasvirine imkân veren formel bir araç olduğunu kavramış bulunuyordu. Yakın Etki ilkesinin güç kazanması, fiziksel alan kavramı'nın evrimine dayanır; bunun içindir ki, Yakın Etki kavramı denklemleri, bir sistemin belli bir noktada ve belli bir ândaki durumunu, doğrudan doğruya, bir önceki ânın hemen bitişiği olan noktadaki duruma bağlılığı içinde tasvir ederler.

EUDEMONİZM (Yunanca: mutluluk, iyi olmak), Antik Çağ'da ortaya çıkan ve tam olarak geliştirilen bir etik akım. (bak. Demokritos; Sokrates; Aristoteles). Burada, kişisel mutluluk (bireysel Eudemonizm) yada kamusal mutluluk (sosyal Eudemonizm) arzusu, insan davranışlarının temel motifi olarak görülüyordu. 18. yüzyıl Fransız materyalistleri (bak. Helvétius; Diderot) ve faydacılık akımının temsilcileri de Eudemonizm'in izleyicileridirler. Aktiviteden ve insanlıkten yana olması, ve ölümden sonraki mutluluk yerine yeryüzündeki mutluluk için çağrıda bulunmuş olması bakımından, eudemonist etik, Hıristiyan etik'ten çok daha üstündür. Fakat Eudemonizm, ortaya attığı standartları bütün insanlık için geçerli standartlar olarak görür. Oysa bu, aynı bir ahlâkın mevcut olmadığı ve olamıyacağı antagonist sınıflı toplumlar için bu standartları tarih-dışı olarak vaazetmek demektir.

EUKLEİDES (İ.Ö. 4. yüzyıl - 3. yüzyıl'ın başı), Yunanlı matematikçi; eski geometri'yi ve sayı teorisi'ni, aksiyomatik metodla, sistematik bir tarzda ortaya koyan *Unsurlar* adlı ünlü eserin yazarı. Eukleides'in ünlü (beşinci) postulası, mantık bakımından şu ifade ile eş değerlidir. N ve L düzleminde, herhangi bir Ç çizgisi üzerindeki belirli bir N noktasından, Ç'de kesişmeyen ancak tek bir çizgi geçer. Bu postula'ya dayanan geometriye Eukleides'ci geometri adı verilir. 19. yüzyılda, paraleller postulası'nın ispatına girişilmesi, Eukleides'ci-olmıyan geometrilerin ortaya konmasına yol açmıştır (bak. Lobaçevski). Platon ve Aristoteles felsefeleri Eukleides'i güçlü bir biçimde etkilemiştir. Eukleides'in sözü geçen *Unsurlar* adlı eseri, tümdengelimci bilimin bir örneğini teşkil eder (bak. Aksiyomatik Metod; Spinoza.) Eukleides'ci geometri, mekân'ın mahiyeti hakkındaki felsefi vargıların ve gerçek mekân hakkındaki nosyonların temelidir. Örneğin Kant, mekânın aprioriliğini ileri sürerken. Eukleides'ci geometriye dayanır (bak. A priori). Eukleides'ci-olmayan geometrilerin ortaya konması, a priori mekân kavramının temelsizliğini göstermiştir.

EUKLEİDES'Cİ-OLMIYAN GEOMETRİLER, kelime anlamıyla, Eukleides'ci geometriden ayrılan bütün geometri sistemleri. Fakat, genellikle, Eukleides'ci-olmıyan teoriler dendiği zaman, Lobaçevski ile Riemann geometrileri anlaşılır. Lobaçevski geometrisinde, paraleller aksiyomu dışında, Eukleides geometrisinde bulunan bütün aksiyomlar vardır. Lobaçevski geometrisi şunu kabul eder: düz bir çizgi üzerinde olmıyan belirli bir A noktasından, belirli bir düzlem içinde, A'ya paralel ikiden çok çizgi çekilebilir (bundan da bu gibi çizgilerin sonsuz sayıda olduğu sonucu çıkarılır.) Lobaçevski geometrisi'nin teoremleri, Eukleides'ci teoremlerden farklıdır: bu geometriye göre, bir üçgenin açılarının toplamı iki dik açıdan (180 dereceden) daha azdır. Riemann'ın Eukleides'ci-olmıyan teorisine göre, bir düzlem üzerindeki herhangi bir düz çizgi, aynı düzlem üzerindeki başka bir düz çizgi ile kesişir (yani paralel düz çizgiler yoktur). Eukleides-

ci-olmıyan Geometriler, çağdaş teorik fizik'te önemli bir rol oynar (bak. Rölativite Teorisi; Kuantum Mekaniği). Bu geometrilerin ortaya konulmasının felsefî bir önemi de vardır; çünkü, bu teoriler, Kant'ın mekân kavramının apriori mahiyeti önermesini ve mekânı değişmez bir öz olarak ele alan metafizik görüşünü çürütmüştür. Eukleides'ci-olmıyan Geometriler, diyalektik görüşü yani, madde ile birlikte mekânın da değiştiği ve mekânın maddenin bir varlık biçiminden başka bir şey olmadığı görüşünü doğrular.

EVREN, zamanda ve mekânda sonsuz maddenin değişik biçimlerinin sonsuzca çeşitliliğini kucaklıyan, her şeyi ihata eden tüm tabiat. Modern araştırma araçları (3.000 milyon ışık yılını aşkın mesafeyle) gösterir ki, madde Evren'de düzensizce (irregularly) dağılmıştır. Bu araçlar, farklı entegral sistemlerin —gezegenler, yıldızlar, galaksiler ve galaksi kümeleri— varlığını açığa vurmaktadır. Maddenin varlığına yada yapısal organizasyonuna hükmeden spesifik kanunların hiçbiri bütün Evren'e uygulanamaz, çünkü, madde nitelikçe sonsuzdur ve onun kanunları mekân-zaman ilişkileri itibarıyle heterojendir (bak. Astronomi; Kozmoloji).

EVREN'İN «ISISAL SONA ERİŞ»İ, dünyanın nihâî durumuna ilişkin bir iddia, bu iddiaya göre dünyanın sona ermesi, hareketin bütün biçimlerinin bir daha eski hale dönmemek üzere ısı biçimine girmesi; ısının bütün mekâna yayılması; ve dünyanın, maksimum bir entropi'ye takâbül eden bir denge haline geçmesiyle olacaktır. Bu sonuca varılması, termodinamik'in ikinci kanununun mutlaklaştırılması ve bütün evrene uygulanması temeline dayanır. Evren'in «ısısal sona eriş»i fikri geçerli değildir, çünkü: 1) Evren, mekânda sonsuzdur ve nitelik bakımından farklı sonsuz sayıda sistemlerin sınırsız bütünlüğünü temsil eder, 2) Evren ve madde sonsuz hallere bürünebilir, ve zamanla kayıtlı değildir; maksimum entropinin değeriyle özdeşleştirilen bu en muhtemel nihai durum kavramı, dünyanın tümüne uygulanamaz, 3) Termodinamik'in ikinci kanunu, maddede meydana gelmesi muhtemel olan bütün değişmeleri belirlemez; maddenin yayılmasını, enerjiyi ve bunların yeni aşamalara girmelerini belirleyen daha başka kanunlar vardır. Yıldızların ve galaksilerin meydana gelişi, bu sürecin tezahürlerinden sadece bir tanesidir. Maddenin Evren'de artık eski haline dönmemek üzere değişmesi, dünyanın hızla sonuna varmakta olduğu anlamına gelmez; fakat nitelikçe farklı yeni gelişme şartlarının, imkânlarının ve eğilimlerinin sonsuzca ortaya çıkacağı anlamına gelir.

EVRİM TEORİSİ, esas olarak, Darwin tarafından işlenmiş olan, canlı tabiat doktrini. Darwin, yüzyılların selektif pratiğinin ürünlerini, biyoloji ve paleontolojinin kaydettiği başarıları, ve dünya seyahatinde yaptığı gözlemleri icmal etmiştir. Darwin'e göre, canlı varlıkların seleksiyonunda ana faktörler mutasyon, kalıtım ve seleksiyondur (evcil şartlarda suni, tabiatta tabii seleksiyon). Varolma mücadelesinde, dış çevrenin etkisi altında, canlı varlıkların sadece en uyarlı olanı varlığını sürdürür ve çoğalır. Tabii seleksiyon organizmaların yapısını ve fonksiyonlarını sürekli olarak ıslah eder, onların dış çevreye uyarlanabilme yeteneğini geliştirir. Evrim Teorisi ilk defa olarak, biyolojik türlerin, onların gelişiminin bilimsel bir açıklamasını meydana getirmiş ve modern biyolojinin temeli olmuştur. Evrim Teorisi Kant, Lamarck ve Lyell'in tabii-bilimsel teorileriyle birlikte, metafizik dününce tarzının iflâsını ortaya koymuştur. O, canlı tabiata ilişkin idealist görüşlere de öldürücü bir dar-

be indirmiş, ve diyalektik-materyalist dünya görüşünün temeli olmuştur. Huxley, Haeckel, Timiryazev, Miçurin Evrim Teorisi'nin taraftarları ve takipçileri arasında yer alır.

EVRİM VE DEVRİM, gelişmenin birbirbirine ayrılmazcasına bağlı görünümleri: Evrim, gelişme halindeki bir fenomendeki değişmelerin niceliksel birikişini temsil eder. Devrim ise, Evrim'e oranla, ani niteliksel değişmeleri ifade eder. Diyalektik materyalist Evrim görüşü, gelişmeyi, derece derece ortaya çıkan niceliksel değişmelerle sınırlandıran otodinamizm kavramının ve «katastrofizm»in anlaşılmasını imkânsız kılan; niceliksel değişmeleri inkâr eden ve büyük şahsiyetlerin iradesine (bak. İradecilik), tesadüfe yada tabiatın yaratıcısı fikrine bağlanan (bak. Cuvier) yalınkat evrimciliğin (bak. Spencer) metafizik tek-yanlılığının üstesinden gelmiştir. Hareket hem niceliksel tedriciliği (Evrim), hem de bu tedriciliğin kesintiye uğramasını (Devrim) kapsar. Devrim keyfi olarak meydana gelmez, objektif bir süreçtir; bu süreçte had noktasına erişen eski çelişkiler ortadan kalkar; bu temel üzerinde ortaya çıkan yeni fenomenin kendisi de içinde taşıdığı yeni çelişkilerden ötürü gelişir. Zuhurcu (emergent) evrim teorisinin geçersizliği buradan gelir. Zuhurcu evrim teorisi yeni'nin niteliksel belirişini kabul ediyor gibi görünmekle birlikte, son tahlilde, diyalektik karakterdeki kendinden gelişmeyi inkâr eder. Şu nu hesaba katmaz: Devrim'in öncülleri (temelleri), bir önceki Evrim'dedir. Revizyonistler ve modern felsefenin diğer bazı akımlarının temsilcileri Evrim'in olduğu gibi, Devrim'in de mahiyetini tahrif ederler; bunun nedeni sosyal Devrim'in kaçınılmaz olmasından duydukları korkudur. Evrim kavramı, geniş anlamda, gelişmeyi nitelendirmede kullanılır (örneğin, organik dünyanın evrimi). Burada, Evrim, niceliksel ve niteliksel değişmeleri kapsıyan hareket anlamına gelir.

F

FAALİYET (psişik), obje ile süje arasındaki karşılıklı etki'de, süje'nin fonksiyonunu ifade eden bir kavram. Faaliyet (activity), bir canlının kendi çevresiyle olan spesifik bir ilişkisidir. Faaliyet, organizmalarla çevre, özellikle de metabolizma arasındaki ilişkileri dolayımlaştırır, düzenler ve kontrol eder. Faaliyet bir ihtiyaçtan doğar ve bu ihtiyacı karşılamaya yarayan objeye yönelir; bir dizi aksiyonla gerçekleşir. Faaliyet zihinsel yeteneklerin kaynağını ve bu yeteneklerin gelişmesinin itici gücünü meydana getirir. Faaliyetin basit biçimini üst biçimlerinden ayırmak gerekir. Bu ilk biçim hayvanlara özgüdür, canlının çevreye içgüdüsüyle adapte olmasıdır. Bu birinci biçime bağlı olan ve onu dönüşüme uğratan ikinci biçim, faaliyetin yüksek biçimi, sadece insana özgü bir biçimdir. Faaliyetin en üst biçiminin ayırdedici vasfı, insanın çevreyi dönüşüme uğratma çabasıdır. İnsanın faaliyetinin sosyal bir mahiyeti vardır ve sosyal yaşama şartları tarafından belirlenir. İnsan faaliyetinin, tarihsel bakımdan ilk temel biçimi emek'tir; insan, tabiatın kendisine verdiği şeyin biçimini değiştirmekle kalmaz, «aynı zamanda, kendi *modus operandi*'sinin (emek tarzının) kanununu koyar ve kendi iradesinin uymak zorunda olduğu öz amacını da gerçekleştirir» (Marx, *Kapital*, cilt 1, sahife 178). İnsan faaliyeti dış faaliyet ve iç faaliyet olmak üzere iki türlü olabilir. Birincisi, kol, el ve bacak hareketleriyle mevcut objeler aracılığıyla yaptığı, insana özgü işlemlerden ibarettir. İkincisi ise insanın mevcut objeler ve fiziksel hareketlerle değil, objelerin imajları'yle, «zihinsel aksiyonlar»la işgördüğü «zihinde» hasıl olur. Dış faaliyeti planlıyan iç faaliyet, dış faaliyet temeli üzerinde yükselir ve onun aracılığıyle gerçekleşir. Emeğin (iş'in) gelişmesi, insan faaliyetinin teorik ve pratik biçimleri arasında bir ayırımın doğmasına yol açar. Pratik Faaliyet, doğrudan doğruya, bazı durumları değişikliğe uğratmak amacını güder. Buna karşılık, teorik Faaliyet'in amacı, bu değişikliğe uğratmanın metodunu meydana getirmek ve bunu yöneten kanunları bulmaktır. Teorik Faaliyet, pratik Faaliyet'in etkisi altında gelişir ve pratik Faaliyet'in amaçlarının

gerçekleşmesini kolaylaştırır. İnsanın ihtiyaçları genişledikçe, somut faaliyet tipleri de daha geniş biçimler alır ve bu biçimler dış ve iç pratik ve teorik faaliyet unsurlarını kapsar.

FA ÇİA, (hukukçular, hukuk filozofları,) eski Çin'de önde gelen bir ideolojik akım. Şang Çün (İ.Ö. 4. yüzyıl) ile Han Fey Tzu (ölümü, İ.Ö. 233) bu akımın en parlak temsilcileridir. Fa Çia'yı izleyenler, mübadele ilişkilerinin gelişmesiyle zenginleşen yeni asalet'in çıkarlarını dile getirerek, *gens* sistemi'ne ve komüncü-ataerkil geleneklerin kalıntılarına karşı kararlı biçimde mücadele etmişler; ülkenin birliğinden ve tarihsel ilerlemeden yana olmuşlardır. Fa Çia'nın ekonomik ve politik temellerini atan Han Fey Tzu, şeylerin gelişmesinin, tabiat kanunları (tao) tarafından belirlendiği görüşündeydi. Buna göre, toplumda da, insanların faaliyetlerinin ölçütü olarak hizmet görecek kanunlar *(fa)* olması gerekiyordu. Bu kanunlar ülkenin kudret ve refahı uğruna ve muhafazakâr sosyo-politik güçlere karşı mücadelede devletin kullanacağı başlıca araçlardı. Gerek Han Fey Tzu, gerekse Fa Çia'nın öbür temsilcileri dinsel mistisizme ve batıl inançlara karşı olmuşlardır.

FAKTÖRLER TEORİSİ, 19. yüzyıl sonunda Batı'da ve Rusya'da yaygın bir akım haline gelen pozitivist bir sosyolojik görüş (bak. Max Weber; Kovalevski, Gaetano Mosca ve N. I. Karayev). Faktörler Teorisi'nin temel özelliği, sosyoloji'de monizmi yani tarih ve toplumun aynı bir temelden geldiği görüşünü inkâr etmesi ve çeşitli faktörler (ekonomi, din, ahlâk, teknoloji, kültür, v.s.) arasındaki karşılıklı etkileri mekanist bir tarzda anlıyarak bu değişik faktörleri eşit güçte kabul etmesidir. Sosyolojide, plüralizmin bir ifadesi olarak Faktörler Teorisi, tarihsel süreç ve toplum birliğini, sosyal gelişmenin objektif kanunlarını ve sosyal fenomenler arasındaki zorunlu iç bağlılığı inkâr eder. Faktörler Teorisi kendisinin materyalizm ve idealizm üstü bir mevkide bulunduğu iddiasındadır, fakat, gerçekte, sübjektif faktörlerin tarihteki rolünü aşırılaştırmakla idealizmin pozisyonuna girer. Bu teorinin temsilcilerinin düşüncesine göre, sosyal bilimlerin ve tarih bilimlerinin görevi, karşılıklı etki halindeki çeşitli sosyal faktörleri tasvir etmekten ibarettir. Bu teorinin bazı olumlu unsurlarına (sosyal realitenin olgularının somut tahlili girişimleri) işaret eden Lenin, Plehanov ve Labriola, bu teorinin teorik bakımdan iflas etmiş bir teori olduğunu, mekanist mahiyetini ve sosyal fenomenlerin özünü kavramamadaki yetersizliğini ortaya koymuşlardır.

FANTEZİ, tasarladığı fikir ve imajların canlılığı, güçlüğü ve müstasnalığıyle ayırt edilen imgeleme (imagination).

FARKLILIK*, her birimin (unity) zorunlu ayırıcı özelliği (feature), şeylerin ve onların gelişiminin özünde bulunan çelişkiliği karakterize eden, her şeyin, her fenomenin, her sürecin hususiyeti (peculiarity). Farklılık maddenin kendi kendine gelişmesinden, tekilin diyalektik bölünüşünden, çelişkilerin ortaya çıkmasından doğar zorunlu olarak. Farklılıkların ve onların karşılıklı aksiyonlarının derin (immanent) kökeni gelişimin içsel objektif mantığının özellikleridir. İçsel Farklılıklar'ı, belirli somut bir şeyin gelişimiyle doğrudan bağıntılı olmayan dışsal Farklılıklar'dan ayırmak gerekir. Dışsal Farklılık, belirli bir şeyin diğer bütün şeylerden farklılaşması ve bağımsız ve izafi biçimde istikrarlı bir şey olarak görünmesinden ibarettir sadece. İçsel Farklılıklar ise, belirli bir şeyin gelişmesi sürecinde, o şeyin hem başka bir şey haline gelmesini hem de kendisi olarak kalmasını ifade eder; bu-

rada özdeşlik ve Farklılık'ın birliği açık bir biçimde kendisini gösterir. Farklılık çelişkinin başlangıç aşamasının bir özelliğidir, o, bir «kendinde-çelişki»dir, açılıp-seprilmemiş, gelişmemiş bir çelişkidir. Bununla birlikte, içsel ve dışsal farklılıkları birbirinden yalıtmak imkânsızdır. Gelişen bir fenomenin değişik görünümlerinin gelişmesi ve izolasyonu sürecinde, içsel Farklılılar, dışsal Farklılıklar'a dönüşebilirler. Öte yandan, dışsal Farklılıklar içsel Farklılıklar'ın zorunlu tamamlayıcısı olarak iş görürler, içsel Farklılıklar'ın ortaya çıkmasında bir çeşit itici bir güç rolünü oynıyabilirler. İçsel ve dışsal farklılıkların metafizik biçimde yabancılaştırılması ve karşılaştırılmasının iflâsı, Farklılık ve özdeşlik çağdaş bilimin bütün gelişmesi tarafından ispatlanmıştır. **, şeyler arasınki yada bilincin kendi unsurları (duyumlar, kavramlar, v.s.) arasındaki objektif farkı yansıtan bilinç eylemi (act.) Mantıkta Farklılık kavramların tanımlanması yerine kaim olan bir metodu içerir (örneğin, hidrojen oksijenden yanıcı olması fakat yakıcı olmamasıyla ayırılır). Farklılık terimi Orta Çağlarda ortaya atılmıştır. İskolastikler bu terimi, objektif bir farkı yada eşitsizliği (gerçek Farklılık, temel Farklılık, nedensel Farklılık, vs.) ve düşünce halindeki Farklılıklar'ı (aklın, sübjektifin, formelin, vs.'nin Farklılığı) belirmek için kullanmışlardır. Terim günümüzde de kullanılmaktadır.

FAŞİZM, finans kapitalin en reaksiyoner, en şövenist ve en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğü, Faşizmin kurulması egemen burjuvazinin olağan «demokratik» metodlarla iktidarını sürdürme yeteneğinden yoksunluğunu yansıtır. Faşizm, anti-komünist güçlerin başına geçer ve en büyük darbeyi proletaryanın partilerine, işçi partilerine ve diğer ilerici örgütlere indirir. Faşist sistem ilk olarak İtalya'da (1922), sonra Almanya'da (1933) ve başka ülkelerde kuruldu. Faşizm, Almanya'da, Nasyonal-Sosyalizm maskesi altında ortaya çıkmıştır. Faşizm, enternasyonal reaksiyonun vurucu güç haline gelmesidir. Faşist devletler, en başta da Hitler Almanyası, İkinci Dünya Savaşını çıkarmışlardır. Faşist devletlerin bu savaştaki tutumları bir yana, günümüzde de, emperyalist bazı ülkelerdeki reaksiyoner unsurlar Faşizm'i hortlatmaya çabalamaktadırlar. Faşizm'in ideolojisi, irrasyonalizm, aşırı şövenizm ve ırkçılık, obskürantizm ve insanlıkdışlıktır (inhumanity).

FAYDACILIK, bir davranışın faydalılığını, o davranışın ahlaklığının ölçütü olarak kabul eden bir burjuva etik teorisi. Bu teorinin kurucusu olan Bentham, teorinin temel ilkesini şöyle formüle etmiştir: bireysel menfaatlerin karşılanmasıyle «maksimum çoğunluğun maksimum mutluluğu». Bu teoriye göre, bir davranışın ahlâkiliği, bu davranışın verdiği zevk yada acının orantısı olarak, matematiksel tarzda hesaplanabilir. John Stuart Mill, Faydacılık teorisi'ne hazzın nitelikçe değerlendirilmesi ve manevi hazzın fiziksel hazlara tercih edilmesi görüşünü getirmiştir. Faydacılık devletin ve kanunların fonksiyonları anlayışının temelini oluşturur. Fayda ilkesinin bilgi teorisine uygulanması, pragmatizmin doğmasına yol açmıştır. Çağdaş burjuva etik'te Faydacılık'ın yerini «etik ifadeler»in analizi almıştır (bak. Heyecancılık; Mantıksal-Pozitivizm, Etik'te).

«FEEDBACK», otomatik ayarlama, komünikasyon ve bilgisayar teknolojisi için olduğu gibi, canlı tabiat ve toplum için de kullanılan çeşitli kontrol sistemlerinin temel karakteristiklerinden biri. Ayarlı bir sistemdeki efektör ünitelerin fiili durumu, yada onların bir obje üzerindeki etkisinin sonucuna ilişkin bilginin sürekli olarak iletildiği bir kontrol sistemine kapalı ilmik siste-

mi, yada «Feedback»denir. «Feedback», kontrol işareti değerinin ve ayarlı bir obje yada efektör ünitesinin durumunu bildiren değerin özel bir tarzda birbirinden çıkartılması halinde negatiftir; bu iki değerin toplanması halinde ise pozitiftir. Negatif «Feedback», ayarlı bir sistemde değişmezliğin korunmasına yönelik çeşitli otomatik biçimlerde kullanılır. Pozitif «Feedback» ise, radyo mühendisliğinde (amplifikatör ve jeneratörlerde), otomasyonda, ve canlı tabiatta (bir organizmanın gelişmesinde organların karşılıklı ilişkilerinin tespitinde) kullanılır. «Feedback» kavramı, canlı tabiat ve toplumdaki gelişme süreçleri mekanizmasının (örneğin genişletilmiş yeniden üretim diyagramları) analizinde temeldir; maddi birliğin yapısının ve gelişmesinin diyalektiğini ortaya koyar.

FELSEFE, varlığın (tabiat ve toplum) genel kanunlarının, insan düşüncesinin ve bilgi sürecinin bilimi. Felsefe sosyal bilinç biçimlerinden biridir. O, toplumdaki ekonomik ilişkiler tarafından belirlenir. Özel bir bilim olarak Felsefenin temel sorunu, düşünce ve varlık, bilinç ve madde arasındaki ilişki sorunudur. Her felsefi sistem doğrudan doğruya formüle etmese de, bu soruna somut bir çözüm getirir. «Felsefe» terimini ilk defa kullanan Pythagoras'dır; Platon Felsefe'yi özel bir bilim olarak ele alır. Felsefe, tarihin ilk dönemlerinde, köleci toplumda, insanın objektif dünya hakkındaki bilgisinin tümünü kucaklıyan bir bilim olarak doğdu. İnsan tarihinin gelişmesinin ilk aşamalarında bilginin aşağı bir düzeyde bulunması Felsefe'nin bu durumunu açıklar. Sosyal üretimin gelişmesi ve bilimsel bilginin bilirkişiyle, Felsefe de yavaş yavaş bağımsız bir bilim olarak farklılaştı; ayrı bilim dalları ortaya çıktı. Felsefe, bilim olarak, genel bir dünya görüşü meydana getirmek, dünyanın genel unsurlarını ve kanunlarını incelemek gereğinden, rasyonel bir düşünme metodu ihtiyacından, mantık ihtiyacından doğmuştur. Bu ihtiyaç, düşünce ile varlık arasındaki ilişki sorumunu ön plâna çıkarmıştır; çünkü, bu sorunun çözümü, her felsefenin temelini olduğu gibi, bilgi metodu'nun ve mantığın da temelini teşkil eder. Yine bu sorundan dolayı, Felsefe birbirlerine taban tabana karşıt iki akımda, idealizm ile materyalizm akımladarında kutuplaşmış; düalizm ise bu iki akım arasında yer almıştır. Materyalizm ile idealizm arasındaki mücadele bütün Felsefe tarihine damgasını basmış, bu tarihin temel itici güçlerinden birini teşkil etmiştir. Bu mücadele toplumun gelişmesine, sınıfların ekonomik ve ideolojik menfaatlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Felsefe'nin spesifik problemlerinin işlenmesi, ondan az yada çok bağımsız, ve kimi zaman tamamen ayrı sayılan bölümlerin ortaya çıkmasına, Felsefe'nin çeşitli dallar halinde farklılaşmasına yol açmıştır. Bu bölümler, ontoloji, epistemoloji, mantık, etik, estetik, psikoloji, sosyoloji ve felsefe tarihi'dir. Bunun yanısıra mevcut bilginin yetersizliğinden ötürü, Felsefe, bilgideki boşlukların ve dünyanın henüz keşfedilmemiş kanunlarının yerine kendi konstrüksiyonlarını koymuş; ve böylece, öteki bilimler üzerinde yer alan özel bir «bilimler bilimi» haline gelmiştir. Felsefe tabiatı ele aldığı zaman tabiat felsefesi, tarihi ele aldığı zaman da tarih felsefesi halini almıştır. Hegel felsefesi, bu türden felsefe sistemlerinin sonuncusudur. Ne var ki, bilginin birikip farklılaşmasıyle, Felsefe, bir «bilimler bilimi» olarak bile her türlü varlık nedenini yitirmiştir. Felsefe'nin özel bir bilim olarak ortaya çıkmasını gerektiren nedenleri Felsefe'nin manevi kültürdeki yerini ve rolünü; dolayısıyle, felsefenin ele aldığı sorunları açık bir biçimde ortaya koyan marksizmdir (bak.Materyalizm, Diyalektik, Materyalizm, Tarihsel). Mantıksal olarak gelişmiş bir düşünce olmaksızın, çevredeki fenomenler hak-

kında teorik bir bilgiye sahip olmak da mümkün değildir. Ama Felsefe, tarih içinde şekillenen işbölümünden dolayı, mantık kategorilerini ve kanunlarını işlemiştir. Marksist Felsefe'dir ki, materyalist ilkeyi diyalektik görüşle verimlileştirerek; ve diyalektik mantığı düşüncenin dışsal formlarının bir bilimi olarak değil, fakat «maddi, tabii ve manevi bütün şeylerin, başka bir deyişle, dünyanın bütün somut muhtevasının, bu muhtevanın gelişmesinin ve bilinmesinin kanunlarının bilimi olarak, yani dünya bilgisinin *tarihi*'nin bir sonucu ve tümü olarak» (Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 92-93) kurmuş; objektif dünya ve düşünce anlayışına materyalist ilkeyi tutarlı bir biçimde uygulayıp geliştirmiştir. Marksist Felsefe, mantık formlarını ve kanunlarını, bütün insan tecrübesi ile bilinip kontrol edilen tabii ve sosyo-tarihsel süreçlerin gelişme kanunları ve formları olarak görür. Ontoloji, mantık ve bilgi teorisi arasındaki ayrılığı ortadan kaldırır. Bu, diyalektik materyalist Felsefe'nin temel ilkesidir. Bunun içindir ki, marksizmin felsefî teorisi, Felsefe'nin temel sorusunun somut bir biçimde ortaya konmuş ve bütün ayrıntılarıyle işlenmiş diyalektik materyalist bir çözümünü temsil eder. Burada mantık formları ve kanunları, insan zihninde yansıyan bütün tabii ve sosyo-tarihsel süreci yöneten evrensel formlar ve kanunlar olarak, objelerin gerçek gelişmeleriyle uygunluk içinde, teorik olarak yeniden yaratılmasının evreleri olarak görünürler. Rolü, konusu ve insan kültüründeki görevi bu tarzda anlaşılan Felsefe, insan bilgisinin ve faaliyetinin güçlü bir aracıdır; bilgiyi ve pratiği daha ileriye götüren aktif bir faktördür. Böyle bir felsefe anlayışıyle birlikte, Felsefe'nin bölümleri, yani psikoloji ve sosyoloji etik ve estetik, giderek ancak geleneksel anlamda felsefî olarak görülen bağımsız bilimler haline gelirler. Bu geleneğin bazı temellere dayandığı doğrudur; çünkü, bu bilimler, aslında, Felsefe'nin spesifik problemleriyle, özellikle de, süje ve obje arasındaki ilişki problemiyle ilgilidirler. Çağdaş bazı teorilerde, Felsefe aleyhtarı eğilimler görülmektedir. Bu eğilimler, daha çok, yeni-pozivitizmin bir karakteristiğidir; yeni-pozitivist görüşte, Felsefe'nin problemleri sahte-problemler olarak görülmekte, çağdaş bilgi ve pratiğin gelişmesinin felsefî analizinin yerine, «bilim dili»nin analizinin, yani düşüncenin dışsal formlarının —düşünceleri ifade edişte kullanılan dil işaretleri sistemleri, v.s.— lengüistik semantik karakterde bir analizinin konmasına çalışılmaktadır. Bu münasebetle, Felsefe'nin bir bilim olarak, fiiliyatta ortadan kalktığı öne sürülmektedir. Bu eğilim, dünya felsefesinin en ince geleneklerini sürdüren diyalektik materyalizme karşıdır. Diyalektik materyalizm, Felsefe'yi, insanın kendi bilincine varmasını, insan kültürünün genel gelişmesinde bilimsel buluşların yeri ve rolü anlayışını ilerleten özel bir bilim olarak geliştirir.

FELSEFE, ANALİTİK, felsefenin günümüzdeki görevini, dilin analizi olarak gören tek tek filozofları, değişik grupları ve eğilimleri bir araya getiren bir akım. Analitik Felsefe, günümüzde, daha çok ABD'de ve İngiltere'de, tek tek filozoflar ve gruplar halinde İskandinavya ülkelerinde, Finlandiya, Avustralya, vs.'de yaygındır. Analitik Felsefe'nin ateşli savunuculuğu, mantıksal-ampirizmi ve yeni-pragmacılık'ı destekliyenler —W.Quine, N.Goodman, Morton White— tarafından yapılmaktadır. Amerikalı bazı analitik filozoflar (Wilfrid Sellers, v.s.) ise, hiçbir okula bağlı değildirler. Analitik Felsefe'nin İngiltere'deki egemen biçimi lengüistik felsefedir. A. J. Ayer ve Karl Popper'in pozisyonları mantıksal pozitivizme yakındır. Analitik Felsefe'nin bütün bu grupları yeni-pozitivizmin çeşitlerini meydana getirirler. Bununla birlikte,

bütün bu grupların özelliği, ağırlık merkezini genel epistemolojik sorunlardan çok dil analizinin somut formlarına ve araçlarına kaydırmalarıdır. Bunların bellibaşlı iki yaklaşım tarzı vardır: 1) suni «model» dillerin değişmez mantıksal yapılarla kurulması (mantıksal ampirikler, yeni-pragmacılar, bazı «bağımsız» analitikler); bu araştırmalar mantık'a ve semantik mantık'a dayandırılır, 2) geçerlilikteki tabii dillerin tarihsel açıdan incelenmesi (lengüistik felsefe). Kelimenin gerçek anlamıyle, modern analitik filozofların eserleri, aslında, büyük ölçüde, felsefi yada epistemolojik inceleme eserleri olmamakla birlikte, bilimsel bir muhtevası olan, somut mantıka dair, bu mantık'ın spesifik metodlarına yada somut lengüistik'e dair incelemelerdir. Genel felsefi problemler söz konusu olduğunda, Analitik Felsefe ya bu problemlerden kaçar yada doğru olmıyan, idealist bir çözüm yolu gösterir.

FELSEFE, ANTİK, İ.Ö. 7. yüzyılın sonundan itibaren Yunan köle - efendi toplumunda ve İ. Ö. 2. yüzyıldan İ. S. 6. yüzyılın başlangıcına kadar da Roma köle - efendi toplumunda gelişen felsefe teorilerinin tamamı. Antik Felsefe, insanın felsefi bilgisinin gelişmesinde, orijinal fakat yalıtılmış olmıyan bir fenomendir. Antik Felsefe astronomik, matematiksel ve fiziksel önkavramların, ve sanat ve şiir alanındaki eski mitolojiyi yorumlayışın ve insanları esir olarak kabul eden mitolojik dünya ve insan anlayışlarını felsefi düşüncenin dışına çıkarma girişimlerinin bir sonucu olarak Doğu'dan Yunan sitelerine gelen diğer bilgilerin temeli üzerinde vücut bulmuştur. İ. Ö. 5. yüzyılla birlikte felsefi ve kozmolojik sistemler, bir dünya görüşünün temeli olmaktan çok, fikirlerin figüratif biçimde ifade edişin bir yolu olan mitler halinde gelişmiştir. İ. Ö. 6. ve hatta 5. yüzyıllarda felsefe ve tabiat bilgisi birbirlerinden ayrılmış değillerdi. Tecrübi tahkikin yokluğundan ötürü ortaya çıkan varsayımlar çok büyük bir sayıya ulaşıyordu. Felsefeyle ilgileri ölçüsünde, bu varsayımların çokluğu, dünyaya ilişkin felsefi açıklama tiplerinin çokluğunu ifade eder. Bu çeşitlilik ve elaborasyon düzeyi, Antik Felsefe'yi, daha sonraki yıllarda bir felsefi düşünce okulu haline getirdi. «...Yunan felsefesinin çok çeşitli biçimleri —diye yazar Engels— dünyaya bakışın hemen hemen bütün tarzlarını embriyon halinde, oluş halinde ihtiva eder» (*Tabiatın Diyalektiği*, s. 44). Antik felsefenin gelişmesinde hareket noktası felsefi materyalizm idi. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Herakleitos, aralarındaki farklara rağmen bütün bunlar, şeylerin aynı bir maddi kaynaktan çıktığını kabul ediyorlardı. Bu safdil materyalist görüşleri tutanlar arasında, idealizmin gelişmesine yol açan bazı fikirler ortaya çıkmıştır. Materyalist ve idealist akımlara müncer olan ayrılık tohumları, ilk Yunan düşünürleri arasında görülebilir. İ. Ö.5. yüzyılın ikinci yarısıyla 4. yüzyılın başında bu akımlar materyalizm ve idealizm karşıtlıkları halinde gelişti. Diyalektik düşünce ve metafizik düşünce antitezi Antik Felsefede aynı derecede belirginleşmiştir. İlk Yunan filozoflarının birçoğu, tabiatı bir bütün olarak, dolayısıyle, tabiat fenomenlerini karşılıklı etki ve bağıntı halinde inceliyen gerçek diyalektikçiler idiler. Antik felsefenin bin yıldan fazla süren gelişmesinde, materyalizm ve idealizm, ilk Yunan felsefesinde vücut bulan diyalektik ve metafizik, son tahlilde, antikite toplumunun diyalektiğini yansıtan girift bir evrimden geçmiştir. Antik Felsefe'nin materyalizmi Empedokles, Anaksagoras, Leukippos ve Demokritos tarafından geliştirilmiştir. Sokrates, özellikle de Platon öğretilerinde idealizm, ilkönce, atomistlerin materyalizminin karşıt unsuru olarak vücuda gelmiştir. O zamandan itiba-

ren gelişmenin iki ana çizgisi, materyalizm ve idealizm arasında (yada Lenin'in dediği gibi «Demokritos çizgisi ve Platon çizgisi») arasında açıkça görülen bir mücadele vardı. Materyalizm ve idealizm arasında yalpa vuran Aristoteles de hem kendinden önceki hem de kendi zamanındaki teorilerle giriştiği polemikte kendi fikirlerini ifade etmiştir. Platon'un idealizminin merkezi teorisi olan «idea» teorisine ilişkin Aristoteles kritisizmi özellikle güçlü ve kavrayışlı idi. Helenik dönemde, köle-efendi sisteminde bunalımın başlangıcında, Antik felsefenin değişik okulları arasındaki mücadele daha da şiddetlenmişti. Özellikle şiddetlenme, materyalizmin Epikürcü okulu ile stoacılar —esasta materyalist doktrinleri idealizmin unsurlarının yoğun baskısına maruz kalan stoacılar— arasında idi. Etik sorunlar ilk planda yer almaya başladıysa da, bunların temeli tabiat teorisiyle bilgi ve düşünce teorisiydi. Kapılarını dünyaya kapatan felsefe okulları, dış olaylara kayıtsızlıkta ve etik ve eiğtim sorunlarına aşırı bir ilgi göstermekte birleşen insan toplulukları haline geldiler. Bununla birlikte, felsefeyle özel bilgiler arasındaki ilişkide değişme meydana gelmiş ve yeni bir bilgin ve yeni bir literatür tipi ortaya çıkmıştır; bu literatür, sadece özel bir eğitimden geçmiş kimselerin anlıyabileceği özel bir literatür idi. Roma İmparatorluğu çağındaki köle-efendi toplumunun bunalımı daha şiddetlenmiş ve din yoluyla kendini-unutma ve avunma özlemi daha da güçlenmiştir. Bir dinsel kült, doktrin ve gizem dalgası Doğu'dan Batı'ya yayıldı. Felsefenin kendisi de, dinsel, hatta bazı doktrinlerde mistik bir kılığa büründü. Bunun örnekleri yeni-Platon'culuk ve yeni-Pythagoras'cılık'tır ki, bunlardan birincisi Hıristiyan felsefesinin değişmesinde dikkate değer derecede etkili olmuştur. 529 yılında İmparator Justinanus, Atina'daki felsefe okullarını kapatan bir kararname çıkarmıştır. Fakat bu kararnameden önce, ve ondan tamamen bağımsız olarak, Antik felsefenin temel fikirleri kendi gelişme seyirlerini tamamlamıştı.

«FELSEFE DEFTERLERİ», Lenin'in ilk defa, 1933'de yayımlanan, felsefe üzerine notları. «Felsefe Defterleri» daha çok 1914 ile 1916 yılları arasında, Lenin'in çeşitli felsefe eserlerinden çıkardığı geniş alıntılardır. Bu eserlerin muhtevaca özetlerinin yanısıra, Lenin, önemli eleştirici işaretler, sonuçlamalar ve genellemeler yapmıştır. «Felsefe Defterleri» şu düşünürlerin yazdıkları eserlerden çıkartılan özetleri ihtiva eder: Marx ve Engels, *Kutsal Aile;* Ludwig Feuerbach, *Din'in Özü Üzerine Dersler,* Hegel, *Mantık Bilimi, Tarih Felsefesi Üzerine Dersler, Felsefe Tarihi Üzerine Dersler;* Lasalle, *Herakleitos'un Felsefesi;* Aristoteles, *Metafizik.* «Felsefe Defterleri»nin en önemli bölümlerinden biri de «Diyalektik Sorunu Üzerine» dir ki, burada Lenin, materyalist diyalektik'in özünü kısa ve özlü bir form içinde derinden gözler önüne serer. «Felsefe Defterleri» tabiat bilimine dair eserleri ele alır ve felsefenin çeşitli sorunları üzerine değerli fikirler ve açıklamalar ihtiva eder. «Felsefe Defterleri»nin ana konusu diyalektik'tir. Lenin burada, diyalektiğin, onun özünü ve bütün görünümlerini açığa vuran bir tanımını vermiş; mantığın ve onun temel kategorilerine ilişkin marksist anlayışın temel ilkelerini formüllendirmiş, bilginin diyalektik süreçlerini ve karşıtlıklar doktrinini diyalektiğin çekirdeği olarak karakterize etmiştir.Lenin'in bilgi teorisi, mantık ve diyalektiğin birliğine dair önermesi ve diyalektik mantığın işleyişine dair açıklamalar felsefenin gelişmesi bakımından büyük önem taşır. Bu bakımdan Lenin'in şu fikirlerinin özel bir önemi vardır: düşünce tarihi ile düşünme kanunları mantık bakımından düşümdeştir

ve doğru bir bilgi teorisinin işlenebilmesi için, teknoloji tarihinin, tabiat biliminin, çocukların ve hayvanların zihinsel gelişmelerinin felsefî bakımdan derlenmesi zorunludur, vs. Felsefe tarihine gelince, Lenin, bunun, materyalizm ve idealizm arasında bir mücadeleden ibaret olduğunu göstermiş, diyalektiğin tarihini incelemenin önemine işaret etmiş, felsefe tarihinde metodolojik birçok, sorunları incelemiş, Hegel'e özel bir yer vererek birçok filozofun görüşlerini ortaya koymuştur. Tabiat bilimleriyle ilgili eserler üzerine notlarında, Lenin, biricik bilimsel metodoloji olarak diyalektik materyalizmin önemini belirtmiştir. «Felsefe Defterleri» materyalist diyalektiğin yaratıcı biçimde geliştirilmesine bir örnek olduğu gibi, marksist felsefede ileriye doğru gitmek için de bir program önerisidir. Bununla birlikte, «Felsefe Defterleri»ni okurken, Lenin'in bu notları yayımlanmak üzere değil, kendisi için çıkardığı hatırda tutulmalıdır.

FELSEFE, LENGÜİSTİK («mantıksal analiz, «lengüistik analiz» ve «günlük dil felsefesi» de denir), İngiltere'de yaygın bir analitik felsefe akımı (G. Ryle, A.J. Wisdom, J. Austin ve diğerleri). ABD.'de Max Black, N.P. Malcolm ve diğerleri tarafından benzer görüşler öne sürülmüştür. Bu akım, George Edward Moore'un «sağduyu felsefi» ile Wittgensetin'in görüşlerinden kaynaklanmıştır. Öbür yeni-pozitivizm okulları gibi, Lengüistik Felsefe de, felsefe'nin bir dünya görüşü olduğunu inkâr eder ve dil'in düşünceyi karıştırıcı etkisinden dolayı, felsefe'nin geleneksel problemlerini, dil'in gerçek mahiyetinin anlaşılamamasından doğan sahte-problemler olarak görür. Buna karşı, kelimelerin yanlış kullanılmasından doğan zorlukları felsefe'nin ortadan kaldırması gerektiği fikri sürdürülür. Cambridge Lengüistik Felsefe okulu'nun temsilcilerine göre, felsefe, dil'in yetersizliklerine bir çare bularak «iyileştirici» bir fonksiyona sahip olmalıdır. Lengüistik filozoflar, «metafizik'ten kurtulmak» için gösterdikleri çabalarda, sadece, geleneksel felsefe'nin «ontolojik metafizik»ini inkâr etmekle kalmazlar, herhangi bir kavrayıcı felsefî görüşe varma imkânını inkâr edip, mantıksal-pozitivizm'in hem «doğrulama» ilkesini, hem de «metafizik»ini reddederler. Fakat, pozitivizm'in en aşırı ve reaksiyoner biçimi olarak Lengüistik Felsefe'yi ayırt eden şey, felsefe'nin bir dünya görüşü olduğunun inkâr edilmesidir. Dil analizini felsefî araştırmaların tek hedefi olarak alan Lengüistik Felsefe, özellikle de Oxford grubu, mantıksal-pozitivistler'den farklı olarak, bütün dikkati suni model diller yerine, günlük konuşma dili üzerine çevirir. Burada, hareket noktaları, konuşulan tabii dil'in zengin kaynaklarının herhangi bir «ideal dil» kılıfı içinde tam olarak ifade edilemiyeceği sanısından ibarettir. Lengüistik Felsefe, dil fenomeninin başarılı bir biçimde incelenebilmesinin biricik yolu ve kaynağı olan epistemoloji sorunlarının (dil ile düşüncenin ilişkisi, zihinsel imajlar'ın inşasında dil ile bilme süreçleri arasındaki bağıntı, lengüistik formlar, v.s.'nin oluşumu problemleri) analiz edilmesini reddederek, yaptığı araştırmaları, sadece, çeşitli tiplerin kullanılmasının yüzeyde bir tasvirine hasreder, sonunda da, itibarî bir yoruma, vararak, dil'in mahiyetinin gerçek bir açıklaması imkânını ortadan kaldırır. Lengüistik Felsefe, dünyanın yansıtılması aracı olacağı yerde, bir inşa aracı olduğu için, mistik ve kendi kendisiyle yetinen bir güç haline gelir. Bir «ideal dil» kılıfı içinde, dil'in her şeyi kapsayan bir biçimde yeniden inşa edilmesini haklı göstermek için yapılan eleştiriler, dil'in, genel olarak, çok yönlü teorik bir platforma dayanılarak araştırılmasının reddedilmesiyle yürütülmektedir. Bunun içindir ki, felsefe'nin temel problemleriyle uğraşılmasını reddedişi,

Lengüitik Felsefe'nin felsefi araştırmaya ayırdığı alanda bile, çökmesine yol açmıştır.

FELSEFE, PRATİK,* klasik felsefi sistemlerde etik bölümü; insan davranışının kanunları ve ilkeleri öğretisi (örneğin, Spinoza'nın *Etik*'i, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirilmesi*, v.s.) **, modern felsefi materyalizme ve bilime karşı yönetilmiş bir akım. Bilgi'yi pratik sonuçlar elde etmeye yarayan bir «alet» olarak gören Nietzsche'cilik, pragmacılık, hayat felsefesi (bak. Bergson), varoluşçuluk ve bunlara bağlı diğer okullar, Pratik Felsefe'ye sokulabilir. Pratik Felsefe'de, teorik düşüncenin objektif hakikatin ve bilinçaltı kültünün inkârı biyolojik adaptasyon fonksiyonunda düşüncenin yokoluşundan ileri gelmektedir: burada, bir düşüncenin doğruluğu, onun objektif realiteyi yansıtması ile değil de, bu düşüncenin pratik geçerliği, yani faydalılığı ile belirlenir.Düşünceler (dinsel fikirler dahil) ancak, başarıya ulaştıkları takdirde doğrudurlar. Böylece, pratik felsefenin rölativist ve agnostik karakteri, aşırı derecede sübjektif bir zihniyetle yorumlanan pratik kavramına başvurularak örtbas edilmektedir.

FELSEFE TARİHİ (bir bilim olarak), felsefenin kökenini ve gelişmesini, bu gelişmenin kanunlarını ve evrelerini, felsefi okul ve akımların mücadelesini inceler. Daha Antik Çağ'da bile, filozoflar (örneğin bak. Aristoteles) onlardan yararlanmak yada görüşlerini kendi kavramları içinde eleştirmek amacıyla kendilerinden önce gelen filozoflara eğilmişlerdir. Diogenes Laertius, Sectos Empeirikos ve daha başkaları, filozofların kanaatlerinin ve biyografilerinin özetlerini vererek bu yolda hizmet etmişlerdir. 18. yüzyıla kadarki Felsefe Tarihi eserleri, filozofların «kanaatleri»nin az çok indi olmayan bir dökümünü ihtiva eder. Felsefe Tarihi çalışmalarında ampirizm egemendi ve bu çalışmalar daha çok eğitici bir nitelik taşıyordu. Felsefe'nin derece derece gelişmesiyle birlikte, Felsefe Tarihi'ne bilimsel yaklaşım tarzları ortaya çıkmaya başlamış; Felsefe Tarihi, ilâhiyatın elinden kurtarılarak, tarihsellik ilkesinin uygulanmasına, felsefe'nin gelişmesi ile tarihin genel gelişmesi ve bilimsel bilgi arasındaki bağıntının kurulmasına çalışılmıştır. Materyalist filozoflar (bak. Francis Bacon; Spinoza) ile tarihsel hukuk fikrine yaklaşan düşünürler (bak. Vico, Herder ve diğerleri), Felsefe Tarihi'ne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Hegel'in Felsefe Tarihi kavramı ise özellikle ilgi çekicidir. Hegel'in ana ilkesi şuydu: Felsefi fikirlerin zaman bakımından teselsülü, gelişmiş bir felsefi sistem içinde, yani Hegel'ci sistem içinde mantık kategorileri silsilesini meydana getirir. Hegel'e göre, Felsefe Tarihi, düşüncenin gelişmesi ve hakikatın algılanması sürecidir (bak. Mutlak İde); hakikat ancak bütün insan düşüncesinin tarihi içinde açığa vurulabilir. Özel bir dünya görüşü yada sistemi içinde ifade edilen her hakikat belirlenimi, tarihsel bakımından sınırlı, eksik ve tekyanlı dır. Yeni bir felsefi sistemin doğuşu, düşünceyi daha yüksek, daha somut ve gelişmiş bir mantık kategorisi aşamasına yükseltir. Hegel'in görüşü, felsefenin zorunlu ve tabii gelişmesini ve bu gelişme fikrini ihtiva eder. Ne var ki, bütünü bakımından bu kavram idealist mahiyetinden ötürü kabul edilemez; Hegel, Felsefe Tarihi'ni mutlak zihinin (spirit) kendinden gelişmesi olarak tasarlar ki, bu birçok yanlışlıklara ve gerçek tarihin deformasyonuna yol açar. 19. yüzyıl Rus düşünürleri, özellikle de Herzen, bilimsel bir Felsefe Tarihi'nin işlenmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte marksizm-öncesi düşünürler, Felsefe Tarihi'nın bir bilim haline getirilmesi işinde çağdaş idealist filozoflardan daha fazla bir şey yapamamışlardır. Felsefe Tarihi'

ne bilimsel bir yaklaşım ancak diyalektik ve tarihsel materyalizm ile sağlanmıştır. Marksist Felsefe, ilk önce, sosyal bilinci yöneten objektif kanunları tesis eder, daha sonra da bilimsel bilginin yapısını ve karakteristiklerini ortaya çıkarır, öyle ki, tarihin bilimsel olarak incelenmesi ancak bununla mümkündür. Bilimsel bir Felsefe Tarihi'nin merkezî noktasını, materyalizm ve idealizmin, diyalektik ve metafiziğin meydana gelişi ve mücadelesi tarihinin incelenmesi teşkil eder. Felsefenin gelişmesi sürecinde, bilginin kaydet tiği ilerlemelere ve halkın pratik faaliyetine dayanan materyalist görüşler, bilimsel olmıyan idealist görüşleri tasfiyeye uğratmışlardır. Felsefe Tarihi'nin marksist bir tahlili, çeşitli okul ve akımların nitelik lerinin ortaya konulmasında, önemli bir unsur olarak, felsefede taraf tutma ilkesini içine alır (bak. Felsefe'de Partizanlık). Felsefe Tarihi'ne böyle bir yaklaşım, elbette ki, idealist felsefe çerçevesi içinde elde edilmiş pozitif unsurların bir yana atılması demek değildir. Felsefe Tarihi'nin bilimsel tahlili, felsefenin gelişmesini, toplumun sosyo-ekonomik ve politik ilerleyişi tarafından belirlenen bir süreç olarak inceleme zorunluluğundan, herhangi bir sınıfın yada sosyal grupun menfaatlerinin ve ideolojisinin bir ifadesi olarak, üretim gereklerinin ve bilimsel bilginin gelişmesinin bir yansıması olarak felsefî fikir ve sistemlerin değerlendirilmesi zorunluluğundan yola çıkar. Ama, teorik bir konstrüksiyonun «sosyal eşdeğerini» bulmakla iş bitmez; her şeyden önce, o sosyal sistemin ve o toplumun tarihsel şartlarının neden ötürü başkasını değil de böyle bir felsefî sistemi meydana getirdiğini belirlemek zorunluluğu vardır. Aksi halde, basitleştirme'den ve ekonomi ile felsefenin vülger materyalist biçimde özdeşleştirilmesinden kaçınmak imkânsız olur. Diyalektik materyalist yaklaşım tarzı, Felsefe Tarihi'nin tek bir süreç olarak ortaya konulmasına, çeşitli okullar ve akımlar arasındaki zorunlu bağıntının, felsefî problemlerin çözülüşü sürecinin, Felsefe Tarihi ile genelde bilgi tarihi arasındaki bağıntının ortaya çıkarılmasına imkân verir. Bu nedenle bazı felsefî problemlerin (bilimsel bilgi metodolojisi, rasyonalizm ve ampirizm'in ilişkisi, tümel ve tikel, somut ve soyut, insansal faaliyetin mahiyeti, v.s.) çözümü için yapılan girişimler, artık felsefe'nin özünde bulunan bir amaçla belirlenen gelişmeler olarak değil, fakat toplum ve bilgi tarihine özgü sınır taşları olarak görülür. Felsefe Tarihi, dünyayı felsefî olarak bilme süreci olduğundan, insan bilgisinin tarihsel gelişmesi ile, bunun iç yapısı ve mantık arasında dolaysız bağlar kurması gerekir. Burada, mantıksal ve tarihsel'in birliği diyalektik ilkesini açıkça görüyoruz: şöyle ki, bir objenin (burada, felsefe'nin) tarihi, onun gelişmiş mantık yapısına ayrılmaz biçimde bağlıdır; bilimin doğuşu, bilimin gelişmiş halinden ayrılamaz ve ancak bu ikincisinin açısından doğru olarak anlaşılabilir. Felsefe'nin gelişme kanunlarını anlamaya yol açan, ve tarih boyunca ortaya çıkan kavram ve fikirlerin gerçek yerini ve değerini anlamamıza imkân veren şey işte budur. Felsefe Tarihi, tabiat bilimlerinden ve toplumun tarihsel tecrübesinden de ayrı tutulmalıdır. Felsefe, düşüncenin, bilim ve teknolojinin tarihi'ni tahlil etmeli ve özetlemelidir. Felsefe Tarihi'nin incelenmesi, çağdaş felsefe'nin gelişmesinde büyük bir önem taşır. Marksist felsefe, insan düşüncesinin yarattığı bütün prozitif şeyleri özümlemiştir. Felsefî düşünce düzeyinin yükseltilmesi bakımından, bilimsel araştırma ve dünyayı pratikte dönüşüme uğratma metodlarının geliştirilmesi ve ileriye doğru götürülmesinde Felsefe Tarihi incelemelerinin büyük önemi vardır. Engels'in de ortaya koyduğu gibi, «Teorik düşünce, ancak bu teorik düşünmeye bir yatkınlık olarak tabiî bir ni-

teliktir. Bu tabii yatkınlığın geliştirilmesi, ilerletilmesi gerekir, ilerletilebilmesi için de önceki felsefeyi incelemekten başka yol yoktur» *(Tabiatın Diyalektiği*, s. 58).

FELSEFE'DE GEOMETRİK METOD, felsefi teorilerin açıklanmasında kullanılan aksiyomatik metodu belirtmek için kullanılan, ama tam yerinde olmıyan bir ad. Spinoza, bu metodun en önde gelen temsilcisi olmuştur. Başlıca eseri olan *Etik*'i, Eukleides'in geometrisini model alarak kurmuştur; şu anlamda ki, ilkin, gerekli terim ve aksiyomları ortaya koymuş, daha sonra da burdan çıkarsanan teoremleri ispata girişmiştir. Zamanımızda bu teoremler suni görünmektedir, oysa Spinoza'nın amacı, Evren'in parçaları arasında zorunlu bir karşılıklı bağlılık bulunduğunu ve bizim bilgimizin bunu ispat edebileceğini göstermekti. *Metod Üzerine Konuşma*'sı geometri'den açıkça etkilenmiş olan Descartes, Geometrik Metod'a büyük değer vermiştir. Descartes geometrik aksiyomların özellikle dikkati çekici yanları olan açık ve seçikliği, bütün bilgilerin geçerliliğinin kıstası olarak postulalaştıracak kadar ileri gitmiştir. *De la recherche de la vérité* adlı eserinde Malebranche, insanın hataya tabiaten eğilimli oluşuna işaret eder; bütün sonuçları, açık ve seçik önermelerden çıkarsamayı mümkün kılan Geometrik Metod'u metafizik yani spekülatif felsefe için sağlık verir.

FELSEFEDE PARTİZANLIK, marksist-leninist dünya görüşünün ana ilkelerinden biri. Partizanlık ilkesi Marx-Engels ve Lenin tarafından formüle edilmiş ve yerleştirilmiştir. Sınıflı bir toplumda, her ideoloji gibi, felsefe de partizan olmadan olamaz: o, belirli sınıfların çıkarlarını yansıtır ve onlara hizmet eder. Felsefe tarihinde, materyalizm ve idealizm felsefenin karşıt akımları ve çatışan partileridir. Çağdaş ideolojik mücadele, kapitalizmden sosyalizme geçişin tarihsel sürecinin insan bilincinde yansımasıdır. Burjuva ideologların partizanlığı, onların antikomünizminde, onların, sosyalizmi ve marksizm-leninizmi itibarsızlaştırma çabalarında, burjuva toplumundaki antagonizmların üstesinden gelmeye çabalamalarında, burjuva devletini refah devleti olarak tasvire girişmelerinde ve insanlığın evrensel ideali olarak kapitalist çıkarları takdim etmelerinde açıkça görünür. Marksizm, felsefede partizanlık ilkesi üzerinde ısrarla durur, ve proletaryanın kapitalizme karşı, sosyalizmi gerçekleştirmek amacıyla yürüttüğü mücadelede diyalektik ve tarihsel materyalizme bilimsel bir silah olarak bakar. Objektivizm'in arkasına saklanan burjuva partizanlığına karşı marksist-leninist felsefenin partizanlığı açıkça militandır. Marksist-leninist felsefe idealizme ve metafiziğe, revizyonizme ve dogmatizme karşı sürdürdüğü uzlaşmaz tavrı ve realiteye bilimsel yaklaşımıyla, teori ve pratik, felsefe ve politika arasında organik bağlar kurmasıyla, marksist teorinin problemlerine yaratıcı tarzda yaklaşımıyle temayüz eder.

FELSEFE'DE YAN TUTMA, bak. *Felsefe'de Partizanlık.*

FELSEFE'NİN KONUSU, bak. *Felsefe.*

«FELSEFENİN SEFALETİ», Marx'ın, bilimsel sosyalizmin temel ilkelerini açıkladığı ilk eserlerinden biri. 1847'de, Fransa'da yazılmış olan bu eser, Fransız küçük burjuva filozof ve ekonomisti Proudhon'un görüşlerine yöneltilmiştir. Marx, burada, Proudhon'un «diyalektik» laf ebeliğine karşı çıkar ve ispat eder ki, Proudhon, burjuva görüşünün dışına çıkamamıştır. Marx bu eserinde, Hegel'ci diyalektiğin eleştirisine ve materyalist diyalektiğin işlenmesine büyük özen göstermiştir. «Felsefenin Sefaleti» nde, kapitalist üretim tarzı'nın bilimsel bir tahlili ya-

pılmış, marksist ekonomi politiğin temelleri ortaya konmuştur. Marx, burada, proletaryanın ekonomik durumunu, sınıf mücadelesindeki tarihsel rolünü incelemiştir. «İşçi sınıfının kurtuluşu için şart olan şey —diye yazıyordu Marx— bütün sınıfların tasfiyesidir... Bu meyanda, burjuvazi ve proletarya arasındaki antagonizma, öyle bir sınıf mücadelesidir ki, en yüksek noktasına ulaştığında, tam bir devrim biçimini alır. Sınıfların ve sınıf antagonizmalarının artık bulunmadığı bir düzende, sosyal *evrimler, politik* devrimler olmaktan çıkar. O zamana kadar, toplumun her defasında yeniden karışıklığa uğrayışının arifesinde, sosyal bilimin en son sözü daima şu olacaktır [Marx, burada George Sand'ın Jan Ziska'sından şu sözleri alır]: kavga yada ölüm, ya kanlı mücadele yada yokolup gitmek. Sorun işte böyle konmuştur amansızca» (Marx *Felsefenin Sefaleti*, s. 197).

FELSEFENİN TEMEL SORUNU, bilinç ile varlık, düşünce ile madde ve tabiat arasındaki ilişki problemi; bu problemin iki görünümü vardır: 1) birincil olan hangisidir? (ruh mu, yoksa tabiat mı? bilinç mi, yoksa madde mi?); dünya hakkında edinilen bilgi ile dünya arasında nasıl bir ilişki vardır? yada başka bir deyişle bilinç ile varlık arasında uygunluk var mıdır? bilinç, gerçek dünyayı yansıtmak gücünde midir? Felsefe'nin Temel Problemi'nin tutarlı çözümü, ancak, problemin her iki görünümünün dikkate alınmasıyla, mümkündür. Materyalizm kampında yer alanlar maddeyi, varlık'ı birincil; bilinç'i ise ikincil kabul ederler, ve bilinç'i objektif olarak varolan dünyanın zihinde meydana getirdiği etkinin bir sonucu olarak ele alırlar. İdealizm kampında yer alan filozoflar ise, bilinç'i birincil olarak kabul ederler ve onu hakiki biricik realite olarak görürler. İdealistler açısından, bilgi, maddi varlık'ın bir yansısı değildir; kendini bilme formu içinde, bilinç'in bilinmesidir, duyumların ve kavramların tahlil edilmesidir, mutlak ide'nin, evrensel irade'nin, v.s.'nin bilinmesidir. Düalizm ile agnostisizm, Felsefe'nin Temel Sorunu'nun çözümünde; arada kararsız bir durum alır. Marx'tan önceki felsefe'de, bu sorunun çözümüne getirilen yaklaşım tarzı, ya zihinsel faaliyetin yeterince değerlendirilmemesine, ya bilginin pasif bir temaşa'ya indirgenip bilinç ile maddenin özdeşleştirilmesine (bak. Materyalizm, Vülger), düşünce faaliyetinin mutlaklaştırılmasına ve maddeden yalıtılmasına (idealizm), yada bilinç'in maddeye tekabül etmediği iddiasına (düalizm, agnostisizm) dayanır. Ancak marksist felsefedir ki, Felsefe'nin Temel Sorunu'na diyalektik materyalist ve bilime dayanan, çok yönlü, bir çözüm getirir. Marksist felsefe, maddenin asliliğini şunda görür: 1) madde bilincin kaynağıdır, bilinç ise maddenin bir yansısıdır; 2) bilinç, maddi dünyanın uzun bir gelişme sürecinin bir ürünüdür; 3) bilinç, yüksek derecede organize olmuş maddenin, yani beynin bir özelliği ve fonksiyonudur; 4) lenguistik maddi kılıf, yani dil olmaksızın insan zihninin ve düşüncesinin varolması ve gelişmesi imkânsızdır; 5) bilinç, insanın maddi emek faaliyetinin bir sonucu olarak doğar; 6) bilinç sosyaldir ve sosyal varlık tarafından belirlenir. Marksizm madde ile bilinç'in mutlak karşıtlığı sorununu ele alırken bunlar arasındaki karşılıklı bağıntı ve etkiyi de gösterir. Maddi varlık'ın bir türevi olan bilinç, nispi bir otonomi içindedir ve gelişme seyrinde maddi dünya üzerinde karşı etki icra ederek pratikte bu dünyaya egemen olunmasını ve dönüşüme uğratılmasını mümkün kılar. Pratik tecrübeye dayanan insan zihni, dünyayı gerçekten bilme gücündedir. Madde ile bilincin ilişkisi sorunu felsefenin temel sorunudur, çünkü, bu sorun evrenselliğinden dolayı bütün felsefi sorunları içine alır, yalnızca tikel

sorunların çözümünü değil, bir bütün halinde dünya görüşünün mahiyetini de belirler ve felsefedeki temel eğilimleri ayırdetmede güvenilir bir kıstas sağlar. Bunun içindir ki, Felsefenin Temel Sorunu'nun bilimsel olarak formüle edilmesi, partizanlık ilkesinin felsefeye kararlı bir biçimde uygulanmasına, materyalizm ile idealizm arasına bir sınır çekilip bunları birbirlerinin karşısına koymaya, bilimsel diyalektik materyalist dünya görüşünün tutarlı bir biçimde sürdürülmesine imkân verir.

FELSEFÎ KOMÜNİZM, 1842-43 Almanya'sının devrimci burjuva entelegensiya'sı içinde yaygınlaşmış ütopyacı bir komünizm akımını belirtmek için, Engels tarafından kullanılmış bir terim. Felsefi Komünizm, sol Hegel'ciler in, özellikle de Feuerbach'ın teorik görüşlerini; ütopyacı sosyalistlerin öğretilerindeki unsurlarla; sosyal tedbirlerle, özellikle de anti-feodal değişmeleri amaç edinen tedbirlerle kaynaştırmaya çalışmıştır. Felsefi Komünizm, proletaryanın rolünü tümüyle anlamazlıktan gelmiş, sosyalizmin sınıfsal karakterini kavramamıştır. Bu durum, Felsefi Komünizm'de, somut tarihsel ve özellikle de ekonomik incelemelerin yetersizliğini, Felsefi Komünizm'in spekülatif mahiyetini açıklar. Komünizm'in klâsik Alman felsefesi ile olan bağlarının belirtilmesi, Felsefi Komünizm'in rasyonel unsurunu teşkil eder. Herwegh, Hess, Lüning, Bernays ve Grün bu bulanık ve karışık akımın içinde yer alırlar. Felsefi Komünizm, sonunda, «hakiki sosyalizm» kılığına girerek yozlaşmıştır.

FENOMEN, yada GÖRÜNÜŞ (Grek. *phainomenon*-görünmek), duyular yoluyla algılanan tecrübenin objesi. Kant'ın felsefesinde Fenomen, tecrübenin sınırları dışında kalan, insanın nüfuz edemiyeceği *noumenon*'dan ilkede farklıdır. Kant, Fenomen kavramı, aracılığıyle öz ile görünüş arasında bir ayrım yapar ve öz'ü bilinemez olarak ele alır (bak. Agnostisizm). Diyalektik materyalizm açısından, öz ile görünüş arasında aşılmaz bir sınır yoktur; öz'ün algılanması Fenomen aracılığıyle olur (bak. Fenomenalizm; Fenomenoloji).

FENOMENALİZM, bilgi'nin dolayımsız objesinin sadece duyumlar olduğu postulasına dayanan bir bilgi teorisi. Aşırı Fenomenalizm, sübjektif idealizme, yani, dünya «idelelerin genel toplamı» dır, «duyum kompleksleri» dir görüşüne (bak. Berkeley; Ampiriokritisizm); yada Agnostisizme, yani duyumların gerisinde neyin bulunduğunu bilemeyeceğimiz görüşüne (bak. Hume) varır. Duyumlarda tezahür eden objelerin varlığını kabul eden ılımlı Fenomenalizm ise, ya objeleri maddi şeyler olarak ele alan kararsız materyalizme (bak. Locke); yada objeleri bilinemez «kendinde-şeyler» olarak ele alan Kant'çı Agnostisizme kayar (bak. Kant; J.S. Mill; Spencer). Çağdaş pozitivizm akımında ortaya çıkan Fenomenalizm'in ileri sürdüğü temel tez ise tecrübeyi bir «obje», yada «fenomenalistik» bir dil içinde ifade imkânına indirgediğinden lengüistik bir biçim alır. Şeylere ilişkin ifadelerin, bilincin muhtevasına ilişkin ifadelere indirgenebilmesi imkânından bir çıkış noktası olarak söz eden bazı yeni-pozitivistler, bu gibi girişimlerin boşluğunu giderek anlamaktadırlar. Diyalektik materyalizm açısından, Fenomenalizm'in temel tezi bir çıkmaz içindedir; çünkü, bu tez, bilgiyi realiteden ayırır.

FENOMENLERİN EVRENSEL BAĞINTISI, dünyanın varlığını yöneten en genel kanun; bütün şeylerin ve fenomenlerin evrensel karşılıklı aksiyonunun muhassalasası (result). Fenomenlerin Erensel Bağıntısı, her entegral sistemdeki bütün elemanların ve özellik-

lerin yapısal özdeşliğinin ve bütün sistemler yada fenomenler arasındaki bağıntıların ve ilişkilerin sonsuz çeşitliliğinin (multiformity) tabii (inherent) temelini ifade eder. Çisimlerin evrensel karşılıklı aksiyonu spesifik maddi objelerin varoluşunu ve bu objelerin spesifik özelliklerini ve çizgilerini (features) belirler. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı, kendi tezahürleri içinde sonsuzdur. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı, cisimlerin tekil özellikleri ile spesifik kanunlarda ifadesini bulan tekil tabiat fenomenleri arasında mevcut bütün ilişkileri ve maddenin evrensel özellikleri ile varlık'ın evrensel diyalektik kanunları tarafından yönetilen gelişimin eğilimleri arasındaki ilişkileri içerir. O halde, her kanun, Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı'nın spesifik bir ifadesidir. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı olmaksızın, dünya, entegral ve kanuna-bağlı (law governed) bir hareket süreci değil de, kaotik bir fenomen yığını olur. Objeler ve fenomenler arasındaki bağıntılar dolaylı yada dolaysız, sürekli yada geçici, asli yada asli-olmıyan, zorunlu yada arızi, fonksiyonel yada fonksiyonel-olmıyan (bak. Fonksiyonel Bağımlılık), v.s. olabilir. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı nedenselliğe sıkıca bağlıdır. Bununla birlikte, neden ve sonuç, ele alınan bir yada birden çok fenomenle diğer fenomenler arasındaki evrensel bağıntıdan yalıtıldığında anlaşılabilir ancak. Bütün ile bağıntı içinde mütâlaa edildikleri zaman, neden ve sonuç yer değiştirirler ve evrensel bağıntı ve karşılıklı aksiyon haline gelirler. Ters bağıntı kendi kendini düzenliyen bütün sistemlerde karşılıklı aksiyonunun bir özel durumudur. Fenomenler arasındaki bağıntılar sadece cisimlerin fiziksel karşılıklı aksiyonuna indirgenemez. Kendi spesifik kanunları tarafından yönetilen son derece karmaşık biyolojik ve sosyal ilişkiler de vardır. Maddenin gelişimi ve daha yüksek derecede organize olmuş biçimlere dönüşmesi nitelikçe yeni bir hareket yaratarak, cisimler arasında karşılıklı aksiyonun daha karmaşık tiplerini meydana getirir. Bu, insan toplumunun gelişmesinde de geçerlidir, o insan toplumu ki, burada, üretim tarzında kaydedilen ilerlemeler ve uygarlığın gelişmesi, politik, ekonomik, ideolojik ve diğer ilişkilerin artan bir çok - biçimliliğine (multiformity) yol açarak, bireyler arasında ve devletler arasında daha karmaşık ilişkilere varır. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı kavramının büyük bir bilgisel anlamı vardır. Objektif dünyaya ilişkin bilgi, fenomenler arasında nedensel ve diğer bağıntıların araştırılması, ve daha temel bağıntıların, ilişkilerin, vs.'nin teşhisiyle mümkündür ancak. Bilgi, fenomenler ve süreçler arasındaki daha az derin ve daha az genel bağıntıların refleksiyonundan başlıyarak daha derin ve daha genel bağıntı ve ilişkilerin determinasyonuna doğru giden düşüncenin hareketinden kaynaklanır. Bilimlerin yapısı ve sınıflandırılması Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı'nın bir yansısıdır. Bilimsel bilginin ilerleyişine uygun olarak, bilimler arasındaki bağıntı ve ilişkilerin gittikçe daha çok sıkılaşmasının nedenini açıklıyan şey budur. Önceleri birbirine uzak düşen bilgi sahalarını bağlıyan «Marjinal» bilimler ortaya çıkmıştır (örneğin, biyokimya, astrofizik, vs.).

FENOMENOLOJİ, Husserl tarafından kurulmuş olup çağdaş burjuva felsefenin birçok akımları üzerinde bir etki meydana getirmiş bir sübjektif idealist eğilim. Fenomenoloji'nin merkezi kavramı bilincin «kasıtlılığı» *(intentionalität)*'dır (onun varlığı objeye yöneliktir), bu kavram ise, şu sübjektif idealist ilkeyi ispatlama amacını güder: «Bir süje olmaksızın obje olmaz. «Fenomenolojik metodun başlıca gereksinmeleri şunlardır: 1) fenomenolojik indirgeme, yani, objektif realiteye ilişkin

olan «saf», sübjektif tecrübenin sınırlarını aşan her türlü yargıdan sakınmak; 2) aşkın (transcendental) indirgeme, yani, bizzat bilginin konusunu gerçek, ampirik, sosyal, ve psiko-fizyolojik bir varlık olarak değil de, «saf» transandantal bilinç olarak mütalaa etmek. Fenomenolojinin fikirleri varoluşçuluğun elsefi temelleri olmuştur (bak. M. Scheler; Heidegger). Bazı burjuva filozofları (bak. Sartre; Merlo Ponti) Fenomenoloji'yi diyalektik materyalizmin karşısına çıkarmışlardır. Katolik filozoflar (Edith Stein, Van Breda) Fenomenoloji'yi Yeni-Thomas'cılık ile sentezleştirirler. Fenomenoloji'den çıkarsanan açıkça idealist ve irrasyonalist sonuçlar fenomenolojik okulun içinde karşıtlıkların doğmasına yol açmıştır. Fenomenolojik okulun sol kanadı, bu felsefenin sadece, varsayılan «rasyonel çekirdek»ini muhafaza ederek, Fenomenoloji'yi varoluşçuluktan kurtarmaya çalışmaktadır (Farber ve kısmen de İngarden). Fenomenolojik akımın teorik merkezi, Belçikadaki Louvain Katolik Üniversitesi'nin Husserl arşividir.

FEODALİZM, köleci yada ilkel komün sistemlerinin bütünlüklerini yitirip dağılmalarından sonra ortaya çıkan ve aşağı yukarı bütün ülkelerde görülmüş olan bir sosyo-ekonomik formasyon. Feodaller ile köylüler, feodal toplumun başlıca sınıfları idiler. Yönetici ve sömürücü sınıfın kendi içinde de hiyerarşik bir sosyal tabaklaşma vardı; küçük feodaller büyük feodallere bağımlıydı. Kilise en büyük feodaller arasındaydı. Sömürülen köylülük her türlü siyasi haktan yoksundu. Şehirlerde nüfusun çoğunluğu usta, kalfa, çırak ve vasıfsız işçilerden oluşuyordu. Feodalizm'de, egemen üretim ilişkileri şu temellere dayanıyordu: feodallerin üretim araçları üzerindeki, her şeyden önce de toprak üzerindeki mülkiyeti; ve serflerin feodale kişisel bağımlılığının çeşitli biçimleri içinde, serflerin toprak üzerindeki son derece sınırlı mülkiyeti. Feodalizm'de üretim güçleri, ev eşyalarından ve ufak tefek alet-edevat'tan başka bir şeye malik olmıyan ve gördükleri işten belirli bir yarar sağlıyan serflerin emeğiyle gelişmiştir. Feodal üretim tarzı, toprak rantının birbirini takip eden üç biçimi tarafından karakterize edilmiştir: formel toprak rantı yani angarya, ayni rant ve nakdi rant .Toprak rantı feodal toplumda sömürünün spesifik bir biçimdir. Hatta çoğu kere rant serfin artı-emeğini olduğu kadar angaryayı da kapsamaktaydı. Feodal sistem, tabii ekonominin ve düşük düzeyde durgun bir teknolojinin varlığıyle belirlenir. Feodal toplumun üstyapısı birçok ayırıcı özellikler taşır; feodal devlet, çeşitli biçimler alarak, sonunda mutlak monarşiye varır; din, toplumun manevi hayatında hükümrandır. Sosyal düşünce feodal toplumda dinsel bir form içinde gelişmiştir. Sınıf mücadeleleri bütün feodal toplum tarihinde belirgin olarak görülür. Çoğunlukla dinsel bir kılığa bürünen köylü ayaklanmaları feodal sestemi sarsar ve çöküşünü hızlandırır. Feodalizm'in yerini sömürücü toplumun üçüncü ve nihai biçimi olan kapitalizm almıştır.

FERDİN (BİREYİN) ÇOK-YANLI GELİŞMESİ, sosyalizmin yüksek evresindeki toplumu kurmanın temel bir şartı. Birey'in Çok-yanlı Gelişmesi, onun manevi niteliklerinin, ahlâk temizliğinin ve fiziksel mükemmelliğinin uyum içinde gelişmesi demektir. Uyum içinde gelişmiş bireyin bilimsel bir dünya görüşü ve derin bir bilgisi vardır. Geçmişin kalıntılarından kurtulmuştur, emeği asli ve hayati bir gereklilik olarak ele alır, sosyalizmi kuranların ahlâk kuralları'na (bak. Sosyalizmi Kuranların Ahlâk Kuralları) gönülden uyar, fiziksel bakımdan da yüksek derecede bir gelişme gösterir. Sosyalizmin yüksek evresinin maddi ve teknik temeli'nin ve sosyalist sos-

yal ilişkilerin sosyalizmin yüksek evresine ait ilişkilere doğru gelişmesinin ölçütü, Birey'in Çok-yanlı Gelişmesi'nin temel öncülleridir: Sosyalist toplumda, Bireyin Çok-yanlı Gelişmesi objektif ve tabii bir süreçtir. Bireyin Çok-yanlı Gelişmesi hem maddi üretimin ihtiyaçlarının, hem de modern teknoloji'de verimli olarak çalışacak insanlara duyulan ihtiyacın emrettiği bir şeydir. Bireyin Çok-yanlı Gelişmesi'nin şartları, sosyalizm'de ve sosyalizm'in yüksek evresine tedricen geçişte elde edilecek başarılarla yaratılır. Toplum menfaatlerinin göz önünde tutulması, bütün emekçi halkın yaratıcı çalışma için fırsat eşitliği ve özgür olarak meslek seçimi hakkı demektir. Gittikçe artan boş zaman bireye yetenek ve istidatlarını geliştirmesi için geniş imkânlar sağlayacaktır. Bireyin Çok-yanlı Gelişmesi, kültürel ve teknik ilerlemeye, kent ve köy, fikir ve kol işçiliği arasındaki esas farkların ortadan silinmesine yakından bağlıdır. Lenin okullarda öğrenim yapanları eğitmenin, «her şeyi yapmasını bilmeleri» için onları «*çok yanlı gelişme ve çok yönlü bir yetişme*» tarzından geçirmenin esas olduğunu söyler. (Lenin, c. 3, s. 400) Bununla beraber, sosyalizmin yüksek evresinde çok değişik tipte iş görme yeteneği, işbölümünü ve uzmanlığı ortadan kaldırmaz.

FERDİYETÇİLİK (BİREYCİLİK), bireyin haklarının sınırsızlığını, bireyin toplum ve devlet karşısında özgürlüğünü ve bağımsızlığını öne süren görüşe dayanan bir sosyo-politik ideoloji ilkesi. Sömürücü sınıfın teorisyenlerine göre, Bireycilik «değişmez insan tabiatı»nın özünde vardır. Gerçekte, Bireycilik, bireysel'i kolektif'in karşısına koyar ve kişisel menfaatleri sosyal menfaatlere üstün tutan bir ilke olarak, özel mülkiyetin ortaya çıkışı ve toplumun sınıflara bölünüşüyle doğmuştur. Bireycilik geleneği, yüzyıllar boyu hüküm süren özel mülkiyet sosyal temeli üzerinde gelişmiştir. Bireycilik, Stirner felsefesinde, ve özellikle de Nitsche'de, ki onun «elit» ve «üstün insan» doktrini faşiz tarafından benimsenmiştir, tam ifadesini bulur. Günümüzde Bireycilik'in aktif savunuculuğunu varoluşçular yapmaktadır (bak. Varoluşçuluk). Sosyalizm bireyle toplum arasındaki ilişkiyi kökten değişikliğe uğratır, çünkü, sosyalizm bireyi olduğu gibi toplumu da yenileştirir. Gerçek kolektivizm, ancak hiçbir sömürü yada politik baskı tanımıyan ve insanın kişiliğini ve yeteneklerini geliştirmek için gerekli şartları sağlıyan bir toplumda ortaya çıkar.

FERT (BİREY),* sosyal olarak belirlenen ve zihinsel (intelectual), heyecansal (emotional) ve iradesel niteliklerivle bireysel olarak ifadelenen insansal varlık. İnsan hakkındaki bilimsel anlayış, insanı sosyal ilişkilerin ürünü olarak ele alan marksist tanıma dayanır. Bundan ötürü, bu anlamda Birey soydan aldığı karaktistiklerin taşıyıcısı bir varlık değil, fakat tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkan bir sosyal sistem tarafından belirlenen bir varlıktır. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet temeline dayanan bir toplum Birey'in gelişmesini köstekler ve onu yozlaştırır. Sosyalizmin gerçekleşmesi Birey'in çok-yanlı gelişmesine yol açar (bak. Ferdin Çok-yanlı Gelişmesi). Sosyalizmin üst evresinin maddi ve teknik temelinin yaratılması (bak. Sosyalizmin Yüksek Evresinin Maddi ve Teknik Temeli), sosyalizmin yüksek evresine ait sosyal ilişkilerin gelişmesi ve bir kültürel devrimin yürütülmesiyle birlikte yeni bir Birey tipi, manevi zenginliği, temiz ahlakı ve fiziksel mükemmelliği kendinde toplıyan yeni bir Birey tipi doğar.** Psikoloji'de karakter yapısındaki bireysel özelliklerle: kavrayış gücü, heyecanları ve yaratıcı kudretiyle temayüz eden insansal varlık. Bireyin psikolojik nitelikleri, karak-

teri, dikkati, melekeleri ve bireyin zihinsel süreçlerinin özel çizgilerini kapsar. Psikolojik şartlar (duyumsal tecrübeler, davranış motifleri, v.s.) sürekli olarak değiştiği halde, Bireyin psikolojik görünümü nispeten sabit kalır, çünkü, bu, onun hayat şartlarının nispi istikrarına ve sinir sisteminin tipolojik özelliklerine tâbidir. Sosyal eğitim sonucu olarak Birey'in hayatında meydana gelen değişmeler onun psikolojik yapısında değişmelere yol açar. Birey, bu anlamda, bütün dış etkilerin onun aracılığıyle kırılıp yön değiştirdiği insansal varlığın görünümlerinin ve özelliklerinin ürünüdür. Birey'n aksiyonları, onun kişisel ve sosyal gereksinimleri tarafından yönlendirilir. Birey'deki sübjektif unsurlar (duyumsal tecrübeler, bilinçlilik gereksinimleri) Birey'le çevresi arasında oluşan objektif ilişkilerden ayrılmaz.

FERT (BİREY) VE TOPLUM (karşılıklı ilişkileri), bireyle toplum arasındaki karşılıklı ilişki bir tarihsel dönemden öbürüne değişir; çünkü, gerçekte sadece sosyo-ekonomik formasyonlar varolduğundan «genelde toplum» diye bir şey olmadığı gibi, birey daima belirli bir tarihsel sistemin ürünü olduğundan, «genelde birey» diye bir şey de yoktur. Bireyle toplum arasında ebedi bir antagonizmanın varlığını ileri süren teori, özellikle kapitalizmin karakteristiği olarak, tarihen geçiciliği «ebedi» olarak nitelendirilir. Sosyalizmde, bireyselle toplumsal arasındaki karşılıklı ilişkiyi karakterize eden şey, bireysel çıkarlarla sosyal çıkarların tabii bir biçimde bağdaşması ve sonunda bunlar arasında tam bir uyuma varılmasıdır. Sosyalist toplumda insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yarıyan kaynaklarla kişisel ve toplumsal çıkarların genel doğrultusu arasında uygunluk vardır. Gerek bir bütün olarak toplum, gerekse toplumun her bireyi, teknik ilerlemeye, emeğin verimliliğinin artmasına, toplum üyelerinin maddi ve kültürel ihtiyaçlarının artmasına ilgi duyar. Bireysel çıkarlarla toplumun çıkarlarının temel problemlerde uygunluk halinde bulunması, sosyal çıkarların bireysel çıkarlardan üstün tutulması gerektiği anlarda ortaya çıkan bazı kısmi ve geçici çelişkiler ihtiva eder. Bireysel çıkarlarla sosyal çıkarların bağdaştırılmasında başarıya varılması, bir yandan sosyal refahın artmasına, yönetici organların faaliyetine, «her şey insan için, insan yararına» sloganının doğru bir biçimde yerine getirilmesine, bir yandan da, toplumun her üyesinin toplumun çıkarlarına bilinçli bir biçimde hizmet etmesine dayanır. Sosyalizmin yüksek evresini tam çapta kurma dönemi, birey ve toplum çıkarlarının bağdaştırılmasına doğru atılmış büyük bir adım teşkil eder. Sosyalizmin yüksek evresinin maddi ve teknik temellerinin yaratılması için güdülecek politika, bu aşamadaki sosyal ilişkilerin şekillendirilmesini, sosyalist demokrasi'nin muhtevasının genişletilmesini, halkın maddi ve kültürel yaşayış şartlarının yükseltilmesini, birey'le toplum arasında uyumun sağlanmasını hedef alır. Marx ve Engels'in deyişiyle, bir kimsenin özgür olarak gelişmesi, herkesin özgür olarak gelişmesinin şartıdır.

FETİŞİZM, tabiat fenomenlerine ve objelerine tapınma; ilkel toplum'da dinin ilk biçimlerinden biri. Fetişizm terimi 1760'da, bir Fransız tarihçi ve lengüistikçi olan Charles de Brosses tarafından ortaya atılmıştır. İlkel toplum'da insanlar, objelerin özünü bilmediklerinden, onlara tabiatüstü özellikler atfediyor, ve bu objelerin (fetişler) kendi dileklerini yerine getirdiklerine inanıyorlardı. Fetişizm ile totemcilik ve büyü arasında bağıntı vardır. Fetişizm çağdaş dinlerin bir çoğunda, bu dinlerin bir parçasını teşkil eder (imajlara ve haç'a tapınma gibi) (bak. Meta Fetişizmi).

FEUERBACH, LUDWIG (1804-72), Alman materyalist filozof ve ateist, Erlangen Üniversitesi öğretim üyesi. 1830'da adını kullanmadan yayımladığı *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* adlı eserinden dolayı üniversiteden çıkarıldı. Feuerbach hayatının son yıllarını bir köyde geçirdi. Hayatının sonlarına doğru Sosyal Demokrat Partisi'ne katılmış olmakla beraber, ne 1848 devrimi'nin mahiyetini kavramış, ne de marksizmi kabul etmiştir. Dine karşı yaptığı mücadelede Feuerbach'ın görüşleri, sol-Hegel'cilerin fikirlerinden materyalist fikirlere doğru bir gelişme göstermiştir. Materyalizmini ilân etmesi ve savunması, çağdaşları üzerinde büyük bir etki yaptı. Engels, Feuerbach'ın yazılarının uyandırdığı etki için şöyle yazar: «öylesine genel bir coşkunluk vardı ki, birdenbire hepimiz Feuerbach'cı kesilmiştik» (Marx-Engels, *Seçilmiş Eserler*, Cilt 2 s. 368). Antropolojizm, Feuerbach materyalizminin onu karakterize eden temel bir yanıdır; bu ise, devrim öncesi Almanya'sındaki tarihsel şartların bir sonucuydu ve devrimci burjuva demokrasisini dile getiriyordu. Feuerbach'ın felsefi evriminin çıkış noktası, Hegel'in insanın özünü idealist tarzda anlayışının, ve bu özü insanın kendinin bilincine indirgeyişinin eleştirisiydi. Hegel'in bu görüşünün reddedilmesi, genel olarak idealzm'in reddedilmesine kaçınılmaz bir şekilde yol açıyordu. Feuerbach'ın hizmetlerinden bir diğeri de, idealizm ile din arasında ki bağıntıyı vurgulamasıydı. Feuerbach. Hegel'ci diyalektiğin idealist karakterini kıyasıyla eleştirmiştir. Buysa, Hegel'ci felsefenin muhtevasından yararlanılması suretiyle marksizmin rahatlıkla şekillenmesine yol açmıştır. Ne var ki, Feuerbach, Hegel'in felsefesini tümüyle bir yana atması nedeniyle, bu felsefenin başlıca başarısını, yani diyalektiği görememiştir. Feuerbach'ın felsefesi'nin esas muhtevası, materyalizmin ilânı ve savunulması idi. Burada, insanın özü ve dünyadaki yeri sorununun ön plâna alınmasında antropolojizm'e ihtiyaç hasıl olduğu görülür. Ne var ki, Feuerbach, bu sorunda, kararlı bir materyalist çizgi tutturamamıştır; çünkü, insanı soyut bir birey, sadece biyolojik bir varlık olarak ele alıyordu. Bilgi teorisi alanında agnostisizm'e kararlı bir biçimde karşı koyan Feuerbach, ampirizm ve sansüalizmin bakış açısını uygulamıştır. Düşünce'nin bilme'deki önemini inkâr etmeyen Feuerbach, objeyi süjenin aktivitesiyle bağıntı içinde ele almaya çalışmış, insan bilgisinin ve bilincinin sosyal mahiyeti hakkında öngörüler dile getirmiştir. Fakat, bütünü bakımından, Feuerbach, Marx-öncesi materyalizmin temaşacı tabiatının üstesinden gelememiştir. Feuerbach, tarih anlayışı'nda, tamamen idealist bir pozisyonda kalmıştır. Sosyal fenomenler hakkındaki idealist görüşleri, sosyal hayatın incelenmesine evrensel bir bilim olarak antropoloji'yi uygulama hevesinden gelir. Feuerbach'ın idealizmi özellikle din ve ahlâk incelemelerinde apaçık ortaya çıkar. Feuerbach, dini tabiatüstü bir cevhere atfedilen insanın özelliklerinin bir yabancılaşması ve objeleşmesi olarak görür. İnsan ikileşmiştir, yani kendi özünü Tanrı'da temaşa eder. Böylece, din insanın «bilinçsiz kendinin-bilinci»dir. Feuerbach, böylesine bir ikileşmenin nedenini, tabiat ve toplumun kör kuvvetleri karşısında, insanın hissettiği bağımlılık duygusunda bulur. Dinin sosyal ve tarihsel kökleri hakkında Feuerbach'ın ortaya koyduğu tahminler çok dikkat çekicidir. Ne varki, antropolijizm'inden ötürü, Feuerbach, bu sorunda sezişten öteye gidememiş, dine karşı etkili bir mücadelenin araçlarını bulamamıştır. Bu bakımdan, bilinçsiz'in yerine bilinçli -kendinin- bilinci'ni koyma yoluna gitmiş, yanlı, sonunda eğitime başvurmuş, hatta yeni bir dine ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. İnsanın içinde yaşadığı gerçek dünya'yı anlayamayan,

Feuerbach, ahlâk ilkelerini, dönüp dolaşıp, insanın mutluluğa yönelik iç eğilimlerinden çıkarsamıştır.Bunun başarıya ulaşması için de, her insanın kendi ihtiyaçlarına rasyonel sınırlar çizmesi, ve kendinden başkalarını da sevmesi gerekir, bu yolda başarıya ulaşmak ancak bununla mümkündür. Feuerbach'ın kurduğu ahlâk, soyut, ebedi ve her zaman ve herkes için aynı olan bir ahlâktır. Görüşlerindeki darlıklar bir yana bırakılırsa, Feuerbach, marksizmin en yakın selefidir. Günümüzde bazı idealistler, Feuerbach'ın antropolojizm fikirlerini yeniden idealist bir tarzda yorumlamaktadırlar. Feuerbach'ın başlıca eserleri şunlardır: *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie*, 1839; *Das Wesen des Christenthums*, 1841; *Vorläufige Thesen zur Reform dre Philosophie* 1842, *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*, 1843.

«FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER». 1845 baharında kaleme alınmış olup Marx'ın not defterlerinde bulunmuş onbir tez. Bu tezler, kesin formülasyondan sonra, ilk olarak Engels tarafından 1888'de, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı eserine ek olarak yayımlanmıştır. Engels'in dediği gibi, «Feuerbach Üzerine Tezler«, «yeni bir dünya görüşünün çekirdeklerini ihtiva eden ilk dokûman olarak paha biçilmez bir değer taşır» (Marx-Engels, *Seçilmiş Eserler*, C. II, s. 359). *Tezler*, muhtevaları bakımından *Alman İdeolojisi*'ne yakındır. Bu *Tezler*'inde Marx, yeni bir felsefenin en önemli (cardinal) ilkelerini veciz bir biçimde formüllendirmiştir. *Tezler*'in merkezi fikri, pratik'in bilimsel bir anlayışının tahlil ve işlenmesidir. Bu iş, temel önermeleri Marx tarafından yorumlanan bir materyalist tarih anlayışını gerekli kılmıştır. Bu önermeler şunlardır: sosyal hayat esasta pratik'tir, insan kendi öz emeğinin ürünüdür, mahiyetçe esas itibariyle sosyaldır, ideolojik fenomenler (örneğin din) toplumun varoluş ve gelişim şartlarına bağlıdır. Bu bakış açısından Marx, Feuerbach'ın ve ütopyacı sosyalistlerin tarih alanındaki idealizmini eleştirir. Teori ve pratiğin birliğinden hareketle Marx, epistemolojinin problemlerini yeni bir ışık altında ele alır, «kendinden önceki» tekmil materyalizmi, esas kusurunun temaşacı yaklaşım olduğunu belirterek eleştirir. Ayrıca, «aktif görünümleri»i («active aspects»), yani obje ile karşılık aksiyonu sürecinde sübjenin aktivitesini tahrife uğratmasından dolayı idealizmi eleştirir (bak. Süje ile Obje). Marx'ın *Tezler*'i toplumun pratikte dönüşüme uğratılmasında diyalektik materyalist felsefenin özünü, görevlerini ve rolünü temellendirmiştir.

FİCHTE, JOHANN GOTTLIEB (1762-1814), Alman filozof; Alman klasik idealizminin Kant'tan sonraki ikinci lideri, Jena üniversitesi (ateizm ithamıyle buradan kovulmuştur) ve Berlin üniversitesi profesörü. Fichte sınıf ayrıcalıklarını eleştirmiş ve Almanya'nın birliğini ve feodal bölünmenin ilgasını savunmuştur; «pratik» felsefenin, meşru ahlâkın önemini, devlet ve legal sistemi yurgulamış, fakat «pratik»i sırf moral bilinçliliğin aktivitesine indirgemiştir; bilimsel olarak temellenmiş bir sistemi, yani «pratik» felsefe için bir öngerek olan bilgi bilimini ele almıştır. Sübjektif idealizm, 1794'de yayımlanmış olan *Wissenschaftslehre* adlı eserinin temelini oluşturur. Fichte, Kant'ın «kendinde-şey» doktrinini bertaraf etmiş ve çeşitli bütün bilgi formlarını tek bir formdan, sübjektif idealist unsurdan çıkarsamaya uğraşmıştır. Fichte, sınırsız aktivitesiyle dünyayı yaratan bir çeşit mutlak sübjenin varlığını öne sürer. Onun başlangıç Ben'i (Ego) ne bireysel bir Ben'dir, ne de Spinoza'nınki gibi bir cevherdir, fakat bilincin moral aktivitesidir. Bu mistik mutlak Ben'den Fichte, bireysel Ben'i çıkarsamıştır.

Bireysel Ben mutlak olmayıp, sınırlı bir insansal süjedir, yada ampirik Ben'dir sadece, ampirik Ben'in karşısına, aynı biçimde ampirik tabiat konulmuştur. Bundan, Fichte, Ben ve Ben-olmıyan'ı ortaya koyan teorik felsefenin, bunları, başlangıçtaki mutlak Ben'in sınırları içinde, onun limitasyonunun yada bölünüşünün bir ürünü olarak, birbirleriyle karşıtlaştırdığı sonucunu çıkarır. Fichte, «sav», «karşısav» ve «sentezleştirme»ye ilişkin kendine has metodu izliyerek, gerek pratik gerekse teorik bir varlık ve düşünce kategorileri sistemi elabore etmiştir. İdealist diyalektiğin bazı özelliklerinin geliştirilmiş olduğu bu metoda «antitetikal» metod denir, çünkü, antitez Fichte tarafından tezden çıkarsanmış olmayıp onun karşıtı olarak yanyana konmuştur. Fichte, hakikatin zihin tarafından doğrudan temaşasına (direct contemplation), yani «zihinsel sezgi»ye («intellectual intuition») rasyonel bilginin organı olarak bakar. Fichte'nin doktrinine sübjektif idealizm temellik etmekle birlikte felsefesinde, hayatının sonlarında artan bir objektif idealizm eğilimi başgöstermiştir. Özgürlük sorunu, Fichte için, etikte merkezi sorun olmuştur. Özgürlük sorununa duyulan ilgi Fransız burjuva devrimiyle güçlenmişti. Spinoza gibi, Fichte de, özgürlüğü nedensel bir fiil (act) olarak değil, fakat kaçınılmaz zorunluluğun anlaşılmasına dayanan bir aksiyon olarak ele alır. Bununla birlikte, Fichte, Spinoza'nın tersine olarak, halkça erişilebilir özgürlük derecesini, bireysel bilgeliğe (wisdom) değil, fakat insanın ait olduğu tarihsel çağa dayandırır. Kendi çağının Almanya'sındaki geriliğin yarattığı illüzyonları yenmeye muktedir olamıyan Fichte, der, *geschlossene Handelsstaat* (kapalı tüccar toplum) biçiminde bir burjuva toplumu Almanyası'nın ütopyacı bir taslağını hazırlamıştır. Bu tasarı, Almanya'nın burjuva gelişmesinin spesifik unsurlarını yansıtır ve nasyonalist Alman eksepsiyonalizmini içeren bir takım reaksiyoner özellikler taşır. Marksizm-Leninizm'in kurucuları Fichte'nin doktrininin ilerici ve reaksiyoner cephelerinin derin bir değerlendirmesini yapmışlardır. Engels Alman komünistlerin saygı duyduğu filozoflar arasında Fichte'nin adını zikreder.

FİDEİZM, bilgi'nin yerine imanı koyan yada imana genellikle kesin bir önem atfeden bir doktrin. Bütün idealist doktrinlerde bir dereceye kadar varolan Fideizm, bilimin dine bağımlılaştırılmasını ifade eder.

FİİLİLEŞME, yada varlıktaki değişmeler. Bu kavram, hareketin sadece bir görünümünü —bir potansiyalite halinden bir realite haline geçişi— belirtir. İskolastisizm'de, Aristoteles'in Fiilileşme'yi açıklayışı; hareketin kaynağı hakkında diyaletik-olmıyan bir anlayışa; hareketin kaynağının onun gerçek varlığının dışında, «ilk hareket ettirici», yada salt bir edim (akt) olarak Tanrı'da olduğu anlayışına götürmüştür. Potansiyel'den reel'e geçiş fikri, en tam biçimiyle materyalist diyalektiğin kategorilerinde ifadesini bulmuştur (bak. İmkân ve Gerçeklik). Fiilileşme kavramı, marksist felsefede kullanılmaz.

FİİLİLİK, varolan ve gelişen her şey kendi özünü ve kanunlarını, kendi aksiyonunun ve gelişmesinin sonuçlarını kendi bağrında taşır. Bundan ötürü Fiililik bütün somutluğuyla, düşsel'den ve fantastik'den farklı olmakla kalmaz, fakat, tamamiyle sahih olsa bile saf mantıksal'dan da farklıdır. Fiil'ilik, sadece, mümkün'den, muhtemel'den değil, fakat henüz var-olmıyan'dan da farklıdır (bak. Varlık; Gerçeklik; Madde; Öz; Varoluş).

FİKİR İŞÇİLİĞİ VE KOL İŞÇİLİĞİ KARŞITLIĞI, insanlar arasında tari-

hen kurulmuş öylesine ilişkiler ki, burada, fikir işçiliği kol işçiliği'nden ayrılmış; kol işçileri, yani üreticiler, yönetici sınıfın sömürü konusu haline gelmişlerdir.Bu karşıtlık, köleci toplumun başlangıç döneminde ortaya çıkmıştır. İş bölümü, özellikle de fikir işçiliği'nin kol işçiliği'nden ayrılması, o zaman için, bazı kimselerin ağır kol işçiliğinden kurtulup, kendilerini bilim, kültür, v.s.'ye verme imkânlarını sağladığı ölçüde, ilerici idi. Antagonist sosyo-ekonomik formasyon'da, fikir işçiliği ile kol işçiliği arasındaki bu ayrılık egemen sınıf ayrıcalığı biçimini alır: fikir işçiliğine katılma, egemen sınıfın imtiyazı haline gelirken, sömürülen sınıfın payına kol işçiliği düşer. Sosyalizmde, insanın insanı sömürmesinin ortadan kaldırılması, yönetim ve kültür işlerinde kitlelerin yer alması, çalışmanın, giderek kol işçiliği ile fikir işçiliği'nin birbirine daha yakınlaştığı bir çalışma haline gelmesi, v.s. fikir işçiliği ile kol işçiliği arasındaki karşıtlığın üstesinden gelinmesine yardım eder. Kol işçileri ile «entelegensiya» arasındaki uzaklık ortadan kalkar, emekçi halkın arasından fışkırıp gelişen «entelegensiya» sosyal karakterini değiştirir. Bununla beraber, sosyalizmde de, fikir işçiliği ile kol işçiliği arasında esaslı bir fark kalır. Bu fark, gerek «entelegensiya»nın kültürel düzeyi ile teknik düzeyi arasındaki mesafede, gerekse işçi sınıfı ile köylülük arasındaki mesafede, işçi sınıfının gördüğü işin mahiyeti ile köylülüğün gördüğü işin mahiyeti arasındaki ayrılıklarda yatar. Bu ayrılık çıkar uyuşmazlığına yol açmaz, bambaşka bir sosyal muhteva taşır. Fikir işçiliği ile kol işçiliği arasındaki fark, sosyalizmin ilerlemesi seyrinde yavaş yavaş silinip gider. Bu silinip gitmenin şartı, sosyalizmin gelişmesinin maddi ve teknik temeli'nin yaratılması (bak. Sosyalizmin Üst Evresinin Maddi ve Teknik Temeli), çalışmanın, ağır kol işçiliği yerine makinaların geçeceği bir hale gelmesidir; üretim için, yüksek bir kültür ve teknik düzeye çıkmış mühendis-teknisyen işçiler gerekecektir. Çalışma günü'nün kısaltılması, insanın çok yanlı ve manevi gelişmesi için boş zaman bıracaktır. İnsanın belirli bir özel iş ile uğraşmak zorunda kaldığı eski işbölümü ortadan kalkacak, her insan yüksek derecede bir eğitimden geçerek mesleğini seçebilecek ve bir meslekten ötekine geçme imkânına sahip olacaktır. Bütün bunlar, fikir işçiliği ile kol işçiliğinin tam olarak kaynaşması sonucunu verecektir.

FİLOJENESİS VE ONTOJENESİS, organizmaların tarihini; jenerik gelişmelerini (Filojenesis) ve bireysel gelişmelerini (Ontojenesis) belirtmek için Haeckel (1866) tarafından ortaya konan terimler. Organik tabiatta Filojenesis ile Ontojenesis, birbirlerine ayrılmaz biçimde bağlıdırlar ve birbirlerini şartlandırırlar (bak. Biyojenetik Kanun). Ontojenesis, tarihsel gelişmenin, yani Filojenesis'in sonucudur. Öte yandan Filojenesis, bireysel değişmelere, Ontojenesis'e dayanır. Bu karşılıklı etki, parça (birey) ile bütün'ün (gen'in), tikel ile tümel'in birliğini, niteliksel sıçramaların her evresinde bir önceki evrenin yeniden meydana geldiği, helezoni (sarmal) gelişme süreci diyalektiğini ifade eder. Filojenesis ile Ontojenesis'in birliği fikri Darwin tarafından ortaya konmuş, Haeckel, Miçurin ve diğerleri tarafından işlenmiştir.

FİZİK, temel parçacıkların hareket ve değişmelerini, atomların yapısını, çekimsel, elektriksel, manyetik ve diğer alanları, ve moleküler süreçleri ele alan bilim. Antikitede «Fizik» sözcüğü, tabiat hakkındaki bilginin genel bütününü belirtiyordu. Bundan sonra, Fizik, cisimlerin hareketlerini yöneten kanunların (mekanik), sesin nedenlerinin (akustik), ısısal,

elektriksel, manyetik ve optik fenomenlerin incelenmesi olarak anlaşılıyordu. Klasik Fizik bu fenomenlerin nedenlerini Newton'un mekanik kanunlarına indirgemeye çalışıyordu. 19. yüzyılda, spesifik kanunları ele alan çok sayıda fizikler teessüs etti. Termodinamik, geniş molekül dizilerinin hareketini (behaviour) inceler ki, bunların ayırıcı özelliği, daha az olasılı bir halden daha çok olasılı bir hale geriye dönmezcesine (irreversible) geçiştir; mekanik süreçlerde ise geriye dönmezlik (irreversibility) yoktur. Diğer yandan, klasik elektrodinamik'te, elektromanyetik bir alanın orijinine ve yayılışına ait kanunların mekanik kanunlara indirgenemiyeceği görüşü ortaya çıktı. Böylece, 19. yüzyılda Fizik mekanikten ayrıldı. Bununla birlikte, mekanik hararet teorisi mekanik süreçlerin tekrar ısısal sürece dönebileceğini göstermiş, elektrikliliğin incelenmesi ise mekanik süreçlerin elektriksel süreçlere ve elektriksel süreçlerin de mekanik süreçlere geçebileceğini ortaya koymuştur. 19. yüzyılda doğrulanmış oldu ki, mekanik, ısısal ve elektriksel süreçler, hareketin bütün bu biçimlerinin nicel ölçüsü olan enerji sabit kalarak, geriye dönebilen geçişlere tâbidirler. Enerjinin sakımı ilkesi (bak. Enerjinin Sakımı Kanunu) Fiziğin temel ilkesi durumuna geldi. Yüzyılın sonlarına doğru, o zamana kadar henüz bilinmiyen fiziksel bir çok fenomen —radyo sinyallerinin orijinasyonu ve yayılması, X-ışınları, ve radyoaktivite— keşfedildi. Elemanların kimyasal özelliklerinin peryodikliği teorik fiziklerin odak noktası oldu. Bu fenomenlerin nedenlerini açıklıyan Fizik, atom fiziği, nükleer fizik, daha sonra da temel parçacıklar fiziği dallarına ayrıldı. 20. yüzyılın ilk yarısında, teorik fizik, temel klasik kavramlardan rölativite teorisi ve kuantum fiziğine ilişkin fikirlere geçti. Deneysel Fizik, ki dikkate şayan başarılar kaydetmiştir, teknoloji ve halkın yaşayış şartları üzerinde eşi görülmemiş bir etki meydana getirmektedir. Fiziğin gelişmesi, baştan sona, felsefeyle sıkı bağıntılıdır. Antikite'de fiziksel bilgi, ve varsayımlar, materyalist felsefi sistemlerin temel bir unsuru olmuştur. Klasik mekaniğin gelişmesiyle birikmiş olan fiziksel bilginin genelleştirilmesi modern zamanların materyalist fikirlerine temellik etmiştir. Bunların tahlili ve 19. yüzyıldaki fiziksel buluşlar, Marx ve Engels'e, diyalektik materyalizm öğretisini dayandıracakları bir temel sağlamıştır. 20. yüzyılda, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, idealist akımlar fizik konsepsiyonundaki değişmeleri idealist, pozitivist sonuçlamalar lehine kullanma çarelerini aramışlardır. (bak. İdealizm, Fiziksel). *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* adlı eserinde, Lenin tarafından, yeni fiziksel kavramların gerçek anlamları hakkında yapılan tahlillerin ve bilim alanında daha sonraları kaydedilen gelişmelerin ortaya koyduğu gibi, Fizik, diyalektik materyalizmi destekliyen, çürütülmesi imkânsız kanıtlar getirmekte ve şunu göstermektedir ki, marksizmin felsefi fikirlerinin fiziksel araştırmalarda uygulanması, tabiatın incelenmesine yepyeni bir itici güç kazandırmaktadır.

FİZİKALİZM, mantıksal-pozitivizm'de, Carnap, Neurath ve diğerleri tarafından işlenmiş olan bir görüş; bu görüşe göre, bilimde tasvirci (descriptive) her terim, fizik diline çevrilebilir. Çevrilemeyen önermelere bilimsel anlamdan yoksun önermeler olarak bakılmaktadır. Böylece, bilimsel bilgi'nin bütünlüğü ve objektif hakikati problemi yerine, ortaklaşa, daha doğrusu tek bir bilim dili konmasına kalkışılmaktadır. Fizikalistler, farklı bilimler arasındaki objektif bağıntıyı ve bilimlerin bütünlüğünü ele alacak yerde, mevcut spesifik bilgi çeşitlerini fizik diline çevirmeye, bilimlerin bütünlüğünü bu dile dayanarak kurmaya kalkarlar. Buysa mekaniğin indirgene-

bilirlik ilkesinin yeni-pozitivistler tarafından yeniden diriltilmesinden başka bir şey değildir. Ne var ki, bu işte başarısızlığa uğramış olan mantıksal-pozitivistlerin çoğu, sonunda, «ortodoks» Fizikalizm'den ayrılmışlardır.

FONKSİYON,* belirli bir ilişkiler sistemi içindeki objelerin özelliklerinin dış tezahürü. Örneğin, duyu organlarının fonksiyonları, paranın fonksiyonu, devletin fonksiyonları, v.s. İdealist felsefelerin bazılarında, şeylerin yalnızca mahiyet ve kanunlarının değil, varlıklarının da bilinebilmesi imkânı reddedilerek, bilim, objelerin tasvirine indirgenmek istenir (Mach'cılık, behaviyorizm, vs.).** Fonksiyon, matematik anlamda, iki dizinin elemanları arasındaki bağımlılığı ve ilişkileri ifade eden bir kavramdır. Matematiksel Fonksiyon kavramı, kesin bilimlerin hepsinde kullanılır. Yeni-pozitivistler, Mach'ın yolundan giderek, nedensellik kavramının yerine, fonksiyonel bağımlılık kavramını getirmeye çalışırlar. Lenin, bu görüşü, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* adlı eserinde eleştirmiştir.*** Fonksiyonlar mantığı yada önermeler mantığı; bu kavram özel bir anlam taşır.

FONKSİYONEL BAĞIMLILIK, fenomenler yada büyüklükler arasındaki istikrarlı ilişkilerin bir biçimi ki, burada bazı fenomenlerde vukua gelen bir değişme, diğer fenomenlerde kesin bir değişmeye yol açar. Objektif bakımdan şaşmaz niceliksel bir kesinlik taşıyan bir kanun halinde ortaya çıkan Fonksiyonel Bağımlılık, belirli fenomenleri yada büyüklükleri bir fonksiyon halinde birleştiren bir denge olarak ifade edilebildiği gibi, ayrıca şu ilişkileri de ifade edebilir: 1) neyi ifade ettiklerine bakılmaksızın, soyut matematiksel büyüklükler yada fonksiyonlar arasındaki bir ilişki, 2) maddî objelerin ve fenomenlerin özellikleri arasındaki bir ilişki, 3) yüksek düzeyde uyumlu bir sistemdeki objeler, fenomenler yada maddi sistemler arasındaki ilişki. Fonksiyonel Bağımlılık ile nedensel bağıntı arasında özdeşlik yoktur.

FONKSİYONLAR HESABI, önermelerin içsel yapısı (structure) temeline dayanan çıkarımların formelleştirilmesi suretiyle önermeler hesabının genişletilmesi. Fonksiyonlar Hesabı'nın temel kavramlarından biri, bir yada müteaddit değişken sûjelerin yüklemidir. (bak. Yüklem): $P(X_1 \ldots X_n)$, burada P yüklem ve $X_1 \ldots X_n$ ise değişken sûjedir. Birinci derecenin Fonksiyonlar Hesabı'nda, değişken sûjelerin yüklemleri niceleme işlemleri (bak. Niceleme İşlemleri) (tümel niceleme işlemleri $\forall$ ve varlıksal niceleme işlemleri $\exists$) ile sınırlıdır. Fonksiyonlar Hesabı'nın aksiyomatikleri, iki aksiyomun ilâvesiyle önermeler hesabının çıkarımının aksiyon ve kurallarından elde edilir: $\forall_x P(x) \rightarrow P(y)$, $P(y) \rightarrow \exists_x P(x)$ aksiyomları ve şu çıkarım kurallarıyle: eğer $C \rightarrow D(x)$ formülü çıkarsanmışsa, $C \rightarrow \forall_x D(x)$ formülü de çıkarsanmıştır, eğer $D(x) \rightarrow C$ formülü çıkarsanmışsa, böylece $\exists_x D(x) \rightarrow C$ formülü de çıkarsanmıştır. Ondan eşdeğer-doğru bir formülün çıkarsanabilmesi anlamında, Fonksiyonlar Hesabı tam ve çelişmez'dir. Düğüm problem (bak. Düğüm Problem) tayin-edilebilemez'dir (A. Church tarafından ispatlanmış olan). Yalnızca değişken sûjelerin değil, fakat değişken yüklemlerin de niceleme işlemleri yoluyla bağlanması, ikinci derecenin Fonksiyonlar Hesabını meydana getirir.

FORM VE MUHTEVA, maddî objelerin iç birliğini, bütünlüğünü ve gelişme kaynaklarını ortaya çıkarmaya yarıyan felsefi kategoriler. Muhteva, objelerin temelini meydana getiren, ve onların formlarının varolmasını, gelişmesini, ardarda gelişini belirliyen unsurların ve süreçlerin genel bütünü-

dür. Form kategorisi ise, organizasyonun iç bağıntısını, ve metodunu, bir fenomenin unsurlarıyla süreçlerini ve bunlarla çevre arasındaki karşılıklı etkiyi ifade eder. Form ve Muhteva'nın gelişmesi, aynı bir fenomenin iki yanlı bir gelişmesidir; çelişki ve çatışmaları ortaya çıkaran ve form'un tasfiyesiyle muhtevanın yeniden şekillenmesine yol açan şey, bütünün iki veçhelliğidir. Form ve Muhteva'nın birliği izafi ve geçicidir ve bu birlik, Form ve Muhteva'nın değişmesiyle, onlar arasındaki çatışma ve mücadeleyle altüst olur. Form ve Muhteva arasındaki çelişkilerin kaynağı, onların gelişme fonksiyonları arasındaki farklılıkta yatar. Muhteva gelişmenin temelidir. Form ise şeylerin varoluş tarzıdır; muhteva bir iç harekete sahiptir; form ise muhteva'ya bağlıdır. Muhteva, sınırsız gelişmenin iç imkânlılığını içerir; form ise bu muhteva'yı sınırlandırır. Muhteva gelişmede başlıca rolü oynar. Form'un nispi bir bağımsızlığı vardır; çünkü gelişmeyi ilerletebileceği gibi engelliyebilir de. Form'daki her değişme, gelişmede öncü rolü oynıyan muhtevada bir değişmenin sonucudur. Form'un değişikliğe uğratılması birdenbire olmaz; daha çok, Form ve Muhteva arasındaki çelişkilerin derece derece keskinleşmesi sonunda meydana gelir. Bundan başka, dış şartlar, dış faktörler, ve doğrudan doğruya muhtevaya ilişkin olmıyan bağıntılar da form'un değişikliğe uğraması üzerinde belirli bir etki yaparlar. Form'un bağımsızlığı muhteva'nın ileriye doğru gelişme göstermesini sağlıyan bir faktördür. Fakat ilk evrede, gelişme üzerinde dürtücü bir etki yapan bu bağımsızlık zamanla bir muhafazakârlık kaynağı haline gelir. Form ve Muhteva arasındaki çelişkiler aktif ve pasif görünümler arasındaki çelişkiler değildir. Gerçek süreç, karşıtlar olarak Form ve Muhteva'nın gelişmeyi aktif etkilemesiyle vukua gelir. Form'un Muhteva'ya oranla geri kalışından ötürü ikisi arasında meydana gelen bağdaşmazlık, gelişme bakımından büyük bir önem taşımakla birlikte, bu Form'la Muhteva arasındaki çelişkilerin çözülmesi, bu çelişkilerin mahiyetine, gelişme derecelerine ve gelişme şartlarına dayanır. Bu çözülme, Muhteva'daki değişmelere uygun olarak Form'da da bir değişme meydana gelmesi, Form'un tasfiyeye uğraması, eski form'un yeni muhteva'ya uyması, v.s. suretiyle ortaya çıkabilir. Bundan başka, daha ileri bir form'a geçişin ön şartları ve unsurları, eski form'un bağrında olgunlaşmış olmadıkça, eski form ortadan kaldırılamaz. Bu, eski form'un nadiren, tam yada mutlak surette çıkarılıp atıldığı ve yeni form'un birdenbire değil, fakat tedricen egemen olmaya başladığı diyalektik «aşama» sürecidir; eski form'ların gelişmeyi yeni formlar'a oranla daha az ilerletici olmasından dolayı, yeni formlar zamanla büyük bir yaygınlık kazanırlar. Eski form'un «aşılması» hali, geriye dönmeyi, yani eski formlar'ın onarılması imkânını da yaratır. Form ve Muhteva diyalektiği, toplumun durmadan yenilenmesi ve ileriye doğru gelişmesinde önemli bir rol oynar.

FORMALİZASYON, bilgi'nin muhtevasının daha kesinleştirilmesinde kullanılan bir metod; realitenin belirli bir sahasına dahil olan objeler, fenomenler ve süreçlerle nispeten istikrarlı mahiyetteki konstrüksiyonlar arasında belirli bir tarzda yapılan karşılaştırmalar. Formalizasyon incelenen objelerin birincil ve ikincil görünümlerinin tespit ve tayin edilmesini mümkün kılar. Epistemolojik bir metod olarak, Formalizasyon, formu tayin ve tespit etmek suretiyle, muhtevanın tespit edilmesine ve muhtevanın spesifikliğinin ortaya konmasına yardım eder. Bunun içindir ki, her Formalizasyon zorunlu olarak, canlı ve gelişen realite'nin kaba bir tasvirini verir. Bununla beraber, bu «kaba tasvir».

bilgi sürecinin temel bir yanıdır. Formalizasyon, tarihsel bakımdan, düşünce ve dil ile birlikte ortaya çıkmıştır. Yazı dili'nin doğması, Formalizasyon'un gelişmesinde önemli bir adım teşkil eder. Daha sonraları, bilimin ve özellikle matematiğin gelişmesiyle, özel bir yapıya sahip olan işaretler de, tabii dillere eklenmiştir. Formel mantık'la birlikte, mantıksal Formalizasyon da ortaya çıkmıştır. Mantıksal Formalizasyon, sonuçlamalarda ve ispat'ta kullanılan bir mantık formu'nun ortaya konması demektir. Matematik alanında, diferansiyel ve entegral hesap'ın (Leibniz) kurulması, Formalizasyon metodlarının geliştirilmesinde önemli bir aşama teşkil etmiştir. 19. yüzyıl ortalarında, matematiksel-mantık alanında başlayan hesaplar mantığı konstrüksiyonları, bütün bilim dallarındaki Formalizasyonlar'a bu metodların uygulanmasına imkân verdi. Matematiksel mantık yoluyle formalize edilen bilgi alanları, formel sistemlerin karakterini teşkil eder. Bilginin Formalizasyonu, muhteva ile form arasındaki diyalektik bağlılığı, bir bütün olarak bilginin karakteristiğini ortadan kaldırmaz. Modern mantık'ta varılan sonuçlar şunu gösterir ki, yeterince zengin bir muhtevaya sahip bir teorinin formalize edildiği hallerde, muhteva, bu formel sistemde tam olarak yansıtılmış olmaz: her teoride, daima kesinleşmemiş bir formalizasyonun ihata edemediği yanlar vardır. Formalizasyon ile muhteva arasındaki bu uygunsuzluk, bilimde, formel mantıksal yolları geliştirmenin derin kaynağı olarak kendisini gösterir; ve genellikle de, formel bir sistem çerçevesi içinde çözümü mümkün olmayan önermelerin ortaya çıkmasında tezahür eder (bak. Düğüm Problem). Bu çelişkinin (yani, Formalizasyon ile muhteva arasındaki uygunsuzluğun) tezahür ettiği diğer bir form da antinomi'dir. Bu durumun ortadan kaldırılmasının çaresi, önceki Formalizasyonlar'ın kapsıyamadığı kısımları kapsıyacak yeni formel sistemler kurmaktır. Böylece, muhteva, her defasında daha derin bir Formalizasyon'a sokulmuş olur; ama asla mutlak bir Formalizasyon'a ulaşılamaz.

FORMALİZM.* emperyalizm çağı burjuva toplumu sanat ve estetiğinde birçok akıma ve bir metoda verilen genel ad. (bak. Soyut Sanat; Kübizm; Sürrealizm; Dadaizm; Pürizm; Fovizm; Taşizm). Bütün bu akımlar bazı farklı yanları dışında, ortak özellikler taşırlar. Sanatla realiteyi karşıtlaştırırlar, aristiktik formu fikir-muhteva'dan yalıtarak sanat eserlerinde form'un otonomluğunu ve önceliğini ilân ederler. Formalizm, sanatın, sosyal düşüncelerden, hayati ihtiyaçlardan uzak, dolayısıyle, tamamen «biçim» oyunundan ibaret» olduğunu ileri süren idealist estetik haz anlayışından gelir. Aslında, Formalizm, genel olarak, eserlerin muhtevasının burjuva ideolojisine tam bir bağımlılığını ifade eder. Sanat sahasında, form ile muhtevayı ayırma, bunun bir «form yaratma» olduğu iddiasına rağmen, ister istemez sanatın yıkımına yol açar. Formalizm, sosyalist sanatın düşmanıdır.** matematik'in temel problemlerini formel aksiyomatik konstrüksiyonlarla çözmeye çalışan bir matematik akımı. Formalizm, bu yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır (bak. Alman matematikçisi D. Hilbert ve arkadaşları; W. Ackermann; P. Bernays; G. Neyman). Hilbert, matematik'in temelleri bakımından, sezgicilik'in aksine, kesin olarak ortaya konmuş, formelleştirilmiş aksiyomatik bir metod arar. Hilbert, bir teorinin bu metodla elde edilen hakikatini, bu teorinin çelişmezlik'i olarak kabul eder. Böylece, matematiksel hakikatin değerini, onun çelişmezlik'ine indirgiyerek, bu hakikati matematiğin kendi içinde ispat etmeye çalışır. Fakat, böyle bir girişimin yeri, modern matematiğin başarılarının karşısındadır. Formalizm, felsefe açısından da

savunulamaz; çünkü, bütün diğer teoriler gibi, matematiksel bir teori'nin ispatı da, pratik'te, obje ile uyuşmasındadır. Hilbert'in matematikte yaptığı gibi, herhangi bir teori'nin hakikatini düşüncelerin iç uyuşumundan çıkarsamaya kalkışmak, idealizmi şu yada bu biçimde savunmak demektir.Bu, elbette ki, Formalizm'in temsilcilerinin, ispat teorisi'nde elde ettikleri yararlı sonuçların inkârı anlamına gelmez.

FORMEL SONUÇ, $A_1 \ldots A_n$ aksiyomları ve $R_1 \ldots R_m$ çıkarsama kuralları olan bir S formel (mantıksal) sisteminde, bir çok ön-bileşen öncülleri olan bir D önermesi (formül) için varılan Formel Sonuç, herbiri G'nin, bir aksiyomu, yada bir öncülü olduğu formüller zinciri olabildiği gibi; kendinden önce gelen formüllerin $R_1 \ldots R_m$ çıkarsama kurallarının birinden doğrudan doğruya da çıkarsanabilir. Bu zincirin ardbileşen formülü D'dir. D önermesi, belli bir G öncülünden çıkarsanan ardbileşen formül, yada varılan sonuç olmaktadır. D'nin çıkarsanması, ancak belli bir sistemde geçerlidir. Bu, sentetikal bir sonuçlama konsepsiyonudur Çıkarsama ilişkisi, semantik olarak da düşünülebilir: D, burada, $A_1 \ldots A_n$ ve G'den mantıksal olarak çıkarsanabilir, yeter ki $A_1 \ldots A_n$ ile G'nin tayin-edildiği her yorum için tayin edilmiş olsun.

FORMÜL, belirli ilişkilerin ve yapıların, sembollerle, belirli bir biçimde tertiplenmiş sistemler için itibarî olarak ifade edilmesi. Şu ifadeler, formül örnekleridir; XVX (bak. Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı kanunu); $AX + BY + C = O$ (linear cebir denklemi); $F = m\frac{dv}{dt}$ (Newton'un ikinci kanunu); $n \rightarrow p + \acute{e} + y$ (beta'nın büyüklüğünü kaybetmesi süreci). Formüller, girift ilişkilerin, süreçlerin ve yapılan veciz ve genellenmiş bir form içinde ifade edilmesini sağlar. Bilimsel bilimin gücü, bilginlerin inceledikleri konuları ve bu konuların niceliksel ve niteliksel ilişkileri formül dilinde ifade etmelerini mümkün kılan verimli bir formalazsyonun bulunmasına dayanır.

FORMELLEŞTİRİLMİŞ DİL, yorumun dayandığı bir hesap (bak. Yorum ve Model). Formelleştirilmiş Dil'in sentaktik kısmı (bak. Mantıksal Sentaks) yada hesabın kendisi sırf formel bir tarzda kurulur (bak. Lojistik Metod). Bir hesabın özel biçimde inşa edilmiş önermelerine anlam veren (bak. Adlandırma ve Anlam) semantik kuralların ilâvesiyle, bir hesap, Formelleştirilmiş Dil haline gelir. Sırf mantıksal aksiyomlardan başka, bir Formelleştirilmiş Dil, mahiyetçe mantıksal-olmıyan bazı önermeler de ihtiva eder (örneğin, bazı biyoloji kanunları, aritmetik aksiyomlar, ve diğerleri); bu durumda, bir Formelleştirilmiş Dil, kendisine tekabül eden muhtevayı tümdengelimsel olarak tasvir eder. Kendi tümdengelimsel araçları sayesinde, bir Formelleştirilmiş Dil, sıkı bir muhakeme süreci uygulamayı ve kabul edilmiş olan aksiyomların doğrudan doğruya ihtiva etmediği yeni tümdengelimsel sonuçlamaların kabulünü mümkün kılar. Böylelikle, Formelleştirilmiş Dil, formelleştirilmiş bilimsel konularda bir sonuçlama ve ispat aletidir. Formelleştirilmiş Dil'in rolü, bilimsel muhakemeyi elektronik makinalar (bak. Sibernetik) kullanarak otomatikleştirme girişimleriyle artmıştır.

FORMELLEŞTİRİLMİŞ DİLLERDE DOĞRULUK, Aristoteles'ci doğruluk kavramının formelleştirilmiş dil *(language)* önermelerine uygulanmasını özellikle ele alan semantik mantık kavramlarından biri. Konuşulan dilde, «doğru bir önerme»nin kavramlarının tanımlanması, kaçınılmaz olarak «sahte» tipte, antinomilere yol açar. Bir hesap dili için «doğru önermeler» kavramının ilk defa kesin ve çelişik-olmıyan tanımlanması, 1931'de Tarski tara-

fından yapılmıştır. Tarski, bu tanımlamayı yaparken, bir dil-ötesi için aşağıda belirtilen özel biçimde kurulmuş bir tayin-edilebilirlik kavramından yararlanmıştır. X ifadesi, ancak ve ancak bütün süjeler (hesap sınıfları dilinin bütün sınıfları) tarafından tayin edilebilir olduğu sürece, doğru; kendisini tayin edici hiç bir obje olmadıkça da yanlıştır. Tarski, belli bir dilde, D'de, doğru bir önermenin formel bakımdan tam *(exact)* tanımlanmasının ancak belli bir dil-ötesi, DÖ içinde verilebileceğini göstermiştir. Burada, DÖ'nün D'den mantıksal bakımdan daha zengin olması; yani, D dilini kendinin bir parçası olarak ihtiva etmesi, gerektiği gibi, DÖ'nün, D dilinden daha yüksek mantıksal tiplerinin ifadeleri olması da gerekir. Bu şart, eğer D, herhangi bir sınırlandırma olmaksızın, tabii bir dil ise, kesinlikle hükümsüzdür. Bu incelemelerin esaslı bir sonucu da şu olmuştur: bir hesap sınıfı (ve mantıksal olarak daha zengin diğeri) dilindeki doğru ve ispatlanabilir önermeler sınıfı mutabakat olmaksızın kurulabilir. Şöyle ki, her ispatlanabilir önerme doğrudur, ama, her doğru önerme ispatlanabilir değildir. Formelleştirilmiş bir dilde ispatlanamaz doğru önermelerin varolması, o dilin tam olmayışının ve çelişmezliğinin ispatıdır. Formelleştirilmiş dillerde doğruluk kavramını tanımlıyan daha başka metodlar da vardır.

FOURIER, FRANÇOIS-MARIE-CHARLES (1772-1837), Fransız ütopyacı sosyalist. Orta - sınıf bir tüccar ailesinden gelmiş ve uzun yıllar kâtiplik ve memurluk yapmıştır. Fourier Fransız devrimi ideologlarının dile getirdikleri fikirler ile realite arasındaki çelişkiyi, yoksulluk ile refah arasındaki antagonizmi, halkın çoğunluğunun manevî ve fiziksel yozlaşmasını ortaya koyarak, burjuva toplumunu derin ve açık bir biçimde eleştirmiştir. Fourier, sosyalist sistemi haklı gösterirken de, Fransız materyalistlerinin, insan kişiliğinin yoğrulmasında çevre ve eğitimin kesin rol oynadığı yolundaki önermelerinden yola çıkar. Bu görüşe göre, insanın bütün duyumları ve duyguları (tad alma, dokunma, görme, duyma, koku alma, arkadaşlık tutku aşk, babalık, entrika eğilimi, değişiklik arzusu, topluluklar halinde bir araya gelme çabası), insan karakterinin bütün bu özellikleri iyidir. İnsan tutkularını baskı altına almanın gereği yoktur. Kusur insanda değil, için de yaşadığı çevrededir. Bundan dolayı, insanın tutkularını tam olarak tatmin edecek ve geliştirecek bir sosyal sistem yaratmak gerekir. Fourier'ye göre, birkaç üretim biriminden meydana gelen *falanj*, geleceğin toplumunun ana hücresi olacaktır. *Falanj*'ın her üyesi çalışma hakkına sahiptir. Burada, her şahıs, çıkarının gerektirdiği biçimde şu yada bu üretim grubuna gönüllü olarak katılacaktır. İnsanın elini kolunu bağlayan meslekçilik *falanj*'da yoktur; *falanj*'ın her üyesi, bir tip işde birbuçuk-iki saat çalışacak, böylece, çalışma günü içinde birkaç tip iş değiştirmiş olacaktır. Bu durum, çalışmayı bir gereklilik ve zevk işi haline getirecektir. Bunun sonunda, toplum, yüksek düzeyde bir iş verimliliğine ve maddi bolluğa erişecektir. Falanj'da üleşim, emeğe ve yeteneğe göredir. Fourier'nin, fikir işçiliği ile kol işçiliği arasında, kentle köy arasında varolan ayrılıkların ortadan kaldırılması ile ilgili tasarıları büyük bir değer taşır. Proletaryanın tarihsel görevini, ve toplumu yeniden kurmada devrimin rolünü görme anlayışından yoksunluk ütopyacı öteki sosyalistlerin olduğu gibi, Fourier'nin de karakteristiğini teşkil eder. Fourier, kapitalistler arasında sosyal fikirlerin barışçı propagandası yoluyla hedeflerine ulaşabileceğini umuyordu. Başlıca eserleri şunlardır: *Théorie des quatre mouvements et des destinées généra-*

les, 1808; *Théorie de l'unité universelle,* 1822; *Le nouveau monde industriel,* 1829.

FOVİZM, (Fr. *fauve-vahşi*) 1904, de, H. Matisse, R. Rufy A. Derain, A. Marquet, G. Rouault, M. de Vlaminck, G. Braque ile Van Dongen'in katıldıklar bir sergiden sonra adı konmuş olan bir burjuva sanat akımı. Bu sanatçılar, yalnızca akademik ve natüralist sanata karşı değil, genel olarak sanat geleneklerine ve kanunlarına karşı olumsuz bir tavır almakta birleşiyorlardı. Fovistler sanatçının obje ve fenomenleri deformasyona uğratıp bunların ilkel bir resmini yapma hakkına sahip bulunduğunu iddia ederek, bütün ağırlığı kompozisyon kurmaya ve kompozisyon açılarına vererek, kapitalist realiteden duydukları huzursuzluğu ifade etmeye çalışıyorlardı. Fovistler dünyada hüküm süren çetin sınıf savaşlarına rağmen, halkı avutmayı, insanı hayatın çelişkilerinden koparıp almayı sanatın amacı olarak görüyorlardı. 1920'lerin başlarında, Fovizm'in yerini başka akımlar (bak. Ekspresyonizm; Gerçeküstücülük) aldı.

FRANK, PHILIPP (1884 -), fizikçi ve filozof, matematiksel fizik uzmanı. Çalışmalarına Viyana'da başladı, daha sonra Prag'da teorik fizik kürsüsünde Einstein'in yerini aldı. 1938'de ABD'ye göç etti. Frank bir yeni-pozitivist'tir. Viyana Grupu'nda aktif bir rol oynadı. Schlick ile birlikte bir dizi eser yazdı. Bunlardan biri çağdaş pozitivizm'in şekillenmesinde büyük bir rol oynamış olan *Essays on a Scientific World Outlook* adlı eseridir. Frank, diyalektik materyalist felsefeye aktif bir biçimde muhalefet etmiştir. Ampirizm ile apriorizmin eklektik bileşimi ve bazı kategorilerin (zaman, mekân, v.s.) anlaksal (intelligible), duyusalüstü görünümü'nün (aspect) kabulü, gerek Frank'ın gerekse diğer yeni-pozitivistlerin karakteristiğidir (bak. Yeni-Pozitivizm).

FRANKLIN, BENJAMIN (1706-90), Amerika'lı düşünür, siyasi lider ve ansiklopedik bilgin. Bütün faaliyetleri, Amerikan halkının bağımsızlığı mücadelesine bağlıdır. 1775-83 burjuva devriminin ideologu olan Franklin, köleliğin kaldırılması için çağrıda bulunmuştur. Felsefi görüşleri Locke'a yakındır ve 18. yüzyıl Fransız aydınlanmacılarının büyük etkisi altında kalmıştır. Tabiatın objektif varlığını ve kanunlarını bir deist olarak ele alan Franklin maddenin yaratılmazlığı ve yokedilmezliği fikrini geliştirmiştir. Franklin'in fizik alanındaki çalışmaları (ışığın elektriksel mahiyetinin keşfedilmesi) dünyaca kabul edilmiş olup, dinsel inançlara karşı mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Ekonomik problemlerle de ilgilenmiş olan Franklin, insanın alet yapan bir hayvan olduğunu söylemiştir. Savaş ve barış problemleri, Franklin'in tarihe dair eserlerinde önemli bir yer tutar. Uluslar arasında barışçı ilişkilerin kurulmasını savunmuştur.

FREGE, GOTTLOB (1848-1925), Alman mantıkçı, matematikçi ve filozof. Jena Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Eserleri, matematiksel mantık'ta yeni bir çığır açmıştır. Önermeler ile yüklemlerin aksiyomatik konstrüksiyonlarını ilk defa güçlü bir biçimde ele alan ve ispat teorisi'nin temellerini atan Frege'dir. 1893 ve 1903'de iki cilt halinde yayımlanan *Grundgesetze der Arithmetik* adlı eserinde, matematiğin mantığa indirgenebileceğini ispatlamak amacını güden formelleştirilmiş bir aritmetik sistemi kurmuştur (bak. Lojistik). Mantık'ta daha sonraki gelişmeler, Frege'nin bıraktığı mirasın geliştirilmesine ve özellikle, sisteminde görülen çelişkilerin üstesinden gelinmesine dayanır. Frege, mantık'ta, sübjektivist «psikolojik»

akıma karşıdır. Frege'nin mantık alanındaki görüşleri, materyalizmin unsurlarının damgasını taşır. Üniversal (tümel) problemini ele alışında, Platon'cu bir anlayış içindeki sübjektif idealizm'in özellikleri de vardır. Frege çağdaş bilime girmiş olan birçok fikir ve kavramları ortaya koymuştur: kavramların mantıksal fonksiyon olarak yorumlanması, hakikat değerleri kavramı, değişken kavramının analizi, v.s. Frege, adlandırma, lengüstik ifade gibi kavramlara ilişkin semantik mantık'ın kurucusudur.

FREUD'CÜLÜK, Avusturya'lı hekim, nöropatolojist ve psikiatrist Sigmund Freud'ten (1856-1939) sonra psiko-analiz olarak isimlendirilen teori ve metot. Patolojik zihinsel süreçlerin nedenlerini inceliyen Freud, zihinsel fiillerde (acts) meydana gelen değişmeleri fizyolojik nedenlerle açıklıyan vülger materyalist girişimleri cesaretle reddetmiştir. Bununla birlikte, materyalist dünya görüşünden tamamen sapmış, zihinsel faaliyeti inceliyen objektif metodları inkâr etmiş, ve indi bir sübjektivist teori yaratmıştır. Zihinsel faaliyeti onu meydana getiren maddi şartlardan ve nedenlerden ayırmıştır. Burada, zihinsel faaliyet maddi süreçlerle birlikte varolan (bak. Psiko-Fizik Paralellik), ve bilinç altında yatan özel, bilinemeyen, ebedi psişik güçler tarafından yönetilen (bak Bilinçdışı), bağımsız bir şey olarak görülmektedir. İnsan ruhuna (spirit), tıpkı kader gibi hükmeden şey, zevk (başta seksüel zevk) ve tecavüze erişme çabaları ile zihnin kendisini adapte ettiği «realite ilkesi» arasındaki sürekli zihinsel çatışmalardır. Freud bütün zihinsel kondüsyonları, insanın bütün aksiyonlarını, ve keza bütün tarihsel olayları ve sosyal fenomenleri psiko-analiz'e bağlar, yani bunları bilinçdışının, en başta da seksüel dürtülerin tezahürleri olarak yorumlar. Böylece, düşünsel - psişik (en başta nüfuz edilemez «Id» - Bilinçdışı) insanlık tarihinin, ahlâkiyatın, sanatın, bilimin, dinin, devletin, hukukun, savaşların ve sairenin nedenleri olarak mütalaa edilirler. Yeni-Freud'cüler, «kültürel psikoanaliz» okulunun temsilcileri (K. Horney, A. Kardiner, F. Alexander, ve E. Fromm) Freued'ün ana çizgisini tamamen muhafaza etmekle, birlikte insan hayatının her fenomenine seksüel bir gizli cereyan olarak bakma tandansından ve metodoljik bakımdan aslî olmıyan diğer bazı özelliklerden feragat ederler. Freud'cü kavram kapitalist ülkelerin çeşitli kültür alanlarında, özellikle de sanat teorisi ve eserleri üzerinde büyük bir etki göstermiştir ve göstermektedir. Ortaya çıktığı alanda, yani nöroloji ve psikiyatri alanında ise etkisi azalmış bulunmaktadır.

FÜTÜRİZM, 1909-11'de İtalya'da ortaya çıkan bir sanat akımı, F.T. Marinetti (1876-1944) tarafından kurulmuştur. Marinetti *Manifesti del Futurismo* adlı kitabında şöyle yazar: «Makinanın büyük zaferini yücelteceğiz, yarış eden bir otomobil Nike heykelinden çok daha güzeldir». «Endüstri dinamizmi»ni yüceltmek için yapılan bu çağrılar, saldırgan İtalyan burjuvazisinin ideolojisini temsil eden Fütürizm'in gerçek özünü örtbas edememiştir. İnsanın emeğinin yüceltilmesiyle ilgili olmıyan bu fütürist makine idealizasyonu, fiiliyatta, teknolojiye tapınılması, «mekanize» militarizmin görkemleştirilmesi biçimine girmiştir (Marinetti'nin şiir ve romanları). Fütürist resim ve heykellerin (G. Balla, C. Carrà, U. Boccioni, L. Russolo ve diğerleri) ayırıcı özellikleri şunlardır: kendi kendine yeterli «ritm» ve «hareket»lerin imajları, sübjektivist semboller, çarpıtılmış olarak hareket eden objeler, erotik unsurlar yada mistisizm unsurları. 1910'da ortaya çıkmış olan Rus Fütürizm'i edebiyat ve sanatta çelişik bir hareket teşkil

eder. Rus fütüristleri (Burlyuk kardeşler, Kruçenski, Klebnikov, B. Lifşitz ve V. Kamenski), Marinetti'nin manifestolarının reaksiyoner özüne karşı düşmanlık göstermişler, fakat kendi eserleri de küçük burjuva ve anarşist karakterde eserler olmaktan öteye geçememiştir. Fütüristlerin formalist inceliklerinin ideolojik ve estetik yanlışlıklarını kavrayan Mayakovski ve Fütürizm'den ayrılan diğerleri sosyalist gerçekçiliğe geçmişlerdir.

G

GALİÇ, ALEKSANDER İVANOVİÇ (1783-1848), Rus filozof, estetikçi ve psikolog; objektif idealist. Gerek derslerinde (Petersburg Üniversitesi,1817-21) gerekse *Kartina cheloveka* (1834) adlı eserinde, bireysel düşüncenin varlık kanunları tarafından yönetildiği fikrini savunur. Bilme sürecinde duyumların öncelliğini belirten Galiç, bilgi'nin aşamalar halinde geliştiğini (ipotez-kavram-fikir) belirtmiş, düşünce ve fizyoloji'yi birleştirmiştir. *Istoriya filosofskikh sistem* (1818-19) adlı eserinde, felsefenin gelişmesini yöneten objektif kanunları formüle etmeye çalışmıştır. Galiç, materyalizme karşı çıkmış, fakat deneysel bilim metodolojisini benimsemiştir. *Opyt nauki izyashchnogo* (1825) adlı eseriyle Rusya'da ilk defa romantisizm estetiğini savunan ve basmakalıplaşmış klâsisizm teorisine hücum eden kimse olmuştur.

GALILEO GALILEI (1564-1642), İtalyan fizikçi ve astronom; bilimsel dünya görüşünün temsilcisi, Aristoteles'e körükörüne sadakati reddetmiş, dogmatik iskolâstiğe hücum etmiştir; atalet kanununu ve rölativite ilkesini keşfetmiştir ki, buna göre, bir cisimler sisteminin üniform ve düz hareketi o sistemin içindeki süreçleri yansıtmaz. Bu, kendi zamanının kısır skolastik fiziğini itibardan düşürmüş ve deneysel bilim için yolu açmıştır. Kopernikus'un güneş merkezi sistemini doğruluyan Galileo'nun astronomik keşifleri dinsel doğmaya öldürücü bir darbe indirmiş; Roma Engizisyonu, Galileo'yu, bu «Kopernikus'vari sapkınlık»tan döndürmek için zorlamıştır. Galileo'nun dünya hakkındaki görüşü açık olarak ilerici idi. Dünyanın sonsuzluğuna, maddenin ebediliğine, tabiatın birliğine inanan Galileo, mekanik kanunlara göre hareket eden, uyuşmazlık içindeki atomların mekanik nedenselliğinin tabiatı yönettiği düşüncesini devam ettirmiştir. Galileo için, tabiat bilgisinin hareket noktası gözlem ve deneydir. Galileo, temel zorunluluğu bilmeyi, bilginin en yüksek derecesi olarak görmüş olmakla birlikte, dinsel tutkuların etkisinden kurtulamamış olmasından ötürü varlığın tanrısal bir

kaynağının varlığını kabul etmiştir. Başlıca eseri *Dialago dei due massimi sistemi del mondo*'dur (1632).

GALL, LUDWIG (1794-1863), ilk Alman ütopyacı sosyalist, Fransız ve İngiliz komünistlerinin fikirlerinden etkilenmiştir; Fourier ile, Saint-Simon'un ve Robert Owen'in bazı izleyicileri ile şahsen tanışmıştır. 1825-28'de kaleme aldığı yazılarda *(My Wishes and Actions* ve diğerleri) filizlenen kapitalist sisteme hücum etmiştir. Toprağa muhtaç köylüler ile zanaatkârlar arasında kooperasyonun kitlelerin yoksullaşmasını hafifleteceği inancında olan Gall, devrimden ve kapitalizmin yıkılmasından yana değildir. Gall'in ideolojisi, toplumun proleterleşmesinden huzursuzluk duyan, fakat özel mülkiyet temeline dayanan sistemi redde yanaşmayan küçük mal sahipliği sosyalizmidir. Gall, Almanya'da Trier'de, muhtaç kimselere iş ve ev sağlayacak bir dernek kurmuştu. Daha sonra sosyalist bir komün kurmaya giriştiği Amerika'ya göç etmiş; başarısızlığa uğrayınca, Almanya'ya dönmüştür.

GANDİ, MOHANDAS KARAMÇAND (1869-1948), Hint ulusal kurtuluş hareketi'nin liderlerinden biri, Gandi'cilik diye tanınan ideolojinin ve taktiklerin kurucusu. Felsefe bakımından, Gandi bir objektif idealist idi; kurduğu sistem Tanrı ve Hakikat'i özdeşleştiriyordu. Hakikat kavrayışının ahlâken kendi kendini - ıslah'tan kaynaklandığı düşüncesindeydi. Gandi'nin etik görüşleri Jainist (bak. Jainizm) *ahimsa* ilkesine, «sevgi kanunu» ile «acı çekme kanunu»na ve *brahmaçarya (riyazet), aparigraha* (kanaatkârlık) ilkelerine dayanıyordu. Gandicilik'in tipik özelliği, sosyo-politik problemleri etiksel açıdan ele alması, siyasi aksiyonları «ahlâkileştirme»sidir. Gandi'nin sosyopolitik fikirleri, ebedi hakikatı sürekli arayış demek olan *Satyagraha* kavramında dile gelir; bunun başlıca biçimleri ise işbirliği-yapmamak ve sivil itaatsizlik'tir (emperyalist tahakküme karşı). Sömürücü sınıfların mülksüzleştirilmesine karşı çıkmış olan Gandi, toplumun radikal devrimci reorganizasyonu imkânını da reddeder. Sosyal ilerleme'nin halkın ihtiyaçlarında değil de, halkın kendi iradesiyle, gönüllü olarak bu ihtiyaçları sınırlandırmasında yattığı görüşünü sürdürmüştür. Gandi, Hindularla Müslümanlar birliği'nin savunuculuğunu yapmış, «dokunulmazlığa» karşı kampanya açmış, kadınların haklarına kavuşmaları ve ulusal bir halk eğitimi sistemi'nin kurulması için çağrıda bulunmuştur, v.s. *Mahatma* (büyük) adını almıştır. Gandi'cilik, Hindistan'ı yöneten burjuva partisinin, yani Hint Ulusal Kongresi'nin resmi ideolojisidir.

GASSENDI, PIERRE (1592-1655), Fransız materyalist filozof, fizikçi, astronom, klerikal, birçok üniversitelerin profesörü. Gassendi, iskolastisizme ve Aristoteles'in iskolastisizm tarafından tahrifine ve Descartes'ın doğuştan ideler teorisi'ne şiddetle muhalefet etmiş, kendi doktrininin temelini teşkil eden Epikuros materyalizmini yeniden canlandırmıştır. Temel eseri olan *Syntagma philosophiae Epicuri*'de (1658), felsefe'yi şu üç bölüme ayırmıştır: 1) mantık; burada, bilginin otantikliği problemini tahlil eder ve şüpheciliği ve dogmatizmi eleştirir; 2) fizik; burada atomistik teorisini ortaya koyar ve, zaman ve mekânın objektifliğini, yaratılmazlığını ve yokedilmezliğini ele alır; 3) etik; burada, Kilise'nin çileci ahlâk kuralına hücum eder, «vekar ve sükûnet» sağladıkça her türlü erdemin ve her türlü zevkin bir nimet olduğunu görüşünü belirterek Epikuros'u savunur. Gassendi, sosyal ve politik görüşleriyle, burjuvazinin mutlak monarşi'yle uzlaşmasını yansıtan sınırsız monarşi'nin savunuculuğunu yapar. Astronomi'de, önemli bir çok gözlemler ve buluşlar yapmış

olan Gassendi, bilim tarihi üzerine de eserler yazmıştır. Gassendi 17. yüzyılın kendine özgü ortamı içinde bir filozof ve bilgin olarak ilericidir, fakat materyalizmi kararlı bir biçimde devam edememiştir, çünkü Gassendi din ve kiliseyle uzlaşmaya girişmiş, Tanrı'yı atomların yaratıcısı olarak kabul etmiş, materyalist bir tarzda tasavvur ettiği «hayvansal ruh»un yanısra, insanda bir de duyusal-üstü «akılcı ruh» bulunduğu görüşünü ileri sürmüştür.

GELİŞME, fenomenin iç eğilimlerini ve özünü açığa vuran, ve yeni'nin ortaya çıkmasına yol açan, aşağıdan (basit'ten) yukarıya (karmaşığa) kendiliğinden-hareket (self-motion) süreci. İnorganik sistemlerin, canlı âlemin, insan toplumunun, bilgi'nin Gelişme'sini yöneten, diyalektiğin genel kanunlarıdır. Gelişme, sarmal bir biçim içinde vuku bulur. Her bir gelişme sürecinin bir başlangıcı ve bir sonu vardır, bu son, başlangıcın bağrında bir eğilim olarak bulunur, ve gelişmenin bir aşamasının (cycle) tamamlanması, içinde birinci aşamanın bazı özelliklerinin tekrarlanabildiği yeni bir aşamanın başlangıcını belirtir. Gelişme içkin (immanent) bir süreçtir: yukarı olan'a doğru eğilimin aşağı olan'da gizli bir form halinde bulunmasından ve yukarı olan'ın aşağı olan'ın gelişmiş halinden başka bir şey olmasından ötürü, aşağıdan yukarıya geçiş biçiminde vuku bulan bir süreçtir Bununla birlikte, Gelişmenin yeterince yukarı bir aşamasındadır ki, aşağı olan'ın bağrındaki yukarı olan'ın belirtileri (signs) olgunlaşmış olarak ortaya çıkar. Örneğin, bilinç, objektif dünyanın bir bütün olarak Gelişme'sinin bir ürünüdür, ve maddenin temelindeki yansıma (reflection) özelliği ancak bu bakış açısından keşfedilebilir. Gelişme'nin teorik bir biçimde yeniden üretimi (reproduction) diyalektik mantığın metot ve yöntemleri nin (means) kullanılmasıyla mümkün olur (bak. Tarihsel ve Mantıksal).

GENÇ HEGEL'CİLER, bak. Sol Hegel'ciler.

GENEL SEMANTİK, Birleşik Devletde, 1930'larda ortaya çıkmış olan bir yeni-pozitivizm akımı. Genel Semantik'in kurucusu Alfred Korzybski'dir. 1942'de kurulmuş olan Genel Semantik Enternasyonal Derneği, ve yine, 1947'de Lakeville (ABD)'de kurulmuş olan Genel Semantik Enstitüsü, Genel Semantik'in merkez örgütleri işini görmektedirler. 1943'de Şikago'da yayımlanmaya başlanan bir gazete olan *ETC*, Genel Semaktik'in resmi organıdır. Gazetenin kurucularının görüşüne göre, gazetenin adı, Genel Semantik'in şu şu tarzdaki dünya anlaşını sembolize etmektedir: dünya ebedi ve anlık (instant) değişme süreçleri içindeki varlıktır ve bunun sadık bir biçimde yansıtılması imkânsızdır. Genel Semantik'in Korzybski'nin yanında yer alan başlıca temsilcileri S. Hayakawa; Anatol Rapoport ve Stuart Chase'dir. Genel Semantik'in temel postülaları, ya de araştırma konularının ne olduğu Korzybski tarafından, *Science and Sanity* adlı kitabında formüle edilmiştir. Onun görüşüne göre, Genel Semantik ne felsefe ne psikoloji, ne de kelimenin genel anlamıyle mantıktır. Genel Semantik, insan sinir sisteminin daha efektif kullanımını kolaylaştıran, insanlar (people) arası ilişkiler temeline dayanan yeni bir konudur. Korzybski insanla objektif realite arasındaki ilişkiyi bilimsel-olmıyan bir tarzda, sübjektif idealizm anlayışı içinde ele alır. Genel Semantik'in temel ilkeleri şunlardır: özdeşsizlik ilkesi, mükemmeliyetsizlik ilkesi, ve kendiliğinden yansıma (self-reflection) ilkesi. Bu ilkeler insanın dış dünyadaki yeni yöneliminin (orientation) temeli olmalıdır. Bu ilkeler şu anlamlara gelir: günlük

hayatında insan, kelimelerle şeyler arasında özdeşlik kurmamalıdır; şeylerin tam olarak bilinebileceği düşüncesinde olmamalıdır; ve nihayet, dilin sadece dış objeleri değil, fakat insanın kendisini de yansıttığı olgusunu dikkate almalıdır. Bir haberleşme ve anlaşma aracı olarak dilin önemini mutlaklaştıran bazı Genel Semantik'çiler, savaşa yol açan nedenler ve uluslararası anlaşmazlıklar da dahil olmak üzere bütün hayati problemleri dilin doğru bir biçimde kullanılmamasının sonuçları olarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu kimseler, dolayısız duyumsal, tahkiki (verification) kabil olmıyan genel bilimsel kavramların objektif muhtevasını inkâr ederler. Temsilcileri kendi doktrinlerinin bir felsefe teşkil ettiğini şiddetle reddetmelerine rağmen, Genel Semantik, geçmiş yıllarda, belirli bir anti-marksist ve anti-materyalist eğilim göstermiştir.

GENELLEŞTİRME, tikel'den tümel'e az genel bilgi'den daha genel bilgi'ye geçişin mantıksal süreci (örneğin, «ısı» kavramından «enerji» kavramına, Euklеides geometrisi'nden Lobaçevski geometrisine geçiş) ve keza bu sürecin ürünü; genelleştirilmiş bir kavram, yargı, bilim kanunu, ve teori. Genelleştirilmiş bilginin elde edilmesi realitenin derin yansımasını (reflection) ve onun özüne nüfuz edilmesini belirtir. Formel mantık'ta, kavramın genelleştirilmesinden anlaşılan şey, dar bir kavramdan geniş bir kavrama geçiştir. Aynı zamanda, Genelleştirilmiş bir kavram daraltılmış bir kavramdır, çünkü spesifik özellikler bu kavramdan dışlanmıştır (bak. Kavram, Kapsamı ve İçeriği). Örneğin, «çınar» kavramından «ağaç» kavramına geçişte, çınarın spesifik özellikleri dışarda bırakılmıştır. Genelleştirme sürecinin karşıtı sınırlandırmadır.

GENTILE, GIOVANNI (1875-1944), İtalyan filozof, Roma Üniversitesi profesörü, Mussolini hükümetinin Eğitim bakanı. *La filosofia di Marx* (1899) adlı eserinde marksizme hücum etmiş ve Hegel'in doktrinini, tabiat kavramları ve objektif idea kavramlarından arındırarak revizé etmiş, ve onu, yeni-Hegelcilik'in sübjektif idealist bir çeşidi olan «aktüalizm» sistemi içinde yeniden şekillendirmiştir. Gentile, her varlığı hareket içinde düşünen zihnin ürünü olarak tasvir eder. Düşünce ise, onun iddiasına göre, her zaman aktüel (fiili) ve aktiftir, ve düşüncenin faaliyeti zaman ve mekân tarafından sınırlandırılmış değildir. Düşüncenin ürünü olan madde, düşünceyle bir birlik halinde bulunmakla beraber cansız ve âtıldır. Solipsizm'den kaçmak için, Gentile, evrensel «I» kavramını öne sürer. Buna göre, realite, bireysel zihnin kavramlarıyla özdeş değildir, fakat Evrensel'de bir insanüstü transandantal varlığın (suprapersonal transcendental entity) saf düşüncesidir, o düşünceki varlığa müncer olan süreçteki bütün karşıtları bertaraf eder. Gentile'nin sosyopolitik görüşleri liberalizmden başlıyarak faşizme varmıştır. Onun sübjektivizmi ve volontarizmi İtalyan faşistlerinin ideolojisinin temel direkleri olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *La riforma della dialettica hegeliana* (1913) ve *Sistema di logica come teoria del conoscere* (1917).

GEOFFROY SAINT-HILAIRE, ETIENNE (1772 - 1844), Fransız zoolog, Paris Bilimler Akademisi üyesi. Geoffroy, kendi zamanında ilerici bir fikir olan organik dünyanın «yapısının birleşik planı» fikrini geliştirmiştir ki, bu, kendi zamanında ilerici bir fikirdi. Organizmaların gelişmesi üzerinde çevrenin etkisini ve organizmalarda meydana gelen değişmelerin kalıtım yoluyla geçebileceğini kabul eder. Yaptığı araştırmalar evrim teorisinin (bak. Darwin) hazırlanmasına yardımcı olmuştur.

GEOMETRİ, mekansal ilişkileri ve

biçimleri ve onların soyutlanışlarını (abstractions) inceliyen matematik dalı. Geometr'inin başlangıçları, üretimin gereklerinin (yer, alan ölçümü, v.s.) ürünü olarak ortaya çıktığı Antik dünyaya (Mısır, Babil, eski Yunan) kadar uzanır. Geometri, ilk olarak eski Yunan'da, tümdengelim teorisi içinde, Eukleides tarafından şekillendirildi. 17. yüzyılda ise, Descartes Geometri'nin analitik kökenini işaret eden, koordinatlar kavramını getirdi. 17. yüzyılda keşfedilen matematiksel analiz metodlarının Geometri'ye uygulanmasıyla diferansiyel Geometri meydana geldi. Cisimleri düzlemler üzerinde resmetme ihtiyacıyle, 17.-19. yüzyıllarda Tasarım (Projective) Geometri'si ve Tasvirî Geometri düşünüldü. Lobaçevski, 19. yüzyılda, Euklçidesçi-olmıyan Geometri'yi keşfetti ki, bu, Geometri'de bir ihtilâl demekti. 20. yüzyıl'da, çokluk (plurality) teorisi'nin etkisi altında, topoloji doğdu ve matematik'in bir dalı haline geldi. Topoloji, mekân'daki sürekli dönüşümlerin en genel özelliklerini araştırır. Geometri'nin konusunu, ilkönceleri, dolaysız tecrübeyle elde edilen veriler teşkil ediyordu. Daha sonraları ise, bilimler ilerledikçe, Geometri de, daha üst derecede soyutlamaya yöneldi. Günümüzde, soyut bir form içinde verilmiş unsurlardan bir geometrik teorinin mantıksal kontrüksiyonu için aksiyomatik metod kullanılmaktadır. Tabiat bilimlerinde ortaya çıkan ihtiyaçlar, Geometri'nin gelişmesinde rol oynamıştır. Geometri'nin mantıksal temellerinin araştırılması —ki bu aksiyomatik metodun mahiyetinin belirlenmesine yardım etmiştir— epistemolojik bakımdan büyük önem taşır; bu temeller, geometri teorileri ile gerçek dünya arasındaki ilişki hakkındaki bilgimize açıklık kazandırmıştır.

GERÇEKÇİLİK, ORTA ÇAĞ, tümel kavramlar'ın (bak. Tümel) gerçek varlıklara sahip olduklarını ve tekil objelerin varlıklarından önce geldiklerini ileri süren görüşün devamı olan bir Orta Çağ iskolastisizm akımı. Orta Çağ Gerçekçilik'i, kavram ve objektif dünya, temel ve tekil arasındaki ilişki probleminin çözümünde, Platon'un çizgisini devam ettirir. Orta Çağ Gerçekçilik'i, katolikliğin felsefî temelidir Orta Çağ Gerçekçilik'inin önde gelen temsilcileri Anselmus ile Shampo'lu Wilhelm'dir. Aquino'lu Thomas'ın tavrı da bu akıma yakındır. Nominalizm'in temsilcileri, gerçekçilik'e karşı savaşmışlardır. Bu mücadele, felsefe'deki iki akımı, materyalist (nominalizm) ile idealist (gerçekçilik) akımları arasındaki mücadeleyi yansıtır.

GERÇEKÇİLİK, SAFDİL, her insanda bulunan spontane materyalist dünya anlayışı; bütün objelerin insan bilincinden bağımsız olarak varoldukları kanısı. Fakat, Safdil Gerçekçilik, kararlı, teorik olarak düşünülmüş bilimsel bir dünya görüşü değildir. Tabii Gerçekçilik'in yanlış tarzda bir yorumu sübjektif idealizm tarafından yapılmıştır (bak. Berkeley; Mach, v.s.). Örneğin, Safdil Gerçekçilik'in bir dünya görüşü teşkil *ettiğini* iddia eden Mach'cılar'a göre, insan sadece duyumlarıyla işgörür ve maddî bir dünyanın varlığı insan için önem taşımaz.

GERÇEKÇİLİK, SOSYALİST, devrimci gelişmesi içinde ele alınan realitenin doğru ve tarihsel bakımdan somut bir biçimde yansıtılmasını öngören bir sanat metodu. Bu metod, 20. yüzyıl'da, kapitalizm'in geçirdiği bunalım, proletarya mücadelesi, ve Rusya'da sosyalist devrime hazırlanış şartları içinde ortaya çıktı. (Gorki'nin *Ana* adlı romanı ve tiyatro eserleri, Demyan Bedni'nin ve başka şairlerin şiirleri). Burada, dünya sanatında, ilk defa olarak işçiler, sanat eserlerinin kahramanları olarak ele alınıyorlardı. Sosyalist Gerçekçilik, geçmişteki sanatın en sağlam gerçekçi gelenekle-

rinin mantıksal bir devamı ve gelişmesi olarak, sanat sürecinde yeni bir çağ meydana getirir. Ne derece katı olursa olsun hayatın gerçeklerine bağlılık, Sosyalist Gerçekçilik'in özüdür. Bu öz, gerçekleri sosyalist bakış açısından artistik imajlar halinde ifade eder. Sosyalist Gerçekçilik'in ideolojik ve estetik ilkeleri şöylece sıralanabilir: sosyalist ideolojiye bağlılık, halka hizmet ve partizanlık, emekçi halkın mücadelesi ile sıkı bağlar kurmak, sosyalist hümanizm ve enternasyonalizm, tarihsel iyimserlik, formalizmin, sübjektivizmin ve natüralist ilkelciliğin reddi. Sosyalist Gerçekçilik'in görevlerini yerine getirmek demek, insan hayatına, düşüncelerine ve duygularına nüfuz eden bir bilgiye, insan tecrübelerine tekabül eden ve bunları iyi artistik formlar içinde veren bir tasvir gücüne sahip olmak demektir. Bunun içindir ki, Sosyalist Gerçekçilik, halkın sosyalist bilinçle eğitilmesinde güçlü bir araçtır. Marksist dünya görüşü temeline dayanan Sosyalist Gerçekçilik sanatçının gücünü arttırır, kendi kişisel eğilimlerine uyan çeşitli biçimler ve stiller bulmasına yardım eder.

GERÇEKÜSTÜCÜLÜK, 1920'lerin başlarında Fransa'da ortaya çıkmış olan bir modern sanat akımı. Gerçeküstücülük kapitalist toplumun bunalımının karakteristik bir ifadesidir ve felsefesinin kökleri, sanata erotizmin ürünü ve fonksiyonu olarak bakan Freud'un sübjektif idealist teorisinde yatar. Gerçeküstücülüğe göre, sanatın içeriği «cinsel dürtüler» ve ölüm korkusu vede hayat içgüdüleridir. Kapitalist toplumu parçalıyan çelişkiler, bu çelişkilerden ötürü gerçek dünya karşısında düşülen dehşet ve güçsüzlük duygusu, bazı gerçeküstü sanatçıları realiteye ve hayata nefretle bakmaya yol açan imajlar yaratmaya götürdü. Gerçeküstücü sanatın, kâbuslar, sanrılar (hallucinations), patalojik durumlar, umutsuz kötümserlikler gibi şeyleri tasvirde ısrarlı davranışı bundan ileri gelir. Bu sanatçılar arasında şunları sayabiliriz: T. S. Eliot, L. Céline, Jaymes Joyce, Franz Kafka, Ezra Pound gibi yazarlar, heykeltraş Henry Moore ve Ressam Salvador Dali, A. Kubin, vs.

GERİLİM ANLAYIŞI, Kanada'lı fizikçi Hans Selye (doğ. 1907) tarafından geliştirilmiş bir doktrin. Gerilim anlayışı, sert uyarımların etkisine (effect) organizmanın adaptif reaksiyonlarla cevap vermesi halidir. Felsefî terimler içinde, bu doktrinle J. Müller'in fizyolojik idealizmi arasında ortaklaşa yanlar vardır, şu bakımdan ki, her ikisi de, organizmanın iç durumu ile çevre arasındaki karşılıklı aksiyonda organizmanın iç durumunun rolünü abartırlar. Selye, fiili olarak, çevrenin rolünü «sonsuz» («eternal») adaptif mekanizmaları harekete getiren bir «tetik mekanizma» rolüne indirger. Selye'ye göre, dış etkilerin büyük niteliksel çeşitliliği standartlaşmış reaksiyonların ortaya çıkmasına yol açar. Objektif olarak, Gerilim anlayışı, organizmanın hayati faaliyetinde merkezi sinir sisteminin baş rolü oynadığını ortaya koyan teoriye (bak. I. Pavlov) karşı bir anlayıştır. Selye otojenesis'e ve biyolojideki teleolojik görüşe kapılmıştır. Bazı modern sosyologlar (Jasmin, R. Francis, K. Meninger ve diğerleri), Gerilim anlayışı'nı mekanik olarak insanlara ve topluma uygulamışlardır. İnsan teleolojik bir merkez olarak, insansal amaçlar ise «egoist» biyolojik ihtiyaçların karşılanmasına yöneliş olarak tanımlanmaktadır. Burada, bencilliğin ve özgeciliğin (altruism) kökenleri, intikam ve minnettarlık, vs. tamamen biyolojik bir bakış açısından ele alınmaktadırlar. Selye'nin takipçileri sosyal, ticari, etik, estetik, ve psikolojik gerilim kavramları formüle etmeyi de-

nemişlerdir. Bu deneme, bir «Selye'cilik» kavramı kurmaya yöneliktir. Selye'nin doktrini çürük bir doktrindir, çünkü, biyolojik kavramların topluma tekyanlı aktarılması (transposition) temeline dayanır.

GERİÇEVRİLEMEZLİK, nitelikçe yeni bir aşamaya geçişi belirleyen, başlangıç durumuna dönüşü imkânsız kılan bir nitelik. Geriçevrilemezlik şu yada bu derecede dünyadaki bütün süreçlerin bağrında yer alır (inherent) Geriçevrilemezlik şunlarla belirlenir: 1) maddenin sonsuzluğu, maddenin yapısının tükenmez karmaşıklığı, ve maddenin, sonlu bir zaman peryodu içinde tam olarak gerçekleşmesi imkânsız olan sayısız değişme potansiyelleri, 2) varolan bütün maddi sistemleri yeni durumlara sokan dışsal bağlantıların çeşitliliği olgusu. Bunun içindir ki, her döngüsel (cyclical) süreç, geçmişten geleceğe giden zamanın genel geriçevrilemez akışında ifadesini bulan, geriçevrilmez değişmenin bir unsurunu taşır. Değişmenin Geriçevrilemezliği, tek doğrultudaki bir değişme çeşidine indirgenemez. Yükselen bir çizgi boyunca gelişme, yada bunun tersi, bir sistemin müteakiben yok olmasına varan çöküşü, Geriçevrilmezlik'in özel hallerdir. Tek doğrultuda değişme, sadece sonlu sistemlerde vuku bulur. Sonsuz Evren'de, Geriçevrilmezlik, en çeşitli doğrultularda değişmeleri ve temel bakımdan yeni gelişme imkânlarının ardı arkası kesilmezcesine ortaya çıkışını varsayar.

GERİYE DÖNEN İLİŞKİ KANUNU, devamlı (stable) bir jenerik-spesifik koordinasyon halindeki kavramların hacim ve kapsamı arasındaki bağımsızlığı tespit eden bir formel mantık kanunu. Geriye Dönen İlişki Kanunu şöyle formüle edilir: bağımlı kavramın hacmi bağımlılaştıran kavramın hacminin bir parçası ise, bağımlılaştıran (jenerik) kavramın kapsamı bağımlı (spesifik) kavramın parçasıdır (Diğer bir formülasyon da şudur: kavramın hacmi ne kadar genişlerse, kapsamı o kadar daralır, yada tersi). Örneğin, «üçgen» ve «eşkenar üçgen» kavramlarını ele alalım. Burada, birinci kavramın temel özellikleri (kapsam), ikinci kavramın temel özellikleri (kapsam) arasında yer almakla birlikte, bunlar arasında mutabakat yoktur; öte yandan, ikinci kavramın ihtiva ettiği objeler (ikinci kavramın hacmi), birinci kavramın ihtiva ettiği objelerin (hacim) ancak bir parçasıdır. Karşılıklı olarak jenerik ve spesifik kavramların formasyonuna yol açan genelleştirme ve sınırlandırma süreçleri Geriye Dönen İlişki Kanunu uyarınca meydana gelir.

GESTALT PSİKOLOJİSİ (Alm. *Gestalt*—suret, biçim), modern psikolojide idealist bir akım; Almanya'da 1912'de ortaya çıkmıştır. «Gestalt Psikolojisi» ilk olarak Christian von Ehrenfels (1859-1932) tarafından ortaya atılmıştır; onun önde gelen açıklayıcıları Max Wertheimer (1880-1944), Wolfgang Köhler (doğ. 1887) ve Kurt Koffka (1886-1914'dır. Felsefi bakımdan, Gestalt Psikolojisi'nin temeli Edmund Husserl ve Ernst Mach'ın fikirleridir. Çağrışımcı psikoloji'nin aksine olarak, Gestalt Psikolojisi, zihnin işlemlerinde, duyumları değil de, psişik strüktürler adını verdikleri şeyleri, «organize bütünler»i yada «Gestatlar»ı birincil ve temel olarak mütalâa ederler. Bunların formasyonu, Gestalt Psikolojisi'ne göre, bireylerin basit, simetrik ve kapalı yada entegral figürler yaratma hususundaki doğuştan gelen melekelerine tâbidir. Bu teori, bireyi kendi çevresinden ve pratik faaliyetinden yalıtarak ele alır. Bunun sonucu olarak, Gestaltçılar, psişik strüktürlerin bütünlüğünü içkin (immanent) sübektif «kanunlar»a bağlarlar, dolayısıyle

de, idealist bakış açısında yer alırlar. Daha sonraları, Gestalt Psikoloji'nin fikirleri (özellikle «Gestalt» nosyonu) fiziksel, fizyolojik ve hatta ekonomik fenomenlere uygulandı. Gestalt Psikolojisi, teorik olarak, Ivan Pavlov ve diğer birçok fizyolog ve psikolog tarafından çürütülmüştür.

GEZİMCİLER, bak. *Peripatos Okulu.*

GHOSE, AUROBINDO (1872-1950) Hintli filozof, materyalizm ve idealizmi, mistisizm ve rasyonalizmi, plüralizm ve monizmi zahiren uzlaştıran güya tam Vedanta'nın kurucusu. 20. yüzyılın başlarında, Hindistan kurtuluş hareketinde aktif bir rol oynamıştır. Başlıca felsefi eserleri *The Life Divine, The Human Cycle,* ve *The İdeal of Human Unity*'dir. Bu kitaplarda, Vedanta'nın çeşitli eğilimlerinin unsurları, idealist batı okullarının, özellikle de Hegel, Bradley ve Aleksander okullarının unsurlarıyle içiçe girmiştir. Ghose şu düşüncededir ki, insan tarihinin seyrinde, «bilinçaltı»ndan «bilinç»e ve «üstbilinç»e bir geçiş vardır. Yine şu düşüncededir ki, tarihin muammasının çözümü ve insanın özlemlerine erişmesi «süperbilinç'e ulaşılmasında yatar. Kapitalizm ve sosyalizmden ayrı olarak, «üçüncü» bir sosyal gelişme yolu keşfettiği iddiasında olan Ghose, gerçekte bir burjuva ideologudur.

GNOSTİKLER, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, Hıristiyan ilâhiyatını eski Doğu dinleriyle, yeni Platonculuk ve Pythagoras'cılık'la (bak. Pyhagoras'cılar) kaynaştıran bir felsefi-dinsel okulun mensupları; Gnostikler, zuhurda kendisini gösteren ve maddi dünyanın, «kötü»nün kaynağının karşıtı olan, kavranması imkânsız bir manevi ilk nedene inanırlardı. Mısır'lı Valentinos (2. yüzyıl) ve Suriye'li Başilides (2. yüzyıl) Hıristiyan Gnostikler içinde önde gelenlerden ikisidir.

GODWIN WILLIAM (1756-1836), İngiliz siyasi düşünür ve yazar, küçük-burjuva eşitçi ütopyacılığın temsilcisi. Gençliğinde muhalif bir rahip olan Godwin, 1870'lerde kararlı bir rasyonalist oldu. Godwin, insanlar üzerinde etki yapan çevreye ve ahlâka öncelik tanır. Mülkiyet gerçeğinin ve siyasi otoritenin tasfiyesinden yanadır. Godwin'in ideali komünoteler halinde örgütlenmiş bağımsız üreticiler toplum idi. Uleşimin ihtiyaç esasına göre yapılmasını ifade eden komünist ilkeden yanadır. Bununla birlikte. Engels, Godwin'in görüşlerini anti-sosyal olarak tasvir eder. Anarşist doktrinler üzerinde Godwin'in etkisi vardır.

GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON (1749-1832), Alman şair, natüralist ve düşünür; felsefi görüşleri Avrupa teorik düşüncesi üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Goethe teori ve tecrübenin birliği fikrini savunmuştur. »İlkin neden vardır?» ilkesi onun dünyaya ve bilgiye yaklaşımının temel ilkesidir. O, kendi gelişme gücünü kendi içinde taşıyan tabiatın kanunlarının objektifliğine inanıyordu. Goethe, Spinoza'nın kavramlarının —ki kendisi bunları panteist (bak. *Pantezim)* bir biçimde yorumlamaktaydı— gelişme düşüncesiyle tamamlamak istiyordu. Pozitif ve negatifin karşılıklı aksiyonu («yükseliş» ve «kutuplulukları»), diyor Goethe, her fenomende görülebilirdir; bu karşılıklı aksiyon yeni yeni niteliklere yol açar. Goethe'nin, özellikle, *Mefisto (Faust)* imajında ifadesini bulan, inkârın yaratıcı karakterine dair düşünceleri büyük değer taşır. Goethe, hareketi maddenin varlığının temel biçimi olarak mütalâa eder. Bununla birlikte, o, maddenin biçimlerinin çeşitliliğini açıklıyamadığı için, hilozoizme yani ebedi bir hayat gücünün, entelekya'nın varlığını kabule varır. Goethe'nin görüşleri kararsız ve çok kere çelişik olmakla beraber, materyalist görüşlere yakın olarak nitelendiri-

lebilirler. Goethe'nin gerçekçi estetiği ve onun dramatik kitapları ve şiiri dünya sanatının teori ve pratiği üzerinde güçlü bir etki yapmıştır.

GOGOTSKİ, SİLVESTER SİLVESTROVİÇ, (1813-89), Rus idealist filozof, Kiev Ruhani Akademisi'nde (1841-51) ve Kiev Üniversitesi'nde (1851'den itibaren) profesör. Gogotski felsefî görüşlerini kararlı bir biçimde Ortodoks itikadına ve siyasi reaksiyona uygulamıştır. Ateizme varan bir doktrin olarak materyalizme saldırmış, ve bunu, tabii ve manevî (spiritual) dünyanın rasyonel ve yaratıcı ilk nedeni olarak Tanrının fikirlerini temsil eden felsefenin amacı olarak mütalâa etti. Tanrı bilgisinin doğuştan olduğu ve iman yoluyla iktisap edildiği inancındaydı. Tanrı fikrinin ikincil ve iç deneyden, dolaysız inançtan, yani imandan gelen bilgiden ayrılmaz olduğu görüşüne bağlanmıştır. Antonoviç ve Pisarev, Gogotski'nin yazılarının bilimsel olmıyan özünü ortaya koymuşlardır. *Filosofsky leksikon*'u (4 cilt, 1857-73), Rusya'da, bir felsefe ansiklopedisi hazırlama yolunda girişilmiş denemelerden biridir.

GORGİAS (İ.Ö. 483-375), Sicilya'lı eski Yunan sofisti, köleci demokrasinin bir temsilcisi. Protagoras'ın rölativizmini rasyonalist agnostisizmle tamamlamıştır. Gorgias'ın postülaları Platon ve diğer yazarlar aracılığıyla bize kadar ulaşmıştır. *Tabiat yada Hiçlik Üzerine* adlı kitabında, Gorgias, Elea okulu felsefesinden yola çıkarak şu üç önermeyi ortaya koymuştur: hiçlik gerçek (real)'tir; bir şey gerçek olsa bile, bilgi-dışı'dır; bir şey bilinebilir olsa da ifade edilemez'dir.

«GOTHA PROGRAMI'NIN ELEŞTİRİSİ», Marx tarafından 1875'de kaleme alınmış olup, 1891'de yayımlanmış olan kitap, Alman Sosyal-demokrat Partiprogramının eleştirisel bir analizidir. Marx bu programı, Lassile okuluna Alman Sosyal demokratlarının ödünü diye nitelendirir. Marx, işçi sınıfı dışındaki diğer sınıfların «reaksiyoner bir kitle»den başka bir şey olmadıkları yolundaki Lassalle'cı iddiayı şiddetle eleştirmiş, ve böyle bir iddianın proletarya ve köylülüğün ittifakını tanımıyan bir iddia olduğunu ispatlamıştır. Marx, bundan başka, Lassalle'ci «ücretlerin tunç kanunu»nun —ki bu kanuna göre, proletarya sürekli yoksullaşmaya mahkûmdur— reaksiyoner mahiyetini açığa vurmuştur. «Gotha Programı'nın Eleştirisi» bilimsel komünizmin ana problemlerini geliştirmiştir. Marx, burada, sosyalist devrimin kaçınılmazlığı ve proletarya diktatörlüğünün tesisi ilkesini geliştirmiş, ve gelecekteki komünist toplumun bilimsel bir analizini sunmuştur. «Gotha Programı'nın Eleştirisi»nde, ilk defa olarak, kapitalizmden komünizme varan gelişme sürecinde zorunlu bir geçiş devresinin yer aldığı, bu geçiş devresinde ise, devlet olacak olan devrimci bir proletarya diktatörlüğünün zorunluluğu ilkesini ortaya koymuştur. Marx'ın, burada, bilimsel komünizme aynı derecede önemli bir katkısı da, sosyalizm ve komünizmi, komünist formasyonun iki fazı olarak, yada «komünizmin ekonomik olgunlaşması»nın (Lenin) iki evresi olarak belirliyen tanımlamasıdır. Marx, burada belirtir ki, ancak komünizmin daha yüksek fazında, toplum kapitalizmin «kalıntılar»ından arınacak; insanoğlunun köleleştirici iş bölümü sistemine bağımlılığı son bulacak; fikir işçiliği ve kol işçiliği arasındaki antitez silinip gidecek; emek bir geçim aracı olmaktan çıkarak, hayatın temel gir gerekliliği haline gelecek; üretici güçleri bir üretim bolluğuna yol açan yüksek bir düzeye erişecek ve toplum «herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre» ilkesini ilân edecek güce ulaşacaktır.

GÖDEL, KURT (1906-), Avustur-

ya'lı mantıkçı ve matematikçi; matemantiksel mantık'ta anahtar niteliğindeki birçok problemi çözmüştür. 1930' larda Viyana Üniversitesi ile işbirliği yapmış, 1940'da Birleşik Devletler'e göç etmiştir. Gödel, asal (natural) sayılar aritmetiğinin formalizasyonu farzedilen formel sistemlerin yetersizliğini ispatlamıştır. Bu formel sistemler —diyor Gödel—, istisnasız olarak, kendi çerçeveleri dahilinde ispatı da reddi de mümkün olmıyan önermeler ihtiva ederler. Gödel'in ekspozisyonu, formel sistemlerin sınırları konusunda Alonzo Churche, Stephan Cole Kleen, Tarski, A. Mostovski, P. Novikov ve diğerleri tarafından girişilen derin araştırmaya yol açmıştır ki, bu araştırma, bilimsel bilginin tam formalizasyonu imkânsızdır tarzındaki temel felsefi vargıda (deduction) en yüksek noktasına erişmiştir. Gödel, keza, konstrüktif mantık, tekrarlı (recursive) fonksiyonlar teorisi, vs. ile de uğraşmıştır. 1930'larda, Gödel'in felsefî görüşleri yeni-pozitivizm tarafından güçlü bir biçimde etkilenmiştir; daha sonraları sübjektivizme karşı olmuştur.

GÖRÜNÜŞ, bak. *Öz ve Görünüş.*

GÖZLEM, tabiat bilimlerinde kullanılan metodun temel ilkelerinden biri. Gözlem, fenomenlerin, çeşitli araçlar yardımıyle gözlenmesi ve incelenmesidir. Deneyden farkı, fenomenler karşısında daha pasif bir tavrı ifade etmesidir: gözlemci olup bitenleri gözlemleme ve tespitle yetindiği halde, deney yapan, belirli bir «denetleme» amacıyle, olayı, suni şartlar içinde (labratuarda) yeniden meydana getirir.

GRAMSCI, ANTONIO (1891-1937), marksist teorisyen, İtalyan Komünist Partisi'nin kurucusu; devrimci faaliyetlerinden ötürü, faşist bir mahkeme tarafından yirmi yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. (1928'de). Gramsci, 1920'lerde bazı Avrupa Komünist Partileri'nde yaygınlaşmış olan sağ sapmacılığın ideolojik temeli olan mekinastik felsefenin ekspoze edilmesinde belirgin bir roy oynamıştır. Başlıca yazıları *Quaderni del Carcere*'sinde yer almaktadır. Kendisini tarihsel materyalizmin problemlerine vermiş olan Gramsci, estetik, sosyoloji ve felsefe tarihiyle meşgul olmuştur. İtlayna kültür tarihi üzerine yaptığı incelemeler ve katololikliğe ilişkin eleştirileri son derece dikkat çekicidir. Temel ve üstyapı proletarya ve «entelegensiya» arasındaki ilişkiyi, kültür devrimi ve ideolojinin sosyal gelişimdeki rolünü ele almıştır. Gramsci idealist sosyolojik ve felsefî eğilimlere, özellikle de Croce'unkine karşı savaşmış ve marksizm-leninizm'i propaganda etmiştir.

GRONOVSKİ, TİMOFEY NİKOLAYEVİÇ (1813-55), Rus tarihçi ve sosyolog, Moskova Universitesi Profesörü (1839-55), Batıcılık akımının (bak. Batıcılar; Slavcılar) önde gelen bir temsilcisi. Görüşleri Stankeviç, Belinski ve Herzen'in etkisi altında kalmıştır; Alman klasik filozofları hakkında da vukufu vardır. Granovski'ye göre, tarihsel süreç objektif hukuka sıkı sıkıya bağımlıdır. Objektif hukuku ise, bir ideal olarak, şahsiyetlerin öncü bir rol oynamasıyle erişilen moral bir hedef olarak tanımlar. Bununla birlikte, Granovski, kitlelerin «belirli bir tarihsel ağırlık»a sahip bulunduklarını inkâr etmez. Bundan dolayı, bireyleri moral sorumluluktan kurtaran bir doktrin olarak tasvir ettiği kadercilik'i reddeder. Granovski'nin tarihsel gelişim hakkındaki görüşleri (ki bu görüşler diyalektik unsurlar ihtiva ediyordu), idealizmden natüralizme doğru bir ilerleme göstermiştir. Kendisi, tabiat bilimlerinde kullanılan metodların tarih tarafından da kullanılması gerektiği fikrindeydi. Sosyal fenomenlere ilişkin açıklamaları coğrafi şartlara ağırlık verir. Meşruti monarşinin bir savunucu olan Granovski, Rusya'daki toprak köleliğine karşı, li-

beral görüşler ortaya koymuştur. Rus toplumu ve Rus histoğrafyası üzerinde yararlı bir etki yapmıştır.

GROTIUS-HUGO (Huig de Groot) (1583-1645), Hollanda'lı hukukçu, sosyolog ve devlet adamı;. tabii hukuk ve toplumsal sözleşme (bak. Toplumsal sözleşme Teorisi) burjuva teorisinin önde gelen bir temsilcisi. Grotius hukukun ve devletin tanrısal değil dünyasal oldukları fikrindeydi. Kendisine göre, devlet, insanlar arasında bir bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devlet ve hukuk teorisinin, ilâhiyat ve Orta Çağ iskolostiğinin etkisinden kurtulmasında Grotius'un teorilerinin büyük yardımı olmuştur. En ünlü eseri *De Jure Belli et Pacis*'dir. (1625).

GURVITCH, GEORGES (1894-), Fransız sosyolog, Rusya'da doğmuş, 1917'den sonra Fransa'ya göç etmiştir. Başlıca eserleri *La vocation actuelle de Sociologie* (1950) ve *Déterminismes sociaux et Liberté humaine* (1955)'dir. Gurvitch, sosyal realitenin cephelerini bütün «tabakalar»ının, «düzeyler»in, «boyut ve görünümler»in ve onların bütün «çelişkiler» inin etraflı olarak tetkiki iddiasındaki sözüm ona diyalektik hiperampirisizmi (mikrososyoloji)'i kurmuştur. Gürvitch'in kavramı tarihdışı, biçimsel ve idealisttir, çünkü, o. toplumun tek bir belirleyici temeline ilişkin kavramları, objektif sosyolojik kanunları, ve toplum ve ilerlemeye ilişkin kavramları «sahte-problemler» olarak tasvir, ve böylece reddeder. Gurvitch Dünya Barış Hareketine katılmıştır.

GÜNEŞMERKEZCİLİK VE YERMERKEZCİLİK, farklı iki teori;. Güneşmerkezcilik teorisine göre, Dünya hem kendi ekseni etrafında hem de, başki birçok gezegen gibi, Güneş'in etrafında döner. Aristarkhos, Nikolaus Cusanus ve daha başka taraftarları olmakla birlikte, Güneşmerkezcilik'in asıl babası Kopernikus'tur, çünkü Kopernikus, Güneşmerkezcilik'in tam bir açıklamasını yapmış ve ona gerçek muhtevasını kazandırmıştır. Daha sonraları, Kopernikus'un sistemi üzerine yapılan çalışmalarla ispatlandı ki. Güneş bütün Evren'in değil, sadece Güneş sisteminin merkezidir. Güneşmerkezcilik'in temellendirilmesine büyük katkılarda bulunmuş olanlar arasında Galileo, Kepler, Newton da vardır. Güneşmerkezcilik'in savunucuları, kilise tarafından desteklenen Yermerkezcilik teorisini yenilgiye uğratmışlardır. Yermerkezci teoriye göre, Dünya sabittir ve Evren'in merkezidir; Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızlar Dünya'nın etrafında dönerler. Yunan bilgini Ptolemaios dinsel kavramlara ve Platon'la Aritoteles'in yazılarına dayanarak bu teorinin en tam biçimini ortaya koymuştur.

GÜZEL, sosyal hayatın bütün alanlarında: iş alanında, sosyo-politik alanda ve spiritüel alanda insanın yaratıcı öğretici (cognitive) güç ve yeteneklerinin özgürlüğünü ve zenginliğini bir obje-duyusal form içinde ihata eden, insana estetik bir zevk veren realitenin fenomenlerini ve sanat eserlerini yansıtan ve değerlendiren bir estetik kategorisi. İdealizm (Platon, Kant, Hegel) Güzel'i, zihnin (spirit), bilincin (objektif yada sübjektif) bir özelliği telâkki ederler. Marksizm-öncesi materyalizm, Güzel'in objektifliğini kabul eder, fakat çok kere, temaşacılığından ötürü, Güzel'i saf bir tabii niteliğe (parça ve bütünün simetrisi, uyumu, tabii bir yaratık olarak insan, vs.) indirger. Çerniçevski Güzelin orijinal ve devrimci bir tanımını hayat olarak, hayatın tam tezahürü olarak sunar. Güzel kavramı tarihsel bir karakter taşır ve değişik sınıflar bakımından değişik bir muhtavası vardır. Diyalektik ve tarihsel materyalist estetik şu olgudan hareket eder: Güzel sosyal ve tarihsel pratiğin bir ürünüdür. İnsan sosyal bir varlık

olarak (objektif kanunların bilinmesi ölçüsünde) kendi yaratıcı yetenek ve istidatlarını daha tam ve özgür olarak realize ettiği zaman, duyusal dünyanın objelerinin efendisi olduğu, kendi fiziksel ve entelektüel güçlerinin uğrışısı olarak işten zevk aldığı zamandır ki Güzel vücut bulur ve gelişir. Güzel, sanat eserlerinde ve artistik imajlarda sentezlişmiş ve tam ifadesini bulur. Hayatta ve sanatta Güzel, manevi neşe ve zevk sağlıyarak, toplum içinde öğretici (cognitive) ve eğitici büyük birrol oynar. İlerici bir estetik ideal bakış açısından güzel bir sanat eseri, realiteyi sadakatle yeniden üreten eserdir. Çağdaş şartlar içinde hakiki Güzel, ancak toplumun devrimci yeniden kuruluşu için yürütülen mücadele içende ortaya çıkar. Emekçi halkın güzel eserler yaratmasına ve güzeli değerlendirmede tam bir yeteneğe erişmesi bakımından elverişli sosyo-ekonomik şartlar ancak komünizm tarafından kurulabilir.

H

HAECKEL, ERNST (1834-1919), Alman biyolog; Jena Üniversitesi profesörlerinden; Darwin'in evrim teorisinin ve tabii - tarihsel materyalizmin savunucusu olarak tanınır. Haeckel hayatın tabii başlangıcını inorganik maddede gören biyojenetik kanun'un, filojenesis teorisinin ve Darwin'cilik'in geliştirilmesine yardım etmiştir. Bundan başka, organizmaların çevrenin etkisiyle ortaya çıkan mutasyonuna işaret etmekle, Darwin'in tabii seleksiyon kavramını, organik evrimin bir faktörü olarak geliştirmiştir. Haeckel idealist dinsel görüşlere hücum etmiş, tabiat bilimlerinde materyalist görüşleri savunan *Die Welträtsel* adlı eseriyle (1899) ün kazanmıştır. «Sınıf mücadelelerinde bir silâh» haline gelmiş olan bu eser, bundan dolayı, idealist filozofların, kilisenin, Oliver Lodge ve Chwolson gibi idealist natüralistlerin hücumlarına uğramıştır. Buna karşılık, ilerici bilginler Haeckel'in kendilerinden bir adım ötede olduğunu belirtmişlerdir. Bizzat Lenin, Haeckel'in eserlerini salık vermiştir. Haeckel dini ve kiliseyi reddetmekle birlikte, görüşlerinde kararlı değildir. Bazı konularda materyalizm ve ateizmden ayrılmakla kalmamış, resmi din yerine, tabiatın tanrısal güçlerine ve Spinoza'nın panteizmine bağlanılmasını öne sürmüştür.

HAFIZA (psikolojide), dünya ile karşılıklı aksiyonunun sonuçlarının süje tarafından, bu sonuçların sonraki faaliyette yeniden üretilmesini ve kullanılmasını mümkün kılan muhafazası, bu sonuçların sistemler halinde süreçleştirilmesi ve kombine edilmesi, realitenin belirli süje tarafından yaratılan zihinsel modellerinin genel bütünü. Zamansal sinir bağıntılarının teşekkülü, teessüsü ve uyarılması insanın Hafıza'sının mantıksal mekanizmasını içerir. Süreçle birlikte olan bir ürün olarak Hafıza, düşünceyle ve aktivitenin türevsel formlarıyle bağıntılıdır. Elemanter dilsiz (non-speech) Hafıza'nın muhtevası, realitenin, süje ve

objenin dolayısız ilişkisi zarfında meydana gelen zihinsel modellerinden ibarettir. Bu modellerin oluşumu objelerin etkisinin zaman bakımından temadisine ve karşılıklı etkinin tabiatını belirliyen gereksinimin tipine bağlıdır. Yüksek konuşma Hafıza'sında, ki bu Hafıza elemanter Hafıza'nın üzerinde yer alır, şeylerin, şeyler arasındaki objektif ilişkilerin modelleri sabitleşmiştir. Dil insan oğluna, bu tip Hafıza'nın formasyonlarını, modelleşmiş objelerin dolaysız etkisi olmaksızın, belirli bir amacın etkisi altında tekrara imkân verir ki bu, nihaî olarak, Hafıza'nın şeylerin objektif mantığına nispetle bağımlılığına, anlamlı hatırlamaya ve yeniden üretmeye götürür.

HAKİKAT, realitenin düşüncedeki hakiki, doğru yansısı. Hakikat, nihaî olarak, pratiğin kıstaslığıyle doğrulanır. Hakikatin karakteristiği, şeylere yada şeylerin lengüistik ifadelerine değil, düşüncelere ilişkindir. Hakikat anlayışına ilk defa, materyalist bir temel sağlayan ve hakikatin araştırılmasının diyalektik yanlarını belirten görüş marksizm'dir (bak. *Hakikat, Objektif; Hakikat, Mutlak ve İzafi, Hakikatın Kıstası*).

HAKİKAT, MUTLAK VE İZAFÎ, diyalektik materyalizmin bilginin gelişimini ve 1) bilinmekte olan ile bilimin gelişmesinden ötürü bilinecek olan; 2) bilgimizin değişen kısmı ile bilimin gelişmelerinden ötürü daha kesinlik kazanan yada çürütülemez olan şey arasındaki ilişkiyi tanımlıyan kategorileri. Mutlak ve İzafî Hakikat teorisi şu soruya cevap getirir: «Objektif hakikati temsil eden insansal fikirler, objektif hakikati, bir defada, bütünü içinde, şartsız ve mutlak olarak mı, yoksa, ancak yaklaşık ve izafi olarak mı ifade ederler?» (Lenin, Cilt 14, s. 122-123). Mutlak Hakikat, 1) realitenin tam ve derin bilgisi olarak, ve 2) gelecekte çürütülmesi imkânsız bilgi olarak anlaşılır. Bilgimiz, gelişmesinin her evresinde bilim, teknoloji ve üretim tarafından şartlandırılmıştır. Bilgi ve pratik (tecrübe) geliştikçe insanın tabiat hakkındaki görüşü de derinleşir, mükemmelleşir ve daha dakikleşir. Bundan dolayı bilimsel hakikat ler, bir yandan incelenen konuların tam ve kesin bilgisini ifade etmedikleri anlamında izafidirler; öte yandan, bilim geliştikçe yada geliştirildikçe değişecek ve mükemmelleşip dakikleşecek unsurları ihtiva ederler. Bundan başka, her İzafî Hakikat, bilgi sürecinde ileriye doğru atılmış bir adımdır; ve gerçekten bilimsel olması halinde, Mutlak Hakikat'in unsurlarını ve tohumlarını ihtiva eder. Mutlak Hakikat ile İzafî Hakikat arasında bir uçurum yoktur. Mutlak Hakikat, İzafî Hakikatler'in bütünüdür. Bilim tarihi ile sosyal tecrübe, bilimin diyalektik tarzda geliştiğini doğrular. Bilimsel bilgi geliştikçe, objelerin özelliklerine ve objeler arasındaki ilişkilere daha tam ve daha mükemmel bir biçimde nüfuz edilir; ve teorinin pratiğe sokulması suretiyle doğruluğu teyit edilen Mutlak Hakikat'e daha çok yaklaşılmış olur. Öte yandan, meydana getirilen teoriler devamlı olarak geliştirilir ve dakikleştirilir; bazı varsayımlar (örneğin, esir'in varlığı varsayımı) çürütülmüş olur, bazı varsayımlarsa doğruluğu teyit ve ispat edilmiş hakikatler haline sokulur; bazı kavramlar (örneğin, termojen ve filojiston kavramları) ise, bilim alanından çıkarılıp atılır; bazı kavramlar da (örneğin, eşzamanlık kavramı, klâsik mekanikte ve rölativite teorisindeki atalet kavramı) daha dakik ve temelli bir hale getirilir, v.s. Mutlak Hakikat ve İzafi Hakikat Teorisi, uyumluluk ilkesinde somut bir biçim alır. Uyumluluk ilkesi, her hakikatin ebedi ve değişmez («mutlak») olduğunu ilân eden metafiziğe ve, bütün bilgi'nin izafiliğini, bilimin gelişmesinin bir objektif hakikatin ortaya konmasına imkân vermeyecek biçimde birbirini

izleyen bir yanlışlar dizisinden başka bir şey olmadığını söyleyen çeşitli idealist izafilik görüşlerine karşıdır. Lenin'in deyişiyle, «Her ideoloji tarihsel bakımdan şartlanmıştır; ama şurası da hiçbir şartla bağlı olmaksızın doğrudur ki, örneğin, dinsel ideolojiden farklı olarak, bilimsel her ideoloji'ye objektif bir hakikat ve mutlak bir mahiyet tekabül eder.» (Cilt 14, s. 136).

HAKİKAT, OBJEKTİF, süje'nin irade ve isteklerine bağımlı olmıyan insansal bilgi'nin muhtevası. Hakikat insanların arzu ve iradeleriyle meydana gelmez; objenin zihinde yansıyan muhtevası tarafından belirlenir. Hakikatin objektifliğini belirliyen şey budur. Objektif hakikat doktrini, hakikatin insanlar tarafından inşa edildiğini ve insanlar arasında itibari anlaşmaların bir ürünü olduğunu öne süren bütün idealist hakikat anlayışlarının karşısında yer alır. Bu tarzdaki idealist hakikat anlayışı, birçok insan tarafından paylaşılan bâtıl inançlara, dinsel inançlara hakikat gözüyle bakılmasına yol açtığından, bilim-dışı ve reaksiyoner bir anlayıştır. Çağdaş idealist felsefe, hakikatin objektifliğine karşı çıkar. Bu, bilimsel bilgiye sübjektif bir yaklaşıma, dolayısıyle de, bilimin temelini çürüten ve itibarsızlaştıran bir yaklaşıma götürür. Örneğin, pragmatizm (bak. Pragmatizm), bir önermeyi, ancak hayatta başarı sağladığı takdirde doğru bir önerme olarak kabul eder; yeni-pozitivizm ise matematiksel ve mantıksal hakikatlerin itibarî hakikatler olduğunu beyan eder (bak. Konvansiyonalizm).

HAKİKATİN KISTASI, iddia, varsayım, teorik önerme, vs.'nin doğruluğunu yada yanlışlığını ispatlama aracı. Hakikatin kıstası sosyal tecrübedir (bak. Teori ve Pratik). Bilimsel teorilerin kesin doğrulanması (definitive verification) pratik tarafından, yani endüstriyel ve tarımsal üretim alanı içinde, toplumu yeniden düzenleme amacını güden kitlelerin devrimci faaliyeti içinde sağlanır. Bir teorinin pratikte başarıyla uygulanması, o teorinin doğruluğunun ispatıdır. Fikirlerin pratikle tahkiki metodları değişik olabilir. Şöyleki, tabiat bilimleri alanında bir önerme gözlem, ölçüm, ve elde edilen sonuçların matematiksel işlemini ihata eden deneyle tahkik edilebilir. Pratik tahkik, çok defa endirek bir yaklaşımı içerir. Şöyleki, bir iddianın hakikatinin mantıksal ispatla (bak. Mantıksal İspat) tesisi, bir teorinin belirli temel ilkelerinin, o teorinin yapısı içinde sarahaten ispatlanmış olmıyan temel ilkelerinin pratiksel tahkikine dayanır. Bununla birlikte, bilimsel teorilerin pratik içinde tahkiki, onları mutlak hakikat haline getirmez: bunlar genişlik ve açıklık kazanarak gelişip zenginleşmeye devam ederler, bazı önermeleri yeni bir teori lehine itibardan düşerler (bak. Mutlak Hakikat ve İzafi Hakikat). Bu, sosyal pratiğin sürekli bir gelişme süreci içinde bulunması ve dolayısıyle, bilimsel teorilerin pratik yolundan realiteyle karşılaştırılması metodlarının sürekli olarak mükemmelleştirilmesi olgusuna bağlıdır. Ancak, toplumun hergünkü gelişen pratiği, yada tecrübesi, insan tarafından vücuda getirilen fikirlerin kesinlikle teyidine yada bütünüyle çürütülmesine muktedirdir. Hakikatin Kıstası ve de pratik, yada tecrübe, bunların her ikisi, ilk defa olarak marksizm tarafından bilgi teorisine ithal edilmiştir. Modern idealist felsefe, pratiği, yada tecrübeyi, Hakikatin Kıstası olarak ya inkâr eder, yada onun yerine çarpık bir konstrüksiyon koyar (bak. Pragmacılık).

HAKİKATIN SOMUTLUĞU, bir olgunun varlığına ilişkin özel şartların dikkate alınması ve genelleştirilmesiyle çıkarsanan bir hakikat yüklemi; hakikatin, belirli zaman ve mekân şartlarına, hesap sistemlerine ve ölçü bi-

rimlerine, vs.'ye bağımlı oluşu. Öyleki, bir önermenin doğruluğu yada yanlışlığı, bu önermeye ait şartlar belirlenmiş olmadıkça tespit edilemez. Hakikat asla soyut değildir, daima somuttur. Tek-formlu olmıyan, ülkeden ülkeye değişen yeni fenomenlerin sürekli olarak ortaya çıkışıyla karakterize olan sosyal gelişmenin analizinde, somut bir tarihsel yaklaşım ve zaman ve mekân şartlarının dikkate alınması özel bir önem taşır.

HAKİKÎ SOSYALİZM, 1840'larda, Almanya'da ortaya çıkmış olan bir çeşit küçük burjuva sosyalizmi (K. Grün, M. Hess, H. Kriege, O. Lüning ve H. Püttmann). «Hakiki Sosyalistler»in görüşleri, Fransız ve İngiliz utopyacı sosyalistlerinin öne sürdükleri fikirlerin, Sol Hegel'ci görüşlerin ve Feuerbach'ın etiğinin eklektik bir karışımından ibaretti. Sosyalizmi, insanın genel özü dedikleri şeyin gerçekleştirilmesi olarak ilân eden «Hakiki Sosyalistler», sosyalizmi sınıflarüstü bir teori olarak kabul ederler. Bundan başka, «Hakiki Sosyalistler» sınıf mücadelesini inkâr ederler, ve sosyal çelişkilerin uzlaştırılmasını, burjuva demokratik özgürlükler uğruna yürütülen mücadeleden vazgeçilmesini vaaz ederler; proletaryaya siyasete katılmamayı telkin ederler. Marx ve Engels «Hakiki Sosyalizm» ideolojisine ve bu ideolojinin işçi sınıfı hareketi üzerindeki etkisine karşı ısrarlı bir mücadele yürütmüşlerdir. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi, Kriege'ye Karşı Bir Bildiri, Şiir ve Düzyazıda Alman Sosyalizmi, Komünist Partisi Manifestosu* adlarını taşıyan eserlerinde Almanya'da devrimin tam olgunlaşmaya başladığı sıralarda «Hakiki Sosyalizm»in oynadığı reaksiyoner rolü ortaya koyarak eleştirmişlerdir. Marx ve Engels'in etkisi altına giren birçok «Hakiki Sosyalist» (Weydemeyer, Dronke ve diğerleri.) eski görüşlerini terketmişlerdir. 1848 devrimi sırasında diğer birçok «Hakiki Sosyalist» ise, sosyalist maskelerini atıp küçük-burjuva demokratları arasına katılmışlardır. Birtakım «Hakiki Sosyalizm» fikirleri, idealist bir etik anlayışı içinde, marksizmin tahrifi amacıyla bugün de kullanılmaktadır.

HALK, kullanılan anlamda, bir devletin yada bir ülkenin nüfusu; bilimsel anlamda, belirli bir dönemde, belirli bir ülkenin gelişmesine katılma gücündeki sınıfları tümüyle kapsıyan ve tarihsel bakımdan değişme içinde bulunan bir insan topluluğu. «Marx, 'halk' kelimesini kullanırken sınıf ayrılıklarını ihmal etmemiş, bu kelimeyi, devrimi tamamlayacak belirli unsurlar kavramıyle birleştirmiştir» (Lenin, Cilt 9, s. 133). Halk kavramı, sosyolojik bir kategori olarak, toplumun sosyal kompozisyonundaki değişmeleri ifade eder. İlkel komün toplumunda «nüfus» terimi ile «halk» terimi arasında temel bir ayrım yoktu; fakat antagonist toplumlarda bu ayrım çok büyük bir önem taşır. Çünkü, antagonist toplumlarda, egemen sömürücü gruplarla halk kitlesi arasında gittikçe derinleşen bir uçurum vardır. Ancak sosyalist toplumdadır ki, insanın insan tarafından sömürülüşünün ortadan kalkmasıyle birlikte, Halk kavramı da, yeniden, bütün nüfusu, onun bütün sosyal gruplarını kapsar. Nüfusun belirli gruplarının Halk'ın bir parçası sayılması için başta gelen kıstas, bu grupların toplumun ilerlemesi seyrinde, objektif olarak belirlenen menfaatleri ve bu ilerlemede kendilerine düşen görevleri yerine getirebilme güçleridir. Sosyal gelişme seyrinde, devrimci değişmeler etkinlik kazandıkça, hem o toplumdaki insanlara düşen görevlerin muhtevası, hem de belli bir dönemde Halk'ı teşkil eden kesimlerin sosyal kompozisyonu kaçınılmaz olarak değişir. Lenin, bu değişmeleri, eserlerinde dikkatle izlemiştir. 20. Yüzyıl'ın başında, Rusya, otokrasinin devrilmesi gö-

reviyle karşı karşıya kaldığında, Lenin şunları yazıyordu: «Hiç sınıf bilinci olmayan bir işçi bile, otokrasiye karşı mücadele eden halkın burjuvalar ve proletarya olduğunu çok iyi bilir» (Cilt 8, s. 503). Fakat, daha sonra, Rusya'nın önüne sosyalist görevler çıktığında, Lenin, sosyalizmin kurulması ve burjuvazinin devrilmesi uğruna her yönde girişilen mücadelenin belli bir evresinde, Halk kavramının içine, ancak işçilerle yoksul köylülerin girdiğini belirtmiştir. Bunun içindir ki, Halk kavramı, sömürücü olmayan grupları ve doğrudan doğruya üreticileri (işçi sınıfını) içine almakla beraber, her zaman bu kesimlere ve sınıflara indirgonemez. Bugünkü şartlar içinde, yani barış, demokrasi ve sosyalizm uğruna geniş halk kitlelerinin emperyalizme karşı çıktıkları şu ânda, bu nokta asla hatırdan çıkarılmamalıdır. Halkın, kitlelerin tarihte belirleyici güç olduğunu, maddi ve manevi bütün zenginliklerin kitleler tarafından yaratıldığını, toplumun varlığı bakımından belirleyici şartların kitleler tarafından sağlandığını ilk olarak ortaya koyan yalnızca marksizmdir. Sosyal hayatta her türlü değişim ve gelişime yol açan halktır; devrimleri yapan Halk'tır ve sosyal ilerleme bu sayede gerçekleşir. Bundan ötürü, tarihi yapan Halklar'dır.

HALK DEMOKRASİSİ, emperyalizmin zaafa düştüğü ve kuvvet dengesinin sosyalizmden yana ağır bastığı zamanda devrimin belirgin gelişmesini yansıtan proletarya diktatörlüğü biçimlerinden biri. Halk Demokrasisi çeşitli ülkelerin tarihsel farklılıklarını (distinctive) ve ulusal özelliklerini de yansıtır (SBKP programı). Halk Demokrasisi birçok Avrupa ve Asya ülkelerinde demokratik halk devrimlerinin akışı içinde ortaya çıkmıştır. Bu devrimler, bir yanda, yabancı emperyalistler, dahili burjuvazi ve toprak sahipleri, diğer yanda da, diğer sınıfların geniş koalisyonu arasındaki çelişkileri çözer, ve proletaryanın ve onun öncüsü olan Komünist Partisinin önderliği altında başarıyla ulaşmışlardır. Demokratik halk devrimlerinin başarılı gelişmesi Doğu Avrupa ülkelerinde ve Asya'nın bazı ülkelerinde Halk Demokrasisi'nin teessüsüne varmıştır. Devrimin derinleşmesi ölçüsünde, Halk Demokrasisi, kapitalist ekonomiyi kaplamış (üretim araçlarının ulusallaştırılması) ve burjuvazinin siyasi nüfuzunu sınırlandırmıştır. Feodal kalıntıları tasfiye eden ve proletarya ile emekçi köylüler arasındaki ittifakı sağlamlaştıran toprak reformları, demokratik halk devrimleri bakımından büyük önem taşır. Derinleregiden demokratik reformlar bu devrimlerin sosyalist bir devrime doğru gelişmesine yolaçar. Bu nedenle, ilkin halkın demokratik diktatörlüğü olarak rol oynıyan Halk Demokrasisi, proleter diktatörlüğünün fonksiyonlarını icra etmeye başlar. Devrimin bu genel akışı içinde, değişik ülkelerde spesifik özellikler taşır. Halk Demokrasisi'nin biçimi demokratik halk devriminin sınıf tabanı (sadece proletarya ve köylülüğü değil, fakat burjuvazinin belirli bir kesimini de içine alan) ve demokratik halk devriminin sosyalist devrime doğru barışçı gelişmesi tarafından, temsili sistemin (parlamento) bazı eski biçimlerinden yararlanılması mümkün kılan barışçı gelişme tarafından belirlenir. Halk Demokrasisi'nin karakteristik özellikleri şunlardır: çokpartili sistemin varlığı (birkaç Avrupa ülkesi müstesna); Komünist Partisi'ne ilâveten, sosyalizmin pozisyonlarına sadık ve işçi sınıfının önder rolünü kabul eden demokratik diğer partilerin varlığı; siyasi partileri ve kitle örgütlerini bir araya getiren halk cephesinin spesifik bir biçiminin varlığı. Halk Demokrasisi'nin oluştuğu dönemin diğer karakteristikleri siyasi haklarda kısıtlamalar olmayışı, eski devlet makinasının parçalanması için daha uzun bir dönem, vs.'dir. Tecrübe

göstermiştir ki, Halk Demokrasisi, sosyalizmin vücut bulmasında güçlü bir alettir. Bu ânda, «Halk Demokrasilerinde sosyalist üretim ilişkileri egemendir ve kapitalist restorasyonun sosyo-ekonomik imkânları tasfiyeye uğramıştır» (SBKP programı).

HALKLARIN DOSTLUĞU, sosyalist toplumdaki uluslar ve milliyetler arasında kardeşçi işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma, onun karakteristik kanunlarından ve muharrik kuvvetlerinden biri. Halkların Dostluğu, sosyalist ekonomi, sosyalist demokrasi ve marksist-leninist enternasyonalizm ideoloji temeline dayanan yeni tip bir enternasyonal ilişkidir. SSCB halkları arasındaki ilişkiler, sosyalist ulusların teessüsüyle gelişmiş olan Halkların Dostluğu'nun bir örneğidir. Halkların Dostluğu, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin, sosyalizmin kurulması, ve Komünist Partisince leninist milliyetler siyasetinin ısrarla takip edilmesinin tabii bir sonucudur. Halkların Dostluğu, Sovyet devletinin gücünün ve Sovyet halklarının komünizme doğru hızla ilerlemesinin kaynağıdır. Komünizmin tam-çapta kurulması seyrinde, ki bu halklar arasında yeni ilişkileri işaret eder, sosyalist uluslar her alanda gelişirler ve daha sıkıca yakınlaşırlar. Kardeşçe işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma, dünya sosyalist sisteminin halkları arasında büyük ilerlemeler göstermektedir.

HAMANN, JOHANN GEORGE (1730-88), Alman idealist filozof; dolayımsız (immediat) bilgiye ilişkin teorinin yorumcusu (bak. Immediat Bilgi); burjuva demokratik *Sturm und Drang* edebi okulunu etkilemiştir. Hamann aydınlanmaya (bak. Aydınlanma) ve rasyonalizme (bak. Rasyonalizm) karşı çıkmış, mislik sezginin yaratıcı gücüne inanmıştır. Bununla birlikte, o, varlığın genel bir kanunu olarak karşıtların birliği nosyonunu dile getirmiş ve böylece Fichte, Schelling ve Hegel'in idealistik diyalektiğini etkilemiştir (bak. Fichte; Schelling; Hegel). En dikkate değer eseri şudur: *Kreuzzüge des Philologen* (1762).

HAMİLTON WILLIAM (1788-1856), İskoçyalı idealist filozof ve mantıkçı, bilginin, araştırma konusu objenin varlık şartlarının belirlenmesi olduğunu kabul etmiş; objektif hakikati inkâr etmiş; agnostisizme meyletmiştir. Hamilton «mutlak»ın, yani maddi realitenin ancak tabiatüstü vahiyle bilinebileceğini kabul eder. O, a priorizmi (bak. A priorizm) ve ahlâki postülaları dinsel inancın temeli olarak kabulünde Kant'ın yanında yer alır. Yüklemin nicelendirilmesi (bak. Nicelendirme) doktrinini mantığa soktu, böylece çıkarsamayı denkleme, mantığı hesaba indirgemeye çalıştı. Hamilton modern matematiksel mantığın yorumcularının mübeşşirlerinden biridir. En çok tanınan eseri şudur: *Metaphysics and Logic* (dersleri ölümünden sonra 4 cilt halinde basılmış ve yayımlanmıştır, 1859-60).

HAREKET, maddenin (bak. Madde) temel özelliği ve varoluş tarzı. Hareket tabiat ve toplumda cereyan eden bütün süreçleri içerir. Dar anlamda, Hareket genelde değişmedir (bak. Değişme), maddi objeler arasında bir çeşit karşılıklı aksiyondur. Evrende hareket olmaksızın madde, madde olmaksızın hareket olamaz. Maddenin hareketi mutlaktır, sükunet hali ise izafîdir ve hareketin sadece bir momentidir. Dünyaya nispetle sükunet halinde olan bir cisim, dünya ile birlikte Güneşin çevresinde, Güneşle birlikte galaksi merkezinin çevresinde hareket halindedir, vs. Her cisim hareketin sonsuz sayıdaki biçimlerine bürünür, çünkü Evren sonsuzdur. Cisimlerin ve onların özelliklerinin nitelikçe istikrarlılığı nispi bir sükunet halidir de. Fakat bu, cisimler içindeki mikro-parçacıklar arasın-

daki özel bir karşılıklı aksiyon tipinden çıkan bir istikrardır. Dolayısıyle, bu, mikro-parçacıkların hareketinin sonucudur. Bundan ötürü, Hareket maddenin özelliklerine ve yapısına ve onun varlığının mahiyetine temellik eder. Maddenin hareketi tezahürleri bakımından çeşitli ve biçim bakımından müteaddittir (bak. Maddenin Hareketinin biçimleri). Maddenin gelişim süreci içinde Hareketin nitelikçe yeni ve daha karmaşık biçimleri ortaya çıkar. Lâkin, maddenin mekanik hareketi bile mutlak olarak basit değildir. Hareket halindeki bir cisim, her zaman, elektromanyetik ve çekimsel alanlar aracılığıyle diğer cisimlerle etkiye girer, ve böyle değişikliğe uğrar. Rölativite teorisi (bak. Rölativite teorisi) göstermektedir ki, Hareketin direksiyonunda linear boyutlar (dimensions) azaldığı ve cisimde cereyan eden süreçlerin ritminde bir hızlanma olduğunda, Hareketin velositesinde meydana gelen bir artış, o cismin kitlesinde artışa neden olur. Işığınkine yakın velositeler, elektronlar ve diğer parçacıklar elektromanyetik kuanta ışınları yayma istidadındadırlar (dönücü denilen elektronlar). Böylece, her Hareket, Hareket'in farklı biçimleri arasında karşılıklı aksiyonu, ve onların karşılıklı mutasyonlarını içerir. Hareket, tıpkı madde gibi tükenmezdir. Maddenin Hareketi, karşıtların bir karşılıklı aksiyon sürecidir. Örneğin, mekaniksel Hareket, zaman ve mekânın kesikliliğinin ve kesiksizliğinin birliğidir. Elektromanyetik, nükleer ve çekimsel Hareket elektromanyetik, nükleer ve çekimsel alanlar kuantasının mikro-parçacıklarının soğurma ve ışınım (radiation) karşıt süreçlerinin birliği temeline dayanır. Kimyasal Hareket, diğer şeyler meyanında, atomların bileşme ve çözülmesini içerir. Hayati süreçler, cevherlerin özümsenmesi (assimilation) ve ayrışması (dissimilation), hücrelerin uyarılması ve uyarıma cevap vermeleri, vs.'nin birliği temeli üzerinde ortaya çıkar. Maddenin Evrende sonsuzca kendinden-hareketi maddenin ve enerjinin dağılışına (yıldızların evriminde) ve onların eski hale dönen yoğunlaşmasına ilişkin süreçlerin birliğinin bir ürünüdür ki, bu yoğunlaşma, yıldızların, galaksilerin ve maddenin diğer biçimlerinin meydana gelmesine müncer olur. Eğer bir maddi sistemin Hareketi tek bir kanuna tâbi ise ve baştan başa değişimi içeriyorsa, bu Hareket, gerçekte, sistemin gelişim sürecini temsil eder. Yükseliş halindeki gelişimde maddi objelerin Hareketinin bağıntıları, yapı ve biçimleri, alt aşamalardan yüksek aşamalara ilerleyici geçişler teşkil ederek, daha karmaşıklaşır. Öte yandan, iniş halindeki gelişim, sistemin düşünü ve bütünselliğini kaybedişini, onun Hareket biçimlerinin bir basitleşmesini teşkil eder. Hareket gelişimden daha genel bir kavramdır, çünkü o, sistemin iç gelişimini yöneten iç kanuna uygun olmıyan dışsal ve arızî değişimler de dahil, bütün değişimleri ifade eder.

HARTLEY, DAVID (1705-57), İngiliz hekim ve materyalist filozof; fikirlerin çağrışımının moleküler sinir titreşimlerinin doğrudan bir sonucu olduğu yolundaki teorisiyle tanır. Kendi doktrinini *Observations on Man, His Frame His Duty, and His Expectations* adlı eserinde ortaya koymuştur. Hartley'e göre, dış objeler, maddenin sonsuzca küçük parçacıklarının beyinde titreşimler meydana getirmesi suretiyle, duyumlar üzerinde etkide bulunurlar. Bu titreşimler, diye kabul eder Hartley, bir parçacıktan ötekine esir (ether) aracılığıyla intikal ederler ve duyumların direkt nedenini teşkil ederler. Duyumların teselsülü ve düzeni titreşimleri meydana getiren dış dürtülerin (impulses) teselsülünü ve düzenini yansıtır. Fikirlerin maddi kökenini belirtirken Hartley, mekanik titreşimleri fikirlerin kendileriyle özdeşleştirmez, çünkü o,

titreşimlerin cisimsel (corporeal), fikirlerinse zihinsel (spiritual) olduğunu iddia eder. Hartley'in materyalizmi mekanist bir materyalizmdir, dahası, deistik bir karmaşıklık gösterir. Hartley'in doktrini Priestley (bak. Priestley) ve James Mill'i kuvvetle etkilemiş ve çağrışımcı psikolojinin ilk muharriki olarak hizmet etmiştir.

HARTMANN, EDUARD, von (1842-1906), Alman idealist filozof; çağdaş irrasyonalizm ve volontarizm (bak. İradecilik) okullarının müjdecisi. *Philosophie des Unbevussten (1869)* adlı eserinin büyük etkisi olmuştur. Schopenhauer (bak. Schopenhauer) gibi, Hartmann da varlığın temelinin bilinçdışı ruh (spirit) olduğu inancındaydı. Bilinçdışı fikri Hartmann'ın etiğinde de ağır basar. Mutluluk isteği, Hartmann'a göre, mutsuzluğun kaynağıdır ve bütün isteklerden feragat ıstıraptan kurtulmaya giden yoldur, biricik mutluluktur bu, yada mutluluğun yerine kaim olan şeydir. Acısızlığa erişmek için, diye iddia eder Hartmann, insan şu üç musallat illüzyonu terketmelidir: dünyasal mutluluk, dünya sonrasında mutluluk ve toplumun reorganize edilmesi ve iyileştirilmesiyle erişilecek olan mutluluk. Hartmann'ın doktrini sosyal ilerleme yoluyla mutluluğa erişilebileceğini inkâr eder ve, bundan ötürü, sadece felsefî anlamda değil, fakat sosyo-politik anlamda da reaksiyonerdir.

HARTMANN, NİKOLAİ (1882-1950), Alman idealist filozof, Marburg, Berlin ve diğer bazı üniversiteler profesörü; onun sübjektif idealist rasyonalizmiyle karşıtlaşıncaya kadar yeni-kantçı Marburg okuluna (bak. Marbourg okulu) sadık kaldı. Varlığa, varlık kategorileri ve bilgi kategorilerine ilişkin bir objektif idealist doktrin geliştirmiştir. Hartmann'ın güya kritikal ontolojisi bir varlık tabakaları öğretisine dayanır: inorganik, organik ve ruh ve zihin (spirit). Varlığın bütün tabakalarını kapsadığı iddia edilen temel varlık formlarını gizemli ve bilgi dışı olarak ilân eden felsefesi, irrasyonalizmin ve agnostisizmin belirtilerini ihtiva eder. Ontolojisinin temeli üzerinde, Hartmann, bir tabiat felsefesi, bir objektif zihin (spirit) felsefesi, bir etik sistemi ve «değerler» teorisi, estetik ve bilgi teorisi inşa etmiştir. En tanınmış eserleri şunlardır: *Ethik* (1925), *Zur Grundlegung der Ontologie* (1935), *Philosophie der Natur* (1950) ve *Aesthetik* (1953).

HAYALGÜCÜ, bak. *Muhayyile.*

HAYAT, maddenin hareketinin bir biçimi, fisiksel ve kimyasal formların en yükseği. Hayatın spesifik özellikleri (features), Engels'in ünlü tanımında ifadesini bulmuştur: «Hayat protein cisimlerinin, *kendi dış çevreleriyle sürekli metabolik mübadele* halinde bulunan temel elemanların varoluş tarzıdır. *(Tabiatın diyalektiği)* «Protein maddesi» yada «protoplazma»dan bugün anlaşılan şey, proteinler, nükleik asitler, fosfor bileşimleri, vs. gibi, Hayata özgü bir dizi cevherler (substances) sistemidir. Hayat, her biri kendi türünden doğan, bireysel bir gelişim döneminden geçen, kendi türünü üreten ve ölen, farklı canlı organizma biçimlerinde varolur. Organizmalar hem cansız tabiatla hem de kendi aralarında ilişki kurarak, gittikçe daha karmaşık kademelerin sistemlerini ve, nihayeten, yeryüzü üzerindeki birleşik hayat sistemini yaratırlar, o birleşik hayat sistemi ki, en basit formlardan başlıyarak insan formuna kadar gelişme göstermiştir. Bütün canlı varlıkların temel bir özelliği metabolizmadır, organik yapıların yıkımı ve yeniden vücut bulması, ayrışma (dissimilation) ve özümseme (assimilation)'dir. Hayat'ın kanunlarının doğru felsefi yoru-

mu, bilim tarafından henüz keşfedilmemiş olanları da kapsıyarak, onların araştırılmasında izlenecek metodların belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Vitalistler (bak. Vitalizm), Hayat'ın özelliklerini (organizasyon, amaçlılık, regülasyon, vs.) maddi-olmıyan bir hayat gücünün, «atıl» maddeyi kontrol altına aldığı farzedilen bir hayat gücünün etkisine atfederler. Mekanistler, Hayat'a, çok kere, fiziksel-kimyasal süreçlerin daha komplikeleşmiş ve bir sistemi olarak bakarlar ve onun spesifik özelliklerini inkâr ederler. Diyalektik materyalizmin bakış açısından, fiziksel ve kimyasal kanunlar Hayat'ta tâbi (subordinate) bir rol oynarlar. Bunlardan başka, Hayat'ın kendisine ait spesifik biyolojik kanunları vardır. Hayatın incelenmesi bir takım genel teorik, felsefi problemleri ihtiva eder, parça ile bütünün ilişkisi, form ve muhteva, preformasyon ve doğrudan komplikasyonun korelasyonu, biyolojik belirlenimin spesifik mahiyeti problemi, ve kendinden-meydana gelen sistemlerin ilkeleri, yani evrim problemleri, vs. gibi.

HAYAT FELSEFESİ (Alm. *Lebensphilosophie*), yüzyılın başında Almanya ve Fransa'da ortaya çıkan sübjektif-idealist bir akım. Schopenhauer onun başta gelen ideolojik selefi olmuştur. Bu felsefenin başlangıçları, psikoloji, fizyoloji ve diğer bilimlerde kaydedilen ve dünyanın mekanist tablosunun çıkmazını açığa vuran hızlı gelişimle eştir. Hayat Felsefesi mekanist materyalizmin sınırlılıklarını idealist pozisyonlardan bertaraf etmeye çabalar. Hayat Felsefesinin ortaya çıkışı burjuva felsefesinin bir bunalımını, onun bilimi terkederek irrasyonalizm ve nihilizme geçişini işaret eder. Objektif muhtevası itibarıyle Hayat Felsefesi sosyo-tarihsel sürecin çarpıtılmış, idealist bir yorumudur. Bu felsefenin ekseni, madde ve bilince mukabil aktif, çok formlu ve ebedi hareket halinde bulunan, dünyanın mutlak ve sonsuz ilkesi olarak hayat kavramıdır. Hayat duyular yada mantıksal düşünce yoluyla bilinemez, o, sezgisel olarak kavranabilen ve heyecan yoluyla (başta dinsel) erişilebilen bir şeydir. Hayat felsefeleri başlıca iki grupta toplanabilir: bunlardan birincisi (Bergson) Hayat'ı biyolojik anlamda ele alır ve biyolojik özellikleri bütün realiteye teşmil eder; diğeri ise (Nietzsche, Dilthey ve Simmel) hayatı irade, içsel heyecan (emotion), manevi (spiritual) güçlerin irrasyonel faaliyeti olarak anlar. Hayat Felsefesi'nin merkezi fikirleri varoluşçuluğun ideolojik kaynağı olmuştur.

HAYIR VE ŞER, sosyal fenomenlere ve insan davranışına ilişkin bir ahlâki değer biçmeyi ifade eden estetiksel kategoriler. Hayır, toplum (yada belirli bir ilerici sınıf) tarafından ahlâki ve örnek değerde mütalaa edilen şeydir, Şer ise bunun tersidir. Sömürücü sınıflar, iddialarını tanrı buyruklarına yada metafizik ilkelere dayandırarak, kendi Hayır ve Şer kavramlarını «ebedi» ve evrensel kavramlar olarak ilân ederler. Ahlâka ilişkin en nüfuzlu idealist sistemlerden biri Kant'ın sistemidir. Kantçı teoriye göre, Hayır, rasyonel her varlıkta mündemiç olan ve insanın içinde yaşadığı şartlara bağımlı olmıyan ahlâk kanununa uygun düşen şeydir (bak. Kesin Buyruk). Moral davranışa ilişkin Hayır ve Şer probleminin yorumunda materyalist eğilim, eski felsefede de geliştirilmiş bulunuyordu. Aristippos ve Epiküros'un hazcılık'ı (bak. Hazcılık) şunu iddia eder: yalnızca haz kendi kendinde Hayır'dır. Bu etiksel teori, 18. yüzyılın Fransız materyalistleri, özellikle de Helvetius (bak. Helvetius) tarafından geliştirilmiştir. Marksizm-öncesi materyalizm insanın ahlâki davranışının kaynağının insan tabiatında, insanoğlunun içinde yaşadığı ve yetiştiği şartlarda bulunduğunu iddia ederse de, o, aynı zamanda, Hayır ve Şer nosyonlarının

ebedî nosyonlar olduklarını beyan eder. Günümüzde burjuva etiğinin karakteristik özellikleri, bir yandan, emekçi halkın ve sömürge halklarının karakteristik özellikleri, bir yandan, emekçi halkın ve sömürge halklarının sömürülüşünü temellendirme ve meşrulaştırma girişimleri, diğer yandan da, ahlâkî hükümlerin önemini genelde inkâr etmektir (bak. Mantıksal Pozitivzm). Marksist-leninist etik, Hayır ve Şer'rin metafiziksel yorumunu reddeder. «Hayır ve Şer anlayışları ülkeden ülkeye, çağdan çağa öylesine değişik anlamlara bürünmüşlerdir ki, bunlar, çok kere direkt çelişki halindedirler» *(Anti Dühring)*. Bununla birlikte, Hayır ve Şer kavramları toplumun gelişmesinde objektif kaynaklara sahiptir. İnsan aksiyonları toplumun tarihsel gereklerini kolaylaştırıcı yada engelleyici olmalarına göre Hayır yada Şer olarak değerlendirilirler (bak. Ahlâk).

HAZCILIK yada **EUDEMONİZM**, (Yun. mutluluk, bahtiyarlık), Antikitede yaratılmış ve tam olarak geliştirilmiş bir akım, (bak. Demokritos, Sokrates, Aristoteles). Mutluluk isteği, ister kişisel (Bireysel Hazcılık) ister kamusal (Sosyal Hazcılık) olsun, insan davranışının esas motifi olarak ele alınmıştır. 18. yüzyılın Fransız materyalistleri (bak. Helvetius, Diderot), faydacılığın temsilcileri, aynı zamanda Hazcılık'ın taraftarları idiler. Aktivitesi ve insancıllığından ötürü ve öte dünyada değil, yeryüzünde mutluluğa bir davet olması itibarıyle hazcı etik Hıristiyan etik'ten kıyaslanamıyacak derecede üstündür. Bununla birlikte, Hazcılık, kendi standartlarını, aynı bir ahlakın mevcut olmadığı ve olamıyacağı antagonistik sınıflı bir toplumda, insan cinsi için ortak, ekstra-tarihsel standartlar olarak vaaz eder.

HEGEL, GEORGE WILHELM FRIEDRICHE (1770-1831), Alman klasik filozoflarından biri; bir objektif idealist. Başlangıçta bir radikal olan Hegel 18. yüzyıl Fransız devrimini takdirle karşılamış ve Prusya monarşisinin feodal düzenine kafa tutmuştur, fakat Napolyon imparatorluğunun çöküşünden sonra bütün Avrupa'yı saran reaksiyon Hegel'in düşünce tarzını etkilemiştir. 1818'de Hegel, Berlin'de bir profesörlük kürsüsü kabul etti ve Prusya monarşisinin resmi felsefesinin bir temsilcisi, hattâ kurucusu oldu. Hegel'in felsefesi, burjuva devriminin eşiğinde Almanyanın çelişkili gelişimini yansıtır; bu felsefe, Hegel'in ideologu olduğu, yükselen Alman burjuvazisinin düalizmi tarafından etkilenmiştir. Bundan ötürü bu felsefenin ilerici, hatta devrimci eğilimleri, bir yandan, o zamanki Avrupanın devrimci havasını yansıtırken, öteyandan, onun muhafazakâr fikirleri Alman burjuvazisinin kararsızlık ve korkaklığını ve Eski Dünya ile (Junkerdom) uzlaşma eğilimini yansıtır. Bu düalizm, Marx tarafından «Hegelci felsefenin hakiki kaynağı ve sırrı» olarak tasvir edilen *Die Phänomenologie des Geistes* (1807) dahil, Hegel'in bütün eserlerinde besbellidir. Bu eserde, Hegel, insan bilincinin evrimini, onun ilk belirtilerinden başlayıp bilimin ve bilimsel metodolojinin (fenomenoloji-gelişmesi bakımından bilinç fenomeninin doktrini) gelişimine kadar inceler. Engels, *Die Phänomenologie des Geistes*'ı insan zihninin (spirit) ambriyoloji ve paleontolojisi olarak ve Hegel'in düşüncesinin temellerini meydana getiren tarihsellik (historicity) kavramının kökeni olarak tasvir eder. Bu eser, yabancılaşma kavramının bir analizini ihtiva etmektedir ki, Hegel, burada, idealist bir tarzda da olsa, «emeğin özünü yakalamakta», ve insanı ve insan tarihini «onun kendi emeğinin bir ürünü» (Marx) olarak tasavvur etmektedir. Bu eser, aynı zamanda, Hegel'in diyalektiğinin temel ilkelerini, Hegel'in sisteminde hareket noktasını teşkil eden, düşünce ve varlığın özdeş-

liğinin dahiyane bir ekspozisyonu ve de tüm dünyanın temeli ve özü olarak Mutlak İde'nin kendinde-gelişimini ihtiva eder. En mükemmel biçimi içinde, Hegel'in mutlak (objektif) idealizmi (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*'de (1817) taslağı çizilen), bütün tabii ve sosyal fenomenlerin mutlak —zihin (spirit) ve akıl, «mutlak İde», «dünya akif», yada «dünya ruhu»— üzerinde temellendiğine delâlet eder. Mutlak aktiftir, onun aktivitesi düşünceden, yada daha açık olarak, kendinden-bilgi'den ibarettir. Mutlak üç aşamada gelişir: 1) ide'nin bizzat kendisi içinde, «saf düşünce unsuru» nalinde gelişimi, yani Mantık, o mantık ki, onun içinde, ide, kendi muhtevasını, birleşik ve kesintisiz bir kategoriler sistemi halinde açığa vurur; 2) idenin «diğer-varlık» biçimi içinde, tabiat biçimi içinde gelişimi, yani Tabiat Felsefesi. Tabiat gelişmez diye iddia eder Hegel: tabiat, kendisinin manevi özünü (spiritual essence) teşkil eden mantıksal kategorilerin kendinden-gelişmesi'nin dışsal tezahürleridir âdeta; 3) ide'nin düşüncede ve tarihte (zihin'de) (in the spirit) gelişimi, yani Zihin (spirit) Felsefesi. Bu aşamada, mutlak ide kendisine rücu eder ve kendi muhtavasını insansal muhakeme ve aktivitenin farklı formları içinde tasavvur eder. Hegel, kendi sisteminin mutlak ide'nin kendinden -gelişmesi'ni, ve aynı zamanda onun kendinden-bilgisini tamama erdirmiş olduğu fikrindeydi. *Wissentschaft der Logik*'te (1812-16) etraflı olarak şerhedilen Hegel diyalektiği, o zaman için, felsefeye son derece değerli bir katkıda bulunmuştur. Bu eserde, Hegel, nicel değişikliklerin nitel değişiklikler haline gelmesi kanununu formüle eder, bütün gelişmenin harekete getirici (motive) ilkesi olarak çelişkinin derine inen bir ekspozisyonunu ortaya koyar, «inkârın inkârı» kanununu, form ve muhtevanın, parça ve bütünün diyalektiğini tanımlar, realitenin kategorilerini, zorunluluk ve tesadüfü, ve daha birçoklarını açıklığa kavuşturur. Kant'çı «kendinde -şeyler» düalizmini inceler ve eleştirir. vs. Hegel'in diyalektiği onun idealist felsefesiyle açıkça bağdaşmazlık halindedir. Felsefesinin idealizmi ve burjuva sınırlılıkları, Hegel'i, kendi diyalektik fikirlerine ihanete götürmüştür (dünyanın ve bilginin gelişiminin tamama erdiğini iddia ediyordu, diyalektiğe mistisizmi enjekte ediyordu, gelişim ilkesini yalmzca ide sahasındaki fenomenlere uyguluyordu ve mantık kategorilerini kalıplaştırıyor ve sunileştiriyordu). Hegel diyalektikten tutarlı sosyal sonuçlar çıkarma güç ve hevesi gösterememiş, Prusya monarşisini sosyal gelişimin zirvesi ilân edecek derecede ileri gitmek, nasyonalist tarafgirliği hoş görmek, vs. suretiyle, statüko ile uzlaşmaya girmiştir. Hegel felsefesinin marksizmin gelişimi üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur, o marksizm ki, onun en değerli unsuru olan diyalektiği alarak, onu, tabiat, toplum ve düşüncenin gelişimine ilişkim bilimsel olarak nedenlendirilmiş bir öğretisi haline getirmiştir. Marksizm Hegel'in agnostisizme muhalefetini, tarihselliğini (historicity), insan aklının gücüne inanışını, ve onun gerçek dünyanın bağıntılarını ve bilgiyi yöneten en önemli objektif kanunları ortaya koymuş olduğu mantık bilimini hayranlıkla karşılamıştır. Eserleri şunları içerir: *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821), *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (1833-36), *Lectures on Aesthetics* (1835-38), *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1837).

HEGEL'CİLİK, bak. *Sol Hegel'cilik ve Sağ Hegel'cilik.*

HEİDEGGER, MARTİN (1889-), Alman varoluşçuluk'unun kurucularından ve başlıca temsilcilerinden biri. Tezlerini Rickert'in kılavuzluğunda

kaleme aldı, Husserl'in asistanlığını yaptı ve Marburg ve Freiburg'da öğretimde bulundu. Başlıca eserleri şunlardır: *Sein und Zein*, 1927; *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1929; *Einführung in die Metaphysik*, 1953. 1933'de Freiburg Üniversitesi rektörü olduğu zaman yaptığı konuşmada Nasyonal sosyalizmin ideolojisini kabul etmiştir. Heidegger'in idealist felsefesinin ana kavramı kendisince insanın iç heyecanları (emotions) olarak anlaşılan «zamanlılık» («temporality»)'tır. Heidegger «ruh hali»ne yani spontane, gelişmemiş bir bilinçlilik formuna asıl (primary) olarak bakar. Kaygı, tedirginlik, vs. insan kişiliğinin apriori formlarıdır. Bu formlar, Heidegger'in «dünyada varlık» adını verdiği, insanın sübjektif varlığını teşkil eder. Apriori formlar doktrininin bir varlık doktrini (temel ontoloji olarak) olması bundandır. «Varlığın anlamı»nı keşfetmek için insan pratik bütün amaçları bir yana bırakmalı ve «ölümlülük»ünün «zayıflık» ının bilincine erişmelidir. Ancak kendisini sürekli olarak «ölümle yüzyüze hisseden» insan, Heideger'e göre, hayatın her ânının önemini ve doluluğunu kavrıyabilir ve «sosyal varlık»ın putlarından —amaçlar, «idealler», «bilimsel soyutlamalar»— yakasını kurtarabilir. Heidegger'in felsefesi Kierkegaard'ın irrasyonalist eğilimlerini, hayat felsefesini (bak. Hayat Felsefesi), ve Husserl'in fenomenolojisini (bak. Fenomenoloji) kombine eder. Derin pesimizm ve bilime düşmanlık Heidegger'in felsefesinde esasidir (intrinsic).

HEİNE, HEİNRİCH (1797-1856), Alman şair, devrimci demokrat, Marx'ın arkadaşı; o, genel olarak, klasik Alman felsefesinin, ve, özel olarak da, siyasi devrime yol açtığını söylediği Hegel diyalektiğinin (bak. Hegel) temelde devrimci mahiyetini ilk olarak açığa vuran kişiydi. Felsefe tarihi spiritüalizm (bak. Spiritüalizm) ile sansüalizm (bak. Sansüalizm) arasındaki mücadelenin tarihidir diyen Heine, kendisini sansüalizmin şampiyonu olarak ilân etmiştir (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, 1834). Şair Heine din ve idealizme ilişkin eleştirisini feodalizm, monarşi ve filistenizme karşı mücadeleyle birlikte yürütmüştür. O, Saint-Simon anlayışı içinde kavradığı demokratik devrimi ve sosyalizmi savunmuştur. Onun coşkun umudu, insanoğlunun değişik gereksinimlerinin, halkın doğuştan gelen haklarının gelecekte karşılanması umudu idi. Heine «materyalizm» terimini 18. yüzyılın mekanistik materyalizm ile özdeşleştirmiş, ve onu Spinoza (bak. Spinoza) panteizmiyle (bak. Panteizm) karşıtlaştırmıştır.

HEİSENBERG, WERNER (1901-), Alman fizikçi, Federal Alman Cumhuriyetinde oturmaktadır; o, kuantum mekaniğinin kurucularından biridir. 1927'de değişkenlerin korelasyonunu (bak. Kesinsizlik ilkesi) tanımladı. 1930-40'larda kendisini, kuantum mekaniği ve nükleer fiziğe ilişkin çeşitli problemlere verdi, 50'lerin başlarından itibaren de temel parçacıkların ihatalı (comprehensive) bir teorisi üzerinde çalışmıştır ki, bu teori, parçacıkların orijinini tek bir maddi cevherin kendi kendisiyle karşılıklı aksiyonundan («kendinde-aksiyon») çıkarsamaktadır. Çağdaş teorik fiziğin felsefi sonuçları (issues) hakkındaki müteaddit beyanlarında, Heisenberg, genellikle pozitivistçe görüşler öne sürmüş, fiziksel realitenin gözlemden bağımsızlığını inkâr etmiştir, ve «mikrosüreçler»in «endeterminizm» ine başvurmuştur. Bununla birlikte, bir araştırıcı olarak Heisenberg, maddenin objektif varlığını şu yada bu biçimde kabul etmiştir. Daha sonraları, ilk pozitivistçe görüşlerinden sapmış ve düşüncesini objektif idealizm anlayışı içinde ifade etmiştir.

HELEZONİ GELİŞİM, inkârın inkârı

kanununun (bak. İnkârın İnkârı Kanunu) tavzihinde Engels ve Lenin tarafından kullanılan gelişimin sonucunun figüratif bir tasviri. Gelişim süreci fenomenlerde, değişmenin akışı içinde bir «görünüşte eskiye dönüş» (Lenin) meydana getirir. Bu, grafikal olarak, her yeni dönüşün bir öncekini, fakat yeni bir düzeyde tekrarladığı bir Helezoni gelişme biçiminde çizilebilir. Yükselen ve ilerleyen gelişimin genel empresyonu böylece yaratılmıştır. Helezon biçiminde gelişme, aynı zamanda, hiçbir yeni unsur taşımıyan kapalı bir daire biçimindeki baştan sona hareket olarak tipik metafiziksel gelişme fikrinin karşıtıdır.

HELMHOLTZ, HERMANN LUDWIG FERDİNAND von (1821-94), Alman tabiat bilgini; Könisberg, Bonn, Heidelberg ve Berlin üniversiteleri profesörü. Canlı varlıkların incelenmesine ilişkin metodu vitalizm doktrinini (bak. Vitalizm) çürütmüş ve biyoloji alanındaki materyalist görüşlerin gelişimini hızlandırmıştır. Hemholtz fizyolojide dikkate değer keşifler yapmıştır (sinir uçlarında uyarımın ölçülmesi, duyum organlarının fizyolojik incelenmesi ve mekânın algılanmasını yöneten kanunlar, vs.). Fizik ve diğer tabiat bilimlerinin teorisi üzerine eserlerinde, Helmholtz, materyalist görüşleri spontane biçimde şerhetmiş, fakat aynı zamanda Kantçılık'a meyletmiştir. Helmholtz «duyu-organları'nın özel enerjisi» teorisinden yanlış olarak şu sonucu çıkarmıştır: duyumlar gerçek şeylerin imajları yada kopyaları olmayıp, objektif olarak varolan şeylere benzerlik taşımayan semboller, itibari işaretler yada «hiyeroglifler» dirler sadece (bak. Hiyeroglifler teorisi). *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'inde Lenin, Helmholtz'u materyalizmden sapmış olduğu için eleştirmiştir.

HELVETİUS, CLAUDE ADRIEN 1715-71), 18. yüzyıl Fransız materyalizmi nin (bak. 18. yüzyıl Fransız Materyalizmi) bir temsilcisi. Temel eserleri *De l'Esprit* (1758) ve *De l'homme* (1773)' dur. Helvetius'un felsefesi, idealistik unsurlarından tasfiyet ettiği Locke'un sansüalizmi üzerinde temellenmiştir. Helvetius'a göre, objektif olarak madde duyumlar aracılığıyla bilinir. Helvetius hafızayı, «devam eden fakat gücünü kaybetmiş bir duyum» olarak tasvir etmiş ve onu bilginin diğer bir aracı olarak sınıflandırmıştır. Helvetius duyumların bir kombinasyonu olarak anladığı düşüncenin basitleştirilmiş bir nosyonunu üretmiştir. O, insan karakterinin gelişiminde sosyal çevre tarafından oynanan rolü vurgulamış ve bundan feoadal ilişkilerin yerini kapitalist ilişkilerin almasının zorunluluğu sonucunu çıkarmış, sosyal gelişimin motifleri insan bilinci ve tutkusudur iddiasında bulunmuştur. Marx ve Engels, Helvetius'un felsefesinin derine-inen bir tasvirini sunmuşlardır. «Duyusal nitelikler ve kendini-sevme, neşe ve doğru olarak anlaşılmış kişisel çıkarlar ahlâkın (moral) temelidir» diye yazar. «İnsan entelegensiyasının tabii eşitliği, aklın ilerleyişinin ve endüstrinin ilerleyişinin birliği, insanın tabii (natural) iyiliği ve eğitimin mutlak gücü onun sisteminde esas noktalardır. «(Marx, Engeles, *Kutsal Aile)*. Hélvetius'un çevre insan karakterinin şekillenmesinde belirleyici faktördür tarzındaki iddiası, kişisel ve toplumsal çıkarların olumlu kombinasyonuna ilişkin fikri, ve bireylerin kökensel zihinsel eşitliğine ilişkin anlayışı ütopyacı sosyalizme yol açmıştır (bak. Utopyacı Sosyalizm).

HERAKLEİDES, PONTUS'LU (İ. Ö. 400), eski Yunan'lı filozof, Platon'un (bak. Platon) tilmizi, Platon'un Akademia'sının (bak. Akademia) üyesi, atomistik okulun mensubu. Heraleides atomların bir dünya aklı tarafından, *nous* tarafından meydana getirildikleri düşüncesindeydi. Onun ruh anla-

yışı atomistik karakterde ve Pythagoras'cılık tarafından açıkça etkilenmiş olan bir anlayıştı. Herakleides'in astronomiksel görüşleri güneşmerkezcilik'e (bak. Güneşmerkezcilik) eğilim gösteriyordu, müziğe ilişkin teorisi ise Aristoteles'ci (Bak. Aristoteles) idi. Müteaddit eserlerinden hiçbiri kalıcı olmamıştır.

HERAKLEİTOS (İ. Ö. 544-483), eski Yunan'lı materyalist filozof ve diyalektikci, bir aristokrat. *Tabiat Üzerine* adlı eseri, ki sadece bazı bölümleri kalmıştır. Görüşlerinin gizemli prezantasyonu kendisine «Karanlık» adının takılmasına neden olmuştur. Ateş, Herakleitos'a göre, ilk maddedir, çünkü ateş en yüksek değişme ve hareket gücüne sahiptir. Bir bütün olarak dünya, farklı şeyler ve hatta ruh, ateşten çıkmıştır. «Bütün şeylerin bu tek düzeni (order)», diye öne sürer Herakleitos «ne Tanrılar ne de hatta insanoğlu tarafından yaratılmıştır, o, ebedi ateş —ölçüyle tutuşan ve ölçüyle sönen— idi, öyledir ve öyle kalacaktır.» Lenin bu aforizmayı «diyalektik materyalizmin ilkelerinin şahane bir açıklaması» olarak nitelendirir. (*Felsefe Defterleri*, s.....). Bütün şeyler zorunlulukla uyum içinde ateşten türemiştir ki Herakleitos buna «logos» adım verir. Dünya süreci döngüseldir (cyclical). «Büyük yıl» eriştiğinde bütün şeyler yeniden «ateş» haline gelecektir. Tabiattaki her şey sürekli akış halindedir. Bütün şeyler ve bütün özellikler kendi karşıtlarına dönüşür: sıcak soğuk olur, soğuk da sıcak, vs. Mademki her şey sürekli değişiş ve yenileniş halindedir, aynı ırmağa iki defa girmek olanaksızdır, çünkü, ikinci girişte ırmak yeni bir ırmaktır artık. İnsansal işlerde herşeyin bu kendi karşıtına dönüşmesi basit bir değişme değil, fakat bir mücadeledir. Mücadele evrenseldir, o, «herşeyin babası, her şeyin hükümdarıdır». Fakat karşıtların mücadelesi karşıtların özdeşliğini açığa vurur: yükseliş ve iniş, hayat ve ölüm, vs. bütün bunlar bir ve aynıdırlar. Değişmenin evrenselliği ve her özelliğin (property) kendi karşıtına dönüşmesi bütün nitelikleri (qualities) izafileştirir. Duyumlar bilginin temelidir. Herhangi bir şey ışıktan, ki bu duyumdur, saklı kalsada, aklın ışığından kendini gizlemeyi başaramaz yine de. Herakleitos'un görüşü kendi çağdaşlarının ve vatandaşlarının çoğunluğununkine muhaliftir. Topluma ilişkin aristokratik görüşleri bazı ilerici görüşlerle içiçe geçmiştir: aristokratlar tarafından savunulan geleneksel yazılı-olmıyan hukuka muhalefet etmiş, ve devlet tarafından tesis edilen hukuku savunmuştur, o hukuk ki, Herakleitos, insanların içinde doğdukları sitenin surları kadar dikkatle korumaları gerektiği fikrindeydi.

HERBART, JOHANN FRIEDRICH (1776-1841), Alman idealist filozof, psikolog ve eğitimci. Herbart bütün varlığın *realler* üzerinde temellendiği inancındaydı, o *realler* ki ebedi, değişmez, manevi (spiritual) (Leibniz'in *monad*'ı gibi) (bak. Leibniz; *Monad*) ve algıdışı (Kant'ın «kendinde-şey»i gibi) (bak. Kant; «Kendinde şey») cevherlerdir. Bütün psişik fenomenleri içeren «ruh» *realler*'in en mükemmelidir. Herbart'ın mantığı Kant'ınkine çok benzer. Eğitimde, o, kendi hocası olan Pestalozzi'nin (bak. Pestalozzi) demokratik ilkelerinden ayrılmıştır. Kendisinin bazı fikirleri (aktif ve pasif dikkat, deneysel psikoloji, vs.) değerlidir. Dini teleoloji temeline dayandırır. Herbart'ın sosyo-politik görüşleri reaksiyonerdir. Anayasacılığı (constitutionalism) reddetmiş ve egemen sınıflara bağımlılığı halkın büyük erdemi olarak mütalaa etmiştir.

HERDER, JOHANN GOTTFRIED (1744-1803), Alman filozof, aydınlanmacı, edebiyatçı ve eleştirmen; Kant'ın (bak. Kant) derslerini takip ettiği Königaberg Üniversitesi'nde öğrenim yap-

mıştır (1762-64). Kendisi Kant'ın akla ilişkin «kritik» ini mahkûm etmiş ve onun karşısına bilgisel melekeler «fizyoloji»sini dilin (language) akla oranla önceliği öğretisini koymuştur. Kendi zaman ve mekân kavramlarını tecrübeden çıkarmamış ve maddenin bilgi formlarının birliğini savunmuştur. Tabiatta ilerleme kavramından hareket ederek, o, tarihte ilerleme (*İdeen zur Philosophie der Geschichte der Mensc hheit*, 1784-91) ve toplumun hümanizme doğru ilerlemesi nosyonunu geliştirmiştir. Herder çeşitli hakların, özellikle de şiir sanatının yüksek itibarda olduğu Güney Slavların manevi kültürünün orijinalitesini vurgulamıştır. Üretimin (zenaat) ve bilimin toplumun gelişiminde rolü üzerine bazı tahminler dile getirmiş ve bireysel insansal aktların sübjektif amaçları ile bunların objektif tarihsel sonuçları arasındaki farklılık üzerine Schelling ve Hegel (bak. Hegel) öğretisine katılmıştır.

HERZEN, ALEKSANDER İVANOVİÇ (1812-70), Rus devrimci demokrat, materyalist düşünür, edebiyatçı; Narodnizmin (Bak. Narodnizm) kurucusu; aristokrat bir ailenin oğlu, öğrenimini Moskova Üniversitesi'nde 1833'de tamamlamıştır. Çarist otoriteler tarafından ilkin 1835'ten 1840'a kadar ve ikinci olarak 1841'den 1842'ye kadar sürgüne gönderilmiştir. 1847'de Rusya'dan göç etmiştir. Fransa ve İtalya'da 1848-49 devrimine tanık olmuştur. 1852'den itibaren çoğunlukla İngiltere'de yaşamış burada Özgür Rus Basım Yayınevi'ni kurmuştur (1853). Rus dilinde, devrimci bir gazete olan *Kolokol'u* (Çan) 1857'den 1867'ye kadar yayımlamıştır. Paris'te ölmüştür. Bellibaşlı eserleri şunlardır: *Diletantism nauku* (1842-43) *Pisma ob izuchenii prirody (1845-46)*, *S togo berega* (1847-50), *K staromu tovarishchu* (1869). Herzen'in gelişimi karmaşık ve çelişkilidir, fakat onun teorik araştırmalarında temel bir hedef her zaman âşikârdır: sosyal ve felsefî düşüncenin yüksek başarılarından hareket ederek, o, gelecek sosyal devrim için temel olarak hizmet görecek yeni, «realistik», bilimsel bir teori yaratmak isteği göstermiştir. Herzen Fransız ütopyacı sosyalistlerinin fikirlerini, Rönesansın romantik histoğrafyası ve 19. yüzyıl Alman klasik felsefesi üzerinde işlemiş, ve 1840'ların başlangıcında ateistik ve materyalistik bir orijinal ontoloji meydana getirmiştir ki, bu ontolojinin değeri Hegel'in (bak. Hegel) diyalektiğinin materyalistik bir yorumu olmasındadır. Daha sonra, Herzen, ona «devrimin cebiri» adını vermiştir. Herzen «diyalektik materyalizmin kıyısına kadar gelmiştir» (Lenin, Cilt 18, s. 26). Onun felsefî araştırmalarında esas vurgu varlık ve düşüncenin, pratik ve teorinin, toplum ve bireyin özdeşliğinin ispatındadır. Herzen realiteye sadık ve tecrübe ve spekülasyonun birliğini temsil eden bir bilgi metodu keşfetmek istiyordu. Tarih felsefesinde, Herzen, toplumun hukukuna —ki bunu, aslında tarihin spontane süreçlerinin (ulusların bilinçdışı hayatının) ve bireylerin bilinçli aktivitesinin (bilimin gelişimi) bir kombinasyonu olarak anlamaktadır— ilişkin bir incelemeye girişmiştir. Sosyal sorunlar alanında teori ve pratiğin birliğin nosyonu, Herzen'i, kitlelerin devrimci bir biçimde aydınlatılması için, bu kitleleri sosyalist bir devrime hazırlamak için çalışmaya sevketmiştir. O, bu karmaşık fakat sıkıca bağıntılı problemler dizisine kendi ideolojik gelişiminin değişik aşamalarında değişik açılardan yaklaşmıştır. 1848-49 devrimi, ki yenilgiye uğraması Herzen için kişisel bir trajedi idi, onun sosyo-felsefî görüşlerinde değişmelere yol açmıştır. Batı Avrupa realitesinde, tarihsel süreç ile sosyalist ideali ilerleten ve işliyen insan düşüncesinin gelişimi arasında herhangi bir mutabakat (coincidence) bulamıyan Herzen, Batıda bir sosyal devrim konusunda kötümser ve şüpheci oldu. O, Rus köylü ko-

mününü sosyalist geleceğin gerçek embriyonu gibi ele almak, bir «Rus» köylü sosyalizmi ortaya koymak suretiyle kendi pesimizmini yenmeğe çalışmıştır. Herzen Rus tarihinin müstakbel ilerleyişini köylülerin bütün feodal ve otokratik engellerden kurtulması ve köylülüğün ataerkil kollektif yaşayış tarzının sosyalist teoriyle kaynaşması olarak resmediyordu. O, Rusya'da köylülük sorununun çözümüne radikal bir çağrıda bulunmakla kalmamış, gelişimin kapitalist aşamasından içtinap etmenin mümkünlüğünü de postülalaştırmıştır. Fakat 1860 ortalarındaki olaylar, onu, «burjuva vebası»nın Rusyada yayılmış olduğuna inandırmıştır. Anarşist Bakunin'le (bak. Bakunin) ilişkilerini kestiği ve Birinci Enternasyonal tarafından yönetilen Batı Avrupa'daki canlı işçi sınıfı hareketini sosyalizmin başarısının bir güvencesi olarak ilân ettiği halde, ölümüne kadar kendi pesimizmini yenmeyi başaramamıştır.

HESAP, problemlerin çözümünde ve verili Hesap'ın araçlarıyle («dil» içinde) ifade edilmiş olan önermelerin ispatında muhakeme imkânlarını arttıran kullanışlı sembollere ilişkin kurallar sistemi. Hesap'ın karakteristik bir özelliği şudur ki, burada kendileriyle işlem yürütülen maddi objeler (figürler, harfler ve semboller) onlara Hesap kuralları uygulanırken değişmezler. Hesap'ın önemini meydana getiren şey, onun ancak önceden-konmuş kurallarla uygunluk içinde objeleri kullanabilmesi ve onları incelenen muhtevanın elemanlarıyle mütekabiliyet içinde plase etmesidir. Bu anlamda Hesap, muhakeme süreci içinde yansımış olan muhtevanın maddi kılıfı olarak iş görür. Tarihsel bakımdan, Hesap matematikler halinde doğmuş ve gelişmiştir (örneğin, diferansiyel Hesap, entegrül Hesap ve diğerleri). Daha sonra, bu metod mantığa uygulanmış; mantık ve mantıksal-matematiksel Hesap, vücuda gelen matematiksel bilimin yada sembolik mantığın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bazı bilgi alanlarının prezantasyonu, özellikle, çağdaş mantıkta tertiplenen metodlara dayanan dedüktif bilimde, Hesap formu içinde, verili bilgi alanının formalizasyonuna (bak. Formalizasyon) ilişkin en tutarlı metottur; bu formalizasyonun yararı modern bilgisayarlar ve sibernetiğin tüm gelişimi tarafından doğrulanmıştır (bak. Lojistik Metod).

HEYECANCILIK, etikte mantıksal pozitivizmin (bak. Mantıksal Pozitivizm) etkisinin en belirgin olduğu bir sübjektif ahlâk teorisi. Heyecanlılık'ın bellibaşlı temsilcileri Ayer, Carnap, Reichenbach (bak. Reichenbach) ve Charles Stevenson'dur. Sadece beğeni ve istekleri içeren ahlâk yargılarını inceliyerek, Heyecancılar, bundan, bu «tanım» yargıların realitede hiç bir şey ifade etmedikleri, sözcünün (speaker) moral heyecanının, onun belirli bir eyleme ilişkin olumlu yada olumsuz heyecanının ifadesinden başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarırlar. Heyecancılar şu iddiadadırlar ki, yargılar herhangi bir temele dayanmadıkları gibi, hakikatleri de ispat edilemez, «keyfi» dir bunlar. Bundan başka, heyecancılar şu beyanda bulunurlar: çelişkili moral değerlendirmeler mantıksal bakımdan birbirleriyle çelişmezler, çünkü yanlış yöndeki değerlendirmelerin çürütülmesi imkânsızdır Heyecancılık, aşırı nihilistik ve septik bir ahlak teorisidir. O, davranışlarda ve moral inançlarda keyfiliği meşrulaştırır.

HEYECANLAR, insanoğlunun dış dünya karşısındaki (insanlar, onların aksiyonları, fenomenler karşısındaki) ve kendi kendisi karşısındaki davranışlarını ifade eden duyguları. Kısa süreli duygulara (neşe, üzüntü, vs.) da, istikrarlı ve sürekli aşk, nefret, vs. duygularından farklı olarak, sözcüğün dar anlamında Heyecanlar denir. Heyecanlar realitenin yansılarının özel bir bi-

çimidir; onlar insanların birbirleriyle ve de objektif dünya ile ilişkilerini aksettirirler. İnsanoğlunun heyecanları toplum tarafından şekillendirilir ve onların davranışlarında ve de pratik ve bilgisel (cognitive) aktivitesinde büyük bir rol oynar. İnsanoğlunun Heyecanları olmasaydı, diye yazar Lenin, hakikat hiçbir zaman araştırılmamış olurdu, araştırılamazdı ve gelecekte de araştırılması söz konusu olmazdı. Heyecanlar insan aktivitesinin başarı yada başarısızlığının, obje ve fenomenlerin insanın gereksinim ve yararlarına (bak. yarar) uygunluğunun yada uygunsuzluğunun göstergeleridir. Bundan ötürü, Heyecanlar, insanların aktivitesinin düzenlenmesinde asli bir role sahiptir. Heyecanlar pozitif heyecansal bir tavırla —tatmin (neşe, vs.)— birlikte aktif (stenik) yada negatif heyecansal bir tavırla —tatminsizlik (üzüntü, vs.)— ile birlikte pasif (astenik) olabilir. Stenik Heyecanlar insanın hayat aktivitesini uyarır, astenik Heyecanlar ise kısar. Heyecanlar intospesifik tiplere ayrılırlar: ruh hali (mood), duygulanım (bak. Duygulanım) ve tutku. Ruh hali bir afeksiyondan daha uzun süren ve bütün duygulara ve insanın düşünce ve eylemlerine belirli bir heyecansal tavır ve renk veren heyecansal bir ruh halidir (neşeli, depressif, vs.). İhtiras (passion) güçlü ve uzun-süreli bir Heyecan'dır. Heyecanlar'ın özel bir grupu yüksek duyguları meydana getirirler: moral Heyecanlar (kolektivizm duygusu, görev hissi, onur hissi), estetiksel Heyecanlar (güzellik duygusu), ve entelektüel Heyecanlar (bilgi edinme isteğinin tatminine yada entelektüel problemlerin çözümüne ilişkin Heyecanlar).

HIRİSTİYANLIK, dünya dinlerinden biri, İslamlık (bak. İslamlık) ve Budacılık (bak. Budacılık) gibi. Hıristiyanlık birinci yüzyılın ikinci yarısında Roma İmparatorluğunun doğu eyaletlerinde kölelerin ve ezilen zahmetkeşlerin bir dini olarak doğdu. Hıristiyanlık zamanla türlü değişikliklere uğramış ve yönetici sınıfların ve müteaddit ülkelerin din devletlerinin dini haline gelmiştir. Hıristiyanlık muzaffer olmuştur, çünkü 1) o, yoksullaşmış sınıflara müstakbel bir hayatta mutluluk ve adalet umudu veriyordu; 2) Roma İmparatorluğu sınıf ve ulusal ayrılıkları gözetmeksizin bütün insanlara başvuracak olan tek bir din ihtiyacındaydı: 3) Hıristiyanlık toplumun sınıf temellerine dokunmadığı ve varolan baskıya tanrısal kutsallık bağışladığı için yönetici sınıflar Hıristiyanlıkta yarar buluyorlardı. Nitke Konsey'i (325) Hıristiyanlık'ın gelişiminde ve bir kilise organizasyonunun ve merasiminin yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bir iman sembolü, Hıristiyanlığın temel dogmalarının toplu bir ekspozisyonu bu Konsey'de formülleştirilmişti. Şu anda, Hıristiyanlık tam dogma ve merasimleriyle yekpare değildir. İçinde bellibaşlı üç akım —Katoliklik (bak. Katoliklik), Ortodoksluk (bak. Ortodoksluk) ve Protestanlık (bak. Protestanlık) ve pek çok sayıda mezhep (Babtistler Adventistler, Yehova Şahitleri, vs) —yer almaktadır. Günahlardan azat olma ve tanrısal kurtuluşa dayanan Doğu dinlerinin fikirleri (bak. Politeizm ve Monoteizm) Hıristiyanlık'ın temelini teşkil etmiş; Hıristiyanlık stoacular'ın (bak. Soacular) doktrini tarafından, özellikle de Seneka ve Philolaos tarafından etkilenmiştir. Hıristiyanlıkta esas, gökten yeryüzüne inmiş olan, acı çeken ve ölen, ölümden sonra ise insanları ilk günahtan kurtarmak için dirilecek olan efsanevi insan-Tanrı, Tanrı'nın oğlu İsa öğretisidir. Dünyasal hayat, diye öğretir Hıristiyanlık, öte dünyadaki ebedi hayata hazırlanışta insan için geçici bir ikâmetgâhtır. Sömürü sisteminin tasfiyesi, geçmişin bir kalıntısı olarak varolan ve komünist toplumun vücut bulması sürecinde ortadan kalkacak

olan Hıristiyanlık'ın sosyal köklerini kazır.

HİLBERT, DAVİD (1862-1943), Alman matematikçi ve mantıkçı; 1886'dan itibaren Königsberg'de ve 1895'ten itibaren Göttingen'de okutman; matematiksel okulun kurucusu. Hilbert cebirsel değişmezler teorisi, cebirsel sayılar ve matematiğin ve matematiksel mantığın temelleri üzerinde çalışmıştır. *Grundlagen der Geometrie* (1899)'sinde o, Eukleides'ci geometriyi rijid bir aksiyomlar sistemine indirgemiştir ki, bu, bilginin formalizasyonuna (bak. Aksiyomatik Metod) ilişkin yeni eseri geniş olarak önceden belirlemiştir. Hilbert önermeler hesabı (bak. Önermeler Hesabı) ve fonksiyonel hesap (bak. Fonksiyonel Hesap) üzerinde önemli çalışma meydana getirmiştir. 1920'lerin başlarında çıkan müteaddit makalelerinde, Hilbert, bir yandan, formalizmin (bak. formalizm) konsepsiyonunun, öte yandan da, matematiğin bir dalı olan matematik-ötesinin (bak. Matematik-ötesi) ortaya çıkmasına yol açan yeni bir yaklaşımı formüle etmiştir.

HİLOZOİZM (Yun. *hyle*, madde ve *zoi*, hayat), bütün maddelerin canlı olduğunu, bundan ötürü duyumlara malik bulunduklarını ileri süren doktrin. Eski Yunan'lı ilk materyalistler, Bruno (bak. Bruno) gibi ve bazı Fransız materyalistleri Jean-Babtiste Robinet (bak. Robinet) gibi, hilozoisttiler. Terim ilk olarak 17. yüzyılda kullanılmıştır. Doktrin duyumları ve zihinsel melekeleri maddenin bütün biçimlerine tahmil eder. Gerçekte ise, duyumlar, sadece yüksek derecede gelişmiş organik maddenin bir özelliğidir.

HİNDUCULUK, Orta Çağın başlangıcından günümüze kadar Hindistanın din, etik ve felsefesinde kavram ve fikirlere ilişkin bir sistem. Hinduculuk'un alanı, Vişnu ve Şiva tanrılarına ibadet temeline dayanan çok sayıdaki Hint kültlerini ve dinsel sistemleri kapsar. Hinduculuk Hindistan'da I.Ö. 6. ve 4. yüzyıllarda dünya görüşünün genel bunalımı ile bağıntı içinde doğmuştur. Hinduculuk'un yazılı kaynakları eski ve orta çağların sanskiritçe dinsel, felsefi ve legal literatürünün büyük kısmını içine alır. Bireysel ruh Atman ve dünya ruhu Brahman genel dinsel felsefi kategorilerin en önemlisidir. Hinduculuk'un objektif idealist kavramlarına göre, bu kategoriler mekân, zaman yada nedenlilikle (causation) bağıntılı değildirler; Atman ve Brahman nedensellik kanunlarına göre zaman ve mekân içinde gelişen tabiat *(prakti)* tarafından karşı karşıya konmuştur. Her sürecin nihai amacı, Atman'ın tabiattan kurtulması ve onun Brahman'la kaynaşmasıdır. Ruhun tabiatla bağlantısı karma kanunu tarafından düzenlenmiştir, o karma kanunu ki özü şudur: canlı bir varlığın bedeninde geçici olarak ikâmet eden Atman, «canlı» bir ruh haline gelerek iyi ve kötü aksiyonlar icra eder. Karma (mecazi anlamda, «aksiyon») bu aksiyonların etkisidir, o, ruhu bir doğumlar ve ölümler (samşara) döngüsünde terkeder ve onu yeniden doğmaya mahkûm eder. Sonraki doğumun vuku bulduğu kondisyon (zenginlik, yoksulluk, şeref, şerefsizlik, vs.) önceki doğumlar boyunca işlenen eylemler için bir ödül yada cezadır. Hinduculuk'un fikirleri ve kavramları tutucu kast sistemini yansıtır ve güçlendirir. Avatars ve zuhur Hinduistik dinsel mitolojik fikirlerin içinde en önemli rolü oynar. Atavars bir tanrının insan yada hayvan diğer bir tanrıda cisimleşmesidir. Yeni cisimleşme «ilk» ilâhla birlikte ve onun diğer cisimleşmeleriyle birlikte varlığını sürdürür. Zuhur Tanrı Şiva'nın bürünmeyi dilediği ve birkaç lahzadan ebediyete kadar sürebilen herhangi bir imajda kendisini açığa vurmasıdır.

HİNT FELSEFESİ, Hindistanda felsefe kadim insansal uygarlıkların temeli üzerinde doğmuştur; İ.Ö. 10-15. inci yüzyıllara kadar uzanan gelenekleri günümüze kadar varlığını korumuştur. Hint felsefesi mutad olarak dört döneme ayrılır: 1) Vedik dönem; 2) İ.Ö. 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadarki klasik dönem yada Brahman-budist dönemi; 3) klâsik-sonrası yada Hinduistik dönem —10-18 yüzyıllar; 4) yeni ve cari Hint Felsefesi. Hint düşüncesinin ilk gerçek belgeleri (memorials), müteaddit tanrılar için birlikte okunan ilâhiler tek bir dünya düzeni kavramını —Rita kavramını— içerir. Upanişadlar (bak. Upanişadlar), Vedalar'a ilişkin dinsel felsefi yorumlar, Hint felsefesi'nin sonraki bütün gelişimini geniş olarak şekillendiren fikirleri içerir (dünya ruhu Brahman ve bireysel ruh Atman'ın birliği; karma kanuna göre yeniden bedenleşen ruhun ölümsüzlüğü, yada mücazat). Bunun dışında Mistik dinsel idealistik doktrinler Upanişadlar vedalar'ın otoritesini ruhun ölüm ötesi hayatını inkâr eden ve maddi elemanların bir tekini —ateş, hava, zaman yada mekân— dünyanın ilk temeli olarak ele alan eski materyalistlerin ve ateistlerin görüşlerini yansıtmıştır. Klasik dönemde, Hint Felsefesi, Vedalar'ın ve Upanişadlar'ın güçlü etkisi altında gelişmiştir. Ortaçağ Hint filozofu Madhaçavarya'dan itibaren (16. yüzyıl) bütün Hint Felsefesi okullarını Vedalar'ın otoritesini kabul eden ortodokslar ve Vedalar'ın yanılmazlığını reddeden ortodoks-olmıyanlar diye ayırmak bir gelenek halini almıştır. Mimansa, Samkaya, Yoga, Nyaya, Veyseşika, ve Vedanta (bak. Vedanta) başlıca ortodoks okullardır. Ortodoks-olmıyan okullar Budist, Jainist ve müteaddit materyalist ve ateist okulları içine alır, bunların en yaygın olanı Çarvaka (bak. Lokayata)'dır. Tarihsel dayanakları olmakla birlikte, bu bölünme felsefenin gelişiminde hakiki zemberegi gizler: materyalizm ve idealizm arasındaki mücadele. Gerek Budist gerekse Brahman kaynaklar materyalist okulların aleyhinde bulunurlar herşeyden önce. Samkara, en göze çarpan Vedanta filozofu, hem Samkaya'nın materyalist fikirlerine hemde Nyaya ve Veyseşika'nın ampirisizmine şiddetle hücum etmiştir. O, Nyaya okulunun ortak anlayışından uzaklaşmış ve idealist ve mistik okullara yaklaşmıştır. Budacılık'ın sınırları içinde idealist Madhayamika ve Yogakara okulları Theravdin ve Sarvastivadin'lerin materyalist öğretisine karşı savaşmışlardır. Farklı felsefi okullar arasındaki çetin çatışma tartışma sanatı ve bilginin kaynaklarının bilimi ve otamatik bilgi —mantık— biçiminde ortaya çıkmıştır. Hint mantığına ilişkin ilk formasyonlar ilk Budist kaynaklardan (İ.Ö. 3. yüzyıl) derlenebilmiştir; müteakiben, mantık Nyaya okulunda ve sonra Dignaga, Dharmakirti ve diğer Budist mantıkçıların risalelerinde gelişmiştir. Klasik dönemin sonlarına doğru Jainizm (bak. Jainizm) etkisini yitirmiş, Budacılık ise Hindistan'ın dışına yayılmıştır. Hinduistik dönemde Hinduculuk'un (bak. Hinduculuk) Vişnu ve Siva sistemleri gelişmiştir. Bu sistemlerin iddiasına göre, Upanişadlar Tanrı Siva'dır, yada Vişnu'dur. Tantirizm ve Şaktizm 5-7. yüzyıllarda yaygınlık kazandı. İslam'ın etkisi altında, çeşitli monoteistik doktrinler (Kabirpahizm ve Sikhizm) 10. yüzyılda doğdu. Son zamanlarda Hindistan'da felsefe halkların ulusal kurtuluş mücadelesinin etkisi altında gelişmiştir. Yeni Hint Felsefesi'nin mahiyetini belirliyen şey, ulusal kurtuluş hareketine Hint burjuvazisi tarafından, ideologları ulusal, dinsel ve felsefi gelenekleri yeniden canlandırma yolunu tutmuş olan burjuvazi tarafından önderlik edilmiş olması olgusudur. Bunun bir sonucu olarak, modernleştirilmiş teizm, Brahma Samaj ve Arya Samaj panteizm ve idealizm, Tagor (bak. Tagor Doktrinleri), Gandi (bak. Gandi)

ve Ghose (bak. Ghose) doktrinleri doğmuştur. Hint filozofları (Sarvepalli Radhakrişnan ve diğerleri) Batı bilimi ve teknolojisi ile doğu'nun «manevi değerler»inin bir karışımını savunmaktadırlar. Gandinin şiddete başvurmama ve sözde demokratik sosyalizm doktrini bugün Hindistan'da egemen ideolojidir.

HİPOZTATİZASYON,* genel anlamda, bir objenin yada cevherin kendinden-varolan realitesinin sadece özelliklere (properties) yada ilişkilere yüklemlenmesi.** En ortaklaşa kullanışta, kendinden-varolan realitenin soyut kavramlara idealist yüklemlendirilmesi.

HİYEROGLİFLER (yada SEMBOLLER) TEORİSİ, duyumların insan zihninde, obje ve fenomenlerin özelliklerini (features) yansıtan imajlar değil, fakat şeylerle ve onların özellikleriyle (properties) ortak hiçbir yanları olmayan bir takım semboller, işaretler, hiyeroglifler yarattığını öne süren epistemolojik bir kavram. Hiyeroglifler Teorisi, ilk olarak, Johannes Müller tarafından formüllendirilmiş olan ve duyu-organları'nın spesifik enerjisi kanunu adını alan kanunun temeli üzerinde Hermann von Helmholtz tarafından öne sürülmüştür (sözü geçen kanuna göre, duyumların spesifik tabiatı, dış etkilere değil, fakat duyu-organları'nın özelliklerine dayanır. Örneğin, görme organı üzerindeki herhangi bir etki ışık duyumunu meydana getirir). «Hiyeroglif» terimi felsefeye Plehanov (bak. Plehanov) tarafından sokulmuştur. Bu bakış açısı epistemolojide agnostisizmin bir unsurunu getirir. Diyalektik materyalizm duyuma, objelerin özelliklerinin sırf bir kopyası olarak bakmaz. Objektif dünya ile karşılıklı aksiyon içinde meydana gelen elemanter duyumlar, duyu-organları'nın özel yapısına bağlıdır aynı zamanda. Fakat bizzat duyu-organları'nın özel yapısını nihai olarak belirliyen şey, çevrede, elektromanyetik dalgalar (ışık), hava titreşimleri (ses), ve ilh. gibi değişikliklere ilişkin objektif ve sadık enformasyon vasıtalarıdır. Öte yandan, elemanter duyumlar objektif dünyanın sübjektif bir imajıdır. Onlar dışsal şeylerin gerçek bir imajının meydana getirilmesine yarıyan sübjektif araçlardır. Bundan ötürü duyumlar realiteyle temasımızı devam ettirirler ve insan zihnini objektif dünyadan ayıran aşılmaz bir uçurum değildirler. Lenin *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de, (bak. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm)* Plehanov'un bu konudaki hatalarının bir eleştirisini yapmıştır.

HOBBES, THOMAS (1588-1679), İngiliz materyalist filozof; felsefesi 16. yüzyıl burjuva devrimi tarafından etkilenmiştir. Başlıca eserleri 16. yüzyıl burjuva devrimi tarafından etkilenmiştir. Başlıca eserleri *De Cive* (1642) ve *Leviathan* (1651)'dır. Hobbes mekanistik materyalizm doktrinini geliştirmiş ve Bacon'un (bak. Bacon) metaryalizmini sistemleştirmiştir. Marx, Hobbes'un materyalizminin tekyanlı olduğunu belirtmiştir. «Duyumsallık» diye yazar Marx, «canlılığını yitirip *geometrici*'nin soyut duyumsallığı haline gelmiştir. *Fiziksel* hareket *mekaniksel yada matematiksel* harekete feda edilmiş, *geometri* başlıca bilim ilân edilmiştir.» (Marx ve Engels, *Kutsal Aile)*. Hobbes'a göre, dünya, mekaniksel hareket tarafından yönetilen cisimlerin genel bütünüdür. Hobbes insan ve hayvanın psişik hayatını da hareket ve efora indirger. Bunlar, diye iddia eder Hobbes, tamamen dış etkiler tarafından yönetilen karmaşık mekanizmalardır. Buradan Hobbes şu sonucu çıkarır: 1) ruhlar özel cevherler olarak var olamazlar, 2) maddi bedenler tek cevherdir, ve Tanrı muhayyilenin bir ürününden başka bir şey değildir. Onun şeyler arasındaki mekaniksel farklılıklar te-

meline dayanan (bak. Doğuştan İdeler) insansal algının bir özelliği olduğuna inanan Hobbes, tabiatın niteliksel çeşitliliğinin objektivitesini inkâr eder. Bilgiye ilişkin doktrininde, Hobbes, Descartes'çı (bak. Descartes) doğuştan ideler (bak. Doğuştan İdeler) teorisine hücum eder. Bütün ideleri duyumlardan çıkarsıyarak, Hobbes, fikirlerin mukayese, terkip ve tahlil yoluyla işlenmesi (elaboration)'ne ilişkin öğretiyi geliştirmiştir. Tecrübe yada yalıtılmış olguların bilgisi şeylerin bağıntılarına ilişkin muhtemel hakikatlerden fazla bir şey sağlamaz, diye iddia ederken Hobbes kabul eder ki, dil tarafından şartlanmış olan geçerli genel bilgi mümkündür, o dil ki, isimlerin genel idelere ilişkin semboller haline gelmesi yeteneğidir. Kendi hukuk ve devlet doktrininde, Hobbes, toplumun tanrısal kökenine ilişkin teorileri reddeder ve toplumsal sözleşme teorisini (bak. Toplumsal Sözleşme Teorisi) savunur. Hobbes mutlak monarşiyi en iyi devlet biçimi telakki etmiş, fakat müteaddit açıklamaları ve öne sürdüğü ihtirazi kayıtlar (reservations) devrimsel ilkelere yer vermiştir. Onun fikri böyle bir monarşistik ilke üzerinde değil, fakat devlet kudretinin sınırsız karakteri üzerinde temerküz eder. Devlet güçleri, diye belirtir Hobbes, 17. yüzyıl İngiltaresinde burjuva devrimini gerçekleştiren sınıfın çıkarlarıyla kabili telifdir. Hobbes'un toplum ve devlete ilişkin teorisi sosyal fenomenlerin materyalistik bir değerlendirmesinin embriyonlarını ihtiva eder.

HOLBACH, PAUL HENRI DIETRICH (1729-89), Fransız materyalist filozof, ve ateist. Bir Alman barondan doğmuş, hayatının çoğunu Fransa da geçirmiştir. En önemli kitabı, *Le Système de la nature* (1770) Paris Parlemento'sunun emriyle alenen yakılmıştır. Diğer kitapları *Le Christianisme dévoilé* (1761), *Théologie portative* (1768), ve *Bon Sens ou idées naturelles opposées aux idées surnaturelles* (1772)'dir. Holbach dine ve idealist felsefeye, özellikle de Berkeley'in (bak. Berkeley) doktrinlerine hücum etmiştir. O idealizmi sağduyuya (bak. Sağduyu) aykırı bir korkunç hayal (chimera) olarak tasvir etmiş, ve dinin kökenini bilgisizliğe ve çoğunluğun korkusu ile azınlığın yalanına atfeder. Madde, Holbach'a göre, «duyumlarımız üzerinde şu yada bu biçimde etki yapan herşeydir», madde, başlıca özellikleri yer kaplama, ağırlık, biçim ve katılık olan, değişmez ve bölünmez atomlardan mürekkeptir. Holbach'ın inanışına göre, hareket, (motion) maddenin diğer yüklemi, cisimlerin mekân içindeki basit mekaniksel hareketi (movement)'dir. İnsan, diye beyan eder Holbach, tabiatın parçasıdır ve onun kanunlarının tâbii (subject)'dir. Holbach, determinizmi (bak. Determinizm) savunmuş, fakat nedenselliği mekanistik olarak yorumlamıştır. Tesadüfün objektif varlığını inkâr etmiş ve onu nedenleri henüz bilinmiyen fenomen olarak tanımlamıştır. Epistemolojide, Holbach, sensasyonalizm (bak. Sensasyonalizm) yönünde eğilim göstermiş ve agnostisizme muhalefet etmiştir. Politika alanında, o, meşruti monarşiye taraftar olmuş, fakat özel durumlarda aydın mutlakiyeti savunmuştur. Topluma yaklaşımında bir idealist olan Holbach şöyle der: «dünyaya fikirler hükmeder». Kanun koyuculara tarihte belirleyici bir rol atfeder. Eğitimi insanoğlunun kurtuluşunun aracı olarak görür. İnsanların kendi tabiatlarına ilişkin bilgisizlik, diye iddia eder Holbach, insan soyunu hükümetlerin nüfuzu altına sokar. Burjuva toplumun bir akıl saltanatı olduğu inancındaydı.

HOLİZM, idealist «entegrite felsefesi». Bu kavram Güney Afrika'nın Feld Mareşal'i J. Smuts tarafından *Holism and Evolution* (1926) adlı kitabında ortaya konmuştur. Bütünün kendi parçalarına indirgenemezliğini idealist biçim-

de yorumlıyan Smuts iddia eder ki, dün ya bir holistik süreç tarafından —yaratıcı evrim süreci tarafından, maddenin biçimlerinin sürekli olarak artışı seyrinde yeni bütünlerin yaratılışı süreçi tarafından— yönetilmektedir. Smuts'a göre, holistik süreç maddenin sakımı kanununu reddeder. «Entegritenin faktörü»ne mistik bir karakter atfeden Smuts onu, gayri maddi ve bilinemez bir şey olarak mülahaza eder. O, holist ilkenin siyasi somutlaşmasını, sosyal baskının ve ırk ayrımının hüküm sürdüğü Güney Afrika Birliğinde bulur.

HOMOEOMERİLER (Yun. benzer parçalar), Anaksagoras (bak. Anaksagoras) tarafından kullanılan bir terim; onun kitaplarının bize kalan bölümlerinde kullanılmamış olmakla birlikte, bu terim, Anaksagoras'ın kendisinden sonraki yorumcuları tarafından bize aktarılmıştır. Anaksagoras'ın düşüncesine göre, bütün şeyler farklı kalitelerin parçacıklarına ilişkin sonsuz bir sayı idi, bunların her biri eş parçacıkların sonsuz bir sayısına bölünüyordu. Anaksagoras'a göre, Homoeomeriler, benzer parçacıkların sonsuz bir sayısını ihtiva eden nitelikçe eş parçacıklar yada orijinal parçacıklardır. Buna dayanarak, Anaksagoras, eş yada benzer parçacıklara homoeomeriler adını veriyordu. Modern matematiksel terimlerde Homoeomeriler sonsuz bir derecede belirli bir sonsuzluk olarak tanımlanabilir.

HSÜN TZU (İ.Ö. 298-238), materyalist Çin filozofu; eski Çinde başlıca felsefi ekollerin ve eğilimlerin fikirleri karşısında eleştirisel bir tavır almış ve kendi öğretisinde kullanmıştır. Tabiata ilişkin uyumlu bir teori meydana getirmiştir. Onun Tanrı kavramı mistik tarzda bir yüce hükümran değil, fakat tabii fenomenlerin toplamı (agregate) biçimindedir; o, evrensel bir yaratıcının varlığını reddeder. Bütün fenomenler ve şeyler karşılıklı etki halindeki iki gücün etkisi altında doğar ve değişir: pozitif güç *yang* ve negatif güç *yin* (bak. Yin ve Yang). Hsün Tzu'ya göre, bilgi süreci duyu organlarının delâletiyle vücut bulur, fakat insan, duyusal deneyime dayanan tefekkürün (cogitation) bir sonucu olarak ancak doğru ve ihatalı bir görünüm elde edebilir. Kötü nitelikler insanoğlunda doğuştandır diyen teorisi geniş bir popülarite kazanmıştır; o, iyi elemanların insanda eğitim seyri içinde yaratılmış olduğunu öne sürer. Öğretisi, kendisinden sonraki Çin felsefesi üzerinde derin bir etki yapmıştır.

HUMBOLDT, ALEXANDER von (1769-1859), Alman materyalist filozof, natüralist, modern coğrafyanın kurucularından biri. En ünlü felsefi kitapları *Ansichten der Nature* (1807) ve *Kosmos* (1845-58)'dur. Maddeyi zati aktiviteye sahip biricik kozmik cevher olarak mütalâa etmiştir. Hareketin kaynaklarına inememiş olmakla birlikte, mekanistik hareket kavramının üstesinden gelmeye girişmiştir. Çeşitli fenomenlerin karşılıklı - bağıntılarına ve onların özelliklerine (pecularities) ilişkin müteaddit sayıda diyalektik tahminlerde bulunmuştur. Schelling ve Hegel'in (bak. Hegel) tabiat felsefelerine ve Comte'un pozitivizmine muhalefet etmiş, bilimle materyalist felsefenin ittifakının önemini vurgulamıştır. Onun tabiat bilimine ilişkin fikirleri çeşitli metafiziksel görüşlerin çürütülmesine yardımcı olmuştur. Sensüalizm ve rasyonalizmi özdeşleştirmiş, ve realitenin kendi iddiasına göre, bilgiyi sosyal olarak yararlı kılan, şairane bir değerlendirmesini savunmuştur. Bilgi, diye iddia ediyordu Humboldt, tabiatla tecrübi iştirak halinde mümkündür. Bu, onun epistemolojik sisteminde esaslı bir noktadır. Humboldt Alman burjuvazisinin radikal kanadının çıkarlarını dile getirmiş ve 18. yüzyıl sonu Fransız burjuva devrimine sempati göstermiştir.

HUMBOLDT, KARL WİLHELM (1767-1835), Alman filozof, lengüist ve devlet adamı; Alexander von Humboldt'un (bak. Humboldt, Alexander von) kardeşi. Başlıca eserleri şunlardır: *İdeen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des States zu bestimmen* (1792), *Asthetische Versuch über Goethes Hermann und Dorothea* (1799), *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers* (1821) ve *Über die Kawisprache auf der Insel Java* (1836-39). Humboldt, müteaddit noktalarda objektif idealizme eğilim göstermekle birlikte, Kant'ın (bak. Kant) felsefi doktrinini kabul etmiş ve onu sosyal tarihe dayandırmak suretiyle somutlaştırmak ve geliştirmek istemiştir. Humboldt'un tarihsel bilgiye ilişkin teorisine göre, dünya tarihi bilgiyi aşan bir manevi (spiritual) gücün aktivitesinin ürünüdür. Onun iddiasına göre, insanlık tarihi, bireylerin açıklanabilir özlemlerinin bir zincirini meydana getirmesine ve kabili tasvir görünüşlerine rağmen, nedensel bakış açısından anlaşılabilir değildir. Bunun içindir ki, diyor Humboldt, bir bilim olarak tarih, belirli bir derecede, estetikle yer değiştirebilir. Lengüistik alanında, Humboldt, dil'e (languages) ilişkin olarak, yüksek değer taşıyan, mukayeseli tarihsel araştırmalar metodu önermiştir. O, Alman burjuvazisinin liberal kanadını temsil etmiştir. Onun anti-feodal görüşleri eğitimsel reformun ve Alman birliği fikrinin amacından öteye gitmez. Humboldt Berlin Üniversitesi'nin kuruluşuna katılmıştır.

HUME, DAVID (1711-76), İngiliz idealist filozof, psikolog, tarihçi. Bilginin görevi, Hume'a göre, mevcut olanın anlaşılmasında değil fakat onun pratik hayat içindeki kılavuzluğunda yatar. Onun için, otantik bilginin tek sûjesi matematik bilgidir. Bütün diğer inceleme sûjeleri mantıksal olarak ispatlanmıyan ve sadece tecrübeden çıkarsanan olgulara ilişkindir, ne var ki, Hume, bunu idealistik biçimde anlar. Realite, Hume için, nedenleri bilinmiyen ve bilinemez olan «empresyonlar»ın bir tevalisidir sadece. Hume dünyanın varoluşu (existence) yada var-olmayış'ı (non-existence) problemini çözülemez telâkki eder. Tecrübe tarafından tesis edilen temel ilişkilerden biri neden ve sonuç ilişkisidir; bu ilişki sezgiyle yada analiz ve ispatla çıkarsanamaz. Bir fenomen diğer bir fenomenden önce meydana geliyorsa, bundan, önceki fenomenin neden, sonraki fenomeninse sonuç olduğu neticesi çıkarılamaz. Olayların zamanda en sık tekrarı bile bir objenin diğer bir objeyi meydana getirmesine yol açan gizli bir gücün varlığını ortaya koymaz. Ne var ki, insanlar, belirli bir objenin geçmişteki davranışlarına bakarak onun gelecekte de benzer davranışlarda bulunacağı sonucunu çıkarmaya yatkındırlar. Onların böyle bir çıkarsama yapmaları, alışkanlığın gücünden ötürüdür sadece. Buna dayanarak, Hume, nedenselliğin objektif karakterini inkâr eder. Empresyonların tevalisi, Hume'a göre, mutlak bir kaos değildir: bazı objeler bize parlak, canlı, dayanıklı objeler olarak görünürler, ve pratik hayat bakımından tamamen yeterlidir bu. Yalnız şunu anlamak gerekir ki, kesinliğin (certitude) kaynağı teorik bilgi değil fakat imandır. Etikte Hume, faydacılık (bak. Faydacılık) teorisini geliştirmiş, ve faydayı ahlâkın ölçütü olarak ilân etmiştir; din felsefesinde evrendeki düzenin nedenlerinin akıl ile biraz benzerliğe sahip bulunduğunu kabule kendisini mahkûm etmiş, fakat Tanrıya ilişkin bütün teolojik ve felsefi doktrinleri inkâr etmiş, ve, tarihsel tecrübeye rücu ederek, dinin ahlâk ve uygar hayat üzerindeki zararlı etkisini itiraf etmiştir. Hume'un şüpheciliği (bak. Şüphecilik) burjuvazinin faydacı ve rasyonel dünya görüşünün teorik temeli idi. Başlıca eseri *Enquiry Concerning the Human Un-*

derstanding (1748)'dir. Hume'un agnostisizmi çağdaş idealizmi büyük ölçüde etkilemiştir. O, yeni-pozitivizmin (bak. Yeni-pozitivizm) ideolojik kaynaklarından biri olarak iş görmüştür.

HUSSERL, EDMUND (1859-1938), Alman idealist filozof, fenomenolojik okul denilen okulun kurucusu, Göttingen ve Freiburg'da profesör. Felsefesi Platon, Leibniz ve Brentano (bak. Brentano) öğretilerine dayalıdır. Husserl felsefeyi sıkıca belirlenmiş bir bilim haline getirmek ve bilimsel bilgiye ilişkin saf bir mantık yaratmak istemiştir. Bunun, diye inanıyordu Husserl, mantıksal kategoriler ve kanunlar saf formları içinde belirlenmiş olmalıdırlar. Husserl felsefede nötral olmayı öğütlemiş ve mevcudiyetten soyutladığı «saf bilinç» ile somut süjenin (birey) bilincini özdeşleştirmeyi denemiştir. Bu, ona göre, Platon'un objektif idealizminin «saf mahiyetler» («pure essences»)'ine erişmenin yoluydu. Bunlar «medlullere malik», fakat kendilerinde varlığa malik değildirler. Genellikle, Husserl'in görüşleri sübjektif olarak idealistçe idi, çünkü, inanıyordu ki, bilginin objesi onun üzerinde odaklaşan süjenin dışında mevcut değildir. Obje onun üzerinde odaklaşan sezginin bir ürünü olarak keşfedilmiş (yaratılmış)'tır. Bireylerin kişisel heyecanları (emotions) hakikatin ölçütüdür. Husserl'in fikirleri burjuva felsefesinin sonraki gelişimini esaslı olarak etkilemiştir. Husserl'in objektif idealizminin unsurları Nikolai Hartmann'ın (bak. Nikalai Hartmann) «eleştirisel ontoloji»sinde ve de Amerika ve İngiltere'deki neorealistik okullarında yansımıştır (projekted). Onun sübjektif idealizmi geniş bir ölçüde Alman varoluşçuluğunun (bak. Varoluşçuluk), özellikle de Heidegger (bak. Heidegger) varoluşçuluğunun temeli olmuştur. Hegel'in en bilinen eserleri şunlardır: *Logische Untersuchungen* (1900-1901), *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* (1954) ve *Erste Philosophie* (1956-59).

HUXLEY, THOMAS HENRY (1825-95), Darwin'in (bak. Darwin) arkadaşı ve takipçisi İngiliz naturalist; biyoloji, mukayeseli anatomi, paleontoloji ve antropoloji üzerine başarılı kitapların yazarı; Darwin'in teorilerini savunmuştur. Felsefede Huxley, Hume'un (bak. Hume) bir takipçisi olarak, tıpkı Hume'un yaptığı gibi, duyumlarımızın hakiki nedenlerinin kesin olarak asla bilinemiyeceğini öne sürer. O, yerinde olarak, kendi tutumunu «agnostisizm» sözcüğüyle tasvir eder. Fakat, onun agnostisizmi (bak. Agnostisizm), özellikle tabii bilimde, spontane olarak materyalist görüşleri için kendisine paravanlık eder.

HÜCRE, kendisinden, canlı organizmaların organlarının ve dokularının vücuda geldiği yapısal eleman. Hücreler, bağımsız organizmalar (en küçük hayvan ve bitkilerin bazıları) biçiminde de varolurlar. Darwin'in evrim teorisi (bak. Evrim teorisi) ile birlikte, organizmaların hücresel yapısının Schwann (bak. Schwann) ve Schleiden (bak. Schleiden) tarafından keşfi, biyolojide materyalizmin zaferini işaret etmiş ve canlı tabiatın maddi birliğinin doğrulanmasını ortaya koymuştur.

HÜMANİZM, insan onuruna saygı, insanın mutluluğuna çok-yanlı gelişimine ve sosyal yaşayışa elverişli şartların yaratılması temeline dayanan bir görüşler sistemi. Hümanistik fikirler halkın sömürüye ve sefahate karşı mücadelesi içinde spontane olarak meydana gelmiştir. O, feodalizme ve ortaçağ teolojisine karşı burjuva ideolojisinin bir unsuru olarak belirginlikle biçimlendiği, 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadarki Rönesans döneminde seçkin bir ideolojik hareket haline gelmiştir. Hümanizm ilerici materyalistik

görüşlere sıkıca bağlıdır; O, bireyin özgürlüğünü ilân etmekte, dinsel çileciliğe karşı çıkmakta, insanoğlunun zevk alma ve dünyasal istek ve gereksinimlerini giderme hakkını savunmaktadır. Rönesansın en baştа gelen hümanistlerinden bazıları, Petrarch, Dante, Boccacio, Leonardo da Vinci, Rotterdam'lı Erasmus, Bruno (bak. Bruno), Rabelais, Montaigne (bak. Montaigne), Copernicus (bak. Copernicus), Shakespeare (bak. Shakespeare), Francis Bacon (bak. Francis Bacon), ve diğerleri, dünyasal görüşlerin şekillenmesine yardımcı olmuşlar, fakat onlar halktan, çalışan insanlardan uzaklaşmışlar, ve, ezilenlerin devrimci hareketinin karşısında yer almışlardır. Diğer yandan, More ve Campanella (bak. Campanella) gibi düşünürler emekçi halkın çıkarlarını dile getirmişlerdir. Burjuva hümanizmi, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganlarını ortaya atan ve insanların kendi «tabiî varlık» («naturel essence»)'larını serbestçe geliştirme hakkını ilân eden 18. yüzyıl Aydınlanmacılar'ının eserlerinde doruğuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, burjuva hümanizminin en ince tezahürleri bile, emekçi halkın hayat şartlarını ihmal etmek, emekçi halkın hakiki özgürlüğünden bihaber olmak ve hümanistik fikirleri özel mülkiyete ve bireyciliğe dayandırmak gibi bir kusur taşır. Hümanizmin sloganları ile bu sloganların kapitalist toplumdaki realizasyonları arasındaki çelişki bundan dolayıdır. Ütopyacı sosyalizmin (bak. Ütopyacı Sosyalizm) temsilcilerine gelince, onlar kapitalizmin anti-hümanistik tabiatını görüyorlar ve onun bozukluklarına hücum ediyorlardı. Fakat tarihin objektif kanunlarının bilgisine sahip olmadıklarından, adaletli bir topluma gidişin gerçek yollarını ve araçlarını keşfedemiyorlardı. Sosyalist Hümanizm esas itibarıyle farklıdır. Emekçi halkın sosyal baskıdan kurtuluşunu ve bütün insanların uyumlu gelişiminin ve de bireyin halis özgürlüğünün asli bir şartı olarak komünizmin vücut bulmasını postülalaştıran marksist-leninist felsefe ve bilimsel komünizm temeline dayalıdır. Sosyalist Hümanizm proletaryanın ideolojisidir, çünkü, proletarya, hümanistik ideallerin temel şartlarını, sömürücü sınıflara karşı, komünizm uğruna mücadeleyle hazırlıyan biricik sınıftır. Özel mülkiyeti ve sömürüyü ilga ederek, sosyalizm insanın insana dost, yoldaş ve kardeş olması ilkesine dayanan hakiki hümanistik ilişkileri tesis eder. Komünizm hümanizmin yüksek derecede somutlaşmasıdır, çünkü o, eşitsizliğin artakalan bütün izlerini tasfiye eder, çünkü o, bütün bireylerin uyumlu gelişimi için asli şartları hazırlıyarak, adaletin yüce ifadesi olan, «herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre» ilkesini tesis eder. Komünizm «bütün insanların sosyal eşitsizlikten, baskı ve sömürünün her biçiminden, savaş korkusundan» azat eder, «ve yeryüzünün bütün halkları için *Barış, İş, Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik, ve Mutluluk* ilân eder.» (SBKP.'nin programı). Hümanizm terimi, Rönesans kültür ve ideolojisini belirtmek için de kullanılır.

HYPOLITE, JEAN (1907-), Fransız varoluşçu filozof, Ecole Normale'in direktörü. Başlıca eserleri Hegel'e (bak. Hegel) tahsis edilmiştir. Hypolite öne sürer ki, Aristoteles (bak. Aristoteles) felsefesi Orta çağ bakımından ne derece önemliyse, Hegel (bak. Hegel) felsefesi de çağımız bakımından o derece önemlidir. O, başlıca felsefî akımlara Hegel'ci sistemin bir devamı olarak bakar. Onun bakış açısından, Hegel'in «hayat ontolojisi» insansal varlığın bilgisi için temel olmalıdır. Böylece o, Hegel'i bir varoluşçu haline getirir. Kendi hatalı kavramından hareket ederek, Hypolite, Marx'ın bir Hegelci olduğunu öne sürer ve marksizmde idealizmin unsurlarını bulmaya kalkışır.

I - İ

IRKÇILIK, insanların değişik ırklardan geldikleri olgusuna dayanarak sosyal eşitsizliği, sömürüyü, ve savaşları meşrulaştıran bir reaksiyoner teori. Irkçılığın iflâsı, onun insansal sosyal mahiyetleri onların biyolojik, ırksal özelliklerine indirgenmesinde ve ırkları keyfi biçimde «üstün» ve «aşağı» olarak ikiye ayırmasında yatar. Nazi Almanya'da Irkçılık, saldırganlık savaşlarını kitle kırımını meşrulaştırmaya yarıyan resmi teori idi. Özellikle sosyalist ülkelerde eskiden geri kalmış halkların hızlı gelişimi, ve söz konusu ülkelerde ırksal antagonizmaların yokluğu Irkçılık'ı ikna edici biçimde cerhetmiştir.

İRSİYET, canlı organizmaların, karakteristik ve özellikleri (properties) kendi döllerine aktarmaları hususundaki yetenekleri. Bu yetenek, biyolojik evrim sürecinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Yüksek hayvanların durumunda irsi karakteristiklerin intikali cinsiyet hücrelerine dayanır sadece. Organizmaların İrsiyet'indeki değişmelerin nedeni çevrenin etkisidir. Bu gibi değişmelere mütasyonlar denir. Zararlı mütasyonlar organizmayı ölüme götürür, faydalı mütasyonlar ise tabii seleksiyonla kuvvet kazanır. Mütasyon ve tabii seleksiyon organizmaların çağdaş türlerini meydana getiren biyolojik evrimin temel faktörleridir. Modern biyoloji keşfetmiştir ki, molekülleri yeterince istikrarlı olan kendilerini yeniden üretebilen ve protein sentezlerini düzenliyen cevherler İrsiyet'in maddi taşıyıcıları olabilirler. Nükleer nüklein asitlerin molekülleri bu özellikler dizisine maliktir. İrsiyet'in maddi taşıyıcılarının keşfi canlı organizmalarını bu yeteneğinin tabiatüstü nedenlerle meydana geldiği yolundaki fikirleri çürütmüştür. Modern jenetik kasıtlı (purporse) değişme için somut yolların keşfine yaklaşmıştır. Bu istek bilgide ve canlı tabiatın dönüştürülmesinde önemli bir aşama olabilir.

İBNİ MEYMUN (1135-1204), Yahudi

filozof. Aristoteles'in öğretisine bağlı bir düşünür, Yahudi İlâhiyat Okulu'nun liderlerinden. İbni Meymun'un felsefesi, Yahudi ilahiyâtı ve Aristotelescilik'in bir sentezidir. İncil'in ve Yahudiliğin başlıca dogmalarını «ruhanî» («mecazî») bir açıdan yorumlıyarak, din ve felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. İbni Meymun'un bilgi teorisine göre, insanın nihaî amacı, yüce hakikat için rasyonel bir temel bulmaktır. İbni Meymun rasyonalist fikirlerinden ötürü din yobazlarının baskısına uğramıştır. Batı Avrupa'da büyük bir ilgi gören *Delîl-ül-hâirin* adlı eseri, sonraki iskolastik üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. İbni Meymun'un fikirleri, eski Rusya'da da yaygınlık kazanmıştır.

İBNİ RÜŞT, yada **İBNİ RÜŞT MUHAMMED** (Latince transkripsiyonda Averroës) (1126-98), Kurtuba halifeliği zamanında İspanya'da yaşamış olan Arap filozof ve bilgin. İslamiyetle ilişiğini kesmeksizin, o, Aristoteles'in (bak. Aristoteles) felsefesinin materyalist unsurlarını geliştirmiştir. Madde ve hareketin ebediliğini ve yaratılmazlığını ispata çaba göstermiş, bireysel ruhun ölümsüzlüğünü ve ölümden sonra-hayat'ı inkâr etmiştir. İkili hakikat (bak. Hakikat) doktrinini kurmuştur. İslam ilâhiyatçısı el Gazali'nin mistisizmini şiddetle eleştirmiştir. Aristoteles'in eserlerine dair şerhleri Avrupalıların eski felsefeyle ilgilenmelerinde büyük bir rol oynamıştır. Onun öğretisi (bak. İbni Rüştçülük) ortodoks müslümanlar tarafından ezilmiştir.

İBNİ RÜŞTÇÜLÜK, İbni Rüşt'ün ve onun takipçilerinin öğretileri, Ortaçağ felsefesinde bir akım; taraftarları dünyanın ebedî ruhunsa ölümlü olduğunu kabul ederler, iki hakikat (bak. Hakikat) teorisinden yanadırlar. İbni Rüştçülük kilise tarafından kabaca ezilmiştir. İbni Rüştçülük, kilisenin egemen dogmatizminin karşısında yer alan ilerici bir felsefi akım olarak, Fransa'da (Siger de Brabant) 13. yüzyılda dikkate şayan bir nüfuz kazanmıştır; o, İtalya'da (Padua okulu) 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar etkili bir akım idi.

İBNİ SİNA, EBU ALİ (Latince transkripsiyonda Avicenna) (980-1037), Orta Asyalı filozof ve fizikçi, tabiat bilgini ve şair; Buhara ve İran'da yaşamıştır. İslam'a sadık olmakla birlikte, eski dünyanın felsefi ve bilimsel mirasının, her şeyden önce de Aristoteles'in (bak. Aristoteles) öğretilerinin Araplar arasında, ve onlar yoluyla Avrupa'da yayılmasında dikkate değer bir rol oynamıştır. Rasyonel düşüncenin ve tabiat bilimleri ile matematiğin yayılmasına çaba göstermiştir. Bazı sorunlarda Aristoteles'cilikten yeni-Platonculuk'a doğru sapan felsefesinde, Aristoteles'in hem materyalist hem de idealist eğilimleri muhafaza edilmiştir. Aristoteles'in mantık, fizik ve metafiziğini geliştirmiştir. Onu tekil şeylerin çeşitliliğinin nedeni telâkki ederek, maddenin ebediliğini kabul etmiş, ve astrolojik ve diğer batıl inançlara muhalefet etmiştir. Başlıca eseri *Dânişname* mantık ve fiziğe ilişkin görüşlerinin kısa bir açıklamasını ortaya koyar.

İÇEBAKIŞ (Lat. *intro*-iç, *spectare*-bakmak), bir kimsenin kendi psişik fenomenlerine ilişkin gözlemi, kendi-kendini-gözleme. İçebakış, psişik faaliyetin (bak. Faaliyet) yüksek biçiminin gelişmesiyle, yani, insanın kendisini çevreliyen realiteye ilişkin idrakiyle ve insanın iç heyecanları dünyasının kristalizasyonu ve kendi iç aksiyon planının oluşmasıyle eşdeştir (associated). Sadece bilinçle algılanan şey İçebakış'ın objesi olabilir. İçebakışın ürünleri insanlar tarafından kendi düşünce ve heyecanlarına (emotion) ilişkin cümleler biçiminde ifade edilebilir. İdealist psikolojinin telâkkisine göre, İçebakış, psişik fenomenleri in-

celemenin tek yada başlıca metodudur, ve o bu fenomenlerin doğrudan doğruya mahiyetine nüfuza muktedirdir. Fakat materyalist psikolojinin telakkisine göre ise, İçebakış'ın verisi doğrudan doğruya duyumsal bilginin ötesine geçemez, ve de, bu verinin mahiyetine ilişkin inceleme için objektif metodlar kesinlikle zorunludur. Bilimsel psikoloji için, İçebakış'ın verisi, bir metod değil, fakat psikolojik incelemenin objelerinden biridir.

İÇERME, «Eğer... o halde» bağlacına (conjunctive) tekabül eden mantıksal bir bağlantı delaletiyle, iki önermeden (örneğin, *p* ve *q*) bir karmaşık önerme teşkil eden mantık işlemi: eğer *p* o halde q. Bir içermesel önermede, «eğer» sözcüğünden önceki önceli, «o halde» sözcüğünü takip eden neticeden ayırırız. Matematiksel mantık, hakikat-değeri'nin fonksiyonu delâletiyle belirlenen maddi İçerme kavramından ($p \supset q$ yada $p \rightarrow q$ biçiminde ifade edilen) hareket eder. İçerme, yalnızca, öncel *(p)*'nin doğru, netice *(q)*'nün ise yanlış olması halinde yanlıştır, diğer bütün hallerde ise doğrudur. Bu kavram matematiksel cümlelerin mantıksal delâleti bakımından ispattan varestedir. Fakat İçerme problemini formelleştirilmiş bir mantıksal silsile olarak ele alan mantıkçılar onda, hakikatin bir şartı olarak anlam bakımından mantıksal ibareye ait özellikleri, yani antesedan ile sonuç arasında anlam bakımından bir bağıntıyı ifade etmede içerme'ye ihtiyacımız olması halinde paradoksikal gibi görünen özellikler (örneğin «doğru bir önerme herhangi bir önermeyi takip eder, «herhangi iki önermeden biri diğerini içerir») keşfetmişlerdir. Bundan dolayı, C. I. Lewis, modal mantık (bak. Modal mantık) kavramından yararlanarak İçerme'nin sıkı bir tanımını ($p \prec q$ biçiminde ifade edilen) yapmıştır: *p* için doğru olanın *q* için yanlış olması imkânsızdır (*p* zorunlu olarak *q* 'yü içerir). Fakat Lewis'in sistemi de, kendi başına, maddi İçerme durumundaki gibi «paradokslar»a yol açmaktadır. Burada, paradoksların tasfiyesine ilişkin metodlar yer almaktadır (örneğin, Ackermann'ın sağlam bir İçerme'ye ilişkin kavramı).

İÇGÜDÜ, psişik faaliyetin (bak. Faaliyet) bir biçimi, bir davranış tipi. Geniş anlamda, İçgüdü, bilincin karşıtıdır. İçgüdümsel davranış hayvanların bir karakteristiğidir; çevreye adaptasyon sürecinde gelişmiş biyolojik varlık biçimlerine dayanır. Öte yandan, bilinçli davranış tabiatın insan tarafından kasıtlı bir biçimde değişikliğe uğratılmasında ifadesini bulur ve tabiat kanunlarının bilgisi temeline dayalıdır. Daha özel bir anlamda, İçgüdü hayvanların belirli bir tipinde doğuştan gelen ve biyolojik irsiyetle sabitleşen bir davranış tipidir. Pavlov'a (bak. Pavlov) göre, İçgüdü bir şartsız refleksler (bak. Şartsız ve şartlı Refleksler) zinciridir. İçgüdü nispeten aşağı organizasyonlara ilişkin hayvanlarda (böcekler, balıklar, kuşlar) daha vazıh olarak kendisini gösterir. Evrimsel gelişimle, yaratılıştan gelen faaliyetin rolü azalır ve bireysel tecrübeye dayanan yanılışlı çarpaşık faaliyet giderek daha önemli hale gelir. İçgüdüler, insanoğlunun da bir özalliği (feature)'dir, fakat bunlar insanlarda belirleyici (decisive) bir rol oynamaz, çünkü, kendine özgü olarak insansal faaliyet sosyo-tarihsel süreçlerin bir ürünü olarak ortaya çıkar ve gelişir ve biyolojik motifler tarafından değil, sosyal motifler tarafından resen hızlandırılmıştır.

İÇREK VE DIŞRAK (Gk. esoterikos ve eksoterikos). «İçrek» terimi, yalnız yol göstericiler için anlamı olan, sadece marifet ehli tarafından anlaşılabilir

olan bir fikir yada teoriyi nitelendirmek için kullanılır. Dışrak terimi ise, «avami» «marifetli-olmıyanlarca bile anlaşılabilir» anlamında kullanılır. Bu terimler fenomenlerin içsel özsel (esoterikos) ve dışsal (eksoterikos) bağıntıların belirtilmesinde de kullanılır.

IDEA, «duyu», «anlam», «öz»ü belirten, ve düşünce ve varlık kategorileriyle sıkıca bağıntılı olan bir felsefi terim. Felsefe tarihinde İdea kategorisi farklı anlamlarda kullanılmıştır. İdea, sadece zihinde varolan bir şey olarak ele alındığında şunları belirtir: 1) duyumsal objelerin bir yansısı olarak zihinde beliren duyumsal bir imaj (bak. Gerçekçilik, Safdil); 2) Sûjenin vücut veren duyumlarına ve izlenimlerine yada Evrene vücut veren yaratıcı ilkeye indirgenen şeylerin «öz»ü yada «duyu»su («sense») (bak. İdealizm, Sübjektif). Bazı felsefi sistemlerde İdea, materyalist ilkeyi de belirtir. Örneğin, Demokritos, atomlara «idealar» adını veriyordu. Objektif idealizm sistemlerinde İdea, bütün şeylerin objektif olarak varolan özüdür (bak. Objektif idea). Örneğin, Hegel felsefesinde, İdea —bütün şeylerin anlamı (sense) ve yaratıcısı— saf mantıksal biçimde gelişerek şu üç aşamadan geçer: objektif, sübjektif, ve mutlak. Düşünceyle varlık arasındaki ilişkinin doğru bir biçimde anlaşılması, İdea sorununun çözümüne yardım eder. Bu sorun, ancak, İdea'ya objektif realitenin bir yansısı olarak bakan diyalektik materyalizmde bilimsel ve tutarlı bir biçimde işlenebilmiştir. Bununla birlikte, diyalektik materyalizm, onun dönüşüme uğratmak amacıyle maddi realitenin gelişmesi üzerinde İdea'nın ters etkisini vurgular. İdea, öz'ü, fenomenlerin kanununu açıklıyan, genelleştirilmiş teorik ilkeyi formüle etmek amacını güden bir form bir bilgi metodu olarak da anlaşılır. Örneğin, dünyanın maddeselliği ideası, cevher ve alan'ın ikili dalga-parçacık mahiyeti, ve ilh. gibi.

İDEAL,* sosyal ideal, bir sosyal grupun ekonomik ve politik çıkarlarına uygun düşen mükemmel bir sosyal sisteme ilişkin bir konsepsiyon, bu grupun özlemlerinin ve aktivitesinin nihai hedefi. Sosyal ideal, ancak, sosyal gelişimin objektif eğilimlerini yansıttığı takdirde erişilebilen bir şeydir. Proletaryanın Sosyal İdeal'i komünizmin teessüsüdür, «herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre» ilkesinin hüküm sürdüğü, özgür ve sosyal olarak bilinçli üyelerin yüksek derecede organize olmuş bir toplumudur. Burjuvazinin Sosyal İdeali —özel mülkiyet, sosyal eşitsizlik ve sömürü mahfuz kaldığı halde, sınıfların uzlaştırılması— bir ütopyadır.** Etiksel İdeal, bir karakterin çizgileri, onun moral nitelikleri ve moral mükemmellik modeli olarak düşünülen uygun davranış. Etiksel İdeal bir sınıfın sosyo-ekonomik durumunu yansıtır ve onun moralite kıstasına ve sosyal idealine uygun düşer. İşçi sınıfının Etiksel İdeal'i kolektivizm, yoldaşça karşılıklı dayanışma, şefkat, yüksek bir sosyal görev duygusu, doğru sözlülük, alçakgönüllülük, vs. gibi çizgiler ihtiva eder.*** Estetiksel İdeal, bireyin fiziksel ve manevi (spiritual) yeteneklerinin belirli somut tarihsel şartlar içinde mümkün olan özgür, tam, her yönden uyumlu gelişimi. O, belirli bir sınıfın yada halkın fikirlerinde, özel bir biçimde sentezleşen tipik artistik imajlarda yansır. Estetik İdeal tarihseldir, fakat insanın estetiksel gelişimi seyrinde o standart ve model anlamı kazanır ve hayatta ve sanatta güzel değerlendirilmesinde objektif bir ölçüttür. Pre-marksist doktrinler Estetiksel İdeal'i emek ve sosyo-politik aktiviteyle ilişiği olmıyan, spekülatif ilkelerden çıkarsamışlardır. Bununla birlikte, bazı görünümlerde tarihsel limitasyonlara rağmen geçmiş çağların (eski Yunan, Rönesans) Estetiksel İdeal'i insansal ki-

şiliğin bazı genel insansal unsurlarını ihata etmiş, o çağda bir dereceye kadar gerçekleşmiştir. Komünizmin Estetiksel İdeal'i insanlığın estetiksel gelişiminde yüksek ve nitelikçe yeni bir aşamadır. Bu Estetiksel İdeal, manevi (spiritual) zenginliği, moral saflık ve fiziksel mükemmelliği uyumlu biçimde kombine eden insanın yaratıcı güçlerinin çok-yanlı bütünsel gelişimi temeline dayalıdır.

İDEAL (felsefe), bilincin maddesel olan'la maddeyle epistemolojik tezatlılığı temeline dayanan bir insansal bilinç karakteristiği. Bilinç, zihin, ideal (düşünsel)'dir, çünkü, bilinç maddi dünyanın sübjektif imajlar, kavramlar, fikirler halinde bir yansısıdır. Realitenin ideal bir refleksiyonunun meydana gelmesinin medarı olan imajların ve dilin medlûl ve anlamı maddi bir şey olmayıp, belirli araç ve süreçlerin (toplumun pratik faaliyeti, merkezi sinir sisteminin fizyolojisi, dil aracılığıyle komünikasyona ilişkin sinyal araçları, vs.) medarı olan zihin fonksiyonlarıdır sadece. Zihin, Şeylerin bizzat kendileriyle değil, onların modelleri olarak vazife yapan imajların medlûl ve anlamıyle iş görerek, şeylerin gerçek özünü (essance) yansıtmaya, tabiatın objektif kanunlarını incelemeye ve bizzat onlara dayanarak henüz varolmıyan bir geleceğin tasavvurlarını yaratmaya muktedir olabilir. Zihin objektif realiteyi çarpıtan hayali (illusory) fikirler ve kavramlar da meydana getirir. İşte bundan dolayı bilimsel bilgimizin objektif realiteyi ne dereceye kadar kesin ve tam biçimde yansıttığını, diğer bir deyişle, bilgimizin doğruluk derecesini sınamak için, objelere ilişkin bilgiyi objelerin kendileriyle sürekli olarak karşılaştırmak ve kıyaslamak gerekir.

İDEALİST TARİH ANLAYIŞI, fikirlere, teorilere, insanların bilincine, vs.-ye sosyal gelişimin esas gücü olarak bakan bir öğreti. Bu öğretinin bilim üzerindeki hükümranlığı Marx'tan önce parçalanma kabul etmez idi. Toplumun gelişimi ya «bir mutlak idea», «evrensel akıl», bireyselüstü zihin ile (örneğin, Hegel, bak) yada seçkin şahsiyetlerin aktivitesi ile (sol-Hegel'ciler, Narodnikler, bak.) açıklanıyordu. Premarksist materyalist felsefe de bu fikirlerin daha ötesine geçememişti. 18. yüzyıl Fransız materyalistleri, tarihin akışının insanların görüşlerine, bilginin yaygınlaşmasına dayandığı düşüncesindeydiler. Feuerbach (bak. Feuerbach) tarihteki dönemleri dindeki değişmelerle eşdeşleştiriyordu. Çağdaş reaksiyoner sosyoloji idealizm tarafından, toplumun gelişimini yöneten kanunların inkârı, iradecilik (bak. İradecilik), ırkçılığın (bak Irkçılık) çeşitli varyantları ve Malthusculuk (Bak. Malthusculuk) tarafından tam hakimiyet altına alınmıştır. O, ya tarihsel ilerleme içinde pesimizm ve inançsızlık yayar yada halkın dikkatini sosyal ilişkilerin devrimsel transformasyonu uğruna mücadeleden saptırır. Tarihsel materyalizm (bak. Tarihsel Materyalizm) sosyal gelişimin bilimsel teorisidir.

İDEALİZASYON, pratikte deneysel olarak gerçekleştirilemiyen yada yaratılamıyan bazı soyut objelerin formasyonuyla eşdeş bir düşünce fiili. İdealize edilmiş objeler belirli gerçek objelerin ekstrem durumlarıdır; bunlar gerçek objelerin bilimsel analizi için bir araç olarak ve bu objeler üzerine kurulu teoriler için bir temel olarak hizmet ederler; bunlar nihai olarak, objektif şeylerin, süreçlerin ve fenomenlerin refleksiyonları olarak iş görürler. Şu kavramlar idealize edilmiş objelerin örnekleridir: matematikte «nokta», «düz çizgi», «gerçek (actual) sonsuzluk»; fizikte «mutlak olarak katı cisim», «ideal gaz», «mutlak olarak kara cisim»; fiziksel kimyada «ideal ayrışım». Kendisine sıkıca bağlı olan

soyutlama (bak. Soyutlama) ile birlikte, realitenin kanunları bilmenin güçlü bir aracıdır.

İDEALİZM (Yun. imaj, kavram), felsefenin temel sorununun (bak. Felsefenin Temel Sorunu) çözümünde materyalizme taban tabana karşıt bir felsefi akım. İdealizm spiritüel'in, maddi-olmıyan'ın birincil ve maddi-olan'ın ikincil olduğu ilkesinden hareket eder ki, bu, onu dünyanın zamanda ve mekânda sonluluğu ve Tanrı tarafından yaratılmışlığı temeline dayanan dinin fikirlerine sıkıca bağlar. İdealizm bilince tabiattan tecerrüt (isolation) içinde bakar, öyle ki, bunun bir sonucu olarak, idealizm insan bilincini ve bilgisel süreci tahrif eder, ve bir kural olarak, şüpheciliği (bak. Şüphecilik) ve agnostisizmi (bak. Agnostisizm) savunur. Materyalist determinizmin (bak. Determinizm) karşısına, aynı ilkeye uyan idealizm, teleolojik görüş noktasını koyar (bak. Teleoloji). Marksizm-Leninizm, İdealizme sadece bir saçmalık ve anlamsızlık olarak bakan metafizik ve vülger materyalizmin aksine, idealizmin her biçiminde epistemolojik kökleri vurgular (bak. Lenin. *Felsefe Defterleri)*. Teorik düşünce gelişmesiyle, en elemanter soyutlama bile idealizme —kavramların kendi objelerinden kopmasına— imkân verir. Bu mümkünlük, sadece idealizmin mitolojiye ve dine ilişkin fantastik kavramların bilim-benzeri bir devamı olarak ortaya çıktığı sınıflı toplumlarda realite haline gelir. Materyalizmin aksine olarak, idealizm, mutaden, mevcudun doğru olarak yansıtılmasında, ne üretim ilişkilerinin gelişiminde, ne de sosyal ilişkilerin radikal yeniden kurulmasında hiçbir yarar bulmayan muhafazakâr ve reaksiyoner kesimlerin ve sınıfların dünya görüşlerinde kökleşir sosyal olarak. İdealizm insan bilgisinin gelişiminde kaçınılmaz zorlukları bir mutlak mutlaklık haline getirir ve böylelikle bilimsel ilerlemeyi geciktirir. Bununla birlikte, bazı idealist filozoflar, yeni epistemolojik sorunlar ortaya koyarak ve bilgi sürecini kavramaya çalışarak, müteaddit felsefi problemlerin incelenmesinde bir itici güç (impuls) meydana getirmişlerdir (örneğin, kavramların diyalektiğinde Hegel, şeylerin diyalektiğini «tasavvur etmiştir» («surmised»). Marksizm-Leninizm, İdealizmin çeşitlerini iki grupta toplar: kişisel yada kişisel-olmıyan bir ruhu (spirit), bireyselüstü'nün bir çeşidini realitenin temeli olarak ele alan objektif idealizm (bak. Objektif İdealizm); ve, bireysel bilincin nişanelerinin (distinctions) temeli üzerinde dünya inşa eden sübjektif idealizm (bak. Sübjektif İdealizm). Fakat sübjektif İdealizm ile objektif İdealizm arasındaki fark mutlak değildir. Müteaddit objektif idealist sistemler sübjektif idealizm'in unsurlarını ihtiva ederler, öte yandan da, solipsizmden (bak. Solipsizm) uzaklaşma gayreti içinde, sübjektif idealistler, çok daha objektif idealizmin pozisyonunu benimserler. Objektif idealist doktrinler ilk olarak doğuda ortaya çıkmışlardır (bak. Vedanta; Konfuçyüsçülük). Platon'un (bak. Platon) felsefesi objektif idealizmin klasik bir biçimiydi. Dinsel ve mitolojiksel fikirlerle bağıntı, Platon'un objektif idealizminin, ve, genel olarak, eski İdealizm'in tipik özelliğiydi. Bu bağıntı, çağımızın başlangıcında, Yeni-Platonculuk (bak. Yeni-Platonculuk) gelişme gösterirken, eski toplumun bunalımı boyunca genişlemiştir. Yeni-Platonizm aşırı mistisizm (bak. Mistisizm) ile sıkıca içiçeleşmiştir. Bu özellik, Orta çağ zarfında, felsefenin Hristiyan ve Müslüman teolojiye tümüyle bağımlı olduğu zamanda daha da belirginleşmiştir. (bak. St. Augustinus ve Aquino'lu Thomas). Aquino'lu Thomas'tan sonra, objektif idealistik ve skolastik felsefenin ana kavramı, dünyayı, sonlu zaman ve mekân içinde bilgece planlıyan tabiatüstü Tanrının

iradesini icra eden amaçlı unsur olarak ele alınan maddi-olmıyan biçim kavramı oldu. Descartes'la (bak. Descartes) başlıyarak, sübjektif İdealizm, bireysel motiflerin daha güçlenmesinden ötürü, burjuva felsefesinde ziyadesiyle gelişmiştir. Berkeley'in (bak. Berkeley) sisteminin ve Hume'un (bak. Hume) felsefesinin epistemolojik bölümü sübjektif İdealizm'in klasik ifadesi haline geldi. Kant'ın (bak. Kant) felsefesinde, «kendinde-şeyler»in süjenin bilincinden bağımsızlığına ilişkin materyalist iddia, bir yandan, bilincin a priori formlarına ilişkin idealist tezle, yani agnostisizm için temel sağlıyan bir tezle, ve, diğer yandan, bu formların bireyselüstü mahiyetinin sübjektif idealist kabulüyle kombine edilmiştir. Daha sonraları, objektif idealist eğilim Schelling (bak. Schelling) felsefesinde, özellikle de, diyalektiksel İdealizmin tam-ihatalı bir sisteminin müellifi olan Hegel'in (bak. Hegel) felsefesinde hüküm sürerken, sübjektif idealist eğilim Fichte'nin (bak. Fichte) felsefesinde hüküm sürmüştür. Hegel'ci okulun dağılmasından sonra İdealizm'in evrimi, kendi ilerleyici sosyal rolünü terkeden ve diyalektik materyalizmin felsefesine karşı savaşan burjuvazinin bir ürünü olmuştur. Burada, materyalizm ve İdealizm'in «arasında» ve hatta iddiaca «üstünde» yer alan müteaddit öğretiler kendini gösterdi (bak. Pozitivizm; yeni-pozitivizm). Agnostik ve irrasyonalist akımlar, insan aklına ve insanlığın geleceğine inançsızlık gittikçe güçlendi. Kapitalizmin genel bunalımı İdealizmin, varoluşçuluk (bak. Varoluşçuluk) ve yeni-pozitivizm (bak. yeni-pozitivizm) gibi biçimlerinin yayılmasına yol açtı. Aynı neden Katolik felsefesinin müteaddit okullarının, ilk planda yeni-Thomas'cılık'ın (bak. yeni-Thomas'cılık) dirilitilmesine yol açtı. Bunlar, 1920'lerin ortalarında İdealizm'in üç ana eğilimidir, fakat İdealizmin küçük epigonik okullara ayrılması günümüze kadar devam etmiştir. Çağdaş İdealizm'in biçimlerinin «çeşitli»liğinin (bak. Fenomenoloji; Realizm, Kritikçi; Personalizm; Pragmatizm; Hayat Felsefesi) başlıca sosyal nedenleri burjuva bilincinin bütünselliğini kaybetmesi (disintegration) ve idealist felsefenin emperyalizmin politik güçlerinden hayali (illusory) «bağımsızlık»ını takviye arzusudur. Öte yandan, bir karşıt süreç, kendi ortak anti-komünist stendinin temeli üzerinde çağdaş İdealizmin çeşitli eğilimlerinin uzlaştırılması ve hatta «melezleştirilmesi» devam etmektedir. İdealizmin çağdaş biçimlerinin bir eleştirisi için bilimsel temel, Lenin tarafından, pozitivizmin sadece Mach'çı çeşitlerinin değil, fakat emperyalizm çağındaki bütün burjuva felsefesinin esas muhtevasının da marksist bir analizini verdiği *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* (bak. Materyalizm ve Ampiriokritisizm) adlı eserinde ortaya konmuştur.

İDEALİZM, FİZİKSEL, Lenin tarafından, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* adlı eserlerinde, modern fizikteki sübjektif-idealist görüşlere verilen ad. Yüzyılın başındaki keşiflerle (bak. Radyoaktivite; Rölativite Teorisi) ile birlikte eski fiziksel fikirlerin yıkılması, fizikte bir bunalıma yol açtı ve bu bilimin gelişiminde iki faktörü ön plana çıkardı: fiziğin matematize edilmesi ve bilginin izafiliği ilkesi. Lenin göstermiştir ki, kendi sosyal pozisyonlarından ötürü, diyalektik materyalizmden habersiz bulunan bilginler arasında Fiziksel İdealizm'in yayılmasından bu faktörler sorumludurlar. Birinci olarak, Fiziğin en basit objelerinin incelenmesinde duyumsal visüalitenin zail olması ve onların soyut matematiksel terimler içinde tasviri «maddenin yokolduğu» ve geriye sadece matematiksel denklemlerin kaldığı yolundaki yanlış vargıya götürmüştür. İkinci olarak, geleneksel kavramların yıkılması, mutlak ve izafi hakikatin diyalektiğinden ha-

bersizlikle birleşerek, bilginleri, insan bilgisinin «saf rölativitesi» iddiasına, objektif hakikati inkâra ve sonuç olarak, idealizm ve agnostisizm taraftarlığına götürdü. Çağdaş Fiziksel İdealizm, modern fiziğin karakteristik özelliklerini (features) dünyayı, a priori matematiğin ve aletlerle ölçümlemenin yardımıyle tasvir eden süje'nin (gözlemci) özellikleriyle (properties) açıklamaya kalkışır. Bu açıklama, nihai olarak, gözlemlenebilirlik denilen ilkeye dayanır ki, buna göre, bir teori, süjenin dolaysız duyumsal tecrübesine tekabül etmiyen hiçbir şeye yer vermemelidir. Bunun sonucu olarak, Fiziksel İdealizm, bilginin objektivitesini inkar eder ve böylece bilimin gelişmesini engeller. Fakat bilimin ilerleyişi Fiziksel İdealizm'i çürütür ve diyalektik materyalizmin felsefesiyle fiziğin bir birlik halinde bulunmaları gereğini teyid eder.

İDEALİZM, FİZYOLOJİK, 19. yüzyılın ortalarında biyologlar ve tıp adamları arasında cari bir sübjektif idealist teori. Teori Johannes Müller tarafından kurulmuştur. «Fizyolojik İdealizm» terimini ilk olarak Feuerbach kullanmıştır. Bu doktrinin Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de açığa vurulan yetersizliği duyu-organlarının aktivitesi konusunda duyumların muhtevasının bağımsızlığına gereğinden çok değer biçmesinden doğmaktadır. Burada, duyumlara objektif olarak gerçek dünyanın bir imajı olarak değil, fakat onun bir sembolü olarak bakılmaktadır. Müller'e göre, renk tayfı, sesin kıvamı, ve koku ve tad ayrımları bunlara tekabül eden duyu-organlarının yapısal ve fonksiyonel özellikleri (features) tarafından belirlenmektedir sadece. Fizyolojik İdealizm'in taraftarları dış uyarımların şiddet ve kalitesi karşısında organizmada müteaddit fizyolojik reaksiyonların nispi bağımlılığını bir mutlak haline getirirler. Bundan dolayıdır ki, organizma, otonom olarak işgören duyu-organları'nın «dışsal uzantı»sı olarak mülahaza edilen dışsal çevreyle tezat haline sokulmaktadır. Fizyolojik İdealizm'e yakın teoriler, günümüzde, bazı burjuva tabiat bilginleri arasında caridir. Bu teoriler, psikosomatik'i (bak. Psikosomatik), gerilim kavramı (bak. Gerilim Kavramı) denilen kavramı, holizm'i (bak. Holizm), otogenesis'e ilişkin çeşitli doktrinleri (bak. Otogenesis) ve Kondisyonalizm'i içerir.

İDEALİZM, OBJEKTİF, idealizmin başlıca çeşitlerinden biri. İdealizmin telakkisine göre, ruh (spirit) birincil, madde ise ikincil, türevsel (derivative)'dir. Sübjektif idealizmden (bak. sübjektif idealizm) farklı olarak, o, mevcut olanın ilk kaynağına, kişisel, insansal zihin olarak değil, bir objektif diğer-dünya bilinci, «mutlak ruh» («absolute spirit»), «evrensel akıl» v.s. olarak bakar. Platon (bak. Platon) Antikitenin en büyük objektif idealisti, Hegel (bak. Hegel) ise onun 19. yüzyıldaki klasik temsilcisi idi. Çağdaş felsefede Objektif İdealizm Yeni-Thomas'cılık (bak. Yeni-Thomas'cılık), personalizm (bak. Personalizm), ve diğer akımlar tarafından temsil edilmiştir. Objektif İdealizm bir kural olarak teolojiyle imtizaç eder ve din için özel bir felsefi temel sağlar.

İDEALİZM, SÜBJEKTİF, bir felsefi akım ki, ona göre, objektif dünya insanın bilgisel (cognitive) aktivitesinden ve bilgi araçlarından bağımsız olarak varolan bir şey telakki edilemez. Tutarlı sübjektif idealistler solipsizmde (bak. Solipsizm) karar kılarlar. Berkeley, Fichte, Mach (bak. Mach) Sübjektif İdealizm'in temsilcileri idiler. Sübjektif İdealizm'in modern çeşitleri pragmacılık, operasyonizm, yeni-pozitivizm, varoluşçuluk (bak. Varoluşçuluk), vs.'dir. Sübjektif İdealizm'in bilgi teorisi bilginin gerçek süreçlerinin sübjektif yanlarının mutlaklaştırılması te-

meline dayalıdır. Bununla birlikte, fiiliyatta, bilginin sübjektif olması olgusu onun objektif muhteva ve kaynağının inkârını gerektirmez. Pratik, bilgimizin objektif mahiyetinin kanıtını verir. Bununla beraber, sübjektif ve objektif, felsefenin temel sorunu çerçevesi içinde karşılaştırılabilir ancak (bak. İdealizm; İdealizm, Objektif).

İDEALİZMİN EPİSTEMOLOJİK VE SINIFSAL KÖKLERİ, idealist felsefenin kökenini ve varoluşunu açıklıyan nedenler ve şartlar. Metafiziksel tekyanlılık ve sübjektif tercih insansal bilginin (cognition) açıklanmasında idealizmin epistemolojik (teorik-bilimsel) kökleridir. İdealizm canlı insansal bilgiden, bu bilginin karmaşık ve mütenakız mahiyette olmasından ötürü iştikak eder. Bilgi sürecinde, daima, insanın duyumlarının ve kavramların gerçek şeylerden ayrılabilmesi ve de fantazinin objektif realiteyi aşabilmesi imkânı mevcuttur. Bilginin küçük özelliklerinden (features), görünümlerinden (aspects) yada cephelerinden (facets) biri tanrısallaştırıldığı yada madde ve tabiattın ayrılmış bir mutlakın boyutlarına vardırıldığı zaman bu imkân realite haline gelir. «Tekyönlülük ve tekyanlılık, odunlaşma ve taşlaşma, sübjektivizm ve sübjektif körlük-voilà idealizmin epistemolojik kökleri» (Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 307). Sübjektif idealizm algıların ve duyumların rolünü, onları objektif dünyanın karşısına koyarak abartırken, objektif idealizm, kavramların ve soyut muhakemenin rolünü abartır, onu bir mutlak haline getirir. İdealizmin sınıfsal kökleri toplumun antagonist sınıflara ayrılmasında, sömürücü sınıfların egemenliğinde ve zihinsel emekle fiziksel emeğin izolasyonunda ve karşıtlaştırılmasında yatar. Bu, bilgi ve emekçi halkın pratik faaliyeti arasında nifaka, ve, ideolojik aktivitenin hükümran sınıflar tarafından monopolizasyonuna, insansal aktivitenin entelektüel ve düşünsel yanının bağımsızlığı ve kendine özgü yaratıcı rolü hakkındaki illüzyonların ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açar. Bütün bunların gerisinde yatan şey, fikirler ve kavramların birincilliği iddiasıdır, ve de maddi, tabiat ve varlığa idealist yaklaşımdır. İdealizmin teoriko-bilgisel kökleri onun sınıfsal kökleriyle eşdeştir, o sınıfsal kökler ki, sadece idealist dünya görüşüne değil fakat bu dünya görüşünün sömürücü sınıfların çıkarları içinde öne sürülmesine de yol açar.

İDEOLOJİ, siyasi, hukuki, etiksel, estetiksel, dinsel, felsefi görüş ve fikirlere ilişkin bir sistem. İdeoloji üstyapının (bak. Temel ve Üstyapı) bir parçasıdır ve netice itibarıyle ekonomik ilişkileri yansıtır. Antagonistik sınıflı bir toplumda ideolojik mücadele sınıflar mücadelesine tekabül eder. İdeoloji bilimsel yada bilim-dışı, yani realitenin doğru yada yanlış bir yansısı olabilir. Reaksiyoner sınıfların çıkarları yanlış bir İdeoloji'yi besler, ilerleyici, devrimci sınıfların çıkarları ise bilimsel bir İdeoloji'nin gelişimine yardım eder. Marksizm-Leninizm işçi sınıfının barış, kardeşlik ve ilerlemeye erişmek için çaba gösteren insanlığın kahir çoğunluğunun hayati çıkarlarını dile getiren, gerçekten bilimsel bir ideolojidir. İdeolojinin gelişimi ekonomi tarafından belirlenir, fakat İdeoloji nispi ölçüde bir bağımsızlığa sahiptir. Bu nispi bağımsızlık, İdeolojinin muhtevasının ekonomi tarafından doğrudan doğruya (directly) açıklanamayışında ve de ekonomik gelişim ile ideolojik gelişimin belirli bir ölçüde eşitsiz oluşunda ifadesini bulur. Bundan başka, İdeolojinin nispi bağımsızlığı, ideolojik gelişimin iç kanunlarının doğrudan doğruya ekonomiye indirgenemez olan işleyişinde, ekonomik temelden en çok uzağa düşen ideolojik alanlarda kendisini gösterir daha çok. İdeoloji'nin nispi bağımsızlığı, ideolojik gelişimin müteaddit ekstra-ekonomik faktörler

tarafından İdeolojinin gelişiminde iç süreklilik, münferit ideologların kişisel rolü, ideolojinin değişik biçimlerinin karşılıklı etkisi, vs. tarafından dolaylı (indirectly) olarak etkilenen bir şey olması olgusuyla açıklanır.

İFADE, modern formel mantıkta, kendi hakikat (doğru, yanlış) yada modalite (muhtemel, mümkün, imkânsız, zorunlu, vs.) ölçülerine göre mülahaza edilen özel bir dil içindeki bir cümle. Diğer İfade'leri içine alan İfade'ye birleşik İfade denir. Aksi halde, İfade, basit İfade'dir. Her İfade bir fikri dile getirir. Bu fikir, İfade'nin muhtevasını teşkil eder ve İfade'nin anlamı adını alır. İfadenin hakikat ölçüsüne onun hakikat-değeri denir. İfadenin belirttiği maddî terime onun sûjesi denir. Bazen İfade «önerme» yada «hüküm» olarak belirtilir.

İHTİMALİYET MANTIĞI, içindeki önermelerin sadece hakikati yada hakikat-olmıyanı tazammun etmekle kalmayıp, muhtemel olan'ın, hakikat ihtimalinin *(p)* mütevassıt tazammununa sahip olabildiği mantık. Bu temel üzerinde kurulu mantıksal yapı, hipotezlere ilişkin yaklaşık bir yargıya, bu ipotezlerin realiteyle karşılaştırılmasıyle değil, bizim için halen mevcut bulunan bilgiyi ifade eden diğer önermeler yoluyla erişilmesinde kullanılır. Şöyle ki, «yarın yağmur yağacak» önermesinin havi bulunduğu ihtimaliyet derecesi, mevcut meteorolojik verilere başvurularak tahmin edilebilir. Bunun sonucu olarak, hipotezin ihtimaliyeti *(p)*, şu iki argümanın bir fonksiyonudur: hipotezin kendisi *(h)* ve mevcut enformasyon (k). Eğer *h* mantıksal olarak *k*'dan çıkıyorsa, bu takdirde *k* ne derecede doğru ise *p* de o derece doğrudur; eğer *h* ile *k* arasında karşıtlık varsa, bu takdirde, *p* yanlıştır; diğer bütün hallerde *p* mütevassıt bir tazzammuna maliktir. Belirli önermelerin *p*'sinin kesin sayısal değeri problemi, diğer problemlere oranla tartışmaya açıktır ve İhtimaliyet Mantığı'ndaki çeşitli akımların temsilcileri tarafından çeşitli yollardan işlenmiştir. Karmaşık Hipotezleri kapsıyan bütün önermelerin *p*'sinin biliniyor olması halinde, bu ipotezlerin *p*'si, ihtimaliyetin matematiksel hesabı kurallarına (bak. İhtimaliyet Teorisi), bu hesabın yorumlarından biri olan İhtimaliyet Mantığı'na göre hesaplanır. Görüleceği gibi, İhtimaliyet Mantığı'nın en verimli uygulaması çıkarsamalı (inductive) mantık'tadır (bak. Çıkaramalı Mantık). İhtimaliyet Mantığı'na Aristoteles ve eski devrin şüphecileri tarafından başvurulmuştu, fakat bu konuda ciddi fikirlere sahip olan Leibniz'dir. 17. inci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ihtimaliyet teorisi daha isabetle İhtimaliyet Mantığı olarak yada ihtimaliyetin bağımsızlaşmamış bilimi olarak nitelendirilir. İhtimaliyet Mantığı'mn ihtimaliyet teorisinden ayrılması 19. yüzyılda, ihtimaliyet teorisinde dikkatin tesadüfi olaylar kitlesi üzerinde toplandığı zamanda başlamıştır. Bugün bile, ihtimallerin incelenmesine, iki branşa, ihtimaliyet teorisi ve İhtimaliyet Mantığı'na ayrılan bütünsel bir bilim olarak bakma hususunda müteaddit girişimler yapılmaktadır.

İHTİMALİYET TEORİSİ, geniş ölçüde tesadüfî olayların, yani belirli hal ve şartlarda tekrarlı olarak cereyan eden olayların incelenmesi. Örneğin, havaya bir kaç kere para atıldığı zaman, her atışın sonucu tekil elemanter tasadüfî bir olay olduğundan, burada sadece iki alternatif olabilir: para ya yazı gelecektir ya tura. Tesadüf işleminin müteaddit örneklerinde en önemli faktör, elbette ki, bu tekil durumların ne sonuç vereceğidir. İhtimaliyet Teorisi bununla ilgili değildir. Fakat tesadüfî olaylar kitlesi son derecede geniş bir alanı (yani bir çocuğun cinsiyeti, kitlesel üretimde kusurların tekrarlanması, vs.) kaplar. Bunlar fizik-

sel, kimyasal, biyolojik, ve sosyal fenomenlerde de cereyan eder. Teknolojide ve tabii ve sosyal bilimlerde ihtimaliyet teorisinin son derece geniş uygulanışı bundandır. Geniş-ölçüde tesadüfî temel özelliği, ki teori buna istinat eder, onların rölatif frekanslarının (bak. Büyük Sayılar Kanunu), yani geniş-ölçüde tesadüfî olayların içinde cereyan ettiği deneyimlerin (yada gözlemlerin) sayısının deneyimlerin (yada gözlemlerin) toplam sayısına oranının istikrarlılığıdır. Bu kantite, özellikle, çok sayıdaki olayların üstünde sabittir, ve belirli bir geniş-ölçüde tesadüfî olayın ihtimaliyeti adını alır. Belirli bir olayın ihtimaliyeti deneyimsel olarak hesaplanır, fakat bu olay bir kere matematiksel bir ifadeye sokulmuş ise, başlangıç olaylarının ihtimaliyetine nazaran, onlarla bağıntılı olan diğer olayların ihtimaliyeti hakkında da hüküm verilebilir Tesadüfe ve ihtimaliyete ilişkin kavramlar saf matematiğin parçası değildirler. İhtimaliyet Teorisi, matematiğin aksiyomatize edilmesinde kullanılan bir parça olabildiği halde, asla onun bir parçası olarak mütalâa edilemez. Bu matematiksel işlemin değerine rağmen, İhtimaliyet teorisi başlıbaşına, kendine özgü süjemadde'leriyle, tesadüf fenomenlerinde objektif regülariteyi ortaya koyma fonksiyonuna malik olmalarıyle bir bilim olarak kalır. Bununla birlikte, bu regülariteler, karakter bakımından istatistikseldirler. (bak. İstatistiksel ve Dinamiksel Kanunlar). Bundan ötürü, ihtimaliyetin araştırılması kanuna ve de tesadüf ve zorunluluk arasındaki ilişki problemine tam bir vukuf sağlar. Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir ki, olayların ihtimaliyeti, onların objektif bir özelliği olup, İhtimaliyet Teorisi'ne yaklaşımın sübjektif -idealist savunucularının (örneğin, Alman matematikçi Richard von Mises) iddia ettikleri gibi, bizim bu olaylar hakkındaki gözlemlerimizin ürünü değildir. İhtimaliyet Teorisi'nin tarihi, mutad olarak dört döneme ayrılır: birincisi onun uygulanması bakımından somut bilimsel malzeme yokken, İhtimaliyet teorisinin elemanter kavram ve teoremlerinin (Pascal, Fermat, Bernoulli) formasyonunu kucaklar. 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başlangıcını kapsıyan ikinci dönemde, ihtimaliyet hesaplarına ihtiyaç çeşitli alanlarda kendisini gösterdi: hatalar teorisi (Gauss), atışta isabet teorisi (Poisson ve Laplace); fakat İhtimaliyet Teorisi'nin genelleştirilmiş mantıktaki fonksiyonuna ilişkin iddia revaçtaydı yine de. 19. yüzyılın ikinci yarısını kapsıyan üçüncü dönem henüz gelişmemiş teorik malzeme temeline dayanan istatistiklerin gelişimine, ve İhtimaliyet Teorisi'nin ihtimaliyet mantığından ayrılmasının başlangıçlarına tanık oldu. İspatların ve değerlendirmelerin kesinliği konusuna yeni bir berraklık kazandıran Çebişev tarafından metodda âdeta bir devrim yapıldı. Dördüncü dönemde, yani yirminci yüzyılda, teknolojinin ve tabii ve sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında İhtimaliyet Teorisi'nin uygulanışı ani bir gelişme gösterdi ve bu teori bir bilim olarak kabul edildi. Bu dönemde İhtimaliyet Teorisi'nin gelişiminde Sovyet matematikçileri olan S. M. Bernstein, A.N. Kolmogorov, A.Y. Khinçin, ve diğerleri tarafından son derecede önemli bir rol oynanmıştır.

İKİZANLAMLILIK, bir gramatikal kuruluşun vuzuhsuz yada iltibaslı olmasından meydana gelen bir mantık hatası, özel olarak, gramatikal bir önermenin yada söz sırasının (turn of speech) aynı bir metin içinde değişik anlamlarla kullanılması. İkizanlamlılık eşseslilikten (bak. Eşseslilik), yada tekil sözcüklerin iltibaslılığı dışında doğan hatalardan ayrılır.

İLAHİ TAKDİR TEORİSİ, bir öğreti ki, buna göre, insansal psyche'nin fenomenleri dahil, dünyadaki her şey, Tanrının halis iradesi tarafından (bak.

Augustin; Luther; Calvin; Önceden-kurulu uyum), yada tam mekaniksel zorunluluk tarafından önceden belirlenmiştir. İlâhi Takdir'in kararlı savunusu gelişimin inkârına ve her türlü faaliyetin abesliğini kabule götürür. Modern bilim İlâhi Takdir'i red ve maddenin kendinden hareketine ilişkin diyalektik materyalizm öğretisini teyid eder.

İLAHİYAT yada **TANRIBİLİM**, belirli bir dinde dogmalar sistemi. Hıristiyanlık İlâhiyatı İncil'e, ilk Ekümanikal Konsey'in ve «Azizler»in kararlarına, Kutsal Kitaplar'a ve kutsal geleneklere dayalıdır, ve de şu bölümlere ayrılmıştır: esasa ait ilâhiyat (Kutsal Kitabı harfe göre tefsir ve apolojetik), dogma, maneviyat, ve ibadet, vs. İlâhiyat'ın belirgin özellikleri aşırı dogmatizm, otoritaryanizm ve skolastisizmdir. İlâhiyatın bilimle bağdaşabilirliğini ispata çalışan dinsel felsefeye sıkıca bağlıdır İlâhiyat. İlâhiyat her devrin ilerici düşünürleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

İLGİ yada **ÇIKAR**,* bireylerin (bireysel çıkar), sosyal grupların ve tarihsel komünotelerin (genel çıkar) maddi ve manevi ihtiyaçlarını yansıtan düşünce ve aksiyonun kasıtlı yönelimi. Sosyal gelişimin objektif ihtiyaçlarına ve eğilimlerine tekabül eden genel çıkarlar toplumun çıkarlarını meydana getirirler. Sınıflı bir toplumda bunlar, tabii tarihsel zorunluluğu ifade eden sınıfların Çıkarları olabilir sadece. Çıkar, mücadele içinde kendini gösterir, fakat, sübjektif elemanlar dışında, o, objektif unsurlar ihtiva eder daima. Genel Çıkar, bir kural olarak, objektiftir, çünkü o, belirli bir sosyal grupun yada tarihsel komünotenin hayat şartları ya da tabiatı tarafından belirlenir. Bunun tek istisnası, belirli amaçlar ve niyetlerle ortaya çıkan iradi ortaklıklardır. Fakat hem bu ortaklıkların Çıkar'ları hem de kişisel Çıkar'lar insanların mensup bulundukları sınıfların ve bu sınıfların yaşayış şartlarının damgasını taşırlar. Özel mülkiyet ilişkileri ve sınıf antagonizmaları temeline dayanan toplumlarda, değişik sosyal grupların Çıkar'ları, tıpkı bireylerin Çıkar'ları gibi, taban tabana karşıttırlar çok defa. Sadece kişisel Çıkarlar değil, fakat reaksiyoner sınıfların Çıkarlar'ı da toplumun Çıkar'larıyla çatışma halindedir. Sosyalizme geçilmesiyledir ki, toplumun bütün üyelerinin temel Çıkarlar'ının birliği için yaratılan şartlar, ve kişisel çıkarlar ile sosyal şartlar arasında uyumlu bir mutabakat için bir temel yaratılmış olur.** İlgi (psikolojide), bir obje karşısındaki pozitif ve heyecansal davranışta ve dikkatin o obje üzerine toplanmasında kendisini gösterir. Geçici, sitüasyonel İlgi belirli bir aksiyonun yapılması sürecinde doğar ve onun tamamlanmasıyle yokolur. Kalıcı İlgi, bireyin nispeten sürekli özelliğidir ve insanın, kendi ufkunu genişletmesine ve bilgisini zenginleştirmesine yardım eden aktivitesi yönünden önemli bir gereklilikitir.

İLİŞKİ, bütün fenomenlerin dünyanın maddi birliği tarafından belirlenen iç bağıntısında zorunlu bir moment. Şeylerin ilişkisi, şeylerin kendileri gibi objektiftir. Şeyler İlişki dışında varolamazlar ve İlişki de şeylerin İlişki'sidir daima. Herbir şeyin varoluşu, spesifik çizgileri (features) ve özellikleri, ve gelişimleri o şeylerin objektif dünyanın diğer şeyleriyle İlişkiler'inin genel toplamına dayanır. Herhangi bir süreçte yada herhangi bir şeyde zorunlu olarak mündemiç bulunan şeylerin bizzat kendileri onların diğer şeyler ve süreçlerle olan İlişkiler'inde kendilerini gösterirler ancak. Bir fenomenin gelişimi onun diğer fenomenlerle ilişkilerinde bir değişikliğe, bazı İlişkiler'in ortadan kalkmasına ve diğer bazı İlişkiler'in ortaya çıkmasına götürür. Öte yandan, içinde belirli bir objenin varolduğu İlişkiler'in genel toplamındaki değişiklikler objenin kendisinde bir değişikliğe yol açа-

bilir. İlişkiler de şeyler ve onların özellikleri gibi çeşitlidirler. Bir objenin farklı, özellikle karşıt yanlarının içsel İlişkiler'ini onun diğer objelerle olan dışsal İlişkiler'inden ayırmak gerekir. Burada, ilkin, dışsal ve içsel İlişkiler arasındaki farklılıkların izafî mahiyetini, ikinci olarak, birinden diğerine geçişi, ve üçüncü olarak, dışsal İlişkiler'in İçsel İlişkiler'e dayandığı, onun tezahürü ve kendini açığa vurması olduğu olgusunu göz önünde tutmak gerekir. Sosyal ilişkilerin özel bir mahiyeti vardır. İnsanoğlu yarattığı şeylerle, objektif dünya ile, ve diğer insanlarla İlişkiler'e girer. Bir sonuç olarak, insanoğlu, ancak, kendi hemcinsleri olarak diğer insanları işlemek suretiyledir ki, hükmü altına aldığı dünyada kendi kendisini teemmül eder (contemplate) ve insan olarak kendisini işlemeye başlar (kendi-bilincini kazanır.) Bu, bir yandan, insansal bilincin sosyal mahiyetini, diğer yandan da, tarihi bilmede sosyal İlişkiler'i inceleme zorunluluğunu açıklıyan şeydir. Diyalektik mantıkta, «mantığın temel muhtevası olan kavramların ilişkileri (= geçişler = çelişkiler) ve *aynı zamanda* bu kavramlar (ve ilişkileri, geçişleri, çelişkileri) objektif dünyanın yansıları olarak gösterilmiştir.» (Lenin, *Felsefe Defterleri*, 160). Matematiksel mantıkta, İlişkiler özelliklere karşıttırlar, çoğul yüklemlerin tekil bir yükleme (bak. Yüklem) karşıt olması gibi. «Daha çok», «eşit», «neden», ikili İlişkiler'in örnekleridirler. «Arasında» («Among») ve diğerleri üçlü ilişkilerdir. Formel mantıkta, İlişkiler teorisi, De Morgan (bak. Morgan), C. Peirce, ve Schröder tarafından geliştirilmiştir. İlişkiler'in mantıksal teorisi İlişkiler'in genel özelliklerini ve onları yöneten kanunları inceler. Kümeler hesabına bağlı olan İlişkiler hesabı, İlişkiler teorisinin temel bir bölümünü teşkil eder. Bu, İlişkiler arasındaki ve İlişkilerle işlemler arasındaki bağıntıları inceler ve böylece bazı ilişkiler'in diğer İlişkiler'den çıkarsanabilmesi kanunlarını tesis eder.

İLİŞKİLER MANTIĞI, ilişkilerle (bak. İlişki) işlem yapan matematiksel mantık şubesi.

İLKE, baş fikir, temel davranış kuralı. İlk çağ felsefesinde su, hava, ateş, toprak, vs. temel elemanlar olarak görülüyordu. İlke zorunluluğun yada fenomenlerin kanununun ifadesi olarak düşünülüyordu. Mantık bakımından, İlke, bir sistemin merkezî kavramı, temelidir, ve bir önermenin, kendisinden İlke'nin soyutlandığı alandaki bütün fenomenlere tamim (generalisation) ve teşmilidir (extention). Faaliyet ilkesi, örneğin, insanlarla toplum arasındaki ilişkileri karakterize eden etiksel standart anlamına gelir.

İLKEL-KOMÜN SİSTEMİ, binlerce yıl önce varolmuş olan ve gelişimlerinin ilk aşamasında bütün halklar için ortaklaşa olan ilk sosyal-ekonomik formasyon (bak. Sosyo-ekonomik Formasyon). Bu sistemin üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişiminin düşük bir düzeyde oluşunun, iş aletlerinin ilkel durumunun, cinsiyet ve yaş esasına dayanan tabii işbölümünün sonucudur. Üretim ilişkilerinin temeli üretim araçlarının (iş aletleri, toprak, tarımsal gereçler, vs.) ortaklaşa mülkiyeti idi. Ortaklaşa mülkiyet çerçevesi içinde silâhlar, giyim eşyası, ev eşyası, vs. üzerinde özel mülkiyet de yer alıyordu. İlkel-Komün Sisteminde üretim klanlar tarafından kollektif olarak yapılıyordu. Hasıla eşit paylara bölünüyor ve kolektif olarak tüketiliyordu. İlkel insanlar ancak çalışarak geçim araçlarını sağlıyabiliyorlar ve kendilerini vahşi hayvanların ve komşu toplulukların saldırılarına karşı koruyabiliyorlardı. İlk büyük işbölümü (bak. İşbölümü) —hayvan yetiştiriciliğin tarımdan (cultivation) ayrılması— temeli üzerinde İlkel-Komün Sisteminin üretici güçleri

önce muazzam bir hızla gelişme kaydetti. Üretici güçlerin gelişimiyle, mübadele, özel mülkiyet ve komünün üyeleri arasında eşitsizlik ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Köle emeği daha büyük ekonomik eşitsizliğe yol açtı ve giderek ilkel komünün dağılmasına neden oldu. Kollektif üretim ve hasılanın eşit dağıtımı üretici güçleri engellemeye başlamıştı. İlkel-komün Sistemi'nin gelişiminin yüksek aşamasında ikinci büyük işbölümü ortaya çıktı: zenaatın tarımdan ayrılması. İlkel-Komün Sistemi'nin daha da çökmesini kolaylaştırdı. Bunun ürünü olarak zengin ve yoksul, sömürü, ve sınıflar (bak. Sınıflar) ve devlet (bak. Devlet) zuhur etti. İlkel-Komün Sistemi'nin yerini sınıflı toplumlar, örneğin köle-efendi sistemi (bak. Köle-efendi Sistemi) ve feodalizm (bak. Feodalizm) aldı.

İLKELCİLİK, modern sanatta, 20. yüzyılın başlangıcında doğmuş olan formalistik bir akım. Bu akımın tipik temsilcisi kendi kendini yetiştirmiş bir Fransız sanatçısı olan Henri Rousseau (1844-1910)'dur. İlkelcilik'in özünde yer alan şey, ilkel toplumun sanat örneklerinin taklidi tarafından kasıtlı olarak istihlaf edilen, tarihsel olarak evrimden geçmiş sanat kurallarının ve teknik başarıların kesinlikle reddi ve çocuk kreasyonlarının safdil ve basit biçimlerine hayranlıktır. İlkecilik sahte-popüler ve sahte-çocuksu stilizasyonu, abartmacılığı, ve bireysel ayrıntıların abartılmasını gelişim halindeki realitenin yeniden üretilmesine tercih eder.

İLLÜZYON, realitenin çarpıtılmış algısı. İllüzyon'un iki tipi arasında ayrım yapmak gerekir. Birinci tip, objelerin algılandığı olağanüstü dış şartlar tarafından meydana getirilen illüzyon tipidir ki, bu gibi hallerde fizyolojik mekanizmanın işleyişi normaldir. İkinci tip ise, algıda görülen patolojik fizyolojik işleyişten doğan illüzyondur. İdealist filozoflar, dış dünya hakkındaki algılarımızla dış dünyanın kendisi arasında uygunluk olmadığını öne sürerken, İllüzyon'u buna bir kanıt olarak kullanırlar.

İMKÂNLILIK VE REALİTE, objektif dünyanın diyalektiksel gelişimini, objelerin zuhur ve gelişiminde çeşitli aşama ve peryodları yansıtan kategoriler. İmkânlılık mevcut fenomenlerin özünde yer alan objektif gelişim eğilimini, objektif şeyin (obje, fenomen) zuhuru için gerekli şartların mevcudiyetini (presence) yada, en azından, bu objektif şeyin müstakbel varlığını dışlıyan şartların mevcut bulunmayışını (absence) ifade eder. Realite ise, İmkânlılık'ın realizasyonunun ürünü olarak fiilen mevcut olan objektif bir şeye (obje, kondisyon, durum) verilen addır. İmkânlılık ve Realite'nin karşılıklı bağıntısı ve tahavvülü objektif dünyanın kanuna-tâbi, zorunlu gelişimiyle, determinizm (bak. Determinizm) ilkesinin kabulüyle sıkıca bağıntılıdır. Gerçek İmkânlılık ile soyut İmkânlılık arasında bir ayrım yapılır. Soyut (yada formel) İmkânlılık belirli bir fenomeni kesinlikle dışlayan şartların realitede mevcut olmayışını ifade eder, fakat onun kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasını sağlıyan şartların varlığını gerektirmez. O, aynı zamanda, henüz gelişmemiş bulunan ve bu itibarla tahlili gereken hal ve şartların noksan bilgisine bağlı olan bir eğilimi de ifade eder. İkinci durumda, Soyut İmkânlılık, imkânsızlıkla içiçe girer. Gerçek İmkânlılık, onlar altında, bir İmkânlılığın kaçınılmaz olarak gerçekleşeceği zorunlu şartların tümünü işaret eder. Bununla birlikte, soyut İmkânlılık, bazı hal ve şartlarda, gerçek İmkânsızlık haline gelebilir, ve vis versa. Soyut ve gerçek İmkânlılık arasındaki niteliksel ilişki ihtimaliyet halinde ifade edilebilir (bak. İhtimaliyet Teorisi). Herhangi bir fenomenin İmkânlılık'ı karşıt fenomenin İmkânlılığını, yada, onun vuku

bulmamasının İmkânlılığını dışlamaz. Gerçek imkânları gözönünde tutmak, onları adım adım ilerleyerek Realite haline getirmek, ve arzuya şayan olmıyan imkânlılıkların tehlikesinin bertaraf edilmesi insansal faaliyetin önemli bir parçasını teşkil eder. Bu faaliyet İmkânlılık'ın teorik tahlilinin, özellikle onun zorunluluk ve tesadüfle (bak. Zorunluluk ve tesadüf) olan ilişkilerini dikkate almanın ön şartıdır. İmkânlılık, ancak, belirli bir fenomen için tüm şartlar kendiliğinden doğmuş yada bilinçli olarak hazırlanmış olduğu zaman Realite haline gelir. Bu gibi şartlar ne kadar çok ve nekadar temel ise bunların imkânlılık haline gelmesi o derecede muhtemeldir. Nitekim, emtia üretimi altında bir ekonomik bunalımın İmkânlılığı emtia satımı fiilinde saklıdır. Fakat bu İmkânlılığın Realite haline gelmesi basit emtia üretimi çerçevesi içinde mevcut olmıyan şartlar ve ilişkiler dizisini tüm olarak gerektirir. Bunlar, bunalımların kaçınılmazlaştığı kapitalist toplum içinde ortaya çıkar ancak. Tabiatın bazı maddelerini ve güçlerini kombine eden insanoğlu, arzuya şayan bu fenomenleri (böyle bir fenomen için gerekli şartların tümünü yaratarak) meydana getirebileceği gibi, arzuya şayan olmıyan fenomenleri (nedenini ortadan kaldırarak) önliyebilir. Bu faaliyet, elbetteki, kayıtsız şartsız değildir. Bu faaliyet dünyanın objektif kanunları tarafından sınırlandırılmıştır ve bu kanunlarla uyum içinde gelişir. Sosyal hayat içinde, İmkânlılık, insanoğlunun pratik faaliyeti yoluyla Realite haline gelir. Örneğin sosyalist toplumun vücut bulması insanların bu yolda çalışmaları dışında imkânsızdır, fakat bu faaliyet sosyal gelişimin objektif kanunlarıyle uyum içinde olmalıdır. Marx ve Engels'e kadarki felsefe tarihinde, İmkânlılık'a ve Realite'ye ilişkin en derin tahlillere Aristoteles (bak. Aristoteles) ve Hegel (bak. Hegel) tarafından girişilmiştir.

İMMANANS (Lat. içte bulunuş), geleneksel spekülatif felsefenin (bak. Spekülatif Felsefe) ve modern idealist okulların merkezi kavramlarından biri. «İmmanans» terimi bu kabulü içinde Aristoteles'e (bak. Aristoteles) kadar gider; literal anlamında o, ilk olarak ortaçağ skolastisizminde (bak. Skolastisizm) kullanılmıştır. İmmanans'a ilişkin çağdaş anlayış Kant (bak. Kant) tarafından getirilmiştir. İmmanans, transandant'ın karşıtı olarak, bir «kendinde-şey»in mevcudiyetini belirtir. İmmanant kritisizm, fikirlerin yada fikir sistemlerinin kendi öncüllerinden hareket eden bir fikir yada fikirler sisteminin kritisizmidir. İmmanant bir felsefe tarihi sadece kendi kanunları tarafından yönetilen ve ekonominin, sınıf mücadelesinin ve sosyal bilincin etkisine konu olmıyan bir idealist felsefe yorumudur.

İMMANANS FELSEFESİ, 19. yüzyılda felsefede bir sübjektif idealist akım. En seçkin temsilcileri Schuppe, Schubert-Soldern, Rehmke ve Levlair'dir. Mach ve Avenarius (bak. Mach; Avenarius) bu akımla yakınlıklarını kabul etmişlerdir. Bu okulun Rusya'da takipçileri olmuştur (bak. Loski). İmmanantistler Kant'ın «kendinde-şey»ini (bak. «Kendinde-Şey») eleştirmişlerdir (sağdan kritisizm). Bunlar Kantçılık'tan Berkeley (bak. Berkeley) ve Hume'a (bak. Hume) dönüşten yanadırlar. Bu felsefenin temel postülaları şunlardır: «varolan, düşüncenin objesidir sadece», varolan şey bilinçte mündemiçtir, obje sübjeyle ayrılmazcasına bağıntılıdır. Solipsizmden (bak. Solipsizm) kaçınmak için, İmmanantistler (teorik bilgisel solipsizmin pozisyonlarına katılışı açıkça kabul eden Schubert-Soldern müstesna) insan beyninden bağımsız olarak varolduğu öne sürülen «genelinde bilinç» yada «jenerik bilinç» kavramını ortaya atmışlardır. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de, (bak. Materyalizm ve Ampiriokri-

tisizm), Lenin immanans felsefesinin ve onun dinle doğrudan bağıntısının derin bir eleştirisini yapmıştır. (Lenin Cilt 14, s. 212-13). İmmanantistlerin yansıma teorisini reddedişleri, bilmeyi «şeylerin bilince girmesi» olarak tanımlamaları daha sonraları yeni-gerçekçilik (bak. Yeni-gerçekçilik) tarafından kabullenilmiştir. 20. yüzyılın başlamasıyle, bu okul müteaddit küçük akımlara bölünmüştür.

İMMEDİAT BİLGİ yada **SEZGİ** (bak. Sezgi), ispatsız erişilen bilgi; sadece tecrübe verileri tarafından değil, fakat aynı zamanda mantıksal çıkarsama tarafından her zaman vasıtalandırılmış olan çıkarımsal (discursive) (bak. Çıkarım) yada ispatlı (demonstrative) bilgiden farklı olarak, hakikatin doğrudan temaşası. Bilgi teorisinin gelişmesiyle, İmmediat Bilgi'nin iki çeşidi arasında ayrım yapılmıştır: metafizikte birbirleriyle kesin biçimde karşıtlaştırılmış olan duyumsal ve entelektüel (duyumsal sezgi ve entelektüel sezgi). Kant'tan önce duyumsal İmmediat bilgiye tecrübeden doğan bilgi olarak bakılmıştır her zaman. Kant iddia eder ki, tecrübeden hasıl olan İmmediat Bilgi'ye ilâveten, duyumsal İmmediat Bilgi'nin a priori formları (mekân ve zaman) da vardır. Kant insan zihni tarafından entellektüel sezginin mümkünlüğünü reddederken, insan zihninden daha yüce bir zihin için bunun mümkünlüğünü kabul eder. Jacobi (bak. Jacobi) İmmediat Bilgi'yi bilginin en yüksek formu telakki eder; o, «heyecan»ı («emotion»), ve müteakip faal «akıl»ı, bu çeşit bilginin organı olarak mütalâa etmiştir. Entellektüel İmmediat Bilgi antikitede Platon (bak. Platon) ve Plotinus (bak. Plotinus) tarafından; 17. yüzyılda rasyonalist Descartes, Spinoza, ve Leibniz (bak. Descartes; Spinoza; Leibniz) tarafından; 19. yüzyılın dönümünde Alman idealistleri ve romantisizm filozofları olan Fichte (bak. Fichte), Schelling (bak. Schelling) ve Schlegel tarafından; 20. yüzyılda Husserl (bak. Husserl) tarafından kabul edilmiştir. Bunların entellektüel sezgiden anladıkları şey hakikati dolaysız (directly), kanıtsız olarak, «zihnin gözleri»yle görme hususunda zihne ait yetenektir; örneğin, geometri aksiyomlarına bu türden hakikatler olarak bakılmaktaydı. 20. yüzyılda geometrinin formalist akımında, aksiyomları tanımlarla özdeşleştiren ve onların dolaysız (direct) ispat mahiyetini ortadan kaldıran bir görüş ortaya çıktı. Hegel (bak. Hegel), İmmediat Bilgi'ye ilişkin ilk teorileri diyalektiksel-olmıyan (undialectical) teoriler olmaları itibariyle eleştirmiştir. O, İmmediat Bilgi'de, dolaysız (direct) bilgi ile dolaylı (mediated) bilginin birliğini görür. Fakat Hegel, bizzat kendinden-gelişen düşünceyi bu birliğin temeli olarak mütalaa eder yanlış olarak. Diyalektik materyalizme göre, dolaysız ve dolaylı bilginin birliği pratiğe dayalıdır: maksimler pratik tarafından dolayımlaştırılır ve düşünce pratik tarafından şartlandırılır, ve de bunlar tekrarlı röprodüksiyon nedeniyle dolaysız olarak hakikat haline gelir.

İNANÇ, bir şeyin ispat dışı hakikat olarak kabulü. Tabiatüstü'ye (Tanrı, melekler, şeytanlar, vs.) itikad dinin (bak. Din) temel bir parçasıdır. Bu anlamda İnanç ve batıl itikad (bak Batıl İnanç) arasında fark yoktur. Dinsel İnanç bilginin (bak. Bilgi) karşıt kutbudur. Bununla birlikte bazı idealist filozoflar İnanç ile bilgiyi uzlaştırmaya yada inancı bilginin yerine koymaya kalkışırlar.

İNDİRGENEBİLİRLİK, mantıksal yada genel olarak bilimsel bir teorinin unsurları arasındaki zorunlu bağıntıyı ifade eden bir form. Bir kıyasın (syllogism) figürlerinin halleri (moods) Aristoteles'ci sillojistik tarafından ilk figüre indirgenir. Bir tümevarımsal teori biçiminde ifade edilen matema-

tiksel mantık'ta, İndirgenebilirlik, bir teorinin muteber önermelerinden aksiyomlar elde etmek için yapılan bir işlemdir. İndirgenebilirlik, bir teorinin değişik bir derecede ortaklaşalığı olan önermeleri arasında rasyonel rabıtalar tesis eder. Bundan ötürü, o, bir teorinin bizzat gelişiminde zorunlu bir uğrak (moment) olarak iş görür. Fakat, somut tabiatları bakımından farklı teorileri birbirlerine indirgeme girişimleri akamete uğramaya mahkûmdur her zaman. Örneğin, hareketin her yüksek biçimi, daha aşağı biçimleri bir bağımlı unsur olarak ihtiva ettiği halde, hareketin yüksek biçimlerinin kanunlarını harakotin aşağı biçimlerinin kanunlarına, karmaşığı basite indirgeme girişimleri başarısızlığa mahkûmdur. Daha karmaşık sistemlerin özelliklerini ve kanunlarını basit sistemlerin kanunlarıyla açıklama isteği metafizik düşünce metodunun karakteristik bir çizgisidir. Bu, tabiatıyle, hareketin yüksek biçimlerinin incelenişinde hareketin aşağı biçimlerinin nispi rolünü inkâr anlamına gelmez.

İNKÂR,* materyalist diyalektikte inkâr gelişimin zorunlu bir durağı, şeylerin niteliksel değişikliği için bir şart olarak telâkki edilir (bak. İnkârın İnkârı Kanunu).** Belirli bir önermeden yeni bir önermenin çıkarsanmasına yarıyan mantıksal işlem (buna ilk önermenin inkârı denir). Eğer ilk önerme doğru ise, onun inkâr'ı yanlıştır, ve vis versa. İnkâr işlemi araya giren «hayır» edatı tarafından ve aynı zamanda «yanlıştır», «doğru değildir» gibi sözler yardımıyle icra edilir genellikle. Bir İnkâr'dan elde edilen önermeler mantık içinde, A, ¬ A, ~ A olarak gösterilir genellikle. Önermeler hesabı'nda (bak. Önermeler Hesabı) ve fonksiyonel hesapta (bak. Fonksiyonel Hesap) İnkâr başlıca işlemlerden biridir.

İNKARIN İNKÂRI KANUNU, diyalektiğin ilk defa Hegel (bak. Hegel) tarafından formüle edilen ve idealist pozisyonlardan yorumlanan bir temel kanunu. İnkarın İnkarı Kanunu gelişimin sürekliliğini, bir nitel değişikliğin diğer bir nitel değişiklik tarafından kanun-uyarınca istihlafı sürecinde yeni ile eskinin bağıntısını, alt aşamanın bazı özelliklerinin gelişimin yüksek bir evresinde rölatif tekrarını ifade eder. O, aynı zamanda, gelişimin ilerleyici karakterini ortaya koyar ve gelişimin genel seyrinin eğilimini, temel cereyanını belirler. Bu kanun karşıtların çatışması ve birliği kanunu ile organik bir bağlılık içindedir (bak. Karşıtların Çatışması ve Birliği Kanunu), çünkü gelişme süreci içinde eskinin yeni tarafından inkârı çelişkilerin çözülmesinden başka bir şey değildir. İnkârın İnkârı Kanunu'nun tezahürlerinin ve işleyişinin spesifik özellikleri (features), inkâr edilen objenin özü (essence) tarafından, onun çelişkilerinin mahiyeti ve somut tarihsel şartlar tarafından belirlenir. Diyalektik İnkâr her gelişimin objektif bir uğrağı, motif unsurudur. Gelişim sürecinde eski ile yeninin akrabalığı, eskinin inkârının karakteri metafizikçiler ve diyalektik materyalistler tarafından tamamen karşıt tarzlarda açıklanır. Metafiziksel İnkâr eskinin basitçe bertaraf edilmesini, yıkımını ifade eder. Diğer metafiziksel ifrat, gelişimin bir kapalı daire içinde yürüdüğü, ve de eskiye basit bir dönüşten ibaret bulunduğu görüşüdür. Materyalist diyalektiğe göre, inkâr, gelişimin bir şartı, bir durağıdır, o gelişim ki eskinin bağrında bulunan ve gelecekteki ilerleme için zorunlu olan pozitif her şeyi muhafaza eder. Bunun dışında, gelişim sürekli olamaz. Bununla birlikte, süreklilikteki kesintiler de, ileriye doğru hareketin karakteristiğidir, çünkü, inkâr eski'den yeni'ye bir geçiş, nitelikçe yeni bir fenomenin doğuşu demektir. İlk aşamanın (point) inkârı, gelişimi sona erdirmez, çünkü sırası geldiğinde, yeni aşa-

ma da inkâra uğrıyacaktır. Gelişim seyrinin her bir aşamasında, âdeta, başlangıçtaki aşamaya bir dönüş vuku bulur. Bazı çizgiler (features) ve özellikler (peculiarities) tekrarlanır, fakat yeni, yüksek bir temel üzerinde. «İnkârın inkârı kanunu»nda ifadesini bulan şey işte budur. Gelişim düz bir çizgi halinde yada kapalı bir daire içinde değil, yükselen bir çizgi içinde, bir spiral çizgi içinde yükselir.Aşağıdan yükseğe geçiş karışık yollar takip eder, çelişkilidir, münferit aşamalarda gerileyici hareketi içeren müteaddit sapmalardan geçerek yol alır. İnsan tarihine uygulanması bakımından hareketin bu ayırdedici özelliğine (distinction) işaret eden Lenin şöyle yazar: «dünya tarihinin nedenine, zaman zaman dev çapta geriye sıçramalara yer vermiyen, yeknesak ve hep aynı bir doğrultudaymış gibi bakmak diyalektik-dışı, bilim-dışı ve teorik olarak yanlıştır.» (Cilt. 22, s. 310). Dünya tarihinin bütün seyri, bir sosyo-ekonomik formasyonun bir önceki sosyo-ekonomik formasyonun inkârı temeli üzerinde nasıl ortaya çıktığını ve sırası geldiğinde onun daha ileri bir sosyo-ekonomik formasyon tarafından nasıl istihlaf edildiğini gösterir. Feodalizmin inkârıyle ortaya çıkan kapitalizm kendi mıadını doldurmuştur ve daha ileri bir sosyo-ekonomik formasyonun, sosyalizmin devrimci inkarı bakımından kemale ermiştir. Sosyalist toplumun gelişiminde diyalektik inkârın özellikleri sosyalizmin çelişkilerinin antagonist-olmayan tabiatı tarafından, yani eskinin siyasi bir devrim, sınıf çatışmaları, vs. karakterinde olmıyan inkârı tarafından belirlenir.

İNSAN, bir sosyal varlık. Biyolojik bakış açısından İnsan, Yeryüzü üzerinde hayvanların gelişiminde en yüksek aşama olarak telâkki edilir. O, hayvanlardan zihniyle, ve telaffuzlu konuşmasıyle ayrılır. Bir hayvanın davranışı tamamen içgüdüler tarafından, çevre karşısındaki reaksiyonları tarafından belirlendiği halde, insanın davranışı düşünce, heyecanlar (emotions), irade tarafından, tabiatı, toplumu ve bizzat insanı yöneten kanunlara ilişkin bilgi derecesi tarafından belirlenir. Bu farkı bir mutlak mertebesine çıkararak, idealistler, İnsan'ın özünü akılda, sübjektifte, bilinçli aspirasyonlar, dinsel inançlar, vs. olarak görürler. Gerçekten İnsan ve hayvan arasında temel fark, her şeyden önce, İnsan'ın tabiat üzerinde etkili olmak ve onu değiştirmek amacıyle iş aletleri yapmasından ibarettir. Hayvan kendisini tabiatın şartlarına uydururken, İnsan kendi üretim faaliyeti içinde tabiatı kendisine uydurur. İnsan diğer insanlardan ayrı olarak var olamaz. O, belirli sosyal şartlar içinde şekillenir. «... İnsansal öz», diye yazar Marx, «tekil herbir bireyde fıtri abstraksiyon değildir. Kendi realitesinde İnsan, sosyal ilişkilerin bütünlüğüdür.» (Marx, Engels, *Seçilmiş Eserleri*, C. II, s. 404). Marksizm ilk defa olarak açıklamıştır ki, insan'ın aktivitesini belirliyen objektif motifler onun yaşayışının maddi şartlarında yatar nihai olarak. İnsan'ın spesifik özellikleri, onun «insan» olarak özünü ifade eden özellikler —bilinç, zihinsel (spiritual) hayat, çok çeşitli iş aletlerini kullanma yeteneği, vs.— sosyal emeğin bir ürünüdür. Marx, genelde «insan tabiatı»na ilişkin eski felsefi doktrinlerin yerine, belirli bir toplumun tarihsel sistemi tarafından belirlenen, insanın somut tabiatına ilişkin öğretiyi ikame etmiştir. Bundan başka, İnsan, toplumun şu yada bu aşamasında, bütün insanlığın gelişiminin bir ürünüdür; o, tarih boyunca elde edilen bilgiyi temsil eder ve işler. Bütün önceki kültürü özümleme biçimleri ve İnsan'ın, tarihsel olarak belirli sosyal şartlar tarafından etkilenmesinin özel tarzı, üretimin mahiyeti tarafından belirlenir nihai olarak. Antagonist sınıflı toplumların tabiatında mevcut bulunan iş bölümü

şartları içinde, İnsan kendi fiziksel ve zihinsel (spiritual) yeteneklerini özgür olarak geliştiremez, o, kaçınılmaz olarak, tek yanlı biçimde gelişir ki, bu, her şeyden önce, zihinsel ve fiziksel emek arasındaki antitezde ifadesini bulur. Nitekim, İnsan, kapitalizm altında, makinanın bir parçası, vs. haline gelmiştir; emekçi halk tarafından temsil edilen insanların çoğunluğu, sömürünün boyunduruğuna girmiş, sosyal hayat faaliyetinin, insanlığın birikmiş kültür hazinesinin dışında kalmıştır. Sadece sosyalizm altındadır ki, İnsan, çok yanlı gelişimi için, bireysel yetenek ve istidatlarını en son noktasına kadar geliştirecek bütün imkânları elde edebilir.

İNSAN BİÇİMCİLİK, bak. *Antropomorfizm.*

İNSANMERKEZCİLİK, insanı evrenin merkezi haline getiren ve onu bütün yaradılışın nihaî amacı yapan dinsel, idealist bir kavram. İnsanmerkezcilik teleoloji (bak. Teleoloji) sıkıca bağıntılıdır. Kopernikus (bak. Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik), Darwin (bak. Darwin) teorileri ve diğer bilimsel keşifler İnsan merkezcilik'in çürütülmesine yol açmışlardır.

İNSANSAL İLİŞKİLER TEORİSİ, sömürenlerle sömürülenler arasındaki ilişkiyi Hıristiyanlığın on emrine dayanan «insansal ilişkiler» olarak göstermek suretiyle çağdaş kapitalizmin insansal bir mahiyet taşıdığını ispata çalışan bir sosyolojik teori. İnsansal İlişkiler Teorisi «halkın kapitalizmi» teorisinin temel bir parçasıdır. Bu teori kapitalist sömürüyü kamufle etmek için çeşitli tedbirler önerir (işçilerin kâra katılması ve hisse senedi satınalma, topluluk sigortası, işverenlerin işçi evlerine ziyarette bulunmaları, tatil hediyeleri sunma, işçilerin ve işverenlerin ortaklaşa konsültasyonları, vs.).

İNZİVACILIK, hayat karşısında pasif seyirci tavır, gayretli faaliyetten feragat, Katoliklik'te (bak. Katoliklik) 17. yüzyılda doğan bir akımın adı. İnzivacılık kaderciliğin (bak. Kadercilik) bir sonucudur ve belirli bir ölçüde bütün dinlerin özünde mevcuttur. Kaderciliği reddeden marksist etik insanın hal ve şartlara dayandığı, hal ve şartların da insana dayandığı görüşündedir. Marksist etik kayıtsızlığı, insiyatifsizliği ve kötülüğe karşı direnmeyişi mahkûm eder ve insanı sosyalizmin yüce ideallerinin gerçekleşmesi için aktif olarak çalışmaya çağırır.

İPOTETİK-TÜMDENGELİMCİ METOD, mevcut bilginin sağlamlığına dayanılarak sonuçlara varılması ve bu sonuçların olgularla karşılaştırılması suretiyle belirli önermelerin geliştirilmesine ve tahkike tabi tutulmasına yarıyan metodolojik bir cihaz (device). İpotetik-Tümdengelimci Metod bilimsel metodolojinin önemli bir unsurudur. Müteaddit metodolojik işlemlerle birlikte kullanılır: olguların karşılaştırılması; mevcut kavramların gözden geçirilmesi; hipotezlerin diğer teorik akidelerle (tenets) uygunlaştırılması, vs. Bununla birlikte, yeni-pozitivist «bilim felsefesi», İpotetik-Tümdengelimsel Metod'u bir mutlak derecesine çıkarırken ve onu mantık açısından sadece temel bir metodolojik işlem olarak tasvir ederken hataya düşmektedir.

İPOTETİK-TÜMDENGELİMCİ TEORİ, tabiat bilimlerinde bilginin mantıksal aranjmanının bir biçimi. İpotetik-Tümdengelimci Teori, deney ve gözleme dayanan tabiat bilimlerinin özel problemlerine ilişkin dedüktif yada aksiyomatik teorinin (matematiksel metodolojide kullanılan) bir uygulamasıdır Genellikle tümdengelimci sistemlerde hüküm süren kurallara ilâveten, İpotetik-Tümdengelimci Metod, önermelerin ampirik tahkikini kolaylaştı

ran ampirik yorumları da karşılamalıdır aynı zamanda. Ampirik yorum yorumsal önermeler denilen yoldan elde edilebilir ki, bu, teorik kavramların anlamını doğrudan gözlemlenebilen özelliklerin bazılarıyle bağlar (bak. Operasyonel Tanımlar).

İPOTEZ, bilfiil ispat dışında, bir objenin, yada fenomenlerin ilişki yada nedeninin varlığına delâlet eden bir olgular dizisine dayanan bir tahmin. Uygun muhakeme, sonuç yada çıkarıma hipotetikal denir. Hipoteze ihtiyaç, bilim alanında, fenomenler arasındaki bağıntı, yada fenomenlerin nedeni berrak olmamakla birlikte, önceki yada bu fenomenlere refaket eden hal ve şartlar biliniyor olduğu zaman doğar; İpotez, keza halihazırın karakteristiklerinden geçmişin bir görünümünün restore edilebildiği yada geçmişin ve halihazırın yardımıyle bir fenomenin gelecekteki gelişimine ilişkin bir sonuç çıkarılabildiği zaman kullanılır. Fakat belirli olguların temeli üzerinde İpotez'in formülasyonu ilk adımdır sadece. İhtimalden öteye gitmiyen İpotez, tahkik ve ispatı gerektirir. Tahkikten sonra, İpotez, bilimsel bir teori haline gelir; eğer tahkik negatif ise, İpotez ya gözden geçirilir yada reddedilir. İpotez'in formülasyonuna ve tahkikine ilişkin başlıca kurallar şunlardır: 1) İpotez elverişli olguların tümüne uygun yada hiç değilse bunlarla bağdaşabilir olmalıdır. 2) bir olgular dizisini açıklamak için formüle edilmiş olan, çatışma halindeki müteaddit İpotezler'den çok sayıdaki olguyu açıklıyan İpotez tercihe şayandır. İşlek adı verilen İpotezler dizinin tekil olgularını açıklamak için formüle edilebilir. 3) Mümkün asgari sayıdaki İpotezler, olguların bağıntılı bir dizisini açıklamak için formüle edilmelidir, ve onların bağıntısı mümkün olduğu kadar yakın olmalıdır. 4) İpotez formüle edilirken unutmamak gerekir ki, İpotez ihtimalden öteye geçmez. 5) birbirleriyle çelişen iki İpotez, eğer aynı bir objenin farklı görünüm ve bağıntılarını açıklamıyorlarsa, ikisi birden hakikat olamazlar. Modern pozitivistler, ampirisistler, tam-endüktivistler, vs., şu inançtadırlar: bilim, olguları kayıt ve tespitle yetinmeli ve objektif dünyayı yöneten kanunlara ilişkin İpotezleri formüle etmeye kalkışmamalıdır. Onlara göre, İpotezler işlevsel (working) gerçek delâletleri olmıyan bir rolden öteye geçemezler. Modern bilimin yapısı (nature), deneylerin daha karmaşık ve muğlak olması olgusu araştırmacıları teorik tahminlerde bulunmaya ve geniş İpotezler'e girişmeye zorlamaktadır. Bu, Engels'in şu önermesini doğrulamaktadır: «İpotez, tasavvur ettiği ölçüde, tabiat bilimlerinin gelişim formudur».

İRADE, bir kimsenin uygulayacağı belirli bir aksiyonu yada aksiyonları bilinçli bir biçimde belirlemesi. İdealizm İrade'ye dışsal etkilerden ve hal ve şartlardan bağımsız ve objektif zorunlulukla bağıntısı olmıyan bir özellik olarak ve insanların aksiyon ve davranışlarına idealist bir biçimde anlaşılan «özgür» iradenin tezahürleri olarak bakar. Gerçekte, insan iradesinin kasıtlı aktlarının kaynağı objektif dünyadır. Süjenin iç kondisyonlarının (ihtiyaçlar, çıkarlar, istekler, bilgi, vs) prizmasından bakılırsa objektif dünya, kendi başına çeşitli amaçlar belirlemeye, kararlar almaya ve şu yada bu tarzda harekete imkân verir. Tercihlerin yalnızca sübjektif istekler temeline dayalı olması halinde İrade (bak. İradecilik; Varoluşçuluk) özgür değildir; özgür İrade, tercihleri objektif zorunlulukla uygunluk halinde bulunan İrade'dir. Engels'in deyimiyle, «İradenin özgürlüğü... süjenin bilgisiyle karara varılmasına ilişkin yetenekten başka bir şey değildir» (*Anti-Dühring*, s. 158). Bir aksiyonun iradi karakteri, bir kişinin kendi amacına erişmedeki iç ve dış en-

gelleri ortadan kaldırmasında kendisini çok açık olarak gösterir. Bir iradi aksiyonun ilk aşaması amacın ortaya konmasında ve kavranmasında yatar; bunu takip eden aşama, akta karar verme ve işe en uygun araçların seçimi aşamasıdır. Bir aksiyon, ancak bir kararın icrası olduğu zaman bir irade aktı olarak nitelendirilebilir. İrade-gücü tabiatın bir vergisi değildir. Bir amacın seçiminde maharet ve yetenek, uygun kararlar alma ve bunları yerine getirme, işi sonuna vardırma, bilgi, tecrübe, eğitim, ve kendi kendini yetiştirmenin ürünüdür.

İRADECİLİK, felsefe ve psikolojide, iradeye Evren'in ilk temeli (basıs) olarak bakan, onu toplumun ve tabiatın objektif kanunlarıyla karşıtlaştıran, ve insansal iradenin çevreye bağımlılığını inkâr eden bir idealist (başlıcalıkla sübjektif-idealist) akım. Terim Alman sosyolog Tönnies ve Alman filozof Paulsen tarafından ortaya atılmıştır. İradecilik 19. yüzyılda Schopenhauer'in (bak. Schopenhauer) eserlerinde bir felsefi teori olarak şekillendirilmiştir. Bununla birlikte, onun unsurları Kant ve Fichte'de (bak. Kant; Fichte) bulunabilir. E. Hartmann ve Nietzsche (bak. E. Hartmann; Nietzsche) faşizmin ideolojisinin kaynaklarından biri olan ve onun karakteristik özelliğini meydana getiren doktrin tarafından büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Rusya'da, İradecilik, «yalnız başına kahramanlar»ın aksiyonlarını tarihin objektif kanunlarıyla karşıtlaştıran narodniklerin (bak. Lavrov; Mihaylovski; vs.) tipikali idi. 19. ve 20. yüzyıllar arasında, iradecilik, psikolojide bir dayanak kazanmıştır (bak. Wundt). Marksizm-Leninizm İradecilik'i reddeder ve insansal iradeyi tabiatın ve toplumun gelişim kanunlarından türemiş telakki ederek, özgür iradenin nispi mahiyetini (nature) vurgular (bak. Tarihte Objektif ve Sübjektif Faktörler).

İRADE ÖZGÜRLÜĞÜ, bak. *İrade*.

İRKİLME, canlı maddenin içsel ve dışsal çevrenin etkisine ani olarak reaksiyon gösterme niteliği. İrkilme maddenin refleksiyonunun genel biyolojik biçimlerinden biridir. İrkilme'nin en elemanter biçimi, tekhücrelilerde mündemiç bulunan düzen (taxis)'dir— İrkilme'nin kaynağına (ışık, koku, vs.) yaklaşma yada uzaklaşma. Filojenetik (tarihsel) gelişim sürecinde İrkilme, uyarganlığa (excitability) yol açar. Uyarganlık dokuların farklılaşmasının bir sonucudur. Canlı yaratıkların daha karmaşıklaşması ve sinir sisteminin gelişmesiyle, refleksiyonun biyolojik biçimleri de daha karmaşıklaşır, şartlı ve şartsız refleksler ortaya çıkar. Metabolizma süreçlerinde, albüminlilerin işleyişi İrkilme'nin temel biçimini teşkil eder. İrkilme öğretisi, refleksiyona ilişkin marksist teorinin teyidine bol miktarda olgusal malzeme sağlar.

İRRASYONALİZM, dünyanın kaotik, irrasyonel, ve anlaşılamaz olduğunu beyan eden bir idealist akım. Aklın bilimsel gücünü inkâr ederek, İrrasyonalistler, ön plana imanı (bak. Fideistik İrrasyonalizm), içgüdüyü (bak. Freud'cülük), bilim-dışı'yı (bak. Schopenhauer), sezgiyi (bak. Bergson; James), varoluşu (bak. Kierkegaard) koyarlar. İrrasyonalizm'in objektif ve sosyal anlamı sosyal gelişimin objektif kanunlarına ilişkin sadık bilginin mümkünlüğünün inkârıdır.

İRRASYONEL, akıl tarafından, düşünce tarafından kavranabilir olmıyan, mantıksal kavramlarda ifade edilebilir olmıyan. İrrasyonel terimi, aklın bilgide oynadığı rolü inkâr eden felsefi akımları karakterize etmek için kullanılır (bak. İrrasyonalizm).

İSKENDERİYE FELSEFE OKULU (İ.Ö. 1. yüzyıldan İ.S. 6. yüzyıla), adını Büyük İskender tarafından kurulmuş olan İskenderiye sitesinden almıştır; terim felsefi literatürde değişik iki

anlamda geçer. Birincisi, İ.Ö. birinci yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan ve İncil'in yorumlanmasında stoacı Platonculuk metodunu kullanmış olan Pilon'un Judaik felsefesi anlamında kullanılmıştır. Bu akım, Platon'un ideallerini varlığın temeli olarak ele alır, fakat onları bütün Evren'e yayılan ve Evren'deki canlı ve cansız her şeyi yaratan bir ateş olarak anlar. Bütün ilk Hristiyan ilahiyat bu stoacı platonculuk tarafından şiddetle etkilenmiş ve başta saf monoteistik metodlar uygulamaya muktedir olamamıştır. Origenes ve Clément, Aleksandriyan bağıntılarıyle ikisi, bu düşünce okulunun önemli temsilcileriydiler. İkinci olarak, literatürde İskenderiye Okulunun geniş bir konsepsiyonu geçerli olmuştur her zaman. O, pagan Yeni-Pythagoras'cılık'a ve ilk yüzyılın eklektik okullarına ve de Yeni-Platonculuk'un tümüne sokulmuştur, sözü geçen akım bizzat İskenderiye'de olduğu kadar Roma, Suriye, ve Bergama'da cari olduğu ve pagan biçimler kadar Hıristiyan biçimlere de sahip bulunduğu halde, İskenderiye Felsefe Okulu terimini Philon okulu ve 2. ve 3. yüzyılların İskenderiyeli Hıristiyan düşünürleri için kullanmak daha doğru olur.

İSKOLASTİSİZM, Ortaçağ «felsefe okulu»na, ki bu okulun takipçileri —skolastikler— dinsel dünya görüşlerine teorik bir mahiyet (substantion) vermeğe çalışırlar, verilen isim. İskolastisizm ilkçağ felsefesinin fikirlerine dayandırılmıştır (bak. Platon, ve özellikle, bak. Aristoteles o Aristoteles ki, görüşleri İskolastisizm tarafından kendi amaçlarına uyarlanmıştır). Üniversallere (tümeller) ilişkin tartışma Ortaçağ İskolastisizm'inde belirgindi. Tarihsel olarak, İskolastisizm müteaddit dönemlere ayrılmıştır: İlk İskolastisizm (9-13. yüzyıllar) Yeni-Platon'culuk'un etkisi altında kalmıştır (bak. Erigena; Anselmus; İbni Sina; İbni Rüşt; İbni Meymun). «Klasik» İskolastisizm «Hıristiyan Aristotelescilik» (bak. Büyük Albert; Aquino'lu Thomas) tarafından egemenlik altına alınmıştır. Son İskolastisizm'de (15-16. yüzyıllar) yer alan Katolik (Suarez, Cajetan) ve protestan (Melanchthon) ilâhiyatçılar arasındaki tartışmalar Katolik Kilisesi tarafından Reformasyon'a karşı girişilen mücadelenin bir yansısı olmuştur. 19. yüzyıl Katolik felsefenin çeşitli okullarını (Thomas'cılık, Platonik-Augustinus'cu okul Fransisken okul, ve) birleştiren Yeni-İskolastisizm dönemini gösterir.

İSLÂM, yada **MUHAMMEDCİLİK**, diğer en önemlileri Hıristiyanlık (bak. Hıristiyanlık) ve Buda'cılık (bak. Buda'cılık) olan dünya dinlerinden biri, başlıcalıkla Ortadoğu, Kuzey Afrika, ve Güneydoğu Asya'da yaygınlık kazanmıştır. İslam, 7. yüzyılda Arabistanda, Arap haklarının ilkel-komünal sistemden sınıflı bir topluma geçtiği ve bu halkların Arap Halifeliğinin feodal-teokratik devletinde birleştikleri dönemde doğmuştur. İslam bu süreçlerin ideolojik bir yansısıydı ve hakim sınıfların çıkarlarını savunan din haline geldi. İslam itikadı müslümanların «kutsal» kitabı olan Kuran'da açıklanmıştır; o, ilkel dinlerin ve hatta Yahudilik (bak. Yahudilik), Hristiyanlık (bak. Hıristiyanlık) ve Zerdüştçülük (bak. Zerdüştçülük) unsurlarından mürekkeptir. İslam Herşeye Kadir Tanrı dogmasına dayalıdır. İslamın ekseni tanrısal takdir öğretisidir. Kuran'a göre, her insanın kaderi Allah tarafından önceden belirlenmiştir. Tanrının karşısında insanoğlunun güçsüzlüğünü savunan Kuran, öbür dünyada mutluluk vaad ederek, müminleri sabır lılığa, kendilerini Allaha adamaya çağırır. İmansızlara (gavurlar) düşmanlık, kadınların hor görülmesi, ve poligaminin hukukileştirilmesi Muhammedcilik'in karakteristik çizgileridir. İslam sosyal eşitsizliği meşrulaştırır ve insanları, gelecek dünyada mutluluk için boş yere bekleyiş içinde,

devrimci mücadeleden uzaklaşmaya götürür.

İSPAT, bir fikrin doğruluğunu (yada yanlışlığını) göstermeye yönelik muhakeme süreci. İspatı gereken fikre tez denir. İspat'ın dayanağı olan, ve kendilerinden tezin mantıksal olarak çıkarıldığı çıkarımlara kanıt (argument) (bak. Kanıt) denir. Kanıtlar doğru olarak kabul edilir ve tezi ispatlanmış olarak kabul eden öncüllere dayanmalıdır, aksi halde, sonuç, döner ispat (bak. Döner İspat) olarak bilinen hatadır. Tezin doğruluğunu gösteren İspat'a basit İspat denir; tezin yanlışlığım gösteren bir İspat'a ise çürütme (refutation) adı verilir. İspat dolayısız olabilir, yani, o, öncüllerini, kanıtlardan çıkarsanmış kanıtlar yada önermelerin teşkil ettiği bir dedüksiyonlar dizisinden ibaret olabilir, yada İspat'a ek varsayımlar (additonal assumptions) yoluyla varılabilir. İspatın sonraki tipi aşağıdaki tarzda meydana getirilir. Bazı önermeler varsayımlar (assumptions) yardımıyle ispatlanır ki, buna göre, bu önermelerin ispat'ı, orijinal tezin İspat'ına (varsayımlar olmaksızın) ilişkin bazı özel kurallar uyarınca değişikliğe uğratılmıştır. Varsayımlar (assumptions) yardımıyle varılan İspatlar şunları içerir: 1) varsayımları tümdengelim teoremi (bak. Tümden gelim Teoremi) yoluyla bertaraf edilen ispatlar; 2) durumlarla İspat, şöyleki: eğer A_1 yada A_2... yada A_k hallerinin mevcudiyetini bilirsek, A_1, sonra A_2, ve devamla A_k'yi sabit kabul ederek, B tezini ispatlarız ilk olarak. Böylece B tezi varsayımsız ispatlanır; 3) Karşıtlarla İspat (apogagic) (bak. Karşıtlarla İspat). İspatlar *ignaratio elenchi*, mevsuk olmıyan'ın kabulü yada hatalı kanıtlardan, yada uygun olmıyan metodların kullanılmasından doğan çeşitli hatalara yol açabilirler. Bir hata ihtiva eden İspat geçersizdir. Fakat bir İspat'ta hatanın keşfi tezin sahteliğinin İspat'ını teşkil etmez. Bir tezin doğruluğunu bir kesinlik olarak değil, fakat bir ihtimal olarak tesis eden İspatlar da olabilir (bak. İhtimaliyet Mantığı).

İSPATLAMA, bak. *İspat*

İSTATİSTİKSEL FİZİK, parçacık grup larının (elemanter parçacıklardan galaksilere kadar) özelliklerini ele alan bir fizik şubesi. Klasik mekaniğin kanunları tarafından yönetilen parçacıklarla uğraşan klasik İstatistiksel Fizik'te de bütünün (parçacıkların bir gurupu) özelliklerinin onun parçacıklarının özelliklerine inginemez olduğunu görürüz (bak. Parça ve Bütün). İstatistiksel Fizik'in sonuçları Laplace'çı determinizm denilen metafiziksel nedensellik kavramının sınırlılıklarını açığa vurmuştur (bak. Determinizm ve Endeterminizm). Modern İstatistiksel Fizik kuantum teorisiyle eşdeştir ve kuantum kanunları tarafından yönetilen parçacıkları ele alır. Bununla birlikte, bazı hal ve şartlarda, modern İstatistiksel. Fizik'in klasik istatistiksel Fizik'e rücu eder (bak. Mütekabiliyet İlkesi).

İSTATİSTİKSEL VE DİNAMİKSEL KANUNLAR, fenomenler arasındaki düzenli nedensel bağıntı biçimleri. Dinamiksel Kanunlar, bir nedensel bağıntı biçimidir ki, bu bağıntı içinde, bir sistemin belirli bir kondisyonu onun müteakip bütün kondisyonlarını, sistemin ilerdeki gelişimin dair sarih bir tasvvuru mümkün kılan ilk kondisyonlara ilişkin bilgiyi belirler. Dinamiksel Kanunlar, dış etkilere ancak kısmen bağlı olan ve nispeten az sayıda elemanlardan meydana gelen bütün otonom sistemlerde işler. Örneğin, bu kanunlar, güneş sistemi içinde gezegenlerin hareket karakterini belirler. İstatistiksel Kanunlar ise bir nedensel bağıntı biçimidir ki, bu bağıntıda, bir sistemin belirli bir durumun (state), onun bütün müteakip durumlarını sarahaten değil, fakat belirli

bir ihtimaliyet derecesiyle belirler, bu ihtimaliyet derecesi sistemin içinde geçmişte aşılanmış olan değişme tandanslarının mümkün realizasyonunun objektif ölçüsüdür. İstatistiksel Kanunlar, sürekli olarak değişen dış şartlara bağlı çok sayıdaki elemanlardan meydana gelen bütün otonom-olmıyan sistemlerde işler. Daha doğru bir deyimle, madde tükenmez olduğuna ve her sistem sayısız elemanlardan meydana geldiğine göre, her kanun istatistikseldir. Bundan başka, hiçbir sistem kapalı değildir ve kendisini çeviren ortamla karşılıklı aksiyon halindedir. Bundan ötürüdür ki, her Dinamiksel Kanun 1'e yaklaşan bir gerçekleşme ihtimaliyetiyle istatistikseldir, çünkü, dışsal etkiler ve sistemin yapısında yer alan birçok bağıntılar onun üzerinde mahiyetini değiştirecek (substantial) herhangi bir etki meydana getiremezler. İstatistiksel Kanunlar, şu nedenlerle, prensipte, Dinamiksel Kanunlara indirgenemezler: 1) maddenin tükenmezliği ve sistemlerin kapalı olmayışı, 2) gelişimin birçok tandanslarının gerçekleşmesinin mümkün olmayışı, ve 3) gelişim süreci içinde nitelikçe yeni durumlara ilişkin imkânların ve tandansların ortaya çıkması. Bundan ötürüdür ki, gelişimin her karmaşık süreci İstatistiksel Kanunlar tarafından yönetilir. Dinamiksel Kanunlar ise, bu sürecin münferit aşamalarının yaklaşık bir ifadesinden başka bir şey değildir.

İŞBÖLÜMÜ, emeğin değişik türlerinin tek bir sosyal üretim sistemi içinde ayrışması ve birbirlerine bağlı olarak varolması süreci. İşbölümü'nün karakteri ve biçimleri üretici güçlerin gelişimi tarafından belirlenir. Ve İşbölümü'nün kendisi, bu gelişimin derecesini karakterize ederek, emeğin prodüktivitesinin daha artmasına yol açar, buysa, üretim ilişkileri tiplerinin gelişimini ve replasmanını kolaylaştırır. İlkel-komünal toplumda İşbölümü, yaş ve cinsiyete dayanan basit biçimi içinde kendisini gösterir; efendi-köle toplumunda hayvan yetiştiriciliği farklılaşmış, zanaat tarımdan ayrılmış, ticaret ayrı bir kol haline gelmiş, bölgesel mesleki ve uluslararası işbölümü ortaya çıkmış ve gelişmiş, zihinsel emekle fiziksel emek arasında bir bölünme vücuda gelmiştir. Kapitalist manüfaktür döneminde İşbölümü, işletmeler dahilinde imalatın çeşitli kısımlarına yada ayrıntılara göre bir bölünüş biçiminde ortaya çıkmıştır. Ardından makinaların ortaya çıkmasıyle pekişmiş ve derinleşmiştir. Sömürücü sosyal formasyonlarda İşbölümü süreci çelişkili bir karakter taşır, üreticiyi parça işçisi haline getiren ve onu hayatı boyunca belirli bir işe köle eden kapitalist işbölümünde açıklıkla görüldüğü gibi, sınıf antagonizmalarıyle örülmüştür. Sosyalizm kendisine miras kalan İşbölümü biçimlerinden amaçlı bir bir tarzda ve bir plana göre yararlanır, fakat eskinin tasfiyesi ve yeni, komünist İşbölümünün yaratılması için öngerekleri yaratmaya başlar. Eski İşbölümü'nün tasfiyesi sosyal üretimin daha artması ve bireyin bütün yönleriyle, uyumlu gelişimi için, komünizmin zaferi için zorunlu bir şart haline gelir. Komünist İşbölümü'nün yaratılması üretici güçlerin hızlı gelişimi temeline, insanların tek bir meşguliyet çeşidi içinde özel çıkarlardan kurtulması suretiyle, toplumun bir mal bolluğuna erişmesi temeline dayanır, o, sınıfların ve bütün sosyal eşitsizliklerin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla ayrılmaz biçimde bağlıdır. Uzmanlaşmanın yüksek bir derecesinin geniş bir görüşle, çok yanlı bilgi ve yeteneklerin faaliyetlerin özgürce seçilmesi ve peryodik değişimiyle kombinasyonu— komünist İşbölümü'nün esası işte budur (ayrıca bak. Köy ve şehir Antitezi; Zihinsel ve Fiziksel Emeğin Antitezi).

İŞÇİ SINIFI*, kapitalizmin temel bir sınıfı ve burjuvazinin karşı kutbu. İşçi sınıfını meydana getiren işçiler, üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkına sahip değildirler, sadece, üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyet hakkına sahip bulunan kimselere satmak zorunda oldukları işgücü'ne sahiptirler. İşçiler kapitalist sınıf karşısında biçimsel olarak özgür görünseler de, gerçekte özgür değildirler. Kapitalist üretimin doğrudan üreticileri olan işçiler, üretim süreci içinde kol işçiliği yaparlar ve sosyal zenginliğin en önemli bölümünü üretirler. İşçi sınıfı, kapitalizmde, egemen sınıf tarafından sosyal bakımdan sömürülür, politik bakımdan ezilir, ideolojik bakımdan ise, egemen sınıfın ideolojik baskısı altında tutulur. Marksist teorinin gelişimi ve proletaryanın politik organizasyonlarıyla, İşçi Sınıfı «kendisi için sınıf» durumuna gelir; tarihsel görevinin bilincine erişir; sömürü ve savaşın varolmıyacağı bir dünyayı, gerçek insansal toplumu kendi mücadelesinin amacı olarak alır.** Kapitalizmden sosyalizmde geçişle, İşçi Sınıfı'nın niteliği de değişir. İşçi Sınıfı, bu dönemde, iktidara geçer; topluma önderlik eden sınıf durumuna gelir; ve sömürülen bir sınıf olmaktan çıkar. Bundan böyle, İşçi Sınıfı, proletarya değildir artık; bütün halkla birlikte, üretim araçlarının tasarruf hakkının sahibi olarak, toplumu ve ekonomiyi yönetir. Köylülükle ittifak içinde ve 'entelegensiya' ile birlikte, sosyalizmi kurar. İşçi Sınıfı, bu süreç içinde, bir sınıf olarak varlığının objektif ve sübjektif şartlarını aşar.

İŞLEMSEL TANIMLAR, objektif sonuçları doğrudan ampirik gözleme yada ölçümlemeye (bak. Ölçümleme) elverişli, deneyimsel olarak elde edilmiş (reproduced) işlemleri gösteren tanımlar. Çoğu kere, İşlemsel Tanımlar, bilimsel kavramların kısmi ampirik yorumları için bir araç olarak kullanılır. Basit bir örnek verelim. «Turnusol kağıdı bir sıvının içine batırıldığı zaman mavileşiyorsa, bu sıvı bir bazdır». Aynı bir bilimsel kavram, bu kavramın uygulanmasına ilişkin farklı ampirik sitüasyonları gösteren, birden çok İşlemsel Tanım'a girebilir (bak. İpotetik - Tümdengelimsel Teori). İşlemsel Tanım'ın rolünün abartılması ve onun bir mutlak düzeyine çıkarılması operasyonalizmin (bak. Operasyonalizm) karakteristiğidir.

İYİ, bilirli bir insansal ihtiyacı tatmin eden, insansal çıkarlara yada özlemlere tekabül eden ve genel olarak bir toplum, bir sınıf yada bir şahıs üzerinde yararlı bir etki meydana getiren herhangi bir obje yada fenomen. Bir şeyin İyi olması, onun pozitif bir değer (bak. Değer) taşıması demektir. İyi'nin karşıtı kötüdür, yani negatif bir sosyal anlam (significance) taşıyan bir şeydir. Maddi İyi manevi (spiritual) İyi'den ayırdedilebilen bir şeydir. Maddi İyi, insanoğlunun yeme, içme barınma, vs. ihtiyaçlarını tatmin eder. Maddi İyi yada servet, üretim araçlarını —makinalar, endüstriyel yapılar, malzeme, ve saire— içerir. Manevi (spiritual) İyi, bilgiyi, insansal kültürün kazanımlarını, insanın moral aksiyonlarında ifadesini bulan bir şey olarak moral iyiyi, vs. kapsar. Yüksek İyi bütün maddi ve manevi (spiritual) değerlerin yaratıcısı olan insanın kendisidir. Değişik İyiler bir sınıf karakterine sahiptir. Sömürenler için İyi olan, sömürülenler için kötü olabilir. Bu, sınıf anlaşmazlıklarının bir ifadesidir.

İYİMSERLİK VE KÖTÜMSERLİK, olayların akışına ilişkin iki karşıt tavır. İyimserlik daha iyi bir geleceğe inanışta tezahür eder. Aşırı metafiziksel İyimserlik Leibniz (bak. Leibniz) tarafından savunulmuştur ki, ona göre mevcut dünya mümkün bütün dünyaların en iyisidir. Böyle bir görüş, kö-

tünün, bedbahtlığın, ve hayattaki felâketlerin inkârına, ve dolayısıyle, meşrulaştırılmasına götürür. Marksizm-leninizm temeline dayanan bilimsel İyimserlik, sosyal gelişimin objektif kanunlarının bilgisinden yanadır. Meliorizm, dünyanın insan çabası tarafından iyileştirilebileceği görüşü, İyimserliğin bir tipidir. Bu terim 19. yüzyılda Fransız filozof J. Sully ve İngiliz romancı George Eliot tarafından ortaya atılmıştır. Fakat melioristler dünyanın, ancak bireysel mükemmellikle, aydınlanmayla iyileştirilebileceği düşüncesindedirler. Meliorizmin aksine, marksist teori şu ilkeden hareket eder: uygunluk içindeki devrimci insan aktivitesi toplumun ilerleyici gelişiminde belirleyici faktördür. Kötümserlik olayların gittikçe kötüye gideceğine ilişkin bir görüştür, kötümserlik yeis hallerinde, iyinin ve adaletlinin zaferine inanç eksikliğinde ifadesini bulur. Alman reaksiyoner filozofları Schopenhauer (bak. Schopenhauer) ve E. Hartmann (bak. Hartmann) ile İtalyan şair Giacomo Leopardi tarafından ortaya konmuştur. Kötümserlik varoluşçuluğun (bak. Varoluşçuluk) özünde yer alan bir şeydir. Bir kural olarak, miadını doldurmuş olan sınıflar kötümserliğe kayarlar.

İZLENİMCİLİK, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında sanatta uygulanmış olan bir metod. Adını Monet'nin «İzlenim» («Impression» (1872) adlı tablosundan almıştır. Resimli (pictorial) sanatlardan (Sisley, Pissarro, Renoir, Degas, Rodin, Liebermann, Korovin, ve diğerleri) sonra müzik (Debussy, Ravel), edebiyat (Goncourt kardeşler, Mallarmé, Verlaine, Hauptmann, Rilke, Schnitzler, Oscar Wilde, Knut Hamsun, ve diğerleri) ve tiyatroya yayıldı. Resmen kutsallaştırılmış olan sanat normlarına karşı mücadelelerinde, Fransız izlenimciler sanatçının dünyaya bakışının ve tabiatla doğrudan temasının hakikate uygun bir biçimde tasvirini istiyorlardı. En halis eserlerinde onlar tasvirin (portrayal) sınırlarının genişletilmesi, özellikle resimde *plein-air*'in korunması amaçlarına belirli bir ölçüde erişmişlerdir. Fakat onların sınırlı politik ve estetik görüşü onları sanatta sübjektifizme götürmüştür. Hava ve ışığın değişken efektlerinin röprodüksiyonu, sürekli olarak değişen izlenimlerin tespiti isteği tek ve kendi başına bir amaç haline gelmiş ve İzlenimcilik'i hayatın temel görünümlerine nüfuz etme, çağın süreçlerini ve tipikal çatışkılarını yansıtma gücünden yoksunlaştırmıştır. Dikkate şayadır ki, Paris Komünü'nün çağdaşları olan Fransız izlenimcilerinden hemen hemen hiçbiri derin sosyal muhtevanın ressamı değildir ve manzara onların favori türüdür. Dünyanın güzelliğini yücelten en iyi eserleri, bugün de hâlâ artistik öneme sahiptir.

İZOMORFİ, bak. *Eşbiçimlilik*.

J

JACOBI, FRIEDRICH HEINRICH, (1743-1819), Alman idealist filozof, Münih Bilimler Akademisi başkanı. Rasyonalizmi (bak. Rasyonalizm) eleştirmiş ve «duyu ve inanç» felsefesi, denilen felsefeyi kurmuştur. Felsefesi dolaysız bilgi (bak. İmmediat Bilgi yada Sezgi) ve dolaylı bilgiyi metafiziksel biçimde sınırlandırmaya ve dolaysız bilgiyi dolaylı bilgiyle karşıtlaştırmaya ilişkin bir girişimdir. Jacobi'ye göre, tek doğru bilgi duyumsal tecrübedir. Aklın aktivitesi duyumsal tecrübenin sınırlarını aşamaz. Sübjektif kavramlarla uğraşan akıl, şeylerin varoluşunu ispata muktedir değildir. Jacobi'ye göre, felsefenin esasını teşkil eden dinsel duygular, rasyonalizmin bakış açısından kavranamaz. Bu, filozofu, rasyonel felsefenin ateizmle rabıtalı olduğu sonucuna vardırmıştır. Jacobi'nin felsefesinin bazı unsurları hayat felsefesi (bak. Hayat Felsefesi) ve varoluşçuluk'ta (bak. Varoluşçuluk) daha da geliştirilmiştir.

JAİNİZM,* Hint felsefesinde bir heterodoks sistem, çağımızın başlangıcında zuhur eden bir idealist plüralizm sistemi (bak. Plüralizm). Jainizm *tattva*, cevher (essence) doktrini temeline dayalıdır. *Tattva* dünyanın dayanağı olan ilk materyal'dir; ve de bilginin dayanağını teşkil eden temel hakikattir. *Tattva*'ların başlıca ikisi bilince temellik eden *jiva* (ruh) ve *ajiva* (ruh-olmıyan her bir şey)'dir. Madde dokunma, ses, koku, renk, ve tad özelliklerine malik olan *ajiva*'nın bir çeşididir. Madde atomistik'tir, duyu-organlarıyla algılanabilen, değişikliğe uğrıyabilen, başlangıcı ve sonu olmıyan, ve tanrısal yaratışın bir ürününü teşkil eden'dir. Buna ilâveten, ruh ve beden arasındaki bağıntıyı şartlandıran, karma denilen saydam şey de vardır. Tekil ruh yada yüce Tanrı yoktur; dünyada yaratıkların sayısınca ruh vardır. Herbir ruh, potansiyel olarak âlemi kül'dür, her şeye nüfuz edebilendir, ve kadiri mutlak'tır, fakat onun imkânları, içinde yaşadığı somut bedenle sınırlıdır. Jainizmin etiksel yanı, herhangi bir canlı varlığa zarar vermekten kaçınma doktrinine dayanır *(ahimse)*.** Rivayete göre İ.Ö. 9-8. yüzyıllarda yaşamış olan bir efsanevi kahraman olan Mahavira tarafından kurulduğu kabul edilen bir Hint dini.

JAMES, WILLIAM (1842-1910), Ame-

rikalı psikolog ve idealist filozof, pragmacılığın (bak. Pragmacılık) önde gelen temsilcisi. Harvard'da profesör (1889-1907). Materyalist dünya görüşüne muhalefet etmiştir. Metafiziksel metodun safsatalarını müdrik olan James, diyalektiği de reddetmiş ve irrasyonalizmi (bak. İrrasyonalizm) tedris etmiştir. Onun, «bilincin tevalisi» olarak tasvir ettiği zihine ilişkin analizi iradi ve heyecansal unsurlar üzerinde ısrarla durur. James, ispat edilemez yada istidlâl edilemez olana inanma hakkını savunarak, hakikatin objektif idraki yerine yararlılığa ilişkin pragmatik ilkeyi ikame eder ve fideizme (bak. Fideizm) yol açar. James'in «radikal ampirizm»i, gerçekte, realitenin «saf tecrübe»ye, bilince sübjektif indirgenmesidir. Onun «nötral monizm»i, aynı bir «tecrübenin» iki farklı görünümü olarak maddi ve manevi (spiritual)'yi belirler. Dinin savunuculuğunu yapmış olan James, mistik «tecrübe»nin araştırılması için New-York'ta kurduğu özel bir örgütte faaliyet göstermiştir. Başlıca eserleri *The Principles of Psychology* (1890), *The Varieties of Religious Experience* (1902), ve *Pragmatism* (1907)'dir.

JAPON FELSEFESİ, Japonya'da ilk felsefî doktrinlerin formasyonu feodalizm döneminde başlar. Japon Felsefesi eski Çin'in tabiî felsefî fikirlerinin, Konfüçyüs'çülüğün (bak. Konfüçyüs'çülük) etiko-politik öğretilerinin, Buda'cılığın (bak. Budacılık) ve daha sonra Yeni-Konfüçyüs'çülüğün (bak. Yeni-Konfüçyüs'cülük) etkisi altında gelişmiştir. Japonya'da Yeni-Konfüçyüs'çü idealizmin kurucuları Fujivara Seyka (1561-1619) ve Hayasi Razan'dır (1583-1657). Onların okulu («suse gakuha»), Çin filozofu Çu Hsi'nin (bak. Çu Hsi) doktrininin propagandasını yapmıştır. Japon Yeni-Konfüçyüs'çülerinin düşüncesine göre, *tai keku* yada *mu keku* —«Büyük Son»— Evren'e hükmeder. O, nitelikleri ve formları olmiyan, ve insanın kavrayışını aşan, bir evrensel transandantal güçtür. Mistik mutlak *tai keku*, maddi ilke *ki* (bak. *Çi*) ile bağıntılı olan ideal ilke *ri* (bak. *Li*) şeylerin ve insanın fiziksel tabiatını yaratmaya muktedirdir. Yeni-Konfüçyüs'çüler konfüçyüs'çülüğün ebedi tabiiyet (oğulun babaya, tebaanın imparatora, karının kocaya tabiiyeti, vs) ilişkileri hakkındaki dogmalar üzerinde işlemişlerdir. Klasik Konfüçyüs'çülüğün Yamaga Soko (1622-85), Butsu (Ogiyu) Soray (1666-1728) tarafından yönetilen okulları ve Çin filozofu Vang Şu-jen (Vang-Yang-min)'in —«Oyomeyakuha»— sübjektif idealizminin takipçilerinin Nakae Toju (1608-48) tarafından yönetilen okulları da bu dönem boyunca aktif idiler. Materyalistik görüşler Japon felsefesi içinde idealistik akımların o zamanki hakimiyetine rağmen şekillenmiştir. Japon filozoflarının Güney Avrupalı düşünürlerin (bak. Bacon; Gassendi; Hobbes; Kopernikus; Galileo; Newton) doktrinleriyle aşinalıkları Japonya'da materyalistik felsefenin gelişimi bakımından ve de Konfüçyüs'çü ve Yeni-Konfüçyüsçü idealizmin ve Buda'cı mistisizmin rolünün geçersizleşmesi bakımından büyük önem taşır. Kaybara Ekiken (1630-1714), Muro Kyuso (1658-1734), İto Jinsay (1627-1705), Yamagata Şunan (1687-1752)'nin eserleri anti-feodal sosyal düşüncenin ve materyalist ve ateist fikirlerin gelişme göstermesinde büyük bir rol oynamıştır. Materyalist filozof ve ateist Ando Şoeki feodalizm çağında (17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlangıcı) aktivite göstermiştir. O, «sınırsız» ideal ilkeye ilişkin Yeni Konfüçyüs'vari fikri bertaraf etmiş ve «kesintiye uğramıyan formasyon» tabiatın gerçek kanunudur tarzındaki ilkeyi savunmuştur. Tabiata ve onun kanunlarına ilişkin beyanlarında diyalektik bazı unsurlar vardır. Ando Şoeki'ye göre, dünya

kendi öz iradeleriyle hareket eden beş sonsuz unsurdan ibarettir. O, feodal rejimin kararlı bir hasmıydı, ve Aydınlanma'nın ileri fikirlerinin propagandasını yapmıştır. İnsanların doğuştan eşitsizliği fikrini reddetmiş, özel mülkiyeti kötülüğün kaynağı olarak mütalaa etmiştir; bununla birlikte, sosyal alandaki talepleri ütopyaca idi. Eşitliğe ulaşmak için, toprağın halk tarafından kolektif bir biçimde işlenmesine geçmek gerekiyordu, buysa eşitliğe ve sanat ve zenaatin gelişmesine yol açacaktı. Tabiat filozofu Miura Bayen (1723-89)'in eserlerinde belirgin materyalist unsurlar Konfüçyüs'vari iskolastisizmin kesin reddine bir kanıttır. Japon felsefesinde materyalizmin ve ateizmin temsilcileri Minagava Vakeyn (1716-1804), Hiraga Gensay (1726-79), Yamagata Bantu (1761-1801), Kamada Ryuku (1754-1821)'dur. 1767-68 tamamlanmamış burjuva devrimi 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Japon felsefesinin gelişimini etkiliyen önemli bir faktördü. Bu dönemdeki felsefi fikirler «kanryo gakuşa» («bürokrasinin bilimcileri») ve «minkan gakuşa» («halkın bilimcileri») filozofları arasındaki mücadelede gelişmiştir. «Kanryo gakuşa»'nın temsilcileri Nişi Amane (1826-94) ve Kato Hiroyuki (1836-1916)'dir. Bunların düşüncesine göre, kendilerine düşen görev, «üst tabakaların tasarılarını, zevklerini ve faaliyetlerini gözönünde tutarak geliştirmek»tir. Onlar Konfüçyüs'çülüğün unsurlarını ve Batı Avrupa idealist felsefesinin (bak. Mill; Bentham; Comte; Spencer) fikirlerini birleştirme girişiminde bulunmuşlardır. «Tetsugaku», yada «felsefe» terimini ilk ortaya atan Nişi'dir. «Minkan gakuşa»nın önde gelen temsilcilerinde biri Fukuzava Yakuçi (1830-1901) idi. O, Kato Hiroyuki'nin sosyal-Darwinist fikirlerini reddetmiş ve sosyal, eşitliği vaazetmiştir. Japon monarşik rejiminin bir ideologu idealist ve eklektik İnoue Tetsujiro (1855-1944)'dur. O, İngiliz ampirisizmine muhalefet etmiş ve Konfüçyüs'çülüğün, Yeni-Konfüçyüsçülüğün, Şintoizmin (bak. Şintoizm), Buda'cılığın fikirlerini Alman klasik felsefesinin (özellikle Hegel ve E. Hartmann) ve ampirio kritisizm'in (bak. Ampiriokritisizm) fikirleriyle sentezleştirmeye çalışmıştır. Onun eklektik doktrini «Japonizm» ideolojisinin felsefi temeli olmuştur. İnoue felsefesinin ve genelde bütün idealizmin muarızı, Japon ileri bilimsel ve sosyal düşüncesinin gelişimi üzerinde büyük bir etkisi olan, materyalist ve ateist filozof Nakae (1847-1901)'dir. Bu zamanda, üniversitelerde özel olarak kurulan kürsü Alman klasik felsefesinin ve en sonuncu idealizmin (bak. Fenomenoloji; Hayat Felsefesi; Pragmacılık; ve Varoluşçuluk) fikirlerini yaymıştır. En geniş yaygınlığı olan felsefe, Zen-Buda'cılığın fikirlerini Batı Avrupa idealist felsefesinin kavram ve ilkeleri içinde ifade etmeye çalışan, Nişida Kitaro (1870-1945)'nun felsefesidir. Yeni-Kantçı'lığın Alman klasik felsefesi, sezgicilik ve varoluşçuluk Nişida'nın öğretilerinde eklektik olarak birleştirilmiştir. Bilimsel marksist dünya görüşü Japonya'da Tosaka Gen (1900-45) Marx'ın *Kapital*'inin çevirmeni Kawakami Hajime (1879-1946), ve Lenin'in *Materyalizm ve ampiriokritisizm*'inin yeni ve düzeltilmiş bir çevirisinin yazarı olan Nagata Hiroshi (1904-47) tarafından aktif biçimde yayılmıştır.

JASPERS, KARL (1883-), Alman varoluşçuluğunun başta gelen bir temsilcisi, Basel Üniversitesi'nde profesör. O, bir psikiatrist olarak işe başlamış, ve bu, felsefi problemlere ilişkin konsepsiyonunu birçok yönlerden belirlemiştir. Jaspers psiko-patolojik fenomenlerde (*Allgemeine Psychopathologie*, 1913) bireysel bütünlüğün bozulmasının (desintegration) ifadesini değil, fakat insanın kendi bireyselliğini derinden araştırmasını görür. Bu ma-

razi araştırmayı gerçek tefelsûfün (philosophising) esası olarak mûtalaa eden James, dünyanın rasyonel tasvirinin henüz bilgi olmadığı sonucuna varır. O, sadece, her zaman yoruma ihtiyaç gösteren «Chiffre für das Sein» (varlık için şifre) olabilir. Jaspers'e göre, felsefenin iç muhtevası, gizli «şifre» nin «açıklanma» sıyla ortaya çıkar ancak ve felsefenin görevi dünyayı yöneten irrasyonelin kavranmasından ve yüksek bilgeliğin kaynağı olarak anlaşılmasından başka bir şey değildir. *(Vernunft und Existenz,* 1935). Jaspers'in varoluşçuluğunun özellikleri onun «sınır stüasyonlar» doktrininde daha belirgin olarak görülür. Jaspers'e göre, varoluşun gerçek anlamı insanlarda derin şok (hastalık, ölüm telafisiz suçluluk, vs) dönemlerinde berraklaşır. Kesinlikle bu anda «Scheitern der Chifrre» («şifrenin çöküşü») kendisini gösterir. İnsan hergünkü kaygılar *(«Vorhandensein in der Welt»)*'ından ve realite *(«das transzendentale An-sich-sein»)*' ye ilişkin ideal ilgilerinden ve bilimsel görüşlerden azat olur. İnsan, derinden mahrem bir varoluş *(«Existenzerhellung»)* ve (bir transandantal) Tanrı'ya ilişkin hakiki tecrübesiyle karşı karşıya gelir *(Felsefe, 1932).* «Sınır stüasyon» doktrini soğuk savaşın «kültürel psikolojik değer»ini savunmada Jaspers'e hizmet etmiştir *(Die Atombombe und die Zukunft des Menschen,* 1958).

JEAN, JAMES HOPWOOD (1877-1946), İngiliz fizikçi ve astrofizikçi, modern «fiziksel» idealizmin (bak. Fiziksel idealizm) başta gelen bir temsilcisi; teorik fizik, astrofizik, ve kozmogoni alanında incelemelerin müellifi. Onun, Güneş ve başka yıldız arasında bir çarpışmadan doğan güneş sistemine ilişkin var sayımı 20 ve 30' larda yaygındı. Bu varsayımın (ki yanlışlığı ispatlanmıştır) ışığında gezegen sistemleri nadir ve tesadüfi bir fenomendir. Jeans rölativite teorisini ve kuantum teorisini idealizmi temellendirmede kullanmaya çalışmıştır.

JENETİK METOD, fenomenlerin gelişiminin tahliline dayanan bir inceleme metodu; gelişim fikri bilimde (17. yüzyıl), yani, matematikte diferansiyel hesap, jeolojide Lyell'in teorisi, kozmogonide Kant-Laplace varsayımı, biyolojide evrim teorisi, vs. öne geçtiği sırada vücut bulmuştur. Jenetik metod, o zaman hüküm süren analitik metodu tedricen tardederek, felsefede de uygulanmış, ve çağdaş matematik ve mantığın metodlarından biri olmuştur. Jenetik Metod'a göre, şunları belirlememiz gerekir: 1) gelişimin başlangıç şartları, 2) gelişimin başlıca aşamaları, ve, 3) gelişimin temel eğilimi yada çizgisi. Önde gelen amaç, zaman bakımından fenomenler arasındaki bağıntıların tesisi ve aşağı biçimlerden yüksek biçimlere geçişin incelenmesidir. Jenetik Metod ampirik analize oranla üstündür, çünkü o, zuhur eden fikirlerin verimliliğinin kriteri olarak iş gören gerçek (actual) gelişimle paralel yürür. Bununla birlikte, bu avantajlarına rağmen, Jenetik Metod, gelişim sürecinin bütün karmaşıklığının derinliğine inemez. Diğer metodlarla desteklenmeden, yalnız başına kullanılırsa, hatalara yol açar, olguları saptırır ve basitleştirir, ve de bizzat kendisini ilkel evrimciliğe indirger. Modern bilimde Jenetik Metod diyalektik metodun bir unsuru olarak teessüs eden bir metoddur aslında.

JEOPOLİTİK, emperyalist yayılmayı ekonomik ve politik coğrafyaya referanslarla meşrulaştıran bir politik doktrin. Jeopolitik bir Alman coğrafyacı olan Friedrich Ratzel tarafından birinci Dünya Savaşından kısa süre önce öne sürülmüştür. O ülkeleri, *Lebensraum (hayat sahası)* için mücadele eden organizmalar olarak telâkki eder.

Jeopolitik'in diğer temsilcileri Halford Mackinder (İngiltere) ve Admiral Alfred Mahan (ABD)'dir. Jeopolik terimi ilk olarak, *Staten som Lifsrom* adlı kitabında, coğrafi alana emperyalist yaklaşımı meşrulaştırmak için malthus'culuk'un (bak. Malthus'culuk) ve Sosyal-Darwin'cilik'in (bak. Sosyal Darwinicilik) kanıtlarını kullanan İsveçli bilgin Rudolf Kjelién tarafından kullanılmıştır. 1923-27'de Alman *Jeopolitik* gazetesi tarafından organize edilen bir inceleme grubu Jeopolitik'i konvansiyonel siyasi coğrafyadan farklı bir özel bilim ilân etti. Karl Haushofer ve Erich Obst, bu grubun liderleri, Jeopolitik'i nazizmin politik amaçlarına uygulamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Jeopolitik Birleşik Devletler'de (Nicholas J. Spykmann, vs.), Kanada'da (Thomas Greenwood), ve özellikle Federal Almanya'da (Carl Schmitt, Hans Grimm, Alfred Hettner, Adolf Grabovski, vs.) taraftarlar kazandı. Bugün, Jeopolitik devletler-arası emperyalist blokun ihtiyacını savunmakta ve komünist Doğu ile burjuva Batı arasındaki nifakın coğrafi nedenlerini ispatlamaya çalışmaktadır.

JEVONS, WILLIAM STANLEY (1835-82), İngiliz mantıkçı ve iktisatçı, Manchester ve Londra üniversitelerinde profesör, ekonomik analizlerde matematiksel metodu ilk kullananlardan biri. Bu, kendisini, ekonominin (örneğin, bunalımın) kabaca materyalistik anlayışından kurtaramamıştır. Mantıkta, o, George Boole'un (bak. George Boole) bir takipcisi olmuş, bununla birlikte, Boole'un mantıksal sonuçlamalarındaki hataları işaret etmiştir. Jevons ilk ve en basit mantıksal makinanın yapıcısıdır. Onun bilgi teorisi agnostisizme doğru kayar. En ünlü eserleri *Theory of Political Economy*, *Elementary Lessons in Logic: Deductive and Inductive*, ve *The Principles*.

JOLIOT-CURI, FREDERIC (1900-58), Fransız fizikçi, komünist, Dünya Barış Konseyi'nin başkanı (1949-58), Paris Bilimler Akademisinin üyesi, SSCB, Bilimler Akademisinin muhabir üyesi. Başta gelen buluşu suni radyoaktivite fenomenidir; kendisi, aynı zamanda, elektron-pozitron çiftlerinin tahavvülünü de araştırmıştır; ve nötron keşfedildiğinde, atomik enerjinin pratiksel kullanımının mümkünlüğünü ilk işaret edenlerden biridir. Kendisi diyalektik materyalizmin bir taraftarıydı.

K

KADER, insan hayatındaki bütün olayları önceden belirliyen tabiatüstü bir güce ilişkin dinsel, idealist kavram. Eski Yunan mitolojisinde, insanların ve hatta tanrıların kaderi, Moerae (Romalılarda Parcae)'ye dayanır. Zaman geçince, Kader, dünyaya hükümran olan yüce adalet (eski Yunanlılarda Dike, Nemesis) olarak görülmeye başlandı. Hıristiyanlık'ta (bak. Hıristiyanlık), Kader, tanrısal bir takdir, yüce bir varlıktır. Bütün modern dinler, Kader'e, tanrısal yazgı (predestination) olarak bakarlar. Protestanlıkta (bak. Protestanlık) açıkça ifade edilen fatalistik bir karakter alır (bak. Kadercilik). Bazı dinler (Katoliklik ve Ortodoksluk gibi, bak) Kader fikrinin fatalizmini tanrısal yazgı ve özgür irade fikrinin eklektik bir bileşimiyle hafifletmeye çalışırlar. Kader, bazan, bireylerin yada ulusların hayatında hal ve kondisyonların tesadüfîliğini belirtmek için kullanılır.

KADERCİLİK, dünyada ve insansal hayatta her şeyin kader (bak. Kader) tarafından önceden belirlendiğini öne süren felsefî konsepsiyon. İnsana ve hatta tanrılara kaderin hükmettiği fikri ilkçağ mitolojisinde yaygınlaşmıştır. Felsefe tarihinde, Kadercilik konsepsiyonu, ele alınmış olan irade özgürlüğü sorununa dayanan, farklı bir biçimde yorumlanmıştır. Öncel yazgı teorisinde (bak. Okazyonalizm; Öncel Uyum) insan, tanrının yada tabiatın elinde oyuncak olan ve önceden-yönlendirilmiş olan olayların akışını değiştirmeye muktedir bulunmıyan bir varlık telâkki edilmiştir. İrade özgürlüğünü kesinlikle inkâr eden Kadercîliğin bu çeşidi, diğer bir ekstrem —iracilik (bak. İradecilik)— tarafından karşıtlaştırılmıştır (opposed). Dinsel Kadercilik (bak. İslam; St. Augustine; Luther; Calvin; ve diğerleri), bazı ihtiyati kayıtlarla, irade özgürlüğünden insanın nasip aldığını, fakat tanrının «iyi» iradesiyle insanın «kötü» iradesinin bağdaştırılamayacağını kabul ederler. Kadercilik en tam ifadesini her

kozmik devrede bütün olayların tekrarlandığını öne süren mutlak öğretilerde ifadesini bulur: Pithagoras'cıların, Nietzsche (bak. Nietzsche), ve diğerlerinin «ebedi döngü» öğretileri. Bu konsepsiyon tesadüfe (chance) ve insansal özgürlüğe (bak. Zorunluluk ve Tesadüf; Özgürlük ve Zorunluluk) kaderin bir aleti ve öngereği olarak bakar ve böylece insanın kendi yazgısını kendisinin yaptığını kabul eder. Örneğin, tam fatalistik ve aynı zamanda volontaristik olan Nietzsche'nin felsefesinde, «kuvvet iradesi» «kader aşkı»ndan doğar. Tarihsel bakımdan, kadercilik, reaksiyoner bir rol oynamıştır. İnsanın hayatının bir tarifesi olarak gökyüzünden belirlenen alınyazı görüşü, pasifliği ve hal ve şartlara teslimiyeti geliştirir. Öte yandan, kader tarafından seçilenleri kaçınılmaz zafere ve egemenliğe götüren yüce iradenin mutlak kudretine inanç, dinsel fenatizme yol açar.

KAMUSAL OTORİTE, sınıf-öncesi kabile organizasyonundan farklı olarak devletin (bak. Devlet) esas yüklemelerinden (attributes) biri. Önemi (significance) ilk olarak Engels tarafından açığa çıkarılmıştır *(Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni)*. Halktan yalıtılmış olan Kamusal Otorite, toplumun azınlığı olan sömürücülerin çıkarlarını savunur. Kamusal Otorite hükûmet etmeyi bir meslek haline getirmiş olanlar tarafından icra edilir (bürokrasi, ordu, polis, vs.). Kamusal Otorite'nin önemli yardımcıları mahkemeler, hapishaneler, ve diğer ceza kurumlarıdır.

KAMUOYU, sosyal hayatın olay ve fenomenleri karşısında, sınıfların ve bireylerin aktivitesi karşısında, bir yada müteaddit sosyal grupların tavrını ifade eden fikir ve kavramların belirli bir toplamı (aggregate). Kamuoyu bir insanın aksiyonlarının onun çevresindeki insanlar tarafından olumlanmasında yada mahkûm edilmesinde kendisini gösterir. Kamuoyu, sınıf örgütleri ve kurumları tarafından kasıtlı olarak ve insanlar sadece pratiksel tecrübe ve gelenek tarafından yönlendirilmekte oldukları zaman spontane olarak oluşturulabilir. Bunun içindir ki, Kamuoyu sadece bir çıkarlar ayrılığını değil, fakat aynı zamanda, sosyal uyanıklığın eşsiz bir derecesini de açığa vurur. Antagonistik bir toplumda, bir yanda sömürenlerin öte yanda da sömürülenlerin çıkarlarının yansısı olarak, birbirini reddeden iki Kamuoyu vardır her zaman. Sosyalist toplumda ise, Kamuoyu, gerek niteliği bakımından gerekse özellikleri bakımından kökten farklıdır. Burada görüşler (opinions) arasındaki mücadele antagonistik değildir ve görüş ayrılıkları, kritik ve otokritik'le ve halkın çıkarlarının daima artan mülâhazasıyle uyarılan, toplumun üyelerinin komünist bilincinin gelişmesi yoluyla çözülür. Bu, sosyal gelişimin kanunlarının bilgisiyle donanmış olan Parti'nin aktivitesi tarafından kolaylaştırılır. Sosyalist devletliğin komünist kamusal öz-yönetim'e tahavvülü (bak. Öz-yönetim) komünist eğitimin bir aracı ve halkın davranışının özel bir regülatörü olarak Kamusal Otorite'nin artan rolünü belirler.

KANAAT, ilk çağ felsefesinde, otantik, objektif bilgiden, hakikatten farklı olarak, mükemmel-olmıyan sübjektif bilgi. Elealılar, rasyonel bilgiye dayanan hakikat ile duyumsal algıya ve şeylerin görünüşüne dayanan bilgi arasında kesin bir ayırım yapmışlardır. Atomistler nezdinde, kanaat insanda teressüm eden «imajlar»ın bir ürünüdür; duyumlarla algılanan fenomenler Kanaat halinde varolur; oysa atomlar ve boşluk realite halinde varolur. Sofistler (bak. Sofistler) kanaat ve hakikat arasındaki sınırı silerler («her şey, herkes onun nasıl olduğuna inanıyorsa öyledir») ki, bu, onları aşırı

sübjektivizme ve rölativizme götürür. Platon'a (bak. Platon) göre, Kanaat, tahmin ve inanç olarak ikiye ayrılır ve duyumsal şeylere uygulanır, oysa, bilgi, kendi öz süjesi itibarıyle zihinsel (spiritual) antitelere maliktir. Aristoteles (bak. Aristoteles) için, kanaat, bilginin ampirik metodudur ki, onun inceleme konusu (subject-matter), arızi ve bireysel meyanında sınıflandırılmasından ötürü değişebilir ve sahteleşebilir. Aristoteles Kanaat'i, kendi süjesi için asli ve evrensel olan bilimsel bilgiden ayırır.

KANIT,* mantıksal diğer bazı önermelerin (yada önermeler sisteminin) doğruluğunu olumlamada öne sürülen önerme (yada önermeler sistemi); ispatın temeli olarak da bilinen ispat öncülleri; bazı hallerde bir bütün olarak ispata Kanıt adı verilir.** matematikte ve matematiksel mantıkta, Kanıt, değeri bir fonksiyonun (bak. Fonksiyon) yada bağımlı yüklemin (bak. Yüklem) değerine dayanan bağımsız değişkendir.

KANT, IMMANUEL (1724-1804), Alman filozof ve bilgin, Alman klasik idealizminin kurucusu. Königsberg'de doğdu, öğrenim yaptı, ve burada Üniversitede doçent (1755-70) ve profesör (1770-96) olarak çalıştı. «Eleştirel» yada «transandantal» idealizmin (bak. İdealizm) kurucusu. «Eleştirel-öncesi» denilen dönemde (1770'den önce), Kant, kendi «bulutsu» kozmogonik varsayımını kurmuştur ki, buna göre, gezegenler sistemi bir ilk «bulutsu» (nebula»)'dan doğmuş ve gelişmiştir. Aynı zamanda, Kant, galaksimizin dışındaki galaksilerin bir Büyük Evren'inin varlığına ilişkin varsayımı ilerletmiş, Yeryüzünün rotasyonunun med ve cezir tarafından geciktirilmesine ve hareket ve ataletin rölativitesine ilişkin teorileri geliştirmiştir. Yeryüzünün ve Evren'in tabii gelişimine ilişkin materyalist fikirlerle birleşen bu incelemeler, diyalektiğin vücut bulmasında önemli bir rol oynamıştır. «Eleştirel-öncesi» döneme ait felsefi eserlerinde Kant, ampirisizmin ve Hume'un (bak. Hume) şüpheciliğinin etkisi altında, gerçek nedenler ve mantıksal nedenler arasındaki farklılığı belirtmiş, felsefeye negatif büyüklükler kavramını sokmuş ve kendi çağdaşlarının mistisizm ve spiritüalizme eğilimini hicvetmiştir. Bütün bu eserlerinde, formel tümdengelimsel düşünce metodları tecrübenin muvafakati içinde sınırlanmıştır. 1770'de Kant «eleştirel» döneme ilişkin görüşe geçti. *Kritik der reinen Vernunft* adlı kitabı 1781'de çıkmış ve onu 1788'de de *Kritik der praktischen Vernunft* ve 1790'da *Kritik der Urteilskraft* adlı kitapları izlemiştir. Burada Kant sırasıyla şunları ortaya koymuştur: «eleştirel» bilgi teorisi, etik, estetik, ve tabiatın ekspediyansı doktrini. «Eleştirel» döneme ilişkin eserlerinde Kant, bilginin formlarına ve insanın bilgisel yeteneklerinin sınırlarına ilişkin önceden inceleme olmaksızın, bir spekülatif felsefe sistemi (o zamanki terminolojide «metafizik») inşa etmenin imkânsızlığını göstermiştir. Bunların incelenmesi Kant'ı agnostisizme (bak. Agnostisizm), bizatihen mevcut şeyler («kendinde-şeyler») olmaları itibarıyle şeylerin mahiyetinin (nature) ilkede insan bilgisine açık olmadığı iddiasına götürmüştür. «Fenomen»ler, yani bizim tecrübemizde kendiliğinden aşikâr olan şeylerin delaletine ilişkin bilgi mümkündür sadece. Hakiki teorik bilgi matematikte ve tabiat bilgisinde geçerlidir (available) yalnızca. Bunu belirliyen şey, Kant'a göre, insan zihninde, aklın a priori formları, yada kavramları ve duyumsal çokformluluk ile aklın kavramları arasındaki bağıntı, yada sentezin a priori formları gibi, duyumsal temaşaya (contemplation) ilişkin a priori formların varlığı olgusudur. Bunlar, örneğin, cevherlerin sabitliği kanunu, nedensellik kanunu, ve cevherlerin kar-

şılıklı aksiyonu kanunu için temeldir. Kant'a göre, yüksek etiksel gereklerden neşet eden mutlak bilgiye kaçınılmaz bir eğilim mündemiçtir insan aklında. Bu eğilimin baskısı altında, insan aklı, zaman ve mekânda dünyanın sınırsızlığı, dünyanın bölünemez unsurlarının varlığının mümkünlüğü, dünyada yer alan süreçlerin mahiyeti (nature), ve mutlak bir asli varlık olarak Tanrı problemine çözüm arar. Kant İddia eder ki, karşıt çözümlerin aynı derecede ispatı kabildir: dünya sonludur ve dünya sonsuzdur; bölünmez parçacıklar (atomlar) vardır ve böyle parçacıklar yoktur; bütün süreçler (aksiyonlar) nedensel olarak şartlanmıştır, ve serbest olarak cereyan eden süreçler vardır; mutlak olarak asli bir varlık vardır ve yoktur. Bundan dolayı, akıl, mahiyeti itibariyle antinomiktir, yani çelişkilerle bölünmüştür. Fakat bu çelişkiler görünüştedir daha çok. Muammanın çözümü, bilginin iman lehine sınırlandırılmasıyle, «kendinde-şeyler»in bilgi-dışı olduğunu kabul ederek, «kendinde-şeyler» ve «fenomen»ler arasında ayrım yapılmasıyle sağlanır. Böylece, insan, aynı anda, hem özgür değildir (fenomenler dünyasında bir varlık olarak) hem özgürdür (bilinmesi-imkânsız süper-duyusal dünyanın bir sûjesi olarak); Tanrının varlığının ispatı kabil değildir (bilim için), ve bununla birlikte, dünyada moral düzenin varlığına ilişkin inancımıza temellik eden zorunlu iman postülası vardır, vs. Aklın antinomik mahiyetine ilişkin bu öğreti, ki Kant'a «kendinde şeyler» ve «fenomenler» düalizmi için, angnostisizm için bir temel olarak hizmet etmiştir, Alman klasik idealizminde pozitif diyalektiğin gelişimine bir hız kazandırmıştır. Öte yandan, bilgi, davranış, ve yaratıcı efor anlayışında bu öğreti düalizm, agnostisizm, ve formalizmin bir tutsağı olarak kalmıştır. Örneğin, Kant, Kesin buyruk (categorical imperative)'u (bak. Kesin Buyruk) temel kanun olarak ilân eder, o kesin buyruk ki insanın bir aksiyonun onun moral muhtevasından mutlak bağımsız olarak, bir evrensel davranış kuralı haline gelebilen bir kural tarafından yönlendirilmesini talep eder. Estetikte, Kant, güzelliği, bir sanat eserinde tasvir edilen objenin varolup olmamasına dayalı olmıyan, ve sadece biçimce belirlenmiş olan, bir «çıkargözetmez» zevke indirger. Fakat Kant, kendi formalizmini kararlı olarak uygulamaya muktedir olamamıştır: etikte, kesin buyruk'un formel tabiatının aksine olarak, o, bir bütün olarak toplumun iyiliği için bile feda edilmemesi gereken, bireyin kendi öz değeri ilkesini öne sürer; estetikte, güzellik anlayışında formalizmin aksine olarak, o, şiiri, sanatın yüksek biçimi olarak ilân eder, çünkü ideal'i tasvire muktedirdir, vs. Kant'ın, sosyal hayatın tarihsel süreci içinde antagonizmaların rolüne ve ebedi barış ihtiyacına ilişkin doktrini ilerici idi. Kant, muhtelif devletler için karşılıklı yararlarıyle enternasyonal mübadele ve temasları barışın tesisi ve korunması için bir araç olarak düşünüyordu. Çelişkiler içinde boğulmuş olmakla birlikte, Kant'çılık, bilimsel ve felsefi düşüncenin sonraki gelişiminde dikkate değer derecede etkili olmuştur. Kant'a ilişkin eleştirilerinde, Marksizm-leninizm'in kurucuları göstermişlerdir ki, onun aldanmaları, çelişkileri, ve tutarsızlıklarının sosyal nedenleri o devrin Alman burjuvazisinin geri kalmışlığından ve güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır. 19. yüzyıl sonunun ve 20. yüzyılın ilk yarısının idealist filozofları, Kant'ın felsefesinin materyalist unsurlarını ve «kendinde-şeyler»ini tasfiye ederek, onun tutarsızlıklarından yararlanmışlar ve kendi reaksiyoner doktrinlerini (bak. Yeni-Kant'çılık; Etiksel Sosyalizm; Marburg Okulu; Baden Okulu) haklı göstermek için kullanmışlardır.

KANUN,* fenomenlerin temel bir iç

bağıntısı ki, bu fenomenlerin zorunlu, tabii gelişimini belirler. Kanun fenomenler yada maddi objelere ait özellikler (properties) arasındaki nedensel zorunluluğu, istikrarlı bağıntıların, bazı fenomenlerde vuku bulan değişmelerin diğer fenomenlerde değişikliğe neden olduğu mükerrer temel ilişkilerin belirli bir düzenini ifade eder. Kanun kavramı, objelerin gelişimindeki majör özellikleri ve eğilimleri belirliyen iç bağıntıların ve süreçlerin genel toplamını teşkil eden öz (essence) kavramının yakınıdır. Bir kanuna ilişkin bilgi görünüşten öze (bak. Öz ve Görünüş) geçişi varsayar ve daima soyut düşünceden, ve fenomenlerin tamamen bireysel ve aslî olmayan müteadit özelliklerinin soyutlanmasından haraket eder. Kanunlar başlıca üç grupa ayrılır: 1) spesifik yada özel kanunlar; 2) genel kanunlar, fenomenlerin geniş grupu için; 3) evrensel kanunlar. İlk grup spesifik fenomenleri, yada maddenin tekil özellikleri arasındaki ilişkileri ifade eder. İkinci grup, kondisyonların geniş bir dizisi içinde kendisini gösterir ve obje ve fenomenlerin geniş kümesinin genel özellikleri arasındaki ilişkileri karakterize eder (örneğin, fizikte kitlenin yada elektrik yükünün tahavvülü kanunu ve biyolojide tabii seleksiyon kanunu, vs.). Üçüncü grup maddenin gelişiminin evrensel özellikleri (properties) yada eğilimleri arasındaki ilişkileri ifade eder, dünyanın temel diyalektik Kanunlarını temsil eder. Bunlar bütün varlığın evrensel ilkeleri olarak birinci ve ikinci grubun müteaddit Kanunlarında tezahür eden, onların ortak unsurları olarak iş görürler. Fakat bu Kanunlar arasındaki farklılıklar izafi ve değişkendir. Genel Kanunların işleyişi özel (particular), spesifik Kanunlarda kendisini gösterir, ve genel kanunlar, spesifik kanunları kapsıyarak, somut fenomenlerin genelleştirilmesiyle bilinir. Kanunlar arasındaki diğer farklılık şudur ki, diğer bazı kanunlar entegral olarak, yani sonuçları belirli herbir anda değil, fakat, sadece, yeterince büyük bir zaman süresince yada bir bütün olarak sistemin değişmesi halinde cari olduğu halde, bazı kanunlar husule gelen sonuçları pek küçük zaman süresince cari olacak bir tarzda, zaman bakımından diferansiyel olarak hüküm icra ederler. İstatiksel kanun'lar bu türdendirler. Kanun'un, işleyişi uygun şartların varlığına dayanır. Uygun şartların yaratılması Kanun'un sonuçlarının mümkünlükten realiteye dönüşmesidir. Toplumda, Kanunların uygulanması, Kanunların işleyişi için gerekli şartları yaratmaya yada tahribe —bilinçli olarak yada bilinçsiz olarak— muktedir insanların aktivitesini varsayar. Bununla birlikte, insanlar Kanunları yaratabilemezler, onlar, ancak, kendi ihtiyaçları yada çıkarları uyarınca, bu kanunların faaliyet alanını daraltırlar yada genişletirler. Bu itibarla, Kanunlar, insanların bilincinden bağımsızca, cisimlerin özellikleri (properties) yada gelişimin farklı eğilimleri arasındaki ilişkilerin bir ifadesi olarak, objektif olarak mevcutturlar.** Hukuk: hakim sınıfın onun kendi hukuk felsefesi içinde tecessüm eden ve bu sınıfın maddi kondisyonları ve çıkarları tarafından belirlenen iradesi. Kanun devlet gücü tarafından tesis edilmiş yada müeyyidelendirilmiş bir kurallar sistemi yada davranış standartları olarak düzenlenir. Legal kuralların özelliği devlet gücü tarafından cebren güvence altına alınmalarıdır. Üstyapının parçası olarak Hukuk toplumun hakim üretim ilişkileri tarafından belirlenir, o ilişkiler ki, üretime dayalı olmakla birlikte onu müeyyidelendirir. Hukuk'un tarihsel tipi, ona ait sosyo-ekonomik formasyona (bak. Sosyo-Ekonomik Formasyon) uygun düşer. Efendi-köle, feodal ve burjuva hukukunun ortak özelliği (feature) metbu ve tâbi ilişkilerinin, özel mülkiyete dayalı sömürü ilişkilerinin konsolidasyonudur. Nite-

likçe yeni bir legal sistem, sosyalist Hukuk'ta müessestir, o sosyalist Hukuk ki, kardeşçe işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmayla karakterize olunan üretim ilişkilerini legal olarak somutlaştırır ve, sosyalizmin vücut bulması için sağlam bir temel sağlıyan sosyalist mülkiyet temeline dayanır. Sosyalist Hukuk, halkın statü gücü kazanan iradesidir; bu hukuk tarihte ilk olarak gerçek demokratik özgürlükleri tesis etmiş ve bunları gerçekten güvence altına almıştır. Sosyalist Hukuk'un burjuva Hukuku'ndan farkı şuradadır ki, o, emekçi halkı, devletin tasarrufundaki bütün araçlarla güvence altına alınmış olan hakiki haklarla donatır.

«KAPİTAL», kapitalist üretim tarzının kanunlarını açığa vuran ve sosyalizmin bilimsel temellerini atan, Marx'ın baş eseri. Marx *Kapital*'i ömrünün eseri diye adlandırır. Marx *Kapital* üzerindeki çalışmasına 1840 ortalarında başladı ve bunu hayatının sonuna kadar sürdürdü. İlk cildi 1867'de yayımlandı, Engels tarafından basıma hazırlanan ciltleri ise Marx'ın ölümünden sonra yayımlandı: ikinci cilt 1885'te, üçüncü cilt 1894'te. *Kapital'in* ilk olarak çevrildiği yabancı dil Rusça'dır (1872). Birinci cilt sermayenin meydana gelmesi sürecini tahlil eder; ikinci cilt tedavül sürecini inceler, üçüncü cilt ise bir bütün olarak kapitalist üretimi tahlil eder. Dördüncü cilt *(Artı-değer teorileri)* ekonomik doktrinlerin bir tarihini ve eleştirisini sunar. Marx bir sosyo-ekonomik formasyon olarak (bak. Sosyo-ekonomik Formasyon) kapitalizmin mükemmel bir tahlilini yapmış, onun kökeninine, gelişiminine, ve sonuna ilişkin kanunları ortaya koymuştur. En büyük inceleme olan *Kapital*, aynı zamanda, son derece büyük bir felsefi değer taşır. *Kapital* «bir —en karmaşık— toplum formasyonunun bilimsel, mataryalist tahlilinin bir modelini, herkes tarafından tanınan ve hiç kimse tarafından aşılamıyan bir modeli» temsil eder (Lenin, Cilt. 1. s. 143). *Kapital*'de, diyalektik görkemli bir biçimde uygulanmış ve, bundan başka, bütün ana doğrultularda işlenmiştir: objektif realitenin incelenmesinin bir metodu ve bilginin mantıksal bir sistemi ve teorisi olarak işlenmiştir. Marx göstermiştir ki, kapitalizm, gelişme halinde olan bir fenomen, üretimin tarihen geçici bir tarzıdır, o üretim tarzı ki, burada niceliksel değişmeler, onun radikal, niteliksel değişimi için, yeni, sosyalist üretim tarzına bir sıçrama için öngerekleri hazırlar. Marx'ın kapitalizme ilişkin tahlilini karakterize eden şey, onun, kapitalizmin başlangıçtan sona, emtia üretiminin ilk belirtilerinden başlayıp «mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi»nin kaçınılmaz olarak meydana geldiği uç noktasına kadarki hareketinin ve gelişiminin bağrındaki çelişkilere ilişkin ekspozisyonudur. Marx bu çelişkilerin gelişimindeki safhaları, muhtevalarındaki değişimi, ve onları çözme metodlarını baştan sona ve detaylı olarak tasvir eder, ve sosyo-ekonomik formasyonların en önemli ve genel kanunlarından birini formüle eder: «...belirli bir üretim biçiminin bağrında yer alan antagonizmaların tarihsel gelişimi, o üretim biçiminin çözülüp dağılmasının ve yeni bir biçimin teessüsünün biricik yoludur.» *(Kapital*, Cilt I, s. 448). *Kapital* objektif realitenin bütün karmaşıklığı ve çokformluluğuyla yeniden üretilmesine medar olan kavramlara ve düşüncenin diğer formlarına ilişkin diyalektik materyalist tahlilin somut örneğidir aynı zamanda. Marx tarafından kullanılan ekonomik kavramlar esnek, hareketli ve diyalektik tarzda çelişkili olup, gerçek sosyal ilişkilerin değişkenliğini ve çelişkenliğini yansıtırlar. Marx tarafından *Kapital*'de işlenen ve uygulanan, soyuttan somuta yükselme metodu (bak. Soyut ve Somut) özellikle önemlidir. Kavramların evrimi, onların gelişiminin ve birbirlerine geçişlerinin

mantığı emtia üretiminin tarihini, üretim tarzının tarihsel gelişimini yansıtır. Bununla beraber, Marx, tarihsel ve mantıksal (bak. Tarihsel ve Mantıksal) arasındaki bağıntının basit ve tekyanlı bir bağıntı olmadığını da göstermiştir. Kapitalist üretim tarzı geçmişte varolan ekonomik kategorileri (örneğin, ticari ve parasal sermaye, rant, vs.) bağımlılaştırdığına ve değişikliğe uğrattığına göre, tahlil mantığı esas ve belirleyici kategoriden, yani sanayi sermayesinden hareket etmelidir. Bu, Marx'ın kullandığı deyimle, başka her şeyi aydınlatan ışıktır, ve mevcut ilişkileri anlaşılabilir kılan tek şeydir. Bunun içindir ki, Marx, tarihen daha sonra doğmuş olan kategorileri kasten başlangıç olarak ele almış ve daha önceki kategorileri ancak bunlardan sonra (örneğin, ticari ve mali sermaye ile rantı sanayi sermayesinden sonra) incelemiştir. Kesin bilimsel metod, Marx'a, artı-değer'in —artı-değer doktrini Marx'ın ekonomi politiğinin kilit taşıdır— kapitalist üretimin bütün fenomenlerinde ve süreçlerinde ne suretle somut olarak tecessüm ettiğini göstermek imkânını vermiştir. *Kapital* topluma ve sosyal gelişime tarihsel materyalist yaklaşımın klasik bir örneğidir. Lenin *Kapital* sayesinde, tarihsel materyalizmin bir varsayım olmaktan çıktığını ve bilimsel bir teori haline geldiğini kaydeder. Tarihsel materyalizmin bütün temel önermeleri ve kavramları *Kapital*'de işlenmiştir. Marx kapitalizmin evrimini, bütün sosyal değişmelerin son tahlilde kaynağı olan üretici güçlerin gelişimi temeline dayanan bir tabii tarihsel süreç olarak inceler. Marx üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin diyalektiğini, onların birliğini ve çelişkilerini, burjuva toplumunun üretim ilişkilerinin üretimin özgürce gelişimini hızlandıran ve burjuva üretim ilişkilerinin yerini sosyalist üretim ilişkilerinin almasını dikte eden bir faktör haline tedricen fakat kaçınılmaz bir biçimde gelişini göstermiştir. Kapitalizmin bugünkü ideologları *Kapital*'in şimdiden eskimiş bulunduğunu ve onun temel fikirlerinin 20. yüzyıl burjuva toplumuna uygulanabilir olmadığını ispat çabasındadırlar. Realitede Marx'ın bu eseri, ki Lenin'in emperyalizm teorisiyle daha da geliştirilmiştir, sermayenin baskısından kurtulma mücadelesinde işçi sınıfının güçlü bir silahı ve marksizmin tükenmez bilimsel ve devrimci gücünü gösteren bir anıt olarak günümüze kalmıştır.

KAPİTALİZM, feodalizmin yerine geçen sosyo-ekonomik formasyon (bak. Sosyo-ekonomik Formasyon). Kapitalizm üretim araçlarının özel mülkiyeti ve ücretli emeğin sömürüsü temeline dayalıdır. Artı-değer'in çıkarılması kapitalist üretimin temel kanunudur. Üretim anarşisi, peryodik bunalımlar, kronik işsizlik, kitlelerin yoksullaşması, ve rekabet ve savaşlar kapitalizm'in karakteristik özellikleridir (features). Kapitalizmin temel çelişkisi —emeğin sosyal mahiyeti ile mülkiyetin özel kapitalist biçimi arasında— kapitalist toplumun esas sınıfları olan proletarya ve burjuvazi arasındaki antagonizmada ifadesini bulur. Kapitalizmin tüm tarihini kapsıyan, proletaryanın sınıf mücadelesi sosyalist devrimde (bak. Sosyalist Devrim) sona erer. Siyasi ve hukuki kurumlar ve burjuva ideolojisinin sistemi kapitalist temel üzerinde yükselen üstyapının (bak. Temel ve Üstyapı) esas unsurlarıdırlar. Kapitalizm'in ideologları tarafından ilân edilen biçimsel siyasi eşitlik, tüm devlet makinası emekçi halkın siyasetten uzaklaştırılmasına uygulanırken, ekonomik eşitsizlik tarafından hiçe indirilir. Kapitalizm 16. yüzyılda doğmuş ve feodalizme kıyasla daha yüksek bir emek verimliliği sağlıyarak, ilerici bir rol oynamıştır. 20. yüzyılın eşiğinde Kapitalizm en yüksek, son safhasına —tekellerin ve finans oligarşisinin egemenli-

ği tarafından damgalanan emperyalizm safhasına— girmiştir. Tekelci-devlet kapitalizmi (bak. Tekelci-Devlet Kapitalizmi) safhasında yaygınlaşmıştır. Daha sonra tekellerin gücünü devlet gücüyle birleştirmiş ve militarizmi görülmemiş bir derecede arttırmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi kapitalizmin genel bunalımına (bak. Kapitalizmin Genel Bunalımı) neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ve Asya ve Afrika'nın birçok ülkelerindeki sosyalist devrimler bu bunalımın ikinci safhasına yol açmıştır. Dünya savaşıyla bağıntılı olmıyan yeni bir üçüncü safha, halen kapitalizmin bunalımının gelişiminde başlamış bulunmaktadır. Kapitalizm'in çürümesi, Birleşik Devletler'de, çağdaş emperyalizmin baş ülkesinde, en azmanlaşmış militarize ekonominin ve kronik işsizliğin ülkesinde en büyük kuvvetle kendisini göstermektedir. «Çağdaş kapitalizm bütün insanlığın hayati çıkarlarına ve ilerici özlemlerine düşmandır».

KAPİTALİZM GENEL BUNALIMI, ekonomik ve devletsel sistemi, siyaseti, ideolojiyi, ve de çağdaş burjuva toplumundaki hayatın diğer bütün alanları kapsıyan, dünya kapitalist sisteminin bütün yönleriyle bunalımı. Dünyanın iki karşıt sisteme, kapitalist ve sosyalist sistemlere bölünüşü Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın belirleyici özelliğidir (feature). «Gittikçe daha çok ülkenin kapitalizmden kopması; sosyalizmle ekonomik rekabette emperyalist pozisyonların zayıflaması, emperyalist sömürgeci sistemin yıkılması; tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi ve militarizmin artmasıyla birlikte emperyalist çelişkilerin şiddetlenmesi; üretim araçlarının tam olarak kullanılması hususunda kapitalizmin gittikçe artan yeteneksizliğiyle kendini gösteren kapitalist ekonominin iç dengesizliğinin ve çürüyüşünün şiddetlenmesi (üretim artışının düşük oranları, peryodik bunalımlar, üretim cihazlarının sürekli olarak kapasiteleri dışında işleyişi, ve kronik istihdamsızlık); emek ve sermaye arasındaki mücadelenin şiddetlenmesi; kapitalist ekonomi içindeki çelişkilerin keskin yoğunlaşması; bütün alanlarda siyasi reaksiyonun görülmemiş derecede artması, burjuva özgürlüklerinin reddi ve bir takım ülkelerde faşist ve despotik rejimlerin kurulması; ve burjuva siyaset ve ideolojisinin derin bunalımları —bütün bunlar *kapitalizmin genel bunalımının* tezahürleri dir.» (SBKP'nin programı). Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın kendi gelişimi müteaddit aşamalardan geçmiştir. İlk aşama Birinci Dünya Savaşında, özellikle Rusya'da 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devriminin bir sonucu olarak başlamıştır. İkinci aşama 2. Dünya Savaşında, özellikle Avrupa ve Asyanın birçok ülkelerinde halk demokrasilerinin (bak. Halk Demokrasisi) kurulmasının bir sonucu olarak başlamıştır. Bu peryodun belirleyici özelliği (feature) sosyalizmin tek bir ülkenin sınırlarını aşarak zuhur etmesi ve dünya sosyalist sisteminin (bak. Dünya Sosyalist Sistemi) oluşmasıdır. Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın üçüncü aşaması 1950'lerin ikinci yarısında başlamıştır.; bu aşamanın spesifik özellikleri, onun bir dünya savaşıyla bağıntılı olarak değil, iki sistem arasında rekabet ve mücadele şartları içinde, emperyalizmin dünya sömürge sisteminin çöküşü ve dünya güçlerinin ilişkisinin sosyalizmden yana artan değişimidir.

KARAKTER, insanın, kendi aktivitesine ve yaşama şartlarına dayanan ve onun aksiyonlarında kendisini gösteren istikrarlı zihinsel özelliklerinin (traits) genel bütünü. Bir insanın karakterini öğrenmekle, belirli hal ve şartlarda bu insanın nasıl davranacağını önceden haber vermek ve bunun sonucu olarak, onun, topluma yararlı olan bireysel özellikler (traits) halinde gelişen davranışını yönlendirmek müm

kündür. Karakter bir insanın kendi kendisine, diğer insanlara, yüklendiği işe, vs.'ye bakış tarzında kendisini gösterir. Karakter sosyal olarak yararlı emekte, insanın aksiyonlarında en tam biçimde ortaya çıkar, ve onun tüm davranışı üzerine damgasını basar. Karakter sosyo-psikolojiktir, yani, bir insanın dünya görüşüne, bilgisine ve biriktirmiş olduğu tecrübeye, benimsediği ahlaki ilkelere, diğer insanların kendisi üzerindeki etkisine, ve onun bu insanlarla olan ilişkilerine dayanır. Karakter doğuştan değildir, çevre tarafından biçimlendirilir ve eğitime dayanır.

KARİNSKİ, MİHAİL İVANOVİÇ (1840-1917), Rus mantıkçı ve filozof. 1869-94'te Petersburg İlahiyat Akademisi ve diğer eğitimsel kuruluşlarda hocalık yaptı. *Kriticheskiy obzor poslednego perioda nemetskoi filosofii* (1873) adlı kitabında, Karinski, Alman idealizmine hücum etmiştir. Görüşlerinde materyalizme eğilimin ağır bastığı eserleri şunlardır: *Yavleniye i deistvitelnost* (1878), *Raznoglasiye v shkole novogo empirizma povoprosu ob istinakh samoochevidnykh* (1914), *Logika* (1884-85), ve diğerleri. Doktora tezi olan *Klassif ikatsiya vyvodov* (1880)'da Karinski, mantıkta sillojistik ve endüktif akımları tahlil etmiş ve bu sorunlarda orijinal görüşler ifade etmiştir. *Ob istinakh* adlı kitabında (1893), Kant'ın (bak. Kant) bilgi teorisinin dogmatizmini ve apriorizmini (bak. Apriorizm) eleştirmiştir. Karinski, hem Vvedenski'yi (bak. Vvedenski) içine alan Yeni-Kant'çılar'a hem de Berkeley tipi sübjektif idealistlere hücum etmiştir. Karinski eski felsefe tarihi üzerine orijinal eserler kaleme almıştır: *Tyemnoye svidetelstvo Ippolitia o filosofe Anaksimene* (1881), *Lektsii po istorii drevnei filosofii* (1885), *Lekstii po istorii novoi filosofii* (1884), vs.

KARNEADES (İ.Ö. 214-129), eski Yunan'lı filozof, Yeni Akademia'nın başı, Akademia'da selefi Arkesilaos (bak. Arkesilaos)'un şüpheci felsefesini derinleştiren bir şüpheci. Yazılı hiçbir metin bırakmamış olan Karneades'in verdiği dersler de bize intikal etmemiştir. Bazı zayıf kaynaklara göre, Karneades, hakiki bilgi imkânsızdır ve de bütün bilgi en muhtemel zanlardan ibarettir diyen Akademia için tipik olan şüpheci görüşlerin savunucusudur. Bu ihtimaliyetin değişik dereceleri tahlil edilmiş, fakat hakikate eş olarak telakki edilmemiştir. Karneades mevcut olan hiçbir şeyin mükemmel olmadığı doktriniyle bağıntı içinde tanrısal varlığın teolojik ispatını da eleştirmiştir. Etikte, Karneades tabiatın nimetlerine ve onun üzerinde herhangi bir aktif etki olmaksızın tabiata uygun yaşayışa ilişkin şüpheci doktrini savunmuştur genellikle.

KARŞILAŞTIRMA, objeler arasındaki benzerlik ve ayrılıkları belirlemenin bir yolu. Karşılaştırma genelleştirmenin (bak. Genelleştirme) anahtar öncülüdür. Karşılaştırma analoji (bak. Analoji) aracılığıyla akıl yürütmelerde belirgindir. Karşılaştırmanın sonucunu ifade eden akıl yürütmeler karşılaştırılan objelere ilişkin kavramların muhtevasını belirleme amacına hizmet eder. Bu anlamda, Karşılaştırma, tanımı (bak. Tanım) tamamlıyan, ve bazen onun yerini alan bir metottur.

KARŞILAŞTIRMALI METOD, kültürel fenomenlerin incelenmesi ve açıklanmasına ilişkin bir metod; biçimde benzerliklerin saptanmasıyle, ortak kökeni meydana getiren jenetik yakınlığı ortaya çıkarır. Karşılaştırmalı metod maddi kültürün ve bilginin çeşitli alanlarına ait ortak unsurları yeniden üretir (reproduces) ve karşılaştırır. Wilhelm von Humboldt, özellikle, Auguste Comte (bak. Comte, Auguste) Karşılaştırmalı Metod'un gelişiminde ön safta yer alırlar. Karşılaş-

tırmalı Metod daha sonra karşılaştırmalı filolojinin 19. yüzyıldaki savaşçıları (protagonists) olan Jacob Grimm, August Friedrich Pott, August Schleicher (Almanya), Ferdinand de Saussure (İsviçre) ve Rus lengüistleri I. A. Boduin de Courteney, A. N. Veselovsky, A.K. Vostokov, F.F. Fortunatov vs. tarafından geliştirilmiştir. Karşılaştırmalı Metod lengüistik ve etnografyayı ilerletmiş ve mitlere ve lejandlara ilişkin incelemelere derinlik kazandırmıştır. Bununla birlikte, Karşılaştırmalı Metod kültürel ve ideolojik formların dış benzerlikleri üzerinde durmuş, oysa bu benzerliklerin ortaya çıkmasına neden olan maddi sosyal ilişkileri ihmal etmiştir. Bu, Karşılaştırmalı Metod'un sınırlılıklarından biridir. Modern tarihsel araştırma içinde, Karşılaştırmalı Metod, kültür tarihinin sübstantif yorumuna ilişkin değişik metodlara yardımcı bir metod olarak kullanılmaktadır.

KARŞILIKLI AKSİYON, cisimlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri süreci, maddi objeler ve fenomenler arasındaki bağıntı yada ilişki. Karşılıklı Aksiyon herhangi bir maddi sistemin varoluşunu ve yapısal organizasyonunu, onun daha geniş bir kademeye ilişkin bir sistem içinde diğer cisimlerle birliğini, ve de bütün cisimlerin, süreçlerin, ve fenomenlerin özelliklerini (properties) belirler. Karşılıklı Aksiyon kapasitesi olmaksızın madde mevcut olamaz. Bu anlamda, Engels, Karşılıklı Aksiyon'u varolan her şeyin, nihai nedeni ve onun dışında hiçbir şeyin var olmadığı ve var olamıyacağı bir neden olarak belirlemiştir. Herhangi bir entegral sistemde, Karşılıklı Aksiyon, içinde neden ve sonucun sürekli olarak yer değiştirdiği ilişki olarak zuhur eder. Fiziksel olarak, Karşılıklı Aksiyon, dolaysız (immediat) aksiyondur (bak. Etki, Yakın ve Uzak) ki, burada aksiyonun ekstrem halindeki hızı bir boşlukta ışığın hızına eşittir. Fakat tabiatta, fiziksel aksiyona indirgenemez olan diğer birçok Karşılıklı Aksiyon biçimleri vardır (bak. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı; Fonksiyonel Bağımlılık).

KARŞI-PARÇACIKLAR, 1928'de rölativist kuantum teorisi tarafından varlığı tahmin edilen ve daha sonra kozmik ışınlarda (karşı-elektron, yani pozitron, 1932) keşfedilen ve ondan sonra akseleratorlarda (karşı-proton ve karşı-nötron, 1955) elde edilen maddi parçacıklar. Bazı istisnalarla ortaya çıkmıştır ki, alelâde her «elemanter» parçacık, kendisine karşıt olan, karşıt bir yük ve diğer özelliklerle ayrılan bir Karşı-Parçacık'a maliktir. Bu, maddenin yapısının diyalektik olarak çelişkili mahiyetinin bir tezahürüdür. Bu parçacık - ve Karşı-Parçacık çiftlerinden her biri diğerini yoketme, yani maddenin nitelikçe farklı başka bir biçimine dönüştürme kapasitine sahiptir. Evrende bizi kuşatan alelâde parçacıkların çoğunluğu henüz yeterince açıklanmış değildir.

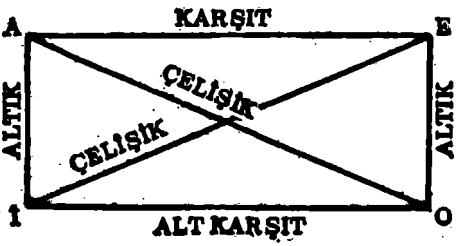
KARŞITLARIN BİRLİĞİ VE ÇATIŞMASI KANUNU, materyalist diyalektiğin özünü, «çekirdeği»ni ifade eden, realitenin ve onun insansal algıgücü tarafından kavranmasının evrensel bir kanunu. Her obje karşıtlar ihtiva eder. Diyalektik materyalizm karşıtlar sözünden 1) çözülmez birlik halinde olan, 2) yalnız farklı olmaları itibariyle değil, fakat bir ve aynı olmaları itibariyle, birbirlerini reddeden, yani 3) herbiri diğerine girebilen unsurları, «görünümler»i, vs'yi kastedер. Karşıtların birliği izafidir, çatışması ise mutlaktır. Karşıtların çatışması bir objenin içindeki çelişkinin sürekli olarak çözülmesi ve sürekli olarak yeniden meydana gelmesi, böylelikle eskinin yeniye dönüşmesi demektir. Karşıtların Birliği ve Çatışması Kanunu, böylece, herhangi bir dışsal

güce hacet kalmaksızın, bütün hareketin objektif içsel «orijin»ini açıklar ve hareketi kendinden-hareket (self-motion) olarak anlamaya imkân verir. Karşıtların Birliği ve Çatışması Kanunu çeşitliliğin hakiki ve somut birliğini somut ve ölü olmıyan bir özdeşlik olarak açığa vurur ve bir objenin somut bütünlük ve gelişimini «kavramların mantığı» içinde anlamayı mümkün kılar. Bundan ötürüdür ki bu kanun diyalektiğin «çekirdek»ini teşkil eder. O, diyalektik düşünce ve metafizik düşünce arasındaki antitezi dile getirir, o metafizik düşünce ki, hareketin «köken»ini çok kere, hareketin kendisinden ayrı, ve onun dışında bir şey olarak, karşıtların birliğini ise çeşitliliğe «aykırı» («alien») bir şey olarak yorumlar. Metafizik hareketin ve çeşitliliğin somut birliğinin yerine, hareketin dışsal sonuçlarının ve tamamen dışsal olarak ele alınan bir objenin görünümlerinin sadece bir tasvirini koymaya götürür. Diyalektiğin tarihi bu problemleri ihata eden anlaşmazlığı ve onları çözme girişimlerinin tarihidir. Çelişkilerin diyalektiğini kuran Herakleitos (bak. Herakleitos) idi. Elealılar (Zenon) (bak. Zenon) çelişkiyi tamamen sübjektif bir şey haline getirirler ve onu hareket ve çeşitliliği inkârın bir aracına indirgerler (bak. Negatif Diyalektik; Aporia). Platon (bak. Platon), bir senteze erişmeye çalışmıştır. Rönesansta «karşıtların düşümdeşliği» fikri Nikolaus Kusanus (bak. Nikolaus Kusanus) ve Bruno (bak. Bruno) tarafından geliştirilmiştir. Kant (bak. Kant) sadece süjeleri objelerden ayırmak suretiyle antinomileri «tasfiyeye uğratmıştır.» Bu güçlüğü giderme girişimleri diyalektik çelişki fikrine yol açılmıştır (bak. Fichte; Schelling; ve Hegel). Hegel, idealizmin çerçevesi içinde çelişki problemini çözme doğrultusunda mümkün olan her şeyi yapmıştır. Modern idealist felsefede karakteristik eğilimler, bir yandan, çözülmez bir şey olarak çelişkinin idealize edilmesine, ve, öte yandan, bu genel kategoriyi savuşturma ve onun yerine terminolojik ayrımların (değişik pozitivist konsepsiyonlar) ikame edilmesi girişimlerine ilişkindir. Marksizm Karşıtların Çatışması ve Birliği Kanunu'nu «bilginin bir kanunu (ve objektif dünyanın bir kanunu)» (Lenin) olarak yorumlamış ve tanımlamıştır. Diyalektiğin, mantığın ve bilgi teorisinin düşümdeşliği ilkesine dayalı olan materyalist yorum, kanunun bir «misaller toplamı»na indirgenmesini meneder. Kanunun objektif evrenselliği bilgi sürecinde onların temelini teşkil eder. Bu kanun birliğin diyalektik bölünüşünü açığa vuran bir kanun olarak bilimsel teorinin yapısını da belirler. Bu yapının klasik bir örneği Marx'ın *Kapital*'inde kendisini gösterir, o *Kapital* ki, burada, çelişkilerin çözümü bizzat konunun mantığıyle uyum içinde ilerliyen araştırmayı sevkeder ve gelişen yeni kavramların rasyonel bir aracını sağlar. Bilgi sürecinde diyalektik çelişki tez ve antitezin karşı karşıya konmasından ibaret bir iş değildir; onun amacı çelişkinin çözümüne (solition) erişmektir. Diyalektik, çelişkiyi kavramak, onun çözüm yolunu ve formel mantığın çelişkilerinin muhakemede izalesiyle çözüm arasında hiçbir ortaklaşalık bulunmadığını kavramak demektir. Bir teori dahilindeki diyalektik çelişki, ancak, soyuttan somuta (bak. Soyut ve Somut) yükseliş süreci içinde uygun olarak çözülebilir. Bununla birlikte, bir teorinin tam ekspozisyonu aynı bir «çelişkilerden arınmış sistem» çerçevesi içinde mümkün değildir. Gelişim süreci dışsal, nispeten bağımsız karşıtların çatışmasıyle yürür. Diyalektik dışsal karşıtlara başlangıçtan beri varolan ayrı cevherler olarak değil, fakat birliğin bölünüşünün bir ürünü olarak, ve dolayısıyle, içsel karşıtların türevleri olarak bakar. Sosyal gelişime ilişkin marksist doktrin bu kanun uygulanması temeli-

ne, toplumda çelişkilerin araştırılması temeline dayanır; o, sınıflı toplumun gelişmesinde harekete getirici güç olarak sınıf mücadelesi tezinin temelini teşkil eder ve bütün devrimci sonuçlamalarını bu teze dayandırır. Sosyalizm kapitalizmin çelişkilerinin gelişiminin ve sosyal devrim aracıyle çözülmesinin tabii bir ürünüdür. Çelişkilerin değişik türleri ve bunları çözmenin değişik yolları vardır. Sosyalizm de çelişkiler yoluyla gelişir, fakat bu çelişkiler spesifik bir mahiyet taşır (bak. Antagonistik Çelişkiler ve Antagonistik-olmıyan Çelişkiler). Diyalektik çelişki kategorisi, objelerin çelişkili tabiatıyle gittikçe daha çok karşılaşan modern tabii bilimde metod görüş noktasından önemlidir.

KARŞITLARLA İSPAT, (yada apagojik ispat), *reductio ad impossible* olarak da bilinen dolaysız (indirect) ispatın bir biçimi. Şu örnek, Karşıtlarla İspat'ın tipik bir örneğidir. B ispat edilecek tez, A_1, A_2... A_n ise onun aracılığıyla tezin ispatlanmış olacağı doğru (true) olgular olsun. Diyelim ki, B-olmıyan, yani B'nin mantıksal karşıtı doğrudur ve ispatın olgularında yer almaktadır. Olgu dizilerinden böylece elde edilen —A_1, A_2,... A_n, ve B-olmıyan— sonuçlamalar apaçıklığa ilişkin olgulardan biriyle çelişen bir situasyona erişilinceye kadar devam eder. Doğru sonucu sağlıyan başlangıçtaki (original) olguların çelişmesi, sadece ispata ilişkin olguların yanlış olması halinde mümkündür. A_1, A_2... A_n şüphe götürmez bir biçimde doğru olduğuna göre, B - olmıyan'ın doğruluğu iddiası yanlıştır; öyleyse B doğrudur.

KARŞITLIK KARESİ, Aristoteles'in (bak. Aristoteles) çeviricisi ve yorumcusu Julius Pácius tarafından 16. yüzyılda öne sürülmüş olan terim. Bu terim, uzun bir zaman, Aristotelesçi mantığın öncüllerinin (bak. Öncüller) dört temel tipi arasındaki ilişkiler için hatırlatıcı bir şekil olarak iş görmüştür. Karşıtlar Karesi bu ilişkilerin grafikal olarak gösterildiği bir diyagram biçiminde belirtilir. A, E, I, O harfleri itibari olarak tümel olumlayıcı (universal affirmative), tümel olumsuzlayıcı (universal negative), tikel olumlayıcı (particular affirmative) ve tikel olumsuzlayıcı (particular negative) öncülleri sembolize eder.

KARTEZYANİZM (Descartes'ın adının latince transkripsiyonu olan Certesius'dan) Descartes (bak. Dercartes)'ın, ve özellikle onun takipçilerinin doktrini. Kartezyen okul 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle Fransız ve Hollandalı filozoflar arasında yaygınlık kazandı. Kartezyanizm iki akıma ayrılmıştır: Descartes'ın mekanistik materyalist tabiat anlayışını kabul eden ilerici akım (Leroy; La Mettrie; ve Cabanis, bak.) ve onun idealistik metafiziğini destekliyen gerici akım (Delaforg; Okazyonalizm; Malebranch, bak).

KATEGORİLER (Yun. endikasyon, olumlama), felsefede, realite ve bilgi fenomenlerinin en genel ve asli özelliklerini, yanlarını, ve ilişkilerini yansıtan ana kavramlar. Kategoriler sosyal pratiğin temeli üzerinde bilginin tarihsel gelişimi süreci içinde oluşurlar. Bunlar insana, onu çevreliyen dünyaya ilişkin derin bir bilgi kazanma imkânını verirler. Bir objenin bilinmesi süreci realiteyi insan zihninde yansıtan basit bir mekanik akt değil, fakat duyumsal veriden soyutlamaya, tekilden evrensele, ve ilh. geçi-

şin girift (intricat) bir sürecidir. Kavramların ve Kategorilerin oluşması (formation), soyut düşüncenin en asli özelliklerinden (features) biridir. Kategorilere ilişkin doktrinin kökleri uzak geçmişe uzanır. Örneğin, Vayseşika doktrini (bak. Vayseşika Doktrini) cevher, nitelik, aksiyon, vs. kategorilerinden bahseder. Aristoteles (bak. Aristoteles) felsefi kategorilerin işlenmesine büyük bir katkıda bulunmuştur. Aristoteles on tane kategori sıralamış (cevher, nitelik, vs.), kategoriler'i varlığın ana modları olarak ele almış ve onların bilgisel (cognitive) önemine son derece yüksek bir değer vermiştir. Kategorilere ilişkin idealist doktrini geliştirmiş olan Kant'a göre, Kategoriler temaşanın ve aklın a priori formlarıdırlar. Hegel (bak. Hegel) Kategorilere diyalektik gelişimleri içinde bakar, fakat onun sisteminde, onlar, gerçek dünyanın yaratıcısı olan Mutlak İdea'nın gelişiminin düşünsel formları, aşamalarıdır. Çağdaş idealist, özellikle de yeni-pozitivist felsefede, Kategoriler ya hiç dikkate alınmazlar ya da insansal tecrübeleri sistemleştirmeye yarayan tamamıyle sübjektif, «kullanışlı» formlar olarak ele alınmışlardır. Diğer idealistler (bak. Hartmann; Yeni - Thomas'çılık; Varoluşçuluk, vs.) Kategoriler'e tamamıyle zihinsel (spiritual) transandantal formlar arasında yer verirler. Diyalektik materyalizm. Kategorileri, varlığın ve bilginin geleceğinin refleksiyonunun formları olarak kabul eder. Diyalektik materyalizmin ana Kategoriler'i madde, hareket, zaman ve mekân, nitelik ve nicelik, çelişki, nedensellik, zorunluluk ve tesadüf, biçim ve muhteva, imkân ve realite, vs'dir. Bu kategoriler kesin biçimde içten bağıntılıdırlar ve de bunlar, birinin diğerinin yanına keyfi olarak ve basitçe yerleştirildiği bir sistemi değil, fakat realitenin ve bilginin gelişiminin objektif kanunları uyarınca her birinin diğerinden çıkarsandığı bir sistemi temsil ederler (bak. Kategorilerin Koordinasyonu ve Sübordinasyonu). Bir Kategoriler sisteminin inşasının ana ilkeleri tarihsel ve mantıksalın birliği (bak. Tarihsel ve Mantıksal), bilginin görünüşten (bak. Görünüş) öze (bak. Öz), dışsaldan içsele (bak. Dışsal ve İçsel), basitten karmaşığa gelişimidir. Marksist felsefenin kategorileri, diğer herhangi bir bilimde olduğu gibi, kapalı, değişmez bir sistem değildir. Objektif realitenin gelişimi ve bilimsel bilginin ilerlemesiyle bilimsel Kategoriler'in sayısı ve muhtevası sürekli olarak zenginleşmekte ve Kategoriler sistemi objektif dünyanın tam ve her bakımdan refleksiyonuna gittikçe daha çok yaklaşmaktadır. Gelişen realitenin temel bağıntılarını ifade eden Kategoriler'in, yansıttıkları fenomenler kadar hareketli ve esnek olmaları gerekir aynı zamanda.

KATEGORİLERİN KOORDİNASYONU VE SÜBORDİNASYONU, unsurlarının yapısal bakımdan farklı yakınlıkta olmalarıyla karakterize olunan, kavramların, kategorilerin iki ayrı sistemi. Bir koordinat sisteminin unsurları bağımsız anlama ve dışsal karşılıklı sübordinasyona maliktir. Bir sübordinat sistemin unsurları ise bağımsız birimler değildir, bu unsurların anlamı diğer unsurların anlamı ve onlar arasında bir yakınlığı içeren, içiçe geçişler ve birbirlerine dönüşümler tarafından belirlenir. Bilginin spesifik sistemleri olarak bakıldığında, Kategorilerin Koordinasyonu ve Sübordinasyonu bilmeye ilişkin farklı süreçlerin ürünleridirler. Koordinasyon, bir objenin amaç bakımından kararlaştırılmış olan karakteristiğin temeli üzerinde kendi bileşkenlerine ayrıştırılması suretiyle sağlanır. Bilginin bu tipi tek bir bütünün fonksiyonel olarak birbirine bağımlı parçalarına ilişkin bir mütalaa için esastır, fakat soyut ve sınırlıdır. Koordinasyon, esas itibarıyle,

metafizîksel, diyalektik-olmıyan okullar tarafından kullanılmıştır. Kategorilerin sübordinasyonu, gelişen obje ve fenomenlerin diyalektik röprodüksiyonunda, düşüncenin somuttan soyuta (bak. Soyut ve Somut), basitten karmaşığa hareketi temeline dayanır. Bir düşüncenin diğerini döllediğini, ve bir düşünceden diğerine geçişin sadece düşünce tarafından belirlendiğini öne süren idealistik Sübordinasyon (bak. Hegel)dan, —ki buna göre, bir düşünceden diğerine geçiş sadece düşünce tarafından belirlenir —farklı olarak diyalektik materyalizm, objektif şeyin araştırılmasına ve bilginin gelişimine yarıyan bir sübordinasyon metodu sağlar ki, Marx'ın *Kapital*'i bunun klasik bir örneğidir. Objenin diyalektiği kavramların diyalektiğinde yansır. Diyalektik mantığa ilişkin Sübordinasyon'da önemli bir ölçüt tarihsel ve mantıksalın (bak. Tarihsel ve Mantıksal) birliğidir, mantıksal kategoriler sisteminin bilginin genelleştirilmiş bir tarihi olarak yorumudur.

KATHARSİS (Yun. arınma), ilkçağ Yunan estetiğinde, sanatın insan üzerindeki etkisini belirten bir kavram. Aristoteles'e (bak. Aristoteles) *(Poetika)* göre, Katharsis bir trajedi tarafından meydana getirilen merhamet ve korku duygularının arındırılmasıdır. *Politika*'sında o, insanı etkilemesiyle, müzik de, bir çeşit arındırmadır, diye yazar, yani «herkes bir bakıma arınmış ve de ruhları aydınlanmış ve hazla dolmuştur». Katharsis sözcüğü, eski Yunanlılar tarafından birçok anlamda kullanılmıştır: dinsel, etiksel, fizyolojik ve tıbbi anlamlarda. Katharsis'e ilişkin yoğun literatürde onun özüyle ilgili tek bir görüş yoktur. Katharsis estetiksel duygularda sentezleşen, fizyolojik (büyük bir heyecansal gerilimden sonraki ferahlama) ve etiksel (insan duygularının yücelmesi) unsurları içerir.

KATOLİKLİK (Yun. üniversal), 1054' ten itibaren varolan, esas olarak Batı Avrupa ve Latin Amerika'da yaygınlık kazanmış olan bir Hıristiyanlık mezhebi. Katolikliğin dogmatik ayrımları (distinctions) şunlardır: Kutsal ruhun yalnızca Tanrı ve Baba'dan değil, fakat hem Tanrı'dan hem de Tanrı oğlu'dan geldiğini kabul etmek, Âraf'a ilişkin dogma, İsa'nın yeryüzündeki vekili olarak Papa'nın mutlak hükümranlığı, vs. Katolikliğin kültü ve kanonikal ayrımları ise rahip bekarlığı, Kiliseye hizmet, ve Meryem Ana'ya ilişkin gelişmiş bir kült, vs.' dir. Vatikan Katolikliğin dünya merkezidir, kendi gücü Katolik partileri, trade-Union'ları, katolik gençlik ve kadın örgütlerini, katolik eğitim kurumlarını, katolik basını ve yayınevlerini kapsar. Yeni-Thomas'cılık Papa XII. Leo tarafından 1891 ansikliğinde ilân edilmiş olan, Katolikliğin resmi felsefesidir.

KAUTSKY, KARL (1854-1938), Alman tarihçi ve iktisatçı; İkinci Enternasyonal'in Sosyal-Demokrat teorisyeni, oportünist. Prag'da doğdu, 1880'den sonra Almanya'da yaşadı. 1881'de Marx ve Engels'le tanıştı. 1890'larda Alman Sosyal-Demokrasisi'nin teorisyeni olarak kabul edildi. Marksizmin fikirlerinin yayılmasında büyük bir rol oynamış olan müteaddit eserler kaleme almıştır. *Karl-Marx ökonomische Lehren* (1887), *Vorlaufer des neueren Sozialismus* (1895). *Die Agrarfrage* (1899), *Der Ursprung des Christentums* (1885), ve diğerleri. Fakat, bu eserlerde, Kautsky, Engels tarafından eleştirilmiş olan hatalar işlemiş ve marksizmi çarpıtmıştır. Kautsky'nin, 1909'da yayımlanmış olan *Der Weg zur Macht* adlı pamflesi, Lenin tarafından, Kautsky'nin en iyi eseri olarak nitelendirilmiştir. Pamflede, siyasi bir devrime ilişkin sorunları incelemiş fakat «herhangi ve *herbir* devrimci sitüasyonun *devrimsel kullanımına* ilişkin tek bir

söz» edilmemiştir (Lenin). Proletaryen devrime ilişkin beyanda bulunurken, Kautsky, burjuva devlet makinasının yıkılması ve onun yerine proletarya iktidarı organlarının konulması sorunundan kaçınmaktadır. 1910'da, Kautsky, Alman Sosyal-Demokrat Parti'sinde bir «merkezi grup» teşkil etmiş ve bunu takiben devrimci marksizme karşı açıktan cephe almıştır. 1918'de yayımlanmış olan *Die Diktature des Proletariats* adlı eseri Lenin tarafından, marksizmin, sözcüklerde hipokratça kabül edildiği halde, filistence tahrif edilmesinin ve gerekleri itibarıyle ona rezilce ihanetin bir modeli olarak adlandırır. Kautsky proletarya diktatörlüğünün (bak. Proletarya Diktatörlüğü) görevlerini kavramış değildir. Felsefi görüşlerinde, o, materyalizm ve idealizmin unsurlarını kombine eden bir eklektiktir. İki cilt halindeki *Die materialistiche Geschichtsauffassung* adlı eserinde, Kautsky, diyalektik ve tarihsel materyalizmin teorisini bütünüyle tahrif etmiştir. Öyle ki, marksizmin bazı majör önermelerinden sapmalarla işe başlıyarak ve onun yaratıcı uygulamalarını dikkate almıyarak, Kautsky, oportünizme ve mürtedliğe saplanmıştır.

KAVELİN, KONSTANTİN DİMİTRİYEVİÇ (1818-75), Rus idealist filozof, tarihçi, ve siyasi lider, Petersburg ve Moskova Üniversitelerinde profesör, Gençliğinde bir Batıcı ve Belinski (bak. Belinski) ve Herzen'in (bak. Herzen) bir hayranı idi. 1850'lerde bir liberal oldu, ve bu, *Sovremennik* ve Herzen'le arasının açılmasına yol açtı. Kendi politik ve etik görüşlerinin hakikatini ispatlamak için 1860'larda felsefeye döndü. *Zadacha Psikhologii* (1872), ve *Zadachi Etiki* (1885) adlı eserlerinde Hıristiyan etiği haklı göstermek için psikolojiye başvurdu. Felsefe, onun görüşünde, bireysel insansal ruhun bilimi, yani moral ve ruhsal (spiritual) dünyayı maddi substratum'u nazara almaksızın açıklıyan psikoloji bilimi haline gelmeliydi. Kavelin, genel'i inceleyen materyalizm ve idealizmin «soyutluluk»unun karşısına, bireysel ruhun «somut» bilgisini koyar. Bu varsayımla felsefi sistemlerin tekyanlılığını tasfiyeye uğratır. Kavelin iradenin (bak. İrade) özgürlüğü fikrinden yanadır. Kavelin'in teorisinin çıkmazı, Seçenov (bak. Seçenov) tarafından, Kavelin'in *Zadacha Psikhologii (Psikolojinin amacı)* adlı eserine ilişkin kendi römarklarında gösterilmiştir.

KAVRAM, fenomenlerin ve süreçlerin özünün bilinmesini, onların asli görünümlerinin ve özelliklerinin (atributes) genelleştirilmesini mümkün kılan, dünyanın zihinde yansıması formlarından biri. Kavram aşağı bir dereceden yüksek bir dereceye yükselen, tarihsel olarak gelişme halindeki bilginin bir ürünüdür: bilgi, pratiğin temeli üzerinde gittikçe derinleşen kavramlar halinde meydana gelen ürünleri icmal eder, eski kavramları daha kesin olarak düzeltir ve tanımlar ve yenileri formüle eder. Bundan dolayı, Kavramlar, statik, nihai, mutlak değil, fakat realitenin sadık yansımasına doğru ilerliyen, gelişim, değişim süreci içindedir. Kategoriler bir dilin sözcüklerine anlam (bak. Adlandırma ve Anlam) verir. Kategori'nin ana mantıksal fonksiyonu, objelerin özelliklerini, ki bunlar bizi pratiğin ve bilginin görüş noktasından ilgilendirirler, belirliyerek ayırdetmektir. Bu fonksiyon sayesinde, Kavramlar, sözcüklerle belirli objeler arasında, sözcüklerin kesin anlamım belirlemeyi ve düşünce süreci içinde bu sözcüklerle iş görülmesini mümkün kılan bir bağlantı kurarlar. Objelerin sınıflarının diferansiyasyonu ve onların kavram halinde genelleştirilmesi tabiat kanunlarının bilgisi için vazgeçilmez bir şarttır. Herbir bilim, bilimin konsantre olmasından ötürü, içinde bilginin biriktiği

belirli Kavramlarla iş görür. Kavram, Lenin'in onu karakterize ettiği gibi, beynin yüksek ürünüdür, o beyin ki, bizzat kendisi maddenin yüksek bir ürünüdür (Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 135). Kavram'ın oluşumu, refleksiyonun duyumsal formlarından Kavram'a geçiş, kıyas, analiz ve sentez, soyutlama, idealizasyon, genelleştirme, dedüksiyonun az ya çok kompleks biçimleri gibi bilgi metodlarını içeren komplike bir süreçtir. Bununla birlikte, bilimsel Kavramlar, çok kere, başlangıç olarak sadece, objelerin varoluşuna ve onların tabiatına ilişkin hipotetik varsayımlar (hypothetical assumptions)'ın temeli üzerinde yaratılırlar. (Örneğin, atomlar Kavramı böylece ortaya çıkmıştır). Bilinen kanunların ve gelişim trendlerinin temeli üzerinde, bazı objelerin Kavramı, bizzat o objelerin zuhurundan önce teşkil edilebilir (Komünizm kavramı). Böylece, Kavramlar'ın oluşumu düşüncenin aktif ve yaratıcı karakterinin bir tezahürüdür, bununla birlikte, yaratılmış olan Kavramlar'ın başarıyla kullanılması, objektif realitenin bu kavramlarda dakik olarak yansımış olmasına bağlıdır tamamıyle. Herbir Kavram, o kavramın, realiteden bir sapma olarak ortaya çıkmasına yol açan bir soyutlamadır. Zaten, onun asli görünümlerinin incelenmesi ve tefriki suretiyle realitenin daha derin bir bilgisine erişilir. Bununla birlikte, tekil Kavramlar'da tam olmıyarak yansımış olan somut, değişik görünümleri yansıtan bir Kavramlar toplamı tarafından belirli bir ölçüde tamlıkla elde edilebilir. Realitenin bir yansısı olan bilimsel her Kavram, bir genelleştirmesi olduğu objeler ve süreçler gibi, hareketli ve esnektir. Lenin'in belirttiği gibi, bir Kavram, «işlenmiş, esnek, hareketli, nispi, karşılıklı olarak, karşıtlarda birlik halinde olmalıdır ki, dünyayı kucaklıyabilsin» (Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 118). Kavram'ın esnekliğine, hareketliliğine, karşılıklı bağıntısına, ve transformasyonlarına ilişkin temel fikir (tenet), Kavram'a ilişkin diyalektik mantık öğretisinin en temel yanlarından biridir. Kavramda sadece genelin kendisini gösteriyor olsa da, bu, onun, bireysele ve tikele karşıt olması anlamına gelmez. Dahası, bir bilimsel Kavram, özel'in ve bireysel'in zenginliğini ihtiva eder. Ancak genelin temeli üzerindedir ki, bir sınıfın bireysel objeleri kadar, objelerin tikel grupları (türler) de ayırdedilebilir ve bilinebilir. Kavram'a ilişkin diyalektik-materyalist yaklaşım, modern bilimin bütün gelişimiyle doğrulanmıştır ve bilimsel bilginin bir metodu olarak iş görür.

KAVRAMCILIK, bak. *Konseptüalizm.*

KAVRAM, KAPSAMI VE MUHTEVASI, bir kavramın (bak. Kavram) iç bağlılık halindeki iki yanı. Kapsam bir kavramda genelleştirilmiş olan objelerin bir sınıfıdır; muhteva ise, objelerin ona göre genelleştirildiği ve verili bir kavramda tekilleştirildiği özelliklerin (properties) genel toplamıdır (esas kullanımı). Bir kavramın muhtevasını formüle etmek suretiyle, belirli bir sınıfın objelerinde özdeş olan'ı (genel) buluruz; kavramın bir karakteristiği, yani, unsurların (muhtevayı kapsıyan özellikleri taşıyan objeler) ve bölümlerin (belirli sınıfın türleri, altısınıfları) diferansiyasyonu belirli sınıfın objeleri arasındaki farkı ortaya koyar. Formel mantıkta, muhteva ve kapsam arasında, tersine ilişki (bak. Tersine ilişki) kanunu tarafından belirlenen bir bağıntı vardır.

KAVRAMLARIN KAPSAMININ BÖLÜMLENMESİ, kavramların kapsamını açığa vuran bir mantıksal işlem; bir kavramın kapsamını teşkil eden türlerin ayırımlanması ve sayımlandırılması. Kavramların Kapsamının Bölümlenmesi'nin pratik amacı, bir kavramda bir araya gelen objelerin siste-

matik bir gözden geçirilmesidir. Kavramın Kapsamının Bölümlenmesi, Kavramın Kapsamının Bölümlenmesi olarak bilinen bir spesifik özellik (yada özelliklerin toplamı) temeline dayanır. Temelin seçimi kavramın Kapsamının Bölümlenmesi işinde güdülen amaca bağlıdır. Örneğin, «üçgen» kavramı, üçgenin niteliğine göre, dik-açılı, dar-açılı, geniş-açılı olarak bölümlenebilir. Kavramın Kapsamının Bölümlenmesi'nin iki temel tipi vardır: 1) özelliğin (feature) değişik olmasına göre bölümlenme ki, burada, bölümlenmeye temel alınan özelliğe göre, bütün türler sıraya konur («üçgen» örneğinde olduğu gibi), ve 2) ikiye ayırıcı bölümlenme ki, burada, kavramın kapsamı iki kısma —temel olarak alınan özelliğe (feature) malik olan objeler sınıfı, ve bu özelliğe malik olmıyan objeler sınıfı (örneğin, yasal ilişkiler ve yasal-olmıyan ilişkiler)— ayrılır. Kavramın Kapsamının Bölümlenmesi'ne ilişkin bu metod, gerekli bir ortak özelliğe malik olan objelerin bu özelliğe malik olmıyan objeler içinden ayırdedilmesi hallerinde kullanılır. Kavramın Kapsamının Bölünmesi'nin ana kuralları şunlardır: türlerin tam sayımlanması ve bir esasa göre bölümlenmede türlerin ayrımlanması (türlerin kesişmesini önleyici olan ikincisi). Sınıflandırma (bak. Sınıflandırma), Kavramın Kapsamının Bölümlenmesi'nin özel bir halidir.

KAVRANIR, yalnız akıl yada zihinsel (intellectual) sezgi tarafından algılanan bir obje yada fenomeni belirten felsefi terim. Kavramlar terimi duyu-organları yoluyla algılanan bir objeyi belirten «duyulur» («sensible») terimiyle tezat halindedir. Kavranır kavramı iskolastisizmde (bak. İskolastisizm) ve Kant'ın (bak. Kant) felsefesinde geniş biçimde kullanılmıştır.

KELÂMCILAR, Orta çağ İslâm teolojisinin (kelâm) temsilcileri. İlk Kelâmcılar 8. ve 9. yüzyıllarda başlıyan bir İslâm şii mezhebinin mensupları idiler ve Mutezileler (Arap. ayrılıkçılar) olarak biliniyorlardı. Vasil ibni Ata, Çahiz, Muammer ibni Abbad, ve Müslüman teolojisine rasyonalizmi sokan Mutezile okulunun diğer üyeleri Tanrı sıfatlarının çeşitliliğini, Kuran'ın ebediyete ilişkin doktrinini red ve irade özgürlüğü fikrini kabul ederler. Burada, akıl, bilginin ve ahlakiyatın doğruluğunun başta gelen ölçütü olarak ele alınmıştır. Kelâmcıların felsefesi atomistik kavramlar üzerine kurulmuştur. Sonraki Kelâmcılar (El Eşari), islam dogmalarının geçerliliğini ispatlamak, objektif kanunların işleyişini ve onları bilmenin mümkünlüğünü inkâr etmek için atomizmi kullanmışlardır. İbni Rüşt bu idealist öğretiyi, *Tehâfüd-el Tehâfüd* adlı eserinde eleştirmiştir.

«KENDİNDE-ŞEY» VE FENOMENON (BİZİM-İÇİN-ŞEY), birincisi kendiliklerinden, bizim bilgimizden bağımsız olarak varolan şeyler anlamına gelen, ikincisi ise bilgi sürecinde insana kendiliğinden ayan olan şeyleri belirten felsefi terimler. Bu terimler, «Kendinde-şeyler»i bilmenin mümkün olmadığının öne sürüldüğü 18. yüzyılda özel önem kazanmıştır. İlk olarak Locke (bak. Locke) tarafından öne sürülen bu önerme, bizim, ancak «Kendinde-şeyler»den tamamen farklı olan fenomenonu ele alabileceğimizi iddia eden Kant (bak. Kant) tarafından ayrıntılı olarak geliştirilmiştir. Kant için, «Kendinde-şey», tabiatüstü, bilinemez, tecrübeyle erişilemez cevherler (essences) : Tanrı, özgürlük, vs. anlamına da gelir. Şeylerin etraflı bilgisine erişmenin mümkün olduğu öncülünden hareket eden diyalektik materyalizm, bilgiye, «Kendinde-şey»in pratiksel tecrübenin temeli üzerinde fenomenon haline gelmesi süreci olarak bakar (bak. Bilme; Teori ve Pratik).

KENDİLİĞİNDEN-HAREKET, kaynağı ve nedeni hareket eden şeyin kendisinde bulunan hareket. Başlangıcından itibaren, Kendiliğinden Hareket konsepsiyonu, tabiattaki değişmelerin biricik nedeni olarak «dışsal itiş» («external impulse»)'in karşıtı idi. Felsefe tarihinde Kendiliğinden Hareket'in kökeni ve gelişimi, ilkin, dünyanın «başlangıcı», dünya sürecinin ilk nedeni sorunuyla ve, ikinci olarak, gelişimin gerçek süreçlerinin açıklanmasındaki güçlükler sorunuyla eşdeşleştirilmiştir. Materyalistler hareketi tabiatın kendisinde mündemiç güç ve özelliklerle açıklamaya çalışmışlardır: ilk unsurların bileşimi ve ayrışımı (İonia felsefesi), «sevgi» ve «nefret» (Empedokles), atomlar ve boşluk (Leukippos ve Demokritos). Bir ideal transandantal unsurdan değişim çıkarsaması (deduction) idealist sistemlerin karakteristiği idi (Platon). Hareketin nedenini anlayış problemi dünyanın yaratılışına ilişkin Hıristiyan dogmanın ortaya çıkışıyla özel bir şiddet kazanmıştı. Dünyanın Kendiliğinden Hareketi'nin ispatı için, onun kendi içindeki hareketinin kaynağını ve mekanizmasını açığa vurmak gerekiyordu, fakat teoloji bu kaynağı hareketin dışına yerleştiriyordu (Tanrının aktivitesi), mekanistik nedensellik (ve değişme) kavramı teorik (metodolojik) bakımdan savunulması imkansız bir kavramdı, çünkü, o, «ilk itiş» fikri (Newton'cu mekanik) ile bağdaşmıyordu ve gelişimin gerçek süreçlerini açıklıyacak yetenekte değildi. Kendiliğinden Hareket'in bilimsel açıklaması için düşünce metodunda radikal bir transformasyona ihtiyaç vardı: diyalektik bu işi, materyalizmin yardımıyle başardı. Spinoza'cı *causa sui* (kendinin nedeni) fikri, kendiliğinden-hareket-eden ve kendi-kendini-belirliyen cevher olarak monada ilişkin Leibniz ilkesi, gökyüzü, yeryüzü, ve insanın gelişimine ilişkin Kant'çı fikirler, Schelling'in felsefesinde evrim fikri ve, daha sonra, Hegel'in idealist diyalektiği —bütün bunlar «çelişkinin kendi kendisini açığa vurması»ndan (Hegel) başka bir şey olmıyan, Kendiliğinden Hareket konsepsiyonunun gelişmesinde nirengi noktaları idiler. Kendiliğinden Hareket'e materyalist yaklaşımı devam ettiren marksist felsefe belirtir ki, bu kategori diyalektik bir muhtevaya sahiptir, bir mekanistik gelişim anlayışı (basit artma, azalma, tekrarlanma) ile bağdaşmaz ve karşıtların birliği gelişime ilişkin diyalektik konsepsiyonla sıkıca bağıntılıdır.

KENDİ-KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME TEORİSİ, 19-20. yüzyılların objektif idealist bir teorisi ki, buna göre, insanın moral yükümlülüğü, onun, kendi aksiyonlarını kendi iç, tam bireysel Egosu'nun «realize» etmesidir; bununla birlikte, bu bireysel Ego mutlak Ego ile, yada evrensel ruh (spirit), yani özünde Tanrı ile uyum halindedir. Böylece, bu teori gerçekte, insansal gelişime ilişkin problemlerden sakınır. Değişik varyantlar içinde bu teori İngiliz objektif idealistleri (Francis Bradley, Bernard Bosanquet, John Muirhead), Amerikalı personalistler (Mary Calkins, Josiah Royce, William Hocking, Borden Bowne), ve diğerleri tarafından açıklanmıştır.

KENDİNİN-BİLİNCİ, insanın kendisini objektif dünyadan ayırdetmesi, dünya ile ilişkisinin farkına varması, bir kişilik olarak, kendi davranışının, aksiyonlarının, düşüncelerinin, isteklerinin, ve diğer ilgilerinin farkına varması. Bir hayvan kendi aktivitesiyle özdeştir, tabiatı sadece kendi presansından dolayı değişikliğe uğratır, yani tabiatla dolaysızca (directly) ilişkilidir. İnsan ise, tabiatla ilişkisini, sosyal pratik aktivitesiyle ve her şeyden önce aletler kullanmasıyle dolaylaştırır (mediates). Emek sayesinde, insan,

tabii bağıntılardan kendisini ayırdeder: emek sürecinde, o, kendi amaçları ve görevleri ile tabii materyal arasında ilişki kurar ve kendi öz imkânlarını dikkate alır. Tabiatı değiştirerek, bizzat kendisini de değiştirir. Emek süreci içinde ürünleri yaratarak, insan, kendi kendisi olarak, kendisini ikileştirir ve kendi aktivitesinin objesinde kendi eserini temaşa eder. O, kendisini, üretici olarak, kendi aktivitesinin objelerinden ayırır. Fakat emeğin bir sosyal karakter taşımasından ötürü, insan, kendi benzeri olan diğer insanlara bakarak ve onlarda bir insan görerek, kendisini, belirli tarihsel sistemin bir parçası (particle) olarak, bir hücresi olarak farkeder. Dil Kendinin-Bilinci'nin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Çünkü dil, düşüncenin dolaysız (direct) realitesidir ve o, diğer insanlar için varolduğundan ötürü, kendi fonksiyonunu insan için ifa eder sadece. Kendinin-Bilinci (bir kazanım olarak, bir istidat olarak), onun bir türevi olarak bilinçle eşzamanlı olarak doğmuş, zihnin gelişiminin pek yüksek aşamasında kendisini göstermiştir. İlkin insan, kendisini objeden ayırmış, kendi aktivitesinin objesinden ve şeyler üzerindeki etki sürecinde sadece bir süje olarak kendisinden ayrı düşmüştür. O zaman, Kendinin-Bilinci bir jenerik, kollektif unsur olarak tezahür etmiştir: insan, insansal özü taşıyan genus tarafından tamamıyle absorbe edilmiştir. Gentil sistemin yıkılmasıyle, uygarlık kendisini göstermiş ve bireysel ortaya çıkmış, kişiliğin Kendiliğinden-bilinci böylece doğmuştur. Felsefe tarihinde, Kendinin-Bilinci aktif bir ilkeydi ve, o, insanın pratik aktivitesi anlayışını (bak. Fichte; Hegel; Sol Hegel'ciler) kullanmıştır çok kere. Bundan başka, Kendinin-Bilinci, objektif dünyaya ilişkisinde yaratıcı bir unsur olarak ele alınmıştır çoğu zaman. Realitede Kendinin-Bilinci, aktif bir ilke olarak, toplumda insanın üretici aktivitesinin sadece bir ürünü olarak ve bu aktivitenin görünümleri olarak kavranabilir; o, objektif dünyanın refleksiyonuna dayanır ve objektif dünya tarafından belirlenir.

KESİN BUYRUK, Kant'ın (bak. Kant) etiğindeki bir kanunu belirten felsefi terim. Kant, bir darbımesel biçimindeki düstura (maxim) «buyruk» («imperative») adını verir. Kant'a göre, bir buyruk hipotetik yada kategorik olabilir. Birincisi, istenen amaç tarafından belirlenmiş olan (bir araç olarak) bir darbımeseli ifade eder; ikincisi ise mutlak bir darbımeseli ifade eder. Kant *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785) adlı eserinde, buyruk'un bu iki tipi arasında bir ayrım yapmıştır. Kesin Buyruk, herkesin bir kural uyarınca hareket etmesini emreder, bir kural ki, tabiatın evrensel bir kanunu olsun. Kesin Buyruk kavramı metafizikseldir; çünkü, Kant'ın doktrininde, bu kavram, temenni edilen şeylerle mevcut şeylerin mutlak bir jükstapozisyonunu ifade eder. Bu jükstapozisyon, etiğe ilişkin ilkeleri bunlara temellik eden pratiksel sınıf çıkarlarından ayıran ve bu ilkelere «kavramların sırf ideolojik tanımları ve moral postülalar» (Marx ve Engels) olarak bakan, Kant'ın zamanının Alman burjuvazisinin güçsüzlüğünü yansıtır.

KESİNSİZLİK İLKESİ, W. Heisenberg (bak. Heisenberg) tarafından 1927'de formüle edilmiş olan kuantum mekaniğinin bir önermesi ki, buna göre, bir parçacığın hem pozisyonunu hem de velositesini eşzamanlı olarak istenilen doğrulukla tasrih yada tayin etmek imkânsızdır. Kesinsizlik İlkesi, eş değişkenler denilen değişkenlerde: pozisyon ve momentum, ve hatta zaman ve enerji arasındaki niceliksel korrelasyonlara ilişkin terimlerde ifadesini bulur. Bir parçacığın pozisyonu ne kadar az kesinse, onun mo-

mentumu o kadar çok kesindir, ve vis versa. Benzer bir korrelasyon, zaman momentumunun ölçüsü ve parçacığın enerjisinin ölçüsü arasında hüküm sürer. Kesinsizlik İlkesi, mikrokosm fenomenlerinin, bu fenomenlerin dalga-parçacık mahiyeti (nature) ile eşdeş olan objektif bir karakteristiğidir; kesinsizlik asıl mikroobje durumunda mündemiçtir ve bilgiyi sınırlandırıcı değildir. Heisenberg ve Bohr (bak. Bohr) Kesinsizlik İlkesi'ni, bir parçacığın posizyonunu onun momentumuna göre belirliyen enstrümanın aksiyonundan (örneğin, bir elektronun, o elektronun momentumu yönünde geçmesine yarıyan diyafram halindeki bir adesenin aksiyonu) ve parçacığın momentumunu onun mekân içindeki pozisyonuna göre belirliyen enstrümanın aksiyonundan çıkarsamışlardır. Bir parçacığın enerjisine ilişkin zaman-ölçü enstrümanları için ve zamanın dakik bir belirleniminin mümkünlüğüne dayanan enerji-ölçü enstrümanları için de doğrudur bu. Kesinsizlik İlkesi bazı filozofları bir elemanter parçacığın düzeylerinin nedenselliğini ve mikrokosm'un objektivitesini, onun bilgiden bağımsızlığını inkâr bakımından pozitivist sonuçlamalar yapmaya sevketmiştir. Kuantum mekaniğinin böyle idealistçe tahrifine ilişkin materyalist kritisizm, onun fiiliyattaki anlamının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

KHRYSİPPOS (İ.Ö. 281/78-208/05), Stoacı okulun önde gelen temsilcisi. Antikitede, o, bu okulun ikinci lideri olarak kabul edilmiş ve «Khrysippos olmasaydı stoacılar da olmazdı» denmiştir. Diogenes Laertius şöyle yazar: «tanrılar diyalektikle uğraşsalardı Khrysippos'un diyalektiğini kullanırlardı». Stoacılar, mantığı, retorik ve diyalektik olarak ikiye ayırmışlardır. Khrysippos, mantığı, ibareye ve bütün ibarelerin basit ve karmaşık olarak sistematik ayrılışına ilişkin kurallara ait kesin bir tanımla teçhiz etmiştir.

KIRSAL KOMÜN, ilkel-komünal sistemin son aşamasında ortaya çıkmış olan bir ekonomik assosiyasyon biçimi. Daha önceki ilkel komünlerden (bak. Ataerkillik; Klan) farklı olarak, Kırsal Komün, kan akrabalığı temeline dayanmaz. Marx kaydeder ki, «kırsal komün, kan akrabalığı bağlarıyle birleştirilmiş olmıyan serbest insanların ilk sosyal grupudur» (*Marx ve Engels Arşivleri*, Kitap I, Rus. ed. s. 284). Yapısı bakımından, Kırsal Komün ikilidir. İki unsurdan meydana gelmiştir: 1) bütün üretim araçlarının (toprak müstesna) özel mülkiyeti ve bireysel üretim ve bireysel tasarruf, ve 2) ekim arazisi (kural olarak, bireysel, özel intifaa ayrılmış olan), otlaklar, ormanlar, ve ovalar üzerinde kolektif mülkiyet. Bütün halklar Kırsal Komün'e malik olmuşlardır. Kırsal Komün, eski sosyal ilişkilerin bir kalıntısı olarak, köleci, feodal hatta kapitalist toplumlarda varlığını sürdürmüştür.

KIYAS, bak. Kıyas Öğretisi.

KIYAS ÖĞRETİSİ, bir çıkarsama doktrini, tarihsel bakımdan ilk olarak Aristoteles (bak. Aristoteles) tarafından formüle edilmiş olan mantıksal tümevarım (bak. Tümevarım) sistemi. Kıyas Öğretisi'nin baş amacı, belirli bir sonucun, yüklem (predicate) süjeyi içermektedir yada içermemektedir iddiasını havi olan önermelerden çıktığını yada çıkmadığını gösteren ve bir sonucun öncülleri olarak işgören genel kondisyonları belirlemektir. Her kıyas bir önermeler üçlüsünden ibarettir: iki öncül ve bir sonuç. Sonuçta yer almıyan bir terimi (buna orta terim denir) ihtiva eden önermeler bir kıyasın öncülleridir (bak. Öncüller). Öncüllerdeki orta terimin pozisyonuna bağlı olarak, bütün Kıyaslar, terimleri birleştiren değişmez-

lerin mantıksal tipine göre, dört figüre (hepsine uygun olan, hiçbirine uygun olmıyan, bazılarına uygun olan, bazılarına uygun olmıyan), birbirinden farklı modlara ayrılır (bak. Kıyas, Biçimleri ve Modları). Asertorik Kıyas'la birlikte, modal Kıyas'ın temelleri de Aristoteles tarafından atılmıştır. Modern formel mantık görüş noktasından, asertorik Kıyas, nispeten dar bir tümevarım teorisidir. matematiksel mantığa ilişkin araçların ve metodların kullanılması, Kıyas öğretisinin formel bir mantık sistemi olarak, yani sıkıca aksiyomatize edilmiş ve de çelişmezliği, tamlık ve kararlılığı ispatlanmış bir sistem olarak kurulmasına sistematik bir biçimde imkân vermiştir.

KIYAS, FİGÜRLERİ VE MODLARI, bir kıyasın, öncüllerde orta terimin pozisyonuna ve sayı ve tipine (genel olumlamalar, tikel olumlamalar, genel olumsuzlamalar, tikel olumsuzlamalar) (bak. Hüküm) dayanan çeşitleri. Birinci figürde, orta terim, büyük öncülde süje ve küçük öncülde yüklemdir, figürde orta terim her iki öncülde de yüklemdir; üçüncü figürde, orta terim her iki öncülde de süjedir. Bu figürler Aristoteles tarafından ortaya konmuştur. Bunlara, Aristoteles'in takipçileri tarafından, orta terimin büyük öncülde yüklem ve küçük öncülde süjde olduğu bir dördüncüsü ilâve edilmiştir. Klasik mantık 19 mod'a sahiptir; çağdaş mantık, içi boş sıralamaları (örneğin, «bütün altın dağlar altındır», «bütün altın dağlar dağdır», fakat, buradan, bazı dağların altın olduğu sonucu çıkmaz —Russel tarafından verilen örnek») ele aldıklarında genel anlamlarını (significance) kaybetmeleri itibariyle, bütün hallerde uygulanabilir olmıyan dört mod'u dışlamıştır.

KIYASIN AKSİYOMU, kıyasın temel ilkesi ki, Aristoteles bunu şöyle formüllendirmiştir: «yüklemin yüklemi olan her şey, süjenin de yüklemi olabilmelidir». Aristoteles, «... yüklemi olan» terimi yerine, çok kere «..a ait olan» terimini kullanır, ve «A, B'nin yüklemidir» deyimini «B, A'da içerilmiş olandır» deyimiyle özdeş bir deyim olarak ele alır. Böylece, Kıyasın Aksiyomu muhteva olarak (derinlik olarak) ve kapsam olarak (genişlik olarak) yorumlanabilir. Geleneksel mantıkta, Kıyasın Aksiyomunun önemi (significance), bütün kıyâsların kıyasın ilk figürüne indirgenmesinde kendisini göstermiştir. Modern formel mantıkta (bak. Kıyas Öğretisi), Kıyasın Aksiyomu problemi, Kıyas öğretisinin geniş bir aksiyomatizasyonu konteksi içinde işlenmiştir.

KİERKEGAARD, SÖREN (1813-55), Danimarkalı mistik düşünür ve varoluşçuluğun (bak. Varoluşçuluk) öncüsü (precursor). Başlıca eserleri şunlardır: *Either/Or* (1843), *The Concept of Fear* (1844), *The Sickness Unto Death* (1849). Birincisinin konusu, diğer ikisinin problemleri olan «müzikal-erotik» problemlerdir— «ilk günah» kavramı ve şüphe ve umutsuzluğun çeşitli türlerine ilişkin bir tasvir. Kierkegaard, Hegel'in (bak. Hegel) felsefesini aşırı sübjektivizmin bakış açısından eleştirmiştir. Hakikat, Kierkegaard için, her zaman sübjektiftir. Etikte Kierkegaard, bireyciliği (bak. Bireycilik) ve moral rölativizmi desteklemiş, umutsuzluk, endişe, ve kitlelerden nefret öğütlemiştir. İnsansal «varoluş»un üç tipinden (estetiksel, etkisel, ve dinsel) dinsel varoluşu en yüksek varoluş olarak öne sürmüştür. Kierkegaard varoluş (bak. Varoluş) kavramını «sonlu ve sonsuzun, geçici ve ebedinin sentezi» olarak meydana getirmiştir. Hayatının son yıllarında Kierkegaard, resmi kiliseyi «yetersiz dindarlık»tan ötürü eleştirmiştir.

KİLİAZM, dünyanın sona ermesin-

den önce, Yeryüzü üzerinde bin yıl sürecek olan «Tanrı Krallığı»na ilişkin bir dinsel doktrin. Kiliazm Yahudilikte (bak. Yahudilik) ve Mesih'in, Kurtarıcının yeniden dünyaya geleceği inanışıyle özdeş olan ilk Hıristiyanlıkta mündemiçtir. Kiliazm'a ilişkin fikirler köleleri ve yoksulları da cezbetmiştir. Roma İmparatorluğunun resmi dini haline geldiğinde, Hıristiyanlık, Yeryüzünü üzerinde kurulu düzene ilişkin herhangi bir değişikliği reddetmiş, öteki dünyada mükafat fikrini pekiştirmiş ve Kiliazm'ı yanlış bir öğreti olarak reddetmiştir. Orta çağlarda, Kiliazm, feodal sömürüye karşı köylülerin ve şehirli yoksulların sosyal protestosunun dinsel kabuğunu temsil eden müteaddit heretikal öğretiler halinde yeniden revaç bulmuştur.

KİMYA TAŞI yada **FELSEFE TAŞI** (bilgelik taşı, iksir, tentür), Orta çağda hüküm süren fikirlere göre, baz metalleri altın yada gümüşe dönüştürecek, bütün hastalıkları yokedecek ve insanları gençleştirecek varsayımsal güçteki bir cevher. Bazı cevherlerin diğer cevherler halinde farklı tahavvüllerine (transmutations) ilişkin pratik gözlemler ve de maddenin birliğine ilişkin tabii felsefi tahminler bu fikirlerin temeli olmuştur. Orta çağda bunlar belirgin olarak dinsel mistik bir renk almışlardır. Bilimsel kimyanın gelişimi Felsefe Taşı'na ilişkin fikirleri çürütmüştür. Günümüzde, kimyasal elemanların transmütasyonunun (bak. Kimyasal Elemanların Transmütasyonu) mümkünlüğü bilimsel olarak ispatlanmış bulunmaktadır.

KİMYASAL ELEMENTLERİN TRANSMÜTASYONU, atomların bir çeşidinin diğer bir atom çeşidine (örneğin, uranyum atomlarının kurşun atomlarına, vs.) dönüşmesi. Elementlerin Karşılıklı Transmütasyonları fikri, eski Çin ve Hint filozofları tarafından, Platon, Aristoteles (bak. Platon; Aristoteles), ve diğerleri tarafından dile getirilmiştir. Bu gibi fikirler, çok kere, idealist bir biçim içinde perdelenmiş olmakla birlikte, esasta, maddenin derin içsel birliğine ilişkin tahminlerin neticesiydi. Felsefe taşı (bak. Felsefe Taşı) hususundaki inanç bu fikirlere dayalıydı. Kimyasal elementler, bölünmez, değişmez, birbirinden bağımsız olarak mütalaa edilmekte olan atomların bazı çeşitleriyle bağıntılılaştırılınca (bak. Dalton), Kimyasal Elementlerin Transformasyonu fikri uzun bir zaman için bir yana bırakıldı. Maddenin ebedî, değişmez, ve basit elementleri —«Evrenin briketleri»—'ne ilişkin metafizik görüşler galip duruma geldi. Mendelyev'in peryodik elementler sistemi Kimyasal Elementlerin Transmütasyonu için yol açılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, bu fikir, ancak, radyoaktivitenin, atomun (bak. Atom) karmaşık yapısının ve atom çekirdeğinin (bak. Atom Çekirdeği), ve nükleer reaksiyonların keşfiyle sağlam bir temel ve pratik uygulayım kazanmıştır. Kimyasal Elementlerin Transmütasyonu maddenin gelişimine ve onun çeşitli biçimlerinin birliği ve değişebilirliğine ilişkin diyalektik materyalist öğretiyi doğrulamış ve tabiatta ebedî ve değişmez elementlerin varlığı hususundaki metafizik görüşlerin iflâsını ortaya koymuştur.

KİREYEVSKİ, İVAN VASİLYEVİÇ (1806-56), Rus gazeteci ve idealist filozof. Slavofilizmin (bak. Slavofiller) kurucularından biri. 1832'de *Yevropeyets*, ve 1845'de *Moskvityanin* gazetelerini yayımlamıştır. Anti-rasyonalist, dinsel, ve sezgisel bir bilgi teorisine taraftar olan Kireyevski'ye göre, bireylerin, ulusların, ve uluslar topluluğunun, örneğin Slavlar, Batı Avrupalılar, vs.'nin yaşayışı bir ulusun eğitimini ve bütün hayatını belirliyen din temeline dayalıdır. Slavlar, en başta da Ruslar tarafından vaazedilen Ortodoks dini hakiki din olduğuna göre, gelecek

sadece Ruslara aittir. Diğer halklar, Hıristiyan uygarlığını kabul ederlerse ilerliyebilirler ancak. Aksi halde uygarlık parçalanıp dağılmış olacaktır. (Kireyevski'nin kanısına göre, Batı Avrupa'da vuku bulan şey budur). Kireyevski kötülüğün dayanamayışını, sınıfsal tabakalaşmanın mevcut olmayışına, köyde komünal hayata (ki bunu idealize eder), Rus halkının ayırıcı özelliği olarak bakar. Her ne kadar, metafizik düşüncenin hatalarına ve burjuva toplumunun olumsuz yanlarına ilişkin bazı doğru fikirler dile getirmiş ise de, Kireyevski'nin görüşleri gerek sosyoloji alanında gerekse politika alanında reaksiyonerdi.

KİŞİYE İLİŞKİN KÜLT, bir devlet adamının yada tanınmış bir simanın otoritesine (bak. Otorite) tam itaat, onun gerçek (actual) meziyetlerine ilişkin abartılmış bir değerlendirme, tarihsel bir şahsiyetin adına ilişkin fetişistik saygı. Kişiye İlişkin Kült tarihin idealist bir yorumuna dayanmaktadır ki, bu yoruma göre, tarihin akışını belirliyen şey, objektif kanunlardan yada kitlelerin aktivitesinden ziyade, büyük insanların (askerler, kahramanlar, seçkin sosyologlar, vs.) istekleridir, iradeleridir. Seçkin şahsiyetlerin tarihteki rolü idealist felsefenin çeşitli okulları (bak. İradecilik; Carlyle; Sol Hegelciler; Narodnizm) tarafından bir mutlak haline getirilmiştir. Marksizm bireyin, liderin rolünü sınıf mücadelesinin, kitlelerin tarihi yapan aktivitesiyle sıkıca bağlı olarak ele alır. Ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir liderin tecrübesi milyonların kolektif tecrübesinin yerine geçemez. Kişiye İlişkin Kült, kapitalist toplumu ileri sosyalist bir topluma dönüştüren milyonlarca ve milyonlarca emekçi insanın kendi mahiyeti itibarıyle ideolojisi olan Marksizm-leninizm'e tamamıyle aykırıdır. Bundan ötürüdür ki, SBKP, Stalin'in hayatı boyunca hüküm süren ve sosyalizmin teori ve pratiğine böyle zarar veren Kişiye ilişkin Kült'ü aralıksızca teşhire devam etmektedir. Stalin kültü sosyalizmin yapısını değiştirmeye muktedir olamamış, fakat, buna rağmen, Sovyet toplumunun gelişimini en ciddi biçimde geciktirmiştir. SBKP tarafından Stalin kültüne karşı yürütülen mücadele ve bu mücadelenin sonuçları sosyalist demokrasinin gelişimini olduğu kadar Parti ve Sovyet devletinin faaliyetlerinin Leninist ilkelerinin ve normlarının restorasyonunu ve daha sonraki gelişimini de kolaylaştırmıştır. SBKP, Kişiye İlişkin Kült'ün kitlelerin gereğince eğitilmesini engellediği, onların insiyatifine ket vurduğu, insanların ortak dava (sosyalist devrim, ileri sosyalizmin vücut bulması) hususundaki sorumluluk duygusunu zayıflattığı, ve sosyalist ideolojinin gelişimi bakımından zararlı olduğu görüşündedir. Pratik alanında, Kişiye İlişkin Kült, Komünist Partilerin ve sosyalist toplumun demokratik ilkelerini çürütür. Gerek sosyalist toplumda gerekse Parti içinde Kişiye İlişkin Kült'e karşı mücadelede başarılar, demokrasinin ve devlet ve parti faaliyetlerinin leninist ilkelerinin gelişimine büyük imkân kazandırmıştır.

KİTLE DEMOKRASİSİ, emperyalizmin sınıfsal karakterini perdelemeye çalışan modern burjuva sosyolojisinin bir kavramı ki, buna göre, değişik kitle partilerinin ve organizasyonlarının varlığı, biçimsel eşitlik, düzen sağlanması, Kitle Demokrasisi'nin temel özellikleridir. Yine bu kavrama göre, güya, siyasi irade özgür seçimlerde ifadesini bulur. Kitle Demokrasisi'nde, sınıf bilincinin yerine kitle bilinci, sınıf egemenliğinin yerine de kitlenin egemenliği ikame edilmektedir. Bütün bunların amacı, modern sosyal gelişimi, sınıf mücadelesine yer vermiyen bir biçime sokmaktır (bak. Demokrasi; Endüstri Toplumu).

KLAN, kan akrabalığı bağlarıyle

bağlanan bir insan grupu. İlkel-komünal sistemin (bak. İlkel Komünal Sistem) ana üretim nüvesi. Klan birkaç yüz üyeye kadar çıkar. Klanlar kardeşlikler halinde birleşmiş idi, kardeşlikler birliği ise bir tribu (bak. Tribu) meydana getirmekteydi. Klan sisteminin ortaya çıkışı ve olgunlaşması döneminde klanda en önemli mevkii kadın işgal ediyordu (bak. Anaerkillik), fakat Klan'ın zevale uğramasıyle birlikte kadının önemli mevkiini erkek aldı. Klan'ın yapısı üretim araçlarının sosyal mülkiyeti temeline, kollektif emek temeline dayanmaktaydı. Klan'ın başı, seçim yoluyla gelen en önemli adamıydı. Bütün işler Klan meclisi, yani ergin erkek ve kadınlardan meydana gelen bir kurul tarafından kararlaştırılmaktaydı. Özel mülkiyetin ve sınıfların varolmayışı Klan'da sınıfsal şiddetin varolmayışı sonucuna varıyordu; tahakküm ve baskıya yer yoktu burada. Sosyal iş bölümünün (bak. İşbölümü), mübadele ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyle ilkel-komünal sistemin, ve dolayısıyle Klan'ın parçalanması başladı. Toplumun sınıflara bölünmesi temeline dayanan yeni bir üretim tarzının zuhuru Klan sistemine son verdi.

KLERİKALİZM, kapitalist ülkelerde sosyal hayatın değişik alanlarında dinin ve kilisenin pozisyonunu güçlendirmeye çalışan bir sosyo-politik akım. Objektif sınıfsal rolüne göre Klerikalizm, burjuvazinin egemenliğini pekiştirmeye, sosyalist dünya görüşünü ve sosyalizmin fikirlerini emekçi halkın benimsemesini önlemeye hizmet eder. Klerikalizm Fransa, İtalya, Batı Almanya, Avusturya, İspanya, ve müteaddit Latin Amerika ülkelerinde büyük etki kazanmıştır. Klerikalizmin günümüz şartlarında artması kapitalizmin genel bunalımının (bak. Kapitalizmin Genel Bunalımı) ağırlaşmasındadır. Klerikalizminin büyük aktivitesi tekellerin alabildiğine desteğiyle, kilisenin zirve hiyerarşisinin kendi dal budak salmış aparatlarını ince bir demagoji yayma ve kapitalizmi «Hıristiyanlaştırma»nın mümkünlüğüne ilişkin hayalleri kamçılamada kullanmasında ifadesini bulur. Bu hayaller halkın geri kalmış bir kesimi tarafından benimsenmektedir, halkın bu kesimi, çok kere, dinsel örgütlerde, yanlış olarak kendi çıkarlarının savunucularını görmektedir. Klerikalizm kilisenin kitleler üzerindeki etkisini pekiştirmek ve dolayısıyle işçi sınıfının devrimci aksiyonunu çürütmek, emekçi halkı bölmek ve demoralize etmek ve kendi sınıf örgütleri içinde birleşmesini engellemek amacıyle, kiliseye bağlı partiler, sendikalar, köylü ve gençlik örgütleri, ve diğer kitlesel örgütler meydana getirir. Bu örgütleri kullanarak, kilise liderleri kapitalist sömürüyü ideolojik bakımdan meşrulaştırmaya çalışırlar ve «sosyal barış»a ilişkin reaksiyoner fikirleri savunurlar. Barış, demokrasi, sosyal ilerleme, ve bilimsel bir dünya görüşü için mücadele klerikalist teori ve pratiğin rolünün içyüzünün açığa vurulmasının öngereğidir.

KOLEKTİVİZM, ortak sosyal yaşayış ve faaliyetin bir ilkesi. Bireyciliğin (bak. Bireycilik) taban tabana karşıtı. İnsan toplumunun oluşum döneminde doğmuş ve müteaddit tarihsel biçimler almıştır. İlkel toplumda, varoluş için ortak mücadelede somutlaşmaktaydı. Komünal mülkiyet Kolektivizm'in temelini teşkil eder. Köleci ve feodal toplumlarda Kolektivizm, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin egemenliği tarafından biçimlendirilmiş olan bireycilik tarafından istihlaf edilmiştir. Kolektivizm sadece bazı artık biçimlerde (örneğin, toprağın ortak komünal mülkiyeti) varlığını korumuştur; kapitalizmde burjuva bireyciliği tarafından tamamen yenilgiye uğratılmıştır. Bununla birlikte, Kolektivizmin yeni bir biçimi doğmuştur ki, bunun taşıyıcısı proletaryadır. Üreti-

min sosyal niteliği ve fabrikalarda ve geniş gruplar halinde çalışma, proletaryen kolektiflerin oluşumunu, ve işçi saflarında, kolektivist görüşlerin biçimlenmesini belirlenmiştir. Sosyalist toplumda Kolektivizm, nüfusun bütün kesimlerinde temel bir ilkedir. Kolektivizm ilkesi, komünizmin vücut bulmasına ilişkin ahlâk kanununun (bak. Ahlâk Kanunu; vs.) bir parçasıdır. Sosyalist üretim ilişkilerini dile getiren Kolektivizm, üretim araçlarının sosyal mülkiyetinde ve insanın insan tarafından sömürüsünün mevcut olmayışında kendi sosyal temelini bulur, onun siyasi temeli ise, bütün vatandaşların eşitliğidir. Kolektivizm, toplum ve birey arasındaki uyumlu yakınlığı, kolektif ile bireyselin karşılıklı hak ve ödevleri temeline dayalıdır. Kolektivizm ilkesinin bir sonucu olarak bireyin yükümlülükleri şöyle sıralanır: arkadaşça karşılıklı dayanışma, sosyal uyanıklık ve topluma ilişkin ödevlerin ifası, kişisel çıkarların toplum çıkarlarına bilinçle ve gönüllü olarak bağımlılaştırılması, kolektifte eşitlik, kolektife ve onun kararlarına uyma, bütün yoldaşların bütün aksiyonlarında ve bütün davranışlarında kolektife karşı sorumluluklarını bilmeleri. Kolektif, insan için özen gösterir, onun ihtiyaçlarının tatminine ve bireyin istidat ve kabiliyetlerinin tam gelişimine özen gösterir. Kolektivizm ilkesi insan şahsiyetinin ilgası anlamına gelmez. Bunun tersine, insan sadece bir kolektif içinde gelişir ve kendi istidat ve yeteneklerini tam olarak ortaya koyar.

KOMENSKİ, JAN AMOS, yada **KOMENİUS** (1592-1670), Çekoslovakyalı pedagog, hümanist, ve filozof, skolastik eğitim sisteminin muhalifi, Alman feodal beylere ve Katolik Kilisesine karşı anti-feodal ve ulusal mücadelenin akışı içinde kurulmuş bir mezhep olan Moravyalı Biraderler'in bir grupunun lideri. Panteizme (bak. Panteizm) bağlı bir protestandı. Kendi bilgi teorisi ve didaktiğinde dikkate değer materyalist eğilimler ortaya koymuştur. Bilme (cognition), Komenski'ye göre, rasyonel eğitime sıkıca bağlı bir aktif süreçtir. Bütün insanlar, diye öne sürer, bilgi ve eğitim bakımından yeteneklidirler. Sıradan insanlar bilgiye ulaşmalıdır. Pedagoji tarihinin başlangıcında Komenski, özel bir bilim olarak bir didaktik sistem yaratmıştır. Komenski'nin didaktik ilkeleri (görsel, prezantasyon, kademelendirme, taklit, egzersiz), tabiat kanunlarının derin bilgisini ve bilginin rasyonel bir biçimde organize edilmiş asimilasyonunu gerektirir. Komenski'nin ilerici görüşleri, pedagojinin daha sonraki gelişimi üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Januas linguarum reserata* (1631), ve *Didactica Magna* (1657).

KOMİK (Yun. eğlence, festival, şarkı), bir sosyal fenomenin, yani, toplumun ilerici güçlerinin estetik idealine (bak. Estetik İdeal) ve bir sitüasyonun objektif gelişimine ilişkin insansal aksiyon yada davranışın, moral standart yada adetlerin tarihen şartlanmış (tam yada tam-olmıyan) münasebetsizliğini ifade eden bir estetiksel kavram. Komik'in görünümleri (aspects) çeşitlidir: bu görünümler yeni ile eski arasındaki, biçim ve muhteva yada amaç ve araçlar, aksiyon ve hal ve şartlar, bir insanın hakiki tabiatı ve onun kendi kendisi hakkındaki görüşü arasındaki bağdaşmazlığı yansıtabilir. Komik olaylar ve karakterler istihza, beğenmeme, vs.'yi tahrik eder. Kökeni, tabiatı ve estetik fonksiyonu Komik'e bir sosyal karakter verir. Kaynağı sosyal hayatın objektif çelişkilerinde yatar. Komik, çirkini (bak. Çirkin), tarihen mahkûm ve insanlık dışı bir efor içinde güzel, ilerici ve insansal gösterebilir. Komik ya istihzaya yada satirik negatif bir reaksiyona neden olur. Biriktirim zevki için birik-

tirmeye duyulan saçma komiktir, çünkü uyumlu olarak gelişmiş bir bireyin idealiyle çelişir. Marx istihzada, zevale doğru gitmekte olan her bir şeye karşı mücadele içinde bir devrimci eleştiricilik silahı görür. İleri sosyalist toplumun vücut bulmasıyle, tam özgürlük içinde gelişen mükemmel bir birey ideali gittikçe daha tam olarak realize olur. Bununla birlikte, geleceğin insanını biçimlendiren süreç, ya geçmişin artıkları biçimi içinde (örneğin, parazitizm, kariyerizm, bürokratizm, dalkavukluk, yardakçılık, vs.), ki bunlar, hicvin ve satirik eleştirinin objeleridir, yada uygun sitüasyonlarda, genel ve özel hayatta yeknasak olarak kendisini gösteren hal ve şartlara, ki bunların gülünçleştirilmesi gerekir, ilişkin bir biçim içindeki Komik'in az olmıyan unsurlarıyla eşdeştir. Komik'in çeşitli görünümleri şunlardır: satir, ümor, vs.

KOMÜNİKASYON, idealist felsefenin bir kategorisi ki, bir kimsenin bir diğeriyle haberleşmesi ilişkisini belirtir. Komünikasyon tam ifadesini Jaspers (bak. Jaspers)'in varoluşçuluğunda ve modern Fransız personalizminde (bak. Personalizm) bulur. Tarihsel bakımdan, Komünikasyon doktrini, kökenleri aydınlanma (bak. Aydınlanma) çağında bulunan toplumsal sözleşme (bak. Toplumsal Sözleşme) öğretisinin bir reddiyesi (refutation) olarak başlamıştır. Komünikasyon teorisinin taraftarları (K. Jaspers, O. Bollnow, E. Mounier) bir toplumsal sözleşme, esasta, tarafların karşılıklı yükümlülükler tarafından takyit edilmiş oldukları bir sözleşme yada akit (transaction)'tir diye beyanda bulunurlar; karşılıklı anlaşma ve bilgiye böyle yükümlülüklerin ışığında, yani soyut ve gayri şahsi bir tarzda erişilebilir yalnızca. Sözleşme bireylerin pratiksel dis sosiyasyonu temeline dayanan bir rabıtadır. Komünikasyon ise, sözleşmeye karşıt olarak keyfî bir biçimde tesis edilmiş olan bir karşılıklı bağımlılık (interdepedance) olarak mütalaa edilmektedir. «Sözleşme (contract)'den ziyade kontakt» (F. Kaufmann). Komünikasyon, kendi dissosiyasyonlarının kabul edilmiş düşünce kalıplarından ileri gelmekte olduğuna, oysa kendi eşsiz bireyliklerini teşkil eden farklılıkları içinde birbirlerine yakıştıklarına inanmış bireylerin sohbetleşmesiyle teessüs eden bir şey olarak ifade edilmektedir. Bu «eşsiz bireylilik» («individually unique»), nihaî çare olarak, onlar içinde, modern burjuva toplumunun bazı gruplarının gerçek öz üyeliklerini denemelerinden (herbiri kendi özel tarzında) ibaret olan sübjektif korku kaygı ve tasaların dikkatle saklanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, müzakere, bu mensubiyetin berraklaştırılmasına ilişkin bir araçtır sadece. Komünikasyon doktrini ise, bir bütün olarak, kastın ve korporat rabıtaların himayesinin inceltilmiş bir biçimidir. Objektif olarak komünikasyon, kolektife ilişkin marksist konsepsiyonun karşısında yer almaktadır.

«KOMÜNİST PARTİSİ MANİFESTOSU», Marx ve Engels tarafından kaleme alınmış olan ve 1848'in başlangıcında yayımlanmış olan, marksizmin esaslarını açıklıyan, bilimsel sosyalizmin programatik ilk dokümanı. Birinci bölüm —«Burjuvazi ve Proleterler»— sosyal gelişimin kanunlarını açığa vurur, bir üretim tarzının bir diğeri tarafından istihlafının kaçınılmazlığını ve kanun-uyarıncalığını ispatlar. Gelişen toplumdan bu yana bütün tarih, ilkel-komünal sistem müstesna, sınıf mücadelesi tarihidir olgusundan hareket ederek, Mark ve Engels, kapitalizmin kaçınılmazlığını ispatlamışlar, ve yeni bir sosyal sistemin sosyalizmin formasyonuna giden yolu işaret etmişlerdir. Yine bu bölümde, onlar, eskinin devrimci dönüştürücüsü ve yeninin kurucu olarak, bütün zahmetkeş kitlelerin çıkarlarının savunucusu ola-

rak proletaryanın misyonunu aydınlatmışlardır. İkinci bölümde —«Proleterler ve Komünistler»— işçi sınıfının partileri ve onun öncüsü (vanguard) olarak Komünist Partilerinin rolünü açıklığa kavuşturmuşlardır. Komünistlerin ilk hedefi «proletaryanın bir sınıf halinde formasyonu, burjuva hakimiyetinin yıkılması, siyasi iktidarın proletarya tarafından fethedilmesidir» (Marx ve *Engels, Seçilmiş Eserler*, Cilt. I. s. 46). Bu bölümde Marx ve Engels proletarya diktatörlüğü fikrini geliştirmişler, komünistin aile, mülkiyet ve anavatana ilişkisini açıklamışlar ve iktidara geldiği zaman proletaryanın alacağı ekonomik tedbirlerin taslağını çizmişlerdir. Üçüncü bölümde —«Sosyalist ve Komünist Literatür»—, Marx ve Engels, sosyalizm bayrağı altında maskelenen burjuva ve küçük-burjuva akımlarının derin bir eleştirisini yapmışlar ve onların, ütopyacı sosyalizm ve komünizm sistemlerine ilişkin kendi tutumlarını belirlemişlerdir. Dördüncü bölümde —«Mevcut Çeşitli Muhalefet Partileriyle İlişkilerinde Komünistlerin Pozisyonu»—, Marx ve Engels, çeşitli muhalefet partileri karşısında komünistlerin taktiklerini ortaya koymuşlardır. *Komünist Partisi Manifestosu* şu ölümsüz sloganla son bulur: «Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşiniz!». Eserin paha biçilmez tarihsel anlamı hakkında Lenin şöyle yazar: Bu kitapçık bütün ciltlere bedeldir: günümüzde, onun esprisi uygar dünyanın bütün organize ve savaşkan proletaryasına esin vermekte ve yol göstermektedir. (Cilt 2. s. 24).

KOMYAKOV, ALEKSİ STEPANOVİÇ (1804-60), Rus yazar ve idealist filozof, Slavofilizmin kurucularından biri; 1820'de Moskova Üniversitesi'inden mezun olmuştur. Eserlerinde materyalizme muhalefet etmiş ve Alman klasik idealizmini eleştirmiştir. O, dinsel mistik iradecilikten (bak İradecilik) alınmış olan objektif-idealist görüşlerden yana olmuştur. Komyakov ideal, rasyonel ve bağımsız unsurlara, varolan herşeyin ilk ilkesi olarak bakar. Bu unsur insanın bilgiye, duyumlara ve akla ilişkin olağan araçlarıyle değil, fakat bir çeşit «içsel bilgi», «rasyonel vizyon» yoluyla, yani din yardımıyle bilinebilir. Topluma gelince, Komyakov, tanrısal takdir doktrininden yana olmuştur. Her ne kadar Rus sosyal düzenini bir dereceye kadar eleştirmiş ise de, Rus asilzadeliğinin bir ideologu olarak Komyakov, tarihsel bakımdan kaçınılmaz değişiklikler —Rusyanın kapitalist gelişim yoluna girişi— döneminde asilzadeliğin kendi imtiyazlarını korumasına imkân veren ekonomik ve politik reformlar önermiştir.

KONFÜÇYÜS'ÇÜLÜK, görüşleri kendi takipçileri tarafından *Lun Yü (Analectes)*'de açıklanmış olan Konfüçyüs (İ.Ö. 551-479) tarafından kurulmuş, Çindeki en önemli felsefi okullardan biri. Konfüçyüs'e göre, insanoğlunun kaderi «Tanrı» («Heaven») tarafından irade edilmiştir. Her insan değişmez olarak ya «asil»dir yada «aşağı». Daha küçük olanlar senyörlerine, astlar üstlerine derin bir saygıyla bağlı olmalıdırlar. Onun başta gelen takipçisi, sosyal eşitsizliği «Tanrı'nın iradesi»ne atfeden Meng Tzu (bak. Meng Tzu) yada Mencius idi. Dikkate değer diğer Konfüçyüs'çü, materyalist bir doktrini benimsemiş olan Hsün Tzu (bak. Hsün Tzu)'dur ki, buna göre Tanrı (Heaven) tabiatın parçasıdır ve bilinçlilikten yoksundur. Hsün Tzu'ya göre, şeylerin kanunlarına *(Tao, bak.)* ilişkin bilgiye erişmiş olan bir insan, bunları kendi çıkarları uyarınca kullanmalıdır. Böyle olmakla birlikte, Konfüçyüs'çülüğün merkezi öğretisi, imtiyazlı sınıfların üstünlüğünün meşrulaştırılması ve «Tanrı iradesi»nin yüceltilmesidir ki, bu, Tung Çung-şu (İ.Ö. 177-104) tarafından kurulmuş olan ortodoks Konfüç-

yüs'çü okulun temelini teşkil eder. 11. ve 12. yüzyıllarda, Çu Hsi (bak. Çu Hsi) ve diğerleri, Evrende iki esasın —*li (bak. Li)* yada, rasyonel yaratıcı ilke, ve *çi* (bak. *Çi*), yada pasif madde— varlığını içeren Yeni-Konfüçyüs'çülüğü getirmişlerdir. *Li* insanda erdemi doğurur, *çi* ise günahı, duyumsal iğvaya teslimiyeti meydana getirir. Van Yang-ming (1472-1528) Konfüçyüs'çülüğü sübjektif idealizm temeli üzerinde geliştirmiştir. Buda'cılık (bak. Buda'cılık) ve Taoist dinle birlikte Konfüçyüs'çülük, feodal Çin'de müteaddit yüzyılların en önemli ideolojisi olmuştur.

KONDİSYONALİZM, neden kavramının yerine bir toplu şartlar kavramını ikame eden bir felsefi öğreti. Felsefede idealizme bağlı bir Alman fizyologu olan M. Verworn (1863-1921) tarafından kurulmuştur. Kondisyonalizm'e ilişkin kavramların tıp sahasındaki teorisyenler arasında taraftarları vardır.

KONSEPTÜALİZM, esas olarak, Abélard ve Occam (bak. Abélard; Occam) adlarına bağlı olan bir skolastik felsefe teorisi. Üniversaller (tümeller) üzerine tartışmada konseptüalistler, tıpkı nominalistler (bak. Nominalizm) gibi, tekil objeler dışında tümellerin gerçek varlığını red, fakat nominalistlerden farklı olarak, genel a priori kavramların, yada realiteye ilişkin bilginin özel bir formu olarak, aksiyonlardan yada nesnelerden soyutlanmış zihinsel imajların varlığını kabul ederler. Locke (bak. Locke) Konseptüalizm'e yakın görüşlerden yanadır.

KONSTRÜKTİF (JENETİK) METOD, bilimsel teorilerin dedüktif konstrüksiyon metodlarından biri. Konstrüktif Metod fikri matematik ve mantığın aksiyomatik bir rasyonalizasyonuna ilişkin güçlükleri (örneğin, sayılar teorisinin paradokslarının (bak. Paradokslar) çözümü vs.) ele alan girişimlerde tasarlanmış ve geliştirilmiştir (D. Hilbert, L. Brouwer, A. Heyting, A.N. Kolmogorov, A.A. Markov, P. Lorentsen, ve diğerlerinin eserlerinde). Aksiyomatik metottan farklı olarak, gelişen bir teorinin konstrüktif metodu esası, ispatlanabilir-olmayan'ı, stetmenler teorisi ve tanımlanamaz terimler çerçevesi içinde, bir minimum haline getirmeye çalışır. Konstrüktif Metod'un erişmesi gereken esas hedef, bir sistem olarak alınan objelerin ve bu objelere ilişkin stetmenlerin aralıksız konstrüksiyonunda (fiilen gerçekleşmiş yada mevcut araçlarla) yatar. Bir teorinin esas objelerine ve yenilerinin kurulmasına ilişkin görev özel kurallar ve tanımların genel bütünü aracılığıyla yerine getirilir. Sistemin bütün diğer stetmenleri, konstrüktif teorilere ilişkin teknik bir karakteristik çıkarsama araçlarıyla ana temelden çıkarılmış matematiksel tümevarım (bak. Tümevarım) ilkesine dayandırılmıştır. Halihazırda, Konstrüktif Metod formel bilimlere, konstrüktif matematik ve konstrüktif mantığın yapısına uygulanmaktadır sadece. Bununla birlikte, tabiat bilimleri alanında da bilginin takviyesinde bu metodun kullanılmasının reddi için belirgin bir neden yoktur.

KONSTRÜKTİVİZM, artistik ifadede konstrüktif görünümlere ve kullanılışlı materyallere, temsilcilerince, özel bir önem verilen bir sanat okulu. Konstrüktivizm Birinci Dünya Savaşından sonra, gelişen endüstriyel tekniğin ve yeni yapı materyellerinin (örneğin, betonarme ve cam) ortaya çıkışının bir sonucu olarak meydana gelmiş, ve mimaride geniş rağbet bulmuştur özellikle. Konstrüktivizmde muhtelif akımlar kendilerini göstermişlerdir, fonksiyonalizm, rasyonalizm, mimaride «modernizm», vs. gibi. Konstrüktivizmin temsilcileri Le Corbusier (Fransa), W. Gropius, E. Mendelsohn, B.

Taut (Almanya), F. Wright (ABD), ve diğerleridir. Konstrüktivizm mimari biçimlerde fonksiyonel unsurlar kadar, rahatlık ve ekonomiye de önem vermiştir. Bununla birlikte, Konstrüktivizm ciddi kusurlara sahiptir: gereksizce-basitleştirme; ulusal geleneğe yeterince dikkat göstermeme, modern materyelin ve çeşitli mimari tekniklerin gereğinden çok estetize edilmesi. Konstrüktivizm edebiyat ve müziğe de yansımıştır.

KONTAMPLASYON, bak. *Temaşa.*

KONUŞMA, insanın, bir dil (bak. Dil) aracılığıyla düşüncesini ifade etmek ve aktarmak suretiyle, kendi hemcinsleriyle haberleşmesine yarıyan aktivitesi. Konuşma dil kullanımına ilişkin bir süreçtir. Konuşma sayesinde, sosyal bilinçte yansıyarak ve insanlığın sosyal üretici pratiğiyle birleşerek zenginleşen bireyin bilinci, dünyayı sürekli olarak yansıtır. Bu ilişki içinde düşüncelerin devamlı mübadelesi yer alır: bir yandan, diğerlerinin düşüncelerinin kavranması ve bu düşüncelerin özümsenmesi, öte yandan da bir kimsenin kendi düşüncelerini formüle etmesi ve dile getirmesi. Konuşma diğerlerinin Konuşmasını algılama ve kavrama olarak pasif (duyumsal) konuşma ve bir kimsenin kendi düşünce, duygu ve isteklerini seslendirmesi olarak aktif (motor) konuşma halinde ikiye ayrılır. Konuşan ile dinliyen arasında böylece bölünen şey, entegral bir bütün halindeki Konuşma'nın içsel sitrüktürü tarafından psikolojik olarak birleştirilir; konuşarak, insan dinler ve kavrar, dinliyerek ve anlıyarak, insan konuşur. Psikolojik olarak, bu, motordil (linguamotor) ve işitme analizatörlerinin birleşik işleyişiyle, onlar arasındaki rabıta ile açıklanır (bak. Sinyal Sistemleri). Konuşmanın ana türleri sözlü Konuşma, yani söyleme ve dinleme, ve yazılı konuşma'dır. Yazılı konuşma, insan tarihinde, sözlü Konuşmaya oranla çok daha sonra ortaya çıkmış ve pitografiden (konvansiyonel şematik resimlerle düşüncenin aktarılması) itibaren çağdaş fonetik yazıya kadar gelişmiştir. Konuşmanın özel bir çeşidi içsel Konuşmadır ki, bunun kendine has özelliği seslerin işitilmez artikülasyonudur. Konuşma, dil kullanımı sürecini, insanın bireysel gelişimi sürecinde Konuşma'nın oluşumunu, Konuşma'nın etkisine, onun algılanması, kavranması ve telaffuz edilmesi vs'ye ilişkin şartları inceliyen psikolojinin objesidir.

KONVANSİYONALİZM, bir felsefi kavram ki, buna göre, bilimsel teori ve kavramlar, realitenin objektif bir yansısı olmaktan çok, bilim adamları arasında indi anlaşmanın bir ürünüdür, böyle bir konvansiyon olarak yararlılık ve basitlik düşünceleriyle belirlenmiştir. Konvansiyonalist görüş noktası, sujenin bilgisinde objektif muhtevanın presansını inkâr etmesi itibarıyle, sübjektif idealizmin tipik bir özelliğidir. Konvansiyonalizmin kurucusu Poincaré'dir (bak. Poincaré). Konvansiyonalizmin unsurları pozitivizmde (bak. Pozitivizm), ve özellikle pragmacılık (bak. Pagmacılık) ve Operasyonizm'de (bak. Operasyonizm) görülür. Konvansiyonalizmin epistemolojik temeli, bilimsel bir teoriye sırf mantıksal bir konstrüksiyon olarak, hakikat yada hata kavramlarının ona nazaran geçerliğini kaybettiği bir konstrüksiyon olarak bakma yanılgısından hareket ederek, bizim teorik önermelerimize ilişkin çeşitli yorumların (özellikle matematik alanında) bilfiil mümkün olmasıdır. Konvansiyonalizm'in görüş noktası, bilgi sürecinin tarihsel bir analizi tarafından çürütülmüştür. Bizim kavram ve teorilerimiz insanın aktivitelerinin süreci içinde oluşmuştur ve dünyanın tekil görünümlerini yansıtır. Lâkin, bu kavram ve teoriler, bir kere meydana gelince, tamamen farklı fenomenlerin

tasvirine yarıyan bir alet yada araç haline gelerek kendi gerçek temellerinden soyutlanabilirler. Nitekim, geometrik önermeler teknik problemlerin çözümünde, diyagramlar inşasında, vs. kullanılmaktadırlar. Bununla birlikte, özdeş-olmıyan objelerin adeta bir analojisine dayandırılmış olan böyle bir kullanım, bu gibi teorik konstrüksiyonların keyfi tabiatını ispata yarayışlı olamaz.

KOPENHAG OKULU, kuantum mekaniğinin felsefi problemlerine pozitivist bir yaklaşımı temsil eden bir fizikçiler grupuna (Bohr; Heisenberg; bak. Weizsacker, Jordan, ve diğerleri) verilen ad. Bu grup, Bohr tarafından yönetilen Kopenhag Teorik Fizik Enstitüsü'nde 1920'lerden sonra teşekkül etmiştir. Bohr ve Heisenberg, Kopenhag okulunun temsilcileri olan diğer birçok fizikçilerle birlikte, kuantum mekaniğinin yaratılması ve geliştirilmesi ve bunun matematiksel sitriktürünün ve deneysel verilerin yorumlanmasında geniş sorumluluk yüklenmişlerdi. Bununla birlikte, bu okulun felsefi görüşleri, ve onun sübjektif kanaatleri, özellikle ilk dönemindekiler, güçlü yeni-pozitivist etki altında bulunuyordu. Bu okulun bazı temsilcileri, mikro-evrende «kontroldışı karışıklık»ın rolünü yanlış bir biçimde enstrümanlara atfederek, «nedenselliğin zail olduğu»nu ve elektron, vs.'nin «irade özgürlüğü»nü ilân ettiler. Bu görüşler bazı fizikçiler (S.I. Vavilov, A. Einstein, P. Langevin, bak. ve V.A. Fok, D.I. Blokintsev, ve diğerleri) tarafından eleştirilmiştir. Kopenhag Okulu'nun taraftarları bugün tam bir uyum içinde değildirler. Jordan ve Weizsäcker eski pozitivist görüşleri desteklemeye devam etmektedirler, Heisenberg ise objektif idealizme eğilim göstermektedir. Bohr'a gelince, o, kuantum mekaniğine ilişkin felsefi problemlerin materyalistik anlayışına yaklaşmış bulunmaktadır.

KOPERNİKUS, NİKOLAUS (1473-1543), Polonyalı astronom. Evrenin güneşmerkezci teorisinin kurucusu. Yeryüzünün Güneş etrafındaki dönüşüne ve bir gün içinde kendi ekseni etrafındaki rotasyonuna ilişkin bu teori, Ptolemaios tarafından meydana getirilen yermerkezci teorinin ve yeryüzünün tanrı tarafından bahşedilmiş özel bir lütuf olduğu ve insanın Evren içindeki seçkin bir mevkie sahip bulunduğu tarzındaki dinsel görüşlerin itibarsızlaşmasının başlangıcını işaret eder. Kopernikus'un teorisi, tabiat alanında araştırmaların bağımsızlaşmasını işaret eden devrimci bir rol oynamıştır. Bu teori, tabiat bilimlerinin teolojinin boyunduruğundan kurtuluşunu gösterir. Bundan başka bu teori, Aristoteles (bak. Aristoteles) tarafından açıklanan ve iskolastisizm (bak. İskolastisizm) tarafından benimsenmiş olan gök cisimlerinin hareketiyle yeryüzü hareketlerinin kontrapozisyonunu bertaraf etmiş; dünyanın Tanrı tarafından yaratılışına ilişkin Kilise efsanesini çürütmüş; ve güneş sisteminin kökeni ve gelişimiyle ilgili müteakip teorilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kopernikus'un buluşları şiddetli bir mücadelenin hedefi olmuştur. Kilise tarafından mahkûm edilmiş ve hücuma uğramış olmasına rağmen, gerek bu dönemin gerekse daha sonraki zamanların başta gelen düşünürleri bu buluşların doğruluğunu ilân etmişler ve geliştirmişlerdir. Kopernikus'un temel eseri *De Revolutionibus Orbium Coelestium*'dur. (1543). (Bak. Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik).

KORPORATİF DEVLET, kapitalizmin genel bunalımının ortasında, Birinci Dünya savaşından sonra gelişen ve şunlarla karakterize olunan burjuva diktatörlüğünün en reaksiyoner faşist tipi: işçi örgütlerinin ortadan kaldırılması ve nüfusun korporasyonlar (örneğin, kapitalistlerin, işçilerin ve dev-

let memurlarının korporasyonları) halinde gruplaşmaya mecbur edilmesi; seçimsel yapının yani parlamentonun ortadan kaldırılması ve bunun yerine «korporasyon temsilciliği» ikame edilmesi. Bu, işçilerin bütün medeni haklardan yoksunlaştırılması ve onların korporasyonların yardımıyle tekeller tarafından sömürülmesi sonucunu verir. İtalya ve Portekiz, Korporatif Devletler olarak ilân edilmişlerdi. Korporatif Devlet'in esas amacı tekelci sermayenin diktatörlüğünü perdelemek ve faşist devletlerde korporatif çerçeve içinde «sınıflar arasında kardeşlik» ve «çıkarlar arasında uyum» izlenimi yaratmaktır.

KOSMOS, bir bütün olarak Evren, Yeryüzünü, güneş sistemini, bizim samanyolumuzu, ve diğer bütün samanyollarını (bak. Samanyolu) içine alan, kendi tamlığı içinde haraket halinde bulunan, zaman-mekân bakımından sonsuz madde. Bununla beraber, pratikte Kosmos, Evrenin Yeryüzüne bitişik olan fakat onu kapsamıyan kısmı olarak anlaşılır (bu kontekst içinde «kosmik» terimi Yeryüzünün sınırları dışında kalan şeyi belirtir) ki, bu durumda, Evrenin bir parçası olan Kosmos ile Evrenin geri kalan kısmı arasındaki ayırıcı çizgi genel olarak belirli değildir (bak Kosmoloji).

KOSMOGONİ, gök cisimlerinin ve onların sistemlerinin kökenini ve gelişimini inceliyen, astronominin (bak. Astronomi) bir dalı. Teorik olarak yıldızsal Kosmogoni ile gezegensel Kosmogoniden söz edilebilirse de, pratikte bunlar karşılıklı ilişki halindedirler. Kosmogoni'nin ilkeleri astronominin diğer dalları tarafından, Yeryüzü ile meşgul olan fizik, jeoloji ve diğer bilim dalları tarafından, sağlanan verilere dayalıdır. Kosmoloji (bak. Kosmoloji) gibi, Kosmogoni de, felsefeye sıkıca bağlıdır ve materyalizm ile idealizm arasında, bilim ile din arasında şiddetli bir mücadeleye sahne olmuştur. Kosmogonik problemlere ilişkin güçlükler, gökcisimlerinin gelişim sürecinin milyonlarca yıl devam etmesi, astronomikal gözlemlerin ise buna nazaran son derece küçük peryodları ihata etmesi olgusundan ileri gelmektedir. Gezegensel Kozmogoni'ye ilişkin güçlükler bizim henüz sadece bir gezegen sistemini gözlemliyebilecek güçte olmamız olgusundan ötürü artmaktadır daha çok. Kosmogoni'nin başlangıç tarihi, yıldızların Güneşi sarmalıyan bir bulutsudan (nebulae) geliştiği varsayımının Kant (bak. Kant) tarafından öne sürüldüğü 200 yıl öncelerine kadar uzanır. Kant'ın (1755) ve Laplace'ın (1796) varsayımları (Bak. Bulutsuluk Varsayımı) güneş sistemine ilişkin bazı önemli özellikleri açıklamaya muvaffak olamamış ve bundan ötürü terkedilmişti. Öne sürülmüş olan müteaddit diğer varsayımlar, Jeans (bak. Jeans, James Hopwood) tarafından öne sürülmüş olan varsayım, 1916'da büyük bir popülarite kazanmıştı. Lâkin, Jeans'ın varsayımı aşılmaz engellerle karşılaştı ve, esas itibariyle, geleneksel kosmogonik varsayımlarla karşılaştırıldığında geri bir adımdı. Olgusal veriler sürekli olarak biriktirilmiş ve incelenmiş, fakat problem henüz çözüme kavuşturulamamıştır. Sovyet bilim adamları (O. Schmidt, V.G. Fesenkov, ve diğerleri) tarafından gezegensel Kosmogoniye esaslı katkılarda bulunmuştur. Yıldızların mahiyeti (nature) ve içsel yapısı ancak 20. yüzyılda tespit edilebilmiştir. Yıldızsal evrimin tabiatı, esas itibariyle bilinmektedir şimdi, fakat yıldızların kökeni ancak tahminsel olabilir. Yıldızların milyonlarca yıl önce simültane olarak zuhur ettikleri tarzındaki teori uzun bir zaman için geçerli olmuştur. Halen, Sovyet bilim adamlarının (V.A. Ambartsumyan, vs.) araştırmaları sayesinde, şüphe götürmez bir bi-

çimde ortaya konmuştur ki, güneş sisteminde ve diğer samanyollarında yıldızsal formasyon süreci devam etmektedir. Son zamanlardaki araştırmalar takımyıldızların ve samanyollarının gelişimine ilişkin enformasyon sağlamıştır. Sovyet kozmogonistlerinin başarıları, geniş bir biçimde, giriştikleri araştırmaların diyalektik materyalizm temeline dayalı olmasına bağlıdır; felsefede idealizm ise, çok kere, atomların, yıldızların, ve hatta samanyoluötesinin (bak. Samanyoluötesi) hiçlikten doğduğu tarzında keyfi kosmogonik nosyonlar meydana getirmektedir ki, bunlar tabii bilim tarafından çürütülmüş olan fideistik fikirlere dönüşü işaret eder.

KOSMOLOJİ, astronominin (bak. Astronomi) bir dalı, Evreni yekpare bir bütün olarak, ve astronomikal gözlem altında bulunan Evrenin parçasını bütünün bir parçası olarak gören bir bilim. Modern Kosmoloji, gerçekte, astronominin fizik ve felsefeyle kaynaştığı sahayı ihata eder. İlk naiv kosmolojikal fikirler, insanoğlunun Evren içindeki yerini keşfetme çabalarının bir ürünü olarak antikitede ortaya çıkmıştır. Biriken gözlem verileri ve eski felsefe tarafından ilham edilen düzenlilik (certainty) —gezegenlerin görünüşteki karışık haraketlerinin ardında, hareketlerin gerçek bir yönetici-kanun modelinin olması gerekliliği—, kiliseye ve iskolastisizme karşı çetin bir mücadelenin sonucu olarak, bir güneşmerkezci sistem konsepsiyonu tarafından istihlaf edilen, Evrenin yermerkezci konsepsiyonuna götürdü (bak. Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik). Newton (bak. Newton) tarafından evrensel çekim kanununun keşfinden sonra, kosmolojikal problem, sonsuz bir çekilimli kitleler sistemine ilişkin fiziksel problem olarak ele alınabildi. Böylece, bu keşif, kosmolojikal paradokslar (bak. Kosmolojikal Paradokslar) olarak bilinen ciddi güçlüklere yol açtı. Bu güçlükler, modern rölativist Kosmoloji tarafından, yani, rölativite teorisine dayanan kosmolojikal teoriler tarafından çözülmüştür. Ne var ki, bu, gerek idealistler gerekse fideistler tarafından, Evrenin ve hatta onun «yaratılışı»nın, vs.'nin «ekspansiyon»una ilişkin kendi tezlerini «rasyonalize» etme işinde geniş biçimde kullanılan yeni güçlükler doğurdu. Modern Kosmolojik modellerin gerçek değeri, onların samanyoluötesinin (bak. Samanyolu ötesi) gelişimini ve yapısını yöneten kanunlar hakkında bir fikir vermeleri ve böylece zaman-mekân bakımından sonsuz Evreme ilişkin tükenmez bilgi süreçlerinde zorunlu bir halka teşkil etmeleri olgusunda yatar.

KOSMOLOJİKAL PARADOKSLAR, Evrenin sonlu parçaları için tesis edilmiş olan fiziksel kanunları bir bütün olarak Evrene teşmil etme girişimlerinden doğan güçlükler (çelişkiler). Newton'cu (bak. Newton) fiziğin çerçevesi içinde en önemli Kosmolojikal Paradokslar Neumann-Seeliger çekimsel paradoksu ve Chéseau-Olbers fotometrikal paradoksudur. Birincisi Newton'un evrensel çekim kanununun sıfır-olmıyan yoğunluktaki kitlelerin sonsuz statik sistemine uygulanmasından doğan aşılması imkânsız güçlüklere ilişkindir. İkincisi ise, ışınlı kitlelerin (yıldızlar, samanyolları) adı geçen sisteminin gece gökyüzünde Güneşin ışıklı sathının meydana getirdiği gibi parlak bir aydınlık meydana getirmesi gerekir iken, bunun böyle olmaması olgusuna ilişkindir. Bu paradoksların her ikisi de, maddenin Evrendeki dağılımının hiyerarşikal denilen modelle uyum içindeki kanunlar tarafından sıkı bir biçimde yönetildiğini kabul etmek kaydıyla, geleneksel fizik (pre-rölativist) çerçevesi içinde çözülebilir. Rölativist kosmolojide (bak. Kosmoloji) bu paradokslar pratik otomatik biçimde çözülür, fakat di-

ğer güçlükler doğar. Mevcut Kosmolojikal paradokslar Evrenin yapısına ilişkin problemlere basitçe bir yaklaşıma karşı bir uyarı olarak görülebilir.

KOVALEVSKİ, MAKSİM MAKSİMOVİÇ (1851-1916), Rus sosyolog, tarihçi, hukukçu ve siyasi lider, akademisyen (1914'ten itibaren). Moskova Üniversitesi (ilerici fikirlerinden dolayı çıkarıldığı), Petersburg Üniversitesi ve de Avrupa ve Amerika'nın müteaddit üniversitelerinde hukuk hocası. Kovalevski klasik provizitivizmin (bak. Pozitivizm) taraftarlarından ve Moskova Psikoloji Derneği'ni (1884) organize edenlerden biridir. Kovalevski Avrupa'da toprak mülkiyetinin ve ekonomik gelişimin tarihine olan ilgisiyle gösterdiği gibi, Marx ve Engels'in fikirlerinin aşinası idi: *Obshchinnoye zemlevladeniye, Prichiny, khod i posledstviya yego razlozheniya* (1879); *Ekonomichesky rost Yevropy do yazniknoveniya kapitalisticheskogo khozyaistva* (1898-1903). Engels, Kovalevski'nin ailenin tarihi üzerindeki incelemelerini olumlu olarak değerlendirmiştir. Yoğun olgusal materyel ihtiva eden tarihsel eserlerinde, Kovalevski, karşılaştırmalı tarihsel metodu (bak. Karşılaştırmalı Metod) işlemiştir. Şu eserlerinde sosyolojik doktrinlerin analizini yapmıştır: *Sovremenniye sotsiologi* (1905), *Sotsiologiya* (iki cilt, 1910). Kovalevski, halklar, sınıflar ve gruplar arasında dayanışma olarak anladığı sosyal gelişim teorisinin bir temsilcisiydi. Dayanışma, Kovalevski'ye göre, müteaddit nedenlerden (ekonomik, sosyal, politik) dolayı doğar ki, bunların içinde hangisinin esas ve belirleyici faktör olduğunu belirlemek imkânsızdır. Bir tarihçi kendisini sosyal fenomenlerin gelişiminde karşılıklı etki ve korelasyonu kaydetmekle sınırlamalıdır. Kovalevski sosyal ilerlemeyi biyolojize eden teoriler tarafından ve de burjuva ekonomizmi ve Kürsü sosyalizmi (bak. Kürsü Sosyalizmi) tarafından etkilenmiştir. Toplumun yeniden kurulmasında devrimci metodların inkârı bunların ortak özelliğidir. Sosyolojik makalelerinde Kovalevski Rus liberalizmini ve demokrasi ile monarşinin uzlaşmasını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Onun politik faaliyetleri Lenin tarafından eleştirilmiştir.

KOZELSKİ, YAKOV PAVLOVİÇ (1728-94), Rus aydınlanmacı ve filozof. Topçuluk ve mühendislik okullarında matematik hocası. Daha sonra Senato'da hizmet etmiştir. Kozelski şu eserlerin yazarıdır: *Filosoficheskiye predlozheniya (1768), Rassuzhedeniya o cholovecheskom poznaii* (1788), *Aritmeticeskiye predlozheniya* (1764), *Mekhanicheskiye predlozheniya* (1764). Kozelski materyalist fikirleri savunmuş ve Ortaçağ iskolastisizmini ve mistisizmini eleştirmiş, felsefeyi teolojiden ayırmış ve felsefe «eşyanın ve insansal eylemlerin genel bilgisi» olmalıdır, yani, «nedenlerin hakikatlerle denetlenmesi»dir diye düşünce yürütmüştür. Tabiata ilişkin görüşlerinde 18. yüzyılın mekanisik materyalizm fikirlerini geliştirmiştir. Tabiatı «her şeyin evrensel kaynağı» olarak ilân eden Kozelski, tabiatın iki elemandan ibaret olduğunu, ve madde ve hareketin yokolmazlığını öne sürmüştür. C. Wolff ve takipçilerinin etkisi Kozelski'nin mantıksal kategorilerinin bazılarında hissedilir. Tecrübeye ve aklın aktivitesine büyük bir rol atfeden Kozelski, duyumsal algıları bilgi teorisinde ilk elemanlar olarak mütalaa eder. O, bütün bilgiyi tarihsel, felsefi, ve matematiksel olarak, ve insan tarafından elde edilen hakikatleri tabii, etiksel, ve mantıksal olarak ayırmıştır. Kozelski, Wolf'çu monadlar (bak. Monadlar), önceden-belirlenmiş uyum, ve kötüye karşı koymama teorisinin dinsel mistik görünümlerini eleştirmiştir. Feodal sistemi, aylaklığı, ve parazitizmi eleştirmiş ve emeği, sade bir hayat

tarzını, ve insana insanca bir davranışı övmüştür.

KOZMOPOLİTANİZM, yurtseverlik duygularını ve ulusal kültürü «insanlığın birliği» adına redde davet eden reaksiyoner bir teori. Bir ideoloji olarak Kozmopolitanizm emperyalistlerin dünya üstünlüğüne erişme emelini yansıtır. Kozmopolitanizm propogandası (bir dünya devleti fikri, vs.) halkların ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik yolundaki mücadelesini engeller. Kozmopolitanizm, bir yandan, halkların ortak çıkarları, ve öte yandan yurt sevgisi ve ulusal patriotizm arasında çelişkiye yer vermiyen proleter enternasyonalizmi (bak. Proleter Enternasyonalizmi) ile bağdaşamaz.

KÖLE-EFENDİ SİSTEMİ, ilkel-komünal sistemin yıkıntıları üzerinde doğan ilk antagonistik sınıf toplumu. Kölelik bir ölçüde ve şu yada bu biçimde bütün ülkelerde varolmuştur. Bu sistem, gelişiminin yüksek biçimine eski Yunan ve eski Roma'da erişmiştir, burada köleler toplumun esas üretici gücünü meydana getiriyorlardı. Köle-Efendi sistemi altında köle sahipleri hâkim sınıfı oluştururlar. Bu, farklı sosyal gruplar halinde kendisini gösterir: büyük toprak sahipleri, tüccarlar, tefeciler. İkinci temel sınıf sömürülen çok sayıdaki kölelerden meydana geliyordu. Bu iki temel sınıfın dışında nüfusun orta tabakası vardı: kendi emekleriyle geçimlerini sağlıyan küçük mülkiyet sahipleri (zanaatkârlar ve köylüler, ve müflis zanaatkâr ve köylülerden meydana gelen lümpenproletarya. Üretim araçları ve köleler üzerinde köle sahiplerinin özel mülkiyeti Köle-Efendi sisteminin hâkim üretim ilişkilerinin temelini teşkil ediyordu. Ekstra-ekonomik zorlamaya dayalı köle sömürüsü inanılmaz ölçülere ulaşıyordu. Bu sömürü ve ezgi karşısında köleler düşük bir emek produktivitesi ortaya koyuyorlar ve üretim aletlerini tahrip ediyorlardı. Her köle tarafından yaratılan artı-ürün önemsizdi. Fakat artı-ürün kitlesinin tamamı, sömürülen kölelerin geniş sayıda olması ve onların emeğinin son derecede ucuz olmasından ötürü, nispeten büyüktü. Sosyal ve teknik bazı ilerlemelerin temeli üzerinde, bilim, sanat, ve felsefe gelişebildi. Köle-Efendi Sisteminin ortaya çıkmasıyla devlet zuhur etti ve gelişti. Köleliğin bütün tarihi sınıflar mücadelesinin tarihidir. Sınıf mücadelesi en yüksek noktasına Köle-Efendi Sistemi'nin çöküşüyle erişmiştir. Köle ayaklanmaları, iflas etmiş köylülerin büyük toprak sahiplerine karşı yürüttükleri sınıf mücadelesiyle içiçe geçmiştir. Roma'da Köle-Efendi Sistemi'nin yıkılışı istilâ tarafından hızlandırılmıştır. Sömürünün Köle-Efendi biçiminin yerini feodal sömürü almıştır. Üretimin köle-efendi tarzı Köle-Efendi Sistemi'yle birlikte tamamıyle ortadan kalkmış değildir. Köle-Efendi sistemi feodalizm (bak. Feodalizm) ve kapitalizm (bak. Kapitalizm) döneminde de şu yada bu ölçüde varlığını sürdürmüştür.

KREASYONİZM, dünyanın ve bütün tabiatın, bütün canlı ve cansız varlıkların, tek bir yaratış aktı tarafından meydana getirildiğini ileri süren dinsel doktrin. Bütün varlıkların Tanrı tarafından altı gün içinde yaratıldığına ilişkin İncil efsanesi Kreasyonizmin bir örneğidir. Bütün hayvan ve canlı bitki türlerinin tabiatüstü kökenine ilişkin Linneaus, Cuvier (bak. Cuvier), ve Agassiz (1807-73)'in görüşü biyoloji alanında Kreasyonizm'in değişik bir versiyonudur. Modern bilim Kreasyonizm'in tamamen hatalı olduğunu ispatlamış bulunmaktadır (bak. Enerjinin Sakımı Kanunu; Darwin, Hayat).

KRİTİK VE OTOKRİTİK, marksist partilerin ve diğer işçi örgütlerinin faaliyetlerinde hataların ortaya ko-

nulması ve düzeltilmesi ve kusurların giderilmesi metodu. Marx belirtmiştir ki, proletarya devrimi kendi gelişiminin öz çıkarları bakımından otokritiğe bağlıdır, bu onun karakteristik özelliğidir. Lenin, Parti çalışmasında en önemli bir ilke olarak Kritik ve Otokritik'ten söz eder. Sosyalist devrimin zaferiyle Kritik ve Otoritik sosyal gelişimin esas-zembereklerinden biri haline geldi. Kritik ve Otokritik sosyalizmde, antagonistik-olmıyan çelişkileri ortaya koyma ve çözmenin özel bir metodudur. Kritik ve Otokritik'in yaratıcı rolü sosyalizmin geliştirilmesinde halkın aktif iştirakinin bir biçimi olan sosyalist yarışmada (bak. Sosyalist Yarışma) açık-seçiklikle görülür. Sosyalizmin ikinci evresinin tam-çapta kontsrüksiyonu döneminde, Kritik ve Otokritik, sosyalizmin ikinci evresinin maddi ve teknik temellerinin vücut bulmasında halkın tam insiyatifine yol açar, yönetim işine katılmalarına hizmet eder.

KRİTİKAL REALİZM (felsefede), 1920 ve 1930 yıllarında bazı kapitalist ülkelerde rağbet bulmuş olan modern idealist felsefe okullarından biri. Kritikal realizm sübjektif ve objektif idealizm unsurlarını kombine eder. ABD'de Kritikal Realizm (Santayana, bak. Lovejoy, Pratt, ve diğerleri) yeni-realizm'e (bak. Yeni-Realizm) bir reaksiyon tarzında meydana gelmiştir. Objenin bilinçte «immanans»na, objenin bilinçte doğrudan «enterjeksiyon»una ilişkin yeni realist tez, kritikal realistler tarafından, süje, obje ve veri yada «cevher»e ilişkin üç unsuru ihtiva eden, bilgi aktının yapısına ilişkin teoriyle karşı karşıya getirilmiştir. Bu «cevher», bilgimizin muhtevasıyle uygunlaştırılmış olan şeydir. «Cevherler», Kritikal Realizme göre, objeden farklı olarak, bize tam bir kesinlikle intikal ederler ve bilincimizin bütün ürünleri kendilerinin içinde birleşir. Kritikal Realizm bu cevherleri, tıpkı ortaçağın «tümeller»i (bak. Tümeller) gibi, objektif olarak varolan şeyler olarak sunmaya kalkar. Fiziksel realiteden farklı olarak, bu «cevher» kendi öz realitesine maliktir; zamansal -mekansal bir kriterle ölçülemez. «Cevherler», Kritikal Realizme göre, şeylerin imajları yada kopyaları demek değildirler. Yeni-realizm gibi, Kritikal Realizm de, materyalist refleksiyon teorisine muhalefet eder. Kritikal Realizm realitenin varlığını kabul eder, bu kabul, hakikatte, içgüdü ve «hayvansal olgu» (Santayana)'ya dayanmaktadır. Bu uydurma realizmin epistemolojik kaynağı, onun, maddesel ve düşünsel, objektif ve sübjektif arasındaki farka ilişkin yanlış yorumunda, bilinci objektif dünyanın karşıtı bir şey olarak ele alan metafizik anlayışta yatar. «Kritikal Realizm» adı, 19. yüzyıl sonlarına doğru Almanya'da teşekkül eden bir okula da verilir (Driesch, bak., E. Becher, A. Wenzi, ve diğerleri). Bu okul, bilgi ve imanı uzlaştırmaya ve bilginin «çürüklüğü»nü ve «sınırlılığı»nı ispata çalışan, modern tabiat biliminin teolojik bir yorumu olarak kendisini gösterir.

KRİTİKAL REALİZM (sanatta), 19. yüzyıl ortalarından itibaren, kapitalist çağın ilerici birçok sanatçı ve yazarını cezbetmiş olan bir okul ve metod. Burjuva toplumunun kötülüklerini açığa vurma ve bu toplumun çelişkilerini yakalama doğrultusundaki esas çabası, insanın sosyal ve spiritüel kurtuluşuna ilişkin fikirlerin gelişiminde ve insan zihnindeki demokratik sosyal ideallerin öne sürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Stendhal, Balzac, Dickens, Hogarth, Daumier, Courbet, Meunier, Gogol, Turgeniev, Gonçarov, Saltikov-Şçedrin, Nekrasov, Lev Tolstoy, Replin, ve diğerleri toprak sahiplerinin acımasız düzenini, burjuvazinin yağmacı eğilimlerini, kilisenin ikiyüzlülüğünü, devlet memurlarının ahlak bozukluğunu ağır biçimde eleştirmiş-

ler, ve, halkın protesto ve mücadelesini doğrudan yada dolaylı olarak çizmişlerdir, bunların bazıları, kahramanlarını emekçi halk, devrimci entelejensiya ve genellikle halkın çıkarlarını dile getirenler arasında seçmişler, diğerleri ise bu kahramanları örnek alınması gereken tipler olarak ortaya koymuşlardır. Günümüzde, Kritikal Realizm geleneği, Charles Chaplin, Hemingway, G. Greene, Remarque, Feuchtwanger, Renato Guttuso, Eduardo de Filippo, Giuseppe de Santis, ve diğerleri tarafından sürdürülmektedir. Kritikal Realizm'in şaheserleri sosyalist gerçekçilik (bak. Sosyalist Gerçekçilik) okulu için büyük değer taşır.

KRİTİSİZM, insanın bilme yeteneğinin eleştirisini felsefenin başlıca amacı olarak gören Kant (bak. Kant) tarafından kendi idealist felsefesini adlandırmak için kullanılan terim. Kendi kritisizminin bir sonucu olarak, Kant, insanın şeylerin özünü bilme yeteneğini inkâr eder. Kritisizm terimi, insanın bilgisinin sınırlılığını ve dünyaya ilişkin, idealistik anlamda tecrübenin bilginin tek kaynağı olduğunu kabul eden diğer sübjektif - idealist doktrinlere de uygulanabilir. Objektif olarak bakıldığında Kritisizm, ampirisizm ve rasyonalizmin (bak. Ampirisizm; Rasyonalizm) sınırlı mahiyetini idealistik bir yaklaşımla bertaraf etme girişimidir.

KROPOTKİN, PİYOTR ALEKSEYEVİÇ (1842-1921), Anarşizmin (bak. Anarşizm) Rus teorisyeni ve coğrafyacı, bir prens ailesinin üyesi. Keşif ve araştırmalara (başlıcalıkla Sibirya'da) katılmış ve fiziksel coğrafya üzerine ilginç malzeme toplamıştır. Kropotkin *Issledovaniye o ledinikovom periodye* (1876)'da kıta buzullaşması teorisini rasyonalize etmiştir. 1870'te Kropotkin, Narodizm (bak. Narodizm) hareketine katılmış 1874'te hapsedilmiş, ve iki yıl sonra yurt dışına kaçmıştır. 1917'de Rusya'ya dönmüştür. *Khleb i Volya* (1892), *Sovremennaya nauka i anarkhism* (1913) adlı eserlerinde, Kropotkin, komünist anarşizm denen teorisini geliştirmiştir. Kropotkin için, geleceğin toplumu bir sosyal devrimin sonucu olarak meydana gelecek olan, özgür üretici komünlerin bir federasyonudur. Kropotkin'in felsefi görüşleri pozitivizmin (bak. Pozitivizm) ve mekanist materyalizmin bir karışımıdır. Tarihin marksist kavramına karşı, Kropotkin, sosyal gelişimin köşe-taşı olarak gördüğü, soyut karşılıklı yardım kavramını ortaya atmıştır. Diyalektiği redderek, Kropotkin, tabiat biliminin endükto-dedüktiv metodunu düşüncenin tek bilimsel metodu olarak mütalaa etmiştir. O, Comte ve Spencer'in (bak. Comte; Spencer) pozitivizmi tarafından önemli ölçüde etkilenmiştir.

KSENOFANES (İ.Ö. 6-5. yüzyıllar), eski Yunan'lı filozof, Elealılar (bak. Elealılar) Okulu'nun kurucusu, mersiye şairi ve yergici. Antropomorfizmi ve mitolojiyi ilk eleştirenlerden biridir. İnsanların Tanrıları kendi hayal güçleriyle yaratmış olduklarını ve eğer hayvanlar Tanrılara inanacak olsalardı onları hayvan biçiminde çizeceklerini söylemiştir. Sokrates-öncesi düşünürler gibi, Ksenofanes de, varlığı tamamen materyalist bir açıdan, toprak ve su olarak ele alışı itibarıyle, yüksek bir soyutlama düzeyine erişmiş, bu ise, varlığı her zaman aynı kalan, kendi kendisiyle özdeş, tek-formlu ve değişmez bir şey olarak görmesine yol açmıştır. Ksenofanes, tekillik ve çoğulluk, özdeşlik ve değişirlik problemlerini ele almamış olmakla birlikte, onun görüşleri, bu kategoriler arasındaki diyalektik ilişkinin formüle edilmesini kolaylaştırmıştır. Bilgi teorisinde, Ksenofanes, duyusal verilerin yada «empresyonlar»ın yeterli bulunmadığını ispata çalışmıştır.

KUANTUM MEKANİĞİ (kuantum teorisi) küçük-ölçekli parçaların (parçacıklar) hareketini inceliyen fizik bölümü. Kuantum Mekanağı'nin temelleri, 1924'te, fiziksel niceliklerin dalga-parçacık mahiyetini (nature) keşfetmiş olan Louis Brogli tarafından atılmıştır. Tutarlı bir sistem olarak Kuantum Mekaniği Schrödinger, Heisenberg (bak. Heisenberg) ve diğerleri tarafından 1925-27'de geliştirilmiştir. Bir fiziksel teori olarak Kuantum Mekaniğinin temel özelliği (dalga-parçacık ikiliği; bak., Kesinsizlik İlkesi, bak., vs.) etki (action) kuantumunun varoluşundan çıkmaktadır. Etki kuantumunun nazara alınmıyabildiği kondisyonlarda, Kuantum mekaniği klasik mekanik haline gelir (bak. Mütekabiliyet İlkesi). Klasik mekanikten farklı olarak, Kuantum Mekaniği'nde tekil bir parçacığın hareket tarzı ihtimaliyet tarafından, istatiksel kanunlar tarafından yönetilir. Bunun sonucu olarak, Kuantum Mekaniği'nde, hareketin yörüngesine ve nedenselliğe ilişkin klasik hareketler kavramı anlamsızlaşır. Küçük-ölçekli parçacıkların istisnai özellikleri, bir parçacığın durumunun bir kuantum-mekanikal karakteristiğini sağlıyan, dalga denilen fonksiyonda yansıtılır. Bu fonksiyon, elemanter parçacıkların hareketinin temel kanunu olan kuantum-mekanikal «dalga denklemi»nden çıkarılır. Küçük velositeler için Schrödinger'in denklemidir bu. Yüksek velositeler için pek küçük parçacıkların hareketi kanunu, rölativite teorisinin (bak. Rölativite Teorisi) gereklerini hesaba katan Dirac'ın denklemiyle ifade edilir. Kuantum Mekaniği fizik, kimya, ve hatta biyolojide son derece geniş bir fenomenler dizisinin: atomik yapı, radyoaktivite (bak. Radyoaktivite), elementlerin peryodik sistemi, vs.'nin kavranmasına katkıda bulunmuştur. Maddeyi klasik fizikten daha derin bir düzeyde ele aldığından, Kuantum Mekaniği, süje ve obje, bilgi ve fiziksel realite, raslantı ve zorunluluk, determinizm ve endeterminizm, fiziksel «gözlenebilirlik» ve matematiksel formalizm, vs. arasındaki ilişki gibi felsefi problemleri ortaya koymuştur. Bu problemlere değişik felsefi yaklaşımlar, Kuantum Mekaniğinin temel özelliklerinde, ilk planda dalga fonksiyonuna ilişkin değişik yorumlarda kendisini tam olarak gösterir. Dalga fonksiyonunun esası, parçacıklara, klasik anlamda karşılıklı olarak birbirini dışlıyan hem dalga hem de parçacık özellikleri atfedildiğinden ötürü, ilke olarak klasik fizik dilinde ifade edilemez. Mikrokosmik parçacıklar ele alındığında, bunlara, diyalektik çelişki ve diyalektik sentez anlayışı için bir anahtar sağlıyan materyalist diyalektik görüş noktasından bir yaklaşım gerekir, ve de özellikle, mekan ve zamana ilişkin nosyonlarımızı genişletmek gerekir, bu ise Kuantum Mekaniğinin sınırlarını aşan bir şeydir. Fiziğin bunu başaracak güçten yoksun bulunduğu bir dönemde, dalga fonksiyonu «mikrokosmik parçacıklara ilişkin bilgimizin bir tescili»nden ibarettir beyanında bulunan Kuantum Mekaniği Kopenhag Okulu önem kazanmıştır (bak. Bohr; Kopenhag Okulu; Tamamlayıcılık İlkesi). İdealistçe akıl yürüten bazı bilimciler gözlemcinin ve enstrümanın rolünü abartarak, mikrokosmosun objektif mahiyetini (nature) ve ondaki nedenselliği inkâra kadar gitmişlerdir. Aslında ise, dalga fonksiyonu mikrokosmik parçacıkların objektif özelliklerinin bir yansısıdır ve bu özelliklerin itibari-olmıyan mahiyetinden sübjektivist sonuçlar çıkarmak tamamıyle yanlıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki, modern fiziğin gelişimiyle, onun, elemanter parçacikların karşılıklı olarak yerdeğiştirebilirliğini, bu parçacıkların yapısını ve onların vakumla kopmaz bağıntısını keşfetmesiyle —ki bunlar Kuantum Mekaniği'nde «paradoksların objektif tabiatım doğrulamaktadır— Heisenberg ve Bohr gibi, önde gelen

birçok bilgin, pozitivist metottan tedricen uzaklaşmışlardır.

«KUTSAL AİLE yada ELEŞTİREL ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ», Marx ve Engels tarafından 1845'te kaleme alınmış olan ilk felsefi eserlerden biri. «*Kutsal aile*» filozof Bauer kardeşler, ve onların takipçileri için alaylı bir lakabdır. Bu beyler bütün realitenin, bütün partilerin ve politikaların üstünde yer alan, bütün pratik faaliyeti reddeden, ve de bizi kuşatan dünyayı ve onun içinde geçen olayları sadece 'temaşa' eden bir kritisizm vaaz ederler. Bu beyler, Bauer'ler, proletaryaya yukarıdan ve eleştirel-olmıyan bir kitle olarak bakarlar. Marx ve Engels bu saçma ve zararlı eğilime şiddetle karşı çıkmışlardır. «(Lenin, *Eserleri*, C. 2, s. 23). *Kutsal Aile* Hegel'in ve Sol Hegel'cilerin derin bir eleştirisini verir ve diyalektik ve tarihsel materyalizmin elaborasyonunu sürdürür. Burada Marx ve Engels materyalistik tarih anlayışında bir ana fikre, üretimin sosyal ilişkileri fikrine varmışlardır. Sol Hegelciler tarafından iltizam edilen şahsiyet kültünü ele alarak keskin bir eleştiriden geçiren Marx ve Engels, emekçi halkın sömürücülere karşı mücadelesinin bütün tarihin merkezi özelliği (feature) olduğunu göstermişlerdir. Onlar, burada, proleterya kapitalizmin mezar-kazıcısıdır diye yazarlar. *Kutsal Aile* Marx ve Engels'in proletaryanın devrimci rolüne ilişkin görüşlerini hemen hemen nihai bir biçim içinde sunar. *Kutsal Aile* felsefe tarihinin, özellikle de İngiltere ve Fransa'da materyalizmin tarihinin derin ve ilgi çekici bir taslağını verir. *Kutsal Aile* bilimsel sosyalizmin gelişiminde, anti-proletaryen küçük-burjuva ideolojisine ve idealizmine karşı mücadelede önemli bir nirengi noktasıdır.

KUTUPLULUK, Çelişkilerin biçimlerini, yani, antitezi (bak. Antitez), herhangi bir ünitenin ekstremlerinin korelasyonunu karakterize eden bir konsepsiyon. Kutupluluk'un yanlarından herbiri diğeriyle karşıtlık halinde olmakla birlikte herbiri diğerinin şartıdır. Örneğin, kapital ve ücretli emek kapitalist toplumun karşıt kutuplarını teşkil ederler.

KUVVETLER AYRILIĞI, yasama, yürütme, ve yargı kuvvetlerinin ayrılığı öğretisi. Kuvvetler ayrılığı fikrini ilk olarak öne süren Locke'dur (bak. Lock); bu fikir daha sonra Montesquieu tarafından geliştirilmiştir. Kuvvetler Ayrılığı öğretisi, burjuvazi ve aristokrasi arasındaki ittifakın ve burjuvazinin temsili kurumlarının ellerinde temerküz eden yürütme gücü tarafından mutlakiyetçiliğin sınırlandırılmasının ideolojik temeli olarak işgörür. Burjuva devletinde Kuvvetler Ayrılığı tamamıyle formeldir; bir çok durumlarda, prezidansiyel «güç»ün, yürütme kuvvetinin jüstifiye edilmesinde kullanılır.

KÜBİZM, Fransa'da ortaya çıkmış olan bir sanat okulu. Bu okulun kurucuları, P. Cézanne (1839-1906) tarafından 19. yüzyıl sonralarına doğru formüle edilmiş olan, «tabiatta her şey küre, koni, ve silindir. biçiminde modellenmiştir» tarzındaki formalistik teoriyi bir mutlak olarak ele alan G. Braque (1881-1963) ve P. Picasso (1881-1976)'dur. Sanatta objelerin içsel yapısının ve konstrüksiyonunun önceliğine ilişkin Cézanne teorisini geliştirmiş olan A. Derain (1880-1954) bunlar arasında bir bağ olarak hizmet etmiştir. Kübistler objelere yada kendisi de bir obje olarak mütalaa edilen insan vücuduna ilişkin tamamıyle sübjektivist bir bilgiyi sahte-bilimsel bir tarzda ele almaya girişirler. İlk «stereometrik» dönem zarfında (1908-12) kübist okul J. Metzinger (ilk kübist portrenin yaratıcısı), A. Gleizes, R. Delaunay, Le Fauconnier, F. Léger,

J. Lipschitz, ve diğerleri gibi ressamlar tarafından meydana getirilmişti. Bu dönemin olduğu kadar, onu takip eden dönemin («bilimsel» denilen) de karakteristiği, tabiatın çarpıtılması, objelerin elemanter geometrik cisimlere indirgenmesi, ve eşyanın şematizasyonudur. Sosyal fikirlerin kabulünün ve gerçek dünyanın güzelliğini aksettirmenin reddi, kübistleri, gözle görülebilir objelerin röprodüksiyonunu tamamen inkâra götürmüştür.

KÜLTÜR, tarihin akışı içinde toplum tarafından yaratılan bütün maddi ve manevi (spiritual) değerler ve onların yaratılması, kullanılması ve aktarılmasına ilişkin araçlar. Daha sarih olarak, maddi Kültür (yani, makineler, üretim alanındaki tecrübe, ve diğer maddi servetler) ve manevi Kültür (yani, bilim, sanat, edebiyat felsefe, etik, eğitim, vs. alanındaki başarılar) ayrımı yapılmaktadır genel olarak. Kültür tarihsel bir fenomendir, ve onun gelişimi sosyo-ekonomik formasyonlar dizisi tarafından belirlenmiştir. Kültürün maddi temelini inkâr eden ve onu «elite»nin manevi (spiritual) ürünü olarak mütalaa eden idealistik teorilerden farklı olarak, marksizm-leninizm, maddi metaların üretimini manevi Kültür'ün temeli ve kaynağı olarak görür. Demek ki, Kültür, kitlelerin faaliyetlerinin ürünüdür. Maddi kültür, esas olarak, maddi hal ve şartlar tarafından belirlenmekle birlikte, gelişimin nispî bağımsızlığı ve sürekliliği ve diğer halkların kültürlerinin etkisine maruz olması, vs. tarafından karakterize olunan maddi Kültür'deki değişmeleri otomatik olarak takip etmez. Her sınıflı toplumda Kültür, gerek ideolojik muhtevası ve gerekse pratik amaçları bakımından bir sınıf karakteri taşır. Kapitalizm altında, her ulusal Kültür, burjuvazinin egemen Kültürü ve ezilen kitlelerin az yada çok gelişmiş demokratik ve sosyalist Kültür'ünün unsurlarını içeren iki Kültür'e ayrılır. Bu iki kavram —«burjuva toplumunun Kültürü» ve «burjuva Kültür»ü (yani, egemen sınıfın Kültür'ü)— ayrımını içerir. Geçmişin bütün ilerici başarılarını özümsiyen bir kültür olarak sosyalist kültür gerek ideoloji gerekse sosyal fonksiyon bakımından modern burjuva Kültür'ünden temelden farklıdır. Sosyalist Kültür, esas unsuru bir kültürel devrim (bak. Kültürel Devrim) olan bir sosyalist devrim olmaksızın yaratılamaz. Sosyalist Kültür'ün karakteristikleri şunlardır: halkla yakınlığı, sosyalist ideoloji, bilimsel dünya görüşü, sosyalist hümanizm, kolektivizm, sosyalist yurtseverlik, ve enternasyonalizm. Sosyalist Kültür'ün yaratılmasında ve geliştirilmesinde öncü rol, sosyalist devletin bütün kültürel ve eğitimsel fonksiyonunu etkileyen Parti'ye aittir. Sosyalizm şunları içerir: biçimde ulusal ve muhtevada sosyalist olan Kültürlerin tam gelişimi; uluslar arasında maddi ve manevi değerlerin artan bir biçimde yoğun mübadelesi; her ulusun kültür hazinesinin bir enternasyonal karakter taşıyan değerlerle artan zenginleşmesi; ve gelecekteki ileri sosyalist toplumun ortak Kültür'ünün şekillenmesini kolaylaştıran ileri sosyalist ortak kültürel karakteristiklerin gelişimi. «Dünya kültürü tarafından yaratılan en iyi şeyleri absorbe eden ve geliştiren ileri sosyalist Kültür, insanlığın kültürel ilerlemelerinde yeni, yüksek bir aşama olacaktır. O, toplumun manevi hayatının çok cepheliliğini (versatility) ve zenginliğini ve yeni dünyanın ulvi ideallerini ve hümanizmini somutlaştıracaktır. O, sınıfsız bir toplumun, bütün halkın, bütün insanlığın Kültürü olacaktır.»

KÜLTÜREL DÖNGÜLER TEORİSİ, tarihsel ve kültürel gelişim sürecinde tekrarlanmanın kaçınılmazlığını öne süren, karşılaştırmalı metodun (bak. Karşılaştırmalı Metod) krizinden ötürü

ortaya çıkmış bir doktrin. Yüzyılın dönümünde mukayeseli analiz için kriter tesisi problemi acil çözüm gerektiriyordu. Ziyadesiyle açık hale gelmişti ki, tarihsel mukayeseler ve analojiler tarihsel süreçlerin muhtevasından çok onların modeliyle ilgiliydi daha çok. Tarihsel Döngüler Teorisi bu güçlüklerin bertaraf edilmesine ilişkin suni bir çare sunuyordu. Bu teorinin temsilcileri (Spengler, Toynbee, bak.), şunu savunuyorlardı: tarihin içsel ilişkileri tarihsel süreçlerin, onların «ortak kültürel model»inin formu içinde yansımaktadır kesinlikle. Kendiliğinden-açık olmaları itibarıyle, tarihsel analojiler rasyonalizasyonu gerektirmez diye iddia ediyorlardı. Tarihsel analojilere müracaat, yardımcı bir metottan çok, tarihin temel ontolojikal yapısına sezgisel bir nüfuz olarak mütalaa ediliyordu. Tekrarlanma, senkronizm, ve tarihsel-kültürel süreçlerin döngüsel tabiatına evrensel tarihsel kanunların varlığının tek kanıtı olarak bakılmaktaydı. Bu teoriye ilişkin sosyal eğilim, tarihsel bir aksiyonu geçmişin bilinçle taklidine dayanmaya sevkeden spengler doktrininde kendisini gösteriyordu. Bu felsefenin pratikte ne anlama geldiği, Spengler'in «istorisizim»inin temel ilkelerini benimsemiş olan faşizmin ideolojisinde görülmüştür.

KÜLTÜREL DEVRİM, tüm eğitim sisteminin makul bir zaman süresi içinde yeniden inşasını ve kitlelerin yararına yüksek kültürel başarıların meydana getirilmesini, ekonomik, sosyal, ve politik hayatın yönetimine kitlelerin katılmasını, sosyalist bir enteligensiyanın yaratılmasını, ve yeni, sosyalist bir kültürün meydana getirilmesini içeren, sosyalist devrimin temel bir unsuru. Belirli bir ülkede sosyalist konstrüksiyonun spesifik özellikleri (feature) ne olursa olsun, bu esas objektifler her Kültürel Devrim için geçerlidir. SSCB'nde Kültürel Devrim Rus halkının manevi köleliğine ve cehaletine son vermiştir: nüfusun büyük çoğunluğunun okur yazar olmadığı bir yerde kültürün doruğuna doğru muazzam bir sıçrama elde edilmiştir. Sosyalizmin yüksek evresine tedrici geçiş dönemi zarfında, kültürel gelişim, Kültürel Devrimin sonuncu aşamasını teşkil eder. Bu aşamada, yüksek moral tamlık ve ileri sosyalizme sadakat anlayışı içinde halkın ileri sosyalist eğitimine (Sosyalist Eğitim); çalışma ve kamusal mülkiyet doğrultusunda ileri sosyalist bir tutuma; halkın bilincinde kapitalizmin (bak. Kapitalizm) artıklarının tümüyle tasfiyesine; bireyin evrensel, uyumlu bir gelişimine; gerçek bir manevi kültür zenginliğinin yaratılmasına öncelik verilir. Bu problemlerin çözümü ise, üretici güçlerin artışına; tekniğin ve üretimin örgütlenmesinin gelişimine; ve kamusal öz-yönetim'in demokratik ilkelerinin geliştirilmesine dayanır büyük ölçüde.

KÜLTÜREL-TARİHSEL YAKLAŞIM, tarihsel sürecin içsel bölünmezliğinin ve birliğinin idealistik rasyonalizasyonunun bir biçimi. Kültürel-Tarihsel Yaklaşım, 19. yüzyılın sonlarına doğru, liberal görüşlerin Alman tarihçisi olan K. Lamprecht (1856-1915) tarafından öne sürülmüştür. K. Lamprecht burjuva istorisitesindeki bireyselleştirme metoduna, yani histografiyi önde gelen şahsiyetlerin hayatını tasvire indirgeyen metoda (Ranke ve okulu) karşı çıkmıştır. Lamprechte'e göre, kültür kavramı sosyal hayatın çeşitli görünümlerine ilişkin bir sentezleştirmeyi kolaylaştırır. Kültür ise, maddi ilişkiler içinde direkt olarak örülmüş olan ve bir komünotenin folk tarzlarında yansıyan spotane bir biliç olarak ele alınmaktadır. Kültürel-Tarihsel Yaklaşım burjuva istorisizminin bunalımının çözümüne isteksiz bir girişimdir— sosyal hayatın kültürel konsepsiyonlardaki bireysel görünümlerinin tamamen eklektik bir asosiyasyonu suretiyle ve

de maddi ve ekonomik ilişkilerin, yalnızca, manevi evrimin faktörlerinden biri olarak kabulü suretiyle. Bununla birlikte, sosyal gelişimin kanunları temeli üzerinde tarihe bakışta ısrar etmesi, Kültürel-Tarihsel Yaklaşım'ın, onu, burjuva histografisine ilişkin diğer metodlardan ayıran bir meziyet idi. Tarih felsefesine ilişkin çağdaş Batı felsefesinde Kültürel-Tarihsel Yaklaşım'ın yerine açıkça sübjektivist teoriler geçmiştir.

KÜRSÜ SOSYALİZMİ, 19. yüzyılın başlarında, kapitalizmin barış içinde sosyalizme varacağını teorik olarak ispata çalışan sosyo-etiksel okula bağlı bir Alman liberal profesörler ve siyasetçiler topluluğuna verilen alaylı isim. Ekonomi politik alanında tarihsel okulun öğretisini takip eden kürsü sosyalistlerine göre, ekonomi politik, ekonomik fenomenleri dar anlamda araştırma sınırlarını aşarak, diğer sosyal bilimlerle kaynaşmalıydı. İşçi sınıfı hareketinin yaygınlaşmasına bir reaksiyon olarak, Kürsü sosyalizmi, proleteryanın sınıf bilincinin gelişiminin burjuvazi tarafından engellenmesini ifade eder. 1872'de, Paris komününden hemen sonra, kürsü sosyalistleri, sosyal reformları ve devletin ekonomik ilişkilere müdahalesini savunan bir Sosyo-Politik Birlik kurmuşlardır. Kürsü sosyalizminin temsilcileri arasında Lorenz Stein, Adolf Brentano, ve Werner Sombart da vardır.

KYNİKLER, eski Yunan felsefesinin bir okulu (İ.Ö. 4. yüzyıl). Antisthenes'in takipçileri (bak. Antisthenes). Sinop'lu Diogenes Kynikler'in en önemli temsilcisidir. Kynikler köleci toplumun demokratik kesiminin görüşlerini dile getirmişlerdir. Onlar, sosyal standartların istihfaf edilmesini, zenginlik, şöhret, ve bütün duyumsal zevklerden feragati mutluluk ve erdemin temeli olarak mütalaa ederler.

KYNİSİZM, moral kuralların açıkça istihfafiyle belirlenen bir karakter çizgisi. Eski Yunanda varolan (İ.Ö. 4. yüzyıl), ve adetleri ve kültürü istihkar eden, Kyniklerin bir okulu, Davranış kurallarını istihfaf etmeleri, onları, edep ve erkânı ihlâle götürmüştür. Daha sonraları, ahlak kurallarını ve edep ve erkânı utanmazcasına tanımazdan gelenlere Kynikler denmeye başlanmıştır. Kynisizm, yetersiz kültürel gelişim, hodbinlik, ve diğer negatif özelliklerle (traits) eşleşmiştir.

KYRENE OKULU, Kyrene'li Aristippos tarafından kurulmuş olan bir eski Yunan felsefe okulu (Kuzey Afrika, İ.Ö. 5. yüzyıl). Kyrene Okulu, köle-efendi aristokrasisinin ideolojisini teşrih etmişlerdir.

L

LABRIOLA, ANTONIO (1843-1904), İlk İtalyan marksist, yazar, ve filozof. Labriola burjuva demokratizmini ve Hegel'in (bak. Hegel) idealizmini reddettikten sonra bir marksist olmuştur. Labriola tarihsel materyalizmin zuhuruyla sosyalizmin bir «şüpheli varsayım» olmaktan çıktığını ve ona «zamanımızın sınıf mücadelesinin» kaçınılmaz «sonucu ve ürünü» olarak bakılabileceğini beyan etmiştir. Labriola *Komünist Partisi Manifestosu*'nun (bak. *Komünist Partisi Manifestosu)* yayımlanmasını sosyal bilim alanında bir devrim olarak görüyordu. Üstyapının türevsel karakterini kastetmekle birlikte, Labriola, ekonomik materyalizmi (bak. Ekonomik Materyalizm) cerhetmiş ve şu iddiada bulunmuştur ki, ekonomik unsur sanat, din, ve insansal bilimlerin diğer çeşitli alanlarında düşünce eğiliminin belirlenmesinde ancak nihai tahlilde enstrümantaldir. Labriola, Nietzsche, E. Hartmann, Croce, ve Yeni-Kantçılık'ın (bak. Nietzsche; E. Hartmann; Croce; Yeni-Kantçılık) teorilerini eleştirmiştir. Sömürgeciliğe ilişkin değerlendirmesi bazı bakımlardan hatalıydı. Onun en önemli eseri olan *Saggi intorno alla concepzione materialistica della storia* (1895-96; 1925— sonraki basım) Gramsci (bak. Gramsci) ve Togliatti'nin düşüncesini büyük ölçüde etkilemiştir.

LAFARGUE, PAUL (1842-1911), enternasyonal İşçi - sınıfı hareketinde aktif, Fransız sosyalist, Marx'ın ve Engels'in tilmizi. Esas çalışması felsefe ve ekonomi politik, din ve ahlakiyat tarihi, edebiyat ve dil alanlarında olmuştur. Lafargue marksizmin ideallerinin en hünerli yayıcılarından biriydi, der Lenin. 1866'da Birinci Enternasyonal'in bir üyesi olarak, Lafargue, Prudhonist ve pozitivist görüşlerden kendisini özgürleştirmiştir. Paris komünü işlerinde aktif bir rol aldı; sonra Jules Guesde ile arkadaş oldu; her ikisi Fransız işçileri Partisinin liderleri oldular. Lafargue anarşizme ve kapitalizmin sosyalizm halinde «barışçı gelişmesi» teorisine karşı savaşmış ve Guesde tarafından işlenen reformist ve nasyonalist bataları eleştirmiştir. Büyük felsefi eseri *Le déterminisme économique de Karl Marx* (1909)'da, Lafargue, tarihin kanunlarının objektif mahiyetini (natu-

re) vurgulamış ekonomi ve toplumun üstyapısı arasındaki içbağıntıyı ortaya koymuştur. Marksizm ile Kant'ın doktrini «sentezleştirme» ve materyalizm ile idealizmi uzlaştırmaya ilişkin girişimlere muhalefet etmiştir. O, aynı zamanda, Sosyal Darwinizme ve bilimdışı diğer teorilere de muhalefet etmiştir. Onun *Problems of Cognition* (1910) adlı kitabı agnostisizmin derin ve nükteli bir reddiyesiydi. *Pius IX in Heaven, The Myth of Adam and Eve,* ve *La religion du capital* adlı anti-dinsel pamfleleri dini kapitalizmin bir savunusu olarak teşrih eder. Büyük mücadele adamı ve düşünürün bir tasvirini veren, Marx'a ilişkin anıları, son derece ilgi çekicidir. Lafargue'ın eserleri, müteaddit kusurlarına (bazı problemleri gereğinden çok basitleştirme, üsyapının oynadığı rolü yeterince değerlendirmeme, kapitalizmin emperyalist aşamasının spesifik özelliklerini tam olarak kavramayış, vs) rağmen, reaksiyoner ideolojiye karşı mücadelede önemli bir rol oynamıştır.

LAMARCK, JEAN BABTISTE (1744-1829), Fransız tabiat bilgini. *Philosophie Zoologique* (1809) adlı eserinde canlılar dünyasının evrimsel gelişiminin ilk ihatalı teorisini ortaya koymuştur. Kendi zamanında tabiat bilimi tarafından erişilen sonuçları derliyerek, Lamarck, çevre içindeki değişmelerin organizmaya, irsiyet tarafından aktarılan yeni nitelikler kazandırdığı önermesini geliştirmiştir. Böylece, o, türlerin sürekliliğine ilişkin metafizik teoriye ve de Cuvier'nin (bak. Cuvier) katastrof teorisine darbe indirmiştir. Lamarck'a göre, canlı varlıklar, özel «sıvı» maddesinin yardımıyle cansız varlıklardan doğar. İlkin basit formlar evrime uğramış ve bunlardan, tedrici olarak, daha karmaşık formlar gelişmiştir. Bununla birlikte, Lamarck, maddenin kendiliğinden-hareket gücünden yoksun bulunduğunu ve de hem canlıların hem de cansızların gelişiminin bir «tanrısal doğuştan maksat» tarafından yönlendirildiğini iddia eder. Lamarck'ın doktrinin teleolojik yanı, evrim sürecinde zihnin üstün bir rol oynadığını kabul eden Yeni-Lamanck'çılar tarafından kullanılmıştır. Lamarck'ın Çevre ve irsiyetin evrimdeki rolüne ilişkin fikri Dawin (bak. Darwin) tarafından kendi evrim teorisinde (bak. Evrim Teorisi) kullanılmıştır.

LA METTRIE, JULIEN OFFROY DE (1709-51), Fransız materyalist filozof ve hekim. *L'homme machine* (1747) ve *Le Système d'Epicure* (1750) onun başlıca eserleridir. O, hem kilise hem de cismani otoriteler tarafından cezalandırılmıştır. La Mettrie'nin öğretisi Descartes (bak. Descartes) fiziğinin ve Lock (bak. Lock) sansüalizminin temeli olmuştur. La Mettrie ekstansiyon ve duyuma malik bulunan içsel olarak aktif bir maddi cevher kabul eder. Maddenin formları organik, yani bitkisel ve hayvansal âlemler (insan varlığı hayvansal alemde yer almaktadır) olup, La Mettrie'ye göre, bunlar arasında niteliksel farklılıklar vardır. La Mettrie düşüncenin evrenselliğini, sadece insana mahsus olan ve maddenin karmaşık bir organizasyonunun ürünü olarak ortaya çıkan düşünme yeteneğini kabul etmez. La Mettrie düşünme yeteneğini bellek ve duyum temeli üzerinde doğan konsepsiyonların kıyaslanması ve kombinasyonu olarak anlar. Mekanist materyalizm okulunun bir temsilcisi olan La Mettrie tedrici olarak evrim teorisine yaklaşmıştır. Aydınlanmanın ve önde gelen bireylerin aksiyonlarının tarihsel gelişimin esas nedenleri olduğunu öne sürmüş ve aydın mutlakiyeti savunmuştur. Ateizmi sınırlı bir ateizmdi ve kendisi basit halk için dinin muhafazasından yanaydı.

LANGEVIN, PAUL (1872-1946), Fran-

sız fizikçi, kamusal hayatta aktif, komünist, diyalektik materyalizmin savunucusu, Paris Üniversitesi profesörü, ve SSCB Bilimler Akademisi yabancı üyesi. Gazların iyonlaşması para-manyetizm ve dia-manyetizm, vs üzerine müteaddit araştırmaların yapıcısı olan Langevin, Lorentz (bak. Lorentz) tarafından öne sürülen transformasyonlara, kitle eksilmesine, dalga-parçacık ikiliğine (bak. Dalga-Parçacık İkiliği), mikrofenomene ve diğer maddelere ait kanunlara ilişkin bilimsel bir yorum getirmiştir. Langevin pozitivist teorileri, endeterminizmi, ve kesinsizlik ilkesinin (bak. Kesinsizlik İlkesi) sübjektivist yorumunu da eleştirmiştir. Hayatının sonlarına doğru marksizm-leninizmle tanışmış ve onu, tabiat bilimlerinde büyük önem taşıyan bir şey olarak değerlendirmiştir. Langevin'e göre, diyalektik materyalizm deneyimsel metodun kendisini genişletmeye ve zenginleştirmeye muktedirdir.

LASSALLE, FERDINAND (1825-64), Alman işçi sınıfı hareketinde, Bismark'ı desteklemiş olan oportünist sima. Zengin bir tüccar ailede dünyaya geldi, 1848 devrimine katıldı. Bütün Alman İşçilerinin Birliği'nin organizatörlerinden biri olarak, sınıf mücadelesini reddetmiş ve Prusya irticaıyle uzlaşmıştır. Felsefesi idealist ve eklektiktir. Hegel'i (bak. Hegel) skolastik bir biçimde yorumlamış ve onun felsefesini kendi uzlaşmacı siyasi çizgisini haklı göstermek için kullanmıştır. Sosyolojide, Lassalle Malthus'cu (bak. Malthus'culuk) görüşleri benimsemiştir ve anti-bilimsel «ücretlerin demir kanunu» nun yaratıcısıdır, bu kanuna göre, işçiler kesiminin ücret artışları için yürütecekleri herhangi bir mücadele boşunadır. O devlete sınıflar üstünde yer alan bir organizasyon olarak bakar. Lassale'ın görüşleri Marx tarafından *Gotha Programının Eleştirisi* (bak. *Gotha Programının Eleştirisi*) adlı eserinde ve Lenin tarafından *Felsefe Defterleri (bak. Felsefe Defterleri)* adlı eserinde eleştirilmiştir. Bununla birlikte, onların Lassalle'in bir ajitator olarak yaptığı işe ilişkin değerlendirmeleri lehtedir.

LAVROV, PİYOTR LAVROVİÇ (1823-1900), Narodizmin teorisyeni (bak. Narodizm), sosyolojide Rus «sübjektivist okul»un yaratıcısı, ve yazar. Bir toprak beyinin oğlu. Zemlya i Volya ve Narodnaya Volya gibi illegal örgütlerin faaliyetine katılmıştır. Birinci Enternasyonal'in üyesi. Londra'da iken Marx ve Engels'le tanışmıştır. Felsefe, sosyoloji, etik, kamuoyu tarihi, ve sanata ilişkin problemler üzerinde yazılar yazmış ve konuşmalar yapmıştır. Esas uğraşı Rusyada devrimin yolları alanındadır. Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri için sosyalist devrim teorisinin geçerliliğini kabul eden Lavrov, bu teorinin Rusyada kendisini gösteren şartlara uygulanabilirliliği konusunda şüphe gösteriyordu. Onun sosyolojik doktrini (Herzen'den etkilenmiş olan) (bak. Herzen) birbirine bağlı olan şu iki kavrama dayanmaktaydı: 1) Rus köylü komünotesinin sosyalist tabiatı, ve 2) Rus kurtuluş hareketinde enteligensiyanın özel rolü. Bu kavramlar Lavrov'un bütün felsefi-tarihsel konsepsiyonunu belirlemiştir. «Bir süreç olarak» tarihin karakteristik özelliklerine atıfta bulunan Lavrov, kültür kavramı ve uygarlık kavramı ayırımı yapmıştır. Kültürün kökeni komünotedir ve bir halkın psikolojisinde ve onun günlük yaşayışının ve sosyal ilişkilerinin karakteristik özelliklerinde (features) yansır. Düşüncenin mahiyetinden çok muhakemeye yatkınlık derecesi kültürün kıstasıdır. Lavrov'a göre, toplumun kültürü, düşünce itibariyle tarihle belirlenen çevredir. Uygarlık biliçle gelişen bir ilkedir; uygarlık kültür formlarının ilerleyici sıralanışında (replacement) kendisini gösterir. «Eleştirici düşünceli bireyler» uygarlığın

aktarıcılarıdırlar. İnsansal bilincin (öncelikle moral bilinç) eleştirel aydınlanmasının ölçüsü ilerlemenin kıstasıdır. Sosyal gelişim bireylerin bilincinin ve onlar arasındaki dayanışmanın artışını içerir. Felsefe bakımından materyalizm ve idealizmi kombine eden bir eklektiktir. Pozitivizm ve agnostisizm'den (bak. Agnostisizm) etkilenmiş olan Lavrov sübjektif idealizme eğilim göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Istoricheskiye pisma* (1869), *Tsel iznacheniye klassifikatsii nauk* (1886), *Zaduchi positivisma i ikh resheniye* (1886), *Vazhneishiye momenty v istorii mysli* (1899).

LEBEDEV, PİYOTR NİKOLAYEVİÇ (1866-1912), Rus bilgin, ilk Rus fizikçiler okulunun kurucusu. Akustik gibi çeşitli fizik alanlarında önemli araştırmalar yönetmiştir. Kendisine dünya çapında bir ün kazandırmış olan büyük başarısı ışığın katı cisimler ve gazlar üzerindeki basıncını bulması ve ölçmesidir ki, bu, ışığın elektromanyetik teorisinin gelişimini kolaylaştırmıştır. Lebedev göstermiştir ki, ışık, maddenin varolan biçimlerinden biridir. Lebedev'in araştırmaları enerjizm (bak. Enerjizm) ve Machizm'in (bak. Mach'çılık) hatalarının ortaya çıkmasına yardım etmiştir.

«LEGAL MARKSİZM» marksizmin burjuva literatüründe ortaya çıkan refleksiyonu, gerçek doktrinin liberal-burjuva tahrifi. «Legal Marksizm», Narodizmin Lenin ve Plehanov (bak. Lenin; Plehanov), ve diğer marksistler tarafından bozguna uğratıldığı ve marksizmin Rusyada yaygınlık kazandığı 1890 yıllarında doğmuştur. Bazı burjuva entelektüeller işçi-sınıfı hareketinin eğreti «yol arkadaşları» olmuşlardı. Bunlar gazete ve dergilerde, yani hükûmetin izniyle çıkan yayınlarda yazıyorlardı ve onlar, bundan ötürü, «legal marksistler» olarak tanınıyorlardı. «Legal Marksistler» marksizm adına Narodniklere karşı çıkıyorlardı. Bununla birlikte, Lenin, der ki, «Legal Marksistler» için Narodizmle bozuşma, küçük-burjuva yada köylü sosyalizminden proletarya sosyalizmine değil, fakat burjuva liberalizmine geçiş demekti. Struve (bak. Srtuve), M. Tugan-Baronovsky, ve Berdyayev (bak. Berdyayev) «Legal Marksizm»in önde gelen temsilcileridirler. Onlar işçilerin hareketini burjuvazinin çıkarlarına, adapte etmeye çalışmış, kapitalist sisteme övgüler yağdırmış, ve devrimci mücadeleye davet yerine kapitalizme ayak uydurulmasını savunmuşlardır. «Legal Marksizm» prensipal marksist akideleri (proletaryen devrim doktrini ve proletarya diktatörlüğü) reddetmişlerdir. Lenin Narodizmin çöküşünü hızlandırmak bakımından «legal marksistler»le geçici bir anlaşmaya varmış olmakla birlikte, «Legal Marksizm»e karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütmüştür. Lenin *Narodizmin Ekonomik Muhtevası ve Bu Muhtevanın Bay Struve'un kitabındaki Eleştirisi (1894-95)* adlı kitabında, «Legal Marksizm»in antimarksist özünü ortaya koymuş, ve karşısına devrimci marksizmin Parti anlayışını koyduğu burjuva objektivizminin derin bir eleştirisini yapmıştır.

LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM, Alman filozof, bir objektif idealist. Berlin Bilimler Akademisi'nin ilk başkanı. 1676'dan 1716'da ölümüne kadar Hanover'de kütüphanecilik yaptı. Derin bir matematiksel (diferansiyel hesabın mucitlerinden biridir) ve fiziksel (enerjinin sakımını kanununu tahmin etmiştir) bilgiyi kombine eden Leibniz, aynı zamanda bir jeolog, biyolog ve tarihçiydi. Leibniz'in felsefesi mekanist materyalizm (bak. Descartes; Hobbes) ve aktif cevhersel formlara ilişkin Aristoteliyen iskolastik doktrin arasında bir senteze erişme girişimi olarak görülebilir. Realiteyi açıklayışında, Leibniz, mekanistik ilkeyi, *Mo-*

nadoloji (1714) adlı kitabında ortaya koymuş olduğu monadlar (bak. Monadlar) teorisiyle birleştirmeye çalışmıştır. Monadlar, Leibniz'e göre, bütün Evrenin kendilerinden mürekkep olduğu bölünmez, spiritüel cevherlerdir. Sonsuz sayıdaki bütün monadlar idrakli ve kendinden - aktiftirler. Leibniz Alman idealist diyalektiğinin kurucularından biriydi. Lenin'in kaydettiği gibi, Leibniz, «madde ve hareketin ayrılmaz... bağıntısı ilkesine teoloji yoluyla ulaşmıştır.» (C. 38, s. 379). Bununla birlikte, hareketi açıklayışında, Leibniz, bir çelişkiyle karşı karşıya kalmıştır. Onun görüşünde, monadlar, birbirleriyle nedensel bir ilişkiye malik olmamakla birlikte, uyumlu bir biçimde ve hareket eden bir dünya teşkil ederler, bir dünya ki, en yüce monad (mutlak, Tanrı)'a dayanan bir «öncel -uyum» (bak. Öncel-uyum) tarafından düzenlenmiştir. Öncel-uyum kavramı, *Théodicée* (1710) adlı kitabında açıklanmış olan haliyle, Leibniz'in felsefesinin en reaksiyoner kısmını teşkil eder. Leibniz'in bilgi teorisi —idealist rasyonalizm— sansüalizme ve Locke'un ampirisizmine karşı yön almıştır. Locke'un «zihinde hiç birşey yoktur ki, duyumlarda bulunmasın» postülasına Leibniz şunu ekler: «algıgücünün kendisi müstesna». Locke'un, zihin bir boş levha *(tabula rasa)*'dan başka bir şey değildir, tarzındaki görüşüne katılmıyan ve duyumsal tecrübeyi bilginin evrensel ve zorunlu kaynağı olarak reddeden Leibniz, bu kaynağı ancak aklın sağlıyabileceğini ve ruhun çeşitli kavram ve postülalara —ki bu kavram ve pos tülalar ancak dış objeler tarafından uyandırılmaktadırlar— ilişkin ilkelere ezelden beri malik bulunduğunu ileri sürer *(Nouveaux Essais sur l'entendement humain,* 1704, yayınlanışı 1756). Gerçekte, Leibniz, mermer bir levhadaki damarlar gibi zihinde artakalan şeyler olarak tasvir ettiği doğuştan fikirlere (bak. Doğuştan Fikirler) ilişkin kartezyen doktrini modifiye etmiştir. Leibniz'in iddiasına göre, hakikatin kıstası apaçıklıktır, çelişmezliktir. Bundan dolayı, aklın hakikatlerinin denetlenmesi için Aristoteles mantığı (özdeşlik, çelişki, ve orta şıkkın imkânsızlığı kanunları) yeterlidir; oysa yeterli neden (bak. Yeterli Neden) kanununun denetlenmesi «olgu hakikatleri»ni gerektirir. Leibniz matematiksel mantığın kurucusu olarak kabul edilmiştir (Bertrand Russel, ve diğerleri tarafından) (bak. Bertrand Russell). Leibniz'in dünya görüşü Alman burjuvazisi ve feodalizm arasında kompromi ideolojisini ifade eder.

LENİN, VLADİMİR İLİÇ (1870-1924), Marx ve Engels'in devam ettiricisi, Rusya proletaryasının ve enternasyonal proletaryanın lideri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ve Sovyet devletinin kurucusu. Simbirsk (yeni adı Ulyanovski)'te doğdu. 1887'de liseyi bitirdikten sonra, Kazan Üniversitesi hukuk fakültesine girdi, fakat öğrenci hareketindeki aktivitesinden ötürü sürüldü ve Kokuşkino köyünde emniyet nezaretine alındı. 1891'de dışardan sınavlara girerek Petersburg Üniversitesi'ni bitirdi. Kazan (1888-89) ve Samara (1889-93)'da Lenin, marksizmi inceledi ve Samara'daki ilk marksist çevreyi organize eden bir marksist oldu. 1893'te Petersburg'a gelen Lenin, Petersburg marksistlerinin lideri oldu ve işçiler arasında marksist öğretinin propagandasında aktif bir rol oynadı. 1894'te ilk önemli eseri olan *«Halkın Dostları» Nedir ve Sosyal-demokratlar'a karşı nasıl Mücadele ederler*'i kaleme almıştır ki, burada Lenin, Narodizmin (bak. Narodizm) yanlış teorisini ve taktiklerini yıkmış ve Rusya işçi sınıfına gerçek mücadele yolunu göstermiştir. 1895'te Petersburg'un marksist gruplarını İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Mücadele Ligi içinde birleştirmiştir. Bundan hemen sonra tutuklanıp hapsedildi, ardından Sibirya'ya sürüldü. 1900'ün başında yurt dışına

çıktı. Dışarda *İskra*'yı, Rusya'da geniş bir biçimde dağıtılan ilk marksist gazeteyi kurdu, bu gazete yeni tip bir marksist partinin meydana gelmesinde, onun ilk programının hazırlanmasında,ve reformistlere ve oportünistlere karşı mücadelede büyük bir rol oynamıştır. 1903'te, RSDLP'nin İkinci Kongresi'nde Bolşevik Partisi kuruldu ki, bu Parti, Lenin'in önderliği altında proletaryayı ve zahmetkeş köylülüğü, çarist otokrasinin devrilmesi ve onun yerine bir sosyalist sistemin ikame edilmesi mücadelesinde yönetmiştir. 1905 burjuva-demokratik devrimi, 1917 Şubat burjuva-demokratik devrimi, 1917 Ekim Sosyalist Devrimi bu mücadelede kilometre taşlarıdır. Lenin'in asıl büyük hizmeti, marksist öğretiyi yeni tarihsel şartlara göre, yaratıcı bir biçimde geliştirmiş, ve Rus devrimlerinin ve Marx ve Engels'in ölümünden sonraki enternasyonal işçi sınıfı hareketlerinin pratik tecrübelerinin temeli üzerinde bu öğretiye somut bir biçim vermiş olmasıdır. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916) adlı kitabında, Lenin, *Kapital*'de Marx'ın yapmış olduğu, kapitalist üretim tarzına ilişkin tahlili sürdürmüş ve emperyalizm çağında kapitalizmin ekonomik ve politik gelişimini yöneten kanunları bulmuştur. Leninizmin yaratıcı ruhu sosyalist devrim teorisinde ifadesini bulur. Lenin, emperyalist aşamadaki kapitalizmin gelişim şartları altında sosyalizmin başlangıçta, simültane olarak bütün ülkelerde değil, fakat bir yada birkaç ülkede zafere ulaşabileceğini ispatlamıştır. Lenin, o olmaksızın ne proletarya diktatörlüğünün ne de sosyalist toplumun vücut bulmasının mümkün olmadığı proletarya partisi doktrinini geliştirmiştir. Lenin, iç ve dış düşmanlara karşı mücadele yürütmeğe ve sosyalizmin barışçı inşasını gerçekleştirmeye muktedir olan ilk proletarya devletinin başıdır. Marx ve Engels'in fikirlerini geliştirerek, Lenin, Parti ve bütün Sovyet halkı için bir iş kılavuzu olan, SSCB'nde somut bir sosyalist kontsrüksiyon programı ortaya koymuştur. Lenin'in adı, marsizmin felsefesi dahil, marksizmin bütün cephelerinin geliştirilmesiyle eşdeştir. Başlangıçtan beri, o, diyalektik ve tarihsel materyalizmin daha da geliştirilmesine büyük dikkat göstermiştir. Marksist felsefe, yeni devirde işçi sınıfının ve onun partisinin karşılaştığı her problemin çözümünde onun başvurduğu ve yeni fikirlerle zenginleştirdiği bir araç olmuştur. 1908'de temel felsefi eseri olan *Materyalizm ve Ampiriokritisizm'i* kaleme almıştır ki, burada o tabiat biliminin elde ettiği en son başarıların diyalektik materyalizmin ışığında derin bir tahlilini vermiş ve marksist felsefenin temel ilkelerini, özellikle de onun bilgi teorisini geliştirmiştir. Lenin, Mach'çılıkta, materyalizmin nüfuzunu yeni metodlarla kırmak ve idealizmi epistemoloji ve mantığa konsantre olmak suretiyle savunma girişiminde bulunan, çağdaş felsefe akımını görmüştür. Onun Mach'çılığa ilişkin eleştirisi bugün için de değerinden hiçbir şey kaybetmemiş olan ve marksistlere reaksiyoner felsefeyle nasıl savaşılacağını gösteren bir eleştiridir. Lenin felsefede taraflılık sorununu ortaya koymuş ve idealizmin yada metafiziğin her türlüsüne karşı marksistlerin kararlı bir biçimde savaşmalarını istemiştir. Lenin «marksizmin ruhu» ve onun teorik temeli diye nitelendirdiği diyalektik materyalizmi geliştirmek ve mükemmelleştirmek için özellikle çetin bir çaba göstermiştir. Bir gelişim teorisi olarak diyalektiğin çok cepheliliğini (versatility) göstermiş ve diyalektiğin birliğine, mantık ve bilgi teorisine ilişkin son derece önemli ve verimli postülanın hakikatini ispatlamıştır. Marx'ın *Kapital*'ine bu birliğin bir modeli olarak işaret eden Lenin, bu konuda, diyalektiğe ilişkin daha sonraki çalışmaların bir programı sayılabilecek olan değerli fikirler ortaya koymuştur (bak. *Felsefe Defter-*

leri). Ekonomi, politika, strateji, ve taktiğin en çeşitli alanlarıyla ilgili eserleri, diyalektiği gerçek hayata uygulamanın eşsiz modellerini ortaya koyar. «Militan Materyalizmin Önemi Üzerine» (1922) adlı makalesinde Lenin, dinsel dünya görüşüne karşı mücadele dahil, marksist felsefenin sonraki gelişimi için yerine getirilmesi gereken önemli görevleri çizmiştir. Bu direksiyonlar günümüzde önemini korumaktadır. Lenin materyalist tarih anlayışını marksist felsefenin en büyük başarısı olarak mütalaa ediyordu. O, tarihsel materyalizm teorisine sosyal gelişimin kanunlarını öğrenmek ve toplumun sosyalist transformasyonu uğrunda mücadele için bilimsel bir temel olarak bakar. Yeni devirde toplumun ekonomik, politik, ve manevi (spiritual) gelişimini inceleyişi marksist sosyolojinin bütün görünümlerini geliştirmiştir. Sınıf ve sınıflar mücadelesine, devlet ve devrim (bak. *Devlet ve Devrim*), sosyalist devrimler ve ileri sosyalist toplumun kuruluşu çağında kitlelerin rolü, kitleler, Parti ve liderler arasındaki ilişkiye ait problemleri araştırışı, sosyalist konstrüksiyon zarfında sosyal gelişimin ekonomik kanunlarının büründüğü yeni biçimlere, ekonomi ve politika arasındaki ilişkiye, kültür ve kültürel devrime, ve sosyalist moral ve sosyalist sanatın ilkelerine dair fikirleri kendisine özgü bir önem taşır. Lenin, aynı zamanda, marksist tarihsel-felsefi bilim alanında da değerli fikirler ortaya koymuş ve geçmişin başlıca filozofları (eski dünyanın filozofları, Fransız materyalistleri, Kant, Hegel ve diğerleri) hakkında derin ve sağlam keşiflerde bulunmuştur. Rus devrimci-demokratik düşünürlerin (Belinski, Herzen, Çerniçevski) yaptığı işi değerlendirmiştir, bu düşünürler ve Rusyada sosyal düşüncenin ve devrimci hareketin gelişimi hakkında ortaya koyduğu görüşler Rus materyalist felsefe tarihi için teorik bir temel teşkil eder. Marksizmin devamı ve gelişimi olarak Leninizm, yekpare ve çözülmez antite olarak marksizm-leninizm, günümüzde, bütün yeryüzü üzerinde, barış, demokrasi, ve sosyalizm için mücadele yürüten ilerici insanların amentüsüdür.

LESEVİÇ, VLADİMİR VİKTOROVİÇ (1837-1905), Rus pozitivist filozof. Lenin onu, ilk ve en seçkin ampiriokritisist olarak zikreder (C. 14. s. 56). 1877'e kadar, Leseviç, Comte'un bir taraftarıydı (bak. *Ocherk o razviti idei progressa* adlı kitabı, 1868). Daha sonra, pozitivizmin en yüksek aşaması olarak mütalaa ettiği yeni-eleştirel Alman okulna (Carl Göring, Alois Riehl, Richard Avenarius, Joseph Petzoldt, vs.) yaklaştı. Leseviç'e göre, bu okul, Comte'un felsefesini «saf tecrübe» temeli üzerinde kurulmuş olan tam olarak işlenmiş bir bilgi teorisiyle tamamlamıştır. Felsefenin bir dünya görüşü teşkil edebileceğini reddederek, Leseviç, felsefenin görevinin özel bilimler tarafından üretilmiş olan kavramları «birleştirmek»ten ibaret olduğunu beyan eder. Toplumun yaşayışını idealist bakış açısından açıklamıştır (bak. Sosyolojide Sübjektif Metod). Başlıca eserleri şunlardır: *Opyt kriticheskogo issledovaniya osnovonachal pozitivnoi* (1876), *Prisma o nauch naya filosofiya?* (1890).

LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM (1729-81), Alman aydınlanmacı ve filozof, oyun yazarı, eleştirmen, ve sanat teoricisi. Feodal politika ve ideolojinin aktif bir muhalifi olmuş ve Alman halkının ve onun kültürünün özgür ve demokratik gelişimi için çaba göstermiştir. *Erziehung des Menschengeschlechtes* (1780) adındaki felsefi eserinde Lessing, bütün zorlamalardan uzak, aydınlanmış aklın dinin yerini tamamen aldığı, bir müstakbel toplum tasarısı çizmiştir. Felsefi oyun kitabı olan *Nathan der Weise* adlı kitabında Lessing, sadece dinsel tolerans fikrini değil, fakat, ulusların eşitliğini de vur-

gulayarak ve bunlar arasında kardeşlik için çağrıda bulunarak, düşünce özgürlüğü hakkını dile getirmiştir. Lessing, Alman aydınlanma hareketi içindeki çelişkiyi ifade eder, onun dünya görüşü bazı materyalist özellikler ihtiva etmekle birlikte, idealistik olarak kalır. *Laokoon* (1766) ve *Hamburgische Dramaturgie* (1767-69) adlı kitaplarında, ki bunlar estetiksel düşünce dünyasının gelişiminde bir nirengi noktası teşkil ederler, Lessing, şiir, dram, ve temsilde realizmin ilkelerini benimsemiş ve soyluluğun klasisist teori ve pratiğini yıkmıştır. Lessing güzel sanatlar alanını güzel'le sınırlamıştır. Sanatın çeşitli tip ve türlerinde kompozisyonun objektif kanunlarını tanımlamaya çalışmış, fakat bu kanunların tarihsel karakterini görememiştir. Kasvetli ahlakçılığa her zaman karşı çıkmış olan Lessing, özellikle tiyatroda, sanatın moral ve eğitici fonksiyonuna büyük önem vermiştir. Tiyatro için yazdığı yazılar Alman klasik literatürünün doğuşunu müjdelemiş, ve onun estetiksel görüşleri bu literatürün gelişimi üzerinde yararlı bir etki yapmıştır.

LEUKİPPOS (İ. Ö. 500-440), Demokritos'un (bak. Demokritos) bir çağdaşı olup, onunla birlikte atomistik (bak. Atomistik) diye bilinen sistemi kurmuştur. Kendisiyle ilgili hemen hemen hiçbir metin ve bilginin olmayışından ötürü, bir zaman, onun bir literer efsane olduğu öne sürülmüştür (Erwin Rohde ve Paul Tannery). Daha sonraları Herculaneum'da keşfedilen papirüslerdeki veriler bu iddiayı çürütmüştür. Leukippos bilime şu üç kavramı katmıştır: 1) mutlak boşluk; 2) bu boşlukta hareket eden atomlar; ve 3) mekaniksel zorunluluğa ilişkin kavram. Elimize geçmiş olan bir metne dayanılarak, Leukippos'un gerek nedensellik kanununun (bak. Nedensellik Kanunu) gerekse yeterli neden kanununun (bak. Yeterli Neden Kanunu) ilk müessisi olduğu söylenebilir. «Hiçbir şey nedensiz meydana gelmez, fakat her şey bazı nedenlerle ve zorunluluğun gücüyle meydana gelir.»

LEVY-BRUHL, LUCIEN (1857-1939), Fransız sosyolog ve etnolog; 1899'dan itibaren Sorbonne'da profesör. Sosyolojik görüşleri Durkheim'ın (bak. Durkheim) etkisi altında biçimlenmiştir. İlkel halkları incelerken, Levy-Brühl, çeşitli sosyal tiplerin kendilerine uygun düşen düşünce modellerine sahip bulundukları sonucuna varmıştır. İlkel insanın düşünüşü modern insanın mantıksal düşünüşünden çelişki kanununu tanımayışı ve tabii ile tabiatüstü arasında ayırım yapamayışı itibariyle farklıdır. Levy-Brühl'e göre, ilkel insan, sadece baştaki neden ile sondaki netice arasındaki bağıntıyı görür, mutavassıt ilişkileri kavrıyamaz. Bu süreci, o, paydaşlık kanununun işleyişi olarak tasvir eder. Levy-Brühl'ün bazı vargıları ve topladığı yoğun etnografik materyel dikkate değer. Bununla birlikte, ilkel düşünüş ve kültürlü insanın düşünüşü arasındaki farka ilişkin temel postülası bilimsel eleştiri konusudur. Başlıca eserleri şunlardır: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (1910) ve *La mentalité primitive* (1922).

Lİ, kanun, usul, biçim, vs. anlamına gelen, Çin felsefesi kavramı. İdealistler onu, maddi ilke ile, *çi* (bak. *Çi*) ile tezat halinde bulunan manevi (spiritual), maddi - olmayan ilke olarak yorumlamışlardır. Konfüçyüs'çülükte, çeşitli sosyal grupların davranış tarzını belirten, *Li*'ye ilişkin başka konsepsiyonlar da vardır.

LILBURN, JOHN (1614-57), 17. yüzyıl ortasında İngiliz devriminin (Level'ler) küçük-burjuva demokratik kanadının ideologu ve lideri. Bir çiftlik sahibinin oğluydu. Bir hicviyeci ve hatip olarak, o, burjuva devriminin siyasi ve sosyal alanlarda tamamlanması

için mücadele etmiştir. Walwyn, Overton, ve diğer destekçileriyle, o, burjuva-demokratik reformlar için ısrar göstermiş ve devrimci araçlarla pratiğe geçirmeye uğraştığı burjuva-radikal siyasi doktrini ilk olarak formülleştirmiştir. Lilburn halkın hakimiyetini (tabii hukuk teorisinin temeli üzerinde), cumhuriyetçi hükümeti, yasama, yürütme, yargı, vs. kuvvetlerinin ayrılığını, ve de köylülüğün toprak mülkiyetini savunmuştur.

LINNAEUS, CAROLUS (1707-78), İsveçli tabiat bilgini, Uppsala Üniversitesi'nde profesör. Linnaeus'un yaptığı tarihsel hizmet, bitkisel ve hayvansal dünyaya ilişkin sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırması için temel birim olarak türleri almıştır. Onun sistemi, keyfî olarak seçilmiş küçük sayıdaki dış karakteristiklerin benzerliğine dayalı olduğundan suniydi. Anlayışı metafizikseldi. Türlerin değişebilirliğini inkâr ve onların «yaratılış»tan beri aynı kaldıklarını öne sürmüştür.

LOBAÇEVSKİ, NİKOLAY İVANOVİÇ (1792-1856), Lobaçevski geometrisi olarak bilinen yeni bir geometriye yol açan Rus matematikçi. 1811'de Kazan Üniversitesi'ni bitirmiş ve 23 yaşında profesör olmuştur. 19 yıl Kazan Üniversitesi'nde rektörlük yaptı. Temel eserleri şunlardır: *O nachalakh geometrii* (1829), *Noviye nachala geometrii s polnoi teoriyei parallelnykh* (1835-38). Lobaçevski geometrisi, geometrik ilişkilerin maddi cisimlerin gerçek tabiatına sıkı bağımlılığı fikrine dayanır. Onun keşfi, birinci olarak, Eukleides (bak. Eukleides) geometrisinin beşinci postülasının onun diğer postülalarından bağımsızlığının ispatında, ve ikinci olarak, mantıksal çelişkilerden arınmış bir yeni geometrinin inşasında yatar ki, bu geometrinin beşinci postülası şöyledir: bir doğru çizginin dışında bulunan bir noktaya bir değil, fakat en az iki paralel çizgi çizilebilir. Modern geometriyi geliştiren Lobaçevski, Eukleides geometrisinde daire parçaları (segments) ile açılar arasındaki bağımlılığın inkârının mekânın niteliklerini tam olarak yansıtmadığını göstermiş, ve realitede böyle bir bağımlılığın bulunması gerektiğini öne sürmüştür. Bu, örneğin, bir açının yan kenarlarıyla onun açıları arasında bir bağıntının varlığı olgusunda görülür. Bunun içindir ki, Lobaçevski'ye göre, bir üçgenin açılarının toplamı iki dik açının toplamından azdır gerçekte, Lobaçevski, astronomi yada mikrofenomen alanlarındaki araştırmalarla yeni geometrik ilişkilerin keşfedilmesinin mümkün olduğu düşüncesindedir. Bununla birlikte, genellikle kullanışlı geometrik ilişkiler, kendileri için Eukleides geometrisinin geçerli kaldığı dünyasal boyutların sınırları içinde varolan ilişkilerdir. Lobaçevski geometrisi Kant'ın a priori (bak. A priori) teorisine karşı inandırıcı bir kanıttı. Felsefe bakımından, Lobaçevski, bir materyalistti ve dünyaya ilişkin konsepsiyonlarımızı realitenin bilincimiz üzerindeki etkisinin ürünü olarak mütalaa etmekteydi. Lobaçevski'nin yeni geometrisinin keşfedilmesinden sonra, Eukleides geometrisi mekânsal biçimlerin aprioritesinin kanıtı olarak itibar göremez oldu. A pıori teorisini eleştiriden geçiren Lobaçevski, bilginin algıgücüyle elde edilen bir şey olduğunu ve doğuştan kavramların mevcut olmadığını ortaya koymuştur. Geometride devrim yaratan fikirler keşfeden ve savunan Lobaçevski, böylece, felsefeye büyük bir hizmette bulunmuştur.

LOCKE, JOHN (1632-1704), İngiliz materyalist filozof. Locke'un eserleri Restorasyon devrine aittir. Sınıflar ve partiler mücadelesine bir filozof, ekonomist, ve siyasi yazar olarak katılmıştır. *Essay Concerning Human Understanding* (1690) adlı en büyük eserinde, Hobbes'un nominalizmi (bak. Nominalizm) ve Descartes'ın rasyona-

lizmiyle muğlaklaşmış olan, materyalist ampirisizmin bilgi teorisini geliştirmiştir. Doğuştan fikirlere (bak. Doğuştan Fikirler) ilişkin kartezyen doktrini reddeden Locke, tecrübeyi bütün fikirlerimizin biricik kaynağı olarak ilân etmiştir. Fikirler ya dışsal objelerin duyu-organları üzerindeki etkisiyle (duyuma ait fikirler) yada ruhun kondisyon ve aktivitesine yönelik gözlemle (refleksiyona ait fikirler) vücut bulur. Duyuma ait fikirlerle, biz, şeylerdeki birincil yada ikincil nitelikleri (bak. Birincil ve İkincil Nitelikler) kavrarız. Tecrübeyle elde edilen fikirler bilginin materyelidir sadece, bilginin kendisi değil. Bilgi materyalinin bilgi haline gelmesi, hem duyumdan hem de refleksiyondan ayrılan ve bir kıyaslama, bileştirme, ve soyutlama işi olan muhakeme sürecinden geçmeyi gerektirir. Bu aktiviteyle basit fikirler karmaşık fikirlere dönüşmüş olurlar. Hobbes'u takiben, Locke, evrensel bilginin tamamen dile dayandığını düşünüyordu. Bilgiyi iki idea arasındaki mutabakat (yada ademi - mutabakat)'ın kavranışı olarak tanımlamış olan Locke, bütün spekülatif bilgiyi, yani fikirlerin mutabakatının aklın araçlarıyla algılanmasını muteber olarak mülahaza eder. Öte yandan, deneysel bilgi sadece takribi bilgidir, çünkü burada fikirlerin mutabakatinin idrakine deney olgularına başvurularak varılır. Dışsal objelerin varlığına inancımız duyumlara (sense) dayanır. Locke bilginin bu tipine («duyumsal bilgi») basit takribi bilginin üstünde fakat muteber spekülatif bilginin aşağısında yer verir. Maddi ve özellikle manevi (spiritual) cevherleri (substance) bilme yeteneği mizde bazı limitasyonlara ilişkin itikadına rağmen, Locke, bir agnostik olarak mütalaa edilemez. Locke'a göre, bize düşen iş, herşeyi bilmek değil, fakat davranışımızı ve pratik hayatımızı ilgilendiren hususları bilmektir sadece, ve yeteneklerimiz böyle bir bilgiyi edinmeye yeterlidir. Devlet iktidarına ve hukuka ilişkin doktrininde Locke, tabii halden uygar hale ve değişik hükümet biçimlerine intikal fikrini geliştirmiştir. Devletin amacı, Locke'a göre, emekle elde edilmiş olan özgürlük ve mülkiyeti korumaktır. O halde, devlet keyfi olamaz. Devlet şu organlara ayrılır: 1) teşrii, 2) icrai, ve 3) federatif. Locke'un devlet doktrini, teoriyi, 1688 burjuva devriminin, ve burjuvazi ile aristokrasinin burjuvalaşmış kesimi arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak kabul edilmiş olan siyasi hükümet şekillerine uyarlama girişimiydi. Onun felsefesi, düşünürlerin müteaddit kuşakları üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Varolan sosyal sistemin gereken eğitim ve gelişim imkânlarını bireylere sağlamadığı durumlarda, halkın o sosyal sistemi değiştirmesinin gerekli olduğu yolundaki fikri, burjuva devriminin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Fransız materyalizmindeki akımlardan biri kendi kaynağını Locke'tan almıştır. Birincil ve ikincil nitelikler arasında yaptığı ayırım idealist Berkeley (bak. Berkeley), ve agnostik Hume (bak. Hume) tarafından kullanılmıştır.

LOGOS (Yun. diskur, akıl), felsefedeki orijinal anlamı evrensel kanun, dünyanın temeli demek olan bir terim. Herakleitos bütün şeyler, ebedi, evrensel, ve aslî olan Logos uyarınca hareket eder, derken Logos'tan bu anlamda söz etmekteydi. İdealistler (Hegel, Windelband, Trubetskoy, vs) Heraleitos'un Logos'una yanlış olarak evrensel akıl diye bakmaktaydılar. Stoacılar (bak. Stoacılar) arasında Logos terimi fiziksel ve manevi (spritual) dünyaların kanununu olduğu kadar bunların bir panteistik birlik (bak. Panteizm) içinde eriyişini de belirtiyordu. İskenderiye Okulu'ndan Philon (İ.S. birinci yüzyıl) Logos doktrinini platonik ideaların totalitesi olarak ve de Tanrı ve

yaratılmış dünya arasında mutavassıt (mediator) olarak iş gören bir yaratıcı güç olarak geliştirmiştir. Buna benzer bir yorum Yeni-Platonculuk'ta (bak. Yeni-Platonculuk), gnostikler (bak. Gnostikler) arasında, ve daha sonra Hıristiyan literatürde ve iskolastisizmde görülür (örneğin, bak. Erigena). Hegel kendi felsefesinde Logos'u bir mutlak kavram olarak tasvir eder. Rusyada dinsel felsefe temsilcileri (Trubetskoy, V. Ern 1881-1915 ve diğerleri) tarafından tanrısal Logos fikrinin canlandırılmasına ilişkin bir girişimde bulunulmuştur. Doğu felsefesinde Logos'a benziyen kavramlar *tao* (bak. *Tao*), ve bir anlamda *dharma*'dır. Logos terimi marksist literatürde kullanılmaz.

LOJİSTİK, matematiksel mantık'ın, bugünkü burjuva felsefesinde geniş ölçüde yaygınlaşmış olan idealist ve metafizik deformasyonu. Matematiksel (yada sembolik) mantığın konusu matematiksel işlemlerin, hesap kurallarının incelenmesidir. Bu, matematiksel formun mantık alanına bir uygulanması, formel mantık metodlarının geleneksel sillojizmin (Aristotelesci) ötesine teşmilidir. Matematiksel mantık, mantık terimlerinin ve çeşitli bağlaçlarla işlemlerin (transformasyon, dedüksiyon) yerine sembolik işaretler ve bu işaretler yardımıyla teşkil edilen formüller koyar. Bu usul, geleneksel mantığın problemlerine kıyasla daha karmaşık ve daha genel olan formel mantık problemlerinin çözümüne imkân verir. Matematiksel mantık yerleşik, elemanter mantıkla çelişki içinde değildir, o, kendi temelinde bu mantığı zorunlu olarak içerir. Lojistik ise, matematiksel mantığın teorik temellerini, metodlarını ve vardığı sonuçları idealist ve metafizik bir yönde mahiyetçe değişikliğe uğratır ve tahrif eder. Reaksiyoner burjuva felsefesi matematiksel mantığı geleneksel formel mantıkla suni bir biçimde karşıtlaştırır ve de onu diyalektik mantıkla mücadelede kullanır. Lojistik aşırı bir formalizm haline girmiştir. Objesiz, realiteden, tecrübeden, pratikten, objektif hakikatten kopmuş, kof bir mantıktır bu. Lojistiğe göre, mantık hiç bir bağıntıyı ve hiçbir ilişkiyi ifade etmiyen ve yansıtmıyan itibari kuralların ve keyfi kombinasyonların bir bütünüdür. Lojistik'in liderlerinden biri olan Carnap'ın ifadesine göre, Lojistik, «sembollerin işaret ettiğini şeyi yada formüllerin anlamını değil, fakat yalnızca ve tahsisen, formüllerin teşkiline esas olan türleri ve sembolleri dikkate alır.»

LOJİSTİK METOD, modern matematik ve mantıkta, formalize edilmiş (bak. Formalizasyon) sistem ve hesapların (bak. Hesap) vücuda getirilmesine ilişkin bir metod. Mantıksal sentaksta, «sentaktikal sistem» terimi kullanılır. Bu gibi sistemler gerekli ifadelerin anlamına başvurmadan tamamiyle formel bir temel üzerinde inşa edilirler. Lojistik bir sistemin konstrüksiyonu şunları gerektirir: 1) sisteme ilişkin primitif sembollerin bir listesi; 2) sistemin doğru bir biçimde inşa edilmiş olan formüllerinin ne çeşit bir primitif semboller sistemiyle meydana getirilmiş olduğuna ilişkin bir determinasyon, bu ilk iki gerekirliğe formasyon kuralları olarak bakılmaktadır; 3) doğru bir biçimde inşa edilmiş formüllerin ne suretle aksiyomlar olarak sınıflanabileceğine ilişkin bir desterminasyon; 4) doğru biçimde kurulmuş olan bir formülün öncüller olarak alınan formüller dizisinden dolaysızca çıkarsanmasına yarıyan enferans kurallarına (yada konversiyon kurallarına) ilişkin bir determinasyon. Doğru bir biçimde inşa edilmiş olan bir yada birden çok sayıda formüllerden ibaret olan sınırlı bir dizi, eğer dizideki herbir formül bir aksiyom (primitif formül) ise yada dizinin mukaddem formüllerinden dolaysızca çıkarsanabiliyorsa bir ispat (bak. İspat) olarak

kabul edilir. Kendileri için ispatların mevcut bulunduğu, doğru bir biçimde inşa edilmiş formüllere sistemin teoremleri denir. Lojistik metod, bazan hem yorumu hem de formel bir sistemin konstrüksiyonunu kapsar (bak. Mantıksal Semantik). Bir sistemin bu tamamen formel konstrüksiyonu, bir hesabın kurulması sırasında her zaman göz önünde bulundurulması gereken muhtevanın, özellikle de kullanışlı mantıksal kanunların tamamen ihmali anlamına gelmez.

LOKAYATA, eski Hindistan'da bir materyalist doktrin. Lokayata'ya ilişkin ilk bilgi *Veda* (bak. *Veda*) olarak bilinen Budist kutsal metinlerde ve Sanskrit epiklerde bulunmaktadır. Geleneksel olarak, Lokayata'nın kökeninin efsanevi bilgi Brihaspati ile bağıntılı olduğu varsayılmıştır. Vedalara yönelik bazı ateistik hücumlar efsanevi Çarvaka'ya atfedilmektedir, ve müteaddit eski metinlerde bu materyalizm Çarvaka olarak bilinmektedir. Varlığın mahiyetine (nature) ilişkin Lokayata öğretisi Evrendeki her şeyin dört elemandan —toprak, ateş, su, ve hava— meydana geldiği fikrine dayalıdır. Her eleman, değişmez, parçalanmaz olan, ve ezelden beri mevcut bulunan atomların kendine özgü bir çeşidine sahiptir. Bir objenin özellikleri objeyi meydana getiren atomların tipine ve bunların ne oranda bileşmiş olduğuna bağlıdır. Bilinç ve duyu organları da atomların belirli bir kombinasyonunun ürünüdür. Canlı bir varlığın ölümünden sonra bu kombinasyon cansız tabiatta mevcut mütekabil tiplerin atomlarıyla birleşen elemanlar halinde çözülüp dağılır. Bazı metinler, primordiyal olarak yeryüzüyle diğerlerinden meydana gelen elemanları ele alan evrim kavramını ihtiva eder. Lokayata'nın epistemolojisi duyu idraki olarak bilginin tek muteber kaynağı olan duyumdur. Duyu-organları bizzat kendileri aynı elemanlardan mürekkep oldukları ölçüde objeleri kavrıyabilirler («benzer benzerle kavranır»). Lokayata dolaysız hiçbir bilginin geçerliğini kabul etmez. Çıkarsama ve sonuçlama, Vedalar tarafından açıkça ortaya konulmuş olduğu gibi, hatalı bilme araçları olarak mütalaa edilmiştir. Lokayata Tanrı, ruh, karma'nın varlığını, ve ruhların tenasühünü inkar eder. Lokayata etiğinin özelliği hazcılıktır (bak. Hazcılık). Lokayata eski Hindistanda hükümet metodları üzerinde kesin bir etki yapmıştır açık olarak. Lokayata'mn takipçileri tarafından yazılmış olan tek bir metin bile modern çağın insanlarına intikal etmemiştir. Lokayata, 9 ve 16. yüzyıllar arasında Vedalar'a taraftarlık etmiş olan, Lokayata'mn idealist muhalifleri tarafından kaleme alınmış felsefi inceleme ve konpendium (darsana)'larda tam olarak açıklanmıştır.

LOMONOSOV, MİHAİL VASİLYEVİÇ (1711-65), Rus ansiklopedist, Rusya'da materyalist felsefenin kurucusu. Bir köylünün oğlu. 1731'de girdiği Moskova Slavonik-Greko-Latin Akademisinin en iyi öğrencisi olarak, 1736'da St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne, sonra dışarıya, Marburg Üniversitesi'ne gönderildi. 1741'de Rusyaya döndü. Çok büyük vukuflu bir düşünür olan Lomonosov, fizik ve kimyanın gelişimine büyük bir katkıda bulunmuştur. Rus filolojisi, tarihi, ve şiiri için de bir o kadar katkısı vardır. Rus felsefesinin materyalist geleneği Lomonosov'dan kaynaklanır. Bir materyalist olarak, Lomonosov, kendi zamanında bilime hükmeden çeşitli spekülatif görüşlere karşı çıkmıştır. İdealist teorilere muhalefetinde, tabii cisimlerin tabii kökeni üzerinde ısrarla durmuştur. *O sloyakh zemnykh* (1763) adlı incelemesinde tabiatta değişmenin nedenlerini inceleme gereğini vurguluyarak, bitkisel ve hayvansal dünyalara ilişkin evrim teorisini ilk olarak ortaya koymuştur. Tabiat fenomenlerine ilişkin açıklama-

sını, «cisimcikler» (moleküller) halinde birleşen zerrelerden yada «elemanlar» (atomlar)'dan mürekkep olduğunu kabul ettiği maddenin transformasyonuna dayandırarak, Lomonosov, maddeye hareket halinde varlık olarak bakmıştır her zaman. O, bu fikri, Eiler'e yazdığı 5 temmuz 1748 tarihli mektubunda formüle ettiği, madde ve hareketin sakımına ilişkin kanununda ifade etmiştir (bak. Enerjinin Sakımı Kanunu). Lomonosov 18. yüzyılda tabii bilimlerde hüküm süren görüşlere kesinlikle muhalefet etmiştir. *Razmyshleniya o prichine teploty i kholoda* (1749) adlı eserinde, Lomonosov, özel bir tiptеki ısı-verici bir madde tarafından meydana getirilen bir şey olarak ısı kavramını reddetmiş ve ısı sürecinin nedeninin maddenin parçacıklarının hareketinde bulunduğunu göstermiştir. Bu, kendisini, tabii fenomenlerin çeşitliliğinin maddenin hareket biçimlerinin çeşitliliğinden ileri geldiği varsayımına götürmüştür. Maddenin temel özellikleri, Lomonosov'a göre, şunlardır: yerkaplama (extension), atalet gücü, biçim (shape), katılık, ve mekanik hareket. Lomonosov bir «ilk itişi» tabiatın gelişiminin nedenlerinden biri olarak mülahaza etmiştir; hatta, bu bakımdan, mekanistik materyalizm tarafından getirilen yorumun taraftarı olmuştur. Epistemolojide Lomonosov, bir materyalistti. Dış dünyanın duyu-organları üzerindeki etkisinin bilginin kaynağı olduğu düşüncesinde olan Lomonosov doğuştan fikirler teorisine (bak. Doğuştan Fikirler Teorisi), ve ikincil nitelikler doktrinine (bak. Birincil ve İkincil Nitelikler) muhalefet etmiştir. Bilginin kaynağı olarak tecrübeye büyük önem vermekle birlikte, ancak ampirik metodlarla teorik genelleştirmelerin kombinasyonunun hakikati ortaya çıkarabileceğini postülalaştırmıştır. Lomonosov fiziksel kimyanın kurucusudur. O, Venüs planetini çevreliyen bir atmosferin varlığına ilk olarak açıklık kazandırmış, ve kimya araştırmalarında sistematik bir metod olarak niceliksel analiz metodunu getirmiştir. Rusyanın jeolojik ve jeografik incelenişinde ve de maden ve porselen endüstrilerinin kurulmasında büyük bir rol oynamıştır. Moskova Üniversitesi'nin kurucusu (1755) olarak, Lomonosov, Rusyada tabii bilimlerin ve materyalist felsefenin gelişimini hızlandıran seçkin bilimcilerin ve bilginlerin doğuşu için emek sarfetmiştir. Sosyal incelemeler alanında, Lomonosov, sosyal yaşayışı iyileştirmenin tek aracı olarak aydınlanmayı ve moral iyileşmeyi savunmuş ve papazların bilgisizliğini halkın yaygın bilgisizliğinin nedenlerinden biri olarak göstermiştir. Kiliseye karşı mücadelesinde, deizme (bak. Deizm) doğru bir eğilimle birlikte, rasyonalist pozisyonlardan yana olmuştur. Şiirinde ve tarihsel yazılarında güçlü bir patriotik mizaç göstermiştir. 1776'da yayımlanmış olan *Drevnyaya rossiiskaya istoriya*'sında, Rusların İskandinavya halklarından geldiği yolunda bazı tarihçilerce öne sürülen teorinin yanlışlığını ispatlamıştır.

LORENTZ, HENDRİK ANTOON (1853-1928), Hollanda'lı matematiksel fizikçi, Leyden Üniversitesi profesörü. Lorentz rölativite teorisinin (bak. Rölativite Teorisi) mesnedi olan ve ona takaddüm eden esir (eter) teorisini geliştirmiştir. Onun fikirleri elektromanyetik teorinin gelişimi doğrultusunda muazzam bir adım teşkil etmiş ve 20. yüzyılın modern fiziğine yol açmıştır. O, elektromanyetik fenomenlerin değişmezliğine (bak. Değişmezlik), bu fenomenlerin aynı bir velositeyle ve aynı bir doğrultuda hareket eden çeşitli ölçü sistemlerinden bağımsızlığına ilişkin kanunları ilk olarak ortaya koşmuştur. Müteharrik sistemlerde mekânsal koordinatlara ve zamana bağıntılı olan kendi transformasyonları, Galileo'nun

(bak. Galileo) transformasyonlarının bir genellenmesi olarak rölativite teorisinin matematiksel cihazlarında sürekli bir olgu haline gelmiştir. Lorentz materyalist görüşleri benimsemiş ve mekanik kuantumla ve rölativite teorisiyle ilgili idealist sonuçlamalara muhalefet etmiştir.

LOSSKİ, NİKOLAY ONUFRİYEVİÇ (1870-). Rus idealist filozof; hem New York'taki Rus Ortodoks Seminer'inde hem de St. Petersburg Üniversitesinde profesör. 1922'de yurt dışına göç etti. Diğer bir Rus filozof olan S.L. Frank (1877-1950) ile işbirliği halinde «entegral» sezgiciliğe (bak. Sezgicilik) ilişkin bir sistem yaratma girişiminde bulunmuştur. Bu sistem Platon ve Bergson'a (bak. Platon; Bergson) ait fikirlerin, immanantistlerin, ve Solovyov (bak. Solovyov) mistisizminin eklektik bir bileşimidir. Losski felsefenin, bir bütün olarak dünyaya ilişkin bir teori olarak geliştirilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Kendisi bu teoriyi dinsel tecrübe ve zamandan münezzeh bir çeşit cevhersel âmil olarak Tanrı doktrini temeli üzerinde vücuda getirme girişiminde bulunmuştur. Epistemolojik bakımdan, Losski immanans felsefeye (bak. İmmanans Felsefe) yakındır. Objeler entelektüel yada mistik sezgi yollarıyla kavranabilirler. Bilginin muhtevası ve bilme-aktı arasında bir ayırım yapmakla beraber, Losski, hiç bir zaman sübjektif idealizmin çerçevesinin dışına çıkmamıştır. *History of Russian Philosophy* (1951) adlı eseri materyalizmin bir tahrifinden ibarettir. Eserleri şunlardır: *Obosnovaniye intuitivizma* (1906), *Mir kak organicheskoyet tseloye* (1917). *Dostoyevsky i yegokhristianskoye mirovozzreniye* (1945).

LOTZE, RUDOLF HERMANN (1817-81), Alman filozof, Göttingen Üniversitesi profesörü. Lotze'nin felsefesi materyalizm ve idealizm arasında idealizmin belirleyici olduğu bir kompromidir. Hekimlik dahil, tabii bilimlere ilişkin bilgisi Leibniz (bak. Leibniz) tarzi idealizmle bileşmiştir. En tanınmış eseri *Mikrokosmos*'dur (1856-64). Lotze'nin fikirleri Husserl'in (bak. Husserl) «fenomenoloji»si (bak. Fenomenoloji) için yol açmıştır. *Logik*'i Karinski'yi etkilemiştir (bak. Karinski).

LUCRETIUS, CARUS (M.Ö. 99-55), Epikürос'un (bak. Epikürос) yaptığı işi devam ettiren Roma'lı şair ve materyalist filizof, *De Rerum Natura*'nın yazarı. Lucretius, Tanrı, ölüm ve ölümden sonra cezalanma korkusuyla büyülenmiş insana, sosyal çatışmalar ve felâketler karşısında mutluluğun yolunu göstermeye çalışmıştır. Korkudan kurtulmak, şeylerin, insan ve tabiatın mahiyetini açıklıyan Epikürос felsefesinin kabul edilmesiyle mümkündür ancak. Lucretius'a göre, ruh ölümlüdür, çünkü parçacıkların geçici bir bileşiminden ibarettir, ve beden ölünce atomlar halinde çözülüp dağılır. Ruhun ölümünün idraki sadece hayatın ölümden sonra devam ettiği inancını değil, fakat ölümden sonra cezalandırılma inancını da bertaraf eder. Bu, insanoğlunu, cehennem korkusundan azat eder. Ölüm korkusu da böylece kaybolur. Hayat varken ölüm yoktur henüz, ölüm geldiğinde ise hayat yoktur artık. Nihayet, tanrıların bu dünyada değil, fakat dünyalar arasındaki boş mekanlarda yaşamakta olduklarını idrak ettiğimizde Tanrılardan duyulan korku da derhal zail olur; bu dinlere göre mutlu bir hayat süren tanrıların insan hayatı üzerinde etkisi yoktur. Lucretius dünyanın ve insan tabiatının, maddi kültür ve teknolojinin gelişiminin parlak bir materyalist tasvirini vermiştir. O, Roma dünyasının büyük bir Aydınlatmacısıydı ve onun şiiri Rönesansın (bak. Rönesans) materyalist felsefesinin gelişimi üzerinde muazzam bir etkiye sahiptir.

«LUDWİG FEUERBACH VE KLASİK ALMAN FELSEFESİNİN SONU», diyalektik ve tarihsel materyalizmin gelişmesinde belirgin bir rol roy oynamış olan, Engels tarafından kaleme alınmış bir felsefi eser. Marx'ın «Feuerbach Üzerine Tezler»ine zeyl olarak yazılmıştır. Engels, burada, Hegel felsefesinin esasına ve bu felsefenin özünde yeralan çelişkilere ilişkin bir tahlille işe başlamış marksist diyalektik ile Hegel diyalektiğinin karşıtlık halinde bulunduğunu göstermiştir. Engels, burada, felsefenin temel sorununun (bak. Felsefenin Temel Sorunu), onun iki görünümünün klasik bir tanımını verir, ve pratik tarafından en kesin bir biçimde cerhedilmiş olduğunu göstererek, agnostisizmi (özellikle de Hume ve Kant'ınkini) eleştirir. Materyalizmin ve idealizmin bilimsel bir tanımını vererek, Engels, 17-18 yüzyıllar İngiliz ve Fransız materyalistlerinin ve Feuerbach'ın (bak. Feuerbach) görüşlerini tahlil etmiş ve eski mekanik metafizik materyalizmin sınırlılığını ve sosyal fenomenlere ilişkin anlayışının idealistik bir anlayış olduğunu ispatlamıştır. Engels, Feuerbach'ın idealizme ilişkin eleştirisinin önemini ortaya koymuş (underscores) fakat aynı zamanda onun yeni bir din yaratma girişimini ve etik alanındaki idealistik görüşlerini eleştirmiştir. Diyalektik materyalizm ile daha önceki bütün felsefeler arasındaki temel farkı ortaya koyduktan sonra, Engels, eserinin müteakip bölümünde tarih konsepsiyonunu veciz bir biçimde açıklar. Tarihsel materyalizm teorisini geliştirerek, üstyapının nispi bağımsızlığını gösterir. Bu, o zaman başgösteren ekonomik materyalizmin (bak. Ekonomik Materyalizm) eleştirisi bakımından büyük önem taşıyordu. Engels'in Marksizm tarafından meydana getirilmiş olan radikal devrimin nedenlerine, muhtevasına, ve anlamına ilişkin tahlili ve diyalektik ve tarihsel materyalizmin özüne ilişkin ünlü ekspozisyonu bu eseri (ki, Lenin, bu eseri *Komünist Partisinin Manifestosu* ile aynı düzeye koyar), marksist felsefenin temel fikirlerinin kökenini ve tarihini incelemek için vazgeçilmez bir elkitabı durumuna yükseltmiştir.

LUKASİYEVİÇ, JAN (1878-1956); Polonyalı mantıkçı, Lvov ve Varşova Üniversitelerinde, ve hayatının sonlarına doğru İrlanda Kıraliyet Akademisi'nde profesör. Felsefi görüşlerinde, Lukasiyeviç, pozitivist eğilimleri Katolik fikirlerle sıraya sokmuştur. Lvovetaman Varşova mantık okulunun (bak. Lvove-Varşova Okulu) en önde gelen temsilcilerinden biridir.

LUNAÇARSKİ, ANTOLİ VASİLYEVİÇ (1875-1933), Sovyet devlet adamı ve tanınmış sima, bir sanat teorisi kurucusu, ve gazeteci. 1890'lardaki işçi sınıfı hareketine katılmış, 1903'te bir Bolşevik olmuştur. 1905-07 Rus devriminin yenilgisini takip eden yıllarda Bolşevizm'den uzaklaşmış ve Mach'çılık (bak. Mach'çılık) ve tanrı-yapıcılık (bak. Tanrı-yapıcılık) tedris etmiştir (*Sotsialism i religiya*, birinci bölüm, 1908, ikinci bölüm, 1911). 1917'de yeniden Bolşevik Parti'sine kabul edilmiş, ve 1917'den 1929'a kadar Halk Eğitim Komiserliği yapmıştır. 1930'da Bilimler Akademisi'ne seçilmiştir. Lunaçarski'nin ilk eserleri olan *Osnovy pozitivnoi estetiki* (1904), vs. pozitivizmin (bak. Pozitivizm) etkisini gösterir (Spencer; Avenarius; Bogdanov, bak). Fakat devrim-öncesindeki en iyi yazıları olan *Dialog ob iskusstve* (1905), *Zadachi s.-d. khudozhestvennogo tvorchestva* (1907), *Pisma o proletarskoi literature* (1914) adlı yazılarında, Lunaçarski, dekadansı eleştirmiş ve sanatta taraf tutma (bak. Sanatta Taraf Tutma), kültürün gelişimi üzerinde devrimin etkisi, proletaryanın sınıf mücadelesinde sanatın önemi, sanatçının dünya görüşü ve sanatı arasında bağıntı gibi problemleri proletaryen bakış açısından iş-

leme girişimlerinde bulunmuştur. Devrimden sonra, sosyalist kültürün geniş-çapta bir organizatörü olarak, Lunaçarski, sanat teorisindeki tam yeteneğini göstermiştir. Diyalektik materyalizmin bakış açısını kabul ederek, edebiyat tarihine (Rus ve Sovyet klasiklerine, devrimci demokratlara, Batı Avrupalı yazarlara ilişkin yazıları, vs.), estetiğe (örneğin, *Kultura na zapade i u nas*, 1928, *Klassovaya borba v iskusstve*, *Lenin i literaturovedeniye*, 1932), ve tiyatro ve müzik eleştirisine katkıda bulunmuştur. Sanat teorisi ve yaratıcı çalışma alanlarında büyük önem taşıyan şu problemlerin aydınlatılmasına özel dikkat göstermiştir: Lenin'in ideolojik mirası, bilimsel estetik, Partinin sanatlara ilişkin kılavuzluğu, marksist eleştirinin görevi, sosyalist gerçekçilik (bak. Sosyalist Gerçekçilik), proletaryen sanat ve klasik miras arasındaki bağıntı, ve sanatın incelenişinde burjuva modernizmine ve vülger sosyolojizme karşı mücadele. Lunaçarski çok sayıda dramatik eserler de kaleme almıştır.

LUTHER, MARTIN (1483-1546), Reformasyonun (bak. Reformasyon) seçkin önderi ve Protestanlığın (bak. Protestanlık) kurucusu. 16-17. yüzyıllarda Almanyanın manevi (spiritual) hayatının bütün alanlarında etkili olmuştur. Onun İncil çevirisi Alman dilinin formasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Luther ılımlı kasabalı reformasyonun bir destekçisiydi. Kilise ve rahiplerin, insanla Tanrı arasında aracılar olmalarını reddediyordu. İnsanın «kurtuluş»unun «iyi ameller»in ifasına, gizlere, ve dinsel merasime değil, fakat insanın samimi imanına bağlı bulunduğunu kabul ediyordu. Kendisine göre, dinsel hakikat «kutsal gelenek» (kilise meclislerinin kararları, Papaya ait hükümlere, vs.) temeline değil, Kutsal Kitap'ın kendisine dayanır. Bu talepler, bir yanda, genç burjuvazinin dünya görüşü, ve öte yanda feodal ideoloji ve kilise arasındaki çatışmayı yansıtır. Luther, aynı zamanda, Alman şehirlilerinin maddî çıkarlarını yansıtan doktrinlere de karşı çıkmış, tabiî hukuk teorisini, ilk burjuva hümanizm fikirlerini ve serbest ticaret ilkelerini eleştirmiştir. Luther, büyük Köylü savaşı sırasında (1525) yönetici sınıflardan yana olmuştur. Marx şöyle yazar: «Luther, *Tanrı*'ya inanmaya dayanan kulluğu onun yerine *itikada* dayanan kulluğu getirerek fethetmiştir» (Marx ve Engels, *Eserleri*, cilt I, s. 422).

LVOV - VARŞOVA OKULU, birinci dünya savaşı ile ikinci dünya savaşı arasındaki dönemde, Varşova, Lvov ve Cracow'da çalışmalar yapan Polonyalı mantıkçı ve filozof grupu (bak. Lukasiewicz; T. Kotarbinski, K. Ajdukiewicz, S. Lesniewski, L. Chwistek, Tarski, ve diğerleri). Bu okulu K. Twardowski kurmuştur. Felsefi bakımdan, bu okul, (Kotarbinski'nin materyalizminden Salamaju ile Bonchenski'nin Yeni Thomas'cılığına kadar) değişik eğilimleri temsil etmiştir. Bu okulun temsilcilerinin çoğunluğunun karakteristikleri şunlardır: a) İrrasyonalizmin reddi, geleneksel rasyonalizmin temel fikir ve ilkelerinin tamamıyle matematiksel mantıksal soyut sayımı, b) bilimsel muhakeme mantığında kesin araştırmalara önem verilmesi; c) semantik mantığa ilgili gösterilmesi. Bu okulun temsilcileri, matematiksel mantığın gelişimine, matematiğin temellerine, tümdengelimci bilimlerin metodolojisine, mantık tarihi ve semantik mantığa önemli katkılarda bulunmuşlardır. J. Lukasiewicz, M. Waljsberg ve J. Slupecki, çok - değer'li ve modal mantığa öncülük etmişlerdir. Lukasiewicz, Chawistek, Lesniewski, Sobocinski ile Tarski de temel mantık-ötesi kavramları üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Bu okula bağlı mantıkçılar, ilişkiler mantığı, aksiyomlaştırma ve dizi teorisi ile de uğraşmışlardır. Günümüzün Polonya'lı filozof ve mantıkçı-

ları, çalışmalarını, çok kere, Lvov-Varşova Okulu'nun ilerici fikirlerine dayandırırlar.

LYKEİON, Atina yakınındaki Apollon tapınağına ve orada İ. Ö. 5. yüzyılda kurulmuş Gymnasium'a bakan kutsal bahçeye verilen ad. Burada İ.Ö. 335'de Aristoteles, takriben sekiz yüzyıl devam edecek olan, felsefe okulunu kurmuştur. Lykeion'u, Aristoteles'den sonra, öğrencisi Thephrastos ele almıştır. Bu okul'un en önemli temsilcileri, Eudemos, Dicaearchus ve Straton'dur. İ. Ö. I. yüzyılda Lykeion, yaratıcı bir felsefe merkezi olmaktan çıkmış, sadece Aristoteles'in eserlerinin yayınlandığı ve bu eserlerle ilgili şerhlerin yazıldığı bir yer haline gelmiştir. Kölelik sisteminin çöküşüyle birlikte Lykeion da kapanmıştır.

LYELL, CHARLES (1797-1895), İngiliz jeolog ve natüralist. *Principles* of *Geology* adlı eserinde (üç cilt, 1830-33) Cuvier'nin (bak. Cuvrier) katastrof teorisine muhalefet etmiştir. Lyell jeolojik değişmeleri sürekli olarak işleyen nedenlerin (atmosferik yağışlar, depremler, vs.) etkisi altındaki Yeryüzünün yavaş yavaş dönüşümüne atfeder. Esas olarak materyalistik olmakla birlikte, bu teori Yeryüzünün bütün gelişimini sadece tek türdeki değişmelere indirgeme kusuruyla maluldur. Öte yandan, bu teori tabiatın mutlak değişmezliği (immutabitity)'ne ilişkin teleolojik görüşlere öldürücü bir darbe indirmiş ve metafizik düşünüş tarzının çöküşüne yol açmıştır. Hayatının sonlarında Lyell, *Principles*'in ilk edisyonunda reddetmiş olduğu Darwin'in evrim teorisini (bak. Evrim Teorisi) kabul etmiştir.

M

MABLY, GABRIEL BONNET DE (1709-85). Fransız tarihçi ve siyasi düşünür. Mably'nin teorisi «tiers-état»nın ezilen tabakalarının özlemlerini dile getirir. Rousseau gibi, Mably de, insanların tabii eşitliğini kabul ediyordu. Ona göre, sosyal eşitsizlik, ilkel komün'ün yerini almış olan özel mülkiyetin ürünüdür. Eşitsizlik, beşeri kusurlar zincirinin ilk halkasıdır. Sosyalçelişkileri ortadan kaldırmak için, kolektif mülkiyeti kurmak gerektiğini öne sürüyor; ve buna, bilgi'nin ve ahlâkın mükemmelleştirilmesiyle varılacağına inanıyordu. Mably, şerefin, erdemin, itibarın para ile sağlandığı, adaletin tek ölçüsünün para olduğu rejimi kıyasıya eleştiriyordu. Bununla beraber, özel mülkiyet, fiilen kurulmuş olduğu, toplum antagonist sınıflara ayrılmış bulunduğu için, bu ideal düşüncenin pratikte gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünüyordu. Sosyalizmi, bir daha geri dönmiyecek olan bir geçmişin en yüksek aşaması olarak tasavvur ediyordu. Karamsarlığı ve inzivacılığı bundan ileri gelir. Mütevazi bir hayat, «işte insanoğlunun kaderi» diyordu Mably. Onun eşitçiliği küçük burjuva eşitçiliğidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinden yana olan Mably, en yüce kudretin halkın temsilcilerinin elinde olmasını savunur. Locke gibi, Mably de, «doğuştan ideler» teorisine karşı çıkmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De L'étude de L'histoire* (1778), *Entretiens de Phocion* (1763), *Douts* (1768)

MACH, ENRST (1838-1916), Avusturya'lı fizikçi ve filozof, sübjektif idealist ve ampirio-kritisizm'in (bak. Ampiriokritisizm) kurucularından biri. Bir nesnenin bir «duyumlar komleksi» olduğunu kabul etmekle Mach, kendi öğretisini felsefi materyalizmle karşı karşıya getiriyordu. Hume'un (bak. Hume) felsefesinden hareket ederek, «tecrübe»de verili olmamalarından ötürü nedensellik, zorunluluk ve madde (substance) fikrini reddeder. Mach'çı «düşünce ekonomisi ilkesi» uyarınca, dünyanın tasviri, Mach'ın kanaatine göre, sadece «tecrübenin nötr unsurları»nı içermelidir, yalnız bu «unsurlar» (ki Mach onları duyumlarla özdeşleştirmekteydi) ve onların fonksiyonel bağıntıları gerçektir. Fiziksel ve psişiksel arasındaki fark, Mach'ın «fonksiyonel ilişki» adını verdiği şeye indirgenmiştir ki, burada, «unsurlar» şöylece tahkik edilmektedir: fiziksel tahkik, ki Mach'a göre, «unsurlar»ın karşılıklı ilişkilerine ait bir analizi ihata eder; ve psikolojik tahkik, yani insan organizması ile onun «unsurlar»ının ilişkisine ait bir analiz. Mach kav-

ramlara «duyumlar kompleksi»ni belirten semboller olarak, ve genelinde bilime dolaysız gözlem tarafından istihlaf edilebilen varsayımların totalitesi olarak bakar. Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm'i* (bak. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm)* Mach'ın felsefesinin sübjektif idealizmini teşhir eder ve çürütür. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Analyse der Empfidungen und das Verhaltnis des Physischen zum Psychischen* (1886), ve *Erkenntnis und Irrtum* (1905). Kendi felsefesi gerek yeni pozitivizmin (bak. Yeni-Pozitivizm) gerekse marksizmin temel Mach'çı revizyonunun (F. Adler, Bazarov, Bogdanov, Yuşkeviç, bak.) şekillenmesini etkilemiştir.

MACH'CILIK, *bak. Mach; Ampirio-Kritisizm.*

MACHIAVELLI, NICCOLO Dİ BERNARDO (1469-1527), İtalyan düşünür, yükseliş halindeki burjuvazinin ideologu. Machiavelli'ye göre, toplum, Tanrı'nın iradesiyle değil, tabii nedenlerle gelişir. Tarihin itici güçleri, «maddi çıkar» ve kuvvettir. Machiavelli, halk kitlelerinin çıkarları ile yönetici sınıfların çıkarları arasındaki çatışmayı işaret etmiştir. Bundan başka, feodal iç çatışmaları tasfiyeye uğratmış, halk ayaklanmalarını bastırabilecek, güçlü bir ulusun yaratılmasını istemiştir. Machiavelli, yöneticilerin giriştikleri iktidar mücadelesinde zulüm ve ihanetin de kullanılmasını meşrulaştırarak, siyasi mücadelede her türlü araca başvurulmasının mubah olduğunu söylemiştir. Marx'ın deyişiyle, Machiavelli'nin tarihteki yeri, kendisinin ilk defa devlete insan gözüyle bakan ve ilâhiyat yerine, akıl ve tecrübeden hareket ederek devlet kanunlarını yürüten kimse olmasıdır. Başlıca eseri, *Il Principe (Hükümdar)*'dır (1531).

MADDE, bilinçten bağımsız olarak var olan, ve bilinçte yansıyan objektif realiteyi belirten felsefi kategori (bakınız: Lenin, Toplu eserleri, cilt 14 s. 130). Madde mevcut fenomenlerin, objelerin ve sistemlerin sonsuz çokluğudur; birbirinden farklı özelliklerin, ilişkilerin karşılıklı etkilerin ve hareket formlarının temel yapısıdır, substratum'udur. Madde, her biri farklı özelliklere, karşılıklı etkilere, karmaşık yapılara sahip, daha genel bir sistem içindeki yapısal organizasyonların sonsuzca çeşitli somut formlarında varolur. Bunun içindir ki, somut formlar dışında, değişmeyen ana cevher olarak «kendinde madde» diye bir şey aramak yanlıştır. Madde'nin mâhiyeti, onun değişik özellikleri ve karşılıklı etkilerinde kendini gösterir. Bunları bilmek maddeyi bilmektir. Madde karmaşıklaştıkça, maddenin karşılıklı bağıntıları ve özellikleri de değişir ve farklılaşır. Maddenin karmaşıklığının en yüksek düzeyinde, akıl sahibi varlıkların ortaya çıkmasına tekabül eden düzeyde maddenin bazı özellikleri, örneğin bilinç, maddeden o derece farklı bir görünüşe bürünür ki, ilk bakışta, madde ile hiçbir ilişkisi yokmuş gibi görünür. Bu kavramın mutlak'a vardırılması, yani, bilinç ve madde arasındaki ilişkiyi açıklama güçlüğü, türlü idealist ve düalist doktrinlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Diyalektik materyalist bakış açısından, bilinç ile Madde arasındaki karşıtlık, izafi ve şartlıdır. Bu karşıtlık, ancak, felsefenin temel probleminin ortaya konması ve çözümlenmesiyle anlaşılır; aksi halde, anlaşılır bir şey olmaktan çıkar. Toplumun aktif ve değişikliğe uğratıcı etkisi, çevremizdeki dünyada belli bir takım maddi obje gruplarını meydana getirir. Bunlar, üretim araçları ve aletleri, binalar, kimyasal sentez ürünleri, tüketim maddeleri, v.s.'dir. Bu objeler, insanın amaçlarını dile getirmeleri bakımından, belli bir dereceye kadar, insanoğlunun bilincine dayanırlar. Bi-

lim ve tekniğin gelişmesiyle birlikte, insanın, tabiat maddelerini değişikliğe uğratan dönüştürücü ve bilinçli faaliyeti sayesinde, maddî objelerin sayısında, özelliklerinde, hattâ kökenlerinde artış devam edecektir. İşte bu anlamdadır ki, Lenin şöyle der, «insanın bilinci objektif dünyayı sadece yansıtmakla kalmaz, yaratır da» (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 38. s. 212). Madde'nin felsefede, objektif realite olarak ele alınması, tabiat bilimlerinde Madde'nin yapısına ve özelliklerine ilişkin görüşlerle somutluk kazanmış ve mükemmelleşmiştir. Bununla beraber, Madde'nin yapısı hakkındaki şu yada bu görüşü, maddenin felsefî bir kategori olarak belirlenimiyle özdeşleştirmek yanlış olur, çünkü, Madde'nin felsefî belirlenimleri değişmediği halde, Madde hakkındaki görüşler, yeni bilimsel buluşların ışığı altında değişir. Madde'yi, felsefî bir kateori olarak, onun somut herhangi bir formuyla, örneğin cevher'le, alan'la (bak. Cevher ve Alan) yada Madde'nin herhangi bir özelliğiyle, örneğin kitle, enerji gibi özelliklerle özdeşleştirmek de o derecede hatalıdır. Diyalektik materyalist Madde anlayışı, metafizik madde anlayışından tamamen farklıdır. Diyalektik materyalist anlayışa göre, Madde, objektif olarak, yani insan bilincinden bağımsız olarak varolur; bundan başka, kendinden-gelişine gücüne sahip olan Madde, bütün varlık derecelerinde nicelikçe ve nitelikçe sonsuzdur; ve harekete, zaman ve mekâna ayrılmaz bir şekilde bağlıdır (bak. Dünyanın Birliği ve Çeşitliliği; Maddenin Hareket Formları).

MADDENİN HAREKET FORMLARI, maddî objelerin hareketinin ve karşılıklı etkilerinin başlıca tipleri. Maddenin Hareket Formları'nın bilimsel bir sınıflamasında şunlar dikkate alınır: 1) hareket halinde bulunan objelerin spesifik özellikleri; 2) belli bir hareket formunu belirliyen genel kanunların varlığı; 3) en basit formlardan en karmaşık formlara kadar, madde ve hareketin tarihsel gelişimini yöneten kanunlar. Bu hususlara ve modern-bilim verilerine göre, Maddenin Hareket Formları: 1) inorganik tabiat; 2) organik tabiat; 3) toplum olmak üzere üç grupta toplanır. Bu grupların her birinde, maddenin tükenmezliğinden dolayı, birçok Hareket Formları vardır. İnorganik tabiatta Maddenin Hareket Formları şunları kapsar: temel parçacıkların ve alanların (elektromanyatik, çekimsel) hareketi, çeşitli cisimlerin mekân içinde yer değiştirmeleri, nükleer karşılıklı etki, temel parçacıkların değişime uğrama süreçleri, v.s.; maddenin kimyasal Hareket Formları dahil olmak üzere, atomların ve moleküllerin hareket ve dönüşümleri; mikroskopik cisimlerin yapılarındaki değişmeler —ısı süreçleri, toplu stetlerde değişmeler, ses titreşimleri v.s.—; farklı yapıdaki kosmik sistemlerde —gezegenler, yıldızlar, samanyolları— yer alan değişmeler. Canlı tabiatta, Maddenin Hareket Formları şunlardır: hayatın çeşitli tezahürleri; metabolizma, organizmalardaki fonksiyonel bağıntılar; dış şartların yansıma süreçleri, türlerin kendi içinde ve türler arasında ilişkiler, biyosfer ile inorganik tabiat arasındaki karşılıklı etki. Canlı tabiatta, çeşitli derecelerde karmaşıklık gösteren entegral sistemler vardır: virüsler, bakteriler, tek hücreli organizmalar, değişik bitki ve hayvan türleri ve nihayet, bütün biyosfer. Genel hayat tezahürleri çerçevesi içinde, maddenin her grupunun spesifik Hareket Formları, sistemlerin yapısı ve fonksiyonuyla belirlenen kanunları vardır. Maddenin sosyal hareket Formları insan faaliyetinin şu çeşitli tezahürlerini kapsar: üretici güçlerin ve üretimin gelişmesi; sınıf, devlet, ulus ilişkileri; dünyayı bilme süreci v.s.; tarihsel-bakımından, maddenin, (daha karmaşık bir sistemin

yapısına ve gelişim kanunlarına tekabül eden) yüksek Hareket Formları, dönüşüme uğramış daha basit Hareket Formlarını bağrında taşır ve bunların temeli üzerinde yükselir. Bu hareket formları arasında birlik ve karşılıklı etki vardır. Maddenin daha yüksek Hareket Formları, daha basit Hareket Formlarından nitel bakımdan farklı olup, aslâ daha basit formlara indirgenemez. Tabiattaki gelişimin anlaşılması, karmaşık fenomenlerin mahiyetinin bilinmesi ve bunların pratikte kontrol edilmesi bakımından, Maddenin Hareket Formları arasındaki ilişkinin ortaya konması, büyük bir önem taşır.

MADDİ UYARIM, sosyalist ekonominin temel ilkesi; bu ilkeye göre, sosyalist toplumdaki bireylerin maddi refah düzeyi, yaptıkları işin nicelik ve niteliğine bağlıdır. Kapitalizmdeki maddi çıkar hırsı, bireysel mülk sahipleri arasında bencilliğin artmasına ve kıyasıyla bir rekabete yol açar. Buna karşılık, sosyalizm, üretimin geliştirilmesini, kapitalizmdekine oranla çok daha güçlü bir şekilde teşvik eder. Sosyalizmde işçilerin maddi uyarımı, işçilerin kendileri ve toplum için çalışmalarından ileri gelir. Bu, onları, çalışma metodlarını daha ileriye götürmeye, üretim organizasyonundaki kusurları ortadan kaldırmaya, iş randımanını elden geldiğince artırmaya teşvik eder. Maddi uyarım, emeğin moral uyarımı ile birlikte yürür, çünkü ancak böylelikle, sosyalist üretimin artması hızlandırılabilir.

MAKİNA, kelimenin dar anlamıyla, üretime olumlu bir etkide bulunmak amacıyla bir enerji biçimini diğer bir enerji biçimine dönüştürmek için insan emeği tarafından yaratılmış bir sistem. Makina, maddi üretim alanında, insanın fiziksel emeğinin yerine kullanıldığı gibi, 17. yüzyılda zihinsel emeğin yerine de kullanılmaya başlandı (hesap makinaları). Otomasyonun, özellikle de sibernetiğin gelişimiyle birlikte Makina kavramı da daha geniş fenomenler dizisine uygulanmaya başlanmıştır; böylece, Makina terimi sadece insan tarafından yaratılan sistemlere değil, canlı organizmalara da uygulanmaktadır; Sibernetik ise bir kontrol ve komünikasyon bilimi olarak, özü bakımından bir makinalar sistemi bilimidir. Bu makine anlayışıyle 17. ve 18. yüzyıllardaki maşinizm arasında hiç bir ortaklaşalık yoktur. Descartes'in hayvanlara ruhtan yoksun makinalar olarak bakması, La Mettrie'nin de insanı Makina kategorisine sokması, sadece, Makina kavramının değil, insan ve hayvan kavramının da tahrife uğratılmasıdır, çünkü, bunlar, mekanik hareket kanunlarına dayanan bir sisteme benzetilmiştir. Çağdaş bilimde, Makina kavramı, maddenin hareketinin herhangi somut bir formuyla hiç bir ilişkisi olmayan değişmelere uğramıştır; bilim, Makina kanunlarını incelerken, sistemlerin yapılarını, bu yapıların özelliklerini ve fonksiyonlarını, bunların maddi ana yapılarını bir yana bırakarak araştırır. Bunun için, bilimsel Makina bilgisi, insan organizmasının fonksiyonlarının incelenmesinde ve yalnızca insanın «makina benzeri» hareketlerinin görüldüğü hallerde kullanılabilir. Makina kavramı, ekonomik bir kategori olarak da tahlil edilebilir ki, bu, Marx tarafından yapılmıştır.

MAKROKOSM VE MİKROKOSM, objektif realitenin spesifik iki alanı. Makrofenomenler alanı, insanın yaşadığı ve aksiyonda bulunduğu dünyadır (gezegenler, gök cisimleri, kristaller, geniş moleküller v.s.). Burada, objelerin uzunluğu santimetre, metre ve kilometre ile; zaman araları da saniyeler, saatler ve yıllar ile ölçülür, bunlar dolaylı olarak (directly) gözlemlenebilirler. Mikroskosm (atomlar, atom çekirdeği, temel parçacıklar, v.s.) ise nitelikçe farklıdır. Burada

objelerin ölçüleri, bir santimetrenin bir milyarda biridir ve zaman araları da bir saniyenin milyarda biri ile ölçülür. Gerek Makrokosm'u, gerekse de Mikrokosm'u karakterize eden şey, bunların özel bir maddî yapıya sahip olmaları, zaman-mekân ilişkilerini ve özel hareketlerini yöneten özel kanunların varlığıdır. Makrokosmik maddî objelerin, ya gözle görülebilen, sürekli olmayan parçacık yapıları yada sürekli bir dalga yapıları vardır, ve hareketleri klasik mekaniğin dinamik kanunlarına tâbidir. Mikrokosmik fenomenlerin karakteristiği ise, parçacık ve dalga özellikleri arasında sıkı bir ilişkinin varlığıdır. Bu karakteristik, kuantum mekaniğindeki istatistiksel kanunlarda ifadesini bulur. Makrokosm ile Mikrokosm ayrımı Planck değişmezinin bulunmasıyla yerleşmiştir (bak. Planck). Modern «fiziksel idealizm» Markrokosm ile Mikrokosm arasındaki ayrılığın mutlak bir ayrılık olduğunu ileri sürer ve Mikrokosm'un objektifliğini ve bilinebilirliğini inkâr eder. Fiziğin, atom dünyasına, atom çekirdeğine, ve temel parçacıklara nüfuz etmesi, Lenin'in «madde'nin sonsuzluğu» hakkındaki derin sonuçlamalarının parlak bir ispatı olduğu gibi, diyalektik materyalizmin ilkelerinin de doğrulanması ve zenginleşmesidir.

MAKÛL BENCİLLİK TEORİSİ, doğru bir biçimde anlaşılan özel çıkarların toplum çıkarlarına uygun olması gerektiği ilkesine dayanan ve 17. ve 18. yüzyıl aydınlanmacıları tarafından etikte geliştirilmiş olan bir teori. Helvétius, Holbach, Diderot ve Feuerbach etiğinde, Makûl Bencillik Teorisi, yükselmekte olan burjuvazi'nin çileci dinsel ahlâka karşı giriştiği mücadeledeki çıkarlarının bir ifadesidir ve burjuva devrimlerinin ideolojik bakımdan hazırlanmasına hizmet etmiştir. Aydınlanmacılar, özel mülkiyete dokunmaksızın, özel ve sosyal çıkarların uyumlu bir biçimde birleştirilmesi imkânından yola çıkmışlardır. Kendi görüşlerine göre, Makûl Bencillik Teorisi, devrimci burjuvazi pratiğini, serbest yatırımı, özel girişimi yansıtmaktaydı; ne var ki, aslında, onların «sosyal çıkar» dedikleri şey, burjuvazinin sınıf çıkarıydı. Çernişevski, Dobrolyubov ve öteki Rus devrimci demokratlar, ezilen kitlelerin mücadelesini haklı göstermek için Makûl Bencillik Teorisi'ni kullanmışlardır. Bu kimselerin etiğinde, özel çıkar, insan davranışının itici gücü olarak sosyal muhteva taşıyordu. Bunlar, hayatın taşıdığı önemi ve insansal faaliyetin kıstasını, halka çıkar gözetmeksizin hizmet etmekte, toprak köleliğinin zincirlerini kırmakta, «halkın iyiliği» adına realitenin devrimci bir şekilde dönüşüme uğratılmasında görmüşlerdir. Makûl Bencillik Teorisi, tarihsel bakımdan ilerici bir rol oynamış olmasına rağmen, insanı genel ve soyut «ebedî» tabiatı içinde aldığından ötürü metafizik bir karakterdedir.

MALEBRANCHE, NİCOLAS DE (1638-1715), Fransız idealist, okazyonalizmi benimsiyenlerden biri, Descartes'ın sistemindeki dûalizmi idealist bir pozisyonda aşmaya çalışmıştır. Malebranche'ın felsefesi, Tanrı'ya müstesna bir rol atfeder: Tanrı sadece, var olan şeyleri yaratmakla kalmayıp var olan herşeyi kendinde bulundurur. Bütün değişmemlerin biricik nedeni Tanrı'nın sürekli etkisidir. Mekânsal cevher ile düşünsel cevher arasında hiçbir «tabiî neden», hiçbir «karşılıklı ilişki» mevcut olamaz. Ayrıca Malebranche'ın bilgi teorisi de idealist tutumda bir teoridir. Bilgimiz şeylerin duyu organlarımız üzerindeki etkisinin bir ürünü değil, insanın mevcut şeylere ait kavramları temaşa etmesinin ürünüdür. Bu kavramların kaynağı ise Tanrı'dır. Malebranche'ın başlıca eseri *Recherche de la verité*'dir (1674-75).

MALTHUS'CULUK, İngiliz rahip Malthus tarafından ortaya atılan, bilimsel olmayan bir teori. Malthus'a göre, nüfus geometrik dizi halinde arttığı, halde, geçim araçları aritmetik dizi halinde artar. Nüfus sayısı ile geçim araçlarının miktarı arasındaki bu fark ezeli ve ebedi bir kanunun ürünüdür; ve bunun sonuçları, ancak, nüfus «fazlası»nın ortadan kaldırılmasıyle, yani savaşlar, salgın hastalıkla, ve evlenmenin kısıtlanmasıyle hafifletilebilir. Nispi nüfus fazlalığı biyolojik bir kanundur. Bazı çağdaş Malthus'cular (G.F. Mc.Cleary ve diğerleri) bu artan uzlaşmazlığın nedenini yiyecek maddeleri fiatlarının «son derece düşük» olmasına karşılık, işçi ücretlerinin «yüksek» olmasında görürler. Malthus'culuk kapitalist sömürünün ve emperyalist politikanın meşrulaştırılmasına hizmet eder. Klasik Malthusculuk nüfus fazlalığını doğum oranının yüksek oluşuna bağlarken, yeni-Malthus'culuk, bunu ölüm oranının (tıptaki başarılar dolayısıyle) son derece «düşük» olmasına atfeder. Marx ve Engels nüfus fazlalığına ve kitlelerin sefaletine kapitalist sistemin sebebiyet verdiğini belirtmişler, ve Malthus teorisinin bütünüyle reaksiyoner bir karakter taşıdığını göstermişlerdir. Bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, üretim güçlerinin hızla gelişmesine yol açmakta, sosyal üretim, nüfusa oranla daha hızlı artış göstermektedir. Sosyalist ülkelerdeki deneyler, nüfus fazlalığının tarihsel bakımdan geçici olduğunu ortaya koymuştur. Tarım ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, yiyecek maddeleri üretimini hızla geliştirdiği için, artan nüfusun beslenmesi imkânını yaratmıştır.

MAN (Al. *Man*, belirlenmemiş şahıs zamiri), varoluşçuluk'un ana kavramlarından biri; bu kavram, Heiddegger tarafından ortaya atılmıştır. Man kavramı kanunlarda, ahlâk kurallarında ve kültürel gelenek ve göreneklerde ve kamuoyunda tezahür eden «sosyal realite» anlamına gelir. Heiddegger. *Man*'ı, somut insansal varlığa karşıt bir şey olarak ele alır. Man, insansal varlığın aksiyon özgürlüğünü köstekler ve onu bireylikten yoksun kılar. Varoluşçuluk'a göre, Man'ın etkisini önleyip özgürleşmek için varlık'ın kendini toplumdan koparması ve kendisini hayatla ölüm arasında bir «sınır durum»a sokması gerekir. Birey «günü gününe varoluş»tan ölüm korkusuyla kopup uzaklaşabilir ancak, ve ancak o zamandır ki, özgür ve kendi aksiyonlarından sorumlu olabilir. *Man* kavramı, bireyle burjuva toplumu arasındaki karşıtlıklı ilişki problemini (kapitalist sistemde bireyle toplum arasındaki antagonizmayı) irrasyonalist tarzda çözme girişimini yansıtır. İnsansal varlığı tek başına bir birey olarak ele alan ve bireyin mevcut sosyal ilişkilerin bir ürünü olduğunu inkâr eden varoluşçular, bilimsel-olmıyan sonuçlamalara varırlar.

MANTIK, ÇOK - DEĞER'Lİ, yorumlamada, önermeleri ikiden çok anlam alan bir formel mantık sistemi (önermelerin sadece iki anlam —«doğru» yada «yanlış»— taşıması halinde, klasik iki-değer'li mantık söz konusudur), fakat genellikle ya sınırlı sayıda çok anlamlı yada sınırsız çok anlamlı önermelerle karşılaşırız. Bu gibi sistemler —3 değerli önermeler mantığı ve *n* değerli önermeler mantığı— Lukasiewiç tarafından 1920'de ve E. Post tarafından 1921'de kurulmuştur. Bugün çeşitli Çok-Değer'li Mantık sistemleri ve bunların genel bir teorisi bulunmaktadır. Çok - Değer'li Mantık genel teorisi üzerindeki çalışmaların en önemlileri, J.B. Rosser ve A. R. Turquett tarafından yapılanlar, ve de n-değerli mantıkta, fonksiyonel yapılarla uğraşan, S.V. Yablonsky tarafından yapılan araştırma-

lardır. Bu Çok-Değer'li mantık sistemleri, genel mantıksal olanlar ve özel bilimsel olanların her ikisini kapsayan bilimsel araştırmaların somut problemlerini çözümleyen bir görüşle incelenmiştir. Örneğin, D.A. Bocvar tarafından klâsik matematiksel mantık paradokslarının çözümünde üç-değer'li hesap tercih edildiği halde, Lukasiewicz tarafından incelenen önermelerin üç - değer'li ve dört değer'li mantığı, bir modal mantık ortaya koyan bir görüşle kurulmuştur. Çok - Değer'li Mantık'ın en önemli diğer uygulamaları kuantum mekaniğini açıklamak için yapılan çalışmalarda (G. Birkhoff, N. Neumann H. Reichenbach'ın çalışmaları) ve de teknoloji dünyasında ve yedek şema teorisinde (V.I. Shestakov, G. Moisil, T. D. Maistrova'nın çalışmaları) kullanılmıştır.

MANTIK, DİYALEKTİK, diyalektik materyalizmin mantık öğretisi; objektif dünyanın gelişim ve değişiminin insan zihninde yansıması form ve kanunlarının, ve hakikati bilmeyi yöneten kanunların bilimi. Diyalektik Mantık, marksist felsefenin bir bölümü olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Diyalektik Mantık unsurlarına antik çağ felsefesinde, özellikle de Herakleitos, Platon ve Aristoteles'in doktrinlerinde rastlanır. Tarihsel nedenlerden ötürü, formel mantık, düşünce form ve kanunlarının biricik öğretisi olarak uzun bir zaman hükümran olmuştur. Yaklaşık olarak 17. yüzyılda, tabiat biliminde ve felesfede kendini gösteren yetersizlikler düşünceyi, bilgi metodlarını ve genel ilkeleri daha doğru bir biçimde açıklıyacak bir öğretiye ihtiyaç duyulmasına yol açıyordu (bak. Francis Bacon; Descartes; Leibniz; v.s.) Bu eğilim, en açık olarak klasik Almanfelsefesinde kendisini göstermiştir. Örneğin, Kant genel mantık ve transandantal mantık arasında bir ayırım yapmıştır. Kant, transandantal mantığı bilginin gelişimini incelemesi ve muhtevayı soyutlamaması bakımından, genel formel mantıktan ayırıyordu. Diyalektik Mantık'ın gelişiminde ilk ihatalı sistemi yaratan, fakat bunu kendi idealist dünya görüşünde eritmiş olan Hegel'in özel bir yeri vardır. Marksist mantık öğretisi geniş insansal bilgi tecrübesini uyumlu bir bilme bilimi halinde şekillendirmiş, ve mantık alanında daha önceleri, meydana getirilmiş olan bütün değerli unsurları özümlemiştir. Diyalektik Mantık formel mantığı reddetmez; mantıksal düşünmenin bütün alanlarını ihata edememekle birlikte zorunlu bir form olduğunu söyliyerek formel mantığın sınırlılığını ortaya koyar. Diyalektik Mantık, varlık öğretisi ve varlığın zihnde yansıması öğretisi arasında bir birlik kurar. Diyalektik mantık varlıksal (substantive) bir mantıktır. Dünya sürekli hareket ve gelişim halinde olduğundan, düşüncenin formları, kavramlar ve kategoriler de gelişim ilkesine dayanmalıdır; aksi takdirde, bunlar, objektif muhtevanın düşünsel formları olamazlar. Bundan ötürü Diyalektik Mantık'ın baş görevi, hareketi, gelişimi, fenomenlerin iç çelişkilerini, bunların nitel değişmelerini, ve birbirlerine geçişlerinin insansal kavramlar içinde nasıl ifadelendiğini incelemektir. Mantıksal kategorilerin «karşıtların özdeşliğine varan» (Lenin cilt 38. s. 110) hareketliliklerinin, esnekliklerinin diyalektik bir mantık öğretisidir, çünkü, gelişimin genel kanunlarının ve kategorilerinin mantıksal işleyişini araştırır. Bu görev, Diyalektik Mantık'ın diğer görevleriyle, yani, bilginin meydana gelişinin ve gelişimsürecinin incelenmesiyle eşdeştir. Diyalektik Mantık bilgi tarihine dayanır; insan düşüncesinin ve toplumun tarihsel pratiğinin genelleştirilmiş tarihidir. Diyalektik Mantık açısından ele alındığında, bilgi kanunları, düşüncenin dıştan içe, görünüşten öze, daha az derin özden daha derin öze, dolayımsızdan dolayımlıya, soyuttan so-

muta, izafî hakikatten mutlak hakikate doğru gelişimini yöneten kanunlardır. Diyalektik Mantık'ın her önermesi, bütün bilimlerde olduğu gibi, tarihsellikle kaynaşmıştır. Diyalektik Mantık analiz ve sentez, tümevarım ve tümdengelim, teorik ve ampirik ayırımına —ki bu ayırım daha önce bilimlerin bir karakteristiğini teşkil ediyordu— nihayet verir. Bütün diğer bilme formları gibi bu formlar da içiçe geçen karşıtlar olarak, en yüksek sentez şeklinde, diyalektik materyalizm tarafından incelenir. Tarihsel ile mantıksalın birliğini ifade eden soyuttan somuta gidiş (bak. Soyut ve Somut). Diyalektik Mantık'ın en önemli genel mantıksal ilkesidir. Diyalektik Mantık insansal bilginin ve insansal pratik faaliyetin ürünlerini sentezleştiren bir mantıksal kategoriler sistemidir. Kategoriler arasında tek tek bağımlılık (subordination) ve birlikte-bağımlılık (cosubordination) hiyerarşisinin yer aldığı bu sistem henüz yeteri kadar derinden incelenmiş değildir, fakat mantıksal ile tarihselin birliği ilkesine, ve bilginin görünüşten öze, basitten karmaşığa, v.s. doğru gelişimi ilkesine dayanan yaklaşım tarzının takribi ve en verimlisi olarak görünen bir sistemdir. Diyalektik Mantık'ın gelişimine çok büyük katkılarda bulunmuş olan Lenin konunun bu yanı üzerinde önemle durmuştur. Çağdaş bilimde, düşüncenin çeşitli cephelerini ve görevlerini inceliyen formelleştirilmiş mantıksal sistemler ve formel sübstantif mantıksal teoriler büyük bir yer tutarlar. Diyalektik Mantık insansal bilginin genel mantıksal temelidir, bütün özel ve somut mantıksal teorileri, bu teorilerin anlamlarını ve rollerini açıklayabilen ve açıklayabilmek için kullanılması gereken genel mantıksal teoridir.

MANTIK CEBİRİ, mantık objelerini —sınıfları ve önermeleri— cebir metodlarına dayanarak inceleyen matematiksel mantık bölümü. Bir önerme bir düşünceyi (hükmü) ifade ettiği gibi, bir doğruyu yada bir yanlışı da ifade eder. Örneğin, «Volga Hazer denizine dökülür» ve 2x2 = 4 önermeleri değişik düşünceleri ifade eder, fakat her ikisi de bir hakikati ifade eder (yani hakikat değerleri birdir). Mantık Cebiri, önermeleri hakikat - değerleri açısından inceler ve aynı bir hakikat - değeri taşıyan ifadeleri eşit ifadeler olarak ele alır. Mantık Cebiri semboller kullanılır (bak. Mantıksal Semboller). Önermelerin kendileri için kullanılan sembollerin yanısıra, Mantık Cebiri'ndeki bazı ifadelerin başka ifadelere dönüştürülmesine yarıyan işlemler —konjonksiyon, ayrıklık, içerme, inkâr— için de semboller vardır. Bir ifade başka ifadelerden cebir işlemiyle oluşturulduğu zaman karmaşık, aksi halde ise basittir. İki ifade, işlemdeki basit beyanların bileşkeni hesaba katılmadan aynı anlamı taşıyorsa yorumda eşittirler (=yorum). Böylece $A \rightarrow B$ = yorum $\overline{A} \vee B$, çünkü T. ile F. nin A ile B'ye uygulanabilecek dört tertibi (T.T., T.F., F.T., F.F.) $A \rightarrow B$ için $\overline{A} \vee B$ ile aynı anlamı verir. Mantık Cebiri'nin ortaya attığı kavramlar bir takım problemler getirmiştir. Mantık Cebiri teorisi bu problemlerin çözümünü ele alır. Tarihsel bakımından, Mantık Cebiri, sınıflar mantıkı (bak. Boole) olarak ortaya çıkmış, sonradan önermeler mantıkı olarak yorumlanmıştır. V. Shentakov ve C. Shannon'un çalışmaları elektrik ve kontak-röle sistemleri teorisinde geniş uygulama sağlamıştır.

MANTIKÇILIK (LOJİSİZM), matematiğin mantığa indirgenebilirliği tezi. Bu fikir, ilk olarak Leibniz tarafından işlenmiş ise de, 19. yüzyılın sonunda Frege tarafından pratiğe sokulmuştur. Frege'nin iki hedefi vardı: 1) Temel matematik kavramlarını saf mantık terimleri içinde tanımlamak, 2) Mantık ilkeleri içinde kalarak, ve sırf mantık

ispatlarına başvurarak matematiksel ilkeleri doğrulamak. Matematik'in gerçek dünyadan ve incelediği objelerden bağımsız olduğu yolundaki temel metodolojik yanlış inanışlardan dolayı, daha sonraları bu yönde yapılan çalışmalar (Russell ve Whitehead, 1910-13; Ramsey, 1926; Quine, 1940) başarısızlığa uğramıştır. Matematiksel mantığın gelişimi, tersine olarak, Gödel'in teoreminde görüldüğü gibi matematiğin nispi elemanter bölümlerinin mantığa indirgenemiyeceği sonucuna götürmüştür.

MANTIK, FORMEL, düşünce fiillerini (bak. Kavram; Önerme; Çıkarsama; İspat), mantıksal yapılarına yada formlarına göre, düşüncelerin somut muhtevasını soyutlamak ve bu muhtevanın parçalarını birbirine bağlıyan genel yollardan sadece bir tanesini dikkate almak suretiyle inceliyen bir bilim. Formel Mantık'ın başlıca görevi tümdengelimle elde edilen geçerli sonuçlara varılması için uyulması gereken ilke ve kanunları formüle etmektir. Formel Mantık'ın temelleri, kıyası işliyen Aristoteles tarafından kurulmuştur. Formel Mantık'ın gelişiminde ilk çağlarda Stoacıların ve Ortaçağ iskolastiklerinin (bak. Duns Scotus; Occam'lı William; Albert Von Sachsen, Reymond Lulle, ve diğerleri) payı vardır. Uzun bir geçmişe dayanan tümdengelimci mantık problemleriyle ilgili incelemelerin terkedilmesi tümevarımın incelenmesi ve tümevarımcı çıkarsama kurallarının formüle edilmesi, başta Francis Bacon'un, daha sonra da John S. Mill'in çabalarıyle gerçekleşmiştir. Fakat bu konuda bir dönüm noktasına, 19. yüzyılın ikinci yarısında, yani matematik mantık modern bir biçim aldığı zaman varılabilmiştir.

MANTIK FORMLARI, bilme sürecinde somut anlamları dışında fikirler inşa etme, bunları ifade etme ve bu fikirler arasında bağıntı kurma yolları. Mantık Formları, insanlığın sosyo-tarihsel gelişimi seyrinde şekillenirler; ve bu sosyo-tarihsel gelişimin evrensel insansal karakterini taşırlar; realitenin düşüncede yansıma formlarıdırlar ve bizzat realitenin en genel çizgilerini (örneğin, her objenin belirli niteliklere sahip oluşu olgusu, objelerin obje sınıfları meydana getirişi, belirli fenomenlerin diğer fenomeleri doğuruşu), yansıtırlar. Kavramlar, hükümler, çıkarsamalar, ispatlar ve tanımlar halindeki mantık formları, formel mantık tarafından incelenir. Bilme sürecinde, şu yada bu mantık formu, düşüncede yansıyan muhtevanın karakteri ile belirlenir. Dil'de ise, Mantık Formları, ifadelerin gramatikal yapısıyle ve belirli sözcüklerin (örneğin, «hepsi», «hayır», «bazı», «yada», «eğer öyleyse, o takdirde», «sadece», v.s.) kullanılmasıyle; ve matematiksel mantıkta, tabii dildeki ifadelere tekâbül eden hesaplara mantığının formülleri ile ifade edilir. Bu hesaplar mantığının özel mantık dili yada formülleştirilmiş dil olarak iş görmesi için, hesap formülleri ve bunları işleyen kurallar yardımıyle Mantık Formları meydana getirilir.

MANTIK HATALARI, muhakeme sürecinde atılan yanlış bir adımdan ileri gelen hatalar. Mantık Hataları, şu nedenlerle meydana gelebilir: bir önermenin yanlış yorumlanması; bir önermenin yanlış olarak öncül yerine kullanılması (örneğin, ancak belirli şartlar içinde doğru olan bir-önermenin bütün şartlarda doğru olarak kabul edilmesi); muhakeme sürecinde mantık kurallarına uyulmaması (örneğin, *quaterino terminosum* yada kıyaslardaki dört terimli hatalar, öncüllerin, aslında çok-anlamlı olan ortak bir terime bağlanması); bir önermeden çıkarsanması mümkün olmayan bir sonucun çıkarsanması (*ignoratio elenchi v.s.*) Mantık Hataları, kasıtsız hatalar (bak. paralojizm) ve kasıtlı hatalar (bak. So-

fizm) olmak üzere ikiye ayrılır.

MANTIK SEMBOLLERİ, modern formel mantık, obje'ye dair kesin ve basit bir yoruma varmak ve araştırma yapan kişiye formel matematik metodu uygulama olanağını sağlayabilmek amacıyla semboller dilinden geniş çapta yararlanır. Formel mantık sistemi formüllerinin belirli kurallara göre kurulmasında üç temel sembol tipi kullanılır: 1) sistemdeki temel mantık objelerini işaret eden semboller; 2) mantık bağıntılarını ve işlemlerini işaret eden semboller; 3) ayraç işaretleri gibi, yardımcı semboller. Modern mantık'ta çeşitli sembol işaret sistemleri kabul edilmiştir; bunun sonucunda, aynı mantık kavramları değişik sembollerle temsil edilebilmektedir. Bu sembollerin en önemlilerinin anlamları aşağıda verilmiştir:

1. A, B, C... X, Y. Z... . (endis'leri ile de kullanılır) çeşitli önermeleri işaret eder.

a, b, c... x, y, z... (endis'lerile de kullanılır) objeleri işaret eder.

P (.) R (.,.), S (.,.,) (endis'lerile de kullanılır) çeşitli yüklemleri işaret eder.

2. —, ¬, ~ — olumsuzluk sembolleri («hayır»)

∨.. — ayraç sembolleri («yada»)

., ∧ — bağlaç sembolleri («ve»)

⊃, → — içerme sembolleri (bu böyle ise, şu şöyle olur)

~, ≡ ← → — edşeğerlilik sembolleri (bu sadece ve sadece böyle ise, şu şöyle olur)

∃, E — varlıksal niceleme sembolleri

∀, ( ) — varlıksal niceleme sembolleri

MANTIKSAL AMPİRİSİZM, yirmilerin sonu ve otuzların başında doğrudan doğruya mantıksal pozitivizmden (bak. Mantıksal Pozitivizm) çıkan ve analitik felsefenin çeşitlerinden birini teşkil eden, çağdaş idealist felsefede bir akım. Mantıksal Ampirisizm'in başlıca temsilcileri Carnap (bak. Carnap), Reichenbach (bak. Reichenbach), Feigl, Hempel, Bergman, ve Frank'tır. Mantıksal Ampirisizm mantıksal pozitivizmin temel fikirlerini —felsefenin dilin mantıksal analizine indirgenmesi (sadece sentaktik değil, fakat, otuzların başında olduğu gibi, aynı zamanda semantik —bak. Manktıksal semantik) ve realitenin objektif varlığını teorik olarak ispatlamanın mümkün olmadığı önermesi, vs. korur; fakat, o, ilk mantıksal pozitivizme oranla azçok değişikliğe uğramıştır. Mantıksal ampirisistler. Viyana grupu'nun aşırı sübjektivizmini terketmişlerdir. Süje'nin kişisel deney dili yerine, «bilimin ampirik dili»ni, duyumsal olarak algılanabilen fiziksel fenomenleri ifade eden bir fiziksel-obje dilini öne sürmüşlerdir. Ne var ki, bu durum, materyalist bir pozisyonun kabulü anlamına gelmez; çünkü, Mantıksal Ampirisizm'e göre, fiziksel-obje dili'nin kabulü, şeyler dünyasının objektif varlığının teorik olarak kabulünü gerektirmez. Mantıksal Ampirisizm, bilimsel bilginin belirli bir ampirik şeye indirgenebileceği tarzında Viyana grupu tarafından geliştirilmiş olan ilkeyi de reddeder. Fakat, Mantıksal Ampirisizm, bilimsel kavramları, objektif realitenin yansısı olarak değil, duyularla elde edilen verileri «amaçlı» bir biçimde düzenleme formları olarak ele alır. Verilerin yanışıra bilimsel bilginin de spesifik bir muhtevası olduğunun kabulü, aslında, Viyana Grupu zamanındaki temel epistemolojik fikirlere, yani Mantıksal Ampirisizm'in bağlanmaya çalıştığı doğrulama ilkesi (the principle of verification), v.s.'ye oranla bir değişiklik demektir. Buysa, Mantıksal Ampirisizm'in epistemolojik doktrininde iç çelişkilerin ve eklektisizmin doğmasına yol açmıştır. Mantıksal Ampirisizm, bir felsefe akımı olarak, derin bir iç bunalım geçirmektedir; bu durum, ilk mantıksal-pozitivizm'in, açık-

ça ilân edilmiş programlarındaki karakteristiğin terkedilmesinde, sulandırılmış versiyonlarının kabulünde, ve Mantıksal Ampirisizmin temsilcilerinin geniş felsefi problemlerden uzaklaşarak, iyi hizmet icra ettikleri belirli mantıksal ve belirli metodolojik araştırmalara yaklaşmalarında kendisini gösterir.

MANTIKSAL ATOMİZM, Russell'ın *Our Knowledge of the External World* (1914), *Philosophy of Logical Atomisme* (1918) adlı eserleriyle diğer eserleleriyle diğer eserlerinde ve Wittgensrinde ve Wittgenstein tarafından yazılmış olan *Tractatus logico-philosophicus* adlı kitapta formüle edilen bir görüş Mantıksal Atomizm'e göre, tüm dünya, atomik olguların bir totalitesidir. Mantıksal Atomizm'in felsefesi, bizzat Russel'in de kabul ettiği gibi, aşırı bir plüralizmdir, çünkü, bir bireysel şeyler çoğunluğunun varlığını kabul eden bu felsefe, bunların birlik ve entegritesini reddeder. Mantıksal, Atomizm, sadece mutlak'ın, bütün'ün gerçek olduğunu, tekil şeylerinse yalnızca dış görünüş olduğu görünüşü sürdüren F. Bradley'in mutlak idealizmine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Wittgenstein'in *Tractatus*'unda, Mantıksal Atomizm, bilgiyi, mantıksal işlemlere ilişkin «atomik» önermelerin bir totalitesi olarak ele alan, dünyanın yapısını ise mantıksal bilgi modeline benzetmek suretiyle çıkarsıyan belirli bir mantıksal-epistemoolojik kavramı destekliyen bir çeşit ontolojik kanıtlama (argument) biçimine girer. Mantıksal Atomizm, kesikliyi, bireyseli mutlaklaştırır.

MANTIKSAL POZİTİVİZM, yeni-pozitivizm'in bir çeşidi. 1920'lerde, Viyana grupu ile ortaya çıkan bu akımın önde gelen temsilcileri, Berlin Bilimsel Felsefe Derneği (H. Reichenbach, C. G. Hempel, ve diğerleri) ile bir işbirliği halinde bulunan R. Carnap ve Otto Neurath'dır. Mantıksal Pozitivizm yeni pozitivist «bilimsel felsefe»nin ideolojik temeli olarak, 1930'ların başında yaygınlaşmıştır. 1930'ların sonlarına doğru, ABD'de, Viyana Grupu zamanındakinden hayli değişik bir biçim içinde ortaya çıkarak güçlendi. Mantıksal Pozitivizm, Mach'cılık'a ve Berkeley ile Hume'un başlattığı genel sübjektif idealist geleneğe bağlanır. Bununla beraber, Mantıksal Pozitivizm, bilgi problemine yaklaşım tarzında, pozitivizm'in benimsemiş olduğu eski ve geçerliğini kaybetmiş psikolojik ve biyolojik tutumdan ayrılarak, sübjektif idealist ampirisizmi bir mantıksal analiz metodu ile birleştirmeye çalışmıştır. Mantıksal Pozitivizm'e göre, gerçek bilimsel felsefe, ancak, bilimin mantıksal analizi ile mümkündür. Bu mantıksal analizin görevi, «metafizik»ten (yani geleneksel anlamda felsefeden) kurtulmayı sağlamak, ve, bilim alanında ortaya atılan kavramların ve iddiaların ancak ampirik olarak doğrulanabilen anlamlarının yada «protokol ifadesi»nin belirlenmesi için bilimsel bilginin mantıksal yapısını incelemektir. Bu incelemenin nihai amacı, bilimsel bilginin «bilimlerin birliği» denen sistem içinde yeniden düzenlenmesiydi; kavram ve metodları bakımından birbirinden ayrılan bilimler (fizik, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, v.s.) arasındaki farklılıklar, böylece ortadan kaldırılmış ve «protokol-ifade» tasvir edilmiş olacaktı. Mantık ve Matematiğe, dünyanın bilgisi olarak değil, «formel bilim» olarak, formel dönüşümlerin kabul edilmiş kurallarını formüle eden «analitik» iddialar koleksiyonu olarak bakılır. Mantıksal Pozitivizm, 1930 larda «protokol - ifade» ilkesinin yol açtığı hoş olmıyan sonuçlardan kurtulmak için, fizikalizm görüşünü benimsemiş ise de, Mantıksal Pozitivizm felsefesinin sübjektif niteliği değişmiş değildir. Kararlı sübjektif-idealist sansüalizmden ısrarla kaçışları, mantıksal pozitivistleri konvansiyonel görüş-

lerle (Neurath ve Carnap'ın bağdaşıklık teorisi) aynı safa getirmiştir. Mantıksal Pozitivizm'in sübjektif-idealist özü, Mantıksal Pozitivizm'i bir «bilim felsefesi» olmaktan uzaklaştırır. Bununla birlikte, Mantıksal Pozitivizm'in bazı temsilcileri (Carnap, Reichenbach, ve diğerleri) mantıksal araştırmalar alanında değerli sonuçlar elde etmişlerdir.

MANTIKSAL POZİTİVİZM, ETİK'TE, ahlâkın yeni pozitivist bir yorumu, 1920'lerden sonra, Birleşik Devletler, İngiltere, Avusturya, İskandinavya ve Latin Amerika'da yaygınlık kazanmıştır. Etik'te birkaç Mantıksal-Pozitivizm okulu vardır (bak. Heyecancılık; Oxford Okulu v.s.). Yeni-Pozitivistler ahlâkın sosyal bir ilişki ve sosyal bilincin özel bir formu olduğu olgusundan habersiz olarak, ahlâkı sadece bir «ahlâksal dil» olarak görürler. Aynı şekilde, yeni-pozitivistler, Etik'in yerine, ahlâk yargılarının ve ahlâk «terimleri»nin saf mantıksal analizini koyarlar. Yeni-pozitivistlerin «etik-ötesi», hayattan kopmuş, soyut ve iskolastik bir teoridir; bu «etik-ötesi»ne bir ahlâk teorisinden çok bir mantık dalı olarak bakılabilir. Yeni-pozitivistler etik kategorilerini objektif tarzda inceliyecek yerde, ahlâk yargılarının ve «iyi», «kötü» ve «ödev» gibi ahlâk terimlerinin nasıl ve ne anlamda kullanılacağını göstermeye çalışırlar. Yeni-Pozitivistler ahlâka tabiat bilimleri açısından yaklaşırlar ve çok kere yanlış sonuçlamalara varırlar. Örneğin, iyi ve kötünün herhangi bir fenomenin, duyu-organlarıyla algılanan yada tecrübeyle belirlenen karakteristikleri olmadığını kabul ederek, bundan, dolayısıyla, bu kavramların hiçbir anlam taşımadıklarını, sadece «sahte kavramlar» oldukları sonucunu çıkarırlar. Yeni-pozitivistler iyi ve kötünün aksiyonların tabii karakteristikleri değil fakat sosyal karakteristikleri olduğunu ve bu karakteristiklerin aksiyonların sosyal anlamıyla belirlendiğini kavrayamazlar. Bundan dolayı iyi ve kötü görülemez yada «dokunulamaz» ve ancak akıl yollarıyla belirlenebilir. Genel olarak mantıksal pozitivizmin ahlâk üzerinde yıkıcı bir etkisi vardır. (bak. Yeni-Pozitivizm).

MANTIKSAL VE OLGUSAL DOĞRULUK, Zorunlu doğruluk, yada «aklın doğruları» ile arızi doğrular, yada «olgusal doğrular» arasında bir ayırım yapan Leibniz'le başlayan mantık kavramları. Bu kavramlardan birincisinin doğruluğu mantık kanunlarından, ikincisinin doğruluğu ise, olguların fiili durumundan çıkarılır. Mantık kanunlarının mutlaklığını kabul eden Leibniz'e göre, «aklın doğruları», bütün dünyalar (mantıka aykırı düşmeyen dünyalar) için doğruyken, olgusal doğrular (üzerinde yaşadığımız dünya da dahil) sadece bir takım dünyalar için doğrudur. Buna benzer bir ayırımlama, Hume ile Kant tarafından da yapılmıştır. Modern mantık'ta da bu ayırım vardır, fakat mutlaklaştırılmaz. Şöyle ki, Carnap-Kemeny semantik mantığına göre, kabul edilebilen bütün yorumlarıyle doğru olan ifadeler (bak. Yorum ve Model) mantıkça doğru ifadelerdir; kabul edilebilen bütün yorumlarıyla değil de, belli bir yorumuyla doğru olan ifadeler ise, sadece olgusal doğru ifadeler'dir.

MANTIKSAL VE TARİHSEL, oak. *Tarihsel ve Mantıksal.*

MANTIK, KONSTRÜKTİF, matematiksel mantık'ta bir akım. Konstrüktif Mantık her ne kadar felsefi sezgicilikle bağıntılı değilse de, sezgici okuldan türemiştir. İlk olarak. L. Brouwer. H. Weyl ve A. Heyting'in eserlerinde işlenmiştir. Bütün'ün parça'lardan büyük olduğu ilkesi, üçüncü şıkkın imkânsızlığı kanunu, sonlu sayılar için geçerli ilkelerin sonsuz sayılara uygulanabilir olmadığı kavramı Konstrüktif Mantık'ın merkezi kavramlarıdır (bak.

Sayılar Teorisi). Geleneksel mantık ve Konstrüktif Mantık'ın sonsuzluk kavramı anlayışları birbirlerinden farklıdır: geleneksel mantık sonsuzluk kavramını gerçek, tam bir kavram olarak gördüğü halde, Konstrüktif Mantık bunu oluş halinde bulunan potansiyel bir kavram olarak görür (bak. Sonsuzluk, Fiilî ve Potansiyel). Konstrüktif Mantık'ın karakteristiği, objelerin tümevarımsal konstrüksiyonudur. Kontrüktif Mantık'ın ilkeleri modern matematiksel - mantık ve matematik'te elde edilen sonuçların revizyonunda kullanılır. A.N. Kolmogorov, A.A. Markov ve P.S. Novikov gibi Sovyet bilginleri Konstrüktif Mantık'ın gelişimine dikkate değer katkılarda bulunmuşlardır.

MANTIK, MATEMATİKSEL (yada sembolik mantık), özel bir sembol ve formül dilinin ışığı altında matematik metodlarının formel mantığa uygulanmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Matematiksel Mantık, formel mantık yada hesap (bak. Hesap) sistemleri biçiminde yansıyan mantıksal düşünme'yi (muhakeme ve ispat'ı) inceler. İleri derecede genelleştirmelere yer veren Matematiksel Mantık'ın konusu mantık'tır, metodu ise matematiksel metod'dur. Bugünkü gelişme aşamasında, Matematiksel Mantık'ın tipikliği, geleneksel formel mantık metodlarının ve fikirlerinin geliştirilmesidir. Bir hesaplar mantığı dizisini ihtiva eden Matematiksel Mantık, hesaplar mantığının, bunların öncülerinin, özelliklerinin ve uygulanışlarının teorisidir. Matematiksel Mantık, hem hesaplar mantığı'mn formel yapısını (bak. Sentaks Mantığı), hem de, yorum ve model vazifesi gören sübstantif alanlar ile hesaplamalar arasındaki ilişkileri inceler. Bu incelemeler, semantik mantık problemlerini yansıtır. Sentastik mantık ile semantik mantık, mantık-ötesi'ne, yani hesaplar mantığının öncüllerini ve özelliklerini tasvir yollarının teorisi'ne girer. Formel mantık araştırmaları'nın ortaya konuşu Aristoteles'e atfedilir (bak. Kıyas). Matematiksel Mantık'ın bazı ilk kavramları, stoacı Megara okulu'nda (İ.Ö. 3. yüzyıl) biliniyor idiyse de, hesaplar mantığı fikrini ilk olarak formüle eden Leibniz'dir. Matematiksel Mantık, bağımsız bir bilim dalı olarak, mantık cebiri'ni kuran Boole'un çabalarıyle, 19. yüzyıl sonlarında kurulabilmiştir. Daha sonraları, Ernst Schröder, bu gelişmeleri, *Algebra der Logik* (1890-95) adlı eserinde sistemleştirmiştir. Bir başka Matematiksel Mantık akımı da, 19. yüzyılın sonunda, matematik kavramlarına ve ispat metodlarına matematiksel bir temel bulma ihtiyacından doğmuştur. Bu akımın kaynakları Frege'nin çalışmalarında görülür. Gelişmesine katkıda bulunanlar ise Russel ve Whitehead (*Principia Mathematica*, 1910-13) ile Hilbert'tir. Bu dönemde, iki temel mantık sistemi işlenmiştir— klâsik önermeler hesabı ve fonksiyonlar hesabı. Günümüzde, hesaplar mantığı tiplerini inceliyen Matematiksel Mantık, hem genel semantik problemlerle mantık-ötesi problemlerini, hem de mantığın bilimsel ve teknik uygulanması problemini ele alır. Klâsik mantık incelemelerinin yanısıra, matematiğin temellendirilmesi için de konstrüktif mantık (bak. Konstrüktif Mantık) meydana getirilmiştir. Mantığın temellerine ilişkin bir analiz araştırmaları, birleştirici mantığa götürmüştür. Bir yandan çok-değer'li mantık ortaya konmuş, bir yandan da model mantığın temelleri atılmıştır. Matematiksel Mantık, çağdaş matematik üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Çağdaş mantığın temel bazı bölümleri, örneğin algoritma-teorileri ortaya çıkmıştır. Matematiksel Mantık, elektrik mühendisliğinde (elektronik sistemlerin incelenmesin de), bilgisayar sisteminde (pragramlamada), sibernetik'te (otomatik araçlar teorisi'nde) nörofizyoloji'de (sinir

şebekelerinin simülasyonu) ve lengüistik'te (kontrüktif lengüistik ve semiotik'te) kullanılmaktadır. Mantıksal problemlerle özel bilimsel problemlerin çözümü arasındaki bağlılık ve somut bilimsel incelemelerde mantığın kullanılması formel mantıkta bilinmiyordu.

MANTIK, MODAL, «zorunluluk», «realite», «imkân», «tesadüf» gibi ilişkileri ve bu ilişkilerin olumsuz hallerini formüle eden bir mantık sistemi (bak. Modalite). Modal Mantık'ı kurmaya çalışan düşünür, bu mantık'ın bazı önemli tanımlarını ve ilkelerini formüle etmiş olan Aristoteles'dir. (bak. Kıyas öğretisi). Matematiksel mantık'ın gelişimi, Modal Mantık'ın işlenmesine yeni bir hız vermiştir. Bunun sonucu olarak, içlerinde en önemlilerini Lukasiewicz'in üç-değerli ve dört-değerli mantık sistemleriyle aksiyomatik sistem'in teşkil ettiği bazı Modal Mantık sistemleri kurulmuştur. Lukasiewicz'in sisteminde modaliteler mutlaktır, yani, bu modaliteler tek bir önermeye bağımlıdırlar. Bazı sistemlerde ise, modaliteler izafidir, yani, diğer önermelerde belirtilen şartlara bağımlı bir önermeye bağımlıdırlar. Bazı bilgi dallarında (örneğin, matematik, lengüistik) Modal Mantık'a ihtiyaç duyulmakla birlikte, yeterli ve tatminkâr genel bir Modal Mantık teorisi henüz işlenebilmiş değildir.

MANTIK, BİLEŞTİRİCİ, klâsik matematiksel mantık çerçevesi dahilinde fazla incelenmeksizin kabul edilen kavramları tahlil eden bir matematiksel mantık dalı, Bileştirici Mantık şunları içine alır: Değişken fonksiyon, ikame kuralı v.s. Klâsik matematiksel mantıkta iki tür mantıksal kural kullanılır. Birinci tür basitçe formüle edilir ve hiç bir kısıtlama olmaksızın uygulanır. *Modus ponens* kuralı buna örnektir. Şöyle formüle edilir: «Belirli bir A. ve AB'den B çıkarsanır». Diğer kurallar. (Örneğin ikame kuralı) gayet karışık biçimde formüle edilmiştir ve birtakım kısıtlama ve şartları varsayarlar (bu kısıtlamalar olmadan formel olarak uygulanamazlar). Bileştirici Mantık'ın amaçlarından biri de, ikame gibi kuralları olmıyan, formel bir sistem kurmaktır. Bileştirici Mantık. Sovyet matematikçisi M.T. Şenfikel tarafından ele alınmış, Amerikalı mantıkçı H. Curry bu konuda önemli sonuçlar elde etmiştir.

MANTIK-ÖTESİ, çağdaş formel mantıkta önerme ve kavram sistemlerini inceliyen bir teori. Bu teori ispata ilişkin teorik problemleri, kavramların ve doğruluk'un tanımlanabilirliğini yorum ve anlamı v.s.'yi işler. Bu, alandaki temel çalışmalar Frege, Lvov-Varşova Okulu'nun Polonyalı mantıkçıları, Hilbert Gödel, Tarski, A. Church ve Carnap tarafından yapılmıştır.

MANTIK, TÜMEVARIMCI geleneksel mantık'ın tekil'den genel'e (tümel'e) doğru yapılan mantıksal sonuçlama süreçleriyle ilgili bölümü (bak. Tümevarım). Geleneksel tümevarımcılara göre, Tümevarımcı Mantık'ın görevi, tekil ampirik bilgilerden genel teorik bilgiye ulaşma sürecinin tahlilidir. Tümevarımcı Mantık'ın görevini evrensel kanunları doğrulayan mantıksal kıstasların tahliliyle sınırlandıran başka görüşler de vardır. Bu Tümevarımcı Mantık anlayışını ilk olarak formüle eden, 19. yüzyıl İngiliz mantıkçısı Willliam Whewell'dir. İpotetik Tümdengelimci metod, böyle bir doğrulama yolu olarak ele alınmıştır. Bu kavram, günümüzde, yeni-pozitivist mantıkçılar ve Tümevarımcı-Mantık alanında uzmanlaşmış birçok mantıkçı tarafından paylaşılmaktadır. Buysa, tümevarımcı metodun yetersizliğinden, yani bir düşünce-muhteva ve yeni bilimsel soyutlamalar gerektiren teorik önermeler elde etmeye elvermeyişinden ileri gelir. Bu kavramın

eksik yanı, genelde bilimsel bilgiye varmak için, süreçlerin sırf mantıksal açıdan incelenmesini reddetmesi, yani insanın bilincinden bağımsız olup bilme süreçlerinin objektif muhtevası tarafından belirlenen, sosyal bakımdan zorunlu süreçler olarak bunları bir yana bırakmasıdır. Modern Tümevarımcı Mantık, uygulama alanını genişleterek, sadece tekil'den genel'e doğru yapılan sonuçlamaları değil, fakat genel olarak bütün mantıksal ilişkilerin tahlilini, yani doğrulamak istediğimiz bilginin hakikat değeri, doğruluğunu bildiğimiz bilgilere sağlamca oturmadığı hallerdeki mantıksal ilişkileri de inceler. Bundan ötürü, modern Tümevarımcı Mantık'ın temel kavramlarından biri de, eldeki ampirik bilgi açısından, ipotezin, ihtimaliyeti olarak yorumlanan doğrulanma derecesidir. Bundan dolayı, modern Tümevarımcı Mantık, ihtimaliyet hesabı metodlarından ve ihtimaliyet mantığından (bak. İhtimaliyet Mantığı) yararlanır.

MARBURG OKULU, Yeni - Kant'çılık akımlarından biri. Bu okulun başlıca temsilcileri Hermann Cohen, Paul Natorp, Ernst Cassirer ve Rudolf Stammler'dir. Bu düşünürler Kant'ın öğretisindeki materyalist eğilimleri bir yana atarak, kararlı bir sübjektif idealizme bağlanmışlardır. Marburg Okulunun temsilcilerine göre, felsefe bize dünya hakkında bilgi sağlamaz; felsefe özel bilimlerdeki gibi bir metodoloji ve mantıktır sadece. Marburg Okulu'nun taraftarları realiteyi inkâr ederek bilgiyi duyum verilerinden ayırmaya çalışmışlardır, ve bilme'yi saf mantıksal kavramlar üretme olarak ele almışlardır. Bu metodoloji, özel bilimlere isnat edilen, genel ilkelerin yavanlığından başka bir şey değildir. Bu ilkelerin en önemlilerinden biri yükümlülük ilkesi denilen ve bu okul tarafından sosyoloji alanına teşmil edilen ilkedir. Marburg Okulu'nun temsilcileri sosyal gelişim kanunlarının objektivitesini inkâr ederler; ve sosyalizmi, bir ahlâki fenomen, sınıflarüstü bir «etik ideal» telakki ederler. Marburg Okulu'nun teoricileri marksizmin Kant'çılıkla «tamamlanması» nı isterler, bilimsel sosyalizmi kendi ekonomik ve politik muhtevasını iğdiş ederler, devrimci mücadeleyi ve proletarya diktatörlüğünü reddederler. Bu okulun sosyolojik fikirleri «legal marksizm»i (bak. Legal Marksizm) etkilemiş, daha sonra, İkinci Enternasyonal'in oportünistleri (Bernstein, Kautsky, M. Adler, ve diğerleri) tarafından marksizmin revizyonuna temel teşkil etmiştir. Öne sürülen bu fikirler, günümüzde, Sağ sosyalistler tarafından, marksizm-leninizm'e karşı mücadelede kullanılmaktadır.

MARCEL, GABRİEL (1889-), filozof ve yazar, Sorbonne'da profesör, Katolik varoluşçuluk'un baş temsilcisi. Başlıca eserleri şunlardır: *Jurnal Métaphysique* (1925), *Etre et Avoir* (1935) ve *Les hommes contre l'humain* (1951). Varoluşçular arasında Kierkegaard'ın öğretisine en yakın olanı Marcel'dir. Kendisine göre, felsefe, objeler dünyasını inceleyen, fakat varoluşsal tecrübeyi, bireyin iç manevî hayatını ele almıyan bilimden farklıdır. Varoluşsal tecrübe, mahiyeti itibariyle irrasyoneldir, bireyi saran, «sırlar»ı ihata eder, ve bir iman konusudur. Tanrı varoluşsal tecrübeyle kavranabilir ancak; bunun için de, Tanrı'nın rasyonel olarak ispatını reddetmek gerekir. Marcel'in etiği, tanrısal takdir ve irade özgürlüğü Katolik doktrinine dayanır.

MARCUS AURELİUS (İ.S. 121-180). stoacı - filozof ve Roma İmparatoru. *Méditations* adlı eserinde, kendi felsefesini aforizmalar halinde dile getirir. Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden bunalım, Marcus Aurelius'un felsefesinde egemendir. Marcus Aurelius Stoacılık'ı yorumlarken, bu felsefenin materyalist bütün özelliklerini nihaî

olarak bir yana bırakmış ve ilk dinsel mistik olarak ortaya çıkmıştır. Kendisine göre, bütün canlı varlıkların ilk temeli olan Tanrı, bütün bireysel bilinç formlarının bedenin ölümünden sonra içinde eridiği evrensel akıldır. Marcus Aurelius'un etiği kanaatkârlık ve çileciliği vaazeden bir kadercilikle bileşmiştir. Marcus Aurelius ahlâk saflığı ve mükemmelliğine ulaşmak için, dünyayı kaderin yönettiğini gözönünde tutarak bu kadere boyun eğmek gerektiğini ileri sürer. Hıristiyanlara karşı sert davranmış olmakla birlikte, Aurelius'un felsefesi Hıristiyanlık üzerinde son derece etkili olmuştur.

MARECHAL, PIERRE-SYLVAIN (1750-1803), Fransız materyalizminin ve ateizminin plebyen-demokratik kanadının temsilcisi. Maréchal tabiatın ezelden beri varolduğu, ve onun yalnız somut ifadelerinin, «formlar»ının zuhur ettiği yada kaybolduğu görüşündeydi. Onun bilgi teorisi sansüalizme dayanır, materyalizm ise onun ateizminin teorik temelidir. Maréchal'e göre, Tanrı tabiatla eşanlamlıdır. Korkular içindeki insanoğlu, üstün bir varlık yaratarak ona tabiatın özelliklerini atfetmiştir. Maréchal, Babeuf'çü harekete katılmış (bak. Babeuf'çülük) ve ütopyacı bir komünist olmuştur. Başlıca eseri şudur: *Manifeste des égaux* (1794). Maréchal ateistik görüşünde Ansiklopediciler'den üstündür. Dinin kesin olarak tasfiyesinin bir devrimle, sömürü düzeninin bertaraf edilmesi ve sosyalizmin kurulmasıyla mümkün olacağını düşünmüştür.

MARITAIN, JACQUES (1882-1955). Yeni-Thomas'cılık'ın lideri; 1945'ten 1948'e kadar Fransız elçisi olarak Vatikan'da bulunmuş, 1948'den sonraki yıllarda Princeton Üniversitesi (ABD) öğretim üyeliği yapmıştır. Görüşleri Bergson'un felsefesine ve vitalizme yakındır. 1906'da Katolik felsefesinin safına geçti. Maritain'e göre, bilim, metafizik ve mistisizm birbirlerini tamamlayan bağımsız bilgi biçimleridir. Maritain eserlerinin çoğunda psikoloji estetik, etik ve pedagoji, problemlerini Thomas'cılık açısından açıklamıştır.

MARKOVİÇ, SVETOZAR (1846-75), Sırp devrimci demokrat, materyalist filozof ve ütopyacı sosyalist; Rusya'da öğretim görmüştür. Markoviç'in dünya görüşü, Sırbistan'da burjuva demokratik devrimin tamamlanması problemiyle karşı karşıya kalındığı kritik bir dönemde gelişmiştir. Rus devrimci demokratlarının Markoviç üzerinde büyük etkisi olmuştur. Marx'ın eserlerine dayanarak Markoviç, kapitalist sistemi kıyasıya eleştirmiştir. Paris Komünü'nü açıkça savunmuştur. Fakat Marx ve Engels'in eserlerinden haberdar olmasına ve Birinci Enternasyonal'de yer almış bulunmasına rağmen, Markoviç diyalektik ve tarihsel materyalizme ve sosyalizm anlayışına varamamıştır. *Zadruga* (bir büyük ataerkil aile) ve kırsal komün temeline dayanan halkçı bir devrimle, kapitalizme geçmeksizin sosyalizme varılabileceği görüşünü savunmuştur. Felsefi fikirleri onun devrimci demokratik programının temelini teşkil eder. *The Real Trend in Science and Life* (1871-72) adlı eserinde felsefe, estetik ve etik alanlarında materyalist çizgiyi izlemiştir. Darwin'in teorisini popülarize etmiş, toplum anlayışı bakımından ise bir idealist olarak kalmıştır.

MARKSİZM-LENİNİZM, Marx-Engels ve Lenin'in felsefi, ekonomik ve sosyo-politik görüşlerinin bütünleşmiş ve uyumlu bir sistemini temsil eden devrimci doktrin. Marksizm-Leninizm 1840'larda, işçi sınıfının kurtuluş mücadelesiyle doğmuş, bu sınıfın temel çıkarlarının teorik ifadesi olarak, sosyalizm yolunda yürüttüğü mücadelenin programı olarak gelişmiştir. Marksizm-Leninizm'in ortaya çıkışı tabiat ve toplum bilimlerinde devrimci

bir değişimin ifadesi olmuştur. Marksizm-Leninizm'in kurucuları felsefe, ekonomi politik, bilimsel sosyalizm gibi insansal bilgi alanlarında muazzam bir bilimsel işi başarmışlar, amacı dünyayı sadece anlamak değil, fakat onu değişikliğe uğratmak olan bir bilimi formüle etmişlerdir. Marksizm'in özelliği, sınıfsız toplumun ve sosyalizmin kurucusu olarak işçi sınıfının tarihsel görevini temellendirmiş olmasıdır. Marksizmin temel bir bölümü olan bilimsel sosyalizmin derin ekonomik temelleri, kapitalist üretim tarzının kanunlarını açıklıyan, ve de kapitalizmin yerine, kaçınılmaz olarak, sosyalizmin geçeceğini belirten Marx'ın ekonomi politiğinde yatar. Felsefe bakımından marksizm, diyalektik ve tarihsel materyalizme dayanır. Marksizm canlı ve yaratıcı bir bilim olarak geliştiğinden, dogmatizmin hiçbir çeşidi ile bağdaşmaz; Marksizm yaratıcı gücünü hayattan, pratikten alır. Marksizm'in bir özelliği de teori ve pratik arasındaki sıkı bağlılıktır; bu özellik, Marksizm-Leninizm'i reformist ve revizyonist teorilerden ayırır. Marx-Engels marksizmi zenginleştirmek, bu öğretiyi, bilim alanındaki yeni keşiflerle ve kitlelerin tecrübeleriyle sınamak için çaba göstermişlerdir. Marksizm'in gelişiminin yeni bir aşaması, Marx'ın öğretisini sürdüren Lenin'in adıyla anılır. Lenin'in marksist öğretiye yaptığı bu katkıdan dolayı, bu öğretiye artık Marksizm-Leninizm adı verilmektedir. 20. yüzyılın başlarında yer alan yeni bir tarihsel dönem —emperyalizm ve sosyal devrimler dönemi—, enternasyonal sosyalizm hareketini, mücadelenin yeni teorik ve pratik problemleriyle yüzyüze getirmişti. Lenin, marksist diyalektiği, işte bu dönemin analizine uygulamış, Marx'ın kapitalizm hakkındaki tahlillerini sürdürmüştür. Lenin, kapitalizmin emperyalizm evresine ilişkin bilimsel bir teori ortaya koymuş, sosyalizmin ilkin tek bir ülkede başarıya ulaşacağı sonucuna varmıştır. Lenin'in teorisi, Rusya'da sosyalizmin başarıya ulaşmasıyle gerçekleşmiştir. Marksizmin daha sonraki gelişmeleri, Rusya'da ve diğer ülkelerde sosyalizmin kurulması tecrübelerine sıkıca bağlıdır. Marksizmin bugünkü gelişmeleri ulusal kurtuluş hareketleri tecrübelerinin getirdiği problemleri kapsar. Marksizmin, gelişmesi, modern kapitalizmde ortaya çıkan yeni fenomenlerin değerlendirmesini kapsadığı gibi, bu gelişmenin temel şartlarından biri de, revizyonizm'e ve dogmatizm'e, sektarizm'e ve marksizmin tahrifine karşı mücadeledir.

MARX, KARL (1818-83), bilimsel sosyalizmin, diyalektik ve tarihsel materyalizmin, bilimsel ekonomi politiğin kurucusu, Trier'de doğdu, orta okulu da orda, 1835'de bitirdi, daha sonra, Bonn ve Berlin Üniversitesi'ne devam etti. Marx'ın dünya görüşü bu sıralarda şekillenmeye başlamıştır. Hegel Felsefesi'ndeki sol akım (bak. Sol Hegel'ciler) Marx'ın düşünsel evrimini etkilemiştir. Devrimci demokratik fikirlere bağlanan Marx, Sol Hegel'ciler arasında ekstrem sol tutumu ile dikkati çeker. Marx doktora tezi olarak yazdığı *Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie (Demokritos ile Epikuros'un tabiat felsefesi arasındaki farklar,* 1841) adlı eserinde, idealist bir temele dayanan Hegel felsefesinden, radikal ve ateist sonuçlar çıkarmıştır. 1842'de *Rheinische Zeitung*'un yazı kuruluna giren Marx, daha sonra yazı işleri müdürlüğü yapmış ve gazeteyi bir devrimci demokrasi organı haline getirmiştir. Pratik faaliyetleri ve teorik araştırmaları sırasında da, uzlaşıcı eğilimlerinden, muhafazakâr sonuçlamalardan, ilkeleri ile fiiliyattaki sosyal ilişkiler arasındaki ve bu ilişkilerin dönüşüme uğratılması görevi arasındaki tutarsızlıktan ötürü Hegel felsefesine hücum etmiştir. Hegel ve Sol Hegelciler'e karşı

giriştiği bu mücadelede Marx, materyalist bir tavır almıştır. Gerçek ekonomik gelişmeler ve Feuerbach felsefesi hakkındaki bilgisi bu süreçte büyük bir rol oynamıştır. Marx'ın dünya görüşündeki nihaî devrimi meydana getiren, sınıf durumundaki değişme ve devrimci demokrasiden proleter sosyalizme geçişidir (1844). Avrupa'da sınıf mücadelesinin gelişmesi (Silezyalıların 1844'de ayaklanmaları Marx'ı büyük ölçüde etkilemişti), *Rheinische Zeitung*'un kapanmasından (1843) sonra yerleştiği Paris'te devrimci mücadeleye katılması ve de ekonomi politik, ütopyacı sosyalizm ve tarih alanında yaptığı incelemeler bu geçişe yolaçmıştır. Marx'ın bu yeni durumu, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de *(Alman Fransız Yıllığı,* 1844) yayınlanan *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi)* ile *Zur Judenfrage (Yahudi Sorunu)* adlı iki incelemesinde ifadesini bulmuştu. Marx, ilk defa, bu yazılarında, proletaryanın tarihsel rolünü ortaya koyarak, sosyal devrimin kaçınılmazlığı ve bilimsel bir dünya görüşü ve işçi sınıfı hareketinin birleşmesinin zorunluluğu sonuncuna varır. Marx'la Engels o sıralarda bir araya gelmişler ve yeni bir dünya görüşünü sistemli bir biçimde işlemeye başlamışlardı. Yaptıkları bilimsel araştırmaların sonuçları ve yeni teorinin temel ilkeleri *Ekonomi ve Felsefe Müsveddeleri* (1844), *Kutsal Aile* (1845), *Alman İdeolojisi* (1845-46), *Feuerbach Üstüne Tezler* (1845), *Felsefenin Sefaleti* (1847) adlı eserlerinde genelleştirilmiştir. Böylece marksizm, bütünsel bir bilim haline gelmiş oluyordu. 1847'de Brüksel'e yerleşen Marx, burada, Komünist Lig'i adındaki gizli bir propaganda derneğine katılmış ve Lig'in 2. Kongresi'nde aktif bir rol oynamıştır. Marx ve Engels, Kongre'nin isteği üzerine, ünlü *Komünist Partisi Manifestosu'nu* (1848) kaleme almışlardır. Bu eserde, «yeni bir dünya anlayışı, yani sosyal hayat alanını da kapsayan tutarlı materyalizm; kavrayıcı ve derin bir gelişim teorisi olan diyalektik; sınıf mücadelesi tarihini ve yeni bir toplumun, sosyalist toplumun yaratıcısı olan proletaryanın dünya çapındaki tarihsel rolü» ortaya konmuştur. (Lenin *Toplu Eserleri*, cilt 21, s. 48). Diyalektik ve tarihsel materyalizm, materyalizmin ve diyalektiğin, materyalist tabiat ve toplum anlayışının, varlık ve bilgi öğretisinin, teori ve pratiğin organik bir biçimde kaynaştığı hakiki bir felsefedir. Temaşacılık, antropolojizm ve idealist tarih anlayışı gibi kusurlar taşıyan marksizm-öncesi materyalizmin metafizik mahiyetinin aşılması diyalektik ve tarihsel materyalizm sayesinde mümkün olmuştur. Marx'ın felsefesi, bilginin ve dünyayı dönüşüme uğratmanın en yetkin metodudur. 19. ve 20. yüzyıllarda, bir yandan, bilimde meydana gelen gelişmeler, öte yandan, pratik faaliyetler, inandırıcı bir biçimde göstermiştir ki, marksizm idealizmin ve metafizik materyalizmin bütün biçimlerinden üstündür. Marx'ın doktrini, proleter ideolojisinin biricik formu olarak, bilimsel olmayan ve proletarya aleyhtarı her türlü küçük burjuva akımına karşı giriştiği mücadelede yoğrulmuştur. Marx'ın gösterdiği faaliyetlerin karakteristiği, partizan oluşu ve bilimsel teoriden sapmalara karşı takındığı tutumudur. Bilimde devrim yaratmış bir düşünür olarak Marx, proletaryanın kurtuluş mücadelesinde aktif bir rol oynamıştır. Almanya'daki 1848-49 devrimi sırasında, siyasi mücadelenin ön saflarında bulunmuş, *Neue Rheinische Zeitung*'un yazı işleri müdürü olarak, proletaryanın davasını bütün gücüyle savunmuş, bu yüzden, 1849'da, Almanya'dan sınırdışı edilmiş ve Londra'ya yerleşmiştir. Komünist Lig'i dağıldıktan sonra (1852) Marx; Birinci Enternasyonal'in kurulmasında (1864) çalışarak pro-

leter mücadele içinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu örgüt içinde de aktif bir rol oynamış olan Marx, bütün ülkelerdeki devrimci hareketi yakından izlemiş, özellikle de Rusya'daki olaylarla ilgilenmiştir. Marx, bütün hayatı boyunca, zamanın olaylarını günü gününe izleyerek, teorisini geliştirmiştir. Avrupa'da 1848-49 burjuva devrimi tecrübesi Marx tarafından sosyalist devrim ve sınıf mücadelesi teorisinin, proletarya diktatörlüğü, burjuva devrimleri sırasında proletaryanın uygulaması gereken taktikler, işçi-köylü ittifakının zorunluluğu fikrinin (*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, 1850); burjuva devlet makanizmasının ortadan kaldırılması (*Louis Bonaparte'ın Darbesi*) teorisinin geliştirmesi bakımdan son derecede önemli olmuştur. Marx, Paris Komünü deneyi üzerinde incelemeler yaparak (*Fransa'da İç Savaş*, 1871), ilk proleter devletin aldığı tedbirleri incelemiş ve *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) bilimsel sosyalizm teorisini daha da derinleştirmiştir. Marx ekonomi politik üzerinde önemle durmuş, ömrünün büyük bir kısmını *Kapital*'i yazmakla geçirmiştir. (Birinci cildi 1867'de; İkincisi Engels tarafından 1885'de, üçüncüsü de 1894'de yayınlanmıştır). Politik ekonominin yaratılması, sosyalizme bilimsel bir temel kazandırmıştır. *Kapital*, felsefi bakımdan, eşsiz bir önem taşır. *Kapital* diyalektik araştırma metodunu en parlak biçimde temsil eder. Ekonomi alanındaki ilk eserlerinden biri olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya yazdığı önsözde, Marx, kendi materyalist tarih anlayışını veciz bir biçimde ortaya koymuştur. *Kapital*'de, bu anlayış, bir ipotez olmaktan çıkarak bir bilim haline gelmiştir. Marx'ın yazışmaları onun felsefesini karakterize eden pek çok materyel ihtiva eder. Daha önce hiçbir doktrin Marx tarafından yaratılan doktrin gibi pratikte doğrulanmamıştır. Lenin kendi talimzleri ve takipçileriyle birlikte sonraki tarihsel şartlar altında marksizmi geliştirmişlerdir. O, müteaddit ülkelerde sosyalist devrimin zaferinde cisimleşmiş, ve şu anda, proletaryanın ve bütün enternasyonal komünist partilerinin faaliyetleri ile işçi sınıfı hareketinin bilimsel temelini sağlamıştır.

MATEMATİK, matematiksel yapıların (unsurları arasında bazı ilişkiler bulunan dizilerin) bilimi. Engels şu tanımlamayı yapar: «Saf matematik, mekân formlarını ve gerçek dünyadaki niceliksel ilişkileri inceler.» (*Anti-Dühring*, s. 58). Matematik, pratikteki ihtiyaçlar dolayısıyle, çok eski zamanlarda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, Matematik'in konusu, basit sayılar ile geometrik şekillerdir. Bu durum, 19. yüzyıla kadar devam etti; 19. yüzyılda ise, 17. yüzyıldaki buluşların matematiksel analizi olarak gelişti. Matematik, Eukleides'ci-olmıyan geometrilerin meydana gelmesi ve dizi teorisi'nin yaratılmasıyla bütünüyle yeniden kuruldu ve bunun sonucu olarak, yeni Matematik dalları ortaya çıktı. Matematiksel Mantık, çağdaş Matematik'te büyük bir önem taşır. Matematik, bugüne kadar, biyolojiye ve sosyal bilimlere sınırlı bir şekilde uygulanmıştır. Pratiğin etkisi ve elektronik bilgisayarların ortaya çıkmasıyla linear programlama, enformasyon teorisi gibi dalların gelişimi de, tamamen yeni tasarılara yol açtı. Matematik'teki felsefi problemler, matematiksel soyutlamanın kaynağı ve özellikleri materyalizm ile idealizm arasında devamlı bir mücadele konusu olmuştur. 20. yüzyılda, Matematik'in temelleri ile ilgili olarak ortaya çıkan felsefi problemler özel bir yer tutar (bak. Formalizm; Sezgicilik).

MATEMATİKSEL İPOTEZLER, çağdaş fizikte temel bir bilgi metodu. Bunların gelişimi mikrokosmu (bak. Mikrokosm) inceliyen fizik branşlarını, fiziksel objeler yönünden, «kaba» du-

yumsal vizûalitenin kayboluşuyla karşı karşıya getirdi. Bunun sonucu olarak, fizikte deneyimlerin sonuçlarının tasvirine ve öristik, profetikal genelleştirmeler yapılmasına ilişkin başlıca araçlar her şeyden önce matematiksel formlarda mümkünleşti. Bundan ötürü, Matematiksel Hipotezler, matematiksel şemaları, ve matematiksel teorilerin realiteyle yanyana getirilmesini (juxtaposition) genelleştiren, ekstrapolasyon biçimi içinde fiziksel teorinin ilerleyişinde yönlendirici bir rol oynamaya başladı. Yeni fizik objeler yada onların özellikleri, Matematiksel İpotezler tarafından, daha derin bir düzeydeki maddeye ait bilinen ampirik ve belirli teorik verileri maddenin daha önceki düzeyine ait genelleşmiş ve tamama ermiş matematiksel şema ile kıyaslamak suretiyle bulunmuştur. Matematiksel İpotezler ilke bakımından mümkündür, çünkü herhangi bir fiziksel teorinin matematiksel cihazları maddenin bu cihazlara tekabül eden düzeyinin sadık bir yansısıdır, ve çünkü burada, maddenin farklı düzeyleri arasında bir içsel karşılıklı bağımlılık ve birlik vardır.

MATEMATİK-ÖTESİ, formel sistemlerin ve hesapların özelliklerini (çelişmezlik, tamlık, v.s.) inceleyen teori'yi belirten bir kavram. Hilbert, Matematik-ötesi terimini, kendisinin matematik temelleri kavramı dolayısıyle ortaya atmıştır (bak. Formalizm). Son zamanlarda, bu konuda önemli bazı sonuçlar elde edilmiştir. (Gödel'in formel aritmetiğin yetersizliği ve bir sistemin çelişmezliğinin bu sistemlerde formalize edilen yollarla ispatının imkânsızlığı teoremi).

MATERYALİST TARİH ANLAYIŞI, bak. *Tarihsel Materyalizm.*

MATERYALİZM, idealizmin karşıtı, biricik bilimsel felsefe akımı. Materyalizm ikiye ayrılır: Her insanın dış dünyanın objektif varlığına spontane inanışı; ve spontane materyalizmi bilimsel olarak derinleştiren ve geliştiren felsefi dünya görüşü. Felsefi Materyalizm'e göre, madde birincil, bilinç ikincildir. Materyalizm dünyanın ezeli ve ebediliğini (öncesiz-sonrasızlığını), Tanrı tarafından yaratılmış olmadığını ve de zaman ve mekânda sonsuzluğunu kabul eder. Bilinci maddenin bir ürünü telâkki eden Materyalizm, onu objektif dünyanın yansısı sayar; ve bundan ötürü, dünyanın bilinebilirliğini kabul eder. Felsefe tarihinde Materyalizm, bir kural olarak, dünyayı doğru bir biçimde anlamakta ve insanın tabiat üzerindeki kudretini artırmakta yararı bulunan ilerici sınıf ve tabakaların dünya görüşüdür. Materyalizm bilim alanındaki ilerlemeleri özetliyerek, bilimsel bilgi ve metodların gelişimini hızlandırmıştır; buysa, insanın pratik faaliyetini ve üretim güçlerinin gelişimini etkilemiştir. Materyalizm bilimlerle olan karşılıklı aksiyon sürecinde değişmelere uğramıştır. İlk materyalist teoriler antik Hint, Çin ve Yunan köleci toplumlarında, astronomi, matematik, v.s. alanlarındaki bilimsel bilginin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çok kere safdil (naiv) bir karakter taşıyan antik Materyalizm'in (bak. Lao Tsu; Van Çung; Çarvaka okulu; Herakleitos; Anaksagoras; Empedokles; Epikuros, ve diğerleri) genel çizgisi, dünyanın maddeselliğini ve insan bilincinden bağımsız varlığını kabul etmesiydi. Materyalizm'in temsilcileri tabiat fenomeninin çeşitliliğinde, varolan yada geçmiş tüm şeylerin ortak kökenini bulmaya çalışmışlardır (bak. Unsur). Antik Materyalizm'in bir meziyeti, maddenin atomik yapısına ilişkin bir ipotez meydana getirmiş olmasıdır (bak. Leukippos; Demokritos). Antik materyalistler çoğunlukla spontane diyalektikçi idiler, fakat fiziksel ile psişik arasında açık-kesin bir fark görememişler, psişik'in bütün özelliklerini tabiata atfetmişlerdir

(bak. Hilozoizm). Eski Materyalizm'de materyalist ve diyalektik ilkelerin gelişiminde, mitolojik ideolojinin etkisinin bir katışımı görülür yine de. Orta Çağ'da ve Rönesans sırasında, materyalist akımlar nominalizm, panteist doktrinler (bak. Panteizm) ve de tabiatla Tanrı'nın ebedi-birliği öğretisi biçimleri içinde kendilerini göstermişlerdir. Materyalizm, Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda gelişmiştir (bak. Bacon; Galileo; Hobbes; Gassendi; Spinoza; ve Locke). Materyalizmin bu biçimi doğmakta olan kapitalizmin temeli üzerinde, ve üretimin, teknoloji ve bilimin büyümesiyle birlikte gelişme göstermiştir. O zaman için ilerici burjuvazinin sözcüleri olan materyalistler, «deneyi» kendi dayanakları olarak ve tabiatı felsefe objesi olarak ele almak suretiyle, Orta Çağ iskolastisizmine ve kilise otoritelerine karşı savaştılar. 17. ve 18. yüzyıl materyalizmi, o zaman hızlı bir gelişme halinde bulunan mekaniksel ve matematiksel bilgilere bağlı olarak gelişmişti, bunun sonucu olarak mekanist bir materyalizmdi. 17. ve 18. yüzyılların materyalizminin diğer bir özelliği de, tabiatı az çok yalıtılmış ve aralarında karşılıklı bağlılık bulunmayan araştırma alanlarına ve konularına ayırmak, tahlil etmek ve de bunları gelişmelerini dikkate almaksızın incelemek eğilimidir. 18. yüzyıl fransız materyalistleri, bu dönemin materyalist felsefesinde özel bir yer alırlar (bak. La Mettrie; Diderot; Helvetius; ve Holbach). Genellikle hareketin mekanist kavramına dayanan Fransız materyalistleri, Toland gibi, hareketi, tabiatın evrensel ve ayrılmaz bir özelliği telakki ederler, ve 17. yüzyılın materyalistlerinin çoğunun karakteristiği olan deistçe kararsızlıkları tamamen reddederler. Materyalizm'in bütün çeşitleriyle ateizm arasında varolan bağ, 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinde özel olarak kendini gösterir. Feuerbach'ın «antropolojik» materyalizmi (bak. Feuerbach), Batı materyalizminin bu biçiminin şahikasıdır. Aynı zamanda, marksizm-öncesi bütün materyalizmin karakteristiği olan temaşacılık (contemplation) da, bütün çağdaşları içinde en açık biçimde Feuerbach'ta görülür. Materyalizmin gelişiminde daha ileriye bir adım, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde devrimci demokratların felsefesi (bak. Belinski; Herzen; Çernişevski; Dobrolyubov; Markoviç; Botev) tarafından, Lomonosov, Radişçev ve diğerlerinin geleneğine dayanan bir felsefe tarafından atılmıştır. Devrimci demokratlar antropolojizmin ve metafizik metodun sınırlı ufkunu bazı bakımlardan aşmışlardır. Materyalizmin en yüksek ve en kararlı biçimi, 19. yüzyılın ortalarında Marx ve Engels tarafından yaratılan diyalektik materyalizmdir. Diyalektik materyalizm, sadece, materyalizmin daha önce sözü edilen kusurlarının değil, fakat materyalizmin bütün temsilcilerinin ortak idealist tarih anlayışının da üstesinden gelmiştir. Daha sonraki gelişimi içinde Materyalizm iki ana akıma ayrılır: bir yanda diyalektik ve tarihsel materyalizm (bak. Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm), öbür yanda materyalizmin basitleştirilmiş ve vülgarize edilmiş birçok çeşitleri. Vülger materyalizminin en tipik olanı pozitivizme kayan vülger materyalizmdir, ve, yüzyılın dönümünde, diyalektik materyalizmin tahrifi olarak ortaya çıkan bu vülger materyalizm çeşitleri (marksizmin mekanik tarzda revizyonu eğilimleri ve diğerleri), vülger materyalizmin bu tipik biçimine kaymışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısı sırasında Materyalizm'in olgun biçimlerinin burjuvazinin dar sınıf çıkarlarıyla bağdaşmazlığı kendini gösterdi. Materyalizm'in yandaşlarının ahlâkdışı (immoral) olduklarını öne süren burjuva filozofları, onların bilincin mahiyetini kavrıyamadıklarını öne sürerler ve Materyalizm'i onun ilkel biçimleriyle özdeşleşti-

rirler. Bu filozoflardan bazıları, militan ateizmi ve teoretiko-bilgisel (theoretico-cognitive) optimizmi reddetmekle birlikte, üretimin ve tabiat bilimlerinin gelişiminin gereklerine uygun düşen materyalist dünya görüşünün bazı unsurlarını kabul etmek zorunda kaldılar. Öte yandan, idealizm lehinde beyanlarda bulunan yada «bütün felsefeleri» pozitivist tarzda bertaraf eden birçokları, özel bilimsel araştırmalarında materyalist pozisyon aldılar (örneğin, Haeckel ve Boltzmann'ın tabii-tarihsel materyalizmi). Önde gelen bazı bilginler tabii-bilimsel Materyalizm'den bilimsel Materyalizm'e, ve nihai olarak diyalektik Materyalizm'e dönmüşlerdir (bak. Langevin; Joliot-Curie, Kotarbinski; Yanagida; Lamont, ve diğerleri). Diyalektik Materyalizm'in gelişimi içinde önemli bir özellik de, onun natüralist materyalist teorilerdeki birçok zayıf noktaları ve idealizmin çağdaş biçimlerini eleştirme gücünü taşıyan yeni fikirlerle zenginleşmiş olmasıdır. Bilimlerdeki çağdaş gelişme, tabiat bilginlerinin diyalektik Materyalizmin bilinçli taraftarları olmalarını gerektirir. Aynı zamanda, sosyo-tarihsel pratik ve bilim, materyalist felsefede sürekli ilerlemeye yol açar.

MATERYALİZM, DİYALEKTİK, marksist doktrini oluşturan, onun felsefi temeli olan, bilimsel felsefi dünya görüşü. Diyalektik Materyalizm Marx ve Engels tarafından vücuda getirilmiş, ve Lenin ve diğer marksistler tarafından geliştirilmiştir. 1840'larda ortaya çıkmış olan Diyalektik Materyalizm, bilimsel ilerlemeler ve devrimci işçi hareketinin pratiğiyle sıkı bir birlik içinde gelişmiştir. Diyalektik Materyalizm'in doğuşu, insan düşüncesi tarihinde, felsefe tarihinde bir devrimdir. Fakat bu devrim, insan düşüncesinin daha önce erişmiş olduğu her ileri (advanced), progresif unsurun eleştirisel ve sürekli kabulünü içerir. Felsefi gelişimin önceki iki akımı Diyalektik Materyalizm'de kaynaşmış ve yeni bir yaklaşımla, yeni ve derin bir bilimsel görüşle verimlileştirilmiştir. Bu gelişim, bir yandan, kökleri uzak geçmişe kadar uzanan materyalist felsefenin; öte yandan da, felsefe tarihinde köklü derin gelenekleri olan diyalektik görüşün gelişimidir. Felsefi düşüncenin bilimlerle ve insanlığın tarihsel pratiğiyle sıkı bir birlik içinde gelişimi, kaçınılmaz olarak, materyalist görüşün zaferine yol açmıştır. Fakat, diyalektik parıltılarına rağmen, eski materyalistlerin doktrinleri metafiziksel yada mekanikseldi ve onlar sosyal fenomenin açıklanışındaki idealizmlerini tabiat konusundaki materyalizmleriyle birleştiriyorlardı. Bu filozoflar, Hegel sisteminde görüldüğü gibi, diyalektik görüşü geliştiren başlıca idealistlerdi. Marx ve Engels'in yaptığı iş, eski materyalistlerin öğretisini ve idealistlerin diyalektiğini iktibas etmekten ibaret değildir. Marx ve Engels, bunları sentezleştirmekle kalmayıp, tabiat bilimleri alanındaki en son buluşlardan ve insanlığın tarihsel tecrübesinden hareketle, materyalizmin, ancak, diyalektiksel olduğu takdirde bilimsel ve tutarlı olabileceğini, buna karşılık, diyalektiğin de, ancak, materyalist karakterde olduğu takdirde gerçekten bilimsel olabileceğini göstermişlerdir. Sosyal gelişime ve sosyal gelişimin kanunlarına dayanan bilimsel görüşün (bak. Materyalizm, Tarihsel) gelişimi, Diyalektik Materyalizm'in biçimlenmesinde en asli unsurdu. Eğer diyalektik materyalist görüş olmasaydı, idealizmi, son siperinde, yani insan toplumunun mahiyetine ilişkin açıklamasında yenilgiye uğratmak imkânsız olurdu; keza, eğer toplum materyalist açıdan yaklaşım olmasaydı, yani sosyo-tarihsel pratiğe ilişkin materyalist tahlil, en başta da, varlığın temeli olarak sosyal üretime ilişkin materyalist tahlil olmasaydı, tutarlı bir felsefi dünya görüşü yaratmak

ve insansal bilginin kanunlarını açıklamak imkânsız olurdu. Marksizmin kurucularının çözdükleri problem işte budur. Diyalektik Materyalizm, bundan ötürü, tabii fenomenin çapraşık karmaşıklığını, yani insan toplumu ve düşüncesi fenomenini ihata ederek, ve realitenin açıklanışına ve tahliline ilişkin kendi felsefi metodunu dünyanın pratiksel devrimci bir biçimde yeniden kurulması fikriyle birleştirerek, kaçınılmaz bir felsefi sentez olarak ortaya çıktı. Bu son olgu, yani dünyanın pratiksel devrimsel bir biçimde yeniden kurulması olgusu, Diyalektik Materyalizm'i, dünyanın sadece açıklanmasını ele alan eski felsefeden ayırır. Bu, en devrimci sınıfın, yani sınıfsız toplumu kurma görevini taşıyan işçi sınıfının dünya görüşü olarak marksist felsefenin sınıf köklerini yansıtır. Diyalektik materyalizmin ortaya çıkışı, esas itibarıyle, tarihsel süreç içinde, felsefeyi kendine özgü bir araştırma objesine sahip ayrı bir bilim haline getiren doruk noktası olmuştur. Bu obje, tabiatın, toplumun ve düşüncenin gelişimini yöneten en genel kanunları; objektif dünyanın genel ilke ve temellerini; ve objektif dünyanın insan bilincindeki yansısını —ki bu, fenomen ve süreçlere gerçekten bilimsel bir yaklaşımı, yani realiteyi bilme, açıklama ve yeniden kurma metodunu verir— ihata eder. Dünyanın maddeselliği öğretisi, dünyada maddeden ve maddenin hareket ve değişiminin kanunlarından başka bir şey olmadığı öğretisi, Diyalektik Materyalizm'in temel taşıdır. Diyalektik Materyalizm, bütün tabiât-üstü varlık (essence) anlayışlarının —bunlar ister din, ister idealizm kılığına bürünmüş olsunlar— kesin ve uzlaşmaz düşmanıdır. Tabiat, düşünce ve hayat dahil, kendi en yüksek biçimlerine varasıya, herhangi bir tabiat üstü güç tarafından değil, bizzat kendisinde ve kendi öz kanunlarında içkin bulunan nedenler uyarınca gelişir. Diyalektik Materyalizm'in bir parçası olan diyalektik gelişim teorisi (bak. Diyalektik), maddenin hareket ve mütasyon süreçlerini, maddenin daha alt bir formdan daha üst formlara geçişini yöneten genel kanunları tanımlar. Maddenin değişebilirliğini (mutability), maddi parçacıkların bitmez tükenmez nicel dönüşümlere uğrıyabilme yeteneğini kabul eden, madde, zaman ve mekâna ilişkin çağdaş fiziksel teoriler, Diyalektik Materyalizm'le tam bir uzlaşma halindedir. Bundan başka, Diyalektik Materyalizm, bu fiziksel teorilerin ihtiyaç duyduğu felsefi fikirlerin ve metodolojik ilkelerin mümkün biricik kaynağıdır. Bu, yalnız fiziksel teoriler için değil, diğer tabiat fenomenlerini araştıran bilimler için de geçerlidir. Çağdaş tarihsel pratik, Diyalektik Materyalizm'in ilkelerini doğrular, çünkü, dünya, eski sosyal hayat tarzlarından, yeni sosyalist hayat tarzlarına doğru hızla dönüşmektedir. Diyalektik Materyalizm varlık'a, objektif dünyaya ilişkin öğreti ile objektif dünyanın insan zihnindeki yansımasına ilişkin öğretiyi bileştirir, böylece bir bilgi ve mantık teorisi kurar. Sağlam bilimsel bir temele dayanan bir bilgi teorisi meydana getiren Diyalektik Materyalizm'in bu alanda kaydettiği ilerlemeler, bilgi teorisine pratiğin sokulmasıyle mümkün olmuştur. «Mistisizme götüren bütün sırlar, insansal pratikte ve bu pratiğin kavranmasında rasyonel olarak çözülmüştür» (Marx). Diyalektik Materyalizm, diyalektik gelişim teorisini, bilgiye uygulamış, insansal kavramların tarihsel niteliğini belirlemiştir; o, bilimsel hakikatlerde, izafi ile mutlak arasındaki iç bağıntıyı açığa vurmuş, ve bilme'nin objektif mantığı sorununu işlemiştir (bak. Mantık, Diyalektik; Bilme). Diyalektik Materyalizm, gelişim halinde olan bir bilimdir. Tabiat bilimlerindeki önemli buluşlar ve sosyal hayattaki değişmeler, yeni bilimsel olguları ve insanlığın tarihsel tec-

rübelerini özümliyen Diyalektik Materyalizm'in ilke ve önermelerinin somutlaşmasına ve gelişimine katkıda bulunur.

MATERYALİZM, EKONOMİK, ekonomiyi sosyal gelişimin biricik itici gücü telakki eden tek - yanlı bir tarih anlayışı. Ekonomik Materyalizm politikanın ve politik kurumların, fikir ve teorilerin tarihsel süreçteki önemini kabul etmez. Ekonomik Materyalizm materyalist tarih anlayışının vülgarizasyonunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik Materyalizm'in temsilcileri, Batı'da E. Bernstein, Rusya'da ise «legal marksistler» ve Ekonomistlerdi. Tarihsel materyalizm Ekonomik Materyalizm'den temelden farklıdır. Tarihsel materyalizm maddi üretimin sosyal ilerlemenin başlıca iticigücü olduğu fikrini kabul eder, ve politik kurumlarla fikirlerin oluşmasını toplumun ekonomik yapısı bakımından ve maddi yaşayış şartlarıyle açıklar. Aynı zamanda, politik kurumların, fikir ve teorilerin sosyal gelişim bakımından son derece büyük önemini belirtir (bak. Ekonomi ve Politika).

MATERYALİZM, FRANSIZ, 18. YÜZYIL. 17. yüzyıl Fransız materyalizmine oranla, materyalist düşüncenin ulusal hatta dünya çapında gelişiminin yeni ve yüksek bir aşamasını temsil eden ideolojik bir akım. Burjuvazi ile aristokrasi arasındaki uzlaşmanın bir yansıması olan 17. yüzyıl İngiliz materyalizminin aksine, Fransız Materyalizmi doktrinleri, toplumun geniş bir kesimini —burjuvaziyi, zanaatkârları, burjuva entellektüelleri, aristokrat entelegensiyanın ilerici kesimini— ideolojik bakımdan aydınlatıp donatma amacını güder. Önde gelen Fransız materyalistleri (bak. (La Mettrie; Helvetius; Diderot; Holbach), felsefi görüşlerini, Latince yazılmış bilimsel risaleler biçiminde değil, geniş ölçüde yayılacak tarzda, fransızca sözlükler, ansiklopediler, broşürler, polemik yazıları halinde çıkarmışlardır. Fransız materyalizminin kaynakları, 17. yüzyılda Gassendi'nin, özellikle de Descartes'in mekanist materyalizmi ile İngiliz materyalizminin temsil ettiği ulusal materyalist gelenektir. Locke'un, bilgi'nin kaynağının tecrübe olduğunu ileri süren doktrini ile, yine Locke'un, kartezyen karakterdeki doğuştan ideler doktrini hakkındaki eleştirisi, ve bir bütün olarak materyalist tecrübe anlayışı, Fransız Materyalizm'inin en önemli kaynakları arasında yer alır. Locke'un pedagojik ve politik görüşleri de, Fransız Materyalizmini etkilemiştir. Locke'a göre, insanın mükemmelleşmesini eğitim, ve toplumun siyasi yapısı belirler. Fakat Fransız Materyalizm'i, Locke'un materyalist sansüalizm ve ampirizm teorisini benimsemekle kalmıyarak, kartezyen rasyonalizme kayan yanları da çıkarıp atmıştır. Klavuz önemdeki Mekanik'in yanısıra, tıp, fizyoloji ve biyoloji de Fransız Materyalizmi'nin bilimsel temeli olmuştur. Bundan dolayı Fransız materyalistlerinin doktrinleri, 17. yüzyıl materyalizmine kıyasla, çok sayıda yeni fikirler kapsar. Diderot'nun tabiat öğretisinin ihtiva ettiği diyalektik unsurlar, bu yeni görüşlerin en önemlileri sayılır. Fransız Materyalizm'inin etik ve sosyo - politik teorileri de kendine özgü bir karakter taşımıştır. Fransız Materyalizmi, bu alanda Hobbes'un, Spinoza'nın ve Locke'un fikirlerini geliştirerek, etik doktrinleri ve sosyo-politik görüşleri, soyut ve natüralist sınırlılıklardan kurtarmıştır. İnsanın kendini koruma güdüsünü, fiziksel cisimlerin mekanik atalet gücüne benzeten Hobbes'un aksine, Helvétius ile Holbach, sözü geçen bu «güdü»nün insan davranışına özgü bir şey olduğu görüşüne varırlar. Panteizm ve ateizm arasında bir uzlaşmayı reddeden Fransız Materyalizm'i, tabiat bilimleri ve sosyal bilimlerde elde edilmiş olan sonuçlara dayanarak, ateizmi açıkça va-

az eder. Fransız materyalistlerinin din hakkındaki açık ve parlak eleştirileri, çağdaş ateizmin propaganda edilmesinde bu eleştirilerden yararlanılmasını öğütleyen Lenin tarafından takdir edilmiştir. Marx'ın *Kutsal Aile* adlı eseri, Fransız Materyalizmi'nin tarihi üzerine veciz ve anlamlı bir deneme içerir. Lenin, *Materyalizm* ve *Ampiriokritisizm*'de, materyalizmin felsefi ilkelerini işlerken, Fransız Materyalizmi'nin ne derece büyük bir rol oynamış olduğunu ortaya koyduktan başka, Fransız Materyalizmi'nin teorik sınırlılıklarını, sosyal gelişim fenomenini açıklayışında bu materyalizmin idealist ve metafizik mahiyetini gösterir.

MATERYALİZM, MEKANİST, bak. *Materyalizm; 18. yüzyıl Fransız Materyalizmi; Temaşa.*

MATERYALİZM, METAFİZİK, bak. *Materyalizm; Metafizik.*

MATERYALİZM, TABİÎ-TARİHSEL (ya da **MATERYALİZM, BİLİMSEL**), dış dünyanın objektif realitesini kabul eden bilginlerin büyük çoğunluğu tarafından paylaşılan spotane felsefi bilinçsiz inanışı belirtmek için Lenin tarafından kullanılan kavramlar (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 14, s. 346). Tabii-Tarihsel Materyalizm'in bilginlerce genellikle kabul edilmesi, tabiatın bilgisinin dünyanın maddeselliğini kabule götürdüğünü gösterir. Tabii-Tarihsel Materyalizm kararlı bir teori olarak formüle edilmemiş ise de, mekanist ve metafizik materyalizmin sınırlılıklarından kurtulamıyarak, vülger ampirizme ve pozitivizme düşmüştür. Bu görüşün sınırlılıkları, daha çok, bilim alanındaki teoriler köklü değişikliklere uğradığı dönemde kendisini göstermiştir. Tabii-Tarihsel Materyalizm bu dönemde, yerleşik nosyonlarla çelişkiye düşen yeni bilgi olgularını açıklıyamaz. Bu bakımdan, yeni bilimsel olguların açıklanmasında karşılaşılan güçlükler, bilginlerin, spontane materyalist inanışlarını terketmelerine ve idealizme yönelmelerine yol açmıştır (bak. İdealizm, Fiziksel). Özel bilimlerin vargılarının doğru felsefi genellenmesi, ancak diyalektik materyalist görüş açısından gerçekleştirilebilir.

MATERYALİZM, TARİHSEL, marksist-leninist felsefenin oluşturucu bir parçası; sosyal gelişim kanunlarını ve bunların insanların tarihsel aksiyonlarında gerçekleşmesi formlarını inceliyen bilim. Tarihsel Materyalizm somut sosyolojik araştırmaların ve sosyal bilimlerin teorik ve metodolojik temelini teşkil eden bilimsel bir sosyolojidir. Materyalist olanları da dahil olmak üzere, Marx'tan önceki bütün filozoflar, tabiatta kör bazı kuvvetler hükümran olduğu halde, toplumda insanların, yani akıl sahibi varlıkların ideal (düşünsel) saiklere (motiflere) göre hareket ettikleri olgusunu çözümliyemediklerinden, sosyal hayata idealist bir gözle bakmak zorunda kalmışlardır. Bundan ötürüdür ki, Lenin, materyalizmin görüşünün, sosyolojide dahiyane bir ilerleme teşkil ettiğini kaydetmiştir (Lenin, cilt, 1. s. 139). Tarihsel Materyalizm'in gelişimi, sosyal düşüncede temelden bir devrime yol açmıştır. Tarihsel Materyalizm'in gelişimi kararlı bir dünya görüşü, yani tabiat ve toplum görüşü formüle edilmesini mümkün kıldığı gibi, sosyal hayatı ve sosyal hayatın gelişimini yöneten kanunların ve sosyal hayatın bu maddi temel tarafından belirlenen diğer görünümlerinin açıklanmasını da mümkün kılar. Lenin'in belirttiği gibi, Marx, ekonomik alanı ve üretim ilişkilerini, sosyal hayatın diğer bütün alanlarını ve ilişkilerini belirliyen temel olarak ortaya koymak suretiyle sosyal gelişimin yönetici-kanunları ana fikrini işlemiştir. Marksizm her toplumun temelinde yatan şeyden, yani geçim araçlarının üretiş tarzından hareket ederek, insanların üretim sürecin-

de içine girdikleri ilişkiler ile bu üretiş tarzı arasındaki bağıntıyı belirler. Tarihsel Materyalizm söz konusu üretim ilişkileri sistemini, üzerinde siyasi ve hukuki üstyapının ve sosyal bilincin çeşitli formlarının yükseldiği temel olarak ele alır (bak. Temel ve Üstyapı). Üretim güçlerinin gelişiminin belirli bir aşamasında ortaya çıkan belirli üretim ilişkileri sistemi, hem bütün bu sistemlerin doğuşunu, fonksiyonlarını ve daha yüksek formlara geçişini belirliyen, her tekil sosyo-ekonomik formasyonun kendi özünde bulunan özel kanunlara, hem de bütün sosyo-ekonomik formasyonların ortak genel kanunlarına bağımlıdır. Her sosyo-ekonomik formasyonda insanların aksiyonları —bunlar sonsuzca çeşitli ve bireyselleşmiş, hesaplanması ve sistematize edilmesi imkânsız görünen aksiyonlardır— geniş kitlelerin aksiyonları içinde özetlenmiş ve bunlara indirgenmiştir; sınıflı toplumda ise, bireysel aksiyonlar, sosyal gelişimin gereklerini dile getiren sınıf aksiyonlarına indirgenmiştir. Tarihsel Materyalizm'in keşfedilmesi, Marksizmden önceki bütün sosyolojik teorilerde görülen temel nitelikte iki kusuru bertaraf etmiştir. Bunlardan birincisi, bu teorilerin idealistliğiydi: bu teoriler, insan faaliyetinin ideolojik saiklerini (motiflerini) incelemekle görevli oldukları halde, bu saiklerin hangi maddi nedenlere dayandığını incelemekten kaçınıyorlardı. Bu teorilerin ikinci kusuru ise, tarihte, sadece, önde gelen şahsiyetlerin oynadığı rolü incelemiş olmaları; tarihin gerçek yaratıcıları olan kitlelerin aksiyonlarını araştırmalarıydı. Tarihsel Materyalizm, sosyo-tarihsel sürecin, maddi faktörler tarafından belirlendiğini göstermiştir. Fikirlerin, siyasi kurumların ve organizasyonların, v.s.'nin rolünü inkâr eden vülger materyalist teorilerin aksine, Tarihsel Materyalizm, bu fikirlerin, kurumların ve organizasyonların, kendilerini meydana getiren maddi temel üzerinde mukabil bir etki gösterdiklerini belirtir. Tarihsel Materyalizm, işçi sınıfını ve bütün emekçi halkı, o olmadığı takdirde tarihsel kanunların gerçekleşmesinin de imkânsız olacağı, toplumun gelişimini yöneten objektif kanunların bilgisiyle ve sübjektif faktörün, yani kitlelerin bilincinin ve örgütlenmesinin rolü anlayışıyla donatan marksizmin bilimsel tarihsel temellerini oluşturur. Tarihsel Materyalizm'in ana hatları, ilk defa, Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde ortaya konmuştur. Tarihsel Materyalizm'in özünün klasik formülasyonu ise, Marx tarafından, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nde (1859) yapılmıştır. Ama, *Kapital*'in yayımlanmasıyladır ki, Tarihsel Materyalizm, «sosyal bilimler ile eşanlamlı» oldu (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 1, s. 142). Tarihin gelişmesi ve yeni yeni tecrübelerin birikmesiyle birlikte, bir bütün olarak marksizm nasıl gelişiyorsa, Tarihsel Materyalizm de, kaçınılmaz olarak gelişir ve zenginleşir.

«MATERYALİZM VE AMPİRİOKRİTİSİZM» — Reaksiyoner Bir Felsefe üzerine Eleştirel Notlar— Lenin'in temel felsefi eseri; 1908'de yazıldı, 1909 Mayıs'ında yayımlandı. «Materyalizm ve Ampiriokritisizm», 1905-07 Rus devriminin yenilgisiyle başgösteren reaksiyoner dönemde kaleme alınmıştır. O günlerde, marksistlerin önündeki politik ve teorik acil görev, diyalektik ve tarihsel materyalizmi, revizyonizmin hücumlarına karşı savunmak ve revizyonistlerin dillerine doladıkları ampiriokritisizm felsefesi'ni çürütmekti. «Materyalizm ve Ampiriokritisizm», sübjektif idealist ampiriokritisizm felsefesini derinden eleştirir; ampiriokritisizm'in, bütün felsefi problemlerde diyalektik ve tarihsel materyalizme baştan aşağı aykırı düştüğünü gösterir. Lenin, bu eserinde, Rus Mach'çıların, Mach'çı felsefe yoluyla marksizmi «tamamlama ve geliştirme» he-

veslerinin, aslında, reaksiyoner sübjektif idealizmin ve agnostisizmin fikirlerinin bir ifadesinden başka bir şey olmadığını ortaya koyar. İnsanlığın bütün tecrübesi ile birlikte tabiat bilimlerinin verileri de, idealistlerin bu «son» icatlarını baştan aşağı çürütür. Lenin, «Materyalizm ve Ampiriokritisizm»de, Mach'ın, Avenarius'un (bak. Prensipiel Koordinasyon), Pearson'un, Petzoldt'un idealist teorilerini olduğu kadar, Rus Mach'cılarını, yani, Bazarov'u, Bogdanov'u (bak. Ampiriomonizm), Yuşkeviç'i (bak. Ampiriosembolizm) ve benzerlerini de ayrıntılı bir şekilde eleştirmiştir. Lenin'in eseri, ampirio-kritisizm'in köklerini ve burjuva felsefesi içindeki yerini; Kant'tan hareketle Hume'a ve Berkeley'e giden Mach'çıların, bu filozoflar tarafından ortaya konmuş olan görüşlerin ötesine geçemediklerini gösterir. Mach'çılığın tipik bir özelliği de, immanans felsefesi gibi en gerici tipte felsefeler ile Mach'çılık arasındaki bağlılıktır. Lenin «Materyalizm ve Ampiriokritisizm»de, ilk defa olarak, ampiriokritisizm ile tabiat bilimleri arasındaki karşılıklı ilişkinin içyüzünü ortaya koymuştur. Ampiriokritisizm, felsefenin çağdaş tabiat bilim'inde önemli bir yeri olduğunu iddia ederken, çağın dönümünde başgösteren fizik'teki bunalım sırasında bazı fizikçilerin benimsedikleri idealist kaymaları kullanarak ve bunları abartarak bilimin gelişmesi üzerinde ters bir etki yapmıştır. Lenin'in, Mach'çı felsefenin sosyal köklerini ve sınıfsal rolünü ortaya koyması, müstesna bir önem taşır. Felsefenin partizanlığı çizgisini izliyen Lenin, Mach'çılarda ve pozitivizmin bütün akımlarında görülen, hem materyalizmin hem de idealizmin üzerinde yer almak biçimindeki «budalaca iddialar»ın kofluğunu ortaya koymuş; ampiriokritisizmin reaksiyoner dinsel güçlere hizmet ettiğini, bilim ve ilerlemeye düşman olduğunu göstermiştir. Lenin, bundan başka, «Materyalizm ve Ampiriokritisizm»de, Mach'cılar ile onların Rus izleyicileri hakkında yaptığı ihatalı eleştirinin dışında, diyalektik ve tarihsel materyalizmin en önemli ilkelerini geliştirip temellendirmiştir. Lenin, yine bu eserde, felsefenin temel sorununu (bak. Felsefenin Temel Sorunu) ve marksist felsefenin bellibaşlı kategorilerinin (örneğin, bak. Madde; Tecrübe; Zaman ve Mekân; Nedensellik; Özgürlük ve Zorunluluk) etraflı bir tahlilini yapmış; marksist bilgi teorisi'ni, özellikle de yansıma teorisi'ni, pratiğin bilgideki rolünü, duyumların bilgide, objektif hakikatteki yerini ve rolünü mutlak hakikat ile izafi hakikat arasındaki karşılıklı ilişkiyi, ve tarihsel materyalizmin temel problemlerini yaratıcı bir biçimde geliştirmiştir. Lenin'in bu eserde, tabiat bilimleri alanında birikmiş olan yeni veriler için yaptığı genellemeler de ayrıca büyük bir önem taşır. 19. yüzyıl'ın sonu ile 20. yüzyıl'ın başında, fizik alanında yapılan son derece önemli keşifler, tabiat bilimlerinin gelişiminde, «fiziksel» idealizme sıkıcı bağlı olan şiddetli bir bunalıma yol açmıştı. Lenin, «fiziksel» idealizmin sınıfsal ve epistemolojik köklerini gözler önüne sererek, fizik'teki yeni keşiflerin materyalizmi çürütmek şöyle dursun, tam tersine, diyalektik materyalizmi doğruladığını göstermiştir. Lenin'in, bilim alanında elde edilmiş olan büyük başarılar hakkında materyalist açıdan yaptığı genellemeler, tabiat bilimlerinin bunalımına bir çıkış yolu göstermekle kalmayıp, tabiat bilimleri alanında başvurulacak biricik metodun da diyalektik materyalizmin metodu olduğunu ikna edici tarzda ortaya koymuştur. «Materyalizm ve Ampiriokritisizm»in önemi, bu eserde, bilimin yeni gelişme düzeyine uygun olarak, materyalizme yeni bir biçim verilmiş olmasındadır. Lenin'in bu eseri, idealist felsefeye ve revizyonizme karşı mücadelede, tabiat bilimlerindeki çağdaş ilerlemelere ilişkin felsefi genellemeler

yapılmasında bugün için de ideolojik bir silâhtır. «Materyalizm ve Ampiriokritisizm», marksist felsefenin yaratıcı bir tarzda geliştirilmesi bakımından bir şaheserdir.

MATERYALİZM, VÜLGER, 19. yüzyıl felsefesinde yer alan ve materyalizmin temel ilkelerini basitleştiren bir akım. Tabiat bilimlerindeki hızlı gelişimden, her yeni buluşun daha önceki idealist ve dinsel görüşleri altüst etmesinden cesaret alan Vülger Materyalizm, idealist felsefeye, özellikle de Alman idealist felsefesine karşı, tabiat bilimlerindeki spontane materyalizme dayanan pozitivist mahiyette bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Vülger Materyalizm'in Vogt, Büchner ve Moleschott gibi temsilcileri felsefi «hilekârlık» dedikleri şeyin karşısına çıkardıkları o zamanki tabiat bilimleri teorilerini yaymaya uğraşmışlardır. Vülger materyalistler, genellikle, felsefeyi reddederler; bütün felsefî problemleri, bilimsel somut araştırmalarla çözmeye kalkışırlar. Metafizik materyalizmin temsilcileri gibi, Vülger Materyalistler de, bilincin ve diğer sosyal fenomenlerin, fizyolojik süreçlerin sonuçlarından ibaret olduklarını; bu fenomenlerin alınan besiler, iklim, vs. tarafından belirlendiğini düşünüyorlardı. Vülger Materyalistler, fizyolojik süreçleri bilincin nedeni olarak görürler; bundan, düşüncenin bir beyin salgısı olduğu sonucuna vararak, bilinç ve maddeyi özdeşleştirirler. Daha sonraları, Vülger Materyalistlerin yaptıkları açıklamalar, özellikle de tabiat bilimlerinde ve fizyoloji alanında giriştikleri felsefi bazı genelleştirmeler değişik biçimlere bürünmüştür. İnsan bilincinin sosyal bir ürün olduğunu, bütün ruhsal süreçlerin muhtevasının sosyal varlık tarafından nedensel bir biçimde belirlendiğini kavrıyamıyan bazı filozoflar ve tabiat bilginleri düşüncelerimizi, duygularımızı ve kavramlarımızı belirleyen fizyolojik süreçleri arayıp durmuşlardır.

«MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞTE EMEĞİN ROLÜ», Engels'in tamamlanmamış eseri, 1876'da yazdığı bu eserinde, Engels, insanın kökenine ve evrimine ilişkin marksist görüşleri ortaya koyar. Bu eserde Engels, biyoloji, paleontoloji ve antropoloji'de elde edilen bilgileri ve materyeli (iki ayak üzerinde yürüme, üst kasların serbest hale gelmesi, insanın oluşması gibi) genelleştirerek insanın, emeğin öngereklerinin gelişimiyle yaratılmış olduğunu gösterir. Aletlerin yapımı ve kullanılmasıyla birlikte emek, insansal faaliyete özgü karakteristikler kazanır; bu da, sosyal hayat formları olarak oluşan konuşma ve düşüncenin ortaya çıkmasına yol açar. Böylece, insan, giderek tabiat kuvvetlerine egemen olur. İnsanlar, hayvanların yaptığı gibi, tabiat kuvvetlerini bir tüketici olarak kullanmakla kalmaz, bunları kendi amaçlarını gerçekleştirmekte de kullanırlar. Emek, konuşma, düşünce ve vücudun şekillenmesi arasında karşılıklı bir etki vardır. «Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü» Engels'in çok daha geniş kapsamlı bir eser olarak yazmayı düşündüğü *Köleliğin Başlıca Üç Biçimi*'nin önsözü olarak kaleme alınmış, fakat tamamlanmadan kalmış bir müsveddedir. Bu deneme, ilk defa 1896'da Almanya'da yayımlanmış, daha sonra *Tabiatın Diyalektiği*'ne eklenmiştir.

MEÇNİKOV, İLYA İLYİÇ (1845-1916) Rus biyolog, fizikçi, düşünür. 1888'den sonra yurt dışında yaşamıştır. Meçnikov, materyalist bir çizgi izlemiş, Darwin'ciliği güçlü biçimde savunup popülarize etmiştir. Dawin'in Malthus'cu yanılgılarını eleştirmiştir. Meçnikov'un zooloji, embriyoloji, mikrobiyoloji ve antropoloji alanlarındaki incelemeleri spontane diyalektik düşünce belirtileri taşır ve Darwin'ciliğin bazı yönlerde gelişmesine, canlı tabiattaki di-

yalektiğin ortaya çıkarılmasına yardım etmiştir. Meçnikov'un evrimci embriyoloji alanındaki çalışmaları, değişik hayvan gruplarının genel embriyonik gelişim kanunlarının ortaya konmasını kolaylaştırmış, bu grupların jenetik yakınlıklarını ve organik dünyanın köken birliğini ispat etmiştir. Meçnikov'un bu çalışmaları, J. Cohnheim ile R. Virçov'un o dönemde egemen olan metafizik görüşlerine karşı, evrimci patoloji ve immunoloji incelemelerini hızlandırmıştır. Mikropların bir arada barınamayışından, mikroplar arasındaki antagonizmadan yararlanmak gerektiği yolunda Meçnikov tarafından ileri sürülen görüş antibiyotik alanında gerçekleştirilmiştir. Meçnikov'un tabiat hakkındaki görüşleri, idealist tarih anlayışı ile bileşmiştir. Meçnikov, sosyal kötülüklere karşı mücadelede, bilimsel ilerlemeye umut bağlıyordu; bilimsel ilerlemeyi, toplumun gelişiminin kesin faktörü ve sosyal problemlerin çözüm yolu olarak görüyordu. Başlıca eserleri şunlardır: *Etyudy o prirode cheloveka* (1903); *Etyudy optimisma* (1907); *Sorok let iskaniya ratsionalnogo mirovozzreniya* (1913).

MEÇNİKOV, LEV İLYİÇ (1838-88), Rus sosyolog, coğrafyacı ve yazar, İ. Meçnikov'un kardeşi. Meçnikov, İtalya'daki ulusal kurtuluş hareketinde yer almış, Giuseppe Garibaldi'nin gönüllüleri arasına katılmıştır. Herzen'in *Kolokol*'u ile Çernişevski'nin *Sovremennik* adlı dergisinde yazıları çıkmıştır. Meçnikov 1883'den 1888'e kadar, Neuchatel Akademisi'nde (İsviçre) karşılaştırmalı coğrafya ve istatistik kürsülerinde bulunmuştur. Dünya uygarlık tarihini ele alan sosyolojik bir eser yazmayı tasarlamış, fakat, ancak 1889'da *Tsivilisatsiya i velikiye istoricheskiye reki* adıyla yayımlanan bir önsözü bitirecek kadar vakit bulabilmiştir. Meçnikov, coğrafi determinizmin bir savunucusuydu. Meçnikov'a göre, sosyal gelişimi belirleyen şey, fiziko-coğrafik, özellikle de hidrosferik çevre idi. Nehir, deniz ve okyanus yolları, Antik, Ortaçağsal ve modern uygarlıkları yaratmıştır. Meçnikov, biyoloji kanunlarını topluma uygulamaya girişen Spencer'e karşı çıkmıştır. Meçnikov, halkın özgür kooperasyonlarını toplumun spesifik karakteristiği olarak görmüş ve toplumda dayanışmanın ve özgürlüğün serpilip gelişmesini ilerlemenin kıstası olarak kabul etmiştir. Bu ilerleme, insanın baskı altında tutulmasından anarşiye doğru giden bir gelişim gösterir. Bakunin tarafından etkilenmiş; çarlığa karşı mücadele etmiştir.

MEDİASYON (DOLAYIM) bir şeyin (kavram'ın), başka bir şeye (kavram'a) olan ilişkisini ortaya koyarak, o şeyi (kavramı) tanımlamak. Şeylerin özellikleri, diğer şeylerle olan karşılıklı ilişkileri içinde ortaya çıkar. Bir şey ne ise, ancak başka bir şeyle olan ilişkisi içinde o'dur; ancak bu ilişki içinde somut, belirli bir şey olarak tanımlanabilir. Mediasyon, Hegel felsefesinde temel bir kategoridir. Lenin mediat ile immediat'ın (dolayımsız'ın) birliğinin Hegel'ci tarzda ele alınışındaki derin diyalektik kavrayışa büyük değer vermiştir (*Lenin, Toplu eserleri*, cilt 38, s. 103). İmmediat ile birlik içinde bulunan Mediasyon kategorisi, şeylerin, belirli, sonlu şeyler olarak ortaya çıkmalarının ve somut belirlenmişliklerinin bir gereği olarak, şeyler arasındaki evrensel karşılıklı bağlılığı ifade eder.

MEGARA OKULU, İ. Ö. 4. yüzyılda, eski Yunan'da varolan bir felsefe akımı. Bu okulu, Sokrates'in tilmizi ve arkadaşı olan Megara'lı Eukleides kurmuştur. Sokrates'in ölümünden sonra, Megaralılar, Parmenides'in ebedi ve değişmez tek varlık öğretisini Sokrates'ci etik ve ilahiyat'ta en üst kavram olan iyi idesi ile sentezleştirmeye çalışmışlardır. Eukleides, değişmeyen ve

kendi kendisiyle özdeş olan, aynı zamanda, hakikat, akıl, tanrı v.s. de denilen tek bir iyinin varlığını ileri sürüyordu. Biricik erdem, iyi'nin bilgisiydi; bütün öteki erdemler, bunun biçimleriydiler sadece. Şeylerin çokluğu ve çeşitliliği ise, bu tek iyi'ye karşıttı; dolayısıyle, bu şeyler var-olmayan ve gerçek-olmayan şeylerdi. Megara Okulu'nun temsilcileri diyalektik ve örîstik metodu, kendi felsefi düşüncelerinin başlıca metodu kabul ederek, Elea'lı Zenon ile Sofistlerin geleneğini sürdürmüşlerdir. Megara Okulu'nun daha sonraki temsilcileri (Stilpo ve diğerleri) ise, kynikler'e yakın etik görüşler öne sürmüşlerdir. Stilpo'nun bir tilmizi olan Stoa'cı Zenon, kyniklerle birlikte, Megara Okulu'nu Stoacı Okul'a dönüştürmüştür (bak. Stoa'cılar).

MEHRING, FRANZ (1846-1919), Almanya'daki işçi sınıfı hareketinin lideri, Alman Sosyal Demokrasisinin sol kanadında yer alanlardan ve (1918'in sonunda) Alman Komünist Partisi'ni kuranlardan biri, tarihçi, edebiyat eleştirmeni ve yazar. Mehring'in dünya görüşü, Alman klasik felsefesi ve Lassale'in bazı fikirlerinin etkisi altında şekillenmiştir. 1880'lerin sonundaki sınıf mücadelesi ve Marx-Engels'in eserlerini etüd etmesi kendisini proletaryen bir tutuma götürmüştür. Lenin'in deyişiyle, Mehring bir marksist olmayı istemekle kalmamış, bir marksist olma gücünü de göstermiştir. Mehring marksizme yöneltilen revizyonist ve reformist eleştirilere (Bernstein, P. Kampffmeyer, ve diğerleri) karşı çıktığı gibi, burjuva sosyolojisine (L. Brentano, P. Bart) ve yeni-Kant'çılık'a (bak. Sosyalizm, Etiksel) karşı da yürüttüğü yorulmak bilmez mücadelede, sermayenin ideologlarının saldırılarına karşı marksist felsefeyi savunmada büyük bir rol oynamıştır (*Über den historischen Materialismus*, 1893; *Kant und Sozialismus*, 1900; *Kant, Dietzgen, Mach and Historical Materialism*, 1910; v.s.) Schopenhauer, Nietzche ve E. Hartmann'ın fikirlerinin reaksiyoner özünü teşhir etmiştir. Mehring'in tarih eserleri (örneğin, *Geschichte der deutsche Sozialdemokratile*, 4 cilt, 1897-98; *Karl Marx*, 1918) bazı yanlış önermeler ihtiva etmekle birlikte, büyük bir bilimsel değer taşır. Mehring'in *Lessing-Legende*'si (1892) için Engels, Prusya devletinin kökeni üzerine elde bulunan belgelerin en iyisi, diye kaydeder. Mehring bir edebiyat eleştirmeni olarak (*Aesthetical Search*, 1898-99; *Schiller*, 1905; v.s.) Kant'cı estetiği, «sanat için sanat» teorisini ve natüralizmi yermiştir. Fakat Mehring bazı ciddi yanılgılara da düşmüştür; örneğin, kitlelerin siyasi önderi ve öğreticisi olarak marksist partinin rolünü gereğince değerlendirememiş ve oportünizmden kesin olarak ayrılmanın önemini tam olarak anlıyamamıştır. Felsefe'de ise mekanist materyalist görüşün tabiatı anlamak bakımından yeterli olduğunu sanmakla yanılgıya düşmüştür.

MEKÂN, ÇOK-BOYUTLU, alelâde mekandan (elemanter geometrinin incelediği mekândan) farklı olarak, üçten çok boyuta malik olan bir mekân soyutlaması. Buna göre, bir noktadan birbirlerine dikey olan üç doğru çizilebilir, dolayısıyle de, nokta üç sayı ile belirlenir. n-boyutları olan Çok-Boyutlu Mekân'da, bir noktanın mekândaki pozisyonu n-sayılar tarafından belirlenir. (burada, mekânın sonlu yada sonsuz sayıda boyutları vardır). Çok-Boyutlu Mekân kavramı, matematikte, mekân kavramının gelişmesinin genelleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu, birleşik bir soyutlama ve idealizasyon sürecinin doğurduğu bir şey olduğu kadar, realiteyi incelemenin en sağlam yollarından biri olarak da iş görür. Örneğin fizikte n-boyutlu mekân soyutlaması, uygulamada önemli bir rol oynar. Mekânda bir noktamn pozisyonunu belirliyen üç sayı ile o noktanın zamandaki pozisyo-

nunu belirliyen sayı bir arada, rölativite teorisindeki dört boyutlu mekânı (dört boyutlu mekân sürekliliğini) verir. Sonsuz boyutlu fonksiyonel mekânlar ise kuantum mekaniği'nde kullanılır. Fakat, Çok-Boyutlu Mekân'ın bilimdeki rolüne bakarak, bunun, bir varlık formu olduğu sonucunu çıkarmamalı, çünkü, madde üç boyutludur ve özellikleri çeşitli geometri sistemlerinde ortaya konmuştur.

MELLIER (MESLIER), JEAN (1664-1729), materyalist filozof, Fransız ütopyacı sosyalizminin yaratıcısı. Mellier'nin kaleme aldığı *Le Testament*, topluma ve toplumun geleceğine ilişkin ilk öğretilerden biridir. Din ve Kilise konularındaki çalışmaları, kendisini tutarlı materyalist ve ateist sonuçlara vardırmıştır. Mellier «şehir ve taşra sakinleri»ne seslenerek sosyal adaletsizlikleri eleştirir, ve kolektif mülkiyete dayanan bir toplum tasarlar. Mellier'e göre, halkın görevi kendisini ezenlere karşı birleşmektir. Bu birleşme zenginle yoksulun, ezenle ezilenin, aylak dolaşanla angarya şeklinde çalışanın var olmıyacağı bir toplumun baş şartıdır. *Le Testament* 1864'te yayınlanmış ise de, daha önceleri müsvedde halinde elden ele dolaşmıştır. Melliler 18. yüzyıl deistleri ve Voltaire'den materyalist Aydınlanma'cılara ve Babeuf'çülere kadar Fransız sosyal düşüncesini temsil eden bütün şahsiyetleri etkilemiştir. Bunlardan her biri, mensubu bulunduğu sınıfa ve sınıf çıkarlarına uygun düşen fikirleri Mellier'den almıştır. Mellier'nin dünya görüşü, Fransız materyalizminin ve 18. yüzyıl sosyalizminin ideolojik kaynaklarından biridir.

MENDELYEV, DİMİTRİ İVANOVİÇ (1834-1907), Rus bilgin, kimyacı, kimyasal elementlerin peryodik sistemini bulan şahsiyet. Pratik ile bilim arasında bütünleşmenin aktif bir savunucusu olan Mendelyev, Rusya'da endüstrinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Mendelyev'in dünya görüşü, materyalizmin ve spontane diyalektiğin bir bileşimidir. Spiritüalizme ve enerjizme karşı mücadele etmiştir. Mendelyev'in en önemli başarısı 1869'da, kimyasal elementlerin peryodik kanunu buluşudur. Bu, kimyasal atomizmin gelişimine ve nicelikten niteliğe geçiş kanununun kimyasal elementlere uygulanmasına büyük katkıda bulunmuştur (bak. Nicelikten Niteliğe Geçiş). Mendelyev kanununun modern formülasyonu şöyledir; kimyasal elementlerin özellikleri, atomların sıra sayısına yada atom yüküne peryodik olarak bağımlıdır. Atomların kitlesiyle atom çekirdeğinin yükü arasında sıkı bir bağımlılık vardır. Mendelyev bu kanunu atomik skalayı gözönünde tutarak ortaya koyabilmiştir. Mendelyev'in sistemi, kimyasal elementler arasındaki kimyasal ilişkilerin varlığını olduğu kadar bunların fiili transmutasyonunu da bir kere daha doğrulamaktadır. Kimyasal elementlerin peryodik kanunu, organik olmıyan cisimlerin gelişimini yönetir ve de diyalektik ve materyalist tabiat anlayışının temellendirilmesine hizmet eder Mendelyev'in başlıca eseri şudur: *Osnovy Khimii* (1869-71).

MENFAAT bireylerin, sosyal grupların ve tarihsel komünotelerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını yansıtan düşünce ve aksiyonların amaçlı yönelimi (Genel Menfaat). Sosyal gelişimin objektif gereklerini ve eğilimlerini yansıtan Menfaat'ler, toplumun genel Menfaat'ini teşkil ederler. Sınıflı toplumda bunlar, tabii-tarihsel zorunlulukları dile getiren sınıfsal Menfaat'ler olarak ortaya çıkarlar. Menfaat mücadelede kendini gösterir, fakat, sübjektif unsurlardan çok objektif unsurları kapsar. Bir kural olarak, genel menfaat, belirli bir sosyal grup yada tarihsel komünotenin tabiatı yada içinde bulunduğu hayat şartları tarafından belirlendiği ölçüde

objektiftir. Bunun tek istisnası, bazı amaçlar ve niyetlerle ortaya çıkan iradi ortaklıkların menfaatleridir. Fakat hem bu ortaklıkların menfaatleri, hem de kişisel menfaatler, insanların mensup bulundukları sınıfların ve bu sınıfların yaşayış şartlarının damgasını taşırlar. Özel mülkiyet ilişkileri temeline ve sınıf antagonizmalarına dayanan toplumlarda, değişik sosyal grupların menfaatleri, tıpkı bireylerin menfaatleri gibi, çoğu zaman birbirlerine taban tabana karşıttır. Reaksiyoner sınıflarda, yalnız genel Menfaat'ler değil, fakat kişisel Menfaat'ler de toplumun menfaatleriyle çatışır. Sosyalizme geçirilmesiyledir ki, toplumun bütün üyelerinin Menfaat birliğini sağlıyacak temel şartlar, yani kişisel Menfaat'ler ile sosyal Menfaat'lerin uyum içinde bağdaşması için gerekli objektif temel şartlar yaratılmış olur.

MENG TZU (İ.Ö. 372-289), Konfüçyüs'ün önde gelen izleyicilerinden biri. Öğretileri *Meng Tzu*'da toplanmıştır. Meng Tzu'nun felsefi teorileri idealizme dayanır. Meng Tzu'ya göre bilgi sürecinin temelini teşkil eden şey, duyusal algı yada duyumdan çok, aklın yol göstericiliğidir. Ahlâk ve etik, insanın doğuştan iyi nitelikleridir. İnsan tabiatıyle ilgili ahlâk ve etik ilkeleri, en büyük yol gösterici güç olan «tanrı»dan gelir. Meng Tzu, «doğuştan yetenekler»le «doğuştan bilgi»yi de kabul eder. Meng Tzu, sosyal-politik görüşlerinde, bazı ilerici önermeler ortaya koymuş, örneğin halkın rolünü hükümdarın rolünden üstün tutarak, halkın ihtiyaçlarını karşılayamadığı zaman halkın, hükümdarı devirmeye hakkı olduğunu söylemiştir. Meng Tzu'nun, feodal Çin'de önemli bir etkisi olmuştur.

MERLEAU-PONTY, MAURICE (1908-61), Fransız varoluşçu ve fenomenolojist (bak. Varoluşçuluk; Fenomenoloji); College de France'da profesör. Başlıca eserleri şunlardır: *La Structure du Comportement* (1942), *Phénoménologie de la perception* (1947), *Les Aventures de la dialectique* (1935). Merleau-Ponty, süje ile obje arasında çözülmez bir bağıntı bulunduğu fikrini savunmuştur (buna göre, dünya süje'nin izdüşümüdür: süje, dünyayı ve insanı kendi objesi haline getirir ve onlara varlık kazandırır). Felsefede bir «üçüncü yol» ortaya koymaya kalkışmıştır. Aslında, Merleau-Ponty'nin, dolaysız algı verilerinin hakiki realite olduğu iddiası sübjektif idealizmden başka bir şey değildir. Bundan başka Merleau-Ponty marksizm ile varoluşçuluk arasında; bir sentez kurmaya çalıştığından, felsefesi eklektik bir felsefedir.

METABOLİZMA, canlı organizmaların bir varlık şartı. Metabolizma kavramı, organizma ile bu organizmanın çevresi arasındaki enerji alış verişini, maddelerin çapraşık ve zincirleme dönüşümlerini ve enerji dönüşümleri kapsar. Bitkiler, ışıktan aldıkları enerjinin yardımıyla su ve karbon dioksitle; hayvanlar ise, içinde enerji bulunan maddelerle beslenirler. Canlı organizmaların aksine, cansız tabiattaki cisimler, enerji birikimi yapmazlar; termodinamiğin ikinci kanunu'na göre enerji yayarlar. Organik tabiat ile inorganik tabiat arasında enerji bakımından varolan farklılığın kavranmayışı, güya organizmalara hayat veren ve onların faaliyetini sağlayan gayri maddi bir unsurun varlığı inancına yol açan nedenlerden biri olmuştur (bak. Vitalizm). Metabolizma'nın özü, organik maddelerin ortaya çıkışı ve dağılıp yokoluşu süreçlerinin diyalektik birliğidir.

META FETİŞİZMİ, özel mülkiyete, özellikle de kapitalist özel mülkiyete dayanan meta üretimi şartlarında ortaya çıkan üretim ilişkilerine, metalara ve şeylere dair, insan kafasında meydana gelen yanlış, aldatıcı ve deformasyona

uğramış bir nosyon. Meta Fetişizmi, özel mülkiyet temeline dayanan bir toplumda, insanlar arasındaki üretim ilişkilerinin dolaysız olarak gerçekleşen ilişkiler olmayıp, mübadeleye, pazarda meta alım-satım'ına dayanan ilişkiler olmasından, ve bunun sonucu olarak, bu ilişkilerin metalar arasında ilişkiler biçimine bürünmesinden doğar. Bunun sonucu olarak, insanlar, bizzat kendilerinin ürettikleri şeylerin ve metaların egemenliği altına girerler. Üretim ilişkilerinin bu maddi biçimi, insanların kaderlerinin metaların spontane hareketine, yani emtianın tedavülüne bağımlı olması, Meta Fetişizm'inin temelini oluşturur . Gerçekte, şeyler ve metalar bu gibi özelliklere malik bulunmadıkları halde, insanlar bu şeylerin ve metaların, mahiyetleri gereği, bazı gizemli özellikler taşıdıkları yolunda hayaller besler. Gerçek durum, yani emeğin sermayeye bağımlılığı, işçi sınıfının sömürülüşü, Meta Fetişizm'inden ötürü gizli kalmış olur. Bu fenomene dıştan bakıldığında, kapitalistle işçi arasındaki ilişkiler, meta sahibi iki insan arasındaki eşit ilişkiler olarak görünür. Kapitalizm tarafından yaratılan bütün eşitlik ve serbestlik hayalleri, ekonominin kategorilerinin tezahürünün kapitalist toplumda kaçınılmaz olan bu transmutasyona uğramasından ileri gelir. Burjuva vülger ekonomi politiği, işçi sınıfının sömürülüşünün gerçek nedenini ve sermayenin gerçek mahiyetini gizlemek için meta fetişizminden medet umar. Meta Fetişizmi'nin sırrını, kökenini ve objektif temelini ilk olarak açığa vuran Marx'tır. Kapitalist üretim tarzının çöküşüyle birlikte, Meta Fetişizmi de ortadan kalkar.

METAFİZİK (Yun. *Meta ta physika*— fizik ötesi),* Metafizik terimi İ.Ö. 1. yüzyılda Aristoteles'in felsefi eserlerinin belirli bir bölümünü belirtmek için kullanılıyordu. Aristoteles, varolan her şeyi kapsıyan duyularımızla değil, sadece spekülatif akılla kavranabilen ve bütün bilimler için vazgeçilmez olan «en yüksek» ilkeleri inceliyen felsefi doktrinin bu en önemli bölümüne «Birinci felsefe» diyordu. Metafizik terimi, felsefede daha sonra bu anlamda kabul edilmiştir. Metafizik, Ortaçağ felsefesinde teolojiye bağlanmış, 16. yüzyıldan sonra da, ontoloji terimiyle eş anlamda kullanılmıştır. Descartes, Leibniz, Spinoza gibi 17. yüzyıl filozofları Matafizik terimini tabiat ve insan bilimleriyle sıkı bir bağlılık içinde kullanmaya devam etmişlerdir. Bu, ancak 18. yüzyılda, özellikle Wolff gibi filozoflar tarafından ortadan kaldırılmıştır.** Modern zamanlarda, Metafizik anlayış, bilgideki tek yanlılığından ve sübjektivizminden ötürü, bir antidiyalektik düşünce metodu olarak ortaya çıktı. Bu metod, şeyleri ve fenomenleri, kesin ve değişmez, birbirinden bağımsız olarak ele alır; iç çelişkilerin toplumun ve tabiatın gelişiminin kaynağı olduğu olgusunu da inkâr eder. Tarihsel olarak, bu, ilk çağda ve Rönesans döneminde bilimsel felsefi bilginin, tabiatı, gelişmeye götüren hareket içinde, bir bütün olarak ele aldığı olgusuyla açıklanır. Daha sonra, bilimsel bilginin derinleşmesi ve farklılaşması nedeniyle, bilimsel bilgi, tabiatı, birbirleriyle ilişkisiz olarak ele alınan inceleme alanlarına ayırdı. Metafizik terimini anti-diyalektik anlamında ilk olarak kullanan Hegel'dir, fakat, Hegel bunu ne açıklamış ne de doğrulamıştır. Bilim ve sosyal ilerleme verilerini genelleştirmek suretiyle, metafizik düşüncenin bilimsel olarak iflâsını ispatlayan ve metafizik metodun yerine materyalist diyalektik metodu koyan Marx ve Engels bu işi başardılar.

METOT, en genel anlamıyle, realiteye yaklaşım, tabiat ve toplum fenomenlerini inceleyiş tarzı. Özel felsefi anlamıyla bir bilgi yolu. Metot, incelenen konunun zihinde yeniden yaratılmasını sağlamak için izlenen yoldur. Bilginin sağlıklı bir şekilde gelişimini sağ-

lamanın öngereği, bilimsel bir metot uygulamaktır. Doğru ve objektif metot, incelenen konuya uygun düşen metottur. Bütün bilme metotlarının temelinde, realitenin objektif kanunları yatar. Bundan dolayı, metot ile teori arasında sıkı bir bağlılık vardır. İnceledikleri konular spesifik olduğundan, somut bilimler özel metotlara başvururlar. Felsefe, somut bilimlerden farklı olarak, genel bilme metotları ortaya koyar. Diyalektik Metot, genel bir felsefe metodudur. Dünyadaki gelişmelerin en genel kanunları, diyalektik Metot'un temelini teşkil eder. Diyalektik Metot, bilimlerdeki özel metotların yerini almaz; onların ortak felsefi temelidir ve her alanda bir bilgi metodu olarak iş görür. Diyalektik Metot, aynı zamanda, dünyayı dönüşüme uğratma metodudur ve idealist diyalektiğe ve metafiziğe karşıdır.

METODOLOJİ,* belirli bir bilimde başvurulan araştırma metotlarının ve yollarının tümü.** bilimsel bilgi ve dünyayı dönüşüme uğratma metodlarına ilişkin doktrin. Bilimlerin hızla ilerlemesi sonunda, bilimsel bilgi metodlarını teorik bir temele dayandırmak ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu teorik temel, başlangıçta, Francis Bacon ile Descartes tarafından ve daha ziyade, felsefe alanında geliştirilmiştir. Marx -öncesi (Pre-Marxian) materyalist filozoflar, objektif dünyayı yöneten kanunların bilinmesini sağlayan bilgi metotlarını bir temele dayandırmaya çalışmışlardır. İdealist sistemler bu metotları ya zihnin kanunlarına dayandırmaya çalışmış yada bunları insan aklının yarattığı keyfi kuralların bir toplamı olarak görmüşlerdir. Genel bilme metodu, çoğu zaman, somut bilgi alanlarından (matematik, mekanik, biyoloji v.s.) birindeki kanunlara bağlanır ve özel bilimin metoduna indirgenir. Metodoloji'ye büyük katkılarda bulunanlardan biri de Hegel'dir. Felsefi metodun spesifik karakterini, somut bilimlerden farklılığını ve somut bilimlere indirgenemezliğini ilk defa Hegel belirtmiştir. Hegel'e göre, metot bizzat muhtevanın hareketidir ve bundan dolayı da, muhtevadan yalıtılarak incelenemez. Fakat Hegel felsefesinin idealist bir temele dayanması, metodun oynadığı rolün mutlaklaştırılmasına ve objektif dünyayı yöneten kanunların bilgi kanunlarına indirgenmesine yol açmıştır. Marksist Metodoloji hem genel bilme metotlarını, hem de bilimsel teorilerin uygulanmasını kapsıyan diyalektik materyalizmdir. Diyalektik materyalizm, bilme metotlarının, tabiat ve toplumun objektif kanunlara dayandığı olgusundan hareket eder. Bir bilgi metodu, ancak realitenin objektif kanunlarını yansıttığı takdirde bilimsel olabilir. Bundan dolayı, bilimsel metodun ilke, kategori ve kavramları, insan aklı tarafından indi bir şekilde yaratılan kuralların bir toplamı, «bir yedek araç değildir, tabiat ve toplum kanunlarının bir ifadesidir» (Lenin, cilt 38, s. 91). Marksist Metodoloji, ayrıca, konu - madde'nin diyalektiğine ve zihindeki yansımasının özelliklerine dayanır. Marksist Metodoloji marksizm-öncesi materyalist Metodoloji'den işte bu noktada ayrılır. Marksist Metodoloji, zihinsel faaliyetin bağımlı olduğu özel kanunları dikkate alır, en önemlisi de bu kanunları, sosyal süje'nin objektif dünya üzerindeki pratik ve teorik aksiyonuna bağlar. Bilimsel bilgi metodunun önemi, bilimdeki, özellikle de, fizik, matematik, biyoloji ve sibernetikteki büyük ilerlemelerin bir sonucu olarak gittikçe artmaktadır. Metodoloji problemlerine duyulan ilgi, somut bilimler ve Metodoloji problemleri arasında sıkı bir bağ kuran teori-ötesi araştırmalarından doğmuştur (bak. Teori-ötesi).

MİÇURİN, İVAN VLADEMİROVİÇ (1855-1935), Sovyet biyologu, SSCB Bilimler Akademisi şeref üyesi. Miçurin'in çalışmaları, özellikle 1917 Ekim Sos-

yalist Devrimi'nden sonra gelişme göstermiştir. Miçurin kendi deneylerine ve Darwin'e dayanarak, biyolojide irsiyetin kontrolü teorisi ve organizmaların değişebilirliği (jenetik) üzerine incelemeler yapmıştır. Miçurin'in doktrini canlı tabiatın diyalektiği anlayışına, organizma ile çevresinin birliği görüşüne, embriyonik hücrelerin ve bu hücrelerin gelişim sürecinin organizmaların içinde bulunduğu şartlara bağımlılığı olgusuna dayanır. Yeni bitki çeşitleri türetme metotları üzerine çalışmalar yapan Miçurin, bu metotlar yardımıyle 300'den çok yeni meyve ve bitki çeşidi elde etmiştir. Miçurin doktrinin teorik temelleri kendisinin *Vyvedeniye novykh kulturnykh sortov plodovykh derevyevi kustarnikov iz semyan* (1911) adlı eserinde ortaya konmuştur. Ayrıca, Miçurin organizmaların gelişim kanunlarını açıklamaya ve organizmaların dönüşüme uğratılması metotlarına ilişkin bir öğreti meydana getirmeye çalışmıştır. «Tabiattan iyilik bekliyemeyiz, bizim görevimiz tabiatı iyilikte bulunmaya mecbur etmektir» sözü kendisinindir. Organizmaların irsiyet değişmelerinin kontrolü, ve organizmayla, çevrenin birliği hakkında Miçurin tarafından ileri sürülen görüşler biyoloji'de Miçurin akımının temellerini oluşturur.

MİHAYLOVSKİ, NİKOLAY KONSTANTİNOVİÇ (1802-1904), Rus sosyolog, yazar, liberal narodizmin (bak. Narodizm) ideologi. 1868'de, *Otechestvenniye Zapiski* gazetesinin yazı kurulunun bir üyesi ve daha sonra da editörü oldu. 1892'den itibaren, marksizme karşı liberal narodizmin savaşını yöneten Russkoye *Bogatstvo* gazetesinin yönetici editörlerinden biri olmuştur. Rus demokratik gazeteciliğinde, Mihaylovski, Çernişevki geleneğini koruma ve sürdürme rolünü oynamak iddiasında bulunmuştur. Bununla birlikte, Mihaylovski, felsefede, Çernişevski'den bir adım geride sayılır. Mihaylovski bir pozitivist (bak. Pozitivizm) idi; o agnostisizme (bak. Agnostisizm) ağır tavizler vermiştir. Onun sosyolojisi, sosyal gelişimde *raznoçintsi* (19. yüzyılda Rus entelektüelleri eşraf tabakasına mensup değildi) tarafından oynanan önder role ilişkin başlıca Narodnik dogmalardan birinin temeli idi. Mihaylovski'nin nazarında, toplumun tarihi (tabiattaki evrimin aksine olarak) tabii-tarihsel bir süreç değildir. Burada, belirleyici rol oynıyan, bireylerin moral bilinçleri ve iradeleridir. Mihaylovski, idealist tarih anlayışını, «kahraman ve güruh» teorisiyle sıkıca bileştirmiştir. Toplum içindeki hayat şartları, kendisine göre, halkı yoksulluğa ve manevi hüsrana mahkûm etmektedir. Bunun içindir ki, kitleler «güruh» haline gelmekte, «kahraman» ise, buna uyarak, »güruh»u yüce davranışlara yada cürüm eylemlerine götürebilmektedir. Birey («kahraman»), burada, tarihin baş yapıcısı olarak ilân edilmektedir. Lavrov'u (bak. Lavrov) takiben, Mihaylovski, «insansal bilginin iki büyük alanında farklı metotlar» uygulamanın gerekliliğine ilişkin nedenler öne sürmüştür: tabii fenomenlerin incelenmesinde objektif metot ve toplumun incelenmesinde sübjektif metot. Mihaylovski'ye göre, sosyolojide bübjektif metodun (bak. Sübjektif Metot) esası, gelişimin moral değerlendirilişinde yatar. O, bireyi, tarihsel araştırmanın hareket noktası ve bütün sosyal ilişkilerin yüce ve ilerleyici mahiyetinin en yüksek kriteri olarak gösteriyordu. Mihoylovski'nin görüşleri Lenin ve Plehanov'un (bak. Lenin; Plehanov) eleştirisine maruz kalmıştır.

MİKROSOSYOLOJİ, 1930'larda ortaya çıkmış olan ve ABD (J. Moreno, bak.), Fransa (Gurvitch, bak.) ve Federal Almanya'da (R. König) yaygınlaşmış bulunan pozitivist bir teori. ABD'de Mikrososyoloji'yle uğraşan ve özel bir kurum olan Moreno Kurumu vardır ve bu kurum *Sociometry* adlı

bir dergi çıkarmaktadır. Mikrososyoloji, tabiat bilimlerinin terminolojisini (örneğin, mikroelemanlar, elektronlar, atomlar moleküller, vs.) kullanır. Mikrososyoloji ile uğraşanlar, sosyal fenomeni incelerken mikroyapı kavramlarından (insanlar arasındaki psikolojik ilişkiler insanların dilekleri, dostluk yada düşmanlık duyguları) ve makro-yapı kavramlarından (çalışma saatlerinde yada dinlenirken, günlük hayatta, dükkânda, sınıfta, voleybol sahasında apartmanda, belli bir yerdeki üniteler) hareket eder. Mikro-kavramların birbirleriyle uygunluk içinde olup olmaması «sosyal gerilimi», sosyal hayattaki istikrarı belirlemektedir. Mikrososyolojiye göre, özel ölçmelere (bak. Sosyometri) dayanılarak, makro-yapılar halinde yeni bir gruplandırma («sosyometrik devrim») yaparak, sosyal uyum kurulabilir; insanların dilek ve duyguları arasında bir birlik sağlamak, ancak böylece mümkün olabilir. Mikrososyoloji, ekonomik ve politik temellerine dokunmaksızın toplumu yeniden kurmayı amaçlıyan, böylelikle de kapitalist toplumdaki her günkü sosyal antagonizmaları görmezlikten gelen reaksiyoner bir ütopyadır.

MİLET (İONİA) OKULU, en eski Yunan felsefe okulu. Bu okulun ilk temsilcileri İ.Ö. 6. yüzyılda yaşamışlardır. Millet, o zamanlar bellibaşlı bir ticaret, denizcilik ve kültür merkezi idi; bu durum, Millet'lilerin geniş görüşlülüğüne ve bilimle ilgilenmelerine yol açmıştır. Milet'li düşünürler arasında Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes de vardır. Milet'liler, matematik, coğrafya ve astronomi alanlarında ilk bilimsel buluşları gerçekleştirmiş olan spontane materyalistler idiler. Milet'lilere göre, tabiatın sonsuzca çeşitliliği, maddi, cisimsel cevherlere, su, hava, v.s.'ye dayanıyordu. Bu filozoflar, aynı zamanda, spontane diyalektikçi idiler. Hippias ile Diogenes (İ.Ö. 5. yüzyıl), Milet Okulu'nun daha sonraki ve ikinci sırada gelen temsilcileri oldular.

MILL, JOHN STUART (1806-73), İngiliz filozof, mantıkçı ve iktisatçı, pozitivizmin temsilcisi. Felsefede Hume, Berkeley ve Comte'un (bak. Hume; Berkeley; Comte) bir takipçisiydi Materyalizm ve idealizmi iki «metafizik» kutup olarak ele alan Mill, maddeyi duyumun (sensation) sürekli potansiyeli olarak, ruhu (spirit) ise duygunun (feeling) sürekli potansiyeli olarak mütalaa eder. Nesneler algının dışında varolamaz. İnsan sadece «fenomen»i (duyum) kavrıyabilir ve onun ötesine geçemez. Mantık alanında saf tümevarımcılığın tipik bir temsilcisi olan Mill, yeni bilgi edinme metodu olarak tümdengelim (bak. Tümdengelim) metodunu reddetmiş, bu metodun oynadığı rolü tamamen metafizik bir açıdan abartmış ve nedensel bağıntıların tümevarımsal araştırma metodunu işlemiştir. Mill, etikte, Bentham'ın (bak. Bentham) faydacılık'ından etkilenmiş, ekonomi-politikte de Ricardo'nun emek-değer teorisi'nin yerine vülger bir ücret-fiyat teorisi getirmiş ve Malthus'un (bak. Malthus) nüfus teorisini savunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *System of Logic* (1843), *Principles of Political Economy* (1848), *Utilitarianism* (1864).

MİLLÎ DEMOKRASİ, devrimin gelişimi ve derinleşmesi sırasında ortaya çıkan, toplumun siyasi organizasyonunun bir formu. Milli demokratik devletin temel çizgileri şunlardır: emperyalizme ve yeni-sömürgecilik'e karşı kararlı bir şekilde yürütülen politik ve konomik bağımsızlık mücadelesi, geniş demokratik hak ve özgürlüklerin varlığı, devlet politikasına ve devrimci sosyal gelişmelerin belirlenmesine halkın katılması ilk başta toprak reformu. Milli demokratik devletin politik temeli, tam bağımsızlık, geniş bir demokrasi, anti-emperyalist ve antifeodal demokratik devrimin tamamlan-

ması uğruna mücadele eden bütün ilerici ve yurtsever güçlerin teşkil ettiği cephedir. Milli demokrasinin oluşması, milli kurtuluş devriminde işçi sınıfının aktif yer almasıyle güvence altına alınır. Milli Demokrasi, sosyal bakımdan, sosyalist bir devlet biçimi değildir, fakat bazı şartlar altında kimi ülkeler için, kapitalist gelişim yoluna gitmeden sosyalizme geçmenin siyasi biçimi olabilir.

MILLS, C. WRIGHT (1916-62), sosyolog ve gazeteci. Burjuva liberal bir anlayışla kaleme aldığı eserlerinde, ABD burjuva demokrasisindeki dekadansın açık bir tablosunu çizmiş, korporasyonların, bürokrasinin ve yüksek derecedeki militarizasyonun içyüzünü açıklamış, ABD. militarizmini ve bu ülkedeki savaş hazırlıklarını bütün ayrıntılarıyle anlatmıştır. Çağdaş Amerikan sosyolojisindeki çeşitli akımları kıyasıya eleştiren Milis, bu akımların metodolojik güçsüzlüğünü, formalizmini, tekellerin çıkarlarına bağımlılıklarını gözler önüne sermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Power Elite* (1956), *The Causes of World War Three* (1958), *The Sociological Imagination* (1959).

MİLYUTİN, VLADİMİR ALEKSİYEVİÇ (1826-55), Rus iktisatçı, 1840'larda Rusya'daki sosyalist düşüncenin temsilcisi. St. Petersburg Üniversitesi hukuk fakültesinden mezun olmuştur. 1840'ların sonunda, *Otechestvenniye Zapiski* ile *Sovremenik* gazetelerinde yayımladığı bir dizi yazıda («Malthus ve Düşmanları») burjuva ekonomisinin bunalım aşamasına girdiğini belirtmiştir. Milyutin'e göre, «insanı ve insanın gelişimini yöneten kanunların bulunmasına ancak müspet bilimler yol açabilir.» Bunun için, ekonomik ve sosyal doktrinlerin «müspet» tabiat bilimlerinin metodlarını benimsemeleri ve ekonomik doktrinler ile sosyalizm arasında bir yakınlık kurulması gerekiyordu. Bilimsel felsefe alanında, sosyal bilimlerin temel problemlerinin eleştirisinde ve formülasyonunda bir üstad olan Milyutin, ortaya koyduğu pozitif ideali tanımlayışında, Comte'un sosyolojisine kaymıştır. Sosyo-politik alanda, Milyutin, bütün toprağın bölünmez iş araçları haline barışçı biçimde getirilmesine ve üretici ortaklıkları halinde kâr için birleşmiş küçük mülkiyet sahiplerinin (köylüler) korunmasına ilişkin reformist eğilimler göstermiştir.

MİMANSA, Hint felsefesinde büyük ortodoks sistemlerden biri. Mimansa'nın temsilcilerine göre, vedalar, kelimenin tam anlamıyla vahiy değildir; vedalarda geçen dinsel ve felsefi sözlerin mantıksal bir hakikatleri vardır. Bu sistem, vedik ritüelleri ortaya koyan ve yorumlayan büyük kitaplar demek olan Brahmanlar'a büyük bir önem atfeder. Mimansa doktrininin temelini teşkil eden şey, başka bir bedene girme halinin *(moksa'nın)* bilim yoluyla yada herhangi bir bilinçli çaba ile rasyonel olarak açıklanamayacağı inancıdır. Mimansa'ya göre, Kamu ödevleri ile dinsel ödevlerin —*dharma*— yani ritüellerin yerine getirilmesine, kastların koyduğu her türlü kayıt ve yasaklara riayete özel bir dikkat gösterilmesi gerekir. İnsanın, bireysel zevklerine kapılmayıp *dharma*'yı gözetmesi, nihai kurtuluşuna yol açabilirdi. *Sankhaya* gibi Mimansa da, dünyada maddi ilkelerle manevi ilkelerin varlığını kabul etmiştir. Mimansa doktrinini, ilk defa Mimansa sutraları'nda, 3. yüzyılda yaşamış olan Jaimini tarafından ortaya konduğu sanılıyor. Mimansa'nın teorik yanları, daha sonraları, şerhciler tarafından geliştirilmiş; vedaların etkisi altında kalınarak, kişiye tapma fikri işlenmiştir. Esas bakımından idealist bir doktrin olan Mimansa, dine Sankhaya'dan daha yakındır.

MİNKOVSKİ, HERMAN (1864-1909),

Alman matematikçi ve fizikçi. G.F. Voronoy ile birlikte sayılar geometrisinin kurucusu olarak tanınır. Geometrik metotların sayılar teorisine uygulanması, mekân formları ile soyut sayı kümeleri arasındaki diyalektik temel bağıntıyı gösterir. Minkovski, rölativite teorisi'ne ilişkin eserlerinde (örneğin, *Raum und Zeit*'da, 1909), özel rölativite teorisi'nin geometrik bir yorumunu yapmıştır. Minkovski'ye göre, her oluş'un dört koordinatı vardır: üç ortak mekân koordinatı ve bir zaman koordinatı (başlangıçtaki momentten itibaren hesaplanan zaman momentumu). Bu dört boyutlu mekânda, iki nokta arasındaki uzaklık, Lobaçevski'nin yaptığı gibi, mekânda uzaklığın ölçülmesi yoluyla ortaya konur (bak. Euklcides-ci olmıyan Geometriler; Mekân, Çok-Boyutlu).

MİSTİSİZM, dinsel-idealist bir dünya görüşü. Mistisizm'in kökeni, eski Doğu ve eski Batı'nın dinsel toplumları tarafından yönetilen gizli âyinlere (gizemler) dayanır. İnsan ile Tanrı yada başka bir gizemli varlık arasında güya bağlantı kurulması ve tabiatüstü bir kuvvete inanç bu âyinlerin temel özelliğini teşkil ediyordu. Tanrı ile bağlantı güya vecd yada vahiy yoluyla kuruluyordu. Eski felsefî-dinsel birçok doktrinlerde (örneğin Konfüçyüscülük, Brahmanizm; Orpheus'culuk; Pythagoras'cılık ve Yeni-Platon'culuk, bak) Mistisizm unsurları görülür. Mistik felsefe, Orta Çağlarda Clairvaux'lu Bernard (1901-1153), J. Eckhart (1260-1327) ve J. Tauler (1300-1361) ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir. Mistik felsefe tesavvuf (suflsm) ile de bağıntılı idi. Daha sonraki mistikler arasında Böhma ile Swedenborg yeralır. Mistisizm, modern çağlardaki idealist bütün felsefelerin şu yada bu ölçüde bir özelliğidir (bak. Personelizm; Varoluşçuluk). Rusya'da dinsel-mistik felsefe Slavofiller ile Solovyov ve onun taraftarları (bak. Berdayev ve Trubetskoy) tarafından geliştirilmiştir. Mistik filozoflar, bir çeşit mistik sezgi olan vahiy'i en yüksek bilgi biçimi olarak görürler; burada varlık, süje tarafından dolaysız biçimde algılanır. İlerici fikirlerin (örneğin, Eckhart'ın fikirleri) yada devrimci muhalefetin zaman zaman mistisizm biçimi içinde görünmesine rağmen, Mistisizm, kural olarak, reaksiyoner sınıfların ideologları tarafından vaazedilir.

MİTOLOJİ, folklorun sözlü biçimlerinden biri, antikitenin karakteristiği. Mitler, tarihin ilk aşamalarında ortaya çıkmıştır; mitlerde yer alan fantastik imajlar (tanrılar, efsanevî kahramanlar, büyük olaylar, v.s.) değişik tabiat ve toplum fenomenlerinin genellenmesi ve açıklanması çabası idi. «Bütün mitolojiler, tabiat kuvvetlerini muhayyilede ve muhayyileyle bertaraf eder, birbirine bağımlaştırır ve biçimlendirir. Bundan dolayı, mitoloji, tabiat kuvvetlerinin gerçekten egemenlik altına alınmasıyle birlikte ortadan kaybolur» (K. Marx ve F. Engels, *Toplu eserler*, cilt 12, s. 737) Eski toplumdaki dünya görüşünün birçok yanları Mitoloji'de ifadesini bulmuştur. Mitolojiler, tabiatüstü kavramları içerdikleri ölçüde dinsel unsurlar taşırlar. Mitolojiler, aynı zamanda, ahlâk görüşlerini ve insanın realite karşısındaki tavrını da yansıtırlar. Marx'ın deyişiyle, Mitoloji «tabiatın bilinçli olmıyan artistik röprodüksiyonudur». Bu bakımdan, Mitoloji imajları çeşitli yorumlar altında sık sık kullanılmıştır.

MİZAÇ, bir kimsenin psişik faaliyet dinamiğini karakterize eden bireysel niteliklerin toplamı. Mizaç, insanın duygularının güçlü yada zayıf, derin yada yüzeysel, istikrarlı yada değişken oluşunda, beliriş hızında görülür. Aynı şekilde, Mizaç bireylerin davranışlarının taşıdığı özelliklerde de tezahür eder. Mizaç'ın temeli, insana özgü yüksek sinir faaliyetidir. Sağlam

dengeli ve hareketli Mizaç, sıcakkanlı Mizaç tipidir; çabuk parlayan ve kolayca değişebilen heyecanlar ve canlı hareketler, bu Mizaç tipinin özellikleridir. Sağlam, dengeli ama hareketli-olmayan Mizaç, soğukkanlı Mizaç tipidir; istikrarlı duygular ve sakin hareketler bu Mizaç tipinin özelliklerini teşkil eder. Zayıf Mizaç tipi ise, derin ve musallat duygulara sahip olan, dışarıya karşı dikkatsiz melankolik tipe girer. Mizaç'ın, sadece, doğuştan varolan sinir sisteminin özelliklerine değil, yaşama ve çalışma şartlarına da dayandığını gözönünde tutmak gerekir. Mizaç, hayatın sonuna kadar aynı kalmaz. Hiç bir Mizaç tipi, bir insanın asli niteliklerinin gelişmesini mutlak olarak engellemez. Ama bu niteliklerin oluşması bakımından, her Mizaç'ın özel yollardan ve noktalardan geçmesi gerekir. Mizaç; insanın karakterinin orijinalitesinin ön gereklerinden biridir.

MODALİTE (mantıkta), ileri sürülen şeye göre, bir önermenin bir karakteristiği: bir önerme, zorunlu, mümkün, olumsal, imkânsız v.s. olabilir. Geleneksel mantık'ta önermeler zorunlu (apodeiktik, mümkün (problematik) ve gerçek (assertorik) önermelere ayrılır. Modalite'yi, bir «mantık-ötesi» tahmin (değerlendirme) olarak gören modern mantık, Modalite'nin özelliklerinin analizine imkân verir. Burada, mantık Modaliteleri olgusal açıdan değil, saf mantıksal açıdan belirlenir. Fiziksel (nedensel) Modaliteler için de belirli mantık kıstasları konmuştur. Örneğin, eğer P mantıksal temellere göre, fakat salt mantıksal temellere göre doğruysa, dolayısıyla P-olmayan'ın kabulü mantıksal bir çelişkiye götürüyorsa, P mantıksal zorunluluktur. İddialar tasviri modalitelere göre, özellikle de fiziksel modalitelere göre ayrılabilirler. Fiziksel modaliteler, iddianın, bazı fiziksel kanunlardan ötürü, zorunlu, mümkün yada olumsal olmasına bağlıdır. Böylece, «bütün gezegenler elips şeklinde hareket ederler» iddiası fiziksel olarak zorunludur, oysa «gezegenlerin sayısı dokuzdur» iddiası fiziksel olarak olumsaldır. Çağdaş mantıkta, özellikle Reichenbach'ın (bak. Reichenbach) nomolojik iddialarında fiziksel modalitenin alt mantıksal kıstasının belirlenmesi için girişimler yapılmaktadır (bak. Mantık, Modal).

MODEL, yüklemden farklı olarak, ancak bazı şartlar altında objeye delâlet eden bir özelliği ifade etmek için marksist-öncesi felsefede kullanılan bir terim. Spinoza felsefesinde, Model, cevherin arzi bütün özelliklerine, nedenleri kendine değil de, cevherde ve onun yüklemlerinde bulunan varlıklara verilen addır. Modeller, içlerinde ebedi ve sonsuz bir maddi cevher bulunan şeylerin sonsuz çeşitliliğini ve bunların arizi özelliklerini temsil eder.

MONAD (Yun. monas — bir tek), varlığın yapısal, özsel bir'liği anlamına gelen bir felsefi terim. Monad, ayrı felsefi sistemlerde, ayrı biçimlerde yorumlanmıştır. Örneğin Pythagoras'cılara göre, bir matematiksel birim olan Monad, Evren'in temelidir. Giordano Bruno'ya göre (*De Monade, Numero, et Figura*, 1591), Monad, spiritüelleşmiş madde'den başka bir şey olmıyan varlığın biricik kaynağıdır (bak. Panteizm). Bu kaynakta, karşıtlar, —sonlu ve sonsuz, v.s.— düşümdeşleşirler. Monad, Leibniz'in felsefesinin temel kavramlarından biridir ((*Monadoloji*, 1714). Leipniz Monad'ı, basit, kapalı, değişmez varlık olarak görür. Açık algılama yeteneğine malik olan Monad'lara ruhlar denir. Leibniz'e göre insanın rasyonel ruhu, espridir; yani, Monad'dır. Lenin, Leibniz'in bütün dünyanın Monadlar'da bir bireysellik olarak yansıdığı ve bir embriyo gibi sonsuzluğu kendi içinde taşıdığı yolundaki görüşünü dikkate alarak şunları yazar: «Klerikalizmine ve idealizmine *rağmen*, burada, bir çeşit, hem de çok

derin bir diyalektik bulunmaktadır» (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 38, s. 383). Lomonosov, bir maddî parçacığı (cisimcik) belirtmek için «fiziksel monad» terimini kullanır. Monad, bir spiritüel ilke olarak, Goethe'nin hilozoizminde büyük bir rol oynar. Monad kavramı, modern idealist plüralizm ve personalizm sistemlerinde kullanılmaktadır.

«MONİST TARİH GÖRÜŞÜNÜN GELİŞİMİ», Plehanov'un yazdığı ve N. Beltov takma adıyla 1895'de yayımladığı eser. Lenin bu eseri, «Bütün bir Rus marksistleri kuşağının yetişmesine yardım etmiş bir kitap» olarak nitelendirir (Lenin, *Toplu eserleri*, cilt 16, s. 269). Bu eser, marksizm-öncesi felsefe ve sosyolojinin derin bir tahlilini yapar. 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinin, Restorasyon'un Fransız burjuva tarihçilerinin, ütopyacı sosyalistlerin, Alman idealist filozofları'nın görüşlerini eleştirici bir biçimde inceler. Plehanov, bu eserde, sözü geçen teorilerin sınıfsal karakterlerinden ileri gelen dargörüşlülüklerini ortaya koyar ve gösterir ki, bilimsel materyalizmin yaratıcıları Marx ve Engels'dir, ve yalnızca marksizmdir ki, hakiki bir toplum bilimi teşkil eder ve sosyal gelişmenin maddî temelini ortaya çıkarır. Bugün için de marksist felsefenin öğrenilmesini bakımından en iyi eserler den biridir.

MONİZM, bütün varlıkların başlangıcının aynı kökenden geldiğini ileri süren bir felsefi doktrin. Materyalist monizm ve idealist monizm olmak üzere iki çeşit Monizm vardır. Materyalist monistlere göre, dünyanın temeli maddedir, idealist monistlere göre ise, dünyanın temeli espiridir, fikirdir. Hegel'in felsefesi, en sistematik idealist monist eğilim'dir. Bilimsel ve tutarlı Monizm, dünyanın mahiyet itibariyle maddî olduğu, maddenin çeşitli biçimlere büründüğü olgusundan hareket eden diyalektik materyalizmin tipik bir özelliğidir. Marksist felsefede, materyalizm, sosyal fenomeni de kapsar. Monizm'in karşıtı düalizm'dir.

MONTAIGNE, MICHEL DE (1533-92), Rönesans'ın Fransız filozofu, Başlıca eseri *Essais (Denemeler)*'dir (1580). Montaigne'nin felsefe alanındaki hareket noktalarından biri şüphecilik'tir. Montaigne'e göre, insan, herşeyden önta Çağların iskolastisizminden (bak. İskolastisizm), katolikliğin dogmalarından ve Tanrı'nın kendisine ilişkin Hristiyan fikirden şüphe eder. Montaigne'nin şüpheciliği, agnostisizmden farklı olarak, dünyanın bilenebilirliğini inkâr etmeyen bir şüpheciliktir. Montaigne'de temel ahlâk ilkesi, insanın din tarafından vaadedilen mutluluğu elini kolunu kavuşturup beklememesidir; insan yer yüzündeki mutluluğu için çaba göstermek hakkına sahiptir.

MONTESQUIEU, CHARLES DE (1689-1755), Fransız sosyolog Başlıca eserleri şunlardır: *Lettres persanes (İran mektupları)*, 1721; *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains*, 1734; *L'Esprit des Lois (Kanunların Ruhu)*, 1748. Bu eserler 1789 Fransız burjuva devrimi liderleri tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Mutlakiyet rejimini şiddetle eleştirmiş olan Montesquieu, devletin kökenini ve kanunların tabiatını açıklamaya, bu «tabii» temel üzerinde sosyal reform planları yapmaya çalışmıştır. Objektif bakımdan, toplumun tabiatla böylece özdeşleştirilmesi, Ortaçağın tanrısal takdir teorisine aykırıdır. Kendisi, coğrafî determinizmin kurucularından biridir. Montesquieu'ye göre, iklim, toprak ve ülke büyüklüğü, halkların moral fizyonomisini, hukuk ve hükümet biçimlerini şartlandırır. Fransız materyalistleri, onun bu görüşlerini eleştirmişlerdir. Montesquieu, meşruti monarşi'yi en iyi hükümet bi-

çimi olarak görmüş ve kuvvetler ayrılığı teorisini ortaya atmıştır. Montesquieu, ateist olmamakla birlikte, Kiliseyi ve din adamlarını şiddetle eleştirmiştir.

MOORE, GEORGE EDWARD (1873 - 1958), İngiliz idealist filozof, yeni-gerçekçilik'in temsilcilerinden biri. Sübjektif idealizmi eleştiren Moore, «algı, bilinci ve bilinçten bağımsız objeyi içerir» tezini, bu akımı çürütmek için kullanır. Moore'a göre, objenin statüsü aydınlık değildir; ona hem fiziksel obje olarak, hem de «duyusal veri» olarak bakılabilir; çevremizdeki dünyanın objektifliğini tanımamızı sağlayan biricik şey sağduyu'dur. Bu «sağduyu» felsefesine göre, Evren'de, maddi objeler ve belirli maddi objelerle eşdeş bilinçli aksiyonlar vardır. Bununla birlikte, «sağduyu», Evren'in spiritüel bir mahiyet taşıdığını, tanrısal aklın varlığını ve aksiyonlarını, ölümden sonra hayatı inkâr anlamına gelmez. Moore, bir mantıksal analiz metodu geliştirmiştir. Bu analiz teorisi, yeni-pozitivizmi (J. Rile ile A. Wisdom'un ve diğerlerinin «lengüistik analiz»i) etkilemiştir. Moore'un etiği, iyi ile kötünün tanımlanamaz kavramlar oldukları görüşüne dayanır. Buna göre, etik önermeler sadece, konuşmacının duygularını açığa vurur ve dinleyicide heyecan uyandırır yada saklı bir form halindeki komandları dile getirir. Çağdaş pozitivist etikteki iki akım, yani, «heyecancılık» ile «etiksel kanaatlerin analizi» olarak etik akımları buradan gelir. Moore'un en önemli eserleri şunlardır: *A Defence of Common Sense* (1925) ve *A Reply to My Critics* (1942)

MORE, THOMAS (1478-1535), ütopyacı sosyalizmin kurucularından ve Rönesans'ın hümanist - rasyonalistlerinden biri. More, burjuva bir aileden yetişmiştir; 1529 ile 1532 arasında İngiltere Şansölyeliği gibi önemli bir mevkide bulunmuştur. Kıralı Kilisenin başı olarak tanımaması yüzünden Kıralın emriyle başı kesilmiştir. More, Utopya'ya, bilinmiyen ülkeye (sözcük anlamıyle varolmıyan bir yere) bir seyahati *Afruteful and Pleasaunt Worke of the best State of a Publyque Weale, and of the newe Y le called Utopia* (1516) adlı eserinde tasvir etmiştir. *Ütopya*, 18. yüzyılın sonuna kadar sosyalist düşünce alanında yazılmış en önemli eser olmuştur. İngiltere'de mevcut o zamanki sosyo-politik ilişkileri, özel mülkiyet temeline dayanan sistemi derin bir şekilde ilk defa eleştiren More'dur. More, kamu mülkiyetinin hüküm sürdüğü bir sistem tasvir eder. Üretimin sosyalleştirilmesi fikrini, emeğin sosyalist organizasyonuna ve dağılımına dayandırmak suretiyle ilk defa işleyen More olmuştur. Burada aile, bu ideal (düşünsel) özgür ütopya devletinin ekonomik temel birimidir, ve, üretim zanaate dayanır. Demokratik bir yönetim içinde yaşıyan Ütopyalı'lar çalışma eşitliğinden yararlandıkları gibi, kent ile kır arasındaki yada zihinsel emekle fiziksel emek arasındaki antagonizmadan da kurtulmuşlardır. Ütopyalılar günde altı saat çalışırlar, geri kalan zaman bilim ve sanata ayrılır. *Ütopya*'da, bireyin çokyanlı gelişimine, teorik eğitimin pratikle kaynaştırılmasına büyük önem verilmiştir. Bu fikir, sosyalist eğitim görüşünün henüz işlenmemiş halidir. More, sosyalist idealin gerçekleşmesi için yüksek bir teknoloji düzeyine varılmış olması gerektiğini kavrayamamış, yeni düzene barış içinde geçilebileceğini tasavvur etmiştir.

MORELLY, 18. yüzyıl Fransız ütopyacı sosyalisti. Başlıca eseri olan *Le code de la nature* (1755), kolektif mülkiyetin egemen bulunduğu bir toplumun ilkelerini temellendiren bir eserdir. Morelly, ortaya koyduğu teoride, rasyonel sosyal düzenle irrasyonel sosyal düzeni karşıtlaştırarak, rasyonalizmden hareket eder. Morelly'ye göre,

çağdaş sistem irrasyonel bir sistemdi ve bütün aksaklıklar buradan ileri geliyordu. İnsan tabiatına uygun düşen yeni bir rasyonel düzeni «bulacak» ve bu düzenin ilkelerini halka bildirecek bir teoriye ihtiyaç vardı. Morelly'nin tasavvur ettiği rasyonel sistem, mal üretimi ve dağılımını organize eden tek bir ekonomik plâna göre iş gören merkezi bir ekonomik topluluk idi. Morelly tabiatın ve aklın gereklerini yerine getirecek bir toplumun üç temel kanununu formüle etmiştir: 1) özel mülkiyetin ilgası 2) «varolma hakkı» ve «emek hakkı», ve 3) bütün vatandaşların çalışma yükümlülüğü. Morelly «rasyonalist» ve vülger eşitlikçi sosyalizmin tipik bir temsilcisi idi. Aşırı tüketimin ve lüks eşyanın kullanılmasının yasak edilmesini öne sürüyordu. Evlilik ilişkileri dahil, bütün hayat ilişkilerini organize etme çabasındaydı. Morelly Babuef'cüler (bak. Babeufcülük), Cabet, Blanqui ve diğer birçok 18. ve 19. yüzyıl ütopyacı sosyalisti üzerinde büyük etki yapmıştır.

MORENO, JACOB (1892 -), Amerika'lı psikiyatrist ve sosyolog; sosyometri'nin yada mikrososyoloji'nin kurucusu. Başlıca eserleri, *Who Shall Survive?* (1936) ve *Foundations of Sociometry*'dir. (1954). Moreno, bir sosyolog olarak, küçük sosyal grupların, örneğin, okul yaşına kadarki çocuklar, apartman komşuları, şirket memurları, v.s.nin davranışlarındaki psikolojik özellikleri inceler. İnsanlar arasındaki duygusal ilişkilere, örneğin, dostluk, düşmanlık, yada ilgisizlik halleri üzerine dikkati toplıyarak, bu duygu ve eğilimleri, sosyal ilerlemeyi belirliyen başlıca faktör olarak ortaya koymaya çabalar. ABD'de kapitalizmin geçirdiği bunalıma işaret eden Moreno, insanların aralarındaki ilişkileri, insansal eğilimlerine ve sempatilerine göre düzenlemelerini bütün sosyal problemlerin çözüm yolu olarak görür. Moreno'nun, Amerikan toplumunu «rayına» oturmak için öne sürdüğü tedbirler ise, kapitalizmin belkemiğini, yani özel mülkiyeti, tekellerin egemenliğini ve işçi sınıfının sömürülmesini olduğu gibi muhafaza eden tedbirlerdir.

MORGAN, LEWIS HENRY (1818-81), Amerika'lı bilgin, etnograf ve arkeolog. Kızılderililerin yaşayış tarzlarını incelemiş olan Morgan, ilkel-komünal toplum hakkında geniş materyel toplamıştır. Bu materyelin içerdiği olguları *Ancient Society* (1877) adlı eserinde genelleştirmiştir. Her tarihsel dönemi üretim tekniğinin gelişimine bağlayan Morgan, sınıflar-öncesi toplum tarihini dönemlere ayırmaya çalışmıştır. Fakat, Morgan'ın dönemleştirmesinin (periodisation) olgusal yanı artık terkedilmiştir. Morgan, ailenin, toplumdaki gelişmelerle birlikte değişen tarihsel bir fenomen olduğunu ilk ortaya koyanlardan biridir. Marx ve Engels tarafından çok takdir edilmiştir. Engels, Marx'ın bir keşfi olan materyalist tarih anlayışını Morgan'ın, kendi kendine yeniden keşfetmiş olduğunu kaydeder (K. Marx ve F. Engels. *Seçilmiş Eserler*, cilt 2, s. 170). Engels Morgan'ın yaptığı araştırmaları *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde kullanmıştır. Fakat Engels Morgan'ın ortaya koyduğu materyeli sadece işlemekle kalmamış, bunu, aynı zamanda, marksist çizgiye oturtmuştur.

MORRIS, CHARLES (1901-) pragmacılığın (bak. Pragmacılık) fikirlerini, özellikle de Amerikalı filozof George Mead'ın doktrinlerini mantıksal ampirisizmin (bak. Mantıksal Ampirisizm) kavramlarıyla bileştiren Amerikalı filozif. Behaviyorizme dayanan başlıca eserleri, insanın sosyal ve biyolojik davranışlarını tahlil eder. Morris, C.S. Pierce'in (bak. Pierce) görüşlerini geliştirirken, yeni bir bilim dalının —semiotik— temel kavram ve ilkelerini de formüle etmiştir. Başlıca eserleri şun-

lardır: *Foundations of the Theory of Signs* (1938), *Signs, Language and Behaviour* (1948), *Varieties of Human Values* (1956).

MORRIS, WILLIAM (1834-96), İngiliz sosyalist, şair, yazar ve sanatçı. Bir burjuva aileden gelmekle birlikte, burjuva sistemine karşı çıkmış ve onu eleştirmiştir. Morris başlangıçta, sanat konusundaki ütopyacı görüşleri benimsiyor ve bu görüşleri, toplumun barış içinde dönüşüme uğramasının başlıca araçları olarak görüyordu. 1880'lerin başlarında işçi ve sosyalist hareketleri içinde aktif bir rol almış ve marksizme yakınlaşmış olmakla birlikte, «heyecanlarıyle sosyalist» olmuştur (Engels). Morris, ütopyacı bir roman olan *News from Nowhere*'de (1891), geleceğin sosyalist toplumunun safdilce, dolayısıyle bilimsel - olmayan bir tasvirini vermiştir. Morris, kreatif ve siyasi faaliyetlerinde devrimci ilkelerin savunuculuğuna yapmıştır. İngiliz demokratik literatürüne değerli katkıları vardır.

MO TZU, yada **MO Tİ** (İ.Ö. 479-381), eski Çin'de hayli taraflar bulmuş olan bir felsefe okulunun (Mo'culuk) kurucusu, Konfüçyü'cülük'e karşı çıkmış bir düşünür olan Mo, önceden belirlenmiş bir kaderin varolmadığını, insanın kaderinin «Tanrı iradesi»ne bağlı olan «evrensel sevgi» ilkelerini yerine getirmesine dayandığını düşünüyordu. İnsanlar arasında yardımlaşmayı, faydalı işler yapılmasını, zor kullanılmamasını ve savaştan vazgeçilmesini dile getirmiş ve toplum içindeki yerlerine bakılmaksızın bilge kişilerin ve değerli kimselerin ülkeyi yönetmeleri gerektiğini belirtmiştir. Mo'nun öğretileri mistisizme kaymakla birlikte, bazı materyalist unsurları da kapsıyordu. Mo'ya göre, bilgimiz, realiteye ilişkin araştırmamızın dolaysız (direct) bir ürünüdür. Mo'nun izleyicileri, onun rasyonel fikirlerini tabii materyalist bir teori içinde geliştirmişlerdir ve bu yöndeki gelişme, eski Çin felsefenin evriminde önemli bir rol oynamıştır. Mo-Tzu okulu, İ.Ö. 2. yüzyılda bağımsız bir felsefe okulu olmaktan çıkmıştır.

MUHAKEME, düşüncenin adım adım ilerleyerek, belli birtakım önermelerden belirli bir sonuç çıkartması, yeni bir önerme'ye varması. Böylece, bilinen önermelerden bilinmeyen önermelere varılmış olur. Muhakeme, genel olarak, tümevarım ve tümdengelim olmak üzere ikiye ayrılır. Tek tek olaylardan yada varlıklardan hareket ederek bir önermeye yada kanuna varmak tümvarım'dır. Genel bir önermeden, genelden hareket ederek tekil'e (bak. Tekil, Tikel, Tümel) varmak ise tümdengelim'dir. Muhakeme yoluyle bilgi edinme, sezgi yoluyle bilgi edinmenin (bak. Sezgicilik) karşıtıdır, çünkü, sezgi adım adım ilerlemeksizin, çeşitli önermelerden geçmeksizin, dolaysız bilgi edinme çabasıdır.

MUHAYYİLE, realiteden alınan, fakat tekil (particular) bir anda verili realitede karşılaşılmıyan izlenimlerin konversiyonu temeli üzerinde, insansal bilinçte yeni duyum yada düşünce imajları yaratma yeteneği. Bir insan, Muhayyile'yi emek aracılığıyla kazanır, o emek ki, onsuz Muhayyile ne amaçlı olabilir ne de verimli. Psikoloji, Muhayyile'yi, ön-niyetin derecesine göre (iradi ve irade-dışı Muhayyile), aktivite dericesine göre (röprodüktif ve kreatif Muhayyile) ve genelleştirmenin derecesine göre (bilimsel, icatçı, artistik, dinsel, vs.) sınıflandırılır. Lenin'in deyişiyle «basit genellemede, en basit genel fikirde bile bir dereceye kadar fantezi vardır» (Cilt 38, s. 372). Bilgin'in muhayyilesi varsayımlar, model kavramlar, fikirler geliştirerek, dünyayı tanımada kendisine yardımcı olur. Muhayyilenin fonksiyonu, özellikle, artistik ya-

ratış bakımından önemlidir. Muhayyile, burada, yalnız bir genelleştirme aracı olarak iş görür. İdeal, olması gerekenin imajı olarak, emel ise arzu edilen şeyin imajı olarak, her ikisi de Muhayyile'nin ürünleridir. Muhayyile, insanı realiteden uzaklaştıran sisli düşlerden farklı olarak, toplumun ihtiyaçlarına bağlı olduğundan hayatı bilmemize ve onu değişikliğe uğratmamıza yardım eder.

MUTLAK, idealist felsefede, ezeli ve ebedi, sonsuz, kayıtsız-şartsız, mükemmel, ve değişmeden bağımsız «kendinde-tam» olduğundan değişime uğramayan, ve varolan her şeyi kucaklıyan süje anlamında kullanılan bir terim. Mutlak, dinde Tanrı'dır. Fichte'nin felsefesinde Ben'dir. Hegel'in felsefesinde evrensel ilkedir (Mutlak espiridir), Schopenhauer'de iradedir, Bergsonda ise sezgidir. Diyalektik materyalizm, Mutlak kavramını bilimsel-olmayan bir kavram olarak reddeder.

MUTLAK İDEALİZM, bak. *İdealizm, Objektif.*

MUTLAK VE İZAFÎ, bir felsefi kategeri olarak Mutlak, şarta bağlı olmıyan, bağımsız, izafi-olmıyan, değişmez ve kendiliğinden varolan'dır. İzafi ise, bir fenomenin diğer fenomenlerle ilişkisini ve biribirlerine bağımlılıklarını gösterir. Hareket halinde madde, bir bütün olarak, hiçbir kayıt-şart'a bağımlı değildir, ezeli ve ebedi ve tükenmezdir, mutlaktır. Maddenin sonsuz sayıdaki çeşitlilikleri, yani sürekli olarak biribirlerinin yerine geçen somut hareket formları ise geçici (transitory), sonlu, muvakkat (temporary) ve izafidir. Her izafi olan şey, bütünün bir parçası olarak ve bu anlamda, kendi bağrında Mutlak'ın bir unsurunu barındırır; belirli bir ilişki içinde izafi-olan başka bir ilişki içinde Mutlak'tır. Bundan, İzafi ve Mutlak ayrımının da izafi olduğu sonucu çıkar.

MUTLAK ZORUNLULUK (APODİKTİK), ispatı tartışılmaz olan şey, mutlak hakikat anlamına gelen bir terim. Aristoteles «Mutlak Zorunluluk» terimini kesin temellerden, mutlak doğruluk taşıyan öncüllerden, tümdengelim yoluyla türetilen ispatı belirtmek için kullanmıştır. Aristoteles, kıyası, mutlak zorunlu bilginin bir aracı olarak görüyordu. «Mutlak Zorunluluk» terimi, zorunluluk hükmünü, mümkünlük ve realite hükümlerinden ayırmak için kullanılır.

MÜLKİYET, toplumda, mal sahipliği ve servet ilişkilerinin ifadesi. Marksist teoriye göre, mülkiyet, tarih boyunca değişikliğe uğrayan üretim tarzı tarafından belirlenir. Demek ki, Mülkiyet tarihsel bir karakter taşır. Mülkiyet'in ebedi ve değişmez bir ilke olduğunu iddia eden burjuva doktrinlerinin aksine marksizm, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ancak sosyal gelişimin belirli bir evresinde ortaya çıktığını göstermiştir. Mülkiyet, her yeni tarihsel evrede değişik biçimler alır. İlkel komün'de üretim ilişkileri kolektif mülkiyet temeline dayanıyordu. Kölelikle birlikte, üretim ilişkileri efendinin köle ve üretim araçları üzerindeki mülkiyeti temeline dayandı. Efendi, köleyi satın alabiliyor, satabiliyor yada dilerse öldürebiliyordu. Feodal rejimde, üretim ilişkileri, üretim araçlarını elinde bulunduran senyörün mülkiyeti biçimine girdi. Feodal Mülkiyet, köylünün ve zanaatkârın üretim aletleri üzerindeki özel mülkiyeti ile birarada bulunuyordu. Kapitalizmle birlikte, kapitalist Mülkiyet, yani, üretim araçları üzerinde kapitalist Mülkiyet doğdu. Üretim ilişkilerinin temeli buna dayandı. Artık, üreticiler, ücretli işçiler üzerindeki kişisel mülkiyet ortadan kalktı. Kapitalist, bunları ne öldürebilir, ne de satabilir. Fakat bu üreticiler, üretim araçlarından yoksundurlar; yaşamak için işgüçlerini kapitaliste satmak zorundadırlar. Sosyalist re-

jimde, üretim araçlarının kolektif mülkiyeti üretim ilişkilerinin temelidir.

MUNZER, THOMAS İ.S. (1490 - 1525) anabaptist ve vaiz, Almanya'daki büyük köylü savaşı'nın (1525) liderlerinden biri, Reformasyon'un radikal köylü-pleb kanadının ideologu, Münzer'ılımlı reformist lutherden farklı olarak sadece Katolik kilisesi'ne karşı değil, tüm Hıristiyanlığa ve feodalizme karşıydı. Münzer'e göre, Reformasyon'un temel görevi, kilisede ve kilise öğretilerinde yapılacak reformdan çok, köylü ve kentli yoksulların yapacağı sosyo-ekonomik, devrimdi. Münzer'in, Orta Çağ köylü-pleb rafiziliği ve mistisizmi içinde şekillenen felsefesi, panteis bir felsefe olmuştur. Münzer'e göre, iman insanda aklın gelişiminin bir sonucuydu ve öbür dünyada hayat ile yeryüzündeki hayat arasında bir köprü kurulması gerekliydi. Münzer geniş tasarılara dayanan bir devrimci program ortaya koyabilmek için Hıristiyan sloganlara başvuruyordu. Devrimci köylüleri, «yeryüzünde bir Tanrı ülkesi», yani, sınıfsız, özel mülkiyetsiz ve hükümetsiz bir toplum kurma fikrine çekiyordu. Münzer'in dinsel felsefesi, ateizme yakın olduğu gibi, siyasi tasarıları da eşitlikçi ve ütopyacı sosyalizm ile bir benzerlik içinde bulunuyordu. Münzer'in idealleri köylü-pleb kitlelerin çıkarlarının çok ötelerine uzanmış ve Engels'e göre, «doğmakta olan proleter kurtuluşu için gerekli şartları» önceden dile getirmiştir.

MÜTEKABİLİYET İLKESİ, bilimin gelişimini yöneten temel metodolojik ilkelerden biri. Felsefi bakımdan, Mütekabiliyet İlkesi, bilginin izafi hakikatten mutlak, her zaman daha tamlanan hakikate doğru hareketini ifade eder. Bu ilke, 1913'te, klasik fizik kavramlarının yıkılışı sırasında Bohr tarafından formüllendirilmiştir. Mütekabiliyet İlkesine göre, bilimsel konsepsiyonlar geçersizleştiği zaman, bunun bir sonucu olarak yaratılmış olan yeni bir teoriye ilişkin temel kanunlar, yeni teorinin bir karakteristik parametrinin muadil değerini belirliyen eksterm örnekte olduğu gibidir, bu kanunlar, eski teorinin kanunlarına dönüşür. Örneğin, kuantum mekaniğinin (bak. Kuantum Mekaniği) kanunları, bir etki kuantumunun (bak. Etki Kuantumu) öneminin (magnitude) nazara alınmamasına imkân veren klasik mekaniğin kanunlarına dönüşür. Mütekabiliyet İlkesinin etkisi (operation), matematik, fizik, ve diğer bilimlerin tarihinde görülebilir. Mütekabiliyet İlkesi, eski ve yeni teorilerin, maddenin nitelikçe farklı düzeylerinin içsel birliğinden doğan zincirlenişini yöneten-kanunu yansıtır. Bu birlik, sadece bilimin ve bilim tarihinin bütünselliğini değil, fakat aynı zamanda, nitelikçe yeni bir fenomenler sahasına nüfuz bakımından Mütekabiliyet İlkesinin oynadığı geniş öristik rolü de belirler. Mütekabiliyet İlkesi'ne ilişkin bilimsel anlayış, bilgi sürecinin diyalektiğinin kavranmasını, rölativizmin (bak. Rölativizm) iflasının ortaya konmasını mümkün kılar.

N

NAIGEON, JACQUES-ANDRÉ (1738-1910), Fransız materyalist filozof ve ateist, Katolik Kilisesinin muarızı. Naigeon'un dünya görüşü, Diderot'nun doğrudan etkisi altında şekillenmiştir. Diderot tarafından *Encyclopédie*'nin kadrosuna alınan Naigeon, daha sonraları bu ansiklopedinin editörlerinden biri oldu. Naigeon, bilgi teorisi'nde, materyalist sansüalizmi kabul eder. 1768'de, bütün dinlerin yanlışlığını ve Tanrıyı aramaktan vazgeçilmesi gerektiğini ileri süren *Le militaire philosophie adlı* eserini yayımlamıştır. Naigeon, Holbach'ın *Système de la nature* adlı eserinin yayına hazırlanmasına katılmış ve onunla birlikte, yergili bir din eleştirisi sözlüğü olan *La théologie portative*'i yazmıştır. Naigeon, hayatının son yıllarını Diderot'nun eserlerinin yayımlanmasına vermiştir.

NALBANDYAN, MİKAEL LAZAREVİÇ (1829-66), Ermeni materyalist düşünür, devrimci demokrat, ütopyacı sosyalist, Aydınlanmacı, şair ve gazete yazarı. Moskova Üniversitesi tabiat bilimleri fakültesini bitiren Nalbandyan, ilerici bir Ermeni dergisi olan *Kuzey Işıkları*'nda yazılar yazmıştır. Rus halkının kurtuluş mücadelesinde aktif bir rol oynamıştır. Bir kaleye hapsedilmiş ve sürgünde ölmüştür. Nalbandyan, giriştiği faaliyetlerde Rus-Ermeni dostluğunu güçlendirmeye çalışmış; Ermeni halkının kurtuluşunu, toprak köleliğine karşı Rus devriminin başarısına bağlamış, burjuva nasyonalistlerine ve liberallerine karşı savaşmıştır. Nalbandyan, felsefi görüşleri bakımından, materyalizm ile diyalektiğin bir birleşimini meydana getirmeğe çalışan bir materyalist idi. Bilgi teorisinde. Nalbandyan, duyumsal ve rasyonelin, tümdengelim ve tümevarımın birliğinden hareket etmiş, ve kavramlara ve fikirlere ilişkin idealist anlayışı eleştirmiştir. Nalbandyan, Kant, Fichte ve Hegel felsefelerini, özellikle de onların siyasi görüşlerini eleştirmiştir. Estetikte ise, gerçekçiliğe ve Rus devrimci demokratların görüşlerine değer vermiştir. Nalbandyan'ın fikirleri, 19. yüzyıl ilerici Ermeni kültürünün en iyi kay-

naklarından biri olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Two Lines* (1861), *Agriculture as the True Road* (1862), *Hegel and His Time* (1863).

NARODİZM, Rusya'da bir küçük burjuva köylü demokrasisi ideolojisi. Narodizm'i diğer demokratik ideolojilerden ayıran spesifik özellikler şunlardır: 1) sosyalist hülyalar, kapitalist yoldan kaçınma ve kapitalizmi önleme umudu; 2) tarım ilişkilerinin kökten değiştirilmesinin savunulması. Kapitalizmin iç çelişkilerinin açığa çıkıp, proleter sosyalist hareketlerin artış gösterdiği Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerine oranla daha geç dönemde burjuva demokratik devrim yolunu tutmuş olan ülkelerin karakteristiğini teşkil eden Narodizm, enternasyonal bir anlam taşır. Rusya'da Narodizm ideolojisinin kaynağı, feodal tabakaların ilgası ve toprak beylerine ait toprakların radikal yeniden dağıtılması için köylülerin yürüttüğü mücadeledir. Herzen ve Çernişevski, Rusya'da Narodizm ideolojisinin kurucuları idiler. Bunlar, ilk iş olarak, köylü komün toplumundan, daha yüksek bir toplum biçimi olan sosyalizme doğrudan geçiş imkânı sorununu ortaya atmışlardır. 1870'lerde aktif bir hareket halini alan Narodizm'in karakteristiği, siyasi programını uygulama ve köylüyü uyandırıp sosyalist devrime geçirme arzusu olmuştur. Bakunin, Lavrov ve P. N. Tkaçov, Narodizm'in önde gelen ideologları idiler. Militan devrimci demokrasinin ideolojisi olan 1870'lerin Narodizm'i, Çernişevski döneminin Narodizm'ine oranla geridedir. «Sosyalizm»i «siyaset»le bağdaşmaz bir şey sayan Narodnikler, siyasi özgürlükler uğruna mücadelenin ancak burjuvaziye yaradığını düşünüyorlar ve kapitalizmin ilerici hiçbir yanının bulunmadığını ileri sürüyorlardı. Sübjektif okula bağlı Narodnik teorisyenler, çeşitli sistemlerden— pozitivizm, Yeni Kant'çılık ve Mach'çılık— yaptıkları aktarmaları eklektik bir tarzda birleştirerek agnostisizmi savunuyorlardı. Sosyal gelişime tarihsel zorunluluk açısından bakan Çernişevski'nin aksine, Narodnikler, sosyal fenomenlere soyut bir idealin pozisyonlarından yaklaşıyorlardı. Sosyoloji'deki sübjektif metotlardan hareket ederek, kapitalist-olmayan bir yoldan gelişme imkânının varlığını ispata çalışıyorlardı. Kitlelerin tarihte önemini şeklen inkâr etmeyen Narodizm, kitle hareketlerini, dolayısıyle de tarihsel sürecin yönünü entelektüel azınlığın faaliyetine bağımlılaştırır. Narodizm'in ekonomi teorisindeki temel teze göre, küçük köylü çiftçiliği («halk üretimi»), kapitalizmin antitezidir. 1880'in ortalarında, Narodizm'e, liberal reformist bir akını (V.N. Vorontsov, Mihaylovski, S. N. Krivenko, S. N. Yuzakov ve diğerleri) egemen olmuştu. Bazı Narodnikler, realitenin etkisiyle, Rusya'nın kapitalist bir evrimden geçtiğini ve köylülüğün içinde bir farklılaşma sürecinin varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ama, bu Narodnikler Rusya'nın kapitalist evrimden geçtiğini kabul ederken, beri yandan «halk üretimi»ne yardım konusunda hertürlü ütopyacı ve reaksiyoner tasavvurları devam ettiriyorlardı. Marksizme karşı aktif bir mücadeleye girişmiş olan liberal Narodnikler'in bu mücadelesi tam bir ideolojik yenilgiyle sonuçlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında köylü hareketlerinin artması ve 1905-07 Rus devrimi Narodnik bazı grup ve partilerin ortaya çıkmasına yol açmıştı ki, bunların en solunda olanı Sosyalist - Devrimci Parti idi. Bu Partinin ideolojisi, Narodizm'in eski dogmalarını marksizmin tahrif edilmiş önermeleri ile birleştiren eklektik bir ideoloji oluşturuyordu. Devrim sırasında, Sosyalist-Devrimciler, liberallerin liderliğine boyun eğme şıkkı ile toprak sahiplerine karşı kararlı mücadele şıkkı arasında yalpalayıp durmuşlardır. Lenin ve Ple-

hanov, Narodizm'in derin bir eleştirisini yapmışlardır.

NASYONALİZM, ulusal yalnızlaşmada, başka ülkelere karşı güvensizlik ve düşmanlık duyulmasında ifadesini bulan bir burjuva ideoloji ve politika ilkesi. Nasyonalizm'in kökleri kapitalizmin gelişmesinin spesifik özelliklerinde yatar. Kapitalizme dayalı uluslar arasındaki ilişkilerin karakterini yansıtan Nasyonalizm, iki biçimde kendini gösterir: başka ülkelere karşı nefret duyulmasıyle ayırdedilen, egemen ulusun Büyük-Güç şovenizmi; ve ulusal yalnızlaşma ve diğer uluslara karşı güvensizlikle karakterize olunan, ezilen ulusun yerel nasyonalizmi. Nasyonalizm ulusal dillerin ve kültürlerin doğuşuna, özel bir ulusal psikolojinin ve ulusal duyguların şekillenmesine eşlik eden, ulusların oluşması süreci içinde gelişmiştir. «Büyük-ulusal» çıkarlar sloganı üzerinde spekülasyon yapan burjuva ve reformist ideologlar ve revizyonistler emekçi kitlelerin sınıf bilincini boğmak, enternasyonal işçi sınıfı hareketini bölmek, sömürgeciliği ve uluslararası savaşları haklı göstermek için Nasyonalizm'i bir araç olarak kullanırlar. Nasyonalizm emekçiler için kabule şayan değildir, çünkü emekçilerin çıkarlarını sadece proleter enternasyonalizmi temsil edebilir. Ulusal kurtuluş hareketlerinin belirli bir aşamasında, marksistler, ezilen ulusun Nasyonalizm'ini desteklemeyi tarihen doğru bulurlar, çünkü, bu hareket, genel bir demokratik muhteva taşır (anti-emperyalizm, ekonomik ve politik bağımlılık uğruna mücadele). Fakat, Nasyonalizm'in bu çeşidinin bir de şu yanı var: sömürücü reaksiyoner üst grupun giderek emperyalizmle uzlaşmaya yönelen ideolojisini ve çıkarlarını ifade etmesi. Nasyonalizm bir küçük burjuva çevrede daha çok yayılır ve kökleşir. Uluslar arasında gerçek eşitliği sağlayan sosyalizmde, Nasyonalizm'in kökleri ortadan kalkar, tezahürleri ise, kapitalizmin sadece kalıntıları halinde, halkın düşünce ve davranışında kalır.

NATÜRALİZM* Felsefede, toplumun gelişimini tabiat kanunları (iklim şartları, coğrafi çevre, insanlar arasındaki biyolojik ve ırki ayrılıklar, v.s.) ile açıklama eğilimi. Natüralizm, sosyal hayatı yöneten özel kanunları göremeyen antropolojizme (bak. Antropolojizm) yakındır. 17. ve 18. yüzyıllarda spiritüalizme karşı mücadelede, Natüralizm, olumlu bir rol aynamışsa da, daha sonraları reaksiyoner bir teori haline gelmiştir. Natüralizm, Malthus'çuluğu (bak. Malthus'çuluk), Spencer'in organik toplum teorisini (bak. Organik Toplum Teorisi) ve sosyal-Darwin'ciliği (bak. Sosyal Darwincilik) içerir.** Sanatta, bir estetik görüşler sistemi, ve 19. yüzyılın ikincisi yarısında şekillenmiş, buna uygun artistik metot. Comte, Spencer ve H.A. Taine'nin temsil ettiği pozitivizm, Natüralizm'in felsefi temelini teşkil eder. Natüralizm, realitenin temel derin süreçlerini kavramaya yanaşmayıp, artistik tasviri, arızi, tekil obje ve fenomenlerin kopya edilmesine indirger. Natüralizmin estetik kavramının çelişik mahiyeti, belirgin olarak, Emile Zola'nın sosyal fenomenlerle biyolojik fenomenin özdeşliği, sanatın politika ve ahlâktan bağımsızlığı, v.s. temeline dayanan teorik görüşlerinin sık sık çatıştığı eserlerinde (*Le Romen expérimental*, 1880, *Naturalisme au theâtre*, 1881) kendini gösterir. Hayatın psikolojik yanlarına ağırlık verme, santimantallik ve melodram, çeşitli türler içinde ifade edilen modern natüralist sanatın karakteristik özelliklerdir: basit ve resimli romanlarda, gangster fiilimlerinde, dedektif hikâyelerinde, pornografik resimler ve natüralistik tablolarda roknrol ve tvist ritimli cazda. Pasiflik fikirleri, toplumsal mücadelenin reddi, insanın elem ve zevklerine karşı umursamazlık, insan hayatının

kaba yanlarına dikkatiçekme; onu formalistlere ve sürrealistlere yakın hale getiren Natüralizm'in temsilcileri tarafından (dolaylı veya dolaysız olarak) vazedilmiştir.

NATÜRALİZM, ETİKSEL, iyi kavramının, bir çeşit «natürel», yani, «ahlâkla ilgili olmayan» kavramlarla, örneğin, haz, biyolojik evrim, v.s. ile belirlendiği ilkesinde birleşen teorilere (bak. Hazcılık. Evrimsel Etik, ve diğerleri) verilen genel ad. Marksizm ahlâk kategorilerinin tam materyalist bir açıklamasını yapmanın, başka bir deyişle ahlâkın kökenlerine inmenin, natüralist açıdan mümkün olmadığını göstermiştir. Natüralizm, 1940-50'lerde, yeni-pozitivistler ve sezgiciler'in idealist eleştirilerine karşı bilimsel etiğin ilkelerini savunan bir akımdı. Bu ilkeler şunlardır: 1) ahlâki iyi objektiftir; ahlâki iyi ile sosyal sistemler, halkın çıkarı ve ihtiyaçları arasında bağıntı vardır; 2) iyi kavramının tanımlanması mümkündür; ahlâk standartları da objektif olarak doğrulanabilir; 3) ahlâk yargılarının objektif bir değeri vardır; bunların doğruluğu ortaya konabilir; 4) etik ve ahlâk ilkeleri, diğer bilim verilerine dayandıkları zaman bilimsellik kazanırlar. Etik alanında natüralistlerin idealizme yönettikleri eleştiriler ve etik teorilerindeki materyalist unsurlar ilerici bir rol oynamıştır. Mario Bunge (Arjantin) ile Abraham Edel'in (ABD) yaptıkları çalışmalar da dikkate değer niteliktedir.

NEDENSELLİK, fenemenler arasındaki zorunlu bağıntıları ifade eden bir felsefi kategori ki, burada, fenomenlerden biri (buna neden denir) bir diğerini (buna etki, yada sonuç denir) belirler. Tam (complete) neden ve spesifik neden arasında bir fark vardır. Tam neden, o hal ve şartların (circumstance) genel bütünüdür ki, bunların mevcudiyeti, sonucu zorunlu olarak doğurur. Spesifik neden, o hal ve şartların genel bütünüdür ki, bunların mevcudiyeti (verili sitüasyonda sonucun ortaya çıkmasından önce de hazır bulunan ve nedenin aksiyonu için kondisyonlar sağlıyan müteaddit hal ve şartların mevcudiyetiyle) sonucun ortaya çıkmasına yol açar. Bir tam nedenin tesisi nispeten basit hallerde mümkündür sadece, oysa genellikle bilimsel araştırma fenomenin spesifik nedenlerini açığa vurmaya yöneliktir. Bunun diğer gerekçesi de, verili bir sitüasyonda tam nedenin en temel bileşkenlerinin (compunents) spesifik neden halinde birleşmiş olmaları, diğer bileşkenlerin ise sadece kondisyonlardan ibaret bulunmalarıdır. Nedensellik problemi materyalizm ve idealizm arasında şiddetli bir mücadele alanıdır. Materyalizm nedensel ilişkileri, bilincin dışında ve ondan bağımsızca varolan objelerin kendileri arasındaki ilişkiler olarak görmekle, Nedensellik'in objektivetesini ve evrenselliğini kabul eder. Sübjektif idealizm, ya onda, insansal duyumların düzenli sekansım görerek (bak. Hume) Nedensellik'i bütünüyle inkâr eder, yada, Nedensellik'i zorunlu bir ilişki olarak kabul edip, onu bilen süje tarafından fenomenler dünyasına getirilmiş bir şey olarak mütalaa eder (Nedensellik'in a priori karakteri —bak. Kant). Objektif idealizm, bilen süjeden bağımsız Nedensellik'in varlığını kabul edebilir, fakat onun köklerini, süjeden bağımsız olarak gördüğü espiride, ideada, kavramda bulur. Diyalektik materyalizm, Nedensellik'in objektivitesini ve evrenselliğini kabul etmekle kalmayıp, ona ilişkin basitleştirilmiş görüşü, özellikle de metafiziğin bir karakteristiği olan, neden ve sonuç arasında karşıtlığı da reddeder, ve bunlara karşılıklı aksiyonun görünümleri olarak bakar, o karşılıklı aksiyon ki, burada, neden tarafından belirlenmiş sonuç, öbür, yandan nedeni

etkiler. Nedensel ilişkiler çok-formludur ve bunları metafizik materyalizmin (örneğin, mekaniksel Nedenselliği mutlaklaştıran Laplace'çı determinizim) yaptığı gibi tek bir biçime indirgemek mümkün değildir. Neden-sonuç ilişkisinin ilk bilinen biçimlerinin mutlaklaştırılmasını reddeden çağdaş bilimin gelişimi, bunların çeşitliliğini doğrular, açığa vurur, Nedensellik'e ilişkin diyalektik ve materyalist anlayışı derinleştirir ve zenginleştirir. Nedensellik kategorisi son tahlilde, her zaman temel nedensel bağımlılığın keşfine götüren, bilimsel araştırmanın kategorlerinden biridir. Bilgi, incelenmekte olan fenomenlere ilişkin tam bir analizin mümkün olduğu bir düzeye eriştiğinde, nedensel ilişki, fonksiyonel bağımlılık biçiminde ifade edilir, ne var ki, bu, Nedensellik kategorisinin gereksizleştiği anlamına gelmez (bak. Determinizm ve Endeterminizm)

NEWTON, ISAAC (1643-1727), İngiliz fizikçi, evrensel çekim kanununu formüle eden ve mekanist materyalizmin gelişimi üzerinde büyük etki yapan klasik mekaniğin kurucusu. 1669'da Combridge Üniversite'sinde profesör, 1703'te de Kraliyet Derneği'nin başkanı oldu. Newton'un başlıca eseri *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (1687), harekete ilişkin üç kanun (atalet kanunu, kuvvet ve velositenin oranlılığı kanunun, aksiyonun ve karşı aksiyonun eşitliği kanunu) ihtiva eder ki, bunlardan, klasik mekaniğin ve klasik fiziğin temelini meydana getiren müteaddit sonuçlar çıkarılmıştır. *Principles*, maddi cisimlere değil, fakat bir boşluğa ilişkin olan mutlak hareket, mutlak mekan ve mutlak zaman kavramlarının hakikatini ispat eder. *Principles*'de, Newton, cisimlerin onların kitlesiyle doğru orantılı ve aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılı karşılıklı çekiminden, Kepler tarafından tesis edilen gezegenlerin hareket kanunlarını çıkarsamıştır. Evrensel çekim kanunu güneş sistemine ilişkin güneşmerkezci kavramı mükemmelleştirmiş, ve bundan başka, fiziksel ve kimyasal süreçleri içeren, tüm Evren'deki muhtelif süreçlerin açıklanması için bilimsel bir temel kurmuştur. Fakat Newton'un çekim teorisi itirazlarla karşılaşmıştır, çünkü bu teori, bir cismin diğer bir cisim üzerinde etkisini (lakin, anlık), bunu ileten mutavassıt bir maddi çevre olmaksızın kabul ediyordu. (bak. Etki, Yakından ve Uzaktan). *Optics*'te Newton, ışığın kırıldığı zaman değişik renklerin ışınlarına ayrıldığını ispatlamış, ve korpüsküler ışık teorisini, özel parçacıklar olarak ışık kavramını geliştirmiştir. Matematikte, Newton, o zaman, Leibniz (bak. Leibniz) tarafından keşfedilmiş olan difernasiyasyon ve entegrasyon metotlarıyle esasta mutabık olan flüksiyonlar metodunu yaratmış, ve sonsuz küçük sayılara (infinitesimals) ilişkin bir analiz için temel koymuştur. Felsefi bakımdan Newton, objektif realiteyi ve dünyanın bilinebilirliğini kabul eden pozisyonlara katılmış, fakat bu pozisyonları din savunusuyla bileştirmiştir. Newton'un atalet ve çekim sistemi gök cisimlerinin elips biçimindeki hareketlerinin sonsuz tekerrürünü açıklamakla birlikte, burada, «ilk itiş» Tanrı'ya atfedilmiştir. Newton'un teolojikal görüş ve yararları ve de tasvir ettiği fenomenlerin içsel nedenlerini açıklamaktan kaçınışı (kendisözleri-*hypothesis non lingo*—ben ipotezler yapmam—18. yüzyıl biliminde ampirisizmin sloganı oldu), tabiatın üniform ve kesin açıklamasına ilişkin sistemini, özellikle Avrupa'da materyalizmin gelişimi üzerinde büyük bir etki meydana getirmekten alıkoyamamıştır.

NİCELEME İŞLEMLERİ, matematiksel mantıkta, çeşitli mantık fonksiyonlarının süje-olan değişkenleri, değiş-

ken önermeleri yada değişken yüklemleri arasında bağıntı kurarak, doğruluk değerleri yada yanlışlık - değerleriyle kesin ve tam olarak karakterize edilen ifadeleri meydana getiren işlemler. Bunlar evrensel Niceleme İşlemleri (sembol ∀) ve varlıksal Niceleme İşlemleri (sembol ∃)'dir. Örneğin, «X, N'nin özelliklerine sahiptir», belli bir önermeler fonksiyonu (bak. Onermeler Fonksiyonu) ise, o zaman oransal bir Niceleme İşlemi olan Ax «her X, N'nin özelliklerine sahiptir.» önermesini, varlıksal Niceleme işlemi olan Ex de, «N'nin özelliklerine sahip X vardır» önermesini meydana getirir.

NİCELİK VE NİTELİK, objektif realitenin önemli yanlarını yansıtan felsefi kategoriler. Dünya, olup bitmiş şeylerden meydana gelmiş değildir; şeylerin sürekli değişme halinde bulunduğu, ortaya çıktığı ve yokolduğu süreçlerin genel bütünüdür. Fakat, bundan, objelerin belirli bir varlık formu içinde bulunmadıkları, mutlak bir istikrarsızlık halinde bulundukları ve aralarında bir fark olmadığı düşüncesine varılamaz (bak. Rölativizm). Bir obje niceliksçe ne kadar değişirse değişsin, yine de aynı obje olarak kalır. Obje ve fenomenlere istikrarlılık kazandıran ve aralarındaki farklılığı meydana getiren ve dünyaya sınırsız çeşitliliğini veren şey, objenin nitelikçe belirlenmişliğidir. Nitelik objenin özsel belirlenimidir, ve, objenin başka bir obje değil, fakat o obje olarak başka objelerden ayrılmasını sağlıyan da budur. Bir objenin niteliği, o objenin tekil özelliklerinden hiçbirine indirgenemez, nitelik objeyi tümüyle kapsar, onu baştan aşağı kucaklar ve ondan ayrılmaz. Nitelik kavramı ile obje kavramı arasındaki birlik ve bağıntı buradan ileri gelir. Bir obje kendisi olarak kaldıkça, niteliğini yitirmez. Fakat, her obje, diğer objelere sayısız ilişkilerle bağlıdır, ve onlarla çeşitli ilişkileri vardır, ve tikel, tekil ve tümel'in (bak. Tikel, Tekil ve Tümel) birliğini temsil eder. Bundan başka, bütün objeler nicelikçe belirlenime de sahiptirler: belirli bir hacim sayı, büyüme süreçlerinin hızı, özelliklerinin gelişme derecesi, v.s. Nicelik şeylerin, homojen parçalara bölünebilmesinin (gerçek ya da zihinsel olarak) yada bu parçaların bir araya gelmesinin bir objeye verdiği belirlenimdir. Objelerin parçaları arasındaki homojenlik (benzerlik, yada özdeşlik olarak) niceliğin ayırıcı özelliğidir. Benzer-olmayan objeler arasındaki farklılıklar nitelikseldir; benzer parçacıklar arasındaki farklılıklar ise nicelikseldir. Niteliğin aksine, nicelik objenin varlığına tam olarak bağlı değildir; niceliksel değişmeler, objenin yıkımına yada temelden değişikliğe uğramasına yol açmaz. Objenin niceliksel değişmeleri, nihaî sınıra ulaştıktan sonradır ki, nitel değişmelere yol açabilirler. Bu anlamdadır ki, niceliksel değişmeler, objelerin tabiatına dıştan bağlı olmak itibariyle, niteliksel değişmelerden farklıdırlar. Bilgi sürecinde (örneğin, matematik'te), niceliksel değişmelerin, bu değişmelerin muhtevalarından ayrı olarak ele alınmalarının nedeni budur. Somut muhtevaları bakımından birbirinden farklı tabiat bilimlerine ve teknolojiye matematiksel teorilerin uygulanabilmesini açıklıyan şey, matematiğin niceliksel ilişkileri ele alan bir bilim olmasıdır. Sadece niceliksel yada sadece niteliksel özelliklere malik olan hiçbir obje olamaz. Her obje belirli bir nicelik ve nitelik birliğini temsil eder. Dengenin bozulması, belirli bir obje yada fenomenin değişikliğe uğramasına, başka bir obje yada fenomen haline gelmesine yol açar. (bak. Nicelikten Niteliğe Geçiş)

NİCELİKTEN NİTELİĞE GEÇİŞ, hareketin neden ve nasıl meydana geldiğini açıklıyan diyalektiğin temel kanunlarından biri. Gelişimin bu evrensel objektif kanununa göre, gözle görülmeyen ve derece derece biriken nice

liksel değişmeler sürecin belirli bir durağında (moment'inde) ve zorunlu olarak, niteliksel değişmelere, eski bir niteliğe geçişe yol açar (bak. Nitelik ve Nicelik; Ölçü; Sıçrama). Bu kanun, tabiatın, toplumun ve düşüncenin süreçlerinde geçerlidir. Niceliksel değişmelerle niteliksel değişmeler karşılıklı ilişki ve bağımlılık halindedir: burada, sadece nicelikten niteliğe geçiş değil fakat buna karşıt bir süreç —objelerin ve fenomenlerin niteliğinde meydana gelen bir değişmenin sonucunda niceliksel değişmelerin ortaya çıktı bir süreç—de söz konusudur. Böylece, kapitalizmden sosyalizme geçiş, niceliksel endikasyonlarda dikkate değer bir değişmeye bürünür: ekonomik ve kültürel gelişimin hızlanması, ulusal gelirin ve işçi ücretlerinin büyümesi. Niteliksel ve niceliksel değişmeler izafidir. Bir değişme, bazı özellikler (genel olmıyan) yönünden niteliksel, başka özellikler (daha genel) yönünden de niceliksel olabilir. Böylece, kapitalizmin monopolist-öncesi evresinden monopolist evresine geçiş nitelikte mutlak bir değişme değildir: kapitalizmin niteliği sadece bazı yeni temel özelliklerin (features) ortaya çıkması anlamında değişir, fakat kapitalizm, özü bakımından değişmemiş olarak kalır. Bir gelişim süreci kesintili olabileceği gibi, kesintisiz de olabilir. Kesintililik, nitel sıçrama formu olarak, kesintisizlik ise nicel değişme formu olarak tezahür eder (Bak. Evrim ve Devrim). Böyle bir gelişim anlayışı nereden kaynaklandığını bilemediği sıçramaların karşısına, tekyanlı evrimi koyan metafizik görüşe taban tabana karşıttır. Marksizm, revizyonistlerin ve toplumun gelişimini tedrici evrime ve küçük çapta reformlara indirgeyerek sıçramayı inkâr eden sosyologların, kitleleri kesin sonuçlara yönelen devrimci aksiyonlara hazırlamak ve güç birikimi yapmak için gereken uzun ve zahmetli faaliyetlere yan çizen anarşistlerin ve sol maceracıların görüşlerinin bilimsel-olmayan bir karakter taşıdığını ispat etmiştir. Nicelikten niteliğe geçiş kanununa ilişkin diyalektik materyalist anlayış, bu idealizme kesinlikle karşıdır. Nicelikten niteliğe geçiş kanununu ilk olak formüle eden Hegel, diyalektiğin öteki kanunlarını olduğu gibi, bunu da mistifiye etmiştir. Hegel'in öğretisinde nicelik ve nitelik kategorileri ve bunların birbirlerine karşılıklı geçişleri, ilk başta soyut bir form içinde —mutlak idea halinde— ortaya çıkar ve ancak bundan sonra tabiatta tezahür eder. Marksist felsefe bu kanunu, dünyanın oluşmasının bir öngereği olarak değil, fakat tabiatın incelenmesinde ortaya çıkan bir yansıma olarak, realitede vukubulan bir yansıma olarak ele alır. Nicelikten Niteliğe Geçiş Kanunu, objektif dünyanın kanunlarının en önemlilerinden biri olduğu gibi, dünyayı bilme'nin ve onu pratikte dönüşüme uğratmanın da en önemli ilkelerinden biridir. Sosyal gelişimin değişen şartları altında, diyalektiğin kanunları da spesifik biçimlerde kendilerini gösterirler. Sosyalizmde nicelikten niteliğe geçiş, siyasi devrimler (sıçramalar) biçiminde kendisini göstermez; sosyalizmde, sosyal değişmeler, eskinin yokolup gitmesi ve yeninin doğması biçiminde tedricen olur.

NİETZSCHE, FRIEDRICH (1844 - 1900), Alman idealist filozof, faşizm ideolojisinin habercisi; 1869-79'da İsviçre'de, Basel'de profesör. Nietzsche'nin görüşleri kapitalizmin emperyalizm aşamasına girdiği dönemde şekillenmiş ve sınıf çelişkilerinin şiddetlenmesine karşı burjuva ideolojisinin bir reaksiyonu olmuştur. Onun dünya görüşü «devrim ruhu»na ve kitlelere karşı nefretle yoğrulmuştur. Kölelik, Nietzsche'ye göre, «kültürün özüne» ilişkindir, sömürü ise yaşıyan herşeyin mahiyetiyle eşdeş»tir. Nietzsche'nin fikirleri «devrimin açıkça kaçınılmaz olan akışının geciktirilmesi.» noktasında topla-

nıyordu. Bu açıdandır ki, Nietzsche liberal burjuva ideolojisinin ilkelerini ve standatlarını: yani rasyonalist felsefe, geleneksel etik ve Hıristiyan dinini yeniden değerlendirmeye tabi tutmuştur. Nietzsche bunların mücadele iradesini zaafa uğratan ve yükselen devrimci hareketi ezme yeteneğinde olmıyan şeyler olarak mütalaa etmiş ve onların yerine, açıktan açığa, insanlıkdışı ve demokratik-olmıyan ilkeler öne sürmüştür. Nietzsche, emekçi kitleler arasında teslimiyet ruhunu aşılıyan ideolojiyi («kölelerin ahlakı») bir «efendiler kastı» yetiştirme amacını güden ideolojiden («efendilerin ahlakı»), —ikincisi için hukuk ve ahlakiyatta kayıtsız şartsız bireyciliği savunarak— kesin bir çizgiyle ayırmıştır. Nietzsche'nin felsefesi iradeciliktir. (bak. İradecilik): o, iradeyi akılla karşıtlaştırır. «Güçlü olma iradesi» olarak kendisini gösteren «varolmak için mücadele», burada, gelişimin evrensel harekete getirici gücü olarak görülmektedir. Nietzsche bilimsel ilerleme teorisine karşı olarak, «bütün varlıklara ilişkin ezeli döngü» mitini öne sürmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Zerdüşt böyle dedi* (1883?91), *İyi ve Kötünün Ötesinde* (1886), *Güçlü olma iradesi* (1906).

NİHİLİZM, mutlak inkâr; herhangi bir pozitif fikir kabul etmiyen bir görüş açısı. Nihilizm terimi, ilk defa Jacobi tarafından kullanılmış, daha sonra da Turgeniev'in *Babalar ve Oğullar* adlı romanıyla yayılmıştır. Rusya'da, geçmişten kalan kültürün kayıtsız şartsız inkârını Çernişevski taraftarlarına atfeden reaksiyonerler, devrimci demokratlara nihilist adını veriyorlardı. Aslında, devrimci demokratlar, toprak köleliğini ve burjuva sistemini reddederken, sosyalist idealler taşıyan kendi pozitif programlarını ileri sürüyorlardı. Lenin reaksiyoner sosyal düzene karşı tabii-inkârcı tavrın ifade ettiği devrimci Nihilizm'le entelektüalist anarşizm arasında bir ayrım yapar. Nihilizm'in reaksiyoner özü, örneğin, «değerlerin yeniden değerlendirilmesi»ni, insansal kültürle yoğrulmuş olan ahlâk ve adalet standartlarının inkârını ilân eden Nietzsche felsefesinde dile gelmiştir.

NOMİNALİZM Ortaçağ felsefesinde, genel kavramlara sadece tekil objelerin adları olarak bakan bir akım, Ortaçağ realizminin (bak. Realizm, Ortaçağ) aksine olarak, nominalistler, sadece bireysel nesnelerin ve onların özelliklerinin gerçekten varolduklarını öne sürerler. Genel kavramlar bizim bu nesnelere ilişkin düşüncelerimiz tarafından yaratılmışlardır, nesnelerden bağımsız olarak varolmaları şöyle dursun onların özellik ve niteliklerini bile yansıtmazlar. Nominalizm nesnelerin birinciliğini ve kavramların ikincil karakterini kabul eden materyalist eğilimlerle sıkıca bağıntılıdır. Nominalizm, Marx'a göre, Ortaçağ'da materyalizmin ilk ifadesi idi. Fakat, nominalistler, genel kavramların objektif olarak varolan nesnelerin gerçek niteliklerini yansıttıklarını ve de bireysel nesnelerin genelden ayrı olmayıp onu kendi içlerinde ihtiva ettiklerini kavrıyamamışlardır. Roscellin, John Duns Scotus ve Occam'lı William (bak. Roscellin; John Duns Scotus; Occam'lı William) 11. ve 14. yüzyıllarda en seçkin nominalistler idiler. Nominalizmin fikirleri Berkeley ve Hume'un (bak. Berkeley; Hume) doktrinlerinde ve daha yakın geçmişte semantik felsefede (bak. Genel Semantik) idealistik bir temel üzerinde geliştirilmiştir.

NOOSFER (Yun. akıl alanı), insansal rasyonel aktivitenin kucakladığı gezegen alanı; Le Roy'un bilimde ortaya attığı ve Verdanski'nin geliştirdiği bir kavram. Buna göre, insan toplumunun gelişme göstermesiyle Biyosfer de, tabii olarak, Noosfer haline gelir; çünkü, insanlık, tabiat kanunlarını egemenliği altına alarak, tabiatı kendi ihtiyaç-

ları gereğince dönüşüme uğratır. Uzayın derinliklerine girildikçe, gezegenlere varıldıkça Noosfer genişleme eğilimi gösterir.

NOSYON, duyu-organları üzerinde obje ve fenomenlerin dolaysız etkisi olmaksızın bilinçte muhafaza ve tekrar edilen, realiteye ilişkin obje ve fenomenlerin duyumsal, genelleştirilmiş imajı. Bireylere ilişkin özellik haline objektif olarak gelen şey, onların pratiği sayesinde şekil alır ve insanın nosyonunda muhafaza edilir. Nosyon bireysel duyumsal yansımanın bir biçimi olmakla birlikte, dil (language) aracılığıyle sosyal-olarak-gelişen değerlere ayrılmazcasına bağlıdır, anlama ilişkindir ve kavranmış ve gerçeklik kazanmış olan bir şeydir. Nosyon, kavramların delâlet ve anlamını (bak. Adlandırma ve Anlam) şeylerin imajlarına bağladığı ve de bilincimize, objelerin duyumsal imajlarıyla serbestçe iş görme imkânını sağladığından ötürü, bilincin zorunlu bir unsurudur.

NOUS (Yun—zihin, akıl), antik felsefede, bütün bilinç ve genelde düşünce-fiillerinin konsantrasyonunu belirten temel bir kavram. Açık biçimini ilk olarak Anaksagoras'ın (bak. Anaksagoras felsefesinde almıştır; burada bu kavram, formsuz maddeye biçim veren ve onu düzenleyen ilke olarak ele alınıyordu. Nous kavramı onu, kendi kendini ebedi temaşa halindeki bütün formların formu olarak gören Platon (bak. Platon) ve özellikle Aristoteles (bak. Aristoteles) tarafından idealist bir tarzda yorumlanmıştır. Nous kavramı, Yeni-Platon'cular arasında büyük bir itibar kazanmıştır; Yeni-Platon'cular, Aristoteles'çilik temeli üzerinde, bu kavramı, dünyaya bir anlam ve belirli bir form veren özel bir çeşit duyusal-üstü varlık olarak ele alıyordu. Nous kavramı, materyalistler tarafından da kullanılmıştır. Demokritos, Nous'u küre biçiminde bir ateş olarak tasavvur ediyordu. Thales, (bak. Thales) Nous kavramına kosmolojik bir anlam vermiştir. Nous kavramının antik materyalistler tarafından, tabiat kanunlarının bir toplamı olarak yada bu kanunların duyusal-maddi tarzda anlaşıldıkları kaynak olarak ele alındığı açıkça görülür. Demokritos, epistemolojide bir kesinlik ilkesi olarak gördüğü Nous'u, bilgi'de karışıklık ve düzensizlik yaratan belirsiz duyumların karşısına koyar. Nous kavramı, antik felsefede, daima, kişisel-dışı (extra-personal) ve hatta kişisel-olmıyan (impersonal)'dır, ortaçağ doktrinleri, ise, bunun aksine, Nous'da kişisel bir unsur bulur.

NUMEN (Yun. *noumenon*—kavranılan şey, düşünce), fenomenin (bak. Fenomen) aksine, sadece akıl tarafından kavranan özü ifade eden bir terim. Platon (bak. Platon) tarafından bu terim ilk olarak *Timaios*'da kullanılmıştır. Platon'un anlayışına göre, Numen, kendinde-varolan realitedir, spekülatif bilginin objesidir. Kant, Numen'i iki görünümü (aspects) içinde ele alır: negatif, problematik bir kavram olarak *(Saf aklın eleştirisi*'nde), Numen, aklın, entelektüel sezginin bir objesidir; *Pratik aklın eleştisi*'nde, Kant, duyumsal-olmıyan sezginin bir objesi olarak Numen'e ilişkin pozitif bir kavramın mümkünlüğünü vurgular. Bu anlamda, Numen, insan tarafından nüfuz edilemez olandır, çünkü, insanın temaşası Kant'a göre, sadece duyumsal olabilir.

NÜFUS, belirli bir bölgede yaşayan bütün insanlar. Nüfus artışı, toplumun maddi hayatının öngereklerinden biridir. Nüfus, iki görünümlü bir birlik ifade eder: bunlardan birincisi sosyo-ekonomik görünümdür (aralarında belirli ilişkiler bulunan toplum üyeleri toplamı olarak); ikincisi de biyolojik görünümdür (biyolojik bireyler toplamı olarak). Nüfusun tabii ve sosyal

görünümleri, aynı bütünün iki görünümü olarak, sıkı bir bağlılık halindedir. Nüfus, bir sosyo-ekonomik kategori olarak, maddi servetleri yaratanları, bundan başka, sosyal üretimde yer almayan çocuklarla yaşlıları ve antagonist sınıflı formasyonlarda sömürücü sınıfları kapsar. Sosyo-ekonomik şartların değişmesiyle birlikte, Nüfus'un biyolojik karakteristikleri (sağlık, doğum oranı, üreme) de değişir. Her sosyo-ekonomik formasyon'un tarihen geçici, kendine özgü bir nüfus kanunu vardır (kapitalizm, örneğin, nispi artınüfus kanunuyla ayırt edilir). Bilimsel olmayan teoriler (bak. Malthus'culuk), kapitalist sömürüyü sömürge halklarının ezilmesini haklı göstermeye yarayan fikirlerden: yoksulluğun ve yiyecek kıtlığının, yüksek doğum oranı ve buna benzer nedenlerden meydana geldiği, Nüfus'un ebedi ve değişmez kanunlara tâbi bulunduğu yolundaki fikirlerden hareket ederler. Realitede, Nüfus artışı, çeşitli faktörlere bağlıdır: üretim güçlerinin düzeyi, üretim ilişkileri, devlet ve hukuk, ahlâk, din, siyasi fikirler, coğrafi çevre, v.s. Bununla birlikte bütün bu faktörler arasındaki ilişkiler ne kadar çapraşık olursa olsun, Nüfus artışında başlıca rolü oynayan, üretim ilişkileri, yani, emekçi halkın durumunu belirleyen sosyo-ekonomik sistem'dir. Karşı yönde işleyen diğer faktörler, üretim ilişkileri üzerinde etki yapmakla beraber, son tahlilde, kesin belirleyici faktör üretim ilişkileridir. Nüfus probleminin marksist bir tahlili için birinci önerme budur.

NYAYA, Hint felsefesi'nde ortodoks, dealist bir sistem. Mantık ve epistemoloji, Nyaya doktrini'nde özellikle önemli bir rol oynamıştır. Nyaya'nın kökeni, eski efsane kahramanı Gotama adına dayanır. *Nyaya sutralar*'ına İ.S. ikinci yüzyılda rastlanmaktadır. Nyaya doktrinine göre, atomlardan meydana gelmiş olan maddesel bir evren vardır; bütün objeler bu atomların birleşmesiyle oluşurlar. Bundan başka, Evren'de sayılamayacak kadar çok ruh vardır. Bu ruhlar, serbest bir halde bulunabildikleri gibi, maddî atomlarla da sınırlanmış olabilirler. Üstün ruh, Tanrı İşvara, ne atomların, ne de ruhların yaratıcısıdır; o, atom bileşimlerinin yaratıcısı olup, ruhları atomlarla birleştirir ya da ayırır. Antik Yunan'dakinden farklı olmak üzere, Hint felsefesi'nde Nyaya doktrininde ilk defa bir kıyas teorisi geliştirilmiştir. Bu kıyasın unsurları şunlardır: öncül, ispat, örnekleme, ispatın uygulanması ve sonuçlama. Nyaya dört çeşit bilgi olduğunu kabul eder: algı, çıkarsama, karşılaştırma ve kanıtlama. Nyaya doktrininde, hem bilgi'nin başlıca kategorileri ayrıntılı bir biçimde sınıflandırılmış, hem de bilgi konularının sınıflandırılması yapılmıştır.

O

OBJEKTİF, bir objeye ait olan ya da obje tarafından belirlenen. Bu kavram, gerçek objelerle ilgili olarak kullanıldığı zaman, bunların insanın dışında ve insandan bağımsız oldukları anlamına gelir. Fikirler, kavramlar ya da hükümlerle ilgili olarak kullanıldığı zaman ise, bilgimizin kaynağını, maddi temelini ifade eder. Sübjektif diyalektik objektif diyalektiği yansıtır. Materyalist bilgi teorisi'nin temelini teşkil eden şey, objektif hakikatin kabulüdür. Fikir (kavram, hüküm) ya da teorinin objektif değeri, pratikte kullanılma sürecinde düşünce ve objesi arasındaki uygunlukla, realitenin fikir ya da teoriye uygun olarak değişmesiyle ortaya çıkar.

OBJEKTİF İDEA, idealizmde, sadece objektif realiteye malik olmakla kalmayıp, aynı zamanda, duyusal varlığı da belirleyen en yüksek jenerik kavram. Objektif idea ile objektif realite arasındaki ilişki farklı biçimlerde yorumlanır: 1) düalist Objektif İdea teorisi; bu teori, şeylerin esasının özel bir ideal realite olduğunu, duyumsal varlıkla hiç bir ilişkisi bulunmadığını ileri süren Megara okulu tarafından temsil edilmiştir; 2) ideal dünyanın duyumsal dünya üzerindeki belirleyici etkisi üzerinde ısrarlar durarak şeylerin idealarda «taklit edildiği» yada ideaların şeylerde «varoldukları» tarzındaki görüşleri ileri süren monist Objektif İdea teorisi; monizmin bu biçimi (bak. Platon), bağımsız ideal dünyanın realite üzerindeki etkisinden söz eder; monizmin başka bir biçimi ise (bak. Hegel), idealar ile şeyler arasında hiç bir fark bulunmadığını ileri sürer ve objektif şeyleri, kendi gelişimleri içindeki mantık kategorileri olarak kabul eder; 3) ilk cevherin (stoacılar'da ilk ateş, Yeni-Platoncularda İlk Bir) bütün duyumsal dünya olarak tezahür ettiği ve bu dünyanın objektif ideal ilk ilke sayesinde zuhur ettiği ve şekillendiği öğretisini ileri süren zuhur (emanation) teorisi. Diyalektik materyalizm ideal ilkenin ilk ilke olduğunu kabul etmez. İdea (fikir, kavram, tasavvur, v.s.), maddenin yansısıdır, onun objektif bir muhtevası vardır. Bunun içindir ki, farklı sosyal bilinç formlarında kaydedilen ve muhtevaları bakımından olduğu kadar, insan zihni bakımından da objektif olan idealarının gerçek varlığından söz edilebilir. Ama, Objektif İdea, maddi realiteyi dönüşüme uğratmak ve geliştirmek amacıyle onun

üzerinde ne derece aktif etkide bulunursa bulunsun, buna rağmen, maddi realitenin sübjektif bir yansısı olarak kalır.

OBJEKTİF REALİTE, kendi tamlığı içinde, bütün biçimleri ve tezahürleri içinde maddi dünya. Objektif Realite kavramı izafidir. Bireyin zihninin dışında varolan ve onun tarafından yansıtılan herşeydir. Fakat insanın kendisi kendi zihniyle, diğer insanlarla ilişkisinde Objektif Realite olabilir, ve ilh. Eğer soyutlama dünyaya ilişkin bireysel görüş olarak anlaşılırsa, Objektif Realite'nin genelde realiteyle (bak. Realite) düşümdeş olduğu söylenebilir. Genelde realite, çeşitli maddi objeleri, onların özelliklerini, mekânı, zamanı, hareketi, kanunları; diğer sosyal fenomenleri—üretim ilişkileri, devlet, sanat, vs.—ihtiva eder. Bütün bunlar insan zihni tarafından yansıtılmakla birlikte zihinden bağımsız olarak varolurlar. Bununla birlikte, bundan, Objektif Realite kavramının madde (bak. Madde) kavramından daha geniş olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Böyle bir fikir maddenin kendi çeşitli özelliklerinden, tezahür biçimlerinden yalıtılmasıyla vücut bulabilir, o özellikler ve tezahür biçimleri ki, onlar olmadan madde var olamaz. Hareket, mekân, zaman, hayat, vs. bütün bunlar, karmaşıklık derecesine göre farklılaşan maddenin değişik türlerine ilişkin özellikleri yada tezahürleridir ki, onların genel toplamı bir bütün olarak dünyayı yada tüm Objektif Realiteyi teşkil eder (bak. Varlık).

OBJEKTİVİZASYON VE DEOBJEKTİVİZASYON insansal emeğin karakteristik ayırıcı özelliklerini belirten terimler. Objektivizasyon aktif güçlerin ve yeteneklerin bir hareket formundan bir obje formuna geçişiyle belirli bir objenin kreasyonunu belirtir; Deobjektivizasyon ise, bir objenin kendi öz alanından (sferinden) insansal faaliyet formuna ve alanına geçişini, yani bir objenin emek süreci içinde kullanılmasını belirtir. Bu kavramlar, Hegel'in felsefesinde (bak. Hegel Felsefesi), onun «emeğin özünü kavramış olduğu» ölçüde uygulanmıştır. Fakat, Hegel (bak. Hegel) insanın emek aktivitesini sadece soyut zihinsel emeğe, düşünceye indirgemiş, ve objektivisazyonu yabancılaşmayla özdeşleştirmiştir. Marx'ta, gençlik eserlerinde, emek için yapılan tanımlamalarda, bu kavramlar temelden farklı bir anlam taşır. Marx Objektivizasyon ve Deobjektivizasyon'u emek faaliyetinin zorunlu görünümleri olarak, bütünlük içinde ele alır ve emeğin insan hayatındaki yerini (emeğin aktif görünümünü yansıtan Objektivizasyon'un bir ürünü olarak), insanın kendi emeğiyle objektif dünyayı yeniden oluşturduğunu, onu insanlaştırdığını ortaya koyar. Aynı zamanda insan, objektif dünyayı kendi aksiyonu için yararlı hale getirerek, aksiyonunu, kanunlar uyarınca koordine eder (insanın objeye bağımlılığını yansıtan Deobjektivizasyonu sonucudur bu) ve böylece objektif dünyaya dayanır. Marx tarafından emek sürecinin karakteristiklerinin bilimsel olarak ortaya konmasına, süjeyle obje arasındaki ilişkiye diyalektik materyalist bir anlayış getirilmesine ve bilgi teorisi problemlerine tecrübe açısından çözüm getirilmesine imkân veren işte bu olgulardır. Objektivizasyon ve Deobjektivizasyon'un görünümlerinden biri—emek sürecinin, insan faaliyetiyle obje ve ürün arasındaki karşılıklı aksiyon açısından tasviri — marksizmin gelişmiş biçimde de muhafaza edilmiş ve terminolojide (örneğin, *kapital*'de) yansıtılmıştır.

OBJEKTİVİTE, objelere ilişkin olan yada objenin kendisi olan bir fenomeni, aksiyonu, durumu, v.s. belirten bir

kavram; bir şeyin obje olması, gerçek varlık. Örneğin, pratikte, faaliyetin, objektif (yada maddi, ki burada ikisi eş anlamlıdır) karakteristiğinden söz edilebilir, çünkü, bu süreçte, insanlar objelerle işgörürler ve bu faaliyetin bir ürünü olarak objeler yaratırlar. İnsanın realiteyi yansıtmasındaki objektiviteden, objektif muhtevanın insan zihnindeki varlığından, bu muhtevanın maddi dünyanın objelerini yansıtması ölçüsünde sözedilebilir. İnsanın faaliyetinin ve bilincinin, v.s.'nin objektivitesini kabul etmesi materyalizmi idealist felsefeden ayırır. Gerçi Hegel «objektivite» terimini kullanır, fakat Hegel'e göre, Objektivite mutlak ruhun (spirit) ve onun belirli gelişim evrelerinin ürünüdür (yabancılaşma), ve bundan ötürü, her objektivite, espirinin, kavramın ve ideanın diğer varlığıdır olgusunun kabulüyle bir yana bırakılması gerekir.

OBJEKTİVİZM, realiteye ilişkin fenomelere yaklaşımda eleştirel değerlendirmelere ve partizan sonuçlamamalara başvurulmaması gerektiğini ileri süren spesifik bir ilke. Bu ilke, bilimin böyle sonuçlamalar yapmaya yetkili olmadığı görüşüne dayanır. Objektivizm'in karakteristiklerinden biri teorik olayların bir sınıf bakış açısından tahlilini reddetmesidir. Objektivizm, ideolojik mücadelede, sınıf güçlerinin «sınıflar üstü»lüğünü, «ulusun tümü»nü temsil ettiğini» ve «tarafsız» («nonpartisan») olduğunu iddia eder. Lenin göstermiştir ki, marksizm, sübjektivizme olduğu kadar «yalınkat» burjuva objektivizmine de karşıdır, çünkü marksizm partizan görüş açısına bilimsel yoldan giderek ulaşmıştır; marksizmin bilimsel incelemeleri gerçek duruma tekabül eden değerlendirmelere götürür (bak. Felsefede Partizanlık).

OCCAM'LI WILLIAM, (ölümü 1349), İngiliz ilâhiyatçı, iskolastik filozof, Oxford Üniversitesi öğretim üyesi, önde gelen nominalistlerden (bak. Nominalizm). Katolik Kilisesinin ve papalığın dünya egemenliği iddialarına karşı savaşmış olan lâik feodal beylerin ideologu. Duns Scotus'un yanısıra, Thomas'cılık'a muhalif iskolastik önderlerden biri olan Occom'lı William, Tanrı'nın varlığının ve diğer dinsel dogmaların akılla ispatlanamayacağını, bunların imana dayandığını ve bunun sonucu olarak, felsefenin ilâhiyattan arınması gerektiğini belirtmiştir.

OGARYOV, NİKOLAY PLATONOVİÇ (1813-77), Rus devrimci demokrat, filozof, gazete yazarı ve şair. Herzen'le birlikte çarlığa ve toprak köleliğine, Ortodoks Kilisesinin reaksiyoner ideolojisine ve toprak beyleriyle burjuvazinin otokrasisine ve liberalizmine karşı çıkmıştır. Ogaryov ve Herzen arasında gençlik çağlarında başlamış olan fikir arkadaşlığı hayatlarının sonuna kadar devam etmiştir. Herzen ve Ogaryov Moskova Üniversitesi'nde öğrenciyken sosyalist yazıları kapsayan siyasi literatürü izleyen kimselerden oluşan gizli bir çevre örgütlemişlerdir. 1834'te, Ogaryov, Herzen ve bu çevreye bağlı olanlar tutuklanıp sürgüne gönderildiler. 1850'de Ogaryov yurt dışına çıkarak orada, Rus devrimci peryodikler yayımlamaya başladı—*Polyarnaya Zvezda, Kolokol, Obshcheye Veche, Russkaya Potayonnaya Literatura.* Ogaryov ve Herzen Rus köylü ütopyacı sosyalizminin, Narodizmin (bak. Narodizm,) yani Ogaryov'un detaylarıyla işlediği teorinin kurucuları idiler. Ogaryov ve Herzen'in komün sosyalizmi teorisi, büyük toprak sahipliğinin tam ilgası ve toprak beyliğinin yıkılması için uğraşan köylü kitlelerinin devrimci taleplerini dile getirir. Ogaryov 1860'lardaki bir yeraltı örgütü olan *Zemliya i Volya*'nın kurucularından biri olduğu gibi, bu örgütün fikirlerini de «Halkın istediği Nedir?» adlı yazısında

ve diğer eserlerinde işlemiştir. Ogaryov'un başta idealist bir tutumu vardı. 19. yüzyılda tabiat bilimlerinin kaydettiği ilerlemeler, Fransız materyalist felsefesi, özellikle de Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı eseri Ogaryov'un felsefi materyalizme ve ateizme katılmasına yol açtı. Ogaryov, antropolojizme değer vermişse de, Feuerbach felsefesinin spekülatif karakteri kendisini tatmin etmemiştir. Herzen'le birlikte, Hegel (bak. Hegel) felsefesini, özellikle de Hegel"in diyalektiğini eleştirel bir biçimde özümlemişler, bunlardan devrimci sonuçlamalar çıkarsamışlardır. Ogaryov, bilincin kökeni ve gelişimi, mutlak hakikat ve izafi hakikat (bak. Mutlak Hakikat ve İzafi Hakikat), tabiat ve toplumun gelişiminde çelişki problemleri üzerine de derin fikirler dile getirmiştir. Ogaryov, sanatın sosyal rolünü ve halka yakınlığını, belirterek; sanatın fikirle dolu olmasını ve muhteva'yı savunup idealist «saf sanat» teorisini reddederek, materyalist estetiğin ilkelerini işlemiştir. Ogaryov, Rus Sosyal Demokrasisi'nin öncülerinden biri idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Russkiye Voprosy* (1856-58) *Yeshcho ob Osvobozhedenii Krestyan* (1858) *Pamyati Khudozhnika* (1859), *Chastniye Pisma ob Obshchem Voprose* (1866-67).

OKAZYONALİZM, Descartes'ın düalizminin, bütün ruhsal ve fiziksel fenomenleri ve fenomenlerin karşılıklı aksiyonunu Tanrı'nın doğrudan bir müdahalesinin sonucu kabul etmesinin kaçınılmaz olarak götürdüğü ruh ve beden arasındaki karşılıklı aksiyon problemine bir açıklama bulmaya çalışan, 17. yüzyılın dinsel idealist bir doktrini. Fransız spiritüalisti Malebranche, Okazyonalizm'i, her nedensellikte tanrısal bir akt görecek kadar ileri götürmüştür.

OKÜLTİZM (Lat. *occultus*—saklı, gizli), ancak üstün kişilerin bağ kurabildikleri gizemli kuvvetlerin varlığını ileri süren mistik bir doktrin. Okültizm muhteva bakımından teosofiye (bak. Teosofi) yakındır.

OLUMLAMA* bir önermede, terimler arasındaki bağıntının olumluluğunu, terimler arasında bir ilintinin varlığını ileri sürmek. Örneğin, «bütün insanlar ölümlüdür» dersek, «insan» ile «ölümlü» arasında bir bağıntının, bir ilişkinin varlığın ileri sürmüş oluruz. Bu bir Olumlamadır. Bu çeşit önermelere mantık'ta «olumlu» önermeler denir. Bunun karşıtı ise, bağıntının, ilişkinin bulunmadığını ifade eden «olumsuz önermeler»dir.** diyalektik mantık'ta, kendini ortaya koyan düşünce ya da varlık, kendi varlığını koruma, kendisi olarak kalma yetisi ve eğilimi anlamına gelir. Bir varlığın içinde bulunan ve ortadan kalkmakta olan yana oranla gelişmekte olan yan olumlu yandır; bu, varlığın kendisiyle eşitliği ve özdeşliği eğilimidir; başka bir deyişle, «tez»dir; bunun karşıtı olan olumsuz yan ise «antitez» dir (bak. İnkâr; Özdeşlik).

ONTOLOJİ,* marksizm-öncesi felsefede Ontoloji ya da «Birinci Felsefe» genelde varlığın, onun tekil formlarından bağımsız, varlık olarak varlığın doktirinidir. Bu anlamda, Ontoloji, metafizik ile eşdeğerli olup, bir spekülatif ve tümel varlık belirlenimleri sistemidir. Ontoloji kavramını ilk defa ortaya atan Aristoteles'dir. (bak. Aristoteles). Orta Çağ'ların sonlarında Katolik filozoflar, dinsel hakikatlerin felsefi ispatına yarayacak bir varlık doktrini kurmak için Aristoteles'ci metafizik kavramından yararlandılar. Bu eğilim, tam biçimiyle Aquino'lu Thomas'nın (bak. Aquinolu Thomas) felsefi ilâhiyat sisteminde işlenmiştir. Ontoloji, 16. yüzyıldan sonra, metafizik'in özel bir bölümü olarak, yani varolan her

şeyin duyumsal - üstü ve maddi - olmayan yapısının doktrini olarak anlaşılmıştır. Ontoloji terimine asıl anlamını veren, Alman filozof Rudolf Goclenius'dur (1613). Ontoloji kavramı, spesifik bilimlerin muhtevası ile bütün bağıntısını kaybetmiş olan ve Ontoloji'yi kavramların (varlık, imkânlılık, gerçeklik, nicelik ve nitelik, cevher ve araz, neden ve sonuç, vs.) soyut tümdengelimsel ve gramatikal analizi yoluyla kurmuş olan Wolff'un felsefesinde nihai biçimini almıştır. Hobbes, Spinoza, ve Locke'un (bak. Hobbes; Spinoza; Lacke) materyalist doktrinlerinde ve de 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinde bir karşıt eğilim kendini gösterdi, çünkü deneysel bilime dayanan bu doktrinlerin pozitif muhtevası, en yüksek düzeyde bir felsefi konu (subject) olarak, «Birinci Felsefe» olarak Ontoloji kavramını objektif olarak itibardan düşürüyordu. Alman klasik idealistlerinin (bak. Kant; Hegel, ve diğerleri) Ontolojiye ilişkin kritisizmi ikiliydi: bu kritisizm, bir yandan, Ontoloji'nin anlamsız ve totolojik olduğunu beyan ederken, öte yandan, yeni ve daha mükemmel bir ontoloji (metafizikler) gerektiği, ya da Ontoloji yerine transandantal felsefeyi (Kant), transandantal idealizm sistemini (Schelling), ya da mantık'ı (Hegel) ikame etmek gerektiği sonucuna varmıştır. Hegel'in sistemi, Ontoloji (diyalektikler) mantık ve bilgi teorisinin birliği fikrini idealist bir form içinde tasarlamış ve spekülatif felsefi konstrüksiyonların çerçevesi dışında, dünyamn gerçek pozitif bilgisine giden yolu işaret etmiştir (Engels).** 20. yüzyılda, sübjektif idealist felsefe akımlarının (bak. Yeni-Kantçılık; Pozitivizm) yayılmasına bir tepki olarak, objektif bir temele dayanan «yeni bir ontoloji» kurma girişimlerinde bulunuldu. Yeni cntolojik doktrinlerde (Husserl'in «transandantal ontoloji» si, N. Hartmann'ın «kritikal ontoloji» si, ve Heidegger'in «temel onotoloji»si) Ontoloji, duyumsal-üstü ve yüksek zihinsel sezgi yoluyla algılanan tümel kavramlar sistemi olarak görülmektedir. «Yeni Ontoloji» görüşü, Aristoles'ci «geleneksel» Ontoloji ile Kantçı transandantal felsefeyi sentezleştirmeye çalışan ve diyalektik materyalizm yerine kendi ontolojilerini koymak isteyen bazı Katolik filozoflar tarafından da ele alınmıştır.

OPERASYONİZM, çağdaş felsefede, mantıksal pozitivizm (bak. Pozitivizm) ve pragmatizmin (bak. Pragmatizm) bir sentezi olan bir sübjektif idealist akım. Bridgman (bak. Bridgman) tarafından kurulmuştur. Operasyonizm'de başta gelen şey, operasyonal analiz fikridir ki, buna göre, herhangi bir kavramın anlamı, ancak, bu kavramın kullanımında ve sınanmasında yararlanılan operasyonlara ilişkin bir tasvirle belirlenebilir; kavram bir mütekabil operasyonlar dizisine özdeştir. Herhangi bir operasyonla bağıntılı olmıyan kavramlar anlamsız kavramlar olarak mütalaa edilmektedir. Operasyonizm kendi içinde, materyalizmin birçok kavramlarına yer verir. Operasyonlar «enstrümantal («kağıt ve kalem» operasyonları) yada düşünsel («sözlü» operasyonlar)'dır. Tanımlanmış kavraların operasyonel biçimde bileştirilmesiyle ifadeler meydana gelir; ifadelerin bileşimiyle de teoriler teşkil edilir. Operasyonizm sübjektif idealist sonuçlamalara varır kaçınılmaz olarak; eğer kavramları, sadece ölçme operasyonları olarak kabul edersek, ölçme prosedürlerinden bağımsız objelerin kendilerini kabul etmek anlamsız bir şey olur. Bridgman açıkça şöyle der: «Şeyler bizim bir konstrüksiyonumuzdur».

OPERASYONEL TANIMLAMALAR, deneyimsel operasyonları, yani doğrudan doğruya ampirik gözlemlere ya da değerlendirmelere dayanan objektif sonuçlamaları ifade eden tanımlamalar. Operasyonel Tanımlamalar bilim-

sel kavramların yorumlanmasında kullanılabilen usullerdir. Basit bir örnek verelim: «Turnusol kâğıdı bir sıvının içine batırıldığı zaman mavileşiyorsa, bu sıvı bir bazdır.» Belirli bir kavramın değişik ampirik durumlara uygulanmasında, aynı bir bilimsel kavram için birden çok Operasyonel Tanımlama yapılabilir (bak. İpotetik Tümdengelim Teorisi). Operasyonel Tanımlamalar'ın rolünün abartılması ve mutlaklaştırılması Operasyonizmin karakteristiğini teşkil eder.

ORGANİK TOPLUM TEORİSİ, toplumu biyolojik bir organizmaya benzeten ve bunun sonucu olarak, kapitalizmi «tabii» ve değişmez bir sistem olarak gören, bilimsel - olmayan bir teori. Kurucusu Spencer'dir. Daha sonra da, Alman sosyolog Schäffe tarafından yorumlanmış ve açıklanmıştır. Schäffe bir toplumdaki değişik sosyal grupları insan vücudunun organlarına benzetir. Çağdaş Amerikan sosyologlardan Bogardus ve Parsons bu teoriyi savunurlar.

ORPHEUS'CULUK, eski Yunan mitolojisinde efsanevi şair Orpheus'a ve Tanrı Dionysos'a tapınmayla ilgili olarak, İ. Ö. 8. yüzyılda ortaya çıkmış olan bir akım. Orpheus'culuk aristokrasinin dünya görüşü olan mitolojiye karşı, yoksul köylülerin ve kölelerin dünya görüşünü dile getirir. Mitoloji'de, öbür dünyadaki hayat yeryüzündeki hayatın bir devamı olarak, ruh ise bir çeşit cisimsel varlık olarak görünür. Fakat, Orpheus'culuk öbür dünyayı mutlulukla, yeryüzündeki hayatı ise çileyle eşdeşleştirmiştir. Orpheus'culuk'a göre, ruhun bedendeki varlığı, öbür dünyadan düşüşüdür. Orpheus'culuk insanın köleleştirilmesine ve konuşan alet düzeyine düşürülmesine karşı bir protestoyu dile getirir. Köle kendi kurtuluşunu, ruhunun, efendisine ait olan bedenini terketmesiyle eşdeşleştirir. Orpheus'culuk felsefenin, özellikle de antik Yunan felsefesinin doğuşunda önemli etki yapmıştır.

ORTEGA, Y. GASSET, JOSÉ (1883 - 1955), İspanyol filozof, sübjektif idealist (Nietzsche'ci hayat felsefesi ve çağdaş varoluşçuluk arasında bir pozisyonu vardır). Dikkatini sosyal problemler üzerine çevirmiş olan Ortega *Ladeshumanizacion del arte* (1925) *La rébelion de la masas* (1929) adlı eserlerinde «yığın toplumu» doktrininin ana ilkelerini ortaya koymuştur. Kendisi, «yığın toplumu» deyimini burjuva demokrasisinin dejenerasyonu, sosyal kurumların bürokratlaşması ve para-meta ilişkisinin bütün bireysel ilişkilere yayılması sonucu olarak Batı Avrupa da ortaya çıkmış olan spiritüel atmosferi belirtmek için kullanılır. Ortega'ya göre, insanın kendisine dışardan empoze edilen bir rolü anlamsız bir aktör olarak oynadığı ve kendisini «güruh» denen şeyin bir parçası olarak hissettiği bir sosyal ilişkiler sistemi ortaya çıkmaktadır. Ortega bu spiritüel durumu «sağcı» bir açıdan eleştirmiştir. Bu durumu yığınların başıboş demokratik aksiyonunun kaçınılmaz sonucu telakki eden Ortega'ya göre, kurtuluş yolu, iradi bir seçiş yapmaya muktedir yeni bir aristokratik elitin yaratılmasıdır. Elitin bu seçişine yön verecek tek şey, Nietzsche'nin «kudret iradesi»ne benzer bir kategori olan «hayat dürtüsü»dür. Ortega, dünyada, «bilimsellik-öncesi» oryantasyon biçimlerine yozlaşmış «bilgelik sevgisi»ne dönüşü savunur.

ORTODOKSLUK, Hıristiyanlığın daha çok Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Balkan ülkelerinde yaygınlaşmış olan bir türü. Ortodoksluk feodalizmin Doğu ve Batı Avrupa'da uğradığı değişikliklerin bir sonucudur ve bağımsız bir akım olarak 11. yüzyılda nihai biçimini almıştır. Ortodoksluk'u Hıristiyanlığın diğer türlerinden ayıran dogmalar şun-

lardır: Kutsal Ruh'un yalnız Tanrı'dan geldiğinin, Kilisenin yanılmazlığının, dogmaların değişmezliğinin kabulü, cehennemin reddi, v.s. Kült ve kutsal kitap hükümleriyle ilgili ayrılıkları da şunları içerir: ikonlara tapınma, manastıra bağlı olmayan din adamlarının evlenme mecburiyeti, kilise ilâhisinin özel bir biçimi (bizanten). Ortodoksluk tek bir merkeze değil, birbirinden bağımsız on dört Ortodoks Kilisesine bağlıdır. Ortodoksluk'un en belirgin karakteristiği muhafazakâr oluşudur. Otokrasiye sadakatle hizmet etmiş olan Rus Ortodoksluk'u, Ortodoksluk'un temel direklerinden biri olmuştur. Büyük Petro zamanından 1917'ye kadar Rus Ortodoks Kilisesi devlet mekanizmasının ayrılmaz bir parçası idi. Ekim Devriminden sonra (özellikle de 1930 ve 1940' lardan sonra) Rus Ortodoksluk'unun karşı devrimci politikası değişmiştir. Çağdaş Ortodoksluk'da bilimsel-olmayan görüşler ve kavramlar hâlâ revaçtadır. Dinsel mistik felsefe (bak. Komyakov; Berdayev; Loski) Ortodoksluk'un teorik temelidir.

OSIPOVSKİ, TIMOFEY FYODOROVİÇ (1765-1832), Rus materyalist düşünür, metametik profesörü, Harkov Üniversitesi rektörü. İlerici görüşlerinden ötürü sonradan bu üniversiteden atılmıştır. Osipovski, materyalist bir filozof olarak, Kant'ın felsefesini ve onun geometrinin hakikatlerinin a priori kökenine ilişkin iddialarını eleştirmiştir. Osipovski'nin materyalist görüşleri metafizik mekanist materyalizmi bütünüyle aşamamıştır. Osipovski 'Descartes'çı görüşlerin etkisinde kalmış, bu yüzden de matematiğin metodolojik önemini abartmış, analitik metodun bilgideki rolünü gerektiğinden çok büyütmüştür. Mistisizme karşı aktif bir mücadele yürütmüş olan Osipovski, eğitimin ve bilimin rolüne büyük değer vermiştir. Bununla birlikte, din hakkındaki görüşlerine deizm egemendir. Başlıca felsefi eserleri şunlardır: *O Prostranstve i vremeni* (1807); *Raşsuzhdeniye o dinamicheskoi sisteme Kanta* (1813).

OTANTİKLİK, otantik varlık, haslık; sahte, düzmece ve sathî varlığın karşıtıdır ve, varoluşçuluk felsefesinde önemli bir yer tutan bir kavramdır. Heidegger'e göre Otantiklik, yani insanoğlunun bir varoluş edinebilmesi, ancak, ölüm-varoluş durumunda mümkündür. (bak. Sınır Durum). İnsan dış durumların ve şartların; sosyal hayat belirlenimlerinin bütün insanları kapsayan ortak ve kişisel-olmayan varoluşundan sıyrılmadığı müddetçe, otantik-olmayan'dan kurtulamaz, sahte, düzmece ve kendinin olmayan bir hayat süren böyle bir varoluş içinde kalır. Marksist felsefe, böyle bir Otantiklik problemini yabancılaşma açısından ele alır ve gerçek Otantikliği tarihsel ve sosyal şartlar içinde her türlü yabancılaşma'dan çıkma, kurtulma olarak görür.

OTOJENESİS, biyoloji ve hekimlikte, filojenesis (bak. Filojenesis) ve ontojenesis'e (bak. Ontojenesis) sadece içsel, otonom faktörlerinden hasıl olan bir şey olarak bakan bir idealist akım. Bu okul organizmayı çevreden ayırır ve mistik «mükemmeliyet ilkesi»ni ve maddi olmıyan diğer nedenleri organizmaların gelişimini belirliyen, harekete getirici güç olarak ele alır. Otojenetik kavramların taraftarları (Alman botanikçi Nägeli, İsviçreli zoolog Agassiz, Amerikalı biyolog Cohen, ve diğerleri), canlı varlıkların evrimine önceden belirlenmiş, teleolojik (bak. Teleoloji) bir süreç olarak bakarlar. Otojenesis vitalizme (bak. Vitalizm) yakındır.

OTOMASYON, üretimin, sevk ve idarenin ve sosyal bakımdan gerekli diğer süreçlerin insanın doğrudan bir katılması olmadan icrası. Otomasyon teknolojinin gelişiminin en yüksek aşamasıdır ve makina-aletlerin otomatlaşmış

zincirinin ortaya çıkmasıyla (yirminci yüzyılın 20'li yıllarında) belirginleşmiştir; bu (50'lerden itibaren), modern kompüterler ve kontrol makinaları imal eden imalathaneler ve fabrikalar tarafından istihlaf edilmiştir. Otomasyon, genel nezaret ve makinanın çalışması üzerinde kontrol icrası (ayarlama, programlama, ham madde sağlama, onarım) bakımından gerekli olan insansal unsuru elimine etmemekle birlikte, bizzat bu fonksiyonların icrasının gerektirdiği makinaları geliştirir. Otomasyon emeğin prodüktivitesinde ve emtia randımanında dikkate değer bir artışa yol açar, fiyatları düşürür ve kaliteyi düzeltir. Müteaddit süreçlerin kontrol altına alınması (atom gücü mühendisliğinde, mekân eksplorasyonunda, vs.) ancak otomatik olarak yapılabilir. Sanayide Ekstantif Otomasyon'un önemli ekonomik, politik ve kültürel sonuçları vardır. Bunlar kapitalizmde ve sosyalizmde radikal bir biçimde ayrılır. Kapitalizmde, Otomasyon kitle halinde istihdamsızlığa, işçilerin daha az ücret almalarını gerektiren daha önemsiz işlere transfer edilmelerine götürür; ekonomik depresyonları ve bunalımları ve de burjuva toplumunun son derece keskinleşmiş çelişkilerini artırır. Kapitalistler tarafından Otomasyona giriş süper kârlar elde etme amacına hizmet eder ve son derecede düzensizdir. Sosyalizmde ise, Otomasyon, insan çalışmasını hafifletmeye hizmet eder ve bolluk yaratır, ve de hayat standartları ve kültürde sürekli bir düzelmeye ve emeğin insan için başta gelen bir gereklilik halini almasına götürür. Otomasyon çalışma şartlarını düzeltir, zihinsel emekle fiziksel emek arasındaki farklılıkların izalesine yardım eder ve emekçi halkın kültürel ve teknik düzeyini yükseltir. İşgünü süresini önemli ölçüde kısaltarak, Otomasyon, insanlara eforlarını bilim, spor gibi alanlarda uygulama fırsatını verir.

OTOMAT, bir süreç, aksiyon yada işlemi (örneğin, bir mekanik işlem, üretim kontrolü, vs) insanın doğrudan iştiraki olmaksızın icra eden herhangi bir teknik cihaz. Çok basit Otomatlar, antikitede biliniyordu. Otomatik makina-aletler 19. ve 20. yüzyıllarda yaygınlaştı. Feedback (bak. Feedback) ile ve bir süreci değişen şartlar altında, gerektiği gibi sürdürebilme yeteneğiyle, Otomatlar, son birkaç on yılda gelişme göstermiştir. Sibernetik'in (bak. Sibernetik) ve elektronik bilgisayar tekniklerinin gelişimi optimal şartlar altında bir süreci sürdüren Otomatlar'ın üretimine yol açmıştır. Modern Otomatların gelişimi göstermiştir ki, bunlar, sadece insanın adale gücünün değil, fakat mutaden insan beyni tarafından icra edilen müteaddit fonksiyonların yerine getirebilirler —bunlar aksiyonların sekansını ve doğrultusunu seçmeye, girift hesaplar yapma ve mantıksal sonuçlar çıkarsamaya, enformasyon «hıfzı»na, tecrübe, «bilgi» ve benzeri şeyler biriktirmeye muktedirler. Buysa, zihinsel emeğin bazı görünümlerinin ve süreçlerinin otomasyonu için geniş bir alan açar. Otomatların teorik incelenişi sibernetik ve modern mantık alanına ilişkindir. Bu bilimler, Otomatlara, enformasyonun süreçlendirilmesine yarıyan cihazlar olarak bakarlar. «Soyut Otomatlar» teorisi enformasyonun sağlanmasına medar olan muhtelif methallerle ve enformasyonun süreçleştirilmesine yarıyan muhtelif mahreçlerle idealize edilen cihazları incelerler. Süreçlendirilmiş enformasyon, Otomasyona verilen şeye ve enformasyonun alındığı anda Otomat'ın statına bağlıdır. Otomatların statları geçmişten elde edilen enformasyona dayanır—bunlar onların «hafıza»sıdır. Gerçek bir Otomat'ta bu statlar ancak sınırlı miktarda bulunabilir, yani «hafıza»sı sınırlıdır (sınırlı Otomat). «Hafıza»nın sonluluğuna ilişkin bir soyutlama sonsuz kapsamlı bir «hafıza»sı olan Otomat kavramına yol açar. Bunun bir örneği, modern mantı-

ğın gelişiminde önemli bir rol oynıyan Turing makina (bak. Makina) soyutlamasıdır.

OTORİTE, bir bireyin, bir görüş sisteminin yada bir organizasyonun belirli niteliklerden yada gördüğü hizmetlerden doğan ve herkesçe kabul edilen nüfuzunu belirten bir etik kavramı. Otorite, nüfuz alanına göre, siyasi manevi, bilimsel, v.s. olabilir. Bir Otorite sistemi, sosyo-tarihsel pratiğin gelişiminin başlıca şartlarından biridir. Otorite, sosyalizmin kurulması şartları içinde, herkesin sosyal faaliyetlerde aktif bir görev aldığı bir dönemde önemli bir rol oynar. Otorite'nin kötüye kullanılması, son tahlilde, Otorite'ye karşı güvensizlik duyulmasına yada kişiye ilişkin kült (bak. Kişiye İlişkin Kült) halinde gelişen Otorite'ye körü körüne itaate yol açar. Otorite'nin devam etmesi, kamu oyunun dikkate alınmasını ve kitlelerin tecrübesine dayanılmasını gerektirir. Kritik ve otokritik (bak. Kritik ve Otokritik), Otorite'nin kişisel kült haline gelmesini önler.

OWEN, ROBERT (1771-1858), ütopyacı sosyalist, İngiliz sosyalist düşüncesinin temsilcisi. Zanaatkâr bir aileden gelen Owen, on yaşındayken hayata atılmış, 1971'den 1826'e kadar kapitalist girişimlere katılmış ve bazı büyük fabrikaları yönetmiştir. Kapitalist sistemin olumsuz yanlarını diğer ütopyacı sosyalistlerden çok daha iyi bilen Owen, endüstri devrimi şartları içinde bu olumsuz yanları kıyasıya eleştirir. Owen, insancıl faaliyetlerinden dolayı işçilerin babası durumuna gelmişti. Daha sonraları, özel mülkiyeti, burjuva evlilik düzenini ve özel mülkiyeti kutsallaştıran dini eleştiren Owen, zaman zaman delizme kayan rasyonalist ve ateist bir düşünürdü. Owen, sosyal sistemin insan üzerinde büyük bir etki yarattığını ileri sürmüş, tarihi, idealist bir açıdan yani insan bilgisinin tedrici bir ilerlemesi olarak yorumlamış; sosyal kötülüklerin insanların bilgisizliğinden ileri geldiğini ileri sürmüştür. Owen, «yeni bir moral (yani sosyalist) dünya»nın kurulmasında eğitimin büyük bir rol oynayacağını savunmuş, pedagoji teorisinde ve pratiğinde de birçok önemli görüşler ortaya atmıştır. 1820'lerde, Owen'in fikirleri, sosyalist sistem diye nitelendirdiği bir sistem haline geldi. Bu sistemin ilkeleri şunlardı: kolektif mülkiyet ve kolektif emek; bilimsel emekle fiziksel emeğin bileştirilmesi, bireyin çok yanlı gelişiminin ve hak eşitliğinin sağlanması. Owen'in sosyalist öğretisi, tarımsal emeğe öncelik tanımakla birlikte, endüstriyel emekle tarımsal emeği bileştirir. Geleceğin toplumu, 300 kişi ile 2000 kişi arasında değişen birimler halinde kendi kendini yöneten özgür bir federasyondu. Dağıtımın büyük bir önem taşıdığını söyleyen Owen, sosyal devrimin zorunluluğunu anlayamadığı için toplumu burjuva iktidarının dönüşüme uğratacağı görüşüne bağlı kalmıştır. Owen, iş komünleri ve alım-satım pazarları kurmuşsa da, bunların hepsi başarısızlığa uğramıştır. Giriştiği faaliyetler ile işçi sınıfının kaderi arasında bağlılık kuran tek ütopyacı sosyalist Owen'dir. 1830'larda İngiliz işçilerinin sendikal ve kooperatif hareketlerinde aktif bir rol oynamış, o dönemdeki görüşleriyle sınırlı bir sendikacılıktan yana olmuştur. Owen, işçi sınıfının tarihsel rolünü kavrıyamamış olmakla birlikte, işçi sınıfının her zaman savunucusu olmuştur.

Ö

ÖDEV, belirli yükümlülüklerin ifasına ilişkin moral zorunluluğu belirten bir etiksel kategori. Ödevin kaynağını «mutlak idea» (Hegel), «pratik akıl»ın otonomluğu (Kanıt), ve ilh'de gören idealizmden farklı olarak, marksist etik, yükümlülüklerin objektif bir karaktere sahip bulundukları görüşündedir. Bu yükümlülükler sosyal ilişkiler sistemi içinde insanın yeri tarafından belirlenirler, ve tarihin akışından ve sosyal ilerlemenin gereklerinden kaynaklanmışlardır. Bunlar değişik Ödev biçimleri olarak ortaya çıkarlar: bir bütün olarak insanlık karşısındaki, Parti karşısındaki Ödevler, yurttaşlık ve aile ödevleri, vs. Belirli ilişkilere giren bir şahıs, bundan ötürü yükümlülükler alır. O şahsın yükümlülüklere ilişkin bilinci onun Ödev anlayışı ve duyuşudur. Antagonistik sınıflara bölünmüş bir toplumda Ödev, sınıfsal çıkarlarla sıkıca bağıntılıdır. Sosyalist toplumda yurttaşlık ödevi, ileri sosyalizm yolunda mücadelenin çıkarları temeline dayalıdır. İleri sosyalizmin kuruluşunun ahlâk kanunu (bak. Ahlak Kanunu, vs.) sosyal Ödev'e ilişkin yüksek bir bilinci ve bu Ödev'e herhangi bir riayetsizliğe müsaadenin kabul edilmemesini içerir. Ödevin ifası bireyin yaşayışına ve çalışmasına anlam kazandırır, ve bilincin (bak. Bilinç) yüksek tatminini sağlar. Bireyci ve filisten istekler kişiliği fakirleştirir. Kişiliğin manevi zenginliği onun gerçek ilişkilerinin zenginliği temeline, dolayısıyle de yükümlülükler temeline dayanır. Gerçek Ödev'in (hayali değil) ifası iyidir (bak. İyi ve Kötü). Çok sayıdaki modern etiksel sistemlerin karakteristik özelliği, sosyal ilerlemenin gereklerinden, toplumun çıkarlarından, yararlarından kopmuş bulunmalarıdır.

ÖLÇME, özel ölçme aletleri (bak. Alet) kullanarak maddi objelerin karakteristiklerini (ağırlık, uzunluk, koordinatlar, hız, vs.) belirleme amacını güden bir bilgisel süreç. Nihai tahlilde, Ölçme, ölçülen büyüklükle bir birim olarak kabul edilmiş olan benzeri büyüklüğün kayıslanmasına varır. Herhangi bir birimler sisteminin araçlarıyle Ölçme, cisimlerin özelliklerine ilişkin bir niceliksel ifade verir ki, bu, bilgimizin önemli bir unsurudur. Ölçme bilgimizi daha sarihleştirir. Pozitivistler mikrofenomenlerin incelenişinde Ölçme'nin artan rolünü yanlış olarak yorumlamakta ve ona «objenin süje tarafından

ihzarı» olarak bakmakta («enstrümantal idealizm») yada Ölçme'ye ilişkin tek tek işlemlerde fiziksel kavramların muhtevasına indirgemektedir (bak. Operasyonalizm).

ÖLÇÜ, belirli bir obje yada fenomenin nicelik ve niteliğinin organik birliğini (bak. Nicelik ve Niteliğin Birliği) ifade eden bir felsefî kategori. Nitelikçe farklı her objenin kendi öz niceliksel yüklemleri vardır. ki, bunlar hareketli ve mütehavvildir. Bununla birlikte, bu gerçek tahavvül, onların ötesinde niceliksel değişmelerin niteliksel değişmelere müncer olduğu (bak. Nicelikten Niteliğe Geçiş, vs), belirli limitlerle zorunlu bir biçimde sınırlanmıştır. Bu limitler Ölçü'nün kendisidir. Kendi sırasında, belirli bir objenin niteliksel değişmesi onun niceliksel özelliklerinin ve Ölçü'sünün değişmesine müncer olur. Nicelik ve niteliğin bağıntısı ve birliği belirli bir objenin tabiatı tarafından şartlandırılmıştır. Bu objenin gelişimi yakınlaştığında, bu sürecin nitelikçe farklı bir aşamasından bir diğerine geçiş noktaları, Ölçü'nün değişmesinde nodal noktalar olarak kendilerini gösterirler. Genellikle, nodal noktalara ilişkin böyle bir sisteme ölçülerin nodal çizgisi denir. Ölçü bir felsefî kategori olarak ilk defa Hegel (bak. Hegel) tarafından işlenmiştir.

ÖNCÜLLER (mantıkta), kendilerinden yeni bir önermenin yada çıkarsamanın (bak. Çıkarsama) çıkarıldığı önermeler. Çıkarsamanın türüne göre, Öncüller çok çeşitli önermelerden yada onların bileşimlerinden meydana gelebilir. Sonucun doğru olması için Önermeler'in muhakemede doğru ve düzgün bir biçimde (mantık kanunlarına göre) kombine edilmiş olmaları gerekir.

ÖNERMELER FONKSİYONU, çağdaş formel mantığın (bak. Formel Mantık) başlıca kavramlarından biri. Önermeler Fonksiyonu'nu karakterize eden şey, onun belirli bir obje-alan'ın objelerine ilişkin hakikat değerleri (hakikat, hata) üzerine kurulu olması olgusudur. Örneğin, «at» kavramı (yani «mevcut bir at»ın özelliği kavramı), bu bakış açısından, belirli bir obje-alan'ın (örneğin, maddi cisimler alanının) objelerine hakikat değeri yükliyerek, eğer obje bir at ise «hakikat», eğer obje bir at değilse «yanlış» değeri yükliyerek bir fonksiyon rolü oynar. Bir fonksiyonel hesap limitleri içinde temsil edilen Önermeler Fonksiyonu ve niceleme işlemleri (bak. Niceleme İşlemleri)'nin ithali, hükümlerin yapısının önermeler hesabının (bak. Önermeler Hesabı) limitleri içinde olduğundan daha derin ve daha tam bir biçimde ifadeyi, muhakemede kullanılan geniş bir sonuçlamalar ve ispatlar dizisini yansıtmayı mümkün kılar.

ÖNERMELER HESABI, iç konu-yüklem yapılarından ayrı olarak ele alınan önermeler arasındaki hakiki ilişkilere dayanan muhakemeyi formülleştiren mantık sistemi (bak. Hesap). Önermeler Heshabı'nda çeşitli formülleştirme imkânları vardır. Örneğin, bir formülün endüktif tanımını ele alalım: 1) önerme türünden değişkenler, p, q, r... ve birer formüldür; 2) A bir formül ise $\overline{A}$ da bir formüldür; 3) A ve B formül ise, (A) $\rightarrow$ (B). (A) V (B), (A). (B) formüldür; 4) Başka hiçbir şey formül değildir. Bir aksiyom şu tiplerden birine giren bir formüldür: 1) $A \rightarrow (B \rightarrow A)$; 2) $(A.B) \rightarrow A$; 3) $(A \rightarrow B) \rightarrow ((A \rightarrow C) \rightarrow (A \rightarrow C))$; 4) $(A.B) \rightarrow B$; 5) $A \rightarrow (B \rightarrow (A.B))$; 6) $A \rightarrow (AVB)$; 7) $B \rightarrow (AVB)$; 8) $(A \rightarrow C) \rightarrow ((B \rightarrow C) \rightarrow ((AVB) \rightarrow C))$; 9) $(A \rightarrow ((A \rightarrow B) \rightarrow A)$ 10) $\overline{\overline{A}} \rightarrow A$. Burada sembollerin üzerindeki çizgi inkâr (bak. İnkâr) işareti;. bir bağaç (bak. Bağlaç) işareti; $\rightarrow$ içerme (bak. İçerme) işareti; V ayrıklık (bak. Ayrılık) işaretidir.

Aşağıdaki çıkarım kuralı kabul edilmektedir: A ve A → B'den B doğrudan doğruya çıkarsanır. Bir formülün tanımı, bir çıkarsama ve Önermeler Hesabı'ndan çıkarılan bir ispat için temeldir. Önermeler Hesabı çelişkisiz (bak. Çelişkisizlik) ve tam'dır (bak. Aksiyomatik Teorinin Tamlığı). Düğüm problem çözülebilirdir. Klasik olmıyan Önermeler Hesabı için bakınız: Konstrüktif Mantık ve Çok-değer'li Mantık.

ÖZ, Belirli bir şeyin mahiyeti, o mahiyet ki, değişik hal ve şartların etkisi altındaki bir şeyin müteahavvil durumlarına mukabil, onun kendi içinde, onu diğer bütün şeylerden ayıran farklılığındadır. Öz kavramı her felsefî sistem için, ve de gerek Öz'ü gerekse öz ile bilinç ve düşünce arasında mevcut ilişki ve bağıntıyı ele alış tarzları bakış açısından sistemler arasındaki ayırımı ortaya koyması itibariyle büyük bir önem taşır. Objektif idealizm bağımsız, değişmez, ve mutlak olarak nazara alınan şeylerin Öz'üne bağımlı olarak mevcudiyeti, realiteyi, ve varlığı kabul eder. Bu duruma göre, şeylerin Öz'ü bütün şeyleri meydana getiren ve onları güden bir spesifik düşünsel realite teşkil eder (Platon, Hegel). Sübjektif idealistler ise, Öz'ü süjenin ürünü olarak kabul ederler, o süje ki Öz'ü kendisinin dışına atmakta ve onu şeylerin formu içinde kavramaktadır. Tek doğru görüş şeylerin objektif Öz'ünün realitesini ve onun zihinde yansımasını kabul ediştedir. Öz, şeylerin dışında değil, fakat onların ortak temel özelliği olarak, ve onların kanunu olarak şeylerin içindedir ve onların delâletiyle varolur. İnsansal bilgi objektif dünyanın gittikçe daha derinlerine nüfuz eder. Bu bilgi objektif dünya üzerinde, pratikte dönüşüme uğratmak amacıyle, mukabil aksiyon için kullanılır (bak. Realite; Aktüalite; Öz ve Görünüş).

ÖZ VE GÖRÜNÜŞ, realiteye ait her objenin temelinde zorunlu olarak bulunan görünümleri (aspects) yansıtan felsefî kategoriler. Öz, bir objenin onun kökenini, karakterini ve gelişimindeki eğilimleri belirliyen, en derin, en istikrarlı özellik ve ilişkilerinin toplamıdır. Görünüş ise, bir objenin, duyumlara dolaysız olarak verili olan muhtelif dışsal, değişken özelliklerinin toplamıdır. Görünüş, onda Öz'ün kendini açığa vurduğu tarzdır. İdealistler ya Öz'ü düşünsel (Platon'un «idealar»ı, Hegel'in «mutlak idea»sı) bir şey olarak, yada Görünüş'ü sübjektif ve Öz'ü objektif ve bilinemez (Kant, Agnostisizm bak). telakki etmek suretiyle, yada bir objede Öz ve Görünüş'ün tefrikine ilişkin hakiki aktın sübjektifliğini beyan ederek (Dewey, bak.; Lewis); yada nihayet, Öz'ü tamamen inkâr ederek ve Görünüş'ü duyumla özdeşleştirerek (Mach; Fenomenalizm, bak.), bu kategorilere ilişkin çarpıtılmış bir görüşü kabul ederler. Öz ve Görünüş bir bütün (unity)'dür: görünüşlerden yoksun «saf» Öz olamıyacağı gibi, Özler'den ayrı Görünüşler de olamaz; «Öz görünür, Görünüş Özseldir». (Lenin, C. 38, s. 253). Öz ve Görünüş'ün birliği, onların birbirlerine geçişmesi olgusunda da apaçıktır. Şu anda (yada bir bakıma) Öz olan şey, başka bir anda (yada başka bir bakıma) Görünüş olur, ve vis versa. Fakat, Öz ve Görünüş'ün birliği içsel olarak çelişkilidir, ve çelişkinin iki yanı vardır. Öz belirleyici unsurdur, ve Görünüş belirlenen unsurdur; Görünüş dolaysız olarak verilidir, Öz ise saklıdır, Görünüş'ün Öz'e oranla daha çok görünümleri (aspects) vardır, fakat Öz daha derindir. Bir objenin Öz'ü herzaman birdir, fakat bir Görünüşler çeşitliliğinde kendisini gösterir; Görünüş Öz'e oranla daha hareketlidir, nitekim bir ve aynı Görünüş farklı ve hatta karşıt Özler'in bir tezahürü olabilir; Görünüş Öz'ü çarpıtılmış olan ve sadık-olmıyan bir tarzda ifade edebilir (Bak. Beliriş). Fakat sadece Öz ve Görünüş arasında değil, özün kendi-

sinde de bir çelişki vardır ve bu çelişkiler objedekilerin başlıcalarıdır ve bir bütün olarak objenin gelişimini belirler. Metafiziğin aksine olarak, diyalektik materyalizm Öz'ün tahavvül edebilirliğini kabul eder. Öz-Görünüş çelişkisi bilgi sürecinin karmaşık, çelişik tabiatını belirler, şunun için ki «eğer şeylerin dış görünüşü ve özü tamamen mutabık olsaydı bütün bilgiler gereksiz olabilirdi.» (Karl Marx, *Kapital*, C. III, s. 797). Bilginin amacı Görünüşten Öz'e sonsuzca nüfuz, şeylerin kendi görünüşleri altındaki Öz'ünün keşfi, ve Öz'ün neden dolayı diğer bir tarzda değil de şu tarzda tezahür ettiğinin ispatıdır. Dolaysız temaşa yüzeysele, Görünüşler'e dayanan bir bilgi verir insana. Öz'e ilişkin bir bilgi soyut düşünce araçlarıyla elde edilir. Bilimde, Görünüş'e ilişkin bilgiden Öz'e ilişkin olan bilgiye geçiş deneyimden (gözlemden) tasvir (bak. Tasvir) yoluyla açıklamaya (bak. Açıklama) geçişin özel bir biçimini gerektirir.

ÖZALGI, her yeni algının bir insanın önceki tecrübesine ve onun algı anındaki ruhsal durumuna bağımlılığı. Terim Leibniz (bak. Leibniz) tarafından «bilincin bilinci» —algının karşıtı olarak kendinin-bilinci— anlamında kullanılmıştır (bak. Transandantal Algı).

ÖZDEŞLİK, bir objenin yada fenomenin kendi kendisiyle eşitliğini ve benzerliğini yada müteaddit objelerin eşitliğini ifade eden bir kategori. A ve B objeleri, eğer A objesini karakterize eden bütün özellikler (ve ilişkiler) B objesini de karakterize ediyorsa özdeştir, ve vis versa (Leibniz'in kanunu). Fakat maddi realite sürekli bir değişime uğradığına göre, asli, temel özellikleri bakımından bile objeler kendileriyle mutlak olarak özdeş olamazlar. Özdeşlik soyut değil somuttur, yani kendi bağrında, belirli şartlar uyarınca gelişim süreci içinde çözümlenen ayrımlar, çelişkiler ihtiva eder. Objelerin tam özdeşleşmesi onların önceden farklılaşmış olmasını varsayar; öte yandan, çeşitli objelerin özdeşleştirilmesine ihtiyaç vardır çok kere (örneğin, sınıflandırılmalarına ilişkin bir görüşle). Bu anlamda, Özdeşlik farklılıkla ayrılmaz bir biçimde bağıntılıdır ve izafidir. Şeylerin her Özdeşliği süreli ve geçicidir, gelişim ve değişimleri ise mutlaktır. Bununla birlikte, kesin bilimler, soyut yani şeylerin gelişiminden soyutlanmış Özdeşliği, Leibniz'in sözü geçen kanunuyla uygunluk içinde kullanırlar, çünkü, bazı şartlarda, bilgi süreci zarfında realitenin idealizasyonu, basitleştirilmesi mümkün ve zorunludur. Mantıksal özdeşlik kanunu bu gibi limitasyonlarla formüle edilmiştir. Fakat bu kanunun uygulanımının realiteye teşmili, ki bu, metafiziğin bir özelliğidir, şeylerin değişmez, sabit oldukları sonuçlamasına götürür.

ÖZDEŞLİK BAKIMINDAN DOĞRU İBARELER, değişkenlerinin her bir hakikat değerinin verili doğru olduğu mantıksal hesaba (bak. Mantıksal Hesap) ilişkin önermeler, ifadeler yada formüller. Bütün formel mantık kanunları doğrudur. Bundan dolayı, özdeşlik bakımından yanlış önermeler yada formüller, değişkenlerinin herbir hakikat değeri verili yanlıştır.

ÖZDEŞLİK FELSEFESİ, düşünce ve varlığın, ruh (spirit) ve tabiatın ilişkisi sorununu onların mutlak özdeşliğini kabul etmek suretiyle çözmede başvurulan bir felsefi kavram. Özdeşlik Felsefesinin temel ilkesi düalist sistemlerin (bak. Düalizm) ilkesine taban tabana karşıttır. Özdeşlik Felsefesi belirli bir felsefi kavram olarak Schelling'in (bak. Schelling) adıyla eşdeşleşmiştir, o Schelling ki, monistik felsefesinin yeni bir başlangıç ilkesini, sübjektif ve objektifin, düşünsel ve gerçekselin mutlak özdeşliğini savunarak, Kant'ın ve Fichte'nin sistemlerinin düalizmini aşmaya çalışmıştır.

Şeylerin ve hatta mevcudiyetin özdeşliği ilkesi Hegel'ci sisteme temellik eder. Fakat bu ilke Hegel (bak. Hegel) tarafından farklı bir biçimde realize edilmiştir, çünkü Hegel, özdeşliği diyalektik bir biçimde, yani hareketsiz bir mutlak, belirsiz bir birlik, ve mütenevvi mevcudiyetin farksız karşıtı olarak değil, fakat kendinden-gelişen mantıksal idea olarak anlamaktadır, o mantıksal idea ki, kendi belirliliğini ve çeşitliliğini kendi immanant sonsuz formu halinde bizzat kendisinde taşır. Özdeşlik Felsefesi'ni, objektif olarak idealist diğer konsepsiyonlardan ayıran şey, nesnelerin ve mevcudiyetin özdeşliğinin kabulü değil, fakat bu özdeşliği metafizik tarzda anlayıştır. Özdeşlik Felsefesi, felsefenin temel problemini ruh (spirit) ve tabiat, düşünce ve varlık arasındaki farkı hareketsiz ve mutlak cevher içinde eritmek suretiyle çözmeye çabalar. Schelling'in Özdeşlik Felsefesi'ne yakın fikirler Parmenides (bak. Parmenides) ve Spinoza (bak. Spinoza) tarafından açıklanmıştır. Düşünce ve varlığın metafiziksel Özdeşliği fikirleri halen Yeni - Thomascılık (bak. Yeni - Thomascılık) tarafından savunulmaktadır. Özdeşlik Felsefesi'nin aksine marksist felsefe, kendi monizmini (bak. Monizm) dünyanın maddi birliğine ve gelişimine ilişkin fikirlere dayandırmaktadır.

ÖZDEŞLİK KANUNU, mantığın bir kanunu ki, buna göre, anlamlı her ifade (kavram, hüküm) muhakemede aynı anlamda kullanılmak gerekir. Onun geçerli olmasının öncülü, hükmün süjesi olan objeler arasında özdeşleştirmenin yada farklılaştırmanın mümkünlüğüdür. Bununla birlikte, gerçekte, bu özdeşleştirme ve bu farklılaştırma her zaman mümkün değildir (bak. Özdeşlik). Bundan ötürü, Özdeşlik Kanunu, belirli bir muhakemede mütalaa edilen objelerin gerçek karakterinin bir idealizasyonunu (objelerin kendi gelişim, ve değişimlerinden soyutlanması) içerir. Bunu belirliyen şey, objektif dünyadaki şeylerin ve fenomenlerin nispi istikrarlılığıdır.

ÖZGECİLİK, karşılığında hiçbir şey beklemeksizin başkalarına yararlı olmak, başkaları için kendi çıkarlarından fedâkarlıkta bulunmayı göze almak. Bu terim felsefeye Comte (bak. Comte) tarafından getirilmiştir. Burjuva etiğinde, Özgecilik kavramı insanların birbirlerine sevgi, hoşgörü, vs. göstermelerine ilişkin dinsel manevi öğretiyle birleştirilir; burjuva etiğinde bu kavram, ahlakın sosyal, sınıfsal temellerini kabul etmez. Ancak, zorbalık ve sömürüyü reddeden sosyalist ahlak, kişisel ve sosyal çıkarların uyumlu birliği olarak bencilliğin gerçek tabiatını ortaya koyabilir.

ÖZELLİK, bir objenin, onun diğer objelerden farklılığını yada diğer objelere benzerliğini belirliyen ve onlarla karşılıklı ilişkide kendisini gösteren bir yanı (Örneğin, yerkaplama, elastikiyet, renk, elektriksel iletkenlik). Her Özellik izafidir. Demir, tahtaya oranla sert, elmasa oranla yumuşaktır. Her tekil şey sonsuz sayıda özelliklere maliktir, bu özelliklerin birliği o şeyin niteliğini (bak. Nicelik ve Nitelik) ifade eder. Her objenin özünde varolan yada maddenin gerçek tabiatıyle bağıntılı olan Özelliklere tümel özellikler denir (bak. Yüklemler). Özel ve genel Özellikler, yani temel ve temel-olmıyan, zorunlu ve arızi, aslî ve asli-olmıyan, dışsal ve içsel, bağdaşabilen ve bağdaşamayan, ayrılabilen ve ayrılamıyan, tabii ve suni, vs. Özellikler vardır. Diyalektik materyalizm şu düşüncededir ki, şeylerin bütün Özellikleri bizzat şeylerin özünde mündemiçtir, yani objektiftir. Özellikler bağımsız olarak var olamazlar ve şeyden ancak soyut olarak ayrılabilirler. Objelerin tekil özelliklerine ilişkin bir inceleme onların niteliklerinin bilinmesinde bir aşamadır.

P

PANLOJİZM, varlık ve düşüncenin özdeşliğine ilişkin bir objektif idealist öğreti ki, buna göre, tabiat ve toplumda bütün gelişim ideanın mantıksal aktivitesinin gerçekleşmesidir. Mantığın kanunlarını maddi dünyanın hareketinin yegane kanunları olarak mülahaza eden Panlojizm, varlık ve bilinç arasındaki doğru ilişkiyi ters yüz eder. Bununla birlikte, bu görüşte, mevcut olan her şeyin rasyonel olarak, mantıksal olarak bilinebilir olduğu doğru fikri farkedilebilir. Panlojizm Hegel tarafından tam olarak geliştirilmiştir.

PANPİSİŞİZM, tabiatın canlı ve psişik bir aktiviteye malik olduğu tarzındaki idealist görüş, bu görüş animizmin (bak. Animizm) felsefi bir röprodüksiyonudur. Birçok modern idealist filozof (personalistler; Whitelhald, bak, eleştirel realist Strong, vs.) Panpisişizmin temsilcileri arasında yer alırlar. Ancak yüksek derecede organize olmuş maddede mündemiç bir spesifik özellik olarak psişik aktiviteye ilişkin bilimsel anlayış, Panpisişizmin her türlüsünü reddeder (bak. Hilozoizm).

PANTEİZM, bir felsefi öğreti ki, buna göre, Tanrı tabiatın dışında değil fakat onunla özdeş olan, kişisel-olmiyan bir ilkedir. Terim Toland (bak. Toland) tarafından getirilmiştir. İlk Panteizm çok kere, esas olarak tabiatta ilişkin materyalist görüşleri (örneğin Bruno, ve özellikle Spinoza, bak) ihtiva ettiğinden, Tanrı halindeki dünyanın varoluşuna ilişkin idealist bir teori haline gelmiştir ve bilimi dinle uzlaştırmaya ilişkin bir girişimdir.

PARADOKSLAR, (mantıkta ve dizi teorisinde) muhakeme çizgisi doğruluğunu koruduğu halde, dizi teorisinde ve formel mantıkta ortaya çıkan formel mantık çelişkileri; bunlar Zenon'nun aporialarına (bak. Aporia) ve Antikiteden beri bilinen semantik antinomilere benzerler. Modern bilimde Paradokslar, 19. yüzyılda, dizi teorisinin bazı dallarında keşfedilmişti (örneğin, 1895'te George Cantor ve 1897'de Cesare Burali-Forti tarafından). 1902'de Bertrand Russel tarafından bulunmuş olan Paradoks, birbirini karşılıklı olarak dışlayan (çelişik), iki önerme eşit biçimde ispatlanabilir pa-

radoksu, bunların en çok tanınanlarından biridir. Paradokslar hem bilimsel bir teoride hem de sıradan argümanlarda ortaya çıkabilir (örneğin, bütün normal dizilerdeki bir diziye ilişkin olarak Russel'ın verdiği paradoks örneği: «...Kendi kendine traş olmayanları traş eden bir berber kendi kendisini traş eder mi?»). Bir formel mantık çelişkisi, (paradoksların ortaya çıktığı, herhangi bir önermenin hem doğruluğunun hem de yanlışlığının eşit olarak ispatlanabildiği bir teoride) hakikati bulma ve ispatlama yollarından biri olarak çıkarsamayı yıktığı zaman, yapılması gereken iş, Paradoksların kaynağını ortaya çıkarmak ve onun elimine edilmesi yollarını bulmaktır. Diyalektik materyalist analiz gösterir ki, Paradokslar formel mantıkta bir objenin, objektif alana, mantıkta ve dizi (sınıf) teorisinde ise bir diziye ilişkin kavramlarla, yeni (soyut) objelerin öngörülmesini mümkün kılan soyutlama ilkesisin kullanılmasıyle, bilimde ise, soyut objelerin tanımlanması metotlarıyla, vs. eşdeş olan derin diyalektik ve epistemolojik güçlüklerin bir ifadesidir. Bunun içindir ki, bütün Paradoksların izalesine ilişkin evrensel bir metot olamaz. Bilimsel teorilerden Paradoksların bertaraf edilmesi problemini çözmek bakımından değişik tarzlar mümkündür: tipler teorisinin (bak. Tipler Teorisi), yada tipler hiyerarşisinin kostrüksiyonu, soyutlama ilkesinin tahdidi, vs. Nitekim, dizi teorisinden Paradoksların bertaraf edilmesi için, aksiyomatik dizi teorisi yaratılmıştır ki, bu, bilinen Paradoksları dışlamak bakımından yeterli sınırları havidir (ilk sistem 1908'de E. Zermelo tarafından öne sürülmüştür). Paradoksların somut çözümünün bulunmasına ve felsefi kavranışına ilişkin problem formel mantığın ve matematiğin mantıksal ilkesinin önemli bir metodolojik problemidir (bak. Antinomi).

PARALOJİZM, mantık kanunlarının ve kurallarının kasıtdışı ihlâli ki, bir kanıtın ispat gücünü ortadan kaldırır ve genellikle yanlış sonuçlamalara götürür. Mantık kanunlarının kasıtlı ihlâli (safsata, bak.) ile Paralojizm arasında bir ayırım yapmak gerekir.

PARÇA VE BÜTÜN, farklı objelerle onların görünümleri ve unsurları arasındaki ilişkileri ve de onların bağıntısını yansıtan felsefi kategoriler. Bu bağıntı bir bütünün tabiatını vücuda getirir ki, burada, objeler bütüne nispetle onun parçaları olarak görünürler. Bütün ile onun basit nicel parçalarının toplamı arasındaki fark ilk olarak Aristoteles'in (bak. Aristoteles) eserlerinde gösterilmiştir. Marx-öncesi felsefede Bütün'e ilişkin probleme karşıt iki çözüm sunulmuştur: toplamcı metafiziksel çözüm —bir bütün parçaların bir toplamıdır, parçalarda olmıyan bir şey bütünde de yoktur; ve mistik idealist çözüm— bir bütün parçaların toplamından daha fazla bir şeydir, bilinemez bir manevi (spiritual) cevherdir. Alman klasik felsefesi (bak. Schelling: Hegel) inorganik bütün ile kendinden-gelişen organik bütün arasında bir ayırım yapmıştır, fakat burada, kendinden-gelişen organik bütün, maddenin değil, ruhun (spirit) gelişimiyle özdeşleştirilmiştir. 19. yüzyılda, bütün problemi üzerinde spekülasyon müteaddit idealist okullar (yeni-vitalizm, holizm, *Gestalt* psikolojisi, strüktüralizm, üniversalizm, sezgicilik, vs. bak.) tarafından geniş bir biçimde kullanılmıştır. Gerçek objektif «parça-bütün» ilişkisi iki en genel tipte ifade edilir: inorganik ve organik. İnorganik Bütün, objelerin öyle bir birleşme (unification) biçimidir ki, burada onu ihata eden unsurlar sıkı, istikrarlı bir iç bağıntı halindedirler. İnorganik Bütün'ün özellikleri onun parçalarının özelliklerinin mekanik bir toplamına indirgenemez. Atomlar, moleküller, kristaller, vs. bu tür-

den bütün formasyonların örnekleridir. Öte yandan, organik Bütün (canlı, organizma, toplum, vs.) objelerin bağıntısının bir biçimidir ki, burada belirli assosyasyon bir bütün olarak, karmaşık ilerleyici aşamalar zincirinden geçerek, kendinden-gelişim bakımından kendi yeteneklerini gerçekleştirir. Organik Bütünün bileşkenleri sadece koordinasyon ilişkileri içinde değil, fakat sübordinasyon ilişkileri içinde de bulunurlar ki, bu sübordinasyon, Bütün'ün farklılaşması seyrinde bazı elemanların diğer elemanlardan kaynaklanmasıyle belirlenir. Bütün'ün dışında bunlar sadece bazı özelliklerini yitirmekle kalmazlar (inorganik Bütün durumunda olduğu gibi), fakat mevcudiyetlerini tamamen kaybederler. Parça ve Bütün'ün karşılıklı aksiyonunun dikkate alınması bilgi süreci bakımından büyük önem taşır. Karmaşık fenomenlere ilişkin durumlarda özellikle şunların gözönünde tutulması gerekir: 1) Bütün'ü kendi parçalarına indirgemek doğru olmaz, çünkü bu, özel kanunlara tabi bir niteliksel belirlenim olarak Bütün'e ilişkin bir yanlış anlayışa götürür; 2) Bütün'ü bütün karmaşıklığı içinde ve kendisini meydana getiren görünümlerinden, elemanlarından ve parçalarından nispi bağımsızlık içinde inceleme gereği, çünkü, bunların, Bütün'le doğrudan doğruya düşümdeş olmayan özellikleri bulunabilir; 3) bireysel görünümlerin ve parçaların incelenmesi Bütün'ün tabiatına ilişkin bilgiye (en azından başlangıçta, varsayımsal) dayanmalıdır, buna mukabil, Bütün'ün incelenişi, onun bileşkenlerinin, onun elemanlarının bilgisine dayanmalıdır.

PARMENİDES, Elealı (Güney İtalya) eski Yunan filozofu (İ.Ö.6-5. yüzyıl). Elea okulunun başı. Parmenides dünyayı hareketsiz ve tamamen dolu bir küre olarak tasavvur etmiştir. O, «hakikat doktrini»ni (hakiki varlık tek, ebedi, hareketsiz, bölünmez, ve boşluktan münezzehtir) «kanaat dotrini»nin (burada şeylere ilişkin bir pluralite vardır —ortaya çıkan ve gelip geçici olan, hareket eden, parçalara bölünebilen, ve bir boşlukla diğerlerinden ayrılan) karşısına koymuştur kesinlikle, «Hakikat doktrini» otantiktir, «kanaat doktrini» ise görünüşte hakikattir. Parmenides «hakikat doktrini»ni kasıtlı olarak Herakleitos'a ve onun takipçilerine karşı yönlendirmiştir. «Kanaat doktrini»nde Parmenides, astronomi, fizik, ve fizyolojiye ilişkin varsayımlarını açıklamıştır. Safdil materyalist fiziği iki unsurun varlığı iddiasından hareket eder: bir aktif unsur —parlak ve ateşli, ve pasif unsur— karanlık. Duyumların tanıklığına güvensizlik ve spekülatif bilgiye yüksek değer biçme onun öğretisine idealizmin ve hatta rasyonalizmin (bak. Rasyonalizm) bir unsurunu sokar, hareketi inkârı ise Parmenides'i eski Yunan metafiziğinin babası kılar.

PASCAL, BLAISE (1623-62), Fransız matematikçi ve fizikçi, ihtimaliyet teorisinin (bak. İhtimaliyet Teorisi) kurucularından biri. Görüşlerinin evrimi çelişkili olmuştur. Tabiat bilimlerinde belirgin keşifleri bilime ve rasyonel bilgiye karşı yöneltilen dinsel fanatizm ve şüphecilikle (bak. Şüphecilik) birleştirmiştir. Mantığa ilişkin görüşleri Descartes'ın (bak. Descartes) metot hakkındaki öğretisini devam ettirmiş ve Port Royal (bak. Port Royal) mantığı üzerinde etkili olmuştur. Cezvitlerin manevi sultasına karşı mücadelesi Fransız toplumunun ilerici kesimi tarafından desteklenmiştir. Başlıca eseri şudur: *Düşünceler* (ölümünden sonra 1669'da yayımlanmıştır).

PASİFİZM, barışı savunan burjuva liberal akım. Pasifistler barışın korunmasında pasif metotlar öğütlerler; bunlar barışı korumanın yollarından biri olarak kitlelerin devrimci aksiyo-

nunu reddederler ve savaşı «günah» ve ahlakdışı bir şey olarak açığa vurmayı onu önlemenin başlıca yolu olarak görürler. Pasifizmin temel hatası (ki teorik temeli savaşın idealist açıklamasıdır), burjuva toplumunda savaşa yol açan derin maddi nedenleri anlayıştaki aczidir. Haklı olan savaşlar da dahil, bütün savaşları reddederek, pasifistler, bağımlı ülkelerde kurtuluş savaşlarını kösteklerler. Burjuvazi çok kere, emekçi halkı aldatmak, hazırlanmakta olan yağmacı savaşları kamufle etmek, ve devrimi önlemek için pasifist fikirlerden yararlanır. Emperyalistlerin insanlığı imha edici termonükleer savaşla tehdit ettikleri günümüz şartlarında, pasifistler barış için daha aktif mücadele göstermektedirler. Şurası açıktır ki, savaş halkların barışsever çabalarının birleştirilmesiyle önlenebilir. Pasifistler dahil, bütün partilerin ve organizasyonların savaşı önleme, silahsızlanma, ve barış içinde bir arada yaşama uğruna mücadele günümüzde başta gelen bir görevidir. Pasifizm sosyalist ülkeler ve dünyanın ilerici güçleri tarafından yürütülen barış mücadelesiyle özdeşleştirilemez. Çünkü bu mücadele halkların yaşayış tarzlarında ve durumlarında ve enternasyonal ilişkilerde sosyal ve siyasi değişmelere ilişkin bir bilgi temeline dayanır. Günümüzde dünya çapındaki barış hareketi yeni bir dünya savaşını önlemenin mümkünlüğünden, dünya güçleri arasındaki dengede barıştan yana ve emperyalizme karşı, ki bu emperyalizm artık dünya ekonomisini ve politik sorunları eskisi gibi etkiliyememektedir, değişmenin bir sonucu olarak savaşın kaçınılmaz olmaktan çıktığı olgusundan yola çıkar. İlerici güçlerin pozisyonu da, elbette, değişmiş bulunmaktadır: sosyalizm güçlenmiş, emekçilerin, barışsever güçlerin, ve ulusal kurtuluş için savaşan halkların mücadelesi artan bir yoğunluk kazanmıştır. Barış ve silahsızlanma için çalışma halkın kendi temel çıkarlarını kavramasına yardım etmektedir.

PASTEUR, LOUIS (1822-95), Fransız bilgin, bilimsel mikrobiyolojinin kurucusu. Onun deneyimleri canlı organizmaların inorganik cevherlerden meydana geldiği (autogenesis) yolundaki bilimsel-olmıyan fikirleri çürütmüş ve hayatın kökenine ilişkin bilimsel teorininin gelişiminde pozitif bir rol oynamıştır.

PAVLOV, İVAN PETROVİÇ (1849-1936), Rus tabiat bilgini. Askeri Tıp Akademisi profesörü (1925'e kadar), Bilimler Akademisi üyesi (1907'den itibaren), Nobel Ödülü'nü kazanmıştır. Şartlı refleksler (bak. Şartlı ve Şartsız Refleksler) metoduyle hayvanlarda ve insanda yüksek sinir faaliyeti (bak. Yüksek Sinir Faaliyeti) konusundaki incelemenin kurucusu. O, zihinsel faaliyetin yansıtıcı (reflectory) tabiatı hakkında Seçenov'un (bak. Seçenov) öğretisini geliştirmiştir. Şatlı refleksler metodu, Pavlov'a, beynin faaliyetinin temel kanunlarını ve mekanizmasını keşfetme imkânını sağlamıştır. Sindirim fizyolojisine ilişkin incelemeleri ise, Pavlov'u, şartlı refleksler metodunun hayvanların davranışını ve zihinsel faaliyetini araştırmada kullanılabileceği fikrine götürmüştür. «Psişik» salya salgılama fenomeni ve müteaddit deneysel araştırmalar, onun psişik faaliyetin sinyal fonksiyonuna ilişkin sonuçlaması bakımından ve iki sinyal sistemine ilişkin öğretisinin elaborasyonu bakımından bir temel olarak hizmet etmiştir. Pavlov'un doktrini bir bütün olarak materyalist psikoloji ve diyalektik materyalist yansıma teorisi için tabii-bilimsel bir temel sağlamıştır (dil ve düşünce, duyumsal yansıma ve mantıksal bilgi, vs. arasındaki bağıntı önermesi). Pavlov'un ve okulunun çalışmaları, halen, zihinsel aktivitenin tekil yanlarını tak-

lit eden sibernetik cihazlar için bir temel hizmeti görmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: *Dvadtsatiletny opyt obyegtivnogo izucheniya vysshei nervnovi deyatelnosti (povedeniya) zhivotnykh. Uslovniye refleksy* (1923), *Lektsii o rabote bolshikh polushary golovnogo mozga* (1927).

PAVLOV, MİHAYL GRİGORYEVİÇ (1793-1840), Rus tabiat filozofu. Moskova Üniversitesi profesörü olarak (1820-40), fizik ve agronomi dahil, tabiat bilimlerinin birçok alanlarında öğretimde bulunmuştur. Metafizik materyalizmde müteaddit sorunlara bir cevap bulamıyan Pavlov, Schelling'in tabiat felsefesinin bir takipçisi olmuştur. Tabiat felsefesinde onun başlıca eseri olan *Osnovaniya fiziki*, iki cilt olarak, 1833-36'da yayımlanmıştır. Bir idealist olmakla birlikte, Pavlov, dünya görüşünün diyalektik tabiatı ve bilimle sıkı bağlantısı sayesinde ampiriklerle spekülasyon, bilimle pratik arasındaki ilişki, ve bilimlerin sınıflandırılması problemleri üzerinde verimli çalışmalar yapmıştır.

PEARSON, KARL (1857-1936), İngiliz matematikçi, idealist filozof, Mach'çı. Statik ve biyometrinin matematiksel teorisi alanındaki çalışmalarından ötürü büyük ün kazanmıştır. Londra Üniversitesi'nde biyometri ve döl iyileştirme labrotuvarlarının direktörüydü. Başlıca felsefi eseri olan *The Grammar of Science* bilimin metodolojik problemlerine tahsis edilmiştir. Bilimin görevi, onun kanaatine göre, olguları açıklamak değil, fakat onları sınıflandırmak ve tasvir etmektir. Diğer bütün Mach'çılar gibi, Pearson da, maddi objelere bir duyumsal algılar grupu olarak, ve tabii kanunlara, zaman ve mekâna insan zihninin ürünleri olarak bakmıştır. Bununla birlikte, onun sübjektif idealizmi, gerek açık sözlüğü ve tutarlılığıyla gerekse kendisini materyalist olarak gösterme hususunda herhangi bir girişimde bulunmamasıyle, bir bütün olarak Mach'çılıktan ayrılır.

PEIRCE, CHARLES SANDERS (1839-1914), Amerikalı filozof ve mantıkçı, pragmatizmin (bak. Paragmacılık) kurucusu, Cambridge, Baltimore, ve Boston üniversitelerinde profesör. «How to Make İdeas Clear» (1878) adlı makalesinde «Peirce kanunu» denilen şu kanununu ortaya koymuştur: bir fikrin değeri onun pratik sonuçlarına bağlıdır. Pratik ürünleri duyumlarla özdeşleştirerek Peirce, Berkeley'in tutumunu benimsemiştir. Bilimi «inancın teyidi» olarak anlıyan Peirce, pragmacılığın şu üç metodunu işlemiştir: «devamlılık kanunu», «otorite kanunu» ve «Peirce ilkesi»ne indirgenebilen «bilimsel metot». Bilginin sübjektif idealist teorisine karşı, Peirce, gelişimin yönetici gücü olarak «şans» ve «sevgi» ilkesine dayanan, bir objektif idealist gelişim teorisi işlemiştir. Mantık üzerine eserlerinde, ki kendisi mantığı bir «işaretler genel teorisi» olarak anlamaktaydı, matematiksel mantığı ve modern pozitivizmi (bak. Pozitivizm) önemli bir biçimde etkilemiştir. Başlıca eserleri ihtimaliyet teorisi (bak. İhtimaliyet Teorisi) ve ilişkiler mantığı alanındadır.

PERİPATOS OKULU (*Yun. Peripatetikos* —gezinerek yapılmış olan yada yapılan), Aristoteles (bak. Aristoteles) felsefesinin takipçileri. Bu ad, İ. Ö. 355'te, Atina'da kurulmuş olan, Aristoteles felsefe okulunda (Lyceum), öğretimin genellikle gezinirken yapılmasından türemiştir. Peripatos Okulu, bin yıla yakın bir zaman boyunca (İ. S. 579'a kadar) varlığını sürdürmüş ve antik bilimin büyük bir merkezi olmuştur. Aristoteles'in ölümünden sonra bu okulun en önde gelen liderleri (tilmizler) şunlardır: Özellikle botanik alanındaki eserleriyle tanınan Efesli Theophrastus (İ. Ö. 371-286); Aristoteler fel-

sefesindeki materyalist eğilimi geliştirmiş olan Lampsacus'lu Strato (İ.Ö. 305-270); Aristoteles'in eserlerini yayımlıyan Rodoslu Andronicus (İ.Ö. birinci yüzyıl); Aristoteles felsefesi üzerine materyalistik içerikli komanterler kaleme almış olan Aphrodisias'lı Aleksandros (İ.S. 2. yüzyılın sonu— İ.S. 3. yüzyılın başlangıcı).

PERSONALİZM, gerek yüzyılın dönümünde Amerikan felsefesinde gerekse çağdaş Fransız felsefesinde görülen bir dinsel idealist akım. Terim ilk defa ABD'de Bronson Alcott tarafından (1863) ve Fransa'da Charles Renouvier tarafından (1901) kullanılmıştır. Personalizmin başlıca özellikleri şunlardır: 1) «bireysel»in birincil realite ve yüce manevi değer olarak, varlığın manevi birincil unsuru gibi görülen «bireysel» varlık olarak kabulü; 2) teizm ile gizli bağıntı. Materyalist dünya görüşünün karşısına, Personalizm şu konsepsiyonu koyar: tabiat «bireysel» ruhların (spirit) genel bütünüdür (bak. Pluralizm). Evrimin değişik düzeylerinde varolan ve dünyayı teşkil eden, büyük bir sayıdaki «bireyler», «yüce varlık» —Tanrı— tarafından yönetilen varlıklardır. Personalizmin Amerika'da kurucusu B. P. Browne'du (1847-1910). G. W. Howison (1834-1916). M. W. Calkins (1863-1930), A. K. Knudson (1873-1954) Personalizme yakın görüşlere sahiptiler. Çağdaş Amerikan felsefesinde Personalizm'in baş temsilcileri şunlardır: Bewne'un şakirdi, Kaliforniya okulunun lideri R. T. Flewelling (doğumu 1871) ve Boston okulunun lideri E. S. Brightman (1884-1953). Bunların hepsi Personalizmi Protestan teolojisiyle birleştirirler. Personalizmin en önemli temsilcileri İngiltere'de H. W. Carr (1857-1931), Almanyada psikolog W. Stern (1871-1938) idi. Bununla birlikte, onların doktrinleri, Amerikan personalistlerininki gibi teolojiyle doğrudan bağıntılı değildir. Personalizme göre esas sosyal görev, dünyayı değil fakat bireyi değiştirmek, yani onu «öz manevi mükemmeliği»ne eriştirmektir. Fransız personalistlerinin bir grupu özel bir yer işgal ederler; bu grup E. Mounier (1903-1950) tarafından yönetilmiştir. Bu entelektüeller grupu, 1932'de kurulan *Esprit* dergisi etrafında toplanmışmıştı. Diğer bir grup ise, Fransız Direniş Hareketi içinde yer alan ve halen dünya barışını ve burjuva demokrasisini savunan Katolik çevreleri temsil eder.

PERTRAŞEVSKİ GRUPU, Petersburg'da 1845-49'da ortaya çıkan ve M. V. Butaşeviç-Petraşevski tarafından organize edilen bir siyasi mahfelin üyeleri. Bunlar arasında en önde gelenler N. A. Speşnev, A. V. Hanikov, P. N. Filippov, N. P. Grigoryev, N. A. Mombelli, I. M. Debu, D. D. Ahşarumov, V. A. Golovinski, P. A. Kuzmin, A. P. Balasoglo, F. M. Dostoyevski, S. F. Durov, ve diğerleridir. Nisan 1849'da grup, çarist hükümet tarafından dağıtılmıştır. Petraşevski grupu homojen bir kompozisyon içinde değildi. Devrimci demokratlar (Petraşevski, Speşnev, Filippov, Ahşarumov, Grigoryev, Hanikov ve diğer bazıları) dışında, bir liberal akım taraftarlarını da içine alıyordu (N.Y. Danilevski, A.P. Beklemeşev, V. N. Maykov, vs.). Petraşevski grubunun devrimci anlayıştaki üyeleri, çarlığa karşı devrimci mücadele metotlarını savunarak çarçı otokrasi ve toprak köleliğini telin etmişlerdir. Petraşevski sosyalist literatürü incelemiş, Belinski, Herzen, Feuerbach, ve Fourier'nin eserlerine yüksek değer vermiştir. Onların kitaplığı Rousseau, Proudhon, Michelet, Leroux, Saint-Just, de Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'ni ve de Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'ni ile Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* adlı eserlerini ihtiva ediyordu. Petraşevski Grupu'nun felsefi ve sosyolojik fikirleri Speşnev'in *Letters to K. Khavetsky*'sinde Hanikov, Kaskin, Ahşarumov, ve Tol'un *Speeches*'inde, Filip-

pov'un *Ten Commandments*, Grigoryev'in *Talk*'ında vs. tam olarak açıklanmıştır. Materyalist pozisyonlara katılarak, Petraşevski, Speşnev ve diğer bazıları Kant, Hegel, Fichte, ve Schelling'in idealizmini eleştirmişlerdir. Tabiatı ve onun kanunlarını, sürekli değişim ve gelişim halinde bulunan objektif realite olarak kabul ediyorlardı. Onlar tabiatı hayatın ve insan bilgisinin ilk kaynağı olarak ilân ediyorlardı. Petraşevski grupu «dünyada maddeden gayrı hiçbir şey yoktur», diyorlardı, tabiatüstü olan hiçbir şey yoktur, tabii dünyada içerilmemiş ve tabii dünyadan gelişmemiş olan hiçbir şey yoktur. Feuerbach'ın felsefesine yüksek bir değer vermekle birlikte, Petraşevski Grupu, onun, «bütün insanları Tanrı'ya ulaştıran» (Speşnev) yeni bir din biçimi olarak sevgiyi öne sürmesini eleştiriyorlardı. Petraşevski, Speşnev, Kaşkin ve diğerleri ateist idiler. Bunlar, onun öğretisindeki dinsel unsurları reddederek, Fourier'nin teorisini eleştirel bir biçimde benimsiyorlardı. Petraşevski Grupu'nun Sol kanadının ütopyacı sosyalist fikirleri devrimci demokratların fikirlerine yakındı.

PIAGET, JEAN (1896 -), İsviçre'li psikolog, filozof, ve mantıkçı, Cenevre Üniversitesi profesörü. Psikolojinin birçok branşlarına değerli katkılarda bulunmuştur. Geniş deneyimsel verilerden yararlanarak, Piaget, 30 ve 40'lı yıllarda, algıgücünün (intellect) formasyonu teorisini meydana getirmiştir ki, bu teori algıgücüne bir operasyonlar sistemi olarak, yani dışsal obje aksiyonlardan türeyen, ve belirli bir yapısal ünite meydana getiren süjenin içsel aksiyonları olarak bakar. Piaget'nin psikolojiye ve mantığa ilişkin fikirleri «genetikal epistemoloji»sinde, yani bilginin analizine genetikal ve istorikokritikal yaklaşıma dayanan teoretikobilgisel bir konsepsiyonda sentezleşmiştir. Piaget'ye göre, bir süjenin bir objeye ilişkin bilgisinin gelişimi, onu, deneyin değişen kondisyonları içinde gittikçe daha kalıcı, gittikçe daha istikrarlı kılar. Mevcut bilginin bu kalıcılığı (bak. 1222) objenin kendisinin ve onun özelliklerinin bir yansıması olarak mütalaa edilmektedir.

PISACANE, CARLO (1818-57), İtalyan devrimci demokrat ve ütopyacı sosyalist. İtalya'nın düşman işgalinden kurtarılmasının aktif savaşçısı. Pisacane, ülkesinin birleştirilmesini sosyalist sistemin tesisine bağlıyordu. Toplumun antagonistik sınıflara ayrılmasının ana ve ezeli nedenini özel mülkiyette görerek, Pisacane, özel mülkiyetin ilgası için, kamusal mülkiyetin getirilmesi ve kolektif bir ekonominin organizasyonu için çağrıda bulunuyordu. Bu yol, Pisacane'a göre, sosyal eşitsizliğin ve sömürünün tasfiyesinin tek yoluydu. Pisacane, burjuvazi ve toprakbeylerinin bir köylü halk devrimi yoluyle mülksüzleştirilmesini öneriyordu. Eserlerinde Pisacane, her zaman bir materyalist ve din düşmanı olarak davranmıştır.

PİSAREV, DİMİTRİ İVANOVİÇ (1840-68), Rus materyalist düşünür, eleştirmen, devrimci yazar. Toprakbeyi bir aileden dünyaya gelmiştir. Edebi faaliyeti 1859'da başlar. 1861'de Petersburg Üniversitesi'ni bitirdi. 1861'den itibaren *Russkoye Slovo* gazetesinin yazı kurulu üyesi ve asıl editörü oldu. Herzen'i savunmasından ötürü 1862'den 1867'ye kadar Peter ve Paul Kalesine hapsedildi. 1867-68 yıllarında *Dyelo* ve *Otechestvenniye* adlı magazinlerin yazıkurulu üyesi oldu. Pisarev'in devrimci ve sosyalist görüşleri, ki bunlar 1861'in sonuna doğru şekillenmiştir. («19. yüzyıl iskolastikleri» 1861; Shedo-Ferroti'ye karşı bir risale 1862), belirgin olarak değişmiştir. 1859-61'de ortaya çıkan devrimci kurtuluş hareketinin hızlı inişi, Pisarev'i, bir devrimci için gerekli şartların Rusya'da bulunmadığı, ve köylülüğün ken-

disini kurtaracak ve yeni bir toplum kuracak güçten yoksun olduğu inancına götürmüştür. Kendi aktivitesinin ana amacını «aç ve yoksul halkın problemi» ne çözüm getirilmesinde bulan Pisarev sosyalist idealleri savunmuştur (şurası bir hakikattir ki, mevcut sosyalist doktrinlerden hiçbiriyle mütmain olmuyordu Pisarev). Sömürücülere karşı devrimci şiddet kullanımını terketmeksizin (O. *Comte'un tarihsel fikirleri*, 1865; *Düşünen proletarya*, 1865; *Negatif doktrinlerin yayıcıları*, 1866; *Heinrich Hene*, 1867, ve diğerleri), Pisarev, bir «kimyasal» devrim yörüngesi öne sürmüştür —kamusal eğitime, emeğin prodüktivitesinin (bilginin yayılmasına bağlı olarak) artışına ve «sosyal kurumların» radikal bir «rekonstrüksiyonu»nun ana gerekleri olarak hayat şartlarının düzeltilmesine müncer olan tedrici sosyal değişmeler. Pisarev kamusal eğitim görevini ilerici enteligensiyaya, «düşünen realistler»e tevdi etmiştir. Hayatının son yıllarında kaleme aldığı eserleri *(örneğin, 1789'da Fransız köylülüğü)* Pisarev'in dünya görüşünde radikal eğilimlerin gelişimine tanıklık eder. Onun sosyo-politik konsepsiyonu bilimin sosyal fonksiyonları üzerinde önemle durur. O, bilimsel bilginin ilerleyişine gelişimin tarihsel temeli olarak bakar. Bu olgu, Pisarev'in, gerek dine ve gerekse bilim alanında, insanlığı rasyonel ilerlemenin yörüngesinden saptıran ve «tecrübenin sağladığı en temel kanıtlar»ı *(Platon'un idealizmi*, 1861, ve diğerleri) tanımıyan «dar kafalı mistisizm»e karşı aralıksız mücadelesini belirlemiş ve onun Hegel'in «spekülatif felsefe»si karşısındaki olumsuz tutumunu şartlandırmıştır. Pisarev idealizme karşı denge unsurunu, pozitif olarak değerlendirdiği «vülger materyalist» T. Moleschott ve Vogt'un teorilerinde bulur *(Moleschott'un fizyolojik incelemeleri*, 1861; *Hayatın süreçleri*, 1861; *Fizyolojik tasvirler*, 1862). Pisarev Rusyada Darwinciliği aktif bir biçimde ilk yayanlardan biridir *(Hayvan ve bitki dünyasında ilerlemeler)*. Epistemolojik problemlerde sansüalizme eğilim göstermekle birlikte, Pisarev, ampirisizme muhalefet etmiş *(Ham düşünüşün hataları*, 1864) ve kreatif görüşün konstrüktif rolünü vurgulamıştır. Lenin, Pisarev'in kreatif vizyona başvurmasına yüksek bir değer vermiştir. Realizmin sadık bir taraftarı olan Pisarev, «saf sanat» taraftarlarıyla şiddetli polemiklere girişmiş, sanatta «koyu yararcılık»ı ilân edecek ve onu bilimsel ilerlemenin bir engeli olarak mütalaa edecek ölçüde ileri gitmiştir. *(Estetiğin yıkımı*, 1865; *Puşkin ve Belinski*, 1865).

PLANCK, MAX (1858-1947), Alman fizikçi ve teorisyen, 1894'ten itibaren Berlin Bilimler Akademisi üyesi. 1900 aralık'ında, ısısal ışınıma ilişkin termodinamik teoriyi işlerken, yeni bir evrensel değişmez —etki kuantumu— in getirilmesinin zorunluluğu sonucuna varmıştır. (bak. Etki Kuantumu) Böylece Planc, enerjetik süreçlerde süresizlik olgusunu tesis eden ve atomizm nosyonunu tabiatın bütün fenomenlerine teşmil eden kuantum teorisinin kurucusu oldu. Planck'ın başlıca eserleri enerjinin sakımı kanununun felsefi anlamını, dünyanın tabii-bilimsel görünüşünün birliğini, fiziksel araştırma metodolojisini, nedensellik ilkesini, tabiat bilimi ile felsefe ve din arasındaki karşılıklı ilişkiyi içeren, tabiat bilimlerinin felsefi problemlerine tahsis edilmiştir. Planc, pozitivizmi (bak. Pozitivizm), özellikle Mach'ın felsefesini (bak. Mach) şiddetle eleştirmiştir.

PLATON (İ. Ö. 428/427-347), Yunan idealist filozof, Sokrates'in (bak. Sokrates) şakirdi, objektif idealizmin kurucusu, 30'dan fazla felsefi diyalogun yazarı *(Sofistler, Parmenides, Devlet*, ve diğerleri). İdealist dünya görüşünü

savunarak, Platon kendi zamanının materyalist öğretisine karşı aktif olarak savaşmıştır. O, Sokartes, Parmenides ve Herakleitos'un (bak. Sokartes; Parmenides; ve Herakleitos) öğretilerinden geniş biçimde yararlanmıştır. Mevcudiyeti açıklamak için, Platon, «formlar» yada «idealar» adını verdiği ve mevcudiyetle özdeşleştirdiği, objelerin maddi-olmıyan formlarının varlığına ilişkin teoriyi geliştirmiştir. Bu «İdealar»a, Platon, madde ve mekânla özdeşleşen, mevcut-olmıyanı eşdeşleştirmiştir. Platon'a göre, «İdealar»ın ve «Madde»nin ürünü olan duyumsal dünya mutavassıt bir pozisyon işgal eder. «İdealar» ezeli ve ebedidirler, «yüce-tanrısal» («trans-celestial»)'dırlar; bunlar irrölatiftirler ve zaman ve mekâna bağlı değildirler. Hissedilir objeler ise geçici, rölatiftirler ve zaman ve mekâna bağlıdırlar. Platon'un kosmolojisinin merkezi «dünya ruhu» öğretisidir, psikolojisinin merkezi ise bedenimizde yaşıyan ruhun tenasühü (reincarnation) öğretisidir. Platon bilinebilir olan çeşitli objelere bağlı olarak bilginin tiplerini ayırır. Otantik bilgi ancak gerçekten varolan «formlar»a ilişkin olarak mümkündür. Bu çeşit bilginin kaynağı ölümsüz insansal ruhun, ölümlü bedende teşahhus etmelerineden önce temaşa edilmiş olan idealar dünyasını hatırlamasıdır. Biz hissedilir obje ve fenomenlerin bilgisine değil, fakat sadece bir ihtimali «kanaate» malik olabiliriz. «İdealar» ile hissedilir objeler arasında, Platon, rasyonel bilgiye açık olan matematiksel objelere yer verir. Bilginin metodu, Platon'un iki-yönlü bir süreç olarak anladığı «diyalektik»tir: genelleştirilmiş kavramların derecelenmesiyle en yüksek kavramlara yükseliş ve en genel kavramlardan gittikçe daha az genel kavramlara yeniden iniş. Bu süreçte iniş «formlar»ı («İdealar») ihata eder sadece, ve hissedilir tekil şeyleri değil. Platon Atina aristokrasisinin bir temsilcisiydi. Onun topluma ilişkin öğretisi, köle emeğine dayanan bir ideal aristokratik devlet tasarlar *(Kanunlar)*; burada devleti yönetenler filozoflardır; askerler, yada «muhafızlar» devletin koruyucularıdır; bunların altında özgür «zanaatkâr» yurttaşlar yer alır. Marx kaydeder ki, Platon, işbölümünün rolünü Yunan «şehir» («site-devlet») formasyonu içinde anlamaktadır. Platon'un öğretisi idealist felsefenin ilerdeki gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

PLEHANOV, GEORGİ VALENTİNOVİÇ (1856-1918), Rus devrimci ve düşünür; Rusya'da Sosyal Demokratik hareketin kurucusu; seçkin bir marksist teorisyen ve yazar, Plehanov'un dünya görüşü ve politik faaliyeti, komplike bir evrimden geçmiştir. İlkbaşlarda Plehanov, Narodnik organizasyon olan «Toprak ve Özgürlük»ün lideri idi; daha sonraları (1880), Rusya'dan çıkarak, dışarda Marx ve Engels'in eserlerini etüd etti ve Batı'daki Sosyal-Demokratik hareketle bağlar kurdu. Bu faaliyetlerinin sonunda, Narodizm'i (bak. Narodizm) terkederek marksizmin safında yer aldı; onun Rusya'daki güçlü ideologu oldu. 1883'de, İsviçre'de kurduğu «Emeğin Kurtuluşu» grupu, Rus kurtuluş hareketinde marksizmin yayılmasında ve başarı kazanmasında büyük bir rol oynamıştır. Plehanov, Narodizm ideolojisini, «legal marksizm»i (bak. Legal Marksizm), revizyonizmi (bak. Revizyonizm) ve burjuva felsefesini red ve cerh etmiş, ve marksist teorinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Fakat, Plehanov, 1903'ten sonraki dönemin özel şartlarını kavrayamıyarak, devrimci marksizmden ayrılmış, oportünistlerle ilişkisinde uzlaşıcı bir pozisyona girmiş; daha sonra da Menşevik olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise, sosyal şovenlerle bir araya gelen Plehanov, 1917 Ekim devrimini kabul etmemiştir. Plehanov, Bolşeviklere

karşı parti mücadelelerine katılmış olmakla beraber, hayatının sonuna kadar marksizme ve işçi sınıfı davasına sadık kalmıştır. Bunun içindir ki, Lenin, Menşevik taktikleri hakkında «bayağılığın ve alçaklığın zirvesi» derken, beri yandan «felsefe'de Plehanov haklı davayı gütmüştür» der. Plehanov'un eserleri, *Monist Tarih Görüşünün Gelişimi, (bak. Monist Tarih Görüşünün Gelişimi)* 1895; *Materyalizmin Tarihi Üzerine Denemeler*, 1896; *Tarihte Bireyin Rolü*, 1898, ve daha birçokları *(Marksist Düşüncenin Temel Meseleleri* gibi) marksist teoriyi parlak bir biçimde açıklar. Marksizmi felsefede yeni bir aşama olarak değerlendiren Plehanov, marksizmin daha önceki bütün felsefi ve sosyolojik doktrinlere üstünlüğünü ortaya koymuştur. Plehanov, ayrıca, sosyal varlık ve sosyal bilinç arasında nasıl girift ilişkiler bulunduğunu göstermek suretiyle, materyalist tarih anlayışını geliştirmiş; belirli bir toplumda antagonist sınıflar arasındaki mücadelenin ifadesi olan fikir mücadelesinde sosyal psikolojinin oynadığı rolü belirtmiştir. Plehanov aynı zamanda, marksist estetik ile marksist sanat eleştirisinin kurucularındandır; sanatın kaynağı, sosyal hayatın yansımasının özel bir formu olarak sanata, sanatın özü olarak da gerçekçiliğe ilişkin marksist öğretiyi geliştirmiştir. Rus felsefesine ilişkin değerlendirmelerinde kabule şayan olmuyan bazı ilkelere rağmen, Plehanov, Rus sosyal düşüncesinin marksist tarihinin kurucusudur. Rusya'da, marksizmin habercileri olarak devrimci demokratların tarihi rolünü açıklığa kavuşturmuştur. Plehanov, dinin kaynağı ve gelişimi, dinin sosyal hayattaki rolü ve sosyal bilincin diğer formları arasındaki yeri, marksist parti'nin din karşısındaki tutumu üzerine önemli sonuçlara varmıştır. Plehanov, felsefe problemlerinde bazı hatalar işlemiştir: tarihi gelişimde sübjektif faktörlerin rolünü gereğince değerlendirememiş; hiyeroglif teorisi'ni desteklemiş, tartışma götüren formülleştirmeler yaparak, bu formülleştirmelerde «coğrafi materyalizme eğilim göstermiş, «marksizmi Spinoza'cılığa indirgemiştir», v.s. Fakat bu tekil hatalar, bir bütün olarak Plehanov'un felsefi temel görüşlerinin ve onun hayat boyunca diyalektik ve tarihsel materyalizmi savunmuş olmasının yanında önemsiz kalır. Plehanov'un felsefi eserleri zengin ve ihatalıdır; bu eserler günümüz için de marksist felsefeyi etüd etmek ve öğrenmek bakımından değerli manüellerdir.

PLOTİNOS (205-270), eski Yunanlı idealist filozof, Mısır'da doğmuş, Roma'da yaşamıştır. Plotinos, Platon'un mistisizm öğretisini yoğunlaştıran yeni-Platon'culuğun kurucusudur. Plotinos'a göre, dünya süreci, kavranamaz ruhu gelir; daha sonra da onun varlıkla başlar. Bir-olan, bütün varlığın ezeli kaynağıdır ve evrensel akıl olarak ilkin o zuhur eder; daha sonra dünya ruhu gelir; daha sonra da onun varlık olmayan olarak gördüğü maddeyi kapsayan, tekil cisimler olarak tekil ruhlar gelir. Plotinos'a göre, insan hayatının amacı, Bir-olan'a ulaşmaktır; bu duruma, bedensel cazibelerin kısıtlanmasıyle olduğu kadar, bilgi güçlerinin geliştirilmesiyle varılır. Ruh en yüksek noktada, vecd halinde, Tanrı ile bir olmaya varır. Plotinos öğretisi mistik diyalektiği (bak. Diyalektik) geliştirir. Buna göre, karşıtların birliği ilkesi, dünyadaki uyumluluğu ve güzelliği kötülük ve çirkinliği belirleyen ilkedir.

PLÜRALİZM, monizmin (bak. Monizm) karşıt kavramı ki, buna göre, varolan bütün şeyler, aynı bir ilkeye indirgenmesi mümkün olmayan tekil ve eşdeğerli çok sayıda varlıklardan oluşur. Plüralist görüşler, Leibniz monadoloji'sinin temelidir (bak. Monad). Modern

idealistler (pragmacılar, yeni-pozitivistler, varoluşçular, v.s.), materyalist monizmin ve idealist monizmin üstesinden gelmek için Plüralizm'e kayarlar. Ne var ki, Plüralizm, objektif muhtevası bakımından, idealist monizme değil, materyalist monizme karşıdır. Sosyoloji'de, Plüralizm, toplumun gelişmesini belirleyen bir ilkenin varlığını inkâr eder; bundan maksat, tarihi, tesadüfî olayların bir akışı olarak görmek, dolayısıyle de, sosyal gelişimin kanunlarına ilişkin analiz imkânını reddetmektir.

POINCARE, JULES HENRİ (1854-1912), Fransız matematikçi, Paris Üniversitesi profesörü, Fransız Akademisi üyesi. Başlıca eserleri, matematiksel fizik, diferansiyel denklemler, bileşimci topoloji, v.s. ile ilgilidir. 1905'te, Einstein'le (bak. Einstein) aynı zamanda özel rölativite teorisi anlayışına varmıştır. Poincare, bilimin genel metodolojik problemlerinin incelenmesi üzerinde durmuştur. Ona göre, bilim kanunları gerçek dünyayı yansıtmazlar, sadece, uygun (corresponding) fenomenlerin (Mach'ın «düşünce ekonomisi» ilkesine göre) kullanışlı ve yararlı bir tasvirini veren konvansiyonları temsil ederler. Lenin'in deyişiyle, «Poincare'nin «orijinal» teorisinin özü... objektif realitenin ve objektif tabiat kanunlarının inkârına varır» (Lenin, Toplu eserleri, cilt 14, s. 165). Poincare'nin konvansiyonalizmi (bak. Konvansiyonalizm) fiziksel idealizmin (bak. Fiziksel idealizm) bir çeşidini temsil eder. Poincare, matematik'te sezgici (konstrüktif) akımın öncülerinden biridir.

POLİTEİZM VE MONOTEİZM, çok tanrılı yada tek tanrılı olma, Politeizm, ilkel komün'ün çöküş döneminde, totemizm (bak. Totemizm), fetişizm (bak. Fetişizm) ve animizmden (bak. Animizm) doğmuştur. Eşit fetişlerin ve ruhların çokluğuna inanmanın yerini, somut görünüşü, adı ve kültü olan tanrılara inanma almıştır. Sosyal işbölümü, yer yüzündeki üstlük ve astlık ilişkileri Tanrılar hiyerarşisinde yansıyordu. Köleci sistemin sağlamlaşması, monarşilerin ortaya çıkması, başka tanrıların varlığının kabul edilmesinin yanısıra, tek bir tanrıya tapınılmasına yol açmıştır. Monoteizm, bir arada varolan birçok tanrının içinde, bir tanesinin, yeryüzündeki krala benzeyeninin kabul edilmesiyle doğmuştur. Bununla birlikte Monoteizm, hiç bir zaman saf biçimiyle var olmamıştır. Üçlem'e, Meryem Ana'ya ve çok sayıda azizlere sahip olan Hıristiyanlık'tan (bak. Hristiyanlık) başka, İslâm (bak. İslâm) ve Yahudilik (bak. Yahudilik) gibi monoteist dinlerde, Politeizm'in izleri görülür.

POLİTİKA, devlet işlerine katılma, devlete yol gösterme, devletin faaliyet şeklinin, amacının ve muhtevasının belirlenmesi. Politika, devlet yapısı, ülkeyönetimi, sınıfların önderliği, parti mücadeleleri gibi problemleri kapsar. Sınıflararası ilişkiler ve sınıfların temel çıkarları Politika'da yansır. Politika, uluslar ve devletler arasındaki ilişkileri de yansıtır. Sınıflar arasındaki ilişkiler ve bunun sonucu olarak da sınıfların politikaları arasındaki ilişkiler, bu sınıfların ekonomik durumlarına bağlıdır. Bu ekonomik durumlara tekabül eden politik fikirler ve kurumlar ekonomik temel üstünde yükselen üstyapıdır (bak. Temel ve Üstyapı). Fakat bu, Politika'nın ekonominin pasif bir sonucu olduğu anlamına gelmez (bak. Ekonomi ve Politika). Politika'nın büyük dönüşümlere yol açan bir güç haline gelmesi için, toplumun maddî hayatının gelişiminde ortaya çıkan ihtiyaçları doğru olarak yansıtması gerekir. Burjuvazinin reaksiyoner kanadının güttüğü politika, toplumun ilerlemesini köstekler, çünkü bu politika objektif gereklere aykırı-

dır. Bilimsel temellere dayanan bir politika güçlü bir politikadır, çünkü objektif gerekleri gözönünde tutar, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir ve sosyal gelişimin kanunlarına dayanır. Böyle bir politika halkın temel ihtiyaçlarını dile getirir ve kitlelerden sürekli bir destek görür. Bir ülkede sosyalizmin kurulması doğru bir politika izlenmesine ve bu politikaya uygun düşen organize bir çalışmaya bağlıdır. Bunun gerçekleşmesi için de, kitlelerin siyasi bakımdan eğitilmesine, kadroların yetiştirilmesine büyük bir önem vermek, bütün ideolojik alanları (sanat, bilim, ahlâk) ve kültürü geliştirmek, reaksiyoner ideolojiye karşı sistemli bir mücadele yürütmek; ve iç politikayla uygunluk içinde olan bir dış politika gütmek gerekir.

POMPONAZZI, PIETRO (1462-1524), Rönesansın İtalyan filozofu. Aristoteles'in öğretilerini, materyalist bir açıdan ve anti-skolastik bir tutumla eleştiren Pomponazzi, *De Immortalitate Animi* (1516) adlı eserinde Aristoteles'in felsefesindeki sansüalizm unsurlarına işaret etmiş ve bedene şekil veren ruhun ölümlü olduğunu söylemiş tir. Bu yüzden din adamlarının öfkesini üzerine çeken Pomponazzi yakılarak öldürülmüştür. Hümanizm'in bir teorisyeni olan Pomponazzi, dinin başlıca dogmalarından birini, ruhun ölmezliği dogmasını reddetmiş, böylece, insanın kendi gerçek tabiatı ile uygunluk içinde olmasını; insan faaliyetinin amacının öbür dünya ile değil, bu dünya ile ilgili olduğunu önemle vurgulamıştır. Böylece çifte hakikat anlayışına bağlı kalan Pomponazzi, felsefe ve politikanın dinden tamamen ayrılmasını istemiştir.

POPOVSKİ, NİKOLAY NİKİTİÇ (1730-60), Rus aydınlanmacı, filozof ve şair, Lomonosov'un şakirdi. Moskova Üniversitesi'nde (1755'ten itibaren) hitabet ve felsefe profesörü idi. Popovski'nin eserlerinden günümüze kalan şudur: «Moskova Üniversitesi'nin orta kısmında, felsefe üzerine başlangıç derslerinde yapılan konuşma» (1755), «Bilimin topluma ve gençliğin eğitimine ilişkin yararları üzerine mektup» (1756, ve diğerleri. Görüşlerinin genel olarak materyalistik olarak değerlendirilebilmesine rağmen, felsefede, Popovski, deizmin (bak. Deizm) bakış açısında yer almıştır. O, Locke'un *Eğitime İlişkin bazı Görüşler*'ini, Alexander Pope'un *İnsan üzerine deneme*'sini, ve Horace, Titus Livy, ve diğerlerinin müteaddit eserlerini rusçaya çevirmiştir. Üniversitede ilk olarak, rusçada dersler veren Popovski, felsefe nin «bütün bilimlerin ve sanatların anası» olduğunu, ilahiyattan bağımsız olması ve insan zihninin Evren'deki dünyaların yapısı ve mahiyetine ilişkin tecessüslerini tatminle yetinmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Popovski aydınlanmayı ve bilimlerin gelişimini, akla uygun yasamayı ve iyi yönetimi, ve geniş medeni hakları savunmuştur.

PORESTKİ, PLATON SERGEYEVİÇ (1846-1907), Rus mantıkçı. 1887-1888 arasında, Kazan Üniversitesi'nde, Rusya'da ilk defa olarak, matematiksel mantık okutmuştur. Poretski, mantık cebiri'ne (bak. Mantık Cebiri) katkıda bulunmuştur. Mantık cebiri teorisinde, belirli bir öncüller sisteminden hareketle bir dizi sonuçlamalara varma ve bu sonuçlamaların çıkarsandığı bir dizi ipotez ortaya atma problemine orijinal temel ve basit metodlar getirmiştir. Porteski'nin felsefi görüşleri tabii-bilimsel materyalizm olarak tanımlanabilir. Başlıca eseri: O *sposobakh resheniya logicheskikh resheniya logicheskikh ravensty i ob obratnom sposobe matematicheskoi logiki* (1884).

PORT ROYAL, Jansenizm'in (Holan-

da'lı ilahiyatçı Cornelis Jansen'in öğretisi üzerine kurulu bir toplumsal-dinsel hareket) 17. yüzyılda, en aktif merkezi olan, Paris yakınındaki ünlü Cistersiyen Manastır, Port Royal 17. yüzyılda Fransa'da büyük bir aydınlanma merkeziydi. Pascal'ın (bak. Pascal) yaşadığı ve çalıştığı yerdi burası. Bu okulda kullanılmak üzere çeşitli ders kitapları kaleme alınmıştır ki, bunlardan en çok bilineni bir mantık manüllidir (Antoine Arnauld ve Pierre Nicole tarafından yazılan). Bu manüel Kartezyen rasyonalizm (bak. Rasyonalizm) geleneği içinde yazılmış olup, diğer hususlar meyanında, önermelerin detaylı bir sınıflandırmasını ve analitik ve sentetik (bak. Analiz ve Sentez) metotları arasındaki farka ilişkin bir araştırmayı içine alır. 1712'de, Janseniştlere karşı mücadelelerinde Cezvitlerin tarafını tutan XIV. Louis, Manastırın tamamen yıkılmasını emretmiştir.

POSTULA, bilimsel bir teoride, o teori çerçevesinde ispatı gerekmeyen başlangıç önermesi olarak alınan ilke yada önerme. Modern mantıkta ve bilimsel metodolojide, «Postula» ve «aksiyom» kavramları, kural olarak eşdeğerlidirler. Antik felsefeden bu yana, bu iki kavram arasında şu fark gözetilir: özel bir bilimsel teoride aksiyomlar, başlangıçtaki mantıksal ilkeleri; Postula'lar ise başlangıçtaki önermeleri belirtirler.

POZİTİVİZM, 19-20 yüzyıllar arası felsefesinde geniş bir yaygınlık kazanmış olan sübjektif-idealist bir akım, felsefenin bir dünya görüşü olduğunu inkâr eden bu akım, felsefenin geleneksel problemlerini (bilincin varlıkla ilişkisi, vs) «metafizikçel» ve tecrübeyle tahkiki imkânsız olan problemler olarak reddeder. Pozitivizm güya materyalizm ve idealizm arasındaki antitezin fevkinde yer alacak olan bir metodoloji yada «bilim mantığı» yaratma girişiminde bulunmuştur. Bilime ilişkin pozitivist metodolojinin temel ilkelerinden biri ekstrem fenomenalizmdir (bak. Fenomenalizm) ki, buna göre, bilimin görevi, olguları açıklamak değil, onların bir tasvirini yapmaktır sadece. Felsefede «nötralizm, tarafsızlık» konusundaki pozitivist iddia, derin sosyal köklere sahiptir. Bunların en önemlisi burjuvazinin özel bilimlere ilişkin çelişik tutumundan doğmaktadır: o, bir yandan, tabii bilimlerin gelişiminde kendisi için yarar bulur, çünkü, bu gelişim olmadan üretimin gelişimi imkânsızdır; öte yandan, tabii-bilimsel teorilerin limitlerinin ötesine geçen ve burjuva toplumunun ebediliği fikrini çürüten felsefi sonuçlamaları reddeder. Pozitivizm, bu terimi getirmiş olan Comte (bak. Comte) tarafından kurulmuştur. Tarihsel olarak, Pozitivizmin gelişiminde üç aşama yer alır. İlk» pozitivizmin temsilcileri Comte, E. Littré ve Laffitte (Fransa), John Stuart Mill ve Spencer'dir (İngiltere) (bak. John Stuart Mill; Spencer). Bir ekstrem ampirisizm ve feromenalizm anlayışı içinde çözümlenmiş olan, bilgi teorisine ve mantığa ilişkin problemlerin (bilgi teorisinin gelişiminin genel tarihsel kanunları problemi) yanısıra, «ilk pozitivizmde esas yer, kapitalizmin tabii ve ebedi tabiatını ispat amacını güden sosyolojiye verilmiştir (bak. Spencer'in Organik Toplum Teorisi). «İkinci» Pozitivizmin —ampiriokritisizm— doğuşu 19. yüzyılın 70'li-80'li yıllarına raslar ve objektif olarak gerçek objelerin formel kabulünü —ki bu «ilk» pozitivizmin bir özelliği idi— reddeden Mach ve Avenarius'un (bak. Mach; Avenarius) adlarına bağlıdır. Mach'çılıkta bilgi problemleri sübjektivizmle karışmış olan psikolojizm (bak. Psikolojizm) bakışaçısından yorumlanmıştır. «Üçüncü» Pozitivizmin doğuşu ve formasyonu Viyana grubunun (bak. Viyana Grubu) (O. Neurath, R. Carnap, M. Schlick, P. Frank, bak. ve diğerleri) ve şu müteaddit akımları bileştiren Berlin Felsefe Derneğinin (H.

Reichenbach, bak., F. Kraus, ve diğerleri) aktiviteleriyle irtibatlıdır: mantıksal atomizm (bak. Mantıksal Atomizm), mantıksal pozitivizm (bak. Mantıksal Pozivitizm), genel semantik (bak. Genel Semantik) (bu akımlar operasyonizm ve pragmatizme yakındır). «Üçüncü» Pozitiviz'mde esas yer, dil, sembolik mantık, bilimsel araştırmaların yapısı, vs. problemleri tarafından işgal edilmiştir. Psikolojizmden vazgeçmiş olan üçüncü» Pozitivizmin temsilcileri «bilim mantığı» ile matematiği uzlaştırma yolunu, epistemolojik problemlerin formalizasyonu yolunu iltizam ettiler.

PRAGMACILIK (Yun. *pragma* —verili şeyler), modern felsefede yaygınlık kazanmış olan sübjektif idealist bir akım. Pragmacı felsefenin özü, hakikatin değerini onun pratik yararlığıyla belirleyen ve «Pragmacılık» ilkesi adı verilen ilkedir (bak. Peirce). James'in (bak. james) eserlerinde Pragmacılık, bir teoriden çıkarsanan «pratiksel sonuçlar»ın karşılaştırılması felsefi tartışmaları çözen bir metot olarak ve bir hakikat teorisi olarak formüle edilmiştir; bu hakikat teorisine göre, hakikat, «işimize en çok yarayan, hayatın her kesiminde başarı sağlayan ve deneyin isterlerinin kolektivitesiyle bileşen şeydir». «Pratik» ve hakikat hakkındaki bu sübjektif anlayış, bir kavramı (idea) bir aksiyon aleti olarak (bak. Dewey), ve bilme'yi de sübjektif «hakikatler» toplamı olarak (F.C.S. Schiller'in «hümanizm»i) tanımlamaya götürmüştür Pragmacılık'ı. Fakat Pragmacılık, pratik yararlılığı, objektif hakikatin pratiğin kıstası tarafından teyit edilmesi olarak değil de, bireyin sübjektif ihtiyaçlarının karşılanması olarak anlar. Realiteyi açıklayışında, Pragmacılık, objektif realiteyi «deneyim»le özdeşleştirir ve bilme'nin süje ve objeye bölünüşünü de deneyim sınırları içinde kabul eder. «Readikal ampirisizm»den ve hakikatin pratik yararlılık olduğu görüşünden hareket eden Pragmacılık «...bütün bunlardan, pratik amaçlarla ve yalnız bu amaçlarla bize bir Tanrı yaratır» (Lenin, cilt, 14. s. 342) Mantık'ta Pragmacılık, James'in eserlerinde açık olarak. Dewey'in eserlerinde ise üstü örtülü olarak, bir «bilimsel araştırma mantığı» yaratma çağrısı olarak irrasyonalizme yakındır. Mantık kanunları ve formlarını yararlı fiksiyonlar olarak gören Pragmacılık etikte meliorizme bağlanır, sosyoloji'de ise «büyük şahsiyetler» kültü (James) ve burjuva demokrasisini yüceltme (Dewey), ırkçılığı ve faşizmi, açıktan açığa savunmaya kadar çeşitli kılıklara girer. Pragmacılık sübjektif idealizmi antikominizmle bileştirerek «deneysel natüralizm» biçiminde (Sidney Hook) yada Pragmacılık'ı yeni-pozivitizm ve semantik idealizmle bileştirerek yeni-pragmacılık biçiminde ortaya çıkar (C. W. Morris'in «semiotik»i, P. W. Bridgeman'ın operasyonizmi, C. I. Lewis, R. Carnap W. Quiene'nin formel mantığa ilişkin pragmacı yorumları). ABD'nin manevi hayatına uzun bir süre egemen olan Pragmacılık, son zamanlarda yerini yeni-pozitivizm'e ve dinsel felsefi konsepsiyonlara terketmiştir.

PRAGMATİK, *semiotik'in bir dalı.*

PRAKSİYOLOJİ, pratiksel sosyoloji çerçevesi içinde bir öğreti; değişik aksiyonları yada aksiyonların tümünü onların efektifliği bakış açısından ele alan bir metot. Polonya Bilimler Akademisi başkam Tadeusz Kotarbinski tarafından ortaya atılan bu metot, modern sosyolojik araştırma metotlarından biridir. Bu metodun esası, değişik çalışma usulleri ve alışkanlıklarının entegral unsurlarının ortaya konması ve değişik pratik sonuçlara varılması, ve bu çalışma alışkanlıklarının pratik (tarihsel) bir tarzda araştırılıp tasvir edilmesidir. Praksiyoloji bu kategorilerin tarihini inceler, ve kolektif organların çalışmalarının somut araştırıl-

masına girişir. Çalışma organizasyonlarının biçimlerini, spesiyalleşmesini, ve organizasyonun değişiminde sübjektif (seyrek olarak da objektif) faktörleri ve işin verimlilik derecesini tahlil eder. Bundan başka, Praksiyoloji, üretim sürecinde bireyler arasında ve bireylerle kolektivite arasında karşılıklı aksiyonu da inceler. Bu metot Polonyada hayli yaygınlık kazanmıştır.

PREFORMASYONİZM, 18. yüzyılda biyolojiye egemen olan, anti-diyalektik bir gelişim konsepsiyonu. Preformasyonizm'e göre, olgun organizmanın özellikleri ve belirtileri embriyonun içinde hazır olarak bulunurlar. Preformasyonizm'in etkisi Darwin'in (bak. Darwin) evrim teorisi tarafından güçten düşürülmüştür. Darwin'e göre, embriyonun gelişimi irsiyet ile şartlanmış, ardarda gelen dönüşmeler yoluyle oluşur ve ancak dış ortamın belirli şartlarında ortaya çıkar.

PRENSİPİEL KOORDİNASYON, Avenarius (bak. Avenarius) ve çözmeleri (R. Willy, I. Petzoldt, ve diğerleri) tarafından geliştirilmiş olan bir sübjektif idealist teori. Bu teoriye göre «ben» (C sistemi, yada merkezi terim) ile çevre (R. sistemi yada karşı terim) arasında Prensipiel koordinasyon (çözülmez bağlılık) vardır. Objektif dünya, onu algılıyan belli bir «ben» olmaksızın varolmaz. Bireyler, «tecrübe» lerinde, ancak belli bir ifadedeki değerler (E. değerleri) —örneğin, yeşil, soğuk duyumları v.s. («elementler»)— ve hoş'un, hakiki'nin, bilinen'in, v.s.'nin («karakterler») duyumsal (affectional) ilişkileriyle uğraşırlar. Bu teori, insanle maddeyi uzun süren bir evrimin ürünü olarak, tabiatı ise insandan önce ve insandan bağımsız bir varlık olarak gören bilimle bağdaşmaz. Prensipiel Koordinasyon, Berkeley ve Fichte'nin görüşünü dile getiren solipsizme varır. Prensipiel Koordinasyonu'un eleştirisi, Lenin'in *Materyelizm ve Ampiriokritisizm* adlı eserinde yapılmıştır.

PRIESTLEY, JOSEPH (1733-1804), İngiliz bilgin ve materyalist filozof. Oksijeni bulan, optik ve elektriklilik problemleri üzerinde çalışan Priestley, Fransız Devrimi'nin ilkelerini savunmuş, bu yüzden hapse mahkûm edilince ABD'ne göç etmiştir (1794) Bacon'cı ve Hobbes'cu geleneği sürdüren Priestley'e göre her maddenin yerkaplama, yoğunluk, nüfuz edilmezlik (impenetrability) gibi özellikleri vardır; maddenin karakteristiklerini belirleyen şey, çekme gücü ile itme gücü'dür. Beşeri düşünce ve duyumlar, maddenin değişik formlardaki organizasyonunun ürünüdür. Priestley, Locke'un düalizmini mekanist bir pozisyonda reddeder: Örneğin, fikirler arasındaki çağrışımı titreşimle açıklamaya çalışır. Teori ve tecrübeyi kombine etmeyi ister. Priestley, ipotez, analoji, v.s. problemlerine dikkati çekmiş, sosyoloji alanında ise determinizmi savunarak kaderciliğe karşı çıkmıştır. Eudemonizm etiğini benimsiyen Priestley'e göre, en büyük mutluulk, bireysel mutlulukla diğer insanların mutluluğunun bağdaşabilmesidir.

PROKLOS (410-85), Yeni - Platonculuk Okulu'nun (bak. Yeni-Platonculuk) kurucusu. Constantinople'da (İstanbul) doğmuş olan Proclos diyalektik üçlemcilik nosyonunu (bak. Üçlem, Hegel) ilk ortaya atan filozoftur. Eski mitolojinin muhtevasını tek bir sistem haline getirmeye çalışan Proklos, tarihî-felsefî literatürde bir Helenizm iskolastiği karakteri taşıyan heathenizm'in sistemleştirici olarak bilinir. Platon'un, tekil çokluk'ta kendini açığa vurur ve çokluk birlik'e varır, görüşünden yola çıkan Proklos, varolan herşeyin gelişimini üç aşamaya ayırır: olduğu gibi kalma eğilimi, ilerleme eğilimi, gerileme eğilimi. Proklos'a göre gelişim süreci

dağılma ve dönüşüme uğrama tarafından değil, kendi kendisi tarafından meydana getirilir Atina'da ölen Proklos'un başlıca eserleri şunlardır: *The Element's of Theology, Platonic Theology.*

PROLEGOMENA, belli bir bilime giriş sözü; öyle ki, bunun amacı, yapılmış olan araştırmanın muhtevası, problemleri ve metodu'na bir yaklaşımda bulunmaktır. Kant tarafından yazılmış olan *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können, Saf Aklın Eleştirilmesi*'ne önsöz niteliğini taşır (aslında, eserin kısa bir özetidir).

PROLETARYA ENTERNASYONALİZMİ, bütün ülkeler proletaryasının ve emekçi halklarının enternasyonal *dayanışma ideolojisi;* işçi sınıfı ve partisine yol gösteren temel ideolojik ilkelerden biri. Proletarya Enternasyonalizmi fikri, ilk defa, Marx ve Engels tarafından bütün ülkeler işçilerinin kapitalizmden kurtulma mücadelesinde çıkarlarının birliğini ispatlayan «Komünist Partisi Manifestosu»nda dile getirilmiştir. Proletarya Enternasyonalizmi'nin özü, «bütün ülkelerin emekçileri, birleşin!» sözünde ifade edilmiştir. Hiç bir ulusun işçi sınıfı, kendi mücadelesini, öbür ulusların proletaryasının mücadelesinden ayrı düşünemez; çünkü, onun hasmı sadece kendi ülkesinin burjuvazisi değil, aynı zamanda öbür ülkelerin burjuvazisidir de. Bundan dolayı, dünya proletaryasının temel çıkarları bir bütündür. Proletarya Enternasyonalizmi'nde, proletaryanın yurtseverliği, kendi ülkesini sınıflardan ve daha başka baskı şekillerinden kurtulmuş olarak görme arzusu; başka ülkelerin emekçi halklarının barış, demokrasi ve sosyalizm için yaptıkları mücadeleyi desteklemelerine bir bütün olarak bağlıdır. Küçük dahi olsa, başka ulusları küçümseyici bir tavır takınmak, Proleterya Enternasyonalizmi'ne aykırıdır, çünkü her ulusun dünya kültürüne bir katkısı vardır. Sosyalist dünya sistemi'nin kurulmasıyla birlikte, Proletarya Enternasyonalizmi'nin muhtevasının müteaddit görünümleri daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi, sosyalist dünya sistemini meydana getiren ülkelerin dostluğu ve karşılıklı yardımlaşmasıdır. Sosyalist dünyanın güvenliğini korumak geri kalmış ülkelerin halklarına ulusal ekonomi ve kültürrini geliştirmeleri için yardımda bulunmak, Proletarya Enternasyonalizmi'nin başlıca gerekleri arasındadır. Proletarya Enternasyonalizmi ile sosyalist dünya sistemi arasında yakın bir ilişki vardır. Günümüzde, Proletarya Enternasyonalizmi'nin ilkeleri, her türlü ulusal kapalılığa ve kozmopolitlik ideolojisine karşı ödün vermeksizin mücadele etmeyi, işçi sınıfı partilerinin birliğinin kararlı şekilde savunulmasını öngörür. Halkları her türlü nasyonalist, hattâ, ırkçı bölünmelere itme, öbür halklara karşı herhangi şekilde büyük - kuvvet tavrı takınma, Proletarya Enternasyonalizmi ideolojisi ile hiç bir şekilde bağdaşmaz. Bütün bunlar, sınıfsal yaklaşım yerine, coğrafi yada ırkçı yaklaşım şekillerini getiren; halkları bir başına kalmaya, dar fikirli nasyonalizm gütmeye mahkûm eden, onları enternasyonal devrimci hareketten ayıran ve anti-emperyalist mücadeleyi zayıflatmak isteyen küçük burjuva ideolojisinin belirtileridir.

PROPEDYUDİK (HAZIRLIK DERSİ), belirli bir bilimde sistematik ve özlü bir biçimde ele alınan başlama temrini; hazırlayıcı, tanıtıcı ders. Propedyudik belirli bir bilgi dalının ayrıntılı şekilde incelenmesine öncelik eder. Okulda felsefe derslerine felsefi Propedyudik de denmektedir.

PROTAGORAS, (İ.Ö. 481-411), Yunan'lı filozof, önde gelen bir sofist (bak. Sofist), Abdera'da yaşamıştır.

Ateizminden dolayı Atina'dan kovulmuş, *On the Gods (Tanrılar üzerine)* adlı eseri yakılmıştır. Burjuva araştırmacılar, Progatoras'ın eserlerinden bir alıntıyı şöyle çevirerek kendisini mutlak bir şüpheci olarak gösterirler: «İnsan her şeyin ölçüsüdür; varlıkların varoluşlarının, yokların yokluklarının ölçüsüdür». Fakat, burada geçen belirli bir Yunanca kelimenin farklı anlamlara gelmesinden ötürü çeviri şöyle yapılabilir: «...varlıklar var oldukça». Böyle bir yoruma dayanarak Protagoras'ı süpjektivist ve şüpheci olarak görmek imkânsızdır; çünkü, Protogras'ın ortaya koyduğu tez, materyalist anlayışta bir antropolojizm unsurları taşır. Böyle bir yorum, ancak Sectos Empeirikos'un değerlendirmelerine uygun düşer; Empeirikos iddia eder ki, Protagoras'a göre «madde değişmez değildir» ve «her şeyin ana nedeni logos), maddede'dir».

PROTESTANLIK, Ortodoksluk ve Katoloklik'in yanısıra Hıristiyanlığın, Reformasyon döneminde ortaya çıkmış üçüncü çeşidi. Protestanlık, dinsel doğma ve kurallara ilişkin ilkeler bakımından bağımsız bazı kiliselere yada dinlere verilen addır. Protestanlık'ın spesifik özellikleri vardır. Protestanlar Katolik Araf fikrini kabul etmezler; Ortodoks ve Katolik azizleri, melekleri ve Meryem Ana'yı inkâr ederler ve sadece tanrısal Üçlem'e taparlar. Protestanlık ile Katolik ve Ortadoksluk arasındaki temel fark, Protastanların, Tanrı ile insan arasındaki bağın dolaysız bir bağ olduğunu vaazetmeleridir. Protestan görüşüne göre, Tanrı'nın inayeti için Kilisenin aracılığına gerek yoktur; insan kendi imanı ve Tanrı iradesi sayesinde «kurtuluş»a erişebilir. Bu doktrin, Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın hükümranlığını ortadan kaldırarak, insanları feodal bağlardan kurtararak, insanlarda kişisel sorumluluk yaratarak ve burjuva demokratik özgürlüklere ve burjuva liberalizmine yol açarak dinsel manevi kudretin, laik dünyasal kudret üzerindeki egemenliğine son vermiştir. Protestanlık'ta, Tanrı ile insan arasındaki çeşitli ilişkilerin sonucu olarak, yalnızca, din adamları ve Kilise değil, dinsel ibadet de ikinci plana düşmüştür. Protestanlıkta ikonlara tapınma yoktur; dinsel törenler, genellikle dinsel ilâhilerin okunmasından ve cemaat halinde dua edilmesinden sonra gelir. Başlangıçta, Protestanlık, sadece İncil'e dayanıyordu ve her Protestan dininin kendine özgü iman sembolü, «kutsal» kitapları ve «kutsal gelenekleri» vardı. Çağdaş Protestanlık, esas itibariyle, İskandinav ülkelerinde, Almanya, İsviçre, İngiltere ve ABD'de yaygınlık kazanmıştır. Protestanlık 20. yüzyılda, dinsel meclis hareketiyle önem kazanmış, bunun sonucunda, Dünya Kilise Meclisi kurulmuştur.

PROUDHON, PIERRE - JOESEPH (1809-65), Fransız siyaset adamı, filozof, sosyolog ve ekonomist, anarşizmin kuruculârından biri. Proudhon'un eserleri şunlardır: *Qu'est-ce que la propriété? (Mülkiyet Nedir?) (1840); La Philosophie de la misère (Sefaletin Felsefesi)* (1846), v.s. Proudhon, felsefe'de idealist ve eklektiktir; Hegel diyalektiğini vülgarize etmiş, onu basit bir şema, her fenomende bulunan «iyi» ile «kötü» yanların mekanik bileşiminin bir öğretisi haline sokmuştur. Proudhon, toplum tarihini, fikirler arasındaki mücadelenin tarihi olarak görüyordu. Büyük kapitalist mülkiyeti «hırsızlık» olarak ilân ederken, öte yandan küçük mülkiyetin devam ettirilmesini savunur. Kapitalizme dayanan organizasyon hayali fikrini, tekil emtia üreticileri arasında «âdil mübadele» görüşünü ileri sürer. Marksizmin kurucuları, Proudhon'un ve taraftarlarının öğretilerini eleştirmişlerdir (bak. *Felsefenin Sefaleti)*.

PSYCHE, süje ile obje arasındaki kar-

şılıklı etkide ortaya çıkan ve süjeye ilişkin olan spesifik bir ürün. Basit spekülasyon bakımından *Psyche*, kendi kendini gözlemlemeye (self-observation) açık olan, insanın sözde sübjektif dünyasına ait fenomenlerin biçimini alır: duyumlar (sensations), algılar, fikirler, düşünceler, duygular, vs. *Psyche*'nin mahiyetinden söz ederken, felsefi bir kavram olarak *Psyche* ile bilimsel bir kavram olarak *Psyche* arasında ayrım yapmak gereklidir. Felsefi kavram olarak *Psyche* felsefenin temel sorununa (bak. Felsefenin Temel Sorunu) dayalı bir anlam taşır. Bu itibar içinde *Psyche* kavramı, «bilinç», «düşünce», «bilme», «zihin», «idea», «ruh» («spirit»), vs. kavramlarıyle özdeşleştirilmekte ve diyalektik materyalizm tarafından, objektif dünyanın düşünsel imajlar biçimindeki refleksiyonu olan, yüksek bir derecede organize olmuş maddenin spesiyal bir özelliği olarak ele alınmaktadır. Madde ve «Psyche» karşıtlık halindedir, fakat madde varolmadan *Psyche* de varolmadığından, bunlar, ancak, felsefenin temel problemi sınırları içinde, yani varlıkla düşüncenin ilişkisi sınırları içinde karşıttırlar. Lenin şöyle yazar: «Madde ve zihin, fiziksel ve zihinsel antitezini, bunun ötesinde, sanki bunlar mutlak karşıtlarmış gibi ele almak büyük bir yanılgıya düşmek olur.» (Toplu eserleri, c. 14. s. 246). Bilimsel somut bir kavram olarak *Psyche*, aynı zamanda, süjeyle objenin karşılıklı aksiyonunun, süjeye özgü bir kondisyonu ve ürünüdür. Bu karşılıklı aksiyon sürecinde, insan beyninde sinirsel bağıntı sistemi oluşur; realitenin yansımasını sağlayan bu sistemler, aynı zamanda, süje ve objenin karşılıklı aksiyon sürecinin regülatörleri olarak, çevresi içinde insanın bilinçli davranışını oryante ederler. Maddi bir yapı olarak *Psyche* kendi yansıtıcı fonksiyonlarıyle, sinirsel fenomene indirgenemez; bu yapının bireysel her elementi, organizmanın organları ve dokuları arasındaki karşılıklı aksiyonun sonucu olarak fizyoloji kanunlarına dayanırlar, fakat *Psyche*'nin kendisi süjeyle objenin karşılıklı aksiyon sürecinde oluşur ve bu anlamda, başka kanunlara, psikolojik kanunlara göre şekil alır. *Psyche*'nin ortaya çıkışı, hayatın gelişimiyle, canlı varlıklarla çevreleri arasındaki karşılıklı aksiyon formlarının komplikasyonu süreciyle ve organizmalarla çevreleri arasında sinyal bağıntılarının ortaya çıkmasıyla bağıntılıdır. Hayvansal evrim sürecinde *Psyche'nin* spesiyal organları olarak, ilkin sinirsel sistem ve ardından da bunun yüksek kesimi olan beyin oluşmuştur. Yüksek dereceli hayvanlarla insanda beyin yuvarları korteksi böyle bir organdır. İnsan *Psyche*'si konuşma (dil) ile ayrılmaz bir bağlılık halinde, emek süreci içinde gelişmiştir. İnsan *Psyche*'si, biyolojik evrimin bir ürünü olarak, hayvan *Psyche*'sinden nitelikçe farklıdır. İnsan *Psyche*'sinin spesifik özelliği, insana olayları önceden görme ve aksiyonlarını planlama imkânını veren realite bilincidir. *Psyche*'nin gelişiminin yüksek biçimlerine geçiş *Psyche*'nin organının —beynin— rekonstrüksiyonunun ürünüdür; insansal safhada, hayvanların sinir faaliyeti mekanizması, ikinci sinyal sistemiyle, yani realitenin söz aracılığıyle sinyalizasyonu mekanizmasıyle tamamlanmıştır (bak. Pavlov). İnsan Psychesinin kökeni de geçmişe ait sosyo-tarihsel bir üründür. Bireysel gelişimde, çağdaş insan *Psyche*'si tarihin akışı içinde gelişen faaliyet formlarının hüküm sürdüğü süreçte oluşmuştur. (bak Psikoloji; Yüksek Sinir Faaliyeti).

PSİKO-ANALİZ, sinir bozukluklarının ve psişik rahatsızlıkların tedavisinde, Freud tarafından önerilen ve Freud'culuk'un temel ilkelerinden biri olan bir metot ve genel teori, Psiko-Analiz'in temel önermeleri şunlardır: *Psyche*'ye egemen olan bilinçaltı, «sansür» ta-

rafından, yani sosyal yasaklar sisteminin etkisi altında oluşan bir psişik enstans tarafından Psyche'nin derinliklerine itilir. Özel «çatışmalı» hallerde, bilinç-dışı eğilimler «sansür» den sıyrılarak rüya halinde, dil yada üslûp sürçmeleri, sinirsel semptomlar, v.s. halinde bilinç eşiğine çıkarlar. Somatik'e (bedensel) göre psişik asıl olduğundan *psyche*'nin sübjektif metotla araştırılması zorunludur. Rüyaların, dil kaymalarının, v.s.'nin böyle bir metotla yorumlanması olan «serbest çağrışım» metodu Psiko-Analiz tarafından kullanılan bir metottur. Bu metotlar, «hakikat»in yani bilinçaltının tezahürlerinin görünüşteki anlamını (yada görülebilen anlamsızlığını) gizliyen cinsel kondisyonun keşfine dayanır. Psiko-Analiz «kısır döngü»nün parlak bir örneğidir: bilinçaltına atfedilen bu yücelik —ki kendisi ispata muhtaçtır— her somut Psiko-Analiz halinde, bizzat kendisi varsayıma dayanan keyfi yorumlarla «ispatlanmıştır». Freud faaliyetinin daha sonraki döneminde ve daha sonra da Freud'un tilmizleri ve çağdaş araştırmacılar, Psiko-Analiz'in sübjektif metodunu, sosyal tarihe, bireylerin ve bir bütün olarak halkın bilinçaltı eğilimlerinin tezahürleri olarak yorumladıkları her olaya keyfi bir biçimde aktarmışlardır. Psiko-Analiz, sosyolojide, modern psikolojik okulların birçok akımlarının teorik ve metodolojik temelidir.

PSİKO-FİZİK PARALELİZM, psikoloji'de, ideal (bak. İdeal) bir şey olarak psişik ile maddi bir şey olarak fizyolojik yada fiziksel arasındaki ilişki problemine düalistik tarzda (bak. Düalizm) bir çözüm öneren bir akım. Bu akımın taraftarları (W. Wundt, T. Lipps, H. Ebbinghaus, E. H. Titchener, T. Ribot, ve diğerleri) fiziksel ile psikolojiksele, birbirlerinden bağımsız, paralel, neden-sonuç dizileri olarak bakarlar. Fakat, bedensel bir aksaklık bir süre için, psişik durumu etkiler ve psişik sürecin duygu-muhtevası fizyolojik sürecin akışı içinde değişir. Psiko-fizik paralelizm, bir kural olarak, psiko-fizik karşılıklı aksiyon teorisi tarafından tamamlanır (L. Busse, C. Stumpf, O. Külpe, ve diğerleri). Buna göre, psişik ile fizyolojikin birbirleri üzerinde sürekli bir etkileri vardır. Vülger materyalist anlayışta olduğu gibi, burada da, fizyolojik ile psişik'in düşünsel muhtevasının korelasyonu ilkesi yanlıştır. Realitede, psişik sürecin muhtevası, nedensel olarak, objektif dünya ve insanın bu dünyayı teorik ve pratik olarak egemenliği altına almasıyle belirlenir; Fizyolojik süreçler; insanın her türlü hayati ve sosyal fonksiyonlarını sağlayan zorunlu maddi mekanizmayı teşkil eder. Fakat fizyoloji, psişik süreçlerin muhtevasını bizzat belirlemez. Psiko-fizik paralelizm, son tahlilde, kaçınılmaz olarak, psiko-somatik anlayışta, idealist sonuçlamalara götürür.

PSİKO-FİZİK PROBLEM, psişik ile fiziksel arasındaki ilişki problemi. Psiko-Fizik Problem, 17. yüzyılda Descartes'ın iki cevherin (yer kaplayan fakat düşünmeyen varlık olarak madde ve düşünen fakat yer kaplamayan varlık olarak ruh) mevcudiyetinin kabulü ve ruh ile bedenin karşı karşıya konmasıyle kendini göstermiştir. Çağdaş psikoloji'de her zaman, Psiko-Fizik'in yanlış bir çözümüne giden eğilimler olarak psiko-fizik paralelizm teorisi ve bu teorinin çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre, psişik fenomenlerle fiziksel fenomenler, bağlaçları birbirine tekabül eden, birbirinden bağımsız paralel iki dizi temsil ederler. Psiko-Fizik Problem'e diyalektik materyalist yaklaşım, dünyanın birliğinin onun maddiliğini içerdiği önermesine dayanır. Psişik spesiyal bir ilke (cevher) değil, fakat maddenin gelişiminin bir ürünüdür.

PSİKOLOJİ, süjeyle objenin karşılıklı

aksiyonunun yalnız bir yanıyla uğraşan bir bilim. Psikoloji'nin konusu, psişik aktivitedir, süjenin nitelikleri ve kondisyonlarıdır. Psikoloji'yi diğer bilimlerden (bilgi teorisi, mantık, etik, estetik ve diğerleri) ayıran sınır çizgisi, henüz açık olarak çizilebilmiş değildir. Psikoloji'nin ortaya çıkış tarihi antikiteye rastlar ve gelişmesi uzun zaman için felsefe alanında kalmıştır. Psikoloji'nin tarihi, materyalizmle idealizmin kıyasıya mücadelesinin bir arenasıdır. Çözümü Psikolojide materyalist yada idealist pozisyonları belirliyen temel problem psyche'nin tabiatı problemidir: *Psyche* maddenin gelişiminin ürünü müdür yoksa maddeden bağımsız bir cevher mi, 19. yüzyılın ortalarında, psikoloji alanına deneyimsel metodun girmesiyle, Psikoloji bağımsız bir bilgi alanı haline geldi. Fakat, Psikoloji'nin o dönemdeki temsilcilerinin metodolojik pozisyonları Psikoloji'yi bir bunalıma sürüklemiştir. 20. yüzyılda, Psikoloji, idealist ve mekanist karakterde bazı akımlara ayrılmıştır: Freud'culuk, behaviyorizm. *Gestalt* psikolojisi, v.s. Diyalektik materyalizme dayanan bir bilim olarak Psikoloji SSCB'nde yaratılmıştır. Bilimsel Psikoloji marksist bilgi teorisinden hareket eder; bunun tabii-bilimsel temeli, Seçenov tarafından geliştirilmiş olan, *Pryche*'ye ait refleksler teorisidir. Genişliğine farklılaşmış olan çağdaş psikoloji, psişik aktivitenin yapısını ve kanunlarını inceleyen genel psikolojinin yanısıra, çocuk psikolojisini, pedagojik psikolojiyi, çalışma psikolojisini ve sanat psikolojisini içine alır. Psikolojinin temel bir problemi de, insan emeğini, özellikle de, modern teknolojiyi kontrol ilişkisi içinde insanı incelemektir. Psikoloji, sosyalizmde, yeni kuşakların moral yapılarının oluşmasını, insanın fiziksel ve zihinsel yeteneklerinin çok yanlı gelişmesinin usullerini ve araçlarını inceler. Psikoloji, psişik aktivitenin kanunlarını, bunların ortaya çıkışını ve gelişimini açığa vurarak, diyalektik-materyalist mantık ve bilgi teorisinin inşası için değerli veriler sağlar (bak. *Psyche;* Yüksek Sinir Faaliyeti).

PSİKO-SOMATİK, insana, ruh ve bedenin bütünsel (entegral) birliği olarak bakan sübjektif idealist bir teori; fakat, burada, *psyche*, sosyo-tarihsel pratikten yalıtılmış bir parça olarak insan organizmasındaki bütün süreçlerin başlıca ilkesi ve temeli haline getirilmiştir. Psiko-Somatik'in Freud'cu anlayışı, insan davranışlarında bozuklukların başgöstermesinde ve sağlığın korunmasında psişik reaksiyonun rolünü bir mutlaklık düzeyine yükseltir. Psiko-Somatik 1930'larda ortaya çıkmıştır (Alexander ve Dunbar).

PÜRİZM, modern sanatta bir akım; 20. yüzyılın yirmilerinde Fransa'da ortaya çıkmış ve bizzat kübizmden (bak. Kübizm) kopmuştur. Pürizm'in kurucuları (A. Ozenfant, doğumu 1886, ve takma adı Le Corbusier olan Charles-Edouard Jeannere-Gris, 1887-1965) şunu ilân ederler: sanatın başlıca görevi, hayati fenomenleri ve olayları elemanter, basit formlara indirgeyerek, realiteye aykırı görünen şeylerden, yani «ideolojik karmaşıklıklar»dan sanatı «arındırmak»tır. Pürüstlere göre «insan geometrik bir yaratış olduğu» için sanat da geometriyle kaynaşmalı ve «makina nasıl yapılıyorsa, resim de öyle yapılmalı»dır. Pürizm insanı bir makina parçası haline getirerek makineden bir fetiş yaratır. Fernand Léger (1881-1955), W. Baumeister (1889-1955) ve diğerlerinin müteaddit eserlerinde, insan imajı bir makina imajına: piston, vites, silindir imajlarına indirgenmiştir. Natürmort, Püristler tarafından en çok benimsenen tarz olmuştur.

PYRRON, (İ.Ö. 365-275), Yunan'lı filozof, antik şüpheciliğin kurucusu. Öğretisi kendi tilmizi Timon'un eserlerin-

de bütün açıklığıyla ortaya konmuştur. Pyrrhon, esas konu olarak etik, mutluluk ve mutluluğa erişme problemiyle uğraşmıştır. Pyrrhon'a göre, mutluluğa, ıstıraptan kaçınmak (bak. Apati) ve temkinlilikle (bak. Ataraksiya) varılır; bunun yolu ise şüphecilik'tir. Şeyler hakkında hiç bir bilgi elde edilemez; bundan dolayı, yapılacak en doğru iş, şeyler hakkında hüküm vermekten kaçınmaktır ve bu davranışın ahlâki değeri, bir zihin sükûnuna ulaşılmasındandır. Pyrron'un öğretisi, Yeni Akademia'yı (bak. Akademia) ve Roma şüpheciliğini etkilemiştir.

PYTHAGORAS'CILAR, Yunan'lı filozof Pythagoras'ı (İ.Ö. 580-500) izleyenler. Matematik'in ve astronomi'nin gelişmesine değerli katkılarda bulunan Pyhagoras'cı okul. İ.Ö. 4. yüzyılın sonunda gelişmiştir. Ne var ki, Pythagoras'cılar, soyut nicelikleri (sayıları) mutlaklaştırmak ve bu nicelikleri maddî objelerden yalıtmakla, objelerin özünü niceliksel ilişkilerin oluşturduğunu ileri süren idealist bir felsefeye varmışlardır. Bundan başka, Pythagoras'cılar, müziksel tonların ve uyumun temelini, belirli niceliksel aralıkların teşkil ettiğini bulmuş olmakla birlikte, bu buluşu «alanların kosmik uyumu» öğretilerinde mutlaklaştırmışlardır. Bu öğreti, Pythagoras'cı matematiksel sembolizmin ve sayı mistisizminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Matematiksel sembolizm ve sayı mistisizmi, batıl inançlarla dolu olup, Pythagoras'cılar tarafından ileri sürülen ruhun tenasühü inancı ile birleşmiştir. Pythagoras'cı okulun gelişmesiyle birlikte, bu okulun ihtiva ettiği idealist ve mistik eğilimler de belirginleşti. Pythagoras'cılık sadece felsefi ve matematiksel bir okul değildir; aynı zamanda, köleci aristokrasinin dinsel bir birliği ve siyasi bir organizasyonudur. Pythagoras, Güney İtalya'da, Crotone'da, reaksiyoner bir Pythagoras'cı Birlik kurmuştur. Beş yüz yıl sonra, antik köleci sistemin çöküşü döneminde Pythagoras'cı sayı mistisizmi, Yeni-Platon'culuk tarafından benimsenmiş ve yeniden canlandırılmıştır.

R

RADİŞÇEV, ALEKSANDER NİKOLAYEVİÇ (1749-1802), Rus yazar ve materyalist Rusya'da devrimci düşüncenin babası; St. Peterburg'da doğmuş, Leibzig Üniversitesi'nde okumuştur (1766-71). Mably'nin *Thoughts on Greek History* adlı eserinden yaptığı çeviriye eklediği notlarında, otokrasiyi «insan tabiatına en aykırı durum» olarak mahkûm etmiştir. «Tobolsk'ta Oturan Bir Dosta Mektup»ta (1782) ise, kralların hiç de halkın «özgürlüğü» için iktidarda bulunmadıklarını söyler. Radişçev'in «Özgürlük» adlı uzun şiiri, İngiliz ve Amerikan devrimlerini —kralın Oliver Cromwel tarafından tahttan indirilmesi ve Amerikan sömürgeleri— tarihte «büyük örnekler» olarak yüceltir. *Zhitiye F. V. Ushakova* adlı eserinde (1789) halkın «şiddete» başvurarak ayaklanmasının «mustarip toplum»un kurtuluşu için başta gelen şart olduğunu ilân etti ve monarklara yapılacak bir çağrının halkın çoğunluğunu yatıştıracağına inananları lanetledi. Radişçev'in bu eserlerinde işlediği ve 18. yüzyıl aydınlanma fikrini geliştiren konsepsiyon, kendisinin temel eseri olan *Puteshestviye iz Peterburga ve Moskvu*'da sözü edilen Rus hayatına dair verilerle özleştirilmiştir. Bu eser, liberal reformizm yoluyla halka yardımcı olma girişimlerinin yararsızlığını gösterir ve halk devriminin bir şartı olarak, halkı devrimci fikirlerle donatma görevini ortaya koyar. Radişçev'in siyasî fikirleri 17. ve 18. yüzyıllardaki son derece önemli olayların bir genelleştirilmesine dayanır: Batıda burjuva devrimlerinin zafere ulaşması ve köylülerin baştakilere itimat göstermesinin yararsızlığını ispatlayan bir şey olarak II. Katerina'nın «aydın mutlakiyet» politikasının iflası (ki bu durum, özellikle 1773-75 köylü savaşından sonra bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır). Radişçev *Puteshestviye*'yi yayımlamaktan ötürü ölüme mahkûm edilmiş, fakat daha sonra bu hüküm Sibirya'ya sürgün cezasına (1797'ye kadar) çevrilmiştir. Radişçev sürgünde bulunduğu sırada *O cheloveke, yego smertnosti i bessmertii* (1972) adlı eseri kaleme almıştır. Radişçev, bu eserde, ruhun varsayılan ölümsüzlüğü problemini ele alarak taban tabana karşıt iki görüş sistemini kontrastlaştırmıştır: 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız materyalistlerinin (Holbach, Helvétius, Priestley) görüşleri ve Alman idealistlerinin (Leibniz, Herder, Mendelssohn) görüşleri. Radişçev, Fransız ve İngiliz materyalistlerinin argümanlarını deneye ve ispata dayanan argümanlar olarak tasvir etmiş, Alman idealistlerinin iddialarının

ise «hayal»e yakın bir spekülasyon olduğunu ileri sürmüş, ruhun ölümlülüğünün ispatının materyalist sistemindeki diyalektik fikirleri, karşı sistemlere, özellikle de Leibniz'in «gelecek şimdi'dedir» fikrine uygulamaya çalışmıştır. İnsanın yeryüzündeki hayatında, ölümden sonra hayatın mümkün olduğunu gösteren hiçbir endikasyon olmadığını belirtmiştir. Fakat, Radişçev, metafizik karakterdeki materyalizminin sınırlılığından ötürü, Alman idealizminin temsilcilerinin üzerinde fikir yürüttükleri insansal bilgi faaliyetini yeniden yorumlayamamıştır. Fransız devriminin sonuçlarından dolayı büyük bir umutsuzluğa kapılan ve II. Katerina'nın tantanalı liberalizminin Aleksander'in yönetiminde de tekrarlandığını gören Radişçev intihar etmiştir.

RADYOAKTİVİTE, atom çekirdeğinin, çeşitli türde ışınımlardan ötürü bütünlüğünü kendi kendine yitirmesi. Radyoaktivite, tabii ve suni olarak ikiye ayrılır. Radyoaktivite, günümüzde, bilim alanında (madenlerin yaşının tespiti, v.s.), teknolojide (atomik cihazlarda) ve silâhlarda (atom bombası) kullanılmaktadır. Radyoaktivite'nin keşfi (A.H. Becquerel 1896), atomun parçalanmazlığı inancını yıkmıştır. Lenin *Materyalizm ve Ampririokritisizm*'de, Radyoaktivite'nin bilimsel ve materyalist açıklamasını yapmış, maddenin tükenmezliği ve maddeye ilişkin bütün bilginin izafiliğini ortaya koymuştur.

RAMAKRİŞNA (asıl adı Gaddar Çaterji) (1834-86), 19. yüzyılın ortalarında Hindistan'da tanınmış sima, Hinduculuğun (bak. Hinduculuk) reformcusu. Ramakrişna bütün insanlık için, felsefi öngerekleri Vedanta (bak. Vedanta) ve şakti-tantra'dan alınmış olan tek bir doğru dinin savunuculuğunu yapmıştır. Kendisi çeşitli Vedanta okullarını bağdaştırmaya ve bunları yogodan gelen manevi tecrübenin çeşitli aşamaları olarak göstermeye çalışır. Herhangi bir içsel farklılaşımdan azade olan mutlak Şankara *(nirguna brahman)*'yı varlığın en yüce ilkesi olarak kabul eden Ramakrişna, bununla birlikte, dünyanın hayali olduğu kavramını reddetmiş ve kamusal aktivitelerin önemini savunmuştur. Fakat bu ikincisini dar anlamda ele alan Ramakrişna, bunu insanseverliğe ve evrensel «manevi mükemmellik»e ulaşma çabasına indirgemiş ve bu «manevi mükemmellik»i, paranın mutlak hükümran olması ve istilacı yabancıların egemenliği gibi özelliklere sahip olan demir çağının *(kali-yuga)* felâketlerinin bertaraf edilmesinin yolu olarak görmüştür. Kali-yuga'dan söz ederken İngiliz sömürge sisteminin yol açtığı kötü sonuçları dile getirmiş, bilimin iman yoluyla gelişeceği tarzında safdilce kanaatler beslemiştir. Ramakrişna'nın öğretileri sömürge yönetimine karşı pasif direnişten öteye geçmez. Fakat, o çağlarda tümüyle feodal ideolojiden kalmış olan çok sayıdaki dinsel mezheplerin ve doktrinlerin tek bir din içinde birleştirilmesi fikri ulusal birliğe bir çeşit çağrıdır.

RASYONALİZM* bilgi teorisinde bir öğret iki, buna göre, evrensellik (tümellik) ve zorunluluk (yada doğru bilgi'nin mantıksal yüklemleri), deneyden ve deneyin genelleştirilmesinden değil, fakat aklın kendisinden, yani, ya akılda doğuştan varolan kavramlardan (bak. Doğuştan İdeler Teorisi), yada akılda sadece potansiyel formlar olarak varolan kavramlardan çıkarsanabilir. Gerçi, tecrübe bu kavramların ortaya çıkışlarını itici güç olarak etkiler, fakat mutlak evrensellik ve zorunluluk bir ön-tecrübeden bağımsız, apriori formlar tarafından, aklın yürüttüğü muhakemeler tarafından belirlenir. Bu anlamda, rasyonalizm ampirisizme karşıdır. Rasyonalizm matematik-

sel hakikatlerin ve matematiksel tabiat bilimlerinin mantıksal özelliklerini açıklamak ihtiyacıyle girişilmiş bir deneme olarak oluşmuştur. Rasyonalizmin temsilcileri 17. yüzyılda Descartes, Spinoza, Leibniz, 18. yüzyılda da Kant, Fichte, Schelling ve Hegel'dir. Rasyonalizm'in sınırlılığı, evrenselliğin ve zorunluluğun tecrübe yoluyla meydana geldiği tezini inkâr etmesinden ileri gelir. Rasyonalizm bu mantıksal yüklemlerin mahiyetini mutlaklaştırır; sınırlı bir evrensellik ve zorunluluktan, daha geniş ve mutlak bir evrensellik ve zorunluluğa geçen bilgi'nin diyalektiğini kabul etmez. Rasyonalizm'in sınırlılığı, bilgiyi, pratikle birliği içinde inceleyen marksizm tarafından aşılmıştır (bak. Bilme; Teori ve Pratik).** düşüncenin ve dünya görüşünün rasyonel karakteri. Rasyonalizm yalnız bilgi teorisinde değil, psikoloji, etik ve estetik'te de geçer. Psikoloji'de Rasyonalizm ön plana zihinsel psişik fonksiyonları koyar, örneğin iradeyi akla indirger (Spinoza); etikte önsırayı ahlâki aksiyonun motif (saik) ve ilkelerine; estetikte ise, yaratıcı faaliyetin bilgi teorisinde değil, psikoloji, etik, ve rir. Bütün bu durumlarda, Rasyonalizm, akla, zihinsel muhakemenin realitesine, kanıt gücüne inanıştır. Rasyonalizm, bu anlamda, irrasyonalizm'in karşıtıdır.***, teoloji'de Rasyonalizm, algılama gücünün (müdrike'nin) «tabii-ışığı» ile mantıksal düşünce ve iman doğmaları arasında uygunluk bulunduğunu kabul eden bir eğilimdir.

REALİTE var-olmayan'ın karşıtı olarak şeylerin varlığı, ve varlığın mümkün diğer formları. Felsefe tarihinde, Realite fiilîlikten farklı bir anlamda kullanılır. Realite bir şeyin asli varlığı, fiilîlik ise, bir şeyin hem asli hem de asli-olmayan yanlarının tümünün varlığı, kendinin varlığı olarak anlaşılır. Mutad olarak, Realite, her türlü arızi'nin, varlığa zorunlulukla bağlı olmayan'ı dışlayan şeylerin varlığı olarak ele alınır (bak. Madde; Cevher; Varlık).

REAKTOLOJİ, yüksek derece gelişmiş hayvanlarda ve insanlarda *psyche*'yi, dış etkilere gösterilen tepkilerin aritmetik bir toplamı olarak gören mekanist bir anlayış. Bu anlayış, 1920'lerde ve 1930'larda Sovyet fizyolojisi ve psikolojisinde geçerlik kazanmıştır. Reaktoloji terimi, K. N. Kornilov tarafından, *Ucheniye o reaktsiyakh cheloveka s psikhologicheskoi tochki zreniya* (1922) adlı eserinde ortaya konmuştur. Davranışçılık (bak. Davranışçılık) gibi, Reaktoloji de, dış etkilerin iç duruma, bütün organizmanın yüksek sinirsel ilişkilerle bağıntısını dikkate almamakla birlikte, idealist fizyoloji ve psikolojiye karşı mücadelede olumlu bir rol oynamıştır. Ne var ki, Reaktoloji'deki mekanist eğilimler çoğu zaman idealizme kaymaktadır.

«RED SHIFT» (Samanyolu-ötesi olarak), samanyolları tarafından yayılan elektro-manyetik ışınımların (ışık ve radyo dalgalarının) frekans çekilmeleri. Spesifik olarak, tayf'ın görünen yanlarındaki hatlar, belirli bir noktadan kırmızı ekstremiteye kadar değişir. Bunun en tabii açıklaması, Doppler efekti'ne, yani birbirlerinden uzaklaşarak hareket eden samanyollarının sonucuna başvurarak yapılanıdır. Bundan da görüleceği üzere, «*Red Shift*», samanyolu-ötesi'nin ya da en azından, onun gözlemlenebilen yanının, milyarlarca ışık yılı boyunca genişlemekte olduğunun kanıtıdır. Ama, bu, Evren'in «genişlemekte olduğu» sanısını uyandırmamalıdır; çünkü, ne kadar büyük olursa, olsun samanyolu-ötesi, Evren'in ancak küçük bir parçasıdır.

REFAH DEVLETİ, modern kapitalist toplumda rağbette olan ve reformizmin teorisyenleri tarafından yayılan bir sosyal efsene. Buna, göre 20. yüzyıl kapitalizmi, «halk kapitalizmi»ne

dönüştükten sonra, üretim anarşisini ve ekonomik bunalımı bertaraf edebilecek, işsizliği ortadan kaldıracak ve çalışan insanlara refah sağlayacak bir sınıflar-üstü iktidarı yani Refah Devleti'ni yaratmıştır. Sosyal Demokrasinin ideologları ve politikacıları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, gelişmiş ülkelerde, çalışan halkın refah düzeyinin yükselişini ve enternasyonal işçi sınıfı hareketinin baskısı altında reformist burjuva hükümetler tarafından yapılan sosyal reformları öne sürmekte ve Refah Devleti'nin bir çeşit sosyalizm, yada hiç değilse, «sosyalizme başlangıç» olduğunu iddia etmektedirler. Ne var ki, olgular, Refah Devleti efsanesini çürütmektedir; işsizlik ve sefalet, Birleşik Devletler gibi çok gelişmiş ülkelerde bile, yüzbinlerce, hatta milyonlarca insanın üzerine bir kâbus gibi çökmüştür. Bu ülkelerde başvurulan sosyal güvenlik tedbirleri, esasta, çalışan insanların yararına değildir. Burada, tam demokratik reformlar yapılmadığı gibi, bunlar, egemen siyasi rejim tarafından bir hiç düzeyine indirilmektedir. Esasında Refah Devleti denen şey, kapitalizmi güçlendirmeye ve işçi sınıfının sosyalizm için mücadele gücünü zayıflatmaya yönelmiş, tekelci devlet sistemi tedbirlerinden başka bir şey değildir.

REFORMASYON, 16. yüzyılın ilk yarısında, Protestanlığın ortaya çıkışı döneminde yaygınlık kazanmış olan, anti-katolik ve anti-feodal bir hareket. Reformasyon, insanlık tarihinde, olgunlaşmamış ilk burjuva devrimidir; aristokrasinin bir kesimi ile ittifak yapan burjuvazinin kilise tahakkümüne karşı çıkışıdır. İlkin Almanya'da başlayan Reformasyon, daha sonra İngiltere, İskoçya, Danimarka, İsveç, Norveç, Hollanda, Bohemya ve Macaristan'a yayılarak, bu ülkelerde Katolikliğe darbe indirmiştir. Reformasyon, kilise düzenini daha sade bir hale getirmiş, kişisel imanı dinin dış görünüşlerine üstün saymış ve dinsel esasları burjuva ahlâk standartları düzeyine getirmiştir. Reformasyon'un başarıya ulaştığı ülkelerde kilise, devlete daha bağımlılaştığından giderek gücünü yitirmiş ve bu durum, bilimin ve lâik kültürün gelişmesini kolaylaştırmıştır. Yeni dinin ulusal karakteri, burjuva ulusların oluşması süreciyle birlikte belirginleşmiştir. Reformasyon'da, Hıristiyan - plebiyen kesim ile aristokrasinin ilerici kesimleri ve şehirliler ittifak etmişlerdir; bu kesimlerin temsilcileri, yalnız ruhban sınıfına karşı değil, fakat, aynı zamanda, mülkiyet statüsünün eşitsizliğine karşı da çıkmışlardır ve bu çıkışlarını ilk Hıristiyanlık'taki evanjelik ilkelere dayandırmışlardır (bak. Münzer). Protestanlığın Avrupa'da daha da yayılmasını önleme amacını güden ve Protestanlığın Avrupa ve özellikle Fransa'da tasfiyesine yol açan kontr-Reformasyon Katolikler tarafından Reformasyon'a verilen bir cevap oldu.

REFORMİZM, işçi sınıfı hareketine sızan bir siyasi eğilim; bu eğilim, sınıf mücadelesinin zorunluluğunu ve işçi sınıfı diktatörlüğünü reddeder; sınıflararası işbirliğini öğütler ve kapitalizmin reformlarla «refah devleti»ne dönüşeceği umudunu besler. Reformizm 17. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Reformizm'in sosyal tabanı, işçi sınıfının palazlanmış üst tabakasıdır, işçi sınıfı aristokrasisidir. Reformizm revizyonizme (bak. Revizyonizm) sıkıca bağlıdır. Çağdaş Reformizm, reformistlerin uluslararası bir birliği olan Sosyalist Enternasyonal tarafından temsil edilmektedir. Sosyalist Enternasyonal 1951'de kurulmuştur. 1962'de on milyondan fazla üyesi olan kırk parti Sosyalist Enternasyonal'de bir araya gelmiş bulunuyordu. Sosyal-Reformist bütün teorilerin habis-kökü, şu bağdaşması imkânsız şeyleri, özel mülkiyetle sosyal adaleti, sosyal eşitsizlikle genel refahı bağdaştırma çaba-

sında yatar. Reformist teorisyenler (A. Philip, V. Eichler, P. Bonnel, I. Strachey, ve diğerleri) yeni-Kantçılığın, pozitivizmin soyut antropolojizmin ve Hıristiyanlığın fikirlerini eklektik tarzda bileştirirler. Reformizm, diyalektiği modası geçmiş bir şey olarak görür, düz evrimcilik görüşünü savunur, materyalizmi reddeder ve sosyalizmin tabii-tarihsel ve ekonomik kaçınılmazlığının bir efsaneden ibaret olduğunu beyan eder: sosyalizm espiri alanından, bireyin zaman ve sınıf dışı etik fikirlerinden «çıkarsanır». Reformizm sosyalizmin temel geleneklerine ihanet ederek klerikalizmle (bak. klerikalizm) ittifak etmiş, bilimle dini uzlaştırmış ve bu uzlaşmayı sağcı sosyal-demokrasinin politikası yapmıştır. Çağdaş Reformizm'in liderlerinin (Spaak, Brandit, v.s.) karakteristik çizgisi açıkça antikomünizme başvurmalarıdır. Bu, sosyal reformizmi ideolojik ve politik bir çıkmaza sokmuştur. Sosyal-demokrasi'nin içine düştüğü bunalımını nedenlerinden biri de budur. Sosyal-demokrasi'nin geçirdiği bunalım Reformizm'in bütün tarihinin kapitalizmin genel bunalımının (bak. Kapitalizmin Genel Bunalımı) tabii ürünüdür. Yeni programlar yapılması Reformizm'in savaş sonrası evriminin sona erişini ve Reformizm'in kapitalist ilişkiler sistemi içine girişini gösterir. Sağcı sosyalizmin temsilcileri, tekelci devlet kapitalizmini savunmakla, emperyalist reaksiyonun saldırgan tutumunu desteklemektedirler. Bugünün Reformistlerinin ayakta kalabilmelerinin nedenleri, proletaryanın sınıf bilinci düzeyinin nispeten aşağı olması, savaş sonrası ekonomik bunalımlar ve iki savaş arasında yürütülen iki yüzlü politikadır. Bununla birlikte, Reformizm'in rolü ve etkisi, son zamanlarda düşüş göstermektedir.

REICHENBACH, HANS (1891-1953), filozof ve mantıkçı; Berlin Üniversitesi fizik profesörü. İlk eserlerinde geometrinin epistemolojik yapısını ve rölativist fizik'in mantıksal yapısını tahlil etmiştir. 1920'lerde, Viyana Grubu (bak. Viyana Grubu) ile birlikte mantıksal-pozitivizm hareketinin temelini teşkil eden Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'nin kurulmasında yer almış; ve Naziler Almanya'da iktidara geldikleri zaman ABD'ye göç etmiştir. Reichenbach nedensellik, düzenlilik (regularty), nedensellik ve ihtimaliyet arasındaki ilişki, istatistiksel ve dinamiksel kanunlar, v.s. alanlarında çalışmalar yapmıştır. Pozitivizme eğilim göstermiş olmakla birlikte, bazı eserlerinde (örneğin, *Experience and Prediction*'da, 1938), materyalist görüşlere yaklaşmıştır. Reichenbach, bir mantıkçı olarak, ihtimaliyet mantığına yaptığı katkılarda (*The Theory of Probability*, 1935) ve bilimsel kanunları ifade eden önermelerin (nomolojik önermelerin) mantıksal analizleri konusundaki araştırmalarıyle tanınır.

RESTORASYON'UN FRANSIZ TARİHÇİLERİ, 1830-40 dönemi burjuva tarihçileri A. Thierry, F. Guizot, F. Mignet. Bu tarihçiler sosyal gelişimi açıklayışlarında, 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinden daha ileridedirler. Feodalizm ve burjuva toplumu tarihini aristokrasiyle ve ruhban sınıfına karşı bir mücadele olarak ele almışlar ve sınıf mücadelesinin köklerinin sosyal sınıfların çıkarlarında yattığını görmüşlerdir. Örneğin, Thiery presbiterienler ve katolikler arasındaki dinsel mücadeleye, farklı sınıfların, mülkiyet ilişkileri bakımından yaptıkları mücadele olarak bakar. Ne var ki, bu tarihçiler sosyal hayatı mülkiyet ilişkilerine indirgemekle, bu ilişkilerin temelini —üretim güçleriyle üretim ilişkilerin— görememşlerdir. Sınıfların kökeni meselesinde de, savaşları ve şiddeti, sosyal gelişmenin belirleyici güçleri olarak görmeleri itibariyle, idealist bir pozisyona girmişlerdir. Restorasyon tarihçileri, liberal burjuvazi-

nin ideologları olarak, aristokrasi ve ruhban sınıfının dışında, bütün halkın bağrındaki çelişkilerin varlığını inkâr etmişler, geçmiş için ilerici bir şey olarak gördükleri sınıf mücadelesinin kapitalist toplumda gereksizliğini ileri sürmüşlerdir; kapitalizmin ebediliğini ve sınıflar arasında barışı savunmuşlardır.

REVİZYONİZM, marksizme düşman olan, fakat devrimci işçi hareketinde marksizm adına iş gören bir oportünist akım. Revizyonizm adı bu akımın marksist doktrini, onun devrimci program, strateji ve taktiklerini yeniden ele almasından, revize etmesinden gelir. Revizyonizm, 19. yüzyılda, marksizmin proleter-olmayan her türlü sosyalizmi yenilgiye uğratarak geniş emekçi kitleleri arasında yayılmaya başladığı bir zamanda, ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasındaki ilk (eski) Revizyonizm'in başlıca temsilcileri Almanya'da Bernstein ve Kautsky, Avusturya'da F. Adler ve O. Bauer, Fransa'da sağ-sosyalistler'di. Rusya'da «ekonomistler», Menşevikler, Ekim Devrimi'nden sonra da Troçkistler ve Bukharin'ciler marksizmi «düzeltme»ye çalışmışlardır. Revizyonizm, marksizm'i devrimci ruhundan yalıtarak işçi sınıfı hareketine burjuva ideolojisini aşılamaya; marksizmi burjuva çıkarlarına alet etmeye kalkışmıştır. Revizyonistler, marksizmin bütün asli unsurlarını; marksist felsefe'yi, ekonomi politik'i, bilimsel sosyalizm'i «burjuvaca iğdiş» (Lenin) etmeye kalkışmışlardır. Emekçi sınıfına küçük - burjuvazinin doldurulması, proleteryanın üst tabakasının emperyalizm tarafından oyuna getirilmesi (yani işçi aristokrasisi), Revizyonizm'in sosyal temelleri vazifesini görür. İlk Revizyonizm'den arta kalan kişiler —çağdaş sağ-sosyalist partilerin liderleri,— en sonunda, marksizmi terkederek burjuvazi saflarında yer almışlardır. Kesin ifade etmek gerekirse, çağdaş sağ sosyalizme Revizyonizm denemez artık; bunun adı marksist literatürde reformizm'dir (bak. Reformizm). Çağdaş Revizyonizm denince, son yıllarda özellikle, 1956-58 yıllarında, bazı kapitalist ülkelerde ve bazı sosyalist ülkeler Komünist Partilerinde görülen sağ oportünist eğilim anlaşılır. Burjuva etkilerinin bir yansıması olan çağdaş Revizyonizm'in başlıca özellikleri şöyle açıklanabilir. Marksizm'in toplumda ve sınıf mücadelesinde yer alan en son gelişmeleri hesaba katması gereğinden söz ediş-lerini, marksizm'den ayrılıp kopmalarına maske olarak kullanmak isteyen revizyonistler, aslında, sosyalist hareket içindeki burjuva-reformist ideolojinin sözcülüğünü yaparlar. Marksizm-leninizm'i devrimci ruhundan soymaya, işçi sınıfının ve bütün emekçi halkların sosyalizme inançlarını küçümsemeye emperyalizme karşı giriştikleri mücadelede silâhlarını ellerinden almaya ve örgütsüzleştirmeye çalışırlar. Sosyalist devrimin ve proletarya diktatörlüğünün zorunluluğunu, marksist-leninist partinin öncü rolünü reddederler; proletarya enternasyonalizminin temellerini küçümsemelerinden ötürü nasyonalizme sürüklenirler. Felsefede, revizyonistler, diyalektik ve tarihsel materyalizmin temel ilkelerini tahrif ederek bunların yerine çağdaş burjuva felsefesinden ve sosyolojisinden alınmış fikirler koymaya çalışırlar. Diyalektik materyalizmin yerine safsatacılığı ve eklektisizmi ikame ederler ve sübjektivizmi yayarlar. Keza kitlelerin bilinçli aktivitesini, tarihte sübjektif faktörün rolünü küçümserler. «Vülger materyalizm»in pozisyonunu benimserler ve de «kapitalizmin sosyalizme kendiliğinden dönüşmesi»ne belbağlarlar. Revizyonizmin temel karakteristikleri şunlardır: felsefenin temel problemlerinin tahrifi: felsefi evlemlerin bir yanda materyalizm, öbür yanda idealizm olmak üzere iki kampa ayrıldığının inkârı; teoriyi pratikten

ayırmak. Sosyalist harekete ve işçi hareketine büyük ölçüde zarar veren Revizyonizm, marksist - leninist partiler arasında nifak yaratmaya sosyalist cepheyi bölmeye, işçi sınıfının emperyalizme karşı yürüttüğü mücadeleyi yozlaştırmaya çalışır. Revizyonizm'in oyunları bozulmuş ideolojik olarak yenilgiye uğratılmış olmakla birlikte; dogmatizm'e karşı olduğu gibi, Revizyonizm'e karşı da mücadelenin yürütülmesi, sosyalist aksiyonun başlıca ödevlerinden birisidir.

RICKERT, HEINRICH (1863-1936), Windelband (bak. Windelband) ile birlikte Freiburg Yeni-Kantçılık (bak. Yeni-Kantçılık) okulunun lideri olan, Alman idealist filozof. O, araştırma objesini mümkünlükleri ve çeşitli alanlarda bilgiye ilişkin metotlar olarak mütalaa ediyordu. Tarihsel bilimler ve felsefi araştırmalar metodolojisine özel bir dikkat göstermiştir. Rickert'e göre, bilimde iki metot vardır: tabiat bilimlerinde genelleştirilmiş soyutlama ve, tarihsel bilimlerde bireyselleştirilmiş soyutlama. Birinci metot, şeylerin sonsuz çeşitliliğini kapsar ve evrensel kavram ve kanunların bir evrensel sisteminin formülasyonunu sağlar; ikinci metot ise, olaylar ve fenomenlerle moral «değerler, yani insan tarafından serbestçe seçilen, Platoniyen tipte ideal cevherler arasında ilişkiler tesisini mümkün kılar. Rickert'in etiksel görüşleri, çağdaş sosyoloji üzerinde dikkate değer etkiler meydana getirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Der Gegenstand der Erkenntnis* (1892), *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (1896), ve *Main Problems of Philosophical Methodology, Ontology, and Antropology* (1934).

ROBINET, JEAN-BAPTIST (1735-1820), Fransız materyalist filozof. Görüşlerinin ana kaynağı Locke ve Condillac'ın (bak. Locke; Condillac) öğretileridir, fakat aynı zamanda, Leibniz'in (bak. Leibniz) fikirlerinden de etkilenmiştir. Robinet zaman ve mekânda sonsuz olan maddi varlık kavramını kabul eder. Tabiatın çeşitliliği, şeylerin nedensellik ilişkileri tarafından belirlenen evrensel birlik ve uyum tarafından düzenlenir. Nedensellik anlayışında Robinet, Hume'un (bak. Hume) nedensellik konsepsiyonuna ödünler vermiştir. Robinet bir hilozoizm (bak. Hilozoizm) taraftarı olarak, mikroskopla görülebilen hayvancıkları, mikroskopik canlı yaratıkları Evren'in elemanter biriketleri olarak kabul eder. Robinet'nin materyalizminin tutarsızlığı, maddi bir varlık olan dünyayı yaratmış olan bir tanrıyı kabul etmesinde ifadesini bulur. Onun bilgi teorisine göre, duyumlar, teorik düşünceyi kapsayan bilgi'nin kaynağıdır. Robinet bilgiyi üç çeşide ayırır: duyum, muhakeme ve sezgi; ve bunlara tekabül eden hakikati de üç çeşide ayırır: duyumsal hakikat, kanıtsal (mantıksal) hakikat ve sezgisel hakikat. Robinet fikirleri objelerin kopyaları olarak mütalaa eder ve duyumsal bilgi'nin sadece dış fenomenleri kavrıyabileceğini ileri süren Platon'u eleştirir.

ROMANS, hem insansal aktiviteye hem de bazı sanatçıların yaratıcı sanatına giren özel bir sosyo-psikolojik ve estetik gerginlik ve ruh hali. Maksim Gorki sosyalist realizmin sanat metodunda devrimci Romansın organik olarak içerilmesi gerekliliğini Romans'ın kaynağının sanat tarafından yaratılan realitede, proletaryanın ve özgürlük ve mutluluk için yiğitçe savaşanların kahramanca yaşayışında, sınıfsız bir toplum kuranların yaratıcı emeğinde bulunduğu olgusundan çıkarmıştır. Bizim realitemiz kahramancadır ve bundan ötürü de romantiktir. Devrimci Romans, yeniden yana olmasıyla ve sosyal gelişimin prospektlerini ve amaçlarını açıklıkla kavramasıyla, sosyal gelişimde yeni ile eski arasındaki mücadeleyi ortaya koymada özel bir

estetiksel biçimdir. Devrimci Romans tarihsel öngörünün, artistin bizzat hayat tarafından yaratılan ve onun dönüşüme uğratılmasına yönelik olan bakışının somutlaşmasının artistik bir biçimidir.

ROMANTİK OKUL, romantisizmin ilk olgun ifadesi. 18. yüzyıl sonlarıyle 19. yüzyılın başları arasında, Almanya'da ortaya çıkmıştır. En parlak yılları 1798 ile 1800 arasıdır. Bu dönemdedir ki, Jena'da, edebiyat eleştirmenleri Friedrich ve August Schlegel, Karoline Schlegel, şair Tieck ve Novalis, filozof Schelling ve F. Schleiermacher (bak. Schelling; Schleiermarcher) arasında sıkı bir işbirliği kurulmuştur. *Athenaeum* dergisi de bu dönemde yayımlanmıştır. Romantik Okul, Aydınlanma çağının rasyonalizmine, onun «kuru rasyonalite»sine karşı bir çıkıştır. Bu okula göre, yaratıcı coşkunluk, tabiatın sırlarını bilginlerin sıkıcı çalışmalarından çok daha derin bir şekilde ortaya koyabilir. Romantikler sonlu ve sonsuz arasındaki çelişkinin ekspeiryansına, sonsuzluk için duyulan özleme, sonsuzun erişilmezliğinden doğan hüsrana ve insanın hem kendisi hem de yarattığı şey karşısındaki ironik tavrına, bilginin itici gücü olarak bakarlar. Romantik Okul'un temsilcilerine göre, sonsuzluğa erişmenin mümkün yolları aşktır, tabiata mistikçe tapınmadır artistik yaratıcı faaliyet ve dinsel ekperiyanstır. Romantiklerin bazıları, feodal-katolik geçmişi idealize ederler, bazıları ise, Katolikliğe katılarak Restorasyon'un ideologları oldular. Romantik okul, daha sonraları, Fransa, Polonya, İtalya, İspanya, Danimarka ve ABD'de de ortaya çıkmıştır.

ROMANTİSİZM, 1830-40 yıllarında Avrupa sanatında, klasisizmin yerini alan bir artistik metot. Romantisizm değişik iki kaynaktan doğmuştur: a) 1789 Fransız Devrimi'yle alevlenen halk kurtuluşu hareketi ve halkın feodalizme ve nasyonal baskıya karşı mücadelesi, b) 18. yüzyıl devriminin sonuçlarının geniş sosyal çevrelerde yarattığı başıboşluk duygusu. Bu, artistik romantisizmde iki eğilimin oluşmasını belirlemiştir. Birinci eğilim, aynı zamanda devrimden ve halkçı hareketlerden korkuyu ifade eden burjuva sisteminin zaferine karşı bir reaksiyondu. Bu eğilim, bir kural olarak, kapitalizmi tek yanlı ve reaksiyoner bir tarzda eleştirmiş, kapitalizmin yalnız kötü yanlarını ele almış, bu yeni sistemi zafere götüren ilerici unsurları dikkate almamış, sosyo-tarihsel çelişkilere bir çözüm getirme gücünü göstermemiş, sahte idealler yaratmış ve Orta Çağ zihniyetiyle uzlaşıcı bir tavır almıştır. Romantisistlerin (Tieck, Schlegel, Novalis, Zukovski, Kaulbach, ve diğerleri) müstesna sitüasyonlara ve fantastik imajlara düşkünlükleri bundandır. Geniş sosyal çevrenin, hem feodal sisteme ve reaksiyoner politikaya hem de burjuvaziye karşı çıkışının ifadesi olan Romantisizm'in ikinci temel eğilimi ise, ilerici ve devrimci bir yönde gelişme göstermiştir. Bu eğilimin bağlandığı estetik ideallerin çok kere ütopyacı bir karaktere bürünmüş olmasına, imajlarının ikili ve trajik mahiyetine rağmen, eğilimin yandaşları, burjuva toplumunun bağrındaki çelişkileri ve geniş halk kitlelerinin yaşayışına duyulan ilgiyi dile getirirler ve geleceğe dönüktürler. Byron ve Shelley, Hugo ve Sand, Mickewicz ve Petöfi, Ryleyev ve Küchelbecker, Géricault ve Delacroix, Bryullov ve Rude, Schubert, Chopin, Schuman, Berlioz ve Liszt Romantisizi'in ilerici temsilcileridir.

ROSCELIN, JOANE (1050-1112), Compiègne'li (Fransa) iskolastik. Anselmus ve Abélard'la yaptığı polemiklerde Üçlem'i üç ayrı tanrının bir karmaşası olarak rafizice yorumlayışıyle tanınmıştır. Üçlemci öğretisi Kilise tarafından mahkûm edilmiş olan Roscelin,

Soissons'da toplanan mecliste (1902) bunu inkâr zorunda bırakılmıştır. Roscelin Orta Çağ felsefesindeki nominalist geleneğin kurucularındandır (bak. Nominalizm). Anselmus'un da doğruladığı gibi Roscelin, genel kavramların sadece adlar, lakaplar ve «hava titreşimleri» (flatus vocis) olduğunu kabul eder. Roscelin'e göre, realitede, yalnız duyumsal olarak algılanan şeyler vardır. Roscelin'in eserlerinden sadece, Anselmus'a yazdığı bir mektup günümüze kalmıştır.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (1712-78). Fransız Aydınlanmacı'larının sol kanadının temsilcisi (bak. Aydınlanma). Filozof, sosyolog, estetisyen, yazar ve pedagoji teorisyeni olarak bilinen Rousseau'nun başlıca eserleri şunlardır: *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşmalar* (1755), *Toplum Sözleşmesi* (1762). Rousseau deizmi (bak. Deizm) savunuyordu. Tanrının varlığının yanısıra, ölümsüz ruhun varlığını da kabul eden Rousseau, madde ve ruhun ebedi iki ilke olduğunu öne sürer (bak. Düalizm). Bilgi teorisinde, ahlaki fikirlerin doğuştanlığını kabul etmekle birlikte sansüalizm (bak. Sansüalizm) taraflısıydı. Bir sosyolog olarak radikal bir tavır takınan Rousseau, feodal sınıf ilişkilerini ve despotik rejimi sert bir dille eleştirir; burjuva demokrasisini, medeni hakları ve insanların doğuştan eşitliği görüşünü savunur. Eşitsizliğin nedeni özel mülkiyettir diyen Rousseau, küçük mülk sahipliğinin korunmasından yana olmuştur. Toplum Sözleşmesi'nin (bak. Toplum Sözleşmesi) bir temsilcisidir ve Hobbes'un tersine, «tabii-hal»de insanlar arasında savaşma olmadığını, kardeşlik ve beraberliğin hüküm sürdüğünü ileri sürmüş, *Emil yada Eğitim* (1762) adlı ünlü eserinde, eski feodal sınıfın eğitim sistemini şiddetle eleştirmiş, aktif ve çalışmaya değer veren insanların yetiştirilmesi amacının güdülmesi gerekliliğini belirtmiştir. Rousseau'nun pedagolojik görüşleri küçük burjuva karakterdedir; namuslu zanaatkârlığı ideal bir şey olarak görür. Marksizmin kurucuları Rousseau'ya büyük değer vermekle birlikte, idealizmine ve görüşlerinin sınırlılığına dikkati çekmekten de geri kalmamışlardır.

RÖLATİVİTE TEORİSİ, bir fizik teorisi ki, buna göre, fiziksel süreçler, gerek birbirlerine (özel Rölativite), gerekse 'akselerasyon'a göre (genel Rölativite) aynı doğrultuda ve aynı şekilde hareket eden bütün sistemlerde aynı form içinde vukua gelirler. Buradan şu sonuç çıkar; bir sistemin hareketi hakkında, bu sistemi oluşturan cisimler ile, hareketini yalnız başına varlık olarak ele aldığımız diğer cisimler arasındaki mesafelerde vukua gelen değişmelere göre hüküm verilir. Einstein, 1905'de özel Rölativite Teorisi'ni formüle etmiştir. Rölativite Teorisi, Galileo ve Newton tarafından geliştirildiği belirtilen klâsik rölativite ilkesinden hareket eder; bu ilkeye göre, mekanik süreçler, birbirlerine bağlı olarak aynı doğrultuda ve aynı şekilde oluşur. Optik ve elektromanyetik'te vukua gelen gelişmeler, bu ilkenin, ışığın yayılmasına, yani elektromanyetik dalgaların yayılmasına da uygulanabileceği sonucuna varılmasına imkân vermiştir (ışığın 'velosite'si, sistemin hareketinden bağımsızdır). Bu sonuç, mutlak zaman'ı, mutlak eşzamanlık'ı ve mutlak mekân'ı reddeden özel Rölativite Teorisi ile açıklanmıştır. Einstein'in postulalaştırmasına göre, zaman, sistemin hareketine tabidir; zaman aralıkları, ışığın velositesi'ndeki harekete göre değişikliğe uğrar. Mekân skalası da değişikliğe tabidir. Sözü geçen bu öncüllerden fiziksel birçok sonuçlar çıkarsanmıştır; bu öncüllere «rölativist» denmesi genellikle, Rölativite Teorisi'ne dayanmalarından ileri gelir. Bu öncüller, bilim-

sel bilgi'nin objektif mahiyetini inkâr eden felsefî rölativizm ile karıştırılmamalıdır. Cisimlerin kütlelerinin enerjileriyle orantılı olduğu yolunda Einstein tarafından varılan sonuç büyük bir önem taşır. Kütle ile enerji arasındaki bu korelasyon, pratikte geniş şekilde uygulanmaktadır. 1907-1908'de, Rölativite Teorisi'nden hareket etmek suretiyle, fiziksel süreçlerin tasvirinde, dört boyutlu mekânın kullanılması sonucuna varılmıştır (bak. Çok Boyutlu Mekân; Minkovski). Einstein, genel Rölativite Teorisi'ne, özel Rölativite Teorisi'ni geliştirmek suretiyle varmıştır. Klâsik mekanik'te, 'akselerasyon', mutlak bir anlam taşıyordu, çünkü, 'akselerasyon', burada, 'akselerasyon'dan geçmeyen sistemlerde mevcut bulunmayan ataletle birlikte ele alınıyordu. Atalet gücü, 'akselerasyon'un var olması için, rölativist bir sistemin hesaba katılmasına hiç de ihtiyaç olmaksızın, 'akselerasyon'un nazara alınmasına imkân verir. Einstein'a göre, 'akselerasyon'a bağlı olan atalet, hareketsiz sistemlerde ya da 'akselerasyon'suz hareket eden sistemlerde cisimlerin buna muadil bir 'akselerasyon'unu meydana getiren çekim güçleri ile eşdeğerlidir. Bundan ötürü, 'akselerasyon'lu hareket de mutlak değildir; çekim alanı olmaksızın 'akselerasyon'a geçirilmiş bir sistemin hareketi, iç aksiyon hadleri içinde, bunun dışındaki bir sistem'den ya da bu sistem'in çekim alanındaki aynı yönlü ve tekformlu hareketinden ayrı kabul edilemez. Esasen genel Rölativite Teorisi, yeni bir çekim teorisinden başka bir şey değildir. Bu, çekim güçlerini kapsayan dört boyutlu zaman-mekân devamının, Eukleides'ci-olmayan geometrilerin korelasyonlarına konu teşkil ettiği görüşüne dayanır. Bir düzlem üzerindeki Eukleides'ci-olmayan geometri korelasyonları, eğik düzlemler üzerinde Eukleides'ci ortaklaşa korelasyonlar olarak grafik şekilde verilebilir. Einstein, analojiye başvurarak, dört boyutlu zaman-mekân'daki geometrik korelasyonların, bir zaman-mekân eğrisi halinde, Eukleides'ci korelasyonlardan saptığı gözleminde bulunmuş; ve bu eğriyi, çekim güçlerinin etkisi ve çekim alanlarıyla özdeşleştirmiştir. Çekim, bir zaman ve mekân eğrisidir. Bu görüş, 1919'da yapılan astronomik gözlemlerden doğmuştur; bu gözlemlerin ortaya koyduğuna göre, bir yıldızın ışını, ki düz çizginin prototipidir, çekim etkisiyle Güneş yakınında eğrilir. Genel Rölativite Teorisi, Özel Rölativite Teorisi'nden farklı olarak, henüz tam ve kesin bir fiziksel konsepsiyon düzeyine varmamıştır. Rölativite Teorisi'nin felsefi sonuçları diyalektik materyalizm fikirlerini ve Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampiriokristisizm*'de çağdaş fizikteki gelişmeleri üzerine ileri sürülen görüşleri bir kere daha doğrulamıştır. Felsefedeki idealist ve pozitivist akımlar, bilimin sübjektifliği ve fiziksel süreçlerin gözlemlerden ibaret olduğu yolundaki iddiaları temellendirmek bakımından, Rölativite Teorisi'nden yararlanırlar. Rölativite Teorisi'nin gerçek anlamı, fiziksel süreçlerin hesap sistemlerine bağlı olmamasıdır. Bu süreçler, her sistemde, aynı biçimde cereyan eder. Rölativite Teorisi hem objektif süreçlerin bir tablosunu verir, hem de, realiteyi, klasik mekanikten çok daha dakik olarak yansıtır.

RÖLATİVİZM (felsefi), insan bilgisinin izafi ve sübjektif bir bilgi olduğunu ileri süren bir teori. Rölativizm, bilgi'nin objektif karakterini inkâr eder; bilgimizin objektif dünyayı yansıtmadığı görüşünü devam ettirir. Böyle bir görüş noktası daha önceleri, Gorgigas felsefesi'nde açıkça ifadesini bulmuştu. Bununla birlikte, Gorgigas'ın ortaya koyduğu Rölativizm, diyalektiğin gelişmesinde pozitif bir anlam taşıyordu. Bir bütün olarak Rölativizm, agnostik sistemler ile sübjektif idealist sistemlerin ortak bir yanını teşkil e-

der; Rölativizm, «fiziksel» idealizmin dayandığı epistemolojik ilkelerden biridir. Diyalektik materyalizm, bilgi'nin izafiliğini, objektif hakikatin inkârı anlamında değil, fakat, bilgi'nin her tarihsel aşamasının, üretim güçleri ve bilimin belirli gelişme düzeyi tarafından belirlendiği anlamında kabul eder. Çağdaş felsefî akımların bazıları, Rölativizm'i, materyalist felsefeye karşı bir mücadele aracı olarak kullanırlar (bak. Hakikat, Mutlak ve izafi).

RÖNESANS (felsefî), feodal toplumun çöküşü ile ilk burjuva toplumunun kuruluş döneminde Avrupa'da gelişmiş olan genel sosyolojik ve felsefî doktrinleri (16. ve 1. yüzyıllar arasında) belirtmek için felsefe tarihinde kullanılan bir terim. Bu dönemde, skolastisizm, resmi felsefe olarak devam etmekle beraber hümanist kültürün yayılması (bak. Hümanizm), antik felsefî mirasın yeniden canlandırılması ve önemli bir dizi bilimsel buluşun yapılmış olması, ilerici Rönesans felsefesinin ilahiyatın egemenliğinden kurtulmasına ve antiskolastik akımların gelişmesine imkân vermiştir. İlkin etikte görülen bu akımların amacı, stoacılık'ın (Petrarch) ve Epikürosculuk'un (Laurentius Vallah) etiksel doktrinlerini yeniden canlandırmak ve böylece, o çağdaki Hıristiyan ahlâkına bir darbe indirmekti. Yeni Çağ felsefesinde, dünyayı skolastik bir açıdan yorumlayışın ve tabiatın skolastik metodlarla açıklanışının terkedilmesinde tabiat felsefesi anlayışı büyük bir rol oynamıştır (Nikolaus Cusanus, Bruno, Cardano, Telesio, Paracelsus, Campanella). Rönesansın geçiş dönemine özgü karakteristikler (örneğin, astroloji, büyü, simya ve dünya hakkında bilimsel-olmayan yorumlar) tabiat felsefesinde belirgin olarak görülmekle birlikte, bu anlayış dünyaya materyalist bir bakış açısından bakılması yönünden gelişir ve Bruno'nun felsefî görüşlerinde en tipik ifadesini bulur. Rönesans felsefesinde tutulan anti-skolastik yön, yeni tabiat bilimlerinden (özellikle, Kopernikus'un güneş merkezci sisteminden) doğan felsefî doktrinlerde daha da açıklığa kavuşur ve tabiat felsefesinden çok, antikitenin felsefî sistemlerine dayanır. Rönesans'ta bilimsel akımların en önemli ürünleri şunlar olmuştur: Leonardo da Vinci'nin ve özellikle Galileo'nun eserlerinde felsefî bakımdan genelleştirilmiş olarak, tabiat araştırmalarının matematiksel deneysel metotları; skolastik tarafından realite hakkında yapılan teleolojik yorumlara karşı, realite hakkında yapılan determinist yorumlar; ve tabiatın antropomorfizm unsurlarından arıtılarak, hakiki bilimsel kanunlarının formülasyonu (astronomi'de Kepler tarafından ve mekanik'te Galileo tarafından). Rönesan felsefesinin belirleyici özellikleri şunlardır: bazı tabiat filozoflarının görüşlerine rağmen, mutlak, niteliksiz ve cansız olarak tabiatın nihaî elementlerine ilişkin metafizik anlayış; tabiat hakkında tarihsel görüşten yoksunluk ve bunun sonucu olarak, sonsuz bir dünyada Tanrı'ya ayrı bir yer veren deistçe bir tutarsızlık (Galileo ve bir bakıma da Francis Bacon). Yeni Çağ'da meydana gelen geniş sosyo-tarihsel değişmeler, o çağın sosyolojik düşüncesinde, özellikle de, toplumu tek tek bireylerin yığını olarak ele alan ve burjuvazinin gittikçe yoğunlaşan bireyciliğinde (bak Machiaevelli) dile gelen karakteristik görüşlerde yansımıştır. Ulusal devletin doğuşu ve sağlamlaşması, dinsel müeyyidelerden ve Kilise otoritesinden tamamen bağımsız bir şey olarak devlet iktidarı tarzındaki yeni görüşlerde yansımıştır (Machiavelli, Bodin ve Modrzewski). Rönesans, Münzer gibi, «kutsal kitaplar»a dayanarak mülkiyetin sosyalleştirilmesini isteyen ütopyacı filozofların ortaya çıkmasına ve o zaman için ancak ütopyacı denilebilecek bir sosyal sosyalist sistemin ilk çizgisinin belirmesine

yardım etmiştir (bak. Moore, Campanella).

RUH, çoğu kere psyche (bak. Psyche) için eşanlamda kullanılan bir terim. İlkel insanlar, Ruh'u maddi bir şey (gölge, kan, soluk, v.s.) olarak kabul ediyorlardı. Ruh, bilincin değişik unsurlarıyle özdeşleşmiştir. Platon (bak. Platon) onu ezeli ve ebedi idea addeder, Hegel (bak Hegel) ise, ona, madde (duyarlı ve aktif) ile bağıntısı içinde espirinin aşağı ve duyumsal tezahürü olarak bakar. Ruh, bedenden bağımsız ve bir başka dünyada da varolabilen, cisimsiz, ölümsüz, maddi-olmayan bir güçtür. İdealist felsefede Düalist doktrinler ise, Ruh'u bağımsız, fakat bedenle bir arada varolan bir şey olarak kabul ederler (Descartes, Spencer, Wundt, James, bak.). Marksizm-öncesi materyalizm (Demokritos, bak., metafizik materyalizm), Ruh'u bedene bağımlı ve bedene oranla ikincil bir şey olarak kabul eder ve Ruh'un faaliyetini elemanter mekanik yada fizikoşimik süreçlere indirger. Materyalist filozoflar, çoğu kere bir evrensel Ruhun varlığını kabule eğilimlidirler (bak. Hilozoizm). İnsan *psyche*'si hakiki bilimsel tarzda, ilk defa diyalektik materyalizm tarafından açıklanmış ve zihinsel fenomenlerin deneysel yoldan incelenmesi ve objektif araştırma metotlarının bulunması sonucunda, Ruh hakkındaki bilimsel-olmayan nosyonlar çürütülmüştür (bak. Seçenov; Pavlov).

RUSKİN, JOHN (1819 - 1900), İngiliz estetisyen ve eleştirmen. Oxford Üniversitesi'nde okumuş, daha sonra da bu üniversiteye profesör olmuştur (1869-84). Ruskin'in idealist görüşleri üzerinde Carlyle (bak. Carlyle) büyük bir etki yapmıştır. Muhafazakâr romantisizm pozisyonundan, burjuva toplumunun parazitizmini ve moral çöküntüsünü eleştiren Ruskin, haksız savaşların «kapitalistlerin istemi»nden ileri geldiğini öne sürer. Ruskin'in ideali yeniden diriltmeye çalıştığı ataerkil zanaatçı üretimdir. Sosyal eşitsizlikten kurtulmanın yolu, halkın eğitilmesi ve ahlâklı yetiştirilmesidir diyen Ruskin, bunun gerçekleşmesinde sanatın büyük bir rol oynadığını ileri sürer; sanat «taklit içgüdüsü»nden doğar ve içgüdüsel zevk, bir somutlamaya yada tasvire ilişkindir, bununla birlikte, sanatın objektif temeli, insan eli değmemiş tabiatın tanrısal güzelliğidir. Sanat realiteyi yansıtır ve insanı ahlâk bakımından yüceltir. İngiltere'de kültür hayatını büyük ölçüde etkilemiş olan Ruskin'in başlıca eserleri şunlardır: *Modern Painters* (1843-60), *The Stones of Venice* (1851-53), *Lectures of Art* (1870), *The Art of England*, (1883).

RUSSELL, BERTRAND (1872-1970), İngiliz filozof ve mantıkçı, tanınmış sima. Modern matematiksel mantığın gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, ilişkiler mantığını geliştirerek mantık sembolleri dilini mükemmelleştirmiştir. 20. yüzyılın başlarında Frege'nin yolundan giden Russel, Whitehead ile birlikte, matematiğin mantıksal temellerini işlemiş (bak. Mantıkçılık), tabiat bilimlerinin problemleri üzerine birçok eser yazmıştır. Kendisine göre, felsefenin konusu tabiat bilimleridir, felsefenin görevi, tabiat bilimlerinin ilke ve kavramlarını açıklamak ve tahlil etmektir; felsefenin özü ise mantıktır, dilin mantıksal analizidir. Felsefenin temel problemine önerdiği çözümünde Russell'in anlayışı, objektif idealizmden sübjektif idealizme doğru gitmiştir. Russell'in anlayışına göre, sadece duyusal veriler ele alınmalıdır, insan tarafından algılanan şey, bir «olgu» yada «olgular kompleksi»dir. Bundan ötürü, olguların fiziksel yada psişik bir mahiyeti yoktur, nötrdür olgular. Yalnız fizik alanına değil, fakat psikolojinin buna uyan alanlarına dahil olan şeyler de ampirik tarzda işlenmelidir. Psikoloji bütün ampirik bi-

limlerin bileştirici temel unsurudur. Russell bilgi teorisinde bir agnostiktir: materyalist bilgi teorisini reddeder ve yerine şüphecilik felsefesini koyar. Russell hayatının son yıllarında, genel silâhsızlanma hareketine aktif olarak katılmış, savaş aleyhtarı ve barışçı yazılar yazmış, konuşmalar yapmıştır.

RYLE, GILBERT (1900-1969), İngiliz filozof, lengüistik felsefenin öncülerinden biri, Oxford Üniversitesi'nde profesör. Ryle için felsefenin görevi, bilgi araçlarımıza ilişkin tam bir anlayıştan doğan problemlerin çözümüdür daha çok. Ona göre, Düşüncelerin gramatikal ifade biçimi, çoğu hallerde kafamızı karıştırır ve kategorik hatalar adı verilen yanlışa düşmemize yol açar. Ryle *The Concept of Mind* (1949) adlı eserinde behaviyorizme yakın bir konsepsiyonu savunur.

S

SAÇMA* mantıkta: hiç bir anlam taşımayan şey. Örneğin, «yarıçapları birbirine eşit olmayan daire» fikri, mantık bakımından saçmadır.**, varoluşçuluk'ta, «saçma» («absurd») terimi, insan hayatının ve dünyanın anlamsızlığını belirtmek için kullanılır. Kierkegaard, Heiddegger ve Camus'ya göre, Saçma, insanın dünyadaki «yabancılığı»dır; Sartre'a göre ise, Evrenin anlamsızlığıdır, anlamdan yoksunluğudur.

SAĞDUYU, insanın günlük faaliyet içinde gelişme gösteren görüş, alışkanlık ve düşünüş tarzlarının genel bütünü. Sağduyu terimi, felsefi literatürde, idealizmin soyut spekülatif konstrüksiyonlarının karşıtı olarak kullanılır. Bu anlamıyla Sağduyu, materyalizmin pozisyonuyla düşümdeştir; materyalistlerin geçmişte Sağduyu kanıtlarından söz etmiş olmaları nedensiz değildir. Fakat, Sağduyu kavramının bu tarzda yorumlanışı, temel kusurlar taşır; burada, Sağduyu, objelerin ve süreçlerin özünü araştırmaz; ancak, günlük pratiğin sınırlı tabiatını yansıtır. Bundan ötürü, Sağduyu, çoğu zaman bilimsel düşünceye karşı bir şey olarak ele alınmıştır. Bilim ve üretim arasındaki ilişkiler sıklaşıp bilimsel görüşler yaygınlık kazandıkça, günlük tecrübenin mahiyeti de değişir ve Sağduyu, belirli bir dereceye kadar, bilimsel bilgiye yaklaşır. Bunun içindir ki, bilimsel düşünme ile Sağduyu arasındaki karşı-karşıyalık izafileşir.

SAĞ HEGEL'CİLER, Hegel Okulu'nun 1830-1840 yılları arasında, Almanya'daki muhafazakâr kanadı. Sağ Hegel'ciler, Hegel öğretisini ortodoks Hıristiyan bir anlayış içinde yorumlamayı denemişlerdir. Başlangıçta, sağ Hegel'ciler (K. Hoschel, F. Hinrichs, G. Gabler), akıl ve iman arasında bir senteze ulaşmak için, Hegel'ci sistemin felsefe ve din arasındaki çelişik ve kararsız tutumundan yararlanmışlardır. Daha sonraki sağ Hegel'ciler (Ch. Weisse ve I. Fichte) ise, radikal sol Hegel'ciler'in karşısına kendi doktrinlerini koymuşlar; Hegel'in, Schelling'in «özdeşlik felsefesi» ve Leibniz'in teorisine göre düzeltilmesi gereği üzerinde durmuşlardır.

SAINT-SIMON, CLAUDE-HENRI DE ROUVROY (1760-1825), Fransız ütopyacı sosyalist. Bir kontun oğlu olan Saint-Simon'un yetişmesinde, Jean

d'Alembert'in büyük rolü olmuştur. Saint-Simon, Fransız devrimi boyunca, Jacobinler'le yakınlık kurmuş, Birleşik Devletler'in Bağımsızlık Savaşı'na gönülü olarak katılmıştır. Fransız materyalistlerinin görüşlerini benimsemiş olan Saint-Simon, deizme ve idealizme, özellikle de Alman idealizmine muhalefet etmiş, «fizisizm»i, yani tabiata ilişkin bir inceleyişi bu felsefi görüşlerin karşısına çıkarmıştır. Determinizm'den yana olan Saint-Simon, bu görüşü, toplumun gelişimine yaymış ve tarihin kanunlara bağımlılığı fikrinin temellendirilmesine özel bir dikkat göstermiştir. Saint-Simon, tabiat bilimlerinin olduğu kadar, tarihin de insanlığın ilerlemesine yol açtığı düşüncesindeydi. Saint-Simon'a göre, her sosyal sistem, tarihte ileri bir adım teşkil eder; bununla birlikte, bu görüşte, sosyal gelişimin itici gücü, bilimsel bilgide, ahlâkta ve dinde meydana gelen ilerlemelerdir. Tarih, bu güçlere uygun olarak, üç aşamadan geçer. Bu aşamalar sırasıyle şunlardır: teolojik aşama (köleci ve feodal toplumları kapsayan din egemenliği aşaması); metafizik aşama (feodal ve teolojik sistemlerin çöküşü aşaması); pozitif aşama (geleceğin bilime dayalı sosyal sistemi aşaması). Saint-Simon'un tarihe idealist açıdan bakışı onun, sosyal ilerlemenin objektif bir süreç olduğu ve toplumun gelişiminde mülkiyetin ve sınıfların rol oynadığı görüşünü keşfetmesine engel olmadığı gibi; getirdiği sosyolojik kavram da, her yeni sosyal sistemin bir önceki tarihsel gelişimden tabii olarak doğduğunu göstermeye yardım etmiştir. Saint-Simon'a göre, geleceğin toplumu bilimsel tarzda organize edilmiş ve planlanmış geniş bir ekonomiye dayanacaktır. Bununla beraber, bu toplumda, özel mülkiyet ve sınıflar devam eder. Geleceğin toplumunda egemen rolü, bilim ve endüstri, bilginler ve sanayiciler oynayacaktır. Saint-Simon sanayiciler kategorisine, işçileri, tüccarları, bankacıları da katıyordu. Endüstrinin planlanması, toplum üyelerinin çoğunluğunun, özellikle yoksul ve düşkünlerin çıkarlarına uygun olacaktır. Herkese çalışma hakkı verilecektir; herkes kendi yeteneğine göre iş görecektir. Saint-Simon'un bu tasarısında üzerinde durulan husus, geleceğin toplumunda halkın yönetilmesinden çok, işlerin görülmesi ve üretimin düzene sokulmasıdır. Saint-Simon'un görüşlerinin ütopyacı mahiyeti, onun, yeni toplumun kurulmasında ve eski toplumun dönüşüme uğratılmasında işçi sınıfının tarihsel rolünü anlayamamasına ve insan yaşayışının, «pozitif» felsefenin propagandası yoluyla rasyonel organizasyonunun mümkün olduğu umudunu beslemesine yol açmıştır. Saint-Simon'un doktrini ölümünden sonra, B. P. Enfantin (1796-1864) ile A. Bazard (1791-1832) tarafından devam ettirilmiştir. Fakat çok geçmeden, Saint-Simon'cular okulu, bu doktrinin zayıf yanlarını yansıtan dinsel bir biçime bürünmüştür. Saint-Simon'un başlıca eserleri şunlardır: *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines* (1803, *Mémoire sur la science de l'hamme* (1813-16), *Travail sur la gravitation uniiverselle* (1821-22), *Du système industriel* (1821), *Catéchisme des industriels* (1823-24), *Nouveau christianisme* (1825).

SAKIM KANUNLARI, tabiat süreçlerindeki temel özellik ve ilişkilerin sürekliliğini yansıtan fizik kanunlarının özel bir sınıfı. Sakım Kanunları, her fiziksel teorinin yapısının ayrılmaz bir temel unsurudur. Bugün için bildiğimiz Sakım Kanunları şunlardır: kütlenin sakımı kanunu, enerjinin sakımı kanunu (bak. Enerjinin Sakım Kanunu) momentum kanunu, momentum'un momenti'nin sakımı kanunu, dönme, elektriksel şarj, baryon şarj, izotopik dönmenin, parite, aykırılık, vs.'nin sakımı kanunları. Sakım Kanunları, ortak işleyiş tarzları bakı-

mından genel Sakım Kanunları ve özel Sakım Kanunları olmak üzere ikiye ayrılır. Genel bir Sakım Kanununun işleyişinin (operation) sınırının keşfi yeni bir sakım kanununun keşfini gerektirir. Örneğin, zayıf karşılıklı etki alanında paritenin ihlâli/bileşik paritenin sakımı kanunu'nun keşfedilmesine yol açmıştır. Sakım Kanunları zaman ve mekân paralelliğinin özellikleriyle eşdeğiştir, örneğin, enerji'nin sakımı kanunu zamanın tekformluluğuyla, momentum'un sakımı kanunu ise mekânın tekforumluluğuyla eşdeğiştir. Sakım Kanunları maddi objelerin asli özelliklerini yansıttıkları gibi, bunların topyekûn hareket halinde maddenin yaratılmazlığı ve tükenmezliği ilkesiyle uygunluk içinde bulunduğunu gösterirler. Maddi objelerin tahavvül (transmutasyon) süreçleri, Sakım Kanunları tarafından doğrulanır. Bundan ötürü, Sakım Kanunları, tabiat kanunlarına dayanan asli nedensel ilişkilere temellik ederler. Her fiziksel teorinin en genel kanunları olan Sakım kanunları, öristik bakımından büyük önemi taşırlar. Sakım Kanunları tabiattaki diyalektik çelişkinin görünümlerinden birini, sakım ve değişme arasındaki çelişkiyi yansıtırlar.

SAMANYOLU, güneşi de kapsıyan yüz milyar yıldızlı bir kosmik sistem. Yıldız kümelerinden, bulutsulardan (nebülozlar'dan) oluşan Samanyolu, çeşitli hareket formları olan ve çekimden dolayı karmaşıklaşan bir sistemdir. En yakın yıldızlar arasındaki uzaklık birkaç ışık yılıdır. Samanyolunun çapı ise yüz milyar ışık yılıdır. Samanyolunun çapı ise yüz milyar ışık yılıdır. Samanyolu'na benzeyen ve sayısı birkaç milyar ile yüzmilyar yıldız arasında değişen ve de gaz (başlıcalıkla hidrojen) ve toz ihtiva eden kosmik sistemlere de Samanyolu denir ve bütün bunların Samanyolu-ötesi'ni oluşturdukları öne sürülür. Samanyolu'nun yıldızlardan oluştuğu, ancak 1920'lerde tespit edilebilmiştir.

SAMANYOLU-ÖTESİ, milyonlarca samanyolundan oluşan bir kosmik sistem. Bu terim Amerikalı astronom H. Shapley tarafından ortaya atılmıştır. Geçmişte, «Büyük Evren» (dünyamızın bir samanyolu olan «Küçük Evren»den farklı olarak) ve başka terimler kullanılmıştır, fakat bu terimler iyi seçilmiş terimler değildir. Samanyolu ötesi modern cihazlarla gözlenebilen en geniş maddi sistemdir ve şüphesiz Evren'in tümü değildir. Dünyamızın samanyolu ile yakınındaki iki samanyolu ve Andromeda burcunda görülen samanyolu, diğer birkaç samanyolu ile birlikte, Samanyolu-ötesi'nin alt sistemlerinden biri olan «Mevzi takımyıldızı»nı oluştururlar.

SANAT, sosyal bilincin ve insan faaliyetinin, realiteyi artistik imajlar halinde yansıtan ve dünyayı estetiksel tarzda kavrama ve temsil etmenin en önemli araçlarından biri olan spesifik bir formu. Marksizm, Sanat'ı «mutlak espiri»nin, «tümel irade»nin, «tanrısal vahiy»in yada sanatçının bilinçaltı düşünce ve duygularının bir ürünü olarak gören anlayışı reddeder. Artistik yaratışın, insanın estetiksel duygu ve gereksinimlerinin şekillenmesi sürecinin kaynağı emektir. İlkel sanatın izlerine, takriben İ.Ö. 40.000 yılları ile 20.000 yılları arasında, paleontolojik çağda rastlanır. İnsanlığın ilkel döneminde Sanat'la emek arasındaki ilişki dolaysız bir ilişkiydi, fakat, daha sonraları, çarpaşık ve dolaylı bir ilişki haline girdi. Sanat'ın gelişiminin temeli toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmelerdir. Sanatın gelişiminde halk büyük bir rol oynamıştır her zaman. Hakla sanat arasındaki çeşitli bağlar, sanatın spesifik özelliklerinden biri olan ulusal karakterde görülür. Sosyal varlığın yansıma formlarından biri olan Sanat'la toplumun

manevi hayatının diğer tezahürleri arasında, yani bilim ve teknik (bak. Teknoloji ve Estetik), politik ideoloji (bak. Sanatta Partizanlık) ve ahlâk (bak. Estetiksel ve Etiksel) arasında ortak birçok yanlar vardır. Bununla birlikte, Sanat, sosyal bilincin diğer formlarının hepsinden farklı özellikler taşır. Sanat'ın kendine özgü konumadde'si, insanla realite arasındaki estetiksel ilişkidir. Onun görevi dünyanın artistik tasviridir. Bundan ötürüdür ki, insan, estetiksel ilişkilerin aracı olarak bütün sanat çalışmalarının merkezidir her zaman. Sanat'ın ana konusu (bütün çeşitliliğiyle hayat) sanatçı tarafından özümlenerek, spesifik bir yansıma formu halinde —duyusal ile mantıksal, soyut ile somut, tekil ile tümel, öz ile görünüş arasındaki organik bağıntıyı dile getiren artistik imajlar halinde— yöneltilir ve sunulur. Artistik imajlar, sanatçının hayat hakkındaki bilgisine ve maharetine dayanan artistik bir yaratıştır. Realitenin Sanat'ta yansıtılmasının obje ve formu, Sanat'ın spesifik fonksiyonunu belirler; bu spesifik fonksiyon insana mutluluk ve haz veren, onu manen zenginleştiren ve insanın artistik yanını, yani kendi faaliyet alanında güzelliğin kanunlarına göre yaratma gücündeki sanatçı yanını uyandırıp geliştiren eserlerin yaratılması suretiyle insanların estetiksel gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Bu estetiksel fonksiyonlardır ki, Sanat'ın bilgisel anlamını ortaya koyar ve de ideolojik ve eğitici etkisini gösterir. Marksizm başlıca sanat tiplerinin (edebiyat, resim, müzik, tiyatro, sinema, v.s.) şekillenmesine yol açar, artistik gelişimin objektif tabiatını ortaya koyar. Sanat'ın tarihi realitenin artistik yansıtılışının gittikçe derinleşmesinin, estetiksel kavrayışın ve dünyanın insan tarafından dönüşüme uğratılmasının daha geniş boyutlara erişip gelişmesi tarihidir. Sanat'ın gelişimi toplumun gelişimine, sosyal sınıfların yapısında meydana gelen değişmelere sıkıca bağlıdır. Sanatın genel çizgisi, her nekadar realitenin daha derin artistik refleksiyonuna ilişkin metotları düzeltici ise de, bu gelişim düz-olmıyan bir gelişimidir. Nitekim, Antikitede bile Sanat, yüksek bir düzeye erişmiş ve belirli bir anlamda bir standard değeri kazanmıştır. Oysa, köleci toplumun üretim tarzından ölçülemiyecek derecede yüksek olan kapitalist üretim tarzı, Marx'ın kullandığı deyimle, Sanat ve şiire düşmandır, çünkü kapitalist üretim tarzı düzeni yüksek sosyal ve manevi idealleri hor görür. Kapitalist toplumda ilerici sanat, ya burjuvazinin yine de ilerici bir sınıf olduğu kapitalizmin doğuşuyla yada bu sistemi eleştiren sanatçıların aktivitesiyle eşdeştir (bak. Kritiksist Realizm). İdeolojik ve artistik bakımdan çöküş çağdaş reaksiyoner Sanat'ın özellikleridir (bak. Formalizm; Soyut Sanat). En yüksek estetiksel ideal, işçi sınıfının dünya görüşünde, pratik faaliyetinde somutlaşır. Sosyalist gerçekçi Sanat'ın temelini oluşturan budur.

SANAT İÇİN SANAT («saf sanat»), sanatta fikir-muhteva belirginliği ve partizanlık gibi realist isteklere karşı olarak ileri sürülen bir idealist estetiksel ilke. Sanat İçin Sanat ilkesinin teorik kaynakları, estetiksel yargıların pratik hiç bir değer taşımadığı yolunda Kant tarafından ortaya konulan tezde yatar. 19. ve 20. yüzyıllarda yaygınlık kazanmış olan bu ilkenin savunucuları, realizme karşı mücadelelerinde şunu ileri sürerler: sanatın amacı estetiksel hazdır, sanatın amacı bizzat kendisidir, sanattır. Sanat'ın kavrayıcı, ideolojik ve eğitici rolünün ve çağının pratik gereklerine bağlılığının inkârı, kaçınılmaz olarak aşırı bireyselciliğe yani, sanatçının toplumdan bağımsızlığı ve «kendi başına buyrukluğu», fikrine, sanatçının halk bakımından hiç bir sorumluluk taşımadığı fikrine yol açar.

SANATSAL METOT, varlığı ve realiteyi yansıtışın ve insanın dünya karşısındaki estetikşel tavrını ifade edişin, tarihen belirlenen spesifik bir tarzı; realiteyi anlayış ve artistik imajlar halinde tasvir ediş metodu. Sanatsal Metot, belirli bir estetiksel ideali temsil ve ifade araçlarından biridir. Her Sanatsal Metot, şunları içerir: sosyal hayattaki olgu ve fenomenlerin seçilip ayıklanması, genelleştirilmesi ve değerlendirilmesi. Sanatsal Metotd'un mahiyeti ve eğilimi, insanların, yaşayışını, bireyle toplum arasındaki ilişkiyi anlayış ve bunları artistik imajlar halinde aksettiriş tarzı, v.s., insanlığın gelişiminde belirli bir tarihsel andaki sosyo-politik ve manevi şartlara, toplum hayatında şu yada bu sınıfın objektif rolüne ve toplumun sanat karşısındaki tavrına dayanır. Her Sanatsal Metot, sanatçının eseri üzerinde olumlu yada olumsuz bir etki gösteren, ilerici yada reaksiyoner bir dünya görüşüyle sıkıca bağıntılıdır. Fakat bu, çarpaşık diyalektik bir çelişki içeren karmaşık bir bağıntıdır. Engels tarafından Balzaç misalinde gösterildiği gibi, sanatçı, kendi realist metodunun gücü sayesinde kendi sübjektif görüşlerinin sınırlarını aşabilir. Sosyalizm için mücadele döneminde ortaya çıkmış olan sosyalist realizm, nitelikçe yeni bir Sanatsal Metot'tur. Sosyalist realizm hayatı sosyalist idealin gerçekleşmesi için girişilen mücadelenin ışığında tasvir eden bir metot olarak, kendisinden önceki sanatsal metotlardan (klasisizm, romantisizm, kritikçi realizm, v.s.) ayrılır.

SANATSAL İMAJ, belirli bir estetiksel idealin sınırları içinde, objektif realiteyi canlı duyumsal ve dolaysız olarak algılanabilen bir biçimde yeniden meydana getirmek için kullanılan spesifik bir metot. Marksist yansıma teorisi, sanatsal imajın özünün doğru olarak anlaşılması için epistemolojik temelleri ortaya koyar Sanatsal imajın bilimsel kavramlar, politik fikirler ve ahlâki ilkelerden ayırdedici birçok özellikleri vardır. Sanatsal İmaj, duyumsal ve mantıksal, somut ve soyut, dolayımlı ve dolayımsız, tekil ve tümel, tesadüfi ve zorunlu, parça ve bütün, görünüş ve öz, biçim ve muhteva arasındaki organik bütünlüğü temsil eder. Bu karşıt görünüşlerin diyalektik birliği, her sanat dalında başka başka yollardan belirli estetiksel ideallere ve duygulara yol açarak karakterlerin, olayların ve ortamın imajlarını yaratır. Sanatsal imajın yaratılmasında muhayyile müstesna bir rol oynar.

SANATTA HALKA YAKINLIK, bir estetik kategorisi; bu kategori, sanatla halk arasındaki çeşitli ilişkilerin bütünlüğünü, halkın adalet ve güzellik anlayışının ve devrimci mücadelede halkın gösterdiği şevkli çabanın, halkın estetiksel ideallerinin her hakiki sanat olgusunda dolaysız yada dolaylı somutlaşmasını ifade eder. Sanatta Halka Yakınlık tarihsel bir kavramdır, bu kavramın muhtevası, sosyal gelişime ilişkin şartlar ve aşamalar tarafından, sanatın toplumdaki önemi ve yeri tarafından belirlenir. Gorki'nin de ortaya koyduğu gibi, halklar güzelliğin ve dehanın zaman bakımından ilk sanatçılarıdır, dünya kültürünün hakiki yaratıcılarıdır. Sanatsal uğraşı, halkın aktivitesi içinde önemli bir yer tutar. Halkın kolektif yaratıcı çabası, profesyonel sanatın temeli ve kaynağıdır; en büyük sanat eserlerinin objesinin fikir yapısı ve imajlarının dayanağıdır. Formalist ve natüralist eğilimlerin aksine, realist sanat halka yakın, halka dönük bir sanat olmakla seçikleşir. Bütün büyük sanatçılar halkın bir parçasıdırlar, çünkü, yaratıcı emek yoluyla ve genellikle farkında olmadan halkın mücadelesini desteklerler. «Sanat halka aittir, sanat emekçi kitlelerin en derin noktalarına kadar kök salmalıdır... halk tarafından anlaşılabilir olmalı ve sevilebilmelidir.»

SANATTA KARAKTER, bir insan tipi meydana getiren ve bireysel davranışta tezahür eden, sosyal, zihinsel ve diğer spesifik özelliklerin artistik somutlaşması. Gerçekçi sanat için «tipik hal ve şartlar içinde, tipik karakterler» in doğru olarak resmedilmesi ve belirli bir tarzda hareket ettirilmesi özel bir önem taşır. Sanatta tipik karakterler, çeşitli karmaşık ve çelişik gelişimleri içinde ele alınmış somut kişilerdir. Sanatta, sanatçı tarafından yaratılan her karakterin estetiksel bir belirlilik taşıması gerekir.

SANATTA ULUSAL BİÇİM, halklar tarafından meydana getirilen sanat biçimlerinin spesifik çizgileri. Marksist estetik, sanatı realitenin bir yansısı olarak ele alır; bu yansıma biçimlerinin halkın yaşayışına, sosyo-ekonomik yapısına, geleneklerine, kafakter ve psikolojisine dayandığını kaydeder. Sanata ulusal rengini kazandıran bu özelliklerdir. Dil ulusal biçimin önemli bir unsurudur. Ulusal kültürler arasındaki karşılıklı etki, sanat biçimlerini zenginleştirir. Sosyalist sanat muhtevada sosyalisttir, ideolojiye ağırlık verir; öte yandan, sosyalist sanat, sosyalist bir toplumda halkın özgür ve alabildiğine gelişiminin bir sonucu olarak, çeşitli biçimlere bürünmek zorundadır. Hakiki ulusal sanat her zaman enternasyonal bir karakter taşır, çünkü, bu sanat, halkı bütün derinlikleriyle yansıtır ve bundan ötürü insansal unsurlar taşır. Sosyalist sanatta ulusalla enternasyonalin organik kaynaşmasını belirleyen şey, sosyalizmin ve halkların dostluğu ve kardeşliği marksist ideolojisinin tabiatıdır.

SANATTA MUHTEVA VE BİÇİM, sanatın yada sanat eserinin iki yanı ki, burada baş rolü oynayan Muhteva'dır. Sanatta Muhteva, en başta bütün tezahürleriyle insan, insan ilişkileri ve sosyal hayat gelmek üzere, bütün spesifik görünümleriyle realitenin çeşitliliğidir. Biçim ise, Muhteva'yı açığa vurma ve tasvir amacını güden artistik ifade yoluyla meydana getirilen sanat eserinin iç yapısının kuruluşu ve kompozisyonudur. Sanat eserinde Muhteva'nın ana unsurları konu ve fikirdir. Konu, belirli bir sanat eserinde yansıtılan hayatın fenomenleriyle ortaya konur. Fikir ise, tasvir edilen fenomenlerin özünü, realitenin çelişkilerini, bu öz ve çelişkilerin belirli estetiksel, ahlaki, ve politik sonuçlara varmayı sağlayacak bir estetiksel ideal açısından artistik değerlendirilişin ifade eder. Sanat eserlerinde Biçim çeşitlilik gösterir. Form'un temel unsurları şunlardır: olayların sıralanması, artistik dil, kompozisyon, ifade tarzı (söz, ritm, ses uyumu, genel uyum, renk, çizgi, çizim, ışık ve gölge, konstrüksiyon, sahne düzeni, v.s.). Marksist estetik, Biçim'i Muhteva'dan ayıran formalizme ve Biçim ile Muhteva'yı özdeşleştiren natüralizme karşı Biçim ve Muhteva'nın bütünlüğünü Muhteva ile bu muhtevaya uygun Form arasındaki mükemmel uyumu sanatçılığın önemli bir kıstası kabul eder.

SANATTA PARTİZANLIK, sanatta ideolojik eğilimin yoğun olarak ifade edilmesi; sanat eserlerinde belirli bir sosyal sınıfın çıkarlarının savunulması. Lenin «Parti Organizasyonu ve Parti Edebiyatı» (1903) adlı makalesiyle diğer yazılarında «saf sanat» teorisini reddetmiş, Sanatta Partizanlık ilkesini açıklayıp temellendirmiştir; bu ilkeye göre, sanat, çağımızın şartları içinde, en ilerici hareketlerle ve her şeyden önce de, proletaryanın mücadelesi ve ideolojisiyle ilişki kurarak gelişebilir ancak. Sanatın «tarafsızlığı» sloganı, burjuva partizanlığını kamufle etmeye yarayan araçlardan biridir. Günümüzde, bazı estetik teorisyenleri, yaratıcı çalışma özgürlüğünü Sanatta Partizanlık ilkesinin karşısına koymakta ve bu iki ilke arasında bağdaşmazlık bulunduğunu ileri sürmektedir-

ler. «Yaratma özgürlüğü burjuva toplumundaki çoğu sanatçının yaratıcı faaliyetlerinin kapitale dayandığı gerçeğini örtbas etme çabasından başka bir şey değildir. Ancak ilerici sanatçılardır ki, sanatın sömürücü sınıflara bağımlılığının yarattığı sonuçları kavrar ve halktan yana çıkarlar. Sosyalist Partizanlık ilkesi, sanatçının en yüce insanî amaçlara özgür ve bilinçli olarak hizmet etmesi demektir. Sosyallist gerçekçi sanatçılara yol gösteren şey, halktan yana olmayı ve halk için estetiksel değerler yaratmayı ifade eden özgün ve yaratıcı faaliyettir.

SANATTA TİPLEŞTİRME, şeylerin ve fenomenlerin özüne nüfuzun artistik metotlarından biri; insan hayatını, düşünce ve duyguları canlı artistik imajlar halinde yeniden yaratma metodu. Tipleştirme, yaratış faaliyetinin çelişik iki görünümünün, yani objektif muhtevayı artistik biçimde genelleştirme ve bireyleştirmenin karşılıklı ve birbirine geçişen birliğini temsil eden, karmaşık bir süreçtir. Sanatçı, bu objektif muhtevayı kendi ideolojik anlayışına ve sanatçı mizacının özel çizgilerine uygun olarak ele alır; bu muhtevayı, insana yüce bir estetiksel zevk veren, canlı ve orijinal bir biçim içinde sunar. Sanatçının tipik bir imaj yaratabilmesi için, hayatın tipik fenomenlerini doğru olarak tasvir etmesi ve sosyal gelişimin temelini teşkil eden süreçlerin ve çelişkilerin özünü ortaya koyması; bu sonuca varması için de hayatı incelemesi ve belirli bir insan topluluğunun ortak karakteristik çizgilerini: davranışları, alışkanlıkları, zevkleri ve dış görünüşlerini seçip ayıklaması gerekir. Sanatçı, yaratıcı muhayyilesinin yardımıyle, yaptığı genellemeleri, özel şartlar içinde hareket eden orijinal karakterler halinde sunar. Artistik tipler, insanlar üzerinde büyük ideolojik ve duygusal etkiler meydana getirebilir.

SANATTA STİL, bir imgesel sistemin tarih içinde ortaya çıkan istikrarlı bütünlüğü; estetik ve sosyal muhteva arasındaki uygunluk tarafından belirlenen artistik ifade metotları ve araçları. Bu uygunluğu sağlayan, belirli bir yaratış metodunun gücüdür. Stil, bir toplumun sosyo-ekonomik durumunu olduğu kadar, bir ulusun özelliklerini ve geleneklerini de yansıtır. Örneğin, Arkaik stil, Helenistik stil, Roma stili, Gotik stili, Rönesans stili, Barok stili, Rokoko stili, İmparatorluk stili ile modern diğer stiller, tam ifadelerini belirli sanat tiplerinde kazanırlar. Yeni bir Stil, ideolojik muhteva ile artistik biçim arasında yeni ve temel bir korelasyon ortaya çıktığı sırada meydana gelmiş olan derin sosyal değişmeleri ifade ihtiyacından doğar. Formalist estetik, ya aşırı derecede geniş bir Stil anlayışı ortaya koyar, Stil'le artistik metodu özdeşleştirir (Örneğin realizmi bir Stil'e indirger); yada aşırı derecede dar bir Stil anlayışı ortaya koyar, Stil'e herhangi bir sanatçının artistik tarzını özdeşleştirir. «Çağ Stili» kavramı da yanlış bir kavramdır, çünkü, Stil'i dünya görüşünden ve artistik metottan ayrı bir şey olarak ele alır. Her çağda, daima çeşitli artistik metotlar vardır ve çeşitli Stiller bu metotların çerçevesi içinde gelişirler; bundan dolayı da bu Stil'ler, sanat tarzları ve görüş açıları farklı sanatçıları kapsar. Stil'lerin ve tarzlarının çeşitliliği, sosyalist realizmin tipik özelliklerinden biridir.

SANKAYA, eski Hint felsefesinde büyük ortodoks sistemlerinden biri. Düalist bir doktrin olan Sankaya, Evren'de iki ilk unsurun varlığını kabul eder: maddi unsur, *prakrti* (madde, tabiat) ve manevi unsur, *purusa* (bilinç). *Purusa* ne bir yaradan, bir yüce tanrı'dır, ne de, evrensel bir ruhtur. Purusa, öncesiz ve sonrasız, değişmez canlı varlıkta yer alan ve bu canlı varlığın hayat akışını ve bütün Evren'in gelişim

sürecini tenaşa eden bireysel bilinçtir. Sürekli değişim halinde olan *Prakrti* neden-sonuç bağıntısı kanununa bağımlıdır. *Prakrti*'de meydana gelen bütün değişmeler, üç *guna* tarafından temsil edilen korelasyona bağlıdır; bu *guna*'lardaki maddi özellikler *sattva* (açıklık, saflık), *tama* (atalet) ve *raja* (faaliyet)dir. Bu *guna*'ların bileşimi tabiatın bütün çeşitliliğini meydana getirir. *Prakrti* ile *Purusa*'nın karşılıklı ilişkiye girmesi, bireyin ve Evren'in evriminin başlangıcını belirler. Bütün canlı varlıklar şu üç kısımdan meydana gelir: *purusa*, saydam kısım, ve kaba maddi kısım. Saydam kısım, zihni, duyu organlarını, yumuşak elemanları ve Ben'in duygulanımlarını içine alır. Öte yandan, saydam kısım, *karma*'nın (bak. Hinduculuk) yoğunlaşmış halidir, *purusa*'yı izler ve *purusa*, herhangi bir maddi kısımdan tamamen kurtuluncaya kadar ondan ayrılmaz. Maddi unsurlardan meydana gelen maddi kısım, canlı varlığın ölümüyle birlikte sona erer. Sankaya sisteminin temeli, efsanevi bilge kişi Kapila'ya atfedilirse de, Sankaya (Sankayakarika), sistemli bir biçimde ilk olarak birinci yüzyılın ortalarında Isvara-Krişna tarafından açıklanmıştır.

SANSÜALİZM, duyumlara bilginin tek kaynağı olarak bakan bir epistemoloji (bak. Epistemoloji) doktrini. Duyumlara objektif realitenin bir yansısı olarak bakıldığı zaman, tutarlı sansüalizm materyalizme yol açar (Holbach, Helvetius, Feuerbach). Buna karşılık duyumlar, onların arkasında hiçbir şeyin var olmadığı bir şey olarak yada «kendinde-şey» olarak, sübjektif olarak görüldüğü zaman, sansüalizm, sübjektif idealizme yol açar (Berkeley, Hume, Kant, Mach, Avenarius, Bogdanov). Sansüalizm'in, felsefede materyalist bir çizgiye tam olarak oturamayışı bundandır. Sansüalizm, materyalist felsefenin gelişiminde büyük bir rol oynamış olmakla birlikte, sınırlılığından ötürü idealizme karşı mücadelede güçsüz kalmıştır. Duyum, bilgi sürecinin diğer yanlarıyle, yani pratik ve soyut düşünme ile organik birlik halinde ele alındığı zaman bilginin zorunlu bir yanı haline gelir (bak. Bilgi; Teori ve Pratik; Temaşa; Ampirisizm; Rasyonalizm).

SANTAYANA, GEORGE (1863-1952), Amerikalı filozof ve yazar; kritikal realizmin temsilcisi. Maddi dünyanın varlığını kabul eden Santayana, sadece «cevherler»in, yani bilme sürecinde objelerin işaretleri olarak görülen şeylerin gerçek yada mümkün niteliklerinin bilinebileceğini ileri sürer. Santayana'nın «cevherler» anlayışı, Platon ve Husserl'in görüşüne yakındır. Santayana, bilinci bir epifenomen olarak kabul eder; yani, Santayana'ya göre, bilinç, realitenin bir yansısı değil, onun anlamlı şiiridir. Santayana, etikte çilecilik görüşünü destekliyordu; bu fikre göre, mutluluk dünyadan elini eteğini çekişte aranmalıdır. Sosyolojide (*Dominations and Powers* 1951), toplumun gelişimini, kendini koruma güdüsü ve maddi yararlar elde etme çabasıyla açıklayan bir teori ortaya atan Santayana, siyaset biliminde seçkin tabakanın iktidarını savunan bir anti-demokrat'tır. Teolojik dogmaları reddeden Santayana, dini, sosyal davranışın şiiri olarak kabul ediyordu. Başlıca eseri şudur: *Life of Reason* (5 cilt. 1905-12).

SARASVATİ, takma adıyla **DAYANANDA MULŞANKAR** 1824-83), Hintli idealist filozof, din reformcusu, «Vedalar'a dönüşü» ve eski Aryan dininin diriltilmesini vaaz eden ve reformcu bir Hint derneği olan Samaj'ı kurarak (Bombay, 1875) putperestliğe, politeizme, ruhban sınıfının egemenliğine, batıl törelere, v.s.'ye karşı çıkan ve Hinduculuk'u, orta çağ'ın baskılarından «kurtarmaya» çalışan Sarasvati dinsel reformizm ile Aydınlanma fikirlerini

bileştirmiş ve bilimsel eğitimi savunurken de bilimi Vedalar'ın bir izdüşümü olarak göstermiştir. Sarasvati, felsefede Madva'nın dayta Vedanta'sını benimser ve buna dayanarak, Antik Çağ'ın başlıca altı felsefe sistemini birbiriyle bağdaştırmaya çalışır ve Orta Çağ'ın feodal sistemi ile Batı burjuva uygarlığına karşı Antik Hint'te idealize edilmiş olan Varna sistemini ortaya koyar. Siyasette anayasal monarşi onun idealiydi. Sarasvati, Hindistan için bağımsız ulusal gelişimi savunmuş ve gelişim süreci içindeki burjuvazinin bir sözcüsü olmuştur, o burjuvazi ki, Sarasvati onun çıkarlarına eski felsefi ve siyasi fikirleri adapte etmiştir.

SARMAL GELİŞİM, bak. *Helezoni gelişim.*

SARTRE, JEAN - PAUL (1905-1980), Fransız filozof ve yazar. Sartre, «ateist varoluşçuluk»un temsilcilerindendir. Husserl ve Heidegger'in etkisinde kalan Sartre'ın varoluşçu felsefesi ile Kierkegaard'ın doktrini arasında da belirli bir bağıntı vardır. Ayrıca, Freud'ün psikanaliz metodu da Sartre'ı etkilemiştir. Antroposantrizm ve sübjektivizm Sartre'ın felsefesinin karakteristiklerindendir. İnsanı «kendi için varlık» olarak düşünen Sartre, bu kavramdan «kendinde-varlık» (yani objektif dünya), zaman ve mekân, nitelik ve nicelik gibi formlar türetir. Sartre'a göre, irrasyonel ve belirlenmiş olan objektif dünya, objektif dünya kanunlarına bağımlı olmayan, özgür insansal faaliyete karşıttır. «İnsan ne yaparsa o'dur» ilkesinde dile getirilmiş olan bir idealist özgürlük anlayışı Sartre'cı etiğe temellik eder. Eserlerinin çoğunda varoluşçuluğu marksist felsefenin yardımıyla ispatlamaya kalkışmak gibi boş bir denemeye girişir. İkinci Dünya savaşında Fransız Direniş Hareketine katılan Sartre, faşizmin hortlatılmasına karşı ve barış uğruna aktif bir mücadele yürütmüştür. Dünya Barış Konseyi'nin üyesi olan Sartre'ın felsefi eserleri şunlardır: *L'etre et le Néant* (1943), *L'Existentialisme est un Ahumanisme* (1947), *Critique de la Raison Dialectique* (1960).

SAYI, matematikte temel kavramlardan biri. Objelerin ve süreçlerin nicel belirliliğini gösterir. «Sayı» kavramının kökeni, insanların, günlük pratik faaliyetlerinde karşılaştıkları objelerin tüm özelliklerinin dolaysız soyutlanmasıdır. Bu soyutlamanın ilk aşaması, tabii sayı kavramıdır (1, 2, 3, v.s.) Matematik geliştikçe, ilkin 16. yüzyılda, sonra da, 19. yüzyılda karmaşık sayılar ve bu sayılara ilişkin genelleştirmeler (19. ve 20. yüzyılda da, yüksek derecede karmaşık sayılar) ortaya çıkmıştır. Felsefe tarihinde, «Sayı» kavramı, çeşitli mistik spekülasyonlara (örneğin, Platon'cu, Pythagoras'cı ve diğer okullar) konu olmuştur.

SCHELLING, FRIEDRICH WILHELM JOSEPH VON (1775-1854), Alman filozof, ünlü Alman klasik idealistlerinin üçüncüsü, Jena, Erlangen ve Berlin üniversiteleri profesörü, Münih Bilimler Akademisi üyesi. 1790'larda tabiat felsefesiyle ilgili problemler üzerine bir dizi eser yayımlayan Schelling, Kant'ın görüşlerinden ve Leibniz'in canlı monadlar doktrini ile tabiatın amaçlılığı doktrininden yararlanarak tabiat anlayışına gelişim kavramını getirmiş, *System des transzendentalen Idealismus* (1800) adlı eserinde ise, Fichte'nin sübjektif idealizmi ile kendi sistemini birleştirmeye çalışmıştır. Schelling'e göre felsefe şu iki soruyu cevaplandırmak zorundadır: bilinçsiz spiritüel tabiatın gelişmesi nasıl oluyor da bilincin doğmasına yol açıyor, yada tam tersine, kendinde-süje'den başka bir şey olmayan bilinç, nasıl oluyor da obje haline geliyor. Bu sorulardan ilkini «tabiat felsefesi», ikin-

cisini de «transandantal idealizm» cevaplandırır. Schelling, kendi sisteminin, Fichte'nin sübjektif idealizminden farklı olduğu görüşündeydi, çünkü Fichte aslolan sübjektif olan'dır dediği halde, Schelling —tabiat felsefesinde—, objektif olan asli'dir görüşünü ileri sürer. Schelling'in sübjektiften anladığı şey, bireyin bilinci değildir, zihnin, bizzat objeyi doğrudan temaşa etmesi yada «zihinsel sezgi»dir («intellectual intuition»). Schelling, Fichte'den farklı olarak, sezgi'yi, bilinc'in kendi hakkındaki bütün düşünme («reflection) derecelerine yayar. Schelling, bu doktrini geliştirirken Romantik Okul'un reaksiyoner kanadının görüşüne katılmıştır: bu görüşe göre, sezgi, sadece birkaç seçkin kişiye vergidir. Gene Schelling'e göre, bilinç, spontaneliğini kavradıkça, kendisini hem özgür, hem de zorunluluğa bağımlı olarak kavrar. Düşünce ile tabiatın, süje ile obje'nin, özgürlük ile zorunluluğun bağdaştığı düzenli süreç, bireylerin özgür aksiyonlarında tezahür eder ve zorunlu olarak bu özgür aksiyonlar yoluyla hükmünü icra eder. Fakat, bu sürece bilgi değil de, ancak iman nüfuz edebilir; tarihsel ve moral sürecin devamı da sadece Tanrı'ya bağlıdır. Schelling'in tarihte zorunluluk ve özgürlüğün diyalektiği olarak tasavvur ettiği, ama idealist ve mistik bir yönde gelişmiş olan doktrininin, aslında, kadercilikten ve tarihte öngörüşün tamamen inkârından ibaret olduğu ortaya çıkmıştır. Schelling, «tabiat felsefesi»nden ve «transandantal idealizm» sisteminden objektif idealizmin yeni bir biçimi olan «özdeşlik felsefesi»ne geçmiştir. Schelling'in doktrinin temel problemi obje ile süje'nin özdeşliği fikridir ve bu doktrinde, bölünmez aklın kendi kendisiyle özdeşliği kanunu, en yüce kanun olarak gösterilmiştir. Özdeşliği kavrama süreci, yani bölünemez'den çoklu'ya geçiş, mutlak'ta tecelli eder. Schelling'in özgürlük doktrini, *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freihait* (1809) adlı eserinde daha da geliştirilmiştir. Scheling de, özgürlüğü zorunluğun anlaşılması olarak kabul eder ve özgürlükte bireyin kahramanlıklarını değil, toplumun başarılarını görür. Ne var ki, özgürlük problemi ile dünyadaki kötülük arasında, değişik ve bu görüşe karşıt bir bağıntı kuran Schelling, özgürlük problemini mistikleştirir; «akıl tarafından kavranabilen» transandantal dünyanın kökeninde yatan saf bireylilik ilkesini özgürlüğün en derin kaynağı olarak ilân eder. Schelling, 1815'lerden itibaren, gelişiminin yeni ve son aşamasına, yani mistik «mitoloji ve vahiy felsefesi» aşamasına geçer. Bu dönemdeki öğretisi, mistik unsurların son derece yoğunlaşmış olmasıyle dikkati çeker. Schelling bu öğretisinde, bütün felsefelerin karşısına, hakikati aklın sınırları ötesinde, yani «dinsel eksperiyans» ta arayan «vahiy felsefe»ni koyar. Schelling'in geliştirdiği bu «vahiy felsefesi»ni yaygınlaştırma girişimleri başarısızlığa uğramıştır. Engels, gençlik eserlerinde, Schelling'in «mitoloji ve vahiy felsefesi»nin reaksiyoner muhtevasını ortaya koymuştur.

SCHILLER, FERDINAND CANNING SCOTT (1864-1937), İngiliz pragmacı, Oxford ve Los Angeles Üniversiteleri profesörü. Kendi pragmacılığına «hümanizm» adını veren Schiller, hakikate, insanın yarattığı bir şey olarak bakar ve bütün insan bilgisinin sübjektifliğini ilân eder. Schiller, James'in hakikat anlayışını benimser ve sadece yararlı sonuçların hakikatın kıstası olabileceğine inanır, «realite»yi de «tecrübe» olarak, yani insan iradesinin etkisine bağlı, plastik ve şekilsiz bir kütle olarak anlar : «dünya, biz onu nasıl yapıyorsak öyledir». Böylece solipsizme düşen Schiller, solipsizmin günlük hayatta geçerli olmamakla birlikte, teorik bakımdan mümkün olduğunu ileri sürer ve kendi «metafizik»inde,

sübjektif idealizm ile, tanrısal kudret tarafından yönetilen amaçlı süreç olarak gördüğü evrim teorisini bileştirir. Formel mantığın yerine «uygulamalı mantık»ını getiren ve formel mantığın pragmatik bir yorumunu yapan Schiller, mantık biçimlerini ve kanunlarını postulalar ve kullanılışlı fiksiyonlar olarak ele alır. Schiller,faşizmin «üstün-insan» yaratma yolu olduğunu iddia ederek Nietzche'nin tavrına benzer bir tavır takınmıştır. Başlıca eseri *Humanism*'dir (1903).

SCHILLER, JOHANN FRIEDRICH (1759-1805), Alman şair ve estet. Rousseau ve Lessing'in (bak. Rousseau; Lessing) fikirlerinin ve *Sturm und Dank* hareketinin etkisi altında kalan Schiller, 1871'de despotizmi ve sosyal adaletsizliği şiddetle eleştiren «*Haydutlar*»ı ve daha sonra da Engels'in «siyasî tezli ilk Alman dramı» dediği *Hile ve Sevgi* adlı tiyatro eserini yayınlamıştır. Schiller, Fransız Devrimi'ne umut bağlamış, ama sonraları hayal kırıklığına uğramıştır. Schiller'in tiyatro eserlerinde ve felsefi lirik şiirlerinde tiranlığa başkaldırma ve hümanizm içiçe geçmiş, ve duygular ile karakterler derin bir biçimde ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Schiller, soyut bir estetiksel ideal peşinde koştuğundan, bazı eserlerinde realiteden uzaklaşmıştır. 1790'larda Kant'ın felsefesini ve estetiğini benimsemekle birlikte birçok konuda Kant'tan ayrılmıştır. (Örneğin, Kant'ın «Kesin Buyruk» unun formalizmini eleştirmiştir). Sanat, iyi'yi özgür olarak yaratan insanı mükemmelliğe ulaştırma yoludur, diyen Schiller, insanı gerçek özgürlüğe ancak sanatın kavuşturacağını ileri sürer. Schiller'in özgürlük çağrısı, manevi bir çağrıdan öteye gitmemekle birlikte feodal rejime karşı bir protestonun dile gelişidir. Başlıca eserleri şunlardır: *Philosophische Briefe* (1786), *Über Anmut und Würde* (1793), *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen* (1795).

SCHLEIDEN, MATTHIAS JAKOB (1804-81), Alman biyolog, Jena Üniversitesi profesörü. Hücre teorisinin kurucularından biri (bak. Hücre). Schleiden, organizmaların yapısal birliğini ve gelişimini incelemiştir. Felsefi görüşleri ise, Kant'ın görüşlerine yakındır. Başlıca eseri şudur: *Beitröge zur Phytogenesis* (1838).

SCHLEIERMACHER, FRIEDRICH ERNST DANIEL (1768 - 1834), Alman Protestan ilahiyatçı ve filozof. Berlin Üniversitesi'nde uzun yıllar ilâhiyat ve felsefe okutan Schleiermacher'in görüşleri Kant, Fichte, Schelling, Jacobi, (bak. Kant; Fichte; Schelling; Jacobi) ve diğerlerinin fikirlerinin bileşimidir. Bu felsefeye Romantik ve karşı-aydınlanmacı eğilimler hâkimdir (bak. Romantik Okul). Din ve ahlâkı, süje'nin iç eğiliminden çıkarsayan Schleiermacher'e göre, sonsuz varlığın temeli dünyanın birliğidir, Tanrı'dır; bütün çelişkiler bu birlik yada Tanrı'da çözülür. Hegel'in aksine, Schleiermacher, diyalektik kanunların evrensel olmadığını ileri sürerek diyalektiğin sadece bilginin hareketini temsil ettiğini iddia eder. Spinoza'nın başlattığı Tevrat eleştirisini geliştiren Schleiermacher, İncil'i de eleştirmeye girişmiştir. (bak. Sol Hegelci'ler). Fakat bütün bu eleştiriler dinsel dünya görüşünün ötesine geçememiştir. Felsefi-dinsel görüşleri, protestanlık ideolojisi üzerinde büyük bir etki yaratan Schleiermacher'in başlıca eserleri şunlardır: *Reden über die Reigion* (1799), *Monologen* (1810).

SCHLICK, MORITZ (1882-1936), Avusturyalı filozof ve fizikçi, mantıksal pozitivizmin (bak. Mantıksal Pozitivizm) ve Viyana Okulu'nun (bak. Viyana Okulu) kurucularından. Bir fizikçi olarak, teorik optik problemlerini inceleyen Schlick, rölativite teorisinin (bak Rölativite Teorisi) ilk yorumcula-

rındandır (1917). *Schlick, Allgemeine Erkenntnislehre* (1918) adlı eserinde, daha sonraları mantıksal pozitivitler tarafından benimsenen fikirleri, özellikle de mantığın ve matematiğin analitik *a priori* tabiatı ve doğrulama ilkesi (bak. Doğrulama İlkesi) hakkındaki öğretisini formüle etmiştir. Genel mantıksal pozitivizm anlayışını savunmakla beraber *(Positivismus und Realismus,* 1932), bazı özel felsefi problemleri (zaman ve mekân, nedensellik ve ihtimaliyet) ve etiksel problemleri (değer yargıları, özgür irade) idealist bakış açısından çözümlemeye çalışmıştır. «Muhteva'nın ifade edilmezliği» üzerine bilimsel-olmayan bir teori ileri süren Schlick, bilgimizin muhtevası olan «dolaysız tecrübe»nin başka bir şeye aktarılamayacağını, sadece «tecrübe»nin yapısal ilişkileri»nin sözle ifade edilip aktarılabileceğini iddia eder. Schlick, Carnap ve Neurath'ın (bak. Carnap; Neurath) konvansiyonalizmini (bak. Konvansiyonalizm) eleştirmiştir.

SCHOPENHAUER, ARTHUR (1788-1860), Alman idealist filozof, 1820'den sonra Berlin ve Frankfurt Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak bulunan Schopenhauer, halk kitlelerinin devrimci hareketlerinden korkan burjuvazinin reaksiyona dönüş yaptığı dönemde, 1848 Devrimi sonrasında üne kavuşmuştur. Fikirleri, özellikle emperyalizm (bak. Emperyalizm) döneminde etkili olan Schopenhauer materyalizme ve diyalektiğe düşman olmuş; bilimsel dünya görüşünün karşısına metafizik idealizmi çıkarmıştır. Schopenhauer görünüş'ün (bak. Görünüş) bilinç tarafından şartlanan nosyonlardan ibaret olduğu hakkında Kant'ın ileri sürdüğü görüşleri kabul etmekle birlikte, «kendinde-şey»i reddeder, ve dünyanın özü kör ve irrasyonel iradedir fikrini ileri sürer. Schopenhauer'in iradeci idealizmi bir çeşit irrasyonalizmdir. Burada, dünyayı yöneten irade, bütün tabiat ve toplum kanunlarını hükümsüz kılar, dolayısıyle de, bilimsel bilgi imkânını ortadan kaldırır. Schopenhauer'in iradeciliğinin bir başka yanı da tarihsel ilerlemeyi inkâr etmesidir. Halka karşı duyduğu nefretle yoğrulmuş olan dünya görüşü son derece kötümserdir. Estetiksel görüşleriyle büyük bir etki yaratan Schopenhauer, ilerici ve gerçekçi sanata hücum etmiş ve gerçekçiliği hor gören ve halkın hayati ihtiyaçlarına sırt çeviren bir estetiği savunarak, bir ideal için mücadele eden ilerici sanata karşı pasif temaşacı sezgiyi öne sürmüştür. Mistik «nirvana» ideali, yani, Budacılık'tan aldığı ve «yaşama iradesi»ni ortadan kaldıran mutlak sükünet ideali, Schopenhauer felsefesinin zirvesidir. Schopenhauer'in görüşleri, Nietzsche'nin (bak. Nietzsche) felsefesinin ideolojik temelidir.

SCHRODINGER, ERWIN (1887-1961), Avusturyalı fizikçi, 1940'dan sonra Dublin Üniversitesi profesörü, 1934'den sonra da SSCB Bilimler Akademisi yabancı üyesi. Broglie'nin (bak. Broglie) öğretisini geliştirerek dalga yada kuantum mekaniğini kuran Schrödinger, 1926'da da kuantum mekaniğinin, dalga denklemi adı verilen temel denklemini kurmuştur. Schrödinger'in fizik alanındaki temel fikri, maddenin dalga teorisi idi. Bundan başka, birleşik alan teorisi ile evrensel çekim teorisi'nde, maddenin korpüsküler yapısının, yani kesikliliğinin, maddenin dalga yapısından, yani kesiksizliğinden ileri geldiğini göstermeye çalışmıştır. Schrödinger, istatistiksel fizik (bak. İstatistiksel Fizik), biyofizik, bilim tarihi, ve felsefeyle de uğraşmıştır. Felsefede ise temel fikri şuydu: süje ile obje birbirlerinden ayrı olarak düşünülemez; bunları birbirlerinden ayrı şeyler olarak düşünmekle hataya düşülmektedir; dış dünya modern felsefe ve bilim tarafından «objektifleştirilir».

Schrödinger, bundan ötürü eski felsefeye dönmüş ve ionia tabiat felsefesi'ndeki hilozoizm'den (bak. Hilozoizm) Vedalar (bak. Vedalar) doktrini'ne kadar, eski felsefede böyle bir çatışmaya rastlanmadığını belirtmiştir. Schrödinger, modern bilimde, özellikle de kuantum teorisi'nde elde edilen sonuçları bu açıdan yorumlamıştır.

SCHWANN, THEODOR (1810-82), Alman biyolog, Belçika'daki Louvain ve Liège Üniversiteleri profesörü, hücre teorisi'nin kurucularından biri (bak. Hücre). Başlıca eseri şudur: *Mikroskopische Untersuchungen über die Übereinstimmung in der Struktur und dem Wachstum der Tiere und Pflanzen* (1839). Schwann'ın felsefi görüşlerinin özünde deizm ve teleoloji unsurları vardır.

SECTOS EMPEİRİKOS (İ.S. 200 - 250) Yunan'lı filozof ve fizikçi, Ainesidemos'un takipçisi. *Hypotypeses pyrrhoniennes* ve *Adversus mathematicus* adlı eserlerinde Antik çağ'daki şüpheciler (bak. Şüphecilik) tarafından mutlak bilgiyi ispatlamanın mümkün olduğu yolundaki «dogmatik» felsefi görüşü çürütmek için ileri sürülen kanıtları özetlemiştir. Tümel zorunlu, bilimsel, teolojik, etiksel, vs. hiç bir hakikat olamıyacağını ispatlamaya çalışan Sectos Empeirikos, mutlak zihin sükûnuna erişebilmek için (ki, felsefenin amacı da bunu gerçekleştirmektir), filozofların herhangi bir çözüm tarzından ve bilgi'den kaçınmaları gerektiğini ileri sürerek tabii ihtiyaçların, eğilimlerin ,alışkanlıkların, kanunların, geleneklerin, her şeyden önce de, sağduyunun insana yol göstermesi gerektiğini belirtir.

SEÇENOV, İVAN MİHAYLOVİÇ (1829-1905), Rus fizyolojisinin babası ve Rusya'da materyalist fizyolojinin kurucusu, Tıp ve Cerrahiye Akademisi (1860-70) ile Moskova Üniversitesi (1891-1901) profesörü; 1904'den sonra da Bilimler Akademisi şeref üyesi. Seçenov, fizyolojide ve psikolojide idealizme karşı amansızca bir savaş açmıştır. Felsefi ve sosyo-politik görüşleri Rus devrimci demokratların, özellikle Çernişevski'nin büyük etkisi altında kalmıştır. Seçenov, bilimsel faaliyetlerinde üç metodolojik ilke takip etmiştir— dünyanın maddesel birliği önermesi; determinizm ilkesi ve, incelenen obje ye, özellikle de *psyche*'ye *(bak. Psyche)* jenetik bir açıdan yaklaşım ilkesi. Seçenov, merkezi sinir sistemi, özellikle de beyin üzerine deneyimsel fizyolojik araştırmaları başlatmıştır. Başlıca buluşları sinir sistemi fizyolojisi alanında yani, sinir dokularındaki merkezi «tutukluk»un özelliklerini ve ataleti araştırma alanında olmuştur. Seçenov'un, refleks ilkesini beynin faaliyetine de teşmil etmesi («Beynin Refleksleri» ve «Psikolojiyi Kim ve Nasıl Elabore etmeli») hayvanlar ile insanların zihinsel faaliyetleri hakkındaki refleks teorisinin başlangıcını işaret eder. Seçenov, yüksek sinir faaliyeti doktrinini yaratırken Pavlov'un çıkış noktası olarak alacağı yeni kavramları getirmiştir (örneğin «duyumsal enstrüman» yada analizatör; sonradan edinilen refleksler). Seçenov, duyumsal yansımanın (sensory reflection) tabiatı ile bilme'deki fonksiyonu; duyumsal yansıma ile düşünce arasındaki bağıntı, duyumsal yansımadan düşünmeye geçiş, düşünce süreçlerinin mahiyeti ile imajların ve zihinsel yeteneklerin şekillenmesinde objektif ve pratik faaliyetin rolü gibi materyalist epistemolojinin problemlerinin ve diğer problemlerin tabii bilimsel işlenişine önemli katkılarda bulunmuştur.

SEMANTİK, bak. *Semiotik.*

SEMANTİK FELSEFE, bak. *Genel Semantik.*

SEMANTİK MANTIK, lengüistik ifadelerin anlamını inceliyen mantık bölümü, yada daha sarih olarak, yorumları (bak. Yorum ve Model), mantık-

sal hesaplamaları (bak. Formelleştirilmiş Dil) inceliyen mantık-ötesi'nin (bak. Mantık-Ötesi) bir bölümü. Semantik Mantık'ın temel kavramları iki grupa ayrılabilir: 1) dezinyasyon teorisi adı verilen teoride içerilmiş olan kavramlar, bunlar, büyük bir ölçüde, yorumun seçimine bağlı olarak belirlenen dilin ifadelerine uygulanırlar (hakikat, denizyasyon, tayinedilebirlilik, ad, kapsam, sentetik hakikat kavramları, vs); 2) anlam teorisi (bak. Adlandırma ve Anlam) olarak bilinen teoriye ilişkin kavramlar, burada eşanlamlılık (syonymy), analitik hakikat, vs, verili dilin mümkün bütün yorumlarına göre belirlenir. Semantik analiz formelleştirilmiş diller teori-ötesi (bak. Teori-ötesi) bakış açısından ele alındığı zaman kullanılmalıdır, çok sayıdaki temel olgular (örneğin, dilin tamamiyetine ve çelişkisizliğine ait olanlar) sırf bir sentaktikal inceleme çerçevesi içinde tesis edilebilirler. (bak. Mantıksal Sentaks). Tarski'nin (bak. Tarski) gösterdiği gibi, bir dilin semantik özelliklerinin bizzat o dilin kendi çerçevesi içinde tasviri «yalancı» tipteki semantik antinomilere (bak. Antinomi) götürür. Bununla birlikte, herhangi bir dilin semantik özellikleri, mantıksal bakımdan zengin olan dil-ötesi içinde tahlil edilmelidir (bak. Dil-ötesi ve Obje-dil). Semantik Mantık'a ilişkin problemler Frege (bak. Frege) tarafından öne sürülmüş, Polonyalı mantıkçıların Varşova Okulu (bak. Varşova Okulu) ile R. Carnap (bak. Carnap), W. Quine, A. Church, ve J. Kemeny tarafından bu alanda önemli katkılarda bulunulmuştur. Bilim dilinin ve natürel dillerin semantik özelliklerinin incelenmesi matematiksel lengüistik, makinayla tercüme, enformasyonun otomatik süreçlendirilmesi, vs.'nin gelişimiyle artan bir biçimde uygulanmıştır.

SEMBOLİZM, edebiyatta ve güzel sanatlarda bir akım. Bu akım, 1880'lerde, Fransız edebiyatında ortaya çıkmış, (P. Veriain, A. Rimbaud, S. Mallarmé, J. Moréas), daha sonra G. Rodenbach, M. Maeterlincke, S. George, H. Hofmannstahl, R. Rilke, S. Przybyszewski ve diğerlerini etkisi altına almıştır. Sembolizm Rusya'da, 1890'larda ortaya çıkmıştır (N. Minski, D. Merezhovski, K. Balmont, V. Bryusov). 20. yüzyılın başlarında A. Blok, A. Bely, V. İvanov, J. Baltrusaitis ve daha başkaları da Sembolizm'e katılmışlardır. Sembolizmin ideolojik estetik anlayışı son derece aşırı eklektik bir anlayıştır. Rus Sembolizm'i Platon'culuk'a, ve Kant'ın fenomen ve numen doktrinine, Schopenhauer ve Nietzsche'nin (bak. Schopanhauer; Nietzche) iradeci felsefesine ve Solovyov'un (bak. Solovyov) mistisizmine dayanır. Sembolistler mistik idealizmi, sanatçının anarşist-bireyci bir «özgürlüğe» sahip bulunduğu görüşünü, sanatın değerinin «kendinden değer» olduğunu fikrini öne sürerek, sanatın sosyal görevini inkâr ederler. Sembolistlere göre, gerçek dünya düşünselin, «transandantal dünya»nın bir yansımasıdır; bize dünya hakkında, ancak şairin mistik sezgisi birşeyler verebilir ve şair bu «birşeyler»i artistik bir sembol içinde dile getirir (Sembolistler bu tutumu, sanatın görevi olarak anlıyorlardı). Fakat, sembol de belirsiz bir şeyi tasvir ettiğine göre belirsiz bir şeydir. «Ebedi» olan'la ilişki halindeki Ruh'un en ince yanlarının, kaypak ve karanlık olan her şeyin dile getirilmesi fikri, Sembolizm'i edebiyatta izlenimciliğe (bak. İzlenimcilik) yaklaştırır. Bazı sembolistler sanatta halka yakınlıktan söz etmiş olsalar da Sembolizm yoz (decadent) bir akımdır.

SEMİOTİK, basit sinyal sistemlerinden, naturel dillere ve formalize edilmiş dillere kadar, bütün sinyal sistemlerini mukayeseli olarak inceleyen bir bilim. Bir sinyal sisteminin şu fonksiyonları vardır: 1) bir komünikasyonu

yada ifade edilmiş bir anlamı aktarma fonksiyonu (bak. Adlandırma ve Anlam), 2) aktarılmış olan bir komünikasyonun dinleyici (okuyucu) tarafından anlaşılması ve keza, bir aksiyon motifi (saiki), bir duyumsal etki, vs. sağlama fonksiyonu. Bu fonksiyonlardan herhangi birinin işleyişi belirli bir sinyal sisteminin iç organizasyonunu, onların bileşimlerinin değişik sinyal ve kanunlarının varlığını gerektirir. Buna uygun olarak, Semiotik üçe ayrılır: 1) Sentaktik, yada sinyal sistemlerinin fonksiyonları dışında incelenmesi, 2) semantik, yani sinyal sistemlerinin bir anlamı ifade araçları olarak incelenmesi, 3) pragmatik, yani sinyal sistemlerinin kullanılışları bakımından incelenmesi. Semiotik metotların gelişiminde en önemli rolü oynıyan şey, bir yandan, anlamın ifadesi bakımından yeterince zengin iletişime, öte yandan da yeterince açık olarak belirlenmiş bir yapıya malik olan sistemlere ilişkin bir incelemedir. Şu anda, bu gibi sistemler her şeyden önce, matematiğe, ve özellikle matematiksel mantığa ilişkin formelleştirilmiş dillerde bulunmaktadır. Mantık-ötesi (bak. Mantık-ötesi) en gelişmiş Semiotik konudur. Semiotik incelemeler bilimin yeni alanlarının formalizasyonunu kolaylaştırır (karşılaştırınız: matematiksel lengüistikte son zamanlarda gelişen hesap, pragmatiğin bazı kavramlarının formalize edilmesinde deneyler, «manzum vezin» kavramları, vs.). Semiotik'in kavramları ve metotları enformasyonun rasyonel biriktirilişi ve otomatik süreçlendirilişi teori ve pratiğine ilişkin görüş bakımından büyük önem kazanmıştır; bu alanda Semiotik, sibernetikle bağlantı halindedir. Semiotik'in temel ilkeleri ilk olarak, Amerika'lı mantıkçı ve matematikçi C. S. Peirce tarafından oluşturulmuş, daha sonra da, filozof C. Morris tarafından geliştirilip sistemleştirilmiştir (*Froundations of Theory of Sings*, 1938). Semiotik problemler 1920'lerde Lvov-Varşova Okulu tarafından da ele alınmıştır.

SENECA, LUCİUS ANNAEUS, İ.Ö. 4-İ.S. 65), Roma Stoacılığının önde gelen temsilcisi; kendisini ölüme mahkûm eden Neron'un hocası. Seneca'nın en önemli eseri olan *Epistolae morales ad Lucilium*'un yanısıra çok sayıdaki diğer eserleri de orijinal biçimiyle bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Seneca Yunan Stoacılarının panteizmini (bak. Panteizm) benimsemiş yani dünyayı maddi ve rasyonel tek bir bütün olarak görmüş ve doğru bir tarzda çözümlendiği zaman insana huzur ve sükûn bahşeden ahlâk problemlerini işlemiştir (bak. Ataraksiya). Bundan başka, esasta bireysel olan etiğiyle devlet ve toplumun görevleri arasında bir bağıntı kurmaya çalışmıştır. Seneca'nın etiği Hıristiyan ideolojisi üzerinde bir etki meydana getirmiştir. Seneca için, Engels, Hıristiyanlığın akrabasıdır, diye yazar.

SENTAKS, MANTIKSAL* bir hesabın (bak. Hesap) ifadelerinin konstrüksiyon ve transformasyonunun incelenişi ile ilgili mantık-ötesi (bak. Mantık-ötesi) dalı**, mantıksal hesabın sentaktik irdelenişinden doğan başlıca problemler şunlardır: çelişkisizlik problemi, tamlık problemi (bak. Çelişkisizlik ve de Aksiyomatik sistemin Tamlığı), bağımsızlık problemi (bak. Aksiyometik Sistemin Bağımsızlığı), düğüm problem (bak. Düğüm Problem), ve ispatlanabilirlik problemi. Ispatlanabilirlik problemi izah edilebilir olan (demonstrable) herhangi bir şeyin kanıtlanmasını sağlıyan algoritmaya (bak. Algoritma) müncer olmuştur. Mantıksal Sentaks ispat teorisini içerir böylece. Mantıksal Sentaks kavramı 1919'da Wittgenstein tarafından getirilmiş olmakla birlikte, Mantıksal Sentaks problemleri 19. yüzyılda matematiksel mantığın (bak. Matematiksel Mantık) balıca temsil-

cileri (Frege, Russel, bak. Hilbert, Gödel, bak., Church, Kleene, ve diğerleri) tarafından mütalaa edilmiştir. Çeşitli bilim dallarını formalize eden dillerin (bak. Formelleştirilmiş Diller) sentaktikal bir irdelenişinin verimliliğini gösteren *Logical Syntax of Language* (1934) adlı kitabında, Carnap (bak. Carnap) Mantıksal Sentaks'ın problem ve kavramlarının sistematik bir ekspozisyonunu ortaya koymutur.

SEPTİSİZM, bak. *Şüphecilik.*

SEZGİ, mantıksal muhakemeye başvurmaksızın, hakikati dolaysız olarak kavrayabilme yeteneği. Marksizm-öncesi felsefede sezgi, bilgi faaliyetinin özel bir tarzı olarak ele alınıyordu. Örneğin, Descartes'a (bak. Descartes) göre, tümdengelimci ispat, salt Sezgi yoluyle anlaşılan ve ispata ihtiyaç göstermeyen aksiyomlara dayanır ve tümdengelimci metotla birlikte Sezgi, tam hakikatin evrensel kıstası olarak iş görür. Sezgi'yi bilgi'nin «üçüncü bir çeşidi», şeylerin özünü kavrayan en verimli ve önemli bilgi çeşidi olarak ele alan Spinoza'nın (bak. Spinoza) felsefesinde Sezgi'nin önemli bir yeri vardır. Çağdaş idealist felsefe, Sezgi'yi mantık ve pratikle bağdaşmayan, mistik bir bilme melekleri olarak ele alır (bak. Sezgicilik, Felsefi; Sezgicilik, Matematiksel; Sezgincilik, Etiksel). Diyalektik materyalizm, Sezgi'ye, bilginin özel bir aşaması olarak bakar ve akılüstü, mistik bir bilme faaliyeti olarak ele alınmasını reddeder. Bununla birlikte, sezgi, bilimsel bilgi sürecinde ve realitenin estetiksel kavranmasında yardımcı bir rol oynar. Sezgi, hakikati bilmenin kullanılan yollarından bir çeşit temel sapma olarak ele alınmamalıdır; o, bilginin mantıksal düşünmeye ve pratiğe dayanan diğer tezahürlerinin tabii (natural) bir biçimidir. Hakikati «birdenbire» kavrama yeteneği, aslında, tecrübe ve bilgi'nin birikişidir. Sezgisel bilginin ürünleri, herhangi bir hakikat-değeri'nin (apaçıklık, v.s.) özel kıstaslığına ihtiyaç göstermemekle kalmaz, fakat mantıksal bakımdan ispatlanır ve pratikle doğrulanır.

SEZGİCİLİK, ETİKSEL, özellikle İngiltere'de yaygınlaşmış olan çağdaş bir etiksel akım. Başlıca temsilcileri George Moore, Charlie Broad, David Ross ve Alfred Ewing'dir. Sezgicilere göre, iyilik ve ahlâki ödev kavramları tamamen «benzersiz» («unique») kavramlardır. Bu kavramlar insan, toplum ve tabiat hakkındaki bilgilerimizle belirlenmez ve bu bilgiden çıkarsanamaz (bak. Natüralizm, Etiksel), sadece özel bir sezgisel yolla elde edilebilir. Deontolojik sezgicilere göre ahlâki ödev «kendiliğinden - apaçık»tır. İnsanın ahlâk anlayışını sosyal kanaatlerden, etiği de sosyal bilimlerden ayırmak suretiyle etiği bilimsel temellerinden koparan, ve bundan ötürü de, ahlâk kurallarının tarihsel köklere sahip bulunmadığını ve toplumla bir ilişkileri olmadığını ileri süren sezgiciler, etiksel kuralların «kendiliğinden - apaçık»lığını iddia etmekle, gerçekte, burjuva ahlâkının değişmezliğini ispata çalışırlar.

SEZGİCİLİK, FELSEFİ, çağdaş felsefede büyük bir etki yaratmış olan idealist bir akım. Sezgicilik, rasyonel bilgiye karşı, realitenin sezgiye dayanan —ki burada sezgi duyumsal tecrübeye ve çıkarsamalı bilgiye indirgenemiyen bir zihinsel yetenek olarak anlaşılır— dolayımsız bir «algılanış»ını koyar. Sezgicilik doğrudan mistisizme bağlıdır. Bergson ve Loski (bak. Bergson; Loski) Sezgicilik'in başlıca temsilcileridir.

SEZGİCİLİK, MATEMATİKSEL, matematiğin teorik ilkelerine ilişkin polemiklerle bağıntılı olarak 1920'lerde ortaya çıkmış olan idealist bir felsefe okulu. Matematiksel Sezgicilik Brower,

Weyl, Heyting gibi adlara bağlanır. Matematiksel Sezgicilik'e göre, bir düşüncenin kesin yanı, düşünce objeleri arasındaki farklılıkları açıklıkla seçip ayırma yeteneği olarak anlaşılan sezgiye dayanır. Buna göre, Sezgicilik, bir ifadeyi muhtevalandırır, anlamlandırır ve hakikate kıstaslık eder. Matematiksel ispatın gücü, mantıksal kesinliğe değil, ispatın ilişkilerinin sezgisel olarak anlaşılabilirliliğine dayanır. Sonlu çoklukların sınırı aşıldığında ortaya çıkan antinomilerin kaynağı Aristoteles mantığı içinde kalınmasıdır, çünkü bu mantık, çelişkilerden soyutlanmış bir mantıktır. Bundan ötürü, mantık kurallarının uygulanabilir olup olmadığını nihai aşamada belirleyecek olan şey Sezgi'dir. Matematiksel Sezgicilik felsefi sezgicilikten farklı olarak Sezgiyi mantıkla karşıtlaştırmaz. Fakat Matematiksel Sezgicilik okulunun felsefi görüşleri bilimsel ve yaygın olmamakla birlikte, ispat kavramlarının sezgiciler tarafından eleştirilmesi ve tanımlanması, konstrüktif mantık (bak. Konstrüktif Mantık) ve matematiğin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

SIÇRAMA, bir şeyde yada bir fenomende meydana gelen radikal değişimin bir evresi, niceliksel değişmelerin sonucu olarak, eski niteliğin yeni bir nitelik haline geldiği an yada peryod. Sıçrama, gelişimin daha önceki evrimsel evrelerine kıyasla, az yada çok belirgin, nispeten ani değişmeleri temsil eder. Her niteliksel değişimde görüldüğü gibi, eski bir niteliğin yıkımı ve yerine yeni bir niteliğin doğuşu Sıçrama'yla olur. Fakat, Sıçrama fenomenin karakterine ve gelişimin şartlarına bağlı olarak, istisnaen farklı biçimler alabilir. Esas olarak, her fenomen yeni bir niteliğe kendine özgü bir yoldan erişir. Fakat bütün bu gelişmeler nispeten belirli iki tipe ayrılır: ani ve tedrici. Anî değişim eski niteliğin tümden değişime uğramasıdır (bazı elemanter parçaların başka parçalar haline gelmesi; sosyal hayatta, Rusya'da Ekim Devrimi, böyle ani ve şiddetli değişimin bir örneğidir). Tedrici değişim ise, bir obje yada fenomenin tümüyle değişime uğramadan önce, tedrici bir mutasyon sonucunda, kısmen yada bireysel elemanları itibariyle dönüşüme uğramasıdır. Sosyal hayatta, Sıçrama'nın ilk tipi egemen sınıfın eski sistemden yeni bir sisteme tarihen acil geçişe engel olduğu antagonist formasyonların karakterestiğidir. Sıçrama'nın ikinci tipi, bütün temel sosyal güçlerin toplumun ilerleyici gelişiminden yana oldukları, antagonist-olmayan formasyonlar için tipiktir.

SINIF (mantıkta), kendi bütünlükleri içinde yer alan belirli bir özelliğe göre seçilen objelerin sonlu yada sonsuz totalitesi. Bir sınıf teşkil eden objelere o sınıfın elemanları denir. Yalnız bireyler değil, fakat sınıfların kendileri bir Sınıf'ın elemanları olabilirler. Böylece, Sınıfların değişik tipleri vardır. Genel olarak bir Sınıf onun bütün elemanlarının ortak özellikleri tarafından belirlenir. Bu, Sınıf kavramının bir önermeler fonksiyonu (bak. Önermeler Fonksiyonu) olarak ele alınmasını mümkün kılar, çünkü bir elemanın belirli bir sınıfa sokulması için, o elemanın bu sınıfı oluşturan özelliklere malik olması zorunlu ve yeterlidir. Sınıflar teorisi (bak. Sınıflar Teorisi), Sınıf'ın, onun özelliklerinin ve mantık içinde bunlarla yapılan manipülasyonların tam ve sistematik bir denetimini (examination) sağlar.

SINIF MÜCADELESİ, çıkarları uzlaşmaz ve çelişik olan sınıflar arasındaki mücadele. Köleci toplum'la başlayarak, bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelesinin tarihidir. Marksizm-leninizm, antagonist sınıflara bölünmüş toplumlarda gelişimin itici gücü olarak Sınıf Mücadelesi'nin bi-

limsel bir açıklamasını vermiş, burjuva toplumda Sınıf Mücadelesi'nin, bütün sınıfları ortadan kaldırarak, sınıfsız toplumu yaratmak amacını güden proleter diktatörlüğüne kaçınılmaz bir biçimde yol açtığını göstermiştir. Proletaryanın Sınıf Mücadelesi'nin başlıca biçimleri siyasi, ekonomik ve ideolojiktir. Burjuva toplumda sosyalist devrime ve proletarya diktatörlüğüne yol açan siyasi mücadele, işçi sınıfının olduğu kadar, bütün toplumun da sömürüden kurtulmasının kesin şartıdır. Ekonomik ve ideolojik mücadele biçimleri ise, siyasi mücadelenin görevlerine bağlıdır. Çağdaş kapitalist toplumda proletaryanın Sınıf Mücadelesi tekellerin egemenliğine karşı yürütülür. Kapitalist tekellere karşı mücadelede, barışın korunmasından ve demokratik reformların uygulanmasından yana olan bütün kesimler proletaryanın çevresinde biraraya gelir. Proletarya diktatörlüğünün kurulmasıyla birlikte Sınıf Mücadelesi de yeni biçimler alır. Lenin, bu yeni biçimlerden beşini şöyle sıralamıştır: 1) sömürücülerin direncinin kırılması; 2) proletarya ile burjuvazi arasındaki Sınıf Mücadelesi'nin aşırı biçimi olarak iç savaş; 3) köylülüğün ve proleteryen-olmayan öbür emekçi kitlelerin liderliği mücadelesi; 4) burjuva uzmanlardan yararlanılması mücadelesi; 5) halkı yeni sosyalist çalışma disiplinine sokma mücadelesi. Somut tarihsel şartlar uyarınca, Sınıf Mücadelesi daha keskin yada daha yumuşak biçimler alabilir. Sosyalizm'in kurulabilmesi şartlarına sahip sosyalist ülkelerde Sınıf Mücadelesi'nin gösterdiği genel eğilim, sosyalist güçlerin durumunun pekişmesi ve sömürücü sınıfların direncinin kırılması olmuştur. Fakat, bu gelişim düz bir çizgi takip etmez. İç ve dış durumlardaki değişmeler, Sınıf Mücadelesi'nin belirli dönemlerde yoğunlaşmasına yol açar. Sosyalizm'in sonuna kadar gerçekleştirilmesiyle birlikte, Sınıf Mücadelesi'ni yaratan nedenler de ortadan kalkar ve toplumdaki sosyo-politik ve ideolojik birliğin kurulması gittikçe hızlanır. Sosyalizmin birinci aşamasından üst aşamaya geçiş, bütün sosyal grupların (işçi, köylü ve entelegensiya) bu geçişi sağlama amacıyla çalışmasına bağlıdır. Bundan sonra ülkede Sınıf Mücadelesi için ortada hiç bir neden kalmaz. Artık Sınıf Mücadelesi, kapitalist dünyaya göre varolur. Barış içinde birlikte yaşama, sosyalizm ile kapitalizm arasındaki Sınıf Mücadelesi'nin kendine özgü bir biçimidir.

SINIFLAR (sosyal), «sınıflar, tarihen belirlenmiş bir sosyal üretim sistemi içindeki yerlerine, üretim araçları ile kendi aralarındaki ilişkiye (bu ilişki, çoğunlukla, kanunlarda tespit ve formüle edilmiştir), emeğin sosyal organizasyonundaki rollerine ve bunun sonucu olarak, sosyal zenginlikten aldıkları paya ve pay alış tarzına göre birbirlerinden ayrılan geniş insan gruplarıdır. Sınıflar, belirli bir sosyal ekonomi sistemi içinde farklı yerler işgal etmelerinden ötürü bir grubun bir diğerinin emeğine sahip çıkabildiği geniş insan gruplarıdır», (Lenin, *Seçilmiş Eserleri*, Cilt 3, s. 248). Sınıflar sosyal üretimin gelişiminin belirli bir aşamasında varolmuşlardır. Sınıfların doğuşunu belirleyen, sosyal işbölümünün gelişimi ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıdır. Sınıflı her toplumda, temel sınıfların (köleci toplumda köleler ve köle sahipleri, feodalizmde toprak köleleri ve feodaller, burjuva toplumda kapitalistler ve proleterler) yanısıra, temel olmayan sınıflar da vardır. Bu sonuncular ya eski üretim tarzının kalıntılarıdır (örneğin, burjuva toplumda köylüler), yada yeni üretim tarzını yaratacak olan unsurlardır (örneğin, feodal toplumun bağrında ortaya çıkan burjuvazi). Entelegensiya sosyal üredığı için, hiç bir zaman başlı başına bir sınıf olmamıştır ve olamaz. Sosyal

bir zûmre olarak Entelegensiya, bağımsız bir politika izleyemez. Entelegensiya'nın faaliyetini belirleyen şey, hizmetinde bulunduğu sınıfın çıkarlarıdır.

SINIFLANDIRMA, bölümlenmelerin (kavramların türlere bölünmesi, bu türlerin bölünmesi vs.) genel bir bütününü temsil eden, kavramların (bak. Kavramlar) bölünmesi uygulayımının özel (particular) bir hali. Sınıflandırma bilimde ve pratiksel aktivitede sürekli kullanım için tasarımlanmıştır (örneğin, hayvanların ve bitkilerin, sosyo-ekonomik formasyonların Sınıflandırılması yada bir kitaplıktaki kitapların Sınıflandırılması). Verili objelerin her zamanki temel özellikleri, Sınıflandırma için bir esas olarak alınır. Bu durumda, Sınıflandırma (naturel denilen), objeler arasındaki temel benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyar ve bilgisel (cognitive) önem taşır. Diğer durumlarda, yani Sınıflandırma, objelerini ve bu objelere tekabül eden, fakat temel - olmayan görünümlerini sistematize etmek amacıyla yapıldığı hallerde (örneğin alfabetik kataloglarda olduğu gibi), objelerin bu amaca uygun düşen, fakat temel - olmayan görünümleri Sınıflandırmaya esas olarak alınır. Bu tarzdaki Sınıflandırma'ya suni Sınıflandırma denir. En değer taşıyan sınıflandırma'lar, gelişme süreci içinde bir tipten diğerine geçiş ve tipler arasındaki bağıntının kanunlarının bilgisine dayanan Sınıflandırma'lardır. Örneğin, Mendelyev'in kimyasal elemanlar için yaptığı Sınıflandırma böyledir. Her Sınıflandırma, tipler arasındaki gerçek sınırların kabaca tespitinden öteye geçemez, çünkü, bu sınırlar konvansiyonel ve izafidir. Bilgi'nin gelişmesiyle birlikte. Sınıflandırma'lar da değişikliğe uğrar ve daha dakikleşir.

SINIFLAR TEORİSİ, bir mantıksal teori. Başlıca kavramlar: sınıf (bak. Sınıf), sınıfın bir elemanı. Başlıca önermeler: sınıfın bir elemanı (x), sınıfın bir üyesidir (A) (sembollerde: $x \in A$); tümel sınıf (I) hükümsüz (yada boş) sınıfı tamamlar; sınıflar arasındaki ilişkiler dört tiptedir: iki keyfi A ve B sınıflarının ilişikisi, ikisinden biri, A, B'de içerilmiştir (onun altsınıfı olarak), yada vis versa, örneğin $A \subset B$ ve $B \subset A$; yada A ve B kısmen mutabıktırlar yada hiçbir bakımdan ortak olmıyan elemanlara maliktirler. Sınıflar Teorisi sınıfları ihtiva eden şu işlemleri belirler: 1) kesişen $A \cap B$, yani A ve B'nin her ikisinin ortak elemanlarının dışında yeni bir sınıfın meydana gelmesi; 2) $A \cup B$ bileşimi, yani elemanları hem A'ya hem de B'ye yada her ikisine ilişkin olan yeni bir sınıfın meydana gelmesi; 3) A'nın komplemantasyonu, yani A'da içerilmiş olmıyan tümel sınıfın bütün elemanlarının dışında yeni bir sınıfın meydana gelmesi. Sınıflar ve bu sınıfları ihata eden operasyonlar arasındaki ilişkileri yöneten kanunlar, mantık cebirinin (bak. Mantık Cebiri) yorumlarından biri olan (bak. Yorum ve Model) sınıflar hesabı denilen hesapta ele alınmıştır. Bununla birlikte, sınıflar hesabı, $x \in A$ bir fonksiyonel önermeye (Bak. Fonksiyonel Önerme) tekabül ettiğinden, tekil yüklemler hesabı olarak da ele alınmaktadır.

SINIR DURUM, Jaspers'in etik öğretisindeki kategorilerden biri. Jaspers'e göre Sınır Durum (korku, ıstırap, suçluluk duygusu, çatışma, tatminsizlik, ölüm, v.s.) insanın manevi hayatının ve pratik faaliyetinin «sınırları»nı teşkil eder, bu sınırların ötesinde «varlık - olmayan» vardır. Her Sınır durum kaçınılmaz ve evrensel olduğundan, bu durumdan kaçılamaz, bu sınırı aşmak «varoluş»u yitirmek demektir. Jaspers'e göre insan, ancak bir Sınır Durum'un kaçınılmazlığını kavradığı zaman doğru bir ahlâki yargıya varabilir.

SİBERNETİK, teknolojik cihazlar, canlı organizmalar ve insansal organizasyonlardaki süreçler ve kontrol sistemlerinin ortak özelliklerinin bilimi. Sibernetik'in ilkeleri ilk olarak Wiener (bak. Wiener) tarafından öne sürülmüştür. Sibernetik'in ortaya çıkışı, otomatik kontrol teorisinde mü teaddit teknolojik ve bilimsel başarılar tarafından hazırlanmıştır: hızlı-aksiyonu ölçen ve program-kontrolü yapan bilgisayar cihazların konstrüksiyonunu mümkün kılan elektronik; ihtimaliyet teorisi (bak. İhtimaliyet Teorisi), özellikle enformasyonun (bak. Enformasyon) iletilmesi ve süreçlendirilmesi problemlerinin araştırılmasında ihtimaliyet teorisinin kullanılması; matematiksel mantık (bak. Matematiksel Mantık) ve algoritma (bak. Algoritma) teorisi; sinir aktivitesi ve homeostasisin fizyolojisi. Enerji yada cevheri transforme eden cihazlardan farklı olarak, sibernetik sistemler enformasyon süreçlendirmeyle uğşırlar. Kontrol sistemlerinin incelenişinde Sibernetik, makroskopik ve mikroskopik yaklaşımları bileştirir. Makroskopik yaklaşım sistemin iç yapısı bilinmediği ve enformasyon hareketi sistemin alım ve verimlerinde (enformasyonun sisteme girişi ve sistemin reaksiyonu) sadece gözlemlenebilir olduğu zaman kullanılır. Bu tarzda enformasyonun ana akımları ve kontrol sisteminin asıl fonksiyonları tesbit edilmiştir. Problemin bu tipi «karanlık oda» poblemi olarak bilinmektedir. Mikroskopik yaklaşım kontrol sisteminin iç yapısına ilişkin belirli bir bilgiyi varsayar ve onun temel elemenlarının karşılıklı ilişkilerinin determinasyonunu, bu elemanların dışında sentetize edilen bir kontrol sisteminin şekillendirilmesine ve mümkünlüğüne ilişkin algoritmaları gerektirir. Sibernetik'in merkezi problemlerinden biri kendi-kendini organize eden (kendi kendini düzelten) sistemlerin yapısına ilişkin olan problemdir. Bunlar, bazı statları (yada kendi statlarının karakteristiklerini) bu statları bozucu yada engelleyici dışsal faktörlere karşı savunmaya yada korumaya yetenekli, birbirini etkili yen altsistemlerin kademelerini kapsayan karmaşık kontrol sistemleridir genellikle. En mükemmel kendi-kendini organize eden sistemler canlı tabiattaki evrim süreçlerinin bir ürünü olarak gelişmiştir. Bundan dolayıdır ki, Sibernetik canlı organizmalarda ve teknolojik cihazlardaki kontrol fonksiyonları arasında analojilerin kullanımını mümkün kılar. Sibernetik'in önemi, başlıcalıkla, üretimin ve insansal zihinsel aktivitenin formülleştirilmiş bütün tiplerinin otomasyonu bakımından, biyolojik kontrol ve regülasyon sistemlerinin (hormonal, sinirsel sistemler, irsiyet mekanizmaları) analog simülasyon (bak. Analog Simülasyon) metotlarıyle araştırılması ve tıbbî aparatların yeni tiplerinin geliştirilmesi bakımından başlattığı oportünitelerin ışığında görülür. Ümit verici diğer saha Sibernetik metotların gulanmasıdır. Sibernetik metotların ekonomik incelemelere ve organize insansal aktivitenin diğer alanlarına uygulanmasıdır. Sibernetik metotların uygulanımlarının büyük çeşitliliği sübjektif istek ve iradelere bağlı değildir; onun objektif temeli canlı, organizmaların matematiksel çizim ve irdeleme yeteneğine sahip yapma-insan cihazların fonksiyonlarında ve yapılarında ortak bazı özelliklerin varlığıdır. Muteber bir sentetik disiplin olarak, Sibernetik, bilimler arasında karşılıklı aksiyonun yeni bir tipinin belirgin bir örneğini sunar ve maddenin hareket biçimlerine ilişkin felsefî araştırma ve bilimlerin sınıflandırılması için bol materyel sağlar. Sibernetik'in gelişimi metodolojik problemler üzerindeki, yani insan düşüncesi ve sibernetik mekanizmaların işleyişleri, enformasyonun mahiyeti ve ent-

ropiye (bak. Entropi) ilişkin fiziksel kavramlarla bağıntısı, organize, amaçlı, ve canlı denilen şeyin esasına ilişkin problemler hakkında, ve de etrafında diyalektik materyalizm ile idealizm arasında bir mücadelenin gelişmiş bulunduğu, şüphe götürmez bir biçimde felsefi mahiyetteki problemler hakkındaki tartışmaları alevlendirmiştir. Nitekim, zihinsel aktiviteye ilişkin objektif araştırmanın mümkünlüğünü reddeden idealist felsefe, bu aktivitenin bazı görünümlerine ve anlaşılmasına katkıda bulunan Sibernetik'in buluşlarına karşı çıkmaktadır. Sibernetik analojilerin doğrululuğunu kabul etmekle birlikte, diyalektik materyalizm, insan ile makina ve insan zekası ile sibernetik sistemlerin işleyişini tümüyle özdeşleştirmenin yanlışlığını vurgular.

SIGWART, CHRISTOPH (1830-1904), Alman mantıkçı, Tübingen Üniversitesi felsefe profesörü (1865-1903); sübjektif idealist, yeni-Kant'çı, *Logiç* adlı eseriyle tanınır. Sigwart'a göre, mantık psikoloji'ye dayanır ve doğru düşünmenin bilimidir. Hakikatin kıstası zorunluluk ve evrensel anlamlılıktır, ve objektif dünyada bunun hiç bir dayanak noktası yoktur. Sigwart, bir referansla postulalatırdığı apaçıklığı, düşünmenin zorunlu temeli sayar. Bundan başka, çıkarsama teorisi'ni de ayrıntılı bir biçimde işlemiştir.

SİMGE, felsefe, mantık, lengüistik, psikoloji ve insan aktivitesinin analiziyle uğraşan diğer bilimlere ilişkin bir kavram. Çoğu kere, Simge başka bir objeyi, olayı, aksiyonu, sübjektif oluşumu temsil eden yada bunları işaret eden bir duyusal algı objesi, aksiyonu, olayı olarak anlaşılır. Bu tasvir, Simge'nin görünüşünü ortaya koymakla birlikte onun tam bir tanımlaması değildir, çünkü bu tasvir, ancak hepsi bir araya geldiği zaman bir Simge'yi oluşturan ilişki yada bağıntılardan sadece bir tanesini (yani sadece bir şeyi işaret etme özelliğini) dikkate alır. Simge kavramının tanımlanmasında birçok güçlüklerle karşılaşılır, çünkü Simge karmaşık yapıda bir oluşumdur. Bunun incelenmesi metotları yeterince gelişmemiştir henüz. Simge analizi tarihinin bir özelliği de, problemi onun ayrı ayrı parçalarını inceleyerek çözümlemek isteğidir. Bütün dikkat şunlara çevrilmişti: belirtme (designation) ilişkisinin araştırılması (mantıkta ve 19-20. yüzyıllarda mantıksal semantiklerde); ifade ettikleri muhtevadan bağımsız olarak mütalaa edilen Simge sistemlerinde yer alan ilişkilerin tahlili (mantıksal sentaks'da); insanın pratik çalışması ve psişik faaliyet çerçevesi içindeki Simge ve Sinyal sistemlerinin anlamlarının tasviri (epistemolojik kavramlarda ve psikoloji'de, daha sonra da, semiotik'in bir bölümü olan pragmatiklerde). Simge tahliline böyle (örneğin semiotik'in sınırları içinde) yaklaşımda yetersizliklerin görülmesi. Simge'nin sentetik tarzda tasviri ihtiyacını doğurmuştur. Fakat bütün bunlara rağmen, C. S. Peirce, K. Bühler, C. Morris tarafından kavramlar konusunda meydana getirilen sentez metotları tam gelişmiş metotlar değildir, çünkü burada insansal aktivite, sosyal üretim aktivitesi dikkate alınmaksızın, bireysel aktiiviteyle sınırlandırılmıştır. Diyalektik materyalizm Simge ve Sinyal sistemleri nin incelenmesi bakımından metodolojik ilkeler ortaya koymuş, sosyal üretim faaliyetinin yapısının ve fonksiyonlarının bilimsel bir anlayışı tarzını getirmiştir. Simge sistemleri'nde dil önemli bir yer tutar.

SİNYAL SİSTEMLERİ, realitenin yansıması sürecinde ortaya çıkan şartlı refleks mekanizması. Rus fizolog İvan Pavlov tarafından formüle edilen Sinyal Sistemleri doktrininin temel postulaları şunlardır: insan da dahil olmak

üzere, üst derece hayvanlarda, organizma ile çevre arasındaki grift ilişkiler nahiyesi beyin alt korteksi'dir. Beyin yuvarlarına en yakın olan alt korteks'de, bazı şartsız refleksler yer alır. Çevre içindeki sınırlı yönelimi sağlayan budur. İkinci nahiye, önlopların dışında, beyin yuvarlarıdır. Burada, şartlı bağıntılardan dolayı yeni bir aktivite ilkesi ortaya çıkar; bu, aynı çevre içindeki yönelim imkânını arttıran, analitik ve sentetik sayısız uyarımların, bazı şartsız uyarımları işaret etmesidir. Bu sinyal sistemi, hayvan organizmasında biricik, insan organizmasında ise birinci sinyal sistemi'ni teşkil eder. İnsanın ön beyin loplarında, söz (konuşma) ile sinyal edilen bir diğer (ikinci) sinyal sistemi vardır. Bu ikinci sinyal sistemi, yeni bir sinir aktivitesi ilkesini, genelleşmiş simgelerin analiz ve sentezinden önce, birinci sinyal sistemi'ndeki sayısız simgelerin genelleşip soyutlanmasına ve dış dünyada sınırsız yönelime imkân veren bir ilkeyi gösterir.

SİSTEM, yekpare bir bütün teşkil eden karşılıklı olarak bağıntılı elemanların bir dizisi. Bir Siestem'in, objeler-sistemi'nin analizi modern bilimlerin karakteristik özelliklerinden (features) biridir. Bir obje-sistem'i tekil elemanlara ve bunlar arasındaki ilişkilere ayrılamaz; bu sistem, onda mevcut olan şu yada bu ilişkinin açığa çıkarılmasıyla incelenir daha çok; böyle bir ob jenin spesifik özelliği karşılıklı bağımlılık bağıntılarının varlığıdır, ve onların karşılıklı bağımlılığının incelenişi hem özellikle bilimsel analizin hem de teoretikal-kognitif (lojiko-metodolojikal) analizin önemli bir görevidir. Oldukça uzun zaman önce filozoflar obje-sistemlerinin tahlilinin gerekliliğini kavramış bulunuyorlardı. Antikiteden bu yana, bir bilgi sisteminin kurulması için kanunlar tesisi yönünde çabalar gösterilmiştir her zaman; bilimin bazı branşlarında örneğin, 17. ve 18. yüzyıllarda mekanik'te, bazı somut sistem - objeler incelenmiştir. Fakat 19. yüzyıl ortalarına kadar görülen genel eğilim, ele alınan sistemi, onu meydana getiren parçalarına ayırarak incelemeye çalışmak biçiminde olmuş; bunun sonucu olarak da, sistemin spesifik yanları gözden kaçırılmıştır. Bilimsel bilginin gelişmesi, böyle bir inceleme metodunun yetersizliğini ve sistem - objeler'i incelemeye elverişli bir metot bulma gerekliliğini açığa çıkarmıştır. Sistem - objeler'i incelemenin tam formülasyonunu diyalektik materyalizm vermiştir. Marx ve Lenin son derece karmaşık biçimde gelişen objeleri, kapitalist toplumdaki ekonomik ilişkiler Sistemi'ni tahlil etmişler ve böyle bir inceleme için gerekli olan temel metodolojik ilkeleri ortaya koymuşlardır. Sistemler'in metodolojik incelenmesinde başlıca iş, bu ilkelerin daha da geliştirilmesidir; bu işin başarıyla yapılması ise, Sistemler'in analizi ile uğraşan modern bilim dallarına (fizik, kimya, biyoloji, lengüistik, psikoloji, sosyoloji, ve diğerleri) sayısız yararlar sağlayacaktır.

SİSTEMLER GENEL TEORİSİ, bir sistem (bak. Sistem) temsil eden objelerin incelenmesine ilişkin olarak, Kanada'da çalışmalar yapan Avusturyalı biyolog L. Bertalanffy tarafından öne sürülmüş bir kavram. Sistemler Genel Teorisi'nin merkezi fikri, bir sistem temsil eden değişik tipteki objelerin fonksiyonlarını yöneten kanunların eşbiçimliliğinin (bak. Eşbiçimlilik) kabulüdür. Bu teori, bu kanunları matematiksel olarak tanımlama yollarını araştırır. Bertalanffy, çevre ile sürekli olarak cevher ve enerji alışverişinde bulunan sistemleri incelemekle bilime büyük bir hizmette bulunmuştur. Tabiat bilimlerinin bir kolu olan Sistemler Genel Teorisi, bilimin gelişmesinde büyük bir önem taşır. Ne var ki, Bertalanffy, bu teorinin metodolojik muhtevasını

abartmaktadır. Her şeyden önce tasvirci bir teori olan Sistemler Genel Teorisi, bir sistemin objelerini yansıtan bilgi'nin yapısının analizini tamamen soyutlaştırır.

SİVİL TOPLUM, 18 yüzyılda, geniş anlamda sosyal ilişkileri, dar anlamda da mülkiyet ilişkilerini belirtmek için ilk defa marksizm - öncesi filozoflar tarafından kullanılmış olan bir terim. Fransız ve İngiliz materyalistleri tarafından ortaya konan Sivil Toplum teorisinin balıca kusurlarından biri, Sivil Toplum'un, üretim tarzına bağlı olduğunun anlaşılamamış olmasıdır. Bu teori, Sivil Toplum'un kökenini insanın tabii özelliklerinden, siyasi görevler, hükümet ve yasama, biçimleri, ahlâkiyat, vs.'den çıkarsamaktaydı. Hegel (bak. Hegel), terimi, özel mülkiyete, mülkiyet ilişkileri ve sosyal mertebe ilişkilerine, adlî ilişkiler sistemi, vs.'ye dayanan bir «gereksinimler» sistemini murad ederek kullanmıştır. Hegel'in Sivil Toplum üzerine görüşleri sosyal gelişimin kanunlarına ilişkin bir takım varsayımlar (conjectures) ihtiva etmekle birlikte, bunlar genel olarak hatalıdır. Hegel'in idealizminin yüzeyselleştiği nokta şuradadır ki, o, Sivil Toplum'u devlete bağımlı bir şey olarak telâkki etmektedir, onun nazarında Sivil toplum zihnin (esprit) sadece «nihaî» formu olduğu halde, devlet objektif zihnin hakiki formudur. Marx Sivil toplum terim ve kavramını ilk eserlerinde kullanmıştır, o, Sivil Toplum terim ve kavramına, özellikle, 1843'te, kendi Hegel eleştirisinde başvurmuştur. Marx Sivil Toplum'dan şunu anlıyordu: aile, devlet ve sınıf organizasyonları, üretim ilişkileri, dağılım biçim ve metotları, ve genel olarak, toplumun varoluşunu sağlıyan bütün kondisyonlar, gerçek hayatın kondisyonları ve insan aktivitesi. O, bunların objektif tabiatını ve ekonomik temelini vurgulamıştır. Daha sonraları Marx, yeterince açık seçik olmıyan bu terimin yerine tamamen bilimsel kavramlar koymuştur (toplumun ekonomik yapısı, ekonomik temel, üretim tarzı, vs.).

SKOVORQDA, GRİGORİ SAVİÇ, (1722 -94), Ukranya'lı aydınlanmacı, demokrat, filozof ve şair. Kiev - Mogilyanski ruhban akademisi'nde eğitim görmüştür. Papazlığı bırakıp gezginci vaiz olmuş ve felsefeyle uğraşmıştır. Görüşleri, F. Prokopoviç ile Lomonosov'un eserlerinin etkisi altında şekillenmiş, ilahiyat eğitimi görmesi ise, görüşlerinin çelişkili bir karakter almasına yol açmıştır. Felsefenin temel sorununu çözümleyişinde, idealizm ile materyalizm arasında yalpalamış olmakla birlikte, birçok sorunlarda tutumu materyalistik idi. Skovoroda, Lomonosov'un izinden giderek, maddenin ebedi ve sonsuz olduğu, tabiatı kanunların yönettiği ve tabiatın nedeninin bizzat kendisi olduğu sonucuna varmıştır *(Druzhesky razgovor o dushevnom mire* 1775). Düalistik bocalama, onu bütün mevcudatı kucaklıyan «üç dünya» teorisini yaratmaya götürmüştür: «makrokozm», yada tabiat, «mikrokozm», yada insan, ve «semboller dünyası», İncil. Bunların her birini, o, dışsal, yada maddi, ve içsel, yada manevi (spiritual) iki dünyayı havi olarak mütalaa ediyordu. Kendi öğretisinin düalizmini (bak. Düalizm) bertaraf etme girişiminde, Skovoroda, «Tanrı» ve «tabiat» kavramlarını bileştirmek, panteizmin (bak. Panteizm) tipikali olduğu gibi, onları özdeş olarak mütalaa etmek suretiyle, maddi ilke ve manevi ilke arasındaki çelişkiye tasfiye etmeye çalıştı. O, insansal bilginin sınırsızlığını kabul ediyor, fakat tabiatın incelenişini «semboller dünyası»nın öz-analizi ve kabulülüyle özdeşleştiriyordu. Skovoroda resmi dini dogmatizmi ve iskolastisizmi nedeniyle şiddetle eleştiriyor ve Kopernikus'un Kiliseye muhalif olan güneşmerkezci öğretisini yayıyor-

du (*Potop Zmiin*, 1791, ve diğer eserleri). Rahiplerin kötülük ve asalıklığını alaya alıyordu. Kendi moral vaazları dinsel bir bir biçime bürülüydü ve «sevgi ve erdem» dini arayışıyla birleşikti. Skovorada halkın çıkarlarını savunuyor, emekçi halk arasında kanunsuzluk ve bilgisizliğe son verilmesi için çağrıda bulunuyordu, fakat sosyal proplemlere ilişkin çözümü ütopyacı bir çözümdü, çünkü o, moral ilkeyi yeni toplumun meydana getirilişinde esas faktör olarak mütalaa etmekteydi. Sosyolojik görüşleri o çağın anti-feodal köylü hareketinin zaafını ve limitasyonlarını yansıtmaktaydı. Skovoroda'nın eserleri kendi hayatında yayımlanmamış, fakat çoğaltılmış müsveddeler halinde elden ele dolaşmıştır.

SLAVOFİLLER, Rus sosyal düşüncesinde, Rusya'nın Batı Avrupa'ya kıyasla özel bir gelişim çizgisi takip etmek zorunda bulunduğunu jüstifiye etmeye çalışan bir konservatif siyasi ve idealist akımın temsilcileri. Objektif anlamı içinde bu akım, Rus aristokrasisini, onun imtiyazlarını azami derecede koruyarak burjuva gelişim çizgisine sokmak amacını güden bir reaksiyoner ütopyacı programdır. Bu program eski sömürü biçimlerinin terki ve hakim sınıfın yeni tarihsel şartlara adaptasyonu zorunluluğunun, Çar II. Aleksandır dahil, en reaksiyoner simalar için bile âşikâr hale gelmiş bulunduğu bir zamanda geliştirilmiştir. Slavofilizmin kurucuları I. Kireyevski ve A. Komyakov'dur; K. ve I. Aksakov, Y. Samarin ve P. Kireyevski Slavofilizm'in mensupları arasında yer almışlardır. Hareket ilk literer ifadesini 1839'da kazandı, hareketin fikirleri, 1840 ve 1850'lerde gelişme gösterdi ve daha sonra da, Rus Ekim Devrimini takiben Rusya'dan göç etmiş bulunan pan-Islavcılar ve Rus entelektüeller tarafından benimsendi. Onların esas fikrini savunarak, Slavofiller, ortodoksluğu, idealize ettikleri komünote yaşayışını, Rus halkının «tevekkül»ünü ve onun tarihinde herhangi bir sınıf ayrılığının «bulunmayış»ını Rus tarihinin «özellikleri» olarak telakki ediyorlardı. Slavofiller, bir halkın dininin onun düşünüşünün karakterini belirlediği, ve dolayısıyle, o halkın sosyal yaşayışının temelini teşkil ettiği iddiasını öne sürerek, bu konsepsiyonu sosyolojik bakımdan jüstifiye ediyorlardı. Slavofiller ortodoksluğu asıl din telakki ediyorlardı, ve bundan ötürü, bu dini benimsiyen halkların ilerlemeye hak kazandıkları, öteki halkların ise ancak ortodoks uygarlığını kabul ettikleri takdirde ilerliyebilecekleri düşüncesindeydiler. Slavofiller kendi öğretilerinin felsefi bir jüstifikasyonunu dinsel ve mistik bir sistemde, Komyakov'un volontaristik ontolojisinde ve Kireyevski'nin sezgici epistemolojisinde arıyorlardı.

SOFİSTİK, tartışmalarda ya da ispatlamada, ince bir hata ihtiva eden, görünüşte doğru kanıtlara kasten başvurma. Sofistik'i diyalektikten ayırırken Lenin, sübjektif bir biçimde uygulanan kavramların oynaklığı Sofistik'e özdeştir, diye yazar (Cilt 38, s. 110). Sofistik'in en tipik biçimleri şunlardır; olayları bağlamları dışında mütalâa etmek; belirli fenomen dizilerine ve belirli bir tarihsel aşamaya ilişkin kanunların farklı fenomen dizilerine ve başka tarihsel aşamalara uygulanması.

SOFİSTLER, eski Yunan'da retorik ve felsefe öğreten gezgin öğretmenler. Bunlar, İ.Ö. 5. yüzyılda ön plana çıkmışlardır. Sofistler, bir okul oluşturmazlar; sadece, birtakım ortak görüşleri vardır. Dini reddediyor, tabiat fenomenlerinin akılcı biçimde bir açıkla-

masını yapıyor, etik ve sosyal rölativizmi öne sürüyorlardı. Sofistler'in başlıca grupu («İlk» Sofistler), köleci demokrasinin sözcülüğünü yapmışlardı ve genellikle, tabiat hakkında materyalist anlayışları vardı. Bu grupun temsilcileri (Protagoras, Hippias, Prodikos, Antiphon) o çağın aydın düşünceli ilk ansiklopedistleriydi. Bu Sofistler'in ilgisini en çok çeken şey, bilgi problemiydi. Bazı Sofistler, bilginin imkânsızlığı ve hiç bir şeyin bilinemeyeceği yolunda şüpheci sonuçlara varmışlardı (örneğin, Gorgias). Aristokrat kamptaki Sofistler (Kristias, Hippodamos), felsefi idealizme yönelmişlerdir. Sofistler, yaptıkları tartışmalarda sonraları sofistik (bak. Sofistik) diye bilinen metotlara başvuruyorlardı. Bu eğilim daha çok son Sofistler arasında görülmüştür (İ.Ö 4. yüzyıl). Aristoteles'in deyimiyle, bu Sofistler, «hayali bilgelik» öğreten kimseler haline gelmişlerdi.

SOKRATES, (İ.Ö. 469-399), Yunanlı filozof. Sokrates'in doktrini, materyalist natüralizmden idealizme dönüşü başlatmıştır. Sokrates, Atina'da yaşamış ve öğretilerini orada ortaya koymuş tur. Öğrencileri arasında Platon, Antisthenes, Aristippos ve Megara'lı Eukleides de vardır. Sokrates'in yazılı hiç bir eseri yoktur; onun doktrini, Platon' un ve Aristoteles'in yazıları aracılığıyle bilinir. Sokrates'e göre, dünyanın yapısı ve şeylerin fiziksel tabiatı bilinemez; biz sadece kendimizi tanıyabiliriz. Sokrates, bilgi'nin amacına ilişkin bu anlayışını, «kendini bil» sözünde formüle etmiştir. Bilgi'nin en yüksek amacı, teoriksel değil, fakat pratikseldir, yaşama sanatıdır. Sokrates'e göre, bilgi, düşünce'dir; evrensellik fikridir; Fikirler tanımlamalar yoluyla ortaya konur ve tümevarım yoluyla derlenir. Sokrates, etik kavramlar için (örneğin, cesaret, adalet) tanımlamalar ve genellemeler yapmıştır. Sokrates, karşılıklı konuşmalardan yola çıkarak bir kavramı tanımlamaya çalışır; bu karşılıklı konuşma sırasında sorular, konuşmacıların sözlerindeki çelişkileri ortaya çıkarır. Bu çelişkilerin ortaya çıkması, yüzeysel bilgi'nin bir yana bırakılmasına yol açar ve henüz bir sonuca ulaşılmamasından doğan huzursuz durum içinde, zihin, doğruyu yeniden araştırmaya başlar. Sokrates, kendi araştırma metodu ile «ebelik» yada «doğurtma» sanatı arasında bir benzerlik bulmuştur. Sokrates'in araştırma metodu, dogmatik iddialara karşı eleştirel bir tavır taşıdığı için, buna, Sokrates «ironisi», («istihzası») denmiştir. Sokrates'in etiği akılcıdır; filozofa göre, kötü hareketler bilgisizlikten doğar, hiç kimse isteyerek kötü olmaz.

SOKRATES - ÖNCESİ DÜŞÜNÜRLER (İ.Ö. 7. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar) ilk Yunan'lı filozoflara verilen ad. Bu terim itibari bir terimdir; çünkü, dikkate değer birçok Sokrates-öncesi Düşünür'ün Sokrates sonrası felsefeye katkısı olmuştur. Sokrates - öncesi Düşünürler, insanın alınyazısı, düşünce ile varlık arasındaki ilişki, düşüncenin içkin diyalektiği gibi problemleri ortaya atmış ve duyularla algılanan tabiat, Evren ve objektif realite üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Bu problemler, Herakleitos, Diogenes (İ.Ö. 5. - 4. yüzyıllar), Ksenophanes, Pythagoras, Parmenides, Anaksagoras, Luikippos ve Demokritos tarafından ele alınmıştır. Sokrates - öncesi felsefenin ana konusu, yoğunlaşma ve seyrekleşme yoluyla karşılıklı değişime giren ve duyularla algılanan unsurlardan (toprak, su, ateş ve esir) oluştuğu düşünülen Evren'di. Bu unsurlar arasındaki diyalektik, Sokrates - öncesi tabiat felsefesinin, özellikle de Demokritos ile Herakleitos'un felsefesinin karakteristik yanıdır. Bu unsurlar duyumlara açık olup, organize edici ve tamamen maddi bir ilkenin etkisindedir (bu ilke, Herakleitos'da logos, Empedokles'de sevgi ve nefret, atomistlerde ise ebedi

hareket halindeki atomlardı). Marksizmin kurucuları, Sokrates-öncesi Düşünürler'in mitolojiyi çürütme ve bilimsel felsefeyi kurma çabasından doğan spontane materyalizmine büyük değer vermişlerdir.

SOL HEGEL'CİLER, 1830-1840'ların Alman liberalizminin ideologları, Hegel (bak. Hegel) felsefe okulunun radikal kanadının temsilcileri. Sol Hegel'cilerin, o çağlarda, Almanya'da hüküm süren şartlar altında, Hegel felsefesine ilişkin yorumları ve Hıristiyanlığa ilişkin eleştirileri, genel siyasi ilginin ve burjuva demokratik düşüncenin spesifik bir biçiminden başka bir şey değildi. David F. Strauss'un, İncil'deki dogmaları eleştirel bir tarzda tahlil eden *Das Leben Jesu* (1835) adlı eseri, Hegel'ci sol kanadın kurulmasını hızlandırmıştır. Strauss, bu eserinde, İsa'ya, tabiatüstülüğü mitosa dayanan olağan bir tarihsel şahsiyet olarak bakıyordu. Dinin eleştirilmesinde müteakip adım, onu sahte bir bilinç formu olarak gören Bruno Bauer tarafından atılmıştır. Bauer, İncil'deki dogmaların birer fiksiyon; İsa'nın da uydurulmuş bir şahsiyet olduğunu söylemiştir. Sol Hegel'cilerin din üzerine modellenen teorileri, sosyal bilinci bir sosyal yapı (ideoloji) olarak tahlile çalışan ilk girişimlerdir. Sol Hegel'ciler, bütün dikkatlerini toplum hakkındaki yanlış kavramların ortaya çıkıp etkili hale gelmesi üzerinde toplamışlardı. Bauer, bu fenomenin kaynağını, bireyin «kendinin bilinci» ürünlerinin «yabancılaşması» nda; yani, insan zihninin ürünlerinin, zihinden bağımsız soyutlamalar haline gelmesinde görüyordu. Genç Hegel'cilerin idealist doktrinlerinin eleştirel bir şekilde tahlil edilmesi, sosyal bilincin tamamen immanant olarak tahlil edilmesinin sınırlılığını açığa vurmuş ve maddi sosyal ilişkileri araştırmanın gerekliliğini; toplumun manevi hayatının bu ilişkilerden çıkarsaması gerekliliğini göstermişti. Feuerbach, bu gerekliliği bir noktaya kadar kavramıştı. Fakat, bu işi gerçekleştiren kişiler 1840'larda Sol Hegel'ciler hareketine katılan Marx ve Engels oldu. Marx ve Engels, Sol Hegel'cilerden farklı olarak, kökten değişik ve yeni bir tarihsel gelişim anlayışına —tarihsel materyalizm teorisi— varmışlardır (bak. Tarihsel Materyalizm). Sol Hegel'ciler hareketinin burjuva radikalizmi olarak iflası, kitlelerin tarihteki rolüne gereğince değer verilmemiş olmasında açık seçik görülür. Bu durum anarşizmin (bak. Anarşizm) öncülerinden biri olan Stirner'in (bak. Stirner) eserlerinde göze çarpar. Sınıf mücadelesi, sosyal gelişimin objektif kanunları ve ekonomik ilişkilerin toplum hayatındaki rolü fikri Sol Hegelciler'e yabancıydı. Sol Hegel'cilerin diğer bir karakteristik özelliği, Almanya'da burjuvazinin gelişimine set çekmeye çalışan yönetici sınıflara liberal tehditler savurmaktan öteye gitmeyen devrimci lâfebeliğidir. Sol-Hegelciler, kitlelere, ilerleyişin ve «zihnin (spirit) düşmanı» olarak bakıyorlardı. Onlara göre, «eleştirel tarzdaki bireysel düşünüş» tarihin fors motrisiydi. Marx ve Engels kendi eserlerinde, *Kutsal Aile* ve *Alman İdeolojisi*'nde (bak. *Kutsal Aile; Alman İdeolojisi)* Sol Hegelci'lerin fikirlerini şiddetle eleştirmişlerdir.

SOLİPSİZM (lat, *solus:* tek, yalnız; *ipse:* benlik, kendi) sübjektif idealist bir teori ki, buna göre, yalnızca insanın kendisi ile kendi bilinci vardır ve objektif dünya ve insanlar ancak bireyin zihninde varolurlar. Kural olarak, sübjektif idealist bütün felsefeler kaçınılmaz olarak Solipsizm'e düşerler. Berkeley, Fichte (bak. Berkeley; Fichte) ve immanans okulunu destekleyenler bu görüşe yakayı kaptırmışlardır. Solipsizm'in bakış açısı, insan aksiyonunu ve bilimi anlamsızlaştırır. Bundan dolayı, sübjektif idea-

list filozoflar, aşırı Solipsizm'den kaçmaya ve bu amaçla, jenerik, bireyüstü, tanrısal bilinç gibi şeylerin varlığını ortaya sürmeye çalışırlar. Solipsizm epistemolojik bakımdan, duyumlara bilgi'nin mutlak kaynağı olarak bakar. Lenin *Materyalizm* ve *Ampriokritisizm*'de Solipsizm'i eleştirmiştir.

SOLOVYOV, VLADİMİR SERGEYEVİÇ (1853 - 1900), Rus idealist filozof, ilahiyatçı ve şair. Moskova Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Solovyov'un görüşleri, Hıristiyan literatürünün, Buda'cılık ve yeni-Platon'culuk (bak. Buda'cılık; Yeni-Platonculuk) fikirlerinin etkisi altında şekillenmiştir. Solovyov özellikle Slavofiller'e (bak. Slavofiller) yakındır. Mahiyeti itibarıyle kayıtsız şartsız ve mutlak olan «varlık'ın tekliği» fikri, Solovyov'un doktrininin temelidir. Filozofa göre, hakikat (varlık'ın tekliği), ne akılcı, ne de ampirik yoldan bilinebilir. Hakikat, mistik bilgiye; yani objenin kayıtsız şartsız varlığına, imana dayanan «entegral» bilgi yoluyla; obje hakkında doğru bir fikir veren zihinsel temaşa (yada tahayyül); yaratma (yada ideanın deneyimle gerçekleştirilmesi) yoluyla idrak edilebilir. «Entegral» bilgi ise, mistik, rasyonel (felsefi) ve ampirik (bilimsel) bilginin bileşimidir. Solovyov buradan, ilahiyat, felsefe ve bilimin bir bütün olduğu fikrini çıkarır ve buna «özgür felsefe» adını verir. Bu «varlık'ın tekliği», toplumda, halkın manevi irade birliği («özgür teokrasi») olarak yada toplumun mutlak hedeflerinin; yani, bütün sosyal ilişkilerin ortadan kalkacağı yer olan «Tanrı ülkesi»nin yeryüzünde kurulmasını belirleyen Kilise olarak tezahür eder. «Her teokrasi», Batı (Katolik) ve Doğu (Ortodoks) Hıristiyan Kiliseleri'nin monarşi içinde kaynaşmasının sonucu olarak ortaya çıkabilir; bu bakımdan da Rus halkına «özel bir rol» düşer. Solovyov'a göre, felsefenin başlıca amacı, sosyo-dinsel ideali haklı göstermek, dolayısıyle de ilahiyata hizmet etmektir. Solovyov'un şiiri ve estetiği, Rus sembolizminin ideolojik kaynaklarından biri olmuştur. Aristokrasinin ve burjuvazinin reaksiyoner çevrelerinin çıkarlarını yansıtan ve bilimsel-olmayan teorisi ise, çağın başındaki Rus idealist-dinsel felsefesi üzerinde büyük bir etki yapmıştır (bak. Berdayev; Trubetskoy). Başlıca eserleri şunlardır: *Kritika Otvlechonykh Nachal*, 1880; *Chteniya O Bogochelovechestve*, 1877-81; *Istoriya i Budushchnost Teokratii*, 1885-87; *Rossiya i Vselenskaya Tserkov*, 1889; *Opravdaniye Dobra*, 1897-99.

SOMBART, WERNER (1863 — 1941), Alman sosyolog ve iktisatçı, Berlin Üniversitesi profesörü. Bir sosyal fenomen olarak kapitalizmi ve de sosyal akışkanlık ve tabakalaşma problemlerini incelemiştir. İlkin kendisini bir sosyalist ve marksist kabul ediyordu, fakat daha sonra anti-marksist oldu. Onun esas fikri, kapitalizmin bir «sosyal plüralizm» toplumu halinde evrimidir ki, burada kapitalizm ve sosyalizm uzun bir zaman için bir arada bulunacaktır. Sombart'ın doktrininin ana muhtevası, kapitalizmin sürekliliği, onun genel bunalımının ve onun sosyalizm tarafından istihlafının tarihsel inkârıdır. Baden Okulunun (bak. Baden Okulu) Yeni-Kantçılığı sosyolojik görüşlerinin felsefi temelini sağlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Sozialismus und Soziale Bewegung im 19 Jahrhundert* (1896), *Der moderne Kapitalismus* (1902), *Die Zukunft des Kapitalismus* (1932).

SOMUT SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR, toplumun çeşitli görünüm ve unsurlarına (ekonomi, günlük yaşayış, aile ve ana-baba ilişkileri, kamuoyu, işçilerin ve köylülerin kültürel ve teknolojik eğitim düzeyi, vs.) ilişkin incelemeler. Çeşitli sosyal bilimler (örneğin, bilimsel sosyallizm teorisi, ekonomiler, istatistikler, hukuk felsefesi,

vs.) tarafından uygulanan Somut Sosyal Araştırmalar, somut olguların gerçek bilimsel bir analizini sunan tarihsel materyalizmin metodolojisini kullanırlar. Somut Sosyal Araştırmalar'ın amaçları şunlardır: sosyal hayatta yeni fenomenlerin irdelenmesi ve genelleştirilmesi; devlet ve kitle organizasyonlarının pratiksel aktivitelerinin araştırılması, sosyalist konstrüksiyon tecrübesinin genelleştirilmesi; ve sosyalizmin ekonomik, politik ve kültürel gelişimini yöneten yeni kanunların bulunması. Somut Sosyolojik Araştırmalar'ın bir örneği. Lenin'in *Bir Büyük Başlangıç*'ı ile onun ilk komünist «fazla çalışma»ya (haftalık çalışma saatlerine ek olarak yapılan gönüllü çalışma) ve bunun Rusyada komünist konstrüksiyonun gidişatı üzerindeki muazzam etkisinin değerlendirilmesine ilişkin derin olgusal analizidir. Somut Sosyolojik Araştırmalar istatistiksel yaklaşım, soruşturma, mülakat yada görüşalma gibi metot ve teknikler kullanırlar. Somut Sosyolojik Araştırmalar, sosyal gelişimin objektif kanunlarının incelenişini reddeden (böylece, kaçınılmaz olarak, somut olguların yanlış tanımlanmasına götüren) ve olguların abes bir tasvirinde ve tadadında saplanıp kalan ampirikal sosyolojiden (bak. Sosyoloji) temelden ayrılır.

SONLU, bak. *Sonsuz ve Sonlu.*

SONLUCULUK* sonsuz kategorisinin (bak. Sonlu ve Sonsuz) objektif olarak gerçek muhtevasını inkâr eden, sonsuzluğun Evrende, mikrokozmda, yada insan düşüncesinde bulunmadığı iddiasından hareket eden bir felsefi konsepsiyon. Sonluculuk dayanaklarını, insanın kendi yaşantısında herzaman sonlu şeyler ve onların özellikleriyle işgörmekte olması olgusunda bulur. Sonlu ve sonsuzu metafizik biçimde karşı karşıya getirerek, Sonluculuk, bilgide onların diyalektiğini ve karşılıklı bağıntısı görmez.**, Formalize matematiklerin akımlarından birinde (bak Formalizm), Sonluculuk, matematikte (bak. Matematik) sonsuzluğun kullanılmasını meneder.

SONSUZ VE SONLU, objektif dünyanın ayrılmaz bağıntı içindeki karşıt iki görünümünü ifade eden kategoriler. Örneğin sınırsızca artan (yada azalan), değişikliğe uğrayan, önceki bir nicelikten çok (yada az) olan değişken bir niceliğe sonsuz nicelik denir; başka bir niceliğe göre büyük (yada küçük) olabilen belirli bir niceliğe sonlu nicelik denir. Sonsuz kategorisinin objektif dünyaya uygulanımı şu karakteristikleri gösterir: 1) dünyanın mekân içindeki varlığı ve hiçbir sistemin tekbaşına olmayışı: 2) dünyanın zaman içindeki varlığı, maddenin yaratılmazlığı ve yokedilmezliği, onun varlığının öncesiz ve sonrasızlığı; 3) yaygın haldeki maddenin niceliksel tükenmezliği, onun niteliklerinin, iç ilişkilerinin, varoluş biçimlerinin, ve gelişim eğilimlerinin sonsuz çeşitliliği; 4) maddenin yapısının niteliksel heterojenliği, her düzeyde farklı spesifik özelliklere sahip bulunan ve farklı kanunlara tâbi olan maddenin yapısal organizasyonunun nitelikçe farklı ve sayısız düzeylerinin varlığı. Sonlu, Sonsuz'un inkârıdır; ama aynı zamanda her sonlu obje, Sonsuz'un tezahürünün bir formudur. Belli ve belirli bir nitelik olan Sonlu, sınırlı bir zaman içinde varolur. Fakat kendisini meydana getiren madde yaratılamaz ve yokedilemez; ebediyen varolur ve yalnızca form değişikliğine uğrar. Her cisim, ne kadar uzakta olursa olsun, Evren'in, bir cisimle diğer bir cisim arasındaki karşılıklı etkiden doğan maddi ışınların işleyebildiği bir noktasında bulunuyorsa keşfedilebilir. Demek ki, Sonsuz'un sonsuz sayıda obje ve fenomenden meydana gelmesi gibi, Sonlu'nun çelişkili birliği, insanın, sadece sonlu obje ve süreçlerle uğraşmasına rağmen Sonsuz'un bilinebilmesini mümkün

kılar. Sonsuz, her sonlu objede şu yada bu biçimde varolduğu yada tezahür ettiği içindir ki, «tabiatın doğru her bilgisi, ebedinin, sonsuzun bilgisidir...» (Engels, *Dialectics of Nature*, s. 238) (bak. Sonsuzluk, Gerçek ve Potansiyel; Sonsuzluk, Kısır; Ebedilik).

SONSUZLUK, GERÇEK VE POTANSİYEL, sonsuzluk kavrayışının iki tarzı. Matematik'te, Gerçek Sonsuzluk, tam ve gerçekleşmiş bir sonsuz çokluk olarak anlaşılır (örneğin, bütün tabii sayıların çokluğu). Potansiyel Sonsuzluk ise, sonsuzca artan (yada azalan) ve önceden belirlenmiş herhangi bir nicelikten çok (yada az) olabilen sonsuz bir nicelik olarak anlaşılır. Cantor'un dizi teorisinin paradoksları, matematikçilerin Gerçek Sonsuzluk kavramına içgüdüsel inanışlarını şarsmış ve bunların bazıları ancak Potansiyel Sonsuzluk'un kavranabilir olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu matematikçiler, Gerçek Sonsuzluk'u çelişkili bir şey olarak mütalaa ediyorlardı, çünkü kendilerine göre, sonsuz bir nicelik kavrandığı anda sonsuz olmaktan çıkıp sonlu hâle geliyordu. Bu iki konsepsiyon arasındaki mücadele hâlâ sürüp gitmektedir. Fakat, buna bir çözüm yolu ancak gerçek dünyada bulunabilir. Şöyle ki, maddi dünya, zaman ve mekânda, pontansiyel olarak değil, realitede sonsuzdur; maddi dünya sonsuzlaşmaz, çünkü, daima sonsuz olarak varolmuştur. Aynı zamanda, maddi dünya sürekli olarak gelişmektedir ve her an sınırsız değişme imkânına sahiptir. Bu bakımdan, maddi dünyanın sonsuzluğu, aynı zamanda potansiyeldir. Gerçek Sonsuzluk ile Potansiyel Sonsuzluk'un birliği, maddenin yapısında da görülebilir; yeter ki, bu birliği yansıtacak olan araştırma metotlarında, Gerçek Sonsuzluk ve Potansiyel Sonsuzluk'a diyalektik açıdan bakılabilsin (bak. Sonsuz ve Sonlu).

SONSUZLUK, HESAPLANMIŞ, kısır sonsuzluk (bak. Kısır Sonsuzluk) uygulayımına karşı, sonsuz sayıda parçalardan meydana gelmiş olan gerçek (actual) bir bütünün hesaplanmış bir çelişkiye yani sonlu sonsuzluk çelişkisine götürmesi olgusundan ötürü, bunun gerçek olarak varolduğu tarzındaki bir mantıksal kanıt. Bu kanıt, Zenon (bak. Zenon) tarafından kendi aporiasında (bak. Aporia), Demokritos, Aristoteles, ve Kant (bak. Demokritos; Aristoteles; Kant) tarafından da kendi antinomilerinde (bak. Antinomi) dünyanın zamansal ve mekânsal sonsuzluğuna karşı, bölünebilirliğin sonsuzluğuna karşı, ve ilh, kullanılmıştır. Modern bilimlerde bu problemler gerçek ve potansiyel sonsuzluk kavramları bakış açısından ele alınmıştır (örneğin, dizi teorisinde paradokslar). Bu kanıt tabiatın sonsuzluğunun diyalektik karakterini, ve potansiyel sonsuzluğun aktüalizasyonunda (realizasyonunda) süreçlerin rolünü gösterir; «hakiki sonsuzluk Hegel tarafından... tabiatın süreçlerinde ve tarihte daha o zaman doğru olarak ortaya konulmuştu» (Engels, *Dialectics of Nature*, s. 238). Kısır sonsuzluğa gelince, o, kendisini gerçek (actual) varlıkta değil, fakat varlığın potansiyel sonsuzluğu biçiminde, yani onun ebediliğinde gösterir.

SONSUZLUK, KISIR, her mekân ve zaman skalasında hareketin bazı spesifik niteliklerinin, özelliklerinin ve kanunlarının monoton, durmayan bir tekerrürü iddiasına dayanan, dünyanın sonsuzluğuna ilişkin metafiziksel konsepsiyon. Maddenin yapısına uygulanan Kısır Sonsuzluk, her parçacığı aynı niteliklere malik olan ve makroskopik cisimler gibi aynı spesifik hareket kanunlarına bağımlı olan naddenin sınırsızca bölünebilirliğinin kabulünü içerir. Evrenin yapısına uygulandığında, o, özdeş nitelikleri ve varoluş kanunlarıyle mekaniksel sistemlerin

sonsuz bir hiyerarşisini varsayar. Tabiatın gelişimine uygulandığında ise, o, maddenin, sürekli olarak aynı başlangıç noktalarına dönen sonsuz döngülerinin kabulünü içerir. Kısır Sonsuzluk kavramı, Hegel (bak. Hegel) tarafından getirilmiştir. Bu kavram, her düzeyde farklı niteliklere sahip bulunan ve hareketin farklı spesifik kanunlarına bağımlı olan maddenin yapısal organizasyonunda nitelikçe farklı sonsuz sayıda düzeylerin varlığı tarafından, ve de maddenin niteliksel değişimleri ve onun genel geriye çevrilmez (irreversible) dönüşümü tarafından çürütülmüştür.

SOSYAL AKIŞKANLIK, burjuva sosyolojisinde, sosyal yapının bir özelliğini belirten bir konsepsiyon (bak. Sosyal Tabakalaşma). Sosyal Akışkanlık, insanların kendi sosyal statülerini değiştirerek, toplumun bir tabakasından bir diğerine hareketidir. Burada bir «yatay Sosyal Akışkanlık» (yani, bir sosyal gruptan, aynı sosyal düzeyde bir diğerine bireysel transfer) ve «dikey Sosyal Akışkanlık» (yani bireyin başka sosyal tabaka yada sınıfa transferi) vardır. Sosyal Akışkanlık teorisi, «sınıflar işbirliği» reformist anlayışının bir çeşidinden başka bir şey değildir. Bu teoriye göre «dikey Sosyal Akışkanlık», «alt sınıf»tan bir kimsenin, «üst sınıf»a tırmanmasına, yada bir milyoner olabilmesine imkân verir. Gerçek şudur ki, toplumda «yukarıya doğru tırmanma», yani bireylerin ve ailelerin sosyal statülerinde bir değişmenin olması bir istisnadır ve üretim sistemi içinde bir sınıfın durumunu değiştirmez. Burjuva toplumda Sosyal Akışkanlık'ın yönü «yukarıya doğru» değil, «aşağıya doğru» dur. Ve kapitalizmdeki sınıf çelişkisinin yumuşamasına değil, sertleşmesine yol açan, şehir ve kasaba küçük burjuvazisinin yoksullaşmasını yansıtır.

SOSYAL BİLİNÇ FORMLARI objektif dünyanın ve sosyal varlığın, pratik faaliyetleri seyrinde, insanların zihinlerinde yansımasının değişik formları. Sosyal bilinç şu formlar içinde varolur ve kendini gösterir: siyasi ideoloji, hukuki konsepsiyonlar, din, bilim, sanat felsefe. Sosyal Bilinç Formlarının çeşitliliği, dünyanın —tabiat ve toplumun— çeşitliliği ve zenginliği tarafından belirlenir. Farklı bilinç formları realitenin çeşitli alanlarını (spheres) ve görünümlerini yansıtır (örneğin, siyasi fikirler sınıf, ulus ve devletler arasındaki ilişkileri yansıtır ve sınıflarla sosyal grupların aksiyonlarında gerçekleşen siyasi programlara temellik eder; bilimler de tabiat ve toplumun somut kanunlarını inceler). Her bilinç formunun bir yansıma objesi ve spesifik bir yansıma formu vardır (örneğin bilimsel kavramlar, sanat imajları, ahlâk kuralları, dinsel dogmalar). Objektif dünyanın zenginliği ve karmaşıklığı, çeşitli Sosyal Bilinç Formları'nın ortaya çıkması imkânını yaratır. Bu imkânın gerçekleşmesi belirli bir sosyal ihtiyaca dayanır. Örneğin, tecrübenin ve ampirik bilginin basit birikişi sosyal üretimin gelişmesinde yetersiz kaldığı zaman bilim kendisini gösterir. Her sosyo-ekonomik formasyonda, bütün Sosyal Bilinç Formları arasında karşılıklı bağıntı vardır ve bunlar, bir bütün olarak, bir toplumun manevi hayatını oluştururlar. Herhangi bir Sosyal Bilinç formunun ortaya çıkmasına yol açan bir sosyal ihtiyacın spesifik mahiyeti, o sosyal bilinç formunun toplumun hayatında ve gelişiminde tarihen oynadığı somut rolü belirler (bak. Sosyal Bilinç ve Sosyal Varlık).

SOSYAL DARWİN'CİLİK, varolma mücadelesini ve tabii seleksiyonu sosyal ilerlemenin temel gücü olarak kabul eden bir doktrin. Sosyal Darwin'cilik, Darwin'in (bak. Darwin) biyoloji teorisinin Friedrich Lange, Otto Ammon ve Benjamin Kidd tarafından

sosyolojiye uygulanmasının sonucu olarak ortaya çıkmış ve 19. yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmıştır. Sosyal Darwin'cilerin bazıları (Elmer Pendell, Francis Montagu) tabii seleksiyonun ve varolma mücadelesinin günümüzün insan toplumunda etkisini sürdürdüğünü öne sürerler. Diğerlerine göreyse, tabii seleksiyon toplumda yüz yıl öncesine kadar en katıksız şekliyle varolmuştur; fakat, bilim ve teknoloji alanlarındaki ilerlemelerin sonucu olarak varolma mücadelesi yatışmış ve sadece en uyarlı yaratıkların değil de, daha önceki şartlarda yokolmaya mahkûm olan bireylerin de yaşayışlarını sürdürebilecekleri bir durum ortaya çıkmıştır. Bu teorilerin temsilcileri bütün sosyal kötülüklerin kökenini, bu gibi aşağı insanların giderek çoğalmasında görürler. Sosyal Darwin'cilik, kapitalist sistemin ebediliğini ve sarsılmazlığını doğrulamağa çalışmakla kalmayıp, emekçi halkın demokratik haklarına karşı çıkmayı da haklı göstermeye, kapitalist toplumda hüküm süren orman kanununu şiddetlendirmeye, milyonerleri kahraman insanlar ve üstün-insanlar olarak göstermeye ve işçilerle emekçi halkı genellikle «ikinci sınıf» insan olarak sınıflandırmaya çalışır.

SOSYAL GELİŞMEDE İLERLEYİŞ VE GERİLEYİŞ, sırasıyle, ya toplumun yükselen bir çizgi üzerinde ilerleyici gelişimini, yükselişini yada eskiye, artakalmış biçimlere, durgunluğa, ve zevale dönüşü gösteren, bir bütün olarak sosyal gelişimin yada onun tekil görünümlerinin karşıt biçimleri. Sosyal İlerleyişin ölçütü, bilim ve kültürün gelişimi ve yayılımı, bireyin gelişimi, sosyal özgürlüğün ekstansiyon derecesiyle birlikte, üretim güçlerinin, ekonomik sistemin, ve bu ekonomik sistem tarafından belirlenen kendi üstyapı kurumlarının gelişim derecesidir. Üretim tarzının gelişimi temel ve belirleyicidir burada. Tekil tarihsel dönemlerde, tekil ülkelerde, İlerleyiş yada Gerileyiş bakış açısından sosyal gelişimin deskripsiyonu yönünden belirleyici değilse de, nispi bağımsızlığa sahip olmaları itibariyle, sosyal hayat, kültür, eğitim, vs. gibi fenomenlere, bunlar ikinci sıradan, türevsel (derivativ), ve ekonomik sistem tarafından belirlenen fenomenler olmakla birlikte, aslî bir önemi verilebilir. Bir faşist diktatoryal rejimin kuruluş halinde bulunduğu, yada kurulmuş olduğu ülkelerin tarihi (bak. Faşizm), siyasi faktörler tarafından belirlenen sosyal Gerileyiş'in örneği olarak gösterilebilir. Antagonistik sosyo-ekonomik formasyonların gelişimi son derece çelişkilidir. Tarihin belirli dönemlerinde bu formasyonlar İlerleyiş'in aşamaları olarak iş gördükleri halde, çöküş ve zeval dönemlerinde, Gerileyiş'in özellikleri bunlara egemen olur. Bununla birlikte, bu dönemde Gerileyiş, evrensel olamaz, çünkü bir bütün olarak insanlığın gelişiminde temel tandans Gerileyiş değil, fakat uygun durumda, yeni bir toplumun unsurlarının ve öngereklerinin zuhurunda ve sosyal hayatın belirli görünümlerinin gelişiminde ifadesini bulan İlerleyiştir. Nitekim, örneğin, emperyalist çağda burjuva toplumunun gelişiminde görülen Gerileyiş, çok sayıdaki sosyal fenomende olduğu kadar, bilim ve tekniğin müteaddit branşlarında da İlerleyiş'le müterafıktır. Bununla birlikte, belirli bir toplumun hayatiyetinin, onun İlerleyiş yada Gerileyiş gösterme yeteneğinin takdiri, onun gelişiminin genel tandansını belirtmek bakımından çok önemlidir; c tandans ki, sosyal ilerleyiş'te kendileri için yarar bulan sosyal sınıflara ve gruplara, sosyal gelişimin kanunlarını daha derinliğine bilme ve uygulamada yardım eder. «İlerleyiş» ve «Gerileyiş» kavramları, felsefe ve sosyolojide değişik biçimde yorumlanmıştır. Kapitalizmin ilerle-

yici gelişim döneminde bilimciler (Vico, Herder, Hegel, bak., ve diğerleri) İlerleyiş'i kabul etmişler ve onun rasyonel esasını bulmaya çalışmışlardır. Kapitalizmin çöküş dönemi bilimcileri ise, ya «İlerleyiş» kavramını tekil kültür ve uygarlık alanlarına indirgerler (Spengler, Toynbee, bak.) yada tarihte incelenen İlerleyiş'in mümkünlüğünü kabul etmezler. Bunlar, Gerileyiş'i, tamamen sübjektif faktörlerin etkisiyle, örneğin nazi Almanya'sının Gerileyişi'ni Hitler'in kişiliğinin özellikleriyle ve Nasyonal Sosyalist Partinin aktiviteleriyle açıklamaya çalışırlar. Marksizm-leninizm İlerleyiş ve Gerileyiş'in bilimsel bir açıklamasını verir. Gerileyiş'e dönmeksizin ilerleyen bir gelişim olarak ilerleyiş antagonist-olmıyan, sosyalist bir toplumda mümkündür sadece.

SOSYAL İLİŞKİLER, pratik ve teorik (düşünsel) ortaklaşa faaliyetleri sırasında, insanlar arasında kurulan ilişkiler. Sosyal İlişkiler ikiye ayrılırlar: maddi ilişkiler ve ideolojik ilişkiler. Maddi zenginliğin üretilmesi, toplumun varlığının ve gelişiminin temelini meydana getirir. Bundan dolayı, üretim ilişkileri bütün Sosyal İlişkiler'in en önemlisidir. Üretim ilişkileri (bak. Üretim İlişkileri) bütün diğer Sosyal İlişkiler'in —siyasi, hukuki, vs.— mahiyetini belirler. Bütün Sosyal İlişkiler'in üretim ilişkilerine bağımlılığı anlayışı, insan tarihinin akışını açıklamayı ilk olarak mümkün kılar.

SOSYAL PSİKOLOJİ, içinde yaşadıkları ortak sosyo-ekonomik kondisyonlardan ötürü insanlarda ortak duygu, heyecan, alışkanlık, fikir, tasarım (illusion), iradi eğilimler ve diğer karakteristiklerin tamamı (totality). Sosyal Psikoloji'nin tarihsel olarak gelişmiş biçimleri sınıfların, ulusların, sosyal yada mesleksel grupların, vs. Sosyal psikolojisini içerir. Örneğin, işçi sınıfının tipikali, onun kollektivizm ve sınıf dayanışması duygusudur, burjuvazinin psikolojisi ise bireycilik ve para-hırsı tarafından karakterize olunur. Sosyalizm altında insanların psikolojisi bir kollektivizm duygusu, kamusal görev, emekte yaratıcı bir davranış, enternasyonalizm, keskin bir vakar duygusu ve geleceğe güven tarafından tipifiye edilir. SSCB'nde sosyalizmin kuruluşu toplumun moral, politik ve ideolojik birliğini sağlamış olmakla birlikte, burada, halen sosyal üretimde ve özel hayatta burjuva bireycilik psikolojisinin artıkları görülmektedir, tamahkârlık, parazitizm, dinsel batıl inançlar, vs. gibi. Bu kalıntıların nedenleri insanların duygu ve alışkanlıklarındaki değişmelerin ideolojideki değişmelerden daha geç yerleşmesidir. Sosyal hayatın maddi şartlarıyla birlikte, bu ikincisi, Sosyal Psikoloji'nin gelişimini belirliyen önemli bir faktördür. Sosyal Psikoloji terimi sosyal prikolojiyle uğraşan bilim dalına da uygulanmaktadır. Marksizm-leninizm tarafından Sosyal Psikoloji'ye verilen başlıca görev, objektif faktörlerin sosyo-ekonomik tabiatının, sosyal duyguların oluşumunu yöneten kanunların, aktiviteye ilişkin ruh hallerinin ve saiklerin, ve diğer zihinsel süreçlerin analizidir. Sovyet insanlarının mantalitesi geçmişte (örneğin. A. S. Makarenko tarafından) analiz edilmiştir, günümüzde de onların sosyal davranışlarına ilişkin incelemelerde analiz edilmektedir. Sosyal Psikoloji 1860'ların sonunda sosyolojinin özel bir dalı haline geldi (Gabriel Tard, Gustave Le Bon, William McDougall, Edward Ross). Kapitalist ülkeler içinde, ABD, Sosyal Psikoloji'nin özellikle hızla ilerlemeler kaydettiği bir yerdir. Onun başlıca akımları davranışçılık (Emery S. Bogardus ve S. Stransfeld, E. L. Thorndike, John B. Watson ve George H. Mead'ın taraftarları) ve psikoanalizdir (E. Jones ve B. Trotter, Sigmund Freud ve Alfred Adler'in taraftarla-

rı). Bu okulların taraftarlarınca öne sürülen görüşlerin farklılığına rağmen, idealizm ve metafiziğin ortak genel kusurlarına sahiptirler; bunlar toplumda üretim ilişkilerinin belirleyici rolünü görmezler ve psişik faktörleri toplumun gelişiminde birincil olarak kabul ederler; Sosyal Psikoloji'yi sosyolojiyle özdeşleştirirler ve enformasyon seçme ve işlemede bilimsel-olmıyan metotlar kullanırlar.

SOSYAL SÖZLEŞME TEORİSİ, bak. *Toplum Sözleşmesi Teorisi.*

SOSYAL TABAKALAŞMA, toplumun yapısına ilişkin bir sosyolojik doktrin ki, buna göre, toplum sosyal katmanlar halinde tabakalaşmıştır; bu katmanlar, ekonomik, politik, biyolojik, ırksal, dinsel, vs. kriterler dahil, geniş bir kriterler dizisinin gücü bakımından özdeştirler, bu doktrinlerin yorumcuları arasında bunların hangisinin belirleyici olduğu hususunda ittifak yoktur. Sosyal Tabakalaşma toplumun sınıflar halinde bölünmesini de ihata etmekle birlikte, bu ihata, keyfi ve asli-olmıyan bir kritere (örneğin, uğraşı, barınak, yerleşim bölgesi, gelir miktarı, vs.) dayanır. Modern sosyologlara göre, Sosyal Tabakalaşma, bir sosyal akışkanlık durumu içindedir, çünkü, o, sosyal akışkanlığa (bak. Sosyal Akışkanlık), yani, çeşitli tabaka ve sınıflar arasında insanların hareketine bağımlıdır. Sosyal Tabakalaşma doktrini bilimsel-olmıyan, yanlış bir doktrindir, çünkü, o, modern burjuva toplumunun sınıf yapısının çarpık bir tablosunu verir ve sınıf ayrılıklarının, yani insanlarla üretim araçları arasındaki ilişkinin gerçek kriterini dikkate almaz.

SOSYAL VARLIK, toplumun maddî hayatını ifade eden felsefi bir kategori. Sosyal varlık bilincin dışında ve ondan bağımsız olarak varolur. Toplumun maddi hayatı, üretim sürecinde, ve toplumun somut pratik yaşayışı içinde, insanlar arasında şekillenen üretim ilişkilerini ve meta üretimini kapsar (bak. Varlık; Sosyal Varlık ve Sosyal Bilinç).

SOSYAL VARLIK VE SOSYAL BİLİNÇ, toplum hayatının, karşılıklı bağıntı ve karşılıklı aksiyon halinde bulunan maddi ve manevi iki görünümü (aspect). Marksizm, Sosyal Varlık'ı toplumun maddi hayatı, maddi servetin üretimi ve üretim süreci içinde insan ilişkileri (sınıflı toplumda sınıf ilişkileri) olarak anlar. Sosyal Bilinç görüşler, kavramlar, fikirler, politik, hukuki, estetiksel, etiksel ve diğer teoriler, felsefe, ahlakiyat, din, ve diğer bilinç formlarıdır. Sosyal Varlık ve Sosyal Bilinç'in ilişkisi, topluma uygulanması yönünden felsefenin temel sorununun (bak. Felsefenin Temel Sorunu) parçasıdır. Marksizmden önce felsefede, bilincin toplum hayatında belirleyici bir rol oynadığı görüşü geçerliydi. Oysa, gerçekte, bilinç insanın sosyal varlığının onun manevi (spiritual) hayatındaki bir yansısıdır. Sosyal bilimlere sağlam bir temel getiren bir önerme, ilk defa Marx ve Engels tarafından formüle edilmiştir. *Alman İdeolojisi*'nde şöyle yazar: «İnsanlar, kendi maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini (yani, üretim ilişkilerini- Ed.) geliştirmekle, kendi gerçek varlıklarını, kendi düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini değişikliğe uğratmış olurlar. Hayat, bilinç tarafından değil; bilinç, hayat tarafından belirlenir» (*Alman İdeolojisi*, s. 38). Marksizm insansal hayatın anlaşılmasını sağlayan bu çok önemli olguyu açıklamış ve Sosyal Varlık ve Sosyal Bilinç arasındaki ilişkinin basit değil, tam tersine, karmaşık ve akışkan bir ilişki olduğunu ve sosyal hayatla birlikte daha da karmaşıklaştığını göstermiştir. Tarihin ilk dönemlerinde, Sosyal Bilinç, insanların maddî ilişkilerinin

doğrudan doğruya bir ürünü olarak oluşuyordu. Daha sonraları, toplumun sınıflara bölünmesiyle ve siyasetin, hukukun ve siyasi mücadelenin ortaya çıkmasıyla birlikte, Sosyal Varlık da, Sosyal Bilinç'i önemli biçimde etkileyen devlet ve devlet sistemi, hukuki ve siyasi ilişkiler gibi bir sıra ara bağlar vasıtasıyla insanların zihinleri üzerinde belirleyici bir etki yapmaya başlamıştır. Böyle olduğu halde, Sosyal Bilinç'i doğrudan doğruya maddi ilişkilerin sonucu olarak görmek, sorunu kabalaştırıp basitleştirmekten başka bir şey değildir. Marksizm, Sosyal Bilincin rolünün ve Sosyal Varlık'ın gelişmesi üzerindeki etkisinin dikkate alınmasını ve anlaşılmasını ister. İnsansal hayatın bu iki yanının mutlak bir biçimde karşı karşıya getirilmesi, bu ikisinden hangisinin birincil ve hangisinin ikincil olduğu anlamında ancak felsefenin temel sorunu çerçevesinde bir geçerlilik kazanır. Bunun dışında, böyle bir mutlak karşıtlaştırmanın hiç bir anlamı yoktur. Sosyal Bilinç, nihai olarak, Sosyal Varlık tarafından belirlendiği ve şartlandırıldığı halde, bazı dönemlerde belirleyici bir rol oynayabilir ve oynamıştır. Sosyal Varlık'a bağımlı olmakla birlikte, Sosyal Bilinç'in bütün formlarının nispî bir bağımsızlığı vardır. Bu nispi bağımsızlık, toplumun maddi hayatındaki değişimlerin Sosyal Bilinç'in yeni ürünlerini hiç yaratmadığı olgusunda ifadesini bulur, çünkü zihinsel kavramlar —bilimsel, felsefi, artistik, ve diğer fikirler— başlangıçta birikmiş verilere dayanır ve de gelişimin belirli bir iç mantığına konu teşkil eder. Bundan başka, maddi ilişkilerdeki değişmeler Sosyal Bilinç'in ani otomatik değişmelerine yol açamaz, çünkü, insanın zihinsel kavramları dikkate değer bir atalet gücüne sahiptirler, ve ancak, eski kavramlarla yeni kavramlar arasındaki mücadeledir ki, değişen maddi hayatın temel gerekleri tarafından, yeni varlık tarafından mevcudiyeti gerekli hale getirilmiş olan kavramların zaferine götürür. Sosyal Varlık ve Sosyal Bilinç'e ilişkin marksist doktrin büyük bir metodolojik önem taşır; o, sosyal hayatın problemlerini bilimsel olarak formüle etmeye ve onları pratiksel aktivitenin akışı içinde çözmeye imkân verir.

SOSYAL ZÜMRELER, köleci ve feodal toplumun tipik sınıfsal bölünmesinin bir biçimi. Sosyal Zümreler, toplumdaki statülerine ve devlet mekanizması içindeki hukuki durumlarına göre ayrılırlar. Sosyal Zümreler'e mensubiyet irsiyetle intikal ediyordu. Feodal Rusya'da yalnızca asiller ve kibarlar aristokrasiye giriyordu. Bunlar, vergi vermedikleri gibi, bedence ceza görenlerin kapsamına da dahil değildirler ve kendi kanunlarına göre, yani aristokrasinin kendi mahkemelerinde yargılanabiliyorlardı; ayrıca, malikâne ve toprak kölesine sahip olma hakkı sadece onlara tanınmıştı. Rahipler de imtiyazları olan bir zümreydi. Esnaf ve köylüler ise, alt Sosyal Zümreler'i meydana getiriyor ve vergi veriyorlardı. Toplumun zümrelere ayrılmasının kalıntılarına, bugün bile kapitalist birçok ülkelerde, özellikle de, zamanı geçmiş feodal ilişkilerin tamamen ortadan kalkmadığı ülkelerde rastlanmaktadır. Çağdaş burjuvazi, sınıf egemenliğini devam ettirebilmek için, zümre ayrılıklarını sürdürmeye çalışır (bu açıdan bakılırsa, sosyal zümrelerin yeniden kurulmasını öne süren Nazi teorileri ve iktidarın, toplumda en üst katı meydana getiren «seçkinler»in eline geçmesini isteyen teoriler, bu konuda tipik örneklerdir). Rusya'da sosyal zümreler 1917'de ilga edilmiştir.

SOSYALİST DÜNYA SİSTEMİ, sosyalizm (bak. Sosyalizm) yolunda ilerliyen, özgür, hükümran (sovereing) ulusların sosyal ekonomik ve politik topluluğu. Sosyalist ülkeler aynı tipte

ekonomik temele sahiptirler: üretim araçlarının sosyal mülkiyeti ve sosyalist üretim ilişkileri, özdeş politik temel ve aynı tipte bir devlet sistemi, işçi sınıfının önderliğinde halkın iktidarı; marksizm-leninizm onların tek ideolojik temelidir. Bu ülkeler kendi devrimci kazanımlarını ve bağımsızlıklarını emperyalist kampın saldırılarına karşı korumada ortak çıkarlara sahiptirler. Bunun gücü üzerinde, Sosyalist Dünya Sistemi, kendi çerçevesi içinde, tarihte daha önce bulunmıyan, öz bakımından yeni tipte enternasyonal ilişkiler kurmuştur. Sosyalist ülkelerin halkları arasında ilişkilerin karakteristik özellikleri şunlardır: kardeşçe politik, ekonomik ve kültürel birlik; hakiki eşitlik; bir ülkenin bir diğeri tarafından boyunduruk altına alınmasının ve sömürülmesinin bulunmayışı; karşılıklı yoldaşça destek ve yardımlaşma. Sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin genel bütünü, sosyalist dünya sistemi ekonomisini meydana getirir. Her sosyalist ülke kendi ulusal ekonomisini planlar ve geliştirir. Ne var ki, Sosyalist Dünya Sistemi içinde yer alan bir ülkenin ekonomik gelişmesi tek başına yürümez. Ekonomilerinin dostça işbirliği ile planlanması ve tüm sosyalist ülkeler arasındaki faaliyetlerin gittikçe gelişmesi yoluyla, elele yürür. Her sosyalist ülke, yalnız kendi ulusal ekonomisinin gelişmesi için değil, tüm sosyalist dünya sistemi ekonomisinin ilerlemesi için çaba gösterir. Buna karşılık, Sosyalist Dünya Sistemi'nin gücü, her ülkenin ekonomisinin daha da ilerlemesini sağlar, bütün sosyalist devletlerin ekonomik bağımsızlığını ve egemenliğini güvence altına alır. Günümüzde, Sosyalist Dünya Sistemi, gelişiminin yeni bir aşamasına girmiş bulunmaktadır. Bu aşamada, Sosyalist Dünya Sistemi'nin özellikleri, çeşitli ülkeler arasında daha sıkı iş bölümü, daha yakın işbirliği ve daha çok karşılıklı ekonomik yardımdır. Sosyalist Dünya Sistemi'nin, ulusal kurtuluş hareketlerinin yayılması ve kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesinin gelişmesi üzerinde büyük etkisi vardır.

SOSYALİST EĞİTİM, geçmişin her türlü kalıntılarından arınmış, sosyalist ve ileri sosyalist toplumun, bilinçli, tam insanının yetiştirilmesi. Sosyalist Eğitim, kapitalizmden ileri sosyalizme geçişi sırasında toplumun dönüşüme uğramasının en önemli görünümlerinden (aspects) biridir. Sosyalizm ve ileri sosyalizm, insanın bilincinde, zihinsel davranışlarında ve ahlakiyatında bir dönüşüm olmaksızın vücut bulamaz. Yeni bir hayat tarzı ve sosyalist toplumun konstrüksiyonuna katılış Sosyalist Eğitim'in temel elemanlarıdır. İleri sosyalist toplumun konstrüksiyonuna ilişkin gerçek pratik, Sosyalist Eğitim için en iyi öğrenimi sağlar, yeni insanın şekillenmesi süreci ise toplumun pratiksel dönüşümü üzerinde büyük bir etki icra eder. Sosyalist Eğitim yalnız başına objektif faktörlere konu olan bir spontane süreç değildir: o, sistematik, amaçlı öğrenimi, sonuçları günlük hayatla, toplumun yararına emekle bağıntılı olması temeline dayanan bir öğrenimi varsayar. Sosyalist Eğitim'in ana görünümü (aspect), onun yüksek sosyal önemine ilişkin bir değerlendirmeyi ve toplum karşısında kişinin ödevine ilişkin bir realizasyonu içeren, emek yönünden ileri sosyalist bir tutumun gelişimidir. İleri sosyalizm ruhu içinde yetişmiş bir insan için emek en başta gelen bir hayat zorunluluğu olur, yüksek moral erdemler ise onun karakter ve davranışının sürekli özellikleri haline gelir. Sosyalist Eğitim'in önemli hedeflerinden biri, bilimsel bir dünya görüşü biçimlendirmektir ki, bunun temel bir ön-şartı geçmişin ilerici kültürel mirasına ve insanlık tarafından biriktirilmiş olan bütün bilgi zenginliğine tasarruftur. Marksist-leninist teoriye ilişkin bir inceleme insana sosyal ge-

lişimin kanunlarını ve kendi öz aktivitesini anlamada yardım eder. Sosyalist Eğitim, dinsel batıl itikatlara ve burjuva ideolojisinin etkisi dahil, insanın bilincinde kapitalizmin (bak. Kapitalizm) kalıntılarına karşı sistematik bir mücadeleyi içerir. Sosyalist Eğitim'in önemli bir görünümü (aspect) sağlam bir güzellik duygusunun gelişimidir.

SOSYALİST EMEK, ileri sosyalizmin yerleşmesiyle toplumun iyiliği için gösterilen bütün emek sadece bir ödev haline değil, fakat hayatın temel bir gerekliliği, herkes tarafından kabul edilmiş bir gereklilik haline gelir. Lenin'e göre, «terimin dar ve kesin anlamıyle, Sosyalist Emek, toplumun yararı için karşılık gözetmeksizin yapılan emektir... gönüllü emektir; ücrete bakmadan, mükafat beklemeden yapılan emektir... ortak yarar için çalışma alışkanlığından, ortak yarar için (bir alışkanlık haline gelmiş) çalışma zorunluluğunun bilinçli olarak uygulanmasından gelen emektir, sağlıklı bir organizasyonun ihtiyaç gösterdiği emektir». (cilt 30, s. 517).

SOSYALİST YARIŞ, sosyalist üretimi mümkün her tarzda ilerletme amacını güden emekçi halkın yaratıcı insiyatifini ifade eden bir fenomen. Sosyalist Yarış sosyalist üretim ilişkileri temeline dayanır. Emekçi halkın sömürüsü araçlarından biri olan kapitalist rekabetten bütünüyle farklı olan Sosyalist yarış, halkın bilincinin ve özgür yaratıcılığının bir biçimi ve onun yetenek ve istidatlarının bir ifadesidir. Sömürüyü ilga eden ve siyasi iktidarı işçi sınıfına devreden sosyalizm, tarihte ilk olarak geniş-çapta yarış için büyük oportüniteler sağlar. Sosyalist Yarış, kendi kaynağını, emeğin özgürleşmesini ve kendisi için, toplum için emek haline gelmesini takiben toplumun tarihinde ilk olarak vuku bulan, emeğe ilişkin davranışta radikal değişimde bulur. Sosyalizmin üst aşaması, diye yazar Lenin, genel olarak işçiler toplumun bütününün zenginliği için iş ortaya koydukları vakit başlar. Emeğin sosyalist organizasyonunun bir biçimi olan Sosyalist Yarış kardeşçe, karşılıklı yardım ve kolektivizm temeline dayanır. Sosyalist Yarış'ın karakteristik özellikleri ve kaçınılmaz kondisyonları şunlardır: bireysel girişimler ve işçiler tarafından üretimde elde edilen başarıların aleniyeti, işçiler arası karşılıklı yardımlaşma, geri kalmış olanların önde olanların düzeyine çıkarılması, ileri tecrübenin geniş popülarizasyonu, vs. Sosyalist Yarış emeğin üretkenliğinin artışında, işçilerin maharetinin iyileştirilmesi ve yeni teknolojinin geliştirilmesinde muazzam bir rol oynar. Emeğe ödül sosyalist ilkesi Sosyalist Yarış'ta kamusal ve kişisel yararların bileşmesine hizmet eder. Sosyalist Yarış kritik ve otokritiği (bak. Kritik ve Otokritik) teşvik eder, üretimin organizasyonunun iyileşmesine, üretimin yönetimine (management) emekçi halkın katılmasına ve tecrübesine genişlik kazandırır. O, insanı emek yönünden ileri sosyalist davranışa alıştırmak amacını güder. Sosyalizmin ekonomik ilişkilerini iyileştirerek ve sosyalist demokrasiyi geliştirerek, Sosyalist Yarış, ileri sosyal sosyalist ilişkilerin oluşumuna yol açar. Lenin *Yarışı Organize etmek ne demektir?, Sovyet Devletinin Önde Gelen Görevleri ve Büyük Başlangıç* adlı kitaplarında, devletin önemli bir görevi olarak yarışmanın organizasyonunu vurgulamıştır. Sosyalist Yarış, ileri sosyalist sübbotnikleri ve Stahanov hareketini içeren, bir biçimler çeşitliliğine bürünmüştür. Günümüzde, Sosyalist Yarışın temel biçimi «ileri sosyalist bir tarzda yaşamak ve çalışmak» sloganı altında ileri sosyalist emek için harekettir.

SOSYALİZM, üretim araçları üzerinde kamu mülkiyetine dayanan bir sos-

yal sistem; kapitalist üretim tarzının ilgası ve proletarya iktidarının teessüsünün bir sonucu olarak vücut bulur. Sosyalizm iki türlü mülkiyet biçimi üzerinde kurulur: 1) devlet (kamu) mülkiyeti; 2) Kooperatif ve kollektif mülkiyet. Kamu mülkiyeti, sömürücü sınıfların, insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılmasını ve üretimle uğraşan emekçiler arasında karşılıklı yardım ve kardeşçe işbirliğinin kurulmasını öngörür. Sosyalizm, sosyal baskının ve uluslar arasında eşitsizliğin, kentle kır arasındaki, zihinsel emekle fiziksel emek arasındaki antitezin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Sosyalist toplum, iki dost sınıftan, işçi sınıfı ve kolektif çiftlik köylülüğü ile sosyal bir tabaka olan entelegensiyadan (sol entellektüeller) meydana gelir. İki sınıf arasındaki ve de bu iki sınıfla entelegensiya arasındaki farklılıklar zamanla ortadan silinme yoluna girer. Bütün bu sosyal gruplar arasında en göze çarpan özellik, sosyalist ülkeler arasında dostluk, işbirliği ve kardeşçe karşılıklı yardım'ın oluşu gibi, sosyopolitik ve ideolojik birliktir. Kamu mülkiyeti dolayısıyle, Sosyalizm'de, kapitalizmde uygulanması imkânsız şekilde, tüm ekonomi planlı ve orantılı bir temel üzerinde gelişir. Sosyal üretimin gelişmesi ve ilerlemesi, halkın maddi ve kültürel ihtiyaçlarının gittikçe daha tam olarak karşılanmasına yöneliktir. Sosyalist toplumda hayat, bütün emekçi halkın devlet yönetimine aktif olarak katılmasını sağlamak anlamına gelen geniş bir demokrasiye dayanır. Sosyalist demokrasi, sosyal hakları; çalışma, dinlenme, parasız eğitim ve sağlık hizmetleri, emeklilik, kadın-erkek eşitliği, milliyet ve ırk eşitliği haklarını; siyasî özgürlükleri; konuşma, basın, toplantı, seçme ve seçilme özgürlüklerini güvence altına alır. Sosyalizm, sosyalizmin üst aşamasından, sosyal hayatın bütün yönleriyle böyle bir aşama için henüz olgunlaşmamış olmasıyla ayrılır. Sosyalizm'de üretim güçleri yeteri bollukta ürün sağlayacak derecede gelişmemiş olduğu gibi, çalışma da toplumun bütün üyeleri için başta gelen bir gereklilik halini henüz almamıştır. Bu nedenle, maddi refah dağılımı «herkesin kendi yeteneğine, herkesin kendi emeğine göre» olur. Şu anda, Sosyalizm, birçok Avrupa, Asya ve Amerika ülkelerinde kurulmaktadır. Sosyalist dünya sistemi ise, dünya nüfusunun üçte birinden çoğunu kaplamaktadır.

SOSYALİZM, BİLİMSEL, ütopyacı sosyalizmin (bak. Ütopyacı Sosyalizm) aksine olarak, bilim temeline, tarihsel gelişimin kanunlarının bilgisi temeline dayanan, sosyalizme ilişkin bir doktrin. Marx ve Engels (bak. Marx; Engels) tarafından kurulmuştur. Bilimsel Sosyalizm, marksizmin bir bileşkeni olup, her ikisi de ayrılmaz bir biçimde karşılıklı bağıntı halinde bulunan marksizmin felsefesini ve ekonomik doktrini içerir. Bilimsel Sosyalizm'in süjemadde'si sosyalist sosyo-ekonomik formasyonun (bak. Sosyo-ekonomik Formasyon) doğuşunu ve gelişimini yöneten kanunlardır. Sosyalizmin tarihsel zorunluluğu, gelişen üretim güçleri (bak. Üretim Güçleri) ve bu güçlerin gelişimini köstekliyen, miadını doldurmuş üretim ilişkileri (bak. Üretim İlişkileri) arasındaki çatışmanın bir ürünü olarak üretim tarzlarının tevalisini yöneten-kanun'a ilişkin marksist öğreti tarafından ispatlanmıştır. Marx'ın kapitalizmin kaçınılmaz çöküşüne ilişkin doktrini, daha sonra Lenin tarafından, kapitalizmin (bak. Kapitalizm) son aşaması ve sosyalizmin arifesi olarak, kendisinin emperyalizm (bak. Emperyalizm) doktrininde geliştirilmiştir. Toplumun ileri sosyalist rekonstrüksiyonunun tarihsel zorunluluğu, Bilimsel Sosyalizm'in temel fikridir. Bu, sosyalizmin iki safhası doktrininde açıklığa kavuşturulmuş ve geliştirilmiştir: birinci safha (sosyalizm) ve ikinci yüksek safha (komünizm).

Sosyalizmin iki safhası doktrini bütün ülkeler için geçerlidir. Hiç bir ülke, birinci safhayı atlıyarak ikincisine varamaz. Birinci safhadan ikincisine geçiş kanuna bağımlı bir süreçtir. Bilimsel Sosyalizm'in kurucuları onun genel hatlarını çizmişlerdir. Bu sürecin, daha açık, somut bir çizimi, ileri sosyalizmin şekillenmesi seyrinde, bu konstrüksiyona ilişkin pratiksel tecrübenin birikimiyle belirlenebilir. Sosyalizmin birinci safhasından ikinci safhaya doğru gelişimi yöneten kanunlar, ikinci safhanın maddi ve teknik temelinin yapısının objektif zorunluluğunu gösteren yeni Parti programında ortaya konmuştur. Bu program, ileri sosyalist sosyal ilişkilerin biçimlenmesi için, halen maddi ve kültürel standartlarının ilerlemesi ve onların tam olarak gelişimi için yeni üretici güçlerin kreasyonundan çıkan sonuçların bütün zincirini çizer. Program, sosyalist emeğin (bak. Sosyalist Emek) gelişimi için, ileri sosyalizmin maddi ve teknik temelinin, her şeyden önce üretimin otomasyonunun önemini ortaya koyar. O, bütün halkın tek mülkiyetinin formasyonu; kolektif-çiftlik köylüleri ve işçi sınıfı arasında sınıf farklarının tam olarak silinmesi; kültür ve yaşayış tarzında şehir ve köy arasındaki farkların silinmesi; köylüler ve işçi sınıfı ile entelegensiya arasında farkların silinmesi; ulusların ve ulusal kültürlerin kaynaşması, ve sosyal homojenliğe doğru ilerleyiş için somut yollar gösterir. Bu program yeni insanın eğitilmesi, kişiliğin tam olarak geliştirilmesi görevini ileri sosyalist konstrüksiyonun önemli bir bileşkeni olarak ortaya koyar. Bu görevin ifası için somut yollar gösterir: bir bilimsel sosyalist dünya görüşünün biçimlendirilmesi, emek eğitimi, ve sosyalist ahlak (bak. Sosyalist Ahlâk) ilkelerinin yerleştirilmesi. İleri sosyalizmin vücut bulması seyrinde, proletarya diktatörlüğü (bak. Proletarya Diktatörlüğü) kendi görevlerini tamamlıyarak, bütün halkın bir devleti halinde gelişir —bu önerme, Programda, Bilimsel Sosyalizme önemli bir katkı olarak, formüle edilmiş ve saptanmıştır.

SOSYALİZM, DEMOKRATİK, marksizm-leninizm ideolojisine karşı, Frankfurt Sosyalist Enternasyonal Kongresinin deklerasyonunda, «Demokratik Sosyalizm'in Hedefleri ve Görevleri»nde ortaya konan modern reformizmin (bak. Reformizm) resmi ideolojisi (1951) Demokratik Sosyalizm'in teorik temelleri, Yeni-Kantçılığa (bak. Yeni-Kantçılık) ve onun etiksel sosyalizmine ilişkin nosyonlara uzanır. Demokratik Sosyalizm'e göre, sosyalizm tarihsel gelişimin bir ürünü değil, fakat toplumun bütün kesimleri için aynı derecede geçerli ahlâki bir idealdir. Demokratik Sosyalizm, bundan, toplumun sosyalist tarzda yeniden kurulmasının, aslında bir ahlâk sorunu, halkın sosyalist anlayışta eğitilmesi ve yeniden eğitilmesi sorunu olduğu sonucunu çıkarır. Demokratik Sosyalizm sınıf mücadelesini, sosyalist devrimi, proletarya diktatörlüğünü reddeder. Buna göre, sosyalizm, «demokratik» bir şekilde, yani burjuva devlet çerçevesi içinde alınacak sosyal, özellikle de kültürel ve eğitimsel tedbirlerin bir bütünü olarak ortaya çıkar, ve kapitalistler de dahil, bütün sosyal tabakaların ve grupların uyumlu bir birliğini ifade eden bir «demokrasi» olarak varolur. Demokratik Sosyalizm, objektif olarak, burjuva toplum temellerinin devam ettirilmesi amacını güden bir akımdır.

SOSYALİZM, FABİAN, bilimsel sosyalizmin karşı kutbu olarak İngiltere'de ortaya çıkmış bir reformist eğilim. Fabian Sosyalizm adi, Roma ordusu komutanı Fabius Cuntator'dan (Procrastinator) gelir. Fabian Derneği, 1884 de İngiltere'de kurulmuş; 1900'de de yazarlar ve gazeteciler grupu olarak İşçi Partisi'ne katılmıştır. Fabian Sosya-

lizm'in temsilcileri arasında Beatrice ve Sidney Webbs, Morgan Philipps, Clement Attlee, Herbert Morrison da vardı. Resmi olarak, Fabian Sosyalizm, felsefeyle her türlü bağıntıyı inkâr eder, fakat onun başlıca temsilcileri dini desteklerler, tarihe ilişkin görüşlerinde fikirlerin toplumda belirleyici bir rol oynadığı tarzındaki doktrini kabul ederek sınıf mücadelesini reddederler. Lenin'in tanımına göre, «o, oportünizmin ve Liberal-emek siyasetinin en tam ifadesidir» (Cilt, 21, s. 260)

SOSYALİZM, HIRİSTİYAN, Hıristiyan dinine sosyalist bir görünüş vermek, Hıristiyanlık'ı emekçi halkın çıkarlarının savunucusu ve sosyal kötülüklerden kurtulmanın yolu olarak göstermek isteyen bir doktrin. Hıristiyan Sosyalizm, yitip giden feodal sınıfların kapitalizm karşısındaki düşmanca tavrını yansıtan feodal sosyalizmin bir çeşidi olarak 1830 ve 1840'larda ortaya çıkmıştır. Hıristiyan Sosyalizm'in amacı devrimci harekete karşı mücadele ve antagonistik sınıfları uzlaştırmaktır. Bugün Hıristiyan Sosyalizm, kapitalizmin ve bilimsel sosyalizmin dışında bir «üçüncü yol» tutturmaya çalışmaktadır. Hıristiyan Sosyalizm'in ideali olan «Hıristiyan demokrasi», aslında burjuva sosyal ilişkilerinin ötesine geçmez. Hıristiyan sosyalizm reformizme (bak. Reformizm) sıkıca bağlıdır ve işçi sınıfı saflarını dağıtmaya çalışmaktadır.

SOSYALİZM, ÜTOPYACI, ortaklaşa mülkiyete, mecburi çalışmaya ve ürünlerin adaletli dağılımına dayanan bir toplum öğretisi. «Ütopya» (Yun. varolmayan yer) terimi, ideal bir toplum anlamında ilk defa Thomas More tarafından, bu ideal toplumun kurulu olduğu hayali bir adaya verilmiş olan addır. Daha sonra, bu terim, hayali ve pratikte uygulanamaz sosyal sistemler için kullanılmıştır. Özel mülkiyete dayanan mevcut sistemi eleştiren ütopyacı sosyalistler geleceğin ideal toplumunu tasvir etmişler; kamu mülkiyetinin gerçekleşmesi gereğini teorik olarak ispata çalışmışlar ve parlak bazı fikir ve tasarılar dile getirmişlerdir. İngiliz ekonomi politiği ve Alman klasik felsefesi ile birlikte, Ütopyacı Sosyalizm'in bilimsel sosyalizmin kaynaklarından birini teşkil etmesinin nedeni budur. Özel mülkiyetin mahkûm edilmesine ve ortaklaşa mülkiyetin yüceltilmesine eski Yunan'lı ve Roma'lı bazı düşünürlerin ve Orta Çağ «rafızi»lerinin eserlerinde, feodalizm dönemindeki bazı köylü ayaklanmalarının programlarında ve köylü ideologların görüşlerinde rastlanabilir. Bütün bunlar, antagonist toplumlardaki eşitsizliğe ve sömürüye karşı tabii bir tepki olmuştur. Kapitalizm geliştikçe, Ütopyacı Sosyalizm de, bir teori olarak, daha karmaşıklaşmış ve çeşitli okullar ve akımlar halinde dalbudak salmıştır. Ütopyacı Sosyalizm, kapitalizmin doğuşu çağında, Rönesans'da ve Reformasyon'da —Bohemya'da Houska, Almanya'da Münzer, İngiltere'de More, İtalya'da Campenella, v.s.— sistematik bir gelişme göstermiştir. Bu, proletaryanın seleflerinin ideolojisi olarak, Avrupa'daki burjuva devrimleri döneminde (Fransa'da Melier, Mably, Morelly ve Babeuf'çülük, İngiltere'de Lilleburn ve Winstanley) daha da artmıştır. Ütopyacı Sosyalizm, kapitalizmin gelişimi seyrinde, burjuva devrimi ideologlarının hayallerinin sönüp kaybolduğu ve kapitalist toplumdaki çelişkilerin gittikçe belirginleştiği dönemde doruk noktasına ulaşmıştır (Fransa'da St. Simon ve Fourier, İngiltere'de Owen). Ne var ki, ütopyacı sosyalistlerin hiçbiri, materyalist tarih anlayışına yada toplumun gerçek itici güçlerinin kaynağına ve gerçek sosyalist dönüşüm fikrine varamamıştır. Tarihin ilerleyişinde mülkiyetin ve sınıfların oynadığı rolün doğru bir tarzda anlaşılmasına en çok yakınlaş-

mış olan St. Simon bile, bilimsel bilgi, ahlâk ve din alanlarındaki ilerlemelerin gelişime temellik ettiği görüşündeydi. Bunun yanısıra, mevcut sosyal ilişkileri dönüşüme uğratmanın gerçek yolları da anlaşılamamıştı. Mevcut düzenin sosyalist fikirlerin yayılmasıyle değişeceğine inanılıyordu. Marx'a göre, sosyalizmin bir ütopya olmaktan çıkarak bir bilim haline gelmesini mümkün kılacak olan şey, üretim güçlerinin ve kapitalist toplumun, üretim tarzında kaçınılmaz olarak köklü değişikliğe yol açan gelişmesi ve tecrübeli ve organize bir endüstri proletaryasının doğmasıdır. Marx ve Engels, sosyalizme geçişin kaçınılmazlığını ortaya koyarak ve bu geçişi gerçekleştirmeye yetenekli güçleri keşfederek, bu imkânı realite haline getirmişlerdir. Marksizm, Ütopyacı Sosyalizm'de değerli olan ne varsa, hepsini yeniden elden geçirmiş ve özümlemiştir. Marksizmin gelişmesiyle, Ütopyacı Sosyalizm de, işçi sınıfını ve sosyalist hareketi köstekleyen bir faktör haline gelmeye başlamıştır. Ütopyacı Sosyalizm, bazı ülkelerde, devrimci demokratik ideolojiyle kaynaşarak, marksizmin gelişmesinden sonra da ilerici bir rol oynamakta devam etmiştir (örneğin, Rus devrimci demokratları, 1870' lerdeki Narodnikler, ve diğerleri).

SOSYALİZMİN İNŞASINA İLİKİN MORAL KOD, SBKP'nin programında formüle edilen ve onun Ekim 1961 Kongresi'nde kabul edilen sosyalist ahlâka ilişkin bilimsel ilkelerin bir koleksiyonu. Kod, toplumda ahlaklılık aksiyonu alanının genişlemiş olduğu ve insansal ilişkilerin administratif regülasyonunun daraldığı ileri sosyalizmin kuruluşu çağının, bizzat hayatın bir ürünüdür. İlkin, o, ilerici sosyal güçler tarafından, özellikle işçi sınıfı tarafından ortaya konmuş olan moral ilkelerin somutlaşmasıdır; ikinci olarak, o, moral ilerleme için mücadeelde sosyalist toplumun bütün iyi başarılarını yansıtır; üçüncü olarak, o, ileri sosyalizmin inşasına ilişkin müstakbel moral gelişimin rotasını çizer. Kod şu ilkeleri içine alır: sosyalizm davasına sadakat; sosyalist anavatana ve sosyalist diğer ülkelere sevgi; toplumun iyiliği için bilinçli emek —çalışmıyanın yememesi; kamusal servetin korunması ve arttırılması konusunda herkesin kendisine düşen sorumluluğu göstermesi; yüksek bir kamusal görev duygusu; kamu çıkarlarına zarar veren eylemlere müsamahasızlık; kolektivizm ve yoldaşça karşılıklı yardımlaşma; her bir kişi herkes için ve herkes her bir kişi için; bireyler arasında insansal ilişkiler ve karşılıklı saygı—, insan insana arkadaş, yoldaş, ve kardeştir; sosyal ve özel hayatta dürüstlük, doğruluk, moral saflık, sadelik, tevazu; ailede karşılıklı saygı ve çocukların yetiştirilmesinde sorumluluk; adaletsizliğe, parazitizme, namussuzluğa, kariyerizm ve açgözlülüğe karşı uzlaşmaz tavır; ulusal ve ırksal husumetin hoşgörülmemesi, sosyalizm, barış, ve ulusların özgürlüğü düşmanlarına karşı uzlaşmaz bir tavır; bütün ülkelerin emekçileriyle ve bütün haklarla kardeşçe dayanışma.

SOSYALİZMİN ÜST AŞAMASININ MADDİ VE TEKNİK TEMELİ, sosyalizmin ilk aşamasından üst aşamasına geçiş bakımından vazgeçilmez üretici güçlerin düzeyi, sosyalizmin üst aşaması toplumunun varlığı ve gelişimi için maddi temel. Her formasyon kendisine uygun düşen maddi ve teknik temele sahiptir. Böylece, kapitalizm altında, o, üretim araçlarının özel mülkiyetine, insanın insan tarafından sömürülmesine dayalı olan, geniş-çapta endüstriyel üretim tarafından temsil edilir. Sosyalizmin ilk aşamasının maddi ve teknik temeli, üretim araçlarının sosyal mülkiyetine ve emeğin sömürülmemesine dayalı olan, ekonominin bütün dallarında

planlı geniş-çapta endüstriyel üretimle ayırdedilir. Sosyalizmin üst aşamasının inşası sürecinde, ilk aşamanın maddi ve teknik temeli üst aşamanın maddi teknik temeline derece derece dönüşür. Üst aşamanın maddi ve teknik temelinin yaratılması ülkenin tam elektrifikasyonunu; üretim süreçlerinin geniş-çapta mekanizasyonu ve onların ileri otomasyonunu; ulusal ekonomide kimyanın yaygın kullanımını; ekonomik bakımdan efektif, yeni üretim kollarının, yeni kuvvet kaynaklarının ve yeni materyellerin geniş çapta gelişimini; tabii, maddi imkanlarla emek imkânlarının çok yönlü ve rasyonel kullanımını; bilim ve üretimin organik füzyonunu, ve hızlı bilimsel ve teknik ilerlemeyi; emekçi halk için yüksek bir kültürel ve teknik düzeyi içerir. Sosyalizmin üst aşamasının zaferi için en önemli şart, emeğin prodüktivitesinde daha gelişmiş olan kapitalist ülkeler üzerinde esaslı bir üstünlük sağlamaktır. Sosyalizmin üst aşamasının maddi ve teknik temelinin yaratılması, sosyalist sosyal ilişkilerin üst aşamaya ait sosyal ilişkilere dönüşmesi için, halkın hayat tarzında radikal değişme, yeni insanın şekillendirilmesi yönünden temel olacaktır. Sosyalizmin üst aşamasının maddi ve teknik temelinin yaratılmasıyla birlikte, meta üretimi de öyle bir düzeye erişecektir ki, artık, herkese ihtiyacına göre tarzındaki dağılım ilkesi sağlanmış olacaktır.

SOVYET MARKSİST FELSEFESİ, Ekim sosyalist Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır. İlk beş yılında, eskinin kalıntılarına karşı, burjuva felsefesine ve Menşevizmin felsefi teorilerine, Rus Mach'çılığına (Bogdanov, bak., ve diğerleri) karşı mücadele içinde gelişmiştir. 1922'de ilk marksis felsefi gazete *Pod znamenem marxisma (Marksizmin Bayrağı Altında)* kuruldu. Lenin'in «Militan Materyalizmin Önemi Üzerine» adlı makalesini ihtiva eden üçüncü sayısı, gazetenin görevine ve Sovyet Marksist Felsefesinin geliştirilmesine ayrılmıştır. Lenin'in yaratıcı diğer eserleri gibi, bu makale de, sovyet filozoflarının müteakip bütün eserleri üzerinde belirleyici bir etki meydana getirmiştir. Başlangıç yıllarında temel görev, Komünist Partisiyle ve onun ülkenin sosyalist rekonstrüksiyonu yolundaki mücadelesiyle sıkı dayanışma halinde yeni bir filozoflar topluluğu forme etmekti. Sınıf mücadelesi, Sovyet Devletinin varoluşunun ilk döneminde, felsefe dahil, ideolojinin bütün alanlarında yansımıştır. 1920'lerin sonu ile 1930'ların başlarında, marksist diyalektiği Hegel'in diyalektiğiyle özdeşleştirmeye kalkışan, teoriyi pratikten ayıran, ve felsefenin gelişiminde Leninist aşamayı değerlendiremiyen mekanistik materyalizme (N.I. Bukharin, A.I. Varyaş, Sarabyanov, ve diğerleri) ve menşevistik idealizmin tezahürlerine (A. M. Deborin grubu) ilişkin bir kristizm geliştirilmiştir. Diyalektik ve tarihsel materyalizmin özünü açıklıyan ilk Sovyet manüelleri ortaya çıkmıştır. 1944'te yayımına son veren *Marksizmin Bayrağı Altında* gazetesi, ve diğer periyodikler sosyalizmin inşasına ve kültürel devrime ilişkin problemlerin işlenmesine, marksist felsefenin ışığı altında felsefenin geçmiş tarihinin yeniden ele alınmasına, natüralistlerle bir ittifak için ve onların diyalektik materyalizmin pozisyonlarına intikali için çalışmaya yönelmişlerdir. Engels'in *Tabiatın Diyalektiği*'nin (1925) ve Lenin'in *Felsefe Defterleri*'nin (1929) ilk yayımı yeni sorunların araştırılmasına büyük bir hız verdi. Fakat diğer sosyal bilimler gibi, Sovyet felsefesinin de gelişimi Stalin'in şahsiyetine ilişkin kült döneminde ciddi olarak duraklamıştır. Onun *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* adlı kitabı haksız olarak marksist felsefenin şahikası ilân edildi. Partinin şahsiyet kültü konusundaki kristisizmi, SBKP. sinin 20. Kongresi kararları Sovyet

felsefesinin gelişiminde yeni bir aşama için temel attı. Bu aşamanın bir özelliği, modern felsefi bilimde önde gelen sorunlara daha derinden bir yaklaşım ve felsefi araştırma yönünden konuların dikkate değer çeşitliğidir. Lenin'in felsefi mirasının incelenmesine geniş bir yer verildi. Stalin kültüne bağlı bulunan dogmatik özelliklerin bertaraf edildiği elkitapları ve manüeller kaleme alındı. Çağdaş Sovyet felsefesinin gelişiminde esas akım SBKP.'nın 20., 22. ve 23. Kongrelerinin kararlarında ve onun yeni programında çizilen ileri sosyalist konstrüksiyona ilişkin görevler tarafından belirlenmiştir. Çok sayıda Sovyet filozofları, başlıca sosyologlar ileri sosyalist konstrüksiyon, sosyalizmin birinci aşamasından üst aşamasına geçiş, Sovyet devletinin gelişimi, sosyalist mülkiyetten daha ileri mülkiyet biçiminde geçiş, kent ve kır, fiziksel emekle zihinsel emek arasındaki temel farkların tasfiyesi, sosyalist kültürün gelişimi, vs. ile ilgili sorunlar üzerinde çalışmaktadırlar (G. M. Gak, G. I. Gleserman, F. V. Konstantinov, T. A. Stepanyan, V. P. Tugarinov, P. N. Fedesoyev, V. A. Fomina, G. P. Frantsev, D. I. Çeşnokov, ve diğerleri). Somut sosyal problemler felsefi literatürde henüz yeterince incelenmiş olmamakla birlikte, sonyıllarda çok sayıda sosyolojik eserler yayımlanmış bulunmaktadır. Bunların bazıları işçi sınıfının kültürel ve teknik düzeyinin yükseltilmesini, kent ve kır arasındaki farkların yokedilmesini, dinsel artıkların tasfiyesini, vs. ele almaktadırlar. Sovyet filozoflarının incelemelerinde, diyalektik materyalizmin problemleri geniş bir yer işgal etmektedir. Bundan başka, bunlar, çağdaş tabii bilimlerin başarılarını genelleştirmekte, materyalist diyalektiği işlemekte, sosyalizm altında kendi kanunlarını gösteren yeni formları, diyalektik mantık ve bilgi teorisinin sorunlarını, diyalektik materyalizmin kategorilerini, tabii bilimlerin kategorilerine ve felsefi sorunlarına ilişkin materyalist bir sistem problemini incelemektedirler (E.V. İlyenkov, B. M. Kedrov, P. V. Kopnin, L. V. Kuznetsov, M. E. Omelyanovski, M. N. Rutkeviç, V. I. Sviderski, Y. P. Sitkovski, A. G. Spirkin, B. S. Ukraynitsev, V. P. Çertkov, ve diğerleri). Sovyet filozofları dünya felsefe tarihine ilişkin marksist incelemeler alanında yoğun biçimde çalışmaktadırlar; son yıllarda Rus materyalist felsefesinin incelenmesinde büyük başarılar gösterilmiştir; bir grup filozof, idealistik felsefi konsepsiyonları eleştirisel biçimde analiz ederek, kapitalist ülkelerdeki çağdaş felsefeyi incelemektedirler. (V. F. Asmus, M. P. Baskin, B. E. Biykovski, A. M. Deborin, M. A. Dynnik, M. T. Yovçuk, I. S. Kon, G. A. Kursanov. A. O. Makovelski, Y. K. Melvil, M. B. Mitin, K.N. Momciyan, I.S. Narski, T.I. Oyzerlan, O. V. Traktenberg, B. A. Çargin, I. Y. Şihipanov, ve diğerleri). Sosyalist kontrüksiyon, felsefede en önemli görevlerden biri olarak, sosyalist ahlakiyat, marksist etik, insanların bilincinde kapitalizmin kalıntılarına karşı, dinsel görüşlerin nüfuzuna karşı mücadele, ve ilh problemlerinin elaborasyonunu ortaya koymuştur. Çok sayıda filozof: Y. A. Levada, A. F. Şişkin, ve diğerleri, kendi çalışmalarını bu problemlere tahsis etmişlerdir. Son birkaç yılda Sovyet filozofları kendi araştırmalarını estetiğe ilişkin problemlere ayırmış bulunmaktadırlar: estetiğin tarihi, estetik kavramlar, sosyalist gerçekçilik teorisi, burjuva estetik teorilerinin eleştirisi, ve ilh. (Y. B. Borev, A. G. Yegorov, M. A. Lifshitz, M. F. Ovsiyannikov, Z. V. Smirnova, G. M. Fridlender, ve diğerleri). Önceleri formel mantık alanında uzmanlaşan filozoflar eskiden kendi çalışmalarını çok kere geleneksel mantığı incelemeye ayırdıkları halde, son zamanlarda bunlar, matematiksel mantık, semantik ve benzeri alanlardaki başarıların diyelektik materyalist bir genellemesini gerektiren acil

mantık problemleriyle uğraşmaktadırlar doğrudan doğruya (K. S. Bakradze, Y. A. Voishvillo, D. P. Gorsky, A. A. Zinoviev, P. S. Popov, P. V. Tavanets, S. A. Yanovskaya, ve diğerleri). Sibernetiğin felsefi analiziyle, onun mahiyeti ve diğer bilimlerle olan bağıntısıyla, genelde psikolojinin ve özelde sosyal psikolojinin sorunlarıyle, uğraşan eserler yayımlanmaktadır (B. G. Ananyev. A. N. Leontyev, S. L. Rubinstein, B. M. Teplov, ve diğerleri). Sovyet filozofları büyük görevlerle karşı karşıya bulunmaktadırlar ki, bunların başlıcaları şunlardır: sosyalizmin konstrüksiyonuna ilişkin gerçek (real) süreçlerin daha derin bir genelleştirilmesi, yeni kültürün geliştirilmesi, ileri sosyalist toplum insanının formasyonu, ileri sosyalizmin insansal ahlakının elaborasyonu.

SOSYO-EKONOMİK FORMASYON, belirli bir üretim tarzına (bak. Üretim Tarzı) dayalı olan, ve insanlığın ilkel komünal sistemden (bak. İlkel-Komünal Sistem) başlayıp köle-efendi sistemi (bak. Köle-efendi Sistemi), feodalizm (bak. Feodalizm), ve kapitalizmden (bak. Kapitalizm) geçerek sosyalist formasyona (bak. Sosyalizm ve Komünizm) varan ilerleyici gelişiminde bir aşama olarak ortaya çıkan toplumun tarihsel bir tipi. Sosyo-Ekonomik Formasyon kavramı ilk olarak marksizm tarafından elabore edilmiştir ve materyalist tarih anlayışının temeltaşıdır. Bu kavram, birinci olarak, bir tarihsel dönemi bir diğerinden ayırmayı, «genelde toplum»a dair argümanların yerine, tarihsel olayları belirli formasyonların sınırları içinde incelemeyi; ikinci olarak, aynı üretim düzeyinde bulunan değişik ülkelelerdeki (örneğin, kapitalist İngiltere, Batı Almanya, ve Birleşik Devletler'deki) sistemleri gruplandırmayı ve bu ülkelere ait ortak özellikleri açığa vurmayı, ve dolayısıyle, sosyal bilime uygulanmasını sübjektivistlerin reddettikleri genel bilimsel tekerrür ölçütünü incelemelerde kullanmayı mümkün kılar; üçüncü olarak, topluma sosyal fenomenlerden (aile, devlet, kilise, vs.) ve değişik faktörlerden (tabii şartlar ve eğitim, ticaretin gelişimi ve bir dehanın doğuşu, vs.) hasıl olan tarihsel süreçlerin totalitesi olarak bakan eklektik teorilerin aksine, Sosyo-Ekonomik Formasyonlar kavramı, insan toplumunu kendi gelişiminin herbir döneminde, bütün sosyal fenomenleri, üretim tarzı temeli üzerinde organik birlikleri ve karşılıklı aksiyonları içinde birleştiren tek bir sosyal organizma» olarak irdelemeyi mümkün kılar. Üretici güçler (bak. Üretici Güçler) toplumun maddi ve teknik temelini tamamlarlar; üretim ilişkileri (bak. Üretim İlişkileri), onun ekonomik yapısını yada temelini tamamlar. Bu temel üzerinde yükselen fikirler, ideolojik ilişkiler ve değişik organizasyonlar ve kurumlar toplumun üstyapısını (bak. Temel ve Üstyapı) teşkil ederler; nihayet, dil, aile, insanların tarihsel komünoteleri (bak. Tribü; Milliyet; Millet), vs., ne bir temele ne de sitrüktüre irca edilemiyen fakat bir Sosyo-Ekcnomik Formasyonun anlaşılması için esaslı önemi olan spesifik sosyal fenomenler teşkil ederler. Her formasyon kendi doğuş ve gelişimine ilişkin özel kanunlara sahiptir. Bununla birlikte, bütün formasyonlarda işliyen genel kanunlar bu formasyonları dünya tarihinin tek bir süreci içinde birleştirir. Kapitalist toplum sınıflar arasında antagonizmaya dayalı son formasyondur. O insanlığın tarih-öncesi'ni tamama erdirir.

SOSYOLOJİ, toplumun ve onun gelişimini yöneten kanunların bilimi. Sosyalojik doktrinlerin başlangıcı uzak antikiteye kadar gider. Mo Tzu, Demokritos, Platon, Aristoteles, Epikuros, ve Lukretius (bak. Mo Tzu; De-

mokritos; Platon; Aristoteles; Epikuros; Lukretius) sosyal değişmelerin nedenlerini, insanların hayatında harekete getirici gücü, sosyal kargaşalıkların neden ileri geldiğini, devlet ve hukukun kökenini, bir ideal sosyal ve politik sistemin biçimlerini, vs. kavramaya çalıştılar. Feodal çağda kilise dogmalarına dayanan ve onun çıkarlarını temsil eden dinsel sosyolojik doktrinler ortaya çıktı. Sosyolojinin o zamanda önde gelen temsilcileri, Augustinus ve Aquino'lu Thomas'tı (bak. Augustinus; Aquino'lu Thomas). Feodalizmin zeval bulması ve kapitalizmin doğuşu çağında, İbni Haldun ve Machiavelli (bak. İbni Haldun; Machiavelli) tarafından temsil edildiği üzere, toplum ve tarihe ilişkin teolojik görüşe karşı öne sürülmüş olan sosyolojik öğretiler ortaya çıktı. Tarihin kanuna bağımlı bir süreç olarak ele alınmasına ilişkin ilk girişimler, 17. ve 18. yüzyıllarda Vico, Montesquieu, Voltair, Rousseau, ve Herder'e kadar uzanır (bak. Vico; Montesquieu; Voltair; Rousseau; Herder). Kapitalizmin yükselen gelişimi çağında müteaddit burjuva tarihçiler (Augustin Thierry, François Guizot, François Mignet) sosyal kanunlara ve sınıflar mücadelesine ilişkin derin bazı fikirler öne sürdüler. Tarihi kanuna-bağımlı ve zorunlu bir süreç olarak tasvir eden, Hegel'in (bak. Hegel) diyalektik konsepsiyonu Marx-öncesi (pre-Marxian) çağda, sosyolojik düşüncenin şahikası idi. Müteakiben «sosyoloji» terimini uydurmuş olan Comte (bak. Comte), bir idealistik temel üzerinde bir «bilimsel sosyoloji» bina etmeye çalıştı, öyle bir «bilimsel sosyoloji» ki insan toplumunun, tabii bilimlerin kanunlarına benziyen, ebedi ve değişmez kanunlarını açığa vuracaktı. Marksizmin zuhurundan önce, Sosyoloji, genel olarak, sosyal fenomenlerin aydınlatılmasına idealist ve metafizik bir yaklaşım tarafından karakterize olunuyordu. Marx öncesi teoriler insanın maddi aktivitesinin düşünsel motifler tarafından harekete getirildiğini öne sürerler ve toplumun maddi temelini dikkate almazlar. Bundan ötürü, bu teoriler toplumun kanunlarını kavrama yeteneğinden yoksundular, ve dolayısıyle, kitlelerin aktivitesini nazara almıyorlardı. Kitlelerin rolü ve sömürü ilişkilerine karşı yürüttükleri mücadele Herzen, Çernişevski (bak. Herzen; Çernişevski), vs. gibi devrimci demokratlar tarafından vurgulanıyordu. Marx ve Engels, tarihsel materyalizm (bak. Tarihsel Materyalizm) teorisini yaratarak, materyalist Sosyoloji'nin kurucuları oldular. Marx ve Engels toplumun gerçek belirleyici maddi temelini, üretim ilişkilerini (bak. Üretim İlişkileri) açığa vurdular, tarihin ve toplumun objektif kanunlarını keşfettiler, toplumun gelişimin sosyo-ekonomik formasyonların (bak. Sosyo-Ekonomik Formasyon) birbirlerini takip ettikleri bir tabii tarihsel süreç olduğunu gösterdiler, kapitalizmin sosyalizm tarafından kaçınılmaz istihlafını haber verdiler. Tarihsel materyalizmin hakikatini kabul etmiyen, 19. ve 20. yüzyılların burjuva sosyolojisi, onun karşısına, bir alay bilimsel-olmıyan sosyolojik okullar (psikolojik, organik, jeografik, biyolojik, ırkçı, vs) çıkardı. Bunlar kapitalizm ve kolonyalizmin ebediliğini öne sürmekte ve ırksal eşitsizliği yaymaktadırlar. Kapitalist ülkelerde sosyolojik akımların çoğu idealistik ve metafizikseldir. Bir kural alarak, bunlar, objektif sosyal kanunları, tarihsel ilerlemeyi, hakiki sosyal evrim kavramını ve geçmişin ilerici fikirlerini reddetmekte, ve sosyalizmin fikirlerine karşı miadı dolmuş kapitalist sistemi savunmaktadırlar. Bunlar genellikle irrasyonel ve agnostiktirler, çünkü, bunlar, bir genel sosyojik teori yaratmanın imkânsızlığını iddia etmekte, bilimsel previzyonu ve toplumun planlı yöneliminin mümkünlüğünü reddetmekte, ve ampirisizmi iş-

lemektedirler. Kapitalist ülkelerde modern Sosyoloji müteaddit özel Sosyolojilere ayrılmış bulunmaktadır (endüstriyel Sosyoloji, kırsal Sosyoloji, aile Sosyolojisi, zihinsel illetler, mikrobiyoloji, ve benzeri). Metodoloji açısından, modern burjuva Sosyolojisini, bir kural olarak, tipifiye eden şey, toplumun birliğini onun temelinin determinantı olarak kabul etmiyen, ve sayısız faktörlerin kaotik karşılıklı aksiyonunu kabul eden eklektik plüralizmdir (bak. Plüralizm). Bugün marksist Sosyoloji'nin görevi çağdaş tarih döneminin şu ivedi problemlerine ilişkin somut bilimsel araştırmalar ortaya koymak yönünden tarihsel materyalizm metodunu takip etmektir: ileri sosyalist toplumun meydana getirilmesi, insanlar arasında yeni ilişkilerin, yeni bir hayat tarzının, yeni ahlakın biçimlendirilmesi.

SOSYOLOJİ, AMPİRİK, modern sosyolojide, sosyal hayatın tekil görünümleriyle uğraşan akımlardan biri. İkinci Dünya savaşından sonra, özellikle ABD. de (Lundberg, Dodd, Mayo, vs.) geniş bir yaygınlık kazanmıştır. Tekil sosyal fenomenlerin somut sosyolojik araştırmalara (bak. Somut Sosyolojik Araştırmalar) ilişkin araçlarla incelenmesi, ancak bu inceleme, toplumu kanuna göre gelişen bir birlik olarak ele alan, bilimsel bir teoriye dayalı ise pozitif bir rol oynıyabilir. Bununla birlikte, Ampirik Sosyooljinin temsilcileri, toplumun birlik ve bütünselliğini ve o nun gelişiminin kanunlarını inkâr ederler. Bunlar, sosyal fenomenlerin özüne inmeye yanaşmazlar ve toplumu tekil sosyal fenomenlerin mekanik bir toplamı olarak mütalaa ederler, değişik faktörler arasındaki ilişkilerin araştırılmasıyla yetinerek, bu sosyal fenomenleri sadece tasvir ve tadat ederler. Ampirik Sosyoloji'nin metodu, sorgulama, mülakat, ve istatistik materyelle sınırlıdır. Ampirik Sosyoloji'nin temsilcileri bilimsel tek metodun bu niceliksel metottan ibaret olduğu iddiasındadırlar. Ampirik Sosyoloji'nin esas özellikleri genel bir felsefi temelden yoksunluk ve sosyal incelemeler arasında derin bir diferansiyasondur ki, bu, birbirinden bağımsız değişik sosyolojierin yaratılması sonucuna varır (kent Sosyolojisi, alkolizm sosyolojisi, reklam sosyolojisi, kitle iletişimi sosyolojisi, vs.).

SOSYOLOJİ, NATÜRALİST, çağdaş burjuva sosyolojisinde bir akım ki, bunun temsilcileri biyolojik bir varlık olarak insan özelliklerini (traits) bir mutlak düzeyine çıkarırlar ve insanlığın gelişiminin biyoloji kanunları tarafından belirlendiğini öne sürerler. Natüralist Sosyaloji akımları arasında Sosyal Darwin'cilik (bak. Sosyal-Darwin'cilik), Malthus'çuluk (bak. Malthus'çuluk) ve toplumun gelişiminde nüfusa belirleyici bir rol atfeden, bilimsel-olmıyan diğer nüfus teorileri, ve de ırksal özellikleri bir mutlak olarak ele alan ve ırkların mücadelesine sosyal gelişimin esas faktörü olarak bakan psiko-rasiyalizmden farklı olarak bir çeşit biyolojik ırkçılık (bak. Irkçılık) yer alır.

SOSYOLOJİ, ROMANTİK, 19. yüzyıl ortalarında İngiltere ve Almanya'da şekillenmiş olan bir sosyolojik akım. Başlangıçta, Romantik Sosyoloji, feodal sosyalizmle (Carlyle, bak) içiçeydi, çağdaş dönemde faşizmle birleşti (Heldegger, bak.) Romantik Sosyoloji'nin temel fikri Aryan kabilelerin kahramanca geçmişine hayranlık, ebedi ve zeval bulmaz «cangıl kanunu»na dönüş, silahlı güruhlar formasyonuna dönüş çağrısıdır. Gobineau'nun çıkışıyla, Romantik Sosyoloji'nin önderleri, «üstün Aryan ırk»ın bütün halklar üzerinde egemenliği için mücadeleye giriştiler. Bu fikir, lider, kahraman üstün ırk hususundaki nazi (Günther, Krieck, Rosenberg) kültüne vardı sonunda. Bu fikir Hitler İmparatorluğunun ideolojik temelini meydana getirmiştir.

SOSYOLOJİDE BİYOLOJİK OKUL, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yıllarında yaygınlaşmış olan, bir sosyolojik akım. Temel postülaları biyolojik kanunların (en intibaklının bekası, tabii seleksiyon, organizmanın hücre yapısı, vs.) toplum hayatına mekanik olarak uygulanımına dayanır; Sosyolojide Biyolojik Okul, Malthus'çuluk (bak. Malthus'çuluk), döl iyileştirme (bak. Döl İyileştirme), ve ırkçılık (bak. Irkçılık) fikirlerinden de yararlanmıştır. Sosyal fenomenleri biyoloji terimleri içinde açıklama girişimi bilim-dışıdır. Lenin'in yazdığı gibi, «*genelde* biyolojik kavramların sosyal bilimlerin alanına transferi *lafazanlık*'tır» (Cilt, 14. s. 329). Bu doktrinin sınıfsal özü insanı güya, özel mülkiyet, bireycilik ve benzeri hususlarda «değişmez içgüdüler»e malik bulunan tamamiyle biyolojik bir yaratık addederek, sosyal hayatın gerçek kanunlarını gölgelendirmek isteğinde yatar (bak. Antropososyoloji; Sosyal-Darwinizm; Organik Toplum Teorisi).

SOSYOLOJİDE FONKSİYONEL OKUL, çağdaş ABD sosyolojisinde bir okul (R. Merton, T. Parsons, P. Sorokin). Fonksiyonel Okul, topluma, herbir elemanı belirli bir fonksiyon ifa eden, içten bağıntılı, tek bir sistem olarak bakar. Böyle bir sistemin temel özellikleri bileşkenlerinin karşılıklı aksiyonu ve tek belirleyici bir temelin mevcut bulunmayışıdır. Fakat hakikatte, sistemin belirleyici parçası, bu okula göre, «manevi değerler»den, en başta da, zorunlu bir sosyol fonksiyon ifa eden sistemin bir elemanı olarak dinden ibarettir. Fonksiyonel Okul'un fikirleri çağdaş Amerikan sosyolojisinin ampirisizmine bir reaksiyondur. Öte yandan, sosyal sistemin fonksiyonel açıklaması marksist sosyal bilime karşıttır. Fonksiyonel Okul metafiziksel, antitarihsel, ve idealisttir. O, sosyal sistemde dengeyi kabul, tarihsel süreç kavramını reddeder, ve kapitalist toplumda çatışmaların sona erdiğini öne sürer.

SOSYOLOJİDE PSİKOLOJİK OKUL, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaygınlaşmış bulunan, sübjektif idealist bir toplum konsepsiyonu. Psikolojik Okul'un temsilcileri sosyal fenomenleri anlamayı sağlıyan anahtarı bireysel psyche'de yada kolektif psyche'de bulurlar (bireylerin psişik karşılıklı aksiyonu). Psikolojik Okul'un kurucusu, Amerika'lı sosyolog Lester Ward'dır. Ward, toplumun niteliksel özelliğini, sosyal fenomenlerin psikolojik karakterinde buluyordu. Psikoloji Okulu'nun bir başka temsilcisi de, insanların birbirlerini taklit etmelerini sosyoloji'nin temel kanunu olarak ileri süren Gabriel Tarde'dır. Alman sosyologu Georg Simmel de Psikoloji Okulu'na çok yakındır. 20. yüzyılın başlangıcında, Psikoloji Okulu'nun çöktüğü ve açıkça psikolojizm'e düştüğü görülür. Psikolojik toplum teorileri «kültürel sosyoloji» ile kaynaşmıştır (A. Weber ve daha başkaları). Çağdaş psikolojizm, ayrı bir okul değil, özel bir metodolojik ilkedir. Psikolojizm'in sosyal fenomenlere en çok uygulandığı alan Amerikan sosyal psikolojisi'dir. (E. Bogardus, L. Bernard, ve diğerleri). Psikolojizm, Freud'çülük'e (bak. Freud'çülük) de yayılmıştır. Psikolojizm, bir çeşit sosyal reformizm olarak görülebilir, çünkü, psikoloji yoluyla toplumda reform umuduna dayanır. Sosyoloji'de psikolojizm, halkı etkilemeye yarıyan araçlardan biridir.

SOSYOLOJİDE SÜBJEKTİF METOT, toplumun, önde gelen şahsiyetlerin aktivitesinin bir ürünü olarak görülmesi gerektiğini öne süren idealist metot. Sosyal gelişimin objektif kanunlarını görmezlikten gelen ve kitlelerin tarihteki belirleyici rolünü inkâr eden Sübjektif Metot, iradecilik'le eşdeğerdedir. Sübjektif Metot'un Rusya'daki aktif temsilcileri, tarihin, «eleştirici dü-

şünürler» tarafından yapıldığını ileri süren Narodnikler'dir (Lavrov; Mihaylovski, bak.). Kitlelerin devrimci aydınlarına karşı gösterilen negatif tavır ve çarlık devlet adamlarına karşı uygulanan bireysel terör taktikleri buradan gelir. Lenin, *«Halkın Dostları» Kimlerdir ve Bunlar Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşlar* adlı kitabında bu metodu derin bir biçimde eleştirmiştir. Sübjektif Metod'u kabul eden modern sosyologlar, tarihin küçük bir «seçkin» grup, özellikle de iş adamları tarafından yönetildiğini iddia eden «seçkin» şahsiyetler teorisini benimserler.

SOYUT VE SOMUT, Hegel'den (bak. Hegel) önce, Somut, esasta, duyumsal olarak kavranan bireysel obje ve fenomenlerin çok-formluluğu (multiformity) olarak, Soyut ise yalnız zihnin ürünü olarak anlaşılıyordu (bak. Soyutlama). Soyut ve Somut kategorilerini daha sonraları marksist felsefenin geliştireceği özel felsefî anlamda ilk defa kullanan Hegel'dir —Hegel'de, Somut, diyalektik karşılıklı ilişkiliğin, parçalara ayrılmış bütünün sinonimidir; Soyut ise, Somut'a karşıt bir şey olarak değil. Somut'un gelişiminin bir aşaması, yani açığa çıkmamış, gelişmemiş Somut olarak ele alınmıştır (Hegel, Soyut ile Somut arasındaki ilişkiyi, tohum ile meyva arasındaki ilişkiye benzetir). Fakat Hegel'e göre, Somut, sadece «espri»yi, düşünce'yi «mutlak idea»yi ifade eder. Tabiat ve insanların sosyal ilişkileri ise, imgesel «öteki - varlık»tır; mutlak esprinin tekil görünümlerinin, yada duraklarının (momentlerinin) soyut olarak kendisini açığa vurmasıdır. Marksist felsefede, Somut'un konusu yada aracı maddi realitedir; duyusal olarak kavranan sonlu şeyler ve fenomenler âlemidir. Obje'nin somutluluğu, objelerin görümleri arasındaki, bu objeyi meydana getiren asli ve kanunlara bağlı ilişkilerle belirlenen görünümleri arasındaki objektif ilişkilerdir. Bilgi'nin somutluğu, bilinmekte olan obje'nin objektif muhtevasını, yapısal ve jenetik olarak yeniden ortaya koyan bir kavramlar sisteminde bu gerçek karşılıklı ilişkilerin yansımasıdır. Soyut bilgi ise, gerçek hayatta, bütün olmayan'ın, tam olarak açığa çıkmamış olan'ın, tam olarak gelişmemiş olan'ın ve bütünün herhangi bir parçasının sınırlı tabiatının ifadesidir; çünkü burada, parça, tek başına (tekilleştirilmiş olarak), yani mutavassıt bağıntılarından, geçmişinden ve geleceğinden yalıtılmış olarak ele alınmıştır. Bunun içindir ki, Soyut bilgi Somut bilgi'yle karşıtlaştırılır; çünkü, Soyut bilgi, tekyanlıdır, Soyut bilgi, diğer görünümleriyle olan bağıntılarından, bütünün spesifik mahiyetini belirleyen şeyden yalıtılmış bir obienin tekil bir görünümünün ifadesidir. Bu bakımdan, teorik bilgi'nin amacı, duyumsal çeşitliliğin yaratılmasından ibaret olamaz ve olmamalıdır; buna, bir takım «mutlak» mantıksal bağıntıların tek başına ele alınmasıyla da varılamaz. Bu bağıntılar yalnız başlarına ele alındıklarında, somutluluklarını ve hakikiliklerini kaybederler. Gerçekten bilimsel teorik bilme, Somut'un duyumsal çeşitliliğinden hareket ederek objenin bütün özünün ve karmaşıklığının yeniden yaratılmasına varan bir düşünce sürecidir. Bütün'ün bilinçte yeniden yaratılması metodu, Soyut'tan Somut'a gidiştir. Bilimsel bilginin ortaya çıkışının genel formu, objenin kavramlar halindeki sistematik yansımasıdır. Kavramları birbirine bağlamanın bir yolu olarak, Soyut'tan Somut'a geliş, incelenmekte olan objenin görünümlerinin objektif bir şekilde birbirinden ayırdedilmesini ve bu görünümlerin birliğini yansıtan bütünsel bir sistem olduğu için Somut'tan Soyut'a gidişi de şart koşar. Bu ikinci süreçte ancak bütünün parçaları olarak bakıldığı zaman anlaşılabilen ve spesifik muhtevası tarafından belirlenen objenin tekil görünümlerini ve özelliklerini

yansıtan kavramlar meydana gelir. Bundan ötürü, incelemekte olan objeyi yani, araştırmanın hareket noktası olan Somut'u (duyumsal Somut'u), araştırmanın nihai ürünü ve objenin bilimsel kavramı olan Somut'tan düşünce somutundan) ayırmak gerekir.

SOYUTLAMA, bilginin o görünümü yada biçimi ki, bir objenin özelliklerini yada onun özellikleri arasındaki bağıntıları zihnen öbürlerinden ayırır. Burada gerek süreç gerekse onun ürünü Soyutlama adını alır. Çok kere, insanoğlunun sübjektif mümkünlüklerini nazara almamak zorunludur. Örneğin, tabii sayıların bütün dizilerini «saymak» imkânsızdır, fakat o mümkünlüğü nazara almazsak fiili (yani, «sayılmış», «tam») sonsuzluk soyutlamasına gidebiliriz. Çeşitli kavramlar —madde, hareket, değer— Soyutlama ürünleridir. Bütün bilgi ayrılmaz bir biçimde Soyutlama süreciyle bağıntılıdır. Soyutlama olmadan bir objenin özünü açığa vurmak yada onun «derinliğine» nüfuz etmek imkânsızdır. Bir objenin ayrıştırılması, temel görünümlerinin yalıtılması ve bu özelliklerin «saf» yönleriyle analiz edilmeleri, bütün bunlar zihinsel soyutlama işleminin ürünleridir. Lenin Soyutlama'nın bilgi bakımından taşıdığı öneme ilişkin olarak şöyle der: «Somuttan soyuta hareket eden düşünce —*korekt* olmak kaydıyla— *hakikatten uzaklaşmak* şöyle dursun, ona *yaklaşır*. *Madde*'nin, bir tabiat kanunu'nun soyutlanması, değer'in soyutlanması, vs., kısacası bütün bilimsel (korekt, ciddi, saçma-olmıyan) soyutlamalar, tabiatı daha derinden, daha hakiki ve tam olarak, yansıtırlar» (Lenin, Cilt. 38, s. 171). Soyutlamanın mahiyetini ve özellikle her belirli durumda neyin istihraç edileceği, ve objenin zihnen soyutlanacak olan görünümleri, bütün bunlar, insanın pratiksel bilgisel aktivitesinin görevleri tarafından ve incelenmekte olan objenin mahiyeti tarafından belirlenir. Bilime sokulan soyutlamaların gerçekten bilimsel olup olmadıklarını gösteren şey pratiktir. Diyalektik materyalizm, Soyutlama sürecine ve onun sonuçlarına ilişkin bir bilimsel açıklama sağlar. İdealizm ise, çok kere, soyutlamaya ilişkin düşünce süreciyle bağıntılı güçlükler üzerine spekülasyon yapar. Lenin uyarır ki en elemanter soyutlamada bile idealizmin mümkünlüğü saklıdır. Soyutlama ürünlerinin (kavramlar, fikirler) Evren'in cevheri ve ilk ilkesi haline getirilmesi idealist felsefenin tipik özelliğidir. İdealizm Soyutlama'ya, zihnin aktivitesinin, objektif dünya ve insanın pratiksel aktivitesiyle herhangi bir bağıntısı bulunmıyan ürünü olarak bakar. Böyle bir Soyutlama konsepsiyonu modern bir Soyutlama (bak. Pozitivizm) ve diğer idealist akımların tipik bir özelliğidir. Diyalektik mantıkta (bak. Diyalektik Mantık), Soyutlama kavramı, somuttan farklı olarak gelişmemiş ve tek yanlı bir şey anlamında kullanılır (bak. Soyut ve Somut).

SOYUT ÖZDEŞLİK, bak. *Özdeşlik.*

SOYUT SANAT, modern sanatta, ger çek objeleri tasvirden kaçınan biçimci bir akım. Michel Souphor gibi Soyut Sanat teorisyenleri, hiç bir şeyi andırmayan, yada gözlemlenen realiteyi hiç bir şekilde yansıtmayan bir esere, soyut sanat eseri derler. Soyut Sanat kübizm, fütürizm (bak. Kübizm; Fütürizm) ve diğer biçimci akımların doruk noktasıdır. İlk defa olarak soyut resim yapanlardan (1910'larda) biri, Rus ressam Kandiski'dir (1866-1944). Bir başka Rus soyutçu olan K. Maleviç ise (1878-1935), kendi yaptığı sanata «supramatizm» adını veriyordu. Soyut Sanat hemen sonra da Fransa (Robert Delaunay) ve Hollanda'da (Stiji grupu, 1957, P. Mondrian, T.

van Doesburg) kendini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soyut Sanat kapitalist ülkelerin çoğunda, özellikle de ABD'de yaygınlık kazanmıştır. (Jackson Pollock, Mark Rothko ve diğerleri). Sübjektivizm ve idealizm Soyut Sanat'ın epistemolojik temelleridir; burada, sanat hayattan ayrılmıştır; ve sanat şekilleri ile bunların ideolojik muhtevalarının karşıtlaştırılması sonucunda yaratış süreçinin rasyonel yanı ile sezgici yanı birbirine karşıt şeyler haline getirilmiştir. Soyut Sanat, sanatta, tipik imajların gerçek olayların ve çevrenin tasvirini reddeder; dolayısıyle de, sanat eserlerinde hayatın anlamının ve amacının dile getirilmesini imkânsızlaştırır. Soyut Sanat, bütün hakiki sanat eserlerinde bulunan güzelliğin ve realite dramının yerine mistik «manevi realite», «sezgisel enerji», «insan bilincinin titreşimleri» gibi ifadeleri koyar. Sanat imajlarının ve gerçek formların en aşırı derecede deforme edilmesi; imajların karmakarışık anlamsız lekeler, çizgiler, benekler, satıhlar ve üç boyutlu figürler halinde soyutlanması, Soyut Sanat'ın tipik yanıdır.

SPEKÜLATİF FELSEFE*, tecrübeye başvurmaksızın çıkarsanan felsefî önermeler sistemi. «Aklın halis gücü»ne belbağlıyan spekülatif filozof, bütün objektif realiteyi kucaklıyacağını sandığı şu yada bu türden spekülatif ilkeler dizisi yaratıyordu. Ama şimdiye kadar, hiç bir spekülatif sistem dayanıklı olamamıştır; çünkü, realite, doğru bazı çıkarsamalar ihtiva eden, fakat son tahlilde realiteye ait özellikleri spekülatif tanımlamaların içine sokan Spekülatif Felsefe'ye oranla tasavvur edilemiyecek kadar zengindir. Descartes, kararlı ilk spekülatif filozoftur. Spekülatif metot, modern skolastikte (bak. Yeni-Thomascılık) kullanılmaktadır.** Fichte, Schelling ve özellikle Hegel'in aynı bir ilkeden diyalektik tümdengelim metoduyla çıkarsanmış olan felsefe sistemleri. Hegel'e göre, spekülatif inceleme diyalektik analizin sinonimidir. Spekülatif Felsefe'nin bu akımında görülen başarılar fikirlerin diyalektiğini inceleyişin bu filozoflara realitenin bazı görünümlerine ilişkin sezişlerde bulunma imkânını vermiş olmasından ileri gelmektedir. Fakat, realitenin bütün görünümlerini, her halükârda spekülatif metotla açıklama hevesi, Spekülatif Felsefe'nin temsilcilerini ele aldıkları konuların nüfuzu altına sokmuş ve bu filozofların mutlak zorunlu ve evrensel kişisel tanımlamalar yapmalarına yol açmıştır.***, Sözcüğün geniş anlamında, spekülatif düşünce, teorik düşünceyi belirtir.

SPENCER, HERBERT (1820-1903) Alman idealist sosyolog ve psikolog, pozitivizmin (bak. Pozitivizm) kurucularından biri. Felsefî görüşleri Hume, Kant, ve Mille tarafından güçlü bir biçimde etkilendirilmiştir. «Bilinemez» nosyonu onun sisteminde son derece bilirgindi. Bir felsefî kavram, diye iddia eder, Spencer, çelişik, ve bundan ötürü, kavranamazdır. Bilim bireyin sınırlı tecrübesine, yanlış bir temele dayanır iddiası, bilimin şeylerin esasına nüfuza muktedir olmadığı tarzındaki kendi nosyonu için Spencer'in öne sürdüğü diğer kanıttı. «Bilinemez»in kabulü, burada, dinin öylesine bir temel taşıdır ki, Spencer buna dayanarak bilim ve dinin yakınlığını öne sürer. Sübjektif idealizm ve agnostisizm (bak. Sübjektif İdealizm; Agnostisizm) objektif idealizmin (insansal duyumların ve izlenimlerin bir kaynağı olarak «mutlak realite»nin kabulü) ve özel bilimlerin problemlerine ilişkin, spontane biçimde bir materyalizmin unsurlarıyle birleşmiştir. Spontane olarak materyalist yaklaşım Spencer'in Evrene ilişkin öğretisinde belirgindir. Spencer evrim fikrini canlı varlıklardan bütün eşya ve fenomenlere ya-

yar. Bununla birlikte, o, evrimi mekanist bir tarzda, madde ve hareket dünyasında yeniden dağılım (redistrubition) olarak ele almış, ve maddi dünyanın değişik alanları (spheres) arasındaki farklılıkları silmiştir. Spencer'in evrim konsepsiyonu onun sosyolojik görüşlerinin, organik toplum teorisi (bak. Organik Toplum Teorisi) denilen teorinin kökünde yatar, o teori ki, tamamen bilim-dışı olarak, sosyal hayatı biyolojik terimler içinde tahlile girişmiştir. Spencer sosyalizme şiddetle muhalefet etmiştir. Onun en dikkate değer eseri *System of Synthetic Philosophy*'dir (1862-96).

SPENGLER, OSWALD (1880-1936), Alman idealist filozof, Prusya junkerlerinin ideologu, Alman faşizminin teorideki öncülerinden biri. Ortaya koyduğu tarih felsefesini açıklayan başlıca eseri olan *Der Untergang des Abendlandes* (1918-22, iki cilt), Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden hemen sonra yayımlanmış ve emperyalizmin ideologları arasında büyük rağbet bulmuştur. Spengler, «eski Prusya ruhu»nu, monarşiyi, asaleti, ve militarizmi göklere çıkarır. Spengler'e göre, savaş, «yüksek insansal varlığın ebedi biçimi» dir. Tarihsel ilerleme nosyonunu inkâr eden Spengler, materyalist tarih anlayışının karşısına kadercilik çıkarır. Spengler, tarihte rölativizm görüşünün izleyicilerinden biridir ki, bu anlayışa göre, tarih, bağımsız ve benzersiz bazı «kültür»lere; her biri ayrı bir kadere sahip olan doğuş, yükseliş ve sona eriş aşamalarından geçen bir çeşit süperorganizmalara ayrılır. Spengler'e göre «tarih felsefesi»nin yapması gereken iş, temelinde «kültür ruhu» yatan her «kültür»ün «morfolojik yapısı»nı ihata etmektir. 19. yüzyıldan, yani kapitalizmin kuruluşundan başlayarak Batı kültürü, çöküş aşamasına girmiştir. Bu kültürün parlaması ise feodalizm dönemine rastlamıştır. Günümüzde, İngiliz tarihçi Toynbee, Spengler'e yakın bir «tarih felsefesi»nin propagandacılığını yapmaktadır.

SPINOZA, BARUCH yada **BENEDICT** (1632-77), Hollanda'lı materyalist filozof, özgür düşüncesi yüzünden, Amsterdam'daki Yahudi Sinagog'undan afaroz edilmiştir. Başlıca eserleri *Tractatus theologico-politicus* ve *Ethica*'dır. Spinoza felsefede geometrik metodun (bak. Geometrik Metot) kurucusudur. Spinoza'nın doktrini Hollanda'yı İspanya'nın feodal monarşisinin boyunduruğundan kurtuluşun ardından önde gelen bir kapitalist ülke durumuna getiren bir tarihsel çevrede meydana gelmiştir. Kendi çağının önde gelen düşünürleri olan Francis Bacon ve Descartes (bak. Francis Bacon; Descartes) gibi, Spinoza da, insanoğlunun tabiata egemen olmasını ve ilerleyişini bilginin esas amacı olarak mütalaa eder. Spinoza kendi habercilerinin doktrinlerini özgürlüğe ilişkin bir öğretiyle ikmal etmiştir: o, özgürlüğün zorunluluğun sınırları içinde nasıl mümkün olduğunu göstermiştir. Bu problemin çözümünde, Spinoza kendi tabiat öğretisine dayanmaktadır. Descartes düalizmine karşı, Spinoza, kendi kendisinin nedeni olan ve varolmak için, başka hiçbir şeye muhtaç bulunmıyan şey olarak sadece tabiatın mevcut bulunduğunu öne sürer. «Yaratıcı tabiat» olarak tanrısal cevherdir bu. Spinoza cevher yada kayıtsız şartsız mevcudiyet ile, tekil nihai şeyler yada kipler (modes) arasında, yani hem cisimsel hem düşünsel kipler arasında ayırım yapar. Cevher tektir, kipler ise sonsuz sayıdadır. Sonsuz algı gücü (intellect) sonsuz cevheri bütün biçimleri ve görünümleri içinde kavramaya muktedirdir. Lâkin sonlu insansal akıl cevherin mahiyetini sonsuz olarak, fakat iki görünümüyle kavrar: «yerkaplama» olarak ve «düşünce» olarak. Bunlar cev-

herin sıfatlarıdır. Spinoza'nın cevherin sıfatlarına ilişkin öğretisi, genellikle materyalistik olmakla birlikte metafizikseldir, çünkü, o, hareketi cevherin bir sıfatı olarak mütalaa etmiyordu. Kendi insan öğretisinde Spinoza'nın dayandığı önermeler bunlardır. Spinoza'ya göre, insan, yerkaplama kipinin, bedenin, düşünceyle, ruhla birleştiği bir yaratıktır. Her ikisi bakımından, da tabiatın bir parçasıdır insan. Ruh kipine ilişkin öğretisinde, Spinoza, pisişik hayatın karmaşıklığını algı gücü ve heyecana (emotion) —neşe, üzüntü, ve istek— indirgemektedir. O, iradeyi algıgücüyle özdeşleştirmiştir. Spinoza'nın düşüncesine göre, insan davranışını harekete getiren şey kendini-koruma ve kişisel çıkar güdüsüdür. Spinoza irade özgürlüğüne ilişkin idealistik nosyonu reddetmiş ve iradeyi herzaman saiklere (motives) bağımlı bir şey olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, o, zorunluluğun bilgisine dayanın bir davranış olarak özgürlüğün mümkün olduğu görüşündedir. Ama, Spinoza'ya göre halk kitleleri değil, sadece bilge bir kişi özgür olabilir. Bu özgürlük yorumu soyut ve tarihsel-olmıyan bir yorumdur. Kendi bilgi teorisinde, Spinoza, kendi rasyonalizmini sürdürmüştür. O, akla dayanan entelektüel bilgiyi duyumlardan gelen aşağı düzeydeki bilgiden üstün tutar, ve tecrübenin roljünü küçümser, Spinoza, hakikati dolaysız kavrayışı, yada zihnin sezgisini entelektüel bilginin en yüksek tipi olarak gösterir. Böylece, Spinoza, apaçıklığı (clarity) ve kavranabilirliliği (intelligibility) hakikatin ölçütü ilân edişinde Descartes'ı takip etmektedir. Spinoza ateizmin (bak. Ateizm) ve özgür düşüncenin gerek bilimsel gerek dinsel bakımdan kolaylaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Dinin amacı, diye öne sürer Spinoza, şeylerin mahiyetini kavramak değil, fakat yüksek moral ilkelerin aşılanmasıdır daha çok. Bunun için, düşünce özgürlüğüne ne din ne de devlet asla müdahale etmemeliydi. Spinoza'nın topluma ilişkin öğretisi onu Hobbes'un bir halefi kılmıştır. Hobbes'tan farklı olarak, Spinoza, monarşiyi değil, fakat demokratik yönetimi yüksek iktidar biçimi olarak kabul etmiş ve devlet kudretini özgürlükle sınırlandırmıştır. Spinoza 17. ve 18. yüzyıllar metafiziksel materyalizmi üzerinde güçlü bir etki meydana getirmiş, ve onun dinsel özgür-düşüncesi ateizmin gelişimini kolaylaştırmıştır. Engels Spinoza'mn felsefi düşüncelerini yüksek düşünceler olarak takdir eder. «Spinoza'dan büyük Fransız materyalistlerine kadarki çağın felsefesinin yüksek liyakati» diye yazar Engels, «dünyayı dünyanın kendisiyle açıklamada ısrar etmesi ve ayrıntılarda jüstifikasyonu geleceğin tabiat bilimine bırakmasıdır.» *(Dialectics of Nature*, s. 25-26).

SPİRİTÜALİZM,* dünyanın spiritüel kökenine ilişkin bir idealist öğreti. Bazı spiritüalistlere göre maddi dünya, Tanrı'nın, onun kudretinin tezahürleri için bir ortam (medium)'dır, diğer bazılarına göreyse, maddi dünya insan düşüncesinin bir yanılsamasıdır (illüzyonu'dur). Spiritüalizm'in temsilcileri ruhun bedenden bağımsız olarak varolduğu görüşündedirler. Kararlı spiritüalistler modern bilgiyi tahrif ederler, bilimin yerine, ruhlara ve tanrısal varlığa kör inancı koyarlar.**, bazı modern filozoflar tarafından idealizm anlamında kullanılan terim.

SPONTANE DİYALEKTİKÇİLİK, idealist ve metaryalist diyalektikten farklı olarak, obje ve fenomenlerin varlık nedeninin ve maddenin çeşitliliğinin temelini ve birliğini oluşturan ilkenin yada genelde evrenin mahiyetinin ve

bu mahiyeti belirleyen sürecin diyalektik karakterine spontane olarak inanış (bak. Milet Okulu).

SPONTANELİK, dışsal etkiler tarafından değil, fakat içsel nedenler tarafından güdülen süreçlere başvurmada mutad olan, kasıt-dışı hareket (action); keza, içsel motiflere dayanan davranış (act) yeteneği. Spontanelik'in felsefi konsepsiyonu, zorunluluk ve tesadüf, mümkünlük, realite ve ihtimalityet, ve özgürlük ve irade problemleri dolayısıyle ilk olarak antik atomistler tarafından ele alınmıştır. Örneğin, Epiküros, atomun eğik bir çizgiden kendi kendine sapışını tasadüfe ve irade özgürlüğüne bağlar, ve mekaniksel determinizmi reddeder. Diyalektik materyalizm, Spontanelik'i maddenin spesifik bir özelliği olarak, onun kendinden-hareketinin bir işareti olarak tanımlar. Materyalist diyalektik bakış açısından şöyle yazar Lenin, «kendiliğinden-hareketleri (bak. Kendiliğinden Hareket) içinde, spontane gelişimleri içinde, gerçek hayatları içinde dünyanın bütün süreçlerine ilişkin bilginin şartı, bunların bir karşıtlar birliği olarak bilgisidir (Cilt. 38, s. 360). Spontane hareket ve gelişimin kabulü, gelişen obje üzerinde dışsal etkilerin ve, bir bütün olarak objektif dünya ile bu obje arasındaki karşılıklı ilişkilerin nazara alınması gereğini ortadan kaldırmaz. Objektif dünyadan ve determinatif-olmıyan «insan iradesinin özgürlüğü»nden bağımsız olarak Spontanelik konsepsiyonu temelsiz ve bilim olgularıyla çatışan bir konsepsiyondur (bak. İrade).

SPONTANELİK VE BİLİNÇLİLİK bir tarihsel objektif regülarite ile insanların amaçlı aktivitesi arasındaki ilişkiyi belirliyen tarihsel materyalizm kategorileri. Spontanelik'ten anlaşılan şey, insanların bilinçli çabaları belirli hedeflerin materyalizasyonuna götürmediği ve hattâ insanlar tarafından hiç ümit edilmiyen sonuçlar meydana getirdiği halde, insanlar tarafından objektif kanunları bilinmemekte olan, ve dolayısıyle, onların kontrolü dışında kalan, tabii bir afetin tahripkâr gücüyle hüküm icra eden bir sosyal gelişim sürecidir. Tarihsel aktivite, insanlar onu, sosyal gelişimin bilinen objektif kanunlarıyla uyum içinde takip ettikleri, ve bunu belirli hedefler dizisinin materyalizasyonuna amaçlı bir biçimde yönlendirdikleri zaman, bu aktiviteye bilinci aktivite denir. Bütün pre-sosyalist sosyo-ekonomik formasyonlar, bir kural olarak, spontane bir biçimde gelişmişlerdir. İktidarın işçi sınıfının eline geçmesi ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin yerine kamusal mülkiyetin ikame edilmesi, tarihte yeni bir dönem, bilinçli bir tarihsel takip dönemi açmıştır. Fakat sosyalizm altındaki tarihsel aktivite ile daha önceki formasyonlardaki tarihsel aktivite arasındaki fark mutlak değildir. Üstelik, daha önceleri de, kendi aktivitelerinde, insanlar, tarihin objektif kanunlarına dayanıyorlar ve ve tarihsel zorunluluğun bireysel tezahürlerini tedricen kavrıyorlardı. Öte yandan, spontaneliğin elemanları sosyalizm altında da hala varlıklarını sürdürürler, çünkü sosyal bilimin çeşitli problemleri, objektif kanunlardan tam olarak yararlanmada maharet eksikliğinden ötürü, yada yine sosyal bilincin sosyal varlığa oranla belirli bir derecede geride kalması nedeniyle henüz yeterince işlenmemiş bulunmaktadır. Tarihsel materyalizmin bağlamı içinde Spontanelik ve Bilinçlilik, sosyalizm ve işçi sınıfı hareketinin taktikleriyle sıkı bağlılık halinde ele alınmıştır. Bu, politik olarak önemlidir, çünkü Parti'nin halka önderliğiyle ilgilidir ve reformizme ve revizyonizme karşı kesin mücadelenin bir objesidir.

SPONTANE MATERYALİZM, bak. *Materyalizm.*

STANKEVİÇ, NİKOLAY VLADİMİROVİÇ (1813-40), Rus idealist düşünür; Moskova Üniversitesi lengüistik bölümünden mezun olmuştur (1834), Belinski'nin 1833'ten 1837'e kadar, Bakunin (bak. Bakunin), K.S. Aksakov, ve diğerlerinin değişik zamanlarda devam ettikleri bir mahfilin kurucusu ve lideri. Stankeviç dikkatini çeşitli sosyal problemlerin anahtarı olarak etik sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Stankeviç toprak köleliğine muhalifti ve Rus soylular sanıfının çürümüşlük ve egoizmine hücum ediyordu. Moral mükemmelleşme ve aydınlanma için, ve dinsel bir kılığa büründürdüğü «sevgi ilkesi» temeli üzerinde insanların birleşmesi için çağrıda bulunuyordu. Sosyal ilerlemeye ilişkin konsepsiyonunun ütopyacı mahiyetine rağmen, propagandası yararlı bir etkiye malikti, çünkü, bu propaganda, çağının Rusya'sını eleştiriyor ve medeni hakların tanınması için çağrıda bulunuyordu. Stankeviç'in felsefi görüşleri *(Verse, Tragedy, Prose,* 1980, adlı kitaplarında toplanan mektuplarına, ve yazılarına bakılırsa), kendisinin hocaları olan M.G. Pavlov, N.I. Nadezhdin, I.I. Davidov, M.P. Pogodin, vs. ile Lyubomudry okulundan (Wisdom'un muhipleri) kaynaklanmıştır. Daha sonra (1834), o, kendisini uğraştıran sorunlara cevap aradığı Schelling, Kant, ve Hegel'in kitaplarını incelemiştir. Stankeviç'in görüşleri idealistik diyalektik tarafından güçlü bir biçimde renklendirilmiştir. Hayatının son yıllarında, Stankeviç, felsefenin realiteye yaklaştırılması gerektiği sonucuna varmış, Hegel felsefesinin eleştirisine girişmiş bulunan sol Hegel'ci Çeşkovski ve Feuerbach'ın (bak. Feuerbach) fikirlerini benimsemiştir. Stankeviç'in çalışması ve kişiliği Belinski, Herzen, ve Dobrolyubov (bak. Belinski; Herzen; Dobrolyubov) tarafından yüksek derecede takdir edilmiştir.

STASOV, VLADİMİR VASİLYEVİÇ (1824-1906) Rus sanat teoricisi, müzik ve sanat eleştirmeni. Dünya görüşü Diderot, Lessing, Çernişevski, Belinski ve Dobrolyubov tarafından etkilendirilmiş tir. Stasov Rus devrimci demokratlarının materyalist estetiğinin bir temsilcisiydi. Sanatlar konusunda başlıca şu taleplerde bulunmuştur: realizm, halka hizmet, ideolojik oryantasyon. Sanat, ancak, bütün bu talepleri yerine getirdiği takdirdedir ki, diye öne sürer, kendi temel amacına —toplumun demokratik rekonstrüsiyonunun kolaylaştırılması amacına— erişebilir. Stasov «sanat için sanat» önericilerine, idealist estetikçilere, formalistlere, mütereddilere (decadents), ve benzerlerine muhalefet etmiştir. O, Rus müzik ve resim sanatında demokratik akım üzerinde («Büyük Beş» ve «Serazatlar»), genelinde Rus sanatının gelişimi üzerinde çok güçlü bir nüfuza sahip olmuştur. Eserleri şunlardır: *Dvadtsat pyat let russkoge iskusstva* (1882-83). *Iskusstvo ve 19 vyeke* (1901), vs.

STIRNER, MAX (Joann Caspar Schmidt'in takma adı, 1806-56), Alman idealist filozof, anarşistik bireyciliğin kurucusu; o, Genç Hegelciler'e (bak. Sol Hegelciler) yakındı. 1844'te, anarşizm sistemini geliştirdiği, *Der Einzige und sein Eigentum* adlı bir kitap yayınladı. Biricik realite, ona göre, egoist «Ben»dir, ve bütün dünya onun mülküdür. Ahlakiyâta ilişkin nosyonlar, adalet, hukuk, toplum, vs. burada, bir yana atılmış, ve «illüzyonlar», «zoraki kılıflar» olarak ilân edilmiştir. Her birey ahlak ve adaletin bizzat kaynağıdır. Stirner'e göre, özel mülkiyet, onda ifadesini bulan «ego»nun öz-benliği olarak korunmalıdır. Stirner'in sosyal ideali, herbir kimsenin diğerinde sadece kendi amacına erişmenin aracını gördüğü bir «egoistler birliği» dir. Tarihe fikirlerin bir ürünü olarak bakan Stirner, dominant kavramların üs-

tesinden gelinmesiyle sosyal ilişkilerin değiştirebileceği inancındadır. O, sosyalizme ve proletaryanın devrimci mücadelesine açıktan açığa cephe almıştır. Onun görünüşte «isyancı» sloganları kendi ekonomisini iflastan korumaya çalışan küçük burjuvazinin çıkarları için örtüdür sadece. *Alman İdeolojisi*'nde Marx onun spekülatif idealizminin bütün görünümlerini eleştirmiş ve onun 19. yüzyılın ortasında Almanya'daki gerçek sosyal ilişkilerle gevşek temasını göstermiştir.

STOACILAR, İ.Ö. 4. yüzyılda matematiksel bilginin gelişmesi tarafından yönlendirilen teknik gelişimin ve kozmopolitan endividüalistik fikirlerin etkisi altındaki Helenistik kültür çerçevesi içinde ortaya çıkmış olan bir felsefi okulun temsilcileri. Zenon ile Khrysipposs (bak. Zenon; Khrysippos) bu okulun İ. Ö. 4 ve 3. yüzyıllarında önde gelen temsilcileri idiler. Stoacılar, bilimin rolünü şöyle tanımlıyorlardı: mantık, yeryüzünün çitidir; fizik, verimli topraktır; etik ise meyvasıdır. Felsefe'nin başta gelen görevi etik'le uğraşmaktı; bilgi de, bilgeliğe ulaşma ve hayat sanatını öğrenme aracından başka bir şey değildi. Stoacılar'a göre, hayat, tabiata uygun olmalıydı. Bilge kişinin ideali buydu. Mutluluk, duyumsamazlık'ta (apati'de) yada heyecanlardan arınmışlıkta, zihinsel sükünet'te idi. Hayatta her şeyi önceden belirleyen şey ise kaderdir. Kaderine razı olan kimse kaderince yaşardı; kaderine karşı çıkan kimse de kaderin sillesini yerdi: Stoacılar'ın tabiat anlayışı materyalistikti. Onlara göre, dünyada varolan her şey, çeşitli yoğunluğa sahip olan cisimlerdi. Doğru ile hakikat arasında bir ayrım yapmak gerekiyordu. Cisimden başka gerçekten var olan hiç bir şey yoktu. Doğru, cisimsiz olan ve varolmayan bir şeydi; bir deyimden başka bir şey değildi. Stoacı'da materyalizm ile nominalizm bir araya gelmiştir. Stoacılar'a göre duyumlar, realiteyi tekil şeyler olarak kavrar. Bilim evrenseli kavramaya çalışır; fakat dünyada evrensel bir şey yoktur. Stoacılar dört kategori öne sürerler: 1) *substratum* (varolan); 2) nitelik; 3) hal (yani, «olmak»); 4) izafi hal. Stoacılar, yüklemler mantığına karşıt olarak (bak. Aristoteles), kesin (kategorik) yargılar yerine, izafi yargılara dayanan bir önermeler mantığı kurmuşlardır. Stoacılar, modern mantığın, maddi içerme adını verdiği yargılar arasındaki bağıntı çeşitlerini bulmuşlardır. Daha sonraki dönemlerin önde gelen Stoacıları arasında Khrysippos'un öğrencileri olan Tarsus'lu Zenon Selevkialı Diogenes, Sidon'lu Boethios ve Rodos'lu Panaeitos vardır. Stoacılar İ. S. 1. yüzyılda Roma toprakları üzerinde ortaya çıkmışlardır; bunlar stoacı okulun moral ve dinsel fikirlerine kendilerini adamış bulunuyorlardı. Bunların başlıcaları şunlardır: Lucius Annaeus Seneca (bak. Seneca), Musonius Rufus, Epiktetos (bak. Epiktetos), ve İmratator Marcus Aurelius (bak. Marcus Aurelius).

STOLETOV, ALEKSANDER GRİGORYEVİÇ, Rus fizikçi, Rus fiziği ve modern eliktrik mühendisliğinin kurucularından biri. Stoletov tabiat fenomenlerine ilişkin materyalist bir görüşü kabul ediyordu. O, müteredddi olarak nitelendirdiği Mach'çılık felsefesinin karşısında yer alan («Helmholtz ve Modern Fizik» adlı makalesinde, 1894) ilk Rus fizikçisi idi. Kendi başlangıç döneminde bütün fiziksel fenomenleri mekaniğin temel ilkelerine indirgemeye çalışmış, fakat tabiat bilimleri alanındaki yeni keşiflerin etkisi altında, o, mekanistik materyalizmin limitasyonlarını tedricen aşmıştır. Stoletov, «mekaniksel» terimini çok kere «materyalist» ve «bilimsel» terimlerini belirtmek bakımından kullanmıştır, ve kendisi için «mekanizm», onun altında, tabiat biliminde materyalizm için

kampanya yürüttüğü hakiki bir sancaktı. Onun dünya görüşü ileriyi gören Rus materyalistlerinin etkisi altında biçimlenmiştir. Fikirlerinden ötürü, o, Bilimler Akademisine seçilmesini önliyen çarcı hükümet tarafından taciz edilmiştir.

STRUVE, PİYOTR BERNGARDOVİÇ (1870-1944), Rus burjuva ekonomist ve filozof ve «legal marksizm»in (bak. Legal Marksizm) lideri. Struve Narodizmi eleştirmiş, Rusyada kapitalizmin gelişmesini savunmuş ve burjuva objektivizmini öne sürmüştür: Marksizme «katıldığını» beyan etmiş fakat onun temel önermelerini revize etmiştir; Marx'a bir «ekonomik materyalizm» isnat etmiştir; değere ilişkin emek teorisini vülger politik ekonomi-bakış açısından eleştirmiş, ve Malthus'çuluk'tan (bak. Malthus'çuluk) yana olmuştur. 1905'ten itibaren sağ-kanat Kadetlerin lideri. Felsefede *(Diverse Topics*, 1902, *Patriotica*, 1911), o, Kant'ın bir takipçisi ve daha sonra mistik idealizmin bir önericisi olmuştur. 1917'den itibaren beyazrus bir muhacir, Sovyet iktidarının bir düşmanı. Struve'nin fikirleri Lenin tarafından *Narodizmin Ekonomik Muhtevası ve Bay Struve'nin Kitabında Bunun Eleştirisi*'nde ve diğer eserlerinde çürütülmüştür.

SUBSTRATUM, tekil bir obje yada nesnenin değişik özelliklerinin birliği için maddi temel; çeşitli objelerin birliği ve çok formluluğu için maddi temel. Substratum, genel olarak tikel (particular) yada tekilin (individual) temeli olarak görülür.

SUN YAT - SEN (1866-1925), Çin'li devrimci demokrat. Hongkong'da tıp öğrenimi yapmıştır. 1894'te, Çin'in ilk devrimci örgütü olan «Çin'in Rönesansı için Birlik» adlı örgütü kurdu. 1905-07 Rus Devriminin etkisi altında Dr. Şun Yatsen, iktidarda bulunan hanedanı devirmek için şu üç politik ilkeye dayanan bir programla, devrimci şiddete başvurdu: ulusçuluk (Çin'in ulusal bağımsızlığı, demokrasi (bir cumhuriyetin tesisi), ve halkın refahı (sosyal eşitsizliğin tasfiyesi). Sun-Yat-sen'in devrimci demokratik programı onun, Çin'de kapitalizmin «hazf» edilebileceği tarzındaki ütopyacı fikrini eleştirmiş olmakla birlikte, Lenin tarafından takdir edilmiştir. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi zaferinin Sun-Yat-sen üzerinde büyük etkisi olmuştur. Çin Komünist Partisi'ne yakınlaşmış, Komintang'ı yeniden organize etmiş ve yeni bir demokratik devrim yolundaki talepleri desteklemiştir. Yeni şartlada, kendi üç Hal İlkesi proğramını yeniden tespit etti ve SSCB. ile ittifak, Çin Komünist Partisiyle ittifak, ve köylüler ve işçileri destekleme üçlü siyasetini kabul etti. Onun ekonomik programı «sermayenin kısıtlanması» talebini içine alıyordu. Sun Yatsen'in felsefi görüşleri onun devrimci demokrasisinin teorik temeliydi. Düşünce ve maddenin ilişkisi hakkında materyalist bir görüş kabul ediyordu. O, bilgi sürecini insanın pratiksel aktivitesiyle bağıntısı içinde mütalaa ediyordu, ve bilginin ürünlerinin, fikirlerin ve ilkelerin dünyaya yeni bir biçim vermeye yarıyan aktif güç olduğunu öne sürüyordu. Sosyal fenomenlere ilişkin yorumunda, genel olarak, bir idealistti. Başlıca felsefi eseri *Doktrine of Sun Wen*'dir.

SÜJE VE OBJE, felsefi kategoriler. Süje, başlangıçta, belirli özellikler, durumlar ve aksiyonlar hazinesi olarak kabul ediliyordu (örneğin, Aristoteles bak.) ve bu bağlam içinde cevher (bak. Cevher) kavramıyle özleştiriliyordu. Süje teriminin bu anlamı halen caridir. Fakat 17. yüzyılın başlangıcından itibaren, Süje, onun korelatifi olan Obje gibi, epistemolojik anlamda kullanılmıştır başlıcalıkla. Günümüzde Süje, bilinç ve iradeye ma-

lik olan, aktif ve bilen insan olarak; Obje ise, bilmede verili olan şey, yada insanın bilmesel (cognitiv) yada diğer aktivitesinin kendisine yönelmiş olduğu şey olarak kabul edilmektedir. Süje-Obje ilişkisi felsefenin temel sorunu ile bağıntılı olan, ve bundan ötürü, materyalistlerle idealistler tarafından değişik bir tarzda yorumlanmış bulunan bir problemdir. Materyalistler Obje'ye Süje'den bağımsız olarak varolan bir şey olarak bakarlar, onu objektif dünya olarak ve daha dar anlamda bilginin objesi olarak kabul ederler. Fakat mekanist ve metafizik materyalistler Obje ve Süje arasındaki ilişki problemine bilimsel bir cevap ortaya koymaya muktedir değildirler, çünkü Süje'ye pasif ve dışsal etkileri alıcı bir şey olarak bakan bu materyalistler, Süje ve Obje arasındaki ilişkinin Objenin Süje üzerindeki etkisine dayanan bir ilişkiden ibaret olduğu düşüncesindeydiler. Süje, cevheri kendi tabii kökeninde bulunan tekil bir şey olarak anlaşılmaktaydı. Süje sadece bilgi alanında değil, fakat pratik aktivite alanında da pasif bir şey olarak ele alınmaktaydı, çünkü eski materyalistler sübjektif amaçlara erişme yönünde insansal aktivitenin kanuna -tâbi objektif tabiatını anlayamamışlardır. İdealistler bunun karşıtı görüşü kabul ediyorlardı. Süjenin bilgideki aktif rolünü süjenin aktivitesi temeli üzerinde açıklamaya çalışan idealistler, Süje ve Obje arasındaki ilişkiyi ve Objenin gerçek varlığını sadece Süje'den çıkarsarlar. Sübjektif idealistler Süje bireyin psişik aktivitesinin birliğidir görüşünü kabul ederler; buysa, Süje'nin statlarının toplamından ibaret telaki edilen Obje'yi fiiliyatta tasfiyeye uğratır. Objektif idealistler, özellikle Hegel, Süje ve Obje ilişkisinde pratiğin rolüne, bu ilişkinin tarihe ve Süje'nin sosyal tabiatına bağımlılığına ilişkin değerli bazı fikirler ortaya koymuşlardır. Fakat idealistler Süje'nin epistemolojik aktivitesini mutlaklaştırdıklarından ötürü, Obje, Süje'nin aktivitesinin sonucu yada ürünüdür sonucuna varmışlardır, o süje ki, burada, tamamen düşünsel bir varlık yada cevher olarak telakki edilmekteydi. Diyalektik materyalizm, Obje'nin Süje'den bağımsız olarak varolduğunu kabul eder, fakat her ikisini bir birlik olarak mütalaa eder. Süje'nin kendisi diğer görünümde (aspect) bir obje olur ve, dolayısıyle objektif regülariteye bağımlıdır. Bundan ötürü, Süje ve Obje arasında prensipte uçurum yoktur. Onların karşılıklı aksiyonu insanın sosyo-tarihsel pratiği temeline dayanır, o sosyotarihsel pratik ki, Süje'nin epistemolojik aktivitesine bir anahtar veren tek şey'dir. Bu, insanın, ancak tarih ve toplum içinde bir süje olduğu, ve dolayısıyle, insanın soyut bir birey olmayıp, bütün kapasiteleri ve yetenekleri pratik tarafından şekillendirilen bir sosyal varlık olduğu anlamına gelir. Süje ve Obje arasındaki karşılıklı aksiyonda aktif bir güç olan insan, kendi aktivitesinde Obje'ye bağımlıdır yine de, çünkü, Süje'nin aksiyon özgürlüğüne limitasyonlar koyan Obje'dir. Bir kimsenin aktivitesinin onlara uygulanışı bakımından Obje'yi yöneten kanunların bilinmesini gerektirir bu. Süje'nin aktivitesi kendi gereksinimleri ve üretimin düzeyi tarafından objektif olarak şartlandırılmıştır aynı zamanda. Buna ve de objektif kanunlara ilişkin bilgi düzeyine dayanarak, insan kendisine bilinçli hedefler koyar, o hedefler ki, onlara erişildiğinde hem Süje hem de Obje değişikliğe uğramış olur. Toplum geliştikçe, özellikle sosyal gelişimin akışının insan tarafından kontrol altına alınabildiği sosyalizmde, sübjektif faktörler giftikçe daha büyük bir rol oynar, elbette ki bu, Süje ve Obje arasındaki ilişkinin gerisinde yatan ilkelerde herhangi bir değişmeyi işaret etmez.

SÜREÇ, bir fenomenin düzenli ve ardarda değişmelerle başka bir fenomen haline gelmesi (bak. Gelişim).

SÜREKSİZLİK VE SÜREKLİLİK, maddi objelerin antitetikal fakat içten bağıntılı özelliklerini (properties) yansıtan temel karakteristikler. Süreksizlik maddenin aralıklı kondisyonlarının (gezegenler, cisimler, kristaller, moleküller, atomlar, çekirdek, vs.) bir yüklemidir, maddenin farklı sistemlerin ayrı, stabl elemanları biçimindeki diferansiyasyon derecesi yapıları nitelikçe belirler. Süreksizlik gelişimin, değişmeler sürecinin sıçramadan-hoşlanan tabiatını da ifade eder. Süreklilik ise, ayrı aralıklı elemanlardan ibaret olan sistemlerin bütünlüğünde, onların ilişkilerinin sonsuzluğunda, kondisyonların değişiminin tedriciliğinde bir halden diğerine yumuşak geçişte kendisini gösterir. Süreksizlik ve Süreklilik'in yalıtılarak incelenmesi metafizik materyalizm için tipikaldir. Metafizik materyalizm, Süreksizlik'i sadece maddi elementlerin belirli tiplerinin (gezegenlerden atomlara kadar), Süreklilik'i ise sadece dalga süreçlerinin özünde yer alan bir şey olarak düşünen klasik mekaniğin postülalarına dayanır kısmen. Diyalektik materyalizm sadece antitezi değil, fakat, örneğin, ışık süreçlerinin hem dalga hem de parçacık özelliklerine malik bulunduğunu ispatlamış bulunan çağdaş fizik tarafından doğrulanmış olan bağıntıyı, bu işaretlerin birliğini de vurgular. Yine bu meyanda, kuantum mekaniğinde deneyimsel olarak keşfedilmiştir ki, elemanter parçacıklar sadece korpüsküler özelliklere değil, fakat dalga özelliklerine de maliktir. Süreksizlik ve Süreklilik'in diyalektiği maddi objelerin spesifik çizgilerinin (feature), onların özelliklerinin ve ilişkilerinin (zaman ve mekân, hareket, alan ve maddenin içbağıntılılığı, vs.) bilimsel olarak kavranmasını mümkün kılmıştır.

SÜRREALİZM, bak. *Gerçeküstücülük.*

SWEDENBORG, EMANUEL (1688-1772) İsveç'li tabiat bilgini, sonraları, bir mistik ve teosofist oldu. Swedenborg matematik, mekanik, astronomi ve madencilikteki çalışmaları ile tanınır; St. Petersburg Bilimler Akademisi üyeliği yapmıştır. Felsefî eserleri, Leibniz'in ve Wolff'un rasyonalizmi ile bileşmiştir. Swedenborg, sinirsel şok ve sanrılamalar sonunda mistisizme saplanıp «galpten haber verdiğini» ilân etmiştir. Ayrıca, «İsa'nın kendisine yüklediği bir görev olarak», İncil'i alegorik biçimde yorumlama işini üzerine almıştır. Swedenborg'un teosofist doktrini, gnostisizm (bak. Gnostisizm) ve yahudi Kabala sistemleri tarafından etkilenmiştir. Swedenborg'un mistik doktrini Kant tarafından *Träume eines Geistersehers*'de eleştirilmiştir. Swdenborg'u Almanya'da, Fransada ve Rusya'da takipçileri vardır. Başlıca eserleri: *Arcana Coelestica* (1749-56) *Heaven and Hell* (1758).

Ş

ŞART, bir objenin onu çevreliyen fenomenlere adiyetini, ve o olmaksızın objenin varolamıyacağını ifade eden bir felsefî kategori. Objenin kendisi belirlenen bir şeydir, Şart ise, objenin dışındaki objektif dünyanın çeşitliliğini temsil eder. Fenomenleri yada süreçleri doğuran nedenden farklı olarak, Şart, içinde bu süreçlerin zuhur ettiği, varolduğu, ve geliştiği çevredir, atmosferdir. Tabiatın kanunlarını öğrenmekle insanlar, kendi aktiviteleri için elverişleri şartları yaratmaya ve elverişsiz şartları ortadan kaldırmaya muktedir olurlar. Fenomenleri ve süreçleri etkilerken, Şartların kendileri de onların etkisine maruzdurlar. Nitekim, belirli şartlarda doğan sosyalist devrim, daha sonra toplumun maddi ve manevî hayatının şartlarını değiştirir.

ŞARTÇILIK, neden kavramının yerine şartların birleşimi kavramını koyan bir felsefî öğreti. Bu öğreti, felsefede idealizme bağlı olan Alman fizyologu, M. Verworn (1863-1921) tarafından ortaya konulmuştur. Şartçılık kavramları, tıp alanındaki teorisyenler arasında da destek görmüştür.

ŞARTLI REFLEKSLER VE ŞARTSIZ REFLEKSLER, reseptörler ve değişik düzeylerdeki merkezî sinir sisteminin uyarımı (stimulation) tarafından belirlenen, insan ve hayvanların adaptif reaksiyonları. Şartsız Refleksler organizmanın doğuştan gelen cevabî reaksiyonlarıdır, ve belirli türlerin bütün bireylerinde aynıdır. Bunları karakterize eden şey, nispî olarak istikrarlı hayat şartlarına organizmanın adaptasyonunu sağlıyan, bir reseptör üzerinde aksiyon ve belirli cevabî reaksiyon arasında sürekli bir bağıntıdır. Şartsız Refleksler bir kural olarak, omurilik ve beynin alt kısımları yoluyla husule gelirler. Muğlak şartlı Refeleksler komleks ve zincirlerine içgüdü (bak. İçgüdü) denir. Şartlı Refleksler organizmanın hayat seyri içinde iktisap edilen, reseptörlere cevap halindeki reaksiyonlardır; yüksek dereceli hayvanlarda ve insanda Şartlı Refleksler, beyin korteksinde muvakkat bağıntıların formasyonuyla gelişmiş-

tir ve bunlar çevrenin değişen karmaşık şartlarına bir adaptasyon mekanizması olarak iş görürler. Modern fikirlere göre, Şartlı Refleksler, aksiyonda değil, fakat aksiyonun sonuçlarının kavranışında ve değerlendirilişinde sona ererler (bak. Feedback). Seçenov (bak. Seçenov) psişinin yansıyıcı (reflectory) tabiatına ilk olarak işaret eden kimsedir. I. Pavlov tarafından geliştirilen Şartlı Refleksler'e ilişkin objektif metot, yüksek sinir sistemi doktrininin, özellikle iki sinyal sistemine ilişkin doktrinin temelidir. Bu doktrin materyalist psikolojinin ve diyalektik materyalist yansıma teorisinin (bak. Yansıma Teorisi) bilimsel temellerinden biridir.

ŞEHİR VE HÖY ANTİTEZİ, ekonomi ve kültürde şehire oranla köyün ekstrem derecede geri kalmışlığını ifade eden, tarihen meydana gelmiş ilişkiler, kırlarda yaşıyan emekçi halkın çıkarlarıyle sömürücü egemen sınıfların çıkarları arasındaki antitetikal çelişki. Şehir ve köy arasındaki antitez, sosyal işbölümünün (bak. İşbölümü) bir neticesidir. Bu karşıtlığın ekonomik temeli, köylülerin onları yıkıma götüren sömürüsüdür. Sosyalist toplumda, sömürünün her çeşidinin tasfiyeye uğratılmasının ve tarımın sosyalist çizgide transformasyonunun bir sonucu olarak, şehir ve köy arasındaki antitez yokolur. Emekçi köylülüğün dostu ve müttefiki olarak, onun önderi olarak davranan kendi işçi sınıfıyla şehir, köylülüğün eski geriliğinin bertaraf edilmesine yardım eder. Tarımsal emeğin karakteri, endüstriyel emeğe yaklaşarak ve yakınlaşarak değişikliğe uğrar. Köyün kültürü daha önce görülmemiş bir ölçüde yükselir. Bununla birlikte, sosyalist mülkiyetin iki biçiminin (kamusul ve kolektif-çiftlik mülkiyeti ve kooperatif mülkiyet) varoluşu şehir ve köy arasında esaslı bir farkın korunmasına götürür. Bu ayrılığın tasfiyeye uğraması ve işçi sınıfı ile kolektif-çiftlik köylüsü arasındaki farkların ilgası komünizmin vücut bulmasının ayrılmaz parçasıdır. Temel iş, kolektif-çiftlik ve kooperatif mülkiyetin kamusal mülkiyet düzeyine çıkarılmasını, tarımsal emeğin endüstriyel emeğin bir çeşidine çevrilmesini, köyün sosyal ve ekonomik şartlarının ve hayat standartlarının şehir düzeyine yükseltilmesini kolaylaştıran, sosyalizmin ikinci aşamasının maddi ve teknik temelinin yaratılmasıdır. Bununla birlikte, sosyalizmin ikinci aşamasında da, endüstriyel emekle tarımsal emek arasında, bunların spesifik özelliklerinden ötürü, esaslı olmıyan bazı farklılıklar kalacaktır.

ŞELGUNOV, NİKOLAY VASİLYEVİÇ, Rus devrimci demokrat ve tanınmış sima. Herzen, Belinski, ve Çernişevski'nin takipçisi (bak. Herzen; Belinski; Çernişevski). Bir gazeteci olarak, tarih, politika, ve ekonomi problemleri üzerine yazılar yazıyordu; aynı zamanda, bir sanat eliştirmeni ve tabii bilimsel bilginin popülarizecisiydi. «Genç Kuşağa» ve «Askerlere» adlı risalelerinde, köylü reformunu şiddetle eleştiriyor ve köylü devrimi için çağrıda bulunuyordu. Marksizmin Rusya'ya girişine yardım etmiştir. «İngiltere ve Fransa'da şehir proletaryası» (1861) adlı makalesinde, yazarını «Avrupa iktisat literatürünün, İngiliz işçisinin ekonomik yaşayışı üzerine en iyi eseri kendisine borçlu bulunduğu en iyi ve en asil Alman» diye yadettiği Engels'in «*İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*» adlı kitabındaki esas fikirleri dile getirmiştir. Tarihte kitlelerin rolünü ve sosyal ilerleme için üretimin geliştirilmesinin önenimini belirtmiş olmasına rağmen, sosyal görüşlerinde materyalizme erişmemiştir. Şelgunov Rusya'nın köylü komünü yolundan sosyalizme geçebileceği inancındaydı. Kendisi doğuştan fikirler doktrinini materyalist sansüalizm pozis-

yonundan eleştirmiştir. Çernişevski'nin estetiksel görüşlerinin bir taraftarı olarak, Şelgunov, «sanat için sanat» teorisine karşıydı. Şelgunov'un eserleri —*Usloviya progressa* (1863), *Zemlya i organicheskaya zhizn* (1863), *Ubytochnost neznaniye* (1864), *Pisma o vospitanii* (1873)-74), vs.— felsefi problemlere tahsis edilmiştir. Toprak köleliğine ve onun kalıntılarına karşı hücumlarından ötürü muhtelif zamanlarda tutuklanmıştır.

ŞEVÇENKO, TARAS GRİGORYEVİÇ (1814-61), Ukranya'lı şair, sanatçı düşünür, çarizme ve toprak köleliğine karşı savaşçı, Ukranya sosyal düşünce tarihinde devrimci demokratik akımın kurucusu. Bir toprak kölesi aileden doğdu, 1838'de fidye karşılığında azat edildi. 1845'te Sanatlar Akademisi'ni bitiren Şevçenko, daha sonraki yıllarda, Kiev'de gizli bir siyasi örgüte katıldı. Petraşevski (bak. Petraşevski) grubu ile bağıntılı idi. 1847 tutuklandı, orduda hizmete mahkûm edildi, ve sürüldü. Sürgününün sonunda (1875), Çervişevski, Dobrolyubov (bak. Çernişevski; Dobrolyubov) ve kendisi üzerinde iyi bir etki yapmış olan *Sovremennik* gazetesinin diğer üyeleriyle dost oldu. Onun şiir kitapları olan *The Dream, Caucasus, The Last Will*, vs. ve aktiviteleri, «yalnız kendilerini düşünen toprak beyleri avenesi» ne, «taçlı cellat»a, yani çara, ve toprak kökeliliğinin savunuculuğuna çevrilmiştir. Rus toprakbeylerinin ve çarın zulmünü teşhir eden Şevçenko, Ukranya burjuva nasyonalistlerine karşı çıkmış, Rus ve Ukranya halklarının dostluğundan yana olmuş, ve Ukranya kültür ve dilinin (language) gelişmesi için mücadele yürütmüştür. Şevçenko'nun dünya görüşü materyalistikti, çünkü, o, madde olmaksızın manevi gücün düşünülemiyeceğini kabul ediyordu; fakat, materyalizmi onun vulger biçimiyle özdeşleştiriyordu. O, kendisini, bir materyalist kabul etmiyordu. Toprak köleliğinin kaçınılmaz çöküşünü vurguluyan Şevçenko, kitleleri sosyol gelişimde belirleyici güç olarak mütalaa ediyordu. Hem dini hem de kiliseyi şiddetle eleştiriyordu. Güzelin kaynağının tabiat olduğunu kabul eden Sevçenko, estetikte realizmden yanaydı. Ona göre, sanat halkla sıkı temas halinde, hayata sadık, ve ilerici fikirlerin bir aracı olmalıydı. Onun *Dnevnik* adlı kitabı bu görüşleri canlı bir biçimde yansıtır. Ukranyanın devrimci sosyal düşünce ve kültürünün gelişimini (I. Franko, M. Kotsyubinsky, Lesya Ukrainka vs.) büyük ölçüde etkilemiştir.

ŞEY, maddi dünyanın nisbi bir bağımsızlığa ve istikrarlı varlığa malik bulunan herbir parçası. Şey'in karakteristik çizgisi (feature), onun diğer şeylerle bağıntılı ve karşılıklı etkileşim halinde bulunmasına medar olan özelliklerin entegral birliğidir.

ŞEYLEŞME, marksist felsefede yabancılaşmanın belirli bir çeşidi. Şeyleşme, doğrudan doğruya insanla ve insanın manevi varlığı ile ilgili yabancılaşmadır; yani, insanın özgür bir kişi olmaktan çıkarak, pasif, tutsak bir şey hâline gelmesi; eşya derekesine düşmesi, bir amaç olarak değil bir araç olarak kullanılır hale girmesidir. Kapitalizmin ve yabancılaşmanın bir sonucu olan bu durumun insan hayatında, duygu ve düşünce alanında yarattığı etkileri ifade eden bu kavram, özellikle, Georg Lukacs, Henri Lefevebre ve Lucien Goldmann gibi marksist düşünürler tarafından işlenmiştir (bak. Meta Fetişizmi).

ŞİDDET TEORİSİ, sosyal eşitsizliğin bazı insanlar tarafından diğerlerine karşı şiddet kullanılmasının bir sonucu olduğunu öne süren bir idealist teori. Burjuva ideologları arasında büyük rağbet kazanmıştır. Dühring (bak. Dühring) sınıfların ortaya çıkışını top-

lumun bir parçası tarafından diğerine karşı şiddetin kullanılmasıyle (iç şiddet) eşdeşleştiriyordu. Avusturyalı bir sosyolog olan Gumplowicz (1838-1939), Kautsky (bak. Kautsky), ve diğerleri zayıf bir kabilenin kuvvetli bir kabile tarafından köleleştirilmesini (dış şiddet), sınıflarla devletin ortaya çıkışının belirleyici nedeni olarak kabul ederler. Marksizm şiddetin rolünü inkâr etmemekle birlikte, onun ekonomik şartlardan kaynaklandığını vurgular. Şiddet teorisi emperyalist burjuvazinin ideologları tarafından, yenisömürgeciliğin savunulmasında, «kuvvete dayanan» politikanın, ve soğuk savaşın meşrulaştırılmasında kullanılmaktadır.

ŞİNTOİZM, (Jap, tanrıların yolu) Japonya'da ilkel komün sisteminde ortaya çıkmış ve gelişmesi sırasında dikkate değer değişmelerden geçmiş olan bir din. «*Şinto*» terimi birçok dinsel kavramları ve görenekleri *Şintoizm*'den almış olan Budacılık'la Şintoizm arasındaki ayrımı belirtmek için, ilk olarak 18. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. 1868'de, Şintoizm, resmi din ilân edilmiş ve bu durum 1946'ya kadar devam etmiştir; ne var ki, Şintoizm'in etkisi, 19. yüzyılın sonlarına doğru azalmaya başlamış bulunuyordu. Şintoizm'in temel unsuru, hayvanlar, bitkiler, tabiat fenomenleri ve ataların ruhları halinde kişileştirilmiş olan birçok *kami*'ye (ruh'a) tapınma idi. Şintoizm'e göre, tanrılarla insanlar arasındaki ilişki. Güneş tanrıçası Amaterasu'dan gelen ve onun yeryüzündeki temsilcisi olan imparator (Mikado) yoluyla kurulmaktaydı. Mikado, bütün Japonlar'ın atası olarak görülür ve ona bir tanrıymış gibi davranılırdı. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Mikado'nun tanrısal bir kökenden geldiği inancı reddedilmeye başlanmıştır.

ŞULYATİKOV'CULUK, marksizmin kabaca basitleştirilmesinin ve vülgarizasyonunun müteradifi (synonym) ki, bir sınıflı toplumda felsefe, sanat, edebiyat, ve tabiî bilimin gelişimine ilişkin karmaşık süreci «sınıf çıkarı»nın basit ifadesine indirger. Vülger sosyologların (Fritsche, Pereverzev, ve diğerleri) kritisizminin bir aracı olarak «Şulyatukovculuk» terimi, 1920 ve 1930'larda, Sovyet edebiyatında ortaya çıktı. Terim edebiyat eleştirmeni, bir Rus Sosyal-Demokrat olan V. Şulyatikov'un (1872-1912) adından türetilmiştir ki, onun *Opravdaniye kapitalisma v zapadnoevropeiskoi filosofii* (1908) adlı kitabı bu vülgarizasyonun bir örneğidir. Bogdanov'un (bak. Bogdanov) felsefesinden hareket ederek, Şulyatikov'çuluk, bütün felsefî sistemlerin burjuva çıkarının teorik jüstifikasyonundan başka bir şey olmadığını, ve, bundan ötürü, proletaryaya yabancı olduklarını, ve marksizmin bunlarla hiçbir bağıntısı bulunmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Şulyatikov'culuk Descartes, Spinoza, Fransız materyalistleri, Hegel, ve diğer pre-marksist filozofların felsefî görüşlerinde objektif hakikatin hiçbir unsurunun varlığını kabul etmez, çünkü onlar «toplumun sınıfsal yapısının bir tablosu»nu verirler. Şulyatikov'culuk'un karakteristiği ideolojik fenomenleri üretimin organizasyonunun biçimlerinden doğrudan doğruya çıkarması, bilim, edebiyat, ve felsefenin nispî bağımsızlığının inkârı, her felsefî kategori yada artistik imaj için kabaca anlaşılan bir «sınıf muadili» bulmak isteğidir.

ŞÜPHECİLİK, realiteye ilişkin objektif bilginin mümkünlüğünden şüphe eden bir felsefî konsepsiyon. Kararlı Şüphecilik agnostisizme (bak. Agnostisizm) yakındır. Şüphecilik eski ideallerin çökmeye yüz tutmuş bulunduğu, fakat yeni ideallerin de henüz kendilerini göstermemiş oldukları sosyal gelişim dönemlerinde yaygınlaş-

mıştır daha çok. Bir felsefî doktrin olarak, Şüphecilik, antik toplumun bunalımı zarfında (İ.Ö. 4. yüzyıl), duyumsal dünyayı temaşacı kanıtların araçlarıyle açıklamaya çalışmış olan ve böylelikle biri diğeriyle çelişkiye düşen daha önceki felsefî sistemlere bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Şüphecilik Pyrrhon, Arkesilaus, Karneades, Aenesidemos, Sectos Empeirikos ve diğerlerinin eserlerinde, doruk noktasına çıkmıştır. Sofitlerin (bak. Sofistler) geleneklerini takip ederek, ilk şüpheciler, insansal bilginin izafiliğine, onu kesin olarak ortaya koymanın imkânsızlığına ve onun çeşitli hal ve şartlara (yaşayış şartları, duyu-organlarının durumu, alışkanlık ve geleneklerin etkisi, vs.) bağımlılığına dikkati çekerler. Genel olarak kabul edilen ve ispatlanabilir olan bilginin mümkünlüğüne ilişkin olarak şüphe, antik Şüphecilik'in moral konsepsiyonunun temelini teşkil eder. Kadim şüpheciler tam bir zihin huzuruna *(ataraksiya)*, ve dolayısıyle, felsefenin amacı olan mutluluğa erişmek için hüküm vermekten kaçınılmasını öğütlüyorlardı. Fakat şüphecilerin kendileri hüküm vermekten kendilerini alamamışlardır. Bunlar, Şüphecilik'in desteğinde, temaşacı felsefî dogmaları eleştiren ve kendi troplarını (bak. Troplar) yada kanıtlarını ortaya koyan eserler kaleme aldılar. 17. ve 18. yüzyılların felsefesinde çeşitli şüpheci eğilimler vardı. Bir bütün olarak Şüphecilik, ortaçağsal ideolojinin dogmalarının çürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Montaigne, Charron, Bayle (bak. Montaigne; Charron; Bayle) ve diğerlerinin eserleri ilahiyatçıların kanıtlarından şüphe etmişler, böylece materyalizmin benimsenmesi için zemin hazırlamışlardır. Öte yandan, Pascal, Hume, Kant (bak. Pascal; Hume; Kant) ve diğerlerinin Şüphecilik'i, genelde aklın imkânlılıklarını sınırlandırmış ve dinsel iman için yol açmıştır. Modern felsefede, Şüphecilik'in geleneksel kanıtlarını, pozitivizm) (bak. Pozitisizm) kendi amaçları bakımından benimsemiştir, o pozitivizm ki, bütün hükümleri, genelleştirmeleri, ve varsayımları, bunlar tecrübe tarafından teyit edilmedikçe, yararsız şeyler olarak kabul eder.

T

TABİAT*, görünümlerinin sonsuz çeşitliliği içinde bizi kuşatan dünya. Tabiat bilincin dışında ve ondan bağımsız olarak varolan objektif realitedir (bak. Realite). Başlangıcı ve sonu yoktur, zaman ve mekânda sonsuzdur, sürekli bir hareket ve değişim halindedir. Gelişiminin kanunlarına göre, inorganik Tabiat, organik tabiatı doğurur (bak. Biyosfer), ve organik tabiat insanın zuhuru için zorunlu bütün biyolojik şartları hazırlar. Böyle olmakla birlikte, insanın ortaya çıkışı sürecinde belirleyici faktör toplumun formasyonudur Toplumun zuhuru Tabiat'ın kendisini büyük ölçüde değişikliğe uğratmıştır. (bak. Noosfer). Tabiatın objektif kanunlarını bilerek, özel olarak yaratılmış iş araç ve gereçleriyle onun üzerinde işliyerek, insanlar, insanlık için zorunlu maddi zenginliği yaratmak için, Tabiat'ın cevherlerinden ve enerjisinden yararlanırlar. Böylelikle, tabii yurt (habitat), «ikinci tabiat» denilen bir sunisi tarafından, yani tabiatta hazır formlar halinde bulunmayan ve sosyal üretim sürecinde yaratılmış olan şeylerin genel bütünü tarafından tamamlanmış olmaktadır. Bundan ötürüdür ki, Tabiat karşısında insanın tavrı daima bir sosyal karakter taşır ve üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin gelişiminde belirli bir aşamayı yansıtır. Bu, insanın Tabiat karşısındaki teoriksel tavrına da tamamıyle uygun düşer. Fakat Tabiat üzerinde büyük güç kazanmakla, onu aktif olarak yeniden biçimlendirmekle, insanlar, Tabiatın bütünleyici bir parçası olarak, ona ait olmaktan çıkmış olmazlar.**, obje ve fenomenlerin hakiki mahiyeti (essence), içsel regülaritesi, spesifik karakteri (örneğin, devletin Tabiatı, psikolojinin Tabiatı, vs.).

TABİAT BİLİMİ, tabiata ilişkin bilim, bir bütün olarak ele alınan tabii bilimler; insansal bilginin üç temel bölümünden biri (diğer ikisi sosyal bilimler ve düşünceyle ilgili bilimlerdir). Tabiat Bilimi endüstriyel ve tarımsal teknolojinin ve tıbbın teorik temelini teşkil eder; felsefi materyalizmin tabiata ilişkin diyalektik kavrayışın bilimsel esasıdır. Tabiat Bilimi maddenin değişik biçimlerini ve onların hareketinin biçimlerini, bu biçimlerin tabiatta nasıl işlediklerini ve kendilerini gösterdiklerini, onların bağıntılarını ve kanunlarını, ve varlığın temel bi-

çimlerini inceler. Tabiat Bilimi kendi muhtevasına, araştırma ve yaklaşım metotlarına bağlı olarak ampirik yada teorik olabilir; yine, o, organik-olmıyan, yani cansız tabiatta hareket biçimlerini (mekanik, fiziksel, kimyasal, vs. hareket biçimleri) inceliyen olabilir, yada inceleme konusu hayat fenomenleri (hareketin biyolojik biçimi) olduğu zaman organik olabilir. Bu alt bölünmeler Tabiat Bilimi'nin yapısını işaret eder (bilimlerin sınıflandırılması, bak.). Dünyanın tabii bilimsel yada «fiziksel» bir tablosunun ortaya konmasına yardım etmesinden ötürü. Tabiat Bilimi, felsefeyle, esas olarak onun teorik yanıyla (kavramlar, kategoriler, kanunlar, teoriler, varsayımlar), ve de bilimsel araştırmaya ilişkin cihazların ve metotların elaborasyonuyle sıkı birlik halindedir; o, felsefenin gelişimi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir ve materyalizmin biçimlerinde, büyük bilimsel keşiflerle meydana gelen değişmeleri belirler. Öte yandan, Tabiat Bilimi, teknolojiye, üretim sürecine sıkıca bağlıdır. «Üretimin manevi potansiyeli» (Marx) olması itibarıyle, Tabiat Bilimi, bir çeşit direkt üretim gücü olarak işgörür. Gelişimi seyrinde, Tabiat Bilimi, tabiatın dolaysız (immediat) temaşasından (eskiler arasında) başlayıp, tabiatın analitik mutlak biçimi içinde metafizik tabiat görüşü haline alan, tabiatın analitik teşrihi döneminden (15. yüzyıldan. 18. yüzyıla) geçerek, 19. ve 20 yüz yıllarda erişilmiş bulunan evrenselliği içinde, bütünsellik ve somutluluğu içinde tabiatın sentetik rekonstrüksiyonuna varmıştır. Tabiat Biliminin diyalektik aracılığıyle 19. yüzyıldaki nüfuzu, Tabiat Bilimi'nin bunalımıyle muğlaklaşmıştı ki, bunun nedenleri, Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampiriokritizm*'inde açığa vurulmuştur. Bu eserinde Lenin, fizikteki bunalımın bertaraf edilmesi yolunu göstermiştir, o fizik ki, atomik enerjinin kullanımına ilişkin keşfi ve mikrokozma, temel parçacıklar dünyasına ilişkin istikşafıyle, çağdaş Tabiat Bilimi'ne kılavuzluk etmiş ve onun diğer branşlarının —astronomi, kozmonotik, sibernetik, kimya, biyoloji, vs.— gelişimini kamçılamıştır. Kimya, matematik ve sibernetikle beraberlik içinde fizik, teoriksel ve deneyimsel biyosentez (canlı proteinin suni preparasyonu) işinde mikrobiyolojiye yardımcı olmaktadır; keza o, soyaçekimin maddi tabiatının keşfine ve diğer önemli problemlerin çözümüne de katkıda bulunmaktadır.

TABİAT FELSEFESİ, çoğunlukla, bütünlüğü içinde ele alınan spekülatif tabiat yorumuyla temayüz eden felsefeye verilen isim. Tabiat bilimi ve Tabiat Felsefesi arasındaki sınırlar ve hatta bizzat Tabiat Felsefesinin diğer felsefi bilimler sistemi içindeki yeri felsefe tarihinin akışı içinde değişikliklere uğramıştır. Antikitede, Tabiat Felsefesi tabiat bilimiyle kaynaştırılmıştı ve eski Yunan felsefesinde genellikle fizik adını alıyordu. Eski Tabiat Felsefesi, entegral ve canlı bir bütün olarak tabiat hakkında spontane tarzda ve safdilce bir diyalektik yorum veriyor, ve mikrokozm (insan) ile makrokozmun (tabiat) özdeşliğini öne sürüyordu (bak. Hilozoizm). Kozmoloji ve kozmogoni (bak. Kozmoloji; Kozmogoni) Tabiat Felsefesi'nin bir parçasıydı aynı zamanda. Tabiat Felsefesi'nin elemanları ortaçağ iskolastisizminde de bulunuyordu. Bunlar Aristoteles'ci Tabiat Felsefesi'nin ve kozmolojinin bazı ilkelerinin dünyanın yermerkezci tablosuna uygulanmasından ibaretti. Tabiat Felsefesi Rönesans'ta yaygınlık kazanmıştı. Eski Tabiat Felsefesi'nin başlıca kavram ve ilkelerini muhafaza eden, o dönemin Tabiat Felsefesi tabiat biliminin yüksek bir düzeyine dayanmaktaydı. Tabiatın iskolastik tablosuna karşı mücadelede Rönesansın Tabiat Felsefesi derin materyalistik ve diyalektik birçok fikirler geliştirmiştir, örneğin, tabiatın sonsuzluğu ve tabiattaki dünyaların

sınırsız sayısı fikri (bak. Bruno) ve sınırsızca büyük ve sınırsızca küçük'te karşıtların birliği fikri (bak. Nicolaus Cusanus; Bruno). Tabiat bilimlerinin bir kısmı, ilkin makanik ve matematikten, 17. yüzyılda Tabiat Felsefesi'nden tefrik edilmiş olmakla birlikte, matematik yine de onunla sıkıca bağıntılı olarak mütalaa edilmiştir. Mekanik ve matematiğin ilkelerini formüle eden, Newton'un (bak. Newton) belli-başlı eserinin *Philosophae naturalis principia mathematica* adını taşıması tesadüfi değildir. 18. yüzyıl Fransız ve Avrupa Aydınlanma felsefesi ve materyalizminde, Tabiat Felsefesi, önceki yıllara kıyasla yayılmış ve derinleşmiş bulunan bütün bilimlerin ansiklopedik bağıntısı fikrini geliştirmiştir. Schelling'in (bak. Schelling) Tabiat Felsefesi 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında büyük bir rol oynamıştır. İdealistik bir temel üzerinde kalmakla birlikte, tabiat güçlerinin birliği fikrini formüllendirmiş ve o çağın müteaddit önemli tabii bilim keşiflerini derleyip toparlamıştır. Schelling'in bir takipçisi olan Oken, organik dünyanın gelişimi fikrini dile getirmiştir. Engels, Tabiat Felsefesi'ni karakterize ederken şöyle yazar: «Tabiat Felsefesi, gerçek olan, ama henüz bilinmiyen karşılıklı bağlılıkların yerine ideal (düşünsel) ve hayali olanları koymak; eksik olguların yerini zihnin yarattıkları ile doldurmak ve fiili boşluklar arasında muhayyile ile köprü kurmak zorundaydı. Bu başlangıç sırasında, parlak birçok fikirler ortaya konmuş ve daha önceki birçok buluşların gölgelenmiş olmasının yanısıra birçok da saçmasapan şey ortaya atılmıştır; esasen, başka türlü olması da mümkün değildi. Bugün zamanımıza uygun düşecek bir «tabiat sistemi»ne ulaşmak için, tabii bilimsel araştırmaların sonuçları diyalektik tarzda, yani karşılıklı bağlılıklar içinde kavranmak istense bile ve kafaları metafizik biçimde eğitilmiş tabiat bilginleri kendi iradelerine aykırı olarak bu karşılıklı bağlılıkların diyalektik karakterini kabul etmek zorunda kalsalar bile, günümüz için Tabiat Felsefesi miadını doldurmuş bulunmaktadır. Onu yeniden diriltmeye kalkışmak, sadece yüzeyde kalmak değil, üstelik bir adım geriye gitmek olur (Marx, Engels, *Seçilmiş Eserler*, cilt II, s. 389-90). Bu geriye doğru adım, daha sonraları, 20. yüzyılda, çağdaş tabiat bilimlerindeki bunalımı Tabiat Felsefesi'ne başvurarak aşmaya kalkışmış olan idealist filozoflar ile Oswald, Avenarius, Lipps ve Driesch tarafından atılmıştır.

TABİÎ HUKUK, devletten bağımsız olan ve insanın akıl ve «tabiat»ından türemiş olarak kabul edilen bir ideal hukuk doktrini. Tabii, Hukuk'a ilişkin fikirler eski zamanlarda öne sürülmüştür. (Sokrates, Platon, vs. tarafından, bak.). Orta Çağda Tabii Hukuk Tanrı kanununun bir çeşidi olarak mütalaa edilmekteydi (bak. (Aquino'lu Thomas). Fikir Batı burjuva devrimleri döneminde (17. - 18. yüzyıllar) geniş yaygınlık kazanmıştır ve onun başlıca savunucuları (Grotius, Spinoza, Locke, Rousseau, Montesquieu, Kolbach, Radişçev, vs. bak.), bu fikri, feodalizmin eliştirisinde ve burjuva toplumunun «tabiilik» ve «akla uygunluk»unu göstermede kullanmışlardır. Tabii Hukuk'un son derece çarpıtılmış bir versiyonu Katolikliğin (bak. Katoliklik) çağdaş «sosyal doktrin»inde bulunmaktadır.

«TABİATIN DİYALEKTİĞİ», tabiatın diyalektiğine ilişkin anahtar problemleri ele alan notlardan meydana gelen (1873-86), ve ilk olarak SSCB'de yayımlanmış olan (1925) Engels'in bir kitabı. Felsefenin tabii bilimlere ilişkin ihatalı bilgiye dayanması gerektiğini, buna karşılık, tabiat bilimlerinin de diyalektik materyalizme dayanmadan verimli bir biçimde gelişemiyeceğini kabul ediyordu Engels. *Tabiatın Diyalektiği* ta-

rihe ve tabiat biliminde en önemli sorunlara ilişkin derin bir felsefi araştırmayı içermekte, ve mekanistik materyalizm, metafizik metot, ve tabiat bilimindeki idealistik kavramları eleştirmektedir. Çağdaş bilimde derin bir vukuf sahibi olan Engels, tabiatın metefizik konsepsiyonunun bilimsel ilerlemeyle derin bir darbe aldığını ve yerini diyalektik metoda bırakmak zorunda kalmış olduğunu göstermiştir; o, keza, tabiat bilginlerinin metafizik yaklaşımı bırakmak, ve tabiat bilimi üzerindeki yararlı etkileri dolayısıyle, diyalektik yaklaşımı benimsemek zorun bulunduklarını da ortaya koymuştur. Engels, burada, maddenin hareket biçimlerine ilişkin diyalektik-materyalist öğretinin hakikatinin ihatalı bir ispatını vermiştir. Bu öğretiyle uygunluk halinde, o, kendi eserini üzerine dayandırdığı bir somut sınıflandırma önererek, tabii bilimde sınıflandırma için ilkeler ortaya koymuştur. Engels, tabiat biliminin temel kanunlarına ilişkin detaylı bir inceleme meydana getirmiş ve bu kanunların diyalektik mahiyetini ortaya koymuştur. O, tabiatın mutlak kanunu olarak nitelendirdiği, enerjinin sakımı ve konversiyonu kanununun gerçek anlamını göstermiştir. Aynı zamanda, o, termodenamiğin ikinci ilkesi denilen ilkeyle meşgul olmuş ve Evrenin devamlı olarak ısısal sona erişe yaklaştığı (bak. Evrenin Isısal Sona Erişi) sonucuna varmanın yanlışlığını ispatlamıştır. Engels türlerin kökenine ilişkin Darwin öğretisinin mükemmel bir tahlilini yapmış ve onun temel noktası olan gelişim teorisinin materyalist diyalektikle tam bir uzlaşma halinde bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, o, Darwin öğretisindeki kusur ve noksanları açığa vurmuştur. Engels insanın ortaya çıkış ve gelişiminde emeğin rolünü açığa çıkarmıştır. O, keza, matematiksel kavramların ve işlemlerin tabiattaki, bunların kendi gerçek prototiplerine malik bulundukları tabiattaki nesne ve süreçlerin ilişkisini nasıl yansıttığını göstermiş ve yüksek matematiğe değişkenlerin ithal edilmesinin diyalektiğin yayılmasını işaret ettiğini kaydetmiştir. Engels, burada, tesadüf ve zorunluluk arasındaki ilişkiyi tahkik etmiş ve bu karmaşık probleme mekanistçe ve idealistçe yaklaşımın yanlışlığını parlak diyalektik maharetle ortaya koymuştur. O, burada, diyalektiğin önermelerini tabii bilimin nasıl doğruladığını ve açıklığa kavuşturduğunu göstermek için marksist bir çözüm sunmuş ve Darwin'in öğretisini kullanmıştır. Şüphesiz olarak, bu kitabında Engels tarafından ele alınan, tabiat bilimindeki özel problemlerle ilgili bazı hususlar, erişilmiş olan muazzam bilimsel ilerlemelerin bir sonucu olarak gittikçe terkedilmiştir, fakat tabiat biliminin tahliline onun diyalektiko-materyalistik yaklaşımı ve felsefi genelleştirme bugün için de tamamiyle geçerlidir. *Tabiatın Diyalektiği*'nde yer alan başlıca önermeler onar yıllık gelişmeleri öngörmektedir. Bu kitap, tabiat biliminin karmaşık problemleri konusunda diyalektik düşüncenin bir modelidir. Bizzat Engels tarafından yayımlanmak üzere hazırlanmış değildir, ve ayrı ayrı makale, not, ve fragmanlardan meydana gelmiştir. Onu incelerken bunun hatırda tutulması gerekir.

TAMAMİYET İLKESİ, kuantum mekaniğinin yorumlanmasında Bohr (bak. Bohr) tarafından öne sürülen bir metodolojik ilke. Bu, şöyle formüle edilebilir: bir fenomenin bütünlüğünü göstermek için, bilginin birbirini karşılıklı olarak dışlıyan «mütemim» kavram sınıflarından yararlanması gerekir. Kopenhag Okulu olarak tanınan grubun temsilcilerinin (Jordan, Frank, bak., aşırı prostivist görüşlerin diğer savunucuları) eserlerinde Tamamimeyet İlkesi, zaman, mekân, ve nedenselliğe ilişkin idealist ve metafizik görüşlerin savunusunda kullanılıyordu. Mikro-

kozmda aletlerin oynadığı artan role mutlak önem atfederek, ve bunu «kontroldışı karışıklık» olarak uygun-olmıyan bir biçimde yorumluyarak, bunlar, bir yandan zaman ve mekânı, öte yandan da nedenselliği, mikrosüreçlerin birbirlerini karşılıklı olarak dışlıyan «mütemmim» karakteristikleri addederler. «Mütemmim» kavramları kullanma zorunluluğu, mikro-objelerin objektif tabiatından değil, fakat bilgisel süreçlerin özelliklerinden çıkarsanmakta, ve gözlemin tavassutundaki keyfilikle eşdeşleştirilmektedir. Tamamiyet İlkesi'nin pozitivist biçimi, Vavilov, Blokintsev, Fok, de Broglie (bak. Broglie), Langevin (bak. Langevin), Janossy, ve diğerleri tarafından eleştirel bir tarzda tahlil edilmiştir.

TAN SU-TUNG (1865-98), Çin filozofu, 19. yüzyılın sonraları burjuva reformasyon hareketinin ideologu. Felsefi görüşlerini, Çinde burjuva devrimci hareketin gelişiminde büyük bir rol oynamış olan *Jên-hsüeh* adlı kitabında sergilemiştir. Tan Su-tung reformcuların teorik biçimdeki hareketinin taleplerini justifiye etmeye çalışmıştır. Öğretisi geleneksel Çin felsefesinin fikirleriyle Batı Avrupa'da kabul edilen tabii bilimsel bazı kavramların bir bileşiminden başka bir şey değildi. Öğretisinin ana kavramı —*Jen*— hem bir etiksel standard hem de bir metafiziksel ilke ifade eder. *Jen* «esir» («ether»)'deki bütün fenomen ve nesnelerin birleşik faktörüdür. Tan Su-tung etik ve ahlakiyatın sosyal regülasyona bağımlılığını vaaz eder. Felsefe bakımından, Tan Su-tung tutarlı değildi, onun bilimsel konsepsiyonlarında materyalizm ile idealizm, ve diyalektik ile metafizik, dinle içiçedir.

TANIMLAMA, objenin bulunan yada teşkil edilen bazı türlerinin tefrikini, yeni olarak ithal edilen bir terimin anlamını formüllendirmeyi yada bilimde mevcut bir terimin anlamını açıkseçikleştirmeyi mümkün kılan bir mantıksal metot. Tanımlama türlerinin çeşitliliğini belirliyen şey, Tanım'ın görevlerinin, mantıksal yapısının, vs. nin tanımlanma biçimidir. Objelerin temyiz edilmesine medar olan şey, onların spesifik karakteristikleri (özellikler ve ilişkiler)'dir. Çok kere bunlar, bir cins yada spesifik farkla Tanımlama biçimi alırlar. Örneğin, «oksijen, atomik ağırlığı 16'ya eşit olan (spesifik farklılık) bir elemandır (cins)». Gerek daha karmaşık ifadeleri basitleştirmek, ve gerekse yeni terimlerin önemini açıklamak, ve için nominal Tanımlamalar'ın yardımıyle bilime yeni terimler sokulur. Semantik Tanımlamalar'da, tanımlayan, bir dildeki bazı ifade türleridir, tanımlanan ise, bazı obje türleridir (örneğin, «beşgen» sözcüğü beşkenarlı bir çok kenar demektir). Sentaktik Tanımlamalar'da, tanımlanan obje diğer objelerden, onunla işgörmeye yarıyan kurallarla, metotlarla ve onun kullanımına ilişkin amaçlarla ayrılır (örneğin, satranç taşlarını tanımlıyan şey, bu taşların satranç tahtası üzerindeki pozisyonlarının endikasyonu ve oyunun akışı içinde onların oynanış kurallarıdır). Genetik Tanımlama'da, tanımlanan objeyi ayırdeden şey, onun formasyonunun, kökeninin, ve konstrüksiyonunun tarzını gösteren şeydir (örneğin, «bir daire, bir düzlem üzerinde, bir AB segmentinin sabit bir A noktası etrafında dönüşüyle meydana gelen kapalı bir eğiridir»). Tanımlamalar, bir teorinin esaslı bir parçası olarak, bilimde büyük bir rol oynamıştır. Tanımlamaların aracılığıyle bilime yeni kavramlar sokulmuş, araştırma sonuçları kaydedilmiş, bilimde ortaya çıkan çapraşık tasvirler basitleştirilmiştir, ve ilh. Bununla birlikte, tekil Tanımlamalar sınırlıdır, çünkü fenomenlerin çok-yanlı bağıntılarını onların tam gelişimi içinde ihata edemez (bak. Operasyonel Tanımlamalar; Tümevarımsal Tanımlama).

TANRI-ARAYICILIK, Rusya'da bir felsefi dinsel akım ki, dini «insanlar arasında yaymaya yada din telâkkisini yeni biçimlerde insanlar üzerinde takviye etmeye» (Lenin) girişmiştir. Tanrı-arayıcılık 20. yüzyılın başlangıcında, dinsel topluluklar (St. Petersburg, 1901-03) ve Novy Put *(Yeni Yol)*, ve *Voprosy Zhizni (Hayat Problemleri)* gibi magazinler biçiminde ortaya çıkmıştır. Tanrı-Arayıcılık'ın fikirleri, 1905-07' de Rus devriminin yenilgisini takiben burjuva entelektüelleri arasında yayılmıştır özellikle. Bu fikirler literatürde ve yeniden ihya edilen Filozofiko-Dinsel Dernek'te geniş biçimde tartışılmıştır. Tanrı-Arayıcılık'ın savunucuları olan, Berdayev (bak. Berdayev), D. Merezhovski *(Ne mir, no mech [Barış değil Savaş]*, 1908, vs.), N. Minski *(o svobode religioznoi sovesti) [Dinsel Bilincin Özgürlüğü Üzerine]*, 1902), ve *Religiya buldushchego [Geleceğin Dini]*, 1905) ve S. Bulgakov (bak. Bulgakov) gibi filozof ve yazarlar Hristiyan incile ilişkin bir «yeni davranış» için çağrıda bulunmuşlar ve bir «dinsel reformasyon» vaaz etmişlerdir. Bunların iddiasına göre, hayatın amacı Tanrı'yı aramaktır, tarihin amacı ise, Tanrı'nın insanlıkta gerçekleştirilmesi, tanrısal bir insanlığın, yani dinsel ilkelere dayalı bir sosyal organizasyonun yaratılmasıdır. İnsan bu amaca, Tanrı krallığına, ancak sevgi, alçakgönüllülük, ve sabır yoluyla erişebilirdi. Vahiyi hakikati bulmanın en güvenilir aracı olarak gören Tanrı-Arayıcılık irrasyonalizmi (bak. İrrasyonalizm) ve mistik bilgiyi iltizam ediyordu. Tanrı-Arayıcılık-Teorisi topluma ilişkin marksist öğretiyi hedef alıyordu herşeyden önce ve Solovyov'un (bak. Solovyov) felsefi-teolojik teorilerine dayanmaktaydı. Lenin, Plehanov, ve diğer marksistler, Tanrı-Arayıcılık dahil, dinsel mistisizmin bütün felsefi türlerinin reaksiyoner mahiyetini açığa vurmuşlardır. Devrimci hareketin 1910-12'de yeniden kabarmasıyle Tanrı-Arayıcılık'ın entelektüeller arasındaki nüfuzu yavaş yavaş azalmış ve 1919 Ekim Devriminden sonra silinip gitmiştir.

TANRI-KURUCULUK, Rusya'da, 1905-07 devrimini takiben ortaya çıkmış bulunan, bir dinsel-felsefi akım. Liderleri arasında Lunaçarski (bak. Lunaçarski), V. Bazarov, Yuşkeviç (bak. Bazarov; Yuşkeviç) vardı; Gorki de kısa bir zaman için Tanrı-Kurucularla işbirliği yapmış *(Ispoved [İtiraf]*, 1907, ve *Razrusheniye lichnosti* [Kişiliğin Yıkımı], 1909), fakat Lenin'in etkisi altında bu hareketten ayrılmıştır. Bogdanov'un (bak. Bogdanov) felsefesine sıkıca bağlı olan Tanrı-Kuruculuk'un amacı bilimsel sosyalizmi dinle birleştirmek ve sözde dinsel bir ateizm, yani Tanrı'sız bir din yaratmaktı. Tanrı-Kurucular, marksizme de, herşeyden önce, insanlara yeni bir hayat yolu gösterecek olan bir dinsel sistem olarak bakmaktaydılar. Akımın fikirleri Bogdanov ve diğerleri tarafından 1909'da Kapri'de kurulmuş olan okulda savunulmuştur daha çok. Tanrı-Kurucular hernekadar Sosyal-Demokratik İşçi Partisine girmiş ve Tanrı-Arayıcılık'a muhalefet etmiş iseler de, teorilerinin marksizmle hiç bir ortak yanı yoktu; bu teoriler, küçük burjuva ideolojisi tarafından etkilendirilmiş olan işçi sınıfı bölümünün ideolojik kararsızlığını yansıtmaktaydı. Lenin ve Plehanov (bak. Lenin; Plehanov) Tanrı-Kuruculuk'u şiddetle eleştirmişlerdir. «Gerek Avrupa'da gerekse Rusya'da» diye yazar Lenin, «Tanrı fikirlerinin en rafine ve en iyi niyetle de olsa, *herhangi bir biçimde* savunulması ve justifikasyonu reaksiyonun bir justifikasyonudur.» (Cilt. 35, s. 128). Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyle, Tanrı-Kuruculuk'un bir akım olarak varlığı sona ermiştir.

TANRININ VARLIĞININ İSPATI, dinin temel dogmasını —Tanrı'nın varlığı-

nı— ispata matuf olarak, çeşitli idealist filozoflar tarafından öne sürelen kanıtlar (arguments). Üç temel dogma şunlardır. Tanrı bütün nesnelerin ve fenomenlerin ilk nedeni olarak vardır diyen kozmolojik kanıt (Aristoteles'te zaten bulunan, ve Leibniz ile Wolff tarafından kabul edilen). Bu kanıt dünyanın zamanda sonlu olması gerekitğini ve onun ilk nedeninin maddesel olmadığını öne süren bilim-dışı iddiaya dayanır. Tabiatta herbir şeyin, ancak bütün fenomenleri uyumlu olarak aranje eden, tabiatüstü bir rasyonel varlığın mevcudiyeti telakkisiyle açıklanabilen bir amaca sahip bulunduğunu beyan eden teleolojik kanıt (Sokrates ve Platon tarafından ortaya atılan ve daha sonra stoacılar tarafından geliştirilmiş olan). Bu kanıt, amaçlılığın tabii nedenlerini ortaya koyan, Darwin'in (bak. Darwin) evrim teorisi tarafından çürütüldü. Bütün insanların Tanrı'yı mükemmel varlık olarak tasavvur ettiklerini öne süren St. Augustine tarafından savunulan ontolojik kamt. Bu konsepsiyon, diye öne sürer St. Augustine, realitede varolan mükemmel bir mevcudiyet olmadan çıkamaz. Demekki Tanrı vardır. Bu kanıt Orta Çağda Canterbury'li Anselm (bak. Anselm) tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur. Burada, düşünülen şeylo gerçek şeyi özdeşleştirme telâkkisinde zaaf öylesine aşikârdır ki, bu, sadece materyalist filozoflar tarafından değil, fakat müteaddit ilahiyatçılar, örneğin Aquino'lu Thomas (bak. Aquino'lu Thomas) tarafından da eleştirilmiştir. Tanrı'nın varlığı için, epistemolojik, psikolojik, ve moral diğer kanıtlar, çeşitli idealist filozoflar tarafından öne sürülmüştür. Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtlar, Tanrı'mn tecrübenin fevkinde (transandantal) ve sadece akıl tarafından bilinen bir mevcudiyet olduğunu ve dolayısıyle, Tanrının varlığının ispatlanamıyacağını öne süren Kant (bak. Kant) tarafından idealizmin çerçevesi içinde çürütülmüştür. Tanrının varlığına ilişkin kanıtların analizi, bütün bunların bir mantık hatası (bak. Döner İspat) ihtiva ettiğini ve sonuç olarak kör inanca dayanmakta olduklarını ortaya koyar.

TANRITANIMAZLIK, tabiatüstü-olan'a (ruhlar, tanrılar, ölümden sonra diriliş, vs.) inanmayı reddeden bir görüşler sistemi. Tanrı tanımazlık dinin kaynaklarını ve doğuşunun nedenlerini açıklar, dinsel dogmaları Evren'e ilişkin bilimsel bir inceleme bakış açısından eleştirir, dinin sosyal rolünü ekspoze eder ve dinsel önyargıların nasıl yenildiğini gösterir. Tanrıtanımazlık bilimsel bilginin artışıyla doğmuş ve gelişmiştir. Tarih içinde her aşamada, Tanrıtanımazlık, erişilmiş olan bilgi düzeyini ve bunu bir ideolojik silah olarak kullanan sınıfların çıkarlarını yansıtır. Tanrıtanımazlığın felsefi temeli materyalizmdir. Tanrıtanımazlık'ın her biçiminin pozitif muhtevası ve kusurları somut sosyal ve ekonomik kondisyonlar tarafından, bilimin ve materyalist felsefenin gelişim düzeyi tarafından şartlandırılmıştır. Tanrıtanımazlığın dine karşı mücadelesi sınıf mücadelesiyle sıkıca bağıntılıdır. Tanrıtanımazlık bir görüşler sistemi olarak köle-efendi toplumunda şekillenmiştir. Tales, Anaksimandros, Herakleitos, Demokritos, Epikuros, ve Ksenophanes'in eserlerinde tanrıtanımazlığa ilişkin elemanlar yer alıyordu. Onlar bütün fenomenleri tabii nedenlerle açıklıyorlardı, yaklaşımları safdilce ve spekülatifti ve dinsel inancın reddiyle Tanrıların kabulünü birleştiriyordu. Kilise ve dinin hükümran olduğu Orta Çağ'da, Tanrı tanımazlık az ilerleme kaydetmiştir. Burjuva Tanrıtanımazlık, din saltanatının temellerinin sarsılmasında büyük rol oynamıştır —Spinoza (bak. Spinoza), Fransız materyalistleri, Feuerbach (bak. Feuerbach), ve diğerleri. Kilisenin reaksiyoner mahiyetinin burjuva tanrıtanı-

mazları tarafından açığa vurulması feodalizme karşı mücadelede tarihsel bir rol oynamış ve onun tasfiyesini kolaylaştırmıştır. Ne var ki, burjuva Tanrıtanımazlık, tutarsız ve sınırlıydı, aydınlanmacı karakterdeydi ve halka değil de dar bir çevreye seslenmekteydi. Rus devrimci demokratları militan ve tutarlı tanrıtanımazlar idiler. Tanrıtanımazlık en tutarlı biçimine marksizmleninizmde erişmiştir. Marksist Tanrıtanımazlık, pre-marksist Tanrıtanımazlık'ın özelliği olan sınıf limitasyonlarından arınmış bulunmasından ötürü proletaryanın çıkarları ve onun toplum içindeki pozisyonu ve rolü gelişimin objektif trendleriyle mutabakat halindedir. Marksist Tanrıtanamazlık'ın felsefi temeli diyalektik ve tarihsel materyalizmdir. Marksist Tanrıtanımazlık militan karakterdedir. Tarihte ilk olarak, o, dinin tam bir kritisizmini sağlamış ve onu bütünüyle yenilgiye uğratmanın yollarını ve araçlarını göstermiştir.

TANTRİZM, eski Hindistan'da bir felsefi-dinsel öğreti, başlangıçta tanrıçalara ibadet ve toprak bereketine erişmek için yapılan büyüsel ayinlerle eşdeşleşmişti. Tarihsel olarak, Tantrizm, daha sonra gelişmiş olan dinlerin etkisi altında birçok değişikliklere uğradı; Budist, Şivaist, Şaktist ve Vişnuist oldu. Orta Çağ'da, Tantrizm, *maya advaita*'ya ilişkin Vedanta (bak. Vedanta) öğretisine muhalefet etmekte ve dünyanın realiteşini ve onun manevî ilk ilke dışında evrimini kabul etmekteydi. Tantristler mikrokozm ile makrokozmun yapılarının özdeş olduğu düşüncesindeydiler ve insan bilgisinde tabiat bilgisinin bir anahtarını bulmaya çalışıyorlardı. İnsan bedeni *(deha veda)* hakkındaki öğretileri eski ve ortaçağsal Hindistan'da kimya ve tababetin gelişimine ilişkin tahminde bulunamamıza yetecek derecede bilgi ihtiva etmektedir. Şurası dikkati çekicidir ki, tantristlerin psiko-fizik egzersizleri *(sadhana)* ile dünyasal riyazet arasında bağıntı yoktur. Bununla birlikte, geleneksel dinsel amaç, *mukti* (Skr. manevi kurtuluş), *bhakti* (haz) ile bileşmiştir. Tantrizm'in önemli bir özelliği kast, cinsiyet ve yaş farkı gözetmeksizin bütün Hint'lilere seslenmesidir. Bu özellik, Tantrizm'in ilkel-komünal ideolojiye ait temel özelliklerinden birçoğunu koruması olgusundan ileri gelmektedir. Tantrizm Hint felsefesini, ilk Sankaya'nın (bak. Sankaya) fikirlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Yakın zamanlarda Tantrizm tarafından etkilendirilmiş olanlar arasında Ramakrişna, Vivekananda, Tagore, ve Aurobindo Ghos yer almaktadır (bak. Ramakrişna; Vivekananda; Tagore; Aurobindo Ghose).

TAO, Çinde klasik felsefenin anahtar kavramlarından biri. Esas olarak, Tao, «yol» demekti, ve daha sonra felsefede «tabiatın «yörüngesi», tabiatı yöneten kanunlar anlamında kullanılmıştır. Tao, aynı zamanda hayatın maksadına ve «etiksel standard»a *(tao tê)* delalet ediyordu. Tao, keza, mantık, akıl ve kanıt *(tao li)* anlamına gelmekteydi. Kavram Çin felsefesinin gelişimiyle birlikte değişmiştir. Lao Tzü, Hsün Tzü, Vang Çung (bak. Lao Tzü; Hsün Tzü; Vang Çung) gibi materyalist filozoflar, Tao'yu nesnelerin tarzı ve nesneleri yöneten kanun olarak yorumluyorlardı. İdealist filozoflar ise, onu «ideal ilke», «mevcut-olmıyan gerçek» (Wang Pi, vs.), «tanrısal yol» (Tung Çung-şu ve diğerleri) olarak yorumlamaktaydılar. Tao, ona göre materyalistlerle idealistlerin ayrıldıkları temel sorunlardan biridir böylece.

TAOCULUK, İ.Ö. 6. yada 5. yüzyılda meydana gelmiş olan, *tao* yada «tarz» (şeylerin) doktrini. Onun kurucusu olarak kabul edilen Lao Tzü (bak. Lao Tzü) bu doktrinin temel fikirlerini Tao Tê Çing (Akıl ve Erdem Kanunu) adlı bir kitapta ortaya koymuştur. O, bütün şeylerin kendi öz

«yöntem»leri yada tao uyarınca meydana geldiklerini ve değiştiklerini öne sürer. Her şey değişikliğe uğrar ve mütasyon sürecinde kendi karşıtına dönüşür. İnsan, didinip sızlanmadan eşyanın tabiiliğine uymalıdır. Taoizm tahakküm ve zulme karşı çıkmış, ve atalâr çağının ilkel-komünote'sine dönüş isteğinde bulunmuştur. Yang Çu (bak. Yang Çu), Hsün Tsiang, Yin Ven ve Çuang Tzu İ. Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Taoizmin önde gelen timsilcileriydiler. Yang Çu şu düşüncedeydi ki, hayatın tabii kanunlarını gözlemliyerek, insan «kendi bozulmamış tabiatını koruyabilir»; Hsün Tsiang ve Yin Ven ise *tao*'ya katılmakla her insanın bilgeliğe ve hakikatin bilgisine erişebileceği inancındaydı. Bunlar iddia ediyorlardı ki, insanın ruhu, bizim «düşünce organı»mızın *(hsin)* «saflık» yada «habislik»ine bağlı olarak varolan ve değişen ince maddi parçacıklardan, «*çıng çi*»den meydana gelmiştir. Çuang Tzu biraz çocukça materyalistik dünya görüşünü, objektif hakikat yoktur, varolan hayat bir yanılsamadır, ve gerçek varlık ebedi ve bağımsız olarak mevcut olan *tao*'dan fışkırır, tarzındaki önermelerle harmanlamıştır. Çuang Tzü'nün görüşleri, yeni çağın başında ortaya çıkmış olan bir din olarak Taoizm'in (Bir felsefe olarak Taoizm bir din olarak Taoizm'den ayırdedilmelidir) ideolojik embriyonudur. Daha sonraları, Taoizm'in rasyonel felsefi fikirleri Vang Çung (bak. Van Çung), ve diğerleri gibi, materyalist Çin'li filozofların eserlerinde geliştirilmiştir.

TARİH FELSEFESİ, tarihin anlamını, onun kanunlarını; ve insanın gelişiminin ana trendlerini inceliyen bilim alanına verilen isim. Tarih Felsefesi antikiteye kadar uzanır. 18. yüzyıl Aydınlanmacıları (Voltaire, Herder, Condorcet, Montesquieu, bak.) tarafından işlenmiştir. Tarih üzerinde teolojinin St. Augustine'e (bak. St. Augustine) uzanan nüfuzuna karşı savaşta, Aydınlanmacılar, Tarih Felsefesi'ne, nedensellik fikrini getirmişler, ilerleme teorisini işlemişler, tarihsel sürecin birliği fikrini dile getirmişler, ve coğrafi ve sosyal ortamın insan üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Hegel (bak. Hegel), tarihe, zihnin, ideanın (spirit) kendiliğinden-gelişimine ilişkin, yekpare, kanuna-bağımlı bir mündemiç (intrinsic) süreç olarak bakıyordu. Tarih Felsefesinin limitasyonları, ki bu limitasyonlar onun spekülatif, a priori, ve idealistik tabiatında ifadesini buluyordu, Marx ve Engels tarafından bertaraf edilmiştir. Tarihsel materyalizmin keşfedilmesi, bilimsel bir tarihin yaratılması için temel sağlamıştır. Çağdaş Tarih Felsefesi'nde, Toynbee (bak. Toynbee) ve Spengler'in (bak. Spengler) kavramları büyük etki meydana getirmiştir. Tarihin objektif kanunları burjuvazi tarafından korkuyla karşılanmıştır, ve bu, pek çok burjuva sosyolog ve tarihçilerinin tarihe ilişkin felsefi genellemeler yapmaktan kaçınmalarına yol açar. Bunlar tarihe olayların kaotik bir ardardalığı olarak bakarlar ve nedensellik, kanun, ve ilerleme kavramlarını inkâr ederler.

TARİHSELCİLİK (yada Tarihsellik), nesneleri ve fenomenleri kendi doğuş ve gelişimleri süreci içinde, onları belirliyen somut tarihsel şartlarla bağıntıları içinde mütalaa ilkesi. Tarihselcilik, fenomenlere belirli tarihsel gelişimin ürünleri olarak yaklaşımı, bu fenomenlerin nasıl doğduğunu, geliştiğini, ve bugünkü duruma eriştiklerini ele alan bir yaklaşımı içerir. Teorik araştırmaya ilişkin belirli bir metot olarak Tarihselcilik, sadece ve herhangi (niteliksel'de olsa) bir değişmenin değil, fakat şeylerin spesifik özelliklerinin ve bağıntılarının formasyonunu, onların mahiyetini, onların niteliksel spesifiklerini belirliyen değişmelerin tespitidir. Tarihselcilik şeylerin değişimlerinin geriye dönmez

(irreversibl) ve biri diğerini takip edici (successive) tabiatının kabulünü varsayar. Bilimin bir majör ilkesi olarak Tarihselcilik, bilime, tabiatın bilimsel bir tablosunu verme ve tabiatı yöneten kanunlarını keşfetme gücünü sağlar (örneğin, Darwin'in evrim teorisi). Diyalektik metodun entegral ve önemli bir yanını teşkil eden Tarihselcilik sayesinde, marksizm, girift sosyal fenomenler olarak devlet, sınıflar, vs.'nin özünü açıklamaya muktedir olmuş ve kapitalizmin tarihsel olarak geçici tabiatını ve sosyalizm tarafından istihlafının kaçınılmazlığını haber vermiştir. Tarihselcilik ilkesinin inkârı, ona karşı yada onun yorumuna karşı pozitivist ve ampirik bir anlayış içinde mücadele çağdaş idealist felsefenin karakteristik çizgileridir.

TARİHSEL VE MANTIKSAL, gelişim sürecini ve aynı zamanda düşüncenin mantıksal gelişimi ve bir objenin tarihi, bizzat sürecin tarihi arasındaki yakınlığı karakterize eden felsefi kategoriler. Tarihsellik belirli objenin kökeninin ve formasyonunun gerçek sürecini ifade eder; Mantıksal ise, onun gelişmiş bir durumda varolan görünümleri arasındaki ilişkiyi, karşılıklı aksiyon ve bağıntı kanunlarını ifade eder. Tarihsel, gelişim süreci olarak Mantıksal'a bağlıdır sonucu bakımından, o gelişim süreci ki, burada, birbiri ardından şekillenen bağıntılar tarihin akışı içinde «tam olgunluğa ve klasik forma» erişirler (Engels). Tarihsel ve Mantıksal, bir çelişki elemanını içeren, bir diyalektik birlik halindedirler. Bunların birliği, her şeyden önce her sürecin kendi öz objektif oryantasyonunu, belirli bir sonuca götüren kendi öz zorunluluğunu ihtiva ettiği ölçüde, Tarihsel'in mantıksal'ı kendi bağrında taşımasında ifadesini bulur. Hernekadar sürecin başlangıcında, objenin gelişmiş yapısının bir ifadesi olarak Mantıksal, henüz mevcut değilse de, bütüne ilişkin sürecin akışı içindeki fazların sekansı gelişmekte olan sistemin bileşkenleri arasındaki ilişkiyle (mantıksal bağıntı) mutabakat halindedir; süreç belirli, spesifik bir objenin zuhuruyla tamama erer. İkinci olarak, Tarihsel ve Mantıksal'ın birliği, bu bütünün gelişen tüm tarihinin görünümleri arasındaki ilişki ve karşılıklı bağımlılığın, bu bütünün zuhurunun ve spesifik yapısının formasyonunun röprodüksiyonunda ifadesini bulur. Bu sonuç, onun doğuş sürecini, kendi bağrında «fotoğraf halinde» ihtiva eder: Mantıksal kendi içinde Tarihsel'i ihtiva eder. Tarihsel ve Mantıksal'ın birliği objenin tarihi ile bu tarihin sonucu arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından belirleyici önemde olmakla birlikte, Tarihsel ve Mantıksal sadece genelde mutabakat halindedirler, çünkü, tarihsel süreçte kaçınılmaz olarak kendisini gösteren bütün tasadüf ve gelip geçicilik, gelişimin bütün zigzagları «tam olgunluğa ve klasik forma» erişmiş bulunan objede aşılır ve yokolur. Mantıksal «düzelmiş» Tarihsel'dir. Fakat, bu «düzeltme», «gerçek tarihsel sürecin kendisini meydana getiren kanunlara göre» husule gelir (Engels). Realiteyi düşüncede yansıtışın mantıksal ve tarihsel tarzları arasındaki fark bundan ötürüdür. Bu inceleme metotları arasındaki fark yalnız ve sadece incelemenin sübjektif amaçlarındaki bir fark değildir: bu farkın objektif temeli vardır. Bu kaçınılmazdır, çünkü, gelişimin süreç ve sonucu birlik halinde bulunmakla birlikte, realitenin kendisinde bunlar mutabakat halinde değildirler, ve dolalısıyle, tarihsel ve mantıksal inceleme metotları muhteva bakımından farklıdırlar. Tarihsel incelemenin hedefi, fenomenlerin gelişiminin somut şartlarını ve gereklerini, onların tarihsel teselsülünü ve tarihsel olarak zorunlu bir aşamadan bir diğer aşamaya

geçişi açığa vurmaktır. Mantıksal incelemenin hedefi ise, sistemin farklı (separate) elemanlarının gelişen bütün içinde oynadığı rolü açığa vurmaktır. Fakat, ancak, gelişmiş olan bütün kendi spesifik tabiatını ifade eden gelişiminin şartlarını ve özelliklerini (features) koruduğundan, gelişmiş bütünün mantıksal röpordüksiyonu, onun gerçek tarihini açığa vuran anahtarı verir. «İnsanın anatomisi maymununun anatomisinin anahtarıdır.» (Marx). Bununla birlikte, bu iki inceleme metodunu ayıran sınırlar, İndi ve değişkendir, çünkü, sonuç olarak, Mantıksal, somut formundan arınmış olan ve teorik tarzda, bir genelleme halinde kendini gösteren Tarihsel'den başka bir şey değildir; ve vice versa, Tarihsel, somut tarihsel gelişimin etine ve kemiğine bürünmüş olan Mantıksal'dan başka bir şey değildir. Tarihsel ve Mantıksal'ın diyalektiği diyalektik mantık için büyük önem taşır, o diyalektik mantık ki, bilginin genel kanunlarını, realiteyi bilme sürecinde düşüncenin hareket mantığını gözler önüne serer.

TARİHSEL DÖNGÜ TEORİSİ, Vico (bak. Vico) tarafından işlenmiş bir idealist teori ki, buna göre, toplum sonsuz olarak aynı aşamalardan geçer. 19. ve 20. yüzyıllarda bazı filozof ve sosyologlar Vico'nun teorisinin pozitif elemanlarını —tarihsel ilerleme fikri, kanuna bağımlı sosyal gelişim, vs.— inkâr ediyorlar, ve insanlığın sürekli olarak kendi çıkış noktası na döndüğü fikrini öne sürüyorlardı. (bak. Nietzsche ve Spengler). Bu teorinin günümüzdeki bellibaşlı taraftarı Toynbee'dir (bak. Toynbee) (vede bak. Sosyal Gelişimde İlerleyiş ve Gerileyiş). Tarihsel döngülere ilişkin teori tarihsel sürecin bazı görünümlerini bir mutlak düzeyine çıkarmakta ve dolayısıyle çarpıtmaktadır (tekrarlanma fikri, vs.)

TARİHTE SÜBJEKTİF VE OBJEKTİF FAKTÖRLER, sosyal gelişim kondisyonlarının iki türü. Objektif Faktörler insanlardan bağımsız bulunan ve onların aktivitesinin doğrultusunu, sınırlarını belirleyen kondisyonlardır. Örneğin tabii kondisyonlar, belirli bir üretim düzeyi, maddi, siyasi, ve manevi gelişimin tarihsel bakımdan önde gelen görevleri ve gereksinimleri böyledir. Sübjektif Faktörler ise, kitlelerin, sınıfların, devletlerin, ve bireylerin aktivitesidir; onların bilinçliliği, iradesi, hareket yeteneği, vs.'dir. Objektif Faktörler belirleyici bir rol oynar her zaman, fakat bu faktörlerin aksiyonu Sübjektif faktörlerin işleyişiyle kendisini gösterir. Sübjektif Faktörler ise, ancak, onlara ait objektif kondisyonlar hazır olarak bulunduğu zaman belirleyici bir rol oynarlar. Sosyal gelişim üzerinde Sübjektif Faktörlerin etkisi bir sosyo-ekonomik formasyondan, daha ileri bir değer formasyona geçişle yükselir. Sübjektif Faktörlerin önemi, tarihte ilk defa olarak, sosyal hayatın bütün alanlarında planlı gelişim için imkânlılığın yaratılmış olduğu ve halk kitlelerinin sosyalizmin kuruluşuna katıldığı sosyalist toplumda özellikle artar.

TARSKİ, ALFRED (1902 —) mantıkçı ve matematikçi, Lvov-Varşova Okulu'nun (bak. Lvov-Varşova Okulu) en parlak temsilcilerinden biri.

TASAVVUF, İslamda (bak. İslam), 8. yüzyılda doğan, Arap halifeliği ülkelerinde yayılmış olan bir mistik dinsel öğreti. İlk Tasavvuf materyalist bazı elemanlarla panteizm (bak. Panteizm) tarafından karakterize olunmaktaydı. Daha sonraları, Yeni-Platonculuk (bak. Yeni-Platonculuk), Hint felsefesi ve Hristiyan fikirlerin etkisi altında, çilecilik ve aşırı mistisizm Tasavvuf'a hakim oldu. Tasavvuf, Tanrı'yı tek realite olarak, bütün şey-

leri ve fenomenleri ise onun tecellisi (emanation) olarak kabul eder. Bundan dolayı, hayatın yüce amacı, temaşa ve vecd yoluyla tanrısallığa erişmekti. İran'lı filozof el-Suhravardi (12. yüzyıl), Arap düşünürü el-Gazali (1059-1111), orta Asyalı düşünür Sufi Alayar (d. 1720), ve diğerleri Tasavvuf'un önde gelen temsilcileriydiler.

TASVİPÇİ ETİK, ahlakiyata ilişkin bir idealist teori ki, burada, iyi, bir kimsenin tasvibine mazhar olan şey olarak tanımlanmaktadır. Tasvipte bulunana (Tanrı, insanın moral duygusu, bireylerin totalitesi olarak anlaşılan toplum) göre, Tasvipçi Etik teolojik, pisokolojik, ve sosyal tasvipçi teorilere ayrılır. Birincisinin örnekleri Karl Barth, Emil Brunner (İsviçre), Paul Tillich, Reinhold ve Richard Niebuhr (ABD)'un teorileridir. İnsanın moral duygusu teorisi, İngiltere'de (Anthony Shaftesbury, Adam Smith, Hume), 17. ve 18. yüzyıllara kadar varan bir gelişme gösterdi ve 20. yüzyılda Edward Westermarck (Finlandiya), Arthur Rogers (ABD), ve diğerleri tarafından benimsendi. Üçüncü biçimi içinde teori, Emile Durkheim ve Lucien Levy-Brühl (Fransa) (bak. Emile Durkheime; Lucien Levy-Brühl) tarafından işlenmiştir. Bu teorilerin hiçbirinin bilimsel bir temeli yoktur— volontarist ve sübjektivisttirler ve ahlak için objektif bir kriter kabul etmezler.

TASVİR, bilimde kabul edilen bir dezinasyon sisteminin yardımıyle bir deneyim yada gözlem verisinin kaydedilmesinden ibaret olan bir bilimsel inceleme aşaması. Tasvir hem günlük dile ilişkin araçlar ve figürlerle hem de bilim dilinde yer alan özel araçlarla (semboller, harf kalıpları, diyagramlar, vs.) yapılır. Tasvir bilimde bir objenin teorik incelenişine (bak. Açıklama) geçişe ilişkin bir hazırlık aşamasıdır. Tasvir ve açıklama arasında sıkı bir bağıntı vardır ve diyalektik olarak birbirlerine geçişirler. Olgulara ilişkin bir Tasvir olmadan onları açıklamak imkânsızdır; öte yandan, bir açıklama olmadan Tasvir bilim için yetersizdir. Bilimsel incelemenin tabiatını aşırı fenomenalizmin (bak. Fenomenalizm) pozisyonlarından yorumlıyarak, pozitivistler (bak. Comte; Mach, Pearson, ve diğerleri), bilimin tek görevinin «olguların saf tasviri»nden ibaret olduğunu ilân ediyorlardı. Çağdaş pozitivizmde (bak. Pozitivizm), bu teori, peçelenmiş bir biçim almıştır tamamıyle.

TAŞİZM, İkinci Dünya Savaşından sonra Fransa'da meydana gelmiş olan bir sanat akımı. Şoyut sanatın (bak. Soyut Sanat) son varyantlarından biri olan Taşizm sübjektivist ve idealist estetik ilkelerine dayanır. O, sanatçının yaratıcılığını realiteden, halkın hayati çıkarlarından ve manevi gereksinimlerinden ayırır, ve onu her türlü sübjektivist konsepsiyonların ifadesinin bir aracı kılar. Bundan ötürü, sanatsal eserlerin muhtevasını insansal-dışılaştırır. Bu akımın kurucularından biri olan Jean Dubuffet (d. 1901), «kirin rengi göğün renginden daha az güzel değildir» diye öne sürer. Ve gerçekten de taşistler, kanavanın üzerinde çirkin kaotik birikintiler, karmakarışık lekeler meydana getirerek kendi iç özlerini ifadeye çalışırlar. Bunun için, katran, kırık çam parçaları, kum, vs. gibi «yüksek derecede ekspressif» araçlar kullanırlar. Bütün bunlar, Taşizm'in gerçek sanatla ortak bir yanı bulunmadığını gösterir.

TAY ÇEN YADA TAY TUNG-YUAN (1723-77), tabii bilimleri, özellikle matematik ve astronomiyi inceleyen, Çin'li materyalist filozof. Tay Çen'e göre, tabiat ebedidir ve insan bilincinden bağımsız olarak varolur. Tabiata

ilişkin Yeni-Konfüçyüs'çü felsefenin temel iki kavramı olan, ideal *li* (bak. *Li*) ve maddi *çi* (bak *Çi*) arasındaki karşılıklı bağıntıdan sözederken, Tay Çen, *çi*'nin birincil ve *li*'nin ikincil olduğunu belirtir. Dünya, diyordu Tay Çen, sürekli bir başlangıç ve gelişim halindedir. O, hareketi karşıt güçlerin «pozitif *yang* ve negatif *yin*» karşılıklı aksiyonu olarak tasvir ediyordu. Bu güçlerin aksiyonu ebedi, yokedilmez ve tabiattan ayrılmaz'dır. Bütün fenomenler ve nesneler tabii zorunluluğa tâbidir. Tay Çen duyumları bilginin temeli olarak kabul ediyor, «doğuştan bilgi»yi reddediyor, ve genel kavramların deneyimsel doğrulanmasını savunuyordu. İnsanların kurtuluşunun eğitimin gelişimine ve bireyin moral bakımdan kendini iyileştirmesine bağlı olduğu görüşündeydi.

TAYİNEDEBİLİRLİK (mantıksal semantikte), önermesel fonksiyonlarla (bak. Önermesel Fonksiyonlar) değişkenler yerine ikame edilen maddi objeler arasındaki ilişki. Tayinedebilirlik hakikat-değeri kavramıyle sıkı bir eşdeşlik halindedir. Hakikat-değeri'nin tanımlanamaz (birincil) kavram olduğunu farzederek, Tayinedebilirlik, onunla tanımlanabilir, belirli bir önermesel hesap bir doğru ifade verdiği zaman, değişken yerine onun ikamesi sağlanabilir. Obje yalnız önermesel fonksiyonu tayin eder. Nitekim, obje «şeker», önermesel fonksiyon «*x* tatlıdır»ı tayin eder, «tuz»u ise etmez. Öte yandan, Tayinedebilirlik, tanımlanamaz bir kavram olarak kabul edilebilir ki, biz onunla, ilk olarak Alfred Tarski tarafından düzenlenen, formalize dillerde hakikat kavramını belirliyebiliriz (bak. Hakikat, vs.). Bu durumda, birincil (yani, en yalın ve tanımlanamaz) önermesel fonksiyonlar ve bunları tayin eden objeler verili olmalıdır. Mantıksal önermesel işlemler aracılığıyla ve niceleme işlemleri (bak. Niceleme İşlemleri) aracılığıyla öncüllerden kompoze edilmiş olan herhangi bir önermesel fonksiyonun Tayinedilebilirlik'i öncüllerin tayinedilebilirliğine dayanır. Nitekim, bileşik önermesel fonksiyon «(*x* beyazdır) ve (*x* tatlıdır)» obje «şeker» için, tayin edicidir, çünkü bu obje bileşken önermesel fonksiyonların herbirini tayin etmektedir.

TAY ŞİH, YADA «BÜYÜK ASIL», Çin felsefesi tarihinde ontolojik ve tabii felsefi sistemlerin temel kavramlarından biri. İlk defa *Değişmeler Kitabı*'nda zikredilmiştir ki, burada bu kavram başlangıç aşamasını, bütün şeylerin ve fenomenlerin kökeninin ve gelişiminin ilk nedenini belirtir. Tay Şih terimi Yeni-Konfüçyüsçü felsefede birincil önemdedir. Örneğin, *Büyük Asıl'ın Diyagram Açıklaması* adlı ktiabında Şu Tun-i (1017-73), dünyanın gelişim sürecini ispatlar. Başlangıç olarak, tabiat kaos yada «takyid edilmemiş Büyük Asıl» halindeydi. Büyük Asıl'ın kendinden-hareketi, *yin* ve *yang*'ı (bak. *Yin* ve *Yang*) ve beş âmili, yada Ateş, Tahta, Maden ve Su «elemanlar»ını birleştiren bağlarla realitede çok formluluğa ve tabiatın gelişimine yol açar. Yeni-Konfüçyüsçü'lerin en büyüğü, Çu Hsi (1130-1200) Tay Şih'e ilişkin bir idealistik yorum vermiş ve onu *li* ile, mutlak kanun'la özdeşleştirmiştir.

TECRÜBE, geleneksel felsefi anlamda, dış dünyanın duyumsal ampirik yansısı. Ampirisizm (bak. Ampirisizm) ve Sansüalizme (bak. Sansüalizm) göre, Tecrübe, bütün bilginin kaynağıdır. Materyalizm bilinçten bağımsız Tecrübe'nin dışsal, objektif kaynağını kabul eder. Premarksist materyalizm, Tecrübe'yi dış dünyaya ilişkin pasif bir algının sonucundan ibaret olarak görüyordu. Fakat, duyumsal Tecrübe, tek başına, evrensel ve zorunlu bilgiyi vermez; o, objektif dünyanın fenomen-

lerinin dışsal, yüzeysel yanını yakalıyabilir sadece. Tecrübe kavramının yorumunda temaşacı materyalizmin hatalarına bir reaksiyon olarak, burada bir yandan, rasyonalizm (bak. Rasyonalizm), öte yandan da, Tecrübe'ye ilişkin sübjektif idealist ve agnostik anlayış ortaya çıktı. Sübjektif ve idealistik anlayış, Tecrübe'yi süjenin bilincinin çeşitli durumlarına (heyecanlar duyumlar, algılar, sözlü beyanlar, düşünüşün teorik konstrüksiyonları) indirger, onun kaynağını ya görmezden geldiği yada ilkede bilinemez olarak ilân ettiği halde. Kant (bak. Kant), bu sorun karşısında objenin (kendinde -şey) bilinç üzerindeki kaotik etkisinin, ancak aklın a priori formları tarafından sistematize edildiği zaman Tecrübe haline geldiğini mülahaza ederek, özel bir tavır alır. Fakat Kant'ın sorunu ortaya koyuşunda, onun idealizmine rağmen, rasyonel anlam, yani bilimle uğraşan süjeye nispetle aktif düşünce fikri vardır; Tecrübe'yi, duyumlara, insanın duyusal heyecanlarına, vs.'ye indirgiyerek, çağdaş pozitivizm, gerçekte, Tecrübe'nin arkasında neyin yer aldığı, yani bilinçten bağımsız olarak varolan gerçek bir dünyanın varlığı sorununun bir «sahte sorun» olduğunu söyliyerek, bu sorunu çözme ve ortaya koymanın mümkünlük ve gerekliliğini kabul etmez. Önceki felsefenin başarılarından yararlanarak ve materyalizmin geleneklerini sürdürerek, marksizm, Tecrübe'nin yorumlanışında temaşacılığı bertaraf eder. Tecrübe'yi objektif realiteye oranla ikincil, türevsel (devrivative) olarak kabul ederek, marksizm, onu bilincin pasif muhtevası olarak değil, fakat insanın dış dünya üzerindeki pratiksel aksiyonu olarak tanımlar. Bu aksiyon sürecinde fenomenlerin zorunlu bağıntıları, özellikleri ve kanunları keşfedilir, rasyonel aktivite metot ve araçları bulunur ve sınanır, vs. Böylece, Tecrübe, hem sosyal süje ile dış dünyanın bir karşılıklı aksiyonu olarak hem de bu karşılıklı aksiyonun ürünü olarak anlaşılmış olmaktadır. Böyle bir anlayış içinde Tecrübe, toplumun pratik aktivitesinin genel bütünüyle mezcedilmiştir. Tecrübe, bilimi zenginleştirmeye ve teori ve pratiği geliştirmeye yarayan bir araçtır.

TEİZM, kişisel bir Tanrı'nın varlığını akıl ve iradeyle mücehhez bulunan, ve insanların hayatları dahil, bütün maddi ve manevi süreçleri gizemli bir biçimde etkiliyen, tabiatüstü bir mevcudiyet olarak kabul eden bir dinsel felsefe. Teizm'e göre, dünyada vukubulan her şey, tanrısal takdirin tecellisidir, o tanrısal takdir ki, Teizm, tabiat kanunlarının ona bağlı bulunduğunu kabul eder. Teizm klerikalizmin, teoloji, ve fideizmin (bak. Klerikalizm; Teoloji; Fideizm) ideolojik temelidir. Teizm, bilime ve bilimsel dünya görüşüne düşmandır (bak. Tanrıtanımazcılık).

TEKİL BİREY (Alm. der *Einzeine)*, varoluşçuluğun (bak. Varoluşçuluk) etiğinde merkezi kategorilerden biri. Bu kavram, sosyal ilişkiler dışında mütalaa edilen çarpıtılmış bir insan fikrini ifade eder. Varoluşçular «tekillik» ve «benzersizlik»e insanın ana özellikleri olarak bakarlar. Tekil Birey'in özelliği (pecularity) yada «bireysellik»i ahlâkın bir kaynağı ve etiksel değerlendirmenin ölçütüdür. Varoluşçular Tekil Birey kategorisini, bireyciliği (bak. Bireycilik) justifiye etmek için kullanırlar.

TEKİL, TİKEL, VE TÜMEL, bilginin gelişimi seyrinde oluşan ve dünyada değişik objektif rölasyonları, ve bizim bu rölasyonlar hakkındaki bilgimizin derecesini ifade eden felsefi kategoriler. Objeler, onları diğerlerinden farklı kılan tekilliğe sahiptirler, ve dolayısıyle, tekil bir şey olarak idrak

edilirler. Bununla birlikte, pratiksel tecrübe, tekil objelerin, bazı mükerrer, ortak çizgilere sahip olabildiklerini gösterir. Başka bir deyimle, tekil genel çizgilere maliktir. Genel çizgiler ve özellikler (property) ya sınırlı bir obje grubuna aittir ki, bu durumda, onlar sadece tikeldirler, yada bu genel çizgiler ve özellikler bütün obje ve fenomenlerde bulunabilirler, bu durumda ise tümeldirler. Tekil, Tikel, ve Tümel, ayrılmaz bir biçimde birbirlerine bağlıdırlar; aralarındaki fark izafidir, ve bunlar birbirlerine geçişirler (bak. Lenin, Cilt. 38, ş. 36). Bilinçteki tümel ile onun realitedeki benzeri ve objelerin tekil nitelikleri arasındaki ilişki probleminin bilimsel çözümü felsefe tarihinde büyük güçlüklere yol açmıştır. Tarihen ifade edilen, ilk tümel nosyonu benzer ve mükerrer bir şeye ilişkin safdil bir konsepsiyondu. O zamana kadar, hiçbir kimse bu benzerliğin kökeni yada nedeni sorununu, tümelin mahiyetine ilişkin canalıcı sorunu, yada tümelin objektif dünyada gerçekten varolan nitelikleri yansıtıp yansıtmadığı, yada tümelin düşüncenin genelleştirme yeteneğinden yada bir çeşit zihinsel (spiritual) mutlak'ın niteliklerinden ileri gelip gelmediği sorununu yerli yerine oturtamamıştı. Tümel'e ilişkin bu ilk nosyon eski Yunan materyalistleri tarafından paylaşılmaktaydı. Thales (bak. Thales) bütün şeylerin temelini, onların tümelini, su olarak tasavvur ediyordu; Herakleitos (bak. Herakleitos) onu ateş olarak tasavvur ediyordu; Demokritos (bak. Demokritos) ise atomlar olarak. Eski dünyanın idealist filozoflarının çoğu da, tümel'e objektif bir şey olarak bakıyorlardı, fakat onların görüşünde, tümel, maddi realiteden koparak ayrı bir mahiyetler (essences) dünyası haline geliyordu. Aristoteles (bak. Aristoteles) Platon'un Tümel'e ilişkin idealist doktrinini eleştirmiş olmakla birlikte, bu probleme çözüm getirememeleketeydi. Aristoteles için tümel, insan zihninin soyutlamalarından ibaretti herşeyden önce. Fakat, Aristoteles, bunların tamamen zihinsel mahiyetler olduğunu söylemekten kaçınıyordu, çünkü, bunu söylemek, onların objektivitesini inkâr demek olurdu. Aristoteles, bundan ötürü, tümel'e, tekil objelerin hem özü hem de varlıklarının amacı olarak bakıyordu. Aristoteles, burada, Platon'un konsepsiyonuna yaklaşmaktadır aslında. Probleme bir çözüm getirememiş olmakla birlikte, Aristoteles, bu problemi açık bir perspektife yerleştirmiş, ve böylece, onun öğretisi, nominalizm (bak. Nominalizm) ve realizm (bak. Realizm) arasındaki çatışmanın odak noktası haline gelmiştir. Burada, Aristoteles'in öğretisindeki çelişik önermeler, felsefe okulları arasındaki antitez halinde gelişti. Teolojinin soyut iskolastisizmiyle mücadeleden doğan deneysel bilim, tümel'e ilişkin teolojik yoruma karşı bir protesto yükseltti. Böyle bir tümel'in objektivitesi bir kere daha, ve bu defa, tümel'i fenomenlerin benzerliğinin tamamen soyut, sözde bir ifadesi olarak ve tümel'in realiteyle herhangi bir ilişkiye sahip bulunduğunu kabul etmiyen Locke tarafından sorun olarak ortatya konmuştur. Bu yorum onun zamanının bilimiyle, özellikle de onun taraftar olduğu fenomenler tasnifiyle uyum halindeydi. Fakat objektif dünyanın kanunlarına ilişkin bilimsel inceleme Lock'un yorumunu çürütmekteydi, ve hatta Kant'ta (bak. Kant) ve özellikle Hegel'de (bak. Hegel), biz, müteaddit fenomenlerin yeknasaklığının (sırf benzerliğin sonucu) sözde ifadesi olarak «soyut tümel» ile derin mahiyet, varoluş ve değişim kanunu olarak anlaşılan gerçek «somut tümel» arasında bir tefrik bulmaktayız. Bununla birlikte, Hegel'e göre, yalnızca spiritüel —kavram, idea— gerçek tümeldir. Tekil ve tümel'e ilişkin marksist konsepsiyon, dünyanın

fenomenlerinin objektif birliğinin bir yansısı olarak tümel fikrinin kabulü temeline dayanır. Objelerin yada süreçlerin asli benzerliği bu derin objektif karşılıklı bağıntının bir ifadesinden başka bir şey değildir. «Tabiatta tümelliğin formu,» diye yazar Engels, «kanun'dur», ve ekler... «bununla birlikte, tümelliğin formu, kendi-başına tamamlık'ın, dolayısıyle sonsuzluğun formudur; sonsuzda çok sayıda sonlunun anlaşılmasıdır. *Dialectics of Nature*, s. 238-237). Tümel, bundan ötürü, tikel'in ve tekil'in bütün zenginliğini temsil eder. Tekil, tikel, ve tümel arasındaki objektif bağıntı dilde, bir süjenin açıklandığı form içinde, objelerin incelendiği tarz içinde yansısını bulur. Tekil, Tikel, ve Tümel arasındaki karşılıklı ilişki, bunların bağıntılı bulunması olgusunda, tümel varolmaksızın tekil'in varolamaması olgusunda, ve tekil'in belirli şartlar altında hem tikel hem de tümel olabilmesi olgusunda yatar. Örneğin, bu diyalektik ilişkilerin bir analizi, sosyalizmin kuruluşunun genel yollarının ve kanunlarının ve onların farklı ülkelerdeki tezahürlerinin anlaşılması için esastır. Böylece, Tekil, Tikel, ve Tümel kategorileri dünyanın asli ilişkilerini ifade ederler başlıcalıkla ve de sırf bu nedenle, bunlar, objektif dünyaya ilişkin bilgi sürecini karakterize ederler. Her zaman tekil objeler üzerinde konsantre olan pratiksel aktiviteyi aydınlatan şey, tümel'e, bu objelerde tekrarlanan ve özelliklerinin dikkate alınmasıyla somutlaştırılan kanunlar, görünümler, ve niteliklere ilişkin bilgidir.

TEKİLLEŞTİRME, sanatsal yaratışın spesifik bir görünümü: tasvir edilen fenomenlerin özünü ve tipik özelliklerini çizerken, onların duyumsal somut özelliklerini korumada, bütün bu fenomenlerin spesifik tabiatının, insansal karakterlerin tekil görünümlerinin kendi orjinaliteleri ve uyumları içinde röporküksiyonunda gösterilen sanat yeteneği. Tekilleştirme esas realitenin halis sanat halinde röprodüksiyonuna ilişkin bir metottur. Bir sanatsal tipifikasyon elemanıdır. Tekilleştirme'yi tipifikasyonla karşı karşıya getirme girişimleri sanatsal yaratışı tersine olarak etkiler. Karakterler yaşıyan insanlar olarak değil, fakat cansız şemalar ve alegorileri andıran, «kuklalar» olarak ortaya çıkarlar. Öte yandan, Tekilleştirme, tek başına, realistik bir biçimde sanatsal bir imaj sağlıyamaz; tasvir edilmekte olan şeyin esasına nüfuz edemez, tekil ve arızi olguların kaydından ibaret bir hale gelir. Engels bunu «kötü Tekilleştirme» olarak nitelendirir yerinde olarak. Ancak sanatsal genelleştirmeyle sıkıca bileşmiş olduğu zamandır ki, Tekilleştirme, dünyanın realistik çizimi için tam-güçlü bir araç olabilir.

TEKNORASİ, ekonomist Thorstein Veblen'in fikirlerinin çerçevesi içinde ABD.'de vücuda gelmiş olan bir modern sosyolojik akım. 1930'larda popülarite kazanmıştır (H. Scott. G. Loeb, ve diğerleri). Teknokratik toplumlar ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde boy göstermiştir. Teknokrasi taraftarlarının iddiasına göre, çağdaş kapitalizmin anarşi ve istikrarsızlığı devlet işlerinin siyasetçiler tarafından yönetilmesinin sonucudur. Yine bunların iddiasına göre, kapitalizmin düzelmesini sağlıyacak olan şey, ekonomik hayatın ve devlet idaresinin teknisyenler ve işadamlarının ellerine bırakılmasıdır. Teknokrasi taraftarlarının kapitalist ekonomiye ve siyasete ilişkin demagojik eleştirisi devlet mekanizmasının sanayi tekellerine doğrudan bağımlılığını meşrulaştırma çabalarını kamüfle eder. ABD'de yaygınlaşmış olan manajerizm Teknokrasi ile sıkı işbirliği halindedir.

TEKNOLOJİ, üretim, araştırma, savaş, vs. amaçlarıyla meydana getiril-

miş olan, enerji ve enformasyon kontrol, toplama, biriktirim, süreçlendirim ve iletimine ilişkin makina, cihaz, sistem ve araçlarının genel bütünü. Teknoloji'nin gerekleri tabii bilimin gelişimine temellik eder. Engels'in dediği gibi, bir toplum bir teknolojik gereksinimi geliştirmekle, bilimi, bir düzine üneversiteden daha geniş ve çabuk bir biçimde ilerletir. Bilimin pratiksel ürünleri Teknoloji'de ifadesini bulur. Öte yandan, bilime, deneysel donanım sağlar. Teknoloji'nin, genelde üretim araçlarının gelişimi, toplumun sosyo-ekonomik yapısını belirler. Emeğin organizasyonu ve dağılımı toplumun sahip bulunduğu enstrümanlara bağlıdır. Mekanikşel Teknoloji'nin ilerlemesi, işçi sınıfının doğuşuna yol açar, onun organizasyonunu ve sosyalist bir üretim tarzının inşasını hazırlar. Buna mu kabil, sosyal yapı, Teknoloji'nin hızını ve tabiatını büyük ölçüde etkiler. Böylece, kapitalizm altında Teknoloji'nin gelişimi kronik istihdamsızlık, fazla-üretim bunalımları doğurur ve işçiyi makinanın parçası haline getirir; kapitalist toplumda, modern otomatik Teknoloji'nin gelişimi işçinin eğitim standardında bir düşüşe, entelektüel dejenerasyona götürür. Emperyalizmin gerileyişi büyük kâr getiren endüstrilerin hızlı gelişiminde yansısını bulmaktadır, bu büyümenin sonuçları insanoğlunun zararına olsa bile (askeri Teknoloji). Sadece sosyalizm gelişen Teknoloji için sınırsız imkânlar sağlar, çünkü onun tek amacı insanın tabiat üzerinde egemenliğini sağlamaktır. Sosyalizm altında, otomasyona, elektronik bilgisayarlara ve yeni teknolojik süreçlere dayanan Teknoloji, bilimi bir doğrudan üretim aracına dönüştürür ve emeğin insanoğlunun fiziksel ve zihinsel güçlerinin bir oyunu haline gelmesini kolaylaştırır.

TEKNOLOJİK VE ESTETİK, insan aktivitesinin sıkı bağlılık halindeki görünümlerini yansıtan kavramlar. İnsanın estetik duyguları kendi emek aktivitesinin akışı içinde oluşmuştur, ve emeğin estetik görünümleri çok eskiden beri insanoğlu tarafından bilinmekteydi. Çalışma yerindeki aletlerin estetik nitelikleri (makinaların ve aletlerin biçim ve rengi, çalışma yerinin içi, vs.) üretimde önemli bir rol oynar. Artistik ilke emeği şevklendirmeli ve eğitim ona bir ileri sosyalist tavır aşılamalıdır. Teknik kreasyonun çeşitli ürünleri estetik niteliklere maliktirler, çünkü bunlar hem bir ideolojik-heyecansal muhteva hem de bir estetik ideal ifade ederler. Endüstriyel ürünlerin gerektirdiği teknik ve işsel nitelikler estetik gereksinimlerle, ve amaçlılık güzellikle birleştirilmelidir. Sanatlar da tekniğe yabancı kalamaz. Teknolojinin gelişimi yeni sanat biçimlerinin (sinema) ortaya çıkışını mümkün kılar ve onun en «kadim» biçimlerini etkiler (mimarlıkta inşaat makinaları, heykeltraşlıkta yeni materyaller ve bunları işlemeye yarıyan yeni metotlar, yeni müzik âletleri, sahne donanımı; vs.). Teknoloji sanatların yayılmasında da büyük bir rol oynar (radyo, televizyon, poligrafik endüstri). Halen kapitalist toplum onun, bilimle ve teknik ilerlemeyle bağdaşmıyan, «sanatın ölümü» pesimistik teorisine yol açan, insanlığın estetik poperizasyonu perspektifiyle karşı karşıyadır, öte yandan, sosyalizmin üst aşamasına doğru ilerliyen toplum, estetiğin teknolojiye, ve teknolojinin sanatlara derinden nüfuzuyla kendisini göstermektedir.

TELEOLOJİ, bütün tabii fenomenlerin amaçlılığı (bak. Amaçlılık) teorisi. Teleoloji'ye göre, sadece insanoğlu değil, fakat bütün tabii fenomenler de nihai amaçlar tarafından güdülmekte ve, bir çeşit özel ruhlara sahip bulunmaktadırlar. İnsanoğlu bir işe bilinçli olarak koyulurken, tabiatta bir amaç bilinç-dışı olarak yerine gelmektedir.

Teleoloji hilozoizm, panpişisizm, panteizm (bak. Hilozoizm; Panpişisizm; Panteizm), vs. ile ayrılmaz bir biçimde bağıntılıdır. Teleoloji'ye göre, hayat ve düşünce ilkesi, cansız atomlardan değil, fakat belirsiz bir imajinasyon gücüne sahip bulunan monadlardan (bak. Monadlar) meydana gelen maddenin hakiki temelinde yatar. Teleoloji bütün tabii fenomenlerin evrensel karşılıklı bağıntısını ve bu fenomenlerin kanuna bağımlı karakterini açıklamaya gayret eder. İlk tutarlı Teleoloji sistemi Aristoteles (bak. Aristoteles) tarafından meydana getirilmiştir. Aristoteles'e göre, herbir şeyin kendi kaderi vardır, aktif bir amaçlı ilkeyi, bir ruhu, entelekya'yı kendi bağrında taşır ve tablatta bütün amaçlar bir yüce amaca tabidir. Aristoteles Teleoloji'sinin ana fikri Aquino'lu Thomas, Leibniz, Hegel, Heidegger (bak. Aquino'lu Thomas; Leibniz; Hegel; Heidegger) ve diğerlerinin öğretilerinde sürdürülmüştür. Tabiatın amacının dünya dışında bulunduğu ve dünya sürecinin yüksek temelini ve nihai hedefini temsil ettiği kavramı Tanrı'nın varlığının fiziko-teolojik kamtı olarak iş görmüştür. Kant (bak. Kant), öncel uyum teorisinde (bak. Öncel Uyum Teorisi) ifrata vardırılmış olan bu kavramın mantıksal iflasını ispatlamıştır. Canlı tabiata ilişkin teleolojik görüş 17-19. yüzyılların biyolojik teorilerinde revaçtaydı. Darwin'in evrim teorisi canlı tabiatın rölatif amacına ilişkin bir rasyonel yorum vermiş, ve böylece, biyoloji alanında Teoloji'nin egemenliğine son vermiştir. Darwin'dan sonra, biyolojide teolojik konsepsiyon yeni-vitalizm, Yeni-Lamkarck'çılık, vs. tarafından yayılıyordu. Çağdaş sibernetik göstermektedir ki, amaçlılık, objelerin çevreye optimum adaptasyonu sürecidir. İdealist teleolojik spekülasyonları reddederken, diyalektik materyalizm, canlı tabiatta amaçlılığın rasyonel bir açıklaması için temel sağlamıştır.

TELESİO, BERNARDİNO (1508-88), Rönesansın İtalyan tabiat filozofu, materyalist-*De Natura rerum juxta propria Principia*'yı (1565) yazmıştır. O, filozofları deneysel araçlarla tabiatı incelemeye çağırıyor ve insansal bilginin ana kaynağı olarak kabul ettiği duyu-organlarının önemini vurguluyordu. İskolatisizme özgü spekülatif kıyas metoduna karşıydı. Telesio, Francis Bacon'ın (bak. Francis Bacon) bir selefiydi. Tabiata ilişkin yorumunda Telesio, bütün mekânı kaplıyan (böylece boşluğu tardeden) Tanrı olarak maddenin ebediliğinden hareket eder. Zamanının diğer tabiat filozofları gibi, Telesio da, hilozoistik fikirlere taraftardır (bak. Hilozoizm). Telesio'nun kozmolojik konsepsiyonlar sistemi, kendilerini korumaya çalışan antitetikal ve canlı elemanlar olarak Güneş'te yoğunlaşmış olan sıcak ile, Dünya'da yoğunlaşmış olan soğuğun maddede çatışmasını içerir.

TEMAŞA, bilgi teorisinde pre-marksist materyalizmin başlıca kusuru. Dış dünyanın objektivitesinden hareket eden eski materyalistler, bilinci, dış dünyanın insanın duyu-organlarını etkileyişinin pasif bir algılama, Temaşa süreci olarak nitelendirirken, insanın kendisini, bu süreçte sadece algılıyan süje telakki ediyorlardı. Bunun dışında, objektif dünya ve insansal bilgi karşıt şeyler olarak ele alınmaktaydı. Realite sadece bir obje olarak ele alınmaktaydı ve süjeye ilişkin, yani süjenin aktivitesine dayanan, insanın pratik aktivitesi tarafından dönüşüme ve değişime uğratılan bir şey olarak mütalaa edilmemekteydi. Bundan başka, sosyal üretim, tekmil eski materyalistler tarafından insanların kendi dar kişisel ve bencil ihtiyaçlarını gideren bireysel aktiviteleri olarak anlaşılmaktaydı. Bunlar, pratik aktiviteye «onun tezahürünün aşağılık merkantil biçimi» (Marx) olarak bakıyorlardı sadece. Eski Materyalistler şunu anlamı-

yorlardı ki, gerek insanı gerekse insanın içinde yaşadığı dünyayı yaratan şey pratik aktivitedir. Bu, onların idealist tarih anlayışları tarafından ve toplumun hayatında üretimin rolünden habersiz oluşları tarafından belirleniyordu. Bunun sonucu olarak, bilgi pratikten kopmuş bulunan ve onun karşıtı olan bir şey olarak ele alınırken, sadece teorik aktiviteye gerçekten insansal bir şey olarak bakılmaktaydı. Gerçekte, bilgi sürecinde insan, çok kere tabiatla değil, «insansallaştırılmış» dünya ile, yani şu yada bu tarzda üretim sürecine sokulmuş dünya ile uğraşır. Bunun içindir ki, dünyanın pratiksel transformasyonu, insanoğluna kendi kanunlarını ve mahiyetini faşeder. Temaşa'nın karakteristiği bilgi sûjesinin, toplumdan yalıtılmış olan ve çok kere sadece tabiî bir varlık olarak ele alınan, soyut bir birey olarak anlaşılmasıdır bir de. Temaşa hem ampirisizmin hem de rasyonalizmin özünde yer alan bir şeydir, çünkü pratiğin dışında, onların ilişkisi sorununu doğru biçimde ortaya koymak bile mümkün değildir. Bilgi teorisinde Temaşa, kaçınılmaz olarak metafiziğe götürür ve idealizmin çürütülmesini bütünüyle imkânsızlaştırır. Marksizm Temaşa'yı bertaraf eder ve böylece devrimci bir epestemoloji ortaya koyar.

TEMEL PARÇACIKLAR, bugün bilinmekte olan, ve de bilinen bütün süreçlerde bir bütünsel entite olarak karşılıklı aksiyon halinde bulunan en basit mikroobjeler. Sabit Temel Parçacıklar gravitasları (çekimsel alanın varsayımsal kuantası), fotonları, nötronları, anti-nötronları, elektronları, pozitronları, protonları ve anti-protonları içerirler. Değişik kitlelerin mezonları, nötronlar, anti-nötronlar, hiperonlar, anti-hiperonlar serbest bir halde bulundukları zaman sabit parçacıklara ayrılırlar. Halen 30'dan fazla Temel Parçacık bilinmektedir. Aşağı yukarı herbir parçacık, aynı kitleye, deveran ve hayat süresine malik olan, kendisine uygun anti-parçacık'a sahip bulunmaktadır, fakat bu anti parçacık karşıt bir elektrik yükü, manyetik momentum, özgüllük, ve başka niteliklere sahiptir. Temel parçacıklar Evren'in nihaî «tuğlaları»ı değildir; madde tükenmezdir, maddenin organizasyonunun bütün düzeyleri karmaşık bir yapıya maliktirler ve bunların hiçbiri dünyanın en basit, bölünmez elemanları olarak kabul edilemez. Niteliklerin ve karşılıklı aksiyonların bitmez tükenmez çeşitliliği Temel Parçacıklar'da fıtridir. Bunlar kendi yapılarıyle hallihumur olan maddî alanlardan ayrılmazdırlar. Alanlarla ayrılmaz biçimde bağıntılı olmalarından ötürü Temel Parçacıklar aynı zamanda hem cisimcik hem de dalga özelliklerine maliktirler. Temel Parçacıkların en önemli karakteristikleri birbirlerine dönüşebilirlik (interconvertibility), stabl-olmıyan parçacıkların zeval bulması, parçacık ve anti-parçacıkların fotonlara ve diğer temel parçacıklara dönüşmesidir. Bütün bu karakteristikler Temel Parçacıklar'ın olağanüstü karmaşık yapılarını ortaya koyar. Parçacıkların zeval bulması süreçleri, mekanik bir sistemin kendisini meydana getiren elemanlara ayrılması olarak, sanki bunlar hazır yapma sisteme giriyor imiş gibi mütalaa edilmemelidir. Bu süreçler Temel parçacıkların bir formdan, aynı karmaşıklık derecesine malik olan yeni parçacıkların zuhuruna yol açan diğer bir forma niteliksel dönüşümüdür. Bizzat kendi aralarında ve değişik alanlarla karşılıklı aksiyonlarından ötürü, Temel Parçacıklar aralıksız iç transformasyonlara uğrarlar ve onların özellikleri zamanda istatistiksel olarak vasatidir. Temel Parçacıklar fiziğinde çağdaş teorik ve deneysel incelemeler bu parçacıkların sepisifik yapısını aydınlatma, özelliklerinin değerinin, karşılık aksiyonlarının ve transformasyon tiplerinin açıklanmasına medar o-

lan kanunların açığa vurulması amacını güder.

TEMEL VE ÜSTYAPI, belirli bir toplum içinde ekonomik-sosyal ilişkilerle diğer bütün ilişkiler arasındaki bağıntıyı açığa vuran tarihsel materyalizm kavramları. Temel, toplumun ekonomik yapısını meydana getiren üretim ilişkilerinin (bak. Üretim İlişkileri) toplamıdır. «Temel» ve «üretim ilişkileri» kavramları eşanlamlıdır fakat özdeş değildir. «Üretim ilişkileri» kavramı «üretici güçler» (bak. Üretici Güçler) kavramıyle, «temel» kavramı ise «Üstyapı» kavramıyle korelasyon halindedir. Üstyapı, fikirleri, organizasyon ve kurumları içerir. Üstyapı'ya ait fikirler siyasi, hukuki, moral, estetik, dinsel ve felsefî görüşleri içerir ki, bunlara sosyal bilinç formları (bak. Formlar, vs.) da denir. türündeki halkalar aracılığıyla ekonomik ilişkileri şu yada bu tarzda yansıtır; bunların bazıları, örneğin, bilincin siyasi ve hukuki formları ekonomik ilişkileri dolayısız bir biçimde (directly) yansıtır; diğerleri —örneğin, sanat, felsefe— dolaylı (indirectly) refleksiyonlardır. Sanat ve felsefe siyaset türündeki rabıtalar delâletiyle ekonomik Temel'e bağıntılıdır. Üstyapısal ilişkiler ideolojik ilişkileri yansıtır (bak. İdeoloji). İnsan bilincinden bağımsız olarak şekillenen üretim ilişkilerinden farklı olarak, ideolojik ilişkiler, üretim ilişkileri bilince girmeden şekillenmezler. Üstyapısal fenomenler Temel tarafından belirlenmekle birlikte, bunlar, kendi gelişimlerinde nispî olarak bağımsızdırlar. Bazı organizasyonlar ve kurumlar sosyal bilincin her formuyla bağıntılıdırlar— siyasi partiler siyasi fikirlerle, devlet kurumları siyasi ve hukuki fikirlerle, kilise ve kilise organizasyonları dinle bağıntılıdır, vs. Her sosyo-ekonomik formasyonun (bak. Sosyo-ekonomik formasyon) belirli bir Temel'i ve buna ekabül eden bir Üstyapısı vardır. Marksist tarihçiler köleci, feodal, kapitalist, ve sosyalist toplumların Temel ve Üstyapıları arasında bir ayırım yaparlar. Temel ve Üstyapı'da değişmeler bir sosyo-ekonomik formasyonun diğer bir sosyo-ekonomik formasyon haline gelmesine yol açar. Üstyapı aynı bir formasyon içinde belirli bir evrime uğrar; örneğin emperyalizme geçiş zarfında Üstyapı artan reaksiyon işaretleri gösterir; sosyalist şartlar altında Üstyapı artan bir biçimde demokratik organizasyon formları geliştirir. Bunun bir örneği proletarya diktatörlüğü durumundan, sosyalizmin üst aşamasının tam çapta inşası döneminde bütün halk tarafından yönetilen devlet durumuna geçiştir. Ekonomik Temel tarafından vücuda getirilen ve onun bir yansısı olan Üstyapı pasif değildir. Üstyapı tarihsel süreçte aktif bir rol oynar ve kendi varoluşunu borçlu bulunduğu ekonomik görünüm dahil, onu bütün görünümlerinde etkiler. Özel mülkiyete dayanan bir toplumda Temel ve Üstyapı antagonistik bir yapıya sahiptir. Kapitalist toplumda, örneğin, burjuvazi ve proletarya arasında ve bu sınıfların siyasi, moral, felsefî, ve diğer görüşleri arasında şiddetli bir mücadele vardır. Sınıflara ayrılmış bir toplumda Üstyapı'nın antagonistik tabiatı ekonomik Temel uyarınca sınıfların ideolojisine ilişkin karşıt rolleri belirler. Kapitalist toplumda burjuva siyasi Üstyapı ile özgürlük, eşitlik, vs.'ye ilişkin burjuva fikirler kapitalizmin ekonomik temeline aktif olarak hizmet eder, proleter ideoloji ve proleter organizasyonlar ise kapitalizmin ekonomik esaslarının ilgasına yöneliktir. Ancak, üretim ilişkilerinin antagonizmalardan kurtulduğu sosyalist toplumdadır ki, Üstyapı sosyal anlamda daha homojenleşir ve ortak bir davaya, sosyalizmin ekonomik Temel'inin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi davasına hizmet eder.

TEODİSE (Yun. theos —Tanrı; dike— adalet), kaadiri mutlak, iyi, yaratıcı Tanrıya iman ve dünyada kötülüğün ve adaletsizliğin varlığı arasındaki belirgin ve uzlaşmaz çelişkiyi meşrulaştırmaya çalışan dinsel-felsefî tretleri belirtmek için kullanılan bir terim. 17. ve 18. yüzyıllarda Teodise, felsefi literatürün bağımsız bir dalı oldu. Leibniz'in kötü üzerine denemesi, *Teodice* (1710), ki o zaman geniş bir ün kazanmıştı, Voltair tarafından, satirik felsefî romanı *Kandid'de* (1759) iğneleyici eleştiriye uğratılmıştı. Sosyal muhtevası bakımından Teodise, antagonistik sınıflara ve sömürüye dayanan bir toplumda hüküm süren kötülüğün ve adaletsizliğin felsefî-dinsel justifikasyonuna ilişkin bir girişimdir. Bu, kötülüğü bir realite olarak değil de bir eksiklik («privatio»), bir şeye ilişkin bir yoksunluk olarak sofistik bir biçimde ele alan çok sayıda teolojik yapıtın, Katolik olanları dahil, ana konusudur.

TEOGONİ*, tanrıların orijinine ilişkin bir dinsel mitler sistemi, tanrıların soyağacı, şeceresi (genealogy). Avrupa literatüründe eski Yunan mitlerinin ilk bilinen poetik koleksiyonu Hesiod *Teogoni*'siydi (İ. Ö. 8. yüzyıl).** *Teogonie* 1857'de Feuerbach tarafından yayımlanan bir eserin adıdır. Bu eser, antik, judaik ve hristiyan mitoloji ve teolojide Tanrı konsepsiyonlarını eleştirel bir biçimde ele almaktadır.

TEOREM, modern mantık ve matematikte, geçerli tümdengelim kurallarının uygulanmasıyla ispatlanan (yada çıkarsanan) kesin biçimde (örneğin, aksiyomatik biçimde) kurulu bir teorideki herbir önerme. «Aksiyom» (bak. Aksiyom) ve «Teorem» kavramları rölatiftir: belirli bir teoride bazı önermeler bazı hallerde aksiyomlar olarak, diğer hallerde ise ispatlanan Teorem'ler olarak ele alınabilir. Bir teorinin önermelerinin aksiyomlar ve Teoremler olarak mutlak ayırımı ancak somut bir sistem çerçevesi içinde mümkündür.

TEORİ, realitenin değişik görünümlerine ilişkin genelleştirilmiş bir bilgi ve açıklama sistemi. Teori teriminin değişik konnotasyonları vardır: pratiğe yada bir varsayıma (doğrulanmış olmıyan, tahmini bilgi) karşıt olarak, Teori, pratikten ayrılır, çünkü, o, realiteyi spiritüel yada zihinsel bir biçimde yansıtır yada yeniden meydana getirir (reproduces). Bununla birlikte, Teori, pratiğe ayrılmaz bir biçimde bağlıdır, o pratik ki, bilginin önüne zorlayıcı problemler koyar ve bu problemlerin çözümünde onu gerekli kılar. Bundan ötürü pratik, her Teori'nin vazgeçilmez parçasıdır. Her Teori yapı bakımından karmaşıktır. Örneğin, fiziksel teorilerde iki kısım ayırdedilebilir: formel hesaplar (matematiksel denklemler mantıksal semboller, kurallar, vs.) ve bir «sübstnatif» yorum (kategoriler, kanunlar, ilkeler). Teorinin bu sübstantaf kısmının yapısı ve işlenmesi bilimcinin felsefesiyle ve realiteye yaklaşımın belirli metodolojik ilkeleriyle bağıntılıdır. Gerek tabii-bilimsel teoriler gerekse sosyal teoriler, bu teorilerin içinde meydana geldikleri tarihsel şartlar tarafından, tarihen verili olan üretim düzeyi, teknoloji ve tecrübe, ve de bilimsel teorilerin kreasyonunu kolaylaştıran, yada, aksine olarak, engelliyen egemen sosyal düzen tarafından belirlenirler. Teoriler toplumun devrimci araçlarla dönüştürülmesinde büyük bir rol oynıyabilirler ve oynamaktadırlar. Böylece, bilgisel aktivitenin ve pratiğin sonuçlarının bir genellemesi olarak ortaya çıktığı halde, Teori, tabiatın ve sosyal hayatın dönüşüme uğramasına vesile olmaktadır. Teorinin gerçek değerinin kıstası pratiktir (bak. Hakikatin Kıstası).

TEORİ VE PRATİK, bilgiye ve tabiat

ve toplumun transformasyonuna ilişkin tek bir sosyo - tarihsel sürecin spiritüel ve materyalist görünümlerini belirten felsefi kategoriler. Teori insanların kendi bilinçlerinde genelleşmiş tecrübelerinin objektif dünyaya ilişkin bilgilerinin genel bütünüdür; eşyanın objektif mantığını temsil eden kavramların iç mantığıyla irtibatlandırılmış olan nispi olarak bağımsız bir bilgi sistemidir. Ampirisizm ve pozitivizm (özellikle, pragmatizm)'den farklı olarak, marksist felsefe, Pratik'e bireyin duyumsal sübjektif tecrübesi olarak yada yalnızca sübjektif saiklere icra edilen bir aksiyon olarak değil, fakat toplumun varoluşunu ve gelişimini sağlıyan insan aktivitesi olarak, insanların yaşayışlarının maddi temelini teşkil eden objektif maddi üretim süreci olarak, ve sınıfların devrimci ve dönüştürücü aktivitesi ve de dünyada değişikliklere yol açan diğer bütün sosyal aktivite formları olarak bakar. Bilimsel deneyim de pratiğin bir biçimidir. Teori ve Pratik çözülmez bir birlik teşkil ederler; Teori olmadan Pratik olamaz, pratik olmadan da teori olamaz ve bunlar sürekli olarak birbirlerini etkilerler. Pratik bu karşılıklı aksiyonun temelidir. Gerek bilinci gerekse realitenin teorik asimilasyonunu her aşamada meydana getiren ve belirleyen şey, pratiksel sosyo-prodüktif aktivitedir. İnsanlar realitenin anlamını (pürport) bulmaya çalışarak, bilinçli bir tarzda hareket ederler. Bu, aksiyonlarında insanların tamamıyla tutarlı bir teori tarafından güdülmekte oldukları anlamına gelmez. Fakat insanların aktivitesi bilginin belirli bir totalitesi tarafından yönlendirilir her zaman. İnsan tarihinin şafağında bir bölünmemiş «alelâde bilinç» bu bilginin varoluş biçimiydi sedece. İş alışkanlıklarının anlamına ilişkin anlayış, aksiyonlarla gözlemlerin, gelenek ve itikadın, sosyal varlığın hakiki yada fantastik refleksiyonunun sonuçlarının ampirik genelleştirilmesi —bu Teori ne bir mantıksal ve uyumlu kavramlar sistemidir, ne de realitenin objektif kanunlarının bilimsel bir röprodüksiyonudur. Bununla birlikte öylesine tamdır ki bu Teori, «gerçek hayatın dili» olarak, insanın pratik aktivitesi olarak «örülü» idi doğrudan doğruya. Emeğin fiziksel ve zihinsel olarak bölünüşüyle, Teori ile pratik ayrıldı ve farklı sosyal alanlara yöneldi. Biribirlerine bağımlı olmaya ve birbirlerini etkilemeye devam etmekle birlikte, Teori ve Pratik nispi olarak bağımsız sosyal aktivite formları haline geldiler. Marx ve Engels'in ortaya koydukları gibi, «bu andan itibaren bilinç kendisini dünyadan kurtarabilmiş ve «saf» teori, teoloji, felsefe, ahlâkiyat, vs. inşasına başlanmıştır» (Marx, Engels, *Eserleri*, C. 3, s. 31). «Saf» Teori'nin ortaya çıkışı insanlık tarihinde büyük bir devrimci sıçrama demektir. Teorik araştırmıların, «saf» teorinin soyut mantıksal biçiminin gelişimi insanoğlunu tabii fenomenlerin esasına derinden nüfuza ve dünyanın sürekli olarak değişen bir bilimsel tablosunu yaratmağa muktedir kılmıştır. Öte yandan, bizzat âlimler, Teori ve Pratik arasındaki aşikâr bağıntıyı tam olarak göremiyorlardı. Özel mülkiyetin hüküm sürdüğü toplumların özündeki bireyselci dünya görüşüyle birlikte, bu toplumlarda, bir «teorist» tarafından çevrenin bireysel bir pasif temaşa aktı olarak bilgi (cognition) telakkisiyle başlayan ve teorik bilince (idealar) realitenin yaratıcısı olarak bakan bir idealistik sistemle sona eren, çeşitli illüzyonlar ortaya çıkmıştır. «Bu andan itibarendir ki, bilinç mevcut pratiğin kabulünden farklı bir şey olduğunu tasavvura *muktedir* olmuştur». (Aynı eser). Emeği sosyalize eden kapitalist üretim tarzı, üretici güçleri daha önce görülmemiş bir ölçüde geliştirir. Teori ve Pratik arasındaki açıklığın kapanması

için objektif öngerekleri yaratır. Teori üretim sürecinde ölçülemez derecede büyük rol kazanır. Özel mülkiyetin ilgası amacını güden kitlelerin pratik aktivitesi, toplumun objektif kanunlarını keşfeden ve işçi sınıfının bütün aktivitesini sosyalizmin başarısına, bilimsel olarak gerçekleşen bir hedefe doğru yönelten yüksek, marksist teoriyle birleşir. Emeğin kurtuluşu, sınıf antagonizmalarının lağvedilmesiyle birlikte, Teori ve Pratik arasındaki açıklık ve antitez ortadan kalkar. Sosyalizmin zaferinden sonra, marksis-lenisit teori ve genelde bilim Pratikle sıkı bir bağlılık haline girer. Tekmil üretim araçlarının özgür emek tarafından toplumun bütünü yararına hayata geçirilişi üretime Teorinin dolaysız katılımını gerektirir. Dahası, teorik aktivitenin yüksek bir biçimi ve de otomatlaşmış ve mekanikleşmiş işin esaslı bir görünümü olarak, bilim, bizzat bir üretici güç haline gelir. Ancak insanlığın gerçek tarihinin ortaya çıkışı bilgiye ve tabiat ve toplumun transformasyonuna ilişkin tek bir sosyo-tarihsel ve pratiko-teorikal sürecin mahiyetini açıkça ortaya koyar.

TEORİ-ÖTESİ, süje-maddesi diğer bir teori olan bir teori. Teori-Ötesi, belirli teorinin önermeler ve kavramlar sistemini inceler, bu teorinin limitlerini ve yeni kavramlar ortaya koyuş ve önermelerini ispat araçlarını, vs.'yi tayin eder; belirli bir teorinin daha rasyonel bir tarzda inşasına ilişkin bir mümkünlük sağlar. Teori-Ötesi dil-ötesi halinde formüle edilir (bak. Dil-Ötesi ve Obje-Dil). Günümüzde en gelişmiş olanlar, gelişiminde Hilbert, Gödel (bak. Hilbert; Gödel) ve Kleen'in müstesna bir rol oynamış oldukları mantığa ilişkin Teori-Ötesi (bak. Mantık-Ötesi) ile matematiğe ilişkin Teori-Ötesi'dir (bak. Matematik). Matematiksel-olmıyan disiplinler için Teori-Ötesi'nin yaratılmasına başlanmıştır. Teori-Ötesi'nin esas işi, bilimsel teorilerin formalizasyonu şartlarını, formalize dillerin (bak. Formalize Dil) sentaktik (bak. Mantıksal Sentaks) ve semantik (bak. Mantıksal Semantik) özelliklerini incelemektir. Bu gibi incelemeler sibernetiğin (bak. Sibernetik) ve kompüter teknolojinin gelişimiyle bağıntı içinde özel önem taşır.

TEOSOFİ, Tanrı'nın diğer dünya ile doğrudan bir bağlantıyla bilinebileceğini kabul eden bir mistik öğreti. Buda'cılık (bak. Buda'cılık), Brahmanizm ve diğer doğu felsefelerine dayanarak, Teosofi şunu iddia eder ki, insan ruhu yeryüzünün muhtelif zamanlarında varlıktan yokluğa ve yokluktan varlığa geçerek, sonunda günahının kefaretini öder ve Tanrı'yla kaynaşır. 1. yüzyılın sonlarından bu yana ABD., İngiltere ve diğer kapitalist ülkelerde teosofik dernekler ortaya çıkmıştır.

TERİM*, yalnız bir anlama sahip bulunan, bilim, teknoloji, sanat, vs.'ye ilişkin belirli bir kavramı tespit eden bir sözcük. Terim bilimsel dilin bir elemanı olup, ithalini belirliyen şey, bilim verilerinin, özellikle günlük dilde kendilerine tekabül eden adlara malik olmıyan verilerin kesin ve iltibasa mahal vermiyecek tarzda belirtilmesi gerekliliğidir.**, mantıkta, Terim, bir önermenin (süje yada yüklem) yada bir kıyasın asli bir elemanıdır (bir sonuçlamanın yüklemine büyük terim denir, sonuçlamanın süjesi küçük terimdir, ve kıyasın öncüllerinde yer alan fakat onun sonucunda yer almıyan kavrama orta terim denir).

TERMODİNAMİK, ısının hareket kanunlarını, ısının diğer enerji tiplerine konversiyonunu inceliyen teorik fizik dalı. İstatistikşel fizikten farklı olarak, Termodinamik, fizikşel fenomenlere ilişkin deskriptif bir teorinin, maddenin yapısına ait varsayımlar (suppositions) ihtiva etmiyen bir teorinin klasik bir

örneğidir. Büyük kısmı itibarıyle Termodinamik, deneysel olarak ortaya konulmuş olan ve dedüktif sistemde aksiyom rolü oynıyan iki ilkeye dayanır. Birinci ilke enerjinin sakımı kanununun içsel enerji değişimleriyle ilintili fenomenlere uygulanımıdır. Bu ilke ısı ve işin eşdeğerliliği kanunu biçimine girer. Bir zamanlar, birinci ilke, ısının mütemadi bir hareketini etkilemenin mümkünsüzlüğü terimlerinde formüle edilmiştir. Termodinamik'in ikinci ilkesine göre, ısı, soğutucu bir cisimden ısıtıcı bir cisme, diğer herhangi bir cisimde değişmeler olmaksızın kendisi olarak geçemez. Termodinamik'in ikinci ilkesi, küçük bir sayıdaki parçacıklardan yapılı sistemlerde geçerli olmıyan, sınırlı bir kanundur. Bu kanunu kendi alanı dışında, özellikle bir bütün olarak dünyaya uygulama girişimleri çelişkilerin doğmasına ve yanlış felsefi sonuçlamalara götürür (bak. Evren'in Isısal Sona Erişi).

TESADÜF, bak. *Zorunluluk ve Tesadüf.*

THALES (d. 624-547 İ.Ö.), tarihte bilinen ilk eski Yunan filozofu. Eski gelenekte, Thales, «yedi bilge kişi»den biri sayılıyordu. Efsanaye göre, o, Mısır ve Babilin matematik ve astronomi bilgisinin babasıdır. İ.Ö. 585-584'de güneş tutulmasını önceden haber vermekle ün salmıştır. Thales spontane -materyalist Milet okulunun kurucusudur. O, şeylerin (elemanlar, bak.) çeşitliliğinde tek bir ilk ilkeyi aramakta ve bu ilkeyi duyumlarla algılanabilen bir cisimsel cevher olarak mütalaa etmekteydi. Kendisi varolan herşeyin ilk elemanı olarak suyu kabul ediyordu.

THOMAS'ÇILIK, Katolik felsefede Aquino'lu Thomas (bak. Aquino'lu Thomas) tarafından başlatılmış en önemli akım. Thomas'çılık Dominiken Tarikatı'nın çeşitli okullarında en açık biçimde kabul edilmekteydi. Orta Çağ'da Thomas'çılık, Fransisken tarikatı etrafında toplanan Duns Scotus (bak. Duns Scotus) taraftarlarının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Thomas'çılık'ın Rönesans dönemindeki (bak. Rönesans) en seçkin devam ettiricisi İtalyan Dominiken Thomas del Vio idi. İlk burjuva devrimleri, Reformasyon, ve Katolik Kilisesinin önceki üstünlüğünü kaybetmesi sonucunda, İspanyol Cizvit Francisco Suarez tarafından Thomas'çılık'a ilişkin belirli bir yenileme yapıldı. 19. yüzyıl ortası, Thomascılık'ın son defa revaç bulmasına tanık oldu (bak. Yeni-Thomas'çılık), bu akımın seçkin temsilcileri Stöckl, Baeumker (Almanya), de Wulf, Mercier, (Fransa), Newman (ingiltere), Liberatore (İtalya), ve diğerleridir. Çağdaş Thomas'çılık'ın ana tandansı modern tabiat bilimini teorik bakımdan tahrif etmek ve Aquino'lu Thomas'ın sistemini Kant ve Hegel'in (bak. Kant; Hegel) felsefelerine ve de modern idealistik teorilere (bak. Husserl; Heidegger; Nikolai Hartmann, ve diğerleri) uygulamaktır.

THOREAU, HENRY DAVID (1817-62), Amerika'lı idealist filozof ve yazar, 1837'de Harvard Üniversitesi'nden mezun oldu. Emerson'un (bak. Emerson) önderliği altındaki transandantalistler mahfilinin bir üyesi idi. Thoreau'nun görüşleri Avrupa romantiklerinin, özellikle Carlyle ve Rousseau'nun (bak. Carlyle; Rousseau) etkisi altında şekillenmiştir. Kapitalizmi ve onun kültürünü küçük-burjuva pozisyonundan eleştirmektaydi. Thoreau, *Walden or Life in the Woods* (1854) adlı ana eserinde, «bir sınıfın lüksü diğerinin yoksulluğuyla dengelenmektedir. Bir yanda saray, öte yandan darülaceze ve 'suskun yoksul'» diye yazar. Thoreau'nun panteistik dünya görüşü bir mistisizm çeşnisi taşır: tabiatın kanunları evrensel akılla (moral düzen dahil) mutabakat halindedir. Bilginin a-

macı hakikattır, o hakikat ki, insanlar ona, kendilerini kuşatan tanrısal realite, yani tabiat anlayışıyle erişirler. Thoreau, ABD'de toprak köleliğine aktif bir, biçimde muhalefet etmiştir.

TİMİRYAZEV, KLİMENT ARKADYEVİÇ (1843-1920), Rus bilgin, Darwin'in (bak. Darwin) takipcisi, Rusya'da bitki fizyolojisinin kurucusu. Timiryazev'in dünya görüşü Rus devrimci demokratların fikirlerinin kuvvetli etkisi altında şekillenmiştir. O, biyolojinin müstakbel ilerleyişinin organizmaların hayati aktivitesinin derin süreçlerine ilişkin bilginin (fizyoloji, biyokimya ve biyofizik) başarılarına bağlı olacağını ilk bir aşamada kavramıştı. Bitki fotosentezi'ndeki deneysel çalışması canlı maddeyle cansız maddenin birliğinin temellendirilmesinde dikkate değer bir rol oynamıştır. Timiryazev kendi araştırma ve incelemelerini deneysel metotların dar çerçevesine hapsetmekten kaçınmıştır; o, geniş felsefi genellemeler yapmış ve birçok bakımlardan diyalektik materyalist metotla mutabık olan tarihsel metodu verimli bir biçimde uygulamıştır. Timiryazev biyolojiyi insanoğlunun hizmetine sokmaya çaba göstermiştir. Kendi araştırma ve incelemelerini toprak kültivasyonu pratiğiyle birleştirmiş, biyolojinin başarılarını popülerize etmiştir. Timiryazev'in mücadelesinin büyük önemi biyolojide idealist teorilere karşı mücadele etmiş olmasındandır (bak. Vitalizm). O, Büyük Ekim Sosyalist devrimini kabul eden seçkin tabiat bilginleri arasında ilkiydi Onun, 1920 de *Nuka i demokratiya (Bilim ve Demokrasi)* başlığı altında yayımlanmış olan makalelerinin koleksiyonu Lenin'in yüksek takdirine mazhar olmuştur.

TİPLER TEORİSİ (TİPLER HİYERARŞİSİ), çeşitli düzeylere ilişkin objeler (tipler) arasında bir ayırımın yapılmasına medar olan, formel (matematiksel) mantığın inşasına ait bir metot; amacı paradoksların (bak. Paradokslar) yada antinomilerin (bak. Antinomiler) mantık ve sayılar teorisinden dışlanmasıdır. Ernst Schröder ilk defa olarak Tipler Teorisi'ni geliştirdi ve onu sınıflar mantığına uyguladı (1890). (1908-10'da, B. Russell detaylı bir Tipler Teorisi sistemi vücuda getirmiş ve onu yüklemeler hesabına uygulamıştır). Tipler Teorisi şunlar arasında tiplere göre yapılan ayırıma dayanır: bireyler (tip 1), özellikler (tip 2), özelliklerin özellikleri (tip 3), vs. O, aynı zamanda, tiplerin diğer dereceler, halinde ayırımını getirmiştir. Tipler Teorisi antinomilerin plüralite teorisi ve formel mantıktaki konstrüksiyonlardan arıtılmasına ilişkin bir metottan başka bir şey değildir.

TOPLUMSAL SÖZLEŞME TEORİSİ, insanlar arasında bilinçli olarak aktedilmiş bir sözleşme sonucu olarak devlet ve hukukun kökenine ilişkin bir idealist doktrin. Bu teorinin bakış açısından tam anarşi ve «herkesin herkese karşı savaşı» yada, bazı görüşlere göre saf (idyllic) özgürlük toplum ve devlete takaddüm eder. «Tabii hal»in genel çizgisi (feature), insanların kendi güvenliklerini özel mülkiyeti ve diğer şahsi hakları güvence altına alan devlet lehine feragat ettikleri, sınırlı-olmıyan kişisel özgürlüktür. Sözleşmeye dayanan devletin kökenine ilişkin ilk kavramlar antikitede doğdu (İ. Ö. 5. yüzyıl Çin filozofu Mo Tzu, sofistler, Sokrates, Epikuros). Toplumsal Sözleşme teorisi burjuvazinin feodalizme ve mutlak monarşiye karşı mücadelesi görüşü içinde 17-18. yüzyıllarda daha gelişti (bak. Hobbes; Gassendi; Spinoza; Locke; Rousseau). O, burjuvazinin siyasi iktidar talebinin ideolojik jüstifikasyonu oldu. Bu teorinin burjuva limitasyonları özel mülkiyete ilişkin «tabii» hukukun ebediliğini ilan edişinde ve insanlar arasındaki eşitsizliği jüstifiye edişinde ifadesini bulur her

şeyden önce. Bu teori, aynı zamanda, Rusya (bak. Radişçev), Birleşik Devletler, ve diğer ülkelerde aydınlanmacılar tarafından da paylaşılmaktaydı.

TOLAND, JOHN (1670-1722), İngiliz materyalist filozof, özgür-düşüncenin, savunucusu. Voltair, Diderot, Holbach, Helvetius (bak. Voltair; Diderot, Holbach; Helvetius) ve diğerlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Dinin deistik kritisizmiyle işe başlıyan Toland, ateizmi kabul etmiştir: ruhun ölümsüzlüğünü, diğer hayatta mücazatı, dünyanın yaradılışını ve mucizeleri inkâr ediyor ve «kutsal» kitapların dünyasal kökenini ortaya koymaya ve dini yeryüzü üzerindeki şartlardan kaynaklanan bir şey olarak açıklamaya çalışıyordu. *Christianity not Mysterious* (1696) adlı kitabı rahipler sınıfını hiddetlendirmiş ve yakılmıştır; fakat, Toland, bir kolayını bulup kaçmıştır. Onun büyük meziyeti madde ve hareketin birliğine ilişkin teorisidir. Hareket, diyordu o, maddenin temel ve ayrılmaz bir özelliğidir. Toland, harekete maddenin temel özelliği olarak bakmaktan kaçınan Spinoza'yı (bak. Spinoza), Tanrı hareketin kaynağındar inancında olan Newton ve Descartes'ı (bak. Newton; Descartes) eleştirmiştir. Toland'a göre, madde, ebedi ve yokedilemezdir, ve Evren sonsuzdur. Bununla birlikte o, mekanist materyalizmi kabul ediyordu, tesadüfü reddediyor, düşünceye beynin fizyolojik haraketi olarak bakıyor ve maddenin haraketinin niteliksel değişmelere uğramadığım öne sürüyordu.

TOLSTOY, LEV NİKOLAYEVİÇ (1828-1910), büyük Rus yazar ve düşünür. Sanata ilişkin eserleri ve öğretisi, çoğunlukla, 1861 ve 1904 arası dönemi, yani kapitalizmin hızla büyüdüğü ve ataerkil köylülüğün yıkıma uğradığı dönemi yansıtır. Lenin'in dediği gibi, Tolstoy, eserlerinde «bütün ilk Rus devriminin spesifik tarihsel çizgilerini, onun gücünü ve zaaflarını», «*bir köylü* burjuva devrimi» olarak başlıca uyarıcı özelliklerinden birini şaşılacak bir açık yüreklilikle yansıtır (Cilt. 16, s. 324). Tolstoy rus köylülüğü bakış açısından kendi zamanının realitesine ilişkin bir değerlendirme verir. Böylece, onun görüş noktlarında şu «belirgin» çelişkileri görmekteyiz: bir yanda, kapitalizme ve resmî kiliseye ilişkin amansız kritisizm, ve sömürgen devletin anti-popüler yapısının teşhiri, öte yandan, teslimiyet vaazı, kötülüğe direnmeme doktrini, bir rafine din biçimi. Tolstoy'un felsefi-dinsel görüşleri Hıristiyanlık'tan, Konfüçyüs'çülükten, Buda'cılık'tan (bak. Hıristiyanlık; Konfüçyüs'çülük; Buda'cılık) ve de Rousseau ve Schopenhauer'den (bak. Rousseau; Schopenhauer) etkilenmiştir. Tolstoy'un öğretisinin temel kavramı iman (bak. İman) kavramıdır ki, o, bunu, esas itibariyle rasyonalistik olarak anlamaktaydı: iman insanın ne olduğuna ve onun hayatının anlamının neden ibaret bulunduğuna ilişkin bilgidir. İnsan hayatının anlamı ve değeri insanların sevgi temeli üzerinde birleşmelerinden ve bu insanların kendi tanrısallıklarını kavrayış temeli üzerinde Tanrı'yla kaynaşmalarından başka bir şey değildir. Burada, büyük düşünür «hakiki» bir Hıristiyanlık dininin idealini görür. Tolstoy'a göre, bir bütün olarak devlet, kilise ve uygarlık bu idealin gerçekleşmesini önlemektedir. O, burjuva uygarlığının kusurlarını açığa vuruyor, onun genelde kültürünü reddediyor, ve insanları sade yaşayışa, basit bir köylü gibi çalışmaya davet ediyordu. İnsanoğlu sadece Tanrı'ya («iyi, yada kayıtsız şartsız, «evrensel ve gözle görülmez ilke») hizmet etmekteyken özgürdür. Diğer alanlarda (spheres) özgür değildir insanoğlu; tarihsel sürece yön veren Tanrı'dır bu süreci etkiliyen şey ise kitlelerin aktivitesidir, bireyin önemi yoktur hakikatte, Tolstoy kaderciliğe (bak. Kadercilik) varmaktadır böylece. Estetiğe

ilişkin eserlerinde (örneğin, «Sanat Nedir?», 1897-98'de yazılan), Tolstoy beyzade sınıfın dekadansına ve onun resmi sanatına şiddetle muhalefet etmiştir. Sanatı insanların kendi duygularını birbirlerine iletmelerine aracılık eden insan aktivitesi olarak tanım layışında, Tolstoy, ona insan hayatının temel bir kondisyonu olarak bakar. Sanat insanları birleştirmeli, onların kendi ideallerini gerçekleştirmelerine yardım etmeliydi; ayrıca insanlar tarafından anlaşılabilir olmalıydı. Bununla birlikte, Tolstoy, insanlığın yüce amacını «yeryüzü üzerinde Tanrı krallığı»nın tesisinde görüyor ve bunun için sanatta yönlendirici ideanın bir dinsel idea olması gerektiği tarzında bilimsel-olmıyan bir sonuca varıyordu. Tolstoy reaksiyoner ve ütopyacı idealler vaazcısı olarak değil, fakat parlak bir realistik yazar olarak, *Savaş ve Barış*, *Anna Karenina*, *Ölümden Sonra Diriliş*, ve son derece dikkate değer diğer eserlerin yaratıcısı olarak, kitlelerin sosyal eşitsizliğe ve ezgiye karşı protestosunu destekliyen bir ümanist olarak büyük otorite kazanmıştır. Onun başlıca felsefi-dinsel eserleri şunlardır: *Issledovaniye dogmaticheskogo bogosloviya* (1880), *Ispoved* (1880-82), *V chom moya vera?* (1883), *Tsarstvo bozhiye vnutri nas* (1891), ve *Put zhizni* (1910).

TOTEMİZM, ilkel-komünal toplumda dinin ilk biçimlerinden biri. Bir terim olarak ilk defa 18. yüzyıl sonunda John Long tarafından kullanılmıştır. Ana özelliği (feature) olarak kökene, bir insan gurupunun belirli bir hayvan, bitki, obje yada fenomenle kan akrabalığına ve ortaklığına inançtır. Totemizm'in doğuşunu şartlandıran şey primitif ekonomi (avlanma, yemiş toplama, vs.) ve toplumda kan akrabalığı dışında diğer rabıtaların kabul edilmeyişidir. Toteme ilişkin ilkel konsepsiyon hayvansal-ced, onun tasvir yada sembolü, ve bir insan grupudur. Totem insanların en güçlü koruyucusudur ve onlara yiyecek sağlar. Totemizm Avusturalya, Kuzey ve Güney Amerika, Malezya, Polinezye, ve Afrika'nın yerli kabileleri arasında yaygınlaşmıştır. Totemizm'in kalıntıları gelişmiş dinlerde (Tanrı müminlerin babasıdır; mekruh olmıyan hayvanlar ve mekruh hayvanlar; Tanrı'nın bedenine iştirak anlamında ökaristi) ve folklorda (savaş hikayeleri ve insanlarla hayvanlar arasında kan akrabalığı) devam etmektedir.

TOYNBEE, ARNOLD JOSEPH (1889-) İngiliz tarihçi ve sosyolog. Onun tarih felsefesi sosyal ilerleme kavramının yerine «döngüler teorisi» ni ikame eder. Onun iddiasına göre, dünya tarihi büyük iniş ve çıkışlar halindeki döngüler içinde hareket eder ve aynı aşamalardan geçen çeşitli «sivilizasyonlar»ın bir genel bütünüdür: doğuş, büyüme, düşüş, parçalanma (desintegration), ve yokoluş. Tarihin itici güçleri problemini ele alışında, Toynbee, tarihin anlamı olarak «tanrısal tecelli»yi, ve «O'nunla bir iştirak arzusu»nu, bireylere ilişkin kültle, «yaratıcı bireyler» yada «yaratıcı azınlıklar» kültüyle birleştirir. Toynbee «Batı uygarlığı»nı klerikalizm (bak. Klerikalizm) yoluyla kurtarmanın mümkünlüğünü ispatlama çabasında Spengler'den (bak. Spengler) ayrılır.

TOTOLOJİ, herhangi bir kavramın tanımlanmasında yapılan en belirgin mantık hatası. Bu anlamda, Totoloji mantıksal bakımdan kabule şayan olmıyan bir tanımlamadır ki, burada, tanımlayıcı olan, tanımlananda esasen içerilmiş olanın başka sözlerle bir tekrarıdır sadece.**. Matematiksel mantıkta, özdeşlik bakımından doğru ifadeler olarak aynı şey (bak. Özdeşlik Bakımından Doğru İfadeler).

TÖRE, insanların şu yada bu alandaki yaşayış tarzlarını düzenliyen, çok

uzun bir zamandan beri yerleşmiş bulunan değişmez davranış kuralları (Örneğin, bir konuğun ağırlanması, evlenme, bayram şenlikleri, ve saire). Töreler bir halkın tarihi, ekonomik aktivite, tabii iklim şartları, sosyal pozisyon, dinsel görüşler, vs. tarafından etkilendirilirler. Sosyalist toplum kendi öz Törelerini forme eder ve bazı eski Töre'leri korur. Geçmişin bütün Töreleri ilerici olamaz. Sosyalist toplum, örneğin, feodalizm döneminde doğmuş olan, kadınların onurunu kırıcı Törelerle mücadele etmek zorundadır. Töre bir sosyal alışkanlık gücüne sahiptir ve insanların davranışını etkiler. Sosyal bir karakter taşıdıklarına göre, Töreler sosyal evalüasyonu uğrarlar.

TRADÜKSİYON, dolaysız (indirect) çıkarsamanın bir çeşidi ki, burada öncüller ve sonuçlamalar eşit derecede genel önermelerdir. Analoji (bak. Analoji) ve de analog simülasyonda (bak. Analog Simülasyon) varılan sonuçlamalar tradüktif çıkarsama örnekleridir. Öncüllerin ve sonuçlamanın tabiatına bağlı olarak Tradüksiyon üç tipten biri olabilir: 1) tekilden tekile çıkarsama; 2) tikelden tikele çıkarsama; 3) genelden genele çıkarsama.

TRAJİK, sosyal gelişime, birey ve topluma ilişkin çelişkileri, güzel ve çirkin arasındaki mücadeleyi ifade eden bir estetik kategorisi. Trajik belirli bir zamanda çözümlenebilir olmıyan çelişkileri, tarihsel olarak zorunlu gereksinimlerle bunları yerine getirmenin pratiksel imkânsızlığı arasındaki çelişkileri yansıtır. Trajik çelişkiler acı veren heyecanlara, cefalara ve hatta kahramanın ölümüne götürür. Marksist estetik trajik gelişimin ana nedenini sosyal gelişimin kanunlarından doğan sosyal güçler çarpışmasında görür. Marx ve Engels, terkedilmek üzere olan düzene muhalefet eden ve belirli şartlarda zafere muktedir olamıyan, ilerici güçlerin trajik tabiatı ile tarihsel bakımdan modası geçmiş olmakla birlikte kendi patansiyali telerini henüz tüketmemiş olan sınıfın trajik tabiatı arasında bir ayırım yaparlar. Bir trajik sitüasyon eski sosyal düzenin bazı temsilcileri kendi sınıflarının akibetini kavradıkları, fakat bu düzenle ilişkilerini kesmeye muktedir olamadıkları ve geleceği elinde tutan yeni bir sınıfın pozisyonlarını benimsedikleri durumda da ortaya çıkar. Hayat ve sanatta, Trajik, insanoğlunun kalbinde hem elem hem de estetik haz uyandırır (bak. Katharsis), çünkü insanoğlunun duygularını ve bilincini arıtır, kötü güdülere karşı direncini yaratır ve irade ve cesaretini çelikleştirir. Sosyalist devrim ve bir yeni toplumun kuruluşu çağı yeni trajik çelişki ve çatışkı tiplerine yol açmış bulunmaktadır, o trajik çelişki ve çelişki tipleri ki kahramanları devrimci optimizm ve amaçlılık göstermekte, ileri sosyalist toplumun kaçınılmazlığını kavramaktadır, halka inanmakta ve ileri sosyalizmin zaferi için en çetin güçlükleri ve hatta ölümü göze almaktadırlar. Trajedi sanatta spesifik bir ifade biçimidir (örneğin, Shakespeare'in *Hamlet*'i ,Puşkin'in *Boris Godunov*'u, ve Vişnevski'nin *Optimistik Tragedisi*).

TRANSANDANT, immanantın (bak. İmmanant) aksine olarak, bilinç ve bilginin dışında olan şey anlamına gelen bir terim. Bu terim, insan bilgisinin Transandant dünyaya, «kendinde şeyler» (bak. «Kendine-Şey») dünyasına nüfuza muktedir bulunmadığını iddia eden Kant'ın felsefesinde büyük bir önem taşır. Öte yandan, buna göre, insanoğlunun davranışı Transandant standartlar (özgür irade, ölümsüz ruh, Tanrı) tarafından dikte edilmişlerdir.

TRANSANDANTAL, iskolastimizmde, *transcendentalia* her varlığa uygu-

lanan ve süperkategoryal anlamına gelen nosyonlardır. Varlığın Transandantal tanımları iskolastik felsefenin form ve madde, akt ve potansiyalite gibi kavramlarından daha geniş bir alanı kaplarlar; bunlar, herhangi bir tecrübeden önce sezgiyle bilinen varlığın evrensel, duyum-üstü özelliklerini ifade ederler. İskolastisizme göre, başlıca üç transandantal (hepsi altı tanedir) şunları belirtir: birlik, varlığın kendi kendine aidiyeti, yada varlığın özdeşliği; hakikat, varlığın sonsuz zihin (spirit)'le karşı karşıya gelişi, yada varlığın tanrısal akılda kavranışı; kutsayış, varlığın sonsuz iradeyle karşı karşıya gelişi, yada tanrısal iradeyle belirlenmiş olan amaçlılığı. Transandantaller ilk olarak Hales'li Alexander (12-13. yüzyılların fransisken bir iskolastiği ve realisti), Büyük Albert (bak. Büyük Albert), ve Aquino'lu Thomas tarafından dile getirildi. Transandantal terimi daha sonra, 16. yüzyılda ortaya konuldu. İskolastik metafiziğin çekirdeği olarak Transandantaller teorisinin gelişimi ve kabulü daha sonraki bir döneme (16. - 17. yüzyıllar) uzanır. Yakın zamanlarda, teori nominalizmin (bak. Nominalizm) bakış açısından eleştirilmiştir. Spinoza ve Hobbes (bak. Spinoza; Hobbes) bu teoriyi «saf dil» ve «anlamsız», Kant ise «kısır» ve «totolojik» bir teori olarak nitelendirmişlerdi. Kant'a göre, tek transandant hem objelerle hem de bu objeleri a priori olarak bilme metoduyla uğraşan bilgidir. Tanınabilir varlık, yada, Kant'ın postülalaştırdığı gi, bi «kendinde - şeyler»in transandant dünyası, deneyimsel bilginin sınırları dışında bulunmaktadır ve bu nedenle transandantal (mantıksal) tanımlar içinde yansıtılamaz. Modern iskolastikler Transandantaller teorisinin deneyimden ve somut bilimlerden bağımsız olduğunu iddia ederler, metafiziğin «ebedî değeri»ni ispatlama ve teolojik hakikatlerin jüstifikasyonu amacını güderler. Objektif muhtevası bakımından transandantal tanımlar teorisi varlığa ilişkin tamamıyla temaşacı, tam teori yaratma girişiminden başka bir şey değildir. Marksist felsefe Transandantal terimini kullanmaz.

TRANSANDANTAL İDEALİZM, temsilcileri Kant (bak. Kant) ve onun takipçileri olan özel bir felsefî ideâlizm çeşidini belirten bir terim. İskolastik felsefede tasavvur edilebilen bütün kavramlar üzerinde yükselen kavramları belirtmek için kullanılmıştır (bak. Transandantal). Kant'a göre, kendisine takaddüm eden bütün idealizm varlık teorisini «dogmatik» bir tarzda, yani, kayıtsız şartsız olarak evrensel ve kayıtsız şartsız olarak zorunlu hakikatlerin kondisyonlarını ve hakiki mümkünlüğünü önceden araştırmayı bir yana bırakarak geliştirmiştir. Kant'ın telâkkisine göre, teorik felsefe («metafizik») bu hakikatlerin bilimde ne suretle mümkün olduğunu ve felsefede bunların mümkün olup olmadığını açıklamak zorundaydı. Onun nazarında bu çeşitten açıklamalar transandantal idealizm («eleştirel» olarak da bilinen) tarafından sağlanmıştır, o transandantal idealizm ki, bilincin a priori formlarının bu tarz hakikatler için şart olduğunu ispat amacını güder ve bu formların hem tecrübenin çerçevesi içinde hem de dışında uygulanmasının mümkünlüğünü inceler. Bu yaklaşımla uygunluk içinde, Kant'ın *Kritik der Reinen Vernunf*'unda zikredilen müteaddit teoriler transandantal olarak adlandırılmıştır (örneğin, transandantal estetik, transandantal mantık).

TRANSANDANTAL ÖZALGI, Kant tarafından ortaya konulmuş olan bir terim ki, a priori'yi, yani ampirik-olmıyan, ilk, saf, ve değişmez olan ve Kant'ın iddiasına göre, fenomenler

dünyasının birliğini belirliyen, ona kendi formlarını ve kanunlarını veren şeyi belirtir. Kant'a göre, Transandantal Özalgı'nın birliği insansal kavramların karşılıklı ilişkisinin, onların muhafazası ve röprodüksiyonunun şartıdır; özdeş «ego», yani her konsepsiyonda içerilmiş olan «düşünüyorum» tezi bu birliğin temelini teşkil eder. Kant'çılık'ın bu idealistik postülasına dayanarak, Fichte (bak. Fichte), kendi öz sübjektif idealizmini yaratmıştır.

TRANSANDANTALİSTLER, Boston'da 1836'da Transandantal Kulüp adında bir kulüp kurmuş olan Amerika'lı idealist filozoflar ve yazarlar grubu. 1840-44'de, Transandalistler resmi organları olan *The Dial*'i yayımladılar. Bu grup Emerson (bak. Emerson), George Ripley (1802-80), Margaret Fullers (1810-50), Thoreau (bak. Thoreau), ve diğerlerini içine almaktaydı. Bu grubun üyeleri her ne kadar kendilerine Transandantalistler adını vermiş iseler de (Kant ve Schelling'in felsefesiyle bağıntılarını ortaya koymak bakımından), onların dünya görüşü esas olarak Platon'un, İngiltere'de Göl şairlerinin (Samuel Coleridge ve William Wordsworth), ve de Carlyle (bak. Carlyle) ve Rousseau'nun (bak. Rouseau) fikirleri tarafından etkilendirilmiştir. Klüp üyeleri çoğunlukla küçük burjuva entelektüellerden meydana geliyordu. Bunlar, kapitalizmi gaddarlığı bakımından ve romantisizm ve küçük-burjuva ideolojisi bakış açısından eleştiriyorlar ve insanları kendi ahlaklarını mükemmelleştirmeye ve tabiata yakınlaşmaya çağırıyorlardı. Transandantalistler'in birçoğu AED' de köleliğe karşı çıkıyorlardı. 1841'de, George Ripley, Brook Çiftliği diye bilinen, Fourier'nin öğretisine dayalı bir koloni kurdu; bu koloni 1841'e kadar sürdü.

TRANSENSUS, sübjektiften objektife, bilinç alanından insan pratiğinin akışı içinde gerçekleşen, fakat sübjektif idealistler ve agnostikler tarafından kısıtlanan yada sınırlanan objektif dünyaya geçiş. Kant'a göre, Transensus'a bilgi yoluyla değil, sadece iman yoluyla erişilebilir. Hume genelde Transensus'u inkâr eder. Lenin'in belirttiği gibi, görünüş ve «kendinde-şey» arasında prensipte bir sınırın bulunduğu tarzındaki tam Transensus fikri, agnostiklerin anlamlı-olmıyan bir fikridir.

TRENDELENBURG, FRIEDRİCH ADOLF (1802-72), Alman metafizikçi, Berlin Üniversitesi profesörü. Hegel'in muhalifi. Hegel'e (bak. Hegel) ilişkin kritisizminin rasyonel çekirdeği, Hegel'in kendi kategorilerini istidlal ederken dış dünya kavramını zımni olarak kullanmakta olduğunu, ve sırf bundan ötürü, maddi dünyadan yalıtılmış oldukları takdirde bu kategorilerin hayali bağımsızlığa sahip bulunan şeyler olarak mutalaa edilebileceklerini göstermeye çalışmış olmasıdır. Fakat, diyalektik tranzisiyonların aldatıcılığını beyan ederek, Trendelenburg, prensipte anti-diyalektik olduğunu gösterdi. Trendelenburg Aristoteles'in seçkin bir uzmanı ve onun eserlerinin çevirmeniydi. Başlıca eseri şudur: *Logische Untersuchungen* (1840).

TRİBÜ, ilkel-komünal sisteme has bir insan topluluğu biçimi. Tribü'nin esasını teşkil eden şey, tribülerin topraksal (territorial), dilsel (linguistic), ve kültürel dağınıklığına (disunity) müncer olan soy ilişkileridir. Sadece bireyin Tribü'ye mensubiyeti, onu ortaklaşa mülkiyetin müşterek-haksahibi kılar, ona üründen bir pay, ve sosyal yaşayışa katılma hakkını verir. Soy ilişkilerinin yerini mal-mübadelesi ilişkilerinin alması tribüleri dağılışa ve uluslar halinde birleşmeye götürür.

TROPLAR, antik çağ şüphecilerinin

mevcut hiçbir şeyin objektif bilgisine erişmenin mümkün olmadığını onlara dayanarak formüle ettikleri ilkeler. En çok sayıda Troplar'ı en tutarlı biçimde veren Aenisidemos'tur (bak. Aenisidemos). İlk dört Trop, insanoğlunun duyumsal algısının bulanıklığı, belirsizliği, ve çelişkililiğinden ötürü, nesnelere ilişkin bilgiye erişmenin mümkünlüğünü inkâr eder. Dört diğer Trop, objenin durumundan ileri gelir. Dokuzuncu Trop, diğer sekiz Trop'u genelleştirir, çünkü o, algılıyan ile algılanan arasındaki ilişkilerin sonsuz çeşitliliğiyle bağıntılı olarak algının rölativitesiyle uğraşır. Önceki dokuz Trop'la bağıntısı olmıyan onuncu Trop, insanların kanaatlerinin, ruh hallerinin aksiyonlarının, niyetlerinin, vs.'nin çeşitliliğinden ötürü objektif bilgiye erişmenin mümkünsüzlüğünü ele alır (örneğin, bazı halklar kendi öz kanunlarına, diğerleri ise farklı kanunlara sahiptirler; bazı halklar ruhun ölümsüzlüğünü, diğerleri ise ölümlülüğünü kabul ederler). Bütün Troplar'ın yanlışlığı şurdan anlaşılmaktadır: objelere ilişkin bilginin izafiliğini doğrulamak için bir kimsenin bu objelerin otonom ve bağımsız mevcudiyetine ilişkin bir fikre sahip bulunması gerekir; demek ki, eğer bir şüpheci bağımsız bir objenin nasıl bir şey olduğunu bilmiyorsa, o, ne objeye ilişkin bilginin izafiliğini ispat edebilir ne de hatta onun mevcudiyetini bilebilir.

TRUBESKOY, SERGEY NİKOLAYEVİÇ (1862-1905), Rus idealist filozof, Moskova Üniversitesi'ni bitirdi, bu üniversitenin profesörü. 1900-05'de *Problemy Filosofii i psikhologii* adlı gazetenin editörü idi. 1905'de Moskova Üniversitesi Rektörü seçildi. Trubetskoy'un dünya görüşü Alman klasik felsefesinin ve Vladimir Solovyov'un (bak. Vladimir Solovyov) görüşlerinin etkisi altında oluşmuştur. Trubetskoy'a göre, hakiki bir dünya görüşü, ancak, «bir evrensel olarak tek somut mevcuduyet» olarak anlaşılan mutlak'ın temeli üzerinde vücuda gelebilir. Bu ideal varlık, hem otonom olarak mevcut bir mahiyet (entity) olarak hem de ampirik nesnelerin bütün çeşitliliğini doğuran «iradi» («volitif») süje olarak kendisini açığa vurur. Mekân, zaman, zorunluluk bu mutlakın diğer varlığının diğer formlarıdır Trubetskoy, kendi görüşlerine «somut idealizm» adını veriyordu. Varlığa ilişkin bilgi ampirik (bilimsel) ve spekülatif felsefi formlarda ortaya çıkar. İman bilginin bir kaynağıdır da. Trubetskoy'un «somut idealizm»i, Tanrı'nın «sonsuz sevgi» olarak kabulü ve insanların kilise etrafında birleştirilmesi fikriyle sıkıca bağıntılıdır. Rusyanın Zemstvo liberal hareketinin bir üyesi olan Trubetskoy, temsili iktidar organlarını, üniversitelerin otonomisini savunuyordu. Bununla birlikte, o, monarşinin sadık bir destekleyicisi, sosyalizmin ve devrimci metotların bir muarızı idi. Başlıca eserleri şunlardır: *O prirode chelovecheskogo soznaniya* (1890), *Osnovaniya idealizma* (1896, *Ucheniye o logose v ego istorii* (1900). O, aynı zamanda, kadim felsefe tarihi üzerine müteaddit eserlerin yazarıdır.

TURGOT, ANNE ROBERT JACQUES (1727-81), Fransız iktisatçı, sosyolog, devlet adamı. O, Holbach, Diderot ve Helvetius'un (bak. Holbach; Diderot-Helvetius) görüşlerini paylaşmaktaydı. Felsefi-tarihsel incelemelerinde toplumun ilerleyişi ekonomik yaşayış biçimlerinin gelişimiyle sıkıca bağıntılıdır fikrini savunuyordu. Sosyal gelişimin yararları bakımından ekonomik büyümenin, bilim ve teknolojinin ilerleyişinin önemini kabul ediyordu. Fizyokratların iktisat okulunu katılıyordu ki, bu okul, merkantilistlerin aksine olarak, «safi hasıla»nın, yani fazla değer'in tedavül alanında değil, üretim alanında yaratıldığı görüşündeydi. Turgot toplumun sınıflara ayrılışına ve ücretlerin mahiyetine ilişkin bazı fikirler öne

sürmüştür. O, bilimsel sınıf tanımlamasına yaklaşmıştır. Başlıca eseri şudur: *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (1776).

TURING, ALAN (1912-54), İngiliz mantıkçı ve matematikçi. 1937'de, soyut bir komputere («Turing Makinası») ilişkin bir tanım öne sürdü, öyle bir kompüter ki, onun sayesinde, herhangi bir hesap yada mantık sürecinin kesinlikle formüle edilmiş talimata göre icrası prensipte mümkün olacaktı. «Turing Makinası», daha sonra vücut bulacak olan genel sayısal kompüterlerle birçok ortak özellikleri önceden gören, ilk algoritma (bak. Algoritma) konsepsiyonlarından biriydi. Turing, ilk defa olarak, bilgi veren, yani gerekli deneyimi biriktirebilen ve çevreyle karşılıklı ilişki sürecinde kendi davranışını düzelten makinalar yaratmanın önemini vurgulıyandır.

TUTARLILIK TEORİSİ (Lat. iç bağıntı), Viyana Grubu'nda (bak. Viyana Grubu) Schlick'e karşı polemiklerinin akışı içinde O. Neurath (bak. O. Neurath) ve R. Carnap (bak. Carnap) tarafından kurulan ve geliştirilen, bir yeni-pozitivist hakikat teorisi. Schlick kendi idealistik hakikat anlayışına «realistik» renk verirken, onun muarızları, Tutarlılık Teorisi'ni getirmekle, gerçekte açık sübjektivizmin pozisyonuna geçtiler. Bu teoriye göre, hakikat belirli bir sistemdeki önermelerin iç uyumuna dayanır. Bir yeni önerme, onun iç çelişmezliğini bozmaksızın o sisteme sokulabiliyorsa hakikattir. Hakikat olmak demek bir çelişkisiz sistemin bir elemanı olmak demektir. Ne var ki, burada, sistemden anlaşılan şey, itibarî ilk aksiyomların genel bütününden dedüktif tarzda geliştirilen bir dil sitrüktürüdür. Başlangıç itibarıyle, Tutarlılık Teorisi, ampirik olguları tespit eden önermelerin özel bir tipinin, «protokol önermeler»in kabulüne ve böylece sistem ve realite arasında bir bağıntıyı bir ölçüde caiz görmeye dayanıyordu. Müteakiben, her önerme bir «protokol» önerme olarak mütalaa edilebilir aksiyomunun (K. Popper) benimsenmesiyle, Tutarlılık Teorisi, tamamıyle konvansiyonalist sübjektif idealist bir karaktere büründü. (bak. Konvansiyonalizm).

TÜMDENGELİM, bir yada birden çok öncülden mantık kanunlarına göre, bir sonuçlama (netice) ispatlayış yada çıkarsayış işlemi. Tümdengelimle varılan bir sonuç, bir önermeler zinciridir ki, burada, önermelerin her biri, zincirin önceki önermelerinden mantık kanunlarıyla doğrudan doğruya çıkarılan bir öncül yada bir önermedir. Tümdengelimle varılan bir sonuçlamada, neticeler öncüllerde saklı haldedir, mantıksal analiz metotlarıyle çıkarsanmaları icap eder. 19. ve 20. yüzyıllarda matematiksel mantığın problemlerine ilişkin araştırmalar Tümdengelim'le bağıntılı nosyonlara açıklık kazandırmış ve genelden özele bir dedüksiyon olarak Tümdengelim kavramının yetersizliğini göstermiştir. Modern Tümevarım kavramı Aristoteles'çi sillojistik tümdengelim (genelden özele) yorumunun geniş çaplı bir genelleştirilmesidir. Dar olarak, Tümdengelim, herhangi bir tümdengelimi yada çıkarsamayı belirtir.

TÜMDENGELİMSEL METOT, yalnızca tümdengelimsel tekniklere dayanan bir bilimsel çıkarsama metodu (bak. Tümdengelim ve Sonuçlama). Felsefede Tümdengelimsel Metot ve diğer metotlar (tümevarımsal metot gibi) arasında ayırıcı bir çizgi çizme ve tümdengelimsel muhakemeyi tecrübenin dışlanması ve bilimde tümdengelime aşırı önem verilmesi olarak tanımlama hususunda girişimlerde bulunulmuştur. Fakat, Tümdengelim ve tümevarım (bak. Tümdengelim; Tümevarım) arasında karşılıklı bağıntı vardır ve Tümevarımsal muhakeme insanoğlunun yüzyıllar-

ca süren pratiksel ve bilgisel çabasına dayalıdır. Tümdengelimsel Metot, genel olarak, ampirik verilerin, bunların birbirişinden ve teorik biçimde yorumlanışından sonra, uygun bütün sonuçları daha tam ve daha tutarlı biçimde çıkarsamak amacıyla sistemleştirilmesinde kullanılan geçerli bilimsel çıkarsama metotlarından biridir. Bu metot yeni bilgiyi, diğer şeyler arasında, dedüktif bir tarzda formüle edilmiş olan bir teorinin mümkün yorumlarının bir toplamı (aggregate) kabul eder. Tümevarımsal sistemler (teoriler) genel şeması şunları içine alır: 1) temel terimlerin ve önermelerin toplamı (aggregate) olan temel öncüller; 2) kullanılan mantık cihazları (tümdengelim ve tanımlama kuralları); 3) mantık cihazlarının uygulanımıyle öncüllerden elde edilen teori. Bu gibi teorilere ilişkin araştırmalar, onların bilginin doğuş ve gelişiminden soyutlanan spesifik bileşkenleri arasındaki karşılıklı ilişkinin analizini gerektirir. Bundan dolayı, bunları, sentaktik olarak yada semantik olarak analiz edebilen formalize diller. (bak. Formalize Diller) olarak mütalaa etmek arzuya şayandır— kendi ekstradilsel anlamlarından yalıtılmış olarak dilde yer alan semboller ve deyimler arasındaki ilişkinin incelenmesi halinde sentaktik olarak, ve, sisteme ilişkin sembol ve deyimler arasındaki ilişkilerin bu sembol ve deyimlerin anlam ve doğrulukları (validity) bakımından araştırılmakta olması halinde semantik olarak. Tümevarımsal sistemler aksiyomatik (bak. Aksiyomatik Metot) ve konstrüktif (bak. Konstrüktif, yada Jenetik Metot) olarak ayrılırlar. Tecrübe ve deneye dayanan bilgiye uygulandığı zaman, Tümevarımsal Metot, varsayımsal-tümevarımsal (bak. Varsayımsal-tümevarımsal) olarak adlandırılır. Çıkarsamacı bilimsel bilginin Tümevarımsal Metot'una ilişkin analiz antik felsefede başladı (bak. Aristoteles; Eukleides; Stoacılar), ve daha yakın zamanlara kadar Descartes, Pascal, Spinoza, Leibniz (bak. Descartes; Pascal; Spinoza; Leibniz), ve diğerleri tarafından işlendi. Bununla birlikte bilginin tümevarımsal organizasyonuna ilişkin ilkeler yüzyılın dönümüne kadar kesin ve belirli bir biçimde formüle edilmiş değildi (matematiksel mantığın geniş kullanımı nedeniyle). 19. yüzyılın sonuna gelinceye kadar, Tümevarımsal Metot, matematikte kullanıldı. 20. yüzyıla gelinceye kadar, Tümevarımsal Metot'u matematiksel-olmıyan bilgiye —fizik, biyoloji, lengüistik, sosyoloji, vs.— uygulama girişimlerinde bulunulmamıştır.

TÜMDENGELİM TEOREMİ, mantıkötesi'nin anahtar bir terimi ki şu demektir: eğer B önermesi, A öncülünün de doğru olduğu varsayımı (assumption) üzerinde çıkarsanmışsa (bak. Çıkarsama), o takdirde, (A muteberdir) varsayımı olmaksızın, belirli sayıda öncüllerden, mademki A vardır, öyleyse B'de vardır sonucu çıkarılabilir. Tümdengelim Teoremi önemli muhtelif mantıksal sistemlere uygulanmaktadır, klasik ve konstrüktif önermeler ve yüklemler hesabı, formel aritmetik, vs. gibi. Tümdengelim Teoremi, bazı sistemler için, örneğin belirli modal mantık sistemleri için geçerli değildir. Tümdengelim Teoremi formalize edilmiş-olmıyan muhakemede geniş biçimde kullanılır. Tümdengelim Teoremi ispat sürecini basitleştirir. O, ilk olarak tek bir sistem için, Jacques Herbrand tarafından tanımlanmış (1928) ve ispat edilmiş, ve genel bir metodolojik ilke olarak 1932'de Tarski (bak. Tarski) tarafından formüllendirilmiştir.

TÜMEL ANLAM, sübjektif idealist felsefede insan bilgisinin hakikat-değeri'nin bir belirleyicisi (determinant). Tümel Anlam'a, «sosyal olarak organize olmuş eksperiyans»a ilişkin önermeler, sübjektif idealist öncüllerden doğan solipsizmin (bak. Solipsizm) sonucunu örter sadece. Hakikatin ölçütü

olarak Tümel Anlam'a ilişkin önermeler geçersizdir. (Lenin Cilt, 14, s. 122-26). Tümel Anlam'a ilişkin her şey hakikat olamaz. Örneğin, müminlerce dinsel dogmaların kabulüne rağmen, bunlar yanlıştır. Öte yandan, herbir hakikat er yada geç tümel olarak anlamlılaşır. Tümel Anlam bilginin hakikatinin neticelerinden (consequences) biridir sadece ve hakikatin bir ölçütü değildir.

TÜMEVARIM (Lat. *inducere*'den *inductio* —içeriye almak), muhakeme tiplerinden biri ve bir inceleme metodu. Tümevarım teorisina bağlı sorunlar, esas olarak Aristoteles'in (bak. Aristoteles) eserlerinde ele alınmıştır, fakat bunlar 17.-18. yüzyıllarda ampirik tabii bilimin gelişimiyle özel bir dikkatle araştırılmaya başlandı. Tümevarım problemlerinin işlenmesine önemli bir katkı Francis Bacon, Galileo, Newton, Herschel, ve Mill (bak. Francis Bacon; Galileo; Newton; Herschel; Mill) tarafından yapılmıştır. Muhakemenin sonuçlandırılmasına ilişkin bir form olarak Tümevarım, tekil olgulardan genel önermelere geçişi mümkün kılar. Genel olarak, tümevarımsal sonuçlamaların üç ana tipi şöyle ayırdedilir: tam Tümevarım; basit sayımlamayla Tümevarım (âmiyane Tümevarım); bilimsel Tümevarım (son iki tip eksik Tümevarım'dır). Tam bir Tümevarım, bir bütün olarak bir sınıfa ilişkin olan, o sınıfın bütün elemanlarının tahkiki temeli üzerinde çıkarsanmış olan bir genel önermeyi temsil eder; o, doğru bir sonuç verir, fakat alanı sınırlıdır, çünkü, o, ancak, bütün üyeleri bol bol gözlemlenebilen bir sınıfa uygulanabilirdir. Bir sınıf pratik olarak sınırlandırılmamış olduğu zaman eksik Tümevarım uygulanır. Âmiyane bir Tümevarımda bir sınıfın bazı elemanlarında bir özelliğin (feature) mevcudiyeti sınıfın bütün elemanlarının bu özelliğe malik bulunduğu tarzında bir sonuç çıkarmaya yol açar. Bir âmiyane Tümevarım, sınırlanmış olmıyan bir uygulayım alanına sahiptir, fakat onun sonuçları müteakip ispatı gerektiren muhtemel önermelerden ibarettir. Bir bilimsel Tümevarım da, bütün bir sınıfa ilişkin, o sınıfın müteaddit elemanlarına dayanan bir sonuçlamayı temsil eder, fakat burada sonuçlama için gerekçeler incelenen elemanlar arasındaki temel bağıntıların keşfiyle sağlanır ki, bu bütün sınıfın belirli özelliğe (feature) sahip bulunması gerektiğini gösterir. Bundan ötürü, temel bağıntıların açığa vurulmasına ilişkin metotlar bilimsel Tümevarım'da birinci derece önem taşır. Bu bağıntıların açığa vurulması girift bir analizi gerektirir. Geleneksel mantık nedensel ilişkilerin incelenmesine ait tümevarımsal metotlar olarak bilinmekte olan bu metotların bazılarını formüle eder: mutabakat (agreement) metodu, tefazül (difference) metodu, mutabakat ve tefazülün birleşik metodu (ikili mutabakat metodu, müterafik varyasyonlar metodu ve bakiyeler metodu. Bir inceleme metodu olarak Tümevarım, fenomenlerin bir deneyimsel incelenişi tarzıdır ki, bunun seyri içinde, biz, tekil olgulardan genel önermelere geçeriz; tekil olgular genel önermelere götürür. Tümevarım tümdengelimle (bak. Tümdengelim) birlik halinde kendisini gösterir her zaman.

TÜMEVARIMSAL TANIM, matematiksel ve mantıksal sistemlerin objelerini belirleyiş tarzlarından biri. Tümevarımsal Tanım şunları gösterir: a) sistemin birincil yada elemanter objeleri; b) esasen mevcut objelerdin sistemin yeni objelerini teşkil etmemize yarıyan kurallar ve işlemler. Bir tabii sayının (aritmetikte), doğru olarak kurulmuş olan ve ispat edilebilen formülleri (mantıksal hesapta) ve diğerleri bu suretle belirlenmiştir. Tümevarım tam olmalıdır, yani belirli bir sistemin bütün objelerini ve sadece bu objeleri belirlemede kullanılmalıdır.

TÜRLER VE CİNSLER (mantıkta) birbirleriyle ilişkilerinde kavramların kapsamı ifade eden kategoriler. Eğer A kavramının kapsamı B kavramının bir parçasını teşkil ediyorsa, A, B'nin bir türüdür., ve B, A'nin bir cinsidir (bunun gibi, A'dan B'ye nispetle özel bir kavram olarak, B'den de, 'A'ya nispetle cinsel, jenerik bir kavram olarak söz edilir). Örneğin hayvanlar organizmaların bir türüdür; organizmalar hayvanları içine alan cinstir. Cins'in Tür'e nispeti, Genel'in tekil'e nispetidir.

TÜM HALKIN DEVLETİ, bütün halkın çıkarlarını ve iradesini ifade eden bir devlet, komünizmin vücut bulması için bir alet. Tüm halkın Devleti SSCB'nde sosyalizmin tam ve nihai zaferinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış, ve proletarya diktatörlüğü devleti (bak. Proletarya Diktatörlüğü) kendisine düşen tarihsel görevleri tam olarak ifa ettikten ve toplum komünizmin tam-çapta vücut bulması dönemine girdikten sonra, Tüm Halkın Devleti onun yerini alır. Tüm Halkın Devleti'nin başlıca özellikleri şunlardır: bir sınıf baskısı için bir alet değildir, tek bir sosyal temel üzerinde yükselir ve komünist kamu sal (public) öz-yönetim'e geçişte bir temel taşıdır. Tüm Halkın Devleti komünizmin tam zaferine kadar varlığını korur. «Tüm halkın iradesini dile getirerek, o, komünizmin maddi ve teknik temellerinin hazırlanmasını organize eder, ve sosyalist ilişkileri komünist ilişkilere dönüştürür, ve emeğin ölçümü ile tüketimin ölçümünü baştan sona kontrol eder, halkın refahını yükseltir, vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini, sosyalist kanun ve düzeni, ve sosyalist mülkiyeti korur, halkı bilinçli bir disipline ve çalışma konusunda komünist bir tutuma sokar, ülkenin savunma ve güvenliğini garanti altına alır, sosyalist ülkelerle kardeşçi işbirlitini geliştirir. dünya barışını korur, ve bütün ülkelerle normal ilişkiler yürütür» (SBKP programı).

U

ULUS, tarihsel olarak meydana gelmiş olan bir insan topluluğu. Ulus herşeyden önce, ortak maddi yaşayış şartlarıyla, yani ortak toprak ve ekonomik yaşayışla; ulusun kültürel spesifiklerinde kendisini gösteren, dil, psikolojik yapı ve hatta ulusal karaktere ait bazı özelliklerin ortaklaşalığıyla ayırdedilir. Ulus, kapitalist formasyonun ortaya çıkmasıyla birlikte vücuda gelen en geniş insan topluluğu biçimidir. Feodal dağınıklığın ilgası ve bir ülke içindeki bölgeler arasındaki bağların perçinlenmesi ve mahalli pazarların tek bir pazar halinde kaynaşması Ulus'un kristalizasyonu için ekonomik temel olarak hizmet eder. Burjuvazi, ulusların sosyo-politik ve manevi (spiritual) görümlerine damgasını basan bu dönem zarfında Ulusların sürükleyici gücü olmuştur. Bu burjuva Uluslar geliştikçe, bunların bağrındaki sosyal antitezler de giderek derinleşmeye ve sınıflar arası antitez ortaya çıkmaya başlamıştır. Burjuvazi bu çelişkileri örtmeye çalışır ve uluslar arasındaki antagonizmaları körükler. Burjuvazi, nasyonalizm ideolojisini ve ulusal bencilliği savunur. Uluslararasında antagonizma ve nefret, ulusal çatışmalar kapitalizmin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Burjuva nasyonalizminin (bak. Nasyonalizm yerine proleter enternazisyonalizmini koyar. Kapitalizmin ortadan kalkmasıyla birlikte Ulus'un görünümü deradikal olarak değişir. Eski burjuva Uluslar, ulusun sınıf temelini teşkil eden işçi sınıfı ve emekçi köylülüğün ittifakıyle yeni, sosyalist Uluslar haline gelirler. Sosyalist Uluslar sınıf antagonizmalardan arınmıştır; sosyalist Uluslar bir yandan gelişirken bir yandan da birbirlerine yakınlaşırlar. Sosyalizmin ikinci aşamasında, Uluların her bakımdan kaynaşmasıyla birlikte, Uluslar arasındaki ayrılıklar da yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. Toplumda böyle bir uyumun meydana gelmesi için, uzun süren bir ilerlemeden geçilmesi gerekir.

UMOV, NİKOLAY ALEKSİYEVİÇ (1846-1915), Ru fizikçi, Moskova Üniversitesi profesörü; 1911'de, çarlık iktidarının aksiyonlarına karşı protesto olarak diğer ilerici bilginlerle birlikte üniversiteden istifa etmiştir. Umov, teorik ve deneysel fizik problemlerini incelemiş, ilk olarak akışkan enerji

kavramını getirmiştir. Umov, mekanist bir materyalistti, ve Descartes (bak. Descartes) felsefede onun ideali idi. Klasik fizik kavramlarının yıkılışının bazı kartezyen ilkelere şiddetli bir darbe indirmiş olmasına rağmen, Umov, materyalizme sadık ve rölativizme (bak. Rölativizm) ve fiziksel idealizme (bak. Fiziksel İdealizm) muhalif olarak kaldı. Bilimin parlak bir organize edicisi, yayıcısı ve öğretici olan Umov, Rus materyalist fizik okulunun kurulmasında büyük bir rol oynamıştır.

UNSUR, maddenin ilk parçacıklarını, bu parçacıkların maddi dünyanın objelerinin çeşitliliğini meydana getiren bileşimlerini belirten bir kavram. Unsur, tabiata ilişkin tarihsel bilgi sürecinde ortaya çıkmıştır, ve maddenin yapısına ilişkin insan bilgisinin düzeyini yansıtır. Bilimin gelişimiyle, bu kavram değişikliğe uğramış ve muhtavası zenginleşmiştir. Eski Yunan materyalistleri tek kozmik unsurun su (Thales, bak.), yada hava (Anaksimenes, bak.) yada ateş (Herakleitos, bak.) olduğu görüşündeydiler. Demokritos (bak. Demokritos) ve sonra Epikuros (bak. Epikuros) maddenin küçücük, bölünmez parçacıkları olarak atomlar hakkındaki öğretiyi öne sürmüşlerdir. Maddeye ilişkin bilimin gelişiminde tabiat bilginlerinin maddenin en basit unsurunu bulma isteği ve maddenin sonsuz ve tükenmez oluşundan ötürü tabiatta böyle parçacıkların mevcut olmayışından doğan bir çelişki varolmuştur her zaman. 19. yüzyılın sonunda büyük tabii bilim keşifleri maddenin ilk ve yapısız unsurlarının varlığı hakkındaki cari fikri temelden çürüttü. Modern fizik elektronlar, nötronlar, ve diğer elemanter parçacıkların yapısının giriftliğini göstermiş, ve böylece diyalektik materyalist görüşü doğrulamıştır, o diyalektik materyalist görüş ki ona göre, tabiat (madde)'ta mutlak olarak basit ve bölünmez unsurlar yoktur. «Elektron atom kadar *tükenmez*'dir, tabiat sonsuzdur» (Lenin, Cilt 14,s. 262).

UPANİŞADLAR, yüzyıllar boyunca derlenmiş olan, Vedalar'a (bak. Vedalar) ilişkin eski Hintçe dinsel ve felsefi şerhler. En eski Upanişadlar İ. Ö. 10.-6. yüzyıllara kadar gider. Upanişadlar vedik (Veda'lara ilişkin) tanrıları ve törenleri yeni felsefi muhtavayla donatır. Bu tanrılar ve törenler insan ve Evren'in alegorik tasvirleri olarak yorumlanır. Ruhun yeniden bedenleşmesi (reincarnation) moral bir temel kazanır. Upanişadlar, yüce realite, herşeye ilişkin bilgiyi veren bilgi nedir sorusunu ortaya atar. Cevap idealistiktir: mevcut olan her şeyin ondan doğduğu, doğduktan sonra onda yaşadığı, ve ölümden sonra ona döndüğü *brahma*'dır, Evren'in yüce ilkesidir bu yüce realite; *brahma* insan'ın, *atman*'ın manevi özüyle özdeştir. Yeryüzünde bu yeni doğumlar döngüsünden kurtulmak için, insan, Upanişadlar'a göre, kendisini kendi ruhunun *brahma*'yla birliğinin temaşasına vakfetmelidir. Upanişadlar muhalifi oldukları doktrinlere ilişkin bir fikir de verirler. Maddi unsurlardan birini —su ateş, hava, ışık, mekân ve zaman— dünyanın ilk temeli olarak kabul ediyorlardı bu doktrinler ve insanın ölümünden sonra ruhun varlığını reddediyorlardı. Upanişadlar üzerine Badaranayana ve daha sonra Samkara (8. yüzyıl) tarafından yazılan şerhler Vedanta'nın (bak. Vedanta) temeli oldu.

UYGUN, bilgi teorisi esas (orlginal) objeye tekabül eden ve ve dolayısıyla otantik olan imajları ve bilgiyi uygun olarak kabul eder. Uygunluğun derecesi, yani bir yansımanın kesinlik, ve tamlık derecesi ve daha sadık bilginin elde ediliş süreci problemi izafi hakikatle mutlak hakikat arasındaki korelasyon problemiyle ve hakiki bilginin kıstası problemiyle bağıntılıdır (bak. Hakikat).

UYUM, ÖNCEL, ruh ve beden arasındaki neden-sonuç bağıntısını inkâr ederek, ruh ve bedenin tanrısal olarak irade edilen uyumlu değişmelerinin kabulü ve ruhun herhangi bir isteği ile ona tekabül eden beden hareketinin, birbirine paralel ve birbirinden bağımsız olarak, önceden belirlenmiş, ve önceden irade edilmiş olduğu iddiası. Öncel Uyum öğretisi maddi ve manevi cevherler düalizminin bertaraf edilmesine ilişkin bir girişimi temsil eder. Öncel Uyum'un ilk işaretlerine Descartes'in (bak. Descartes) öğretisinde rastlanmaktadır, fakat, bu, okazyonalistlerin (bak. Okazyonalizm), yani Arnold Geulincx, Nicolas Malebranche'ın (bak. Malebranche) eserlerinde açık olarak kendisini gösterir. Öncel Uyum kavramı, Evren'in bütün monadlarının Öncel Uyum halinde bulunduğunu öne süren Leibniz (bak. Leibniz) tarafından yeniden ele alınmıştır. Leibniz'e göre, dünya ve onun üzerinde yaşıyan yaratıkların her biri kendi öz yetenekleriyle gelişirler, fakat bu yetenekler dünyada mümkün en iyi düzeni önceden belirlemiş olan Tanrı tarafından yaratılmış ve istenmiştir.

UZLAŞAN (ANTAGONİST-OLMAYAN) ÇELİŞKİLER VE UZLAŞMIYAN (ANTAGONİST) ÇELİŞKİLER, değişik tarihsel şartlar altında toplumun gelişiminin tipikal temel çelişkileri. Antagonist çelişkiler sömürüye dayanan bir toplumun bütün sosyal ilişkilerine hastır ve düşman sınıfların, sosyal grupların ve güçlerin uzlaşmaz (irreconciable) çıkarlarından doğar. Bu tip çelişkiler sözü geçen sosyal sistemi değiştiren devrimci sınıf mücadelesi ve sosyal devrim tarafından çözülür. Bunların gittikçe daha keskin ve daha derin hale gelmesi ve bunlar arasındaki mücadelenin sert bir çatışmaya dönüşmesi Antagonist Çelişkiler'in tipikalidir. Antagonist Çelişkilerin açık bir örneği, kapitalist toplumda burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişki, ve de kapitalist ülkeler arası rekabetten ve bu ülkelerin pazar ve nüfuz sahası elde etmek için giriştikleri mücadeleden doğan, emperyalist devletler arası çelişkidir. Bir sınıf çelişkisi değil, fakat çeşitli ülkelerin emperyalistleri arasında şiddetli mücadeleye götüren bir çelişkidir bu. Bu çelişkiler emperyalist savaşların, dünyanın yeniden bölüşülmesi, pazarlar, vs. için savaşların nedenleridir. Antagonistik-olmıyan Çelişkiler, düşman sınıflar arasında değil, fakat çelişkileriyle karşı karşıya bulunan, ortaklaşa temel, çıkarlara malik sınıflar ve sosyal gruplar arasında mevcut olan çelişkilerdir. Antagonistik-olmıyan çelişkilerin tipikali onların gelişiminin zorunlu olarak düşmanlığa müncer olmaması, ve bunlar arasındaki mücadelenin bir çatışma husule getirmemesidir. Bu tip çelişkilerin bir örneği, sosyalist ülkelerde, sosyalizmin kuruluşundan önce, sosyalizmin taşıyıcısı olan işçi sınıfı ile küçük mülk sahibi bir sınıf olarak köylülük arasında mevcut çelişkiler idi. Antagonistik-olmıyan Çelişkiler şiddetli bir sınıf savaşıyla değil, fakat çelişkilere yol açan ekonomik ve diğer kondisyonların planlı tedrici transformasyonuyle çözülürler. Bütün diğer çelişkiler gibi, Antagonist-olmıyan çelişkiler de, yeni'nin eski'ye karşı ilerici-olan'ın gerici-olan'a karşı, devrimsel'in konservatif'e karşı mücadelesiyle ortadan kalkar. Çelişkilerin tabiat ve muhtevasındaki değişmeler, onların sadece çözüm biçiminde değişmelere götürür, fakat gelişimin bir kanunu olarak çelişki sosyalizm altında kendisini göstermekten geri kalmaz. Antagonizma ve çelişki aynı şey değildir. Sosyalizmde birincisi ortadan kalkar ikincisi devam eder.» (Lenin).

Ü

ÜÇLEM, üçlü, üç-fazlı bir gelişim. Üçlem kavramı, Yeni-Platon'cular (bak. Yeni-Platon'culuk), özellikle Proklos (bak. Proklos) tarafından getirilmiştir. Hegel (bak. Hegel) dahil, Alman klasik filozofları tarafından geniş bir biçimde kullanılmıştır. Hegel'e göre, gelişimin her süreci, üç aşamadan geçer: tez, antitez, ve sentez. Sentez antitezi sadece inkârla kalmayıp gelişimin önceki her iki aşamasının belirli özelliklerini yeni bir tarzda kombine ederken, sonraki her aşama, kendi karşıtına dönüşerek, bir önceki, aşamayı inkâr eder. Sentez'in kendi dönüşünde yeni bir Üçlem başlar. Üçlem gelişimin özelliklerinden (peculiarities) birini yansıtır ki, burada, ilk başlangıç noktasına yeniden, fakat birikmiş tecrübeden ötürü bu defa daha yüksek bir planda erişilir. Hegel mutlak bir Üçlem vücuda getirir, ve kendi beyanlarının aksine olarak, onu realiteye empoze edilmiş suni bir şema, bir felsefi sistem meydana getirmeye yarıyan formel bir sistem, kavramın üç-aşamalı gelişiminin bir şeması haline getirir. Marksist felsefe Üçlem'in muhtevasını gelişim sürecinin karakterize edilmesi bakımından uygular (bak. İnkârın İnkârı Kanunu).

ÜÇÜNCÜ ŞIKKIN İMKÂNSIZLIĞI KANUNU, bir mantık kanunu ki, ona göre, birinin inkâr ettiği bir şeyi diğerinin olumladığı iki önermeden biri zorunlu olarak doğrudur. Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı Kanunu ilk olarak Aristoteles (bak. Aristoteles) tarafından formüle edilmiştir. Sembolik notasyonda $A \vee \bar{A}$ (burada A herhangi bir önermedir, $\vee$ disjunksiyon işaretidir, sembolün üstündeki çizgi bir inkâr işaretidir). Böylece, şu iki cümleden bir tanesi zorunlu olarak doğrudur: «Güneş bir yıldızdır (A, B'dir) ve «Güneş bir yıldız değildir» (A, B değildir). Bu gibi ifadeleri dikkate alarak, formel mantık Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı Kanunu'nu şöyle formüle etmiştir: ikisinden biri, A ya B'dir, yada B değildir, üçüncü şık yoktur *(tertium non datur)*. Verilen ilk formülasyon her forma ilişkin önermelere uygulanır. Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı Kanunu, çok kere, ispatlama sürecinde, örneğin, karşıtlar kuralı yönünden kullanılır. Modern konst-

rüktif mantıkta (bak. Konstrüktif Mantık) AVA önermesi bir mantık kanunu yada konstrüktif bakımdan tümel bir ifade olarak kabul edilmez.

ÜNİVERSALLER, ortaçağ felsefesinde genel idealara verilen isim. Üniversaller'e ilişkin tartışma şu noktalarda toplanıyordu: bunlar objektif, gerçek şeyler midirler, yoksa şeylerin isimlerinden mi ibarettirler; bir yandan, bunlar, müfrit realizm (bak. Realizm) ve Erigena (bak. Erigena) tarafından öne sürüldüğü gibi «şeylerden önce», ideal olarak mı, yoksa ılımlı realizm ve Aquino'lu Tomas tarafından öne sürüldüğü gibi «şeyler halinde» mi varolurlar; öte yandan, bunlar konseptüalizm tarafından öğretildiği gibi, zihinde «şeylerden sonra», zihinsel konstrüksiyonlar biçiminde mi varolurlar sadece, yoksa müfrit nominalizm (bak. Nominalizm), Roscellin (bak. Roscellin), ve Occam'lı William (bak. Occam'lı William) tarafından öne sürüldüğü gibi kelimelerden mi ibarettirler.

ÜRETİM, toplumun varlığı ve gelişimi için işgücü sarfı, ve üretim araçları ve zorunlu kişisel kullanım maddeleri yaratımı süreci. İnsanların amaçlı aktivitesi olarak Üretim süreci insan hayatının sürekli ve tabii bir şartı olup, bununla insanlar dış tabiat üzerinde hüküm icra ederken ve onu kendi ihtiyaçlarına uygun hale getirirken aynı zamanda kendi öz mahiyetlerini de değişikliğe uğratırlar. Her Üretim sürecinin temel elemanları şunlardır: insanların amaçlı aktivitesi, insanların emeği (bak. Emek), emeğin objesi ve iş araçları. Üretim süreci içinde, insanlar, müşterek aktivitelerini belirli bir tarzda birleştirerek birbirlerini de etkilerler. Bundan ötürü, Üretim her zaman sosyal bir karakter taşır. Bunun sonucu olarak, Üretim'in iki yanı bulunmak tadır: üretici güçler (bak. Üretici Güçler) ve üretim ilişkileri (bak. Üretim İlişkileri). Üretim üçlü bir entegral bütün meydana getiren dağılım, mübadele, ve tüketimle ayrılmaz bir bağlılık halindedir. Üretim tüketime nazaran hareket noktası ve belirleyici faktördür. Üretim dağılım aracılığıyla tüketimle bağıntı halindedir, üretim tarzı (Üretim Tarzı) tarafından, mülkiyet (bak. Mülkiyet) tarzı tarafından şartlandırılan o dağılım ki, sosyal hasılada üyelerin bireysel payını belirler. Üretim her zaman tarihsel olarak teessüs eden, belirli bir form içinde varolur. Bu, primitif, köle-efendi, feodal, küçük-çaplı ticaret, kapitatlist, sosyalist, yada komünist sosyal form olabilir. Üretimin genel özellikleri (ana elemanlarının birliği, dağılım, mübadele, ve tüketime olan nispeti) onun tarihsel tipine, yani üretim tarzına, üretim ilişkilerinin mahiyetine bağlı olarak farklı bir mahiyet alır (bak. Kapitalizm; Sosyalizm).

ÜRETİCİ GÜÇLER, üretim araçları ve üretim tecrübesi ve iş alışkanlıklarıyla donanmış insanlar. Üretici güçler maddi servetlerin üretimi için yararlanılan tabiatın objeleri ve güçleri karşısında insanın davranışı ifade eder. Toplumun ana üretici gücü, iş âletlerini sürekli olarak mükemmelleştiren, tabiatın zenginliğini en geniş biçimde kullanan, üretim tecrübelerini zenginleştiren, emeğin üretkenliğini arttıran üreticilerdir, işçilerdir. Üretici güçlerin kondisyonu, insan toplumunun tabiat üzerindeki gücünün derecesini gösteren bir göstergedir. Üretici Güçler sürekli gelişime tâbidirler. İlk olarak iş araçları mükemmelleşirler, ve bu, üretim ilişkilerinin (bak. Üretim ilişkileri) ve üretim tarzının (bak. Üretim Tarzı) gelişim zorunluluğunu belirler. İnsan, toplumunun tarihi gösterir ki, antagonistik sınıflı formasyonlarda, maddi üretimin gelişiminin belirli bir aşamasında, Üretici Güçler'le üretim ilişkileri arasında bir çelişki, bir çatışma doğmaktadır. Üretim ilişkileri Üre-

tici Güçler'in gelişim düzeyine ayak uyduramamaya başlarlar, miadlarını doldururlar, ve Üretici Güçler'in bir gelişim biçimi olmaktan çıkarak onlar için bir engel, bir köstek haline gelirler. Üretim ilişkilerinin çoktan köhneleştiği çağdaş kapitalizmde Üretici güçlerin gelişimindeki gecikme, bu önermeyi teyit etmektir.

ÜRETİM ARAÇLARI, maddi üretimde kullanılan iş araçlarının ve objelerinin toplamı (agregate). İş objeleri üretimde kullanılan ve insan emeğinin uygulanımı için objeler olarak iş gören tabiat nesneleri ve elemanlarıdır. İş araçları ise, bütün o eşya ve eşya takımlarıdır ki, insanlar onlarla kendi emeklerinin objesi üzerinde işlerler ve onu maddi değerler meydana getirmek amacıyla değişikliğe uğratırlar (ilkel insan durumunda sopa ve taş balta, zamanımızda ise, aletler, gereçler, tezgâhlar, makinalar, vs.). Toprak, üretimin yapıldığı yerler, yollar, kanallar, ambarlar, borular, kaplar, ve benzeri şeyler de Üretim Araçları'na girerler. Üretim Araçlarında belirleyici rol, Marx tarafından üretimin belkemiği olarak nitelendirilmiş olan üretim aletlerine (makinalar, torna tezgahları, ekipmanlar, vs.) aittir. Üretim aletlerinin düzeyi ve gelişimi üretici güçlerin (bak. Üretici Güçler) bir ölçüsü olarak hizmet eder. Bunun dışında, iş araçları, emeğin onların içinde icra edildiği sosyal ilişkilerin bir göstergesidir. Ekonomik dönemleri ayırmamızı mümkün kılan şey, imal edilen maddeler değil, fakat, Marx'ın gösterdiği gibi, bunların ne suretle ve hangi aletlerle imal edilmiş olduklarıdır.

ÜRETİM İLİŞKİLERİ, insan bilincinden bağımsız olarak her toplumda mevcut bulunan objektif maddi ilişkileri yansıtan, marksist-leninist sosyal bilim kavramlarından biri. Bunlar, insanlar arasında, sosyal üretim, mübadele, ve maddi servetlerin dağılımı sürecinde meydana gelirler. Üretim İlişkileri her üretim tarzının (bak. Üretim Tarzı) vazgeçilmez bir görünümüdür (aspect), çünkü insanlar ortak aktiviteleri ve bu aktivitelerin karşılıklı değiş-tokuşu için şu yada bu tarzda bir araya gelmedikçe üretimde bulunamazlar. Üretim İlişkileri'nin temeli, üretim araçları üzerindeki mülkiyet (bak. Mülkiyet) ilişkisidir. Sosyal, kolektif mülkiyetle birlikte toplumun üyeleri üretim araçları bakımından eşitleşir, ve üretim sürecinde onlar arasında işbirliği ve karşılıklı yardım ilişkileri meydana gelir. Eğer mülkiyet özelse, onlar arasında üstlük ve astlık ilişkileri teessüs eder kaçınılmaz olarak. Çok sayıda üretim araç ve gereçlerine malik bulunanlar az sayıda üretim araç ve gereçlerine sahip olanları yada bunlardan tamamen yoksun olanları ekonomik bakımdan kendilerine bağımlı kılarlar. Böylece, sosyal mülkiyet ve özel mülkiyet temeli üzerinde zuhur etmiş bulunan üretim ilişkilerinin iki mümkün biçimi yer almaktadır tarihte: işbirliği ve karşılıklı yardım yada üstünlük (domination) ve bağımlılık (subjection). Sosyal mülkiyet klan, tribü, komün mülkiyeti, kamu yada devlet mülkiyeti, kooperatif yada kolektif-çiftlik mülkiyeti, vs. biçiminde ortaya çıkmıştır; özel mülkiyet ise, her biri, insanın insanı sömürmesinin başlıca üç tipinden birine tekabül eden üç temel biçimde ortaya çıkmıştır tarihte: köleci mülkiyet, feodal mülkiyet, ve kapitalist mülkiyet. Kişisel emeğe dayanan, üreticilerin özel mülkiyeti varolmuştur ve günümüzde varolmaya devam etmektedir, fakat bu mülkiyet biçimi söz konusu toplumda hüküm süren Üretim İlişkileri'ne bağımlıdır ve onların belirleyici etkisi altında silinip gider. Üretim ilişkilerinin iki esas biçiminin dışında, bir sosyo-ekonomik formasyon zevale uğrarken bir diğerinin doğduğu dönemlerde geçici üretim ilişkileri zuhur eder. Bu

ilişkilerin özelliği, bir ekonomik sitrüktür içinde farklı tipte ve hatta farklı mahiyette ekonomik ilişkileri kombine etmeleridir. Örneğin, ilkel-komünal sistemin zeval döneminde kabileye has ilişkilerin kalıntıları ataerkil ailede, henüz olgunlaşmamış köle-efendi ilişkileriyle bir arada bulunuyordu. Köle-efendi ilişkilerinin zeval döneminde, müteaddit ülkelerde, köle-efendi ve feodal ilişkilerin unsurlarını kendinde bileştiren koloniler doğmuştur; kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde ise, bazı ekonomik formlar kendilerinde, kolektif ve özel mülkiyete dayalı ilişkileri bileştirirler (devlet kapitalizmi, müşterek devlet-özel girişimleri, köyde yarı-sosyalist kooperatif biçimleri).

ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÜRETİCİ GÜÇLERİN KARAKTERİNE UYGUNLUĞU KANUNU, Marx tarafından keşfedilmiş olan bir objektif ekonomik kanun. Bu, bütün sosyo-ekonomik formasyonlarda üretici güçlerle (bak. Üretici Güçler) üretim ilişkilerinin (bak. Üretim İlişkileri) karşılıklı aksiyonunu belirler. Üretici güçler, üretimin belirleyici, en devrimci ve hareketli elemanıdır. Üretici güçler sürekli değişme halindedirler, oysa üretim ilişkileri daha sabittirler. Bundan ötürüdür ki, toplumun gelişiminin belirli aşamasında, yeni üretici güçlerle köhneleşmiş üretim ilişkileri arasında bir çelişki doğar. Lâkin, üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişimine oranla ne kadar geride kalmış olurlarsa olsunlar, bunlar, tarihin gösterdiği gibi, er-geç, üretim güçlerinin gelişimine ve karaktarine uymak zorundadırlar, ve uyarlar. Antagonistik sınıflara ayrılmış bir toplumda, gelişmiş üretici güçlerle eski üretim ilişkileri arasındaki çelişki, bir sosyal devrimle (bak. Sosyal Devrim) çözülen bir çatışkıya müncer olur her zaman. Sosyalizm altında, üretim ilişkileri, mülkiyetin sosyal karakterinden ötürü, üretici güçlerin durumuna uygun düşer, ve bu, onların tam hızla yol almalarına ve bunalımdan-uzak olarak gelişmelerine yol açar. Fakat sosyalist toplumda da, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin çeşitli görünümleri (aspects) arasında çelişkiler doğar. Bununla birlikte, sosyalist toplumda, çelişkiler çatışma noktasına varmaz, çünkü, burada sosyal mülkiyet hüküm sürmektedir ve de üretim ilişkilerinin korunmasında yarar bulan sınıflar yoktur. Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin sosyal karakterine uygunluğu kanunu bir sosyal-ekonomik formasyon'un yerini bir diğerinin almasını yöneten-kanunun anlaşılması bakımından anahtar sağlar.

ÜRETİM TARZI, yaşamak için zorunlu olan nesneleri (yiyecek, giyecek, barınak, iş aletleri, ve benzerleri) elde edişin tarihsel olarak şartlandırılmış bir tarzı. Üretim Tarzı sosyal bir sistemin belirleyici temelidir. Toplum, onun hâkim fikirleri, siyasi görüşler ve kurumlar Üretim Tarzı'na bağımlıdır. Üretim Tarzı değiştiği zaman bütün sosyal sistem de değişir. Her yeni ve yüksek Üretim Tarzı insanın gelişim tarihinde yeni ve yüksek bir düzeyi belirtir. İnsan toplumunun başlangıcından bu yana Üretim Tarz'larının şöyle bir sıralanışı olmuştur: ilkel-komünal sistem, köle-efendi sistemi, feodalizm ve kapitalizm. Bugünkü tarihsel çağda, cançekişen kapitalist Üretim Tarzı'nın yerini yeni, sosyalist Üretim Tarzı almaktadır (bak. Sosyalizm). Bir dünya sosyalist sistemi (bak. Dünya Sosyalist Sistemi) vücut bulmuştur. Üretim Tarzı'nın ayrılmaz iki yanı vardır: üretici güçler (bak. Üretici Güçler) ve üretim ilişkileri (bak. Üretim İlişkileri). Üretici güçler üretimin belirleyici ve en devrimci faktörüdür. Sosyal üretimin gelişimi, üretim ilişkilerinde gelişmeler tarafından takip edilen, üre-

tici güçlerdeki değişmelerle başlar (bak. Üretim İlişkilerinin Üretici Güçlerin Karakterine Uygunluğu Kanunu). Onların gelişimi üretici güçlere bağımlı olmakla birlikte, Üretim ilişkileri üretici güçlerle uygunluk halindeyse, üretim ilişkileri onların gelişiminin esaslı bir harekete getirici gücü olarak, üretici güçlerin gelişimini hızlandırır, aksi halde ise, onların gelişimini geciktirir, gelişimleri üzerinde frenleyici bir rol oynar. Yeni üretici güçlerle eski üretim ilişkileri arasında, antagonistik sosyo-ekonomik formasyonlarda kaçınılmaz olarak keskin bir çatışma ve çelişki doğar. Sosyalizm altında, üretim ilişkilerinin görünümleri ve büyüyen üretici güçler arasındaki çelişkiler bir çatışma yaratmaz

ÜSTKIYAS, bak. *Çoklu Kıyas*.

V

VAHİY, süperduyumsal dolaysız (direct) hakikat idrakinin ancak bir mistik aydınlama anında tanrının inayetine mazhar olmuş kimselere ayan olabildiğini beyan eden bir idealist felsefe kavramı. İdealist filozoflar Vahiy'le irtibat tesis ederek hakikate ve iyiye erişmeye uğraşırlar. O idealistler, ki, onlar için, Vahiy, bir iman objesi olan hakikatten başka bir şey değildir. Bilim böyle bir açıklamayı reddeder, çünkü o, Vahiy'i, tabiat-üstü'ye kör inanışla eşdeşleştirir. Vahiy sezginden (bak. Sezgi) ayırdedilmelidir.

VAIRASSE, DENIS, *Histoire des severambes* (1677-79) adlı romanın, Fransız edebiyatında ütopyacı sosyalizmin (bak. Ütopyacı Sosyalizm) fikirleri yayan ilk kitabın yazarı. Burada baş karakter, gurur, hırs, ve tamahkârlığı sosyal kötülüklerin nedeni olarak mütalaa eden ve doğuştan gelen bütün imtiyazları lağveden, Sevaramb'ların kanun koyucusu Sevrais'dir. O, aynı zamanda, özel mülkiyeti de ilga ederek, toprağın ve topraktan gelen bütün zenginliklerin halka ait olduğunu ilân eder ve yaşlılarla sakatlar dışında herkes için çalışma mecburiyeti koyar. Sevrais'in reformlarından önce, toplum tasviri, Vairasse'ı, tabii hukuk teorisyenlerinin ve 18. yüzyıl ütopyacı sosyalistlerinin habercisi kılar. Severambie'nin roforme edilen toprakları, üretim esasına göre kırsal *ozmazi*'lere ayrılmıştır ki, bu ozmazilerde çocuklara genel ve mesleki konuları birleştiren bir eğitim verilir. Sevaramb'lar iktidarı temsili organlarla sınırlandırılmış olan kendi monarklarını seçerler, ve yüce ve tanrısal varlık olarak Güneş'e taparlar. Roman geniş bir ün kazanmış ve çok sayıda taklitlere yol açmıştır.

VANG ÇUNG (27-104), Çin materyalist filozof. Başlangıç eseri *Animadversions* (Lun Hêng)'da mistisizm ve idealizme ve şeylerin ve fenomenlerin gelişimini ve orjinini kontrol eden yüce yol gösterici güç olarak «gök» doktrinine sebatla muhalefet etmiştir. Vang'ın öğretisine göre, dünyada varolan herşey, kendi kaynağını temel maddi elemanlarda, *çi*'de (bak. *Çi*) bulur. İnsan tabiatın bir parçasıdır ve *çi*'nin konsantrasyonunun bir sonucu olarak vücuda gelir. *Çi*'nin dağılışı

ölüm ve yokoluşa götürür. Vang, bilgi sürecinin insanın duyumsal algısıyla başladığını söyliyerek, «doğuştan» bilgi fikrini reddeder. O, toplumun hayatının spontane tabii fenomenlere dayandığı tarzındaki teoriye muhalefet etmiştir. Tarih, diyordu Vang, döngüler içinde gelişir; yükseliş dönemlerini çöküş dönemleri takip eder, ve süreç böylelikle kendi kendisini tekrar eder.

VARLIK*, bilinçten bağımsız olarak varolan, objektif dünyayı, maddeyi (bak. Madde) belirten bir felsefi kavram. Dünyanın maddiliğini ve Varlık'ı özdeş olarak ele alan diyalektik materyalizm, maddeden önce yada ondan bağımsız olarak varolan bir şey olarak idealist Varlık konsepsiyonunu reddettiği gibi, Varlık'ı bilinç aktının bir ürünü kılma girişimlerini de reddeder. Öte yandan, Varlık'ın objektifliğini sadece vurgulamakla iş bitmez, çünkü, bu durumda, Varlık'ın maddi yada düşünsel (ideal) karakteri problemi çözüme kavuşturulmamış olarak kalır. Varlık'ı birincil olarak, ve bilinci ikincil olarak kabul ederken, diyalektik materyalizm, bilinci, Varlık'ın pasif bir yansımasından fazla bir şey olarak yorumlar, ve ona, Varlık'ı etkileyen aktif bir güç olarak bakar.**, genelde varoluşu belirten en soyut kavram. Bu anlamda, Varlık'ı, objektif süreçlerin ve fenomenlerin daha somut ve daha derin belirlenimleri (definitions) olan realite, varoluş (existence), fiililik (actuality), vs.'den ayırmak gerekir (bak. Realite; Varoluş; Fiililik).

VARLIĞIN ANALOJİSİ, Katolik felsefenin (bak. Yeni-Thomas'çılık; İskolastisizm; Thomas'çılık; Aquino'lu Thomas) merkezi metodolojik kavramı. Varlığın Analojisi, varoluşa sahip bulunan her şey (maddi obje, olay yada idea) bir diğer şeye benzer ve aynı zamanda ondan ayrılır, demektir. Katolik, felsefe tabiatın hiyerarşik kademelerini kurmak için bu ilkeyi kullanır. İskolastik metafiziğe göre, benzerlik ve tek formluluk asli ve belirleyici olduğundan, mevcudiyetin nitelikçe çeşitliliğinin nedeni ve ilk kaynağı, bütün farklılıkların onda uyum halinde bulunduğu dışsal, tabiat-üstü Tanrı olabilir ancak (Aquino'lu Thomas ve modern iskolastik Erich Prywara ve diğerleri). Bundan dolayı, Varlığın Analojisi kavramında, objelerin ve fenomenlerin özdeşlik ve benzerliği mutlaklaştırılmış ve onların niteliksel farklılıkları niceliksel farklılıklara indirgenmiştir. Bu kavram Ortaçağ iskolastisizmine girmiştir. Modern iskolastikler Varlığın Analojisi'ni karşıtların diyalektik birliğinin karşı kutbu olarak ilân ederler (bak.. Karşıtların Birliği ve Çatışması).

VAROLUŞ*, değişken nesnelerin kendi teselsülleri ve karşılıklı aksiyonları içindeki bütün çeşitlilikleri. Şeylerin Varoluş'u onların ne içsel mahiyetine ne de mevcudiyetlerine indirgenemez. Varoluş'u aşağı, arızi, gelip-geçici bir şey telâkki ederek, şeylerin mahiyetine (essence), esasına (foundation) bu şeylerin Varoluş'undan üstün bir yer veren felsefi teoriler hatalı teorilerdir. Fakat, mahiyeti, var-olmıyan olarak, yada sırrına erişilmez ve bilgi ve pratiğin dışında bir şey olarak ele alıp, şeylerin Varoluş'una onların mahiyetinden üstün bir yer vermek de tamamıyle hatalıdır. Tamamıyle doğru görüş, Varoluş olmaksızın (ki bu durumda, tabiat ve toplumda gerçek hayatla ortak hiçbir yanı bulunmıyan, bir hareketsizlik sahası vardır), mahiyeti kavramının mümkün olmadığı, keza, mahiyet olmaksızın da (ki bu durumda sadece dışsal, sükunetsiz, ve arızi olan yer almaktadır) Varoluş'u kavramanın mümkün olmadığı görüşüdür. Mevcut bütün fenomenlere ilişkin bir anlayışa, Varoluş ve mahiyetin,

mevcut olan ve mevcut olmakta olan' ın birliğinden hareketle erişilebilir.**, Felsefeye Kierkegaard (bak. Kierkegaard) tarafından sokulmuş olan, varoluşçuluğun ana kategorisi. Varoluş, burada, insanın ampirik varoluşundan, ki bu gerçek bir varoluş değildir, farklı olarak, onun gerçekleşmiş-olmıyan (unrealised) içsel «mevcudiyet»idir. Potansiyel mevcudiyet olarak Varoluş, bizzat insanın kendisi tarafından, insanın kendi iradesi tarafından belirlenmiştir, fakat onun kökleri (örneğin, jaspers'e göre), esrarengiz bir «transandans»ta, yani Tanrı'da bulunmaktadır. Varoluş bilinemez; o, ancak, «kritik anlar»da (ataraksiya, kahramanca eylem, ölüm, vs.) «ayan» olabilir. Varoluşçular bu kavramı irrasyonalizmi ve moral rölativizmi haklı çıkarmak için kullanırlar.

VAROLUŞÇU ESTETİK, sanata ve sanat yaratışına ilişkin bir sübjektif idealist teori. Bu teori Alman, Fransız, ve diğer varoluşçuların görüşleri içinde açıklanmıştır (K. Jaspers, *Strindberg und van Gogh*, 1922; G. Marcel, *Existence and Human Freedom by J.P. Sartre*, 1946; A. Camus, *İsveç Söylevi*, 1957). Avusturyalı şair Rilke (1875-1926) kendi sonelerinde ve mersiyelerinde varoluşçu görüşleri ilk olarak dile getirdi, daha sonra bu görüşler müteaddit kapitalist ülkelerin sanat ve edebiyatına girdi. Bu görüşler Camus'nün eserlerinde *(Yabancı, Veba)*, S. de Beauvoir'ın *Bütün İnsanlar Ölümlüdür, Başkalarının Kanı* adlı eserlerinde, J.P. Sartre'ın *Özgürlük Yolları, Akıl Çağı, Yaşanmıyan Zaman ve Yıkılış, Şeytan ve Yüce Tanrı, Bulantı*, vs. adlı eserlerinde bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Varoluşçu Estetik'e göre, artistik çizimin objesi «varoluşsal aydınlanma» (yani irrasyonel bireysel eksperiyans) ve bu «aydınlanma»ya götüren fenomenler olmalıdır. Ateistik varoluşçuların «estetik»i, sanatçılardan insanoğlunun kötü güdülerini ve insansal varoluşun karanlık yanlarını resmetmelerini istediği zaman natüralizmle (bak. Natüralizm) birleşmektedir. «Dinsel» varoluşçuların iddiasına göre ise, sanat bir «şifre»dir, tabiatüstü güçlerin bir işaretidir, dünya ve «tanrısal birlik» arasında bir «ara ülke»dir, «dinsel ve estetik eksperiyans»ın uyumudur. Varoluşçular sanatçının yeteneğini «o sanatçının şifreler içinde bireyin varoluşunu, orijinalitesini ve kendi sınır - durumlarını (bak. Sınır-Durum) ifade ediş tarzı»ıyla ölçerler. Bunlar için sanatın ana amacı bireyin bilinçdışı heyecanlarını uyandırmaktır. Varoluşçuluğun estetiği çağdaş kapitalist toplumun manevî (spiritual) dejenerasyonunu yansıtır.

VAROLUŞÇULUK, varoluş felsefesi, modern felsefede bir entelektüel tabakasının ruh haletine uygun düşen yeni bir dünya görüşü yaratma girişiminde bulunmuş olan irrasyonalistik bir akım. Birinci Dünya Savaşından sonra Almanya'da ve ardından Fransada; İkinci Dünya Savaşından sonra da, ABD dahil, diğer ülkelerde kendisini gösterdi. «Varoluşçuluk» terimi Yeni Kantçı F. Heinemann tarafından 1929'da ortaya atıldı. Varoluşçuluk kendi kaynaklarını hayat felsefesinde (bak. Hayat Felsefesi), Husserl'in fenomenolojisinde (bak. Fenomenoloji), Kierkegaard'ın (bak. Kierkegaard) mistik dinsel öğretilerinde bulur. Varoluşçuluk'un biri dinsel (Marcel, Jaspers, Berdayev, bak., İsrail'li Buber) ve biri ateistik (Heidegger, Sartre, Camus, bak.) iki biçimi vardır. Varoluşçuluk, çağdaş sosyo-tarihsel pratik tarafından ortaya konulan sonuçlara cevap verecek, yada kapitalist toplumun yaşayışındaki iniş ve çıkışları, o toplumun üyelerinin yüreklerinde yer alan korku duygularını, umutsuzluğu, ve mutsuzluğu açıklıyacak bir pozisyonda bulunmıyan liberalizmin bunalımını yansıtır. Varoluşçuluk Aydın-

lanma'nın ve Alman klasik felsefesinin rasyonalizmine bir irrasyonel reaksiyondur. Varoluşçuların iddiasına göre, rasyonel düşüncenin esas kusuru süje ve obje antitezi ilkesinden hareket etmesi, yani dünyayı iki alana (spheres) ayırmasıdır: objektif ve sübjektif. Rasyonel düşünce, bütün realiteyi, insan dahil, yalnızca bir obje olarak, bir «cevher», insana yabancı bir şey olarak mütalaa eder. Halis felsefe, diye iddia eder Varoluşçuluk, süjde ve objenin birliğinden hareket etmelidir. Bu birlik, varoluşta (bak. Varoluş), yani belirli bir irrasyonal realitede cisimleşir. Varoluşçuluk'a göre, «varoluş» olarak kendi kendisini bilebilmesi için, insanın kendisini bir «sınır durum»la (bak. Sınır-Durum), örneğin ölümle karşı karşıya bulunması gerekir. Bir sonuç olarak dünya «mahrem olarak yakın» hale gelir. Bilginin, yada, Varoluşçuluğa göre, «varoluş» dünyasına nüfuzun hakiki yolu sezgi (Marcel'de «varoluşsal eksperiyans»; Heidegger'de «kavrayış»; Jaspers'te «varoluşun aydınlanışı») olarak ilân edilmektedir. Bu sezgi Husserl'in irrasyonel biçimde yorumlanmış olan, fenomenolojik metodudur. Varoluşçuluk özgürlük sorununa dört elle sarılmaktadır ki, burada, özgürlük, sonsuz sayıda mümkünlük arasından tek bir mümkünlüğün birey tarafından «seçiliş»i olarak tanımlanmaktadır. Varoluşçuluk'un özgürlüğe ilişkin açıklamasının volontarizmi kendi kaynağını, «seçiş»in hal ve şartlardan soyutlanmasında, yani bireyin objektif zorunluluktan, kanunlardan yalıtılmasında bulur. Nihai tahlilde, varoluşçular, özgürlük problemini tamamen etiksel bir problem haline getirirler, ve özgürlüğe müfrit bireycilik olarak, bireyin toplumdan azat oluşu olarak bakarlar. Varoluşçuluk kapitalist toplumun modern sanat ve edebiyatını ve geniş bir entelektüeller kesiminin ruh haletini büyük ölçüde etkilemiştir.

VAROLUŞ MÜCADELESİ, yaşama ve çoğalmalarına elverişli olmıyan canlı ve cansız tabiat faktörlerine karşı organizmaların direnişi. Bu mücadelenin bir sonucu olarak, kendilerini çevreliyen şartlara en iyi uyan türler varlıklarını sürdürürler. Varoluş Mücadelesi, aynı türden organizmalar arasında ve farklı türlerin örnekleri arasında yakınlaşmanın organizmalar arasındave bitki ve hayvanların gelişiminde bir faktördür. Varoluş mücadelesi fikrinin insan toplumuna uygulanması Sosyal-Darvinizm'in reaksiyoner teorisinin ortaya çıkışına yol açmıştır.

VAVİLOV, SERGEY İVANOVİÇ, (1891-1951), fizikçi, SSCB Bilimler Akademisi Başkanı (1945-51). Başlıca eserleri fiziksel optiğe, özellikle fotogazışının (photoluminescence) mahiyetine ilişkin araştırmalara ayrılmıştır. O, felsefeye ve bilim tarihine büyük önem atfediyor ve modern fizikte dalga-parçacık ikiliği (bak. Dalga-Parçacık İkiliği) gibi müteaddit devrimci keşiflere ilişkin diyalektik materyalist bir yorum veriyordu. Kendisi aynı zamanda, maddenin özel bir biçimi olarak bir alan (field) fikrini getirdi, ve modern fizikte en önemli araştırma metodu olarak matematiksel varsayımları (bak. Matematiksel Varsayımlar) belirledi. O, Lukretius, Galileo, Newton, Lomonosov, Faraday, Lebedev, ve diğerlerine ilişkin enteresan ve derin incelemeler kaleme almıştır.

VAYSEŞİKA *(Skr—visesa,* hususiyet), ilk olarak Kanâda tarafından açıklanmış olan (Vayseşika-Sutra, İ. O. 3. yüzyıl), kadim Hint felsefesinin bir sistemi. Prasastapada'nın (İ.S. 4. yüzyıl) *Padartha-Dharma-Sangraha* olarak bilinen eserinde dikkate değer biçimde geliştirilmiştir. Vaysesika güçlü materyalist eğilimler gösterir. Varolan şeylerin tümü yedi kategoriye ayrılmıştır: cevher, nitelik, aksiyon, tümel-

lik (universality), tikellik (particularity), içkinlik (inherence), ve varoluş-olmayış (non-existence). İlk üç kategori realitede vardır. Sonraki üç kategori mantıksal kategorilerdir, zihinsel aktivitenin ürünleridirler, cevherlerin gerçek çeşitliliğini ifade eden «tikellik» kategorisi, bilmede (cognition) önemli bir rol oynıyan kategoridir. Dünya nitelik ve aksiyona malik olan cevherlerden ibarettir. Bu cevherler dokuz tanedir: toprak, su, ışık, hava, esir (ether), zaman, mekân, ruh, ve zihin. Bütün maddî objeler ilk dört cevherin atomlarından oluşmuştur. Atomlar öncesiz ve sonrasızdırlar, bölünmez ve gözle görülemez'dirler. Bunlar yer kaplamazlar, fakat atomlarla birleşerek, ekstansif olan bütün cisimleri meydana getirirler. Atomların bileşimini yönlendiren şey dünya ruhudur. Zaman, mekân, esirde varolan dünya, atomların sürekli hareketinden ötürü, peryodik bir biçimde yaratılır ve yıkıma uğrar. Orijinlerine bağlı olarak, atomlar, niteliklerine göre dört tipe ayrılırlar, ve dört tip duyuma yol açarlar: dokunma, tadalma, görme, ve koku alma. Vayseşika'nın epistemolojisi Nyaya (bak. Nyaya) epistemolojisine benzer ve dört hakikat tipi ile dört yanlış bilgi tipi ayırımı yapar. Hakikate algılama, tümdengelim, belleme, ve sezgiyle erişilmektedir burada.

VEDALAR (Skr. bilgi), kadim Hindistan'ın başta gelen dört kutsal kitabı: İ. Ö. 10. ve 5. yüzyıllarda meydana gelmiş olan, Rg Veda, Atharva Veda, Sama Veda, ve Yajur Veda. «Veda» terimi Brahmanalar'ı (Vedalar'ın ritüelini açıklıyan ve yorumluyan kitaplar), vedik ritüeli ve sembolizmi açıklıyan Aranyakalar'ı («orman risaleleri»), ve Upanişadlar'ı, yani Veda'ya ilişkin ibadet ve mitolojinin felsefi bir kanıtlamayla ispatlanmakta olduğu ve Tanrı, insan, ve tabiat bahislerine ilk yerin verildiği risaleleri de içine alır. «Veda» terimi «kutsal kitap» yada «yüce bilge» anlamında da kullanılmaktaydı. Eski dinsel kavramların dışında, Vedalar, dünyanın varoluşunun nedenlerini ve amaçlarını ve insan davranışını ele alan tamamıyle spekülatif bölümler de ihtiva ederler.

VEDENSKİ, ALEKSANDER İVANOVİÇ (1856-1925), Rus filozof ve psikolog, Yeni - Kant'çı. St. Petersburg Üniversite'si profesörü (1888), St. Petersburg Felsefe Derneği Başkanı (1899). Kant'ın fikirlerini daha ileri bir aşamaya vardırarak, iman ve bilgi, ruh ve beden, vs. düalizmini derinleştirmiştir. *O predelakh i priznakakh odushevleniya* (1892) adlı kitabında, başkalarının manevi (spritual) hayatının ayırıcı karakterlere malik bulunmadığını, bundan dolayı da, bilinemiyeceğini öne sürer («Vedenski'nin psikolojik kanunu»). *Psikologiya bez vsyakoi metafiziki* (1914) adlı kitabında, o, zihinsel fenomenlerin sırf tasviriyle yetinen bir psikolojiyi justifiye etmeye girişmiştir. Onun mantığı koyu idealist bir mantıktır *(Logika kak chast teorii poznaniya*, 1909) Vedenski ateizmin bir muarızıydı *(Sudba very v boga v borbe s ateizmom*, 1922).

VEDANTA (Skr. Veda'nın sonu, yada Uttara-Mimamsa; Skr. yakın zamana ait araştırma), Hint felsefesinin ortodoks sistemlerinden biri, Upanişadlar öğretisine dayanan bir objektif-idealist felsefi-dinsel doktrin. Günümüzde de, Vedanta, Hinduizm felsefesinde (bak. Hint Felsefesi) önemli bir yer tutar. İlk temel önermesi Badarayana tarafından Vedanta Sutralar'da açıklanmıştır (İ. S. 3 ve 4. yüzyıllar). Daha sonraki gelişimi bu eser ve Upanişadlar üzerine komanterler biçimini almıştır. Vedanta'da iki akım vardır. Bunlardan biri, Samkara tarafından 8. yüzyılda kurulmuş olan *advayta* (mutlak ikiliksizlik)'dır. Bu akıma

göre, tanımlanamaz olan, ve de hiçbir kondisyona malik bulunmıyan dünya Tanrı dışındaki diğer realiteyi ihtiva eder. Evrenin bir objeler ve fenomenler çeşitliliği ihtiva ettiği tarzındaki konsepsiyon bilgi *(avidya)* eksikliğinden ileri gelmektedir aslında, Tanrı dışında her şey bir illüzyon (maya)'dur. *Advayta*'da bilginin yolu sezgi ve vahiyden geçen yoldur, tümdengelim ve duyum (sensation) ise sadece ikincil bir rol oynar. Bireyin çabasının amacı eşyanın görünen çeşitliliğinin altında yatan tanrısal birliği kavramaktır. Vedanta'da ikinci akım, Ramanuja tarafından kurulmuş olan (11. ve 12. yüzyıl), Visiştadvayta (diferansiyel ikilik -olmayış)dır. Ramanuja'nın öğretisine göre, üç realite vardır: madde, ruh, ve Tanrı. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar: bireysel ruh maddi bedene hükmeder, Tanrı ise her ikisine. Tanrı olmadan, ruh ve madde soyut kavramlar olarak varolabilirler ancak. Bireysel eforun amacı maddi varoluştan kurtulmaktır ve buna manevi aktivite, bilgi, ve Tanrı sevgisiyle erişilebilir, özel önemi olan sonucusudur. *Advayta* Tanrı Şiva'yla sıkı bir bağıntı halindedir, Visiştadvayta ise Tanrı Vişnu ile.

VEKHİZM, bir Rus burjuva ideolojisi. Demokratik ve proleter hareket Rusyada gelişince, süratle kendisini gösteren bir siyasi güç olarak, Lenin'in «fıtrî karşı-devrimcilik» (Cilt. 15. s. 227) diye adlandırdığı tarzda boy gösterdi. 1902' de sabık «legal marksistler» (bak. «Legal Marksizm»); Struve. Berdayev, ve Bulgakov (bak. Struve; Berdayev; Bulgakov), *Promlemy idealizma*'nın; materyalizme karşı yönlendirilen bir makaleler koleksiyonunun meydana getirilişinde ikrarlı mistiklerle işbirliği yaptılar. Daha sonraki koleksiyonlar ve kurulan felsefi-dinsel dernekler 1909'da programatik koleksiyon *Vekhi* nin yayımlanması sonucuna vardı. Lenin'in deyişiyle bu «dönek liberal ansiklopedi» üç konuyu siper aldı: 1) bütün Rus ve enternasyonal demokrasinin dünya görüşünün ideolojik ilkelerine karşı mücadele; 2) liberasyon hareketinin reddi; 3) çarizm karşısında «yardakçı duygular»ın ve buna uygun olarak «yardakcı» bir siyasetin açıktan beyanı (bak. Cilt. 16, s. 124). Vekhi materyalizme ve ateizme karşı, Yurkeviç, Solovyov, Dostoyevski (bak. Yurkeviç; Solovyov; Dostoyevski) tarafından temsil edilen Rus felsefi-dinsel tradisyonu öne sürdü. Sınıf mücadelesine karşı ileri sürdükleri alternatif, kendi «ruhsal» («inward»), «manevi» («spiritual») liberasyonlarını arayış içinde kişiliğin savunusuydu. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, Vekhizm'in destekçileri en hızlı şovenistler haline geliverdiler, Ekim Devrimi ise onları monarşist karşı-devrim kampında buldu. Yurt dışına çıktığında, sabık *Vekhi* bazı muhacir entelektüller («smenovekhovtsy») arasındaki, karşı devrimi terketme eğilimine muhalefeti desteklemiştir. Vekhizm'in karakteristik özellikleri, marksizme karşı mücadelede dinin ince biçimlerinden yararlanma, etikte müfrit bireyciliği savunma, felsefede anti-entelektüalizm ve sübjektivizm, ve reaksiyoner siyasi bağıntılarıdır.

VELLANSKİ (KAVUNNİK), DANİLO MİHAYLOVİÇ (1774-1847), Rus doktor ve idealist filozof, Schelling'in takipçisi. *Prolyuziya k meditsine* (1805), *Biologickoye issledvoniye prirody* (1812), *Opytnaya nablyudatelnaya i umozritelnaya fizika* (1883), Osnovnoye nachertaniye obshchei i *chastnoi* fiziologii (1838), ve diğer eserlerinde bir idealist tabiat felsefesi geliştirmiş, böylece Rusyada idealist diyalektiğin kavramlarına (fenomenler arasındaki evrensel bağıntı, üçlem biçiminde gelişim, gelişimin kaynağı olarak kutuplar arasındaki çatışma, vs) öncülük etmiştir.

VERNADSKİ, VLADİMİR İVANOVİÇ (1863-1945), araştırma alanı jeoloji, biyoloji, ve atomun incelenmesini içine alan Sovyet bilgini. Sovyet Bilimler Akademisi üyesi. Moskova Üniversitesi profesörü (1898-1911), çarist otoriteler tarafından alınan gerici tedbirleri protesto ederek istifa edenler arasında yer aldı. Bundan sonra Bilimler Akademisi'ndeki işine devam etti, burada bir bilim olarak jeokimya'nın ortaya çıkışına katkıda bulundu ve biyojeokimya olarak bilinen yeni branşı kurdu. Noosfer (bak. Noosfer) teorisini geliştirdi ve jenetik mineroloji ve radyolojinin kurucularından biri oldu, aynı zamanda kristalografi, toprak bilimi, meteorit inceleme, ve tabiat bilimi tarihi ve metodolojisi alanında da çalıştı. Bakış açısı materyalist bir bakış açısıydı ve o, bazı diyalektik fikirler tarafından spontane olarak yönlendirildi. Bilimsel araştırmada felsefenin önemini kavrıyor ve tabiat bilimi mantık ve metodolojisinin sistematik elaborasyonunun gerekliliğini vurguluyordu. Verdanski bilimin tarihi ve teorisi üzerine esaslı birçok eser kaleme almıştır, örneğin, O *nauchnom mirovozzrenii* (1902-03).

VERİ, zihne duyumlar yada aklın gücü tarafından dolaysız olarak sunulan ve üzerinde tartışma yapılmıyan apaçık şey (nitelik, nicelik, form, vs.). Bilgi edinmemizi yada bir problemin çözümünü sağlıyan araştırma ve akıl yürütmeler bu tür Veri'lere dayanır. Duyum verileri dediğimiz zaman, bundan, duyumların bize sunduğu renk, koku, ses, vs. anlaşılır. Akılla apaçık ve doğrudan doğruya ortaya konulan ilkelere (örneğin, matematik ve mantık ilkeleri) rasyonel veriler denir.

VESİLE, diğer olaylar için bir saik teşkil eden, dışsal, çok kere nedensel olay, hal ve şartlar. Vesile neden'den farklıdır, çünkü, Vesile, diğer olaylarla, neticelerle bağıntılı olmıyan, çeşitli türden bir olğu olabilir. Vesile şu yada bu fenomene, bu fenomenin uygun ve zorunlu bir gelişim seyri tarafından hazırlanmış bulunmasından dolayı yol açabilir ancak. Vesile'den, biz, herhangi bir davranış yada aksiyon için, çok özellikle seçilen bir gerekçeyi anlarız.

VESİLECİLİK, bak. *Okazyonalizm.*

VİCDAN insanoğlunun, toplum içindeki davranışı yönünden moral sorumluluk anlayışına dayanan bir heyecansal eksperiyanslar karmaşası, bir bireyin kendi aksiyonlarına ve davranışına ilişkin kendi öz değerlendirmesi. Vicdan doğuştan gelen bir nitelik değil, insanın toplum içindeki pozisyonu, yaşayış şartları, eğitim ve benzeri şeyler tarafından belirlenen bir niteliktir. Vicdan'la ödev arasında sıkı bir bağ vardır. Ödevini yerine getirmiş olma bilinci bir Vicdan rahatlığı olarak hissedilir, ödevin ifa edilmemesi ise vicdan azabına yol açar. Toplumun gereksinimlerine aktif olarak uyan Vicdan, bireyin moral gelişimi bakımından önemli bir harekete getirici güçtür.

VICO, GIOVANNI BATTİSTA (1668-1744), İtalyan filozof ve sosyolog, Napoli Üniversitesi profesörü. Tarihsel döngü teorisini geliştirmiştir. Tarihin kanunlarına kaynaklık eden bir tanrısal ilkenin varlığını kabul etmiş olmakla birlikte, Vico, toplumun kendi öz kanunlarına göre gelişme göstermesi gerektiğini işaret etmiştir. Vico'nun teorisine göre, her ulus kendi gelişiminde üç aşamadan geçer ki, bunlar insan hayatındaki üç devreye —çocukluk, gençlik, ve olgunluk— benziyen tanrısallık, kahramanlık, ve insansallık aşamalarıdır. Ancak kahramanlık aşamasında ortaya çıkan devlet, aristokrasinin hükümranlığını temsil eder. Bu, insansal aşamada, özgürlük ve «tabii adalet»in zafer kazandığı demokratik toplum tarafından istihlaf edilir.

İnsansal gelişimin bu doruk noktasını düşüş takip eder. Toplum yeniden ilk haline döner, o zaman hareket yeniden yükselir ve yeni bir döngü başlar. Vico bu tarihsel gelişim ilkelerini dil, hukuk, ve sanata da uygulamıştır. Başlıca eseri şudur: *Principii d'una scienza nuova (1725)*.

VİYANA GRUBU, mantıksal pozitivizm'in (bak. Mantıksal Pozitivizm) ideolojik ve örgütsel merkezini teşkil eden bir grup. Viyana Universitesi felsefe ve endüktif bilimler bölümünde Schlick (bak. Schlick) tarafından 1922'de organize edilen bir inceleme grubundan gelişmiştir. Üyeleri arasında, 1926'dan itibaren Carnap (bak. Carnap), W. Waismann, H. Feigl, O. Neurath, H. Hahn, V. Kraft, F. Kaufmann, ve K. Gödel yer alıyordu. P. Frank (Çekoslovakya), E. Kaila (Finlandiya), A. Blumberg (Birleşik Devletler), J. Jörgensen (Danimarka), A. Ayer (İngiltere), ve diğerleri bu grupla işbirliği halindeydiler. Viyana Grubu Mach'çılığın (bak. Mach'çılık) fikirlerini tevarüs etmiştir. Bu gurup, aynı zamanda, Wittgenstein'in (bak. Wittgenstein) müteaddit fikirlerini, özellikle bilginin mantıksal analizi kavramını, mantığın ve matematiğin analitik karakteri doktrinini, ve abes olarak tradisyonel felsefenin kritisizmini kabul ediyordu. Pozitivizmin Mach'çı bir çeşidiyle bilginin mantıksal analizi kavramları arasında erişilmiş bir sentez tabiatında olan Viyana Grubu mantıksal pozitivizmin temel önermelerini en tam ve eksiksiz biçimleri içinde formüle etmiştir. 1929'da, Carnap, Neurath, ve Hahn *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis* başlıklı bir manifesto yayımladılar. Viyana Grubu, böylece, organize bir belirli form kazandı ve diğer yeni - pozitivisit gruplarla enternasyonal ilişkiler tesis etti (Viyana Grubu daha önceden Reichenbach-Dubislav grubuyla ilişkiliydi) (bak. Yeni - Pozitivizm). Viyana Grubu, 1930'da, Reishenbach' la işbirliği halinde *Erkenntnis* adlı bir bir dergi yayımlamaya başladı, ve yine otuzlarda grubun üyeleri mantıksal pozitivizmin fikirleri üzerinde güçlü bir biçimde çalişmaya koyuldular. 1930'ların sonuna doğru, müteaddit üyelerinin Viyana'dan ayrılışı, Schlick'in trajik ölümü, ve Hitler'in Avusturya'yı işgalinden ötürü Viyana Grubu dağıldı. Viyana Grupu Carnap, Feigl, ve diğerlerinin mantıksal ampirisizmi (bak. Mantıksal Ampirisizm) tarafından istihlaf edilmiştir.

VİTALİZM, hayat aktivitesinin bütün süreçlerini güya canlı organizmalarda mevcut bulunan özel, maddi-olmıyan faktörlere (entelekya, hayat hamlesi, hayat gücü, vs.) atfeden bir biyoloji akımı. Vitalizm'in kökleri Platon'un ruha ilişkin öğretisine, ki bu öğreti hayvan ve bitki âlemlerini adeta spiritüalize eder, ve Aristotelis'in (bak. Aristoteles) entelekyaya ilişkin öğretisine kadar uzanır. Bir konsepsiyon olarak Vitalizm 17. ve 18. yüzyıllarda şekillenmiştir. Vitalizm G. Stahl, J. J. Uexkull, ve H. Driesch (bak. H. Driesch) tarafından savunuluyordu, bugün ise L. Bertalanffy, A. Wenzl, ve diğerleri tarafından temsil edilmektedir. Canlı tabiatın niteliksel bireyselliğinden bahsederek, Vitalizm, hayat süreçlerini maddi fiziko-kimyasal ve biyojik kanunlardan ayırır. Canlı tabiat ve cansız tabiat arasındaki antitezi aşırı derecede abartması Vitalizm'i canlının cansızdan zuhurunun mümkünlüğünü inkâra götürür. Problem bu tarzda ortaya konulduğu zaman, tabiatın orijinini tanrısal nedenlere atfetmekten yada onun öncesiz ve sonrasız olarak varoluşunu kabul etmekten başka çare kalmaz. Vitalizm biyolojinin henüz yeter derecede araştırılmamış olan problemlerini istismar eder, örneğin, embriyonik

gelişim süreci, Vitalizm tarafından, önceden-belirlenmiş bir amacın gerçekleşmesinde embriyonun saiki olarak kabul edilmektedir. Bilimin gelişimin tarihi Vitalizm'in cerhinin tarihidir, bu Vitalizm'in derin bir kritisizmi Engels, Lenin, Hackel, Timiryazev, Meçnikov, Pavlov, ve diğerlerinin eserlerinde bulunmaktadır.

VİVEKANANDA (asıl adı —Narendra Nath Dutta, 1863-1902), Hint'li idealist filozof Ramakrişna'nın öğrencisi, Kalküta Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi yaptı (1880-84). 1893'te ABD, İngiltere ve Japonya"yı dolaşarak Vedanta'nın (bak. Vedanta) fikirlerini vaaz etti. 1897'de Ramakrişna Misyonu'nu kurdu. O, Advayta Vedanta'ya ilişkin fikirleri kendi zamanının bilimsel ilkeleriyle uzlaştırma girişiminde bulunmuştur. Ramakrişna gibi, o da, Vedanta'ya dayanan bir «tek din»i savunmuştur. Bununla birlikte, onun kamusal aktiviteleri dinsel reformun dar sınırlarının ötesine geçememiştir. Vivekananda sosyo-politik hayatta önde gelen bir sima olmuş, ulusal bağımsızlık için mücadeleyi savunmuş ve Hint liberallerinin İngiliz otoritelerine yaranma politikasını mahkûm etmiştir. Böylece o, bu yüzyılın ilk yıllarındaki Hint kurtuluş hareketinin ideolojik liderlerinin tam öncüsü olmuştur. Vivekananda iktidarda bulunan *varna* (kast) —Brahminler, kşatriya Vaysa yada Sudra— esasına göre, sosyal ilerlemeye ilişkin üç aşama belirlemiştir. Vivekananda, kendi zamanının burjuva toplumunu «Vaysalar krallığı» olarak, geleceğin sosyalist toplumunu ise «Sudraların krallığı» olarak nitelendirmiştir. Emperyalist baskı, ırkçılık, ve militarizmi mahkûm etmiş olmasına rağmen, onun sosyalizmi ütopyacı ve küçük burjuva sosyalizmiydi.

VOLTAIRE, FRANÇOIS MARIE ARUET DE (1694-1778), Fransız yazar, filozof ve tarihçi, Fransız Aydınlanma hareketinin önderlerinden biri. Bir noterin olu olan Voltair, Cezvit kolejinde eğitim gördü. Anti-feodal yergilerinden ötürü iki defa tutuklandı (1717 ve 1725). Hayatının büyük kısmı Fransa dışında geçmiştir. Voltair Ansiklopedi'nin hazırlanışında Diderot ile işbirliği yaptı. Bir deistti (bak. Deizm) ve dünya görüşü çelişkiliydi. Newton'cu mekanik ve fiziğin bir taraftarı olmakla birlikte, ilk harekete getirici güç (mover) olarak Tanrı'nın varlığını kabul ediyordu. Tabiatın hareketi ezeli ve ebedi kanunlara göre yürür, fakat Tanrı tabiattan ayrı olamaz; Tanrı özel bir cevher değil, fakat bizzat tabiatın özünde yer alan bir aksiyon ilkesidir. O, aslında, Tanrı (*«éternel géomètre»*) ile tabiatı özdeşleştirme eğilimindeydi. Düalizmi (bak. Düalizm) eleştiriyor ve özel mahiyette bir cevher olarak ruh fikrini reddediyordu. Bilinç, Voltair'e göre, sadece canlı varlıklarda mündemiç olan, maddenin bir özelliğiydi, fakat Voltair, bu doğru önermeyi ispatlamak için Tanrı'nın maddeye düşünme yeteneği verdiği tarzındaki teolojik kanıtı öne sürüyordu. 17. yüzyılın teolojik metafiziğinin aksine olarak, Voltair, tabiatın bilimsel olarak araştırılması üzerinde ısrarla duruyordu. Ruh ve doğuştan fikirlere ilişkin kartezyen öğretiyi reddeden Voltair gözlem ve tecrübeye bilginin kaynağı olarak bakıyor ve Locke'un materyalizmini vaaz ediyordu. Bilginin görevi objektif nedenselliğin incelenmesiydi. Bununla birlikte, Voltair, «nihai neden»in varlığını kabul ediyor ve Evren'in bir «mimar»ının ve bir «yüce akıl»ın muhtemel varlığını tecrübe göstermektedir diyordu. Onun sosyo-politik görüşleri açık seçik olarak anti-feodal idi. Feodalizme karşı mücadele yürütmüş, kanun önünde eşitliği savunmuş, ve mülkiyetin vergilendirilmesinden ve söz özgürlüğünden ya-

na olmuştur. Fakat toplumun zenginler ve yoksullar olarak ikiye ayrılmasının kaçınılmazlığını öne sürerek, özel mülkiyet kritisizmine yanaşmamıştır. En akla uygun devlet, Voltaire'e göre, aydın bir hükümdar tarafından yönetilen meşruti monarşi idi. Hayatının sonuna doğru, en iyi devlet biçiminin cumhuriyet olduğu görüşüne yaklaştı. Tarihsel eserlerinde, toplumun gelişimine ilişkin incilci ve hristiyan görüşü eleştirmiş ve insanlık tarihinin kabataslak bir tablosunu çizmiştir. «Tarih felsefesi» (terim onun buluşudur) toplumun Tanrı iradesinden bağımsız olarak ilerleyici gelişimi fikrine dayanıyordu. Fakat, o, tarihsel değişimi idealist bir biçimde, fikirlerdeki değişmelerden doğan bir şey olarak yorumlamaktaydı, Klerikalizme ve dinsel fanatizme karşı mücadelesi eserinde büyük önem taşır, burada, yergilerinin esas hedefi, ilerlemenin en büyük düşmanı telakki ettiği hıristiyanlık ve Katolik Kilisesi olmuştur. Bununla birlikte, ateizmi kabul etmiyor, ve Tanrı'nın insan şeklinde (İsa, Muhammet, Buda, vs.) tecessümünün mümkünlüğünü kabul etmediği halde, kötülüğü cezalandıran Tanrı fikrinin halk arasında devam etmesinin gerekli bir şey olduğunu düşünüyordu. Bu, onun dünya görüşünün sınıfsal limitasyonlarından biridir. Başlıca eserleri şunlardır: *Lettres philosophiques* (1733), *Traité de Métaphysique* (1734), *Eléments de la philosophie de Newton* (1738), *Historie Üniverselle* (1769), vs.

VOROVSKİ, VATSLAV VATSLAVOVİÇ (1871-1923), marksist yazar, devrimci, ve Sovyet diplomatı. 1903'te bolşeviklere katıldı. Çalışmasının büyük kısmı marksist fikirlerin işçiler arasında yayılmasını ve popülarizasyonunu ve bu fikirlerin tahrifine ve ve vulgarizasyonuna karşı savaşı hedef almaktaydı. Marx üzerine biyografik eserleri, *Pismo iz Berlina* (1908), *Karl Marx* (1917), vs. marksizmin kurucularının felsefi, ekonomik ve siyasi görüşlerini açıklar. «*Kommünistchesky Manifest*» *i yego sudba v Rossii* (1907), ve *K istorii marxisma v Rossii* (1908) adlı eserlerinde, o, marksist öğretinin Rusya'da yayılmasını tasvir eder ve *Manifesto'nun* Rusça çevirelerini detaylı olarak inceler; *Kominist Manifesto'yu*, Marx'ın 7 Şubat 1849 üzerine iki konuşmasını, ve yine Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı eserini kendisi bizzat Rusçaya çevirmiştir. Müteaddit makaleleri şunları ele almaktadır: işçi sınıfı hareketinde spontanelik ve bilinç problemi, trad-ünyon'lar karşısında Parti'nin tutumu, tarım problemi ve Rusyada devrimci hareketin tarihi, Yeni-Kant'çı, Mach'çi, dinsel mistik ideolojinin eleştirel analizi («Zhizn'in Editörlerine Mektup», 1901; «İsyankârlar ve Sabırsızlar», 1906; «Herzen bir Sosyalistmiydi», 1920, vs.). Vorovski ilk marksist edebiyat eleştirmenlerinden biridir. Sanatta devrimci fikirlerin rolünü organize eden sanat eserlerinin sosyal anlamını, ve sosyal pesimizm ve dekadansın sınıf kökenini vurgulamıştır (*O burzhuaznosti modernistov*, 1908; *Bazarov i Sanin*, 1909; *Maxim Gorky*, 1910; *Leonid Andreyev*, 1910, vs.).

VÜLGER EVRİMCİLİK, gelişimi bir fenomenin basit artışı yada azalışı olarak açıklıyan bir teori; sıçramalı gelişimi ve niceliksel değişmelerin niteliksel değişmeler haline gelişini, bir niteliğin bir diğer niteliğe dönüşümünü inkâr eder; Vülger Evrimcilik diyalektiğin karşı kutbudur. Vülger Evrimcilik reformizm ve oportünizmin felsefi temeliydi, bugün ise kapitalizmin sosyalizme «transformasyon»una ilişkin burjuva teorilere temellik etmektedir. Biyolojide, Vülger Evrimcilik, preformasyonizm (bak.

Preformasyonizm) denilen teori tarafından temsil edilmektedir.

VÜLGER SOSYOLOJİZM, sosyal fenomenlerin aşırı basitleştirilmiş bir yorumu; vülger sosyalizm, makinalar, üretim biçimleri, manajman, ekonomi, siyaset, ideoloji gibi sosyal gelişim faktörlerini abartarak tarihsel materyalizmi tahrif eder. Dar bir anlamda, o, idieolojinin sınıf göstergesine ilişkin, son derece basitleştirilmiş bir konsepsiyondur. Felsefede Bogdanov (bak. Bogdanov) ve Şulyatikov (bak. Şulyatikov) tarafından temsil edilen haliyle, estetikte ve edebî kritisizmde ise Şulyatukov, V. Pereverzev ve W. Fritzsche tarafından temsil edilen haliyle, Vülger Sosyolojizm ideolojinin nispi bağımsızlığını inkâr etmekte ve bütün ideolojik formları üretim tarzından dolaysız olarak (directly) çıkarsamaktadır. Vülger Sosyolojizm yazarların yaratıcı faaliyeti ve sınıflar, sınıf mücadelesi arasındaki bağıntının kaba bir yorumunu meydana getirmektedir. Dilin bir sınıfsal ve üstyapısal fenomen olduğu iddiası (N. Marr ve onun takipçileri tarafından öne sürülen iddia), lengüistikte Vülger Sosyolojizmin bir çeşidi idi. Lenin Vülger Sosyolojizm'i müfrit vülgarizasyonun bir örneği olarak, tarih alanında materyalizmin bir karikatürü olarak tasvir eder.

W

WIENER, NORBERT (1894-1964), Amerikan matematikçi, Felsefe Doktoru, sibernetiğin (bak. Sibernetik) kurucusu. İlk eserleri matematikle ilgilidir esas olarak. Wiener, aynı zamanda teorik fizikle de uğraşmış ve matematiksel analiz ve ihtimaliyet teorisinde önemli sonuçlara varmıştır. Elektrik kontrolün işleyişine ve hesap makinalarına ilişkin inceleme ve sinir sisteminin fizyolojisi alanında yaptığı araştırma (Meksika'lı fizyolog Dr. A. Rosenblueth'le işbirliği halinde), Wiener'i sibernetiğe ilişkin fikirleri ve ilkeleri formüllendirmeye götürmüştür *(Cybernetics or Control and Communication in the Animal and Machine,* 1948). Wiener'in genel felsefi fikirleri eklektiktir; bizzat kendisi bu görüşleri varoluşçuluğa (bak. Varoluşçuluk) ilişkin görüşler olarak kabul ediyordu.

WINCKELMANN, JOHANN JOACHIM (1717-68), aydınlanmanın Alman savunucusu, sanat tarihçisi ve teorisyeni. Başlıca eseri, *Geschichte der Kunst des Altertums* (1764) sanat tarihi alanında bilimsel ilk araştırma idi. Sanatın gelişimi, Winckelmann'a göre, hem tabii faktörler (iklim) tarafından hem de sosyal faktörler (devlet ve yönetim sistemi ve bunları vücuda getiren düşünce tarzı) tarafından belirlenir. Özgürlükten doğan eski Yunan sanatının «soylu sadeliği ve yüce görkemi» onun estetiksel idealini meydana getirir ki, kendisi diğerlerini de bu ideali izlemeye davet etmiştir. Onun estetiksel görüşleri estetik ve sanatın daha sonraki gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir.

WINDELBAND, WILHELM (1848-1915), Alman idealist filozof, Baden Okulu (bak. Baden Okulu) denilen Yeni-Kant'çı okulun kurucusu. Felsefe, mantık, etik, ve değerler teorisi tarihçisi. Felsefe tarihini Kant'çılık bakış açısından ele alan Windelband, tabii ve sosyo-tarihsel bilimler arasında metot farkını jüstifiye etme girişiminde bulunmuştur. Windelband'a göre, tabii bilimler «nomotetik»tirler, yani genel kanunlar tesisine çalışırlar, tarihsel bilimler ise «ideografik»tirler, yani tikel ve bireyselle uğraşırlar. Genelle tikeli hatalı bir karşıt-

laştırma temeline dayanan bu ayırım tarihsel gelişimin objektif kanunlarına ilişkin marksist öğretiye karşı yöneltilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte der alten Philosophie* (1888), *Geschichte der neueren Philosophie* (iki cilt, 1878-80), *Präludien* (1884), ve *Geschichte und Naturwissenschaft* (1894).

WEBER, MAX (1864-1920), Alman sosyolog. Yeni-Kant'çılık ve pozitivizme (bak. Yeni-Kant'çılık; Pozitivizm) taraftardır. Weber'e göre, bir sosyo-ekonomik fenomenin mahiyetini belirliyen şey, onun objektif görünümlerinden çok, araştırıcının bakış açısıdır, belirli bir sürece atfedilen kültürel anlamdır (significance). Sosyal bilimler çeşitli fenomenlerin sadece bireysel görünümlerini inceler tarzındaki iddiadan hareket ederek, Weber, bilimsel soyutlamanın yerine keyfi bir «ideal tip» nosyonunu ikame etmeye çalışmıştır. Bu «ideal tip», diye öne sürer Weber, realitede bir temele malik bulunmıyan, fakat bireysel olguların sistemleştirilmesi ve ihatası için kullanılan bir cihazdan, araştırmacının realiteyi ölçümlediği bir mukabil kavramdan ibarettir. Weber'in fikirlerinin ağırlık noktası sosyo-ekonomik formasyonlara ilişkin marksist öğretiye karşı yönlendirilmiştir. Onun «ideal tipler» teorisi vede tarihsel faktörlerin «çokluğu»na ilişkin konsepsiyonu çağdaş burjuva sosyolojisini önemli ölçüde etkilemiştir. Eserleri şunlardır: *Der Nationalstaat und die Wolkswirtschaftspolitik* (1895), *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1905), *Wirtschaft und Gesellschaft* (1921), vs.

WEITLING WILHELM (1808-71), ilk Alman ütopyacı komünist. Mesleği terzilik olan Weitling, kendi fikirlerini işçiler arasında yaymada ve organizasyon işinde aktifti. «Bunda der Gerechten» adlı gizli örgütte yer almış, ve 1838'de onun *Die Menschheit wie sie ist und wie sein sollte* adlı manifestosunu kaleme almıştır. Birleşik Devletler'e göç eden Weitling, orada, pek tabii ki uzun ömürlü olamıyan bir komün kurmuştur. Onun başlıca eseri *Garantien der Harmonie und Ereiheit* (1842) olup, Marx bunu Alman işçilerinin edebiyata eşsiz ve parlak girişi olarak nitelendirmişti. Weitling'in amacı, bir bütün olarak toplum ile her bireyin istek ve yetenekleri arasında uyum sağlıyacak olan komünist toplum kurmaktı. Böyle bir toplumun yapısını detaylı olarak tasvir etmiş, geçiş döneminin zorluklarını dikkate alarak, diktatörlüğü bu geçiş dönemi için en iyi hükümet şekli olarak mütalaa etmiştir. Bilimler geleceğin toplumunda bir önder rol oynamalıydı, ve bütün bunlar felsefe tarafından yönlendirilmeliydi. Weitling bilimleri üç tipe ayırıyordu: 1) insanın bütün fiziksel ve manevi (spiritual) hayatının tezahürlerini kucaklıyan felsefi tababet; 2) felsefi fizik; 3) felsefi mekanik. Weitling soyut felsefeden ve özellikle Hegel Felsefesinden hoşnutsuzluğunu saklamıyordu. O komünist toplumun devrimle ve bir devrimci hükümetin teşekkülüyle tesis edilebileceği düşüncesindeydi. Aynı zamanda, iktidara barışçı yoldan geçişin mümkünlüğünü de kabul etmekteydi. Dini eleştirdiği halde, o, komünizm fikirlerini yaymak için İncil'den yararlanıyordu. *Das Evangelium des armen Sünders'i* yazıp yayınladığı için 1843'ten 1844'e kadar hapsedilmiştir.

WETTER, GUSTAV (1911-), Avusturyalı Katolik filozof, Yeni-Thoma'cı, Cezvit, Roma'da Papalığın Doğu Enstitüsü'nde profesör. Wetter'in eserleri diyalektik materyalizmin tarihini ve teorisini ve tabii bilimlerde çeşitli çağdaş teorileri tahrif eder. Felsefenin materyalist ve idealist olarak marksist

tefrikine karşı itirazda bulunan Wetter «Yeni-Thoma'cı realizm» adını verdiği ve aslında teolojik bir objektif idealizmden başka bir şey olmıyan bir «tarafsız» çizgi tutturmaya çalışmıştır.

WHITEHEAD, ALFRED NORTH (1861-1947), mantıkçı, matematikçi, ve filozof, Londra ve Harvard üniversitelerinde profesör. Bertrand Russell'la birlikte Whithead, matematiksel mantık (bak. Matematiksel Mantık) üzerine temel bir kitap olan *Principia Mathematica'yı* (3 cilt, 1910-13) kaleme almıştır. Fizikteki bunalımı tabiatın değişebilirliğini kabul etmek suretiyle bertaraf etme girişiminde bulunması, onu, bir «süreç» olarak tabiat anlayışına götürmüştür. Tabiatı «Eksperiyans» olarak tanımlıyan Whitehead, materyalizm ve idealizm elemanlarını bileştiren yeni-gerçekçiliğe (bak. Yeni-gerçekçilik) varmıştır. Daha sonra objektif idealizmin (bak. Objektif İdealizm) safına geçmiştir. Whitehead'a göre, dünya süreci «Tanrının eksperiyansı»dır ki, burada üniversaller, düşünsel dünya («Tanrı'nın ilk mahiyeti»)'dan fiziksel dünya («Tanrı'nın konsekan mahiyeti)'ya geçerek, «olaylar»ı niteliksel olarak belirlerler. Sosyolojide, Whitehead, tarihin yön verici gücü olarak fikirlerin kabulü ile, nihai bakımdan dünyayı yöneten seçkin şahsiyetlerin («bilim adamı») rolünün mutlaklaştırılmasını kombine eder. Başlıca eseri *Process and Reality*dir (1929).

WINSTANLEY, GERRARD (d. 1609-?), 17. yüzyıl İngiliz ütopyacı, İngiliz burjuva devriminde müfrit Sol akımın ideologu; mülksüzleştirilmiş kitlelerin çıkarlarının ilk savunucularından biri; iflas etmiş bir küçük tacir ve muhalif mezheplerin üyesi. 1648'de, Winstanley rasyonalizmin pozisyonunu benimsedi. Tabii hukuk teorisinin özel mülkiyetin bir inkârı olduğunu öne sürüyor ve ahlakiyata ve etiğe ilişkin sorunları materyalist bir tarzda ele alıyordu. Başlıca eseri, *The Law of Freedom in a Platform, or True Magistracy Restored* (1651) Winstanley'in barışçı yollarla uygulamak istediği eşitçi komünizm fikirleriyle yoğrulmuştur. O, halkın özel mülkiyetinin ana temeli olarak toprağın ve bütün tabii kaynakların sosyalizasyonunu savunuyordu. Winstanley'in görüşüne göre, ideal sistem küçük köylü ve zanaatkâr ekonomisine dayanacak olan sistemdi. Aile toplumun ana hücresidir. Üretimin amacı maddi servet bolluğu sağlamaktır. Winstanley'in ideal sistemi o çağda İngiltere'de mevcut bulunan üretim tarzının özelliklerini (features) ürünlerin dolayısız mübadele yoluyla dağıtımı tarzındaki komünist ilkelerle bileştirmiştir. Politik ideali bir demokratik cumhuriyetten ibaretti. Winstanley'in ütopyacı fikirleri kendi zamanının sınıf mücadelesinin yansılarıyla içiçedir.

WITTGENSTEIN, LUDWIG (1889-1951), Avusturyalı filozof ve mantıkçı, analitik felsefenin (bak. Analitik Felsefe) kurucularından biri. *Tractatus, logico-pilosophicus* (1921) adlı eserinde, «mantıksal olarak mükemmel», yada «ideal» bir dil fikrini öne sürer ki, kendisi bunun prototipini matematiksel mantık dilinde bulmaktaydı. Bu fikir, mantıksal ayrıklık (conjunction) ve bileşiklik (disjunksiyon), vs. işlemlerinin bir toplamı olarak bütün dünya bilgisini ihataya ilişkin geçersiz bir girişimdir. Wittgenstein mantıksal-epistemolojik konsepsiyonu ontolojik olarak mantıksal atomizm (bak. Mantıksal Atomizm) biçimi içinde araştırır. Burada, «ideal» dil modeli içinde yer almıyan herşey —geleneksel felsefe, etik, vs.— bilimsel anlamdan yoksun ilân edilmektedir; felsefe ancak «dil kritisizmi» olarak mütalaa edilmektedir. «Dil»den, bilinçten bağımsız olarak varolan bir

objektif realite fikrini kabule yanaşmıyan Wittgenstein solipsizme (bak. Solipsizm) varmıştır. *Tractatus*'un fikirleri mantıksal pozitivizm (bak. Mantıksal Pozitivizm) tarafından kabul edilmiştir. Wittgenstein'in mantığa ilişkin bazı fikirleri (levha, yada matris kullanımı, hakikatin anlamını belirleyiş metodu, ihtimaliyet, vs.) modern mantığın gelişimini etkilemiştir. Görüşleri, *Philosophical Investigations*'da (ölümünden sonra, 1953'te yayımlanan) özetlediği üzere, lengüistik felsefe (bak. Lengüistik Felsefe) üzerinde etkili olmuştur.

WOLFF, CHRISTIAN VON (1679-1754), Leibniz'in (bak. Leibniz) felsefesini sistemleştirmiş ve popülarize etmiş olan, Alman idealist filozof. Halle Üniversitesi profesörü. Leibniz'in öğretisini onun diyalektiğinden arındıran Wolff, metafizik bir teoloji geliştirmiştir ki, buna göre, Evren'in genel bağıntısı ve uyumu Tanrı tarafından konulmuş olan amaçlarla uygunluk içinde varolan bir şey olarak açıklanmaktadır. Wolff aynı zamanda iskolastisizmi de sistemleştirmiş ve ihya etmiştir. Kendi sistemini felsefenin bütün hakikatlerini formel mantık kanunlarına indirgiyen, rasyonalist tümdengelim metodu üzerine kurmuştur. Onun bütün felsefi problemlerdeki anahtarı çelişki kanunu idi. Wolff'un yaptığı iş matematik, fizik, kimya botanik, vs. bilgisinin yayılmasında etkili olmuştur. Politik bakımdan, o, aydın mutlakiyet taraftarıydı. Başlıca eseri şudur: «*Vernünftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes* (1712).

WUNDT, WILHELM MAX (1832-1920), Alman psikolog, fizyolog ve idealist filozof; Leibzig Üniversitesi felsefe profesörü; deneysel psikolojinin kurucusu Wundt felsefi incelemelerini psiko-fizik paralelizm (bak. Psiko-fizik Paralelizm) teorisine dayandırmıştır. Wundt'un felsefi konsepsiyonları Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel (bak. Spinoza; Leibniz; Kant; Hegel), ve diğerlerinin eklektik bir bileşimidir. Wundt bilgi sürecini üç aşamaya ayırıyordu: birincisi, dolaysız (immediate) algılama; ikincisi, aynı araştırma objesine ilişkin değişik bakış açılarını temsil eden belirli bilimlerin rasyonal bilgisi; üçüncüsü (akıl yoluyla bilme), bilginin felsefi sentezi ki, «metafizik»in konusudur bu. Wundt'a göre, metafizik tabii bilim ve psikoloji ikiliğini aşmış ve materyalizm ve idealizmin füzyonuna erişmiştir. Wundt, varlığı, metafiziğin süjesini manevi değerlerin iradi bir sistemi olarak tanımlıyordu. Lenin *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* (bak. *Materyalizm Ve Ampiriokritisizm*) adlı eserinde, Wundt'a karşı güçlü kanıtlar öne sürmüştür.

Y

YABANCILAŞMA, gerek insansal ve sosyal aktivitenin ürünlerinin (emeğin ürünleri, para sosyal ilişkiler vs) değişişini ve gerekse insanların özellik ve yeteneklerinin onlardan bağımsız ve onlara hükmeder hale gelişinin süreç ve sonuçlarını tasvir eden bir kavram; aynı zamanda, bazı fenomenlerin ve ilişkilerin aslında olduklarından farklı bir şey haline dönüşmesi, insanların hayat içindeki gerçek ilişkilerinin onların zihinlerinde deformasyona uğraması. Yabancılaşma fikrinin kaynakları Fransız aydınlanmacıları (bak. Rousseau) ile Alman aydınlanmacılarında (bak. Goethe; Schiller) görülebilir. Objektif olarak, bu fikir özel mülkiyet ilişkilerinin insansal-olmıyan karakterine karşı protesto ifade eder. Diğer görünümleri üzerinde de durulmuş olmakla birlikte, Alman klasik felsefesinde problemin bu görünümü yansıtılmıştır. Fichte'nin (bak Fichte) eserlerinde süjenin yabancılaşması dünyanın soyut Ego (bak. Ego) tarafından yaratılmasıdır. Hegel Yabancılaşma'nın en tam idealistik yorumunu geliştirmiştir. Objektif dünya «yabancılaşmış zihin» olarak kendisini gösterir. Gelişimin amacı, Hegel'e göre, bu Yabancılaşma'yı bilgi süreci içinde bertaraf etmektir. Bununla birlikte, Hegel'in Yabancılaşma anlayışı, antagonistik bir toplumda emeğin bazı ayırıcı özelliklerine ilişkin rasyonel tahminler (surmises) ihtiva eder. Feuerbach, dine, insansal mahiyetin yabancılaşması olarak, idealizme ise aklın yabancılaşma'sı olarak bakıyordu. Yabancılaşma'yı çok kere bilince indirgediğinden, onun ortadan kalkması için gerçek yolu ortaya koyamıyordu, çünkü, onu sadece teorik kritisizmde buluyordu. Marx ilk eserlerinde, özellikle *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda (1844), Yabancılaşma'nın tahliline büyük itina gösterdi. Marx toplumun gelişiminin belirli bir aşamasında, Yabancılaşma'nın çelişkileri karakterize ettiği ilkesinden hareket eder. O, Yabancılaşma'nın ortaya çıkışını özel mülkiyetin zuhuruyla eşdeşleştiriyordu.

Böyle anlaşıldığında, Yabancılaşma, bütün insan faaliyetlerini içine alır, çünkü insansal faaliyetin her türlüsü insanların ayrı bir grubunun tekeline girer, öyle ki, burada bu gurubun faaliyeti toplumun diğer bütün üyelerine yabancı hale gelmiştir. Marx dikkatini emeğin Yabancılaşma'sı üzerinde toplamış, onun sayesinde, o, kapitalist ilişkiler sistemini ve proletaryanın pozisyonunu karakterize etmiştir (işçinin işçi olmıyanla ilişkisi ve bunların emekle ve emeğin ürünleriyle ilişkisi, sosyal ilişkilerin maddi karakteri, «insansal-olmıyan güçler» toplumunda tahakküm, işçinin moral ve fiziksel yozlaşması, vs.). Bundan başka, o, Yabancılaşma'nın ortadan silinmesi için gerçek yolu (kapitalist mülkiyetin lağvı) keşfetmiştir. Emeğin yabancılaşmasını, ideolojik yabancılaşma dahil, diğer bütün Yabancılaşma biçimlerinin temeli olarak kabul ediş, onu, gerçek sosyal hayatın çelişkilerinin bir ürünü olan, çarpık, hatalı bilinç olarak anlamayı mümkün kılmıştır. Teorinin pratik üzerinde bağımsızlığı böylece tesis edilmiş ve, bu temel üzerinde, felsefe yeniden inşa edilmiştir. 1850 ve 1860 yıllarına ait klasik eserlerinde Marx, ilk eserlerinde kullandığı Yabancılaşma kategorisinin yerine, bütün bir kavramlar sistemini, bu meyanda Yabancılaşma'nın da kendisini kapitalizmin üretim ilişkilerinin somut bir karakteristiği olarak gösterdiği bir kavramlar sistemini koymuştur (bak. Meta Fetişizmi).

YAHUDİLİK, Yahudilerin dini. Eski Yahudi kabilelerinin pagan politeizminden (bak. Politeizm) doğdu ve İ. Ö. 7. yüzyılda bir monoteistik din haline geldi. Yahudilik'in karekteristikleri şunlardır: tek tanrıya, Yehova'ya iman, Mesih'e (kurtarıcı'ya) iman ve Yahudiler Tanrı'nın seçkin kullarıdır dogması. Yahudilik'in kaynakları Tevrat (Hristiyanlık tarafından kabul edilen) ve Talmud (Tevrat'a ilişkin bir karmaşık iskolastik şerhler sistemi)'dur. Modern jüdaistik ilahiyatçıların Yahudiliğin özel, «arındırıcı» rolüne ilişkin iddialarına rağmen, Yahudilik diğer dinlerden daha az antibilimsel ve reaksiyoner değildir. Yahudilik İsrail'in devlet dini ve Yahudi burjuva nasyonalizminin (Siyonizm) dinsel temelidir.

YANG ÇU (İ.Ö. 395-335), safdil (naive) materyalizmin pozisyonunu benimsemiş ve dinsel görüşleri ve ölümsüzlük inancını şiddetle eleştirmiş olan Çin'li filozof. Ona göre, tabiat ve toplumun bütün olayları ve fenomenleri, tabii zorunluluk kanununa, ki kendisi bunu kader olarak tanımlamaktaydı, tâbidirler. Bu itibarla, onun görüşleri fatalistik determinizmin unsurlarından arınmış değildir. Yang Çu her şeyin ölüme yada yıkıma mahkûm bulunduğunu öne sürer. Hayat, tabii zorunluluktan ötürü, ölüme yol açar, doğumu ölüm izler. Etikte, o, duygularını ve isteklerini en yüksek tatmin noktasına çıkarma arzusunu taşıyan birey üzerinde duruyordu. Bununla birlikte. Yang Çu'nun hazcılığı ve eudemonizmi ifrata varmamaktaydı. O, insanlara yaşadıkları hayattan zevk almaya bakmaları ve ölümden sonra ne olacağı düşüncesiyle uğraşmamaları çağrısında bulunuyordu. Onun bireyciliği Konfüçyüs'çülükte insanların sosyal ve etiksel kademelenmesine bir reaksiyondur.

YANLIŞ, sorunların gerçek durumunu çarptıran bir ifade. Epistemolojik bakımdan, Yanlış, Aristoteles (bak. Aristoteles) bakış açısından, realiteyle çelişki halinde olan şey olarak tanımlanmıştır; şöyle ki, bir ifade, realiteyle bağıntılı olmayan bir şey ile realite arasında bağıntı kuruyorsa, yada realiteyle bağıntılı olan bir şey ile realite arasındaki bağıntıyı kesiyorsa, o ifade yanlıştır. Yanlış ile saçma arasında ayırım yapmak gerekir.

Psikolojik ve etik bakış açısından da, kasıtlı Yanlış ile kasıtsız Yanlış'ı ayırmak gerekir.

YANSIMA (REFLEKSİYON)*, materyalist bilgi teorisinin temel kavdamlarından biri. Diyalektik materyalizm psişik refleksiyonu yüksek derecede organize olmuş maddenin bir özelliği olması itibarıyle, her çeşit maddenin özünde genel bir özellik olarak bulunan Refleksiyon'dan ayırır. Psişik Refleksiyon objelerin hayvanlarla insanların Refleksiyon organları üzerindeki etkisinin; bu etkinin meydana getirdiği izlerin geçirdiği analitik ve sentetik işlemlerin; ve bu işlem ürünlerinin objelerin ikame şekilleri, temsilleri yada modelleri yerine alınması sonucu olarak ortaya çıkar. Şeylerin modelleri ve bunların özellikleri sayesinde süje kendisini çevresi içinde yönlendirir. Psişik Refleksiyon'un iki yanı vardır: 1) Refleksiyon'un muhtevası yada imaj, ve 2) bunun maddi mevcudiyet tarzı, yani objelerin etkilerinin Refleksiyon organlarında geçirdiği işlemler. Psişik Refleksiyon'un muhtevasının bellibaşlı iki görünümü vardır: 1) Refleksiyon organlarındaki izlerle etki yapan objenin belli bir yanı arasında mevcut eşbiçimlilik (bak. Eşbiçimlilik) ilişkisi. Spesifik hallerde eşbiçimlilik kendişini farklı benzerlik şekilleri ve dereceleri halinde gösterir: 2) Objektiflik. Objektiflik şu demektir ki, Refleksiyon'un muhtevasından süjenin aldığı, fizyolojik idealistlerce iddia edildiği gibi, kendi alıcılarının hal ve şartları olmayıp dış dünyaya ait objelerin muhtevasıdır. Objektif muhteva süje tarafından Refleksiyon'un ideal formu (bak. İdeal) halinde, yani objeye ait bir imajın formu halinde doğrudan doğruya görülür. İnsan bilgisi, bilincin dille birlikte bulunması ve dış dünyanın aktif bir biçimde değiştirilmesi olgusunda kendisini gösteren sosyal karakteriyle, hayvanlara vergi psişik Refleksiyon'dan nitelikçe farklıdır. Her çeşit maddenin özünde mevcut olan genel Refleksiyon özelliği duyumla yakınlık gösterir; çünkü, bunda da az çok eşbiçimlilik vardır; fakat duyumla özdeş değildir, çünkü objektiflikten yoksundur: inorganik tabiatta eşbiçimsel (izomorofik) izler âtıldır, yani model olarak, oryantasyon aracı olarak kullanılmazlar. İnorganik tabiatta etkilerle izleri arasındaki eşbiçimlilik sayesinde genel Refleksiyon özelliği, psişik Refleksiyon'un ortaya çıkmasında bir jenetik temel, bir ön şart teşkil eder. Genel Refleksiyon özelliği, aynı zamanda insanın kendisini çevreliyen realiteyi bilme sürecinin tabii (fiziksel) temelidir, çünkü insan bilgi aktivitesinde şeylerin asli özelliklerini ve ilişkilerini keşfetmek suretiyle bu şeyler arasındaki karşılıklı etkinin dolaysız ve dolaylı sonuçlarını kendi yararı için kullanır, bunlara belbağlar, dayanır.**, marksizm-öncesi felsefede kullanılan ve bilme işinin yansıtıcı ve araştırıcı karakterini ifade eden bir terim. Muhtevası sistemden sisteme değişir. Locke (bak. Locke) Refleksiyon'u gözlem iç bilinç aktivitesi üzerine çevrildiğinde bilginin özel kaynağı olarak görür. Duyumun konusu ise dış şeylerdir. Leibniz'e (bak. Leibniz) göre, Refleksiyon insanın kendi içinden geçen herhangi bir şeye yönelen dikkatinden başka bir şey değildir. Hume'a (bak. Hume) göre, fikirler dışarıdan aldığımız izlerin yansımasıdır. Hegel'e (bak. Hegel) göre, Refleksiyon, örneğin mahiyetle fenomen arasında olduğu gibi, karşılıklı bir yansıyıştır.*** teemmül anlamına gelir. Teemmül etmek insanın bilincini kendi nefsi üzerine çevirmesi, kendi psişik durumu (ruh hali) üzerinde düşünüp taşınmasıdır.

YANSIMA TEORİSİ, insanoğlunun realiteyi bilmesine (coğnition), canlı tabiatta yansıma (bak. Yansıma) sü-

reçlerine, teknolojiye ve cansız tabiatta bu yansımanın öngereklerine ilişkin materyalist öğreti. İnsanın hakiki bilgi edinişinin alet ve araçlarını, bilginin evrensel mantıksal formlarını (kategoriler) ve kanunlarını inceliyen bilgi teorisine ilişkin problemlerden başka, marksist Yansıma Teorisi insanın bilmesel aktivitesinin tabii bilimsel temeline, insan bilincinin köken ve mahiyetine ve hatta cansız tabiatta yansıma özelliğine ilişkin problemleri kucaklar. Sibernetiğin (bak. Sibernetik) ortaya çıkışıyla, bu özelliğin, komünikasyon, otomasyon, ve telemekanik alanında uygulanımı problemine büyük önem verildi. Bilmenin (cognition) karmaşık problemlerinin çözümüne materyalizmin tutarlı uygulanımı, bilimsel aktivite alanına materyalist diyalektiğin yayılması sayesinde mümkün oldu. Marksist felsefede materyalist diyalektik, aynı zamanda bilgi teorisi ve diyalektik mantıktır. Yansıma Teorisi ve bilgi teorisi terimleri, marksist felsefe literatüründe, mahiyetleri yada insan bilgisinin hususiyetlerine ilişkin problemler sahasına ait olmaları bakımdan eşanlamlıdırlar.

YAPI, bir sistem yada bütünün parça ve elemanlarının kanuna-tabi ve stabl bağıntısı ve karşılıklı ilişkisi. Yapı'nın kesin bir tanımı matematik ve matematiksel mantıkta eşbiçimlilik (bak. Eşbiçimlilik) kavramına dayanır. Yapı kategorisi kanun, form, zorunluluk, vs. kavramlarıyla sıkıca bağlıdır. Bizzat bütünün ve onun parçalarının değişikliğe uğramasına rağmen Yapı değişmez olarak kalır, ve ancak, bütünün niteliksel bir sıçramaya uğraması halinde değişir. Öte yandan bütünün bütün elemanları bütünün Yapısına bağımlıdırlar esas olarak, ve zincirleniş ve organizasyonları tarz ve sistemine bağlı olarak nitelikçe ayrı bir role maliktirler. Nitekim grafit ve elmas, kendi karbon atomlarının farklı düzenlenişi bakımından diğerlerinden ayrılırlar. Matematik, fizik, ve biyolojinin inceleme objelerinin entegralliği olgusuyla karşılaşmış olması üzerine, Yapı kavramı bilim alanında bir kat daha önem kazanmıştır. Özellikle, bir objenin elemanlarıyla parçalarının incelenmesinden önce onun yapısının incelenişine ilişkin bir metot vardır. Her organik bütünün diyalektik bağlılık halinde bulunan ve diyalektik olarak bilinebilen üç tip yapısı olabileceği ortaya konulmuştur. Bilmede ilk adım, bir bütünün mekanik olarak belirlenmesidir ki, bu, onun parçalara nasıl ayrılmış olduğunu gösterir. «Parça bütüne eşittir» (Hegel) ve bütünün kaynağıdır olgusunun keşfi tam organik entegrite olgusunu gösterir. Bütünün tam bilgisi (cognition), bütünün parçaları arasındaki yakınlığın bütün karmaşıklığının realizasyonu olarak, onun organik Yapısının bilgisidir. Bu bağıntıda, Yapı kavramının epistemolojik görünümlerini inceleyişin öneminde kesin bir artış ortaya çıkmıştır. Yapı lengüistikte (yapısalcılık adı altında, yani dilin bir işaretler sistemi olarak incelenişi) ve psikolojide (psişi'nin bütünselliği yada yapısal mahiyeti ki, bu, özellikle Gestalt psikolojisinin karakteristiğidir) özel bir yer işgal eder.

YARADANCILIK, dünyanın kişisel olmıyan ilk bir nedeni olarak Tanrı'ya inanış. Yaradancı (deistic) bakış açısından, yaratılmış olan dünya, kendi öz kanunlarının işleyişine bırakılmıştır. Yaradancılık (Deism) ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Cherbury'li Herbert (1583-1648) «Yaradancılık'ın Babası»dır. Dinsel kavramlar hüküm sürerken, Yaradancılık, çok kere, ateizmin üstüörtülü bir biçimi ve dini kökünden sökmek için materyalistlerin uygun bir aracı oldu. Yaradancılık'ın temsilcileri Fransa'da Voltaire ve Rousseau (bak. Voltaire; Rousseau), İngiltere'de Locke, New-

ton, Toland (bak. Locke; Newton; Toland) ve Anthony Cooper Shaftesbury, ve Rusya'da Radişçev (bak. Radişçev), I. Pnin, I. Yertov, ve diğerleridir. İdealistler, Leibniz ve Hume (bak. Leibniz; Hume) gibi, ve düalistler de Yaratancılık kılığına bürünmüşlerdir. Günümüzde, Yaradancılık dini haklı çıkarma çabalarını temsil etmektedir.

YARATICI ÇALIŞMA, onda yeni maddi ve manevi değerlerin yaratıldığı insansal aktivite süreci. Yaratıcı Çalışma, emek sürecinde kendisini gösteren bir insansal yetenek olup, toplumun çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılıyan bir yeni realite yaratmaya (tabiat tarafından sunulan materyalden başlıyarak ve objektif dünyaya ait bilginin gücüne dayanarak) ilişkindir. Emeğin her çeşidi Yaratıcı Çalışma haline gelebilir. Yaratıcı Çalışma'nın bütün tiplerini belirliyen şey yaratıcı aktivitenin mahiyetidir: bir mucit, organizatör, bilgin yada sanatçı, vs'nin Yaratıcı Çalışma'sı. İdealistler Yaratıcı Çalışma'ya tanrısal obsesiyon olarak (Platon), bilinçten bilinçaltı'na hareket olarak (Schelling), bilinçdışı'nın hayat-veren soluğu olarak (E. Hartmann), bir mistik sezgi olarak (Bergson), ve içgüdülerin bir tezahürü olarak (Freud) bakarlar. Marksist-leninist teoriye göre, Yaratıcı Çalışma, muhayyile (bak. Muhayyile) dahil, insanoğlunun bütün manevî güçlerinin ve de yaratıcı bir tasavvuru gerçekleştirmek bakımından gerekli olan ve öğrenim ve pratikle kazanılan maharetin seferber olduğu bir süreçtir.

YARATICI ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ, bilim, teknoloji, sanat ve emek aktivitesinin diğer formlarında yeni ve orijinal olan'ı yaratışta insan aktivitesinin kanunlarını araştıran psikoloji sahası. Yaratıcı Çalışma Psikolojisi'nin objesi öğreniş ve yeniden-yaratış'ta (recreation) yaratıcı elemanları da içerir. Yaratıcı sürece ilişkin deskpirípsiyonlarının zenginliğine rağmen, Yaratıcı Çalışma Psikoloji ancak tedrici olarak ortaya çıkmaktadır. Yaratıcı Çalışma Psikolojisi'ni «sezgi», «bilinçdışı çalışma» teorileri ve diğer teorilerle açıklama girişimleri bilimsel değer taşımıyan girişimlerdir. Çünkü bu teorileri meydana getirenler, yaratıcı çalışmayı açıklanması imkânı bulunmayan bir şey olarak, ancak seçkinlerce erişilebilen bir şey olarak mütalaa ederler yanlış olarak. Tefekkür dahil, herhangi bir emeğin yada faaliyetin (bak. Faaliyet) yaratış aktı içindeki rolü çok kere tamamen inkâr edilmekteydi; yeninin keşfi kendiliğinden varolan bir şey olarak yada bilinçdışı çalışmanın bir ürünü olarak mütalaa edilmekteydi. Materyalist psikoloji, gelişmiş biçimleri içinde yaratıcı çalışma emeğin bir ürünüdür olgusundan hareket eder. Yaratıcı aktivitenin motif ve amaçları toplumun ihtiyaçlarından doğar, ve belirli bir kreatif poroblemin çözümü imkânı, sosyal, gelişimin akışı içinde zorunlu kondisyonlar sağlanmış olduğu zaman ortaya çıkar. Bilginler, mucitler, sanatçılar bilgi, teknoloji, ve sanatların gelişimi seyrinde işlenmiş ve birikmiş olan bilgiden ve bu bilginin araçlarından yararlanırlar. Bununla birlikte, hakiki yaratıcı eleman, obje ve fenomenlerin şimdiye kadar bilinmiyen özellik ve ilişkilerini yansıtan, yeni bir aksiyon tarz, araç yada metodunu gerektirir çok kere. Bütün dikkatini bir iş üzerinde konsantre eden insan genellikle kendi kendisini müşahede edemez, ve bundan ötürü, çok kere, çözüm yolunun bulunuşunu apansız ortaya çıkan bir şey olarak görür, oysa bu, aslında, yoğun ve sürekli çalışmanın bir sonucudur. Yaratıcı aktivite, insanın insiyatif, bilgi, ve yeteneklerinin maksimum uygulanışını gerektirir. Böyle bir uygulayım müteaddit edebiyat eserlerinde ayrıntıla-

rıyla tespit edilen irade ve özel heyecansal kondisyonlarda yansır.

YAŞAYIŞ TARZI, insanların içinde yaşadıkları maddi ve kültürel kondisyonlar dışında onların gerçek prodüktif ve sosyo-politik ihtiyaçlarını giderme aktivitesi, yiyecek, giyecek, konut, dinlenme, eğlenme, sağlığı koruma, vs. şartları anlamında sosyal bilimler tarafından kullanılan bir terim. Yaşayış tarzının karakteri ve insanların kendi gereksinimlerini karşılama yolları üretim tarzına ve üretim tarzının uğradığı değişmeleri dayanır. Öte yandan, Yaşayış Tarzı töreler, ulusal gelenekler, sınıf farkları, kadın ve erkeğin statüsü ile o toplumun ideolojisi ve kültürü tarafından şartlanırlar. Aile, Yaşayış Tarzı'nın çok önemli bir organizasyon buçumudur.

YENİ DARWİNCİLİK, evrim doktrininde Alman biyolog A. Weismann (1834-1914) tarafından kurulmuş olan bir materyalistik akım. Bu doktrinin temel taşı «jerm-plasma»nın devamlılığı fikridir. Bu doktrin organizmada cinsel «jermler» (plazma) ve organik elemanları (soma) farklılaştırır. Organik elemanlar, Weismann'a göre, çevrenin etkisi altında değişikliğe uğrarlar ve korelasyonel bir karakter taşırlar, yani organizmanın diğer kısımlarıyla karşılıklı olarak bağıntılıdırlar. Fakat bu değişmeler soyaçekimsel (heritabl) değildirler ve, dolayısıyle organizmaların gelişiminin tarihsel sürecinde bir rol oynamazlar. Bununla birlikte, dış faktörlerin arızi etkileri, seleksiyonun bireysel jermler (maddi parçacıklar yada «determimantlar») düzeyinde yer aldığı jerm-plazmalarda istikrarlı soyaçekimsel değişmelere neden olabilir. Weismann otojenesis (bak. Otojenesis) anlayışında Darwin'in tabii seleksiyon ilkesini, bu ilkeyi organizma içindeki süreçlere uygulayarak, tahrif etmektedir böylece. Weismann'ın takipçileri (Hollanda'lı biyolog H. de Vries, İsveç'li bilgin Johansen, ve diğerleri), anti-Darwinciliğin pozisyonlarına girerek, bu teorilerden idealist sonuçlar çıkarmaktaydılar. Bununla birlikte, biyolojinin belirli bir aşamasında, bazı Yeni-Darwinciler'in çalışmaları, sosyaçekim kanunlarının incelenmesini kolaylaştıran, yararlı bir varsayım olarak hizmet etmiştir. Halen, nükleer nükleonik asit molekülleri, biyolojide, soyaçekimin maddi iletkenleri olarak kabul edilmektedirler. Yeni-Darwinciler'in fikirlerine gelince, bunlar birçok biyolog (İngiltere'de J. Huxley, Birleşik Devletlerde J. Simpson, ve diğerleri) tarafından bir ölçüde değişikliğe uğratılmış bir biçim içinde desteklenmektedir. Modern Yeni-Darwinciler çeşitli yeni-vitalist ve teleolojik kavramların aksine olarak, biyolojik evrim sürecine nedensel bir açıklama getirmeye çalışmaktadırlar. Felsefi bakımdan, bu girişimler, metafizik materyalizmin sınırlarını aşamamaktadır yine de.

YENİ-HEGELCİLİK, 19. yüzyılda İngiltere ve Birleşik Devletler'de tabii tarihsel materyalizme (bak. Tabii Tarihsel Materyalizm) ve pozitivizme (bak. Pozitivizm) karşı bir reaksiyon olarak ve dini ve spekülatif felsefeyi (bak. Spekülatif Felsefe) savunmak amacıyla ortaya çıkmış olan bir idealistik felsefi akım (Green, Bradley, Royce, M'Taggart, ve diğerleri). Yüzyılın dönümünde Yeni-Hegelcilik anti-marksist bir akım biçimine girmiş ve İtalya (bak. Groce; Gentile), Rusya (A.İ. İlyin ve diğerleri) ve Hollanda'da (G. Bolland) yaygınlaşmıştır. Alman Yeni-Hegelcilik (Kroner, Glockner, Litt) 1. Dünya Savaşı arifesinde ve sonrasında gelişme göstermiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında varoluşçulukla (bak. Varoluşçuluk) genellikle kaynaşmış olarak, Fransa'da yaygın-

lık kazanmıştır (J. Wahl, J. Hiyppolite Kozhev). Genel olarak Yeni-Hegelcilik diyalektiği reddeder yada onu sadece bilinç alanına uygulayarak sınırlandırır, ve Hegel'i (bak. Hegel) hayat felsefesi (bak. Hayat Felsefesi) anlayışı içinde irrasyonel bir biçimde yorumlar. Yeni Hegelcilik'te çelişki probleminin çözümü, «uzlaştırma»dan başlayıp (Bradley, Haering) çelişkilerin çözümünün mümkünlüğünü inkâra (Wahl, Groce) kadar varan değişiklikler gösterir. Sosyolojide, Yeni-Hegelcilik emperyalist devletin (Bosanquet) ve de toplumda sınıfları uzlaştırmanın bir aracı olarak faşist «korporasyon devleti»ni (Gentile, Haering) meşrulaştırmak amacıyla, Hegel'in zihin felsefesinin reaksiyoner görünümlerinden (aspecis) yararlanır. 1930'da, Enternasyonal Hegel'ci Birlik adı altında bir Yeni-Hegelcilik merkezi vücuda getirilmiştir.

YARDIMCI ÖNERME (Yun. Lemma—Önerme) matematikte diğer bir teoremin ispatında kullanılmak üzere ispatlanan bir teorem; mantıkta şartlı bir sonuçlama (bir kıyasın öncülü). Büyük öncülde içerilen sonuçların sayısına bağlı olarak ikili yardımcı önerme (dilemma), üçlü yardımcı önerme (trilemma) yada çoklu bir yardımcı önerme olur. En çok kullanılan Yardımcı Önerme biçimi, iki alternatif arasında seçim gereğini içeren ikili yardımcı önermedir.

YARGI, objelere ilişkin bir iddia meydana getiren ve objektif bakımran ya doğru yada yanlış olan deklaratif bir cümle biçiminde ifade edilen bir fikir. Yargı örnekleri: «Bütün gezegenler Güneşin etrafında dönerler», «bir sayı 10'la bölünebiliyorsa, o sayı 5'le de bölünebilir», «Smith sınavdan çok iyi notlarla geçecek». İlk iki Yargı doğrudur, üçüncüsü ise, bir hakikati ifade ettiği iddiasına rağmen, doğru olabileceği gibi yanlış da olabilir (Smith'in notlarına bağlı olarak). Bir varsayım (bak. Varsayım) aynı zamanda bir Yargı'dır ve doğru olabileceği gibi yanlış da olabilir, her ne kadar henüz ispatlanmış yada ispatlanmamış olsa da. Bilim kanunları doğrulukları ispatlanmış olan Yargılar'dırlar. Doğru yada yanlış olarak karakterize olunamıyan fikirler birer Yargı olamazlar (sorular, emirler, dilekler, vs.). Yargılar basit yada karmaşık olarak ayrılırlar. Basit Yargılar bir sistemin sınırları içinde diğer Yargılara indirgenemiyen Yargılar'dır. Karmaşık Yargılar ise, çeşitli mantıksal bağlayıcılar, örneğin, «ve» (bağlaç), «yada» (ayıraç), «eğer»... edatları aracılığıyla basit Yargılar'dan meydana gelirler. Karmaşık Yargılar'ın doğruluğu yada yanlışlığı basit Yargılar'ın doğruluk yada yanlışlığının bir fonksiyonudur: basit Yargılar'ın taşıdığı değeri bilmekle, karmaşık Yargılar'ın taşıdığı değeri (doğru yada yanlış) belirliyebiliriz. Yargılar'ın dört tipi geleneksel formel mantıkta basit Yargılar olarak kabul ediliyordu genellikle (Aristoteles kendi kıyas teorisini bu dört tipe göre formüllendirmiştir): 1) genel iddialar: bunların yapısı «Bütün S'ler P'dir» formülünde ifade edilir ki,burada S süjedir; P. yüklemdir, «dir» ise bağlaçtır. Bu Yargı'nın örneği: «Bütün sıvılar akışkandır»; 2) genel olumsuzlamalar; bunların yapısı: «S olmıyan P'dir», örneğin, «Balina olmıyan bir balıktır»; 3) tikel (particular) iddialar; bunların yapısı: «bazı S'ler P'dir», örneğin, «bazı metaller akışkandır»; 4) tikel olumsuzlamalar; bunların yapısı: «bazı S'ler P. değildir», örneğin, «bazı metaller paslanmazlar». Yargılar teorisi Aristoteles tarafında *De Interpretatione and Prior Analytics* adlı tretelerinde ayrıntılı olarak işlenmiştir (bak. İfade).

YENİ-POZİTİVİZM, 20. yüzyıl felsefesinin sübjektif idealist bir akımı, po-

zitivizmin (bak. Pozitivizmin) çağdaş biçimi. Yeni-Pozitivizm'e göre, realitenin bilgisi alelade yada somut bilimsel düşüncede verilidir, o halde felsefe, bu düşünce formlarının sonuçlarının ifadesine medar olan bir dil analizi olarak mümkündür ancak (bak. Analitik Felsefe). Felsefi analiz, yeni-pozitivistlerin iddiasına göre, objektif olarak gerçek nesnelere teşmil edilemez, o, sadece «verili» olanla, yani doğrudan tecrübe yada dille sınırlandırılmalıdır. Yeni-Pozitivizm'in müfrit, kararlı biçimleri, örneğin, ilk yeni-pozitivist Viyana Grubu (bak. Viyana Grubu) «verili»yi bireysel heyecanlarla sınırlandırarak, solipsizme (bak. Solipsizm) varmışlardır doğrudan doğruya. Mantıksal pozitivizm (bak. Mantıksal Pozitivizm) Yeni - Pozitivizm'in en nüfuzlu çeşididir. İngiliz analitik filozoflar, Moore'un takipçileri (Stebbing, Wisdom) Yeni-Pozitivizm'in genel platformunu kabul ediyorlardı. Lvov-Varşova mantık okulunun bazı üyeleri (K. Aidukewicz) de yeni-pozitivist idiler. 1930'larda, yeni-pozitivis görüşleri benimsiyen çeşitli grupların ve münferit filozofların bir ideolojik ve bilimsel-organizasyonel ittifakı ortaya çıktı. Bunlar Viyana Grubu'nun Avusturya-Alman mantıksal pozitivistleri (Carnap; Schlick, bak.; O. Neurath) ve Berlin Bilimsel Felsefe Derneği (H. Reichenbach, bak.; C. Hempel), İngiliz analizistler, pozitivist pragmatik akımı (E. Nagel, H. Margenau, Morris, W. Quine, Bridgman, ve diğerleri) kabul eden, bilim felsefesinin Amerikan bir üyesi, İsveç'te Upsala okulu, Almanya'da Scholz'un önderlik ettiği Münster mantık grubu, ve diğerleriydi. O tarihten itibaren sürekli olarak kongreler yapılmakta ve Yeni-Pozitivizm'in fikirleri basında geniş bir biçimde savunulmaktadır. Kendisine «bilimsel ampirisizm» adını veren Yeni-Pozitivizm, bilim çevreleri üzerinde etki meydana getirmektedir. Çağdaş bilimin buluşlarının yorumlanışına ilişkin idealist kavramlar onun etkisi altında şekillenmiştir. Bununla birlikte, gerek bizzat yeni-pozitivistler gerekse yeni-pozitivist olmıyan fakat düzenlenen kongrelere ve müzakerelere ve çıkarılan peryodiklere katılan bilginler tarafından formel mantık ve bilim metodolojisi incelemelerinde erişilen sonuçların pozitif değeri zikredilmeye değer. 1930'ların başından itibaren Birleşik Devletler Yeni-Pozitivizm'in başlıca merkezi olmuştur. Halen bu felsefe mantıksal ampirisizm (bak. Mantıksal Ampirisizm) tarafından temsil edilmektedir özellikle. Lengüistik felsefe (bak. Lengüistik Felsefe) İngiltere'de Yeni - Pozitivizm'in spesifik bir çeşididir. Ayer (bak. Ayer) ve K. Popper İngiltere'de Yeni-Pozitivizm'in temsilcileridirler. Yeni-Pozitivizm temel felsefi problemleri çözmeye muktedir olamayışında, onlardan kaçınışında, ve somut mantıksal incelemeler üzerinde konsantrasyonda kendisini gösteren, derin bir ideolojik bunalım geçirmektedir.

YENİ-REALİZM, 20. yüzyılın Anglo-Amerikan felsefesinde bir akım. Başlıca temsilcileri Moore ve kendi aktivitesinin ilk döneminde Russell (bak. Rusell), ve diğerleridir. Bilginin yeni realistik teorisi «bağımsız olanın immanansı» fikrine, yani, bilinen şeyin dolaysız olarak (directly) zihinde yer aldığını, bununla birlikte varoluşu ve mahiyeti itibarıyle bilgiye bağımlı bulunmadığını kabule dayanır. Yeni Realizm tarafından bilgi teorisine verilen adlardan biri olan epistemolojik monizm, tecrübenin «nötral elemanları» ve de fiziksel ve psişiksel arasındaki «fonksiyonel» farklılık tarzındaki Mach'çı kavramla bağıntılıdır. Ontolojide, Yeni-Realizm, «düşünsel varoluş»a malik bulunan kavramların gerçek (real) olduğunu ve nesnelerin içinde bulundukları ilişkilerden bağımsızlığını kabul eder (dışsal

ilişkiler teorisi). Epistemolojik bakımdan, yeni-realist bilgi teorisi bilginin muhtevasının bilme sürecinden bağımsızlığı olgusunun bir mutlak haline getirilişinden ibarettir; ontolojidir —üniversal'in tekil nesnelerden ve hatta bilgisel sürecin ürünleri olarak mantıksal kavram ve bağıntıların otolojizasyonundan tahliyesidir. Yeni-Realizm, aynı zamanda ,bir «kozmolojik» akıma maliktir ki, bu akım felsefi sistemleri — Alexander'in zuhurcu evrim teorisi, Whitehead'ın süreç felsefesi, ve Jan Christian Smuts'un holizmi— tümüyle kucaklıyan, idealist bir tarzda anlaşılan bir teori temeli üzerinde gelişir.

YENİ İLE ESKİ, iki karşıt güç ve eğilim ki, bunların özellikle toplum içindeki mücadelesi gelişimin itici gücüdür. Belirli tarihsel kondisyonlarda gelişimi ilerleten, ve onu yönlendiren şey Yeni'dir, onu önleyen ve engelliyen şey ise Eski'dir. Gelişim sürecinde, Yeni ile Eski, diyalektik karşılıklı bağıntı halindedir. Yeni, Eski'nin bağrında büyür, onun içinde embriyon halinde saklıdır. Eski'nin bağrında pozitif ve değerli olan her şey Yeni'de saklıdır. Yeni'nin zuhuru bir sıçramadır, bütün çelişkilerin sona erişi ve yenilerinin başlangıcıdır her zaman. Fakat niteliksel olarak Yeni'nin ortaya çıkışı, Eski'nin çelişkilerinin gelişimi süreci içinde hazırlanır. İlkin Eski, Yeni'den daha güçlüdür. Fakat Yeni'nin durdurulması imkânsızdır, o, nihai olarak, şu yada bu tarzda, Eski'yi alteder. Yeni körpe çelişkileri ve dolayısıyle gelecekteki gelişimin embriyonlarını kendi bağrında taşır. Gelişimin sonraki aşamasında Yeni, bir bütün olarak yada münferit görünümleri ve özellikleriyle Eski olur. Her ortaya çıkan şey henüz hakiki olarak Yeni olmayıp, ancak gelecekteki gelişimi kolaylaştıran ilerleyici bir form olarak kendisini gösteren şey hakiki Yeni'dir. Yeni, gelişim içinde, Eski'yi yenilgiye uğratan bir şey olarak, mücadele içinde kendisini gösterir. Yeni'nin zuhuru objektif bir süreçtir ve sübjektif keyfi iradeye bağımlı değildir. Fakat, sosyalist toplumda, Yeni ile Eski'nin, ortadan kalkmakta olan ile henüz başlamakta olanın, gerici olanla ilerici olanın mücadelesi amaçlı ve planlı bir hale gelir.

YENİ-İZLENİMCİLİK, yada **BENEKÇİLİK**, yada **BÖLÜMCÜLÜK**, 1880 yıllarında, Fransa'da izlenimciliğin (bak İzlenimcilik) bazı metotlarının tek-yanlı olarak geliştirilmesinden meydana gelen bir sanatsal akım. G. Seurat (1859-91), P. Signac (1863-1935), ve bunlara katılan diğer sanatçılar (C. ve L. Pissaro, H. Cross, M. Luce, T. van Rysselberghe, G. Previati), güya optikal ışık kanunlarının bilgisi temeli üzerinde keşfedilen formel metotları kendi başına bir amaç haline getirdiler. Bu metotlar gölgelerin basit saf renklere mekanik olarak bölünüşünden ve bunların belirli bir uzaklıktan bakıldığı zaman bir bütün halini alan küçük benekler yada ayrı renklerde fırça vuruşları halinde tuval üzerinde yayılmasından ibaretti. Yeni-izlenimcilik'i ayırdeden şey, resim için objelerin seleksiyonunda sübjektivizmdir, bu, çok kere, baştan düşünülmemiş renk bileşimlerinin yapımı için, biçimin açık ve seçikliğinden genellikle yoksun bir mekaniksel renk» «aranjmanı» için bir gerekçe olarak iş görür sadece.

YENİ-KANTÇILIK, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da «Kant'a dönüş» sloganı altında başgösteren bir idealist akım (O. Liebmann, F. Lange). Yeni-Kantçılık Fransa (Ch. Renouvier, Amlen), İtalya (C. Cantoni, Tocco) ve Rusya'da (bak. Vedenski; Çelpanov; ve «Legal Marksizm») da yaygınlaşmıştır. Yeni-Kantçılık Kant felsefesinin (bak. Kant Felsefesi) materyalist ve diyalektik elemanlarını dikkat na-

zarına almayıp, onun idealist ve metafizik elemanlarını türetir ve geliştirir. Kendinde-şey (bak. Kendinde-şey), ya bertaraf edilir yada bir «ekstrem» kavram olarak sübjektif idealist bir tarzda yorumlanır. Yeni-Kantçılık iki Alman okulunda tam ifadesini bulur: Marburg okulu (Cohen, P. G. Natorp, Cassirer) ve Freiburg yada Baden okulu (Windelband, Rickert). Birincisi objektif, bilimsel kavramları ve felsefi kategorileri mantıksal konstrüksiyonlar olarak ele alıp, bunların idealist bir yorumuna özel itina göstermiştir. İkinci okul ise, dikkatini tabii ve sosyal bilimler antitezini Kant'ın pratik ve teorik akıl doktrini temeli ezerinde meşrulaştırmaya çevirmiş, sosyal fenomenlerin bilimsel bilgisinin mümkünsüzlüğünü ispata çalışmıştır. Yeni-Kantçılık revizyonizm tarafından marksizme karşı kullanılmış ve pratikte İkinci Enternasyonal'de oportünistlerin (Bernstein, M. Adler, K. Vorländer) resmî felsefi dogması haline gelmiştir. Lenin ve Plehanov (bak. Lenin; Plehanov) Yeni-Kantçı revizyonizme öldürücü darbeler indirmişlerdir. Günümüzde, Yeni-Kantçılık aksiyolojinin (bak. Aksiyoloji) bazı akımlarında ve W. Kraft tarafından savunulan Kantçılığın (Hugo de Vries tarafından başlatılan) özel bir dalında etki göstermektedir.

YENİ-KLASİSİZM, bazı eski sanat stillerinden (kadim, Rönesans, klasisizm) alınan biçimlerin kullanımıyla belirginleşen 19. yüzyıl sonu ve 20 yüzyıl sanatında bir akım. Yeni-Klasisizm kapitalist realiteyi idealize etmek ve onun çelişkilerini örtmek için klasik sanatın imaj ve konularından yararlanır. Yeni-Klasisizm'in geçmişe dönüşü ve hayat ve sanatın geleneksel standartlarını yüceltişi burjuva ideologları tarafından kendi ideolojik ve estetik pozisyonlarını pekiştirmede kullanılmıştır. İtalyan ressam G. Severeni (doğ. 1883) Yeni-Klasisizm'in teorisiyenidir. *Du Cubisme au Classicisme* adlı kitabında, Severeni, «sayılar ve bölenlerin uyumunun estetiği»ne ilişkin bir program ortaya koymaktadır. Hayattan uzaklaşış, çağdaş fikirleri ve konuları yansıtmaya istekli olmayış, bir sitilizasyon eğilimi, ve tam formalistik diğer metotlar, Pierre Puvis de Chavannes ve M. Denis, (Fransa), A. Hildenbrand ve H. Marees (Almanya) ve diğerleri gibi ressam ve heykeltıraşların çalışmalarının karakteristiğidir. Yeni-Klasisizm faşist diktatörlük dönemi boyunca İtalya ve Almanya'da resmi sanat akımı oldu.

YENİ-LAMARCKÇILIK, 19. yüzyılın sonunda yaygınlaşmış bulunan evrim teorisinde bilimsel-olmıyan bir akım. Yeni-Lamarckçılık'ın karakteristikleri sadece fizyolojik süreçlerin bir ürünü olarak evrim açıklaması, seleksiyonun yaratıcı rolünün inkârı, organizmaların esas amaçlılığının kabulüdür. Yeni-Lamarckçılık'ın çeşitlerinden biri mekanik denilen Yeni-Lamarck'çılık'tır. Yeni Lamarck'çılık Spencer (bak. Spencer) tarafından kendi muvazene teorisinde en tutarlı bir biçimde işlenmiştir ki, bu teoriye göre, organizma ve çevrenin karşılıklı aksiyonu onları muvazeneye götürür. Öte, yandan, Evrim, muvazenenin sürekli altüst oluşunun bir ürünüdür. Yeni-Lamarck'çıların organizmaların rölatif amaçlılığına bilimsel bir açıklama getirme yeteneğinde olmayışları onları idealizme, götürmüştür. Panteolog E. Cope (1840-1907) tarafından kurulan Psiko-Lamarckçılık, Yeni-Lamarçılık'ın müfrit idealist bir çeşididir. Psiko-Lamarckçılık'a göre evrimin kaynağı bilinç ve iradenin primitif biçimlerinde, vitalizm (bak. Vitalizm) anlayışı içinde yorumlanan bir çeşit «yaratıcı ilke»de yatar.

YENİ-PLATONCULUK, Roma İmparatorluğunun yıkılış çağında (3.-6). yüz-

yıllar) reaksiyoner mistik bir felsefe. Platon'un (bak. Platon) idealara ilişkin idealist teorisi maddi dünyanın ilk manevi (spiritual) ilkelerden mistik zuhuruna ilişkin bir doktrin biçimini almıştır. Madde Evren'in hiyerarşisinin aşağı başamağıdır sadece, «dünya ruhu»nun bir zuhurudur ki, bu ruhun üzerinde «espiri» ve onun üzerinde de «ilk mahiyet» yada «Bir» yükselir. Felsefenin yüksek aşamasına tecrübe ve akılla değil, fakat mistik vecd (ecstasy) yoluyla erişilir. Bu felsefede, idealizm teosofi (bak. Teosofi) halinde tereddiye uğramıştır. Yeni-Platon'cu okul ilkin Mısır'da, İskenderiye'de doğdu (Ammonius Saccas ve sonra Hypatia). Plotinos (bak. Plotinos) bir Yeni-Platon'cu okul kurmuştur Roma'da. Jamblikos (ölümü 330) okulu Suriye'de vücut bulmuş ve burada Phytagoras'çılığın elemanları güçlenmiştir. Son Yeni-Platon'cu okul Proklos (bak. Proklos) tarafından meydana getirilmiş ve 529'a kadar varlığını sürdürmüştür. Köken bakımından, Yeni Platon'culuk Hristiyanlığa muhalifti ve Oryantal sihir ve mitolojinin birçok elemanlarını bağrında taşıyordu. Böyle olmakla birlikte, Yeni-Platon'culuk Hristiyan kilise babaları üzerinde ve gerek Hıristiyan gerekse Müslüman ülkelerde feodal toplumda felsefenin gelişimi üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir.

YENİ-SLAVOFİLER, ilk Slavofiller'in (bak. Slavofiller) takipçileri; kendilerine bundan dolayı «son Slavofiller» denir. N. Y. Danilevski (1822-85), K.N. Leontyev (1831-91), ve N. N. Strahov (1828-96) Yeni-Slavofiller'in belli başlı temsilcileri idiler. Yeni-Slavofiler'in sosyo-politik görüşleri ifrat derecede reaksiyonerdi: bunlar tarihin kanuna bağımlı gelişimini inkâr ederler, Rusya'yı Avrupa'ylá karşıtlaştırırlar, ve insanlığı mahvolmaktan «kurtuluş»a götürecek olan, özel bir Slavcılık yolu önerirler (bunu din, otokrasi, vs. fikirleriyle birleştirerek). Yeni-Slavofiller monarşide Batı'nın Doğu üzerindeki yıkıcı etkisini önliyecek bir güç görürler (Danilevsky, *Rossiya i Evropa*, 1868; Leontyev, *Vostok, Rossiya i slavyanstvo*, 2 cilt, 1885-86; Strahov, *Borba s zapadom v nashei literature*, 3 cilt, 1882-96, ve diğerleri). Rus toplumunda sınıf çelişkilerini inkâr eden Yeni-Slavofiller, devrimci demokratların devrimci ideolojisine, sosyalizme karşı çıkıyorlardı. Strahov (Dostoyevski, A. F. Pisemski, A. A. Grigoryev ve diğerleriyle birlikte) halk («taban») ve «üst sınıflar» arasında barışa ilişkin bilimsel-olmıyan teoriyi işlemiştir (taban teori denilen). Yeni-Slavofiller Darwin'ciliğin bilimsel değerini inkâr ederler; felsefede dinsel idealist pozisyonlara taraftardırlar. Yeni-Slavofiller'in ideolojisi sömürücü sınıfların çıkarlarını yansıtıyordu.

YENİ - THOMAS'CILIK, Aquino'lu Thomas'ın öğretisine dayanan Katolik Kilisesinin resmi felsefi doktrini. Papa XIII. Leo'nun bir genelgesi Yeni-Thomas'cılık'ı Hristiyan dogmalarına uyan tek hakiki felsefe olarak kabul etmiştir (1879). 1889'da Louvair'de, Belçika'da yüksek bir felsefe enstitüsü kurulmuştur. Halen, bu enstitü Yeni-Thomas'cılık'ın enternasyolal merkezidir. Bu doktrin Katoliklerin çoğunlukta olduğu ülkelerde yaygındır (Fransa, İtalya, Batı Almanya, Birleşik Devletler, ve Latin Amerika ülkeleri). En belirgin Yeni-Thomas'çılar Maritain ve E. Gilson (Fransa), de Raeymeker (Belçika), Lotze de Fries (Batı Almanya), G. Wetter (Avusturya), Boçenski'dir. Yeni-Thomas'çı felsefe klerikalizmin (bak. Klerikalizm) ideolojik kalesi olarak hizmet eder. Yeni-Thomacılar anti-komünizmin (bak. Anti-Komünizm) ideologları arasında en önemli pozisyonları işgal ederler. «Felsefe ilahiyatın cariyesidir» iskolastik ilkesi Yeni-

Thomas'çılık'ın temelidir. Yeni-Thomas'çılık çağdaş objektif idealizmin teolojik biçimidir. Yeni-Thomas'çılar spiritüel, tanrısal ilk eleman olarak anlaşılan «saf varlık»a yüksek realite olarak bakarlar. Maddi dünya ikincil ve türevsel bir şey olarak ilan edilir. Yeni-Thomas'çılar tahrife uğratılmış Aristoteles'ci form ve madde, potansiyel ve aksiyon (mümkünlük ve realite) kategorilerini ve hatta varoluş ve mahiyet ketegorilerini dinsel dogmaların rasyonel kanıtları olarak kullanırlar. Yeni-Thomas'çı spekülatif konstrüksiyonlar varlığın ilk nedeni ve bütün felsefi kategorilerin esas dayanağı olarak Tanrı'yı kabüle varır. Çağdaş tabii bilimsel teorilerin tahrifi Yeni-Thomas'çılık'ta önemli bir yer işgal eder. Bir bütün olarak alınan Yeni-Thomasçılık'ın felsefesi genişliğine dallara ayrılmış bir metafizik sistem teşkil eder ki, bunun başlıca bölümleri ontoloji, epistemoloji ve tabiat felsefesidir. Problemlerin prezantasyonu ve Yeni-Thomas'çı metafizik terminoloji Ortaçağ Thomas'çılığından dikkati çekecek derecede ayrılır. Yeni Thomas'çılık Aquino'lu Thomas'ın doktrininin temel elemanlarını (iman ve aklın uyumu ilkesi, ve diğerleri) 18. ve 19. yüzyıl Kant, Schelling, ve Hegel (bak. Kant; Schelling; Hegel) sistemlerinin önermeleriyle eklektik bir tarzda bileştirir. Tarihsel sürece ilişkin görüşlerinde, Yeni-Thomas'çılar tanrısal takdirciliği (providentialism) benimserler. Yeni-Thomas'çı sosyoloji, «üçüncü» bir topluma, içinde kilisenin hükümran olacağı, kapitaliizm ve sosyalizmden daha ileri ve daha adaletli bir topluma ilişkin reaksiyoner ütopyacı fikre dayanır.

YERÇEKİMİ (ÇEKİM), iki cismin karşılıklı olarak birbirlerini çekmesinde ifadesini bulan fiziksel karşılıklı aksiyonun bir çeşidi. İlkin Newton tarafından formüle edilen Çekim Kanununa göre her kitle herbir diğer kitleye doğru kitlelerin çarpımı ile doğru orantılı ve onlar arasındaki mesafenin karesiyle ters orantılı bir kuvvetle çekilir. Einstein'nin (bak. Einstein) teorisi Çekim'in derin bir açıklamasını sağlamıştır. Yakından etki ve uzaktan etkinin incelenişi, ki filozoflar arasında müteaddit tartışmalara neden olmuştur (bak. Rölativite Teorisi), Çekim in mahiyeti hakkında derin araştırmadan doğmuştur büyük ölçüde.

YERKAPLAMA, mekânın boyutlarını ifade eden, onun esas karakteristiklerinden biri. «Yerkaplama» kavramında obje ve fenomenler arasında belirli bir tipteki ilişkilerin nispi stabilitesi ve sürekliliği yansır. Cisimlerin boyutlarını mukayeseye imkân veren şey bu stabilitedir kesinlikle. Metafizik materyalizm mekânı hareket halindeki maddeden ayırır, ona sırf (pure) Yerkaplama olarak bakar. Nitekim, kadim atomistler, atomların hareketinin zorunlu bir şartı olarak boşluğun varlığını kabul ederken, mekâna tek bir özellik —Yerkaplama— tanıyorlardı. Modern zamanların felsefesinde, Yerkaplama olarak mekân görüşü, en belirgin bir biçimde Descartes tarafından ifade edilmiştir. Kartezyen mekân konsepsiyonunu eleştiren Leibniz, isabetle göstermiştir ki, Yerkaplama'dan mekânın geometrik özelliklerine varılabilir ancak. Yerkaplama'mn açıklanması için, bir cisme ihtiyaç vardır, cisim olmaksızın Yarkaplama boş bir soyutlamadır. Mekân ile Yerkaplama'nın metafiziksel özdeşliğine ilişkin eleştiride ileri adım, boş ve saf bir Yerkaplama olarak mekân fikrinin, sadece Yerkaplama terimleri içinde tanımlanan madde tanımından, maddenin içinde hiçbir aktivitenin bulunmadığı tarzındaki yanlış konsepsiyondan çıkarılan bir fikir olduğunu vurgulamış olan Toland (bak. Teoland) tarafından atılmıştır. Mekânı maddenin bir varoluş biçimi olarak tanımlamak suretiy-

le, diyalektik materyalizm, aynı zamanda, cisimlerin mekânsal özelliklerinin, özellikle onların Yakaplama'sının hareket halindeki maddenin özelliklerine dayandığını teyit eder.

YETENEKLER, geniş bir anlamda, bireyin davranışını düzenliyen ve onun aktivitesinin bir şartı olarak iş gören psişik özellikleri. Potansiyel olarak, Yetenekler, bir aktivitenin icrası için uygulanan bir şartlı ve şartsız bağıntılar sistemi tarafından temsil edilir. Bu aktivitenin formasyonu, ki Yetenekler kendilerini bu aktivite içinde, gösterirler, mütekabil sinir sistemi bağıntılarının formasyonuyla müterafıktır. Evvelce teşekkül etmiş olan Yetenekler, yüksek düzeyde Yetenekler'in gelişimi için hareket noktası olur. Bireyin en evrensel Yetenekler'i onun bütün filo-ve ontogenetik gelişim süresi boyunca mükemmeleşen Yetenekler'idir. Özel anlamda, Yetenekler, bireyin, tarihsel olarak gelişmiş, belirli profesyonel aktivite tipine uygun düşen psişik özellikleri dizisini temsil eder. Hayvanların aksine olarak, ki onların Yetenekler'i biyolojik veraset mekanizmasıyla intikal eden jenerik ve bireysel tecrübenin bir sentezidir, insanoğlunun Yetenekler'i sosyal gelişimin bir ürünüdür. İnsanoğlunun Yetenekleri'nin formasyonu, sosyo-tarihsel gelişiminin seyri içinde insanlık tarafından meydana getirilen aktivite biçimlerinin birey tarafından iktisabını tazammun eder. Nitekim, insanoğlunun Yetenekler'i sadece onun beyninin aktivitesine değil, fakat herşeyden önce insanlığın eriştiği gelişim düzeyine bağımlıdır. Bu anlamda, insanoğlunun Yetenekler'i, emeğin sosyal organizasyonu ve buna uygun eğitim sistemiyle sıkı bağlılık halindedir. Sömürücü toplumda emekçi insanlarda Yetenekler'in formasyonu mümkün her tarzda geri bıraktırılmaktadır. Aynı zamanda, sömürülen sınıfların pozisyonu, emekçi halkın yüksek derecede gelişmiş Yetenekler'den yoksunluğu iddiasına dayanılarak «justifiye» edilmektedir genellikle. Her insana bir meslek ve aktivite biçimleri çeşitliliği yeren çok yönlü Yeteneklerin uyumlu olarak geliştirilmesi sosyalizmin yüksek aşamasının kurulmasında başta gelen görevlerden biridir.

YETERLİ NEDEN İLKESİ, mantığın bir genel ilkesi ki, buna göre, bir önerme, ancak onun için yeterli neden formüle edilebildiği takdirde doğru kabul edilir. Yeterli Neden doğru olarak bilinen, ve ondan sonucun mantıksal olarak çıkarılabildiği bir önerme (yada önermeler zinciri)'dir. Nedenin doğruluğu tecrübeyle ispatlanabilir, yada diğer önermelerin doğruluğundan çıkarılır. Yeterli Neden İlkesi mantıksal olarak doğru düşünüşün —ispatın— temel özelliklerinden birini karakterize eder. Yeterli Neden İlkesi müteaddit eski mantık sistemlerinde (örneğin, Leukippos ve Aristoteles'te) yer almış ise de, ilk olarak Leibniz tarafından formüllendirilmiştir. Bu ilke Schopenhauer'ın doktora tezinin konusu olmuştur *(Uber die vierfache Wurzel,* (1813). Yeterli Neden İlkesi geniş bir uygulanım alanıyla karakter bakımından son derece genel bir ilkedir.

YİN VE YANG, eski Çin felsefesinin temel kavramları. Köken bakımından, bunlar tabiatta aydınlık ve karanlık, katılık ve yumuşaklık, erkeklik ve dişilik ilkelerini ifadeye yaramaktaydı. Çin felsefesiyle Yin ve Yang da gelişti. Bunlar giderek, ekstrem, taban tabana karşıtların karşılıklı aksiyonunu sembolize etmişlerdir: ışık ve karanlık, gündüz ve gece, güneş ve ay, gök ve yer, sıcak ve soğuk, pozitif ve negatif, vs. Yin-Yang yeni-Konfüçyüsçülüğün spekülatif şemalarında, özellikle da mutlak kanun Ri (bak. Ri) doktrininde müstesna derecede soyut

anlam kazanmıştır. Hareketin kozmik güçlerinin ekseni ve tabiatta sürekli değişimin ilk nedeni olarak kabul edilen, kutupsal güçlerin karşılıklı aksiyonu kavramı Çin filozoflarının diyalektik sistemlerinin çoğunun esas muhtevasını teşkil eder. Yin-yang güçlerinin düalizmi doktrini Çin felsefesinin diyalektik konstrüksiyonlarının vazgeçilmez bir elemandır. Yin-yang kavramları Çin tababet, kimya, müzik, vs.'sinin teorik ilkelerinin işlenişinde çeşitli uygulanışlar bulmuştur.

YOGA, Hint felsefesinde bir ortadoks idealist sistem. Yoga görüş noktasından bütün insanların aksiyonlarının esas amacı maddi varlıktan, ölüm ve doğumdan tam kurtuluştur. Bu kurtuluşun iki ana şartı voiragya (kaygısızlık) ve yoga (temaşa)'dır. Birincisi, kötülük ve ıstırapla dolu olan dünyasal hayatın beyhudeliği inancından kaynaklanır. İkincisi ise, yüce hakikati —Tanrı'yı— bilmek için gerekli inanıştan doğar. Diğer Hint felsefi sistemlerinin aksine, Yoga, vücut ve duyu-organlarının mükemmelleştirilmesine müstesna önem verir. Yoga'nın ana ilkeleri Patanjali tarafından Yogasutra'da formüle edilmiştir (İ.Ö. 1. yüzyıl).

YOKOLUŞ, mahvoluş (destruction), hiçliğe indirgeniş; fizikte Yokoluş, parçacıkların ve anti-parçacıkların diğer parçacıklar haline gelmesine yol açan süreçtir. Gözlemlenebilen (1930'da) ilk Yokoluş, çarpıştıkları zaman foton yayan bir pozitron ve bir elektronun yokoluşudur. Tersi süreçler de vardır. Diğer bilinen parçacıklar nükleonlar (proton, nötron) ve anti-nükleonlar (anti-proton, anti-nötron), hiperon ve anti-hiperon'dur. Yokoluş terimi kesin (exact) bir terim değildir, çünkü parçacık ve anti-parçacıkların çarpışması bunları hiçliğe indirgemez, maddenin bir biçimini diğer bir biçimine dönüştürür sadece; total kitle, parçacıklar sisteminin enerji, iticigüc (impuls), şarj, ve momentumu bakımından tamamıyle mahfuz kalır. Yokoluş'un keşfi, felsefi bakımdan böyük önem taşır; o, maddenin biçimlerinin sonsuz çeşitliliğini teyit, ve «maddenin sırra kadem basışı» ve «enerjinin materyalizasyonu» idealist teorisini cerheder; o, aynı zamanda, maddenin ilk (primary) biçimleri ebedi ve değişmez biçimlerdir tarzındaki metafizik görüşleri de tekzip eder.

YORUM VE MODEL, matematik (bak. Matematik) ve mantık-ötesi'nin (bak. Mantık-ötesi) semantik kavramları. Geniş bir anlamda, Yorum bir hesabın başlangıç önermelerinin anlamlarının belirlenişidir ki, bunun bir sonucu olarak verili hesabın uygun biçimde kurulmuş olan bütün önermeleri anlam kazanır (bak. Adlandırma ve Anlam; ve Mantıksal Semantik). Bir yorumlanmış hesap, dolayısıyle, bir formelleştirilmiş dildir ki (bak. Formelleştirilmiş Dil), burada, anlama sahip olan önermeler formülendirilmiş ve ispatlanmıştır. Model kavramından yararlanılarak Yorumun tam bir tanımı verilebilir. Önermeler K ve hesap L'nin belirli bir sınıfını ele alalım; eğer bu önermelerde bütün değişmezlerin yerine mütekabil tiplerin (bak. Tipler Teorisi) değişkenlerini koyarsak bir $\tilde{K}^{\alpha}$ önermesel fonksiyonları sınıfını (bak. Önermeler Fonksiyonu) elde ederiz. K^{α}'in önermesel (bak. Tayinedilebilirlik) fonksiyonlarının her birini tayin eden objelerin herbir takımı, L hesabının K önermeleri sınıfının Model'i adını alır. Hesap Modeli Kavramı Yorum kavramının öngörülmesine yardım eder. Gerek çıkarsanmış olan gerekse özellikle kurulmuş olan Model'e hesabın Yorum'u adı verilir. Buna karşılık, Yorum, gerçek (actual) hakikat değerini (bak. Hakikat Değeri) ve analitik ve sentetik önermeleri belir-

lemede kullanılır. Mantıksal sistemlerin modelleri teorisi Alfred Tarski, Rudolf Carnap, John Kemeny, Sovyet matematikçisi A. I. Matsev, ve diğerlerinin eserlerinde gelişme göstermiştir. Tabii bilimlerde, «model» terimi değişik bir anlamda kullanılır (bak. Analog Simülasyon).

YURKEVİÇ, PAMFİL DANİLOVİÇ (1827-74), Rus idealist filozof ve ilahiyatçı, Kiev İlahiyat Akademisi (1851'den itibaren) ve Moskova Üniversitesi (1861'den itibaren) profesörü. «İnsan Ruhunun Bilimi Üzerine» (1861) adlı makalesinin yayımlanmasından sonra ün kazandı ki, burada, Çernişevki'nin felsefede antropolojik ilkeye ilişkin eserlerini çürütmeye çalışmış, ve böylece, devrimci demokratların materyalizmine muhalefet etmekte olan reaksiyonerlerin övgü ve takdirine mazhar olmuştur. Yurkeviç insanoğlunun psişik hayatının materyalistik açıklamasını reddederek, onun karşısına beden ve ruhun birliğine ilişkin Hristiyan nosyonu çıkarıyordu. İnsan, onun kanaatine göre, iki tarzda bilinebilir: beden dışsal duyumlarla kavranır, manevi (spiritual) fenomenler ise içsel duyumlarla, imanla. Bilim manevi hayatın açıklamasına girişmemelidir, çünkü o, böyle bir bilgi için gerekli araçlara malik değildir. «Polemiksel Mücevherler» (1861) adlı makalesinde, Çernişevski, Yurkeviç'in idealizminin şayanı kabul olmadığını göstermiştir. Seçenov'un (bak. Seçenov) eserleri, özellikle *Refleksy golovnogo mozga* (1863) adlı kitabı psişi'nin bilimsel incelenişi için temeller atmış ve Yurkeviç'in ruh hakkındaki dinsel görüşlerini psikolojik bakış açısından çürütmüştür.

YUŞKEVİÇ, PAVEL SOLOMONOVİÇ (1873-1945), Rus gazeteci, felsefi literatür çevirmeni, 1920'lerde siyasi aktiviteden çekilmiş olan Sosyal-Demokrat ve Menşevik. *Materalism i kritichesky realism* (1908) adlı kitabında, marksizmin felsefesini *Mach*'çılık ve sübjektif idealizm bakış açısından eleştirmiştir. Yuşkeviç ampiriosembolizm vaaz ediyordu. *Mirovozzreniye i mirrovozzreniya* (1912) adlı eserinde, felsefi kreativitenin spesifik karakterinden yararlanarak idealistik mitleri doğrulama girişiminde bulunmuştur. Ona göre, felsefe bir bilim değil, fakat yarı-artistik, entelektüel tarzda heyecansal bir vizyon ürünüdür, «bir kollektif düşünce ve duyum formu» dur. Bu onu James, Dilthey, Nietzsche'ye (bak. James; Dilthey, Nietzsche) yaklaştırır. Lenin *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* (bak. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*) adlı eserinde Yuşkoviç'in görüşlerini eleştirmiştir.

YÜCE, kahramanca eylemlerin (deeds) ve büyük olayların estetiksel anlam ve önemini ve bunların sanatta yeniden meydana getirilişini (reproduction) ifade eden bir kategori. Yüce olarak telakki edilen olaylar ve fenomenler, alçak ve bayağı olan her şeye karşı olan insanoğlu tarafından estetiksel olarak anlaşılan olay ve fenomenlerdir. Yüce, insanoğlunda, onu bayağının üstüne çıkaran duygular uyandırır ve onu yüksek fikirler uğruna mücadeleye teşvik eder. Yüce'yle güzel sıkıca bağıntılıdır, çünkü, tıpkı güzel gibi, Yücede ilerici estetiksel idealin (bak. İdeal) somutlaşmasıdır. Yüce'nin aksine olarak, alçak ve bayağı olan her şey çirkindir, Yüce ise, sevimli bir güzellik taşıyan bir şeydir. İdealist teoriler Yüce'yi süje'ye yada tanrısal sonsuzluk ve ebediyet idealarına izafe ettikleri halde, marksist estetik duygu ve fikirlerin kültivasyonuna büyük önem vermekle birlikte, onu objektif realiteye atfeder.

YÜKLEM (geleneksel mantıkta), önermenin süjesine göre ya olumlanan

yada olumsuzlanan herhangi bir önermenin bir elemanı. Bir kural olarak, Yüklem kavramı özellikler (properties) kavramını ifade eder. Bizzat Aristoteles (bak. Aristoteles) yüklem ve bağlacı (copula) birleştirmek suretiyle, Yüklem'i bir ölçüde farklı olarak (ve fonksiyonel görüş noktasından daha kesin olarak) tanımladığından ötürü geleneksel mantıkla ihtilaf halindeydi. Yüklem'i bir obje-alan için tayin edilmiş olan ve şu yada bu hakikat-değeri'ni alan bir mantıksal fonksiyon olarak anlıyan çağdaş formel mantık, daha genel bir Yüklem konsepsiyonundan hareket eder, Tekterim'li bir fonksiyon olarak Yüklem konsepsiyonundan farklı olarak, bu fonksiyon, iki, üç, vs. değişkenli olabilir, yani, çok-terim'li ilişkileri ifade edebilir. Nitekim, «x bir nehirdir» tekterimli bir yüklem'dir, «$x < y$» iki terimli bir yüklemdir ve «x, y ve z arasında yer alır» üç-terimli bir Yüklem'dir. Obje-alanlar'a ait olan tekil objelerin adlarına ilişkin değişkenlerin yerine, Yüklem'in anlam taşıdığı değişkenlerin ikamesi doğru yada yanlış ifadeler verir.

YÜKLEM, bir şeyin malik bulunduğu, ondan ayrılması mümkün olmıyan, ve o olmaksızın o şeyin varolamadığı yada kavranamadığı nitelik. Aristoteles (bak. Aristoteles) Yüklem ve araz (bak. Araz) arasında bir ayırım yapmıştır. Descartes Yüklemler'e cevherin (bak. Cevher) temel nitelikleri olarak bakmaktaydı. Bundan ötürü, cisimsel bir cevherin Yüklem'i onun boyutlarıdır, düşünce ise bir manevi (spiritual) cevherin Yüklemi'dir. Spinoza (bak. Spinoza) boyutlarla düşünceyi aynı bir cevherin Yüklem'leri olarak ele almaktaydı. 18. yüzyıl Fransız materyalistleri boyutlarla hareketleri maddenin Yüklem'leri olarak kabul ediyorlardı, bunların bazıları (Diderot; Robinet, bak.) bunlara düşünceyi de katıyorlardı. Terim modern felsefede kullanılmaktadır.

YÜKLEMİN NİCELENDİRİLMESİ, bir önermenin yükleminin (bak. Yüklem) hacminin gösterilmesi. Geleneksel formel mantıkta hükümler süjenin hacmine göre ayrılırlar: tümel hükümler (örneğin, «bütün kareler dikdörtgendirler») ve tikel hükümler (örneğin «bazı öğrenciler sportmendirler»). W. Hamilton (bak. Hamilton), aynı zamanda, yüklemin hacminin de nazarı itibara alınmasını önermiştir, örneğin, yüklemin tam hacmiyle nazara alınmamış olduğu ve Hamilton'un tümel-tikel ve tikel-tikel diye adlandırdığı afirmatif hükümlerin iki çeşidinin dışında, yüklemin tam hacmiyle nazara alındığı daha iki çeşit hüküm seçilmektedir: tümel-tümel (örneğin, «bütün eşkenar üçgenler eşköşeli üçgendirler» ve tikel-tümel (örneğin, «bazı ağaçlar meşe ağaçlarıdır»). Böylece, Yüklemin Niceleridirilmesi, hükmün bir denklem olarak mütalaa edilmesini mümkün kılar. Matematiksel mantıkta, Yüklemin nicelendirilmesi, değişken yüklemleri niceleme işlemleriyle (bak. Niceleme İşlemleri) bağlama ve birinci derece fonksiyonsel hesaptan ikinci derece fonksiyonel hesaba geçiş anlamına gelmektedir.

YÜKLEMSİLER, Aristoteles mantığında yüklem tipleri. *Topikler*'de Aristoteles dört adet Yüklemsi sayar: cins (genus), tür (species), özellik (property), ve ilinek (accident). Aristoteles'in yorumcusu, Porphyry, bu listeye *differentia spesifica*'yı ilâve eder. Yüklemsiler tekil adlara karşıttırlar, çünkü, tekil adlar, Yüklemsiler'den farklı olarak, yüklemler olarak kullanılamazlar. Aristotelis'in Yüklemsiler'e ilişkin öğretisi, önermelerin çeşitlerine —kategoriler (predicamenta)— ilişkin öğretiyle bağlantılıdır.

YÜKSEK, SİNİR AKTİVİTESİ, beyin

yarımküreleri korteksinde geçici çağrışımlar (associations) oluşturan karmaşık süreçlerin bütünü. Yüksek Sinir Sistemi'ne ilişkin Pavlov (bak. Pavlov) öğretisi yüksek derecede gelişmiş organizmalara kendi çevre şartlarına uyma imkânını veren, sinir aktivitesinin spesifik fonksiyonunu açığa vurmaktadır. Yüksek Sinir Aktivitesi, bireysel tecrübenin seyri içinde, organizma tarafından kazanılan şartlı reflekslere dayanır esas olarak. Hayvanların Yüksek Sinir Aktivitesi, birinci sinyal sistemi (bak. Birinci Sinsay Sistemi) delaletiyle dışsal nedenlerin dolaysız refleksiyonuyla sınırlıdır. İnsan, diğer hayvanlardan farklı olarak, yüksek ikinci sisyal sistemi kullanır ki, burada, refleks aktivitesi konuşma ile dolayımlaştırılmıştır. Konuşma, insanoğluna, realitenin, soyut nosyonlar ve karmaşık hükümler biçimi içinde, daha derin, daha genel bir refleksiyonu imkânını verir. Yüksek Sinir Aktivitesi psişik aktivitenin (bak. Aktivite) fizyolojik temelini ve bu aktiviteyi yöneten kanunları açığa vurur. Bu, insan bilincinin köken ve gelişimine ilişkin bilgiyi kolaylaştırır, ve materyalist filozofların, bilinc, yüksek derecede organize olmuş maddenin, yani beynin fonksiyonudur tarzındaki önermesini doğrular.

YÜKSEK SİNİR AKTİVİTESİNİN TİPLERİ, hayvanların ve insanoğlunun yüksek sinir aktivitesinin bireysel çizgilerini belirliyen sinir süreçlerinin (uyarım ve yasaklama) temel özelliklerinin kompleksi. Yüksek Sinir Aktivitesinin Tipleri kavramı Pavlov tarafından ortaya konulmuştur. Pavlov'a göre, beyin yarımküreleri korteksinde operatif uyarım ve yasaklama'nın üç temel özelliği vardır. Bu özellikleri şu aşamalara ait terimler içinde ifade edilir: 1) sinir hücrelerinin elverişliliğine bağımlı olan sinir süreçlerinin gücü; 2) değişik süreçler arasındaki denge; 3) süreçlerin hareketliliği, yani uyarımın doğuşunun ve sona erişinin hızı ve uyarımın yerini yasaklama'nın alması, ve vis versa. Bu özelliklerin bir bileşimi Yüksek Sinir Aktivitesi Tiplerini meydana getirir. En karakteristik dört tip şunlardır: 1) sağlam, dengeli ve hareketli; 2) sağlam, dengeli, ve hareketsiz; 3) sağlam ve dengesiz (uyarım sürecinin belirgin üstünlüğü); 4) zayıf (yasaklama üstün olmakla birlikte, her iki süreç tezayıftır). Bu başlıca Yüksek Sinir Aktivitesi Tipleri'ne dört mizaç (bak. Mizaç) tekabül eder. Sözü geçen Yüksek Sinir Aktivitesi Tipleri gerek hayvanlarda gerekse insanlarda ortaktır. Pavlov sadece insana has olan ve sinyal sistemlerinin korelasyonunda mevcut bulunan özellikler tarafından şartlandırılan üç Yüksek Sinir Aktivitesi Tipi belirtir: çekingen (apprehensive) tip (ikinci sistem sisteminin nispi üstünlüğüyle); artistik tip (birinci sinyal sisteminin nispi üstünlüğüyle); ve ortalama tip. Bireyin sinir süreçlerinin özel çizgileri yeteneklerin formasyonundaki bireysel farklılıklarla sıkıca bağıntılıdır.

Z

ZAMAN VE MEKÂN, maddenin varoluşunun temel formları. Zaman ve Mekân gerçek midir, yoksa insan bilincinde varolan saf bir soyutlamadan mı ibarettir sorunu filozofların uğraşmış oldukları başlıca sorunlardan biridir. İdealist filozoflar Zaman ve Mekân'ın objektivitesini inkâr ederler ve onları bireysel bilince bağımlılaştırırlar (Berkeley, Hume, Mach, bak.). Bu filozoflar Zaman ve Mekân'a duyumsal temaşanın a priori formları olarak (Kant, bak.) yada mutlak espirinin kategorileri olarak (Hegel, bak.) bakarlar. Materyalizm Zaman ve Mekân'ın objektivitesini kabul eder ve herhangi bir realitenin Zaman ve Mekân dışında varlığını reddeder. Zaman ve Mekân maddeden, onların evrenselliğinin bir tezahürü olan bu mevcudiyetten ayrılamazdırlar. Mekân üç boyutludur, Zaman ise tek boyutlu. Mekân simültane olarak varolan objelerin yayılışını (distribution) ifade eder, Zaman ise biri diğerini istihlaf eden fenomenlerin varoluşunun tevalisini ifade eder. Zaman geriye dönmez (irreversible)'dir, yani her maddi süreç tek doğrultuda —geçmişten geleceği doğru— gelişme gösterir. Bilimin gelişimi, Zaman ve Mekân'ın maddi süreçlerden bağımsız olarak ve biri değerinden ayrı olarak varoldukları tarzındaki idealist fikri çürütmüştür. Diyalektik materyalizm Zaman ve Mekan'ın hareket halindeki maddeyle basit bağıntısından değil, fakat hareket Zaman ve Mekân'ın mahiyetidir, ve dolayısıyle, madde, hareket, zaman, ve mekân birbirlerinden ayrılamaz olan şeylerdir olgusundan hareket eder. Bu fikir modern fizikte doğrulanmış bulunmaktadır. 18. ve 19. yüzyılın tabiat bilimi Zaman ve Mekân'ın objektif mahiyetini kabul ederken, onlara biri diğerinden ayrı olarak, madde ve hareketten tamamen bağımsız biçimde varolan, kendi başlarına bir şey olarak bakan Newton'u (bak. Newton) takip etmekteydi. Kadim tabiat filozoflarını (bak. Demokritos ve Epiküros) takip ederek, tabiat bilginleri yirminci yüzyıla gelinceye kadar, Mekânı mutlak, herzaman ve heryerde aynı ve hareketsiz olarak tasavvur etmekte oldukları bir boşlukla, aynı hızla akıp giden Zaman'la özdeşleştirmekteydiler. Modern fizik Zaman ve Mekân'a ilişkin eski konsepsiyonları boş zarflar olarak bir yana bırakmış ve onların hareket halinde maddeyle derin ilişkisini ispat etmiştir. Einstein'ın röla-

tivite teorisinde (bak. Rölativite Teorisi) temel vargısı, Zaman ve Mekân'ın kendi başlarına, maddeden izolasyon halinde değil, fakat evrensel karşılıklı ilişkinin parçası olarak varoldukları olgusunun kesinlikle tesisidir ki, burada, Zaman ve Mekân kendi bağımsızlıklarını yetirirler ve entegral ve bölünmez mekân-zamanın rölatif görünümleri olarak ortaya çıkarlar. Bilim ispat etmiş bulunmaktadır ki, zamanın akışı ve cisimlerin miktarı bu cisimlerin hareket halindeki hızına bağımlıdır ve dört - boyutlu uzanım (mekân-zaman)'ın yapısı yada özellikleri maddenin (substance) kitlesinin yoğunluğuna (accumulation) ve bunların nedenlendirdiği çekim alanına göre değişmektedir. Lobaçevski (bak. Lobaçevski), Riemann, Gauss, ve Bolyai'nin fikirleri bugünkü Zaman Mekân teorisine büyük katkıda bulunmuştur. Eukleides'ci-olmıyan geometrinin keşfi, tecrübenin menzili dışında duyumsal algı formları olarak Zaman ve Mekân hakkındaki Kant öğretisini çürütmüştür. Butlerov (bak. Butlerov), Fyodorov, ve onların takipçilerinin araştırmaları mekânsal özelliklerin (properties) maddi cisimlerin fiziksel tabiatına bağımlılığını, ve maddenin fiziko-kimyasal özelliklerinin atomların mekansal dağılımına bağımlılığını ortaya koymuştur. Zaman ve Mekân hakkında insanların görüşlerdeki tereddüt felsefi ve fiziksel idealistler (bak. Fiziksel İdealizm) tarafından objektif realiteyi inkâr etmek için bir gerekçe olarak kullanılmaktadır. Diyalektik materyalizme göre, insansal bilgi, objektif olarak gerçek (real) Zaman ve Mekân'a ilişkin daha derin ve doğru bir konsepsiyon ortaya koyar.

ZORUNLULUK VE ÖZGÜRLÜLÜK, insanların aktivitesiyle tabiat ve toplumun objektif kanunları arasındaki ilişkiyi ifade eden felsefi kategoriler. İdealistler Zorunluluk ve Özgürlük'e karşılıklı olarak birbirini dışlıyan kavramlar olarak bakarlar ve Özgürlük'ü espirinin kendi kendini-belirlemesi olarak, irade özgürlüğü olarak, dış şartlar tarafından belirlenmiş olmıyan bir irade uyarınca hareket mümkünlüğü olarak anlarlar. İdealistler insan aksiyonlarının zorunluluğunu ileri süren determinizm (bak. Determinizm) fikrinin insanın sorumluluğunu tamamiyle ortadan kaldırdığı ve insanın aksiyonlarının moral yargılanışım imkânsız kıldığı iddiasındadırlar. Onların bakış açısından, ancak kısıtsız ve mutlak Özgürlük insanın sorumluluğunun, dolayısıyla da etiğin temelidir. Sartre, Jaspers, ve varoluşçuluğun (bak. Varoluşçuluk) diğer temsilcileri Özgürlük'ü açıklayışta müfrit sübjektivizme düşerler. Taban tabana karşıt ve yanlış bir görüş mekanist determinizmi kabul edenler tarafından öne sürülmüştür. Mekanist deterministler insanın aksiyon ve davranışının bütün durumlarda ona bağımlı olmıyan dış şartlar tarafından belirlendiği iddiasından hareketle, irade Özgürlük'ünü inkâr ederler. Bu açıkça diyalektik-dışı konsepsiyon objektif Zorunluluk'u bir mutlak düzeyine çıkarır ve kadercilliğe (bak. Kadercilik) götürür. Özgürlük ve Zorunluluk'un bilimsel bir açıklaması onların diyalektik karşılıklı bağıntısının kabulü temeline dayanır. Bu karşılıklı bağıntıyı ortaya koyma konusunda ilk girişim, Özgürlülük'ü Zorunluluk'un anlaşılması olarak tanımlıyan Spinoza tarafından yapılmıştır. Hegel Özgürlük ve Zorunluluk'un diyalektik birliğinin işlenmiş bir konsepsiyonunu idealist pozisyonlarda vermiştir. Özgürlük ve Zorunluluk'un hakiki bilimsel, diyalektik materyalist bir çözümü objektif Zorunluluğun epistemolojik anlamda birincil olarak, insan irade ve bilincinin ise ikincil, türevsel (derivative) olarak kabulü temeline dayanır. Zorunluluk ta-

biat ve toplumda objektif kanunlar biçiminden varolur. Bilinmiyen kanunlar «kör» Zorunluluk olarak kendilerini gösterirler. Kendi tarihinin başlangıcında, tabiatın sırlarını çözmeye muktedir olmıyan, bilinmiyen Zorunluluk'un kölesi durumunda bulunan insanoğlu, özgür-olmıyan insandı. Objektif kanunları tanıyarak derinleşen insan, aktivitesinde daha özgür ve daha bilinçli oldu. İnsan Özgürlük'ünün sınırını belirliyen şey, insanların Özgürlük'ünün sadece tabiata değil, fakat aynı zamanda, onları hükmü altına alan sosyal güçlere de bağımlılığıdır. Antagonistik sınıflara bölünmüş bir toplumda, sosyal ilişkiler insanları ezen ve onlara hükmeden ilişkilerdir. Sosyalist devrim sınıflar arasındaki antagonizmayı ortadan kaldırır ve insanları sosyal baskıdan kurtarır. Üretim araçlarının sosyalizasyonuyla, kapitalist toplumun bağrında yer alan üretim anarşisinin yerini planlı, amaçlı organizasyon alır, o zamana kadar yabancılaşma biçiminde, spontane kuvvetler biçiminde insanlara hükmeden yaşayış şartları insanların kontrolü altına girer. Zorunluluk'un ülkesinden Özgürlük'ün ülkesine bir sıçrama yapılmış olur. (Engels). Sosyalizmin kuruluş tecrübesi göstermektedir ki, sosyalist toplum insanlara objektif kanunları kendi pratik aktivitelerine bilinçli olarak uygulamak, toplumun amaçlı bir biçimde ve bir plan içinde gelişimini yönlendirmek, bir bütün olarak toplumun ve herbir bireyin ihatalı gelişimi için, yani hakiki Özgürlük'ün uygulanımı için gerekli bütün maddi ve manevi önşartları yaratma imkânını verir.

ZORUNLULUK VE TESADÜF, maddi dünyada objektif bağıntıların iki çeşidini yansıtan felsefi kategoriler. Zorunluluk fenomenlerin derin mahiyetinden doğar ve bu fenomenlerin regülarite, düzen, ve yapısını belirtir. Zorunluluk, belirli şartlarda bir şeyin vuku bulmasındaki kaçınılmazlığı ifade eder. Buna karşılık, Tesadüf, fenomenlerin mahiyetinden değil, fakat belirli bir fenomen üzerinde diğer bir fenomenin etkisinden kaynaklanır:, Tesadüf vukubulabileceği gibi vuku bulmıyabilir de. Zorunluluk ve Tesadüf hakkındaki diyalektik materyalist anlayış diğer iki Zorunluluk ve Tesadüf kavramı karşısında yer alır ki, bunlardan birincisi Zorunluluğu inkâr eder ve her şeyi Tesadüf'e, hal ve şartlara ait uygun bir tesadüfe indirger, ikincisi ise, bunun tersine, her türlü Tesadüf'ü inkâr eder ve onu Zorunluluk'a indirger. Birinci kavram sübjektif idealist müteaddit teorilerde ifadesini bulur (örneğin, Narodizm, bak., Rusya'da). Gerek Laplace'çı determinizm (bak. Determinizm) gerekse dinsel fatalizm (bak. Kadercilik) ikinci kavramdan yanadır. Fakat, her tesadüfü ebedi zorunluluk olarak, tabiatın temel kanunu olarak normdan bir sapış olarak ele alan kadercilik, aslında, Tesadüf'ü Zorunluluk düzeyine çıkarmaz; tam tersine, Zorunluluk'u Tesadüf düzeyine indirger. Hegel (bak. Hegel), bu iki metafizik ekstremi, idealist pozisyonlardan ilk olarak bertaraf etmiş olan kimsedir. Fakat sadece diyalektik materyalizm Zorunluluk ve Tesadüf'ün ilişkisi ve mahiyeti hakkında bilimsel bir anlayış sağlar. Bütün fenomenler arasındaki evrensel karşılıklı bağıntı ve içiçe-geçiş'ten ötürü, her fenomen diğer bir fenomenle asli yada asli-olmıyan bir ilişki içinde ele alınabilir, ve, dolayısıyle, herbir fenomen yada fenomenler kompleksinde, her süreçte, asli (zorunlu) ve asli-olmıyan (tesadüfi) özellikler kendilerini gösterebilir. Zorunluluk ve Tesadüf, karşılıklı bağıntı halinde bulunan ve biri var olmadan öbürü varolamıyan diyalektik karşıtlardır. Dünyanın maddesel birliği açısından her olayın kendi nedeni vardır ve de her

ifadesidir, çünkü Zorunluluk evrenselden ayrılmazdır, «varlıkta evrensel»dir ve bir mutlak, evrensel bağıntı teşkil eder. Her fenomen içsel Zorunluluk'tan doğar, fakat bu fenomenin doğuşu dış şartların plüralitesiyle eşdeştir, o dış şartlar ki, spesifik mahiyetleri ve sonsuz çeşitlilikleri nedeniyle, Tesadüf'ün, belirli fenomenin arizi özelliklerinin (features) ve görünümlerinin (aspects) bir kaynağı olarak hizmet ederler. Hiçbir fenomen içsel Zorunluluk ve dışsal «tesadüf» önşartları olmaksızın anlaşılamaz. Bunun içindir ki, içsel Zorunluluk kaçınılmaz olarak dışsal Tesadüf tarafından tamamlanır. Tesadüf kendi temeli olarak Zorunluluk'a maliktir, onun bir tezahür biçimidir. Tesadüf'ün arkasında tabiat ve toplumun gelişim seyrini belirliyen Zorunluluk vardır her zaman. «Fakat satıhta arızinin, hükümran olduğu her yerde, gerçekte, bu arıziye, içsel, gizli kanunlar tarafından hükmedilmektedir her zaman ve bütün iş bu kanunları keşfetmektir» (Marx, Engels, *Eeçilmiş Eserler* Cilt II, s. 391). Zorunluluk ve Tesadüf'ün ilişkisi hakkındaki diyalektik materyalist anlayış fenomenlerin nedensel, kanuna-bağımlı zincirini takip etmeyi mümkün kılar. Böylece, bu anlayış, tesadüf bağıntısının arkasında fenomenlerin zorunluluğunu açığa vurma yönünden bilimin görevine uygun düşmektedir. Diyalektik materyalizmi içeren bilim, bilgidışılığın (unknowability) baş düşmanıdır. Bilim, diyor Marx, zorunluluk bağıntısının gücünü kaybettiği yerde son bulur, belirli bir fenomen ne kadar çarpaşık olursa olsun (örneğin toplumun gelişimi), bir fenomenin dayandığı zahiri tesadüfler ne kadar çok sayıda olursa olsun, nihai olarak onu yönlendiren şey, objektif kanunlardır, objektif Zorunluluk'tur. Diyalektik materyalizm, Zorunluluk ve Tesadüf arasındaki bağıntıyı değil sadece, fakat onların karşılıklı olarak birbirlerine geçişmesini da anlamayı mümkün kılar. Organik dünyanın evrimine ilişkin Darwin teorisi bu içiçe geçiş (interpenatration) düşüncesi temeline dayanmaktadır. Çağdaş tabii bilim Zorunluluk ve Tesadüf'ün mahiyetine ve onların bağıntılarına ilişkin diyalektik materyalist vargıları zenginleştirmektedir (bak. İstatistiksel ve Dinamiksel Kanunlar).

ZEN BUDA'CILIK, Buda'cılık'ta (bak. Buda'cılık) bir akım; 6. yüzyılda Çin'de ortaya çıkmıştır; Buda'nın ve bütün yaratıkların, ve bütün teorik metotlardan üstün olan tabii usul, yani *tao*'nun (bak. Tao) aynı bir mahiyette olduğunu postülalaştırmıştır. Diğer Budistik okullardan farklı olarak, Zen Buda'cılık, «birdenbire uyanış»ı, *satori*'yi vaaz ediyordu. Zen Buda'cılık'ın irrasyonalizmi ve sezgiciliği Batı Avrupa'lı ve Amerika'lı filozoflar arasında, özellikle son yıllarda büyük bir ilgiyle karşılanmaktatdır.

ZEGALKİN, İVAN İVANOVİÇ (1869-1942), mantıkçı ve matematikçi, Moskove Üniversitesinde profesör; Sovyet matematikşel mantık (bak. Matematiksel Mantık) okulunun kurucularından biri. 1927-28'de, iki figürlü —çift («eşit») ve tek («eşitsiz) bir aritmetik biçiminde bir önermeler mantığı meydana getirmiş; böylece mantıksal problemlerin çözümünde büyük sadelik sağlamıştır. Kullanılagelen mantıksal konstrüksiyonlardan farklı olarak, onun mantığı bağlaçları (conjunctions) değil, aritmetikte kullanılmakta olduğu üzere tek ve çift gibi rakamları kullanır.

ZENON, ELEA'LI (İ.Ö. 490-430), Elea okulunun (bak. Elelalılar) kurucusu. Diyalog biçimini ilk getiren kimse; hareketin diyalektik mahiyetine ilişkin önemli sorunları negatif biçimde ortaya koyan mantıksal paradokslarıyla tanınır. Zenon'a göre, mademki varlık

lık görünüşte varlıktır. Paradoksları şunları ispata yöneltilmiştir: 1) şeylerin çeşitliliğini kavramak mantıken imkânsızdır, 2) hareket varsayımı çelişkiye götürür. Hareketin mümkünlüğüne karşı en iyi bilinen paradoksları «Achilleus ve Kaplumbağa» ve «Uçan Ok» paradoksları dır (bak. Aporia). Zenon'un kanıtlarını ele alan Lenin, Hegel'in bu kanıtlara karşı öne sürdüğü itirazları haklı bulur: hareket hem bir yerde olmak, hem de o yerde olmamak demektir, hareketi mümkün kılan şey, mekân ve zamanın sürekliliğinin ve süreksizliğinin birliğidir.

ZENON, KIBRIS'LI (İ.Ö. 336-264), Stoacı okulun kurucusu (bak. Stoacılar). Kıbrıs'ta doğdu, bir tüccarın oğludur; ilkin Kynik Kratylos'un, sonra Megara okulundan (bak. Megara Okulu) Stilippo ve Diodoros'un, daha sonra da Platon'cu Polemon'un yanında öğrenim gördü. İ. Ö. 300 yıllarında, Atina'da Stoacı adı verilen *(stoa poikile*'den, fresklerle süsyü revak) kendi okulunu kurdu. Zenon'un yazılarından sadece az sayıda parçalar kalmıştır. Felsefeyi üç bölüme —mantık, fizik ve etik— ayırıyordu. «Katalepsis» (kavram) terimini ortaya koyan Zenon'dur. Zenon'a göre, idea *(fantasia)* şeylerin zihindeki izi *(tuposis)*'dir. O, realitenin kavranışıyla eşdeşleştirmiş olması itibarıyle, «çekici imaj»a hakikatin kıstası olarak bakar.

ZERDÜŞTÇÜLÜK, düalistik bir eski İran dini. Zerdüştçülük'ün yaratılması efsanevi peygamber Zerdüşt'e (Grekçe' de Zoroaster) izafe edilmektedir. Zerdüştçülük tam biçimini İ. Ö. 7. yüzyılda almış bulunuyordu. Zerdüştçülük'ün esası, dünyada iki karşıt eleman arasında; aydınlık tanrısı Ahura Mazda (Hürmüz)'da kişileşen iyilik, ve karanlık tanrısı Angra Mainyu (Ehrimen)'de kişileşen kötülük arasında sürekli mücadele doktrinidir. Zerdüştçülük'ün dünya hakkındaki eskatolojik (bak. Eskatoloji) fikirleri, öbür dünyada cezalandırma, yargılama, ölümden sonra diriliş ve bir bâkireden dünyaya gelen bir mesihin dünyayı kurtarması fikirleri Yahudulik ve Hıristiyanlık üzerinde büyük bir etki yapmıştır. (bak. Yahudilik; Hıristiyanlık). Zerdüştçülük, halen Hindistan'da Parsizm biçiminde devam etmektedir ki, burada eski düalistik fikirler muhafaza edilmiş olmakla birlikte, Kadiri Mutlak tek bir tanrı kavramı da geliştirilmiş bulunmaktadır.

ZİHİN (ESPİRİ) (Lat. spiritus—nefes), geniş anlamda, zihinsel aktivitenin yüksek biçimi olarak ideal ve bilinç kavramlarıyla eşdeş, olan; daha dar anlamda ise düşünce kavramıyla eşanlamlı olan bir kavram. Felsefe tarihinde, şübjektif Espiri (süje, bireysel), ki bunun mutlaklaştırılması sübjektif idealizme (bak. Sübjektif İdealizm) götürür, ve objektif Espiri (sosyal bilinç, insan yeteneklerinin objektivizasyonu), ki bunun kabulü objektif idealizme (bak. Objektif İdealizm) götürür, arasında bir ayırım yapılmaktadır. Kadim filozoflar süjeye soyut düşünce aktivitesi olarak bakıyorlardı (örneğin, Aristoteles için Espiri'nin yüksek aktivitesi algının algısıdır, teoride hazdır). Bununla birlikte, Espiri'ye, doğrudan doğruya kavranan, sezgiyle kavranan süper-rasyonal ilke olarak da bakılmaktaydı (Plotinos, bak.). Bu bakış açısı dinle iştirak halindedir ki, buna göre, Espiri, ancak iman yoluyla bilinebilen Tanrı'dır, tabiatüstü bir varlıktır. Alman klasik felsefesi, Espiri'yi kendinin-bilinci (bak. Kendinin-bilinci) olarak ele almak suretiyle, onun aktif niteliğini vurguluyordu. Hegel, Espiri'yi, kendinin-bilinci'nin ve akıl halinde kendisini gösteren bilincin birliği olarak, ve pratik aktivite temeli üzerinde Espiri'nin pratik ve teorik/aktivitesinin birliği olarak anlamaktaydı: burada, biricik aktivitesi bilme olmakla birlikte, Espiri ancak

aktif olarak varolur. Hegel'e göre, Espiri tabii'yi aşar ve kendinin-bilinci süreci içinde benliğine erişir. Materyalist filozoflar, Espiri'ye, tabiata oranla ikincil olarak bakarlar. Kadim materyalistler için, Espiri, ruhun anlaşılabilir (reasonabl) parçasıydı ve bütün bedeni dolduruyordu. 17. ve 18. yüzyılların materyalistleri (Hobbes, Locke, La Mattrie, bak.), Espiri'ye, bir duyumsal bilgi biçimi olarak bakıyorlardı sadece. Diyalektik materyalizm spiritüel'i basit bir duyumlar toplamına indirgemeyi kabul etmez ve onun maddeden bağımsız olarak varolduğu tarzındaki konsepsiyonu reddeder. Spiritüel, yüksek derecede organize olmuş maddenin fonksiyonudur, insansal varlıkların maddi sosyo-tarihsel pratiksel aktivitesinin ürünüdür. Toplumun manevi (spiritual) hayatı —sosyal bilinç— sosyal varlığın yansısıdır. Bununla birlikte, o, sosyal varlığı ve insanlığın pratik aktivitesini aktif bir biçimde etkiler. Espiri kavramı mecazi anlamda, mahiyet kavramının bir eşanlamı olarak kullanılır, örneğin, çağın Espiri'si, zamanın Espirisi gibi (bak. Ruh; Düşünce; Bilinç; Psyche).

ZİNCİRLEME KIYAS, bir kategorik kıyaslar zinciri ki, burada öncüllerde birisi çekimser bir içerme olmak kaydıyla, sonuçlamalardan her biri bir sonraki öncülü teşkil eder. Buna şöyle bir örnek verilebilir: 2 sayısı bir çift sayıdır. Bütün çift sayılar tabii sayılardır. Bütün tabii sayılar rasyonel sayılardır. Öyleyse, 2 sayısı rasyonel bir sayıdır. Bu iki öncülden, şu sonuçlamaya varılabilir: 2 tabii bir sayıdır. Bu sonuçlama, bir sonraki kıyasta küçük öncülün yerini alır (bütün sayılar rasyonel sayılardır ve 2 sayısı tabii bir sayıdır). Fakat, burada, «2 sayısı bir tabii sayıdır» öncülü, çekimser bir içermedir.

ZUHURCU (EMERGENT) EVRİM, idealistik bir gelişim teorisi; modern Anglo-Amerikan felsefede, özellikle yeni-realizmin (bak. Yeni-Realizm) temsilcileri arasında yaygınlaşmıştır. Belli-başlı temsilcileri şunlardır: S. Alexander (bak. Alexander. Samuel), Lloyd Morgan, C. D. Broad. Zuhurcu Evrim, 1920'lerde, materyalist diyalektiğe karşı olarak ortaya çıkmıştır. Gelişimi atılım ve sıçrama, yeni'nin zuhuru, vs.'yle «açıklama» amcını güder. Zuhurcu Evrim'in teorisyenleri, değişim sürecini irrasyonel, mantıksal olarak kavranamıyan aktlar olarak yorumlarlar, ve nihai olarak tanrısal varlığı kabul ederler. Bu teori tabii ve tarihsel kanunları inkâra götürür. Lloyd Morgan için, bütün tabiat ruhanileşmiştir: psişik olmadan fiziksel olamaz. Şöyle diyordu Samuel Alexander: maddesel-olmıyan «mekân-zaman» tabiatın ilk elemanları olarak hizmet eder. Broad açık olarak vitalizmi (bak. Vitalizm) ve tenasühü savunmaktadır.

———o———

FELSEFE LİTERATÜRÜNDE KULLANILAN YABANCI KELİME ve SÖZLER

A, mantık'ta tümel müspet (olumlayıcı) bir önerme. Affirmo'nun kısaltılmış şekli.

Ad oculus (L.), göze görünen, görülebilir olan.

A fortiori (L.), Öncelikle, haydi haydi. Fazlasıyla anlamına gelen bir söz. Muarız tarafından doğruluğu daha önce teslim ve kabul edilmiş olan bir önermeye nispetle daha da kabule şayan olan bir önerme için kullanılır.

A posteriori (L.), tecrübeden sonra tecrübe sonucu olarak.

A priori, (L.), tecrübeden önce, tecrübeden bağımsız.

Agens (L.), harekete konulmuş; iticigüç, etkileyici antite.

Amicus Plato, sed magis amica est veritas (L.), Platon'u severim, ama hakikati daha çok severim. Aristoteles'e atfedilen bir cümle.

Analogon rationis (L.), akıl'a benzer. Leibniz, bu terimi, hayvanlarda bulunan en aşağı bilinç şekillerini ifade etmek için kullanmıştır.

An sich (Alm.), Latince *in se* (bizatihi)nin tercümesi; objeleri ve şeyleri oldukları gibi, başka şeyler ve fenomenler ile ilişkileri dışında ele alınmış olarak ifade etmek için Wolff tarafından ortaya konulmuştur. Kant'tan sonra, idealistler, bu terimi mahiyeti bilinmeyen «kendinde-şey»i («bizatihi şey»i) ifade etmek üzere kullanmışlardır.

Antecedens-consequens (L.), öncül - sonuç.

Arbitrum liberum (L.), serbestçe verilmiş karar, irade hürriyeti.

Argumentum ad baculinum (L.), kelime anlamıyle: baston delili; mecazi anlamda: en güçlü delil.

Argumentum ad hominem (L.), bağlayıcı ya da şahsi bir delil. Yersiz bir şekilde, şahsi hislere hitap ederek bir delili sağlam olgu ve sebeplere dayandırmak yerine, hasmın şahsiyetine doğru kaydırmak.

Argumentum ad rem (L.), esas noktaya dokunan delil.

Argumentum ad veritatem (L.), objektif ispat.

Argumentum e silentio (L.), karşısındakinin sükûtundan dolayı yanlış şekilde sürdürülen kanıt.

Bellum omnium contra omnes (L.), herkesin herkese karşı savaşı. Hobbes'a göre, devletin ortaya çıkmasından önce, insan topluluğunun içinde bulunduğu tabii durum. Hobbes'un orijinal ifadesi biraz değişiktir: «Bellum omnium in omnes».

Bon sens (Fr.), sağduyu.

Causa activa (L.), aktif sebep.

Causa corporalis (L.), fiziksel sebep.

Causa efficiens (L.), etkin (müessir) sebep.

Causa essendi (L.), varlık sebebi, mevcudiyet sebebi.

Causa finalis (L.), gai (amaçlı) sebep.

Causa formalis (L.) formel (biçimsel) sebep, bir heykele örneklik eden şekil gibi.

Causa materialis (L.), cevher olarak etki yapan sebep, madde; aksiyonun substratum'u (desteği).

Causa movens (motiva) (L.), itici güç ya da sebep.

Causa occasionalis (L.), arızi sebep.

Causa sui (L.), kendinin sebebi (bizatihi sebep). Bu terim, skolastikçiler tarafından, sebepsizliğin ifadesi için kullanılmıştır. (Tanrı sebepsiz olarak ve zorunlu bir şekilde vardır). F. Suarez, Descartes, Schelling ve Hegel de bu terimi, aynı anlamda kullanmışlardır. *Causa sui*, Spinoza'cılığın temel ilkesi idi.

Characteristica universalis (L.), evrensel dil; Leibniz tarafından tasarlanmış bir semboller sistemi. Leibniz felsefi kavramların bir semboller dili haline getirilebileceğine inanıyordu.

Circulus vitiosus (L.), ya da *circulus in probando*, kısır döngü (fâsid daire), kısır çember. Varılacak sonucu esasen kendilerinde taşıyan öncülleri ihtiva eden kanıt ya da ispat.

Cogito, ergo sum (L.), düşünüyorum, öyleyse varım. Descartes felsefesinin dayandığı temel.

Coincidentia oppositorum (L.), karşıtların mutabakati, ittifakı. Cusanus Nikolaus çelişkilerin sonsuzda ortadan kalktığını ifade etmek için bu terimi kullanıyordu.

Conditio sine qua non (L.), vazgeçilmez şart.

Consensus gentium (consensus omnium) (L), halkın tasvibi; hakikatin bir kıstası: insanlar arasında evrensel olan şey hakikatin ağırlığını taşır. Bu kanıt, stoacılar, Cicero ve skoç okulu düşünürleri tarafından geniş şekilde kullanılmıştır. Bazı filozoflar bu kanıt vasıtasıyle Tanrı'nın varlığını ispata çalışmışlardır.

Contradictio in adjecto (L.), bir tanımlamanın kendi içinde bulunan çelişki. Buna en iyi misal, «yuvarlak kare» cümlesidir.

Contrat social (Fr.), sosyal sözleşme.

Credo, quia absurdum est (L.), kelime anlamıyle: saçma olduğu için inanıyorum. Bu söz genellikle Tertullianus'a atfedilirse de, onun eserlerinde böyle bir söze rastlanılmamıştır. Bununla beraber, bu söz, yine de, imanı, aklın gücünden çok, İsa'nın otoritesine inanmaya dayandıran bu Latin kilise babasının düşüncesine uygun düşmektedir. Krş. *Sacrificium intellectus*. Bazı filozofları bu deyimin 17. yüzyılda ortaya atıldığını ileri sürerler.

Credo, ut intelligam (L.), kelime anlamıyle: anlamak için inanıyorum. Bilginin temeline imanı koyan Canterbury'li Anselmus tarafından ortaya konulmuş olan bir ilke.

Cum principia negante non est disputandum (L.), mantık'ta; temel öncüller (başlangıç önermeleri) üzerinde mutabakat olmadan tartışma sürdürülemez.

De omnibus dubitandum (L.), her şeyden şüphe et. Kartezyen felsefesinin hareket noktası. Skolastik spekülatif felsefeye ve bu felsefenin bilimsel şekilde ispatı mümkün olmayıp iman konusu yapılan hakikatler kabul etmesine karşı çıkan Descartes, bilimsel bilginin tek doğru metodunun şüphe olduğunu ileri sürmüştür.

Deus sive natura (L.), Tanrı ya da ta-

biat; yani Tanrı ile tabiat'ın aynılığı, Spinoza'cılığın düsturlarından biri. Feuerbach, bu düsturu materyalist açıdan eleştirmiştir.

Dictum de omni et nullo (L.), kelime anlamıyle: her şey için söylenmiş hiç bir şey için söylenmemiş; kıyasın aksiyomu: bütün bir sınıf için tasdik (ya da inkâr) edilen, bu sınıfın bütün fertleri için de tasdik (yada inkâr) edilebilir.

Differentia specifica (L.), bir türü, aynı cismin diğer türlerinden ayıran vasıf.

Docta ignorantia (L.), kelime anlamıyle: cehaletin bilgisi. İnsanın sonsuzluğun ve uluhiyetin azametini, Tanrı'nın kavranılmazlığını «anlaması».

E, mantıkta: tümel olumsuz (red ve inkâr edici) önerme. E, lâtince *nego* kelimesinin ilk sesli harfidir.

Elan vital (Fr.), kelime anlamıyle: hayat hamlesi. Bu terim, Bergson tarafından etkin (faal) sebebin kaynağını ifade etmek için kullanılmıştır.

Ens (L.), kelimenin en genel anlamıyle: varlık, mevcudiyet, mahiyet, şey.

Ens a se (L.), bizatihi varlık; kendiliğinden (kendi kendisi sayesinde) mevcudiyet. Mukabili *Ens ab alio*'dur yani başka bir şeye bağlı olan, başka bir şey tarafından şartlandırılmış ve yaratılmış olan.

Ens Entium (L.), en yüksek mahiyet (söz), mahiyetlerin mahiyeti.

Ens rationis (L.), aklın bir antitesi.

Ens reale (L.), gerçek bir şey.

Ens realissimum (L.), en gerçek antite; her türlü gerçekliğin özü.

Eppur si muove (İtal.), «Gene de dönüyor!»; Copernicus'un teorisini red ve inkâra zorlanan Galileo rivayete göre Engizisyon Mahkemesi önünde böyle demiştir.

Esse est percipi (L.), varolmak, idrak edilmektir. Berkeley felsefesinin temel postulası: şeylerin varlığı idrakle kaimdir.

Essentia (L.), mahiyet (öz), skolastiğin temel kavramı; karşıtı *existentia* (varlık) kavramıdır.

Exclusi tertii principium (L.), üçüncü şıkkın imkânsızlığı kanunu; mantık'ın temel kanunlarından biri: karşılıklı olarak birbirini reddeden iki ifadeden ancak bir tanesi doğru olabilir. A, B'dir, ya da A, B değildir; üçüncü bir şık olamaz.

Ex nihilo nihil fit (L.), yoktan hiç birşey varolamaz (ortaya çıkamaz); Yunanlı filozof Melissus (İ.Ö. 5. yüzyıl) tarafından söylenmiş bir söz. Lucretius, *De rerum natura* adlı manzum eserinde bu fikri geliştirmiştir. Bu fikir, daha sonra, dünyayı Tanrı'nın yarattığını söyleyen idealist doktrine karşı olmak üzere, âlemin ezelden beri mevcut olduğunun ispatında materyalist filozoflar tarafından kullanılmıştır.

Experimentia est optima rerum magistra (L.), en iyi öğretici tecrübedir.

Experimentum crucis (L.), hangi ipotezin doğru ya da yanlış olduğunu kesin olarak bildirmeye yarayan tecrübe. Bu ifade, Francis Bacon'a aittir.

Genus proximum (L.), en yakın cins; yani söz konusu olan bütün türleri içine alan daha geniş bir objeler sınıfı.

Homo homini lupus est (L.), insan insanın kurdudur. Hobbes'a göre, devletin ortaya çıkmasından önce insanlar arasında geçerli ilişkilerin esası bu sözde ifadesini bulur. Sözün sahibi Romalı şair Plautus'tur.

Homo sapiens (L.), beşeri varlık; bu kavram ilk defa Linneaus tarafından insanı biyolojik bir tür olarak göstermek maksadiyle kullanılmıştır.

I, mantık'ta kullanılan itibari bir işaret; kısmen müspet bir önermeyi göstermek için kullanılır. *I*, lâtince *affirmo* kelimesinin ikinci sesli harfidir.

Idem per idem (L.), benzer benzerle, aynı aynıyle; tanımlama tanımlananla.

Ignoramus et ignorabimus (L.), cahiliz ve cahil olarak kalacağız. Bu sözün sahibi Alman fizyologu Du Bois-Reymond'a göre, insanın bilgisi sınırlıdır; öyle fenomenler vardır ki, şimdi bilemediğimiz gibi *(ignoramus)*, ileride de asla bilemeyeceğizdir *(ignorabimus)*. Bois - Reymond, maddenin ve kuvvetin mahiyetini, hareketin kaynağını bu bilinmeyen fenomenlere misal olarak gösterir.

İgnoratio elenchi (L.), meselenin esasını bilmeyip matlûp olandan gayrı bir sonucu ya da çürütülmesi gereken tezle çelişki halinde bulunmayan bir sonucu ispata çalışma yanlışlığı.

Im Werden (Alm.), meydana gelme, görünme süreci içinde olma.

In abstracto (L.), soyut halde; realiteyle bağlılık dışında.

In concreto (L.), realitede, vakıa olarak, belli bir gerçek halinde.

In statu nascendi (L.), doğum safhasında, yaratılış anında.

Ipse dixit (L.), kelime anlamıyle: o kendisi onu söyledi. Pythagoras'ın tilmizlerince, bir tartışmada, üstadın herhangi bir ifadesine atıfta bulunmak en kesin ispat tarzı sayılırdı. Daha sonraları, bu cümle, bir otoriteye körü körüne riayet anlamında kullanılmıştır.

Ipso facto (L.), bir vakıa olarak, fiilen, haddizatında.

M, mantık'ta bir kıyasın orta terimini göstermekte kullanılan itibari bir işaret. *M*, lâtince *medius* kelimesinin ilk harfidir.

Medicina mentis (L.), zihin ilâcı; orta çağ filozofları mantık'a bu adı veriyorlardı.

Modus probandi (L.), ispat tarzı.

Mundus intelligibilis (L.), mâkul, kavranabilir, idrak edilebilir realiteler âlemi.

Mundus sensibilis (L.), insanın duyu organları tarafından idrak edilen eşya âlemi.

Natura naturans (L.), yaratıcı tabiat; *natura naturata* yaratılmış tabiat. Bu terimler, ilk defa İbni Rüşt'ün, Aristoteles'in *De Caelo* adlı eseri hakkındaki tefsirlerinin lâtince bir tercümesinde geçer. Daha sonra, bu terimler Scotus Erigena tarafından kullanılmıştır. Scotus Erigena Tanrı'yı *natura naturans* olarak görüyordu. Bu terimlere, Bruno, Spinoza ve Schelling'in eserlerinde de rastlanır. Spinoza'da *natura naturans* bir cevher, *natura naturata* ise tekil şeyler dünyası, tavırlar (cevherin tavırları) âlemi idi. Schelling'e göre *natura naturans* aktif surette yaratıcı bir süje olarak tabiat anlamına geliyordu. *Natura naturans* olarak tabiat, tabiat bilimleri tarafından incelendiği gibi cansız bir obje olmayıp tabiat felsefesinin incelediği gibi bir objedir.

Natura non facit saltus (L.), tabiat sıçrama yapmaz. Bu cümle ilk defa Linnaeus'un *Philosophia botanica* adlı eserinde kullanılmıştır. Bununla beraber, tabiatta tedrici gelişme fikri Aristoteles'e kadar dayanır. Aynı fikre Leibniz'in eserlerinde de rastlanır.

Nervus probandi (L.), ispatın belkemiği; nihai ve kesin ispat.

Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu (L.), kelime anlamıyle: hiç bir şey müdrike'de bulunamaz. Sansüalizm'in, Locke tarafından formülleştirilmiş temel tezi. Leibniz bu cümleye *nisi intellectus ipse*, yani, «müdrike'nin fikrî mahiyetinin bir parçası olarak mevcut olandan gayrı» sözünü eklemiştir. Leibniz bu suretle, aklın duyulardan bağımsız kanunları olduğunu belirtmek istiyordu.

Nosce te ipsum (L.), kendi kendini bil. Bu sözün grekçe aslı «Gnöthi scauton», Delf'deki Apollon tapınağının cephesine kazılmış olup Thales'e atfedilir.

Nota notae est nota rei ipsius (L.), kelime anlamıyle: Bir «not»un kapsamına dahil olan şey. Kıyasın aksiyomu: Bir şeyin bilinen bir parçası o şeyin kapsamına da dahil olur.

Notiones communes, ya da notitiae communes (L.), ortak nosyonlar. Stoacılar nosyonların herkes için ortak olduğunu, dolayısıyle insanlarda doğuştan mevcut bulunduklarını düşünüyorlardı.

O, mantıktan kısmi olumsuz bir önermeyi ifade etmek için kullanılan itibarî bir işaret. O, lâtince *nego* kelimesinin ikinci sesli harfidir.

Obscurum per obscurius (L.), karanlık olanı, daha da karanlık olan bir şeyle açıklamak.

Omnis determinatio est negatio (L.), her tanımlama bir inkârdır (Spinoza).

Omnis verum omni vero consonat (L.), bütün hakikatler birbirlerine karşılıklı olarak bağlıdırlar; skolastik bir önerme.

Ordo ordinans (L.), organize edici ilke, organize edici tümel akıl. Bu terimle, Fichte, Tanrı'yı kastediyordu.

P, mantıkta bir önermenin yüklemini ifade etmekte kullanılan itibarî bir işaret. *P*, lâtincede *praedicatum* kelimesinin ilk harfidir.

Per se (L.), bizatihen, esasen, bizzat.

Petitio principii (L.), ya da meselenin başlangıcı. Sonuçta ispatı gereken şeyin daha başlangıç önermesinde, gayrımeşru bir şekilde kabul edilmesi.

Philosophia prima (L.), İlk Felsefe, Aristoteles metafizik'e, Wolff de ontoloji'ye bu adı veriyorlardı.

Post factum (L.), vakıadan sonra.

Posta hoc, ergo propter hoc (L.), bundan sonra, demek ki, bundan dola yı. Çok rastlanan bir mantık hatası. Buna göre, iki şeyin sadece zaman içindeki ilişkilerine bakılarak, sonra gelenin önce gelen sebebiyle zuhur ettiği ispata çalışılır. Bu hatâ bir çok bâtıl itikadın (rüyalara, nazara, keramete, v.s. inanma gibi) ortaya çıkmasına yol açar.

Pro et contra (L.), lehte ve aleyhte.

Profession de foi (Fr.), iman ikrarı; bir kimsenin görüş ve kanaatlerini açığa vurması.

Quaternio terminorum (L.), mantık'ta bir kuralın ihlâli. Daha ziyade iltibaslar halinde tezahür eder. Orta terim olarak rol oynayan müphem anlamlı bir kelime, bir anlamıyle büyük önermede diğer anlamıyle küçük önermede yer alır.

Qui nimium probat, nihil probat (L.) çok şey ispat eden, hiç bir şey ispat etmez.

Quod erat demonstrandum (L.), ya da Q.E.D., ispatı gereken bu idi.

Ratio (L.), akıl, algıgücü, esas.

Ratio agendi (L.), aksiyonun temeli.

Ratio cognoscendi (L.), bilgi'nin temeli.

Ratio essendi (L.), varlık'ın temeli.

Reductio ad absurdum (L.), abese irca. Bir önermenin doğruluğunu, karşıtının yanlışlığını göstererek ispat etmek.

Res cogitans (L.), düşünen şeyler; *res extensa*, yerkaplayan (uzamlı). Zihni ve maddi cevherleri ifade etmek üzere Descartes tarafından ortaya atılmış olan terimler.

Reservatio mentalis (L.), zihni ihtiraz. Üzerine alenen bir mükellefiyet alan bir kimsenin, kendisini bu mükellefiyetten kurtaracak şekilde, sözlerine özel bir anlam atfetmesi. Zihni ihtiraz metodunun Cizvit ahlâkiyatında özel bir yeri vardır.

S, mantıkta bir önermenin süjesini ifade etmekte kullanılan itibari bir işaret. S, lâtince *sübjectum* kelimesinin ilk harfidir.

Sacrificium intellectus (L.), aklın feda edilmesi. Bir kimsenin kendi düşüncesinden vazgeçmesi. Katolik Kilisesi'nin, Papa'nın yanılmazlığı dogmasını benimsemesinden sonra, bu deyim bir kimsenin kendi kanaatlerini, kilisenin otoritesine feda etmesi anlamına gelmiştir.

Salus populi suprema lex esto (L.), nihai kanun, halkın refahı olmalıdır. Bu söz, Cicero'ya atfedilir.

Sic et non (L.), hem evet, hem de hayır. Abelard'ın eşerinin adı. Abelard bu eserinde, meselelerin, taban tabana karşıt görüşlerin çatışması, lehte ve aleyhte (bak. *Pro et contra*), bütün kanıtların sayılması suretiyle çözülmesine dayanan skolastik metodun temellerini atmıştır.

Species (L.), felsefe'de: zihni imaj; mantık'ta ve biyoloji'de: cins denilen daha üst bir kavrama bağlı olan bir kavram.

Spiritus (L.), espri, zihin, ruh.

Status nascendi (L.), doğuş, yaratılış safhası.

Sui generis (L.), nev'i şahsına mahsus; kendi türünde tek olan.

Tabula rasa (L.), kelime anlamıyle: düz, ya da boş levha. Stoacılar ya da sansüalistler tarafından, yeni doğmuş insanın ruhuna verilen ad. Bu düşünürlere göre, tecrübe, insanın gelişmesi sırasında onun ruhu üzerinde izlenimler bırakır, insan ruhunu fikirlerle doldurur. Ruhun böyle apriori şekilde boş levhaya benzetilmesi Platon, Aristoteles ve diğer bazı antik çağ filozoflarına kadar uzanır. Bu düşüncenin Greklerdeki muadiline Aphrodisias'lı Aleksandros'ta, lâtinlerdeki muadiline de Romalı Aegidius'ta rastlanır.

Terminus (L.), had, sınır, kavram.

Terminus a quo (L.), başlangıç sınırı, çıkış noktası.

Tertium comparationes (L.), kıyaslamanın esası.

Tertium, non datur (L.), kelime anlamıyle üçüncü verilmemiştir. Bak. Üçüncü Şıkkın Yokluğu Kanunu.

Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibiles (Fr). kelime anlamıyle: «mevcut dünyaların en iyisinde her şey en iyidir». Leibniz tarafından ileri sürülen önceden kurulmuş teorisini alaya almak için Voltaire'in *Candide* adlı eserinde kullandığı ünlü formül.

Ultimo ratio (L.), nihai ve kesin kanıt.

Volonté generale (Fr.), kelime anlamıyle: genel irade. Rousseau'ya göre, tabii hal içinde bulunan insanlar, kendi şahsiyet ve mülkiyetlerini, kendi menfaatlerini genel iradenin himayesine tevdi etmek üzere aralarında bir sosyal sözleşme yaparlar. Bu genel irade onların menfaati namına hareket eden en yüksek mercidir. Bu iradeyi ancak halk temsil edebilir.

SÖZLÜK'TE MADDE OLARAK GEÇEN TERİMLERİN İNGİLİZCE ASILLARINI GÖSTEREN TABLO

AÇIKLAMA: Explanation.
AÇMA: Explication.
AD: Name.
ADALET VE ADALETSİZLİK: Juctice and Injustice.
ALDANDIRMA VE ANLAM: : Denotation and Sense.
tion and Sense.
AGNOSTİSİZM: Agnosticisme.
AHLÂK: Morality.
AHLÂK, HIRİSTİYAN: Morality, Christian.
AHLÂK KANUNU: Moral Law.
AHLÂK SOSYALİST : Morality, Socialist.
AHLÂK YARGISI: Moral Judgement.
AİLE: Family.
AJİVİKA : Ajivika.
AKADEMİA: Academy of Plato.
AKIL VE ALGIGÜCÜ: Reason and Intellect.
AKILCILIK, bak, Rasyonalizm.
AKILDIŞICILIK, bak. İrrasyonalizm.
AKIŞ: Flux.
AKIŞKANLAR: Fluids.
AKSİYOLOJİ: Axiology.
AKSİYON : Axiom.
AKSİYOMATİK METOD: Axiomatic Method.
AKSİYOMATİK SİSTEMİN BAĞIMSIZLIĞI: Independence of Axiomatic System.
AKSİYOMATİK TEORİNİN ÇELİŞMEZLİĞİ: Non-Contradiction of Axiomatic Theory.
AKSİYOMATİK TEORİNİN TAMLIĞI : Completeness of Axiomatic Theory.
ALET : Instrument.
ALETÇİLİK: Instrumentalism.
ALGI: Perception.
ALGORİTMA : Algorism (Algorithm).
ALIŞKANLIKLAR: Habits.
ALOGİZMA: Alogism.
ALTYAPI VE ÜSTYAPI, bak. Temel ve Üstyapı.
AMAÇ: Purpose.
AMAÇLILIK: Purposefulness.
AMPİRİOKRİTİSİZM: Emprio - Criticism.
AMPİRİO-MONİZM : Emprio-Monism.
AMPİRİO-MONİZM: Emprio-Monism.
AMPİRİO-SEMBOLİZM: Emprio-Sembolism.
AMPİRİZM: Empiricism.
ANAERKİLLİK: Matriarchy.
ANALİZ VE SENTEZ: Analysis and Synthesis.
ANALOG: Analogue.
ANALOG SİMULASYON: Analogue Simulation.
ANALOJİ: Analogy.
ANARKO - KOMÜNİZM: Anarcho-Communism.
ANARŞİZM: Anarchism.
ANİMİZM: Animism.
ANSİKLOPEDİSTLER : Encyclopaedists.

ANTİKOMÜNİZM: Anti Communism.
ANTİLOJİZM: Antilogism.
ANTİNOMİ : Antinomy.
ANTİNOMİLER, SEMANTİK: Antinomies, Semantic.
ANTROPOJENESİS: Anthropogenesis
ANTROPOLOJİZM : Anthropologism.
ANTROPOMORFİZM: Anthropomorphism.
ANTROPOSOFİ : Anthroposophy.
ANTROPOSOSYOLOJİ : Anthroposociology.
APATİ, bak. Duyumsamazlık.
APEİRON: Apeiron.
APOLOJETİK: Apologetics.
APOPHANSİS : Apophansis.
APORİA: Aporia.
A POSTERİORİ: A posteriori.
A PRİORİ: A priori.
ARAP FELSEFESİ: Arabic Philosophy.
ARAZ: Accident.
ARDARDA SÜREKLİLİK: Successive Continuity.
AREOPAJİTİK: Areopagitics.
ASKERİ DEMOKRASİ : Military Democracy.
ASLÎ ÖZELLİKLER VE ASLÎ-OLMAYAN ÖZELLİKLER : Essential and Inessential Properties.
ASTRONOMİ: Astronomy.
AŞMA: Elimination.
ATAERKİLLİK: Patriarchy.
ATARAKSİYA: Ataraxie.
ATOM VE ATOM ÇEKİRDEĞİ: Atom and Atomic Nucleus.
ATOMİK OLGU: Atomic Fact.
ATOMİSTİK: Atomistics.
AVRUPA'DA ÇAĞDAŞ MARKSİST FELSEFİ DÜŞÜNCE: Contemporary Marxsist Philosophical Thought Out side the USSR.
AYDINLANMA : Englightenment.
AYNICİNSLİLİK VE AYRICİNSLİLİK: Homogeneity and Heterogeneity.
AYRIKLIK: Disjunction.

BABEUFCÜLÜK: Babouvism.
BADEN OKULU : Baden School.
BAĞDAŞMAZLIK: Contraposition.
BARIŞ İÇİNDE BİR ARADA YAŞAMA: Peaceful Coexistence.
BATI AVRUPA'D ORTA ÇAĞ FELSEFESİ: Medieval Philosophy in Western Europe.
BATICILAR: Westerners.
BATIL, İNANÇ: Superstition.
BEHAVİYORİZM: Behaviourism.
BELİRLENMECİLİK VE BELİRLENMEZCİLİK. bak. Determinizm ve Endeterminizm.
BEN: Ego.
BENCİLLİK: Egoism.
BENZECANLAR
BENZER PARÇALAR, bak. Homoeomeri.
BEYİN: Brain.
BİÇİMCİLİK, bak. Formalizm.
BİLGİ : Knowledge.
BİLGİ TEORİSİ: Theory of Knowledge.
BİLİM: Science.
BİLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI Classification of Sciences.
BİLİMSEL ÖNGÖRÜ: Scientific Prevision.
BİLİNÇ: Consciousness.
BİLİNÇALTI: Subconcius.
BİLİNÇDIŞI: Unconscius.
BİLİNEMEZCİLİK. bak. Agnostisizm.
BİLME : Cognition.
BİLME'NİN OBJESİ: Object of Cognition.
BİREY, bak. Fert.
BİR ULUSUN SOSYO-POLİTİK VE İDEOLOJİK BİRLİĞİ: Socio-Politic and ideological Unity of a Nation.
BİYOJENETİK KANUN : Biogenetic Law.
BİYOLOJİ: Biology.
BİYOSFER: Biosphere.
BUDA'CILIK: Budhism.
BULUTSUZLUK VARSAYIMI : Nebular Hypothesis.
BUTAVADA : Bhutavada.
BÜTÜNSELLİK : Totalty.
BÜYÜ: Magic.
BÜYÜK SAYILAR KANUNU: Law of Great Numbers.
BÜYÜKLÜK: Magnitude.
CAMBRİDGE OKULU : Cambridge School.

CEVHER: Substance.
CEVHER VE ALAN : Substance and Field.
COĞRAFİ ÇEVRE: Geographical Environment.
COĞRAFİ DETERMİNİZM: Geographical Determinism.

ÇAĞRIŞIM: Association.
ÇAĞRIŞIMCI PSİKOLOJİ: Associationist Psychology.
ÇARVAKA: Charvaka.
ÇATIŞMA: Conflict.
ÇELİŞKİ: Contradiction.
ÇELİŞKİ KANUNU: Law of Contradiction.
ÇELİŞMEZLİK: Non-Contradiction.
ÇIKARIM : Inference.
Çİ : Ch'i.
ÇİFTE HAKİKAT : Twofold Truth.
ÇİLECİLİK: Asceticism.
ÇİN FELSEFESİ : Chinese Philosophy.
ÇİRKİN : The Ugly.
ÇOKLUKIYAS : Polysyllogism.
ÇOKTANRICILIK VE TEKTANRICILIK, bak. Politeizm ve Monoteizm.
ÇÖZÜMLEME VE BİREŞİM, bak. Analiz ve Sentez.

DADA'CILIK, Dadaism.
DALGA-PARÇACIK İKİLİĞİ: Wave - Corpuscular Dualism.
DAVRANIŞÇILIK, bak. Behavizorizm.
DEĞER, TEK: Value, Singular.
DEĞERLER: Values.
DEĞİŞKEN VE DEĞİZMEZ: Variable and Constant.
DEĞİŞME : Change.
DEĞİŞMEZLİK: Invariance.
DEHA: Genius.
DEİZM, bak. Yaradancılık.
DEKAMBRİSTLER: Decembrists.
DEMİURGOS: Demiurge.
DEMOKRASİ : Democracy.
DENEY: bak, Tecrübe.
DENEYİM: Experiment.
DENEY ÖNCESİ, bak. A priori.
DENEY SONRASI, bak. A posteriori.
DENGE TEORİSİ: Equilibrium, Theory of.
DETERMİNİZM VE ENDETRMİNİZM: Determinism and Indeterminism.
DEVLET : State.
DEVLET MÜLKİYETİ, KOLEKTİF ÇİFTLİK VE KOOPERATİF MÜLKİYET BİÇİMLERİ: State and Collective-Farm and Cooperative Forms of Property.
DEVLET VE TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİ: State and State-Monopoly Capitalism.
DEVRİM DURUMU : Revolution Stitu ation.
DEVRİM, BURJUVA: Revolution, Bourgeois.
DEVRİM, SOSYAL: Revolution, Social.
DEVRİM, SOSYALİST: Revolution, Socialist.
DIŞ DÜNYA : External World.
DIŞA VURUMCULUK, bak. Ekspresyonizm.
DIŞSAL VE İÇSEL: External and Internal.
DİKKAT : Attention.
DİL: Language.
DİL-ÖTESİ VE OBJE-DİL: Metalanguage and Object-Language.
DİN: Religion.
DİN PSİKOLOJİSİ: Psychology of Religion.
DİN SAPMIŞLIĞI: Heresy.
DİNAMİK STEREOTİP: Dynamic Stereotype.
DİYALEKTİK : Dialectics.
DİYALEKTİK İLAHİYAT : Dialectical Theology.
DİZİ TEORİSİ : Set Theory.
DOGMATİZM: Dogmatism.
DOĞRULAMA İLKESİ : Principle of Verification.
DOĞRULUK VE HAKİKAT : Correctness ant Truth.
DOĞUŞTAN İDELER: Innate Ideas.
DOLAYIM, bak. Mediasyon
DOLAYSIZ ÇIKARIM : Immediate Inference.
DOLAYLI İSPAT: Indirect Proof.
DÖL İYİLEŞTİRME : Eugenics.
DÖNEMLER TEORİSİ: Stages, Theory, of.
DÖNER İSPAT : Circular Evindence

DÖNÜŞÜMCÜLÜK: Transformism.
DUYGULANIM: Affection.
DUYGUNLUK : Affectivity.
DUYUM : Sensation.
DUYUMCULUK, bak. Sansüalizm.
DUYUMSAMAZLIK: Apathy.
DÜALİZM: Dualism.
DÜĞÜM PPROBLEM: Decision Problem.
DÜNYA GÖRÜŞÜ : World Outlook.
DÜNYANIN BİRLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ: Unity and Diversity of the World.
DÜNYANIN FİZİKSEL TABLOSU : Physical Picture of the Wolrd.
DÜŞÜNCE: Thought.
DÜŞÜNCE EKONOMİSİ İLKESİ : Principle of Economy of Thought.

EBEDİ HAKİKAT : Eternal Truth.
EBEDİLİK : Eternity.
EFEKTİVİZM: Effectivism.
EKLEKTİZM: Eclesticism.
EKONOMİK VE POLİTİKA: Economics and Politics.
EKONOMİZM: Economism.
EKSİK KIYAS: Enthymeme.
EKSİK KIYASLI SONUÇ : Epicheirema.
EKSPRESYONİZM : Expressionism.
ELEA'LILAR: Eleatics.
ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK, bak. Kritikal Realizm.
ELEŞTİRİ VE ÖZELEŞTİRİ, bak. Kritik ve Otokritik.
ELİS - ERETRİA OKULU : Elida-Eretrean School.
EMEK: Labour.
EMEĞİN AHLAKİ UYARIMLARI: Moral Stimuli to Labour.
EMPERATİF KATEGORİK, bak. Kesin Buyruk.
EMPERYALİZM: Imperialism.
EMRESYONİZM, bak. İzlenimcilik.
ENDÜSTRİ DEVRİMİ: İndüstrial Revolution.
ENDÜSTRİ TOPLUMU: Industrial Society.
ENERJİ: Energy.
ENERJİ'NİN SAKIMI KANUNU: Law of Conservation of Energy.
ENERJİZM: Energism.
ENFORMASYON: Information.
ENSTRÜAMANTALİZM, bak. Aletçilik.
ENTELEKT, bak. Akıl ve Algıgücü.
ENTELEKTÜALİZM: Intelectualism.
ENTELEKYA: Entelechy.
ENTERNASYONALİZM, bak. Proletarya Enternasyonalizmi.
ENTROJEKSİYON: Introjection.
ENTROPİ: Entropy.
EPİFENOMEN: Epiphenomenon.
EPİJENESİS : Epigenesis.
EPİSTEMOLOJİ: Epistemology.
ERİSTİK: Heuristic.
ESİN: Inspiration.
ESİNLEMECİLİK : Inspirationalism.
ESİR: Ether.
ESKATCLOJİ: Eschatology.
ESTETİK : Aesthetics.
ESTETİK ZEVK: Aesthetic Taste.
ESTETİKSEL, VE ETİKSEL: Aesthetic and Ethic.
EŞBİÇİMLİLİK: Isomorphism.
EŞDEĞER: Equivalence.
EŞİTLİK: Equality.
EŞSESLİLİK: Homonymy.
EŞZAMANLILIK : Simultaneity.
ETİK: Ethics.
ETİK, EVRİMSEL: Ethics, Evolutionary.
ETİK, ÖZERK VE ÖZERK - OLMAYAN : Ethics, Autonomous and Heteronomous.
ETİKSEL RÖLATİVİZM: Ethical Relativism.
ETİK, TEOLOJİK : Ethics, Theological.
ETİK-ÖTESİ - Metaethics.
ETKİ, bak. Nedensellik.
ETKİ KUANTUMU: Quantum of Action.
ETKİ, YAKIN VE UZAK, : Action, Immadiate and at a Distance.
EUDEMONİZM : Eudemonism.
EUKILEİDES'Cİ OLMAYAN GEOMETRİLER: Non- Euclidean Geometries.
EVREN: Universe.
EVREN'İN SONLU SONA ERİŞİ :

«Thermal Death» of the Universe.
EVRİM TEORİSİ : Evolution Theory.
EVRİM VE DEVRİM : Evolution and Revolution.

FAALİYET: Activity.
FA ÇİA : Fa Chia.
FAKTÖRLER TEORİSİ : Theory of Factors.
FANTEZİ: Fantasy.
FARKLILIK : Distinction.
FAŞİZM: Fascism.
FAYDACILIK: Utilitarianism.
«FEEDBACK»: Feedback.
FELSEFE: Philosophy.
FELSEFE, ANALİTİK : Philosophy, Analythical.
FELSEFE, ANTİK : Philosophy, of Antiquity.
FELSEFE, LENGÜSTİK: Philosophy, Linguistic.
FELSEFE, PPRATİK: Philosophy, Practical.
FELSEFE TARİHİ: History of Philosophy.
FELSEFE'DE GEOMETRİK MTOD : Geometrical Method in Philosophy.
FELSEFE'DE PARTİZANLIK: Partisanship in Philosophy.
FELSEFE'DE YAN TUTMA, bak. Felsefe'de Partizanlık.
FELSEFE'NİN KONUSU: Subject-Matter of Philosophy.
FELSEFE'NİN TEMEL SORUNU : Fundemental Question of Philosophy.
FELSEFİ KOMÜNİZM: Philosophical Communism.
FENOMEN: Phenomenon.
FENOMENALİZM: Phenomenalism.
FENOMENLERİN EVRENSEL BAĞIN TISI: Universal Connection of Phenomena.
FENOMENOLOJİ: Phenomenology.
FEODALİZM: Feodalism.
FERDİN (BİREYİN) ÇOK YANLI GELİŞMESİ: All-Round Development of the Individual.
FERDİYETÇİLİK (BİREYCİLİK) : Individualism.
FERT (BİREY): Individual.
FERT (BİREY) VE TOPLUM: Individual and Society.
FETİŞİZM: Fetishism.
FİDEİZM: Fideism.
FİİLİEŞME: Actualisation.
FİİLİLİK: Actualty.
FİKİR (İDEA): Idea.
FİKİR İŞÇİLİĞİ VE KOL, İŞÇİLİĞİ KARŞITLIĞI: Antithesis of Mental and Physical Labour.
FİLOJENESİS VE ONTOJENESİS : Philogonesis and Ontogonesis.
FİZİK : Physics.
FİZİKALİZM : Physicalism.
FONKSİYON : Function.
FONKSİYONEL BAĞIMLILIK : Functional Dependence.
FONKSİYONLAR HESABI : Functionel Calculus.
FORM VE MUHTEVA : Form and Contend.
FORMALİZASYON : Formalisation.
FORMALİZM: Formalism.
FORMEL SONUÇ : Formal conclusion.
FORMÜL: Formula.
FORMELLEŞTİRİLMİŞ DİL: Formalised Language.
FORMELLEŞTİRİLMİŞ DİLLERDE DOĞRUUK: Truth in Formalised Languages.
FOVİZM: Fauvism.
FREUD'CULUK : Freudism.
FÜTÜRİZM: Futurism.

GELİŞME : Development.
GENÇ HEGEL'CİLER, bak. Sol Hegel'ciler.
GENEL SEMANTİK : General Semantics.
GENELLEŞTİRME: Generalisation.
GEOMETRİ : Geometry.
GERÇEKÇİLİK, ORTA ÇAĞ: Realism, Medieval.
GERÇEKÇİLİK, SAFDİL: Realism, Naive.
GERÇEKÇİLİK, SOSYALİST: Realism, Socialist.
GERÇEKÜSTÜÜCÜLÜK : Surrealism.

GERİLEME ANLAYIŞI: Strees Conception.
GERİÇEVRİLMEZLİK : Irreversibility.
GERİYE DÖNEN İLİŞKİ KANUNU: Law of Inverse Relation.
«GESTALT» PSİKOLOJİSİ: «Gestalt» Psychology.
GEZİMCİLER: Peripatos Okulu.
GNOSTİKLER: Gnostics.
GÖRÜNÜŞ: Apperance.
GÖZLEM: Observation.
GÜNEŞMERKEZCİLİK VE YERMERKEZCİLİK : Heliocentricism and Geocentricism.
GÜZEL : The Beautiful.

HAFIZA : Memory.
HAKİKAT : Truth.
HAKİKAT, MUTLAK VE İZAFÎ: Truth, Absolute and Relative.
HAKİKAT, OBJEKTİF: Truth, Objective.
HAKİKATİN KISTASI : Criterion of Truth.
HAKİKATİN SOMUTLUĞU : Concreteness of Truth.
«HAKİKİ SOSYALİZM»: «True Socialism».
HALK: People.
HALK DEMOKRASİSİ : People's Democracy.
HALK DEVLETİ : State of the Whole People.
HALKLARIN DOSTLUĞU : Friendship of the Peoples.
HAREKET : Motion
HAYALGÜCÜ, bak. Muhayyile.
HAYAT: Life.
HAYAT FELSEFESİ : Philosophy of Life.
HAYIR VE ŞER. Good and Evil.
HAZCILIK: Hedonism.
HEDONİZM, bak. Hazcılık.
HEGELCİLİK, bak. Sol Hegelcilik ve Sağ Hegel'cilik.
HELEZONİ GELİŞİM: Spiral in Development.
HESAP: Calculus.
HEYECANCILIK: Emotivism.
HEYECANLAR: Emotions
HIRİSTİYANLIK: Christianity.
HİLOZOİM: Hylozoism.
HİNDUCULUK: Hinduism.
HİNT FELSEFESİ: Indian Philosophy.
HİPOZTATİZASYON : Hypostatisation.
HİYEROGLİFLER TEORİSİ: Theory of Hieroglyphs.
HOLİZM: Holism.
HOMOEOMERİLER: Homoeomeries.
HÜCRE: Cell.
HÜMANİZM: Hümanism

IRKÇILIK: Racialisme.
İRSİYET: Heredity.
İBNİRÜŞTÇÜLÜK : Averroizm
İÇEBAKIŞ: Introspection.
İÇERME : Implication.
İÇGÜDÜ: Instinct.
İÇREK VE DIŞRAK : Esoteric and Exoteric.
İDEA : Idea
İDEAL: Ideal.
İDEALİST TARİH ANLAYIŞI: İdealistic Understanding of History.
İDEALİZASYON : Idealisation.
İDEALİZM: İdealism.
İDEALİZM, FİZİKSEL: İdealism. Physical.
İDEALİZM, FİZYOLOJİK: Idealism. Physiological.
İDEALİZM, OBJEKTİF: Idealism, Objective.
İDEALİZM, SÜBJEKTİF: Idealism, Subjective.
İDEALİZM'İN EPİSTEMOLOJİK VE SINIFSAL KÖKLERİ : Epistemological and Class Roots of İdealism.
İDEOLOJİ: Ideology.
İFADE : Statement.
İHTİALİYET MANTIĞI : Probability Logic.
İHTİMALİYET TEORİSİ : Theory of Probability.
İKİZANLAMLILIK : Amphilboly.
İLAHİ TAKDİR TEORİSİ: Theory of Predestination.

İLAHİYAT : Theology.
İLGİ: Interest.
İLİŞKİ: Relation.
İLİŞKİLER MANTIĞI : Logic of Relations.
İLKE: Principle.
İLKEL KOMÜN SİSTEMİ : Primitive Communal Syştem.
İLKECİLİK: Primitivism.
İLLÜZYON: Illusion.
İMKANLILIK VE REALİTE : Possibi lity and Reality.
İMMANANS: Immanence.
İMMANNANS FELSEFESİ: Immanence Philosophy.
İMMEDİAT BİLGİ: Immediate Knowledge.
İNANÇ : Faith.
İNDİRGENEBİLİRLİK : Reductibility.
İNKÂR: Negation.
İNKÂRIN İNKÂRI KANUNU: Negation of the Negation, Law of.
İNSAN : Man.
İNSANBİÇİMCİLİK, bak. Antropomorfizm.
İNSANSAL İLİŞKİLER TEORİSİ : Theory of Human Relations.
İNSANMERKEZCİLİK: Anthropocent rism.
İPOTETİK - TÜDENGELİMCİ METOT: Hypothetico-Deductive Method.
İPOTETİK - TÜMDENGELİMCİ TEORİ: Hypothetico-Deductive Theory.
İPOTEZ: Hypothesis.
İRADE : Will.
İRADECİLİK: Voluntarism.
İRADE HÜRLÜĞÜ : Freedom of the Will.
İRKİLME: Irritability.
İRRASYONALİZM : Irrationalism.
İRRASYONEL: Irrational.
İSKENDERİYE FELSEFE OKULU : Alexandrian School of Philosophy.
İSKOLASTİSİZM: Scholasticism.
İSLAM: Islam.
İSPAT : Proof.
İSPATLAMA : Demonstration.
İSTATİSTİKSEL FİZİK: Statistical Physics.
İSTATİSTİKSEL VE DİNAMİKSEL KANUNLAR: Statistical and Dynamic Laws.
İŞBÖLÜMÜ: Division of Labour.
İŞÇİ SINIFI: Working Class.
İŞLEMSEL TANIMLAMALAR, bak. Operasyonal Tanımlamalar.
İYİ: Good.
İYİMSERLİK VE KÖTÜMSERLİK : Optimisme and Pesimism.
İZLENİMCİLK: Impressionism.
İZOMORFİZM, bak. Eşbiçimlilik.

JAİNİZM: Jainism.
JAPON FELSEFESİ: Japanese Philosophy.
JENETİK METOD: Genetic Method.
JEOPOLİTİK : Geopolitics.

KADER: Fate.
KADERCİLİK: Fatalism.
KAMUSAL OTORİTE: Public Authority.
KAMUOYU : Public Opinion.
KANAAT: Opinion.
KANT : Argument.
KANUN: Law.
KAPİTALİZM: Capitalism.
KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMI General Crisis of Capitalism.
KARAKTER: Character.
KARŞILAŞTIRMA: Comparison.
KARŞILAŞTIRMALI METOD: Comparative Method.
KARŞILIKLI AKKSİYON : Interaction.
KARŞI PARÇACIKLAR : Anti - Particles.
KARŞITLARIN BİRLİĞİ VE ÇATIŞMASI KANUNU: Law of unity and conflict of Opposites.
KARŞITLARLA İSPAT : Apagogic Proof.
KARŞITLIK KARESİ: Square of Opposition.
KARTEZYANİZM : Cartesianism.
KATEGORİLER: Categories.
KATEGORİLERİN KOORDİNASYONU VE SUBORDİNASYONU : Coor-

dination and Subordination of Categories.
KATOLİKLİK : Catholicism.
KAVRAM : Concept.
KAVRAMCILIK, bak. Konseptüalizm.
KAVRAM, KAPSAMI VE MUHTEVASI: Concept, Volume and Contend of.
KAVRAMLARIN KAPSAMININ BÖLÜMLENMESİ : Division of the Volume of Concepts.
KAVRANIR: Intelligible.
KELAMCILAR : Mutakallimins.
«KENDİNDE-ŞEY» VE FENOMENON (BİZİM-İÇİN-ŞEY): «Thing-in-Itself» and Phenomenon (Thing-for-Us).
KENDİ-KENDİNE HAREKET : Self-Motion.
KENDİ-KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME TEORİSİ : Theory of Self-Realisation.
KENDİNİN-BİLİNCİ : Self - Consciousness.
KESİN BUYRUK: Categorical Imperative.
KESİNSİZLİK İLKESİ : The Uncertainity Principle.
KIRSAL KOMÜN : Rural Commune.
KIYAS : Syllogism.
KIYAS ÖĞRETİSİ : Syllogistics.
KIYAS FİGÜRLERİ VE MODLARI Syllogism, Figures and Modes of.
KIYASIN AKSİYOMU : Axiom of the Syllogism.
KİLİAZM: Chiliasm.
KİMYA TAŞI : Philosopher's Stone.
KİMYASAL ELEMENTLERİN TRANSMÜTASYONU : Transmutation of Chemical Elemants.
KİŞİYE İLİŞKİN KÜLT : Cult of the Individual.
KİTLE DEMOKRASİSİ : Mass Democracy.
KLAN: Çlan.
KLERİKALİZM: Clericalism.
KOLEKTİVİZM: Collectivism.
KOMİK : Comic.
KOMÜNİKASYON : Communication.
KONFÜÇYÜS'CÜLÜK : Confucianism.
nism.
KONDİSYONALİZM : Conditionalisme.
KONSEPTÜALİZM : Conceptualism.
KONSTRÜKTİF METOD : Construvtive Method.
KONSTRÜKTİVİZM: Constructivism.
KONTAMPLASYON, bak. Temaşa.
KONUŞMA : Speech.
KONVANSİYONALİZM: Conventionalism.
KOPENHAG OKULU : Copenhagen School.
KORPORATİF DEVLET : Corporate State.
KOSMOS : Cosmos.
KOZMOGONİ: Cosmogony.
KOZMOLOJİ : Cosmology.
KOZMOLOJİK PARADOKSLAR: Cocmological Paradoxes.
KOZMOPOLİTANİZM: Cosmopolitanism
KÖLE-EFENDİ SİSTEMİ: Slave-Owning System.
KREASYONİZM: Creationism.
KRİTİK VE OTOKRİTİK : Criticism and Self-Criticism.
KRİTİKAL REALİZM : Critical Realism.
KRİTİSİZM : Criticism.
KUANTUM MEKANİĞİ: Quantum Mechanics.
KUTUPLULUK : Polarity.
KUVVETLER AYRILIĞI : Separation of Powers.
KÜBİZM : Cubism.
KÜLTÜR : Culture.
KÜLTÜREL DÖNGÜLER TEORİSİ Theory of Cultural Cycles.
KÜLTÜR DEVRİMİ : Cultural Revolution.
KÜLTÜREL - TARİHSEL YAKLAŞIM: Cultural - Historical Approach.
KÜRSÜ SOSYALİZMİ : Socialism of the Chair.
KYNİZM : Cynicism.
KYNİKLER: Cynics.
KRYENE OKULU : Cyrenaics.

«LEGAL MARKSİZM» : «Legal Marxism».
Lİ : Li.
LOGOS : Logos.

LOJİSTİK :Logistic.
LOJİSTİK METOD : Logistic Method.
LOKAYATA : Lokayata.
LVOY-VARŞOVA OKULU : Lvov - Warsaw School.
LYKEİON : Lyceum.

MACH'CILIK : Machism.
MADDE : Matter.
MADDENİN HAREKET FORMLARI : Forms of Motion of Matter.
MADDİ UYARIM : Material Incentive.
MAKİNA : Machine.
MAKROKOSM VE MİKROKOSM : Macrocosm and Microcosm.
MAKUL BENCİLLİK TEORİSİ: Theory of Reasonable Egoism.
MALTHUS'CULUK : Malthusianism.
MAN: Man.
MANTIK, ÇOK-DEĞER'Lİ : Logic, Many-Valued.
MANTIK, DİYALEKTİK : Logic, Dialectical.
MANTIK CEBİRİ : Algebra of Logic.
MANTIKÇILIK : Logicism.
MANTIK, FORMEL : Logic, Formal.
MANTIK FORMLARI : Logical Forms.
MANTIK HATALARI : Logical Fallacies.
MANTIK SEMBOLLERİ : Logical Symbols.
MANTIKSAL, AMPİRİSİZM : Logical Empricism.
MANTIKSAL ATOMİZM: Logical Atomism.
MANTIKSAL POZİTİVİZM : Logical Positivism.
MANTIKSAL POZİTİVİZM, ETİK'TE: Logical Positivism in Ethics.
MANTIKSAL VE OLGUSAL DOĞRULUK: Logical and Factual Truth.
MANTIKSAL VE TARİHSEL: The Logical and the Historical.
MANTIK, KONSTRÜKTİF : Logic, Constructive.
MANTIK, MATEMATİKSEL: Logic, Mathematical.
MANTIK MODAL, Logic, Modal.
MANTIK, BİLEŞTİRİCİ : Logic, Combinatory.
MANTIK-ÖTESİ : Metalogic.
MANTIK, TÜMEVARIMCI : Logic, Inductive.
MARBURG OKULU: Marburg School.
MARKSİZM-LENİNİZM : Marxism-Leninism.
MATEMATİK: Mathematics.
MATEMATİKSEL İPOTEZ: Mathematical Hypothesis.
MATEMATİK-ÖTESİ : Metamathematics.
MATERYALİST TARİH ANLAYIŞI : Materialist Understanding of History.
MATERYALİZM : Materialism.
MATERYALİZM, DİYALEKTİK : Materialism, Dialectical.
MATERYALİZM, EKONOMİK : Materialism, Economic.
MATERYALİZM, FRANSIZ, 18. YÜZYIL : Materialism, French, 18th Century.
MATERYALİZM, MEKANİST : Materalism, Mechanical.
MATERYALİZM, METAFİZİK : Materialism, Mechanical.
MATERYALİZM, TABİİ-TARİHSEL : Materialism, Natural - Historical.
MATERYALİZM, TARİHSEL : Materialism, Historical.
MATERYALİZM, VÜLGER : Materialism, Vulgar.
MEDİASYON : Mediation.
MEGARA OKULU: Megarian School.
MEKÂN, ÇOK-BOYUTLU: Space, Multi-Dimentional.
METABOLİZMA : Metabolism.
META FETİŞİZMİ: Fetishism of Commodities.
METAFİZİK : Metaphysics.
METOD : Method.
METODOLOJİ : Methodology.
MİKROSOSYOLOJİ : Microsociology.
MİLET OKULU : Milesian School.
MİLLİ DEMOKRASİ : National Democracy.
MİMANSA : Mimansa.
MİSTİSİZM: Mysticism.
MİTOLOJİ : Mythology.

MİZAÇ : Temperament.
MODALİTE : Modality.
MODEL : Model.
MONAD: Monad.
MONİZM : Monism.
MUHAKEME : Reasoning.
MUHAYYİLE: Imagination.
MUTLAK : Absolute.
MUTLAK İDEALİZM: Absolute Idealism.
MUTLAK VE İZAFİ : Absolute and Relative.
MUTLAK ZORUNLULUK: Apodeictic.
MÜLKİYET : Propriety.
MÜTAYABİLİYET İLKESİ: Correspondence Principle.
NARODİZM : Narodism.
NASYONALİZM: Nationalism.
NATÜRALİZM Naturalism.
NATÜRALİZM, ETİKSEL : Naturalism, Ethical.
NEDENSELLİK : Causality.
NİCELEME İŞLEMLERİ : Quantifiers.
NİCELİK VE NİTELİK: Quantity and Quality.
NİCELİKTEN NİTELİĞE GEÇİŞ: Transition from Quantity to Quality.
NİHİLİZM: Nihilism.
NOMİNALİZM : Nominalism.
NOOSFER: Noosphere.
NOSYON : Notion.
NOUS : Nous.
NUMENON : Noumenon.
NÜFUS: Population
NYAYA : Nyaya.

OBJEKTİF: Objective.
OBJEKTİF İDEA : Objective Idea.
OBJEKTİF REALİTE : Objective Reality.
OBJEKTİVİKASYON VE DEOBJEKTİVİKASYON : Objectification and Deobjectification.
OBJEKTİVİTE: Objectivity.
OBJEKTİVİZM : Objectivism.
OKAZYONALİZM : Occasionalism.
OKÜLTİZM: Occultism.
OLUMLAMA : Affirmation.
ONTOLOJİ: Ontology.
OPERASYONALİZM: Operationalism.
OPERASYONAL TANIMLAMALAR : Operational Definitions.
ORGANİK TOPLUM TEORİSİ : Organic Theory of Society.
ORPHEUS'CULUK: Orphism.
ORTODOKSLUK : Orthodoxy.
OTANTİKLİK : Authenticity.
OTOJENESİS : Autogenesis.
OTOMASYON : Automation.
OTOMAT : Automat.
OTORİTE : Authority.

ÖDEV: Duty.
ÖLÇME : Measurment.
ÖLÇÜ: Measure.
ÖNCÜLLER: Premisses.
ÖNERMELER FONKSİYONU : Propositional Function.
ÖNERMELER HESABI : Propositional Calculus.
ÖZ : Essence.
ÖZ VE GÖRÜNÜŞ : Essence and Appearence.
ÖZALGI : Apperception.
ÖZDEŞLİK : Identity.
ÖZDEŞLİK BAKIMINDAN DOĞRU İFADELER : Identically True Statements.
ÖZDEŞLİK FELSEFESİ : Philosophy of Identity.
ÖZDEŞLİK KANUNU: Law of Identity
ÖZGECİLİK : Altruism.
ÖZELLİK : Property.

PANLOJİZM: Panlogism.
PANPSİŞİZM : Panpsychism.
PANTEİZM: Panteism.
PARADOKSLAR: Paradoxes.
PARALOJİZM: Paralogism.
PARÇA VE BÜTÜN: Part and Whole.
PASİFİZM: Pacifism.
PERİPATOS OKULU: Peripatetics.
PERSONALİZM: Personalism.
PERTAŞEVSKİ GRUPU : Petrashevsky's Group.
PLÜRALİZM : Pluralism.
POLİTEİZM VE MONOTEİZM : Polytheism and Monotheism.
POLİTİKA: Politics.
PORT ROYAL : Port Royal.

POSTULA : Postulate.
POZİTİVİZM : Positivism.
PRAGMACILIK : Pragmatism.
PRAGMATİK : Pragmatics.
PRAKSİYOLOJİ : Praxiology.
PREFORMASYONİZ: Preformationism.
PRENSİPİEL KOORDİNASYON: Principal Coordination.
PRİMİTİVİZM, bak. İlkelcilik.
PROLEGOMENA : Prolegomena.
PROLETARYA ENTERNASYONALİZMİ: Proletarian Internationalism.
UROPEDYUDİK : Propaedeutics.
PROTESTANLIK : Protestantism.
PSYCHE : Psyche.
PSİKO-ANALİZ : Pssycho-Analysis.
PSİKO-FİZİK PARALELİZM: Psycho-Physical Parallelism.
PSİKO-FİZİK PROBLEM : Psycho-Physical Problem.
PSİKOLOJİ : Psychology.
PSİKO-SOMATİK : Psycho-Somatics.
PÜRİZM: Purism.
PYTHAGORAS'CILAR: Pythagoreans.

RADYOAKTİVİTE: Radioactivity.
RASYONALİZM : Rationalism.
REALİTE : Reality.
REAKTOLOJİ : Reactology.
«RED SCHIFT» : Red Schift.
REFAH DEVLETİ: Welfare State.
REFORMASYON : Reformation.
REFORMİZM : Reformism.
RESTORASYONUN FRANSIZ TARİHÇİLERİ: French Ifistorians of the Restoration.
REVİZYONİZM : Revisionism.
ROMANS : Romance.
ROMANTİK OKUL: Romantic School.
ROMANTİSİZM: Romanticism.
RÖLATİVİTE TEORİSİ : Theory of Relativity.
RÖLATİVİZM: Relativism.
RÖNESANS: Philosophy in Renaissance
RUH: Soul.

SAÇMA : Absurd.
SAĞDUYU : Common Sense.
SAĞ HEGEL'CİLER: Right Hegellans.
SAKIM KANUNLARI : Conservation Laws.
SAMANYOLU: Galaxy.
SAMANYOLU-ÖTESİ : Metagalaxy.
SANAT: Art.
SANAT İÇİN SANAT : Art for Art's Sake («Pure Art»).
SANAT METODU : Artistic Method.
SANATSAL İMAJ : Artistic Image.
SANATTA HALKA YAKINLIK: Kinship with the People in Art.
SANATTA KARAKTER : Character in art.
SANATTA ULUSAL BİÇİM: National
SANATTA PARTİZANLIK : Partisanship in Art.
SANATTA MUHTEVA VE BİÇİM : Content and Form of Art.
sanship in Art.
SANATTA TİPLEŞTİRME : Typificaton in Art.
SANATTA STİL: Style in Art.
SANKAYA : Saankhya.
SANSÜALİZM: Sensualism.
SARMAL GELİŞİM, bak. Helezoni Gelişim.
SAYI: Number.
SEMANTİK : Semantics.
SEMANTİK FELSEFESİ : Philosophy of Semantics.
SEMANTİK, MANTIK : Logical Semantics.
SEMBOLİZM : Symbolism.
SEMİOTİK : Semiotic.
SENTAKS, MANTIKSAL : Logical Syntax.
SEPTİSİZM, bak. Şüphecilik.
SEZGİ : Intuition.
SEZGİCİLİK, ETİKSEL : Intuitionism, Ethical.
SEZGİCİLİK, FELSEFİ: Intuitionism, Philosophical.
SEZGİCİLİK, MATEMATİKSEL: Intuitionism, Mathemathical.
SIÇRAMA: Leap.
SINIF: Class.
SINIF MÜCADELESİ: Class Struggle.
SINIFLAR : Classes.
SINIFLANDIRMA : Classification.

SINIFLAR TEORİSİ: Theory of Classes.
SINIR DURUM : Border-Line Situation.
SİBERNETİK: Cybernetics.
SİMGE: Sign.
SİNYAL SİSTEMLERİ : Signal Systems.
SİSTEM: System.
SİSTEMLER GENEL TEORİSİ : General Theory of Systems.
SİVİL TOPLUM : Civic Society.
SLAVOFİLLER : Slavophiles.
SOFİSTİK : Sophistry.
SOFİSTLER: Sophists.
SOKRATES-ÖNCESİ DÜŞÜNCELER : Pre-Socratics.
SOL HEGEL'CİLER : Left Hegelians.
SOLİPSİZM: Solipsism.
SOMUT SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR: Concrete Sociological Investigations.
SONLU : Finite.
SOLCULUK : Finitism.
SONSUZ VE SONLU : Infinite and Finite.
SONSUZLUK, GERÇEK VE POTANSİYEL: Infinity, Real and Potential.
SONSUZLUK, HESAPLANMIŞ: Infinity, Calculated.
SONSUZLUK, KISIR: Infinifty, Bad.
SOSYAL AKIŞKANLIK : Social Mobility.
SOSYAL BİLİNÇ FORMLARI : Forms of Social Consciousness.
SOSYAL DARWİN'CİLİK: Social Darwinism.
SOSYAL GELİŞMEDE İLERLEYİŞ VE GERİLEYİŞ : Progress and Regression in Social Development.
SOSYAL İLİŞKİLER: Social Relations.
SOSYAL PSİKOLOJİ : Social Psychology.
SOSYAL SÖZLEŞME TEORİSİ, bak. Toplum Sözleşmesi Teorisi.
SOSYAL TABAKALAŞMA: Social Stratification.
SOSYAL VARLIK : Social Being.
SOSYAL VARLIK VE SOSYAL BİLİNÇ : Social Being and Social Consciousness.
SOSYAL ZÜMRELER : Social Estates
SOSYALİST DÜNYA SİSTEMİ: World Socialist System.
SOSYALİST EĞİTİM: Communist Education.
SOSYALİST EMEK: Communist Labour.
SOSYALİST YARIŞ : Socialis' Emulation.
SOSYALİZM : Socialism.
SOSYALİZM, BİLİMSEL: Socialism, Scientific.
SOSYALİZM, DEMOKRATİK : Democratic Socialism.
SOSYALİZM, FABİAN: Socialism, Fabian.
SOSYALİZM, HIRİSTİYAN: Socialism, Christian.
SOSYALİZM ÜTOPYACI : Socialism, Ütopian.
SOSYALİZMİN İNŞASINA İLİŞKİN MORAL KOD : Moral code of the Builder of communism.
SOSYALİZMİN ÜST AŞAMASININ MADDİ VE TEKNİK TEMELLERİ: Material and Technical Basis of Communism.
SOVYET MARKSİST FELSEFESİ : Soviet Marxist Philosophy.
SOSYO - EKONOMİK FORMASYON : Socio - Economic Formations.
SOSYOLOJİ : Sociology.
SOSYOLOJİ, AMPİRİK: Sociology, Empirical.
SOSYOLOJİ, NATÜRALİST : Sociology, Naturalist.
SOSYOLOJİ, ROMANTİK : Sociology, Romantic.
SOSYOLOJİ'DE BİYOLOJİK OKUL : Biological School in Sociology.
SOSYOLOJİ'DE FONKSİYONEL OKUL: Functional School in Sociology.
SOSYOLOJİ'DE PSİKOLOJİK OKUL : Psychological School in Sociology.

SOSYOLOJİ'DE SÜBJEKTİF METOT : Subjective Method in Sociology.
SOSYOMETRİ: Sociometry.
SOYUT VE SOMUT : Abstract and the Concrete.
SOYUTLAMA: Abstraction.
SOYUT ÖZDEŞLİK : Abstract Identity.
SOYUT SANAT : Abstract Art.
«SPEKÜLATİF» FELSEFE: Speculative Philosophy.
SPİRİTÜALİZM: Spritualism.
SPONTANE DİYALEKTİKÇİLİK Spontaneous Dialectian.
SPONTANETİK: Spontaneity.
SPONTANETİK VE BİLİNÇLİLİK : Spontaneity and Consciousness.
SPONTANE MATERYALİZM : Spontaneous Materialism.
STOACILAR: Stoics.
SUBSTRATUM : Substratum.
SÜJE VE OBJE : Subject and Object.
SÜREÇ: Process.
SÜREKSİZLİK VE SÜREKLİLİK : Piscontinuity and Continuity.
SÜRREALİZM, bak. Gerçeküstücülük.

ŞART: Condition.
ŞARTLI REFLEKSLER VE ŞARTSIZ REFLEKSLER: Conditioned and Unconditioned Reflexes.
ŞEHİR VE KÖY ANTİTEZİ : Antithesis of Town and Country.
ŞEY: Thing.
ŞEYLEŞME : Reification.
ŞİDDET TEORİSİ: Theory of Force.
ŞİNTOİZM : Shintoism.
ŞULYATİKOV'CULUK: Shulyatikovism.
ŞÜPHECİLİK: Sceptisism.
TABİAT : Nature.
TABİAT BİLİMİ : Natural Sciences. ces.
TABİAT FELSEFESİ : Natural Philosophy.
TABİİ HUKUK : Natural Law.
TAHLİL VE TERKİP, bak. Analiz ve Sentez.
TAMAMİYET İLKESİ : Principle of Complementarity.
TANIMLAMA: Definition.
TANRI-ARAYICILIK : God-Skeeking.
TANRI-KURUCULUK : God-Building.
TANRININ VARLIĞININ İSPATI : Proof of the Existence of God.
TANRITANIMAZLIK: Atheism.
TANTRİZM : Tantrism.
TAOCULUK: Taoism.
TARİH FELSEFESİ : Philosophy of History.
TARİHSELCİLİK: Historism.
TARİHSEL VE MANTIKSAL : The Historical and the Logical.
TARİHSEL DÖNGÜ TEORİSİ: Theory of Historical Cycles.
TARİHTE SÜBJEKTİF VE OBJEKTİF FAKTÖRLER : Subjective and Objective Factors of History.
TASAVVUF : Sufism.
TASVİPÇİ ETİK: Approbative Ethics.
TASVİR: Description.
TAŞIZM: Tachism.
TAYİNEDEBİLİRLİK : Decidability.
TAY ŞİH: Tai Shih.
TECRÜBE: Experience.
TEİZM : Theism.
TEKİL BİREY : Single Individual.
TEKİL, TİKEL VE TÜMEL : Individual, Particular and Universal.
TEKİLLEŞTİRME : Individualisation.
TEKNOKRASİ : Technocracy.
TEKNOLOJİ : Technology.
TEKNOLOJİ VE ESTETİK : Aesthetics and Technology.
TELEOLOJİ: Theleology.
TEMAŞA : Contemplation.
TEMEL PARÇACIKLAR: Elementary Particles.
TEMEL VE ÜSTYAPI : Basis and Superstructure.
TEODİSE: Theodicy.
TEOREM: Theorem.
TEORİ: Theory.
TEORİ VE PRATİK: Theory and Practice.
TEORİ-ÖTESİ : Metatheory.
TEOSOFİ: Theosophy.
TERİM : Term.
TERMODİNAMİK : Thermodynamics.

TESADÜF : bak. Zorunluluk ve Tesadüf.
TİPLER TEORİSİ : Theory of Types.
TOPLUM SÖZLEŞMESİ TEORİSİ : Theory of Social Contract.
TOTEMİZM: Totemism.
TOTOLOJİ: Tautology.
TÖRE: Custom.
TRADÜKSİYON: Traduction.
TRAJİK: Tragic.
TRANSANDANT : Transcendent.
TRANSANDANTAL : Transcendental.
TRANSANDANTAL İDEALİZM : Transcendental Idealism.
TRANSANDANTAL ÖZALGI : Transcendental Apperception.
TRANSANDANTALİSTLER : Transcendentalists.
TRANSENSUS : Transcensus.
TRİBÜ: Tribe.
TROPLAR: Tropes.
TUTARLILIK TEORİSİ: Theory of Coherence.
TÜMDENGELİM : Deduction.
TÜMDENGELİMSEL METOT: Deductive Method.
TÜMDENGELİM TEOREMİ : Deduction Theorem.
TÜMEL ANLAM: Universal Significance.
TÜMEVARIM : Induction.
TÜMEVARIMSAL TANIM : Inductive Definition.
TÜRLER VE CİNSLER : Species and Genus.
TÜM HALKIN DEVLETİ : State of Whole people.

ULUS : Nation.
UNSUR : Element.
UPANİŞADLAR : Upanishads.
UYGUN : Adequate.
UYUM, ÖNCEL : Pre-established Harmony.
UZLAŞAN (ANTAGONİST - OLMAYAN) ÇELİŞKİLER VE UZLAŞMAYAN (ANTAGONİST) ÇELİŞKİLER: Noh antagonistic and Antagonistic Contradictions.
ÜÇLEM Triad.
ÜÇÜNCÜ ŞIKKIN İMKÂNSIZLIĞI : Law of Excluded Middle.
UNİVERSALLER : Universals.
ÜRETİM : Production.
ÜRETİCİ GÜÇLER : Productive Forces.
ÜRETİM ARAÇLARI : Means of Production.
ÜRETİM İLİŞKİLERİ : Relations of Production.
ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÜRETİCİ GÜÇLERİN KARAKTERİNE UYGUNLUĞU KANUNU: Law of Correspondence of Production Relations to Character of Productive Forces.
ÜRETİM TARZI : Mode of Production.
ÜSTKIYAS : Episyllogism.

VAHİY: Revelation.
VARLIK: Being.
VARLIK ANALOJİSİ: Analogy of Being.
VAROLUŞ : Existence.
VAROLUŞÇU ESTETİK : Existential Aesthetics.
VAROLUŞÇULUK: Existentialism.
VAYSEŞİKA : Vaiseshika.
VEDALAR: Vedas.
VEDANTA: Vedanta.
VEKHİZM: Vekhism.
VERİ : Data.
VESİLE: Occasion.
VESİLECİLİK, bak. Okazyonalizm.
VİCDAN: Conscience.
VAROLUŞ İÇİN MÜCADELE : Struggle for Existance.
VİTALİZM: Vitalism.
VİYANA GRUPU: Vienna Circle.
VÜLGER EVRİMCİLİK: Vulgar Evolutionism.
VÜLGER SOSYOLOJİZM : Vulgar Sociologism.

YABANCILAŞMA : Alienation.
YAHUDİLİK : Judaism.
YANLIŞ: Falsehood.
YANSIMA : Reflection.

YANSIMA TEORİSİ : Theory of Reflection.
YAPI : Structure.
YARADANCILIK: Deism.
YARATICI ÇALIŞMA: Creative Work.
YARATICI ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ : Psychology of Creative Work.
YARDIMCI ÖNERME : Lemma.
YARGI : Judgement.
YAŞAYIŞ TARZI: Mode of Life.
YENİ-DARWİN'CİLİK : Neo - Darwinism.
YENİ-HEGEL'CİLİK : Neo - Hegelianism.
YENİ İLE ESKİ: New and Old.
YENİ-İZLENİMCİLİK ya da NOKTACILIK: Neo-Impressionism, or Pointillism, or Divisionism.
YENİ-KANTÇILIK: Neo-Kantianism.
YENİ-KLASİSİZM : Neo-Classicism.
YENİ-LAMARCK'ÇILIK: Neo-Lamarckism.
YENİ-PLATON'CULUK : Neo-Platonism.
YENİ-POZİTİVİZM : Neo-Positivism.
YENİ-REALİZM: Neo - Realism.
YENİ-SLAVOFİLLER : Neo - Slavophiles.
YENİ-THOMAS'CILIK: Neo - Thomism.
YERÇEKİMİ: Gravitation.
YERKAPLAMA : Extent.
YETENEKLER : Abilities.
YETERLİ NEDEN İLKESİ : Principle of Sufficient Reason.
YİN VE YANG : Yin and Yang.
YOGA : Yoga.
YOKOLUŞ : Annihilation.
YORUM VE MODEL : Interpretation and Model.
YÜCE : Sublime.
YÜKLEM : Attribute.
YÜKLEM : Predicate.
YÜKSEK SİNİR AKTİVİTESİ : Higher Nervous System.
YÜKSEK SİNİR AKTİVİTESİNİN TİPLERİ Types of Higher Nervous Activity.
ZAMAN VE MEKÂN: Time and Space.
ZEN BUDA'CILIK: Zen Buddhism.
ZERDÜŞTÇÜLÜK: Zoroastrianism.
ZİHİN: Spirit.
ZİNCİRLEME KIYAS: Sorites.
ZORUNLULUK VE ÖZGÜRLÜK : Freedom and Necessity.
ZORUNLULUK VE TESADÜF : Necesstiy and Chance.
ZUHURCU EVRİM: Emergent Evalution.

—0—

SÖZLÜK'TE MADDE OLARAK GEÇEN ÖZEL ADLAR TABLOSU

Abélard, Pierre
Acosta, Uriel
Aenesedemos
Agrippa
«Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni»
Akhundov, Mirza Fatali
Alberdi, Juan Bautista
Alembert, d', Jean Le Rond
Alexander, Samuel
«Alman İdeolojisi»
Anaksagoras
Anaksimandros
Anaksimenes
Aniçkov, Dimitri Sergeyeviç
Anselmus
«Anti-Dühring»
Antisthenes
Antonoviç, Maksim Aleksiyeviç
Aquino'lu Thomas
Aristarkhos
Aristippos
Aristoteles
Arkesilaos
Augustinus
Avenarius, Richard
Ayer, Alfred

Bachofen, Johann Jacob
Bacon, Francis
Bacon, Roger
Bakunin, Mihail Aleksandroviç
Baturin, Pafnuti Sergeyeviç
Baumgarten, Alexander Gottlieb
Bayle, Pierre
Bebel, August
Belinski, Vissaryon Grigoryeviç
Belers, John
Bentham, Jeremy
Bergson, Henri
Berkeley, George
Bernal, John Desmond
Bernstein, Eduard
Blanqui, Louis-Auguste
Bochénski, Joseph
Boëthius, Anicius Manlius Severinus
Bogdanov, Aleksander Aleksandroviç
Bohr, Niels
Boltzmann, Ludwig
Bonaventure, Giovanni
Boole, George
Born, Max
Botev, Hristo
Böhme, Jacob
Bray, John Francis
Brentano, Franz
Bridgman, Percy Williams
Broglie, Louis Victor
Bruno, Giordono
Buckle, Henry Thomas
Bulgakov, Sergey Nikolayeviç
Butlerov, Aleksander Mihayloviç
Büyük Albert

Cabanis, Pierre Jean Georges
Cabet, Etienne
Calvin, Jean
Campanella, Tommaso

Camus, Albert
Cariyle, Thomas
Carnap, Rudolph
Cassirer, Ernst
Charron, Pierre
Clausius, Rudolf Julius Emanuel
Cohen, Hermann
Comte, Auguste
Condillac, Etienne Bonnet de
Condorcet, Jean Antoine
Conta, Basile
Cousin, Victor
Couturat, Louis
Croce, Benedetto
Cusanus, Nikolaus
Cuvier, Georges

Çadayev, Piyotr Yakovleviç
Çang Say
Çelpanov, Georgi İvanoviç
Çernişevski, Nikolay Gavriloviç
Çiçerin, Boris Nikolayeviç
Çu Hsi

Dalton, John
Darwin, Charles Robert
Davidov, İvan İvanoviç
Dembovski, Edward
Demokritos
De Morgan, Augustus
Descartes, René
Deschamps, Léger-Marie
Desnitski, Semyon Yefimoviç
«Devlet ve Devrim»
Dewey, John
Dezami, Theodore
Diderot, Denis
Dietzgen, Joseph
Dilthey, Wilhelm
Diogenes, Kynik
Diogenes, Laertius
Dirac, Paul
Dobrolyubov, Nikolay Aleksandroviç
Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç
Driesch, Hans Adolf Eduard
Duhem, Pierre-Maurice-Marie
Duns Scotus, John
Durkheim, Emile
Dühring, Eugen Karl

Eddington, Arthur Stanley
Einstein, Albert
El Kindi
Emerson, Ralph Waldo
Empedokles
Engels, Friedrich
Epiktetos
Epikuros
Erigena, Johannes Scotus
Eukleides

«Felsefe Defterleri»
«Felsefenin Sefaleti»
Feuerbach, Ludwig
«Feuerbach Üzerine Tezler»
Fichte, Johann Gottlieb
Fourier, François-Marie-Charles
Frank, Philipp
Franklin, Benjamin
Frege, Gottlieb

Galiç, Aleksander İvanoviç
Galileo Galilei
Gall, Ludwig
Gandi, Mohandas Karamçand
Gassendi, Pierre
Gentile, Giovanni
Geoffory Saint-Hilaire, Etienne
Ghose, Aurobindo
Godwin, William
Goethe, Johann Wolfgang
Gogotski Silvester Silvestroviç
Gorgigas
«Gotha Programı'nın Eleştirisi»
Gödel, Kurt
Gramsci, Antonio
Granovski, Timofey Nikolayeviç
Grotius, Hugo
Gurvitch, Georges

Haeckel, Ernst
Hamann, Johann Georg
Hamilton, William
Hartley, David
Hartmann, Eduard Von
Hegel, George Wilhelm Friedrich
Heiddegger, Martin
Heine, Heinrich
Heisenberg, Werner
Helmholtz, Hermann Ludwig Ferdinand von
Helvétius, Claude Adrien

Herakleides, Pontus'lu
Herakleitos
Herbart, Johann Friedrich
Herder, Johann gotterled
Herzen, Aleksander İvanoviç
Hilbert, David
Hobbes, Thomas
Holbach, Paul Henri Dietrich
Hsun Tzu
Humboldt, Alexander
Humboldt, Karl Wilhelm
Husserl, Edmund
Huxley, Thomas Henry
Hyppolite, Jean

İbni Meymun
İbni Rûşt, Muhammed
İbni Sina, Ebu Ali

Jacobi, Friedrich Heinrich
James, William
Jaspers, Karl
Jeans, James Hopwood
Jevons, William Stanley
Joliot - Curie, Frédéric

Kant, İmmanuel
«Kapital»
Karinski, Mihail İvanoviç
Karneades
Kaustky, Karl
Kavelin, Konstantin Dimitriyeviç
Khrysippos
Kierkegaard, Sören
Kireyevski, İvan Vasilyeviç
«Komünist Partisi Manifestosu»
Komyakov Aleksi Stepanoviç
Komenski, Jan Amos
Kopernikus, Nikolaus
Kovalevski, Maksim Maksimoviç
Kozelski, Yakov Pavloviç
Kropotkin, Piyotr Alekseyeviç
Ksenophanes
«Kutsal Aile ya da Eleştirici Eleştiriciliğin Eleştirisi»

Labriola, Antonio
Lafargue, Paul
Lamarck, Jean Baptiste
La Mettrie, Julien Offroy de
Langevin, Paul
Lassalle, Ferdinand
Lavrov, Piyotr Lavroviç
Lebedev, Piyotr Nikolayeviç
Leibniz, Gottfried Wilhelm
Lenin Vlademir İlyiç
Leseviç, Viladimir Viktoroviç
Lessing, Gotthold Ephraim
Levy-Brühl, Lucien
Lilburne, John
Linnaeus, Carolus
Lobaçevski, Nikolay İvanoviç
Locke, John
Lomonosov, Mihail Vasilyeviç
Lorentz, Hendrik Antoon
Losski, Nikolay Onufriyeviç
Lotze, Rudolf Hermann
Lucretius, Carus
«Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu»
Lunaçarski, Anatoli Vasilyeviç
Luther, Martin
Lyell, Charles

Mably, Gabriel Bonnet de
Mach, Ernst
Machiavelli, Niccolo di Bernardo
Malebranche, Nicolas de
Marcel, Gabriel
Marcus Aurelius
Maréchal, Pierre-Sylvain
Marittain, Jacques
Markoviç, Svétozar
Marx, Karl
«Materyalizm ve Ampiriokritisizm»
«Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü»
Meçnikov, İlya İlyiç
Meçnikov, Lev İlyiç
Mehring, Franz
Mellier, Jean
Mendeleyev, Dimitri İvanoviç
Meng Tzu
Merleau-Ponty, Maurice
Miçurin, İvan Vladimiroviç
Mihaylovski, Nikolay Konstantinoviç
Mill, John Stuart
Mills, C. Wright
Milyutin, Vladimir Alekslyeviç
Minkovski, Hermann
«Monist Tarih Görüşü'nün Gelişimi»
Montaigne, Michel de

Montesquieu, Charles de
Moore, George Edward
More, Thomas
Morelly
Moreno, Jacob
Morgan, Lewis Henry
Morris, Charles
Morris, William
Mo Tzu
Münzer, Thomas

Naigeon, Jacques-André
Nalbandyan, Mikael Lazereviç
Newton, Isaac
Nietsche, Friedrich

Occam'lı William
Ogaryov, Nikolay Platonoviç
Ortega Y. Gasset, José
Osipovski, Timofey Fyodoroviç
Owen, Robert

Parmenides
Pascal, Blaise
Pasteur, Louis
Pavlov, İvan Petroviç
Pavlov, Mihayl Grigoryeviç
Pearson, Karl
Peirce, Charles Sanders
Piaget, Jean
Pisacane, Carlo
Pisarev, Dimitri İvanoviç
Planck, Max
Platon
Plehanov, Georgi Valetinoviç
Plotinos
Poincaré, Jules Henri
Pomponazzi, Pietro
Popovski, Nikolay Nikitiç
Poretski, Platon Sergeyeviç
Priestley, Joseph
Prokolos
Protagoras
Proudhon, Pierre-Joseph
Pyrrhon

Radişçev, Aleksander Nikolayeviç
Ramakrişna
Reichenbach, Hans
Rickert, Heinrich
Robinet, Jean-Baptiste
Roscelin, Joane
Rousseau, Jean-Jacques
Ruskin, John
Russell, Bertrand
Ryle, Gilbert

Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy
Santayana, George
Sarasvati
Sartre, Jean-Paul
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von
Schiller, Ferdinand Canning Scott
Schiller, Johann Friedrich
Schleiden, Matthias Jakob
Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel
Schopenhauer, Arthur
Schrödinger, Erwin
Schwann, Theodor
Sectos Empeirikos
Seçenov, İvan Mihayloviç
Seneca, Lucius Annaes
Sigwart, Christoph
Skovoroda, Grigori Saviç
Sokrates
Solovyov, Vladimir Sergeyeviç
Sombart, Werner
Spencer, Herbert
Spengler, Oswald
Spinoza, Baruch
Stankeviç, Nikolay Vladimiroviç
Stasov, Vladimir Vasilyeviç
Stirner, Max
Stoletov, Aleksander Grigoryeviç
Struve, Piyotr Bergardoviç
Sun Yat-sen
Swedenborg, Emanuel

Şelgunov, Nikolay Vasilyeviç
Şevçenko, Taras Grigoryeviç

«Tabiatın Diyalektiği»
Tan Su-tung
Tarski, Alfred
Tay Çen
Telèsio, Bernardino
Thales
Thoreau, Henry David
Timiryazev, Kliment Arkadyeviç
Toland, John

Tolstoy, Lev Nikolayeviç
Toynbee, Arnold Joseph
Trendelenburg, Friedrich Adolf
Trubetskoy, Sergey Nikolayeviç
Turgot, Anne Robert Jacques
Turing, Alan

Umov, Nikolay Aleksiyeviç

Vairesse, Denis
Vang Çung
Vavilov, Sergey İvanoviç
Vellanski, Danilo Mihayloviç
Verdanski, Vladimir İvanoviç
Vico, Giovanni Battista
Voltaire, François Marie Arouet de
Vorovski, Vatslav Vatslavoviç
Vendenski, Aleksander İvanoviç

Weber, Max
Weiling, Wilhelm
Wetter, Gustav
Whitehead, Alfred North
Wiener, Norbert
Winckelmann, Johann Joachim
Windelband, Wilhelm
Winstanley, Gerrard
Wittgenstein, Ludwig
Wolff, Christian von
Wundt, Wilhelm Max

Yang Çu
Yurkeviç, Pamfil Daniloviç
Yuşkeviç, Pavel Solomonoviç

Zenon, Citium'lu
Zenon, Elea'lı
Zegalkin, İvan İvanoviç